శ్రీః

శ్రీమదనన్తకవివిరచితం

చంపూభారతమ్.

రామకవీంద్రవిరచితవ్యాఖ్యయా సమేతం.

చెన్నపుర్యామ్:

"వావిళ్ల" రామస్వామిశాస్త్రులు అండ్ సన్స్,

ఇత్యేతైః ప్రకటితం.

1927.

Printed at
the "VAVILLA" PRESS,
Madras—1920

శ్రీరస్తు.

విషయానుక్రమణికా

ఇతి విషయానుక్రమసూచనం.

శ్లో. ముద్రాపితేఽతి యత్నేన సవ్యాఖ్యే చంపుభారతే,
ముద్రాప్రమాదాస్సన్తోఽపి నైవవీక్ష్యా గుణాన్వితైః.

శ్రీగణేశాయనమః.

చంపూభారతమ్, సవ్యాఖ్యానమ్.

ప్రథమః స్తబకః.

మూ. శ్లో. కల్యాణం వో విధత్తాం కరటమదధునీలోలకల్లోలమాలాఖేలల్లోలంబకోలాహలముఖరితదిక్చక్రవాలాన్తరాళమ్, ప్ర

శుక్లాంబరధరం విష్ణుం శశివర్ణం చతుర్భుజం,
ప్రసన్నవదనం ధ్యాయేత్సర్వవిఘ్నోపశాన్తయే.
శారదా శారదాంభోజవదనా వదనాంబుజే,
సర్వదా సర్వదాస్మాకం సన్నిధిం సన్నిధిం క్రియాత్.

మంగళశ్లోకః. భావార్ద్రాన్యోన్యాలోకననముదానంగ సారసర్వస్వమ్,
తేజః పరం శివాఖ్యం చిరమవతాన్నాం పురాణదాంపత్యమ్.
కావ్యప్రకాశకవిదలక్షణశాస్త్రార్థభావనోదారః.
కురుతే లాస్యం చంపూభారతమధి కుకవిరామకవిః.

నిందతు నందతు వా సన్మనుజోఽత్ర కిం తేన,
యత్సన్మానసగమనాద్యై వేదం మమ తు పాథేయమ్.

అదూషయత్కావ్యమిదం నృసింహః కశ్చిత్స్వవ్యాఖ్యానగుణైః స్వవాదైః,
సింహో నృషు శ్వా హి సునిర్మలానాం స్వర్ణ్యాకృతో దూషణమాతనోతి.
అపమూలమనన్వితమతిమురహంయుభిరత్ర కల్పితాన్ పాఠాన్,
అపి విదుషో మోహయితుం వ్యాచఖ్యౌ బత స పండితమ్మన్యః.

తే చ స్ఫుటీకరిష్యన్తే తత్ర తత్ర మయాఽధునా,
విదాంకుర్వన్తు సుధియో వినా మత్సరముత్సుకాః.

మంగళశ్లోకః. యస్యాః స్మరణమాత్రేణ వాగ్విభూతిర్విజృంభతే,
సా భారతీ సదా నిత్యం రమతాం మన్ముఖాంబుజే.

త్నం వేతండరత్నం సతతపరిచలత్కర్ణతాళ ప్రరోహద్వాతాంకూరా

అవతరణికా. అథ తత్రభవాన్ మహాకవి రనంతభట్టః. 'కావ్యం యశసేఽర్థకృతే-'ఇత్యాద్యాలంకారికవచనప్రామాణ్యాత్ కావ్యస్యానేక శ్రేయస్సాధనతాం, 'కావ్యాలాపాంశ్చ వర్జయే'దితి నిషేధస్య అసత్కావ్యవిషయతాం చ పశ్యన్, చంపూభారతాఖ్యం కావ్యం చికీర్షుః. 'ఆశీర్నమస్క్రియా వస్తునిర్దేశోవాపి తన్ముఖ' మిత్యుక్తదిశా ప్రబంధముఖలక్షణం చికీర్షితావిఘ్నపరిసమాప్తిసాధన మిష్టదేవతా ప్రార్థనాత్మకం మంగళమాదౌ నిబధ్నాతి-కల్యాణమితి. కరటయోః కుంభయోః సంబంధిన్యాం మదధున్యాం దానజలనద్యాం లోలానాం కల్లోలానాం పృథుతరంగాణాం మాలాసు పఙ్క్తిషు ఖేలతాం క్రీడతాం లోలంబానామళీనాం కోలాహలైః ఝుంకారకలకలైః ముఖరితం శబ్దాయమానం దిశాం గజానాం చక్రవాళస్య మండలస్య అంతరాళః మధ్యదేశో యస్య తథోక్తం. నిఘంటుః. 'కాకేభగండౌ కరటౌ' 'మహత్సూల్లోలకల్లోలౌ' 'లోలంబోఽభంభరశ్చ సః' 'అభ్యంతరం త్వంతరాళం చక్రవాళం తుమండల' మితి సర్వత్ర క్రమేణామరః. సతతం పరిచలద్భ్యాం. తాడ్యేతే వీజ్యేతే ఇతి తాళౌ-దలయోరభేదః. కర్ణౌ తాళౌ వ్యజనే ఇవతాభ్యాం ప్రరోహతాం జాయమానానాం వాతాంకూరాణాం మందమారుతానాం. ఆహర్తుం భోక్తుమిచ్ఛా ఆజిహీర్షా. ఆజుహ్వార్వాద్ధరతేః సన్నంతాదప్రత్యయః. ని. 'అంకూరస్త్వంకురస్తుల్యా'వితి ద్విరూపకోశః. తయా దరం ఈషత్ వివృతాని వికసితాని ఫణానాం శృంగాణి అగ్రాణి యైస్తాదృశాః భూషాభుజంగాః ఆభరణసర్పాః యస్య తథోక్తం. భూషాణాం భుజంగా ఇతి తాదర్థ్యస్య శేషత్వవివక్షయా అశ్వఘాసాదివత్సమాసః. ప్రత్నం పురాతనం. ని. 'పురాణప్రతనప్రత్న పురాతనచిరంతనాః' ఇత్యమరః. వేతండరత్నం గజశ్రేష్ఠః విఘ్నరాజ ఇతి యావత్. ని. 'వేతండఃకరటీగజః' ఇతి త్రికాండశేషః. వః యుష్మాకం కల్యాణం శుభం విధత్తాం కరోత్విత్యాశీః. విపూర్వాత్ దధాతేరాశీరర్థే లోట్. విఘ్నరాజస్య ఆకంఠం పురుషత్వేఽపి - 'సర్వస్య గాత్రస్య శిరః ప్రధాన' మితి. 'ప్రాధాన్యేన వ్యపదేశా భవం'తీతి చ న్యాయాభ్యాం తత్త్వేన నిర్దేశః. అత్ర లోలేత్యాదౌ వ్యంజనావృత్తేః వృత్త్యనుప్రాసో నామ శబ్దాలంకారః. విఘ్నరాజాశ్రితానాం మధుపవ్యాళానామపి క్రమేణ దిక్చక్రవ్యాపి కోలాహల తత్కర్ణతాళానిలకృతాహారవర్ణనేన తదాశ్రితానాం సతామఖిలదిగ్వ్యాపివిఖ్యాతిమత్త్వాన్యానపేక్షకాంక్షితార్థసిద్ధి మత్త్వాదికం కైముతికన్యాయసిద్ధ మిత్యర్థాపత్త్యలంకార ప్రతీతేః వస్తునాలంకారధ్వనిః. అత్రాదౌ హ్రస్వస్య కకారస్య కల్యాణమితి త్రిగురుకస్య మగణస్య చ ప్ర

జిహీర్షాదర వివృతఫణాశృంగభూషాభుజంగం. ౧. తుహిన కిరణవంశ స్థూల ముక్తాఫలానాం విపులభుజవిరాజద్వీర లక్ష్మీవిభూమ్నాం, హసిత సురపురశ్రీరస్తి సా హస్తినాఖ్యా రిపుజనదురవాపా రాజధానీ కురూణాం. ౨. యస్యాముదగ్రనృపమందిరచంద్రశాలావాతాయనే గతి వశాద్వపుషి ప్రసక్తాం, దీపాగ్రధూమమషికాం శిశిరాంశుబింబే మోహాత్కురంగ ఇతి ముగ్ధజనావదంతి. ౩. గ్రీష్మేషు శీతకరకాంత కృతో

యోగాచ్చ వర్ణగణశుద్ధిరభ్యర్హితతమా. తదుక్తం కవికంఠపాశే. శ్లో. 'అకచటతప యశా అమృతా విషాణి దీర్ఘా'ణీతి. 'మస్త్రిగురుర్భూమిర్దైవతో' దివ్యాన్న రసదాయకః' ఇతి చ. వస్తుతస్త్వత్ర కల్యాణమితి భద్రవాచకప్రయోగా దవిచార్యైవ సా. తదుక్తం. 'దేవతావాచకాశ్శబ్దా యే చ భద్రాదివాచకాః, తే సర్వే నైవ నింద్యాస్స్యుః లిపితో గణతోఽపివే'తి. స్రగ్ధరావృత్తమేతత్. 'మ్రభ్నైర్యానాం త్రయేణ త్రిముని యతియుతా స్రగ్ధరా కీర్తితేయ'మితి లక్షణాత్. యత్తు గ్రంథసమాప్త్యర్థం విఘ్నరాజప్రార్థనం కృతమిత్యర్థ ఇతి నృసింహః, తదేవాస్య వ్యాఖ్యానకరణకౌశలమపహసతి. వాచ్యేఽర్థే లక్ష్యార్థతాసూచకస్య 'ఇత్యర్థ' ఇతి లేఖనస్య వ్యాఖ్యాతృసంప్రదాయవిరుద్ధత్వాదితి. ౧.—అ. ఇష్టదేవతా ప్రార్థనానంతరం కథాం ప్రారభమాణః. 'నగరార్ణవశైలర్తు చంద్రార్కోదయవర్ణనై'రిత్యాదినా - పరిగణితానాం మహాకావ్యతాప్రసాధకానాం అష్టాదశానామభ్యర్హితత్వేన ఆదిమం నగరీవర్ణనం తావత్ప్రస్తౌతి.-తుహినేతి. తుహినకిరణస్య చంద్రస్య వంశ ఏవ వంశః వేణురితి శ్లిష్టరూపకం. తస్య స్థూలముక్తాఫలానామితి పరంపరితరూపకం. ని. 'వంశో వేణౌ కులే వర్గే'ఇతి విశ్వః. వేణుషు మౌక్తికోత్పత్తిః లోకప్రసిద్ధా. విపులయోః భుజయోః విరాజంత్యాః వీరలక్ష్మ్యాః విభూమా అతిశయః యేషాం తేషాం కురూణాం నామ రాజ్ఞాం సంబంధినీ. హసితా తిరస్కృతా సురపురస్య స్వర్గస్య శ్రీః శోభా యయా సా. రిపుజనేన ప్రాప్తుమశక్యా దురవాపా హస్తినేత్యాఖ్యా యస్యాస్సా రాజధానీ ప్రధాననగరీ అస్తి.ని.'ప్రధాననగరీ రాజ్ఞాం రాజధానీతి కథ్యత' ఇతి శబ్దార్ణవే. మాలినీవృత్తం. 'ననమయయయుతేయం మాలినీభోగిలోకై'రితి లక్షణాత్. ౨. అ.—తామేవ నవభిర్వసంతతిలకాభిః గద్యేనచైకేన విశినష్టి—౩. యస్యామితి. యస్యాం హస్తినగర్యాం ఉదగ్రాయాః ఉన్నతాయాః నృపమందిరాణాం రాజగృహాణాం చంద్రశాలాయాః శిరోగృహస్య వాతాయనే గవాక్షే. ని. 'చంద్రశాలా శిరోగృహమ్', 'వాతాయనం గవాక్షస్స్యా'దిత్యుభయత్రాప్యమరః. గతేః గమనస్య వశాత్ అధీనత్వాత్ హేతోః. ని. 'వశః ప్రభుస్స్పృహా

దరాసు యద్గోపురాగ్రిమదరీషు పథాగతస్య, విశ్రామ్యతో రవిహయస్య విలంబనేషు చిహ్నం తదీయదినసంతతి దీర్ఘభావః. ౭. యత్రాంగనావదనయామవతీశహృష్యచ్చంద్రాశ్మసౌధగళితస్సలిలప్రవాహః, బృందారకేంద్రనగరీ బృహదుత్సవాయ మందాకినీతి లభతే మహతీమ

యత్నేష్వాయత్తత్వప్రభుత్వయో'రితి విశ్వః. వపుషి శరీరే మధ్యాత్మికే ప్రకర్షేణ సక్తాం లగ్నాం. దీపాగ్రాణాం సంబంధినో ధూమస్య మషికాం మషీం. దృష్ట్వేతి శేషః. ముగ్ధాః మూఢాః జనాః మోహాదజ్ఞానాత్ శిశిరాంశోః చంద్రస్య బింబే కురంగః హరిణః అస్తీతి వదంతి. అత్ర చంద్రస్య తాదృశమష్యసంబంధేఽపి తత్సంబంధోక్తేరతిశయోక్తిః. తదనుప్రాణితశ్చ నాయం కురంగః కింతు తాదృశమష్యేవేతి కురంగే కురంగత్వం నిషిధ్య మషీత్వారోపరూపోఽపహ్నవాలంకారః. తయోరంగాంగిభావేన సంకరః—శ్లో. 'శుద్ధాపహ్నుతిరన్యస్యారోపార్థో ధర్మనిహ్నవః' ఇతి లక్షణాత్. వసంతతిలకావృత్తం—శ్లో. 'ఉక్తా వసంతతిలకా తభజాజగౌగః' ఇతి లక్షణాత్. ౬. గ్రీష్మేష్వితి. శీతకరకాంతైః చంద్రకాన్తరత్నైః కృతః నిర్మితః ఉదరః మధ్యదేశః. యాసు తాసు. యస్యాః హస్తినపుర్యాః గోపురస్య పురద్వారస్య అగ్రిమదరీషు ఊర్ధ్వద్వారేషు యః పంథాః చంద్రనిర్గమనమార్గః తేన-గ్రీష్మేషు నిదాఘవాసరేషు ఆగతస్య అతఏవ విశ్రామ్యతః విశ్రమం కుర్వతః రవిహయస్య సూర్యాశ్వస్యైవ. తస్య ఏకస్య సప్తత్వేన వ్యవహారః. 'ఏకో అశ్వో వహతి సప్తనా'మేతి శ్రుతిసిద్ధః. విలంబనేషు కాలక్షేపేషు తదీయాయాః గ్రీష్మసంబంధిన్యాః దినసంతతేః దివససమూహస్య దీర్ఘభావో దీర్ఘత్వం చిహ్నం జ్ఞాపకం భవతి. అత్ర నిదాఘదినదైర్ఘ్యస్య నైసర్గికస్య సూర్యాశ్వకాలక్షేపహేతుత్వోక్తేః హేతూత్ప్రేక్షా వ్యంజకాప్రయోగాద్గమ్యా. తథా తాదృశదినదైర్ఘ్యేణ రవ్యశ్వవిశ్రమానుమానాదనుమానాలంకారశ్చ. తయోరేకవాచకానుప్రవేశసంకరః. ౭. యత్రేతి. యత్ర హస్తినపుర్యాం అంగనానాం వదనేనైవ యామవతీశేన చంద్రేణ హృష్యద్భ్యః ద్రవద్భ్యః చంద్రాశ్మనాం చంద్రకాంతానాం సౌధేభ్యః. రాజగృహేభ్యః గళితః సలిలప్రవాహః. జలపూరః. బృందారకేంద్రనగర్యాః స్వర్గస్య తత్రత్యజనస్యేయావత్. బృహతేఉత్సవాయ సలిలక్రీడాదిరూపాయేతి తాదర్థ్యే చతుర్థీ. మందాకినీతి ఆకాశగంగేతి. మహతీం శ్లాఘ్యామభిఖ్యాం నామ లభతే. ని. 'అభిఖ్యా నామశోభయో'రితి విశ్వః. అత్ర మందాకిన్యాం మందాకినీత్వం నిషిధ్య తాదృశప్రవాహారోపాదపహ్నవః. స చ వదనయామవ

భిఖ్యామ్. ౫. దీప్రైరగారమణిభిర్దివసాయమానాం నిశ్చిన్వతే మనసి యత్ర నిశాం యువానః, కార్తాంతికైరఖిలకాలనివేదనాయ ఘంటామణేరభిహితస్య ఘనారవేణ. ౬. వక్త్రం విలాసమణిదర్పణధార్యమాణం వామా హిమాంశురయమిత్యవధార్య యస్యాం, ఆదర్శబింబధృతిరశ్రు

తీశేతి రూపకానుప్రాణిత ఇతి తయోరంగాంగిభావేన సంకరః. ౫. దీప్రైరితి. యత్ర నగర్యాం యువానః తరుణ్యః తరుణాశ్చ. 'పుమాన్ స్త్రియే'త్యేకశేషః. బాలానాం చ వృద్ధానాంచ రాత్రౌ ప్రయోజనాభావాద్యువాన ఇత్యుక్తమ్. దీప్రైః విరాజమానైః అగారమణిభిః గృహఖచితరత్నప్రభాభిః. దివస ఇవాచరంతీం దివసాయమానాం. నిస్తమస్కామితి యావత్. నిశాం రాత్రిం కృతాంతం జ్యోతిషసిద్ధాంతప్రతిపాదకగ్రంథం విదురితి కార్తాంతికైః జ్యోతిశ్శాస్త్రవిద్భిః. 'తద్వే'దేత్యధికారే వేదిత్రర్థే ఉక్థాదిత్వాట్ఠక్. ని. 'స్యుర్మౌహూర్తికమౌహూర్తజ్ఞానికార్తాంతికా అపీ'త్యమరః. అఖిలస్య అహోరాత్రరూపస్య కాలస్య నివేదనాయ విజ్ఞాపనాయ అభిహితస్య ప్రమాణీకృతస్య ఘంటామణేః కాంస్యయంత్రస్య ఘనేన దీర్ఘేణ ఆరవేణ ధ్వనినా నిశ్చిన్వతే. ఇదానీం రాత్రిరితి విశిష్య జానంతీత్యర్థః. రాత్రావేవ ఘంటానినాదాదీనాం మహత్త్వేన శ్రూయమాణత్వాదితిభావః. అత్ర గృహమణీనాం దివసకరణాసంబంధేఽపి తత్సంబంధోక్తేరతిశయోక్తిః. తదనుప్రాణితశ్చాయం ఘంటారవేణ రాత్ర్యనుమానాదనుమానాలంకార ఇతి తయోరంగాంగిభావేన సంకరః. యత్తు 'అపిహితస్యే'తి వ్యాఖ్యాయ 'యామచతుష్టయద్యోతనాయ ఘంటామణౌ తాడితే సతి ఇదానీం రాత్రిరితి నిశ్చిన్వత' ఇతి నృసింహః, తన్న. తథాపి గతయామచతుష్టయద్యోతకఘంటామణితాడనానాం రాత్రిసంబంధితాసందేహే బాధకాభావేన పునర్దివసభ్రమస్య దుర్వారత్వాత్. ఏవం సిద్ధాంతినాం ఘంటాధికారస్య ప్రసిద్ధివిరుద్ధత్వాత్ వ్రీడాకరత్వాచ్చ ప్రసిద్ధివిరుద్ధత్వాశ్లీలాఖ్యదోషద్వయాపత్తిశ్చేతి. ౬. వక్త్రమితి. యస్యాం నగర్యాం వామాః సుందర్యః. విలాసః ప్రకాశః తద్యుక్తేన మణిదర్పణేన ధార్యమాణం. ప్రతిబింబితమితి భావః. వక్త్రం నిజముఖం దృష్ట్వేతి శేషః. అయం పురోవర్తీ విశేష్యాపేక్షీ పుంస్త్వనిర్దేశః. హిమాంశుః చంద్రః ఇత్యుక్తప్రకారేణ. అవధార్య భ్రమిత్వేత్యర్థః. తస్య హిమాంశోః ఆదర్శే దర్పణే బింబస్య ధృతిః ధారణం - ఆదర్శం అమావాస్యాపర్యంతం బింబధృతిరితిచ అశ్రుతపూర్వా అదృష్టపూర్వా చేతి. ఆలోచ్యేతి శేషః. ఉభయత్ర గమ్యమానార్థత్వాదప్రయోగః. తత్ప్రయోగే పునః పౌనరుక్త్యమిత్యాలంకారికాః. తాదృశం ధియం దర్పణగతోఽయం చంద్ర ఇత్యాకారకజ్ఞానం

తదృష్టపూర్వాతస్యేతితాదృశధియం వినివర్తయంతి. ౭. ఆలాపకాల
సమపల్లవితాంక వీణాసౌరభ్య పాతిమధుపారవసంకులస్య, తంత్రీస్వన
స్వసమితౌ తరుణీస్వరస్య జానాతియత్ర చతురోఽపి నతారతమ్యం. ౮.
శాలీనతామవిగణయ్య సఖీసమాజే పశ్చాత్కృతస్య కమితుః ప్రణయ
ప్రకోపాత్, ముగ్ధాస్సమీక్ష్య ముకురాయితరత్నభిత్తౌ ఛాయాం క్ష
ణానుతపనం శమయంతియస్యామ్. ౯. చిత్రందిదర్శయిషుణా జనితస్య

వినివర్తయంతి త్యజంతి. నాయం చంద్రః కింతు నిజముఖప్రతిబింబ ఏవేతి నిశ్చిన్వత ఇతి యావత్. విశేషదర్శనజన్య భ్రమోత్తర ప్రత్యయాలంకారః. ౭. ఆలాపేతి. యత్ర నగర్యాం ఆలాపస్య భాషణస్య రాగవిస్తారీకరణస్వరసందోహస్య సంగీతశాస్త్ర ప్రసిద్ధస్య వా యః కాలః తేన సమం తత్కాల ఏవేత్యర్థః. పల్లవితాయాః కుసుమితాయా ఇతి యావత్. అన్యథా సౌరభ్యానుపపత్తేరితి భావః. అంకే ఉత్సంగే వీణాయాః సౌరభ్యేణ పాతినాం ప్రవిశతాం మధుపానాం భృంగాణాం ఆరవేణ సంకులస్య మిశ్రస్యేత్యుభయత్ర విశేషణం. తన్త్రీస్వనస్య తంత్రీణాం స్వరస్య గానాత్మకస్య చ ద్వయోః సమితౌ సామ్యే సత్యాం. ని. 'సమితిస్సంగరే సామ్యే సభాయామపీ'తి విశ్వః. తారతమ్యం న్యూనాధిక్యం చతురః నిపుణోఽపి న జానాతి. అత్ర అళిరవసంవలనమాధుర్యద్వయస్య తంత్రీతరుణీస్వనతారతమ్యాజ్ఞానహేతుత్వాదనేకపదార్థహేతుకం కావ్యలింగం. శ్లో. 'హేతోర్వాక్యపదార్థత్వే కావ్యలింగముదాహృత' మితి లక్షణాత్. ౮. శాలీనతామితి. యస్యాం ముగ్ధాః నవోఢాః ప్రణయేన ప్రేమ్ణా యః ప్రకోపః తస్మాత్ - సఖీనాం సమాజే సభాయాం. తత్సమక్షమితి కోపస్య దుస్సహత్వోక్తిః. శాలీనతాం అధార్ష్ట్యం. లజ్జాద్యుచితమార్దవమితి యావత్. ని. 'స్యాదధృష్టే తు శాలీన' ఇత్యమరః. అవిగణయ్య అనాదృత్య పశ్చాత్కృతస్య పరాఙ్ముఖీకృతస్య,న తు యాతస్యేత్యనేనత్యక్త్వాగమనాసహతయా ప్రేమాతిశయో ధ్వన్యతే. కమితుః ప్రియస్య ఛాయాం ప్రతిబింబం ముకురః దర్పణం తదివాచరంత్యాం ముకురాయితాయాం. తద్వత్ బింబగ్రాహిణ్యామితి యావత్. రత్నమయ్యాం భిత్తౌ కుడ్యే సమీక్ష్య క్షణం అనుతపనం పశ్చాత్తాపం శమయంతి నివారయంతి. తత్రాభిముఖ్యేన దృశ్యమానత్వాదితిభావః. అత్ర ప్రతిబింబదర్శనస్య పశ్చాత్తాపవారణహేతుత్వాత్పదార్థహేతుకం కావ్యలింగం. ఏవం పశ్చాత్తాపస్య విషాదాఖ్యసంచారీభావస్య నివృత్తివర్ణనాత్ భావశాంతిరలంకారః. తయోశ్చాంగాంగిభావేన సంకరః. తేన చ నవోఢానాం పత్యుః పరాఙ్ముఖత్వమాత్రాసహత్వప్రతీతేరలంకారేణ వస్తుధ్వనిః. ౯. చిత్రమితి. చిత్రమాశ్చర్యం

యస్యాం మధ్యం వినైవవిధినా మహిళాజనస్య, అంగంనితంబజఘనాది యతోయతో ఽధస్తుంగం కుచాద్యుపరియాతి తతోఽనుకూలం. ౧౦. పంకేరుహాణి పరిఖామవతీర్యయస్యాం ప్రాకారభిత్తిమభితః పరివేష్టయంతి, అంతస్థితం విదధతామబలాజనానామాస్యాని జేతు మఖిలాని కిలాత్మభాసా. ౧౧. గ. యా ఖలు పురా కురుధరాధిపాపరాధ సమేధితక్రోధేన హాలధరేణ నిజాయుధేన హఠాత్కర్షణశిక్షయా క్షణేన సముత్క్షిప్త దక్షిణక్షితిభాగా తదీయభువన భూషణాయ మానాం భోగవతీ మాత్మ

దర్శయితుమిచ్ఛనా దిదర్శయిషుణా. ణ్యన్తాత్ దృశేః సన్నన్తాదుప్రత్యయః. అత ఏవ విధినా విధాత్రా మధ్యం వినైవ జనితస్య యస్యాం మహిళాజనస్య స్త్రీలోకస్య నితంబః కటిపశ్చాద్భాగః, జఘనం తత్పురోభాగః. తావాదీ యస్య తథోక్తం. ని. 'పశ్చాన్నితంబః స్త్రీకట్యాః క్లీబే తు జఘనం పురః' ఇత్యమరః. అంగం అధః యతో యతః యత్ర యత్ర యాతి గచ్ఛతి తతః తత్ర తత్ర ఉపరి ఊర్ధ్వం - కుచావాదీ యస్య తథోక్తం తుంగమంగం ఊర్ధ్వకాయః అనుకూలం అధఃకాయానుగుణం యాతి. విధివైభవాదితిభావః. అత్ర విధేరాశ్చర్యదిదర్శయిషయా మధ్యం వినా కృతస్త్రీజనన హేతుత్వాత్ పదార్థహేతుకం కావ్యలింగం. తదనుప్రాణితా చేయం స్త్రీణాం మధ్యం వినా జననాసంబంధేఽపి తత్సంబంధోక్తి రూపాతిశయోక్తిః. తయోరంగాంగిభావేన సంకరః. తేన చ తాసాం లోకోత్తరసౌందర్యప్రతీతే రలంకారేణ వస్తుధ్వనిః. ౧౦. పంకేరుహాణీతి. యస్యాం పంకేరుహాణి కమలాని హఖాదౌ తాని కర్తౄణి. ఆత్మభాసా నిజసౌందర్యేణ కరణేన అంతస్థితం ప్రాకారాంతర్వాసం విదధతాం కుర్వతాం తత్ర వర్తమానానాం అబలాజనానాం స్త్రీజనానాం అఖిలాన్యాస్యాని ముఖాని జేతుం. కిలేతి సంభావనాయాం. పరిఖాం వలయీభూతజలదుర్గం అవతీర్య తీర్త్వా ప్రాకారభిత్తిమభితః సాలస్య సర్వప్రదేశేషు 'అభితః పరితః' ఇత్యాదినా ద్వితీయా పరివేష్టయంతి వ్యాప్నువంతి. అత్ర పంకజప్రాకారపరివేష్టనస్య అంతః స్థితాంగనావదనజయఫలకత్వోత్ప్రేక్షణాత్ఫలోత్ప్రేక్షా. ౧౧. యేతి. యా పురీ పురా పూర్వం కురుధరాధిపస్య దుర్యోధనస్య అపరాధేన నిజపుత్రీహరణసాంబబంధనాత్మకేన సమేధితః ప్రవృద్ధః క్రోధః యస్య తేన హాలధరేణ బలరామేణ కర్త్రా నిజాయుధేన హాలేన కరణేన హఠాత్ బలాత్ - కర్షణాత్మికయా శిక్షయా సముత్క్షిప్తః ఉద్ధృతః దక్షిణః క్షితేః భూమేః భాగః యస్యాః తథోక్తా సతీ. అతఏవ తస్య బలరామస్య ఇదం తదీయం భువనం పాతాళలోకః. తస్య శేషావతారత్వాదితి భావః. తస్య భూష

నావిజేతుం భాగీరథీప్రాచః పథేనావతీర్య కృతప్రస్థానేవాద్యాపి పరిదృశ్యతే. ౧౨. ప. ఉపేత్యతాం పాండురుదారవిక్రమః ప్రజామనః పల్లవయన్ప్రశాసనాత్, యశః ప్రకాశైర్యమునా సఖీసఖైర్నినాయ లోకం నిజనామవాచ్యతాం. ౧౩. గ. యం పరాశరసుతో నిఖిలావనీదేశావనాయ నిజజననీనిదేశాదనమ్రమనా మనాగితరాశ్చర్యతపశ్చర్యాలంకర్మీణ స్సమానోదర్యస్య విచిత్రవీర్యస్య కుటుంబిన్యామంబాలి

ణమివాచరంతీం భూషణాయమానాం భోగవతీన్నామ పురీం ఆత్మనా నిజస్వరూపేణవిజేతుం కిల - జేతుమివేత్యుత్ప్రేక్షా. ని. 'వార్తాసంభావ్యయోః కిలే'త్యమరః. భాగీరథ్యాః గంగాయాః ఉత్తరభాగస్థితాయాః ప్రాచః పథేన జలమార్గేణ అవతీర్య కృతప్రస్థానా స్వీకృతప్రయాణేవేత్యుత్ప్రేక్షా. అద్యాపి పరిదృశ్యతే ఖలు. లోకైరితి శేషః. అత్ర బలరామపరిభూతాయాః తం జేతుమశక్తాయాః తత్పక్షజయోద్యోగకథనాత్ ప్రత్యనీకాలంకారః. 'ప్రత్యనీకం బలవతః శత్రోఃపక్షే పరాక్రమః' ఇతి లక్షణాత్, తస్య చ అంగాంగిభావేన సంకీర్ణాభ్యాముత్ప్రేక్షాభ్యాం సంసృష్టిః. తస్యాశ్చ వృత్త్యనుప్రాసేనైకవాచకానుప్రవేశసంకరఇతి. ౧౨. ఉపేత్యేతి. తాం. ఉక్తవిశేషణవిశిష్టాం హస్తినాపురీం ఉదారః మహాన్ విక్రమః యస్య తథోక్తః - పాండుర్నామ రాజా కురువంశ్యః ఉపేత్య ప్రాప్య-ప్రజానాం మనః ప్రశాసనాత్. ప్రకృష్టపరిపాలనాద్ధేతోః పల్లవయన్ రంజయన్నిత్యర్థః. యమునాసఖ్యాః గంగాయాః సఖాయః సదృశాః తైః - 'రాజాహస్సఖిభ్యష్ట'జితి టచ్. తద్వత్ ధవళైరితి యావత్. యశసః కీర్తేః ప్రకాశైర్లోకం నిజస్య నామ్నః పాండురితి శబ్దస్య వాచ్యతామర్థత్వం ధావల్యమితి యావత్. నినాయ ప్రాపితవాన్. దుహాదిత్వాన్నయతిః ద్వికర్మకః. శ్లేషసంకీర్ణస్తద్గుణాలంకారః. శ్లో. 'తద్గుణః స్వగుణత్యాగా దన్యోత్కృష్టగుణాహృతిః' ఇతి లక్షణాత్. వంశస్థవృత్తం. శ్లో. 'జతౌ తు వంశస్థముదీరితం జరౌ' ఇతిలక్షణాత్. ౧౩. యమితి. ఇతరేషామాశ్చర్యకారిణ్యాం తపశ్చర్యాయాం అనుష్ఠానే అలంకర్మీణః సమర్థః. ని. 'కర్మక్షమోఽలంకర్మీణః' ఇత్యమరః. పరాశరసుతః వ్యాసః నిఖిలానామశేషాణాం అవన్యాం భువి దేశానాం విషయాణాం అవనాయ పాలనార్థం - మనాక్ స్వల్పం నిజజనన్యాః సత్యవత్యాః నిదేశేన ప్రేరణయా అవనమ్రం నియోజితకరణాభిముఖం మనో యస్య తథోక్తస్సన్. అత్ర జననీనిదేశే మనాగిత్యుక్త్యా అత్యంతాకరణీయేఽపి ప్రవృత్తేః మహత్త్వస్య మాతృభక్తిశ్చేతి సూచ్యతే. సమానోదర్యస్య సహజస్య. ని. 'సమానోదర్యసోదర్యసగర్భ్యసహజాః సమాః' ఇత్యమరః. విచిత్రవీర్యస్య

కాయాం సంపాదయామాస. ౧౪. ప. చిత్రంచరిత్రం జగతీతలేఽస్య నశ్లాఘయామాస నరేషు కోవా, స యత్స్వయం పాండురపి స్వకేన గుణేన రక్తా నకరోత్సమస్తాన్. ౧౫. ప. అంతర్భవత్కృష్ణమృగాజినాంకైస్సునిర్మలైష్షోడశదానకీర్తేః, ఖండైరముష్యేందురకారి ధాత్రా మృషాయమబ్ధేరజనీతివార్తా. ౧౬. జగ్రాహ నిగ్రాహపరః పరశ్రియాం కరైః

సంపాదయామాస జనయామాస. కిలేతి వార్తాయామ్. స పాండురితి పూర్వేణ సంబంధః. ౧౪. చిత్రమితి. చిత్రమాశ్చర్యకరం అస్య పాండోః చరిత్రం జగతీతలే లోకే నరేషు ఇతి కో వా నరః న శ్లాఘయామాస న స్తుతవాన్ ? సర్వోఽపి శ్లాఘయామాసై వేత్యర్థః. యద్యస్మాత్ స రాజా స్వయం పాండుః ధవళోఽపి తన్నామకోఽపీతి చ- స్వకేన స్వీయేన గుణేన ధావళ్యేన ప్రకృతిరంజనాత్మకేన చ సమస్తాన్ జనాన్ రక్తాన్ అరుణాన్ అనురక్తాంశ్చ అకరోత్. అత్ర శ్లేషానుప్రాణితో విరోధాభాసః. తదనుప్రాణిత స్తద్గుణ ఇతి శ్లేషవిరోధాభాససంకరతద్గుణయోరంగాంగిభావేన సంకరః. ఉపజాతి వృత్తం. ఇంద్రోపేంద్రవజ్రామిశ్రణాత్. లక్షణంతు. శ్లో. 'స్యాదింద్రవజ్రా యది తౌ జగౌగ' ఇతి, 'ఉపేంద్రవజ్రా జతజాస్తతోగౌ' ఇతి చ. ౧౫. అంతరితి. అంతః మధ్యేభవన్ వర్తమానః కృష్ణమృగస్య సంబంధి అజినం పాపం తద్వధజన్యం తదేవ అంకః కళంకః యేషాం తైః. ని. 'అజినం పాపముచ్యతే' ఇతి త్రికాండశేషః. సునిర్మలైః అముష్య పాండోః సంబంధిన్యాః షోడశదానేభ్యః యా కీర్తిః తస్యాః ఖండైః - ప్రత్యేకమేకైకశః ఆహృత్య షోడశభిః కిరణైః - ధాత్రా కర్త్రా ఇందుశ్చంద్రః అకారి నిర్మితః. కరోతేః కర్తరి లుఙ్. అయం చంద్రః అబ్ధేః సముద్రాదజని జాతః ఇతి వార్తా ప్రవాదః. మృషా మిథ్యైవ. జనేః కర్తరి లుఙ్. అత్ర ఇందుర్న సముద్రాజ్జాతః. కింతు పాండోః కీర్తిఖండేభ్య ఇతి చంద్రే సముద్రజన్యత్వం నిషిధ్య కీర్తిఖండ జన్యత్వారోపాదపహ్నవభేదః. యత్త్వత్ర 'తిలాస్తీర్ణకృష్ణాజినేన సహ దానకరణాదంతర్భవదిత్యాదివిశేషణం. చంద్రే కళంకార్థమ్' ఇతి నృసింహః. తత్తుచ్ఛమ్. కృష్ణాజినదానకీర్తేః కృష్ణత్వే పీత హరితసువర్ణ గారుత్మతాదిదానకీర్తిఖండానాం తత్తద్వర్ణతాపత్త్యా మహతీ ప్రకృతహాని స్స్యాదితి. పురా కిల పాండుర్మృగయాం గచ్ఛన్ వనే క్రీడతోర్మృగరూపయోర్మునిదంపత్యోః పుమాంసన్నిఘ్నన్ననర్థమవిందతేతి భారత కథాత్రానుసంధేయా. ౧౬. జగ్రాహేతి. కరైః రాజగ్రాహ్యధనైః పరశ్రియాం శత్రుసంపదాం నిగ్రాహః నితరాం స్వీకారః తస్మిన్ పరః ఆసక్తః. కరేణోః గజ స్యేవ చంక్రమః గమనం యస్య తథోక్తః. మత్తగజమందగామీత్యర్థః. స పాండుః

కరాగ్రేణ కరేణుచంక్రమః, కుంతీం శకుంతేశరథో యథా రమాం సముద్రకాంచీం చ సమద్రకన్యకామ్. ౧౭.గ. అథ కదాచన మృగయోపలాలిత హృదయో నరేశ్వరోఽయ మశ్వే శశిశ్వేత రోచిషి విశ్వాతిశాయిని రయవిజితమాతరిశ్వని కృతాధిరోహః పార్శ్వద్రుత విశ్వకద్రుభిర నేక వాగురోపకరణానురోధై రోద్ధై రనుద్రుతో మృదు భద్రవిన యాభ్యాం యదు మద్రతనయాభ్యామనువిద్ధ స్సిద్ధగణ గణనీయమహిమవతో హిమవతో జగాహే మహతీమటవీతటవీథికాం. ౧౮. గ. తత్ర స తావదతిక్షుల్లకవన వల్లీ మతల్లికోద్వేల్లిత ధమ్మిల్లోఽవలగ్న దృఢ

కుంతీం మద్రకన్యకాం మాద్రీంచ ఉభే శకుంతానాం పక్షిణామీశః గరుడః రథో యస్య తథోక్తః విష్ణుః రమాం లక్ష్మీం సముద్రకాంచీం భువం యథా తే ఉభే ఇవ - కరాగ్రేణ జగ్రాహ. ఉపయేమ ఇత్యర్థః. గృహ్ణాతేః కర్తరి లిట్. ఉపమాలంకారః. తస్య చ వృత్త్యనుప్రాసేన సహ ఏకవాచకానుప్రవేశసంకరః. ౧౭. అథేతి. అథ కుంతీ మాద్రీ పరిణయానంతరం కదాచన జాతుచిత్. అయం నరాణామీశ్వరః పాండుః మృగ యయా ఉపలాలితమనురంజితం హృదయం యస్య తథోక్తస్సన్. ని. 'ఆచ్ఛోదనం మృగవ్యంస్యాదాఖేటో మృగయా స్త్రియామ్'ఇత్యమరః. విశ్వం సమస్తవస్తుజాతం అతి శేత ఇతి విశ్వాతిశాయిని. తాచ్ఛీల్యే ణినిః. విజితః మాతరిశ్వా వాయుః యేన తస్మిన్ వేగేనేతి భావః. శశినః చంద్రస్యేవ శ్వేతం రోచిః కాంతిర్యస్య తస్మిన్ అశ్వే కృతః అధిరోహః ఆరోహణం యేన తథోక్తస్సన్ పార్శ్వయోః సవ్యదక్షిణయోః విధృతాః గృహీతాః విశ్వకద్రవః శునకా యైస్తైః. అనేకాని వాగురా మృగబంధనజాలం ఆదిర్యేషాం తాన్యుపకరణాని మృగయాసాధనాని యేషాం తైః యోధైః ఆటవికైః అనుద్రుతః పరివృతశ్చ సన్ మృదుర్భద్రో మంగళకరశ్చ వినయో యయోస్తాభ్యాం కుంతీమాద్రీభ్యాం అనురుద్ధః అన్వితస్సన్ - సిద్ధానాం యోగినాం గణేన గణనీయః మహిమా ప్రభావోఽస్యాస్తీతి తద్వతః హిమవతో హిమగిరేః మహతీం విస్తీర్ణాం అటవీతటస్య వీథికాం జగాహే ప్రవిష్టవాన్. అత్ర గద్యేషు ప్రాయశ ఏవ వృత్త్యను ప్రాసాదయః 'ఇతి నేతి శంకితా' ఇతి.తత్రేతి. తత్ర హిమశైలారణ్యే. తావదితి వాక్యాలంకారే. అతిక్షుల్లకాభిః స్వల్పాభిః. మృదులాభిరితి యావత్. వనమల్లీమతల్లికాభిః ప్రశస్తారణ్యమల్లికాలతాభిః. ని. 'మతల్లికా మచర్చికా'ఇతి ప్రశస్తవాచకేష్వమరః. ఉద్వేల్లితః ఊర్ధ్వం బద్ధః ధమ్మిల్లః కచభారో యస్య సః. ని. 'ధమ్మిల్లస్సంయతాః కచా' ఇత్యమరః. అవలగ్నే మధ్యదేశే దృఢం లగ్నే బద్ధే కచ్ఛపుటే మధ్యబంధనప

లగ్న కచ్ఛపుట విచ్ఛురితచ్ఛురికో నిషంగానుషంగ మాంసలితతమాంసలలితః పరనిరాసనపరం శరాసనవరం కరే కుర్వాణో గీర్వాణ చక్రవర్తివిక్రమః క్రమేణ వివిధ మృగచక్రవధం విధాతుముపచక్రమే. ౧౯.

ప. భూభుజోఽస్యసవిధే విచరంత్యోర్భోజమద్రసుతయోర్దృశిశోభాం, జేతుకామమివ సర్వసమష్ట్యా ప్రాదురాస పురతో మృగయూథం. ౨౦.

ప. క్షోణీపతౌ మదకలం ప్రతికృష్ణసారం తూణీముఖే పతితపాణినఖాంకురేఽస్మిన్, ఏణీకులానితరళైర్యమునాజలానాం వేణీమివాక్షివలనై

ట్టాంతరే విచ్ఛురితా ప్రవిష్టా ఛురికా స్వల్పఖడ్గవిశేషో యస్య తథోక్తః. ని. 'కచ్ఛో జలప్రాయదేశే మధ్యబంధనపట్టకే' ఇతి విశ్వః. నిషంగయోః తూణీరయోః అనుషంగేన సంయోగేన ధారణేనేతి యావత్. మాంసలితతమాభ్యాం నితాంతపూరితాభ్యాం అంసాభ్యాం భుజాగ్రాభ్యాం లలితః రమణీయః. గీర్వాణానాం దేవానాం చక్రవర్తినా ఇంద్రేణ సమః విక్రమః యస్య తథోక్తః. స పాండుః పరేషాం శత్రూణాం నిరాసనే పరం ప్రవణం శరాసనవరం శ్రేష్ఠధనుః. కరే కుర్వాణః దధానస్సన్ క్రమేణ వివిధానాం మృగాణాం వధం హింసాం విధాతుం కర్తుం ఉపచక్రమే ఆరబ్ధవాన్. ౧౯. భూభుజఇతి. మృగాణాం యూథం కురంగకులమ్ అస్య భూభుజః పాండోః సవిధే సమీపే విచరంత్యోః భోజమద్రసుతయోః కుంతీమాద్ర్యోః దృశి చక్షుషి యా శోభా వైపుల్యనైల్యచాంచల్యకృతసౌందర్యం తాం సర్వేషాం సమష్ట్యా మేళనేన. సర్వేఽపి సంభూయేత్యర్థః. జేతుం కామః యస్య తథోక్తమివేత్యుత్ప్రేక్షా. ప్రత్యేకం తాదృశస్య కామస్య గగనకుసుమప్రాయత్వాత్. 'బహూనామప్యసారాణాం సంయోగః కార్యసాధక' ఇతి న్యాయాచ్చేతి భావః. పురతః అగ్రే ప్రాదురాస ఆవిర్బభూవ. అత్ర సర్వసమష్ట్యా జేతుకామమివేత్యుత్ప్రేక్షయా కుంతీమాద్రీనయనసౌందర్యం లోకోత్తరమితి ప్రతీతేరలంకారేణ వస్తుధ్వనిః. ౨౦. క్షోణీపతావితి. క్షోణీపతౌ భూనాయకే అస్మిన్పాండౌ మదకలం మదోత్కటం కృష్ణసారం ప్రతి. కృష్ణమృగముద్దిశ్యేత్యర్థః. యత్తు 'మదేన కలం అవ్యక్తమధురమ్' ఇతి నృసింహః. తత్ 'మదోత్కటో మదకల' ఇతి కోశానభిజ్ఞతావిలసితమ్. తూణ్యాః ముఖే అగ్రే పతితాః లగ్నాః పాణేః హస్తస్య నఖా అంకురా ఇవ యస్య తస్మిన్ తథోక్తే సతి. బాణానాదాతుమితి శేషః. ఏణీకులాని మృగీబృందాని తరళైః 'చకితచకితైః అక్షివలనైః కటాక్షైః విపినే అరణ్యే యమునాజలానాం వేణీం ప్రవాహం వితేనుః విస్తారయామాసురిత్యుత్ప్రేక్షా. చకితచకితం ప్రతిదిశమవలోకయన్నిత్యర్థః. అతినైల్యాత్కటాక్షాణాం యామునజలపూర

ర్వాపి నేవితేనుః. ౨౧. ప. కురంగయూనాం కురుతేస్మ భీతిం గురోః కులస్యామృతదీధితేర్నః, సజాతిరేషాం తనుతేకళంక మితీవరోషాది షుభిస్సపాండుః. ౨౨. ప. ప్రజవంహయం గమయతే తతస్తతః పలితా నృపాయ శలలీశలాకికాః, గహనే వనేఽపి పిశునత్వ మాచరన్గ్రహణే వరాహకులవర్తనీభువాం. ౨౩. ప. వేశన్తపఙ్క విహృతే ర్వినివృత్య సద్యః ప్రత్యుద్యతాం ధ్వనిషుమత్సరిణాం హయస్య, భూదారఏష వన

తోత్ప్రేక్షా. ౨౧. కురంగేతి. ఏషాం కురంగయూనాం సమానా అభిన్నా జాతిః కురంగత్వం యస్యసః సజాతిః. ఏతజ్జాతీయ ఇతి యావత్. 'సమానస్య' ఇతి సూత్రే యోగవిభాగాత్సమానశబ్దస్య సభావః. కశ్చిత్ మృగః నః అస్మాకం సంబంధినః కులస్య గురోః అమృతదీధితేః చంద్రస్య కళంకం తనుతే కరోతి. ఇతి ఉక్తప్రకారాద్రోషాత్ కోపాదివేత్యుత్ప్రేక్షా. స పాండుః ఇషుభిః బాణైఃకురంగయూనాం తరుణమృగాణాం భీతింవధకృతాం కురుతే స్మ చక్రే. 'లట్స్మే' ఇతి భూతార్థే లట్. ౨౨. ప్రజవమితి. ప్రకృష్టో జవః వేగో యస్య తం. గమనక్రియావిశేషణం వా. హయమశ్వం గమయతే యాపయతే నృపాయ పాండవే. తతస్తతః తత్ర తత్రేతి సార్వవిభక్తికస్తసిః. పలితాః శలల్యః శలాకికా ఇవ శలలీశలాకికాః శల్యమృగరోమాణి. ని. 'శ్వావిత్తు శల్యస్తల్లోమ్ని శలలీ శలలం శలమ్' ఇత్యమరః. గహనే దురవగాహేఽపి వనే వరాహాణాం కులస్య యూథస్య యాః వర్తనీభువః మార్గదేశాస్తాసాం గ్రహణే విజ్ఞానే విషయే పిశునత్వం సూచకత్వం ఆచరన్ చక్రుః. ఆజ్బ్వార్వాచ్చరతేః కర్తరి లఙ్. అత్రేమా వరాహకులవర్తన్యః శలలీమత్త్వాదితి శలలీభిర్వరాహమార్గానుమానాదనుమానాలంకారః. నృపాయేత్యత్ర 'క్రియాగ్రహణం కర్తవ్యమ్' ఇతి సంప్రదానత్వమ్. మంజుభాషిణీవృత్తం. శ్లో. 'సజసా జగౌ భవతి మంజుభాషిణీ' ఇతి లక్షణాత్. ౨౩. వేశంతేతి. భూర్దారా యస్య స ఏష పాండుః హయస్య ధ్వనిషు హేషారవేషు మత్సరిణాం ద్వేషిణాం. అత ఏవ సద్యః హేషారవశ్రవణక్షణ ఏవ వేశంతానాం పల్వలానాం పంకే విహృతేః క్రీడాతః వినివృత్త్య. తాంత్యక్త్వేత్యర్థః. 'జుగుప్సావిరామ' ఇత్యాదినా అపాదానత్వమ్. ప్రత్యుద్యతాం అభిముఖమాగచ్ఛతాం వనే పోత్రవతాం వరాహాణాం భువం దారయతీతి భూదారః. భూదారశబ్దం సంజ్ఞాం అసహిష్ణుర సహమాన ఇవేత్యుత్ప్రేక్షా. 'అలం కృఞ్' ఇత్యాదినా ఇష్ణుచ్. ఏషాం వనవరాహాణాం అంతం నాశమతానీత్ కృతవాన్. తనోతేః కర్తరి లుఙ్. మానినః స్వసామ్యం నామమాత్రేణాపి న సహంత ఇతి భావః. అత్రాసహనోత్ప్రేక్షాయాః

పోత్రవతామతానీ ద్భూదారశబ్ద మసహిష్ణురివాంతమేషామ్. ౨౮. ప. తూర్ణం ప్రధావ్యతురగం స్వయమన్యతోఽసౌ పాండుః కులంపరివవార లులాయయూనాం, అగ్రేవిశాల కరధూనన దుర్విధత్వా త్సత్యాపితద్విరదభావవిపర్యయాణామ్. ౨౯. ప. ఆకర్ణ్యక్షితిపహయారవానసహ్యా నామూలం కుపితధియ స్తిరో విషాణం, వ్యాధూయాంతికతరుషు క్షణా న్నిజఘ్ను ర్వ్యాక్రష్టుం పునరపితచ్చిరాన్న శేకుః. ౩౦. ప. కురుతేతితత స్సహైవ వాసం కులకూటస్థ కృతాంతవాహనేన, మదధూత విషాణ

భూదారశబ్దశ్లేషోత్థాపితత్వాత్ ద్వయోరంగాంగిభావేనసంకరః. ౨౮. తూర్ణమితి. అసౌ పాండుః స్వయం తురగం అశ్వం అన్యతః అన్యస్మిన్ దేశే ప్రధావ్య ధావయిత్వా - అగ్రే ముఖభాగే విశాలస్య దీర్ఘస్య కరస్య శుండాయాః ధూననేన చాలనేన దుర్విధత్వాత్. దరిద్రత్వాత్. శుండాశూన్యత్వాద్ధేతోరితి యావత్. ని. 'నిస్స్వస్తు దుర్విధో దీనో దరిద్ర' ఇత్యమరః. సత్యాపితః యాథార్థ్యేన జ్ఞాపితః ద్విరదభావస్య గజత్వస్య విపర్యయః వైపరీత్యం యేషాం తేషాం - లులాయయూనాం తరుణవనమహిషాణాం. ని. 'లులాయో మహిష' ఇత్యమరః. తేషాం కులం సమూహం పరివవార రురోధ. వృణోతేః కర్తరి లిట్. ౨౯. ఆకర్ణ్యేతి. అసహ్యాన్ సోఢుమశక్యాన్. ప్రకృతివైరాదితి భావః. క్షితిపస్య పాండోః హయస్య ఆరవానాకర్ణ్య కుపితా ధీర్యేషాం తే వనమహిషాః. విషాణం శృంగమితి జాత్యేకవచనం, తిరః తిర్యక్ వ్యాధూయ అంతికే సమీపే యే తరవః తేషు ఆమూలం శృంగాదిభాగపర్యంతం క్షణాన్నిచఖ్నుః నిఖాతవంతః. నిపూర్వాత్ ఖనతేః కర్తరి లిట్. అథ తన్నిఖాతం విషాణం పునః వ్యాక్రష్టుముద్ధర్తుం చిరాదపి న శేకుః న శక్తవంతః. శక్నోతేః కర్తరి లిట్ 'నైవాత్మనీనమథవా క్రియతే మదాంధై' ఇతి భావః. ప్రహర్షిణీవృత్తం. శ్లో. 'మ్నౌ జ్రౌ గస్త్రిదశయతిః ప్రహర్షిణీయమ్' ఇతి లక్షణాత్. ౩౦. కురుతేతి. తతః హే వనమహిషాః. యూయం కులే యుష్మద్వంశే కూటస్థేన ఆదిమేన కృతాంతవాహనేన యమమహిషేణ సహైవ వాసం కురుత విదధ్వం. ఇత్యుక్తప్రకారేణ. ఆజ్ఞాప్యేవేతి శేషః. అతఏవ గమ్యోత్ప్రేక్షా. మదేన ధూతం కంపితం విషాణమండలస్యాగ్రం యస్య తస్మిన్ మహిషాణామోఘే సమూహే మండలాగ్రం కరవాలం నిచఖాన మహిషానవధీదిత్యర్థః. వృత్తం వైతాళీయభేదమాపచ్ఛందసికం. శ్లో. 'పర్యంతేర్యౌ తథైవ శేషమాపచ్ఛందసికం సుధీభిరుక్తమ్' ఇతి లక్షణమ్. శేషం ఉక్తాదన్యల్లక్ష

మండలాగ్రే మహీపాఘే నిచఖాన మండలాగ్రమ్. ౨౭. ప. తన్న చిత్రమవనీపతేస్తతశ్చంద్రహాసపతనం చకార యత్, పోషితేషు వనమధ్యచర్యయా పుండరీకనివహేషు మీలనమ్. ౨౮. ప. గహనమస్తశరారుమృగవ్రజంకృతవతాప్యమునాజవవాజినా,మమృగిరేహరయోమదశాలి

తుణం తథా వైతాళీయపదే వేత్యర్థః. ౨౭. తదితి. అవనీపతేః పాండోః చంద్రహాసస్య ఖడ్గస్య పతనం ప్రవేశః కర్తృ - చంద్రస్య హాసః చంద్రికా తత్పతనమితిచ. వనస్య అరణ్యస్య జలస్య చ మధ్యే చర్యయా జీవనేన పోషితేషు పుండరీకాణాం వ్యాఘ్రాణాం శ్వేతాంబుజానాం చ నివహేషు సమూహేషు. ని. 'వ్యాఘ్రేఽపి పుండరీకో నాసితచ్ఛత్రే సతాంబుజే' ఇత్యమరః. మీలనం మృతిం ముకుళనం చ. ని. 'మృతిస్సంస్థా విమీలనమ్'ఇత్యమరః. చకారేతియత్ తన్న చిత్రం సర్వస్యస్వాభావికం చేష్టితం నచిత్రాయేతి భావః. అత్ర చంద్రహాసవనపుండరీకమీలనశబ్దవాచ్యానాం ఖడ్గారణ్యవ్యాఘ్రమృతీనాం చంద్రికాజలకమలముకుళనానాం చ శ్లేషభిత్తికాభేదాధ్యవసాయమూలాతిశయోక్త్యా రాజ్ఞో వ్యాఘ్రవధస్యాప్యకించిత్కరత్వేన లోకోత్తరమస్య శౌర్యమితి ప్రతీతేరలంకారేణ వస్తుధ్వనిః. యత్తు 'వనాని ఆసు సంతీతి వన్యః నద్యః తాసాం పతి స్సముద్రః తత్సంబంధినశ్చంద్రస్య హాసః చంద్రికా' ఇతి వ్యాఖ్యాయ 'వనీపతివ్యతిరిక్తరాజసంబంధి చంద్రహాసపతనస్య పుండరీకమీలనకరణం చిత్రమ్' ఇతి మూలాత్ బహిశ్చిత్రం లిఖితవాన్నృసింహః. తత్తస్యానాఘ్రాతవ్యాకరణగంధస్య న చోద్యాయ యతః 'తదస్యాస్త్యస్మిన్'. ఇతి మతుబర్థే 'అత ఇనిఠనౌ' ఇతి ఇనిప్రత్యయే 'ఋన్నేభ్యో ఙీప్' ఇతి ఙీపి చ సతి వనినీత్యేవరూపాపత్త్యా ప్రకృతానుపపత్తిః హాతవృత్తత్వాఖ్యదోషాపత్తిశ్చ స్యాత్. కించ అవనీపతేరితి వ్యస్తస్య సమస్తచంద్రవిశేషణత్వే 'బుద్ధస్య రాజమాతంగ' ఇతి పదప్రయోగతాపత్తిరితి. రథోద్ధతావృత్తం. శ్లో. 'రాన్నరావిహ రథోద్ధతా లగౌ' ఇతి లక్షణాత్. ౨౮. గహనమితి. గహనమరణ్యం. అస్తాః నిరస్తాః శరారూణాం ఘాతుకానాం మృగాణాం వ్యాఘ్రాదీనాం వ్రజాః సమూహాః యస్మిన్ తథోక్తం కృతవతాపి జవేన యుక్తో వాజీ హయః యస్య తేన అమునా మనుజపేన పాండునా గిరీశస్య హిమవతః దరీషు శేరత ఇతి తథోక్తాః మదశాలినః హరయః సింహాః మమృగిరే అన్విష్టాః మృగేః కర్మణి లిట్. అత్ర 'దరీశయా మమృగిరే' ఇత్యుక్త్యా సింహా అప్యస్మాద్భీతాః క్వచిల్లీనా ఇతి శౌర్యోత్కర్షః. అత్ర జవవాజీవ జవవాజీవివేకః. తేన గహనమివ గహనం కామాదిభిర్దుర్గమం అంతఃకరణం కృతవతా అమునాపి మనోర్మంత్రస్య యోగాత్మకస్య

నోమనుజపేనగిరీశదరీశయాః. ౨౯. ప. విస్ఫారఘోషమవకర్ణ్య వినిర్గతానాం హుం కుర్వతాం తరుణకేసరిణాం గుహాభ్యః, యా కేవలం ప్రథమ మాననమేవ భల్లైస్తాం పంచతాం స విదధే సకలేఽపి దేహే. ౩౦. గ. ఏవమశ్రాంత మృగయా పరిశ్రాంతమపరిమితస్వేదశీకర కోరకితఫాలమూలమాతేనిరే తమాశ్యానం తుహినగిరిదేశ్యానందనీయమందిమానో మానససరోఽరవిందమకరందబిందుసందోహ సౌరభపారదృశ్వానో మాతరిశ్వానః. ౩౧. గ. తదనంతరమసౌ పరంతప స్సమంతతశ్శకుంతర

జపేన అభ్యాసేన దర్యాం దహరాకాశే శయాః హరయః అంశవః నీలపీతాదయః మమృగిర ఇత్యర్థాంతరప్రతీతేస్తు అభిధాయాః ప్రకృతార్థమాత్రనియంత్రణాత్ లక్షణాయాః ప్రసక్త్యభావాత్ ధ్వనిరేవ నార్థశ్లేషః. ద్రుతవిలంబితంవృత్తం. ద్రుతవిలంబితమాహ నభౌ భరౌ వితి లక్షణాత్. ౨౯. విస్ఫారేతి. విస్ఫారఘోషం ధనుష్టంకారం ఆవకర్ణ్య శ్రుత్వా అతఏవ గుహాభ్యః వినిర్గతానాం హుంనామ శబ్దం కుర్వతాం తరుణానాం కేసరిణాం సింహానాం యా పంచతా విశాలతా మృతిశ్చ కేవలం ప్రాధాన్యేన ప్రగమం పూర్వంఆననే ముఖఏవ ఆసీత్ తాం పంచతాం సకలేఽపి దేహే భల్లైః బాణవిశేషైః సపాండుర్విదధే చకార. సింహానవధీదిత్యర్థః. దధాతేః కర్తరి లిట్. ని. 'సంఖ్యాభేదే విశాలత్వే పంచతా మరణేఽపి చ' ఇతి విశ్వః. అత్రశ్లేషభిత్తికయా ఏకస్యా ఏవ పంచతాయాః అనేకాశ్రయకథనాదతిశయోక్త్యనుప్రాణితః పర్యాయాలంకారభేదః. ౩౦. ఏవమితి. ఏవముక్తప్రకారేణ అశ్రాంతయా నిరంతరయా మృగయయా మృగయావ్యసనేన పరిశ్రాంతమధికశ్రమయుక్తం అత ఏవ అపరిమితానాం స్వేదస్య శీకరాణాం బిందూనాం నికరైః సమూహైః కోరకితం వ్యాప్త మిత్యర్థః. తారకాదిత్వాదితచ్. ఫాలమూలం నిటిలభాగః యస్య తథోక్తం తం పాండుం తుహినగిరేః హిమవతః, దేశే భవాః దేశ్యాః 'తత్రభవ' ఇతి యత్. నందనీయః శ్లాఘనీయః మందిమా మాంద్యం యేషాం తే. పృథ్వాదిత్వాదిమనిచ్. మానసాఖ్యే సరసి యాన్యరవిందాని తేషాం మకరందసౌరభస్య పారం అంతం దృష్టవంతః పారదృశ్వానః మాతరిశ్వానః వాయవః ఆశ్యానం నిర్ద్రవమ్. నిరస్తశ్రమజలమితి యావత్. ఆతేనిరే కృతవంతః. తనోతేః కర్తరి లిట్. యత్తు 'తుహినగిరిదేశ్యైర్హిమవద్వాసిభిః ఆనందనీయః. మందిమా యేషాంతే' ఇతి నృసింహః, తదబోధాత్ పాండోరతుహినగిరిదేశ్యత్వాత్. తేన తన్మాంద్యస్య నందనీయత్వానాపత్తేః విశేషణద్వయేన మాంద్యసౌరభ్యయోరేవ ప్రతీత్యా శైత్యద్యోతనవిశేషణాభావప్రయుక్తన్యూనపదత్వాఖ్యదోషాపత్తేశ్చేతి. ౩౧. తదితి. తదనంతరం తస్మాత్ శ్రమాపనోదాదనంతరం పరం

పనిరంతరదిగంతరాదఖిలమృగకుల శరణ్యాదుత్ప్లవమానస్యకస్యచి దనుప్లవన మందితజవన చమూరోశ్చమూరోస్సరణి మనుసరమాణ స్తదీయ తనూరుహ చిత్రబిందురుచినికరైరివ గగనముత్పతద్భిః ఖుర రజోభి రనుమీయమాన తురగగతిర్దూర మతిపపాత. ౩౨. గ. తత్ర తావత్క్వచన లతాగుల్మ పరిసరే సనరాధిపః పరికథితతరుణిమ ప్రథితక ళేబర మశిథిలరతిసుఖసనాథం హరిణమిథునం నయనపథస్యాతిథీచ కార. ౩౩. ప. తిగ్మేనబాణేన జఘాన తస్మిన్యుగ్మే నరాణామధిపః

శత్రుం తపతీతి పరంతపః. 'ద్విషత్పరయోస్తాపేః' ఇతి ఖచ్ప్రత్యయే ముమ్. అసౌ పాండుః శకుంతానాం పక్షిణాం రవైః నిరంతరాణి సాంద్రాణి దిశామంతరాణి యస్మిన్ తస్మాత్. ని. 'శకుంతపక్షిశకుని' ఇత్యమరః. అఖిలానాం మృగాణాం కులశరణ్యాత్ నివాసజీవనదానాదినా రక్షకాత్. 'తత్ర సాధుః' ఇతి యత్. అరణ్యాత్ హిమవద్వనాత్ ఉత్ప్లవమానస్య ఉత్ప్లుత్య ధావతః అనుప్లవనేన అనుధావనశ్రమేణేత్యర్థః. మందీభూతౌ స్తంభితౌ జవచమ్వౌః సేనాయాః ఊరూ యస్య తస్య కస్యచిత్ చమూరోః హరిణవిశేషస్య సరణిం మార్గం అనుసరమాణః సన్. తస్యేమాని తదీయాని యాని తనూరుహాణి లోమాని తత్సంబంధినాం చిత్రబిందూనాం శబలవర్ణలోమసంస్థానవిశేషాణాం నికరైః పుంజైరివ స్థితైః గగనముత్పతద్భిః. ఖురాణాం శఫానాం సంబంధిభిః రజోభిః పార్వతీయధాతుధూళిభిః అనుమీయమానా తర్క్యమాణా తురగస్య గతిర్గమనం యస్య తథోక్తస్సన్ సుదూరమతిపపాత అతిక్రాంతవాన్. అతిపూర్వాత్పతతేః కర్తరి లిట్. ౩౨. తత్రేతి. తత్ర సుదూరే. తావదితి వాక్యాలంకారే. కస్మింశ్చిత్ లతాగుల్మస్య నికుంజస్య పరిసరే సమీపే స నరనాథః పాండుః పరికథితేన పరిదృశ్యమానేన తరుణిమ్నా యౌవనేన ప్రథితం ప్రసిద్ధం కళేబరం శరీరం యస్య తథోక్తమ్. అశిథిలేన సాంద్రేణ రతిసుఖేన సనాథం సంగతం హరిణీ చ హరిణశ్చ తయోర్మిథునం ద్వంద్వం నయనపథస్య నేత్రమార్గస్య అతిథీచకార విషయీకృతవాన్. హరిణద్వంద్వం దృష్టవానిత్యర్థః. ౩౩. తిగ్మేనేతి. నరాణామధిపః పాండుః తస్మిన్ యుగ్మే హరిణమిథునే పుమాంసం మృగం తిగ్మేన తీక్ష్ణేన బాణేన జఘాన హతవాన్. అసౌ బాణనిహతః వాతాయుః మృగః. ని. 'మృగే కురంగవాతాయుహరిణాః' ఇత్యమరః. జాతః ఆయుషః జీవితకాలస్య అంతస్సమాప్తిర్యస్య తథోక్తస్సన్ మహర్షేః కిందమనామధేయస్య ఆకారం స్వరూపం సహసా తత్క్షణమేవ ఆలలంబే స్వీకృతవాన్. యత్తు 'జాతాదురంతమ్' ఇతి పాఠాంతరం, తన్మూలకృదభిమత లాటాను

వాతాయురాకారమసౌ మహర్షేర్జాతాయురంతస్సహసాలలంబే. ౩౪. గ. తతః కృపామందమనాః కిందమనామధేయస్సందారితతనుస్స్యందమానరుధిరేణ మహారుషా కల్పరవికల్పమహారుషా తస్మిన్మహీభృతి సంభోగసంభేదకమంభోజదృశాం దంభోళిమివ సహస్రాక్షశ్శాపముదస్రాక్షీత్. ౩౫. గ. తదను తాపసశాపేన విరచితమనస్తాపేన తేనధరణీపతినా చతురంగంబలమివ సప్తాంగం రాజ్యమపి వ్యసృజ్యత. ౩౬. ప. అష్టాంగయోగా నవతోఽస్య రాజ్ఞో మృష్టాన్నమాసీన్మృదు కందమూ

ప్రాసాలంకారభంగాదుపేక్ష్యమ్. ౩౪. తత ఇతి. తతః ఋష్యాకారస్వీకరణానంతరం కిందమ ఇతి నామధేయం యస్య స ఋషిః. కృపయా కారుణ్యేన మందం శూన్యం మనో యస్య తథోక్తస్సన్ సమ్యక్ దారితాయాః బాణవిపాటితాయాః తనోః శరీరాత్ స్యందమానం రుధిరం రక్తం యస్మిన్ తేన మహతా అరుషా వ్రణేన. ని. 'వ్రణోఽస్త్రియామీర్మమరుః' ఇత్యమరః. రుషా కోపేన చ కల్పరవికల్పం ప్రళయార్కతుల్యం మహః తేజో యస్య తథోక్తస్సన్ తస్మిన్ మహీభృతి పాండౌ పర్వతేచ అంభోజదృశాం స్త్రీణాం సంభోగస్య సురతస్య సమ్యగ్భోగస్య సుఖస్య చ సంభేదకం నాశకం శాపమ్. సహస్రాక్షః దంభోళిం వజ్రమివ, ఉదస్రాక్షీత్ పాతితవాన్. సృజతేః కర్తరి లుఙ్. 'యథా మిథునీభూయ క్రీడన్ త్వయా మారితోఽహం, తథా త్వమపి నిధువనాయ వధూముపగచ్ఛన్ మరిష్యసి' ఇతి శశాపేత్యర్థః. ౩౫. తదన్వితి. తదను అనంతరం తాపసస్య కిందమస్య శాపేన విరచితః మనసి తాపః యస్య తేన భూపేన పాండునా చత్వారి అంగాని హస్త్యశ్వరథపాదాతరూపాణి యస్య తథోక్తం బలమివ సప్తఅంగాని స్వామ్యమాత్యసుహృత్కోశరాష్ట్రదుర్గబలరూపాణి యస్య తథోక్తం రాజ్యమపి వ్యసృజ్యత. ఉభయమపి తత్యాజేత్యర్థః. సృజతేః కర్మణి లఙ్. భోగమూలం రాజ్యం రాజ్యమూలం బలం భోగప్రతిబంధే తాభ్యాం ప్రయోజనాభావాదితి భావః. అత్ర బలరాజ్యయోః కేవలప్రకృతయోః త్యాగక్రియాన్వయిత్వేన కేవలప్రకృతాస్పదస్తుల్యయోగితా భేదః.శ్లో. 'వర్ణ్యానామితరేషాం వా ధర్మైక్యం తుల్యయోగితా' ఇతి లక్షణాత్. ఏవముత్తరత్రాపి. ప్రాయేణాత్రాయమలంకారః. ౩౬. అష్టేతి. అష్టౌ అంగైరంతఃకరణాదిభిర్యే యోగాః తత్సాధ్యాః యమనియమాసనప్రాణాయామప్రత్యాహారధ్యానధారణసమాధయో యోగశాస్త్రప్రసిద్ధాః తానవతః-అస్య రాజ్ఞః పాండోః మృదుకోమలం కందమూలం మృష్టం షడ్రసోపేతం అన్నమాసీత్. వనస్య గర్భః మధ్యదేశః కేళిసౌధః అజని జాతః. జనేః కర్తరి లుఙ్. దర్భః సింహాసనతాం జగామ ప్రాప.

లమ్, గర్భో్భవనస్యాజని కేళిసౌధో దర్భో్భఽపి సింహాసనతాంజగాహే. ౩౭. గ. అహో నరపతి తాపసయోస్సమానరూపఫలమిద మాచరితం. ౩౮. తథాహి. ప. బాణశాప ప్రయోగాభ్యాం బాధితౌ తావుభావపి, తపస్వితాం యతస్సద్యస్తాదృశీ ముపజగ్మతుః. ౩౯. గ. క్రమాదతిపతి తే చావరోధవధూజనానురోధగుణదాత్రే గణరాత్రే. ౪౦. ప. అపా కరిష్యన్ననపత్యభావ మపత్యభావం భువనంకరిష్యన్, ఉవాచ దేవీము చితం సపాండు రుపహ్వరే జాతుచిదూహదక్షః. ౪౧. ప. పరిపాలయ

సింహాసనమభూదిత్యర్థః. గాహతేః కర్తరి లిట్. దుర్లభసంసారసారేణ కిం రాజ్యేనేతి జుగుప్సయా తాపసత్వం స్వీకృతవానిత్యర్థః. ౩౭. అహో ఇతి. నరపతితాపసయోః పాండుకిందమయోః ఫలం బాణశాపప్రయోగజన్యం సమానరూపం అవిభిన్నాకృతి సత్ ఆచరితం ఆవిర్భూతమ్. భావే క్తః. అహో ఇత్యాశ్చర్యే. ఇదముత్తరేణైక వాక్యమ్ - తథాహీతి. ౩౮. బాణేతి. తథాహి తావుభౌ పాండుకిందమౌ బాణప్రయో గేణ శాపప్రయోగేణ చ. తాభ్యాం క్రమోఽత్ర న వివక్షితః. బాధితావపి విభిన్న దుఃఖకారణావపీత్యర్థః. యతః కారణాత్ సద్యః తత్క్షణ ఏవ తాదృశీం రాజ్య మృగరూపత్యాగపూర్వికాం తపస్వితాం మునిభావం శోచ్యత్వం చ. ని. 'తపస్వీ తాపసే శోచ్యే' ఇతి విశ్వః. ఉపజగ్మతుః ప్రాప్తవంతౌ. అత ఆశ్చర్యమితి పూర్వేణా న్వయః. కారణభేదేఽపి కార్యైక్యాదాశ్చర్యమితి భావః. వాక్యార్థహేతుకం కావ్య లింగమలంకారః. వృత్తమానుష్టుభభేదః. ౩౯. క్రమాదితి. కించేతి చార్థః. అవరోధవ ధూజనస్య అంతఃపురస్త్రీజనస్య అనురోధోఽనుసరణం స ఏవ గుణః తస్య దాత్రే శస్త్ర భేదే లవిత్రాఖ్యే. ని 'దాత్రం లవిత్రమ్' ఇత్యమరః. సంభోగరహిత ఇతి యావత్. గణరాత్రే రాత్రిసమూహే క్రమాదతిపతితే అతిక్రాంతే సతీత్యుత్తరేణైకవాక్యమ్.ని. 'గణరాత్రం నిశా బహ్వ్యః' ఇత్యమరః. ౪౦. అపాకరిష్యన్నితి. జాతుచిత్ కదాచిత్ ఊహదక్షః ఉపాయచింతనే దక్షః సమర్థః స పాండుః. న విద్యతే అపత్యం యస్య సోఽనపత్యః తస్య భావః తం అపుత్రత్వం అపాకరిష్యన్ నిరసితుమిచ్ఛన్ సన్. ఆత్మన ఇతి శేషః. భువనం మర్త్యలోకం చ న విద్యతే పత్యభావః యస్య తథోక్తం కరిష్యన్. సపతికం కర్తుమిచ్ఛన్ సన్నిత్యర్థః. ఉపహ్వరే ఏకాంతే దేవీం కుంతీం ఉచి తమువాచ. పుత్రసంపాదనాయ దేవ్యా సహ ఆలోచితవానిత్యర్థః. అ. సప్తభిః శ్లోకై రుక్తి ప్రకారమేవాహ—పరిపాలయత ఇతి. మహీం పరిపాలయతోఽపి మే మమ తనూజదుర్గతేః పుత్రదారిద్ర్యాద్ధేతోః పరిపూర్తిః మనోరథపరిపూర్ణత్వం నాస్తి. హి

తోఽపి మే మహీం పరిపూర్తిర్న తనూజదుర్గతేః, ప్రజయా హి మనుష్య ఇత్యసౌ ప్రథతే హి శ్రుతి వర్ణపద్ధతిః. ౪౨. ప. గాత్రం న కేవల మశేషబుధోపలాల్యం గోత్రంచ తత్రభవతః కుముదైకబంధోః, ఆపాండువర్తత ఇతిస్ఫుటమద్య మన్యే యస్మాత్ప్రజాం నలభసే యదువీరకన్యే. ౪౩. ప. నహ్యతీవ విధిరప్యసుతానాం నహ్యతే ఫలమితి శ్రుతిసిద్ధేః, జీవతో మమ యథాహవసాధ్యో మిూలతోఽపి న తథా పరలోకః. ౪౪. ప. అహం కిమంబా కిమభీష్టతాఽదే తవేతి మాతుర్ధురి తాతపృచ్ఛయా,

---

యస్మాత్కారణాత్. మనుష్యః ప్రజయా సంతత్యా పూర్ణోహి ఇతి ఉక్తార్థికా అసౌ శ్రుతివర్ణానాం వేదాక్షరాణాం పద్ధతిః పఙ్క్తిః. 'ప్రజయా హి మనుష్యః పూర్ణః' ఇత్యేవంరూపా ప్రథతే ప్రసిద్ధత్వేన వర్తతే. నిరపత్యస్య నిష్ఫలం సర్వమితి భావః. వాక్యార్థహేతుకం కావ్యలింగమ్. వృత్తం వైతాళీయమ్. శ్లో. 'షడ్విషమేఽష్టౌ సమే కలాః తాశ్చ సమే స్యుర్నో నిరంతరాః, న సమాత్ర పరాశ్రితా కలా వైతాళీయంఽన్తే రలౌ గురుః' ఇతి లక్షణాత్. ౪౨. గాత్రమితి. తత్రభవతః పూజ్యాశ్చ కుముదైకబంధోశ్చంద్రస్య సంబంధి అశేషైః బుధైః దేవైర్విద్వద్భిశ్చ ఉపలాల్యం శ్లాఘనీయమ్. ఏకత్రాస్వాద్యత్వేన అన్యత్ర పావనత్వేన చేతి భావః. గాత్రం కేవలం శరీరమేకమేవ ఆసమంతాత్పాండు శ్వేతం వర్తత ఇతి న మన్యే. కింతు గోత్రం చంద్రవంశోఽపి ఆపాండు పాండురాజపర్యంతం వర్తత ఇతి అద్య స్ఫుటం మన్యే. కుత ఏతదత ఆహ—యస్మాదితి. యస్మాత్కారణాత్ హే యదువీరకన్యే కుంతి త్వం ప్రజాం సంతతిం న లభసే న ప్రాప్నోషి. అత్ర చంద్రవంశస్య పాండురాజపర్యంతస్థితిరూపవాక్యార్థం ప్రతి పుత్రాలాభరూపోత్తరవాక్యార్థస్య హేతుత్వాత్ వాక్యార్థహేతుకం కావ్యలింగమ్. ౪౩. న హీతి. విధిః కర్మ శ్రౌతస్మార్తాత్మకమ్. ని. 'విధిర్విధానే దైవేఽపి' ఇత్యమరః. అసుతానామపుత్రాణాం ఫలం స్వర్గాదిరూపం అతీవ భృశం న నహ్యతే న ఘటయతి. ఇతి ఏవం శ్రుతౌ వేదే సిద్ధేర్హేతోః. జీవతో మమ పరలోకః శత్రుజనః ఆహవేన యుద్ధేన సాధ్యః యథా భవతి తథా మిూలతః మ్రియమాణస్యాపి మమ పరలోకః స్వర్గాదిః శత్రుజనశ్చ ఆహవేన జ్యోతిష్టోమాదియజ్ఞేన యుద్ధేన చ సాధ్యో న భవతి. 'జాతపుత్రః కృష్ణకేశోఽగ్నీనాదధీత' ఇత్యాదినా సపుత్రస్యైవ వైతానకర్మణ్యధికారశ్రవణాదితి భావః. ని. 'ఆహవస్సంగరే యజ్ఞే ఆహ్వానేఽపి' ఇతి విశ్వః. అత్రాపి వాక్యార్థహేతుకం కావ్యలింగమ్. స్వాగతావృత్తమ్. శ్లో. 'స్వాగతేతి రసభాగురుయుగ్మమ్' ఇతి లక్షణాత్. ౪౪. అహమితి. హే అర్భక

ప్రలోభతుల్యం ప్రవదంతమర్భకం ముదాహసన్ జిఘ్రతిమూర్ధ్ని పుణ్యభాక్. ౨౫. ప. నింద్యతే పితృభి స్తప్తైర్నిరపత్యధనఃపుమాన్, అధ్వనీనై రతిక్రాంతైరవకేశీవ పాదపః. ౨౬. ప. కదాపి తాతశబ్దస్య కల్పభూమిరుహామివ, నార్థీభవితు మర్హామి నరవాహనసన్నిభః. ౨౭. ప. కింభోగవైభవ యశఃక్షితిజీవితాద్యై రంభోరుహాక్షి నియమైరన

తవ అభీష్టతాయాః ప్రేమ్ణః పదే స్థానే అహం కిమ్. ఉత అంబా మాతా కిమ్. త్వత్ప్రేమపాత్రం అహం వా మాతా వేత్యర్థః. ఇతి ఉక్తప్రకారయా మాతుః ధురి అగ్రే తాతస్య పృచ్ఛయా ప్రశ్నేన ప్రలోభేన కరగతేన ఫలాదినా తుల్యం తత్తారతమ్యం యథా తథేత్యర్థః. ప్రవదంతం త్వమేవాభీష్టతాస్పదం మాతైవేత్యన్యతరద్భాషమాణం అర్భకం శిశుం ముదా హర్షేణ హసన్ సన్ పుణ్యభాక్ భాగ్యవాన్పురుషః మూర్ధ్ని జిఘ్రతి. అభాగ్యానాం పుత్రమూర్ధాఘ్రాణస్య అతిదుర్లభత్వాదితి భావః. వంశస్థవృత్తమ్. ౨౫. నింద్యత ఇతి. నిర్గతం అపత్యమేవ ధనం యస్య సోఽపుత్రః పుమాన్ తప్తైః లుప్తపిండోదకక్రియతయా దుఃఖితైః పితృభిః పూర్వైః అవకేశీ నిష్ఫలః పాదపః వృక్షః అతిక్రాంతైరధ్వనీనైః పథికైరివ నింద్యతే. నిందతేః కర్మణి లట్. 'ఏష వా అనృణో యః పుత్రీ'ఇతి శ్రుతేః. అపుత్రస్య పితృఋణాపాకరణాయోగాదితి భావః. యుగ్మవిపులానామానుష్టుభం వృత్తమ్—శ్లో. 'యస్యాం లస్సప్తయుగ్మే స్యాత్సాయుగ్మవిపులా మతా'ఇతి లక్షణాత్. అస్య చ వక్త్రవిశేషత్వాత్—'వక్త్రన్నాద్యాన్నసౌ స్యాతామబ్ధేర్యోఽనుష్టుభిఖ్యాతమ్' ఇతీతరత్ర తల్లక్షణం బోధ్యమ్. ౨౬. కదేతి. నరవాహనేన కుబేరేణ సన్నిభః తుల్యః అహం తాతేతిశబ్దస్య జనకవాచకస్య కల్పభూమిరుహాం కల్పవృక్షాణామివ అర్థీభవితుం వాచ్యీభవితుం అర్థీ యాచకో భవితుం చ కదాపి నార్హామి నోచితః. అతో ధనాఢ్యస్య యాచ్ఞాయా ఇవ అపుత్రస్య తాతేతి వ్యవహారస్యాప్యయోగాదిత్యర్థః. యత్తు 'అపుత్రస్య స్వర్గాభావేన తత్రత్యకల్పవృక్షప్రార్థనా దుర్లభా'ఇతి, యదపి 'కుబేరవద్విద్యమానమైశ్వర్యం పుత్రాభావాన్నిష్ఫలమ్'ఇతి నృసింహః, తదుభయమప్యనాదరణీయమ్. నరవాహనసన్నిభ ఇతి సాదృశ్యోపయోగినో విశేషణస్య వైయర్థ్యాపత్తేః. ఉత్తరశ్లోకేన పౌనరుక్త్యాపత్తేశ్చేతి. ౨౭. కిమితి. భోగః స్రక్చందనవనితాద్యనుభవః, వైభవం ఐశ్వర్యమ్, యశః దానపాలనక్షాత్రజన్యా కీర్తిః, క్షితిః భూః, రాజ్యమితి యావత్. జీవితం ప్రాణధారణం, ఏతాన్యాద్యాని యేషాం తైరర్థైః శాపస్య కిందమదత్తస్య అతిరేకః అతిశయః స ఏవ దవపావకః దావాగ్నిః తస్మిన్ శేత ఇతి శాయినః. తాచ్ఛీల్యే ణినిః. మే మమ కిం

షై స్త్వమేవ, శాపాతిరేక దవపావకశాయినో మే తాపాపనోదవిధయే తనయం ప్రసూష్వ. ౪౮. ౧. ఇత్యసంకోచతశ్శోచతః పత్యురగ్రభువి సమగ్రమందాక్ష రమణీయం మందాక్షరమణీయంత్రిత మిదంవచనం పృథాపి కథయామాస. ౪౯. రాజన్ పురాఖలు పితామమ పితామహ సమానస్య నిశాంతమధివసతః కృశాం తనులతాం తపసావహాతోఽపి దిశాంతతిషు నిశాంతరవికాంతి భృశాంతరంగాంగరుచాం తరంగపరంప రాం తరలయితురశాంతమనసోముని రుపాంతపరిచరణాయ మామను శాసితశైశవరాజ్యామపి నియోజ్యామకరోత్. ౫౦.౫. తతోనిదేశాత్స మయేషులబ్ధుం మయా మహాయత్నజుషా మహర్షేః, ఆరామవల్లీ రపహా

కార్యమితి శేషః. తాదృగ్విధస్య మే తాపస్య అపనోదనవిధయే నిరాసాయ హే అంభోరుహాక్షి, త్వమేవ అనఘైః భర్త్రనుజ్ఞాతత్వేన నిర్దోషైః నియమైః తనయం ప్రసూష్వ జనయేః. సువతేః ప్రార్థనాయాం లోట్. పుత్రసంపాదకభోగస్య శాపేనాపేతత్వాదితి భావః. ౪౮. ఇతీతి. ఇతి ఉక్తప్రకారేణ అసంకోచం నిర్లజ్జం యథా తథా శోచతః దుఃఖాయమానస్య పత్యురగ్రభువి సమగ్రేణ మహతా మందాక్షేణ లజ్జయా రమణీయాః మనోజ్ఞాః మందాః పరిమితాః అక్షరాణి మణయ ఇవ తైర్యంత్రితం సంఘటితం ఇదం వక్ష్యమాణం వచనం పృథా కుంత్యపి కథయామాస ఉక్తవతీ. కథయతేః లిటి ఆమాదేశే అస్తేరనుప్రయోగః. ౪౯. రాజన్నితి. హే రాజన్. ని. 'నిషేధవాక్యాలంకారజిజ్ఞాసానునయే ఖలు' ఇత్యమరః. పురా కన్యాత్వదశాయాం మమ పితా కుంతిభోజః నిశాంతమధివసతః స్వగృహే వర్తమానస్య. 'ఉపాన్వధ్యాఙ్వసః'ఇతి కర్మత్వమ్. పితామహేన బ్రహ్మణా సమానస్య తపసా కృచ్ఛ్రచాంద్రాయణాదినా కృశాం తనుర్లతేవ తాం వహతోఽపి తపఃకృశస్యాపీత్యర్థః. దిశాం ప్రాచ్యాదీనాం తతౌ సమూహే నిశాంతరవేర్బాలసూర్యస్య కాంతీనాం భృశమంతరంగాణాం ఆప్తానామ్. తత్తుల్యానామిత్యర్థః. అంగరుచాం దేహప్రభాణాం తరంగపరంపరాం తరళయితుః ప్రసారకస్య అశాంతం క్రుద్ధం మనో యస్య తస్య మునేర్దుర్వాససః ఉపాంతే సన్నిధౌ పరిచరణాయ శుశ్రూషణాయ అనుశాసితం శైశవం బాల్యమేవ రాజ్యం యయా తాం తథోక్తామ్. బాల్యాత్పరిచరణాశక్తామపీత్యర్థః. మాం నియోజ్యాం పరిచారికామకరోత్. మహతాం సేవాయా దుర్లభత్వాదవిచార్య కులవయశ్శీలాదికమవశ్యం తేషాం సేవనీయత్వాదితి భావః. ౫౦. తత ఇతి. తతః సమయేషు స్నానాద్యవసరేషు - నియోగాన్ జలానయనాద్యాజ్ఞాప్యాన్ లబ్ధుం ప్రాప్తుం-మహాంతం యత్నం

యత్తస్య భ్రూలతివల్లి రేవ ప్రతిపాల్యతస్థే ॥౧౧॥ యథాయథా సేవన యత్నజన్మా నిదాఘతోయేన నిషిక్తమఙ్గకమ్, తథాతథావర్ధత తాప సాంతికే మహావికాసా మమభక్తివల్లరీ ॥౧౨॥ తపస్వినస్తస్య తపః కృశస్య సరూపతామాప్తుమివాత్రియద్భిః, దినేదినే మే దయనీయ రూపైః అఙ్గైరశేషైః కృశతాస్యరూపే ॥ ॥ స ఉపాదనేనసుధా మభిషేకవారాం మభ్యర్చనాసుమనసామప తాపసేంద్రః, మయ్యేవశిష్య జనతాం పరితాం వితన్వన్నంతే వసంతమ కోపమపాచకార ॥౧౪॥ ప ఏకాం సమాం తత్రవసన్కదాచి దేకాం సమాం పార్శ్వగతామవే క్ష్య, సమా వృత్తాన్త సహాయ నామా ద్రాం సమాపయామాస తపోధ

జుషత ఇతి తపోక్తయా మయా ఆరామవల్లీ పుష్పలతాః విహాయ - తస్య మహార్షేః దుర్వాససః భ్రూ రేవ వల్లీ తా ప్రతిపాల్య నిరీక్ష్య తస్థే స్థితం - లిఙ్తేర్భావేలిట్ - బాలోచిత పుష్పాపచయం విహాయ తన్నిరోధ గానుదపాలయమిత్యర్థః-యత్తు 'నిరోధ గాదితి' కంచన్యాతపారేభ్య మేణ 'నియోగానువాక్యాదితి' నృసింహః-తత్తుచ్ఛం - 'లభామితి' తుమున్నార్థస్య కర్మాకాంక్షయా కాంక్షత్వదోషాపత్తేః ॥౧౧॥ యథేతి మమ అంగమేవ అంగకం శరీరం సేవనయత్నాత్ మునిసేవానుకూలవ్యాపారాత్ జన్మ యస్య తేన-నిదాఘతోయేన శ్రమజలేనయథాయథా నిషిక్తం అభిషిక్తం-తథా తథామహాన్ వికాసః వృద్ధిర్యస్యాస్సా-మమభక్తిరేవవల్లరీ పుష్పలతా-తాపసస్యదుర్వాససః అంతికే సన్నిధౌ అవర్ధత ప్రవృద్ధాభూత్-రూపకాలంకారః ॥౧౨॥ తపస్వినఇతి తపసాకృశస్య తపస్వినోదుర్వాససః సరూపతాం సారూప్యం ఆప్తుమివేత్యుత్ప్రేక్షా-ఆత్రియద్భిః సేవ మానైః-దయనీయం కారుణ్యాస్పదం రూపం ఆకృతిర్యేషాంతైః - కృశీభూతైరిత్యర్థః - అశేషైరఙ్గైరవయవైః కృశతా కార్శ్యం ఆపే ప్రాప్తం ఆపేర్లిట్యాత్మనేపదే లిట్ ॥౧౩॥ ఉపాదనేనేతి తాపసేంద్రో దుర్వాసాః సమిధామింధనానాం అభిషేకస్యవా రాంజలానాం అభ్యర్చనాసుమనసాం దేవపూజా కుసుమానాముపాత్రయాణామాపా దనేన సంపాదనేన హేతునా అమితామనేకాం శిష్యజనతాం శిష్యభావం మయ్యే వ వితన్వన్ విస్తారయన్ సన్ ఏకస్యైవశిష్యత్రయకృత్యసంపాదనాదితిభావః అంతే సమీపే మనసీతియావత్ వసంతం వర్తమానము శిష్యనుపేతచ కోపం అపాచకార దూరీకృతవాన్ ప్రసన్నోఽభూదిత్యర్థః ని 'ఛాత్రాంతేవాసినౌశిష్యే' ఇత్యమరః ॥౧౪॥ తత్రకిమతఆహ-ఏకామితి స తపోధనేంద్రః దుర్వాసాః - తత్రగృహారామే ఏకాంసమాం వత్సరం ని 'హాయనోఽస్త్రీశరత్సమాః' ఇత్యమరః - వసన్ సన్ కదా చిత్ పార్శ్వగతాం నికటస్థితాం - ఏకాం పరిజనరహితాం మాం సమీక్ష్య - సమా

సేంద్రః ॥౧౪॥ గ వత్సే భవత్సేవా సంప్రదాయేన సంప్రతి భృశం ప్రసీదామీతి వ్యాహృత్య స మునిరనుకంపితచేతా మహ్యమభ్యర్థితమభీప్సితార్థ సమ్పాదన పరతంత్రం కమపి మంత్రముపాదిక్షత్ ॥౧౫॥ స అపి క్రుధామాపత్తేరముష్మాన్నాగ్ని గురుత్వం వరమంత్రలాభే, అపుష్పవత్యామేవ మే దశాయామామోదభరోఽధికమాసీత్ ॥౧౬॥ గ అధునా తస్య ప్రభావేన శతమఖ ముఖ్యాసు నిఖిలాసు లేఖలేఖాసు యే యే పరార్థ్యాస్తే తే రహాసి ధ్యానమాత్రసాధ్యసాన్నిధ్యాస్స్వస్వానురూపగుణ విభవానాత్మభవాన్మయి వికసదనుకంపాస్సంపాదయి

ధీరోద్యోగస్య వృత్త్యా అభ్యాసేన సహ మౌనముద్రాం వాచంయమత్వవ్రతం సమాపయామాస అపరిత్యక్తవాన్ - స్వయమభ్యర్థిత్వా మామువాచేత్యర్థః ॥౧౪॥ వత్సే ఇతి హే వత్సే పుత్రి కులి భవత్యాః సేవాసంప్రదాయేన శుశ్రూషావిధినా - సంప్రతీదానీం భృశం ప్రసీదామి ప్రసన్నోఽస్మి - ఇత్యనేన ప్రకారేణ వ్యాహృత్య ఉక్త్వా అనుకంపితం కృపాన్వితం చేతః మనో యస్య తథోక్తస్స మునిర్దుర్వాసాః మహ్యం అభ్యర్థితం భృశంఅభీప్సితస్య కామితార్థస్య ఆపాదనే సంఘటనే పరతంత్రంఆయత్తం-సమర్థమితి యావత్ - కమపి అనిర్వాచ్యం- 'గురుం ప్రకాశయేద్ధీమాన్నతుమంత్రం ప్రకాశయేది'తి మంత్రనామాప్రకాశనస్మరణాత్ - మంత్రముపాదిక్షత్ ఉపదిష్టవాన్ - దిశతేః కర్తరిలుఙ్. ॥౧౫॥ అపీతి క్రుధాం కోపానాం ఆపత్తేః ప్రాప్తేరాస్పదభూతాదపి అముష్మాద్దుర్వాససః - వరభూతస్యమంత్రస్య లాభేసతి - గురుత్వమాచార్యత్వం మత్వా ... - క్రుద్ధస్యగురుత్వా స్మరణాత్ - క్రుద్ధేఽపి శుశ్రూషాతిశయేన ప్రసాదసంపాదనాత్ - ఆత్మనిగురుత్వం శ్రైష్ఠ్యంవా మత్వా మే మమ అపుష్పవత్యాం పుష్పరహితాయామ్, అరజోవత్యా మపిచ దశ యాం అవస్థాయాం బాల్యేచ - అతఏవ విరోధాభాసాలంకారః - ఆమోదభరః పరిమళాతిశయః సంతోషాతిశయశ్చ - అధికం అపి రాసీత్ ఇతి 'ఆమోదో గంధహర్షయో'రితి విశ్వః ॥౧౬॥ అధునాఇదానీం శతమఖః ఇంద్రః ముఖం ఆదిర్యాసాం తాసు అఖిలాసు లేఖానాం దేవానాం లేఖాసు పంక్తిషు యే యే పరార్థ్యాః గుణవత్తరాః తే వక్ష్యమాణాఇంద్రాదయః తస్యమున్యుపదిష్టమంత్రస్య ప్రభావేనసామర్థ్యేన రహాసి కృతం కాంతం సాన్నిధ్యం సమీపస్థితిర్యేషాం తే తథోక్తాః - ధ్యానమాత్రసాధ్యసాన్నిధ్యా ఇతిపాఠాంతరం - వికసంతీ అనుకంపా యేషాం తే తథోక్తాశ్చ సంతః స్వస్య ప్రత్యేకమాత్మనః అనుగుణః అనురూపగుణానాం శౌర్యధైర్యాదీనాం గణస్యసంఘస్య విభవస్సమృద్ధిర్యేషాం తాన్ ఆత్మభవాన్ పుత్రాన్ మయిసంపాదయిష్యంతి జన

ష్యంతి. ౫౮. ప. ఇతి నృపాయ కృపాయతచేతసే యదుసుతా ముని నేతు రనుగ్రహం, అదశనవ్రణ పీడమహార్పతే రభిదధే రతిసంగమనం వినా. ౫౯. ప. ఇతివచనమయీం సుధాంకిరంతీం యదున్నపతేస్తనయాం ప్రశంసమానః, పతిరనుమనుతే స్మ పౌరవాణాం ప్రకృతమహోత్సవపారదర్శనాయ. ౬౦. తదనంతరమ్. ప. ధర్మాత్ప్రాప యుధిష్ఠిరం పవనతో భీమంచ భీమంద్విషాం జిష్ణోరిష్ణుమతీవ ధృష్ణుమనఘా కుంతీమునేర్విద్యయా, అన్యా సాపి తయైవ తత్ర నకులం రూపాస్పదం గీష్పతేస్స

యిష్యంతి. ౫౮. ఇతీతి. ఇతిఉక్తప్రకారేణ కృపయా ఆయతం సాంద్రంచేతః యస్య తస్య - మునీనాం నేతుర్నాయకస్య దుర్వాససః అనుగ్రహం వరమంత్రదానరూపం ప్రసాదం - యదుసుతాకుంతీనృపాయపాండవే ఆహార్పతే స్వార్యసంబంధి నవిద్యతే దశనవ్రణానాం దంతక్షతానాం పీడా దుఃఖంయస్మిన్ తత్ శౌర్యరతత్వాదితిభావః - రతేఃసురతస్య సంగమనం ప్రాపణంవినా అభిదధే కథయామాస తదితరత్సర్వమువాచేత్యర్థః - తస్యాలోకత్రయనింద్యత్వా దితిభావః - కుంతీమంత్రపరీక్షణాయ సూర్యమాహూయ బాల్యేతేనోపభుక్తేతి భారతకథా త్రానుసంధేయా - ద్రుతవిలంబితవృత్తం. ౫౯. ఇతీతి. ఇతిఉక్తప్రకారాం వచనమయీం వాగ్రూపాం సుధామమృతం కిరంతీం సించంతీం యదున్నపతేస్తనయాం కుంతీం ప్రశంసమానః శ్లాఘమానః పౌరవాణాంపతిఃపాండుః - ప్రకృతస్యమహోత్సవస్య వరమంత్రలాభరూపస్య యత్పారమంతః పుత్రసంపాదనరూపః తస్యదర్శనాయఅనుమనుతేస్మ - 'పుత్రానుత్పాదయదేవేభ్య' ఇత్యనుజ్ఞాతవానిత్యర్థః - పుష్పితాగ్రావృత్తం. శ్లో. 'అయుజినయుగరేఫతోయకారో యుజిచనజౌజరగాశ్చపుష్పితాగ్రా' ఇతిలక్షణాత్. ౬౦. తదనంతరమిత్యుత్తరేణ సంబధ్యతే—ధర్మాదితి. తదనంతరం పాండ్వనుమత్యనంతరం అనఘాభర్త్రనుజ్ఞానాన్నిర్దోషా కుంతీ-మునేర్విద్యయా తదుపదిష్టమంత్రప్రభావేనేత్యర్థః - ధర్మాత్ యమాత్ యుధిష్ఠిరం ధర్మరాజం ప్రాప జనయామాసేత్యర్థః-పవనతః వాయోః ద్విషాంశత్రూణాం భీమం భయంకరం భీమం ప్రాప - జిష్ణోరింద్రాత్ అతీవధృష్టం అత్యంతధీరం జిష్ణుమర్జునం ప్రాప.ని. 'జిష్ణురింద్రే ఽర్జునేజైత్రే'ఇతివిశ్వః-అన్యా సా ద్వితీయా మాద్ర్యపి తయా కుంత్యుపదిష్ట మునివిద్యయైవ తత్రతస్మిన్నేవకాలే - కాకాక్షిన్యాయేన ఏవకారస్యాత్రాపి సంబంధః-నాసత్యయో రశ్వినోః.ని. 'నాసత్యావశ్వినౌదస్రా' విత్యమరః-అంతికాత్ సమీపాత్ తత్సాంగత్యాదితియావత్ -రూపస్యసౌందర్యస్య ఆస్పదంస్థానం నకులం. గీష్పతేః సచ్ఛాత్రంతుల్యం-బుద్ధ్యేతిశేషః-సహదేవమపి అజనయత్ - యత్తు

చ్ఛాత్రం సహదేవమప్యజనయన్నాసత్యయోరంతికాత్. ౬౧. ప. తదను వాసవనందనసంభృతాః పటుగీతిరవప్రమదాళయః, సుమనసస్తు యథోచితమాచరన్నిపతనం భువి నృత్యవిధిం దివి. ౬౨. ప. జన్మోత్సవో మహానేషాం జలమత్యచ్ఛమావహన్, విద్యామనన్యసామాన్యాం క్రీడాం కుంభభువోఽనయత్. ౬౩. ప. స్వస్యచక్రగతిం సఖ్యుస్స్వయమప్యాశ్రితా ఇవ, జవాత్ప్రదక్షిణజ్వాలా జజ్వలుర్యజ్వపావకాః. ౬౪. ప. సామోదో భీమసంభూతిసంభృతాశౌచవత్తయా, సంకుచన్నివ

మునేః కుంతీమంత్రచతుష్టయంలేభే-తత్ర మంత్రత్రయేణ స్వయంపుత్రత్రయంప్రాప - మాద్రీచ తదుపదిష్టేన చతుర్థేన పుత్రద్వయం ప్రాపేతినృసింహః-తత్తు దుష్పాండిత్య విజృంభితమేవ. మహాభారతవిరుద్ధత్వాత్ -మునేర్విద్యయా త్రయైవేతి మూలాసంగతేః. వరరూపస్య మంత్రస్యేతి స్వలేఖనవిరోధాచ్చ-కించబాల్యేఏకేనకర్ణోత్పాదనాత్ప్రకృత న్యూనతాయా దుర్వారతాపత్తేశ్చేతి-శార్దూలవిక్రీడితం వృత్తం. శ్లో. 'సూర్యాశ్వైర్మస జాస్తతాస్సగురవ శ్శార్దూలవిక్రీడిత' మితిలక్షణాత్. ౬౧. తదన్వితి. తదను యుధిష్ఠిరాది జన్మానంతరం-వాసవస్య ఇంద్రస్య నందనే హర్షణే విషయే నందనవనేచ సంభృతాః ని యుక్తాః సంపాదితాశ్చ-పటుగీతిరవేణ మనోహరగానేనసహితానాం ప్రమదానామప్స రసాం ఆళయః పఙ్క్తయః యేషాంతే పటుగీతిసదృశఝుంకారసహితప్రకృష్టమదభృం గాశ్చ-సుమనసః దేవాః పుష్పాణిచ-యథోచితం స్వస్వార్హం క్రమేణ దివి స్వర్గేతు నృత్య విధిం నాట్యమాచరన్ కృతవంతః - భువితునిపతనమాచరన్. ని. 'సుమనామాలతీపుష్ప పండితేషుసురేఽపి చే' తివిశ్వః. 'స్త్రియస్సుమనసఃపుష్ప'మితి పుష్పవాచిత్వే స్త్రీలింగతా- అత్ర కేవల ప్రకృతాస్పదః శ్లేషాలంకారః. పాదక్రమానుసరణే యథాసంఖ్యాలంకా రశ్చ. ద్వయోస్సంసృష్టిః. ౬౨. జన్మోత్సవఇతి. ఏషాం యుధిష్ఠిరాదీనాం మహాన్ జన్మో త్సవః జలమత్యచ్ఛమావహన్ కుర్వన్సన్-అన్యేషామసామాన్యాం అసాధారణీమనన్యసా మాన్యాం కుంభభువోఽగస్త్యస్య విద్యాం స్వోదయేన జలనిర్మలీకరణాత్మికాం క్రీళాంల ఘ్వామనయత్ గమయామాస-అనన్యసాధారణ్యభంగాదితిభావః-నయతేః దుహాదిత్వాద్ద్వి కర్మకత్వం. ౬౩. స్వస్యేతి. యజ్వనాం యాగవతాం పావకాః త్రేతాగ్నయః స్వస్యస ఖ్యుః వాయోఃచక్రగతిం వర్తులగమనం - స్వయమపి ఆశ్రితాఇవేత్యుత్ప్రేక్షా-జవాత్ వేగాత్ ప్రదక్షిణజ్వాలాః సవ్యశిఖాస్సంతః జజ్వలుః జ్వలంతిస్మ - జ్వలతేఃకర్తరిలిట్. ౬౪. సామోదఇతి. సామోదస్సహర్షస్సగంధశ్చ-సమీరః వాయుః భీమస్య పుత్రస్య సంభూత్యా ఉత్పత్త్యాసంభృతం జాతమాశౌచంఅస్తీతి తద్వాన్ తస్యభావస్తత్తా తయా

సంస్పర్శే సమీరో మందమావవౌ. ౬౫. ప. కన్యకాత్వేఽపి మయ్యేషా కాముకీతిస్మరన్నివ, ప్రసూతిదివసం కుంత్యాః ప్రాదిద్యుతదహస్కరః. ౬౬. ప. పుష్పాత్ప్రాగేవ సుషువే పుత్రమేషేతి వీరుధః, ఫలేగ్రహాయ ఏవాసన్ప్రసూనాత్ప్రాక్పృథావనే. ౬౭. గ. తదనుగుణగణైరభంగురశుభంయుతావికాససమయే సమయే. ౬౮. ప. ప్రజాధిపోఽసౌ ప్రథమం యుధిష్ఠిరే సుతేషు తేజస్విషు తేషు పంచసు, ప్రభాకరే పంచతపాఇవోన్నతే ప్రపాతయామాస విలోచనద్వయం. ౬౯. ప. తపస్వినీనాం

హేతునా-సంస్పర్శే పరేషాం స్పర్శనవిషయే-సంకుచన్ లజ్జమానఇవేత్యుత్ప్రేక్షా-మందం శనైః ఆవవౌ వాతిస్మ-వాతేఃకర్తరిలిట్. ౬౫. కన్యకాత్వఇతి. ఏషా కుంతీ కన్యకాత్వే అనూఢత్వదశాయామపి మయివిషయే కాముకీఅభూత్-ఇతి ఉక్తప్రకారస్యవృత్తాంతస్యేతిశేషః-స్మరన్నివేత్యుత్ప్రేక్షా-అహస్కరస్సూర్యః ప్రసూతిదివసం ప్రసవదినం ప్రకర్షేణ ప్రాదిద్యుతత్ ప్రకాశయామాస-రవిరపి ప్రకృష్టప్రకాశోఽభూదిత్యర్థః-ణ్యంతాత్ ద్యుతేర్లఙ్ - ణిశ్రిద్రుస్రుభ్యః కర్తరిచఙితిచఙి - ద్యుతిస్వాప్యోస్సంప్రసారణమిత్యభ్యాసస్య సంప్రసారణం. ౬౬. పుష్పాదితి. ఏషాకుంతీ పుష్పాత్ ఋతోః కుసుమాచ్చ ప్రాక్ పూర్వమేవ-పుత్రంకర్ణం సుషువే జనయామాస-ఇతిమత్వేతిశేషః - అతఏవగమ్యోత్ప్రేక్షా - పృథాయాఃవనే కుంత్యాః వాసారణ్యే-వీరుధః లతాః ప్రసూనాత్ప్రాక్-పుష్పోత్పత్తేః పూర్వమేవ పుష్పపృష్ఠభాగఏవేతిచ-ఫలేగ్రహయః ఫలధారిణ్య ఆసన్ - ఫలానామగ్రతఃపుష్పం ధృత్వాజాయమానత్వాదితిభావః. ని. 'స్యాద్రజఃపుష్పమార్తవం'-'స్యాదవంధ్యఃఫలేగ్రహి'రిత్యుభయత్రాప్యమరః-జన్మోత్సవఇత్యాదిభిఃపంచభిశ్లోకైర్జలనిర్మలీభవనాదివస్తునా తేషాం లోకోత్తరమాహాత్మ్యప్రతీతేర్వస్తునా వస్తుధ్వనిః. ౬౭. తదన్వితి. తదను గుణగణైశ్చంద్రతారాబలాదిభిః అభంగురాయాః ఆక్షీణాయాః శుభంయుతాయాః శుభయోగస్య వికాససమయే వృద్ధిజననకాలాభిన్నే సమయలగ్నవిశేషేఇత్యుత్తరేణాన్వయః- 'ఘటోనీలఘటఇత్యాదివద్విధేయకోటావధికావగాహితాయాం న పౌనరుక్త్యమితిసాంప్రదాయికాః. ని. 'శుభంయుస్తుశుభాన్వితః'ఇత్యమరః. ౬౮. ప్రజేతి. అసౌ ప్రజాధిపః పాండుః తేజస్విషు తేషుపంచసు సుతేషు తన్మధ్యఇత్యర్థః-ఉన్నతే మహతి యుధిష్ఠిరే పంచతపాః పంచాగ్నిమధ్యే తపస్వీ ప్రభాకరే సూర్యఇవ - సూర్యస్య అగ్నీనాం పంచసంఖ్యాపూర్వకత్వస్మరణాదితిభావః - విలోచనద్వయం ప్రథమం ప్రపాతయామాస ప్రవేశితవాన్-జ్యేష్ఠస్యైవపుత్రాణామభ్యర్హితత్వాదితిభావః. ౬౯. తపస్వినీనామితి, తే వసుధేంద్రపుత్రాః యుధిష్ఠిరాదయః వనే తపస్వి

స్తనపాయినస్తే దరకణ్వణత్కీచకదత్తకర్ణాః, వనే దినాంతే వసుధేంద్ర పుత్రా వల్కేషు నిద్రాసుఖమన్వభూవన్. ౨౦. ప. క్షుత్పీడయా స్తనరసేక లహం శిశూనాం కుంతీ తదా శమయితుం కుచకుంభయుగ్మే, ఏకం యుధిష్ఠిరధనంజయయోశ్చ భాగమేకం సమీరణసుతస్య చ సంవిభేజే. ౨౧. ప. నిశాచరైస్సమం బాల్యే నియోద్ధుమివ కౌతుకీ, ఉత్తానశయనే ముష్టిముదగ్రాం మారుతిర్దధౌ. ౨౨. గ. తతః క్రమేణ గతేషు కతిపయేషు వాసరేషు. ౨౩. ప. పద్భిరాత్మపిత్రోర్యోషితి భూవరా స్పర్శనం పరిహరంత ఇవైతే, జానుభిః కరసరోజసహాయైశ్చంక్రమం చమదకుర్వత బాలాః. ౨౪. ప. ఆదాయ భీమమతిమాంసలముత్తమాంగే ఉపాశ్రూ)

నీనాం ఋషిపత్నీనాం స్తనపాయినః స్తన్యరసం పిబంతస్సంతః దరమీషత్ క్వణత్సు శబ్దాయమానేషు కీచకేషు వేణువిశేషేషు దత్తా ఆసక్తా కర్ణా యేషాం తే తథోక్తాశ్చసంతః. ని. 'వేణవఃకీచకాస్తేస్యుర్యేస్వనంత్యనిలోద్ధతా'ఇత్యమరః-దినాంతే సాయంకాలే వల్కేషు వల్కలేషు. ని. 'వల్కంవల్కలమస్త్రియా'మిత్యమరః-నిద్రాసుఖమన్వభూవన్ అనుభూతవన్తః. వనే ధాత్రీ స్తన్యప్రదానడోలానామసంభవాదితిభావః. ౨౦. క్షుదితి. కుంతీ శిశూనాం క్షుత్పీడయా బుభుక్షయాదుఃఖేన హేతునా- స్తనరసేవిషయే కలహం శమయితుంవారయితుం తదా కుచౌ కుంభావివ తయోర్యుగ్మే ఏకం కుచకుంభం ధనంజయయుధిష్ఠిరయోశ్చ భాగం ఏకం సమీరణసుతస్య భీమస్యచభాగం సంవిభేజే. విభాగమకరోత్. సంవిపూర్వాద్భజతేఃకర్తరిలిట్. భీమస్య బహ్వాశిత్వాదితిభావః. ౨౧. నిశాచరైరితి. మారుతస్యాపత్యంమారుతిర్భీమః. 'అతఇఞ్'ఇతీఞ్-బాల్యఏవ నిశాచరైస్సహ-నియోద్ధుంబాహుయుద్ధంకర్తుం-కౌతుకీ కుతూహలవానివేత్యుత్ప్రేక్షా-ఉత్తానే ఊర్ధ్వముఖేశయనే నిద్రాయాం-తదవసరఇతియావత్. ని. 'స్యాన్నిద్రాశయనంస్వాప' ఇత్యమరః- ఉదగ్రామున్నతాంముష్టిం ముకుళితాంగుళీకరవిన్యాసం దధౌధృతవాన్. ౨౨. తత ఇతి. తతఃక్రమేణ కతిపయేషు కేషుచిద్దినేషు గతేషు సత్స్విత్యుత్తరేణైకవాక్యమ్. ౨౩. పద్భిరితి. ఏతే బాలాః యుధిష్ఠిరాదయః ఆత్మనః పితుఃపాండోః యోషితి భార్యాయాం. మాతృస్థానాయామితియావత్. భూవరా పద్భిః పాదైః స్పర్శనం స్పర్శం పరిహరంత ఇవేత్యుత్ప్రేక్షా-కరౌ సరోజే కమలేఇవ తౌసహాయౌ యేషాం తైర్జానుభిః చంక్రమం గమనం చమదకుర్వత చమత్కృతవంతః. జానుచారంచక్రురిత్యర్థః - స్వాగతావృత్తం. ౨౪. ఆదాయేతి. ఆక్రమాణామంతే సమీపే జానుభ్యాం కృతః చంక్రమః యేనతం-అతిమాంసలం బహుబలం. ని. 'బలవాన్మాంసలోంసల'ఇత్యమరః-భీమమాదాయ

య జానుకృత చంక్రమహూశ్రమాంతే, బాహాలతైవ వహనాద్విర
రామ శశ్వత్కౌతూహలం నతు కదాచన తాపసీనాం. ౨౫. వృద్ధతా
పసపురః ప్రసారితం వేణుదండమవలంబ్య శైశవే, భావయన్నివ గదాప
రిగ్రహం భావినం పవనభూశ్చచార సః. ౨౬. మునిసుతైరవిశేషజు
షో వనే ముహురమీ నవశైశవకేళిషు, మలినతామనయంత కళేబరం మ
దకలాః కలభా ఇవ ధూళిభిః. ౨౭. తత్ర తత్ర మృదుపాంసుషు పాండోః
పుత్రపాదతలవిన్యసనేన, ఛత్రకేతుకులిశైస్స్ఫుటరేఖై శ్చిత్రవత్యభవ
దాశ్రమభూమిః. ౨౮. లీలాస్మితైస్సృక్వయుగాద్గళద్భిర్లాలాజలానాం
లలితైః పృషద్భిః, బాలా దధుస్తే హృది మౌక్తికానాం మాలా ధృతోల్లే

గృహీత్వా ఉత్తమాంగే శిరసి ఆఘ్రాయాపి తాపసీనాం మునిపత్నీనాం బాహాలతా
భుజలతైవ వహనాత్ ధారణాత్ విరరామ విశ్రాంతాభూదిత్యర్థః. రమతేః కర్తరి లిట్-
తాపసీనాం శశ్వత్ పునఃపునః కౌతూహలం తద్వహనకౌతుకం తు-కదాచన న విరరామ.
అతిరమణీయత్వాదితిభావః-అత్ర పూర్వవాక్యార్థే వహనవిరమణస్య అతిమాంసలతాహే
తుకత్వాత్పదార్థహేతుకం కావ్యలింగం. ౨౫. వృద్ధేతి. స పవనభూర్భీమః శైశవే బాల్యే
వృద్ధేన స్థవిరేణ తాపసేన పురః అగ్రే ప్రసారితం వేణుదండం అవలంబ్య-భావినం భవి
ష్యంతం గదాయాః పరిగ్రహం స్వీకారం భావయన్. అభ్యస్యన్నివేత్యుత్ప్రేక్షా. చ
చార అగచ్ఛత్-చరతేః కర్తరి లిట్. ౨౬. మునిసుతైరితి. అమీ యుధిష్ఠిరాదయః ము
నీనాం సుతైర్బాలకైః అవిశేషం తారతమ్యరాహిత్యం జుషంత ఇతి తథోక్తాః తత్తుల్యా
స్సంతః-నవాసు శైశవకేళిషు బాల్యోచితక్రీడాసు వనే మదకలాః మదోత్కటాః-కలభాః
గజశాబకా ఇవ ధూళిభిః పాంసుభిః కళేబరం శరీరం మలినతాం మాలిన్యం ముహుః అన
యంత ప్రాపితవంతః-పాంసుక్రీడయేతి భావః - నయతేర్దుహాదిత్వాద్ద్వికర్మకః. ఉపమా
లంకారః. ౨౭. తత్రేతి. ఆశ్రమభూమిః మృదవః పాంసవః సూక్ష్మరజాంసి యేషు తేషు
తత్ర తత్ర ప్రదేశేషు - పాండోః పుత్రాణాం పాదయోః తలానాం అధఃప్రదేశానాం
విన్యసనేన నిక్షేపణేన హేతునా స్ఫుటాః రేఖాః రేఖాకారాః యేషాం తైః ఛత్రకేతుకులిశైః
చిత్రవతీ ఆలేఖ్యవతీవాభవదితి గమ్యోత్ప్రేక్షా వ్యంజకాప్రయోగాత్. ౨౮. లీలేతి.
తే బాలాః లీలాయుక్తం స్మితం యేషు తైః సృక్వణోరోష్ఠప్రాంతయోర్యుగాత్ గళద్భిః
బృహద్భిః స్థూలైః లాలాజలానాం పృషతైర్బిందుభిః. ని. 'సృణికాస్యందినీలాలా, పృషం
తిబిందుపృషతా' ఇత్యుభయత్రాప్యమరః-ధృతాని త్యక్తాని ఉల్లేఖనం ఉత్తేజనం గంధ్రం

ఖనరంధ్రసూత్రా ౭౯. ప. అత్యంతబాల్యాదమృతాయితాగీరన్యోన్య
మర్ధోక్తిభిరాహ్వయత్సు, స భీమసేనోఽజని పాండుసూనుష్వర్ధోక్తనా
మాపి చ పూర్ణనామా. ౮౦. గ. తదానీమయమంబాలికాసూనురవిలంబి
తంసంక్రందనఇవ పంచనందనాగమసంపదా తయా ముదమమితంపచాం
బభార. ౮౧. ప. పుత్రేషు తేషు క్రమశోఽపి తేషు విలోకయంత్యా విహ
రత్సు కుంత్యాః, ఆప్యాయయామాసతురంతరంగం ప్రాప్యాపి మాద్రీ
తనయా యమత్వం. ౮౨. త్రైరథ్యద్వనలతాసు దృఢకృతాసు దో

సూత్రంచ తానియాసాంతాః-మౌక్తికానాం మాలా హృది వక్షసి దధుర్వేతి గమ్యోత్ప్రేక్షా. ౭౯. అత్యంతేతి. అత్యంతబాల్యాద్ధేతోః అమృతవదాచరంతీభిరమృతాయితాభిః - తద్వన్మధురాభిరితియావత్ - అర్ధోక్తిభిః-యుధి - భీమ - అర్జు - ఇత్యాది నామార్ధభాగైః పాండుపుత్రేషు అన్యోన్యమాహ్వయత్సు సత్సు స ప్రసిద్ధో భీమసేనః అర్ధముక్తం నామ యస్యతథోక్తోఽపి పూర్ణం సంపూర్ణముక్తం నామ యస్య తథోక్తః-అజని అభూత్-'వినాపి ప్రత్యయంపూర్వోత్తరపదయోఃలోపోవాచ్య'ఇతి సేనపదస్యలోపేన తస్య సర్వార్థబోధకత్వాదితిభావః. ౮౦. తదానీమితి. తదానీం అంబాలికాయాస్సూనుః పుత్రః అయంపాండుః సంక్రందనః ఇంద్రఇవ-పంచానాం నందనానాం పుత్రాణామాగమసంపదా లాభైశ్వర్యేణ-పంచానాం నందనే వనే ఆగమానాం వృక్షాణాం పారిజాతాదీనాం సంపదేతిచ. అమితంపచామనల్పాం. 'మితనఖేచేతి'మితే ఉపపదే పచేః ఖశ్ 'అరుర్ద్విష'దిత్యాదినా ముమ్. ముదమానందం బభార ధృతవాన్. బిభర్తేఃకర్తరిలిట్ - యత్తు 'అమితం అధికం పచాంబభార ప్రాప్తవానిత్యర్థ'ఇతినృసింహః-తత్తస్య 'నాలంకారో నశబ్దస్య ప్రక్రియాత్రపరిఖ్యాత'ఇతిసూచితం వ్యాకరణమాధ్యం విశదయతి-యతః పచేరేకాచ్కత్వాదామః. 'కృఞ్చానుప్రయుజ్యతే లిటీ'త్యత్ర అనుప్రయోగభృఞశ్చ ప్రసక్త్యభావాదితి. ౮౧. పుత్రేష్వితి. క్రమాత్సోపి తేషు తేషు పుత్రేషు పంచసువిహరత్సు క్రీడత్సుసత్సు విలోకయంత్యాః తాన్ పశ్యంత్యాః కుంత్యాః - అంతరంగం మనః మాద్ర్యాస్సపత్న్యాస్తనయా నకులసహదేవౌ యమత్వం అంతకత్వం యుగ్మజాతత్వంచ ప్రాప్యాపి ఆప్యాయయామాసతుః. ఆనందయేతాం-అత్రాంతకత్వేపి సంతోషజనకత్వమిత్యేకోవిరోధః సపత్నీపుత్రత్వేపి తదిత్యపరః. యుగ్మత్వేన స్వోపదిష్టవిద్యాద్వారా స్వపుత్రత్వేనచ జననాదవిరోధఇతి శ్లేషప్రతిభోత్థాపితో విరోధాభాసోలంకారః. ౮౨. త్రైరేతి త్రైర్యుధిష్ఠిరాదిభిః ఋషిపుత్రైస్సహ దృఢీకృతాసు త్రిచతురాదిమేఖనేన దార్ఢ్యంప్రాపితాసు వనలతాసు ఆదరాత్ పరిచితస్య ఆరబ్ధస్య డోలాయంత్రస్య-

లావిధేః పరిచితస్య సహర్షిపుత్త్రైః, పర్యాయలబ్ధమసకృత్పవమాన సూనో రారోహణం ద్రుతమభూదవసానభూమిః. ౨౧. ప. భీమేన దంతయుగళే విధృతం యమన్యే వన్యేభమారురుహురద్రినిభం సగర్భ్యాః, శుండాం ప్రగృహ్య విజయస్స్వయమేవ మానీ తం లీలయా రదపథేన సమారురోహ. ౨౨. గ. తదను విధివదుపనీతానాం క్రమేణ మధురేణ వయసా శిరసాపి విధృతవపుషాం వినయగౌరవపుషాం సకలాసు కలాసు కౌశలమున్మీలయతాం తేషాం యశాంసి వలభేదనమదావళస్య ధామ్నోరప్యగళమపి యుగపదుల్లంఘయామాసుః. ౨౩. ప. నవతరుణిమలక్ష్మీనందనీయం శరీరం కురువృషభసుతానాం కుర్వతీ నేత్రపాత్రం, మునితతిరితి మేనే మోహనాయ త్రిలోక్యాస్స్వవిశిఖఇవ కామ

పర్యాయలబ్ధం క్రమప్రాప్తం పవమానసూనోర్భీమస్య ఆరోహణం అవసానభూమిస్సమాప్తిస్థానం ద్రుతం అసకృదభూత్. అతిమాంసలతయా భీమస్య వనలతా బహుశస్త్రుటితా బభూవురిత్యర్థః. ౨౧. భీమేనేతి. అన్యే సగర్భ్యాస్సోదరాః యుధిష్ఠిరనకులసహదేవాః భీమేన దంతయుగళే విధృతం స్తంభితం అద్రినిభం పర్వతతుల్యం అత్యున్నతమితియావత్. వనేభవం వన్యం గజం యమారురుహుః ఆరూఢవంతః తం వన్యేభం మానీ విజయోఽర్జునః స్వయమాత్మనైవ లీలయా అనాయాసేన శుండాం ప్రగృహ్య రదపథేన దంతమార్గేణ ఆరురోహ. మానినామన్యోపజీవిత్వాన్న కించిద్వ్రీడాకరమితిభావః. అత్ర మానస్యస్వయం ప్రగృహ్యారోహణం ప్రతి హేతుత్వాత్పదార్థహేతుకం కావ్యలింగమ్. ౨౨. తదన్వితి. తదను విధివద్యథాశాస్త్రం ఉపనీతానాంఉపనయనసంస్కృతానాం క్రమేణమధురేణసుమనోహరేణ వయసా యావనేన విధృతం పూర్ణం వపుర్యేషాం తేషాం- శిరసా వినయస్య గౌరవం పుష్ణంతీతి తథోక్తానాం-సకలాసు చతుష్షష్టిషు కలాసు విద్యాసు కౌశలం నైపుణ్య మున్మీలయతాం ప్రకటయతాం తేషాం యుధిష్ఠిరాదీనాం యశాంసి విద్యావినయవివేకాదిజన్యాః కీర్తయః. బలమథనమదావళస్య ఐరావతస్య ధామ్నో రశ్మేః నివాసస్యచ క్షీరాబ్ధేః ఆకాశగంగాయా వా యుగళం ద్వయమపియుగపదేకదా ఉల్లంఘయామాసుః అతిచక్రముః. ని. 'ధామరశ్మినివాసయో'రితి విశ్వః. ౨౩. నవేతి. మునీనాం తతిస్సమూహః నవస్య తరుణిమ్నః లక్ష్మ్యా సంపదా నందనీయం-మనోహరం కురువృషభస్య పాండోః సుతానాం శరీరం నేత్రయోః పాత్రం విషయం కుర్వతీ పశ్యంతీసతీతి యావత్. త్రిలోక్యాః భువనత్రయస్య. మోహనాయ సః ప్రసిద్ధః

స్సోపికిం పంచధాభూత్. ౨౬. గ. అథ కదాచిదఖిలహరిదంతరనిరంతరవలమానమలయపవమానకంపితచంపకసంపాదితసౌరభసంపదనుకంపితనిలింపపథాః, కేసరకుసుమకేసరశిఖరభాసురధూళీధూసరితదిశో మనసిజవిజయసహకారచతురసహకారపల్లవతల్లజపరిచర్వణగర్వాయమాణకలకంఠయువకంఠోక్తపథికసందోహజీవితసందేహాః, వనదేవతావదనతిలకాయమానతిలకావళీకలికాపలితంభావుకనభోవిభాగాః, మదనహుతభుగంగారసదృశకమలభృంగారమధురససంగారచితమదభృంగారవవిభవతుంగారహితమిథునశృంగారరసా స్సమున్మిషద్వాసంతికామిషేణ

కామం మన్మథోఽపి స్వస్యవిశిఖః బాణఇవ పంచధా పంచప్రకారః అభూత్. కిమితి వితర్కే. ఇత్యుక్తప్రకారం మేనే తర్కయామాస. ఉత్ప్రేక్షా. ౨౬. అథేతి. అథ అనంతరం కదాచిత్ కస్మింశ్చిత్కాలే అఖిలానాం హరితాం దిశాం అంతరేషు మధ్యభాగేషు నిరంతరం సాంద్రంయథాతథా వలమానైః వ్యాప్నువద్భిః మలయపవమానైర్దక్షిణవాయుభిః కంపితైశ్చంపకైశ్చాంపేయకుసుమైః సంపాదితస్య సౌరభస్య. సంపదా. సమృద్ధ్యా అనుకంపితః. పరిమళితఇత్యర్థః-నిలింపానాం దేవానాం పంథాః ఆకాశవీథిర్యేషు తేతాదృశనిలింపపథాః - 'ఋక్పూ' రిత్యాదినా అప్రత్యయః. కేసరకుసుమానాం వకుళపుష్పాణాం కేసరశిఖరేషు కింజల్కాగ్రేషు భాసురాభిర్ధూళీభిః పుష్పరజోభిః ధూసరాః మలినాః దశదిశో యేషు తే తథోక్తాః మనసిజస్య మన్మథస్య విజయే విషయే సహకారః సాహాయ్యకరణం తస్మింశ్చతురాణాం సమర్థానాం సహకారాణాం చూతవిశేషాణాం యే పల్లవతల్లజాః శ్రేష్ఠపల్లవాః. ని. 'ప్రకాండముద్ఘతల్లజా' వితి ప్రశస్తవాచకేష్వమరః - తేషాం పరితశ్చర్వణేన గర్వాయమాణానాం దృప్యతాం కలకంఠయూనాం తరుణకోకిలానాం కంఠేన కుహూరవేణేత్యర్థః-ఉక్తః పథికజనసందోహస్య పాంథసమూహస్య జీవితసందేహః ఏతే జీవంతివా నవేతిసంశయః యేషు తే తథోక్తాః - వనదేవతానాం వదనే ముఖే తిలకవదాచరంతీభిస్తిలకాయమానాభిః తిలకా వృక్షవిశేషాః తదావళ్యాః కలికాభిః కుట్మలైః పలితంభావుకాః ధవళాయమానాఇత్యర్థః. నభోవిభాగా ఆకాశప్రదేశాః యేషు తే తథోక్తాః - మదనఏవ హుతభుగగ్నిస్తస్య అంగారైరలాతైస్సదృశాని కమలాని రక్తాబ్జాని తాన్యేవభృంగారవః-సూక్ష్మముఖపాత్రవిశేషాః. ని. 'భృంగారుఃకనకాలుకే' త్యమరః - భృంగారేతి చ పఠ్యతేఽయంశబ్దః తేషు యో మధురసః మకరందః తస్యసంగేన పానేనేత్యర్థః. ఆరచితః జనితః మదః యేషాం తేషాం భృంగాణాం ఆరవవిభవేన ఝుంకారసమృద్ధ్యా

సీమంతినీరతేరుదంతం దురంతం విచింత్య రహసి వసంతం నృపం తమివ హాసంతో వసంతోదయవాసరా మందమందమరణ్యాంకధరణ్యాంకమపి వికాస మాపాదయామాసుః. ౮౭. హ. కిం శుకస్య వదనే రుచిరత్వం కిం శుకస్య హృదయేపి వశిత్వం, కింశుకస్య కుసుమేషు నదంతీ శంసతి స్మ మధుపాళిరితీవ. ౮౮. కురవకే రవకేళిభృతస్సుధా సమధురం మధురం మధు షట్పదాః, పపురవా పురవార్యమపి స్మయం నృపవనే పవనేరితపాదపే. ౮౯. గ. అథాస్మిన్నమునా తపో

హేతునా తుంగః - అధికః అరహితానాం అవియుక్తానాం మిథునానాం స్త్రీపుంసానాం శృంగారరసః సంభోగసుఖం యేషు తే తథోక్తాః - వసంతస్య ఋతోరుదయః ఆవిర్భావః యేషు తేచ తే వాసరాః దినాని - సీమంతినిభిః స్త్రీభిస్సహ రతేస్సురతస్య సంబంధినం ఉదంతంవృత్తాంతమపి. దురంతం దుఃఖావసానకం విచింత్య ఆలోచ్య మునిశాపాదితిభావః. రహసి వసంతం వాసంతికవైభవావలోకనాశక్త్యేతిభావః - తం నృపం పాండుం సమున్మిషంత్యాః వికసంత్యాః వాసంతికాయాః మాధవీకుసుమస్య మిషేణ వ్యాజేన హాసంతః పరిహాసంకుర్వంత ఇవేత్యుత్ప్రేక్షా - అరణ్యమంకః చిహ్నం యస్యాంతస్యాం ధరణ్యాం భువి కమపి అనిర్వాచ్యం వికాసం ప్రకాశం మందం మందం శనైశ్శనైరాపాదయామాసుః చక్రుః. ఉపమోత్ప్రేక్షారూపకానుప్రాసానాం సంసృష్టిః. ౮౭. కింశుకస్యేతి. శుకస్య వదనే చంచౌ రుచిరత్వం సౌందర్యం కిమితి కుత్సాయాం - శుకస్య వ్యాసపుత్రస్య హృదయే వశిత్వం జితేంద్రియత్వమపి కిం. నభవత్యేవేత్యర్థః - మదవలోకనే పలాయతి ఏవేతిభావః - ఇతిఉక్తప్రకారేణ మధుపాళిః భృంగపఙ్క్తిః కింశుకస్య పలాశవృక్షస్య కుసుమేషు నదంతీ ఝుంకుర్వతీసతి శంసతిస్మ జ్ఞాపయామాసేవేత్యుత్ప్రేక్షా - శుకతుండకుటిలారుణాని పలాశముకుళాని మునీనామపి మోహనాన్యాసన్నిత్యర్థః. స్వాగతావృత్తమ్. ౮౮. కురవక ఇతి. పవనేన వాయునా ఈరితాః కంపితాః పాదపాః వృక్షాః యస్మింస్తస్మిన్ నృపస్యవనే పాండురాజాశ్రమారణ్యే - కురవకే కుసుమే. జాత్యేకవచనం రవాన్ ఝుంకారాన్ కేళీః ఇచ్ఛావిహారాంశ్చ బిభ్రతీతి భృతః షట్పదాః భృంగాః సుధయా అమృతేన సమో ధూః భారః యస్యతథోక్తం - అతఏవ మధురం మధు మకరందం పపుః పిబంతిస్మ. అతఏవ అవార్యం నిరంకుశం స్మయమపి మదంచ అవాపుః ప్రాప్తవంతః అత్రస్మయావాప్తౌ కురవకమధుపానవాక్యార్థహేతుకస్య కావ్యలింగస్య యమకేన సహైకవాచకానుప్రవేశసంకరః - ద్రుతవిలంబితవృత్తమ్. ౮౯. అథేతి. అథ వసంతప్రాదుర్భా

వనకుటీరపరిసరే పటీరగిరిబన్ధునా గన్ధవహస్తనంధయేన సన్నిధిం నీయమానో మద్రజఃపరిగ్రహస్తపస్యంతమపి మనస్యంతః కం పరితాపసంపదా నలింపేదిత్యర్థాంతరమప్యళిగిరా బోధయంత్యామివ వనవాసంత్యామయం క్షణాదేవ క్షితిపతిరిక్షుధన్వనో లక్ష్యతామధ్యరుక్షత్. ౯౦. ప. పరిహృత్య తనుం చిత్తే బాణం కామో ముమోచ యత్, అంతరేవాతిరక్తోఽభూదవ్రణస్తద్బహిర్నృపః. ౯౧. ప. కం కేళిదేశముపయామ్యధునేతి నాపవత్కం కేళిసంవలనకల్పితచిత్రశోభమ్, మా

వానంతరం పటీరగిరేశ్చందనాచలస్య బన్ధునా తదీయసౌరభభాగితేనేత్యర్థః - అమునా గన్ధవహస్తనంధయేన బాలమారుతేన అస్మిన్ తపోవనస్య పాండ్వాశ్రమస్య పరిసరే సమీపే సన్నిధిం స్వసాన్నిధ్యం నీయమానః ప్రాపయమాణః మమ రజసః పరాగస్య పరిగ్రహస్సంబంధః - తపస్యంతం నిగృహీతేంద్రియం తపఃకుర్వాణమపి కంపురుషం అంతః మనసి పరితాపస్య సంపదా సమృద్ధ్యా నలింపేత్ నఘటయేత్ - ఇత్యుక్తమర్థమేకం. అర్థాంతరమపి అన్యమర్థంచ అళిగిరా. భృంగరవవ్యాజేనేత్యర్థః-బోధయంత్యాం సూచయంత్యామివస్థితాయాం వనవాసంత్యాం మాధవీకుసుమే-జాత్యేకవచనం-సమున్మిషంత్యాం వికసంత్యాం సత్యాం అయం క్షితిపతిః పాండుః క్షణాదేవ ఇక్షుధన్వనః మన్మథస్య లక్ష్యతాం బాణవిషయత్వం అధ్యరుక్షత్ ప్రాప్తవాన్-రుహేః కర్తరిలుఙ్-అర్థాంతరంతు 'నీయమాన' ఇత్యంశముభయత్ర సమం-అంతః అంతర్హేతుః మద్రాజ్ఞాతః మద్రజః పరిగ్రహః భార్యా. ని. 'పత్నీపరిజనాదాన మూలశాపాః పరిగ్రహాః' ఇత్యమరః. తం తపస్యంతం పాండుమపి కం సురతసుఖం ప్రతి తముద్దేశేనేతియావత్. ని. 'మూర్ధ్ని సుఖేష్వను' మిత్యమరశేషః-పరితాపసంపదా నలింపేదితి యోజ్యం-మద్రజా పరిగ్రహా ఇతి పాఠస్తు ప్రామాదికః-ఉభయార్థానుకూల్యాభావాదితి. ౯౦. పరిహృత్యేతి. యత్ యస్మాత్కారణాత్ కామః మన్మథః తనుం పాండోశ్శరీరం పరిహృత్య విహాయ చిత్తే బాణం ముమోచ ప్రయుక్తవాన్-ముచేః కర్తరిలిట్. తత్తస్మాత్ నృపః పాండుః బహిశ్శరీరే అవ్రణః క్షతరహితస్సన్ - అంతరేవ అంతశ్చిత్త ఏవ అతిరక్తః భృశశోణితః అత్యనురాగాన్వితశ్చ అభూత్-శ్లేషమూలాతిశయోక్తిః. కావ్యలింగోజ్జీవితేతిసంకరః. ౯౧. కమితి. అధునా కేళిదేశం క్రీడాస్థానం కం ఉపయామి గచ్ఛామి-ఇతి చింతయన్నితిశేషః-అసౌ పాండుః మాద్ర్యాసాకం తయాసహ కరేణ్వా గజస్త్రియాసాకం కరేణుర్గజ ఇవ. ని. 'కరేణురిభ్యాం స్త్రీనేభే' ఇత్యమరః-కంకేళేః వృక్షవిశేషస్య సంవలనేన మేలనేన కల్పితా కృతా చిత్రాచశోభా యస్యతం - కురవకద్రుః కురవకవృక్షః సపివలతానికుంజః లతాగృహం

ద్ర్యాకరేణురివ సాకమసౌ కరేణ్వా గాఢం యయౌ కురవకద్రులతా
నికుంజమ్. ౯౧. ప. శాపంచ మృత్యుప్రదమగ్రజాతేస్తాపంచ పత్యుస్స్మర
రజంనిరీక్ష్య, దూరేతరస్మిన్సురతేఽపిదేవ్యా డోలాయమానం హృద
యం తదాసీత్. ౯౨. ప. చాటుప్రయోగే చతురస్సపాండుః ప్రసూన
తల్పే ప్రతివేశితాయాః, క్షౌమంబిభేద స్మరరాజధానీక్షౌమం కరాం
భోజదళేన తస్యాః. ౯౪. గ. తత్ర తౌ రాజదంపతీ మునిశాపపరిచిచిక్షు
యేవ ముహుర్ముహురభంగురాలింగనమంగళతరంగితకుచకుంభసంభృత
ఘర్మజలనిర్మితమదనయౌవరాజ్యాభిషేకమధరితమధురసమధురిమాధర

తం ప్రతిగాఢం యథాతథా యయౌఅగచ్ఛత్. యాతేః లిటి 'ధాతో' రితిద్విత్వే
అభ్యాసహ్రస్వే - 'ఆతఔణల'ఇత్యౌత్వే - 'ఆతోలోప ఇటిచే'తిలోపే నిష్పన్నేయం
క్రియా. ౯౧. శాపమితి. అగ్రజాతేఃబ్రాహ్మణస్య కిందమస్యసంబంధినం మృత్యుప్రదం
శాపం పూర్వోక్తరూపంచ-స్మరాజ్జాతం స్మరజం పత్యుఃపాండోః తాపంచ నిరీక్ష్య -
ద్వయమపి దుర్నివారమిత్యాలోచ్యేత్యర్థః - తదా సురతేదూరేతరస్మిన్ సన్నిహితే
సత్యపి ఏకాంతసంగతత్వాదితిభావః - దేవ్యాః హృదయం డోలాయమానం చింతా
క్రాంతమాసీత్ అభూత్. ౯౩. చాటుప్రయోగఇతి. చాటూనాం ప్రియవాక్యానాం
ప్రయోగేభాషణే చతురఃనిపుణః అతఏవ స పాండుః ప్రసూనతల్పే కుసుమశయ్యా
యాం ప్రతివేశితాయాః శాయితాయాః తస్యామాద్ర్యాస్సంబంధినః స్మరరాజధా
న్యాః మన్మథమహానగరస్య క్షౌమం ప్రాకారం క్షౌమందుకూలం. ని 'క్షౌమందుకూలే
ప్రాకార'ఇతివిశ్వః-కరం అంభోజమివ తస్యదళేన అగ్రేణ బిభేద శిథిలయామాస. ౯౪.
తత్రేతి. తత్రప్రసూనతల్పే తౌ రాజ్ఞీచరాజాచ రాజానౌ తౌచ తౌ దంపతీ మాద్రీ
పాండూ మునేః కిందమస్యసంబంధినశ్శాపస్య పరీక్షితుమిచ్ఛా పరిచిచిక్షా తయేవేత్యు
త్ప్రేక్షా-పరిపూర్వాదీక్షతేః సన్నంతాదప్రత్యయః-అభంగురేణఅతిదృఢేన ఆలింగన
మంగళేన పరిరంభసుఖేన తరంగితయోః ప్రవృద్ధయోః కుచకుంభయోః సంభృతేనపూ
ర్ణేన ఘర్మజలేన నిర్మితః మదనస్యయౌవరాజ్యాభిషేకః యస్మింస్తథోక్తం - అధరితః
తుచ్ఛీకృతః మధురసస్యమధురిమా మాధుర్యం యేనతేన అధరేణ బింబేనేవ విడంబితం
అనుకృతం - అంబరచరకుటుంబినాం దేవానాం జీవనంఅమృతం యస్మింస్తథోక్తం -
అతిజవేన అతివేగేన పంఫుల్యమానాత్ శిథిలాయమానాత్ ధమ్మిల్లాత్సంయతకచ
భారాద్విగళద్భిర్వకుళముకుళైరశోకపుష్పైః పునరుక్తం ద్విగుణీకృతం పుష్పతల్పం
యస్మింస్తథోక్తం - అవిగణితంతుచ్ఛితం వీణాయాఃగుణక్వణితం తంత్రీనాదః యై

బింబవిడంబితాంబరచరకుటుంబిజీవనమతిజవపంఫుల్యమానధమ్మిల్ల విగళదవిరళ వకుళముకుళ పునరుక్త పుష్పతల్ప మవిగణిత వీణాగుణ క్వణితమణితమసృణితమతిచిర ప్రముషిత మసమశరసమర ముస్మీలయామాసతుః. ౯౫. ప. ఆయుషస్సంతతిం దీర్ఘామావహన్నపి పౌరవః, ఆయుషస్సంతతేరంత మారురోహ రతేరివ ౯౬. ప. నృపస్య దూరీకృతపాశసంగమం యమం విహాయైకముపేయుషో వధూమ్, అజస్రమూరీకృతపాశసంగమో యమోఽపరస్సంనిదధే లతాగృహే. ౯౭.ప. ఆలింగనేన కురవో హారిణేక్షణానామామోదగౌరవభృతోఽపి

స్మైర్మణితైః రతికూజితైః మసృణితం నిబిడితం - అతిచిరం మునిశాపప్రభృత్యేతత్క్షణ పర్యంతం ప్రముషితంవిస్మృతం అసమశరస్య పంచబాణస్య సమరయుద్ధం సురతమితి యావత్ - ఉస్మీలయామాసతుః అనుబభూవతు రిత్యర్థః. ౯౫. ఆయుష ఇతి. పౌరవః పాండుః ఆయుషః ఆయుర్నామరాజ్ఞః జీవితకాలస్యచ సంతతిం వంశంసమూహంచ - దీర్ఘాంపుత్రసంపత్త్యావిస్తృతాంఆవహన్ బిభ్రన్నపిసన్నిత్యర్థః. ఆయుషః జీవితకాలస్య సంతతేస్సమూహస్య రతేరివ అంతంసమాప్తిం ఆజగామ ప్రాప్తవాన్. రత్యంతే సమకాలం తస్య జీవితాంతో ఽభూదిత్యర్థః. శ్లేషానుప్రాణితో విరోధాభాసోఽలంకారః. ౯౬. నృపస్యేతి. దూరీకృతః నిరాసితః పాశస్య సంసారబంధస్య సంగమః సంబంధః యేనతం ఏకం యమం ఇంద్రియనిగ్రహరూపం యోగవిశేషం విహాయ త్యక్త్వా-లతాగృహే వధూం మాద్రీముపేయుషస్సంగతస్య నృపస్యపాండోః అజస్రం సర్వదా ఊరీకృతః పాశస్యఆయుధవిశేషస్య సంగమోయేనతథోక్తః. పాశాయుధధారీ అపరోఽన్యః యమః అంతకః సన్నిదధే సన్నిహితోఽభూత్. అత్రేష్టార్థోద్యమాదనిష్టావాప్తిరూపోవిషమాలంకారభేదః. వంశస్థవృత్తమ్. ౯౭. ఆలింగనేనేతి. సర్వఏవ కురవః సర్వేఽపికౌరవాః సర్వేఽపికురవకవృక్షాశ్చ-భుగిహరిణేక్షణానాం స్త్రీణామాలింగనేన ఆమోదస్యసంతోషస్య పరిమళస్యచ గౌరవం ఆతిశయంబిభ్రతీతి తథోక్తాః అభవన్నితి శేషః. అన్యత్ర గౌరవేణభృతః పూర్ణాః భవతీత్యర్థః. తేషాంకురూణాం తస్య కురవకవృక్షసామాన్యస్య మధ్యంభజతీతి తథోక్తోఽపి - సపాండుః శ్వేతపుష్పః కురవకవృక్షశ్చ - మద్రరాజతనయాం మాద్రీమాలింగ్య తదాలింగనేనేత్యర్థః. తథా అవధింతాదృశంమరణం - కదన్నివత్యాశ్చర్యే. ప్రపేదే ప్రాప్తవాన్ - కురువకస్తరుణ్యాలింగనేన పుష్ప్యతీతిప్రసిద్ధిః. అత్రాపి విరుద్ధకార్యోత్పత్తిరూపోవిషమప్రభేదః. అర్థాంతరప్రతీతేర్వస్తుధ్వనిరేవ అభిధాయాః ప్రేరణేన నియంత్రణాల్లక్షణాయాశ్చ

సర్వఏవ, తన్మధ్యభాగేపి తదా సకిఘంను పాండురాలింగ్య మద్రతన
యామవధిం ప్రపేదే. ౯౮. ప. నిద్రయాకిల నిమీలితంమృతే ర్ముద్రయా
నిజముదీక్ష్య వల్లభం, ఉద్రవాకరముదస్య విహ్వలా మద్రరాజతనయా రు
రోద సా. ౯౯. ప. తన్నిశమ్య సమమేత్య కుమారైస్తాం వృశం పతిమ
వేక్ష్య రుదంత్యాః. భోజపుంగవభువో శ్రునిపాతై ర్భూరపి స్వయ
ముముంచత బాష్పమ్. ౧౦౦. ప. మాద్ర్యా తతోఽనుమృతయా మహిత
స్య రాజ్ఞో నిర్వర్తితాసు తనయై ర్నిఖిలక్రియాసు, భూయోఽపి తౌ సు
మనసాం పురతః ప్రకాశం జాయాపతీతు సురతోత్సవ మన్వభూతామ్.
౧౦౧. గ. తదను నవ్యవైధవ్య బహువిధవ్యథాయాః పురతో నిర్హార్య
పితృశోకవిదార్యమాణ ధైర్యసోదర్యజనపరివార్యమాణాయ హృది

బీజాభావాదితి. ౯౮. నిద్రయేతి. సా మద్రరాజతనయా నిద్రయా కిలేతిసంభావ
నాయాం - నిద్రయేవ స్థితయా మృతేర్మరణస్య ముద్రయా నిమీలితం ముకుళి
తాక్షం నిజం వల్లభం పాండుముదీక్ష్య విహ్వలా సంభ్రాంతచిత్తా సతీ కరముదస్య హస్త
ముద్ధృత్య ఉద్రవా ఉచ్చైశ్శబ్దాయమానా సతీ రురోద-రథోద్ధతావృత్తమ్. ౯౯. తదితి.
తత్ మాద్రీరోదనం నిశమ్య శ్రుత్వా కుమారైర్యుధిష్ఠిరాదిభిస్సమం ఏత్యాగత్య-తాం వృ
శం మృతంపతిముదీక్ష్య రుదంత్యాః భోజపుంగవభువః కుంత్యాః అశ్రునిపాతైర్బా
ష్పవర్షైః భూరపి స్వయం బాష్పం ఊష్మాణంచ అముంచత ముక్తవతీ - రాజభార్యా
త్వాదితి భావః. తప్తాయాం భువి వర్షే ధూమాకృతిరూష్మా భవతీతి తత్త్వం - ముచేః కర్తరి
లిట్. ని. 'బాష్పం నేత్రజలోష్మణో' రితి విశ్వః. శ్లేషమూలాతిశయోక్తిః - స్వా
గతావృత్తమ్. ౧౦౦. మాద్ర్యేతి. తయా స్వసంగమేన మృత్యుదాయిన్యా అనుమృ
తయా అగ్నిం ప్రవిష్టయేత్యర్థః. మాద్ర్యా మహితస్య సంతుష్టస్య రాజ్ఞః సకలాసు
క్రియాసు ఔర్ధ్వదైహికేషు - తనయైర్యుధిష్ఠిరాదిభిః నిర్వర్తితాసు అనుష్ఠితాసు సతీషు -
తౌ జాయాపతీ మాద్రీపాండూ ప్రకాశముజ్జ్వలం మరణభీత్యభావా దితి భావః. సుర
తోత్సవం సంభోగం దేవత్వప్రాప్తిరూపం ముత్సవంచ - భూయః పునరపి సుమనసాం
దేవానాం పురతస్తు అగ్ర ఏవేత్యర్థః. అన్వభూతాం అనుభూతవంతౌ. ని. 'సురతం
మైథునేఽపిస్యాద్దేవత్వే సురతా స్త్రియా' మితి విశ్వః. ౧౦౧. తదన్వితి. తదను పాండు
సంస్కారానంతరం నవ్యేన నూతనేన వైధవ్యేన భర్తృరాహిత్యేన బహ్వ్యో వ్యథాః
దుఃఖాని యస్యాస్తస్యాః పృథాయాః కుంత్యాః పురతః అగ్రే నిర్హార్యాదేన అపారేణ
పితృశోకేన విదార్యమాణం భిద్యమానం ధైర్యం యస్య లేన సోదర్యజనేన భ్రాతృభిః

విదితనిఖిల ధర్మజాతాయ ధర్మజాతాయమహాత్మ్యామపి విపత్త్యాంసత్యాం వైయాత్యేన భవితవ్యమితి రాజనయనిగమాఙ్కురం ప్రకాశ్య కాశ్య పాదయోదయోపేతాశ్శతశృంగమునిపుంగవాస్తుంగ మణిసౌధశృంగం కులక్రమాగతం కురునగరమేనానవతారయామాసుః. ౧౦౨.వ. మందం మంద ముపేత్య తత్ర సదసో మత్పాండుపుత్త్రాంకురాః క్వేతి ప్రేమ పుటః ప్రసారితకరః కుర్వన్ దృఢాలింగనం, స్పృష్ట్వాంస్పృష్ట్వ ముమాన్నిజాం కగమితాన్ భూరితుష్ట్యనరన్మూరపశోచ్చ్యత ద్భిర్నయనాంబుభిస్సపిదధే శోకంనదీమాతృకమ్. ౧౦౩. వ. పాండవేషు దృఢతాపరిణాహప్రాయ రూపబల సంపదియత్తాం, స్పృష్ట్వసంవిదధత్తైవ దృశాంధః పాణినా పరి

కేన పరివార్యమాణాయ - హృదిమనసి విదితంజ్ఞాతం నిఖిలానాంధర్మాణాం ఆపత్కాలి కానాం జాతంసమూహోయస్యతస్మై - ధర్మాత్ యమాత్ జాతాయయుధిష్ఠిరాయ మహాత్మ్యాం దుష్పారాయామపి విపత్త్యాం ఆపది వైయాత్యేన ధైర్యేణభవితవ్యం ధీరోభవేదిత్యర్థః. ని. 'ధృష్టేధృష్ణుర్వియాతస్స్యా' దిత్యమరః. ఇత్యుక్తప్రకారం రాజ్ఞాం నయనిగమస్యనీతిశాస్త్రస్య అంకురంఅర్థబోధం ప్రకాశ్య ఉపదిశ్య కాశ్యపః ఆదిర్యేషాంతథోక్తాః. - శతశృంగేనామపర్వతే యేముఖ్యాః మునిపుంగవాః ఋషి శ్రేష్ఠాః తే దయయాఉపేతాస్సంతః తుంగానిమణిమయసౌధానాం శృంగాణియస్మిన్ తథోక్తం - కులక్రమేణ వంశానుపూర్వ్యాఆగతంప్రాప్తం కురునగరం హాస్తినపురం ఏతాన్యుధిష్ఠిరాదీన్ అవతారయామాసుః ప్రాపయామాసుః. తరతేర్ణ్యంతస్య-'గతిబు ద్ధ్యాదినాద్వికర్మకత్వమ్. ౧౦౨. మంద మితి. తత్ర హాస్తినపురేసప్రసిద్ధః కౌరవఃధృత రాష్ట్రః సదసఃఆస్థానమంటపాత్ మందంమందం శనైశ్శనైః ఉపేత్యఆగత్య - అంధ త్వాదానందపారవశ్యాద్వేతిభావః. మమ పాండోఃపుత్రాః అంకురాఇవ తే క్వ కుత్రేతి వదన్నితిశేషః. ప్రేమ్ణా పురఃప్రసారితౌకరౌ యస్యతథోక్తస్సన్ - దృఢంయథాతథా ఆలింగనంకుర్వంశ్చసన్-అ.. ఆలింగనానంతరం నిజమంకంగమితాన్ ప్రాపితానిమాన్యు ధిష్ఠిరాదీన్ స్పృష్ట్వాంస్పృష్ట్వాం స్పృష్ట్వాస్పృష్ట్వా ఆదరాత్పునఃపునర్ముక్తిః. ఆభీక్ష్ణ్యేణము లోద్విర్భావః. భ్రాతుః పాండుమితి - అధీగర్థేత్యాదినా కర్మణిషష్ఠీ - స్మరన్ సన్ - ఏకసంబంధిజ్ఞానస్యఅపరసంబంధిస్మారకత్వాదితిభావః. - చ్యోతద్భిర్ధారయమాణైర్న యనాంబుభిర్బాష్పైః శోకంపాండుసంబంధి నదీ మాతావర్ధయిత్రీయస్యతథోక్తం - నదీమాతృకం పిదధే చకార-శార్దూలవిక్రీడితంవృత్తమ్. ౧౦౩. పాండవేష్వితి. దృశా అంధః అక్ష్ణా హీనః సః ధృతరాష్ట్రః పాండవేషు యూనః.. తా-అంగదార్ఢ్యం పరిణాహః

మమాధృతరాష్ట్రః. ౧౦౪. ౫. దత్త్వేతి తత్ప్రత్యహం యద్యదిష్టం యావత్స్వేషా మాత్మజానాం శతేఽపి, పాండోః పుత్త్రేష్వంబికాసూను రేతేష్వేకైకస్మిన్నేమతావద్బబంధ. ౧౦౫. ౬. ఏవంవత్సభావేఽపి భక్తిమత్సు తేషు నిజ పితృవత్సలతామసకృత్సమీక్ష్య మత్సరేణ దుర్మనాయమానహృదయో హృదయాలవాలే సుయోధనో రాధేయ ప్రధాన దుర్బోధనమేధోత్సేధసవిధ ధరణీరుహ మధిరూఢామకుతోఽనురోధాం విరోధవిషవీరుధ మేధాంచక్రే. ౧౦౬. తీవ్రోదయానవినయాన్దధతాం క్రమేణ దుర్యోధనాద్య సుహృదాం దురహంకృతీనాం, పట్టాభిషేకమభి

ఊర్ధ్వాధస్తిర్యగ్విస్తారః ప్రాయః వయః రూపం ఆకృతిః తనుశ్శరీరంచ తాసాంసంపదః సమృద్ధేః- ఇయత్తామిద మేతావదితిపరిమాణవిశేషం-స్పర్శనం పాండవస్పర్శం విదధతా కుర్వతా పాణినా స్వహస్తేనైవ పరిమమౌ మానంకృతవాన్ - మాతేఃక ర్తరిలిట్ - అత్రాంధత్వస్య పాణికరణకమాననిర్ధారణహేతుత్వాత్పదార్థహేతుకం కావ్యలింగం - స్వాగతావృత్తమ్. ౧౦౪. దత్త్వేతి. అంబికాసూనుః ధృతరాష్ట్రః దినేదినే ప్రత్యహం యద్యద్వస్తుపాండవానామిష్టం కాంక్షితంభవతి తత్తద్దత్వా తేభ్యఇతిభావః- స్వేషాం స్వీయానాం ఆత్మజానాం శతేఽపి పుత్రశతేఽపి యావత్ప్రేమఅస్తి తావత్ప్రేమ పాండోః పుత్త్రేషు ఏకైకస్మిన్ యుధిష్ఠిరాదౌ బబంధ ఘటితవాన్- భ్రాతృవాత్సల్యాదితి భావః- శాలినీవృత్తమ్. శ్లో. 'శాలిన్యుక్తామ్తౌతగౌగోబ్ధిలోకైః' ఇతిలక్షణాత్. ౧౦౫. ఏవమితి. వత్సభావేఽపి బాలేఽపి భక్తిమత్సు స్వస్మిన్నితిభావః- తేషుపాండవేషు ఏవ ముక్తవిధాం నిజస్యపితుః ధృతరాష్ట్రస్య వత్సలతాం ప్రేమ దృష్ట్వాజ్ఞాత్వా దుర్మనాయమానః ఖిద్యన్ అతఏవ సుయోధనః దుర్యోధనః మత్సరేణ అన్యశుభద్వేషేణ హేతునా. ని. 'మత్సరోఽన్యశుభద్వేషే తద్వత్కృపణయోరపి' ఇతివిశ్వః- రాధేయః కర్ణః ప్రధానః ముఖ్యః యేషాం తేషాంకర్ణ శకుని దుశ్శాసనానాం దుష్టం బోధనం ప్రేరణంయస్యాస్తాదృశీమేధా స్వబుద్ధిరేవ ఉత్సేధసవిధధరణీరుహః ఉన్నతాంగికవృక్షః తమధిరూఢాం తస్మిన్వేల్లితామిత్యర్థః- అకుతోఽనురోధాం నిరంకుశాం విరోధః పాండవేషువైరం సఏవ విషవీరుత్ వత్సనాభిలతా - తాం హృదయమేవ ఆలవాలం వృక్షమూలవర్తులసేతుః తస్మిన్ ఏధాంచక్రే వర్ధయామాస - అత్రపాండవేషుధృతరాష్ట్రప్రేమదర్శనస్య దుర్యోధనఖేదంప్రతి తస్య మత్సరంప్రతి తస్య విషవీరుద్వర్ధనంప్రతి చహేతుత్వాదంగాంగిభావ సంకీర్ణంసమస్తవస్తువర్తిసావయవరూపకమ్. ౧౦౬. తీవ్రేతి. తీవ్రః దారుణః ఉదయః ఆవిర్భావః యేషాంతానవినయాన్ దుష్ట చేష్టితాని దధతాంకుర్వతా

లష్యతి ఫాలదేశే కుట్టాకభావకుతుకం కురుతేస్మ భీమః. ౧౦౭. ప. పంచధా ప్రవహంతీనాం పవనాత్మజఏవ సః, కౌరవక్రోధసింధూనాం క్రమాత్సంగమభూరభూత్. ౧౦౮.

ఇత్యనంతభట్టస్య కృతౌ శ్రీమతి చంపూభారతే
ప్రథమః స్తబకః.

శ్లో. దిగంతరలుఠత్కీర్తి రనంతకవికుంజరః,
ప్రాణైస్తుల్యం సరస్వత్యాః ప్రాణైషీచ్చంపుభారతమ్.

శ్లో. ఉన్మీలదంబుజ కదంబకసౌరభీణా
మున్నృత్య దీశపుకుటీ తటినీసఖీనాం,
ఆచాంతవైరియశసామమృతోర్మిలానాం
వాచామనంత సుకవేర్వ్యసుధైవమూల్య.

మిత్యర్థః. దురహంకృతీనాం నిష్ఫలాహంకారాణాం దుర్యోధనః ఆదిర్యేషాం తేషాం అసుహృదాం శత్రూణాంసంబంధిని పట్టాభిషేకమభిలష్యతి కామయమానేఫాలదేశే లలాటే-కుట్టాకభావే ముష్టికుట్టనే కుతుకంకౌతూహలం భీమః కురుతే స్మ.ని. 'కుట్టాకః పాణికుట్టన' ఇతిశబ్దార్ణవే-భీమో న మృష్యతీతిదుర్యోధనాదయో యావద్రాజ్యాయ నిరాశాబభూవురిత్యర్థః. ౧౦౭. పంచధేతి. సప్రసిద్ధఃపవనాత్మజః భీమఏవ పంచధా పంచప్రకారం ప్రవహంతీనాం కౌరవాణాం దుర్యోధనాదీనాం క్రోధాఏవ సింధవః నద్యః తాసాం క్రమాత్ ప్రాయేణ సంగమభూర్మేళనదేశః అభూత్ - యుధిష్ఠిరాదీనాం భీమబలవ్యపాశ్రయత్వాత్తద్విషయక్రోధానామపి భీమ ఏవపర్యవసానమభూదిత్యర్థః.

ఇతి శ్రీసదాశివపదారవింద వందనకందళితానందసాంద్రస్య
కురవికులచంద్రస్య రామకవీంద్రస్య కృతౌ
చంపూభారతవ్యాఖ్యానే లాస్యాభిఖ్యానే
ప్రథమః స్తబకః.

శ్రీగణేశాయనమః.

చంపూభారతం, సవ్యాఖ్యానమ్.

―◦(·)◦―

ద్వితీయః స్తబకః.

౧. ఏకదాతు తే సర్వేఽపి సుపర్వసరిత్సలిలేషు విహృత్య సముత్తీర్ణాః వీచీభిరసీచీభిరుత్కూలితఫేన కూటేష్వివ పటగృహవాటేషు పరిగృహీతమనోహరాంబర పటీర హారాభ్యవహారాః కుమారాః కుశల కుశీలవకులకేలిత విచిత్రవాదిత్ర కలరవ వివశీకృత మానసాస్సుఖమాసామాసుః. ౧. ప. రహసి కలితతల్పే రత్నపర్యంకకల్పే దినవిరతి

అవతరణికా. తీవ్రోపమానవినయానిత్యత్ర పూర్వస్తబకే దుర్యోధనాద్యసుహృదవినయానాం సామాన్యతః ప్రక్రాంతత్వాత్తాన్విశేషతోఽస్మిన్ ప్రపంచయతి— ఏకదేతి. ఏకదా కదాచిత్ - తుశబ్దో వాక్యాలంకారే - తే సర్వే రాజకుమారాః ధార్తరాష్ట్రాః పాండవాశ్చ - సుపర్వణాం దేవానాం సరితో గంగాయాః సలిలేషు విహృత్య జలక్రీడాం కృత్వా సముత్తీర్ణాస్తీరం ప్రాప్తాస్సంతః అసీచీభిరున్నతాభిః వీచీభిస్తరంగైః ఉత్కూలితేషు తీరం ప్రాపితేషు ఫేనానాం డిండీరాణాం కూటేషు రాశిష్వివ స్థితేష్విత్యుత్ప్రేక్షా - పటగృహాణాం వాటేషు కక్ష్యాంతరేషు - పరితః సర్వత్ర గృహీతా మనోహరాశ్చ అంబరాణి వస్త్రాణి పటీరాశ్చందనాః హారాః మణిసరాః అభ్యవహారాః భోజనానిచ యైస్తథోక్తాశ్చసంతః. కుశలానాం శిక్షాభ్యాసాభ్యాం నిపుణానాం కుశీలవాః గాయకాః. ని. 'గాయకాస్తుకుశీలవాః' ఇత్యమరః. తేషాం కులేనబృందేన. కుశీలవబాలకేతివా పాఠాంతరం- కేలితానాం తాడితానాం విచిత్రాణాం వాదిత్రాణాంచ చతుర్విధవాద్యానాం వీణావేణుమృదంగతాళానాం కలానాం ఘనవాద్యానాంచ రవైర్మధురశబ్దైర్వివశీకృతం పరవశీకృతం మనో యేషాం తథోక్తాశ్చసంతః సుఖం యథాతథా ఆసామాసుః అవర్తంత - 'దయాయాస'శ్చేతి కర్తరిలిట్యామంతాదసతేరనుప్రయోగః. ౧. రహసీతి. సః సుయోధనాది క్రోధపాత్రం భీమః తాదృశైః మనోజ్ఞైరిత్యర్థః. కుసుమానాం గంధపూరైః పరిమళపరంపరాభిః కరణైః అలసతాయాః

సమీరైస్సేవ్యమానస్సభీమః, తటభువికుసుమానాం తాదృశైర్గంధపూరైరధికమలసతాయా హానిదద్రా వినద్రా. ౨. ౫. అథ నిశీథే తథాభూతస్యతస్య జిఘాంసయా కురునరేంద్రనందనేన చోదితైర్నరేంద్రైరుపేత్యయుగపదేవ ఝుడితి నిభృతం సముద్ఘాటితేషు నియంత్రణ పేటకేషు. ౩. వ. సుతే పితృస్వాదిమసంప్రదాయశుశుత్సయేవ శ్వసనాశనేంద్రాః, సమీరసూనుం సముపేత్య జిహ్వాబహిః ప్రసారాన్బహుశో వితేనుః. ౪. వ. సుప్తస్యతస్యతు సుయోధన భృత్యముక్తా వాతాశనాశ్చ సకలావనదేవతాశ్చ, ఆశీర్ద్వయం వపుషిచాయుషి చ ప్రతేనుః పూర్వావన

శ్రమస్య అధికం యథాతథా హానిం క్షతిం ద్యంతి ఖండయంతీతిహానిదాః ద్రవఃవృక్షాః యస్యాంతస్యాం - తటభువి గంగాతీరే దినవిరతిసమీరైః సాయంతనవాయుభిః సేవ్యమానస్సన్-రహసి రత్నపర్యంకకల్పే మణిమంచతుల్యే - సాదృశ్యే కల్పప్రత్యయః. నళినతల్పేపద్మశయ్యాయాం నిద్రాసుప్తవాన్ - నిద్రాతేః కర్తరిలిట్ - మాలినీవృత్తమ్. ౨. అథేతి. అగస్త్యాపానంతరం తథాభూతస్య సుఖసుప్తస్య తస్యభీమస్య జిఘాంసయా హంతుమిచ్ఛయా కురునరేంద్రనందనేన దుర్యోధనేన చోదితైః ప్రేరితైః నరేంద్రైర్విషవైద్యైః. ని. 'నరేంద్రో విషవైద్యేపి'తివిశ్వః. నిభృతం గూఢం యథాతథా- ఉపేత్య యుగపత్. ఏకదైవ నియంత్రణపేటికేషు సర్వబంధనమంజూషాసు ఝుడితి శీఘ్రం సముద్ఘాటితేషు వివృతేషు సత్స్విత్యుత్తరే శ్లోకవాక్యమ్. 3. సుతఇతి. శ్వసనః వాయుః అశనమన్నం యేషాంతేషా మింద్రాస్సర్పశ్రేష్ఠాః సుతే వాయుపుత్రే భీమే పితుర్వాయోస్సంబంధీ యస్స్వాదిమా అన్నమాధుర్యం తస్య యస్సంప్రదాయః. పారంపర్యేణ సంక్రమణం తస్య శోధితుం పరీక్షితు మిచ్ఛా శుశుత్సా తయేవేత్యుత్ప్రేక్షా-కారణగుణస్య కార్యే సంక్రమణపరీక్షయేవేతి యావత్-సమీరసూనుం భీమం సమ్యగుపేత్య జిహ్వానాం బహిః ప్రసారాన్ బహుశః అధికం వితేనుః చక్రుః - ఉపజాతివృత్తమ్. ౪. సుప్తస్యేతి. సుయోధనస్య భృత్యైర్ముక్తాః ప్రయోజితాః వాతాశనాస్సర్పాశ్చ- సకలావనదేవతాశ్చ సుప్తస్య తస్య భీమస్య-తు శబ్దః క్రమార్థకః. వపుషి శరీరే ఆయుషిచ-ఆశిషోః దంష్ట్రాయాః శుభప్రార్థనాయాశ్చ ద్వయం ప్రతేనుః వితేనుః. ప్రత్యేకం నివేశయామాసు రిత్యర్థః. ని. 'ఆశీర్హితాశంసాహిదంష్ట్రయో'రిత్యమరః. తత్ర ఆశీర్ద్వయస్య మధ్యేపూర్వా ప్రథమాసర్పదంష్ట్రా-వీర్యం మారణసామర్థ్యం న పుపోష నరక్షితవతీ-కింతు చరమా ద్వితీయావనదేవతా శుభప్రార్థనైవ వీర్యం చిరజీవిత్వకరణాత్మకం పుపోష. ఖలజనవిపన్నాం త్వతో దేవా ఏవ రక్షంతీతిభావః. వసంతతిలకావృత్తమ్.

తత్రచరమ్మైవ పుపోషవీర్యమ్. ౫. ప. మర్మదత్త దశనాభుజంగమా మారుతేర్వపుషి సుప్తిభూరుహాః, ముష్టిమేయతనవో విరేజిరే మూలికాఇవ బహిర్వినిర్గతాః. ౬. గ. అన్యేద్యురపి పునరాజీవంతం నిద్రారుణ నయన రాజీవం తం స ముగ్ధధీస్స్నిగ్ధఇవ సజగ్ధికేళికాయామారాళికదాపిత కబళనిచోళితకరాళగరళవిహ్వాలం ప్రహ్వాలంబితశిరసం రజ్జుభిః పరిణాహ్య పరిణాహినీభిరసుహృదాం హృదయశూలం శూలకీలితనిర్ఝరసరిదంతర్జలే విసర్జయామాస ౭. చ. తేషాంతదానీం ధృతరాష్ట్రజానాం తీరేచ నీరే

---

౫. మర్మేతి. భుజంగమాస్సర్పాః పూర్వోక్తాః మారుతస్యాపత్యంపుమాన్ మారుతిః భీమః తస్య వపుషిశరీరే - మర్మసు ఆయుస్థానేషు దత్తాః నిహితాః దశనాః దంష్ట్రాః యైస్తథోక్తాస్సంతః. బహిర్భూమేరూర్ధ్వం వినిర్గతాః ముష్టినా మాతుం యోగ్యా మేయా తనుర్యాసాంతాః సుప్తిభూరుహాః శయనవృక్షస్య మూలికాః మూలానీవ విరేజిరే- ఉత్ప్రేక్షా - రథోద్ధతావృత్తమ్. ౬. అన్యేద్యురితి. ముగ్ధామూఢా ధీః బుద్ధిర్యస్యతథోక్తః - సదుర్యోధనః సాక్షాత్సర్పదంశనేఽప్యమృతస్య విషదాపనేన పునస్తచ్చింతనాదితిభావః - స్నిగ్ధఇవ సుహృదివ కపటమిత్రమితియావత్. అన్యేద్యుః పరస్మిన్ దినేపునః సర్పదంశనేఽపీత్యర్థః-ఆజీవంతం ప్రాణాన్ ధారయంతం నిద్రయా అరుణే నయనే రాజీవే కమలే ఇవ యస్యతం. ని. 'బిసప్రసూనరాజీవే'తి పద్మపర్యాయేష్వమరః-సజగ్ధికేళికాయాం సహభోజనక్రీడాయామా రాళికైః సూదైః. ని. 'ఆరాళికా ఆంధసికా' ఇతిపాచక పర్యాయేష్వమరః-దాపితైః కబళైఃగ్రాసైర్నిచోళితేన అంతర్నిహితేన కరాళేన భీషణేన గరళేన విషేణ-తద్భక్షణేనేతి యావత్-విహ్వాలం విభ్రాంతం- అతఏవ ప్రహ్వాలంబితంశిరః యస్యతథోక్తం-అసుహృదాం శత్రూణాం హృదయే వక్షసి శూలం తద్వద్దుః ఖజనకమిత్యర్థః. తంభీమం పరిణాహినీభిః ఆయతాభిః రజ్జుభిః పరిణాహ్య బంధయిత్వా - శూలై రాయుధవిశేషైః కీలితే - అధోబంధితే నిర్ఝరసరితోగంగాయాః అంతర్జలేజలమధ్యే విసర్జయామాస పాతితవాన్ - భృత్యైరితిశేషః. ౭. తేషామితి. తదానీం తేషాంధృతరాష్ట్రజానాం దుర్యోధనాదీనాం దివిషత్తటిన్యాః గంగాయాః తీరేతటే - నీరేజలేచప్రవీరం మరుత్సుతం భీమం మారయితుం - క్రమాత్ సారాః - దృఢాః గుణాః సూదాః ఏకత్ర.అన్యత్ర రజ్జవశ్చ-సాధనతాం కారణత్వమవాపుః ప్రాప్తవంతః - కారణాన్యభూవన్నిత్యర్థః. సూదైస్తీరేవిషం ప్రదాప్య నీరే రజ్జుభిర్బంధయిత్వా పాతితత్వాదితిభావః. ని. 'గుణోఽప్రధానే రూపాదౌ మౌర్వ్యాంసూదేవృకోదరే' ఇతివిశ్వః - సారాః శ్రేష్ఠాః గుణాః శౌర్యధైర్యాదయః తం మారయితుం సాధనతామ

దివిషత్తటిన్యాః, మరుత్సుతం మారయితుం ప్రవీరం సారాగుణాస్సాధనతామవాపుః. ౮. గ. తతః పాతాళభువి తదాగమనకౌతుకినా వాసుకినాసంమానితస్సధృతిమానితస్తతోఽష్టాసు దిశాసుతదనుగుణపరిగణనం దినగణమత్యయశంకిభిరపరైరపత్యైస్సహ విచిత్య హేవత్స రిపుభర్త్సనక్షమ క్వాసినిషీదసీతి విషీదంత్యాః కుంత్యా నవమమపి వాసరమనవమమేవ సంజనయన్ప్రభంజనభూరమృతాంజనైరివ దృశౌ రంజయామాస. ౯. గ. ఆగతస్య తస్యమదావళాయుతబలావహానాం పృదాకుపరిషదుపదాపితదశకలశపీయూషాణాం నిషేవణేన విశేషితపరిపోషం గాత్రం

వాపుః - తస్యతాదృగ్గుణరాహిత్యే తస్మిన్నేవ ధార్తరాష్ట్రాణాం తథావైరాప్రసక్తేరితి భావః-అత్రార్థే గుణానాం దోషీకరణాల్లేశాలంకారః - 'లేశస్స్యాద్దోషగుణయోర్గుణదోషత్వకల్పన' మితిలక్షణాత్-పూర్వత్ర చ సూదరజ్వోః శ్లేషభిత్తికాభేదాధ్యవసాయమూలాతిశయోక్తిః - ద్వయోరప్యేకవాచకానుప్రవేశస్సంకరః. అభిన్నపదబోధ్యనానాలంకారఘటితత్వంతల్లక్షణం. ప్రపంచోమదీయమకరందరఘుర్యాంద్రష్టవ్యః - సారాఃవిషదాః. ని. 'సారస్తుగరదేదృఢ' ఇతివిశ్వః ఇత్యపికేచిత్ - ఉపజాతివృత్తమ్. ౮. తతఇతి. తతః పానానంతరం ధృతిః ధైర్యమస్యాస్తీతి ధృతిమాన్-స ప్రభంజనభూర్వాయుపుత్రః - పాతాళభువి తస్య భీమస్యాగమనేనకౌతుకం కుతూహలమస్యాస్తీతి కౌతుకినా వాసుకినా సర్పరాజేన - సమ్మానితః అమృతకలశప్రదానాదినా బహుమానితస్సన్ అత్యయంస్వమరణం శంకంతే మన్యంత ఇతి శంకిభిః ఇతరైర్యుధిష్ఠిరాదిభిః అపత్యైః పుత్రైస్సహ అష్టాసు దిశాసు దిక్షు- 'ఆపంచైవ హలంతానా'మిత్యనుశాసనాదాకారాంతత్వం - తాసామష్టదిశామనుగుణముచితం పరిగణనమష్టత్వసంఖ్యా యస్య తం. దినానాంగణం అష్టాదీనానీత్యర్థః - ఇతస్తతో విచిత్య అన్విష్య-హేతిఖేదే. హేవత్స హేపుణ్యాంభర్త్సనతర్జన హేభీమ హేతి సర్వత్రయోజ్యం-క్వ కుత్ర నిషీదసి తిష్ఠసి ఇతి ఉక్త్వేతిశేషః. విషీదంత్యాః శోచంత్యాః కుంత్యాః నవమం నవసంఖ్యమపి వాసరం దినం-అనవమం నవసంఖ్యారహితం అపునశ్శూన్యః నభవతీతితథోక్తంచ-సంజనయన్ కుర్వన్సన్ అతఏవవిరోధాభాసః - అమృతమయైరంజనైరివదృశౌమాతుర్నేత్రే రంజయామాస ఆనందయామాస-తయాదృష్టోఽభూదిత్యర్థః. ౯. ఆగతస్యేతి. ఆగతస్యపాతాళాదితి శేషః. - తస్యభీమస్యసంబంధి - మదావళానామయుతస్య - దశసహస్రమదగజానామిత్యర్థః. - బలంయత్తస్యావహానాం సంపాదకానాం - పృదాకుపరిషదా సర్పసమాజేన ఉపదాపితానాముపాయనీకృతానాం దశ

సవిత్రీభుజాంతరఇవ సోదరకౌరవహృదయేఽపి మోదవిషాదసంపదౌ నమ
మతుః. ౧౦. తదనంతరమ్. ప. కాష్ఠాంపరాం కార్ముకకౌశలస్య కాష్ఠాః
పరాస్తానపి తద్యశోఽపి, ప్రజ్ఞాదృగారోపయితుం ప్రవృత్తో వ్యజ్ఞాపయ
ద్విష్ణుపదీతనూజం. ౧౧.గ. సోఽపి కృత్యవిదామగ్రణీరపరేణేవ శరజన్మ
నా కృపేణ బహుకృపేణ నిరవద్యవీరయశోనిషద్యాం చాపవిద్యామా
పాద్యాపి తాం పునరుక్తయితుం దిశిదిశి జైత్రగుణం పౌత్రగణం మహా

కలశానాం - తత్పరిమితానామిత్యర్థః. - పీయూషాణామమృతానాం నిషేవణేన పానేన విశేషితోఽతిశయితః పరిపోషవృద్ధిః యస్యతథోక్తం. గాత్రం శరీరం కర్తృ- సవిత్ర్యాః జనన్యాః భుజాంతరఇవ వక్షసీవ సోదరాణాంచ యుధిష్ఠిరాదీనాం కౌరవాణాం దుర్యోధనాదీనాంచహృదయేమనస్యపి - క్రమాన్మోదసంపత్ సంతోషసమృద్ధిః విషాద సంపత్ దుఃఖసమృద్ధిశ్చ తే నమమతుః మితిం నప్రాపతుః - కుంతీతమాలోక్యాలిలింగ యుధిష్ఠిరాదయో జహర్షుః. దుర్యోధనాదయశ్శుశుచురిత్యర్థః. ౧౦. తదనంత రమిత్యుత్తరేణాన్వయః. కాష్ఠామితి. తదనంతరం - ప్రజ్ఞాబుద్ధిరేవ దృక్ నయనం యస్యసః. - అంధః ధృతరాష్ట్రః తాన్యుధిష్ఠిరాదీన్ దుర్యోధనాదీంశ్చకార్ముకకౌశ లస్య ధనుర్విద్యానైపుణ్యస్య పరాంకాష్ఠాంనిరవధికోత్కర్షం - ఆరోపయితుం తేషాం యుధిష్ఠిరాదీనాం దుర్యోధనాదీనాంచ యశః కీర్తిం పరాః ఉత్కర్షభిన్నాః కాష్ఠాః దశాపిదిశః ఆరోపయితుమపి. ని. 'కాష్ఠోత్కర్షేస్థితౌదిశి' త్యమరః. - విష్ణుపద్యాః గంగాయాః తనూజం భీష్మం వ్యజ్ఞాపయత్ విజ్ఞాపితవాన్ - యత్తుపరాః అన్యాః కాష్ఠాః పరరాష్ట్రాణీత్యర్థఇతినృసింహః - తన్న - తత్కీర్తేస్స్వరాష్ట్రవ్యాపనా ప్రసక్త్యాపత్త్యా పతత్ప్రకర్షత్వదోషప్రసఙ్గాత్ - అత్రానేకక్రియాయౌగపద్యాత్స ముచ్చయాలంకారః. శ్లో. 'గుణక్రియాయౌగపద్యం సముచ్చయ' ఇతిలక్షణాత్ - ఇంద్రవజ్రావృత్తం - లక్షణంతూక్తం. ౧౧. సఇతి. కృత్యవిదాంకర్తవ్యనిపుణానామ గ్రణీః శ్రేష్ఠః భీష్మోఽపిఅపరేణద్వితీయేనశరే దర్భవిశేషే బాణేచజన్మ యస్యతేన స్కందే నేవస్థితేనేత్యుత్ప్రేక్షా - కృపస్యబాణజన్మత్వం మహాభారతేప్రసిద్ధం - బహ్వీకృపా యస్యతేనకృపేణ ధనురాచార్యేణపౌత్రాణాం నృపస్యపుత్రాణాం పూర్వోక్తానాం గణం నిరవద్యస్యానింద్యస్యవీరాణాంయశసః ఇమేశూరాఇతికీర్తేః నిషద్యాం ఆపణీ భూతాం. ని. 'ఆపణస్తునిషద్యాయా' మిత్యమరః. - చాపవిద్యామాపాద్యఅధ్యాప యిత్వా తాం చాపవిద్యాం పునరుక్తయితుం ద్విరావర్తయితుం - దిశిదిశిప్రతిదిశం జైత్రాః జయశీలాః గుణాశ్శౌర్యాదయః యస్యతం పౌత్రగణం - వివిధస్యబహుప్రకా

తాధననివహేన సహావివిధధనురాగమప్రాణస్య ద్రోణస్య చరణయో రుపధీచకార. ౧౨. ప. సింధుజాతకలశీభువో స్తయోస్స్నిగ్ధభావ మవలోక్య తాదృశం,తత్ర పౌరనికరస్స మాచరచ్చిత్రపూరజఠరే నిమజ్జనమ్. ౧౩. ప. కుమారాస్తూర్ణ మాగుఃకుమ్భయోనేరనుగ్రహాత్, కోటిం కోదండసారస్య గుణినస్తే గుణా ఇవ. ౧౪. ప. కూలస్థస్యానుకుర్వన్కురుసుతసదసః కుంభయోనేః కదాచిత్స్నాతుం మధ్యే జలానాం

రస్య ధనురాగమస్య ప్రాణస్య జీవభూతస్య ఉపదేశ పారంపర్యేణ వర్ధకస్యేతి యావత్. ద్రోణస్యనామాచార్యస్య చరణయోః మహతా అసంఖ్యేన ధనస్య నివహేన రాశినా సహ ఉపధీచకార-ఉపాయనం చక్రే - 'కృభ్వస్తి' త్యాదినాచ్వ్యావిత్వం దీర్ఘశ్చ. ౧౨. సింధ్వితి. తత్ర హస్తినపురే పౌరాణాం నికరస్సంఘః తయోః సింధుజాతస్య గంగాసుతస్య సముద్రనివహస్యచ కలశీభువో ద్రోణస్య అగస్త్యస్యచ ద్వయోర్భీష్మద్రోణయోః సముద్రాగస్త్యయోశ్చేతియావత్. ని. 'దేశేనదీవిశేషేఽబ్ధౌసింధుర్నా సరితిస్త్రియా' మిత్యమరః. తాదృశంఉక్తవిధం స్నిగ్ధయోస్సుహృదోర్భావం స్నేహమవలోక్య-చిత్రపూరస్య ఆశ్చర్యరసప్రవాహస్య జఠరేమధ్యే నిమజ్జనంసమాచరత్. చక్రే అత్యాశ్చర్యాన్వితోఽభూదిత్యర్థః. అత్ర సముద్రభీష్మయో రగస్త్యద్రోణయోశ్చ శ్లేషభిత్తికాభేదాధ్యవసాయమూలాతిశయోక్త్యుజ్జీవితేన నిసర్గవిరుద్ధయో స్సముద్రాగస్త్యయోః స్నేహావలోకనాత్మకవిభావనాలంకారభేదేన పౌరాణాంచిత్రపూరనిమజ్జనసమర్థనాత్మకం కావ్యలింగమంగాంగిభావేన సంకీర్ణం. అతిశయోక్తివిభావనాసంకరస్య విభావనాకావ్యలింగసంకరస్యచ ద్వయోః పునరంగాంగిభావసంకరశ్చేతి సూక్ష్మదృశా కలనీయమ్ - రథోద్ధతావృత్తమ్. ౧౩. కుమారాఇతి గుణినశ్శౌర్యాదిగుణవంతః తే పూర్వోక్తాః కుమారాః యుధిష్ఠిరాదయః కుంభయోనేర్ద్రోణస్యానుగ్రహాత్ప్రసాదాత్. కోదండసారస్య ధనుర్విద్యానైపుణ్యస్య కోటిముత్కర్షం కోదండసారస్య శ్రేష్ఠచాపస్య కోటిం అగ్రదేశం - గుణామౌర్వ్యఇవతూర్ణం సత్వరమారుహ్య ప్రాప్తవంతః. రుహేరాఙ్పూర్వాల్లుఙ్. సి. 'స్యాత్కోటిరశ్రౌచాపాగ్రే సంఖ్యాభేదప్రకర్షయో'రితివిశ్వః. శ్లిష్టవిశేషణేయముపమా - అత్రఏవగుణినః మౌర్వ్యవత ఇతి ధనుష్యపియోజ్యమ్. ౧౪. కూలేతి. కదాచిత్ స్నాతుం జలానాం మధ్యే చిరంకృతావసతి రవస్థానం యేనతస్య - చిరస్నాయిత్వాగమాదితిభావః. కుంభయోనేర్ద్రోణస్య సంబంధినౌ స్ఫటికమలస్యేవ రుక్ కాంతిర్యయోస్తౌ పాదౌ - ఆదౌ ప్రథమంనిపీడ్య ప్రణమ్య పీడయిత్వాచ అంతేవసత్వం సమీపస్థితించబిభ్రత్ సింధుభువా క్షేష్మేణనదీ

చిరకృతవసతే స్సింధుభూవర్ధమానః, ఆదాపాదానిపీడ్య స్ఫుటకమల రుచౌ బిభ్రదంతేవసత్వం గ్రాహో జగ్రాహకశ్చిత్స్వయమపి విజయా స్త్రాగమాంతం మహాంతమ్. ౧౫.౧. తత స్తే సర్వోత్తరా అపి శరాసనేషు దక్షిణాః గురుదక్షిణాం కురుత మహ్యం ద్రుహ్యతో ద్రుపదస్య యుధి బలాద్గృహీతస్య సమర్పణమితి గురుణా చోదితాస్సర్వే ప్యహం పూర్వి కయా కయాపి విమతేషు కృతావజ్ఞ సేనం యాజ్ఞసేనం పురంనిరుధ్య చిరమయుధ్యంత. ౧౬. స. కృత్తైర్భల్లైర్ధనుషి స గురుద్రోహిణ స్తస్య జీవ

దేశేనచ వర్ధమానః అతఏవకూలస్థస్య తీరే వర్తమానస్య కురుసుతసదసః యుధిష్ఠిరాదీనాం సమాజం అనుకుర్వన్విడంబయన్. కృద్యోగాత్కర్మణిషష్ఠీ - కశ్చిద్గ్రాహః మకరః స్వయమపివిశేషేణ జయోయస్మా త్తస్యఅస్త్రాగమస్య ధనుర్వేదస్యాంతం పారం విజయస్యార్జునస్య సంబంధినా అస్త్రాగమేన బాణప్రాప్త్యా అంతం నాశంచ జగ్రాహ ప్రాప్తవాన్. కదాచిద్ద్రోణస్య స్నాతుంకృతగంగావతరణస్య చరణగ్రహణం కుర్వన్ కశ్చనమకరోఽర్జునేన బాణేననిహతఇతి పౌరాణికీకథాత్రానుసంధేయా - స్రగ్ధరావృత్తమ్. ౧౫ తతఇతి. తతః అనంతరంసర్వేషాం ధనుర్ధరాణాముత్తరాః ఉదీచ్యాఅపి శ్రేష్ఠాశ్చేతిచ-శరాసనేషు చాపనైపుణ్యేషు విషయేదక్షిణాః దాక్షిణాత్యాః సరళాశ్చ అతఏవవిరోధాభాసః. ని. 'ఉపర్యుదీచ్య శ్రేష్ఠేష్వప్యుత్తర' ఇత్యమరః. ని 'త్రిష్వవామ స్సరళారామ పరచ్ఛందానువృత్తిషు. దక్షిణ' ఇతివిశ్వః. మహ్యం ద్రుహ్యతః మమ ద్రోహం బాల్యే ప్రతిజ్ఞాతార్ధరాజ్యాప్రదానరూపంకుర్వతః. క్రుధద్రుహేత్యాదినా సంప్రదానత్వం-అతఏవ యుధి యుద్ధే బలాద్గృహీతస్య సజీవమానీతస్య ద్రుపదస్య రాజ్ఞః సమర్పణమేవ గురుదక్షిణాం కురుతేతి-గురుణా ద్రోణేన చోదితా ఆజ్ఞాపితాస్సంతః. అహం కయాప్యనిర్వాచ్యయా అహంపూర్వికయా అహం పూర్వమహం పూర్వమితి జ్ఞానేన. ని. 'అహంపూర్వ మహంపూర్వ మిత్యహంపూర్వికా మతే'త్యమరః. విమతేషు శత్రుషు విషయే కృతావజ్ఞా ఉచితతిరస్కారా సేనాయస్మిన్ తత్. యజ్ఞసేనస్య ద్రుపదస్యేదం యాజ్ఞసేనం పురం పట్టణం నిరుధ్య చిరమయుధ్యంత - యుద్ధమకుర్వన్. ౧౬. కృత్తఇతి. సః జలమధ్యగ్రాహ మారకత్వేన ప్రసిద్ధః సవ్యసాచీ అర్జునః గురవేద్రుహ్యతీతి ద్రోహిణః తస్య ద్రుపదస్యజీవగ్రాహేజీవతఏవ గ్రహణేవిషయే సుబలదుహితుర్గాంధార్యాః పుత్రాణాం దుర్యోధనాదీనాం ఆవళ్యాం పంక్తౌ పూర్వపక్షీభవత్యాం సత్యాం అసమర్థాయాంసత్యాం-ద్రుపదేనపరాభూతాయామితియావత్. భల్లైర్ద్రుపదస్య బాణవిశేషైః ధనుషి నిజచాపేకృత్తైర్భిన్నేసతి - బాహోయాః

గ్రాహేబాహోంచలపరిచలత్ఖడ్గవల్లీసహాయః, పుత్రావళ్యాం సుబలదు
హితుః పూర్వపక్షీభవత్యాం సిద్ధాంతోఽభూద్దివిభువిబుధైః శ్లాఘితస్స
వ్యసాచీ. ౧౭. స. పార్థమేవ పురతో నిధాయ తే పౌరవాస్తదను సన్ని
ధౌ గురోః, భక్తిభిర్వ్యనమయన్నిజం శిరః పార్షతస్తు పరిభూతిలజ్జయా.
౧౮. స. అథో గురుర్నీతమధిజ్యధన్వనా పురః ప్రదేశం పురుహూతసూ
నునా, తరంగితాక్షం తమవేక్ష్య విద్విషం వచో గభీరం వదతిస్మ సస్మితః.
౧౯. గ. రేరే క్షత్రియసత్తమ పురా మహత్తమ మగ్నిదేశ్య మగ్ని

భుజస్య అంచలే అగ్రే కరే ఇతియావత్. పరిచలంతీ కంపమానా ఖడ్గః వల్లీవసైవ సహాయః యస్య తథోక్తస్సన్. దివిస్వర్గే బుధైః దేవైః భువిబుధైః పండితైశ్చ. ని. 'జ్ఞాతృచాంద్రిసురాబుధా' ఇతివిశ్వః. శ్లాఘితః సంస్తుతః సిద్ధాంతః కృతకార్యః అభూత్. అత్ర జీవస్య చిత్ప్రతిబింబస్య గ్రాహో బింబభూతచిదభిన్నత్వేన జ్ఞానేవిషయే సౌబలేయశతే పూర్వపక్షీభవతిసతి దేహాత్మవాదిమతిసతి-అర్జునః ఇహాఽముత్రచ బ్రహ్మవిద్భిశ్శ్లాఘితః. అభినందితః సిద్ధాంతః అద్వితీయబ్రహ్మభావాత్మకోఽభూదితి. అర్థాంతరంతుధ్వనిరేవ నశ్లేషః. 'అభిధాయాః ప్రకృతేనియంత్రణా'దిత్యాదేరుక్తత్వాదితి - మందాక్రాంతావృత్తమ్. శ్లో. 'మందాక్రాంతాజలధిషడగైర్మ్భౌనతౌతాద్గురూచే'తిలక్షణాత్. ౧౭. పార్థమితి. తదను ద్రుపదగ్రహణానంతరం తే కుమారాః పార్థమర్జునమేవ పురతోఽగ్రే నిధాయ గురోః ద్రోణస్యసన్నిధౌ నిజం శిరః భక్తిభిర్వ్యనమయన్-ప్రణేమురిత్యర్థః. పార్షతః ద్రుపదస్తు పరిభూత్యాతిరస్కారేణ యా లజ్జా తయా నిజంశిరః వ్యనమయత్. అవనతవదనోఽభూదిత్యర్థః. నమతేర్ణ్యంతాత్కర్తరిలఙ్-అత్ర కురుకుమారాణాం ద్రుపదస్యచ ప్రకృతానామేవ శిరోనమనధర్మేణౌపమ్యస్య గమ్యత్వాత్కేవలప్రకృతాస్పదస్తుల్యయోగితాభేదః. రథోద్ధతావృత్తమ్ ౧౮. అథోఇతి. అథో అనంతరం గురుః ద్రోణః అధిజ్యమారోపితగుణంధనుః చాపః యస్యతేన - పురుహూతస్యేంద్రస్యసూనునా అర్జునేన పురః ప్రదేశంనీతం ప్రాపితం. తరంగితే చకితే అక్షిణీ యస్య తథోక్తమ్. విద్విషం శత్రుం తం ద్రుపదం అవేక్ష్య - గభీరం గూఢార్థం వచః వక్ష్యమాణం సస్మితం యథాతథా వదతిస్మ-వంశస్థవృత్తమ్. ౧౯. రేరేఇతి. రేరే. ని. 'తుచ్ఛసంబోధనేతురే' ఇత్యమరః. క్షత్రియసత్తమ విపరీతలక్షణయా క్షత్రియాధమేత్యర్థః. పురా ధనుర్వేదాభ్యాసకాలే-మహత్తరమతిశయపూజ్యం అగ్నిదేశ్యమగ్నికల్పం. 'ఈషదసమాప్తౌ కల్పబ్దేశ్యదేశీయర'ఇతిదేశ్యప్రత్యయః. అగ్నివేశ్యం నామమునిం అస్త్రస్య ధనుర్విద్యాయాః పరిశ్రమాయ అభ్యాసంకర్తుమితి - క్రియార్థేత్యాదినాసం ప్రదా

వేశ్యం మునిమస్త్రపరిశ్రమాయ ప్రశ్రయేణ సహాశుశ్రూషమాణస్త్వం
మత్కృతే పితురనంతరంమమాధిరాజ్యపదస్య ప్రథమమర్ధం భవతేవితీర్య
తతః పరమర్ధమహామనుభవిష్యామీతి యద్యథా ప్రత్యశృణుథాస్తత్త
థానిర్వర్తితంఖలు ధిగ్విప్రమితి క్షురప్రాయేణ విప్రియవచనేన ప్ర
థీయసీం మనసి వ్యథాం సమపితీర్ణవతా మహార్ణవపరిధానవతీం వసు
మతీం స్వయమేవానుభవతానానుభవతా. ౨౦. స. ఆబాలవృద్ధం జలసక్త
మేవ జనాస్సమస్తా ద్రుపదం యదాపుః, తస్మాత్త్వయి స్వీకృత తాదృశా

నత్వం - ప్రశ్రయేణసహ వినయేనసాకం. ని. 'సాకంసత్రాసమం సహే'త్యమరః.
శుశ్రూషమాణస్సేవాంకుర్వన్. త్వం - మత్కృతే మదర్థం మమేత్యర్థః. పితురనం
తరం లోకాంతరగతే పితరి మమమత్సంబంధినః ఆధిరాజ్యపదస్య ప్రథమం పూర్వతనం
అర్ధరాజ్యమితియావత్. ఆధీతి పూర్వభాగంచ వాచ్యవాచకయో రభేదాధ్యవసాయేన
మానసవ్యథామిత్యర్థః. ని. 'పుంస్యాధిర్మానసీవ్యథే' త్యమరః. భవతేతుభ్యం వితీర్య
దత్వా-పరం ద్వితీయమర్ధం అర్ధరాజ్యమితి పరంతనవాక్యమితిచ అహమను భవిష్యా
మీతి - యద్వస్తు యథా యేన ప్రకారేణ ప్రత్యశృణుథాః ప్రతిజ్ఞామకరోః తత్
ప్రతిజ్ఞాతంవస్తు-విప్రంధిక్ ఇత్యుక్తప్రకారేణ అతఏవ క్షురప్రాయేణ క్షురకల్పేన విప్రి
యవచనేన - ప్రథీయసీం మానసీంవ్యథాం వితీర్ణవతా దత్తవతా - కించ - మహార్ణవ
స్సముద్రః పరిధానమధోవస్త్రం తదస్యా అస్తీతితద్వతీం - సముద్రపర్యంతామితియా
వత్. వసుమతీంభూమిమనుభవతా త్వయానను - హే ద్రుపద తథా ప్రతిజ్ఞానురూపం
నిర్వర్తితం ఆచరితంఖలు-ఖలుశబ్దః కాకౌ - అదత్త్వైవకించిదపి మహ్యమనుభూతం త్వ
య్యైవ సర్వమిత్యర్థః. అత్రాతర్కితమానసవ్యథారూపోత్కటానిష్టావాప్తిసత్వేఽపిశ్లేషమ
హిమ్నా అర్ధరాజ్యరూపేష్టావాప్తి వర్ణనాత్సమాలంకారభేదః. సచ. శ్లో. 'వినానిష్టంచ
తత్సిద్ధిర్యదర్థం కర్తుముద్యమ' ఇతితల్లక్షణే అనిష్టమంతరేణేష్టావాప్తావేవ తేనభావ్య
మితివాచ్యం - వ్యాజస్తుతివిధయా ప్రాథమిక స్తుతిరూపవాచ్యకక్ష్యాయాం సమాలంకా
రస్య దుర్వారత్వాత్. ఏవం స్తుత్యా నిందాభివ్యక్తికక్ష్యాయాం మానసవ్యథారూపా
నిష్టావాప్తిప్రతీతే 'రనిష్టస్యాప్యవాప్తిశ్చ తదిష్టార్థసముద్యమాది' తిలక్షితో విషమప్రభే
దశ్చ - ద్వయోశ్చస్తుత్యా నిందాభివ్యక్తిరూప వ్యాజస్తుతిప్రభేదేన సహైకవాచకాను
ప్రవేశస్సంకర ఇతి సూక్ష్మదృశాకలనీయం. ౨౦. ఆబాలేతి. యద్యస్మాదాబాలవృద్ధం
బాలప్రభృతి వృద్ధపర్యంతం సమస్తాఃజనాః ద్రోర్వృక్షస్య మూలస్థానమాలవాలమితి
యావత్. ని. 'ద్రుద్రుమాగమా' ఇత్యమరః. వృక్షపర్యాయేష్వమరః. జలైరుదకైర్యా

ఖ్యేకథం ను భజ్యేత న మిత్రతేజః. ౨౧. గ. ఇతివ్యాజస్తుతివచనేన పౌర
వాంతే భార్గవాంతేవసతా ప్రధర్షితః పార్షతస్తేన సార్ధమర్ధరాజ్యపరివ
ర్తనమాత్రమంగీకృత్య కృత్యవిదాం కకుదస్తౌ జంభరిపుకుంభసంభవా
వుభావప్యుపయమం ప్రవర్తయితుం కృతనివర్తనస్సోనుకాంతికోపాస్యౌ
పుత్రౌ భాగీరథీవనావసథస్య యాజస్య మునిరాజస్య యాజనానుగ్ర

క్షైశ్చ-లడయోరభేదాత్. సక్తంసంగతమేవాహుః వదంతిస్మ - తస్మాత్కారణాత్స్వ కృతాతాదృశీ ద్రుపదేత్యాకారికా ఆఖ్యానామ యేన తస్మిన్ త్వయి. మిత్రస్య సఖ్యుః మమేతియావత్ - సూర్యస్యచ తేజఃకథం కేనప్రకారేణ న భజ్యేత భంగం నగచ్ఛేన్ను. నురామంత్రణే - కింతు గచ్ఛేదేవేత్యర్థః. జడసంగతేషు నాస్తి మిత్రావకాశ ఇత్యర్థః. అత్ర ద్రుపదాఖ్యాస్వీకరణస్య మిత్రతేజోభంగహేతుత్వోక్తేః పదార్థహేతుకంకావ్యలింగం సూర్యసుహృదోః శ్లేషభిత్తికాభేదాధ్యవసాయమూలాతిశయోక్తి సంకీర్ణం. ౨౧. ఇతీతి. ఇత్యుక్తప్రకారేణ వ్యాజస్తుతివచనేన గూఢనిందావాక్యేన కరణేన-భార్గవస్య పరశురామస్య అంతేవసతా శిష్యేణ ద్రోణేన కర్త్రా-పౌరవాణాం యుధిష్ఠిరాదీనాం అంతే సమీపే ప్రధర్షితః భర్త్సితః-కృత్యవిదాం కర్తవ్యేషు నిపుణానాం కకుదః శ్రేష్ఠః అతఏవ పార్షదః ద్రుపదః తేనసార్ధం ద్రోణేనసాకం అర్ధరాజ్యస్య పరివర్తనమాత్రం పరిపాలనమేవ-నతు సఖ్యమిత్యర్థః. అంగీకృత్య. శ్లో. ''సర్వనాశే సముత్పన్నే అర్ధం త్యజతి పండితః'' ఇతిన్యాయాదితిభావః. కృతనివర్తనః ప్రత్యాగతస్సన్ - తౌ ప్రసిద్ధౌ జంభరిపుసంభవం అర్జునం కుంభసంభవం ద్రోణంచ - ఉభావపిక్రమేణ ఉపయమంవివాహం. ని. 'వివాహోపయమౌసమౌ'విత్యమరః. యమస్యసమీపంచ ప్రవర్తయితుం ప్రాపయితుం సోమశ్చంద్రః ఉమయా పార్వత్యాసహితః సోమః శివశ్చ తయోరివ కాంతిః కోపశ్చక్రమాత్. ఆస్యే ముఖే యయోస్తౌ. ని. 'సోమోలతావిశేషేస్యాచ్ఛశాంకే శంకరేపిచే' తివిశ్వః - చంద్రకాంత్యాతుల్యానాం రుద్రవత్క్రుద్ధముఖంచేత్యర్థః-సోమకైః పాంచాలైరంతికే ఉత్సంగే ఉపాస్యౌ ఉపలాలనీయావితిచ-పుత్రీంచ పుత్రంచ పుత్రౌ ద్రౌపదీధృష్టద్యుమ్నౌ - భాగీరథ్యాంవనే తీరారణ్యే ఆవసథం స్థానం యస్యతస్య. ని. 'స్థానావసథవాస్తుచే'తి గృహపర్యాయేష్వమరః. యాజస్యనామ మునిరాజస్య యాజనేన యాగకారయితృత్వరూపేణ అనుగ్రహేణ ప్రసాదేన పరిజగ్రాహ. ఉత్పాదితవానిత్యర్థః. యత్తు'కుంభజంభరిపుసంభవావి'తిపాఠాంతరం యచ్చవా తద్రీత్యైవ నృసింహవ్యాఖ్యానం-తదుభయమప్యశుద్ధం - వివాహప్రాపకచంద్రకాంతాననత్వస్య ద్రౌపద్యాం యమసమీపప్రాపకరుద్రరౌద్రాస్య

హేణ పరిజగ్రాహ. ౨౨. ప. తాతోఽపి ధర్మతనయం తపనీయపీఠమారోప్య చక్షురివ లబ్ధమముం తపోభిః, ఆవర్జితైః కలశవారిభిరభ్యషించదానందబాష్పసలిలైరవనీం చ పౌరాః. ౨౩. ప. ఆబిభ్రతో ధరణిమంగదనిర్విశేషం నానాధనాయతిభిరస్య నయోదితాభిః, వస్త్యం సమస్తమపి వాసవసన్నిభస్య కోశీబభూవ కుతుకైస్సహ కౌరవాణామ్. ౨౪. ప. పారేసిం

త్వాస్య ధృష్టద్యుమ్నే చ క్రమేణాన్వయాత్మకయథాసంఖ్యాలంకారభంగాపత్తేః - 'పుమాన్ స్త్రియే'త్యేకశేషశాస్త్రేణ-పుత్రీ చ పుత్రశ్చ పుత్రావిత్యేవ వ్యాఖ్యేయతయా సోమకైరంతికే ఉపాస్యావిత్యర్థాంతరాప్రసక్త్యా చ 'సోమకోపకాంత్యాస్యా'వితి పాఠకల్పనాయోగాచ్చేతి. ౨౨. తాతఇతి. తాతో ధృతరాష్ట్రోఽపి తపోభిర్లబ్ధం చక్షురివ స్థితమిత్యుత్ప్రేక్షా-శుశ్రూషాదిగుణసంపత్త్యా పరమప్రేమాస్పద మిత్యర్థః. జాత్యంధస్య భాగ్యాత్కదాచిదుత్పన్నే చక్షుష్యత్యంతానురాగాదితిభావః. ధర్మస్య యమస్య తనయం యుధిష్ఠిరం ధర్మస్య ప్రథమపురుషార్థస్య తనయం మూర్తం ధర్మమివ స్థితమిత్యపి-'ఆత్మా వై పుత్రనామాసీ'తి శ్రుతేరితి భావః. తపనీయపీఠమారోప్య కనకపీఠే ఉపవేశ్యేత్యర్థః. ఆవర్జితైరానమితైః కలశేషువారిభిః పుణ్యైః మంత్రపూతైశ్చజలై రభ్యషించత్. పట్టాభిషేకంకృతవాన్ - 'ఉపసర్గాత్సునోతీ'త్యాదినా అడ్వ్యవాయేఽపి షత్వం-పౌరాశ్చ ఆనందేన చిరాత్కాంక్షితలాభజనితేన యానిబాష్పసలిలాని తైరవనీం తద్భార్యాం భూమిం అభ్యషించన్ - భర్తుః పట్టాభిషేకే భార్యాయా అపి తదౌచిత్యాదితిభావః. పౌరాస్తదాననందురితిపరమార్థః. వ్యంజకాప్రయోగాద్గమ్యోత్ప్రేక్షా. వసంతతిలకావృత్తం. ౨౩. ఆబిభ్రతఇతి. ధరణిం భూమిమంగదేనకేయూరేణ సహ నిర్విశేషం తారతమ్యరాహిత్యం యథాయథా. బిభ్రతో హేలయా భుజేన వహతఇతి ప్రభావోత్కర్షః. వాసవసన్నిభస్య ఇంద్రతుల్యస్య అస్య యుధిష్ఠిరస్య నయేన షష్ఠాంశగ్రహణరూపేణోదితాభిః ఆర్జితాభి రిత్యర్థః. నానామణికనకరౌప్యాదిరూపాణాం ధనానామాయతిభిః లాభైః సమస్తంవస్త్యం గృహమపి. ని. 'నిశాంతవస్త్యసదనే'త్యమరః. కౌరవాణాం దుర్యోధనాదీనాంకుతుకైః కుతూహలైస్సహ కోశీబభూవ ధనభవనీబభూవ ముకుళీబభూవేతిచ-యుధిష్ఠిరస్య తాదృక్సమృద్ధ్యా దుర్యోధనాదయోఽఖిద్యన్నిత్యర్థః. ని. 'కోశోఽస్త్రీ కుట్మలే ఖడ్గపిధానేధనవేశ్మనీ'తివిశ్వః. మహతామభ్యుదయే ఖలానాం ఖేదస్యౌత్సర్గికత్వాదితిభావః. అత్ర ధనగృహముకుళయోశ్శ్లేషభిత్తికాభేదాధ్యవసాయమూలాతిశయోక్తిసంకీర్ణస్సహోక్తిరలంకారః. శ్లో. 'సహోక్తిస్సహభావశ్చేద్భాసతే జనరంజనః' ఇతిలక్షణాత్. ౨౪. పారఇతి. అథరాజా ధృతరాష్ట్రః ప్రీతః భక్తి

ధు ప్రథితమథ తం ప్రత్యహం వర్ధమానం సోఢుం పార్థాభ్యుదయమపటో స్స్వాత్మజస్యానురోధాత్, ప్రీతో రాజాప్యనుజతనయప్రేమమార్గే ప్ర యాతుం మాతుర్దోషాదివ బహిరగాదంతరప్యంధభావమ్. ౨౫. గ. తద నుసౌబలీజానిరసౌ బలీయసామర్షేణ ధర్షితస్సహజవినయం ధర్మతనయం సమాహూయ కృతావహిత్థో గిరమిత్థముత్థాపయామాస. ౨౬. గ. వత్స సంప్రతివారణావతం పురవరముపేత్య వారణాననగురోరుత్సవం వారణాయ విపదాం నిషేవ్య సహానుజైస్తత్ర వాస్తవ్యస్య గిరాపౌర

ప్రజారంజనధనార్జనాదిభిస్సంతుష్టోఽసి-పారేసింధు సముద్రతటపర్యంతం ప్రసిద్ధం - కించ - అహన్యహని ప్రత్యహం వర్ధమానం తంపార్థస్య యుధిష్ఠిరస్యాభ్యుదయమైశ్వ ర్యం సోఢుం క్షంతుం అపటోరశక్తస్య - తదసహిష్ణో రిత్యర్థః. స్వాత్మజస్య దుర్యో ధనస్యానురోధా దనుసరణాత్ తద్దుర్యోధనానువృత్తేరితియావత్ - అనుజతనయే యుధిష్ఠిరేయత్ప్రేమ తన్మార్గేప్రయాతుం గంతుం మాతురంబికాయాః దోషా త్సురతసమయే వ్యాసరూపావలోకనజుగుప్సాకృతనేత్రమీలనరూపాద్భహిః నేత్ర యోరిత్యర్థః. అంతర్మనస్యపి అంధస్యభావం అంధత్వమగాత్ ప్రాప్తవాన్ - తత్రా ద్భుతంప్రేమ త్యాజేత్యర్థః. పురాకిలసత్యవత్యాజ్ఞయా అంబికా పుత్రోత్పాదనాయ సంగతావ్యాసేన సార్థం తద్రూపదర్శనజనితజుగుప్సాభయకృతలోచనమీలనాత్. జాత్యంధం జనయామాస ధృతరాష్ట్రమితి భారతకథాత్రానుసంధేయా - మందాక్రాం తావృత్తం. ౨౫. తదన్వితి. తదనుప్రేమత్యాగానంతరం - సౌబలీ గాంధారీ జాయా యస్య - సౌబలీజానిః 'జాయాయానిజ్' ఇతినిజ్ - అసౌధృతరాష్ట్రః బలీయసా మహతా అమర్షేణ ద్వేషేణేత్యర్థః. ధర్షితః ఆక్రాంతస్సన్ - సహజః స్వాభావికః వినయః యస్యతం ధర్మతనయమాహూయ కృతావవహిత్థాకారగోపనం యేన తథో క్తశ్చసన్ - స్వకైతవపరిజ్ఞానభయేనేతిభావః. ఇత్థంవక్ష్యమాణప్రకారేణ గిరం వాచముత్థాపయామాస ఉత్పాదితవాన్ - ఉవాచేత్యర్థః. ౨౬. వత్సేతి. హేవత్స యుధిష్ఠిర, త్వంసంప్రతిఅద్య వారణావతం నామపురం అనుజైః భీమాదిభిః సమ ముపేత్య - వారణస్య గజస్యేవాననం ముఖం యస్యతస్యవిఘ్నేశస్య - యోగురుః పితా సదాశివః తస్య ఉత్సవం నైమిత్తికపాక్షికాదికం విపదాం వారణాయ నిషేవ్య- తత్రవారణావతేవాస్తవ్యస్య నివాసినః పౌరజనస్య భవ్యయాకుశలాన్వితయా గిరా స్తోతుంయోగ్యః స్తవ్యస్సన్ - నిరవధి అవధిరహితం సుఖం యస్యాస్తాం - వసుధాం

జనస్య భవ్యయా స్తుత్యో నిరవధిసుఖామనుశాధి వసుధామితి. ౨౭. ప.
తస్యాశయం హృది విదన్నపి ధర్మసూనుస్తాతస్య వాచమవిలంబ్య తథేత్యగృహ్ణాత్, తత్తాదృశేషు గురుశాసనపాలనేషు కూలంకషం గుణగణేన కులం హి పూరోః. ౨౮. ప. ధర్మభూరనుజైస్సాకం తద్గిరా తత్పురం యయౌ, కర్మచోదనయా జీవః కాయమన్యమివేంద్రియైః. ౨౯. ప. సవినయమథ దర్శితం మహీయస్సచివవరేణ పురోచనేన శత్రోః, జతుగృహమభజంత తత్ర పార్థా జగదివ నూత్నమశేషవస్తుపూర్ణం. ౩౦. ప.

భూమిమనుశాధి పాలయ ఇత్యువాచేతి పూర్వేణాన్వయః. ౨౭. తస్యేతి. ధర్మస్యాయమస్య సూనుర్యుధిష్ఠిరః. ని. 'సూనుః పుత్రే ఽనుజేరవావి'తి విశ్వః. తస్యకృతావహిత్థస్య తాతస్య పితుః ధృతరాష్ట్రస్య ఆశయం దుష్టాభిప్రాయం హృది విదన్ జానన్నపి-'అనుక్తమప్యూహతి పండితో జనః' ఇతి న్యాయాదితి భావః. అవిలంబ్య కార్యాకార్యాలోచనే కాలక్షేపమకృత్వా - తథా వారణావతం గచ్ఛామీత్యుక్తప్రకారాం వాచం - అగృహ్ణాత్ జగ్రాహ - ఉవాచేతి యావత్ - నన్విదమయుక్తం - 'గురోరప్యవలిప్తస్య కార్యాకార్యమజానతః' 'ఉత్పథం ప్రతిపన్నస్య కార్యం భవతి శాసనమి' తి న్యాయాదిత్యత ఆహ—తదితి. పూరోః కురువంశ్యస్య రాజ్ఞః కులం తత్తాదృశేష్వతిదుఃఖకరత్వేన దుర్భరేషు గురోః పితుః శాసనమాజ్ఞా తత్పాలనేషు తత్కరణేషు విషయే-గుణానాం వినయవివేకాదీనాం గణేన కూలంకషం పరిపూర్ణం ఖలు - సామాన్యేన విశేషసమర్థనరూపోఽర్థాంతరన్యాసః. పూరుర్నామ పుత్రః పితుర్యయాతేర్జరాం పరిగృహ్య జుగుప్సితాం దశసహస్రవత్సరాన్ స్వతారుణ్యం తస్మై దత్తవానితి భారతకథా-వసంతతిలకావృత్తం. ౨౮. ధర్మేతి ధర్మభూర్యుధిష్ఠిరః తస్య ధృతరాష్ట్రస్య గిరా తత్పురం వారణావతం ప్రతి అనుజైస్సాకం - జీవః అంతఃకరణప్రతిబింబచైతన్యం కర్మణః ప్రారబ్ధస్య చోదనయా ప్రేరణయా ఇంద్రియైశ్చక్షురాదిభిస్సహ అన్యం కాయం దేహాంతరమివ యయౌ ప్రాప్తవాన్ - ఉపమాలంకారః. - తేన హాస్తినాపురత్యాగో దేహత్యాగవదితి దుఃఖాయాభూదితి ప్రతీతేరలంకారేణ వస్తుధ్వనిః. - యుంగ్మ విపులావృత్తం. ౨౯. సవినయమితి. అథ వారణావతప్రాప్త్యనంతరం తత్ర వారణావతే పార్థాః అశేషైర్వస్తుభిర్భోగ్యైః పూర్ణం-అత ఏవ మహీయః రమణీయం - కించ-శత్రోః దుర్యోధనస్య సచివవరేణ మంత్రిముఖ్యేన పురోచనేన నామ్నా మ్లేచ్ఛేన సవినయం యథాతథా దర్శితం విజ్ఞాపితం జతుగృహం లాక్షాగృహం-నూత్నం నవం జగత్ - లోకాంతరమివ అభజంత వివిశుః. ఉపమాలంకారః. అత్ర శత్రోస్సచివవరేణేత్యుక్త్యా తద్గృహస్య వాసాయోగ్యత్వం ధ్వన్యతే - పుష్పితాగ్రావృత్తం. ౩౦. తత్రేతి. తే పార్థాః విదురభృత్యస్య

తత్ర తే విదురభృత్యభాషితైస్సౌబలేయశతమన్యుహేతునా, పంచతామపి పరాంధనంజయప్రాపణేన జతుధామ్ని మేనిరే. ౩౧. ప. శిశమయిషురపి ద్విషాంసమంత్రీ నిభృతశరారురమాన్నిగూఢభావాన్, అవసరమనలావృతే నికేతే ప్రతిదినమేధయితుం ప్రతీక్షతేస్మ. ౩౨. గ. జాతుచిదపత్యైస్సహ భృత్యభావమిషాదమీషామామిషఫలేషు విషం నినీషంత్యా నిషాదయోషిత ఇవ తస్య పురోచనస్య నిద్రాయామపి ద్రాఘిమాణం దాతుకామేన తత్ర సద్మని క్షణదాయామాశుశుక్షణిం

తత్ప్రేషితఖనకస్య భాషితైర్వాక్యైః దుర్యోధనో జతుగృహదాహాద్యుష్మాన్మారయిష్యతీత్యాదిభిః తత్ర తస్మిన్ జతుధామ్ని లాక్షాగృహే - సౌబలేయానాం దుర్యోధనాదీనాం యచ్ఛతం తస్య మన్యుః క్రోధః స ఏవ హేతుర్యస్య తేన - సౌబలేయః దుర్యోధన ఏవ శతమన్యురింద్రః హేతుర్యస్య తేనేతి చ. ని. 'శతమన్యుర్దివస్పతి'రిత్యమరః. ధనంజయస్య వహ్నేరర్జునస్య చ ప్రాపణేన పూరణేన పరాం సంఖ్యాభిన్నాం పంచతాం మరణం మేనిరే తర్కితవంతః. ని. 'ధనంజయోఽర్జునే వహ్నౌ. స్యాత్పంచతా కాలధర్మ' ఇతి విశ్వామరౌ - రథోద్ధతా వృత్తం. ౩౧. శిశమయిషురితి. నిభృతః ప్రచ్ఛన్నః స చాసౌ శరారుర్ఘాతుక ఇతి విశేష్యత్వవివక్షయా సమాసః. ద్విషాం మంత్రీ స పురోచనః నిగూఢః దుర్విజ్ఞేయః భావోఽభిప్రాయో యేషాం తాన్. అప్రకాశితవిదురభృత్యభాషితానిత్యర్థః. ఇమాన్ పార్థాన్ అనలేనాగ్నినా ఆవృతే దగ్ధే నికేతే జతుగృహే శమం క్షయం ప్రాపయితుమిచ్ఛుః శిశమయిషురపి సన్ దినేదినే ప్రతిదినమేధయితుం వర్ధయితుమితి విరోధః. వహ్నేరింధనీకర్తుమిత్యవిరోధః. అత ఏవ విరోధాభాసాలంకారః. అవసరం సమయం దహనయోగ్యం ప్రతీక్షతే స్మ నిరీక్షితవాన్ - పుష్పితాగ్రా వృత్తం. ౩౨. జాత్వితి. జాతు కదాచిత్ భృత్యభావస్య పరిచారకత్వస్య మిషాద్వ్యాజాత్ అమీషాం పార్థానాం ఆమిషేషు భోగ్యేషు ఫలేషు రసాలాదిషు ఆమిషేషు మాంసేషు ఫలేష్వితి వా. ని. 'ఆమిషం పలలే క్లీబే త్రిషు స్యాద్భోగ్యవస్తునీతి' విశ్వః. విషం గరళం నేతుం ప్రాపయితుమిచ్ఛంత్యాః నినీషంత్యాః నిషాదయోషితః దుర్యోధనప్రేషితాయాః కిరాత్యా ఇవ - అపత్యైస్తత్పుత్రైః పంచభిస్సహ తస్య నిభృతశరారోః పురోచనస్య - నిద్రాయామపి ద్రాఘిమాణం దీర్ఘత్వం దీర్ఘనిద్రాసంజ్ఞం మరణమితి యావత్ - దాతుం కామో యస్య తేన - జనన్యాః కుంత్యాః సోదరజనస్య యుధిష్ఠిరాదేశ్చ నీచేతరమనల్పం సంవేశసుఖం నిద్రాసౌఖ్యం యస్మింస్తాదృశో మణిమయో మంచ ఇవ ఆచరంతీ మణిమంచాయమానా భుజశిఖరయోస్సీమా ప్రదేశో యస్య తేన - నీచేతరః సంవేశసుఖహేతురితి వా వ్యాఖ్యేయం. ని. 'సుఖహేతౌ సుఖే సుఖ'మితి విశ్వః. క్షేమే తత్ర తస్మిన్ సద్మని

క్షణాన్నిక్షిప్య జననీసోదరజననీచేతరసంవేశసుఖమణిమంచాయమాన
భుజశిఖరసీమేన భీమేన విదురకింకరకృతలింగయా సురంగయా నిర్జగ్మే.
33. ప. పార్థద్విషాం విగ్రహమేకమేకం విభజ్య సప్తాపి శిఖాః కృశా
నోః, స్వీకృత్య తృప్తాస్స్వశిరః ప్రకంపైశ్శశ్లాఘిరే తత్ర సమీరపుత్రమ్.
34. ప. ప్రపశ్యతాం పౌరనృణాం ప్రభాతే సాంక్రామికం రోగమివాధి
తాపం, అబిభ్రతామశ్రుభిరేవ శాంతిం అపాది తత్రాగ్ని హతాతి
క్రియాయాః. 35. ప. తత్రాలయే దగ్ధతనూన్ పృథాన్నిశ్చిత్య పా
ర్థాన్నిజచారవాచా, దుఃఖాపదేశేన సుయోధనాద్యాస్సంమోద

జతుగృహే ఆశుశుక్షణిం అగ్నిం నిక్షిప్య. ని. 'శిఖావానాశుశుక్షణి' రిత్యమరః. క్షణాదగ్నినిక్షేపకాలఏవ - అన్యథా స్వేషామప్యగ్న్యాఘాతం కాపత్తేరితి భావః. క్షణదాయాం రాత్రౌ విదురస్య కింకరేణ భృత్యేన కృతం లింగం నిర్గమనచిహ్నం యస్యాస్తయా సురంగయా బిలేన నిర్జగ్మే నిర్గతం - గమేర్భావే లిట్ - అగ్నిదోగరదశ్చేత్యాదినా వహ్నివిషదాతృపురోచనకిరాతోర్యోరాతతాయిత్వస్మరణాత్. శ్లో. "ఆతతాయిన మాయాంతం హన్యాదేవ నసంశయ" ఇతి స్మరణాచ్చ. తద్వధో భీమస్య నానుచిత ఇతి ధ్యేయం. 33. పార్థేతి. కృశానోరగ్నేః సప్తాపి శిఖాః పార్థద్విషాం కిరాతీ తత్పుత్ర పురోచనానాం ఏకమేకైకం విగ్రహం శరీరం విభజ్య విభాగం కృత్వా స్వీకృత్య ఆస్వాద్యచేత్యర్థః తృప్తాస్సత్యః స్వశిరసః ఆత్మాగ్రభాగస్య ప్రకర్షేణ కంపైః సమీరణపుత్రం భీమం శశ్లాఘిరే శ్లాఘనంచక్రురివేత్యుత్ప్రేక్షా - వ్యంజకాప్రయోగాద్గమ్యా - శ్లాఘతేః కర్తరి లిట్ - ఉపజాతివృత్తం. 34. ప్రపశ్యతామితి. ప్రపశ్యతాం అగ్నిహతాతిక్రియాయామితి లభ్యతే - అతఏవ సంక్రమాదాగతం సాంక్రామికం రోగమత్యామయాదిమివ స్థితం - ఆధినామనోవ్యథయా యస్తాపః తం అబిభ్రతాం పౌరనృణాం అశ్రుభిరేవ - తత్ర జతుగృహే అగ్నిసంబంధిన్యాః హతాతిక్రియాయాః బలాద్దాహస్య శాంతిః నిర్వాపణం అపాది కృతా - పద్యతేః కర్మణి లుఙ్ - తాదృగ్ధర్మశీలానాం కిమిదమాకస్మికమాపతితం బతేతి పౌరా రురుదురిత్యర్థః. ఉపజాతివృత్తం. 35. తత్రేతి. అథ లాక్షాగృహదాహానంతరం నిజానామాత్మీయానాం చారాణాం వాచా వాక్యేన - దగ్ధాస్సహమాత్రా పాండవా ఇత్యాదినా తత్రాలయే జతుగృహే - ఏతాన్ పార్థాన్ దగ్ధాతనుశ్శరీరమేషాం తథోక్తాన్ నిశ్చిత్య - సుయోధనాద్యాః తదానీం సభాయాం దుఃఖస్య అపదేశేన వ్యాజేన సమ్మోదబాష్పం సస్పృజుః ముముచుః - అద్యజాతం నిష్కంటకం అస్మత్సామ్రాజ్యమితి ముముదురిత్యర్థః. యత్తు 'దగ్ధతనూ

బాష్పం ససృజుస్సభాయాం. ౩౬. గ. తావత్సోఽపిగంధవహసూను
రంధతమసబంధురం సక్థిజవసముత్థిత మరుదుత్పాటితతరువిటప వసతివిఘు
టనసముద్భ్రాంతశకుంతకులబద్ధనిధ్వానమధ్వానం విలంఘ్య కస్యచి
త్కాననకాసారతీరతరో రధిపరిసరమేతానవతార్య తదీయపరిరక్షణ
విచక్షణజాగరః క్షణమవతస్థే. ౩౭. ప. తత్ర కాపితరుణీతటిదాభాతంయ
యౌ జతుగృహే సుహితేన,మూషణాయ తమసాంవనమార్గే చోదితా
హుతవహేన శిఖేవ. ౩౮. ప. అధరోష్ఠ విభాగరేఖికా సుదృశోఽస్యా

నేతాన్ పురోచనాదీన్ పార్థాన్ నిశ్చిత్యతత్త్వేన జ్ఞాత్వేత్యర్థఇతి నృసింహః-తన్న - పురోచనాదీనాం ప్రకృతత్వాభావేనైతచ్ఛబ్దేనతత్పరామర్శాయోగాత్-అన్యథా ఉత్తరగద్యేఽప్యేతానవతార్యేత్యత్ర తత్పరామర్శః కిన్నస్యాదితి-ఇంద్రవజ్రావృత్తం. ౩౬. తావదితి. తావత్సురంగానిర్గమసమకాలఏవసః గంధవహస్యవాయోస్సూనుర్భీమోఽపి అంధతమసేన గాఢతమసా. ని. 'ధ్వాంతేగాఢేఽంధతమస'మిత్యమరః. బంధురం సాంద్రం - సక్థినోరూర్వోః జవాద్వేగాత్ సముత్థితేన మరుతావాయునా ఉత్పాటితానా మున్మూలితానాం తరూణాం విటపేషు శాఖాసు యాః వసతయః కులాయాః తాసాం విఘటనేన నాశేన సముద్భ్రాంతానా మాకాశముత్పతితానాం శకుంతానాం పక్షిణాం కులేన బద్ధః నిధ్వానః కోలాహలరవః యస్మిన్ తం అధ్వానమరణ్యమార్గం విలంఘ్యాతిక్రమ్య - కస్యచిత్కాననే కాసారస్యసరసస్తీరేతరోః అధిపరిసరం సమీపే ఏతాన్ కుంత్యాదీనవతార్య ఉపవేశ్య తదీయే కుంత్యాదిసంబంధినిపరిరక్షణే దుష్టసత్త్వేభ్యస్త్రాణే విచక్షణః కుశలస్సన్ అవతస్థే స్థితవాన్-'జాగరూక'ఇతిపాఠస్త్వనుప్రాసభంగాదుపేక్ష్యః - యత్తుతావత్ దుర్యోధనాద్యానందసమయఇతి నృసింహః-తన్న - దుర్యోధనాద్యానందస్యభీమగమనారణ్యస్థిత్యోశ్చైకకాలికత్వస్యాసంభావ్యతయా సందర్భవిరోధాత్. యదప 'అథవాభీమ నిర్గమనానంతర' మితివ్యాఖ్యాంతరం తదపి న-భీమనిర్గమనానంతరం భీమోఽవతస్థఇతి సందర్భవిరోధాత్. ౩౭. తత్రేతి. తత్రతరుమూలేతటిత్తః విద్యుతఇవాభాయస్యాస్సా-జతుగృహే సుహితేన అనర్ఘ్యవస్తుకబళనతృప్తేన అతఏవ హుతవహేనఅగ్నినా-వనమార్గే తమసాంమూషణాయ ధ్వంసనాయ చోదితాప్రేషితాశిఖాజ్వాలేవస్థితా కాపి తరుణీ తం భీమం యయౌ ప్రాప-అత్ర జతుగృహసుఖపదార్థహేతుక కావ్యలింగోజ్జీవితాగ్నిశిఖోత్ప్రేక్షేతి తయోరంగాంగిభావేన సంకరస్య తటిదాభేత్యుపమయాసంసృష్టిః. స్వాగతావృత్తం. ౩౮. అధరేతి. అస్యాః భీమంప్రతిఆగతాయాః పురోవర్తిన్యా ఇతివా-సుదృశః వదనే ముఖే

వదనేఽస్తివానవా, ఇతిసాహృది తస్యసంశయం పరిమార్ష్టుం కిల మానమత్యజత్. ౩౯. ప. ఏతాం ప్రశాస్తి భుజయావనరాజ్యసీమామేకస్స్వయం నరభుజాం మృషభో హిడింబః, అర్ధాంశభాగ్జనవధే సమమంతకేన తుల్యాభిధానపదయా స్వసృమాన్మయా యః. ౪౦. ప. వీతశంకమిహ తేఽవ్యతిష్ఠతః కీదృశంకకుద మిత్యయం మమ, చిత్తరంగభువి నృత్తకౌశలీముత్తరంగయతి చిత్రలాసకః. ౪౧. ప. రుధిరంపాతుకామేన తేనవో

అధరస్య ఓష్ఠస్య ఊర్ధ్వస్యచ ద్వయోః విభజ్యతే ఽనయేతి విభాగారేఖైవరేఖికా - అధరశబ్దసన్నియోగా దుపరతనౌష్ఠ ఏవౌష్ఠశబ్దోవర్తతే అర్థస్యచ ద్విత్వాత్ ద్వివచనమితోష్ఠాధరావిత్యత్ర వివృతమితి - సా అస్తివానవా ఇతి ఉక్తప్రకారం సంశయః. తస్య భీమస్య హృది పరిమార్ష్టుంకిల నివారయితు మివేత్యుత్ప్రేక్షా - సాతరుణీమానమత్యజత్ - ఉవాచేత్యర్థః. అత్ర మానత్యాగే తాదృశసంశయవారణ ఫలకత్వోత్ప్రేక్షయా తన్ముఖకాంతినైగనిక్యం తథాదృష్టి ప్రతిరోధకమితి వస్తుప్రతీతే రలంకారేణ వస్తుధ్వనిః. ఔపచ్ఛందసికం. ౩౯. అ. తదుక్తిప్రకారమేవాహ—ఏతామితి నరభుజాం మనుష్యాశనానాం రక్షసామృభః శ్రేష్ఠః అతఏవ జనానాం వధే హింసాయాం విషయే అంతకేన సమం యమేనసహ-అర్ధాంశం తుల్యభాగం భజతీతి తథోక్తః. హిడింబోనామరాక్షసః స్వయమేకః అసహాయస్సన్నేవ భుజయా బాహుబలేనేత్యర్థః. ఏతాం వనరాజ్యసీమాం ప్రశాస్తి రక్షతి - ఏతద్వనస్య రాజేత్యర్థః. యోహిడింబః తుల్యం అభిన్నం అభిధానపదం సంజ్ఞాశబ్దః యస్యాస్తయామయాస్వసృమాన్-తస్యాహం భగినీత్యర్థః. సః హిడింబఇతిసంబంధః. వసంతతిలకావృత్తం. ౪౦. వీతేతి. ఇహ యమతుల్యహిడింబవనే వీతశంకంగతభయంయథాతథా అవ్యతిష్ఠతః తేతవ కకుదంధైర్యంకీదృశం - ఇతి ఉక్తప్రకారః. అయంచిత్రమాశ్చర్యమేవలాసకః నర్తకః మేమమ చిత్తమేవరంగభూర్నాట్యదేశః తస్యాం నృత్తకౌశలీంనాట్యనైపుణ్యం ఉత్తరంగయతివర్ధయతి - అత్యాశ్చర్యమత్ర త్వదవస్థానమిత్యర్థః. రథోద్ధతావృత్తం. ౪౧. రుధిరమితి. కించ రుధిరం యుష్మద్రక్తం పాతుంకామః యస్యతథోక్తేన తేనహిడింబేన - వః యుష్మాన్ హంతుం ఈరితాప్రేరితాఅహం-తేతవసంబంధిన్యా రూపస్యసౌందర్యస్య సంపదాసమృద్ధ్యా హేతునా అధరంభవదోష్ఠమాధుర్యం పాతుకామాఅస్మి ఇదంతతోఽప్యాశ్చర్యం - యద్యుష్మాన్ హంతుమాగతాయా మమవిస్మృత్యసర్వంత్వద్రూపసంపదాత్వయిరాగోదయ ఇత్యర్థః. అత్ర విరుద్ధాత్కార్యసంపత్తిరూపో విభావనాభేదః. యుగ్మవిపులా

హాంతుమీరితా, అధరంపాతుకామాహామస్మి తే రూపసంపదా. ౨౨.
ప. అద్య తేసవిధ మాపతేదసౌ హృద్యమేత దుచితం వచశ్శృణు, మా
రణం రిపుషుతన్వతామునా మా రణం కురు మహాన్బలేన సః. ౨౩. ప.
ఉపయామవిధౌ త్వరస్వమే కృపయామారశరాశ్శరారవః, దివివా
భువివాథదిక్షువా రమయేత్వాముపనీయ రంహసా. ౨౪. ప.ఇత్యేనాం
భాషమాణాం రజనిచరపతిః క్రోధలింగై స్స్ఫులింగై ర్దగ్ధేవాక్ష్ణోర
క్ష్ణం స్ఫుటఘటిత భుజాస్ఫోటవాచాటితాశః, బిభ్రాణో బభ్రుకై
శ్యం త్వమిహ వససి కో మృత్యువక్త్రార్ధజగ్ధో దుర్బుద్ధే తిష్ఠ యాసి క్వపు

వృత్తం. ౨౨.అద్యేతి. కించ అసౌహిడింబః హేధీర తే తవసవిధం సమీపం ప్రతి అద్య
ఆపతేదాగచ్ఛేత్. అతః హృద్యంమనోజ్ఞం అతఏవ ఉచితం ఏతద్వక్ష్యమాణం వచః
శృణు-మమేతిశేషః. రిపుషు శత్రుషువిషయే మారణం వధంతన్వతా కుర్వతా అమునా
హిడింబేనసహ రణంయుద్ధంమాకురు - యతస్సహిడింబః బలేన మహాన్సర్వోత్తరః.
అత్ర బలాధిక్యేన రణాకరణసమర్థనాద్వాక్యార్థహేతుకం కావ్యలింగం - రథోద్ధతా
వృత్తం. ౨౩. ఉపయామేతి. కించ - హేధీర త్వం కృపయా దయయా మే మమ
ఉపయామవిధౌ వివాహకర్మణివిషయే త్వరస్వ ప్రవణోభవ-యతః మారస్యమన్మథస్య
శత్రోశ్చ. ని. 'మారౌమన్మథశాత్రవా'వితివిశ్వః. తస్య శరాఃబాణాః శరారవః ఘాతు
కాః అథ మద్వివాహానంతరం దివిస్వర్గేవా భువివా దిక్షు కాంక్షితాసువా రంహసావే
గేన త్వాముపనీయ తం దేశంప్రాపయ్య రమయేక్రీడయామి - స్వస్యకామచారిత్వాదితి
భావః. ఔపచ్ఛందసికం. ౨౪. ఇతీతి. ఇతి ఉక్తప్రకారేణ భాషమాణాం వదంతీం
భీమమితిశేషః. ఏనాం హిడింబాం క్రోధస్య లింగైశ్చిహ్నైః అక్ష్ణోఃస్ఫులింగైరగ్నికణైః
తత్ప్రాయైరీక్షణైరితియావత్-దగ్ధా దహన్నివ స్థిత ఇత్యుత్ప్రేక్షా-తృన్నంతత్వాత్ -
'నలోకే'త్యాదినా షష్ఠీప్రతిషేధః. అభీక్ష్ణంముహుః స్ఫుటైః ప్రకటైః ఘటితయోరన్యో
న్యం సంఘృష్టయోః భుజయోరాస్ఫోటైరాస్ఫాలనశబ్దైః వాచాటితాః ముఖరితాః ఆశాః
యేనతథోక్తః. బభ్రు కపిలవర్ణం కైశ్యం కేశబృందం బిభ్రాణః వహన్ రజనిచరపతిః
హిడింబః హేదుర్బుద్ధే మూఢ ఇహామదీయే వనే వససి-మృత్యోర్వక్త్రేణ అర్ధంజగ్ధః
భక్షితః త్వం కః తిష్ఠ-పునః ఇతఃపరం క్వ కుత్ర యాసి గచ్ఛసి? ఇతి ఉక్తప్రకారయా
గిరావాచా మేదురః ముఖరస్సన్ ప్రాదురాసీదావిర్బభూవ. స్రగ్ధరావృత్తమ్. 'స్ఫుటం
యథాతథా ఘటితస్య సుశ్లిష్టస్య రణఇతిశేష' ఇతి నృసింహః. తన్న. పదాంతరసాపేక్ష
త్వేసమాసానుపపత్త్యాచ్యుతసంస్కృతిదోషాపత్తేః. వ్యాఖ్యాసంప్రదాయవిరుద్ధత్వా

నరితి గిరా మేదురః ప్రాదురాసీత్. ౪౫. తస్మిన్నక్షసి నేదిష్ఠే తాదృక్ష పరుషాక్షరే, అపమృత్యురివోదస్థాదనిలస్యాత్మసంభవః. ౪౬. ప. వృత్తేణవృక్షం గిరిణాగిరీంద్రం హస్తేనహస్తం వచసావచశ్చ, పరస్పరేణ ప్రతిరుధ్య ఘోరం సమీకమేతౌ సమమాదధాతే. ౪౭ ప. స్వసుస్సమక్షం స్వయమేవ ముష్ట్యా వలంబిడౌజా ఇవ వజ్రసఖ్యా, హిడింబమేనం యమరాజధానీకుటుంబిముఖ్యం కురుతేస్మ భీమః. ౪౮. గ. తదను తిమిరకదంబేనేవ హిడింబేన నిర్ముక్తాత్తస్మాదహర్ముఖాదివ వనాత్సంధ్యయేవ సరాగయా తయా కమలపాలికయా సహ తపనభానవ ఇవ రాజసూనవస్తే నిష్క్రమ్య శాలిహోత్రమునేస్సరసి వీతిహోత్రభాసం వ్యాసం

చ్ఛేతి. ౪౫. తస్మిన్నితి. తాదృక్షాణి తాదృశాని 'దుర్బుద్ధే' ఇత్యాదీని పరుషాణి నిష్ఠురాణి అక్షరాణి వచనానియస్య తస్మిన్ తథోక్తే - తస్మిన్రక్షసి హిడింబే నేదిష్ఠే సన్నిహితేసతి-అనిలస్యాత్మసంభవో భీమః అపమృత్యుః అకాలికమృత్యురివ ఉదస్థాత్ ఉత్థితవాన్. యద్వాయసన్నద్ధో౽భూదిత్యర్థః. అత్ర 'నాశ్లీలరక్తియే' దితి పరుషవచసామమంగళత్వస్మరణాత్. తత్కీర్తనేన హిడింబస్య మరణాత్మకామంగళస్ఫురణాయ భీమే అపమృత్యూపమేత్యలంకారేణ వస్తుధ్వనిః. ౪౬. వృత్తేణేతి. ఏతౌ భీమహిడింబౌ వృత్తేణవృక్షం పరస్పరేణ అన్యోన్యేన ప్రతిరుధ్య నివార్య ఇతి పదద్వయం అగ్రే౽పి యోజ్యం-గిరిణాగిరీంద్రం హస్తేనహస్తం వచసావచశ్చ-ఏవం సమం తుల్యం ఘోరం దారుణం సమీకంయుద్ధం ఆదధాతే కురుతః. ఉపజాతివృత్తం. ౪౭. స్వసురితి. భీమః స్వయం వజ్రస్య అశనేస్సఖ్యా తద్వదతిసారయేత్యర్థః. ముష్ట్యా ముష్టిఘాతేనైవ నత్వాయుధేనేత్యర్థః. స్వసుర్భగిన్యాః హిడింబాయాః సమక్షం ప్రత్యక్షే ఏనం హిడింబం బిడౌజాః ఇంద్రః వలం వలాసురమివ యమరాజధాన్యాం కుటుంబిషు వాస్తవ్యేషు ముఖ్యం కురుతేస్మ అవధీదిత్యర్థః. ఉపమాలంకారః. ఉపేంద్రవజ్రావృత్తం. ౪౮. తదన్వితి. తదను హిడింబవధానంతరం తిమిరస్యకదంబేన సమూహేనేవ హిడింబేన రాక్షసేన నిర్ముక్తాత్. ఉభాభ్యామపివ్యక్తాదిత్యర్థః. ఏవమగ్రే౽పి అహర్ముఖాత్ప్రాతఃకాలాదివ తస్మాద్వనాద్ధిడింబారణ్యాత్ రాగేణరక్తకాంత్యా అనురాగేణ చ సహితయా సంధ్యయేవ తయా కమలపాలికయా హిడింబయాసహ నిష్క్రమ్య నిర్గత్య-తపనస్యసూర్యస్య భానవః కిరణా ఇవ తే రాజసూనవః పాండవాః శాలిహోత్రస్య నామమునేస్సరసి తత్తీర ఇత్యర్థః. వీతిహోత్రస్య అగ్నేరివ భాః కాంతిర్యస్యతం భగవంతం వ్యాసం మునిమాసేవ్య - తస్యవ్యాసస్య నిదేశాదాజ్ఞాయాః. కతి

భగవంత మాసేవ్య తత్రతస్మిన్దేశాదహాని కానిచిదతివాహయాం చక్రుః. ౪౯. ప. పుత్రంతత్ర ఘటోత్కచం పవనభూసంగాదనంగాతురా ప్రాప్తం సర్వగుణైర్మనోజవసతాం ప్రాసూత నక్తంచరీ, కుర్యాంవస్మృతఏవ కర్మసు హరేశ్శక్తేరపిస్రంసనామిత్యుక్త్వా సపితౄనన్యథాభిలషితం యుక్తస్తయానిర్యయౌ. ౫౦. గ. తతస్తే వన్యాశనైర్ధన్యా ధారితవసుధాసుధాశనాకృతయః ప్రావృషమివ బకబలాక్రాంతాం పాతాళజగతీమివ ప్రత్యహం వర్ధమాన బలిశోకా మంగరాజ్యసీమామివ సూ

చిద్దినాని తత్ర శాలిహోత్ర మునిసరస్తీరే అతివాహయాం చక్రుః గమయామాసుః. అత్ర నిర్మోచనక్రియయా వనప్రాతఃకాలయోః నిర్గమనక్రియయా పాండవ రవికిరణానాంచ ధర్మైక్యేన ప్రస్తుతాప్రస్తుతాస్పదం దీపకద్వయం - తథా హిడింబతమఃకదంబయోర్గమ్యమానసైక్యేన హిడింబాసరధ్యయో శ్లేషభిత్తికాభేదాధ్యవసితరాగేణ చ సాధర్మ్యాదుపమాద్వయం - చతుర్ణామేషాం వీతిహోత్రభాస మిత్యుపమయా సంసృష్టిః. ౪౯. పుత్రమితి. తత్ర శాలిహోత్రసరస్తీరే అనంగాతురా కామపీడితా నక్తంచరీ హిడింబా - పవనభువా భీమేనసహ సంగాత్ - సంభోగాద్ధేతోః సర్వైర్గుణైః శౌర్యధైర్యాదిభిః మనోజవసతాం పితృతుల్యత్వం ప్రాప్తం భీమతుల్యమితి యావత్. ని. 'అథమనోజవసః పితృసన్నిభ' ఇత్యమరః. ఘటోత్కచం నామ పుత్రం ప్రాసూత జనయామాస - సః ఘటోత్కచస్తు భోః పితరః వః యుష్మాకం కర్మసు కార్యసమయేషు స్మృతఏవ స్మృతిమాత్ర సన్నిహితఏవేత్యర్థః. హరేరింద్రస్య శక్తేః సామర్థ్యస్యాపి ఇంద్రదత్తకర్ణముక్తశక్త్యాయుధస్యాపీతిచ- స్రంసనాం చ్యుతిం కుర్యాం - ఇతి ఉక్తప్రకారేణ పితౄన్ యుధిష్ఠిరాదీన్ ప్రత్యుక్త్వా - తయా హిడింబయా మాత్రాయుక్తస్సన్ యథాభిలషితం స్వైరం యథాతథా నిర్యయౌ నిర్గతవాన్ - యత్తు సర్వైర్గుణైరుపలక్షితం మనోజవసతాం మనోజవసత్వం ప్రాప్తమితి నృసింహః. తత్తస్య ఉక్తశోభనభిజ్ఞతావిలసితమేవేతి నాస్మాకమాగ్రహః. శార్దూలవిక్రీడితవృత్తం. ౫౦. తతఇతి. తతః ఘటోత్కచనిర్గమనానంతరం వనేభవైః వన్యైః అశనైః కందమూలాదిభిః ధన్యాః శ్లాఘ్యాః తే పాండవాః. ధారితా ధృతా వసుధాయాం భువి సుధాశనాః దేవాః బ్రాహ్మణా ఇతి యావత్. తేషామాకృతిర్వేషః యైస్తథోక్తాస్సంతః. బకస్యనామాసురస్య బలేన భృత్యామాత్యాదినా ఆక్రాంతాం బకపక్షికులాక్రాంతామితిచ-అతఏవ ప్రావృషం వర్షర్తుమివస్థితాం ఏవమగ్రేపి అహన్యహని ప్రత్యహం వర్ధమానః బలినా బకాసురదైత్యేన యశ్శోకః సయస్యాంతాం-వర్ధ

ర్యతనయానుకూలప్రతిష్ఠాం రవిరథాక్షధురమివైకచక్రాంపురీం క్రమా
దాక్రమ్య కస్యచిద్గృహమేధినో గృహమధ్యమేత్య సుఖమధ్యవాత్సుః.
౫౧. ప. భిక్షామటద్భిరథ తత్ర పృథాకుమారైరర్ధం విభజ్యపృథగర్పిత
మన్నరాశేః, ఆకంఠమభ్యవహరన్నఖిలైః ప్రతీకైః పుత్రోబభూవ మరుతః
పునరుక్తపోషః. ౫౨. ప. తత్రతత్రద్విజైరేతే పృష్టానాశం పృథాభు
వాం, ఇత్యూచురన్వయ మత్రైవ విద్మస్తేషాంతు సంస్థితిం. ౫౩. ప. యక్షే
ణ కేనాపి హతో హిడింబ ఇతి బ్రువాణేషు మిథోద్విజేషు, ఆకూతగర్భం

మానవైరోచనశోకాంచ పాతాళభువం పాతాళలోకమివ పాతాళే నాగపాశైర్బ
లేర్బద్ధత్వాదిత్యన్యత్ర భావః. సూర్యతనయాయాః యమునాయాః అనుకూలం తీరే
ప్రతిష్ఠా స్థితిర్యస్యాః తాం - కర్ణోచితపాలనామితిచ అంగరాజ్యసీమాం అంగాఖ్యాం
దేశమివ - ఏకచక్రాం తత్సంజ్ఞాం ఏకం చక్రం రథాంగం యస్యాస్తామితిచ - రవిరథ
స్య సూర్యరథస్య సంబంధినీం అక్షధురం చక్రావలంబి తిర్యగ్దారువిశేషమివ - పురీం
క్రమాత్ కతిపయప్రయాణై రాక్రమ్యప్రాప్య కస్యచిద్గృహమేధినః గృహస్థస్య
గృహమధ్యమేత్య సుఖం యథాతథా అధ్యవాత్సుః వసంతిస్మ - వసతేః కర్తరిలుఙ్ -
నస్సార్వధాతుక ఇతి సస్య తత్వం - అత్ర బకబలాక్రాంతామిత్యాదౌ శబ్దమాత్రసా
ధర్మ్యాచ్ఛ్లేషచతుష్టయసంసృష్టిః. శ్లో. 'ప్రకృతాప్రకృతోభయగతముక్తంచేచ్ఛబ్ద
మాత్రసాధర్మ్యం, శ్లేషోయం శ్లిష్టత్వం సర్వత్రాన్యద్వయేనాంత్య' ఇతిలక్షణాత్.
౫౧. భిక్షామితి. అథఏకచక్రపురప్రవేశానంతరం తత్ర ఏకచక్రాయాం భిక్షాం
అటద్భిః భైక్షాన్నమార్జయద్భిరిత్యర్థః. పృథాకుమారైః పార్థైః అన్నరాశేః అర్జితాదితి
శేషః. అర్ధం సమాంశం యథా తథా విభజ్య పృథగర్పితం అన్నరాశిం ఆకంఠం కంఠ
పర్యంతం అభ్యవహరన్ భుంజానః మరుతః వాయోః పుత్రః భీమః అఖిలైః ప్రతీ
కైరవయవైః పునరుక్తః ద్విగుణితః పోషః మాంసలత్వం యస్య తథోక్తోబభూవ.
అతిమాంసలోఽభూదిత్యర్థః. వసంతతిలకావృత్తం. ౫౨. తత్రేతి. ఏతే పాండవాః
తత్ర తత్ర గోష్ఠీషు ద్విజైః బ్రాహ్మణైః పృథాభువాం పాండవానాం నాశం దాహ
జన్యం పృష్టాః కిం నష్టా ఇత్యనుయుక్తాస్సంతః వయమత్ర ఏకచక్రాయామేవ తేషాం
సంస్థితిం నాశం సమ్యక్ స్థితించ విద్మః జానీమః ఇతి ఉక్తప్రకారమూచుః. అత్రైవ
వర్తమానానాం కథమస్మాకం నాశవార్తేతిచ భావః. యుగ్మవిపులావృత్తం. ౫౩.
యక్షేణేతి. కేనాపి అవిజ్ఞాతనామగోత్రేణ యక్షేణ హిడింబోహతః ఇతి ద్విజేషు
మిథః అన్యోన్యం బ్రువాణేషు కథయత్సు సత్సు - సమాసే ఏకస్మిన్ గర్భేభవాస్సగ

హాసితంసగర్భాభిశ్చక్రుర్ముఖం వీక్ష్య సమీరసూనోః. ౫౪. గ. ఏకదా సాయమంతర్గృహే నిరవగ్రహం నిష్పతద్భిర్బాష్పైస్తరంగితోత్తమాంగముత్సంగభువి పత్యురపత్యం పురోధాయ యాతుధానాపరాధభయానురోధేన మందితం క్రందిత ముత్సృజంతీం కుంతీసముపసృత్య విషాదనిదానం విప్రాయతాక్షీ మప్రాక్షీత్. ౫౫. గ. సాపి తాం కృపాళుతయా హృదిలగద్గదాం గద్గదాక్షరమేవమాచచక్షే. ౫౬. ప. సాధయేయమితి ధర్మసంగ్రహం సందధాతి మిథునం పరస్పరం,

ర్భాభిః సహజాయుధిష్ఠిరాదయః సమీరసూనోః భీమస్య ముఖం వీక్ష్య ఆకూతః అభిప్రాయః గర్భేయస్య తథోక్తం హాసితం హాసం చక్రుః. నైతేజానంతి త్వయా స హత ఇతి సాభిప్రాయం హసంతి స్మేత్యర్థః. ఉపజాతివృత్తమ్. ౫౪. ఏకదేతి. ఏకదాకదాచిత్. సాయందినాంతే అంతర్గృహేగృహాభ్యంతరే - నిరవగ్రహం నిష్ప్రతిబంధం నిష్పతద్భిః స్రవద్భిః. 'వృష్టిర్వర్షం తద్విఘాతేఽవగ్రహావగ్రహౌ సమా'విత్యమరః. బాష్పైః తరంగితం సిక్తం ఉత్తమాంగం శిరః యస్యా తథోక్తం - అపత్యం పుత్రం ఉత్సంగభువి ఊరుదేశే పత్యుః పురోధాయ అగ్రే కృత్వా - యాతుధానస్య బకస్య అపరాధాత్ ప్రతికూలాచరణరూపాత్ యద్భయం తేన మందితం మందరవం క్రందితం రోదనం ఉత్సృజంతీం కుర్వంతీం - నిశ్శబ్దం రుదంతీ మిత్యర్థః. అన్యథా నగరమాత్రస్యైవ క్షయాపత్తే రితిభావః. విప్రస్య నిజావాసదాతు రాయతాక్షీం పత్నీం ఉపసృత్య సన్నిధిం ప్రాప్య-కుంతీ విషాదస్య దుఃఖస్య నిదానం ముఖ్యకారణమప్రాక్షీత్ పప్రచ్ఛ-పృచ్ఛతేః కర్తరిలుఙ్. ౫౫. సేతి. సావిప్రపత్న్యపి కృపాళుతయా దయాశీలతయా హృది మనసిలగన్ వ్యాప్నువన్ గదః రోగః శోకాత్మకః యస్యాస్తాం-మహాంతోఽన్యసంతాపాత్ ఖిద్యంతీతిభావః. తాం కుంతీం ప్రతిగద్గదాని దుఃఖతరళాని అక్షరాణి వచనానియస్మిం స్తద్యథా ఆచచక్షే ఉవాచ-దుఃఖనిదానమితి శేషః. చక్షతేః కర్తరిలిట్. ౫౬. సాధయేయమితి. ధర్మః పితృఋణాపాకరణరూపః సంగృహ్యతేఽనేనేతి ధర్మసంగ్రహం-పుత్రంసాధయేయం సంపాదయేయం - ఇతిహేతోః మిథునం స్త్రీపురుషౌ పరస్పరం సందధాతి సంగచ్ఛతే - 'ప్రజయా పితృభ్యఏషవా అనృణో యః పుత్రీ'తి శ్రుతేః. 'ప్రజాయై గృహమేధినా'మితి స్మృతేశ్చ-మహతామపత్యార్థ మేవ దారసంగ్రహ ఇతిభావః. అనేకాని జన్మాని పూర్వాణి యయో స్తయో రితి బహుతరపాపసంచయద్యోతనాయేదం విశేషణం-అవయోః దంపత్యోర్వ్యస్తు పరం కేవలం ఆథమే మనోవ్యథార్థం - పాపంతత్ఫలం దుఃఖం సంగృహ్యతే అనేనేతి పాప

అథ యే పరమనేకజన్మనోరావయోరజని పాపసంగ్రహః. ౫౭. ప. అయి కిం బ్రవీమి పరిపాకమంహసామతిభీషణో బక ఇతి క్షపాచరః, స్వసురాదరాత్స్వయమివాగతో యమో యమునావనాంతమవలంబ్య వర్తతే. ౫౮. ప. మా భూన్నాశో యుగపదితి నో భీరుభిర్జాతు పౌరైః పూర్వైర్లబ్ధ్వావసరమసకృత్ప్రార్థనాభిః ప్రక్లృప్తం, ఏకైకస్మిన్నహని వితరత్యేకమేకం పుమాంసం కృత్వా తస్మై బలిమిహ జనస్తుంగమన్నస్య రాశిం. ౫౯. ప తాదృశః ప్రళయకాల కఠోరో వాసరస్స తు మమాలయభూమేః, ద్వారి తిష్ఠతి బకాత్పరితుష్టాత్పారితోషికమివాప్య జిఘృక్షుః.

సంగ్రహః అల్పాయుః పుత్రః అజని జాతః. అత్ర పుత్రాత్మకధర్మాయ యతమానయోః అల్పాయుః పుత్రాత్మకపాపావాప్తివర్ణనా ద్విషమ ప్రభేదః. యత్తు 'ధర్మస్య సంగ్రహం సంపాదనమితి వ్యాఖ్యాయి' ఇతి యన్మిథునసంగ్రహ ఇతి నృసింహప్రలపితం-తత్ న్యూనపరత్వాదిదోషాత్ క్షేపేణ మూలోచ్ఛేదిత్వాదుపేక్ష్యం - రథోద్ధతావృత్తం. ౫౭. అయీతి. అయి హే సఖి అంహసాం పాపానాం మమేతి శేషః. పరిపాకం దుఃఖాత్మనా పరిణామం కిం బ్రవీమి కథం వక్ష్యామి-అనిర్వాచ్యం మద్దుఃఖమిత్యర్థః. తదేవ విశదయతి—అతీతి. అతిభీషణః అత్యంతదారుణః బక ఇతి బకసంజ్ఞః క్షపాచరో రాక్షసః స్వసుర్భగిన్యాః యమునాయాః ఆదరాత్స్వయం సాక్షాదాగతః యమ ఇవేత్యుత్ప్రేక్షా-యమునాయాః వనాంతం తీరారణ్యం అవలంబ్య ఆక్రమ్య వర్తతే-మంజుభాషిణీవృత్తం. ౫౮. మాభూదితి. నః అస్మాకం సర్వేషాం యుగపత్ ఏకకాలం నాశో మా భూత్-ఇతి హేతోః భీరుభిః భయశీలైః అతఏవ పూర్వైఃపురాతనైః పౌరైః ఏతత్పట్టణవాసిభిః జాతుకదాచిత్-అవసరం ప్రార్థనావకాశంలబ్ధ్వా-అసకృత్ బహువారం ప్రార్థనాభిః ప్రక్లృప్తం నిర్ణీతం ఏకైకస్మిన్నహని ఏకమేకం పుమాంసం తుంగమత్యున్నతం పర్వతకల్పమిత్యావత్-అన్నస్య రాశిం ఏతదుభయరూపం బలిం నిత్యం దినేదినే-తస్మై బకాయ ఇహ ఏతత్పట్టణే జనః వితరతి దదాతి-నిత్యం తస్మై ఇత్యేవపాఠః. కృత్వాతస్మై ఇతిపాఠస్త్వనన్వయిత్వాదుపేక్ష్యః. మందాక్రాంతావృత్తమ్. ౫౯. తాదృశ ఇతి. తాదృశః ఉక్తబలిప్రదానాత్మకః. అతఏవ ప్రళయకాలఇవ కఠోరః ప్రాణిహింసకత్వాద్దారుణః వాసరః దినం-పరితుష్టాత్ బ్రాహ్మణోఽద్య బలిందదాతీతి ప్రియవాక్యశ్రవణేన సంతుష్టాత్-బకాద్రాక్షసాత్ పారితోషికం ప్రియవార్తాహారదేయద్రవ్యం జిఘృక్షుః గృహీతుమిచ్ఛన్నివ-మమాలయభూమేః నివాసస్య ద్వారి ద్వారదేశే అద్య శ్వః ప్రాతరితి వర్తమాన సామీప్యే వర్తమానత్వ నిర్దేశః తిష్ఠతి-తత్తద్గృహవారానుపూర్వ్యా శ్వః

౬౦. ప. బాలానివ ప్రవయసోఽపి నరాశనోఽయం భుంజీతచేన్మమ సఏవ హి పుణ్యపాకః, బాలేన భావ్యమితి తద్బలిషు వ్యవస్థా కంఠే పునః కలయతి క్రకచస్య ధాటీమ్. ౬౧.ప. సంతానమూలమిదమేకమపత్యమాస్తే సంవర్తకాల సహజశ్చ స రాక్షసేంద్రః, సంభూయతే చ సమయః క్షుప యా మహాత్యా సంతీర్యతాం కథమియం సఖి మే విపత్తిః. ౬౨. గ. ఇత్యుదీర్య సరభసావగాహన హృదయయ సముత్కాలితశోకరసపూరమివ నయనసలిలం విశృంఖలం ఖేలయంత్యై తస్యై తనయేషు ద్వితీయస్సమ

ప్రాతః బలిరస్మాభిర్దేయ ఇత్యర్థః. స్వాగతావృత్తమ్. ౬౦. బాలానితి. అయం నరాశనో బకఃబాలాన్ యూనఇవేత్యర్థః. ప్రవయసః వృద్ధానపి భుంజీత చేత్ భక్షయేద్యది సః వృద్ధభక్షణమేవ పుణ్యానాం పాకోహి ఫలంఖలు-తన్మాత్రమపి నాస్తీత్యతఆహ. బాలేనేతి.తస్య బకస్య బలిషు విషయే బాలేనభావ్యం భవితవ్యం-ఇతి ఉక్తప్రకారా వ్యవస్థా ప్రాచీననిష్కర్షః పునః కంఠేక్రకచస్య కరపత్రస్య ధాటీంభంగీం కలయతి యోజయతి-ఆవయోర్దంపత్యోర్వృద్ధత్వాత్తరుణః పుత్రఏవాయంతద్బల్యర్థందేయ ఇతి మహాద్దుఃఖమితిభావః. వసంతతిలకావృత్తమ్. ౬౧. సంతానేతి. సంతానస్య అస్మద్వంశస్యమూలం అవిచ్ఛేదకారణం ఇదం పురోవర్తి అపత్యం పుత్రః ఏకమేవాస్తే వర్తతే-తద్దానాద్వంశోచ్ఛేద ఇతిభావః. ననుకదాచిత్కృపయా బకః పునః పుత్రం దద్యాదిత్యతఆహ. సంవర్తేతి. స రాక్షసేంద్రశ్చ బకస్తు సంవర్తకాలస్య ప్రళయకాలస్య సహజః సదృశ ఇత్యర్థః. తథాచ ప్రాణిహింసావిహారాణాం కుతః కృపేతిభావః. నను కాలాంతర భావినీమాపదం విచింత్య కిమద్యైవశోచసీత్యాహ. సంభూయతఇతి మహాత్యా దుఃఖదుర్భర యాక్షుపయా ఏకయైవరాత్ర్యా - సమయః బలిప్రదానావసరః సంభూయతే సంప్రాప్యతే - ప్రభాతాయాం రజన్యామేవబలిర్దేయ ఇత్యర్థః. అతో నకాలాంతరీణా విపదితిభావః. ఇయముక్తా మే మదీయావిపత్తిః హే సఖి కథం కేనప్రకారేణ సంతీర్యతామతిక్రమ్యతాం-తరతేః కర్మణిప్రాప్తకాలేలోట్. ౬౨. ఇతీతి. ఇతి ఉక్తప్రకారేణ ఉదీర్య ఉక్త్వా-సరభసమతివేగం అవగాహనం నిమజ్జనం యస్య తథోక్తేన హృదయేన మనసా-సముత్కాలితం తటంప్రాపితం శోకఏవరసః జలం తస్యపూరం ప్రవాహమివస్థితం - నయనయోస్సలిలం విశృంఖలం నిష్ప్రతిబంధం యథాతథా ఖేలయంత్యై ప్రసారయంత్యై తస్యై బ్రాహ్మణపత్న్యై-హే సఖితేతుభ్యం మమ తనయేషు ద్వితీయోఽపి సమరేష్వద్వితీయః అసదృశః సుతః భీమఃదీయతే-మయేతిశేషః. సభీమఏవ తస్య బకస్యప్రాణ్యతే జీవ్యతేఽనేనేతిప్రాణనం యదశనం అన్నం తద్విషయే బలీభవిష్యతి-ఆహారీభవిష్యతి-తత్ప్రాణానాం నాశనే విషయేబలీబలవాన్ భవిష్యతీతిచ-అతో

రేష్వద్వితీయస్సుతస్సఖి తే దీయతే సపవ తత్ప్రియాన ప్రణాశయోర్బలీభవిష్యతి మాభైషీరితి సా నరదేవమహిషీ ప్రత్యశ్రౌషీత్. ౬౨. ప. అనయోరథ దంపత్యోరశ్రుహేతోశ్శుచః పదే, ఆనందస్యాతిరేకోఽభూదాదేశ ఇవ తత్క్షణం. ౬౩. ప. తమిమం ప్రసువా రహస్యుదంతం గదితో వాయుసుతో బలావలేపాత్, మనసా న బకం లిలేహ రాత్ర్యాం మనసా ధారితమన్నరాశిమేవ. ౬౪. గ. అపరేద్యురఖిలజనానందకరే భగవతి దినకరేఽపి మందేహాకులమవస్కందితు ముదయగిరిశిఖరమధిరూఢే. ౬౫. ప. స శకటమధిరుహ్య భీమసేనో దధికలశీకులశీ భరాన్నరాశిం, బకభవనవనం

మాభైషీః నత్రస్యేః భయేః కర్తరిలుఙ్-ఇతి ఉక్తప్రకారేణ సా నరదేవస్య పాండోః పత్నీ కుంతీ ప్రత్యశ్రౌషీత్ ప్రతిజ్ఞామకరోత్-ప్రతిపూర్వాత్ శృణోతేః కర్తరిలుఙ్-విరోధాభాస శ్లేషయోస్సంసృష్టిః. ౬౩. అనయోరితి. అథ కుంతీప్రతిజ్ఞానంతరం అనయోః దంపత్యోః బ్రాహ్మణీబ్రాహ్మణయోః - అశ్రుహేతోః బాష్పకారణస్య శుచః దుఃఖస్య పదేస్థానే మనసీతియావత్ -శుచ ఇతి రావహోశ్శిర ఇత్యాదివద భేదేషష్ఠీ-తథాచ 'శుగభిన్నే పదే శబ్దే' ఇతిచ - ఆనందస్యాతిరేకః సంతోషాతిశయః ఆదేశః అనిథిరివ వ్యాకరణశాస్త్రప్రసిద్ధ శబ్దాంతరమివేతిచ-తస్మిన్నేవక్షణే తత్క్షణమభూత్-వ్యాకరణేన యుష్మదాదిపదే ఆదేశవిధయాత్వమాది పదమివ అశ్రుపదం దూరీకృత్య ఆనందాతిరేకపదమభూదిత్యర్థః. ఉపమాలఙ్కారః. ౬౪. తమితి. వాయుసుతః తమిమం పూర్వోక్తం ఉదంతం వార్తాం ప్రతి-రహసి ప్రసువా జనన్యా గదితః కథితస్సన్ -బలావలేపాత్ శౌర్యగర్వాద్ధేతోః బకమసురం రాత్ర్యాం మనసా న లిలేహ నస్పృష్టవాన్ నగణయామాసేతి యావత్. కింతు అనసా శకటేన ధారితం సంభరితం అన్నరాశిమేవ మనసా రాత్ర్యాం లిలేహ ఆస్వాదితవాన్ - శ్వః పూర్ణాహారో మమ భవేదితి సర్వామపి రజనీం ధ్యాయన్నతిష్ఠదిత్యర్థః. లిహేః కర్తరిలిట్. ఉపజాతివృత్తమ్. ౬౫. అపరేద్యుః పరస్మిందినే - నిఖిలజనానా మానందకరే - దృష్టిరోధితిమిరవారణాదితిభావః. అఖిలజననయనానందకర ఇతి క్వచిత్పాఠః. భగవతి దినకరే సూర్యేపీత్యపినా భీమస్య బకావస్కందనం సముచ్చీయతే - మందేహానాం నామరాక్షసానాం కులం బృందమితినా పాఠః. అవస్కందయితుం నాశయితుం ఉదయగిరేః శిఖరమధిరూఢే ప్రాప్తే సతీత్యుత్తరేణాన్వయః. మందేహా నామ రాక్షసాః సంధ్యాసు సూర్యం క్షణం నిరుధ్య నశ్యంతీతి శ్రుతిసిద్ధం. ౬౬. సఇతి. సః భీమసేనః దధికలశీనాం దధికుంభానాం కులం బృందమశ్నుతే వ్యాప్నోతీతి వ్యుత్పత్త్యా-శకంధాదిత్వాత్పరరూపే - పిప్పల్యాదిత్వాత్ - జీషిచ కులశీపఙ్క్తిః తాం బిభర్తీతి భరః తాదృశః అన్నస్యరాశిర్యస్మిం స్తథోక్తం - 'దధికల

వివేశ శాఖానగరమివాంతకవీరరాజధాన్యాః. ౬౭. ప. కంకాళోచ్చ
యకల్పితాంతకచమూశాటీకుటీవిభ్రమే తత్ర క్రుద్ధతదౌపవాహ్యమ
హిషశ్వాసోగ్రచక్రానిలే, గృధ్రధ్వాఙ్క్షసృగాలఘోష వికసద్రక్షోఽ
పదానస్తవే భుంజానశ్శకటస్థ ఏవ స తదా చక్రే మహత్ క్ష్వేళితమ్. ౬౮.
గ. సోఽపి తదిదం నిశమ్య బలిపురుషవిశేషభారమందితశకటాగమేన ప్రథ
మమేవ కృతోన్మేషం రోషం ద్విగుణయన్గిరికందరమందిరముఖాత్సరభ
సం వినిర్గత్య. ౬౯. ప. ఏవం కోఽపాపరాధ్నోత్యముమవిగణయన్బాహు
మత్రేతి ఘుష్యన్వ్యక్తోరోరక్తరేఖాకృతబిరుదజగద్ఘాతుకత్వ ప్రశస్తిః,

---

కులపీవరాన్నరాశి'మితి పాఠస్తుసుగమః-శకటమధిరుహ్య అంతకవీరస్య యమస్య యా
రాజధానీ సంయమనీ తస్యాః శాఖానగరం ఉపపట్టణమివస్థితమ్. ని. 'యన్మూలనగరా
త్పరం - తచ్ఛాఖానగర' మిత్యమరః. బకస్య భవనంయస్మిన్ తద్వనం వివేశప్రాప -
ఉత్ప్రేక్షా - పుష్పితాగ్రావృత్తమ్. ౬౭. కంకాలేతి. కంకాలానాం శరీరశల్యానాం
ఉచ్ఛ్రయేన సమూహేన కల్పితః అంతకచమ్వాః యమసేనాయాః శాటీకుటీవిభ్రమః
పటగృహవిలాసః యస్మిన్ స్తథోక్తే. ని. 'స్యాచ్ఛరీరాస్థికం కాల' ఇత్యమరః. క్రుద్ధస్య
కుపితస్య తదౌపవాహ్యస్య యమవాహనస్య మహిషస్య - శ్వాసాఇవ ఉగ్రాః దారు
ణాః చక్రానిలాః ఆవర్తవాయవః యస్మిన్ స్తథోక్తే - గృధ్రధ్వాంక్షాణాం కంకకా
కానాం సృగాలానాం శివానాంచ ఘోషైః ఘోరధ్వనిభిః-వికసన్ వర్ధమానః రక్షసః
బకస్య అపదానాని ప్రాణిహింసాత్మకకర్మాణి తత్సంబాధీ స్తవః యస్మిం స్తథోక్తే -
తాదృగ్ధ్వనివ్యాజ తదిబరుదస్తుతిరవముఖరిత ఇత్యర్థః. తత్ర బకవనే శకటస్థస్సన్నేవ
భుంజానః అన్నరాశిం భక్షయన్ - సభీమః మహత్ బకహృదయభేదనం క్ష్వేళితం
సింహనాదం చక్రే-అత్ర బలిభక్షణక్ష్వేళితాభ్యాం భీమస్య తృణీకృత బకబలావలేప
ప్రతీతే ర్వస్తునా వస్తుధ్వనిః-శార్దూలవిక్రీడితమ్. ౬౮. సఇతి. స బకోఽపి తదిదం భీమ
సింహనాదం నిశమ్య శ్రుత్వా-బలినాన్నేన బలవతేతిచ పురుషవిశేషేణ మహాపురుషేణ
భీమేనచ-ద్వాభ్యాంమందితేన విలంబితేన శకటస్యాగమేన ఆగమహేతునా ప్రథమం
సింహనాద శ్రవణాత్పూర్వమేవకృతః ఉన్మేషః ఉత్పత్తిర్యస్యతం రోషం క్రోధం
ద్విగుణయన్ పునరుక్తయన్సన్ గిరేః కందరం గుహా సైవమందిరం తస్యముఖాత్
ద్వారాత్ సరభసంసవేగం యథాతథా నిర్గత్యబహిరాగత్యేత్యుత్తరేణాన్వయః. ౬౯.
ఏవమితి. వ్యక్తాభిః స్ఫుటాభిః ఉరసి రక్తరేఖాభిః రుధిరలేపధారాభిః కృతాని బిరు
దాని జయచిహ్నానియస్యా స్తథోక్తా-తాదృశీజగతో ఘాతుకత్వేన వధేన యాప్రశస్తిః

క్రోశన్మర్త్యాంగఖాదత్వరణపరిచలత్సృక్కలగ్నాస్థిదండస్థూలే దంష్ట్రే దధానః పవనభువమభి ప్రాద్రవద్యాతుధానః. ౭౦. ప. నిజభుజయుగళీనియంత్రణాభిర్నియమితయత్నౌ పరంపరావుభౌ తౌ, నిగళితనయనం నిలింపపంక్తేర్నిరవహతాం నిపుణం నియుద్ధశిల్పం. ౭౧. ప. పుత్రస్య వాయోర్భుజదార్ఢలిత్యం బకం వనే తత్ర చిరం చరంతం, నిన్యే దశాం కామపి రాక్షసస్త్రీనేత్రాభ్రవర్షర్తువిలాసయోగ్యాం. ౭౨. ప. తం వికృష్య పురసీమ్ని నిశీథే తత్క్షణాత్కుణపమర్శనదోషం, మార్ష్టుకామ ఇవ మారుత

శ్లాఘాసాయస్య తథోక్తః - క్రోశతాం వేదనయా రుదతాం మర్త్యానాం బలీభూతానాం అంగఖాదే అవయవభక్షణే త్వరణేన వేగేన పరితశ్చలతోః సృక్విణోరోష్ఠప్రాంతయోః లగ్నే అస్థిదండావివ స్థూలే చేతి విశేష్యత్వవివక్షయా సమాసః - దంష్ట్రే దంతవిశేషౌ - దధానః యాతుధానః బకః అముం బాహుం అవిగణయన్ అవిచారయన్ ఏవముక్తప్రకారం అత్ర మయి విషయే కో వా అపరాధ్నోతి అపరాధం కరోతి - ఇతి ఘుష్యన్ ఘోషం కుర్వన్సన్ పవనసుతమభి భీమస్యాభిముఖం ప్రాద్రవత్ ధావతిస్మ - యత్తు 'క్రోశతో మర్త్యస్య భీమస్య' 'తిలగ్నాః పూర్వా మే వేతి శేష' ఇతి చ నృసింహప్రలపితం - తత్తన్నామానురూపమేవ - యతః ప్రథమే తత్ప్రకర్షస్య ద్వితీయే చ్యుతసంస్కారస్య చ దోషస్యాపత్తేః. స్రగ్ధరా. ౭౦. నిజేతి. తౌ ఉభౌ భీమబకౌ నిజాభ్యాం భుజయోర్యుగళీభ్యాం నియంత్రణాభిః బంధనైః - నియమితః నిరుద్ధః యత్నః యస్య తాదృశం పరస్పరమన్యోన్యం యయోస్తథోక్తౌ సంతౌ - పరస్పరం బాహుభ్యాం బంధనే ధృతయత్నావిత్యర్థః. నిలింపానాం దేవానాం పఙ్క్తేః నిగళితే ఆశ్చర్యేణ శృంఖలితే నయనే యస్మిన్ తథోక్తం - దేవైరాశ్చర్యాత్పరిహృతవిషయాంతరం యథా తథా ఆలోక్యమానమిత్యర్థః. నియుద్ధశిల్పం బాహుయుద్ధకర్మ - నిపుణం యథా తథా నిరవహతాం కృతవంతౌ - నిః పూర్వాద్వహతేః కర్తరి లఙ్ - పుష్పితాగ్రావృత్తం. ౭౧. పుత్రస్యేతి. తతః వాయోః పుత్రస్య భీమస్య భుజయోః దార్ఢలిత్యం దర్పః - తత్ర వనే అరణ్యే జలే చ చిరం చరంతం సత్వాని భుంజానం బకం రాక్షసం పక్షివిశేషంచ - రాక్షసస్త్రీణాం నేత్రాణ్యేవ అభ్రాణి మేఘాః - తేషాం వర్షర్తౌ యో విలాసః వృష్ట్యాత్మకః తస్య యోగ్యాం ఉచితాం - కామపి దశాం దురవస్థాం నిన్యే గమయామాస - భీమబాహుబలేన బకో మమారేత్యర్థః. నయతేర్దుహాదిత్వాద్ద్వికర్మకత్వం - 'నేత్రాశ్రువర్షర్త్వి'తి పాఠో నేత్రపద వైయర్థ్యాపత్తేరుపేక్ష్యః. ఉపజాతివృత్తం. ౭౨. తమితి. మారుతసూనుః భీమః తం నిహతం బకం తచ్ఛవమితి యావత్. నిశీథే అర్ధరాత్రే పురసీమ్ని నగరద్వారే వికృష్య పాతయిత్వా

సూనుర్మాతురంఘ్రిముపసేవితుమాగాత్. ౭౩. ప. ఆలోక్యయాతుశవమేతదశేషపౌరై రహ్నోముఖే పరవశీక్రియతేస్మ చేతః, ఆశ్చర్యపూరపరిమేళనఫేనిలాభి రానంద సాగరతరంగ పరంపరాభిః. ౭౪. ప. భవనమేత్య తదా గృహమేధినః పవనజే ప్రవణీకృతమూర్ధని, ప్రయుయుజే సమమాశిషమక్షతైః ప్రముదితఃపురి తత్రమహాజనః. ౭౫. ప. నిశి జాతు నికేతవేదికాయా నికటే సుప్తిసుఖం నిషేవ్య పార్థాన్, పథికోఽపరరాత్రజాగరూకః ప్రబభాషే గిర మీదృశీం ప్రసంగాత్. ౭౬. ప. పాంచాలికాం యువమనోరథ రత్నసౌధపాంచాలికాం హృదిమమేతి మమే

త్యర్థః. తత్ర బాత్కృణపస్య శవస్యమర్శనేన స్పర్శనేన యోదోషః తం మార్ష్టుం క్షాళయితుం కామోయస్య తథోక్త ఇవేత్యుత్ప్రేక్షా - 'తుం కామమనసోరపీ'తి మకారలోపః-మాతుఃకుంత్యాః అంఘ్రిం చరణం ఉపసేవితుమాగాత్ గతవాన్ - 'నమాతుర్దైవతం పరమితి' స్మరణాత్తదంఘ్రి సేవాయాస్సకలదోషనివారకత్వాదితిభావః. స్వాగతావృత్తం. ౭౩. ఆలోక్యేతి. అశేషైః పౌరైః అహ్నోముఖేప్రాతః - ఏతత్ పురసీమ్ని వికృష్టం యాతునో బకస్య శవమాలోక్య - ఆశ్చర్యస్య రసస్య యః పూరః ప్రవాహః తస్య పరితో మేళనేన సంగమేన ఫేనిలాభిః ఫేనవతీభిః. ఏకస్మిన్ జలే జలాంతరస్య మేళనే మిథస్సంఘర్షణేన ఫేనోదయాదిత్థముక్తమితి ధ్యేయం - ఆనందసాగరస్య తరంగాణాం పరంపరాభిః చేతః పౌరమనః పరవశీక్రియతేస్మ-అత్యాశ్చర్యోఽయం బకవధోఽనేనకృత ఇత్యాశ్చర్యేణ పౌరా ననందురిత్యర్థః. వసంతతిలకావృత్తం. ౭౪. భవనమితి. తత్ర పురి తదాప్రాతః మహాజనః ప్రముదితస్సన్ - గృహమేధినః భీమావాసగృహస్థస్య భవనం గృహంఏత్య - ప్రవణీకృతో నమ్రీకృతః మూర్ధాశిరః యేన తస్మిన్ పవనజే భీమే విషయే-అక్షతైస్సమమాశిషం ప్రయుయుజే ఉదీరితవాన్ - ప్రపూర్వాద్యుజేః కర్తరిలిట్ - ఉపకృతస్య ప్రత్యుపకారావశ్యకత్వాదితిభావః. ద్రుతవిలంబితవృత్తం ౭౫. నిశీతి. జాతుకదాచిత్ పథికః కశ్చనపాంథః నిశి రాత్రౌ నికేతనస్య పాండవావాసగృహస్య-వేదికాయాః ప్రాంగణవేదికాయాః నికటేసమీపే సుప్తిసుఖం నిద్రాసౌఖ్యం నిషేవ్య ప్రాప్య-అపరరాత్రే అరుణోదయవేళాయాం జాగరూకః ప్రబుద్ధస్సన్ - ప్రసంగాత్ కథాప్రస్తావాత్ - పార్థాన్ప్రతి ఈదృశీం వక్ష్యమాణ ప్రకారాం గిరం వాచం ప్రబభాషే ఉక్తవాన్-ఔపచ్ఛందసికంవృత్తం. ౭౬. పాంచాలికామితి. అద్యనృపాః యూనాం తరుణానాం మనోరథేషు కామేష్వేవ సౌధేషు హర్మ్యేషు-రత్నమయీం పాంచాలికాం కృత్రిమపుత్రికాం పాంచా

తికృత్వా, అద్య స్వయంవరమహాయ నృపాః ప్రయాంతి దూతైః స్సమం ద్రుపద భూపతిరాజధానీం. ౭౭. ప. భోక్తుమన్నమపి సూపసమగ్రం దోగ్ధుమప్యభినవప్రసవా గాః, లప్స్యతే ద్విజగణోఽపిచ తస్మాద్వత్సలా ద్దుహితు రుత్సవకాలే. ౭౮. ప. నహితత్ర భవేదపార్థతావిజయస్సిద్ధి ముపైష్యతిస్ఫుటం,యుగపత్సుఖమస్తు వో మహద్ద్రుతమాగచ్ఛత తన్మహారాజసః. ౭౯. ప. ఇతివాచ ముపశ్రుతిం ద్విజాతేర్హృది కృత్వాసుధయేవ నిర్మితాంతాం, పథిభూసురయూధమధ్యభాజః ప్రతిపాంచాల

లికాం ద్రౌపదీం. ని. 'పాంచాలికా పుత్రికా స్యాద్వస్త్రదంతాదిభిః కృతే'త్యమరః. మమేయంభవేత్ మమేయంభవేదితి హృదికృత్వా మనసి నిశ్చిత్యేత్యర్థః. స్వయంవరఇతి మహః ఉత్సవః తస్మైదూతైః ఆహ్వానార్థమాగతైః ద్రౌపదైస్సమం ద్రుపద భూపతిరాజధానీం ప్రయాంతి - ద్రుపద పురమిత్యర్థః. అత్ర సౌధరత్నపాంచాలికేతి పరంపరితకేవలరూపకం-వసంతతిలకావృత్తం. ౭౭. అ. తర్హి రాజానః ప్రయాంతు కిమస్మాకం బ్రాహ్మణానాం తత్రేత్యతఆహ—భోక్తుమితి.ద్విజానాం గణోఽపిభోక్తుం సూపేనసమగ్రం సంపూర్ణం అన్నమపి - దోగ్ధుం అభినవః నూతనః ప్రసవః ప్రసూతిర్యాసాంతాః గా అపి. దుహితుః సుతాయాః ద్రౌపద్యాః ఉత్సవకాలే స్వయంవరోత్సవసమయే-వత్సలాత్ దుహితృప్రేమవతః తస్మాత్ ద్రుపదాత్ లప్స్యతేప్రాప్స్యతే-స్వాగతావృత్తం. ౭౮. నహీతి. కించ. తత్ర ద్రౌపదీస్వయంవరోత్సవే - హి యస్మాత్కారణాత్ అపార్థతావ్యర్థత్వం నభవేత్ పార్థోఽర్జునో నభవతీత్యపార్థః తస్యభావస్తత్తా అర్జునభేదో నభవేదితి చ-తతఃకారణాత్ విజయః గమనమిత్యర్థః. 'ఉపసర్గేణ ధాత్వర్థో బలాదన్యత్రనీయత' ఇత్యనుశాసనాదితిభావః. సిద్ధిం సాఫల్యం ఉపేష్యతి లప్స్యతే-విజయోఽర్జునః సిద్ధిం ద్రౌపదీలాభరూపాం ఉపేష్యతి-దధిఘృతసూపసమృద్ధాన్నలాభాత్ మత్స్యయంత్ర భేదనద్వారా ద్రౌపదీలాభాచ్చేత్యుభయత్ర భావః. హేమహారాజసః ఉత్కృష్టతేజశ్శాలినః వః యుష్మాకం మహత్సుఖం యుగపదేకదైవ సాహిత్యేనేతిచ అస్తు - తత్తస్మాత్ కారణాత్ ద్రుతంసత్వరం ఆగచ్ఛత. వైతాలీయం. ౭౯. ఇతీతి. ఇతి ఉక్తప్రకారాముపశ్రుతిం వ్యంజనయా భావ్యర్థసూచనీం-అర్జునద్వారా ద్రౌపదీలాభేన సర్వేషాం సౌఖ్యలాభవ్యంజకామితి యావత్ - అత ఏవ సుధయా అమృతేన నిర్మితామివస్థితాం ద్విజాతేః బ్రాహ్మణస్య తాంవాచం హృది కృత్వా అంగీకృత్యేత్యర్థః. తే పాండవాః పథిమార్గే భూసురసంఘస్య బ్రాహ్మణబృందస్య మధ్యం భజంతి ప్రాప్నువంతీతి భాజస్సంతః. పాంచాలస్య ద్రుపదస్యపురంప్రతి ప్రత

పురం ప్రతస్థిరే తే. ౮౦. గ. తేపునరనేకదిననీతజనపదసీమానః పథికృతోదయేన భగవతా పరాశరదాయాదేన జతుసదనపరిచ్యావనేన వో నవో హర్షః పార్షతస్య సమున్మిషతీతి గిరానుగృహీతాస్సాక్షాత్ప్రరోహతా భుజప్రతాపానలేనేవ ఫల్గునకరవల్లితేన మహతాఽలాతతేజసా నిశి నితాంతసీమంతితసంతమసయా పదవ్యా త్రివిష్టపతటినీం ప్రావిశన్. ౮౧. తత్ర ఖలు. ప. ఇందీవరాత్ప్రతితరంగ మనుప్రవిష్టైర్బింబైరివాబ్ధిదుహితుస్తరుణీకదంబైః, క్రీడన్సమం పయసి చిత్రరథో విలోక్య పా

స్థిరేనిర్జగ్ముః. ఔపచ్ఛందసికం. ౮౦. తేపీతి. తే పాండవా అపి అనేకైః దినైః నీతానామతిక్రాంతానాం జనపదానాం దేశానాం వనానామరణ్యానాం సీమాః భాగాః యైః తథోక్తాస్సంతః పథిమార్గమధ్యే - పునరపికృతః ఉదయః సాక్షాత్కారః యేన తేన - శాలిహోత్రాశ్రమేపూర్వం దత్తదర్శనత్వాత్పునరపీత్యుక్తం - భగవతాత్రైకాల్యవేదినా - పరాశరస్య మునేః దాయాదేన పుత్రేణ వ్యాసేన. ని. 'దాయాదౌ సుతబాంధవా'విత్యమరః. వః యుష్మాకం జతుగృహోద్దహ్యమానాత్ పరిచ్యావనేన నిరుపద్రవంనిర్గమనేన - పృషతో ద్రుపదపితా తదపత్యస్యపార్షతస్య నవః నూతనః మృత్వా పునరుత్థితతుల్యఇతియావత్. హర్షః సమున్మిషతి జాయతే ఇతి ఉక్తప్రకారయా గిరా అనుగృహీతాస్సంతః సాక్షాత్ మూర్తీభూయ ప్రరోహతా నిర్గమతా భుజయోః ప్రతాపఏవ అనలః అగ్నిః తేనేవ స్థితేన-ఫల్గునకరవల్లితేన మహతా అలాతస్య కరధృతకాష్ఠాగ్రాంగారస్య. తేజసా-నిశి రాత్రౌ నితాంతసీమంతితం పార్శ్వయోర్ద్విధా నిస్సారితం సంతమసం అంధకారః యస్యాం తయా-పదవ్యా వనమార్గేణ త్రివిష్టపస్య స్వర్గస్య తటినీం నదీం గంగాం సమయా తస్యాస్సమీపమిత్యర్థః. అభితః పరిత ఇత్యాదినా ద్వితీయా-ప్రావిశన్ - విశతేః కర్తరిలుఙ్ - తత్ర ఖలు గంగాయామిత్యుత్తరేణాన్వయః. ౮౧. ఇందీవరాదిది. ఇందీవరాత్ నీలోత్పలాత్ - రాత్రౌ తత్రైవ లక్ష్మ్యాస్థితేరితిభావః. తరంగే తరంగే ప్రతితరంగం అనుప్రవిష్టైః. క్రమేణ సంక్రాంతైః అబ్ధిదుహితుర్లక్ష్మ్యాః బింబైః ప్రతిబింబైరివ స్థితైః తరుణీనాం కదంబైః సమూహైస్సమం - తైస్సహేత్యర్థః. పయసి గంగాజలే క్రీడన్ చిత్రరథోనామ గంధర్వః. పార్థాన్విలోక్య కుపితః క్రుద్ధస్సన్ స్త్రీభిస్సహైకాంతస్థితే పరేషామాగమనస్య లజ్జాకరత్వేన క్రోధోత్పాదకత్వాదితిభావః. అతఏవ ప్రధనం కర్తుమిచ్ఛుః చికీర్షుస్సన్ రురోధ నిరుద్ధవాన్-అత్ర పార్థావలోకనస్య ప్రధనేచ్ఛాంప్రతి తస్యాశ్చ తన్నిరోధం ప్రతి హేతుత్వాత్పదార్థహేతుకం కావ్యలింగద్వయ మంగాంగిభావేన సంకీర్ణం - వసంతతిలకావృత్తం.

ర్థాన్స్రరోధ కుపితః ప్రధనంచికీర్షుః. ౮౨. ప. అస్త్రమాత్మసమనామ దైవతం సంప్రయుజ్య సమరే ధనంజయః, తత్ర తస్యరథమగ్రవర్తినం జాతుషాలయసహాయమాతనోత్. ౮౩. ప. గంధర్వాణాం పత్యుర్గర్వ జుషస్సౌర సైంధవే తస్మిన్, పాథసిభంగశ్శిశిరో రోధసిభంగస్తు తాప హేతురభూత్. ౮౪. ప. సఖ్యస్యలాభాత్సపది ప్రహృష్యన్కుశీల వేంద్రః కురునందనానాం, ప్రాదర్శయత్స్వాం ప్రథమంవినీతిం పశ్చాచ్చ మీషాం పదవీం చ రమ్యాం. ౮౫. ప. ధర్మధురారథ సహోదరైస్సమం గామ్యమన్వని సమీక్ష్య విశ్రుతం, ప్రాపితాపయనహింసకోటజ స

౮౨.అస్త్రమితి. ధనంజయోఽర్జునః సమరే చిత్రరథేన సహ యుద్ధే - ఆత్మనా సమం తుల్యం నామ ధనంజయ ఇత్యాఖ్యా యస్య తాదృశం దైవతమగ్నిః యస్య తదాగ్నేయ మస్త్రం సమ్యక్ ప్రయుజ్య - తత్ర గంగాతటే అగ్రే స్వస్య పురః వర్తత ఇతి తథోక్తం - తస్య చిత్రరథస్య రథం జాతుషాలయస్య లాక్షాగృహస్య సహాయం దగ్ధ త్వేన సదృశమిత్యర్థః. అతనోత్ కృతవాన్ - ఆగ్నేయాస్త్రేణ తద్రథం దగ్ధవాని త్యర్థః. 'ధనంజయోఽర్జునే వహ్నా'వితివిశ్వః రథోద్ధతావృత్తం. ౮౩. గంధర్వాణా మితి. గర్వం జుషత ఇతి గర్వజుషః అహంకారాన్వితస్య - గంధర్వాణాం పత్యుః చిత్రరథస్య సురసింధోః గంగాయాస్సంబంధిని సౌరసైంధవే తస్మిన్పాథసి జలే భంగ స్తరంగః శిశిరః శీతలః అభూత్ - రోధసి తాదృశతటే భంగః పరాజయస్తు తాప హేతుః సంతాపజనకః అభూత్ - అత్ర తరంగపరాజయయోః శ్లేషభిత్తికాభేదా ధ్యవసాయమూలాతిశయోక్త్యా అనుప్రాణితో విరోధాభాస ఇతి తయోరంగాంగిభా వేన సంకరః. గీత్యార్యావృత్తం. శ్లో. 'ఆర్యా ప్రథమదళోక్తం యది కథమపి లక్షణం భవేదుభయోః, దళయోః కృతయతి శోభాం తాం గీతిం గీతవాన్భుజంగేశ' ఇతి లక్ష ణాత్. ౮౪. సఖ్యస్యేతి. సపది తదానీం కుశీలవానాం గాయకానామింద్రః చిత్ర రథః. సఖ్యస్య పాండవైస్సహ మైత్ర్యాః లాభాత్ ప్రహృష్యంత్సంతుష్యంత్సన్ - ప్రథమమాదౌ కురునందనానాం పాండవానాం స్వాం స్వకీయాం విశేషేణ నీతిం పురోహితానుగామిత్వాదిరూపాం ప్రాదర్శయత్ బోధితవాన్ 'రాజాగచ్ఛేత్ప్రియా ణేతు పురః కృత్వాపురోహిత' మిత్యాదిస్మరణాదితిభావః. పశ్చాదనంతరం తు అమీ షాం పార్థానాం రమ్యాం పదవీం మార్గంచ ప్రాదర్శయత్ దర్శయామాస - ఉపజాతి వృత్తం. ౮౫. ధర్మేతి. అథ మార్గద్వయ ప్రదర్శనానంతరం - అయం ధర్మాద్యమాధ్వ వతీతి ధర్మధురాధ్యధిష్ఠిరః విశ్రుతం జ్ఞానజ్ఞానసిథత్వేన ప్రఖ్యాతం. సి. 'విత్తాజ్ఞా

న్పాదపీడన మముష్య క్లృప్తవాన్. ౯౬. ప. యథాతిథ్యవిధౌ ప్రీత స్స పురస్కురుతేస్మ తాన్, తథాధ్వగమనేతేఽపి తం ప్రశ్రయవశంవదాః. ౯౭. ప. ధౌమ్యస్య సుధామధురిమధోరేయీభిస్స్వయంవరకథాభిః, ద్రుపదపురసరణిరేషాం ద్విత్రాణ్యభవ త్పదానీవ. ౯౮. ప. భూదేవేష్వతినిబిడేషు మధ్యభాజాం పంచానామపి యుగపత్పృథాసుతానాం, పుస్ఫోర ద్రుపదపురం పురః ప్రదేశే వక్త్రాబ్జే సరభసమక్షి దక్షిణం చ. ౯౯. ప. కుమారికాయా ద్రుపదస్య భూపతేః కుచోపమా ద్రవ్య

తవిశ్రుతా’ ఇత్యమరః. ధౌమ్యం నామ బ్రాహ్మణం అధ్వని మార్గమధ్యే సమీక్ష్య - ప్రాణినాం అహింసకోఽపి సన్ అముష్య ధౌమ్యస్య పాదయోః పీడనం బాధనం నమస్కారంచ-అనుజైర్భీమాదిభిస్సమం క్లృప్తవాన్ కృతవాన్ విరోధాభాసః. రథోద్ధతా వృత్తం. ౯౬. యథేతి. సః ధౌమ్యః ప్రీతః పౌరోహిత్యవరణేన సంతుష్టస్సన్ ఆతిథ్యవిధౌ అతిథిపూజాయాం తాన్యుధిష్ఠిరాదీన్ యథా పురస్కురుతేస్మ సంమానితవాన్ అగ్రే కృతవాంశ్చేతిచ - ప్రశ్రయవశంవదాః వినయపరాధీనాః తే యుధిష్ఠిరాదయోపి అధ్వని మార్గే గమనే విషయే - తం ధౌమ్యస్యేతి. సుధామధురిమ్ణః అమృతమాధుర్యస్య ధోరేయీభిః ధురంధరాభిః ధౌమ్యస్య సంబంధినీభిః తత్కథ్యమానాభిరితియావత్ - స్వయంవరకథాభిః ద్రౌపద్యా ఇతిభావః. ద్రుపదపురస్య సరణిర్మార్గః ద్వేవా త్రీణివా ద్విత్రాణి పదానీవ - ద్విత్రిపదపరిమితమార్గ ఇవేతివాభవత్. ఆర్యావృత్తం. శ్లో. లక్ష్మైతత్సప్తగణా గోపేతాభవతి నేహవిషమే జః, షష్ఠోఽయన్నలఘూవా ప్రథమేఽర్ధే నియతమార్యాయాః, షష్ఠేద్వితీయలాన్లేపరకే ముఖలాచ్చ సయతి పదనియమః, చరమేఽర్ధే పంచమకే తస్మాదిహ భవతి షష్ఠో ల’ఇతి లక్షణాత్. ౯౮. భూదేవేష్వితి. అతినిబిడేషు అత్యంతసాంద్రేషు భూదేవేషు బ్రాహ్మణేషు - మధ్యభాజాం పంచానామపి - పృథా కుంతీ తత్సుతానాం యుధిష్ఠిరాదీనాం పురః ప్రదేశే ద్రుపదపురం - యుగపదేకదైవ పుస్ఫోర స్ఫురితమభూత్ - తే ద్రుపదపురం దదృశురిత్యర్థః. వక్త్రాబ్జే తేషాం ముఖపద్మే దక్షిణమక్షినయనంచ - యుగపత్ సరభసం పుస్ఫోర స్పందతేస్మ - అత్ర ద్రుపదపుర దృగ్విషయీభవనాక్షిచలనయోర్యౌగపద్యా త్సముచ్చయాలంకారః. ‘గుణక్రియా యౌగపద్యం సముచ్చయ’ ఇతి లక్షణాత్ - ప్రహర్షిణీవృత్తం. ౯౯. కుమారికాయా ఇతి. కురూద్వహాః పాండవాః తత్రపురే ద్రుపదస్య భూపతేః కుమారికాయాః ద్రౌపద్యాః కుచయోః ఉపమాద్రవ్యం సదృశపదార్థం - ఘటమితియావత్ - కుతూహలాత్ ప్రథమం ద్రౌపదీదర్శనా

మివాభివీక్షితుం, కురూద్వహా స్తత్ర పురే కుతూహలాత్కులాలగేహం ప్రథమం సమావిశన్. ౯౦. ప. తామాగమన్నథపురీం శతశస్ససైన్యా స్మారంయుగోదయమివాద్భుత మావహంతః, భూపాస్సముత్థభుజముదస్య పఠద్భిరగ్రే పద్యంనిబద్ధ బిరుదం పటువందిబృందైః. ౯౧. ప. ద్యావాభూమీనిరుంధన్యదుబలరజసాం శ్రేణిభిస్సీరపాణిర్వేగాదాగాత్స వీరస్స్వవినయగురుణా శౌరిణాఽన్వీయమానః, ఆహారశ్చాయుధంచ ద్విషదవమతయే యేన సంసేవ్యమానే తే ద్వే హాలాహలత్వం రణభువి వహతో నామతః కృత్యతశ్చ. ౯౨. ప. బిభ్రాణో మణిదీప్రకుండలభరం కర్ణత్రయం పార్శ్వయో రగ్రే చాతిమనోజ్ఞరూపమఖిలేష్వంగేషు దుర్యో

త్పూర్వమేవ అభివీక్షితుమివేత్యుత్ప్రేక్షా - కులాలస్య కుంభకారస్య గేహం సమావిశన్ ప్రవిశంతిస్మ. వంశస్థవృత్తం. ౯౦. తామితి. అథ పాండవప్రవేశానంతరం స్మారం మన్మథమయం అతఏవ అద్భుతం యుగోదయం సృష్ట్యావిర్భావమిత్యర్థః. ఆవహంతః కుర్వంత ఇవ స్థితా ఇత్యుత్ప్రేక్షా - సర్వేప్యతికందర్పసౌందర్యశాలిన ఇత్యర్థః. ససైన్యాః భూపాలాః దక్షిణంభుజముదస్య ఉద్ధృత్య - నిబద్ధాని బిరుదాని జయచిహ్నశబ్దాః యస్మింస్తత్ పద్యంశ్లోకం జాత్యేకవచనం - అగ్రే పఠద్భిరుచ్చరద్భిః ప్రటుభిః స్తవనసమర్థైః వందినాం వైతాళికానాం బృందైః స్తుతాః స్తూయమానాస్సంతః శతశః తాం ద్రుపదపురీమాగమన్ ఆగతవంతః. వసంతతిలకావృత్తం. ౯౧. ద్యావాభూమీఇతి. సీరం హలం పాణౌ యస్య తథోక్తస్సవీరః బలరామః యదూనాం యాదవానాం యద్బలం చతురంగం తస్య రజసాం శ్రేణిభిః పఙ్క్తిభిః. ద్యావాభూమీ అంతరిక్షం భూమించ నిరుంధన్నాచ్ఛాదయన్ సన్ - స్వస్య వినయేన గురుణా శ్రేష్ఠేన శౌరిణా కృష్ణేన అన్వీయమానః అనుగమ్యమానశ్చ సన్ - వేగాదాగాత్ ద్రుపదపురమితి శేషః. యేన బలరామేణ ద్విషతాం అవమతయే తిరస్కారాయ సమ్యక్సేవ్యమానే ఉదరేణ కరేణచ గృహ్యమానే తే ప్రసిద్ధే - ఆహారః హాలాచ ఆయుధం హలంచ ద్వేఅపి - రణభువి హాలాహలత్వం నామతః సంజ్ఞాతః కృత్యతః కర్మణోఽపిచ ఉభయథాపి వహతః. హాలామద్యం హలంసీరం తయోర్భావో హాలాహలత్వం కాలకూటత్వం-తత్ర సంజ్ఞాపక్షే పంచవర్ణాత్మకసంజ్ఞాత్వం. చేష్టాపక్షే కాలకూటవన్మారకత్వమితి వివేకః.ని. 'సురా హలిప్రియా హాలా కృషకో లాంగలంహలం, కాలకూటో హాలాహల' ఇతి. సర్వత్రామరః- 'హాలాహలః కాలకూటః' ఇతి చ పఠ్యతే. స్రగ్ధరావృత్తం. ౯౨. బిభ్రాణఇతి. మణిభిః దీప్రాణి ఉజ్జ్వలాని కుండలాని బిభర్తీతి, భరం-అతఏవ అఖిలేషు, అఙ్గేషు కర

ధనః, సేనాదుందుభినాదతుందిలనభా స్స్వస్యానుబింబాయితై రాసీ
దత్సనవాధికైః పరివృతప్రాంతో నవత్యానుజైః. ౯౩. ప. తదనుపరితః
కీర్ణైః పుష్పైస్తరంగితసౌరభం మణిమయమహామంచారూఢావనీంద్ర
పరంపరం, అగురుజనితైర్ధూపైరాలిహ్యమానవితానకం స్వనితపటహం
ప్రాపుః పార్థాస్స్వయంవరమంటపమ్. ౯౪. ప. జాగ్రత్సోమకకీర్తిసో
మనిమిషత్పద్మావకాశాత్యయ ప్రాప్తేందీవరనిత్యవాసఘటితశ్యామప్ర
భాశ్రీరివ, పాంచాలస్య సుతా తతః పరిజనైస్సార్థం పురః పశ్యతాం

చరణాదిషు అంగాఖ్యజనపదేషు చ ప్రఖ్యాతం ప్రసిద్ధం. ని. 'అంగం గాత్రాంతికోపాయ ప్రతీకేష్వప్రధానకే, అంగో దేశవిశేషేస్యాది'తి విశ్వః. అతిమనోజ్ఞం రూపం సౌందర్యం యస్య తత్ కర్ణానాం శ్రుత్యోః రాధేయస్య చ త్రయం - పార్శ్వయోః సవ్యదక్షిణయోః అగ్రే చ బిభ్రాణః సః ప్రసిద్ధో దుర్యోధనః - స్వస్యాత్మనః అనుబింబాయితైః ప్రతిబింబతుల్యైరిత్యర్థః. నవత్యా నవదశకసంఖ్యాకైః నవ అధికా యేషాం తైశ్చ అనుజైః నవాధికనవతిసంఖ్యాకై ర్దుశ్శాసనాదిభిరిత్యర్థః. పరివృతాః ప్రాంతాః చతుఃపార్శ్వా యస్య తథోక్తస్సన్. సేనాసు అనుయాత్రికాసు యే దుందుభయః భేర్యః తేషాం నాదైః ఝాంకారైః తుందిలం పూర్ణం నభః ఆకాశం యస్య తథోక్తశ్చ సన్ ఆసీదత్ ఆగతవాన్. అత్రాపి ద్రుపదపురీమితి శేషః. శార్దూలవిక్రీడితంవృత్తం. ౯౩. తదన్వితి. తదను రాజలోకాగమనానంతరం - పరితః - కీర్ణైరలంకృతైః పుష్పైః తరంగితం వర్ధితం సౌరభం యస్యతత్. మణిమయేషు మహత్సు చ మంచేషు ఆసనేష్వారూఢాః అధిష్ఠితాః అవనీంద్రాణాం రాజ్ఞాం పరంపరాః పఙ్క్తయో యస్మింస్తత్. అగురుభిః జనితైర్ధూపైః పరిమళధూపైః ఆలిహ్యమానాని స్పృశ్యమానాని వితానాని ఉల్లోచాః యస్మింస్తద్వితానకం-స్వనితాశ్శబ్దాయమానాః పటహా వాద్యవిశేషాః యస్మింస్తత్. స్వయంవరమంటపం పార్థాః ప్రాపుః. హరిణప్లుతావృత్తం. శ్లో. 'రసయుగహయైశ్ఛిన్నాన్సౌమ్రౌస్లగాహరిణప్లుతేతి' లక్షణాత్. ౯౪. జాగ్రదితి. తతః జాగ్రతా నిత్యప్రకాశేన సోమకానాం పాంచాలానాం కీర్తిరేవ సోమశ్చంద్రః తేన నిమిషత్సు సర్వదా ముకుళితవత్సు పద్మేషు అవకాశస్య నివస్తుమాస్పదస్య అత్యయేన అపగమేన ప్రాప్తః యః ఇందీవరే నీలోత్పలే నిత్యవాసస్తేన ఘటితా యోజితా శ్యామప్రభా నీలకాంతిర్యస్యాః తథోక్తా శ్రీః లక్ష్మీరివ స్థితేతి తద్గుణోత్థాపితోత్ప్రేక్షా-పాంచాలస్య సుతా ద్రౌపదీ పురః అగ్రే పశ్యతాం రాజ్ఞాం బుద్ధిమివ శిబికామాందోళికాం ద్వే అప్యధిరుహ్యేత్యర్థః. పరిజనైస్సార్థం సఖీభిస్సహ రంగస్థలీం స్వయంవరమంటపం ప్రావిశత్ అద్యాగచ్ఛతి ద్రౌపదీతి

రాజ్ఞాం బుద్ధిమివాధిరుహ్య శిబికాం రంగస్థలీం ప్రావిశత్. ౯౫. ప. ద్రౌపదీముఖ శశిద్యుతి సంపత్కౌముదీమహతి రంగతటాకే, పక్ష్మచక్ర యుగళం నృపతీనాం తత్క్షణం విజఘటే బహుదూరమ్. ౯౬. ప. తాం పశ్యతస్సదసి తస్య మహీసురాణాం వామేతరే మహతి వాసవనంద నస్య,అంతర్జ్వలస్య సపది ప్రకటీబుభూషో రుద్వల్గనం కిల భుజే స్ఫురణం బభూవ. ౯౭. గ. తావత్సరభససముపేత్యసాక్షా దాదేష్టుమనాః ప్రద్యు మ్న ఇవ ధృష్టద్యుమ్న స్సాయకైస్సాకం సకాశముపనీతం స్వయంవర దిదృక్షయా సపరివారం ప్రత్యాసన్నమివ పన్నగపతిం చాపం పుర

సర్వేషు రాజసు తద్గతాంతఃకరణేషు సమాగచ్ఛదిత్యర్థః. శార్దూలవిక్రీడితం వృత్తం. ౯౫. ద్రౌపదీతి. తత్క్షణం ద్రౌపదీప్రవేశక్షణే రంగఏవ తటాకే సరసి. ద్రౌపద్యాముఖస్యైవ శశినః ద్యుతేస్సంపదేవ కౌముదీ చంద్రికా తయా మహతి మనోజ్ఞేసతి - నృపతీనాం పక్ష్మణీ ఏవ చక్రౌ. కోకదంపతీ తయోర్యుగళం ద్వంద్వం. బహుదూరం విజఘటే వియుక్తమాసీత్ - అత్యాదరాద్రాజానో విస్ఫార్య లోచనే తామద్రాక్షురిత్యర్థః. చంద్రికాయాం చక్రవాకా వియుజ్యంత ఇతి ప్రసిద్ధిః. సమస్తవస్తువర్తి సావయవరూపకం - స్వాగతావృత్తం. ౯౬. తామితి. సదసి స్వయంవరమంటపే మహీసురాణా మ్మధ్యే - స్థిత్వేతి శేషః. తాం ద్రౌపదీం పశ్యతః తస్య వాసవనందనస్య అర్జునస్య సంబంధిని వామేతరే దక్షిణే మహతి ప్రతాపేన శ్లాఘ్యే భుజే స్ఫురణం స్పందః సపది తత్కాలే ప్రకటీభవితుమిచ్ఛోః ప్రకటీబుభూషోః భవతేస్సన్నంతాదుప్రత్యయః. అన్యచ్వావితిపూర్వపదాకారస్యేత్వం. అంతర్జ్వలస్య ఉద్వల్గనం కిల ఊర్ధ్వముత్థితి రివేత్యుత్ప్రేక్షా. బభూవ. శ్లో. "దక్షిణాక్షిపరిస్పందో దక్షిణస్య భుజస్య చ, హృదయస్య ప్రసాదశ్చ సద్యస్సంసిద్ధిసూచకాః" ఇతిశాకునాః. మహీసురాణాం సదసి స్థిత్వా తాం పశ్యత ఇతివా యోజనా - వసంతతిలకావృత్తం. ౯౭. తావదితి. తావత్ తదా సాక్షాత్ మూర్తీభూయ సరభసముపేత్య ఆదేష్టుం వక్ష్యమాణరీత్యా వక్తుం మనో యస్యసః. 'తుంకామమనసోరపీ'తి మకారలోపః. ప్రద్యుమ్నః మన్మథ ఇవస్థితః ధృష్టద్యుమ్నః ద్రుపదస్య పుత్రః. సాయకైః బాణైస్సాకంసకాశం సమీపం ఉపనీతం ప్రాపితం - అతఏవ స్వయంవరం ద్రష్టుమిచ్ఛయా దిదృక్షయా ప్రత్యాసన్నం సన్నిహితం - సపరివారం పరిజనసహితం పన్నగపతిం శేషమివ స్థితం చాపం పురస్కృత్య అగ్రే నిధాయ - కన్యాయాః ద్రౌపద్యాః అవలోకనేన ధన్యాన్ కృతార్థాన్ రాజన్యాన్ రాజ్ఞః ఏవం వక్ష్యమాణరీత్యా అవాదీత్ ఉక్తవాన్. వదేః కర్తరి లుఙ్ ఉత్ప్రేక్షా

సత్కృత్య కన్యావలోకనధన్యాన్ రాజన్యానేవ మవాదీత్. ౯౮. ప. బాణేన సంప్రతి నృపా దివి లక్ష్యమేతత్తచ్ఛాయవద్భువి నిపాతయితుం పటుర్యః, మౌర్వీమిమామివ స దక్షిణ ఏవ పాణౌ కుర్యాత్స్వసార మభిదర్శ్య మమ స్వసారమ్. ౯౯. ప. ఇత్థం ప్రగల్భముదితా రభసేన పీఠాదుత్థాయ చాపముపసృత్య కరేఽపికృత్వా, ఆత్మానమేవ కృతయత్నమనై

ద్వయసంసృష్టిః. ౯౮. అ. ఉక్తిప్రకారమాహ—బాణేనేతి. హే నృపాః యః యుష్మాకమన్యతమః కోవా సంప్రతి అద్య దివి ఆకాశే స్థితం ఏతల్లక్ష్యం యంత్రవిశేషం తస్య లక్ష్యస్య ఛాయామివ తచ్ఛాయవత్ తదనాతపమివేత్యర్థః. 'విభాషా సేనే'త్యాదినా హ్రస్వః. ఛాయా సూర్యప్రియా కాంతిః. ని. 'ప్రతిబింబమనాతపః' ఇత్యమరః. బాణేన భువి నిపాతయితుం పటుః సమర్థః. సఏవ నృపః స్వస్య సారం బలమభిదర్శ్య ప్రకటీకృత్య ఇమాం ఏతచ్చాపసంబంధినీం మౌర్వీం శింజినీమివ—ఇమాం పురోవర్తినీం మమ స్వసారం భగినీం ద్రౌపదీం దక్షిణే పాణౌ కుర్యాత్ వివహేత్. స్వీకుర్యాదిత్యర్థః. దక్షిణస్సరలః సఏవ నృపఇత్యపి యోజ్యం-వీర్యశుల్కేయం న కులవయశ్శీలాదిశుల్కేతి భావః. అత్ర ద్రౌపదీశింజిన్యోః ప్రకృతయోః పాణిగ్రహణధర్మేణౌపమ్యస్య గమ్యత్వాత్తుల్యయోగితాభేదః. యత్తు 'తచ్ఛాయవద్భువి లక్ష్యచ్ఛాయావత్యామేవ భువీ'తి వ్యాఖ్యాయ అన్యత్ర పాతయితుం సర్వేఽపి సమర్థా ఇతిభావ ఇతి నృసింహః. తన్న—రవిగత్యనుసారిణ్యా లక్ష్యచ్ఛాయాయాః భగ్నలక్ష్యపాతస్య చ ద్వయోరేకదిక్కత్వస్య కదాప్యసంభవాత్ భారతవిరుద్ధత్వాచ్చ-తత్ర అధిజ్యధనుస్సంహితబాణేన లక్ష్యభేదనమాత్రస్యైవ శుల్కతయా శ్రవణాదితి. ౯౯. ఇత్థమితి. ఇత్థం ఉక్తప్రకారేణ ప్రగల్భం సప్రౌఢం యథాతథా ఉదితాః ధృష్టద్యుమ్నేనోక్తాః. తాః మహీపతీనాం పఙ్క్తయః రభసేన వేగేన హర్షేణవా. ని. 'రభసో వేగహర్షయో'రితి విశ్వః. పీఠాదుత్థాయ చాపముపసృత్య సన్నిధాయ కరేపికృత్వా-చాపమితి యోజ్యం-ఆదాయేత్యర్థః. కృతః యత్నః ధనురారోపణవ్యాపారో యేన తమాత్మానం నిజశరీరమేవ-ఆర్తిం పీడాం అనైషుః ప్రాపితవత్యః. మౌర్వీలతేవ తాంతు ఆర్తిం ధనుష్కోటిం నానైషుః-నయతేః కర్తరి లుఙ్ - దుహాదిత్వాద్ద్వికర్మకత్వం. ని. 'ఆర్తిః పీడాధనుష్కోట్యో'రిత్యమరః. అత్ర ఆర్తిప్రాపణస్య శరీరమౌర్వ్యోరుభయత్ర ప్రాప్తౌ శరీరమాత్రే నియమనాత్పరిసంఖ్యాలంకారః. పీడాధనుష్కోట్యోః శ్లేషభిత్తికాభేదాధ్యవసాయమూలాతిశయోక్త్యనుప్రాణితఇతి ద్వయోరంగాంగిభావేన సంకరః. తస్య చ ధనురారోపణరూపేష్టార్థసముద్యమాచ్ఛరీరపీడావాప్తివర్ణనాత్మకవిషమప్రభేదస్యచైకవాచకానుప్రవేశసంకరః

షుగాత్రీం మౌర్వీలతాం నతు మహీపతిపఙ్క్తయస్తాః. ౧౦౦. ప. దృష్ట్వాథ రాజకమిదం ద్విజసంఘమధ్యాన్నిర్గత్య సంసది నిలింపపతేః కుమారః, చాపే శరం కరధృతే సమధత్త లజ్జాం భూపేషు భూరికుతుకం వసుధేంద్రపుత్ర్యామ్. ౧౦౧. ప. వీరేణ తేన విశిఖేన విలూనమూలం చక్రభ్రమేణ పతయాలు తదా శరవ్యమ్, అస్మిన్ సమాజవలయే త్వయమేవ దోష్మానిత్యాహితాభినయలీలమివాబభాసే. ౧౦౨. తదానీమ్. నిష్పతత్సురకరాంజలిపుంజాత్పుష్పవర్షమభితః కురువీరమ్, మందహాస ఇతి విక్రమలక్ష్మ్యాస్సందధే సకలచేతసి బుద్ధిమ్. ౧౦౩. పాంచాలపుత్రీ

తస్య చ ధనురారోపణసామగ్రీసత్త్వేఽపి తదనుత్పత్తికథనాత్మకాయా విశేషోక్తేశ్చ పునరేకవాచకానుప్రవేశసంకర ఇతి సూక్ష్మదృగ్భిరాకలనీయం - వసంతతిలకావృత్తం.
౧౦౦. దృష్ట్వేతి. అథ నిలింపపతేః ఇంద్రస్య కుమారోఽర్జునః. ఇదం ధనురారోపణాశక్తం రాజకం రాజబృందం సంసది సభాయాం దృష్ట్వా ద్విజసంఘస్య మధ్యాన్నిర్గత్య - ధనుస్సమీపమాగత్యేత్యర్థః. కరేణ ధృతే చాపే ఆరోపితజ్యే శరం సమధత్త సంఘటితవాన్ - భూపేషు గుణారోపణమాత్రేఽప్యశక్తేషు లజ్జాం సమధత్త - వసుధేంద్రపుత్ర్యాం ద్రౌపద్యాం భూరికుతుకం కుతూహలం చ సమధత్త - అత్రార్జునస్యైకేన శరసంధానవ్యాపారేణ లజ్జాకౌతుకద్వయాత్మకవస్త్వంతరసంధానవర్ణనాద్విశేషాలంకారభేదః. శ్లో. 'కించిదారభతోఽశక్య వస్త్వంతర కృతిశ్చ స' ఇతి లక్షణాత్.
౧౦౧. వీరేణేతి. తేన వీరేణార్జునేన కర్త్రా విశిఖేన బాణేన కరణేన విలూనం ఛిన్నం మూలం ఆధిర్యస్య తత్ - చక్రవద్భ్రమణేన ఉపలక్షితం పతయాలు పతత్. ని. 'పతయాలుస్తుపాతుక' ఇత్యమరః. అత ఏవ శరవ్యం లక్ష్యయంత్రం తదా అస్మిన్ సమాజస్య రాజద్విజసంఘస్య వలయే మండలే - అయమర్జున ఏవ దోష్మాన్ సఫలభుజబలశాలీ ఇతి ఉక్తప్రకారేణ ఆహితా ఘటితా అభినయస్య ఉక్తార్థాభివ్యంజకాత్మకచేష్టాయాః లీలా విలాసః యేన తథోక్తమివేత్యుత్ప్రేక్షా - ఆబభాసే రరాజ - భాసతేః కర్తరి లిట్.
౧౦౨. నిష్పతదితి. తదానీం సురాణాం కరయోః అంజలీనాం సంపుటాత్మకవిన్యాసానాం పుంజాత్సమూహాత్. ని. 'తౌ యుతావంజలిః పుమా'నిత్యమరః. తౌ కరావిత్యర్థః. కురువీరమభితః అర్జునస్య సర్వపార్శ్వేషు 'అభితః పరిత' ఇత్యాదినా ద్వితీయా- నిష్పతత్ పుష్పవర్షం విక్రమలక్ష్మ్యాః మందహాసః వీరోఽయం మహానుభావ ఇత్యానందకృతో దరహాసః - ఇతి ఉత్ప్రేక్షాత్మికాం బుద్ధిం భ్రాంతిం సకలస్య పశ్యతో జనస్య చేతసి మనసి సందధే ఘటయామాస - భ్రాంతిమదలంకారః. స్వాగతావృత్తం. ౧౦౩. పాం

ప్రహితాః కటాక్షాః పాండోస్తనూజం పరితోఽవవల్గుః, మాంగళ్యమాలా ఽవతరేదితీహ మాధ్వీలిహః పూర్వమివోపయాతాః. ౧౦౪. ప. జననాంతరనేత్రవారిసృష్టత్రిపథాహేమపయోజగుంభితేవ, వలవైరిభువస్తయాధికంఠం వరణే చంపకమాలికా వితేనే. ౧౦౫. గ. తదను స మహావీరాగ్రేసరస్సమగ్రగుణశేఖరితాం నరపతిసుతామివ శరాసనలతా

చాలేతి. పాండోస్తనూజం పరితః అర్జునస్య సర్వభాగేష్వపి - పూర్వవద్ద్వితీయా - పాంచాలపుత్ర్యా ద్రౌపద్యా ప్రహితాః ప్రేరితాః కటాక్షాః నేత్రాంతదర్శనాని - ఇహార్జునే మాంగల్యా స్వయంవరశుభయోగ్యా మాలా అవతరేదాగచ్ఛేత్ - ఇతి హేతోః పూర్వమివోపయాతాః ఆగతాః మాధ్వీలిహః. భృంగాఇవేత్యుత్ప్రేక్షా - అవవల్గుః పరివవ్రుః. ఇంద్రవజ్రావృత్తం. ౧౦౪. జననేతి. తయా ద్రౌపద్యా జననాంతరే పూర్వజన్మని నాళాయనీ నామని - నేత్రవారిభిః పత్యురలాభశోకేన జాతైః సృష్టాని ఉత్పన్నాని యాని త్రిపథాయాం గంగాయాం హేమపయోజాని కనకకమలాని తైర్గుంభితా సంఘటితేవ స్థితా - చంపకానాం చాంపేయకుసుమానాం మాలికా - వలవైరిభువః అర్జునస్య కంఠే అధికంఠం-విభక్త్యర్థేఽవ్యయీభావః. వరణే పతిత్వేన స్వీకరణనిమిత్తం - నిమిత్తాత్కర్మసంయోగఇతి సప్తమీ - వితేనే నిక్షిప్తా. తనోతేః కర్మణి లిట్ - పురా జన్మని కిలేయం నాళాయనీ సమాఖ్యా పత్యర్థం తపస్యంతీ తుష్టేన మహాదేవేన చోదితా దేవేంద్రాన్వేనాయ గంగాతటం ప్రాప్య తదాగమనే విలంబాద్రురోద - తద్బాష్పాణి గంగాయాం హేమతామరసాన్యభూవన్నితి భారతకథాఽత్రానుసంధేయా - యద్యపివరణమాలాయాశ్చంపకత్వేన కటాక్షాణాం భావితదపేక్షాహేతుక మధుకరత్వోత్ప్రేక్షా - పూర్వశ్లోకోక్తా విరుధ్యతే - చంపకానాం మధుకరమారకత్వేన ప్రసిద్ధేః తథాపి తదానీం తదభావేన పుష్పమాలాత్వేన తదవతరణస్య పూర్వం మధుకరాణామాశాజననే బాధకాభావాన్న క్షతిరితి కవేరాకూతమితి ధ్యేయం. ౧౦౫.

తదన్వితి. తదను వరణానంతరం మహావీరాణామగ్రేసరః ప్రథమః సోఽర్జునః సమగ్రైస్సకలైః గుణైః సౌందర్యాదిభిః అఖండశింజిన్యా చ శేఖరితాం భూషితాం సమ్యగగ్రకోట్యోర్గుణేన శేఖరితా మిత్యప్యన్యత్ర యోజ్యం - నరపతిసుతాం ద్రౌపదీమివ-శరాసనం ధనుః లతేవ తాముద్వహన్ బిభ్రత్ వివహన్నితిచ-రాజ్ఞాం బలం శౌర్యంచ తురంగంవా అవజ్ఞాయ తిరస్కృత్య-క్షణాత్ క్షణేన సభాయాః స్వయంవరమంటపస్య అంగణాన్నిశ్చక్రామ నిర్గతవాన్-అత్ర మహావీరాగ్రేసరత్వస్య విశేషణగత్యా రాజబలా

ముద్వహన్రాజ్ఞాం బలమవజ్ఞాయ సభాంగణాత్ క్షణాన్నిశ్చక్రామ.౧౦౬.
గ. తదాత్వ ఏవ ఖలు ఖలోఽయమఖిలానస్మానతిస్మయేన విస్మరన్కస్మైచిద్దు
హితరం విప్రాయ ప్రాయచ్ఛదితి ద్రుతం ద్రుపదాయ ద్రోహమున్నిద్రయతః
కతిచన రాజన్యాన్ జన్యాభిముఖాన్ ప్రతిసులభోన్మేషేణ రోషేణ సరభస
భుజోన్నీతై రుపవీతైః కంఠమావేష్ట్య మమాయం యష్టేర్మమాయం
విష్టరస్య లక్ష్యమితి వచనేన జాతిచాపలం కుర్వాణాన్ ధరణీగీర్వా
ణాన్ భవతాం పునరాశీరేవ జయరాశీకరణాయాలమితి సస్మితం నివర్త
యన్నమర్త్యపతికుమారో యుధి సమారోపితధనుర్గుణనిరర్గళనిర్గళితేన

నాపరం ప్రతిహేతుత్వాత్పదార్థహేతుకం కావ్యలింగమలంకారః. ౧౦౬. తదాత్వ ఇతి.
తదాత్వ ఏవ నిర్గమనకాల ఏవ. ని. 'తత్కాలస్తు తదాత్వం స్యాత్' ఇత్యమరః, ఖల్వితి వా
క్యాలంకారే-ఖలః దుర్జనోఽయం ద్రుపదః అఖిలానస్మాన్ విస్మయేన అతిగర్వేణ విస్మ
రన్ అగణయన్ సన్ - కస్మైచిదవిజ్ఞాత కులశీలనామధేయాయేత్యర్థః. విప్రాయ ద్విజ
వ్యాజాయేత్యర్థః. తేన ద్విజత్వం వా తస్య కో జానీత ఇతిభావః. దుహితరం పుత్రీం
ప్రాయచ్ఛత్ దత్తవాన్ - ఇతి హేతోః ద్రుతం ద్రుపదాయ ద్రోహమున్నిద్రయ
తః అతఏవ జన్యాయ యుద్ధాయ అభిముఖాన్ ఉద్యుక్తాన్. ని. 'యుద్ధమాయోధనం
జన్య'మిత్యమరః. కతిచన రాజన్యాన్ రాజ్ఞః ప్రతి సులభః ఉన్మేషః ఉత్పత్తిర్యస్య
తేన రోషేణ - స్వీయమేతే ఖలా నిరుంధంతీతి క్రోధేన సరభసం సవేగం భుజాదున్నీ
తైః ఊర్ధ్వమాకృష్టైః ఉపవీతైః యజ్ఞసూత్రైః కంఠమావేష్ట్య-సమ్మర్దేత్త్రుటనభయాదితి
భావః. మమ యష్టేర్హస్తదండస్య అయం పురస్థితో రాజా లక్ష్యః భేద్యః-మమ విష్ట
రస్య పీఠస్య అయం లక్ష్యః ఇతి ఉక్త ప్రకారేణ వచనేన ఉపలక్షితాన్ -జాతేర్బ్రాహ్మణస్య
సంబంధి చాపలం చపలచేష్టితం కుర్వాణాన్ ధరణీగీర్వాణాన్బ్రాహ్మణాన్ భవతాం పున
రాశీః జయాశీః సా వాక్యమేవ జయానాం రాశీకరణాయ రాశ్యాత్మనా సంపాదనా
య-సంపద్యర్థకకరోతియోగాత్ చ్వ్యాపికారస్య దీర్ఘః. అలం పర్యాప్తా. నతు బాహుబల
మిత్యర్థః-'వాగ్భిశ్శూరా ద్విజాతయః' ఇతి స్మరణాదితిభావః-ఇతి ఉక్త్వేతి శేషః - సస్మి
తం యథాతథా నివర్తయన్ జాతిచాపలాదితిభావః. అమర్త్యపతేరింద్రస్య కుమా
రోఽర్జునః సమ్యగారోపితాత్ కోటిం నీతాత్ ధనుషో గుణాత్ నిరర్గళం నిర్నిరోధం
యథాతథా నిర్గళితేన ప్రయుక్తేన శరాణాం నికరేణ యుధి యుద్ధే తేషాం ద్రుప
దాయ ద్రుహ్యతాం పరేషాం శత్రూణాం దిశిదిశి ప్రతిదిశం కాందిశీకతాం భయాత్ప

శరనికరేణ తేషాం పరేషా మధికాం దిశి కాందిశీకతాం దిదేశ. ౧౦౭.
గ. తావదస్య రాజసంఘస్య జంఘాలతామనుకుర్వద్భిరివ రథార్వద్భిర
పరార్ణ వాభ్యర్ణ మవతీర్ణవతి తూర్ణ మర్ణోజబంధౌ తేన నిహితాం దీప్తి
మపరామివ తాం దయితా మనురంజయన్న యమపి ధనంజయస్తా మేవ
వాసభువమాససాద. ౧౦౮. ప. స్వేదాంబుభిర్నిటిలజైః పదయోస్సవి
త్రీ మార్ద్రీచకార సతయా సహచాపపాణిః, మోదాంబుభిర్నయనజై
స్తమియం చ మౌళౌ విస్మేరచేతసి కులాలవధూసమాజే. ౧౦౯. ప.
కువలయదృశః కుంభంజిగ్యుః కుచైరితి భాషితైః కరివరశిరః కర్మేత్యేవ

లాయనం అధికమత్యంతం దిదేశ దదౌ-పలాయాంబభూవురిత్యర్థః. ౧౦౭. తావదితి.
తావత్ తదానీం అస్య పలాయమానస్య రాజసంఘస్య జంఘాలతాం పలాయనజవం.
ని. 'జంఘాలో౽తిజవస్తుల్యౌ' ఇత్యమరః. అనుకుర్వద్భిరివ స్థితైః రథస్య అర్వద్భిః అశ్వైః
అర్ణోజానాం జలజానాం బంధౌ సూర్యే - అపరార్ణవస్య పశ్చిమాబ్ధేరభ్యర్ణం సమీ
పం తూర్ణం సత్వరం యథాతథా అవతీర్ణవతి ప్రాప్తవతిసతి - తేనార్ణోజబంధునా
నిహితాం నిక్షిప్తామపరామన్నినిహితేతరాం దీప్తిం ప్రభామివ స్థితాం తాం దయితాం
ద్రౌపదీమనురంజయన్ అనురాగిణీం రక్తవర్ణాం చ కుర్వన్-అయమపీత్యపినా అగ్నిస
ముచ్చయః. ధనంజయః అర్జునః అగ్నిశ్చ - తాం కులాలసంబంధినీమేవ వాసభువమాస
సాద ప్రాప్తవాన్ - సూర్యస్య కిరణానాం రాత్రావగ్నిప్రవేశనమాగమసిద్ధం - ఉత్ప్రే
క్షాద్వయస్య ధనంజయశబ్దశ్లేషమూలాతిశయోక్తేశ్చ అంగాంగిభావేన సంకరః. ౧౦౮.
స్వేదాంబుభిరితి. చాపః పాణౌ యస్య తథోక్తః. సః అర్జునః తయా ద్రౌపద్యాసహ
నిటిలజైః లలాటోత్థైః స్వేదాంబుభిః సవిత్రీం మాతరం కుంతీం పదయోరార్ద్రీచ
కార సిక్తామకరోత్ - మాతుః ప్రణనామేత్యర్థః. ఇయంచ కుంత్యపి విస్మేరం విస్మ
యాన్వితం చేతః యస్మిన్ తస్మిన్ - కులాలవధూనాం సమాజే సంఘే నయనజైః
మోదాంబుభిరానందబాష్పైః తమర్జునం మౌళౌ శిరసి ఆర్ద్రీచకార - తచ్ఛిరఆజిఘ్రే
ఇత్యర్థః. ౧౦౯. కువలయేతి. కువలయే ఉత్పలేఇవ దృశౌ నేత్రే యాసాం తాః
స్త్రియః కుచైః కుంభం కుంభశబ్దార్థం ఘటం గజశిరశ్చ ద్వయమపి జిగ్యుః జితవత్యః-
జయతేః కర్తరిలిట్ - 'సన్లిటోర్జేః' ఇతికుత్వం - ఇతి ఉక్తప్రకారే భాషితే వచనే
కింవదంత్యామితి యావత్ - కరివరస్య గజేంద్రస్య శిరః మూర్ధాంశఏవ కర్మ ద్వితీ
యాంతకుంభపదవాచ్యం - నత్వస్మదీయో ఘటఇత్యేవం. చిరం జన్మప్రభృతి తత్క్షణ
పర్యంతం - ప్రహృష్టం సంతుష్టం మనః యస్య తథోక్తః. కులాలపతిః. తుంగౌ పృ

ప్రహృష్ట మనాశ్చిరమ్, ద్రుపదదుహితు ర్దృష్ట్వాతుంగౌ కులాలపతిః కుచౌ నిజమపిఘటం నిశ్చిత్యైవం నితాంత మలజ్జత. ౧౧౦. వ. అన్యేద్యుర్గృహ ముపనీయ పూజితాంస్తాన్వ్యాసోక్త్యావిదితవరః పురామరాతేః, పంచాపిక్షితిపతినందనాంత్సుతాయాః పాంచాల్యో నిశి పరిణీతయేఽనుమేనే. ౧౧౧.గ. తతః పరమీదృశోత్సవ శ్రవణాత్పరమానంద

ఘటోన్నతౌ ద్రుపదదుహితుః ద్రౌపద్యాః కుచౌ దృష్ట్వా నిజమాత్మీయం ఘటమపి ఏవమపకర్షానుకూలవ్యాపారార్థక జిధాత్వర్థాన్వయి ద్వితీయాంతకుంభపదవాచ్యత్వేనేత్యర్థః. నిశ్చిత్య నితాంతమలజ్జత లజ్జితవాన్ - కువలయదృశః కుంభం జిగ్యుః కుచైరితి కింవదంత్యాం - 'కుంభౌ ఘటేభమూర్ధాంశౌ' ఇతి కోశాత్కుంభమితి ద్వితీయాంతపదస్య ఘటకుంభవృత్తిత్వం తదన్వితాపకర్షానుకూలవ్యాపారాశ్రయత్వం సాఖ్యాతస్య జిధాతోశ్చార్థ ఇత్యాత్మీయఘటే అభిమానకృతో హర్షో ఽవిచారితరమణీయః యతః స్త్రీమన్యపాతి ద్రౌపదీకుచయోర్నిజఘటావప్యున్నతత్వేన దృశ్యమానత్వాదిదమపి తౌ జిగ్యతురేవేతి నిశ్చిత్య లజ్జితవానిత్యర్థః. మానినామాత్మన ఇవ ఆత్మీయస్యాపి పరాజయో లజ్జాకర ఏవేతి భావః. ద్రౌపదీకుచసౌందర్యం తౌ ద్వావప్యతిశేత ఇతి పరమార్థః. అత్ర ద్రౌపదీకుచావలోకనహేతుక ఘటజయనిశ్చయస్య విశేషణగత్యా కులాలలజ్జాహేతుత్వా త్పదార్థహేతుకం కావ్యలింగద్వయమంగాంగిభావేన సంకీర్ణం - హరిణప్లుతావృత్తం. ౧౧౦. అన్యేద్యురితి. అన్యేద్యుః పరస్మిన్దినే పాంచాలః ద్రుపదః వ్యాసస్య మునేరుక్త్యా వాక్యేన పురామరాతేశ్శివస్య విదితః వరః ద్రౌపద్యాః నాళాయనీజన్మని పంచపతిలాభాత్మకః యేన తథోక్తస్సన్ - పంచాపిక్షితిపతినందనాన్ పాండవాన్ నిశి రాత్రౌ గృహం ప్రత్యుపనీయ ప్రాపయిత్వా-సుతాయాః ద్రౌపద్యాః పరిణతయే వివాహాయ అనుమేనే అంగీకృతవాన్ - క్రియాగ్రహణాత్సంప్రదానత్వం-ఇయం జన్మాంతరే నాళాయనీ భర్త్రర్థం తపస్తప్త్వా తుష్టేన సదాశివేన వరం వరయేత్యుక్తా-పతిం మే దేహీతిపంచకృత్వోనియతివశేనోక్తవతీ-పంచపతీన్ లభస్వేతి తదుక్త్యా అస్మిన్జన్మని తావతః పతీన్ లభతే ఇతివ్యాసోక్తిప్రకారః. ప్రహర్షిణీ వృత్తం. ౧౧౧. తత ఇతి. తతః పరమీదృశస్య పతిపంచకపరిణయాత్మకస్య ఉత్సవస్య శ్రవణాద్ధేతోః పరమం అస్యదుర్లభత్వేన సర్వోత్కృష్టమానందమనుభవంతీభిః. శ్లో॥ 'నాగ్నిస్తృప్యతి కాష్ఠానాం నాపగానాం మహోదధిః, నాంతకస్సర్వభూతానాం న పుంసాం వామలోచనాః-' ఇతి స్మరణాదప్రత్యవాయబహుపతిలాభస్య స్త్రీణామానందకరత్వాదితిభావః. అంతఃపురికాభిరంతఃపురస్త్రీభిః పరివృతాం ద్రౌపదీం-సఖీ

మనుభవంతీభిరంతఃపురికాభిః పరివృతాం తాం సఖీజనామండనమంటపికాముపనీయ ప్రసాధయితు మారభంత. ౧౧౨. ప. ద్రౌపద్యాః పంచపత్నీత్వేద్రష్టుం లిపిమివోత్సుకా, సీమంతశిల్పవ్యాజేన శిరోజాన్వ్యభజత్సఖీ. ౧౧౩. ప. మృగమదతిలకం రరాజ తన్వ్యాముఖశశినా మహసాబలాహృతాయాః, చికురమిషజుషోఽపరాధశాంత్యై నమితమపత్యమివాంధకారబంద్యాః. ౧౧౪. ప. అధినాసికాశిఖరమాకలితం నవమౌక్తికం నరపతేర్దుహితుః, శుశుభే ముఖాంబురుహమధ్యచరస్మితహంసికాజనితమండమివ. ౧౧౫. ప. సుతరాంజనమోదమాదధాతే సు

జనాః మండనమంటపికామలంకారశాలాం ఉపనీయ ప్రసాధయితుమలంకర్తు మారభంత-ఉపచక్రముః. ౧౧౨. అ. అథ దశభిశ్శ్లోకైస్తదలంకరణం వర్ణయతి—ద్రౌపద్యా ఇతి. సఖీ కాచిత్పరిచారికా ద్రౌపద్యాః పంచానాం పత్నీత్వే విషయే-లిపిం ధాతృలిఖితాక్షరవిన్యాసం ద్రష్టుముత్సుకేవ. ని. 'ఇష్టార్థోద్యుక్తఉత్సుక' ఇత్యమరః - సీమంతే కేశమధ్యే రేఖాయాం శిల్పస్య అలంకరణస్య వ్యాజేన - శిరోజాన్ కేశాన్ వ్యభజత్ విభాజయామాస. అత్ర కేశమధ్యరేఖాకరణస్య పంచపత్నీత్వబోధకధాతృలిపిదర్శనఫలకత్వ సంభావనా త్ఫలోత్ప్రేక్షా - సీమంతశిల్పవ్యాజేనేత్యపహ్నుతిగర్భా. ౧౧౩. మృగేతి. తన్వ్యాః ద్రౌపద్యాః మృగమదేన కస్తూర్యా యత్తిలకం ముఖేనైవ శశినా చంద్రేణ కర్త్రా - మహసా తేజసా కరణేన బలాదాహృతాయాః ఆనీయ బందీకృతాయా ఇత్యర్థః - చికురాణాం కేశానాం మిషం వ్యాజం జుషతఇతి తథోక్తాయాః- అంధకారస్తమఏవ బందీ బంధనగృహే నిరుద్ధాంగనా - తస్యాస్సంబంధి అపరాధస్య శాంత్యై నిరాసాయ నమితం నతింప్రాపితం అపత్యం పుత్ర ఇవ రరాజ-అపరాధినః క్షమాపణాయ పుత్రాదికం జేతారం ప్రణామయంతీతిభావః. ఉత్ప్రేక్షాలంకారః. పుష్పితాగ్రావృత్తం. ౧౧౪. అధీతి. నరపతేర్దుహితుః ద్రౌపద్యాః అధినాసికాశిఖరం నాసాగ్రే - విభక్త్యర్థే ఽవ్యయీభావః. ఆకలితం సంఘటితం నవం మౌక్తికం కర్తృ - ముఖమేవాంబురుహం పద్మం తస్య మధ్యే చరంత్యా స్మితేనైవ హంసికయా హంసస్త్రియా జనితం అండం కోశఇవ శుశుభే రరాజ - శోభతేః కర్తరిలిట్ - అత్రాపి ధావళ్యగుణనిమిత్తాత్స్వరూపోత్ప్రేక్షా రూపకోజ్జీవితాసేతి తయోరంగాంగిభావేన సంకరః. ప్రమితాక్షరావృత్తం. శ్లో. 'ప్రమితాక్షరా సజససైరుదితే'తిలక్షణాత్. ౧౧౫. సుతరామితి. సుతనోః ద్రౌపద్యాః మౌక్తికరత్నానాం కర్ణపత్రే కర్ణికాఖ్యే కర్ణభూషణే కర్తృణీ - ఆననస్య ద్రౌపదీముఖస్యైవేందోః చంద్రస్య సేవాం పరిచేతుం అభ్య

తనోర్మౌక్తికరత్నకర్ణపత్రే, పరిచేతుమివాననేందుసేవాం పరివేషస్యశిశూ సమీపభాజౌ. ౧౧౬. ప. తాటంకే తరళమణిప్రభాతరంగే తన్వంగ్యాముఖ మభితస్తదావ్యభాతామ్, మూర్తత్వం ప్రకటముపేత్య జాగరూకే వర్ణేద్వేనయనవిపాఠయోరివాంత్యే. ౧౧౭. ప. సఖ్యాఃకరోఽంజనవిధౌసకృదేవగంతు మాపాంగభాగమపటుశ్శ్రమమానశే యః, రేఖావధేరనవగామితయాదృగంగం పూర్వాక్తమేవసపునః పునరాలలంబే. ౧౧౮. ప. సకలమపివపుర్విభూష్యతన్వ్యాః స్వపదిసఖీవిపులేక్షణాం

సితుం సమీపభాజౌ పరివేషస్య శిశూ బాలికావివ - జనానాం మోదం హర్షం సుతరాం ఆదధాతే కురుతఃస్మ - ఆఙ్పూర్వాద్దధాతేః కర్తరిలిట్ - అత్రాపి వర్తులత్వ ధావళ్యగుణనిమిత్త మౌక్తికరత్నకర్ణపత్రయోః పరివేష శిశుత్వోత్ప్రేక్షా - ఔపచ్ఛందసికం. ౧౧౬. కర్ణభూషణమేవ ప్రకారాంతరేణోత్ప్రేక్షతే—తాటంకఇతి. తరళా శ్చలంతః మణీనాం ప్రభాతరంగాః కాంతిపరంపరాః యయోస్తే తాటంకే కర్ణపత్రే. ని. 'కర్ణికాకర్ణపత్రంచ తాటంకం కర్ణభూషణ'మితి త్రికాండశేషః. ప్రకటం స్ఫుటం మూర్తత్వం శరీరం ఉపేత్య లబ్ధ్వా - జాగరూకే ప్రకాశమానే - నయనే విపాఠా బాణవిశేషావేవ తయోరంత్యే - చరమే ద్వే వర్ణే ఠకారావివ తన్వంగ్యాః తదా ద్రౌపద్యాః. ముఖమభితః ముఖస్య పార్శ్వద్వయ ఇత్యర్థః. వ్యభాతాం రేజతుః. భాతేః కర్తరిలఙ్ - నయనవిపాఠయోరంత్యే వర్ణే ఇత్యత్ర వాచ్యవాచకయో రభేదాభి ధానా న్నావాచ్యవచనత్వ దోషః. బహుదేశలిపిషు ఠవర్ణస్య మధ్యబిందుకత్వవర్తులత్వ దర్శనాత్తత్త్వేన తాటంకయోరుత్ప్రేక్షా - ప్రహర్షిణీ. ౧౧౭. సఖ్యాఇతి. సఖ్యాః కస్యాశ్చిత్ యః కరః. అంజనవిధౌ ద్రౌపద్యానేత్రయోః కజ్జలాలంకరణే - అపాంగ భాగం నేత్రాంతపర్యంతం సకృదేకవారమేవ - నతు ద్విత్రివారమిత్యర్థః. గంతుం ప్రాప్తుం అపటురశక్తస్సన్ - నయనయోరతిదైర్ఘ్యాదితిభావః. శ్రమం ఖేదమానశే ప్రాప్తవాన్ - అశ్నోతేః కర్తరిలిట్ - సః కరః రేఖావధేః నేత్రాంతసీమాయాః అన వగామితయా దుర్జ్ఞేయత్వేన హేతునా - పూర్వం ప్రథమం అక్తం కజ్జలలిప్తమేవ - దృశః నయనస్య అంగం ఏకదేశం పునఃపునరాలలంబే జగృహే - అత్ర నయనయో స్తాదృగ్దైర్ఘ్యాసంబంధేఽపి సంబంధోక్త్యతిశయోక్త్యుజ్జీవితోఽయం పునఃపునరక్తాంజన భ్రాంతిమదలంకారఇతి ద్వయోరంగాంగిభావేన సంకరః. ౧౧౮. సకలమితి. సఖీ కాచిత్ తస్యాః ద్రౌపద్యాః సకలమపి వపుః మధ్యాతిరక్తాఖిలగాత్రం - సపది ద్రుతం విభూష్య అలంకృత్య స్వయం విపులే విశాలే ఈక్షణే అంబుజేఇవ యస్యాస్తా

బుజాపి, చిరతరమనవేక్ష్యమధ్యదేశం కరధృతకాంచనకాంచి రేవతస్థౌ.
౧౧౯. ప. కాంచీకలాపమణిబింబితపార్శ్వయోషిత్కౌశేయపఙ్క్తి-
రవనీంద్రసుతా బభాసే, ఆవిర్భవిష్యదధిగోష్ఠికటీనిరుగ్నం వాసశ్శ
తంజనదృశామివసూచయంతీ. ౧౨౦. ప. ఆతంకపీడామదదాం పురాహ
మస్యాస్తదాభావిషువల్లభేషు, ఏవంవిచింత్యేవభయేనపాదే లాక్షాకృ
తంధామ పపాతతస్యాః. ౧౨౧. ప. తస్యాస్సఖీషుసకలాస్వపితత్తదం

థోక్తాపి - మధ్యదేశం ద్రౌపద్యాః మధ్యభాగం చిరతరం సురుచిరేణాపి అనవేక్ష్య - కరేణ ధృతా కాంచనకాంచీ మేఖలా యయా తథోక్తా సత్యేవ తస్థౌ - చిరతరంతస్థావితివా యోజనా-అత్ర మధ్యస్య అనవలోకనాసంబంధేఽపి సంబంధోక్తేరతిశయోక్తిః. ఏవం విశాలనేత్రరూపసామగ్రీసత్త్వేప్యవలోకనకార్యానుత్పత్తేర్విశేషోక్తిశ్చ - ద్వయోరేకవాచకానుప్రవేశస్సంకరః. తదుజ్జీవితతా చేయం సఖ్యాః కాంచీమనలంకృత్య తూష్ణీంస్థిత్య సంబంధోక్తిరూపాతిశయోక్తిరితి ద్వయోరంగాంగిభావేనసంకరః. మధ్యయష్టిమితి పాఠాంతరమనవలోకనాప్రసక్త్యా సందర్భవిరోధాపత్తేరుపేక్ష్యం - పుష్పితాగ్రావృత్తం. ౧౧౯. కాంచీతి. అవనీంద్రసుతా ద్రౌపదీ - కాంచీకలాపే మేఖలాభూషణే యే మణయః తేషు బింబితా ప్రతిఫలితా - పార్శ్వేషు యోషితాం కౌశేయపఙ్క్తిః పట్టవస్త్రమాలా యస్యాస్తథోక్తాసతీ. ని. 'కౌశేయం క్రిమికోశోత్థ'మితివస్త్రభేదేష్వమరః. అధిగోష్ఠి ద్యూతసభాయాం ఆవిర్భవిష్యత్ - కించ ఇదానీం కట్యాం నితంబే లీనం వాసశ్శతం వస్త్రశతం - శతశబ్దోఽనేకత్వపరః. జనానాం దృశాం సూచయంతీ బోధయంతీవ బభాసే - ఉత్ప్రేక్షాలంకారః. ౧౨౦. ఆతంకేతి. అహం లాక్షా ధామ - పురా వారణావతనివాససమయే - అస్యాః ద్రౌపద్యాః భావిషు భవిష్యత్సు వల్లభేషు పతిషు పాండవేషు విషయే ఆతంకేన కదాచిదత్ర వయందగ్ధాభవేమేతి శంకయా - పీడాం దుఃఖం అదదాం అకరవం - దదాతేః కర్తరిలఙ్. ని. 'రుక్తాపశంకాస్వాతంక' ఇత్యమరః. ఏవముక్తప్రకారం విచింత్య స్మృత్వా - భయేనేవ తదా ద్రౌపద్యా అలంకరణసమయే - లాక్షయా అలక్తకేన కృతం ధామ తేజఏవగృహమితి శ్లిష్టరూపకం. ని. 'ధామస్యాద్గృహతేజసో'రితివిశ్వః. తస్యాః ద్రౌపద్యాః పాదే పపాత - ప్రణనామేత్యర్థః. రూపకానుప్రాణితేయముత్ప్రేక్షా - ఇంద్రవజ్రావృత్తం. ౧౨౧. తస్యాఇతి. సకలాసు సఖీషు తస్యాః ద్రౌపద్యాః తత్తత్ చికురాద్యంగం వివాహవేషైః పరిణయోచితతత్తదలంకారైః. వేగాత్ ద్రుతం విభూషితవతీషు సతీషు-కుచయోశ్శిల్పకర్త్రీ అలంకారిణీ సఖీ ఏకైవ-

గం వేగాద్విభూషితవతీషు వివాహవేషైః, కాలక్షపాసహనవృద్ధపురో
హితానాం కోపస్య పాత్రమభవత్కుచశిల్పకర్త్రీ. ౧౨౨. గ. ఏవమ
లంకృతామేనామవలోక్య స్వయమపి సంధ్యారుణిమసంపాదితలాక్షా
కృత్యామంజనతిలకమంజులముఖభాగాం పరిణేతుమివ ప్రతీచీం దిశ
ముపగతవతి భగవతి భాసాంనిధౌ. ౧౨౩. ప. తస్యామేవ క్షపాయాం
సపది నిజకులోత్తంసపార్థోత్సవానామాలోకాయేవ సాక్షాద్విశతి హి
మరుచౌ ద్యాం శుభం యామహూర్తే, సోఽప్యైరథ్యరుక్షన్నరకతఖచి
తైర్వైదిమేతే కుమారాస్సాలంకారాః పురోధస్సరభసనిహితైస్సంవి

కాలస్య క్షపాం అలంకరణేన విలంబనం నసహంతంత ఇత్యసహనాః యే వృద్ధాః పురో
హితాః. దీర్ఘదర్శిత్వద్యోతనాయ వృద్ధత్వవిశేషణం - తేషాం కోపస్య ముహూర్త
కాలాతిక్రమశంకాజనితస్య పాత్రమభవత్ - అత్ర ద్రౌపదీతత్త్వాదృక్కుచాలం
కారకృతవిలంబస్య విశేషణగత్యా పురోహితకోపహేతుత్వాత్ పదార్థహేతుకం
కావ్యలింగం తాదృశ విలంబాసంబంధేఽపి సంబంధోక్తిరూపాతిశయోక్త్యుజ్జీవితమితి
తయోరంగాంగిభావేన సంకరః. వసంతతిలకా. ౧౨౨. ఏవమితి. ఏవముక్తప్రకారేణ
అలంకృతామేనాం ద్రౌపదీమాలోక్యేవ స్వయమాత్మనాపి సంధ్యాయాః అరుణిమా
సాంధ్యారుణవర్ణ ఏవ సంపాదిత లాక్షాకృత్యం యావకాలంకరణం విరచితం యస్యాస్త
థోక్తాం-అంజనస్తిలకశ్చ వృక్షవిశేషౌ తావేవాంజనం కజ్జలం తిలకఇతి శ్లిష్టరూపకం -
తాభ్యాం రంజితౌ అలంకృతౌ ముఖస్య అగ్రస్యేవ వదనస్యభాగౌ నేత్రలలాటదేశౌ
యస్యాస్తథోక్తాం-ప్రతీచీం దిశం పరిణేతుముద్వోఢుమివ-భగవతి భాసాం తేజసాంని
ధౌస్థానే సూర్యే ఉపగతవతి ప్రాప్తవతిసతీత్యుత్తరేణాన్వయః. తామాలోక్యేవ
భాసాంనిధౌ స్వయమపి తాదృశీం ప్రతీచీం పరిణేతుమివోపగతవతీతివా యోజనా -
అత్రరూపకద్వయోజ్జీవితపరిణయోత్ప్రేక్షాయాః ప్రపద్యాలోకనోత్ప్రేక్షాసాపేక్ష
త్వాద్ద్వయోరంగాంగిభావేనసంకరః. ౧౨౩. తస్యామితి. తస్యాం ద్రౌపద్యలంకరణాది
వససంబంధిన్యాం క్షపాయాం రాత్రావేవ - నిజస్య ఆత్మీయస్య కులస్య వంశస్య
ఉత్తంసానాం శిరోభూషణాయమానానామిత్యర్థః. పార్థానాం సంబంధినాం ఉత్స
వానాం వివాహోత్సవానాం - సాక్షాన్నిష్ప్రతిబంధం ఆలోకాయ అవలోకితుమివేత్యు
త్ప్రేక్షా - 'తుమర్థాచ్చ భావవచనాది'తి సంప్రదానత్వం - హిమాః శీతాః రుచయో
యస్య తస్మిన్ చంద్రే - ద్యామాకాశం సపది ద్రుతం విశతిసతి - ఏతే కుమారాః
పార్థాః. అలంకారేణ వైవాహికేన సహితాస్సాలంకారాస్సంతః. శుభంయా శుభదా

ధానైస్సమగ్రామ్. ౧-౨౮. ౪. తత్ర ముహూర్తగుణేష్వివ సమంతాదోజాయమానేషు దీపేషు, మంత్రవిదాం వదనేష్వివ శబ్దాయమానేషు వాద్యేషు, కులపాలికాః కమనీయమణినికాయకోరకితైః కనకభూషణైరవికృత సహజరామణీయకాం కన్యకాముమిమాం సకాశే నివేశయామాసుః. ౧-౨౯. ౫. పూతపార్శ్వకుశాంకురైః పురస్తాన్మణికుట్టిమే,

---

గయుక్తే. ముహూర్తే. ని. '*శుభంయుస్తుశుభాన్విత' ఇత్యమరః. మరకతఖచితైః హారిన్మణిబద్ధైః సోపానైః పురోగాభిః పురోహితైః సగభసం నిహితైః నిక్షిప్తైస్సంపిధానైః సమిత్కుశాదిభిర్వైవాహికోపకరణైః సమగ్రాం సంపూర్ణాం-వేదిం వైవాహికీమధ్యపతిష్ఠన్ ఆరురుహుః. అధిపూర్వాద్రుహేః కర్తరి లుఙ్-స్రగ్ధరావృత్తం. ౧-౨౮. తత్రేతి. తత్ర వివాహవేద్యాం ముహూర్తస్య వివాహలగ్నస్య గుణేషు చంద్రతారాబలాదిష్వివ దీపేషు ద్వయేష్వపీత్యర్థః. ఏవమగ్రేఽపి ఓజాయమానేషు ఓజాఖ్యశుభయోగవదాచరత్సు ప్రకాశమానేషు చ సత్సు-ఏకత్ర - ఉపమానాదాచారఇతిక్యఙ్-'అకృత్సార్వధాతుకయో'రితి దీర్ఘః. అన్యత్ర ఓజశ్శబ్దః తద్వత్పరః. 'కర్తుః క్యఙ్ సలోపశ్చే' త్యుపమానాదాచారార్థే క్యఙ్ - ఓజసోప్సరసోర్నిత్యమితి సకారలోపశ్చ - ఓజాఖ్యో యోగో జ్యోతిశ్శాస్త్రే ప్రసిద్ధః. మంత్రవిదాం వైవాహికమంత్రకోవిదానాం పురోహితానాం వదనేషు వక్త్రేష్వివ-వాద్యేషు ఘనతరసుషిరానద్ధభేదేన చతుర్విధేషు-శబ్దాయమానేషు శబ్దం ఏకత్ర వర్ణాత్మకముచ్చారణేన అన్యత్ర ధ్వన్యాత్మకం వాదనేన కుర్వత్సుసత్సు-శబ్దవైరేత్యాదినా కరోత్యర్థే క్యఙ్ ప్రత్యయః. కమనీయైః మనోహరైర్మణిభిః కోరకితైః సంజాతకోరకైరివ స్థితైః. తారకాదిత్వాదితచ్-కనకభూషణైః కటకాంగదాదిభిః. అవికృతమప్రాపితరూపాంతరం సహజం స్వాభావికం రామణీయకం సౌందర్యం యస్యాస్తాం. అవ్యాజసుందరత్వాన్న భూషణైః కార్యమితిభావః. కన్యకాం ద్రౌపదీమిమాం పాండవానాం సకాశే సన్నిధౌ-కులపాలికాః కులస్త్రియః నివేశయామాసుః ప్రవేశితవత్యః. అత్ర ముహూర్తగుణానాం దీపానాం శ్లేషభిత్తికాభేదాధ్యవసితేనౌజాయమానత్వేన - వాద్యానాం మంత్రవిద్వదనానాం శబ్దాయమానత్వేనౌపమ్యస్య గమ్యత్వాత్కేవలప్రకృతాస్పదస్య తుల్యయోగితాద్వయస్య సంసృష్టిః. ౧-౨౯. పూతేతి. కుశాంకురైరభినవైః పరిస్తరణదర్భైః పూతాః పరిశుద్ధాః పార్శ్వాశ్చత్వారః యస్య తస్మిన్-మణిభిః కుట్టిమే బద్ధభూమౌ - వేద్యామితి యావత్-తస్య ధౌమ్యస్య పాండవపురోహితస్య పురస్తాదగ్రే ప్రతిబింబః ధౌమ్యప్రతిచ్ఛాయేవ అనలః వైవాహికాగ్నిః ప్రాజ్వలత్ ప్రజజ్వాల - పురోహితో దర్భాఖ్యపరిస్తీర్య వేద్యా

ప్రాజ్వలత్తస్య ధౌమ్యస్య ప్రతిబింబ ఇవానలః. ౧౨౬. ప. ధర్మాన్ప్రజాశ్చబహుసంచినుతానయేతి శామ్యత్సమిచ్చటచటాత్కృతిభిర్బ్రువాణః, తామాత్మజాం ద్రుపదరాజ ఇవానలోఽపి ప్రాదాదివోన్నతశిఖాగ్రకరేణ తేభ్యః. ౧౨౭. ప. అథజాతుషాలయసమర్పణాత్కృతం పరిపోషమస్యవపుషోఽభివీక్షితుం, స్పృహయాళవఃకిలపృథాసుతాః క్రమాత్పరిచక్రముర్ధృతభుజంవధూసఖాః. ౧౨౮. ప. కఠినత్వసంపదవలేపభరాత్కుచకుట్మలస్య కురువీరవధూః, కృతనిర్జయేవ పతిపాణిధృతం పద

మగ్నిం ప్రతిష్ఠాపితవానిత్యర్థః. ఉత్ప్రేక్షాలంకారః. శ్లోకవృత్తమ్-పంచమంలఘుసర్వేషు సప్తమం ద్విచతుర్థయోః, గురుషట్కంచ సర్వేషామేతచ్ఛ్లోకస్య లక్షణమితిలక్షణాత్ అస్యైవ యుగ్మవిపులావృత్తమితి నామాంతరమితి ధ్యేయమ్. ౧౨౬. ధర్మానితి. హే పార్థాః యూయం అనయా ద్రౌపద్యాసహ ధర్మాన్ శ్రౌతస్మార్తాన్ ప్రజాః పుత్రాంశ్చ బహు యథాతథా సంచినుత సంపాదయత - చినోతేః విధ్యర్థేలోట్-ఇతి ఉక్తప్రకారేణ బ్రువాణః వదన్ ద్రుపదరాజఇవ అనలోఽగ్నిరపి - సచ సచేత్యర్థః. శామ్యంతీనాం దహ్యమానానాం సమిధాం పాలాశాదీనాం సంబంధిభిః చటచటాత్కృతిభిః చటచటశబ్దైః తద్వ్యాజేనేత్యర్థః. ధర్మాన్ ప్రజాశ్చ బహుసంచినుతానయేతి బ్రువాణస్సన్ - ఉన్నతా శిఖా జ్వాలైవాగ్రకరస్తేన - ఉన్నతా శ్రేష్ఠా శిఖాకాంతిః రాజముద్రాంగుళీయకం వా యస్య తథోక్తేన అగ్రకరేణేతి చ - తేభ్యః పాండవేభ్యః తామాత్మజాం ద్రౌపదీం తస్యావహ్నేరుత్పన్నత్వాదితిభావః. ప్రాదాత్ దత్తవానిత్యుత్ప్రేక్షా - దదాతేః కర్తరిలుఙ్ - అత్రాత్మజాదానేన ప్రకృతయోరేవ అగ్నిద్రుపదయోరౌపమ్యస్య గమ్యత్వాత్తుల్యయోగితాయాః అగ్నేర్దానోత్ప్రేక్షాయాశ్చైకవాచకానుప్రవేశస్సంకరః. ఉత్ప్రేక్షాయాస్తు అపహ్నవరూపకాభ్యాముజ్జీవితత్వాత్తాభ్యామంగాంగిభావేన సంకరః. వసంతతిలకా. ౧౨౭. అథేతి. అథ పాణిగ్రహణానంతరం పృథాసుతాః ధర్మాదయః. వధ్వా ద్రౌపద్యాసహితాః వధూసఖాస్సంతః. జతునా నిర్మితః జాతుషః. త్రపుజతునోష్షుగితినిర్వృత్తార్థేషుక్. ని. 'జతుత్రపుభ్యాంనిర్వృత్తం జాతుషం త్రాపుషం త్రిష్వి'త్యమరః. సచాసావాలయోగృహం తస్య సమర్పణాత్ భక్షణార్థం ప్రదానాత్-కృతం జాతమస్యాగ్నేః వపుషః శరీరస్య పరిపోషం మాంసలత్వమభివీక్షితుం - స్పృహయాళవః కిలేతి సంభావనాయాం - కౌతుకిన ఇవేత్యుత్ప్రేక్షా - తదా క్రమాత్ జ్యేష్ఠానుక్రమేణ అగ్నిం పరిచక్రముః ప్రదక్షిణం చక్రుః. మంజుభాషిణీవృత్తమ్. ౧౨౮. కఠినత్వేతి. సా కురువీరవధూః

పశ్మనశ్శిరసిసానిదధే. ౧౨౯. ప. కన్యయాఽభ్యుపకృతావిధిలాజాః కందళత్యనలరోచిషిపేతుః, పంచవల్లభకరాగ్రవిమర్దాద్బాహువంశగళితా ఇవముక్తాః. ౧౩౦. ప. విధిచోదనాసుమణిదీపయష్టికాస్ఫురదిందిరాప్రతికృతేశ్చ సుభ్రువః, ఉభయోర్వివేచనవిధౌపురోధసస్స్ఖలనం

ద్రౌపదీ - కుచః కుట్మలః ముకుళఇవ తస్య కఠినత్వసంపదా కాఠిన్యసమృద్ధ్యా యోఽవలేపభరః గర్వాతిశయః తస్మాద్ధేతోః. కృతః స్వీకృతః నిర్జయః విజయః యయా తథోక్తేవేత్యుత్ప్రేక్షా - పతీనాం పాణిభిర్ధృతం పదం చరణం అశ్మనః పాషాణస్య శిరసిఉపరినిదధే నిహితవతీ - వైవాహికం కర్మ సప్తపద్యాఖ్యమకరోదిత్యర్థః. ప్రమితాక్షరా వృత్తమ్. ౧౨౯. కన్యయేతి. కన్యయా ద్రౌపద్యా అభ్యుపకృతాః అభిసమీపే ఉపకృతాః. విధయే లాజహోమాఖ్యవైవాహికకర్మణే లాజాః. పంచానాం వల్లభానాం కరాగ్రైర్విమర్దాత్ పాణిగ్రహసమయే పీడనాద్ధేతోః బాహురేవ వంశో వేణుః తస్మాద్గళితాః ముక్తాః మౌక్తికా ఇవేత్యుత్ప్రేక్షా - కందళతి ప్రజ్వలతి అనలస్య వైవాహికాగ్నేః రోచిషి జ్వాలాయాం పేతుః. అత్ర విధిలాజానాం ధావళ్యాదిగుణనిమిత్తకోత్ప్రేక్షాయా బాహువంశేతి రూపకానుప్రాణితత్వాత్ ద్వయోరంగాంగిభావేన సంకరః. అభ్యుపహృతాఇతి పాఠాంతర ముక్తార్థస్య లాక్షణికత్వాపత్తేరుపేక్ష్యమ్-స్వాగతా. ౧౩౦. విధీతి. విధయే వధూకర్తృకవైవాహికకర్మకరణార్థం చోదనాసుప్రేరణాసు విషయే మణిమయీషు దీపయష్టికాసు పరితః స్ఫురంత్యాః ఫలంత్యాః ప్రతికృతేః ద్రౌపదీప్రతిబింబస్య - సుభ్రువో ద్రౌపద్యాశ్చ ఉభయోర్వివేచనవిధౌ ఇయం ద్రౌపదీ ఇయంతత్ప్రతికృతిరితి పార్థక్యేన జ్ఞానవిషయే - పురోధసః ధౌమ్యస్య స్ఖలనం ప్రమాదో బభూవ-మంత్రో వైవాహిక కర్మాంగం తంత్రం తదనుష్ఠానం తయోస్తు స్ఖలనం న బభూవ - అత్ర ద్రౌపదీ తత్ప్రతికృత్యుభయవివేచనే మంత్రతంత్రద్వయేచ ప్రసక్తస్య ప్రమాదస్యపూర్వస్మిన్నేవ నియమనాత్పరిసంఖ్యాలంకారః. యత్తు 'స్ఫురదిందిరాప్రతికృతే'రితి పాఠాంతరం. యచ్చవా 'మణిమయ్యాః దీపయష్టికాయాః దీపస్తంభస్య పరితః ఉపరి స్ఫురంత్యాః ఇందిరాప్రతికృతేః లక్ష్మీప్రతిమాయాః పూజార్థం నిక్షిప్తాయా ఇతి నృసింహవ్యాఖ్యానం - తదుభయమప్యశుద్ధం - జగత్పూజ్యాయాః లక్ష్మీప్రతిమాయాః పీఠికాయామేవ స్థాప్యతయా దీపస్తంభోపరి విన్యాసస్య ప్రసిద్ధివిరుద్ధత్వాత్తన్నామకదోషాపత్తేః. ఉక్తార్థస్య మహతాం పీడాకహత్వాదశ్లీలదోషాపత్తేశ్చ. కల్యాణమితి మంగళశ్లోకేసైతత్కావ్యకర్తుశ్శ్రీవతయా ప్రత్యభిజ్ఞానాత్కథంచిత్ప్రశస్థితాయాస్త

బభూవనతుమంత్రతంత్రయోః. ౧౩౧. ప. బాహుప్రతాప ఇవ సాక్షిణి
హవ్యవాహే సామంతరాజధరణేరివ యాజ్ఞసేన్యాః, కాంతౌసమంక్ర
మశఏవ కరం గృహీత్వా హర్షేణ వృద్ధిమభజన్నవనీంద్రపుత్రాః. ౧౩౨.
ప. పాంచాలరాజశ్చసపాండవశ్చ పుష్యత్తమా పూజకపూజ్యభావమ్,
ఆఢ్యంభవిష్ణుత్వమకించనత్వం వ్యత్యస్యతాం తావివయౌతకైస్స్వైః.

స్యాఇతి వక్తవ్యత్వేఽపి గౌరీప్రతిమాయా ఏవ తథాత్వావశ్యకత్వాచ్ఛైవానాం
తత్రాద్వేషేఽపి ప్రకృతాయాః (ద్రౌ)పద్యాః ప్రకర్షా ప్రసక్త్యాతత్ప్రకర్షాఖ్యదోషా
పత్తేశ్చేతి సుధీభిర్విభావనీయం - మంజుభాషిణీవృత్తమ్. ౧౩౧. బాహుప్రతాప
ఇతి. అవనీంద్రస్య పాండోః యుధిష్ఠిరాదయః. బాహుప్రతాప ఇవ హవ్య
వాహే అగ్నౌ ఉభయస్మిన్నపి సాక్షిణిసతి-ద్వయం సాక్షీకృత్యేతి యావత్-సామం
తరాజానాం శత్రునృపాణాం ధరణేః రాజ్యస్యేవ - యాజ్ఞసేన్యాః ద్రౌపద్యాః
కరం పాణిం బలించ క్రమశః జ్యేష్ఠానుక్రమేణ-కాంతౌసమం వాంఛాసమకాలమేవ
గృహీత్వా - హర్షేణ యా వృద్ధిః తాం సంతోషసమృద్ధిమితి యావత్ - అభజన్
ప్రాపుః-అత్ర బాహుప్రతాపహవ్యవాహయోస్సాక్షిత్వకరణేన సామంతరాజధరణీ
యాజ్ఞసేన్యోః శ్లేషభిత్తికాభేదాధ్యవసితకరగ్రహణేన చౌపమ్యస్య గమ్యత్వాత్తుల్య
యోగితాద్వయస్యాంగాంగిభావేన సంకరః. ఏవం తాదృశగ్రహణస్య విశేషణగత్యా
సంతోషసమృద్ధిప్రాప్తిహేతుత్వాత్పదార్థహేతుకం కావ్యలింగం - ద్వయోశ్చ సం
సృష్టిః. వసంతతిలకావృత్తమ్. ౧౩౨. పాంచాలేతి. పూజకః పూజాకర్తా - పూజ్యః
పూజార్హః తయోర్భావం పూజకత్వం పూజ్యత్వం పుష్యత్తమా అతిశయేన పోష
యంతౌ - ఏకః పూజయన్ అపరః పూజ్యమానఇతి యావత్ - స ప్రసిద్ధః పాం
చాలరాజో ద్రుపదశ్చ స పాండవః ధర్మరాజశ్చ తౌ ద్వౌ - యౌతకైః వివాహ
కాలదేయద్రవ్యైః కరణైః ఆఢ్యంభవిష్ణుత్వం ధనికత్వం అంకిచనత్వం దారిద్ర్యం
ద్వేఅపి కర్మణీ - తే ధనికత్వదారిద్ర్యే - తౌ పాంచాలరాజపాండవావివ వ్యత్యస్య
తాం విపరీతీచక్రతుః. వ్యతిపూర్వాదస్యతేః కర్తరిలఙ్ - ప్రథమం ద్రుపదః కన్యా
యౌతకదానాభ్యాం పూజకోఽకించనశ్చ అభూత్ - తదుభయప్రతిగ్రహాభ్యాం
యుధిష్ఠిరః పూజ్య ఆఢ్యంభవిష్ణుశ్చాభూత్ - పశ్చాచ్ఛ్వశురస్య గురుత్వస్మరణాదకిం
చనస్యైవ ప్రతిగృహీతృత్వాచ్చ ద్రుపదః పూజ్యోఽభూత్ - ధనికస్యైవ దానస
మర్థత్వా జ్జామాతృత్వాచ్చ యుధిష్ఠిరః పూజకోఽభూదితి సముదాయార్థః. ఆఢ్యంభ
విష్ణుత్వమిత్యత్ర - కర్తరిభువః 'ఖిష్ణుచ్ ఖుకఞౌ' విత్యాఢ్యోపపదాద్భువః ఇష్ణుచ్

౧౩౩. గ. ఏవమంతరిక్షనిక్షిప్తలక్ష్యవేధనలక్షణేన శుల్కనిష్కేణ నిజకంఠనిష్కాయితకన్యాభుజలతానేతా న్పథి కౌంతేయా నవగంతారో దురహంతారోపితనివర్తనమతయో వికర్తనతనయోపాయవిధేయై స్సహ సంమంత్ర్య సమారబ్ధపూర్వస్య యుద్ధపలాయనాధ్యయనస్య ద్వితీయావృత్తివిచ్ఛిత్తిం పరిజిహీర్షమాణా ఇవ తే శకునిభాగినేయా స్సేనాపురస్సర నిస్సాణ నిస్సారిత నిస్స్వన లాలితైః క్ష్వేళితైః క్షాళిత

త్వాత్-అరుర్ద్విషదిత్యాదినాముమ్-'తస్యభావస్త్వతలా'వితి త్వప్రత్యయేచ రూపం-అనాఢ్య ఆఢ్యోభవతీతి ఆఢ్యంభవిష్ణుః. నాస్తి కించన యస్యేత్యకించన ఇత్యుభయత్ర విగ్రహః. అత్ర ద్రుపదయుధిష్ఠిరయోః ధనికత్వదారిద్ర్యయోశ్చ వ్యత్యాసీకరణేనా పమ్యస్య గమ్యత్వాత్కేవల ప్రకృతాస్పదస్తుల్యయోగితాభేదః-అత్ర 'వ్యత్యస్యతాం తావివ యాతకైస్తే'ఇత్యేవ పాఠః. 'యాతకైస్స్వ'రితి పాఠాంతరంతు సః తావివేతి పదత్రయార్థాన్వయస్యాసంగతత్వాది దోషాదుపేక్ష్యం - ఇంద్రవజ్రావృత్తం.౧౩౩. ఏవమితి. ఏవముక్తప్రకారేణ అంతరిక్షే ఆకాశే నిక్షిప్తస్య వేణ్వాద్యూర్ధ్వదండే బద్ధస్య లక్ష్యస్య వేధనలక్షణేన భేదనాత్మకేన శుల్కేన కన్యాయా ఆవర్జనార్థం పరిదేయేన నిష్కేణ దీనారేణేతిజాత్యేకవచనం - నిజేషు కంఠేషు నిష్కాయితా భూషణవిశేషవదాచరంతీ కన్యాయాః ద్రౌపద్యాః భుజలతా యేషాం తాన్ - తాదృశ శుల్కలబ్ధద్రౌపదీభుజాలింగితానిత్యర్థః. 'సాష్టేశతే సువర్ణానాం హేమ్న్యురోభూషణేపలే, దీనారేపిచనిష్కోఽస్త్రీ'త్యమరః - ఏతాన్ ద్రౌపదీపరిణేతౄన్ కౌంతేయా నవగంతారః పార్థాఇతి జానంతఇత్యర్థః. ఏతాన్ కౌంతేయాన్ అవగంతారః అవజ్ఞాతారః తిరస్కర్తార ఇతి యావదితివా - అతఏవ పథి మార్గమధ్యే-దురహంతయా దురహంకారేణ ఆరోపితా ప్రాపితా-నివర్తనే పాండవేభ్యో ద్రౌపద్యా అపహరణే పాండవానాం ద్రౌపదీవివాహపలాయనేవా విషయే మతిర్నిశ్చయః యేషాంతే - శకునేర్భగినీ గాంధారీ తత్పుత్రాః భాగినేయాః దుర్యోధనాదయః. భాగినేయానాం 'మాతులానుకారిణీ ప్రకృతి'రితి ప్రసిద్ధ్యా శకునివద్దుర్మతిత్వద్యోతనాయ తేషాం తథా నిర్దేశః - వికర్తనస్సూర్యః తత్తనయస్య కర్ణస్య ఉపాయేషు కార్యాలోచనేషు విధేయైః స్థితైః. ని. 'వికర్తనార్కమార్తాండ మిహిరారుణపూషణః' - 'విధేయో వినయగ్రాహీ వచనేస్థిత ఆశ్రవ' ఇతిచామరః. సహాయైః దుశ్శాసనాదిభిః సంమంత్ర్య సమ్యగాలోచ్య - పూర్వం ద్రుపదాయ ద్రోహకాలే ఆరబ్ధస్య ఉపక్రాంతస్య ఆరబ్ధపూర్వస్య - తదా నానాదేశ్యైస్సహైషామపి పలాయితత్వాదితిభావః. యుద్ధే పలాయ

గవాక్షమానకక్ష్యం ద్రుపదనగరం పునరపి నిరుద్ధ్య నిరుచ్ఛ్వాసయాం
చక్రుః. ౧౩౪. గ. తత్క్షణమేవ సత్వరం నిర్గత్వరేషు వివిధైరాయుధై
రశూన్యేషు ద్రుపదసైన్యేషు. ౧౩౫. ప. పృథాసుతాస్తేఽపి రథాధి
రూఢా ద్విధా విచార్యైవ పురాన్నిరీయుః, శరైర్విధాతుం ద్విషతోఽ
పిచూర్ణాం స్తత్సుభ్రువామప్యలకానచూర్ణాన్. ౧౩౬. ప. శంఖాన్ద
ధ్ముస్తాడయంతిస్మ భేరీశ్చక్రుః క్ష్వేళాంశ్చాపనాదం వివవ్రుః, సిద్ధాదీనాం
ద్యోసదాం లాలనీయే యుద్ధారంభే తే ద్వయేఽపి ప్రవీరాః. ౧౩౭. ప.

నస్యైవాధ్యయనస్య వేదస్య ద్వితీయాయాః ఆవృత్తేరభ్యాసస్య విచ్ఛిత్తిం విచ్ఛేదం
పరిజిహీర్షమాణాః పరిహర్తుమిచ్ఛంత ఇవేత్యుత్ప్రేక్షా-పరిపూర్వాద్ధరతేఃసన్నంతాల్లట
శ్శానచ్ - సేనాయాః పురస్సరాత్ అగ్రవర్తినః నిస్సాణాత్ జయదుందుభేః నిస్సా
రితైః ప్రవర్తితైః నిస్వానైః ఝాంకారైః లాలితైః మిశ్రితైః సింహనాదైః - క్షాళితం
నిరస్తం గవాక్షాణాం మానమేవ కక్ష్యం మాలిన్యం యస్యతత్ - ప్రతిధ్వనితగవాక్ష
మిత్యర్థః - 'కాక్ష్య'మితి పాఠే కక్ష్యైవ కాక్ష్యం. వ్రతమిత్యర్థః - 'మానకాక్ష్య'
మితి పాఠే మానకాఠిన్యమిత్యర్థః. ద్రుపదస్య పురంపునరపి నిరుధ్య - నిరుచ్ఛ్వాస
యాంచక్రుః నిర్బంధం చక్రుః. నిశ్వాసోఽపి యథాతత్రత్యానాం న నిర్గచ్ఛే
త్తథా చక్రురిత్యర్థః. ౧౩౪. తదితి. తత్క్షణం నిరోధనసమకాలమేవ వివిధైః
ఖడ్గగదాతోమరశరాసనాదిభిరాయుధైః అశూన్యేషు సహితేషు ద్రుపదసైన్యేషు
సత్వరం నిర్గతేషు యుద్ధార్థమాగతవత్సు సత్స్విత్యుత్తరేణాన్వయః. ౧౩౫. పృథేతి.
తే పృథాసుతా అపి రథేష్వధిరూఢాస్సంతః శరైర్బాణైః ద్విషతః శత్రూన్ దుర్యో
ధనాదీన్ చూర్ణాన్ లవచ్ఛిన్నానిత్యర్థః. తేషాం ద్విషతాం సంబంధినీనాం సుభ్రు
వాం స్త్రీణామలకాన్ చూర్ణకుంతలాన్ అచూర్ణానపి వైధవ్యేన కుంకుమాదిచూర్ణ
రహితాంశ్చ విధాతుం కర్తుమివ ద్విధా విచార్య ఆలోచ్యేవేత్యుత్ప్రేక్షా - పురాత్
ద్రౌపదాన్నిరీయుః నిర్గతవంతః. ఉపజాతిః. ౧౩౬. శంఖానితి. తే ద్వయేఽపి
పాంచాలాః కౌరవాశ్చ ప్రవీరాః-దివి స్వర్గే అంతరిక్షేచ సీదంతి వసంతీతి ద్యోసదః
సిద్ధాః నారదాదయో దేవయోనివిశేషాశ్చ ఆదయో యేషాంతేషాం - లాలనీయే
యుద్ధస్య ఆరంభే శంఖాన్ దధ్ముః అపూరయన్ - ధ్మాతేః కర్తరిలిట్ - భేరీః తాడ
యంతిస్మ - అతాడయన్ - క్ష్వేళాన్ సింహనాదాన్ చక్రుః అకుర్వన్ - చాపస్య
ధనుషః నాదాన్ టంకారాన్వివవ్రుః చక్రురిత్యర్థః. వృణోతేః కర్తరిలిట్ - అత్రానే
కక్రియాయౌగపద్యాత్సముచ్చయాలంకారః. శాలినీవృత్తం. శ్లో. 'శాలిన్యుక్తామ్తౌత
గౌగోబ్ధిలోకైః'రితిలక్షణాత్. ౧౩౭. అనయోరితి. అనయోర్బలయోః కౌరవపాంచాల

అనయోర్బలయోర్మహారథానా మవలోకాయ నభోజుషాం సురీణాం,
సుదృశాంచ పురస్య సౌధభాజాం వరణస్రగ్విధృతేవ భేదికాభూత్. ౧౩౭. ప.
ఆసీదతామాశు ధనుర్ధరాణామాసీదతామ్యత్కరకౌశలానాం,
క్షణం మిథో బాణగణం నిరుధ్య వ్రణం వినా తత్ర రణం నవంయత్. ౧౩౮. ప.
ద్విరదం ద్విరదస్తురగం తురగో రథికం రథికః పదగం పదగః,
ఇతరేతరమేత్య రణం విదధే దివి నారదవిస్మయనాకతరుమ్. ౧౪౦. ప.

చతురంగయోః. యుధ్యమానయోరితి శేషః - మహారథానామవలోకాయ - దర్శనం కర్తుమిత్యర్థః-'క్రియార్థోపపదస్యచ కర్మణి స్థానిన'ఇతి సంప్రదానత్వం - నభోజుషాం గగనభాజాం సురీణాం దేవస్త్రీణాం. జాతేరస్త్రీవిషయాదయోపధాదితిఙీష్-సౌధభాజాం ప్రాసాదాగ్రగతానాం పురస్య సుదృశాం పౌరాంగనానాంచోభయాసాం-విధృతా కరేణగృహీతా వరణస్య యుద్ధేమృతానాం పతిత్వేన వరణార్థం స్రక్ మందారమాలైవేతి తాదర్థ్యే షష్ఠీసమాసః. భేదికాఇమాస్సుర్యః వరణస్రగ్ధారణాత్ ఇమాః పౌర్యః తదభావాదితి మిథోభేదానుమానికా అభూత్. ఇత్యనుమానాలంకారః. తేన పౌరాంగనానాం మర్త్యాతిశాయిసౌందర్యం వ్యజ్యతఇత్యలంకారేణ వస్తుధ్వనిః. ఔపచ్ఛందసికమ్. ౧౩౭. ఆసీదతామితి. ఆశు సత్వరమాసీదతాం యుద్ధాయ సన్నహ్యతాం - అతామ్యత్ అవిచ్ఛిద్యమానం కరయోః కౌశలం ధనుర్గ్రహణశరసంధానాదిషు నైపుణ్యం యేషాంతేషాం - ధనుర్ధరాణాం మిథః - అన్యోన్యం బాణగణానాముపరోధాన్నిరోధాద్ధేతోః - కస్యాపి ధనుర్ధరస్య వ్రణం క్షతం నాభూత్ - యద్యస్మాత్కారణాత్-రణం యుద్ధం నవం నూతనం నవిద్యతే వకారో యస్మింస్తథోక్తమితిచ - రణశబ్దస్య వకారసహితత్వే వ్రణంస్యాదిత్యర్థః. అత్రచ పక్షే వాచ్యవాచకయోరభేదాధ్యవసాయః. బాణైర్బాణానాం నిరోధే శరీరభేదనాయోగాద్వ్రణస్యాప్రసక్తిరితి తత్వం – 'బాణగణోపరోధాద్వ్రణం న కస్యాపి రణంనవంయ'దిత్యేవపాఠః. బాణగణాన్నిరుధ్య వ్రణంవినా తత్ర రణంమహీయ ఇతిపాఠాంతరేతు- 'తత్రేతి, మహీయ' ఇతిచ పదద్వయస్య వైయర్థ్యాన్నిరర్థకత్వదోషః. ఉక్తస్వారస్యాయోగశ్చేతిధ్యేయమ్. ౧౩౮. ద్విరదమితి. ద్విరదః గజః తదారూఢఇత్యర్థః. ఏవమగ్రే ద్విరదం - తురగః అశ్వః తురగం - రథికో రథారూఢః రథికం-పదగః పాదచారీ పదగంచ - ఏవమితరేతరం అన్యోన్యమేత్య సంగత్య - దివి అంతరిక్షే నారదస్యమునేర్యోవిస్మయః ఆశ్చర్యం తస్యనాకతరుం కల్పవృక్షం-ఆశ్చర్యజనకమిత్యర్థః. రణం యుద్ధం విదధే చకార- 'రథికం రథిక'ఇత్యాదిపాఠస్తు క్రమభ్రష్టదోషాదుపేక్ష్యః. ౧౪౦. రజఇతి. రజాంస్యే

రజోఽన్ధకారేషు దృశోఽన్ధయత్సు కరైః కరాన్కౌతుకసూత్రచిహ్నాన్, పరామృశన్తో యుధి పాణ్డుపుత్రాః పరస్పరం పర్యహరన్ప్రహారాన్. ౧౪౧. ప. సోమకేష్వపసర్పత్సు సూర్యసూనోశ్శితైశ్శరైః, కూజయామాస కోదణ్డం కులిశాయుధనన్దనః. ౧౪౨. గ. తేన జనన ఇవ ప్రధనేఽపి వృకోదరద్వితీయే నకరోదరపరికర్మీకృతస్య కార్ముకస్య వర్మనిర్మాథిభిశ్శరోర్మిభి ర్నికృత్తమర్మాణో భయవిసారిభిస్స్వేదవారిభిస్స్వపదాన్యేవ యానపదే ఽభిషిఞ్చన్తస్సమరాజిరకన్దలితపార్థయశశ్చతుర్థీచన్ద్రకలావలోకనం పరిహర్తుమివ ముఖం నివర్త్య

వాన్ధకారాః రజాంస్యన్ధకారాణీతివా-తేషు దృశః నేత్రాణి అన్ధయత్సు అన్ధీకుర్వత్సుసత్సు - పాణ్డుపుత్రాః కరైః స్వైః కౌతుకసూత్రం ప్రతిసరః చిహ్నం యేషు తాన్ కరాన్ పరామృశన్తః స్పృశన్తస్సన్తః. యుధి పరమన్యోన్యం పర్యహరన్ ప్రహారాన్ శస్త్రఘాతాన్ పరిహృతవన్తః. మిథ ఇతి శేషః. అత్ర నవకౌతుకహస్తస్పర్శేన పాణ్డవానాం స్వత్వానుమానాదనుమానాలఙ్కారః. తథా అసమ్బన్ధేఽపి సమ్బన్ధోక్తిరూపాతిశయోక్తిశ్చ - ద్వయోరేకవాచకానుప్రవేశస్సఙ్కరః. ౧౪౧. సోమకేష్వితి. సూర్యసూనోః కర్ణస్య శితైస్తీక్ష్ణైశ్శరైః బాణైః సోమకేషు పాఞ్చాలేష్వపసర్పత్సు పలాయమానేషుసత్సు-కులిశం వజ్రం ఆయుధం యస్యతస్య ఇన్ద్రస్య నన్దనః అర్జునః. కోదణ్డం చాపం కూజయామాస-గుణాకర్షేణ ధ్వనయతిస్మ - సూర్యసూనోస్తత్ప్రసూతాయాదీప్తైః శితైః స్తీవ్రైశ్శరైరివ శరైః కిరణైః సోమకేషు చన్ద్రవద్ధవళేషు జలేషు అపసర్పత్సు శుష్యత్సుసత్సు-కులిశాయుధం నన్దయతి వాహనత్వేనేతి నన్దనః మేఘః. కస్య బ్రహ్మణః ఉత్ ఊర్ధ్వమణ్డం బ్రహ్మాణ్డోర్ధ్వభాగం ఆకాశం కూజయామాస-గర్జితైరితిభావః. ని. 'కశ్చిత్త్వాత్మరవిబ్రహ్మధాతృమూర్ధ్నసుఖేషుక'మితివిశ్వః. ఇత్యర్థాన్తరేతు నశ్లేషః. అభిధాయా ఇత్యాదేరుక్తత్వాదితి. ౧౪౨. తేనేతి జననే జన్మనీవ ప్రధనే యుద్ధేఽపి ఉభయత్ర చేత్యర్థః. వృకోదరో భీమః ద్వితీయస్సహాయో యస్య-వృకోదరస్య ద్వితీయఇతిచ తేనార్జునేన కరస్య ఉదరే మధ్యే పరికర్మీకృతస్య అలఙ్కారీకృతస్య కార్ముకస్య చాపస్య సమ్బన్ధిభిః వర్మాణి కవచాని నిర్మథ్నన్తీతి రథోక్తైః శరాణామూర్మిభిః పరమ్పరాభిః నికృత్తాని భిన్నాని మర్మాణి ఆయుస్థానాని యేషాం తే-సౌబలేయాః దుర్యోధనాదయః. భయేన విసారిభిస్స్రవద్భిః స్వేదవారిభిః స్వేషాం పదాని చరణాన్యేవ యానపదే వాహనస్థానే అభిషిఞ్చన్తః పాదచారిణస్సన్తః. సమరాజిరే యుద్ధప్రాఙ్గణే కన్దళితమఙ్కురితం పార్థయశ ఏవ చతుర్థీచన్ద్రః తస్య అవలోకనం పరిహ

సౌబలేయాః కేవలై రేవబాహుభిః కురుపుటభేదనం ప్రతి పలాయాం బభూవుః. ౧౪౩. ప. బీభత్సుచాపవివృతేషు మహత్సు కర్మస్వేకం దృఢం జగృహిరే యుధి ధార్తరాష్ట్రాః, వీక్ష్య స్థితేషు విమతేషు విలోలజీవం పృష్ఠం ప్రకాశ్యగమనం పృథునా జవేన.౧౪౪. ప. విజయాత్పరమే తేషామృజవో౽ప్యతిభీషణాః, సద్యోగుణాస్సముస్నేమురవనేముస్తు ధన్వనామ్. ౧౪౫. ప. తే నివృత్య నగరంసమావసన్నూభాషితా ద్రుపదరా

ర్తుమి వేత్యుత్ప్రేక్షా - చతుర్థీచంద్రదర్శనమపవాదహేతురితి ప్రసిద్ధం - ముఖం నివర్త్య పరావృత్య లజ్జావశాదితిభావః. కేవలైర్నిరాయుధైరేవ బాహుభిరుపలక్షితాః. కురుపుటభేదనం హస్తినపత్తనం ప్రతి - పలాయాంబభూవుః. పలాయనం చక్రుః. ౧౪౩. బీభత్స్వితి. యుధి యుద్ధే బీభత్సోరర్జునస్య చాపేన వివృతేషు ప్రకటితేషు మహత్సు శ్లాఘ్యేషు కర్మసు క్రియాసు - తన్మధ్యేఇత్యర్థః. విమతేషు శత్రుషు వీక్ష్య స్థితేషు సన్నద్ధేషు సత్సు - పృష్ఠంచాపదండపశ్చాద్భాగం ప్రకాశ్య-పృథునామహతా జవేన వేగేన విలోలాజీవా శింజినీ యస్మిన్కర్మణితత్తథా గమనం బాణప్రయోగార్థం ఆకర్షణాద్ధనుర్మండలీభవనాత్మకం దృఢం ఏకం కర్మ - ధార్తరాష్ట్రాః తదాపలాయనకాలే జగృహిరే గృహీతవంతః. కుతో విమతేషు వీక్ష్య స్థితేషుసత్సు విలోలః గతాగతః జీవః ప్రాణధారణం యస్మిన్ తద్యథా పృష్ఠం దేహపశ్చాద్భాగం ప్రకాశ్య పృథునా జవేన గమనం జగృహురి వేత్యుత్ప్రేక్షా వ్యంజకాప్రయోగాద్గమ్యా శ్లేషానుప్రాణితాచ-వసంతతిలకావృత్తమ్. ౧౪౪. విజయాదితి. ఏతేషాం పాండవానాంసంబంధినః గుణాః శౌర్యధైర్యాదయః ఋజవః వినయాన్వితత్వా న్మృదవో౽పి అకుటిలాఅపీతివా-అవక్రాఅపీతి చ - విజయాత్పరం కౌరవజయానంతరం అతిభీషణాః అతిభయంకరాస్సంతః 'అరిభీషణా' ఇతి పాఠాన్తరం. సద్య స్తత్క్షణమేవ సముస్నేముః. సమ్యగున్నతిం ప్రాప్తాః. ఉన్నమ్రాబభూవురితిచ-ధన్వనాం చాపానాంతు గుణాః శింజన్యః అతిభీషణా అపి విజయాత్పరమవనేముః అవనమ్రాః అవరోపితాఇతి చ-ఏతేషాం గుణాః విజయాదర్జునాత్ తత్ప్రీతాపాద్ధేతోరితి యావదిత్యపి ప్రాహుః. అతఏవశ్లేషప్రతిభోత్థాపితస్య విరోధాభాసద్వయస్య సంసృష్టిః. ౧౪౫. తఇతి. తే పాండవాః నగరం ద్రుపదపురం ప్రతినివృత్య యుద్ధాత్ప్రత్యాగత్య-అశేషాణాం లోకానాం జనకేనాపి-జన్యస్యభావముత్పత్తిం పరైస్సఖ్యంచ ఉపజగ్ముషా ప్రాప్తవతా. ని. 'జన్యాఃస్నిగ్ధావరస్య యే' ఇత్యమరః. శౌరిణాసమం శ్రీకృష్ణేన సహ ద్రుపదరాజస్య పూజయా భూషితాస్సంతః సమావసన్ వసంతిస్మ - ద్రుపదపురఇతిభావః. అత్రాపి విరోధాభాసః శ్లేషాను

జతూజయా, అప్యశేషజనకేన శౌరిణా జన్యభావముపజగ్ముషా సమమ్.
౧౮౬. ప. పార్థఏవ సహజేష్వఖిలేషు ప్రాయశో యుధి బలం శ్రుతవత్యాః, అన్వభూదధికమీక్షణవృష్టీ రార్జకాంశమివ రాజసుతాయాః.
౧౮౭. ప. వృత్తాంతమేతమవకర్ణ్య స రాజవృద్ధః క్షత్త్రాసకాశముపనాయ్య సహానుజాతైః, ధర్మాత్మజాయ ధురి కంసభిదోఽర్ధభావాదన్వర్థతామథ విభజ్య దదౌ స్వనామ్నః. ౧౮౮. ప. తస్మిన్నాహిత లక్షణే నృపసుతే రాజ్యాభిషిక్తే సతి స్వాన్యక్షీణి దధుర్యదంబుశిశిరం లిప్తాంగకే కుం

ప్రాణితశ్చ - రథోద్ధతావృత్తమ్. ౧౮౬. పార్థఇతి. అఖిలేషు సహజేషు భ్రాతౄణాం మధ్య ఇత్యర్థః. పార్థః అర్జున ఏవ యుధి యుద్ధే బలం ఆత్మశౌర్యం ప్రాయశః శ్రుతవత్యాః రాజసుతాయాః ద్రౌపద్యాః ఈక్షణవృష్టిః కటాక్షపాతాన్ - ఆర్జకస్య అంశం అధికంభాగమివ అన్వభూత్ అనుభూతవాన్ - ఆర్జకస్య అంశద్వయస్మరణాదితిభావః. ఉత్ప్రేక్షా-స్వాగతావృత్తమ్. ౧౮౭. వృత్తాంతమితి. అథ స రాజవృద్ధః ధృతరాష్ట్రః ఏనం ఆజతుగృహాచ్చ్యవనం ఆకౌరవపలాయనం ప్రసిద్ధం వృత్తాంతం అవకర్ణ్య శ్రుత్వా - క్షత్త్రా విదురేణ అనుజాతైః భ్రాతృభిర్భీమాదిభిస్సహ సకాశం స్వసమీపం ప్రతి ఉపనాయ్య ప్రాపయ్య ధర్మాత్మజమితి భక్తిపరిణామేన యోజ్యం - కంసభిదః శ్రీకృష్ణస్య ధురి అగ్రే ధర్మాత్మజాయ యుధిష్ఠిరాయ - స్వస్యనామ్నః ధృతరాష్ట్ర ఇతి సంజ్ఞాయాః అన్వర్థతాం ధృతరాష్ట్రత్వం రాజ్యధారణమితి యావత్ - అర్ధభావాద్విభజ్య అర్ధత్వేన విభాగంకృత్వా దదౌ - అర్ధరాజ్యం దత్తవానిత్యర్థః. వసంతతిలకావృత్తమ్. ౧౮౮. తస్మిన్నితి. ఆహితాని సంఘటితాని లక్షణాని ఛత్త్రచామరాదిరాజచిహ్నాని యస్మిన్ తథోక్తే తస్మిన్ నృపసుతే ధర్మరాజే - రాజ్యే అభిషిక్తేసతి ధృతరాష్ట్రేణేతిభావః. యద్యస్మాత్ స్వాని స్వీయాని అక్షీణి నేత్రాణి శిశిరం శీతలం అంబు ఆనందోత్థం దధుః ధృతవంతః. ఏవం తస్మిన్ నృపతే కుంకుమైశ్చందనమిశ్రితైః లిప్తాన్యంగాని యస్య తస్మిన్ తత్కే సతి - శైషికః కప్ప్రత్యయః. స్వాక్షీణి యద్యస్మాత్ రాగమారుణ్యం అనురాగం చ బిభరాంబభూవుః. దధుః - 'భీహ్రీభృహువాం శ్లు' వచ్చేతిబిభర్తేరామిశ్లువద్భావాద్ద్విత్వమ్ - 'భృఞామి' దిత్యభ్యాసస్య ఇత్వం - తస్మిన్ నృపసుతే వందిభిః స్తుతిపాఠకైః వర్ణితే స్తుతేసతి - యద్యస్మాత్ స్వాన్యక్షీణి నిష్పందత్వం నిశ్చలత్వం ఉత్సేకాదవికృతత్వమితి యావత్. అవహన్ వహంతిస్మ-అతః ఉక్తహేతుత్రయాత్ పౌరాః పురజనాః తం ధర్మరాజం స్వేషాం దృష్టిశ్చక్షురితి విప్రాః సంభావయంతిస్మ. స్ఫుటమిత్యుత్ప్రేక్షా - సాచ అభిషేకకుంకు

కుమ్మైః, రాగంయద్విభరాంబభూవురవహాన్యద్వర్ణితే వందిభిర్నిష్పందత్వ
మతస్స్వవృష్టిరితి తం పౌరా వివవ్రుస్స్ఫుటమ్. ౧౪౯.

ఇత్యనంతభట్టస్య కృతౌ శ్రీమతి చంపూభారతే
ద్వితీయః స్తబకః.

మానులేపవందివర్ణ్ణనైః రాజ్ఞ ఇవ స్వదృష్టేరప్యంబుధారణరాగభరణావిక్రృతత్వవహన వాక్యార్థానాం హేతుత్వేన కావ్యలింగత్రయోజ్జీవితేతి - తస్యాః తేషాంచాంగాంగి భావేన సంకరః శార్దూలవిక్రీడితమ్.

ఇతి శ్రీసదాశివపదారవింద వందనకందళితానందసాంద్రస్య
ఋరవికులచంద్రస్య రామకవీంద్రస్య కృతౌ
చంపూభారతవ్యాఖ్యానే లాస్యాభిఖ్యానే
ద్వితీయః స్తబకః.

శ్రీగణేశాయనమః.

చంపూభారతం, సవ్యాఖ్యానమ్.

తృతీయః స్తబకః.

వ. పితృవ్యవాచాథ పృథాతనూజో హరిం పురోధాయ సముంబలాఢ్యైః, పరస్పరస్నేహమిహావిష్టమాతుం ప్రస్థం యయౌ ఖాండవశబ్దపూర్వం. ౧. గ. తత్ర వనీభవతి వనీపకజనమనీషితపూరక భూపకులావనీపసురసురభిగోష్ఠీగోష్ఠీనేదేశే ప్రవిశ్యస్మరణమాత్రనయనపాత్రేణ సకలశిల్పపారదృశ్వకర్మణా విశ్వకర్మణా నిర్మాపితం రామణీయకవిలోకనసులభవిస్మయభారగురుతరానమరానోన్నతముత్తమతయా త్రిమాతల

పితృవ్యేతి. అథ అర్ధరాజ్యాభిషేకానంతరం ఏషః పృథాతనూజో ధర్మరాజః పితృవ్యస్య పితృభ్రాతుర్ధృతరాష్ట్రస్య 'వాచా ఇంద్రప్రస్థే వసే'త్యాత్మికయా- పరస్పరస్య స్వేషాం దుర్యోధనాదీనాంచ స్నేహం ప్రేమరసం మాతుం ప్రమాణీకర్తుమిచ్ఛుర్వేత్యర్థః - ఖాండవేతిశబ్దః పూర్వః యస్యనామని తథోక్తం ప్రస్థం ఇంద్రప్రస్థం ప్రతీత్యర్థః. 'ఖాండవో బలసూదన'ఇతి ఇంద్రపర్యాయేషు శబ్దార్ణవః. హరిం కృష్ణం పురోధాయ అగ్రేకృత్వా - బలాఢ్యైస్సముం యయౌ. ని. 'కుడవః ప్రస్థఇత్యాద్యాః పరిమాణార్థకాఃపుం'గిత్యమరః - ఉపజాతివృత్తమ్. ౧. తత్రేతి. వనీపకజనస్య మనీషితానాం కామితానాం పూరకాః సమగ్రం సంపాదకాః భూపాన్నామ రాజ్ఞః కులం వంశోయేషాం - తేచ తే ఆవనీపా రాజానః తఏవ సురసురభయః కామధేనవః తాసాం గోష్ఠీ సమూహః. తస్యాః గోష్ఠీనే పూర్వతనస్థానే. ని 'వనీపకోయాచనకో మార్గణో యాచకార్థినౌ' 'గోష్ఠంగోస్థానకం తత్తు గౌష్ఠీనం భూతపూర్వక'మిత్యుభయత్రాప్యమరః. తత్ర దేశే ఇంద్రప్రస్థభాగే - వనీభవత్యరణ్యాయమానేసతి - చిరాద్రాజ్ఞామనావాసాదితిభావః. స్మరణమాత్రేణ కృతం సంనిధానం సమీపస్థితిర్యేన తేన - సకలానాం శిల్పానాం గృహాదినిర్మాణవ్యాపారాణాం పారదృశ్వనా పారంగతేన - విశ్వకర్మణా దేవశిల్పినా కర్త్రా - స్వేన స్వీయేనైవ కర్మణా వ్యాపారేణ -

మవలంబమానై ర్విమానై రివ కురువిందమణిమందిరై రభ్రంలిహాం జంభ రిపునిదేశేన లంభితతన్నామోపపదం హరిప్రస్థమధిష్ఠితాయ యుధిష్ఠి రాయ వినివేద్యస్వపురేఽపి సుషమామీదృశీం పరీక్షితుమివస్యంద నేన యదునందనేన ప్రయయే. ౧. ౨. ప్రాణాయమానమహిళానథ పాండుపుత్రాన్ శోణాని మానను జిఘృక్షురుదారభూమా, ఏణాజినేన ఘటితోద్గమనీయకృత్యో వీణావినోదరసికో మునిరావిరాసీత్. ౩. ప. తపోనిధేరాగమనేన సద్యస్స్తబ్ధావిభో స్తబ్ధజనారవాపి, వీణారవాను

నత్వన్యదీయే నేత్యర్థః. నిర్మాపితం రచితం - అతఏవ రామణీయకస్య తత్పురసౌంద ర్యస్య అవలోకనేన యో విస్మయభారః ఆశ్చర్యాతిశయః తేన గురుతరానతిదు ర్భరాన్ అమరాన్ దేవాన్ వోఢుమక్షమతయా ఆశక్త్యా క్ష్మాతలం భూప్రదేశం ప్ర త్యవలంబమానైః విమానైః దేవయానైరివ స్థితైః కురువిందమణిమయైః మందిరైర్గృహైః అభ్రంలిహామాకాశచుంబి - జంభరిపోరింద్రస్య నిదేశేనాజ్ఞయా - లంభితం ప్రాపితం తస్యేంద్రస్య నామ ఇంద్రసంజ్ఞా ఉపపదం స్వసంజ్ఞాయాం పూర్వశబ్దః యస్యతథో క్తం పురాతనరాజభిరితి శేషః. పురమింద్రప్రస్థ మధిష్ఠితాయ - తత్ర ప్రవిష్టాయే త్యర్థః. యుధిష్ఠిరాయ నివేద్య స్వపురం గచ్ఛామీతి విజ్ఞాప్య స్వస్యపురే ద్వారకా యామపి ఈదృశమింద్రప్రస్థసదృశం సుషమాం కాంతివిశేషం పరీక్షితుమివేత్యు త్ప్రేక్షా. యదునందనేన శ్రీకృష్ణేన స్యందనేన రథేన ప్రయయే ప్రస్థితం. రథమా రుహ్య కృష్ణః ప్రస్థితవానిత్యర్థః. యాతేర్భావేలిట్. 'స్మరణమాత్రనయనపాత్రే ణే' తిపాఠాంతరం. ని. 'కురువిందఃపద్మరాగ' ఇత్యమరః. ౨. ప్రాణేతి. అథ కృష్ణగమనానం తరం ఉదారో మహాన్ భూమా ప్రభావో యస్యసః. ఏణాజినేన మృగచర్మణా ఘటి తం ఉద్గమనీయస్య ధౌతవస్త్రద్వయస్య కృత్యముత్తరీయాంతరీయకార్యం యస్యసః. వీణావినోదరసికో మునిర్నారదః. ప్రాణవదాచరంతీతి ప్రాణాయమానా మహిళా యేషాం తాన్ - ప్రాణతుల్యద్రౌపదికానిత్యర్థః. ఇమాన్ పాండుపుత్రాన్ అనుగృహీతుమిచ్ఛుః అనుజిఘృక్షుస్సన్ - గృహ్ణాతేస్సన్నంతాదుప్రత్యయః. శోణౌ పాండవావాసభూమౌ ఆవిరాసీత్ సాక్షాద్బభూవ - వసంతతిలకావృత్తం. ౩. తపఇతి. విభోః ధర్మరాజస్య సభా తపోనిధేర్నారదస్యాగమనేన సద్యః స్తబ్ధః శాంతః జనానాం సభాసదామారవః కలకలః యస్యాం తథోక్తాపి-వీణాయాః నారదమహత్యాః రవాన్ తంత్రీనాదాన్ అనుద్రుతాయాః అనుధావంత్యాః భృంగాణాం మాలాయాః పంక్తేః కోలాహలైర్ఘం కారైః ఘోషితాని ముఖరితాని దిశాం ముఖాన్యగ్రభాగాః యస్యాస్తథోక్తా

ద్రుతభృంగమాలాకోలాహలైర్ఘోషితదిఙ్ముఖాభూత్. ౪. ప. దృష్ట్వా నృపో దేవమునిం వినీతో మౌళిస్రజాం ధూళిమధూళిబృందైః, సపంకమాధాయ తమంఘ్రియుగ్మే విపంకమాత్మానమయం వ్యతానీత్. ౫. ప. మేధ్యాం బృసీమధిగతస్య విరించిసూనోరాస్థాయ సన్నిధిముదారముదాం కురూణాం, తస్యాద్భుతాగమనహేతుపరిచ్ఛిదాయాం చిత్తాని దూరపథవర్తనతామవాపుః. ౬. ప. నికుంచితే తేన ధృతా నిజాంకే విపంచికా మానమవాప్య తస్థౌ, పాంచాలికావందనవాదశైలీమాధు

అభూత్ - అత్ర శాంతేఽపి కోలాహలే సభాయాః పునస్తద్వృత్త్యకథనాత్పూర్వరూపాలంకారభేదః - 'పూర్వావస్థానువృత్తిశ్చ వికృతే సతి వస్తుని' ఇతిలక్షణాత్ - యత్తు వీణారవానుద్రవణం భృంగాణాం రవసామ్యాత్సజాత్యభ్రాంత్యేతి నృసింహః - తదబోధాత్ - యతస్తేషాం పరిమళానుధావనమేవ లోకసిద్ధం కవికులక్షుణ్ణంచ 'ఆలాపకాలసమపల్లవితా' ఇత్యత్ర గ్రంథకారేణాపి 'సౌరభ్యపాతిమధుపారవే' త్యుక్తం-ఏవం చ వీణారవానను తత్సమకాలమేవ ద్రుతానామిత్యర్థః. గానమాధుర్యేణ వీణాయాస్సద్యః కుసుమితత్వాదితి వ్యాఖ్యేయం-అన్యథా ప్రసిద్ధివిరుద్ధత్వదోషాపత్తేః. ఉపజాతి. ౪. దృష్ట్వేతి. అయం నృపః ధర్మరాజః దేవమునిం నారదం దృష్ట్వా-వినీతః వినయాన్వితస్సన్ మౌళౌ కిరీటే. ని. 'మౌళిర్మూర్ధకిరీటయో' రితివిశ్వః స్రజాం పుష్పమాలికానాం సంబంధిభిః ధూళీనాం పరాగాణాం మధూళీనాం మకరందానాం బృందైః తస్య నారదస్య అంఘ్రియుగ్మే పాదయుగళే సపంకం పంకేన సహితం విధాయ కృత్వా - తం నమస్కృత్యేత్యర్థః. ఆత్మానం విపంకం నిష్పాపం వ్యతానీత్ అకరోత్ - తనోతేః కర్తరిలుఙ్. ని. 'పంకః కర్దమపాపయో' రితివిశ్వః. అత్ర నారదనమస్కారకరణస్య విశేషణగత్యా నిష్పాపత్వకరణహేతుత్వాత్పదార్థహేతుకం కావ్యలింగమలంకారః. ఉపజాతిః. ౫. మేధ్యామితి. మేధ్యాం పవిత్రాం బృసీం కుశాదినిర్మితాసనం. ని. 'వ్రతినామాసనం బ్రుసీ'త్యమరః. అధిగతస్య - తత్రోపవిష్టస్యేత్యర్థః. విరించేర్బ్రహ్మణస్సూనోః నారదస్య. ని. 'సూనుః పుత్రేఽనుజే రవా' వితివిశ్వః. సన్నిధిం సమీపమాస్థాయ ప్రాప్య-ఉదారా మహతీ ముత్ ఆనందః యేషాం తేషాం కురూణాం యుధిష్ఠిరాదీనాం చిత్తాని – తస్య అద్భుతే ఆకస్మికత్వాదత్యాశ్చర్యకరే ఆగమనే యో హేతుః కారణం తస్య పరిచ్ఛిదాయాం నిష్కర్షే విషయే దూరపథే వర్తనతాం స్థితిమవాపుః. సుదీర్ఘాలోచనపరాణ్యాసన్నిత్యర్థః. వసంతతిలకావృత్తమ్. ౬. నికుంచితఇతి. నికుంచితే ఆకుంచితే నిజే స్వీయే అంకే. ని. 'నిజమాత్మీయ నిత్యయో' రితివిశ్వః. ధృతా నిహితా విపంచి

ర్యమాకర్ణ్య విలజ్జితేవ. ౭. ప. రాజ్ఞామునా సముచితేషు సభాజనేషు పాత్రైశ్చ పాణివిధృతైః ప్రచలైశ్చవేత్రైః, నిర్వర్తితేషు రభసేన నివర్తితేషు స్మిత్వా మిథో గిరమభాషత ధాతృసూనుః. ౮. ప. లాజాగృహోద్యదచ్యావి సాజాడివ రతిః ప్రియా, యదహ్వోవాహిచ యుష్మాభిస్తద్ద్వయం హి సతాంముదే. ౯. ప. స్వతోభాస్వన్మతీనాం వః కుతోవాన్యానుశాసనం, మౌనంతు సుహృదాఖ్యేయే మానం వక్తారమావ

కా మహతీ వీణా-పాంచాలికాయాః ద్రౌపద్యాః వందనవాదః 'భో పాంచాలి'అహమభివాదయే' ఇతివచః తస్య శీలమేవ శైలి ఆచారః ఉచ్చారణమితి యావత్-తస్యాః మాధుర్యమాకర్ణ్య - విశేషేణ లజ్జితేవేత్యుత్ప్రేక్షా. మౌనం తూష్ణీంభావం అవాప్య తస్థౌ స్థితా - అత్ర వీణామౌనస్య పాంచాల్యుక్తిమాధుర్యాకర్ణనజనితలజ్జాహేతుకత్వోత్ప్రేక్షేతూత్ప్రేక్షా. ఉపజాతివృత్తం. ౭. రాజ్ఞేతి. ధాతృసూనుర్నారదః అమునా రాజ్ఞా ధర్మరాజేన కర్త్రా పాణిభిః పరిజనహస్తైః విధృతైః పాత్రైః పూజాద్రవ్యభాజనైః కరణైః - సమ్యగుచితేషు అర్హేషు సభాజనేషు పూజనేషు నిర్వర్తితేషు కృతేషు సత్సు. ని. 'ఆనందనసభాజన'ఇత్యమరః. కించేతిచార్థః. పాణివిధృతైః కంచుకిహస్తగృహీతైః ప్రచలైర్వేత్రైః దండైః సభాయాం జనేషు సభాసత్సు రభసేన నివర్తితేషు నిస్సారితేషు సత్సు-మిథః రహసి స్థిత్వా. ని. 'మిథోఽన్యోన్యంరహస్యపీ'త్యమరః. గిరం వక్ష్యమాణామభాషత ఉక్తవాన్ - యత్తు సభాజనానామర్ఘ్యాదిపూర్వకం ధనాదిభిర్బహుమానం కృత్వా తేషు ముహూర్తేషుసత్స్వితి నృసింహః-తన్మందం-ప్రక్రాంతనారదపరిత్యాగేన పూజాయాం తేషాం ప్రసక్త్యభావాదితి-వసంతతిలకావృత్తమ్. ౮. లాజేతి. హే గురవః - యుష్మాభిః లాజాగృహాత్ తద్దాహాదిత్యర్థః. అచ్యావి ముక్తమితి యత్ - చ్యవతేర్భావేలుఙ్ - కించ - సాజాద్రతిః స్మరపత్నీవ స్థితా ప్రియా ద్రౌపదీ వ్యవాహి ఊఢేతియత్ విపూర్వాద్వహతేః కర్మణి లుఙ్ - తద్ద్వయం లాజాగృహాముక్తిః ద్రౌపదీపాణిగ్రహణంచ - సతాం ముదే సంతోషాయ భవతి - పరేషాం ఆపద్భంగే శ్రేయస్సంగేచ సంతస్సంతుష్యంతీతి భావః. ౯. స్వతఇతి. స్వతః ఆత్మనైవ భాస్వతీ ప్రతిభాశాలినీ మతిః యేషాం తేషాం అర్థానర్థచింతన సమర్థసహజబుద్ధిమతామిత్యర్థః. వః యుష్మాకం అస్యసంబంధి అన్యానుశాసనం కర్తవ్యాకర్తవ్యశిక్షణం కుతో హేతోర్వా - వాశబ్దోహ్యర్థకః. న కుతోఽపీత్యర్థః. తర్హి కుతోనుశాస్సీత్యత ఆహ-మౌనమితి. కింతు సుహృదాం మిత్రాణాం ఆఖ్యేయే వక్తవ్యవిషయే-'సుహృద్దుర్హృదౌమిత్రామిత్రయో'రితినిపాతనాత్సాధుః. మౌనంకర్తృ వక్తారం కథనసమర్థం జనం-

హేత్. ౧౦. ప. అష్టమీకిల శిఖావధూరియం భాతి యాజమఖవేది బర్హిషః, యూయమభ్రసరితావృతాన్వయాః పావనః ఖలు భవత్సమాగమః. ౧౧. ప. జాయయాచ పతిభిశ్చకదాచిజ్జాయతే స్మ నహి దంపతి శబ్దః, అద్భుతస్య ఖలు తస్య జగత్యామర్థతామనుభవంతి భవంతః. ౧౨. ప. ఏకస్మై స్పృహయాళూనామిష్టాయ సుధియామపి, కరస్థమేవ బ్రువతే కలహం నిధనావధిం. ౧౩. ప. సుందోపసుందౌ సహజావభీకౌ సురే

దూనం కథనీయాకథనేన సంతప్తమాదిశేత్ కుర్వీత-'ఆవహేత' ఇతిపాఠేఽప్యయమేవార్థః. సుహృదాం కథనీయస్య సమయే అకథనేసతి కదాచిద్విపత్త్యాచ సత్యాం జానతాపి తదా కిమితినోక్తమితి సుహృద్ధూయత ఇత్యర్థః. ౧౦. అష్టమీతి. ఇయం వధూః ద్రౌపదీ-యాజేన మునినా యో మఖః యజ్ఞః తత్కారితపుత్రకామేష్టిరితి యావత్. తత్సంబంధిన్యాం వేదౌ వేదికాయాం బర్హిషః అగ్నేః. ని. 'బర్హిశ్శుష్మా కృష్ణవర్త్మా శోచిష్కేశ ఉషర్బుధ' ఇత్యమరః. అష్టమీసప్తాధికా శిఖాకిల జ్వాలాఖలు - తద్వదతిపవిత్రేత్యర్థః. కిలశబ్దస్సంభావనాయాం - హే పాండవాః యూయమభ్రసరితా గంగయావృతః బహుమానితః అన్వయః వంశః యేషాం తథోక్తాకిల - చంద్రవంశశ్చ భవదీయో గంగావదతినిర్మల ఇత్యర్థః. ఏతద్వంశ్యస్య శంతనోర్గంగయావృతత్వాదిత్యపిచాహుః - భవతీచ భవంతశ్చ భవంతః తేషాం తాదృశ్యాః ద్రౌపద్యాస్తాదృశానాం యుష్మాకం సమాగమః దాంపత్యసంబంధః పావనః అతిపవిత్రః ఖలు. ఉభయవంశశుద్ధత్వా దితిభావః. శ్లో. 'హిరణ్యా కనకా రక్తా కృష్ణాచైవాథ పింగళా, బహురూపాతిరక్తాచ సప్తజిహ్వాః ప్రకీర్తితాః'. ఇత్యత్ర జిహ్వాశబ్దశ్శిఖాపరవివేతి బోధ్యమ్. రథోద్ధతావృత్తమ్. ౧౧. జాయయేతి. జాయయా భార్యయా ఏకయా పతిభిర్బహుభిశ్చ దంపతీతిశబ్దః కదాచిదపి న జాయతేస్మ. న వ్యవహ్రియతేస్మ - కింత్వేకస్యైవ జాయయా ఏకేనైవ పత్యేత్యర్థః. భవంతః ద్రౌపదీ యూయంచ ఉభయేతు - జగత్యాం లోకే అద్భుతస్య భార్యాయా ఏకత్వేఽపి బహుత్వాత్పతీనామాశ్చర్యకరస్య-తస్య దంపతీశబ్దస్య అర్థతాం వాచ్యత్వముక్తవిధమనుభవంతి - ఆశ్రయంతిఖల్విత్యర్థః. 'శేషే ప్రథమ'ఇతి భవచ్ఛబ్దప్రయోగాత్ప్రథమపురుషః. దంపతీత్యత్ర జాయాశబ్దస్య దంభావః. స్వాగతావృత్తమ్. ౧౨. తతఃకిమత ఆహ. ఏకస్మాఇతి. ఏకస్మై ఇష్టాయ భోగ్యవస్తునే స్పృహయాళూనాం స్పృహాన్వితానాం సుధియాం కర్తవ్యాకర్తవ్యకోవిదానామపి-కిముతాన్యేషామిత్యర్థః. నిధనావధిం మరణాన్తం కలహం యుద్ధం కరస్థం హస్తగతమేవ బ్రువతే వదంతి-బుధా ఇతి శేషః. ౧౩. అ. ఉక్తార్థేఅనుభూతార్థం దృష్టాంతయతి-సుందేతి. పురా పూర్వస్మిన్కా-

ష్వివ క్వాపి సురాంగనాయాం, అన్యోన్యమాహత్య పురా యమస్య మ
నోభవేషోరివ లక్ష్యమాస్తాం. ౧౪. ప. తత్సౌభ్రాత్రశరవ్యస్య ద్వైధీ
కరణకేళయే, భవతాం మారచాపేషూ భవతాం మా వధూకృతే. ౧౫.
గ ఇతిరహస్యంతపస్వినిదేశం శుభోదర్కం తర్కయంతస్తే కౌంతేయా
స్తస్యైవ సమక్షమసిధారాసగంధాం సంధామిమామాబబంధుః. ౧౬.

తే సుందోపసుందౌ నామ సహజౌ భ్రాతరౌ - క్వాపి కస్యాంచిత్ సురాంగనాయాం అప్సరసి తిలోత్తమాఖ్యాయాం సురేషు దేవేష్వివ అభీకౌ కాముకౌ నిర్భీకౌ చ సంతౌ. ని. 'అభీకః కాముకే క్రూరే శంభౌ చ భయవర్జిత' ఇతి విశ్వః. అన్యోన్యం ఆహత్య మనోభవేషోః కామబాణస్యేవ - పురేతి కాకాక్షిన్యాయేన యోజ్యం - ప్రథమమిత్యర్థః. యమస్య లక్ష్యం భేద్యం చక్షుర్విషయంచ ఆస్తాం అభూతాం - హతావిత్యర్థః. పురాకిల సుందోపసుందౌ నామ రాక్షసౌ బ్రహ్మణో వరాదనితరవధ్యౌ తద్వధాయ సృష్టాం తిలోత్తమాం కామయంతౌ మమైవేయం మమైవేయమితి మిథో విరుధ్య యుద్ధ్వా మృతావితి భారతకథాఽత్రానుసంధేయా - అత్ర శ్లేషభిత్తికాభేదాధ్యవసితాభీకత్వధర్మేణ సురసురాంగనానాం - సుందోపసుందలక్ష్యకత్వేన యమకామబాణయోశ్చ ఔపమ్యస్య గమ్యత్వాత్తుల్యయోగితాద్వయమంగాంగిభావేన సంకీర్ణమ్-ఉపజాతివృత్తమ్. ౧౪. అ. ప్రకృతే వివక్షితార్థమాహ - తదితి. తత్తస్మాత్ భవతాం భ్రాతౄణాం సంబంధినః శోభనానాం భ్రాతౄణామిదం సౌభ్రాత్రం భ్రాతృస్నేహః తదేవశరవ్యం లక్ష్యం తస్య ద్వైధీకరణం ద్విధాభంజనమేవ కేళిః క్రీడావ్యాపారః తస్యై - మారస్య మన్మథస్య చాపః ఇషుశ్చ ధనుర్బాణౌ-వధూకృతే వధూః ద్రౌపదీ తాం నిమిత్తీకృత్య మాభవతాం - ద్రౌపదీనిమిత్తకమన్మథవికారేణ భ్రాతృస్నేహో మాభజ్యతామిత్యర్థః. పరంపరితరూపకమ్. ౧౫. ఇతీతి. ఇత్యుక్తప్రకారం రహసి భవం రహస్యం - తపస్వినో నారదస్య నిదేశమాజ్ఞావాక్యం - శుభం సౌభ్రాత్రవర్ధనాత్మక ఉదర్కః ఉత్తరకాలఫలం యస్మాత్ తథోక్తం తర్కయంతః భావయంతస్సంతః అత ఏవ తే కౌంతేయాః తస్య నారదస్య సమక్షమేవ-తమేవ సాక్షీకృత్యేత్యర్థః. అసేః ఖడ్గస్య ధారయా అంచలేన సగంధాం సదృశీం - దుర్లంఘ్యామితి యావత్. ఇమాం వక్ష్యమాణాం సంధాం ప్రతిజ్ఞామాబబంధుః నిబద్ధవంతః. ని. 'సంధా ప్రతిజ్ఞామర్యాదే' త్యమరః. అత్ర నారదనిదేశస్య శుభోదర్కత్వభావనాయా విశేషణగత్యా ప్రతిజ్ఞాబంధహేతుత్వాత్పదార్థహేతుకం కావ్యలింగం. ౧౬. ఏతే పంచ ఏకపత్నీకా వయం చాతకాః పక్షివిశేషా ఇవ - జీవనమయం మిథో విరోధనిరోధేన జీవనహేతుతయా

గ. ఏతేవయంచాతకా ఇవ జీవనమయం వర్షమేకైకమవలంబ్య ప్రియయాఽసమమనయా సుఖేన వత్స్యామః. ౧౭. గ. తథాభూతేష్వస్మాసు యో మిథునకృతోపవేశే దేశే దృశాపిప్రవిశేత్సోఽయం వృజినం విహాతుమజినం పరిధాయ సుకృతసార్థసమర్థాపకతీర్థపరిమృష్టాస్వష్టాసు దిక్షు తత్త్రిగుణసంఖ్యాన్పక్షాన్ క్షపేదితి. ౧౮. ప. రాజా నిదేశకృదభూదితి ధాతృసూనోరంతర్ముదో నిరవధేరిదమాస చిహ్నం, యత్తస్య పాణిరకరోన్మృదుకంఠగీతేర్వీణాగుణే వివశరింఖణమంగులీనాం. ౧౯. ప. తస్మి

జీవనాత్మకం 'ఆయుర్జీవనకాలో నే'త్యుక్తత్వాదాయురాత్మకమితి వామనః. అన్యత్ర ఉదకవికారంచ. ని. 'జీవనం జీవితేంబునీ'తి విశ్వః. ఏకైకం వర్షం సంవత్సరం వృష్టించ అవలంబ్య స్వీకృత్య అనయా ప్రియయా పంచానాం పత్న్యా ద్రౌపద్యాసమం సుఖేన వత్స్యామః. ౧౭. తథేతి. తథాభూతేషు ఉక్తప్రతిజ్ఞావలంబిషు అస్మాసు-యః అస్మాకమన్యతమ ఇత్యర్థః. మిథునేన స్త్రీపుంసాభ్యాం కృతః ఉపవేశశ్శయనం యస్మిం స్తస్మిన్ దేశే దృశా దృష్ట్యాపిప్రవిశేత్ తం పశ్యతిచేదిత్యర్థః. సోఽయం మిథునోపవేశద్రష్టా అస్మాకమన్యతమః వృజినం పాపం తద్దర్శనజనితం. ని. 'కలుషంవృజినైనోఘ'మిత్యమరః. విహాతుం పరిహర్తుం అజినం మృగచర్మ పరిధాయ ధృత్వా-సుకృతసార్థస్య పుణ్యరాశేః సమర్థాపకైః సంపాదకైః తీర్థైః నదనదీసరోభిః పరిమృష్టాసు పవిత్రాసు అష్టాసు దిక్షు - తాసామష్టదిశాం త్రిగుణా త్రిరావృత్తా సంఖ్యా చతుర్వింశత్యాత్మికా యేషాం తాన్ తస్యా అష్టత్వసంఖ్యాయా స్త్రిగుణసంఖ్యానితి వా - పక్షాన్ పంచదశ తిథ్యాత్మకాన్ క్షపయేత్ - సంవత్సరం తీర్థయాత్రయాగమయేదిత్యర్థః. ఇత్యుక్తప్రకారాం సంధామాబబంధురితి పూర్వేణాన్వయః. ౧౮. రాజేతి. మృద్వీ సుకుమారా మధురేతి యావత్. కంఠస్య గీతిర్గానం యస్య తస్య నారదస్య పాణిః. వీణాయాః గుణే తంత్ర్యామితి జాత్యేకవచనం - మహత్యాశ్శతతంత్రీకత్వేన ప్రసిద్ధేరితిభావః. అంగులీనాం వివశం అస్వాయత్తం రింఖణం ఆరోహణావరోహణాత్మకం స్ఖలనమకరోదితియత్-తదిదం యత్నంపినైవ స్ఖలనం - రాజా ధర్మరాజః నిదేశకృత్స్వాజ్ఞాకారీ అభూత్ ఇత్యుక్తప్రకారాయాః నిరవధేరనంతాయాః ధాతృసూనోర్నారదస్య అంతర్మనసి ముదస్సంతోషస్య చిహ్నం జ్ఞాపకమాస అభూత్ - సంతుష్టః విసైవ సంకల్పం గాయంతీతిభావః. అత్ర వివశాంగులీస్ఖలనేనాంతర్ముదోనుమానాదనుమానాలంకారః. వసంతతిలకావృత్తమ్. ౧౯. తస్మిన్నితి. తస్మిన్మునీంద్రే నభస్సరణిమాకాశమార్గం ప్రతి-ఉత్పతితే గతేసతీత్యర్థః. సా మృగాక్షీ ద్రౌపదీ పంచసు తేషు పాండ

న్నభస్వరణిషు త్వయి తే మునీంద్రే సా తేషు పంచసు సమం వవృతే మృగాక్షీ,
సాంక్రందనేషు విటపిష్వివ దానలక్ష్మీ ర్మానోభవేషు జయసిద్ధిరివాశు
గేషు. ౨౦. ప. విప్రః కశ్చన తత్ర జాత్వథ భుజావుద్ధృత్య చోరైర్హృతా
గావో మే నిఖిలా హతో౽స్మి విధినా వత్సో౽పి నో శిష్యతే, రాజన్రాజ్య
మిదం విముంచ వసుధాం శాస్మీతి సర్వాన్నృపాన్కిం వా హాసయసీతి రోష
కటువాగ్ద్వారం యయౌ భూపతేః. ౨౧. ప. దృష్ట్వా తం మధురస్మితో౽థ
విజయః కృత్వాసనాదుత్థితిం నత్వాంఘ్రౌ సమవేక్ష్య భృత్యమిహ మాం
బ్రహ్మన్త్సహస్వక్షణం, గావస్తే స్వయమాప్రజేయురథ నేత్యాశ్వాస్య
దస్యూన్పురః ప్రావిక్షన్మనసా తతస్తు నృపతేః శస్త్రాయ గేహం స్వయం. ౨౨.

వేషు-దానలక్ష్మీః వితరణసంపత్ సాంక్రందనేషు విటపిషు కల్పవృక్షేష్వివ-జయసిద్ధిః మానోభవేషు మన్మథసంబంధిషు ఆశుగేషు అరవిన్దబాణేష్వివ-ఉభయత్ర పంచస్వితి యోజ్యం-సమం అవిశేషం వవృతే వర్తతే స్మ. వర్తతేః కర్తరి లిట్-ఉపమాద్వయస్యాసంసృష్టిః. ౨౦. విప్ర ఇతి. తత్ర ఇంద్రప్రస్థే జాతు కదాచిత్ నిఖిలాః మే మమ గావః చోరైః హృతాః. విధినా దైవేన ప్రాక్తనదుష్కృతేనవా హతో౽స్మి వత్సో౽పి ఏక వత్సమాత్రమపి నో శిష్యతే నావశిష్టః. హే రాజన్ హే యుధిష్ఠిర ఇదమీదృగుపద్రవ భూయిష్ఠం రాజ్యం విముంచ త్యజ-వసుధాం రాజ్యం శాస్మి దుష్టనిగ్రహశిష్టానుగ్రహ రూపపాలనం కరోమి ఇతి సర్వాన్ పాలనసమర్థానపీత్యర్థః. నృపాన్ కింవాకుతో హాసయసి సర్వేపీదృశా ఏవ రాజాన ఇత్యుపహాసం కారయసి - జనైరితి శేషః. ఇతి ఉక్త ప్రకారేణ భుజావుద్ధృత్య రోషేణ కట్వ్యః పరుషాః వాచః యస్య తథోక్తః కశ్చన విప్రః నృపతేః ధర్మరాజస్య ద్వారం యయౌ ప్రాప్తవాన్ శార్దూలవిక్రీడితం. ౨౧. దృష్ట్వేతి. అథ విప్రాగమనానంతరం విజయో౽ర్జునః మధురస్మితః కృతదరహాసస్సన్ తం బ్రాహ్మణం దృష్ట్వా ఆసనాదుత్థితిముత్థానం కృత్వా ఉత్థాయేత్యర్థః. అంఘ్రౌ తత్పాదే నత్వా నమస్కృత్య భృత్యం మాం సమ్యగవేక్ష్య ఇహ ఇదానీం క్షణం సహస్వ క్షమస్వ తే తవ గావః అధునా స్వయమాప్రజేయుః. గృహం ప్రత్యాగచ్ఛేయుః. ఇతి ఆశ్వాస్య విశోకం కృత్వా తమిత్యనుషజ్యతే - పురః ప్రథమం మనసా దస్యూన్ చోరాన్ ప్రావిక్షత్ ప్రవివేశ - చింతితవానిత్యర్థః. తతో౽నంతరం శస్త్రాయ ఆయుధమాదాతుమితి - క్రియార్థేత్యాదినా సంప్రదానత్వం-నృపతేః ధర్మరాజస్య ద్రౌపదీసహితస్య గేహం ఉపవేశగృహం స్వయమాత్మనా ప్రావిక్షత్ - విశతేః కర్తరి లుఙ్- ఆర్తత్రాణసత్వరానగణయంత్యాత్మీయ యోగక్షేమావితి భావః. ౨౨. తత్రేతి. తత్ర

ప. తత్ర తేన జగృహే తరస్వినా చక్షుషా నృపతిరంగనాసఖః, పాణినా చ సశరం శరాసనం పూర్తయే సపది విప్రవాసయోః. ౨౨. ప. వినిర్గతోఽసౌ విశిఖానివ స్వకాన్స్వముక్తజీవాన్విరచయ్య తస్కరాన్, నితాంతవేగామివ గోపరంపరాం నివర్తయామాస శుచం ద్విజన్మనః. ౨౩. ప. ప్రయాణసమ్మే తదనుస్వనతాళౌ పార్థస్య జజ్ఞే నియమాభిషేకః, ప్రాగేవ తీర్థోపగమాత్పవిత్రైర్బాష్పైర్నరేంద్రస్య వియోగభీరోః. ౨౪. గ. సధీరధీరత్యుచ్ఛ్రి

నృపోపవేశగృహే తరస్వినా బలవతా ఆర్తత్రాణత్వరావతా వా - 'బలే శౌర్యే తరః క్లీబమి'తి విశ్వః. సపది ద్రుతం విశేషేణ ప్రవాసః పరదేశస్థితిః విప్రస్య వాసః గృహం తయోర్ద్వయోరపి పూర్తయే పూరణార్థం ఏకత్ర తీర్థయాత్రయా అన్యత్ర గోధనేనేతి భావః. చక్షుషా అంగనాసఖః ద్రౌపదీసహితః నృపతిః ధర్మరాజః జగృహే. దృష్ట ఇత్యర్థః. పాణినా సశరం శరాసనం ధనుశ్చ జగృహే గృహీతం-గృహ్ణాతేః కర్మణి లిట్. ౨౩. వినిర్గత ఇతి. అసౌ గృహీతశరాసనః. అర్జునః వినిర్గతః పురాన్నిష్క్రాంతస్సన్-స్వకాన్ స్వీయాన్ విశిఖాన్ బాణానివ తస్కరాన్ చోరాన్ ఉభయానపి-ముక్తా త్యక్తా జీవా మౌర్వీ యైస్తథోక్తాన్ త్యక్తప్రాణధారణాంశ్చ విరచయ్య కృత్వా. ని. 'జీవా జీవంతికా భూమి మౌర్వీ జీవితవృత్తిష్వి'తి విశ్వః. నితాంతః అత్యన్తో వేగః చోరప్రకాలనాత్వరా తైక్ష్ణ్యం చ యస్యాస్తాం - ద్విజన్మనో బ్రాహ్మణస్య గవాం పరంపరాం పఙ్క్తిమివ శుచం దుఃఖముభయమపి నివర్తయామాస ప్రత్యావర్తితవాన్ నాశితవాంశ్చ - అత్ర బాణానాం చోరాణాం చ శ్లేషభిత్తికాభేదాధ్యవసితవిముక్తజీవత్వేన గోపరంపరాయాశ్శుచశ్చ నివర్తనేన చౌపమ్యస్య గమ్యత్వాత్తుల్యయోగితాద్వయస్య అంగాంగిభావేన సంకరః. వంశస్థవృత్తమ్. ౨౪. ప్రయాణేతి, తదను బ్రాహ్మణగోనివర్తనానంతరం ప్రయాణార్థం తీర్థయాత్రాభ్యనుజ్ఞానార్థం నమ్రే నతే ఇతి తాదర్థ్యే షష్ఠీసమాసః. పార్థస్య స్వమౌళౌ ఆత్మనశ్శిరసి - వియోగాద్భీరోః త్రస్తస్య తద్విరహమసహమానస్యేతి యావత్ - నరేంద్రస్య ధర్మరాజస్య పవిత్రైః నిర్దోషైర్బాష్పైః నియమాభిషేకః వ్రతస్నానం-అత్రాపి పూర్వవత్సమాసః. తీర్థానాం గంగాదీనాముపగమాత్ప్రాప్తేః. ప్రాక్ పూర్వమేవ జజ్ఞే జాత ఇవేత్యుత్ప్రేక్షా వ్యంజకాప్రయోగాద్గమ్యా. అసంబంధే సంబంధరూపాతిశయోక్తిసంకీర్ణా చ - ఉపజాతివృత్తం. ౨౫. స ఇతి. ధీరా దుఃఖేవా అనికృతా ధీర్మనో యస్య తథోక్తః అత ఏవ సోఽర్జునః రాజ్ఞా ధర్మరాజేన అత్యుచ్ఛ్రితేన కృచ్ఛ్రేణ మహతా దుఃఖేన-ఘనాఘస్య పాపస్య మిథునోపవేశదర్శనజనితస్య లంఘనాయ నివృత్తయే గృహీతా అభ్యనుజ్ఞా తీర్థయాత్రాను

తేన కృచ్ఛ్రేణ రాజ్ఞా గృహీతాభ్యనుజ్ఞో వల్కలం ఘనం ఘనాఘులంఘనా
య పరిధాయ మలయానిల ఇవ మనుష్యధర్మణా రాజన్వతీం కాష్ఠాం ప్రతి
షమాన స్తపః ప్రసాదితస్య భగవతో భవానీవల్లభస్య సాక్షాత్కృపామి
వ భగీరథరథానుసారిణీం తరంగిణీ ముపగమ్య తత్ర పవిత్రాసు వీచిషు సా
యంతననియమాయ ఋచో౽ఘమర్షణీ ర్జపన్మజ్జన మకార్షీత్. ౨౬. ప.
నాళీకాత్కువలయసంక్రమే స్ఖలిత్వా మగ్నా౽ధః పయసి రమేవ తత్ర కా
చిత్, తం దృష్ట్వా భుజగసుతా మిథో రిరంసుస్సంతుష్టా హృదయమివానయ
త్స్వగేహమ్. ౨౭. ప. ప్రహృష్య హృది తత్రైషా మనుష్యం ఫణినాం
రతైః, సంతర్పయితుమారేభే కందర్ప సమమర్జునం. ౨౮. ప. భోగాయ

మతిర్యేన తథోక్తస్సన్ - ఘనం సాంద్రం వల్కలం పరిధాయ ధృత్వా - మనుష్యధ
ర్మణా కుబేరేణ రాజన్వతీం సురాజవతీం కాష్ఠాముత్తరదిశం ప్రతి మలయానిల
ఇవ ప్రతిష్ఠమానో గచ్ఛన్ - తపసా ప్రసాదితస్య అనుగ్రహం ప్రాపితస్య
భగవతో భవానీవల్లభస్య సాంబశివస్య సాక్షాన్మూర్తాం కృపాం దయామివ స్థితాం -
భగీరథస్య రాజర్షేః రథపథం రథమార్గమనుసరతీత్యనుసారిణీం తరంగిణీం గంగానదీ
ముపగమ్య ప్రాప్య - సాయంతనాయ సాయంకాలోచితాయ నియమాయ తత్ర
గంగాయాం పవిత్రాసు వీచిషు అఘమర్షణీః పాపభంజనీః ఋచః 'సముద్ర జ్యేష్ఠాస్సలి
లస్యమధ్యా' దిత్యాదీః జపన్ పఠన్సన్ - మజ్జనమవగాహం అకార్షీత్ కృతవాన్ -
కరోతేః కర్తరి లుఙ్ - ఉపమోత్ప్రేక్షయోస్సంసృష్టిః. ౨౬. నాళీకాదితి. తత్ర
గంగాయాం నాళీకాత్పద్మాత్ - సాయమితి శేషః. కువలయం ఉత్పలం ప్రతి సంక్రమే
ప్రవేశే స్ఖలిత్వా మధ్యేనిపత్య - పయసి అధఃనిమగ్నా రమా లక్ష్మీరివ స్థితా కాచిద్భు
జగసుతా నాగకన్యా ఉలూపికా నామ - తం అంతః స్నానాయ మగ్నమర్జునం
దృష్ట్వా - మిథః రహసి రంతుమిచ్ఛుః రిరంసుస్సతీ - రమతేస్సన్నంతాదుప్రత్యయః.
హృదయం స్వచిత్తమివ స్వగేహం ప్రత్యనయత్ ప్రాపయామాస - అత్రానయనేన
మనస్సదనయోరౌపమ్యస్య గమ్యత్వా త్కేవలప్రకృతాస్పదా తుల్యయోగితా -
ప్రహర్షిణీవృత్తం. ౨౭. ప్రహృష్యేతి. తత్ర స్వగేహే ఏషా ఉలూపికా హృది
మనసి ప్రహృష్య సంతుష్య - కందర్పసమం మన్మథతుల్యం మనుష్యమర్జునం ఫణినాం
సర్పసంబంధిభిః రతైః సంభోగైః, సమ్యక్తర్పయితుం తృప్తిం ప్రాపయితుం ఆరేభే
ఉపక్రాంతవతీ. ఆఙ్పూర్వాద్రభేః కర్తరి లిట్ - 'మనుష్యఫణినాం రతై' రితిపాఠే
మనుష్యాణాం ఫణినాంచ సంబంధిభిః రతైరిత్యర్థః. తయోరేకస్యాస్సర్పత్వా దన్యస్య
మనుష్యత్వా చ్చేతిభావః. ౨౮. భోగాయేతి. తస్యాః భుజగేంద్రపుత్ర్యాః భో

తస్యాః భుజగేంద్రపుత్ర్యాః ఫూత్కారఏవ స్ఫుటసీత్క్రియాసీత్, కస్తూరికాం కోఽజని కంఠనైల్యం ఫణామణిః పల్లవశేఖరోఽభూత్. ౨౯. ప. పాణ్యోర్జ్యామర్శకాఠిన్యం తస్య తత్కుచమర్దనే, తస్యాశ్చ తన్ముఖాస్వాదే ఫలాయాభూద్ద్విజిహ్వతా. ౩౦. ప. సుఖాచ్చక్షుశ్శ్రవస్తస్యాస్సురతే మీలనం దృశోః, చక్రే మణితవైదగ్ధ్యం తస్య కాననకౌముదీమ్. ౩౧. ప. శ్లాఘాకంపాత్ప్రియరతే శ్శిరసోఽంతః పథాదథః, చ్యుతో మణిరివేరావాంత్సుషువే తనయస్తయా. ౩౨. ప. ఇత్యేకికాంసరజనీమపనీయతత్ర శ్వాసైస్సమంస్వకులసంభవపృష్టమిత్రైః, ముక్తస్తయాతటగ

గాయ సంభోగసుఖార్థం ఇతి పదత్రయేఽపి యోజ్యం-ఫూత్కారః సర్పజాతీయనిశ్వాసః స్ఫుటాసీత్క్రియా సీత్కారః ఆసీత్ - కంఠేనైల్యం తజ్జాతీయం కస్తూరికాయా అంకః చిహ్నం అలంకారః అజని ఆసీత్ - ఫణాయాం మణిః పల్లవమయః శేఖరః శిరోభూషణమభూత్ - స్త్రీణామలంకారస్యాపి ప్రియానురంజనేన తదుపభోగసాధకత్వా ద్భోగాయేత్యుక్తం. ఉపజాతివృత్తం. ౨౯. పాణ్యోరితి. తస్యార్జునస్య పాణ్యోః జ్యామర్శేన మౌర్వీ ఘర్షణేన యత్కాఠిన్యం కిణీభూతత్వేన దార్ఢ్యం తత్ కర్తృ-తస్యాః ఉలూపికాయాః కుచయోః మర్దనే విషయే తస్యాః ఉలూపికాయాః ద్విజిహ్వతా తస్యార్జునస్య ముఖాస్వాదే అధరచుంబనే విషయే చ ఫలాయ అభూత్. ఉభయోరుభయ ము ముభయత్రోపకారకమాసీదిత్యర్థః. అత్ర అర్జునపాణికాఠిన్యభుజగకన్యాద్విజిహ్వత్వయోరుభయత్రోపకారకత్వేన కుచకాఠిన్యాధరమాధుర్యయోర్లోకోత్తరత్వప్రతీతేర్వస్తుధ్వనిర్ద్వయస్య సంసృష్టిః. ౩౦. సుఖాదితి. చక్షుషీఏవ శ్రవసీ శ్రోత్రే యస్యాస్తస్యాః ఉలూపికాయాః దృశోర్నేత్రయోః సంబంధి సురతే సుఖాత్ ఆనందాన్మీలనం కర్తృ - తస్య అర్జునస్య మణితేషు రతికూజితేషు వైదగ్ధ్యం చాతుర్యం - కాననే కౌముదీం చంద్రికాంచక్రే. తస్యాశ్చక్షుషోరేవ శ్రోత్రత్వాత్తన్మీలనస్య శ్రోత్రపిధానాత్మకతయా మణితాకర్ణనాయోగాదర్జునస్య తద్వైదగ్ధ్యం నిష్ఫలమభూదిత్యర్థః. ని. 'చక్షుశ్శ్రవాః కాకోదరఃఫణీ' 'మణితంరతికూజిత' మిత్యుభయత్రాప్యమరః. ౩౧. శ్లాఘేతి. తయా ఉలూపికయా ప్రియస్య అర్జునస్య రతేస్సురతస్య శ్లాఘాయామభినందనే కంపాద్ధేతోః. శిరసోఽంతః పథాత్ అంతర్మార్గాత్ - చ్యుతో మణిః ఫణారత్నమివ స్థితః ఇరావాన్నామతనయః సుషువే ప్రసూతః. ఉత్ప్రేక్షాలంకారః. ౩౨. ఇతీతి. ఇతి ఉక్తప్రకారేణ తత్ర నాగకన్యాగృహే - సోఽర్జునః ఏకామేవైకికాం రజనీం రాత్రిమపనీయ

తోఽనుచరాన్ద్విజాతీ న్నంతర్వతోఽద్భుతరసైరతనోత్స్వవృత్త్యా. 33.
ప. ఉలూపికాయారతిదంశనైస్తై రున్మస్తకం మోహమివాపనేతుమ్,
ఉదగ్రవీర్యౌషధిజన్మభూమి ముమాగురుం శైలమయం ప్రపేదే. 3౪.
ప. ఫాలస్యపంచవిశిఖే పవయోః కృతాంతే హాసస్యదానవపురే ష్వవలోకనస్య, శంబాయుధేః పశుపతేరపదానపద్యం గాయంతి సిద్ధమిథునాన్యశృణోత్సతస్మిన్. 3౫. గ. తత్ర సతస్య హిమాచలస్య ఖరఖురపుటవిని

గమయిత్వా - తయా స్వకులసంభవానాం సర్పాణాం పృష్ఠస్య మిత్రైస్సదృశైః తద్వదతిదీర్ఘైరితి యావత్ - శ్వాసైస్సమం నిశ్వాసైస్సహాముక్తస్సన్. ని. 'దర్వీకరో దీర్ఘపృష్ఠ' ఇత్యమరః. తటగతః గంగాతీరం ప్రాప్తశ్చసన్ అనుచరాననుయాత్రికాన్ సమస్తాన్ ద్విజాతీన్ బ్రాహ్మణాన్ స్వస్యవృత్త్యా వృత్తాంతేన హేతునా అద్భుతరసైరంతర్వతః సగర్భానతనోత్ - ఆశ్చర్యపూర్ణహృదయాన్ చక్ర ఇత్యర్థః. తనోతేః కర్తరిలఙ్. ని. 'అంతర్వత్నీతు గర్భిణీ'త్యమరః. వసంతతిలకావృత్తం. 33. ఉలూపికాయా ఇతి. అయమర్జునః ఉలూపికాయాస్సర్పకన్యాయాః సంబంధిభిః తైః ప్రసిద్ధైః రతౌ దంశనైర్దంతక్షతైః ఉన్మస్తకం మూర్ధానమతిక్రాంతం మోహం విషకృతవికారం- తద్దంతానాం సవిషత్వాదితిభావః. అపనేతుమివేత్యుత్ప్రేక్షా-ఉదగ్రం మహద్వీర్యం విషవికారవారణశక్తిః యాసాం తాసామోషధీనాం లతామూలికాదీనాం - జన్మభూమి ముత్పత్తిస్థానం - ఉమాయాః పార్వత్యాః గురుం పితరం శైలం హిమవంతం ప్రపేదే ప్రాప్తవాన్ - గంగాతటాదితి శేషః. ఉపజాతివృత్తం. 3౪. ఫాలస్యేతి. తస్మిన్ హిమశైలే సోఽర్జునః పంచవిశిఖే మన్మథే ఫాలస్య లలాటనయనసంబంధి- కృతాంతే యమే పదయోస్సంబంధి - దానవపురేషు ఆకాశగతేషు హాసస్యసంబంధి శంబో వజ్రం ఆయుధం యస్య తస్మిన్నింద్రే అవలోకనస్య సంబంధి - పశుపతేర్యద పదానం ప్రాక్తనం దాహాదికర్మ తస్యపద్యం - తద్బోధకశ్లోకాన్ పద్యమితిజాత్యేకవచనం - గాయంతి గానంకుర్వాణాని సిద్ధానాం దేవయోనివిశేషాణాంమ్మిథునాని ద్వంద్వాని అశృణోత్ - సిద్ధసంఘగీతముమానాశైవమన్మథదాహాదిప్రతిపాదకప్రబంధాన్ శ్రుతవానిత్యర్థః. వసంతతిలకావృత్తం. 3౫. తత్రేతి. తత్ర హిమశైలే సోఽర్జునః ఖరాస్తీక్ష్ణాః ఖురాః పుటాఇవ తేషాం వినిమయవిన్యాసైః పర్యాయప్రక్షేపైఃచంద్రకితైః సంజాత చంద్రాకృతిచిహ్నైః. తారకాదిత్వాదితచ్-అవతారపథైః అవరోహణమార్గైః. రోమంథాచ్చర్వితగ్రాసపునశ్చర్వణాత్ యత్ఫేనం డిండీరం తస్య శకలైః ఖండైః తారకితైస్సంజాతతారకైః ప్రతీరనమేరూణాం తటరుహచ్ఛాయా

మయవిన్యాసచంద్రకితైరవతారపథైరపి రోమంథఫేనశకలతారకితైః ప్రతీరనమేరుతలోపవేశైరప్యనుమేయ హరవృషభస్వైరవిహారాసు కటకసరసీషు వృజినాని విశోధ్య వనమదావళకలభవిదళిత సరళద్రుమప్రవాళపరిమళ సురభిళేనోపత్యకావర్త్మనా దివి భువి భరణకుశలాభ్యాం మహేంద్రాభ్యాం పరిగృహీతాం హరితమవజగాహే. ౩౬. సంఫుల్ల్యమాననవకైతకపాంసుగర్భైః పర్యంతనిర్ఝరజలైః ఫలితాభిషేకః, పార్థస్తత్ర జనకాభిధయేవహృష్టః పాదే చిరం పరిచచార గిరిం మహేంద్రమ్. ౩౭. ప. నిజనగరనిరీతో వాసవిర్దిక్షు సర్వాస్వపి పరిణయహే

ద్రుమాణాం తలేషు మూలభాగేషు ఉపవేశైరపి శయనైశ్చ అనుమేయాః తర్క్యాః హరవృషభస్య స్వైరవిహారాః ఇచ్ఛావిహారాః యాసు తాసు - తస్య హిమశైలస్య కటకసరసీషు నితంబ సరస్సు వృజినాని విశోధ్య పాపాన్యపనుద్య - వనమదావళకలభైరరణ్యగజబాలకైః విదళితానాం భంజితానాం సరళద్రుప్రవాళానాం దేవదారుకిసలయానాం పరిమళైస్సురభిళేన సుగంధవతా - ఉపత్యకాయాం పర్వతాసన్నభూమా వర్త్మనా. ని. 'ఉపత్యకాద్రేరాసన్నాభూమి రూర్ధ్వమధిత్యకే' త్యమరః. దివి స్వర్గే భువిచ భరణే పాలనే వహనేచ కుశలాభ్యాం సమర్థాభ్యాం మహేంద్రాభ్యాం ఇంద్రేణ పర్వతేన ద్వాభ్యాం పరిగృహీతాం భార్యాత్వం ప్రాపితాం హరితం దిశం ప్రాచీం అవజగాహే ప్రాప్తవాన్. ౩౬. సంఫుల్ల్యమానేతి. తత్ర ప్రాగ్దిశి-స పార్థః అర్జునః సంఫుల్ల్యమానానాం వికసతాం నవానాంచ కైతకానాం కేతకీకుసుమానాం పాంసవః పరాగాః గర్భే మధ్యే యేషాం తైః. పర్యంతనిర్ఝరాణాం సమీపస్థితప్రస్రవణానాం జలైః ఫలితః లబ్ధః అభిషేకః స్నానం యస్య తథోక్తస్సన్ - మహేంద్రం గిరిం జనకస్య ఇంద్రస్యైవ అభిధయా మహేంద్రాఖ్యయా హృష్టఇవేత్యుత్ప్రేక్షా - పాదే చరణే ప్రత్యంతపర్వతేచ చిరం పరిచచార శుశ్రూషితవాన్ - పరితస్సంచరతిస్మేతిచ. ని. 'పాదాః ప్రశ్న్యంఘ్రితుర్యాంశరశ్మిప్రత్యంతపర్వతా' ఇత్యమరః. అత్ర చరణశుశ్రూషా ప్రత్యంతపర్వతసంచారయోః శ్లేషభిత్తికాభేదాధ్యవసాయమూలాతిశయోక్తేరుక్తోత్ప్రేక్షానుప్రాణితత్వాద్ద్వయోరంగాంగిభావేన సంకరః. ౩౭. నిజేతి. వాసవస్యేంద్రస్య అపత్యం వాసవిస్సోఽర్జునః సర్వాసు చతసృషు దిక్షు - పరిణయానాం వివాహానాం హేతౌ అతఏవ క్వాపి కస్మింశ్చిత్ - అనిర్వాచ్యశుభదాయినీత్యర్థః. యాత్రాముహూర్తే ప్రయాణలగ్నే - నిజనగరాత్స్వీయాదింద్రప్రస్థాత్ నిరీతః ప్రస్థితస్సన్నపి - సా దిక్ప్రాచీ జనకేనేంద్రేణ పరిగృహీతా ఊఢా ఇతి హేతోః

తౌ క్వాపి యాత్రాముహూర్తే, జనకపరిగృహీతా సా దిగిత్యేవతస్యాం
కథమపి నసజాతాం కన్యకాం పర్యణైషీత్. ౭౮. ప. జలధితటపదవ్యాజ
ర్ఝరైశ్చీరశబ్దైరవమయమనుకుర్వన్రాజతాలీవనానామ్, రతిపతిరథకారే
ణాద్రిణాలాఞ్ఛితాయాం దిశి వివిధతటిన్యాం దత్తచక్షుః ప్రతస్థే. ౭౯.
ప. అక్ష్ణాం ప్రచారాదతివర్తమానమాలోకమాలోకమసౌ పయోధిమ్,
తటేన గచ్ఛన్ త్వరసా లేభే చోళీహరిద్రాసురభీన్సమీరాన్. ౮౦. శైలో
గర్భే శిశురివ భువః శాసనాదస్య శేతే వాతాపిం యో జఠరదహనే వర్త

తస్యాం ప్రాచ్యాం కథమపి కేనాపిప్రకారేణ జాతాం కన్యకాం నపర్యణైషీత్ నోఢ
వాన్ - స్వస్పృహాభావాదితిభావః. పరిపూర్వాన్నయతేః కర్తరిలుఙ్ - అత్ర దైవికస్య
కళత్రాలాభస్య స్వస్పృహాహేతుకత్వోక్తేర్హేతూత్ప్రేక్షా వ్యంజకాప్రయోగాద్గమ్యా.
౭౮. జలధీతి. అయమర్జునః రతిపతేః మన్మథస్య రథం మలయమారుతం కరోతీతి తేనా
ద్రిణా మలయేన లాఞ్ఛితాయాం చిహ్నితాయాం - వివిధాః కృష్ణాగోదావరీకావే
ర్యాదయో బహువిధాః తటిన్యః యస్యాం తస్యాం దిశి దక్షిణస్యాం దత్తచక్షుః తదభి
ముఖస్సన్నిత్యర్థః. అతఏవ ఝర్ఝరైః తదాత్మకైః చీరస్య వల్కలస్య శబ్దైః వల్కలఝర్ఝర
ధ్వనిభిరితియావత్ - రాజతాళీవనానాం తాళవిశేషవనానాం సముద్రతీరగానాం రవం
ఝర్ఝరశబ్దం అనుకుర్వన్ సన్ - జలధితటే సముద్రతీరే పదవ్యా మార్గేణ ఉపలక్షితః
ప్రతస్థే ప్రస్థితవాన్ - ప్రపూర్వాత్తిష్ఠతేః కర్తరిలిట్ - మలయమారుతస్య మన్మథరథత్వం
'మలయమరుదాయోధనరథః' ఇత్యాద్యాగమసిద్ధం - మాలినీవృత్తం. ౭౯. అక్ష్ణామితి.
అసావర్జునః అక్ష్ణాం ప్రచారాత్ అతివర్తమానం దృష్టిపథమతిక్రమ్య తిష్ఠంతం పయో
ధిం సముద్రమాలోకమాలోకం దృష్ట్వాదృష్ట్వా - ఆభీక్ష్ణ్యేణముల్ద్విర్భావః. తటేన
సముద్రతీరమార్గేణేత్యర్థః. త్వరసా వేగేన గచ్ఛన్ సన్ చోళీనాం చోళదేశ్యాంగనా
నాం సంబంధినీభిః హరిద్రాభిః ముఖకుచాదిలిప్తాభిః సురభీన్ సుగంధాన్ సమీరా
న్వాయూనుపలేభే లబ్ధవాన్ - చోళదేశంప్రాప్తవానిత్యర్థః. చోళదేశే స్త్రీణాం
ప్రాయేణ హరిద్రాలేప ఇతి ప్రసిద్ధిః. అక్ష్ణామిత్యేతచ్ఛ్లోకః క్వచిత్పుస్తకేషు న దృష్ట
ఇతి లిఖితః. ఉపజాతిః. ౮౦. శైలఇతి. ఇంద్రసూనురర్జునః యస్య అగస్త్యస్యశాస
నాత్ నిదేశాత్ శైలో వింధ్యః శిశురివ భువః గర్భే మధ్యే కుక్షౌచ శేతే వసతీత్యర్థః.
అత్ర వర్తమానార్థకలడ్యోగాదద్యాపి శైలస్తథైవాస్త ఇత్యాజ్ఞాయాః దుర్లంఘ్యత్వం
ధ్వనితం - యోఽగస్త్యః వాతాపింనామ దానవం విప్రభక్షకం జఠరదహనే వైశ్వా

యామాసహవ్యం, క్షోణీనగ్నంకరణమహిమా కోపలేశో యదీయ స్త
స్యావాసం దిశమభియయౌ తాపసస్యేంద్రసూనుః. ౪౧. ప. ధృత్వాఫ
లేషు సలిలాని కవేరజాయా స్సామ్యం పరీక్షితుమివాభ్రసరిద్గుణౌఘైః,
అభ్రంలిహైర్నిబిడితాంతటనారికేళై రాలోక్య చోళవసుధామయమ
భ్యనందత్. ౪౨. ప. కాలేనసంగతతమాం కటుతామవేత్య స్వర్గౌక
సామథ సుధారసనిస్పృహాణామ్, అభ్రంలిహాన్ఫలవత స్తటనారి
కేళాన్సహ్యాత్మజా సలిలవైవధికానమంస్త. ౪౩. ప. వారాశివాస

నరాగ్నౌ హవ్యం హవిః కల్పయామాస చక్రే - ఇల్వలదత్తం మేషమాంసరూపిణం తం భుక్త్వాజరితవానిత్యర్థః యస్యాగస్త్యస్యాయం యదీయః కోపస్య లేశః కణః స సర్వ ఇత్యర్థః. క్షోణ్యాః భూమికాంతాయాః నగ్నంకరణః వివస్త్రీకారీ మహిమా ప్రభావః యస్య తథోక్తోఽభూత్ - ఆఢ్యసుభగేత్యాదినా కృష్ణోర్గాత్మచి-ఖిత్వాత్ - అరుర్ద్విషదిత్యాదినాముమ్. ని 'నగ్నోఽవాసాదిగంబర' ఇత్యమరః. తస్య తాపసస్యాగస్త్యస్య ఆవాసం నిలయం దిశం దక్షిణామభియయౌ ప్రాప్తవాన్ - అత్ర వాక్యార్థత్రయే కథాత్రయం ప్రసిద్ధత్వాద్గ్రంథగౌరవభియా న లిఖితం - అత్ర శిశురివేతి వాక్యార్థేఽపమా - ఇతరత్ర వాక్యార్థద్వయే వాతాపిహరణ వారాశిపానయోః భంగ్యంతరేణ కథనాత్పర్యాయోక్తిద్వయం - త్రయాణాంచ విజాతీయసజాతీయానాం సంసృష్టిః. మందాక్రాంతా. ౪౧. ధృత్వేతి. అయమర్జునః అభ్రసరితః గంగాయాః గుణానాం మాధుర్యధావళ్యాదీనా మోఘైః ప్రవాహైస్సహ సామ్యం పరీక్షితుమివేత్యుత్ప్రేక్షా - కవేరజాయాః కావేర్యాః జలాని ఫలేషు ధృత్వా - అభ్రంలిహైః గగనస్పృగ్భిః తటయోర్నారికేళైః వృక్షైః నిబిడితాం పూర్ణాం చోళవసుధాం చోళభూమిమాలోక్య అభ్యనందత్ సంతుష్టవాన్ - వసంతతిలకావృత్తం. ౪౨. కాలేనేతి కాలేన చిరేణసంగతతమాం అత్యంతసంజాతాం కటుతాం కాటవమవేత్య సంభావ్య - అథ సుధాయాం కటుత్వసంభావనానంతరం సుధాయాః అమృతస్య రసే మాధుర్యే సుధారసే అమృతఇతివా - నిస్పృహాణాం స్వర్గౌకసాం దేవానాం అభ్రంలిహాః ఫలవతః తటనారికేళాన్ - సహ్యాత్మజాసలిలస్య కవేరజాజలస్య వైవధికాన్ వార్తావహాన్. ని. 'వార్తావహో వైవధిక' ఇత్యమరః. వివధః శిక్యద్వయసహితో దండవిశేషః భారవహనసాధనం - తేన హరతి భారమితిఠక్ - అమంస్త తర్కితవాన్ - మన్యతేః కర్తరిలుఙ్ - చిరం పర్యుషితాని మధురాణి కటూభవంతీతి ప్రసిద్ధిః ఉత్ప్రేక్షా - 'కాలేన సంగతతమాం కటుతామవేత్య' ఇ. శ్లోకే బహూనాం సంసృష్టిః. ౪౩. వారాశీతి.

జడమాత్మవపుర్విశోష మానేతు మూతపభరా త్తటముత్తరేణ, లంకా మివాగతవతీం నిజపౌరవర్గం పార్థో వివేశనగరీ మథపాండ్యగుప్తామ్.
౭౭. ప. మణలూరపురేసంపద్గుణైర్గూనాళకామదే, జనదృష్టికృతానందో జగామ కురుకుంజరః. ౭౮. ప. తత్ర చిత్రాంగదా తేన వ్యూఢా రాజకుమారికా, దర్శనే దౌహృదార్తాచ ద్వయోరాసీదనంగదా.
౭౯. ప. ఏలాలవంగతరుపిప్పలికాపటీర తాంబూలికా క్రముకదంపతి భావరమ్యామ్, ఉద్యానభూమి ముపగమ్య తయాసపార్థస్స్న

అథ చోళదేశప్రాప్త్యనంతరం పార్థః వారాంవారీణాం రాశిస్సముద్రః తస్మిన్ వాసేనస్థిత్యా జడం శైత్యాన్వితం. ని. 'ఆపః స్త్రీభూమ్నివార్వారి సలిలంకమలంజల' మిత్యమరః. రోరీతిరేఫలోపః. ఆత్మనో వపుః ఆతపస్యభరాత్ భారాత్ అతిశయాద్ధేతోః విశోషంశుష్కీభావం ఆనేతుం ప్రాపయితుం తటముత్తరేణ సముద్రతీరస్యోత్తరభాగే ఉత్తరతీర ఇతి యావత్-ఏనపాద్వితీయేతి ద్వితీయా నిజైః పౌరైః రాష్ట్రైః వర్గం యథాతథా ఆగతవతీం లంకామివస్థితా మిత్యుత్ప్రేక్షా-పాండ్యేన రాజ్ఞా గుప్తాం రక్షితాంనగరీం మణలూరాఖ్యాం వివేశ ప్రాప్తవాన్. ౭౭. మణలూరేతి. ఇదం ప్రక్షిప్తమపివ్యాఖ్యాయతే-కురుకుంజరోఽర్జునః. ని. 'స్యురుత్తరపదేవ్యాఘ్రపుంగవర్షభకుంజరాః, సింహశార్దూలనాగాద్యాః పుంసిశ్రేష్ఠార్థగోచరాః' ఇత్యమరః. సంపదాం గుణైః ధనకనకరత్నాదిభిః లూనః నిరస్తః అలకాయాః కుబేరపురస్య మదః సమృద్ధికృతః యేన తస్మిన్మణలూరపురే - జనదృష్టిభ్యః కృతః దత్తః ఆనందో యేన తథోక్తస్సన్ జగామ సంచచార-అత్ర పురస్యాలకాతిశాయిసమృద్ధ్యా విశేషణగత్యా అర్జునసంచారహేతుత్వాత్పదార్థహేతుకం కావ్యలింగమలంకారః. ౭౮. తత్రేతి. తత్ర పాండ్యనగర్యాం ద్వయోరర్జునస్య స్వస్య చ క్రమేణ దర్శనే దౌహృదార్తా గర్భధారణేచ - అనంగం మాన్మథవికారం దదాతీత్యనంగదా అంగదాభ్యాం కేయూరాభ్యాం రహితా అనంగదేతిచ - చిత్రాంగదా నామ రాజ్ఞః పాండ్యస్య కుమారికా తేనార్జునేన వ్యూఢా పరిణీతా ఆసీత్ - ద్వయోః క్రమేణ దర్శనే దౌహృదార్తా అనంగదాపి-చకారోఽప్యర్థకః. స్వయం చిత్రాంగదేత్యాశ్చర్యమిత్యర్థ ఇతి ప్రాహుః-అత్ర అనంగదత్వేఽపి చిత్రాంగదేతి విరోధాభాసాలంకారః. ౭౯. ఏలేతి. ఏలాయాః లతాయాః లవంగస్యతరోః పిప్పలికాయాః లతాయాః పటీరస్య తరోః తాంబూలికాయా లతాయాః క్రముకస్యతరోశ్చ దంపత్యోర్భావేన దాంపత్యేన రమ్యాం మనోహరాం - లతానాంస్త్రీత్వాత్ తరూణాంపుంస్త్వాచ్చేతిభావః. ఉద్యానభూమి ముపగమ్య ప్రాప్య స పార్థస్తయా

ఖ్యన్పితుః పదమమన్యత బల్బజేభ్యః. ౪౭. ప. దివసే శుభంయుగుణకో
రకితే దయితం హృదిస్థిత మివాత్తిమతీ, అవతార్యసా భువి కుమారమథా
దథ బభ్రువాహన ఇతి ప్రథితమ్. ౪౮. ప. అసావహం పూర్వికయా ప్రశం
సతాం సుతోదయం శోభనమీశ్వరార్థినామ్, దదౌ తదా దక్షిణదేశవా
సినాం తమేవ దాయాదముదారతల్లజః. ౪౯. గ. ఇతి తత్ర దినాని కాని
చిదుషిత్వా ప్రయామీతి భాషితస్య పశ్చాదవలంబినం బాష్పమేవోత్తర

చిత్రాంగదయా సహ సుఖ్యన్ సుఖమనుభవన్ - 'సుఖదుఃఖతృప్ర...) యాంయామి'తి
సుఖ్యతేః కండ్వాదేర్యగంతాల్లటశ్శత్రాదేశః. పితురింద్రస్య పదం స్వర్గం బల్బజేభ్యః తృ
ణవిశేషేభ్యః అమన్యత - తానివానాదృతవాన్ ఇత్యర్థః. 'మన్యకర్మణ్యనాదర' ఇతిచతు
ర్థీ - అత్ర తాదృగుద్యానవిహారసౌఖ్యస్య విశేషణగత్యాస్వర్గతృణీకరణహేతుత్వాత్పదా
ర్థహేతుకేన కావ్యలింగేన ఉద్యానతరూణాం కల్పవృక్షాధికసౌఖ్యదాయిత్వప్రతీతేర
లంకారేణ వస్తుధ్వనిః. ౪౭. దివసఇతి. అథ సా చిత్రాంగదా ఆత్తిమతీ గర్భధారిణీసతీ-
క్రమేణేతిశేషః. శుభంయుభిః శుభాన్వితైః గుణైర్వారనక్షత్రయోగకరణైః కోరకితే
సంగతఇత్యర్థః. దివసే దినే హృది హృదయే వక్షసివా స్థితం దయితం ప్రియమర్జున
మివ స్థితం - బభ్రువాహన ఇతి నామ్నా ప్రథితం ప్రసిద్ధం కుమారం పుత్రం అవ
తార్య జనయిత్వా - అవరోప్యేతిచ భువి - అధాత్ నిహితవతీ పుపోషేతిచ. అసహ్యత్వే
భారంభువి నిక్షిపంతీతిభావః. దధాతేః కర్తరిలుఙ్ - అత్ర బభ్రువాహనేఽర్జునత్వో
త్ప్రేక్షయా తదీయశౌర్యధైర్యాది యావద్గుణసంపత్తి ప్రతీతేరలంకారేణ వస్తుధ్వనిః.
అత్ర దుర్బోధవిజృంభితాః నృసింహాకుసృష్టయో విస్తరభయాన్న లిఖితాః. ప్రమి
తాక్షరా వృత్తం. ౪౮. అసావితి. ఉదారతల్లజః దాతృషు ప్రశస్తః అసావర్జునః. ని.
'మతల్లికా మచర్చికా ప్రకాండ ముద్ఘతల్లజౌ' విత్యమరః అహంపూర్వమహంపూర్వ
మితి బుద్ధ్యా అహంపూర్వికయా - శోభనం శుభకరం సుతస్య బభ్రువాహనస్య ఉద
యం ఉత్పత్తిం ప్రశంసతాం స్తువతాం - కించ ఈశ్వరం స్వేషాం రాజానమర్థయంతి
యాచయంతీతి ఈశ్వరార్థినాం దక్షిణదేశవాసినాం జనానాం - తేభ్య ఇత్యర్థః. శేష
త్వవివక్షయా షష్ఠీ - తం దాయాదం సుతం బభ్రువాహనం దదావేవేతియోజ్యం - నిసర్గవ
దాన్యానాం నకిమప్యదేయమితిభావః. అత్రోదారతల్లజ ఇతి విశేషణస్య ప్రాణేభ్యోఽపి
ప్రియత్వేన అదేయస్యాపి పుత్రస్య దానకరణాభిప్రాయగర్భత్వాత్ పరికరాలంకారః.
వంశస్థం. ౪౯. ఇతీతి. ఇత్యుక్తప్రకారేణ సోఽర్జునః తత్ర పాండ్యనగరే కానిచిత్క
తిపయాని దినాని ఉషిత్వా స్థిత్వా - ప్రయామి గచ్ఛామీతిభాషితస్య వచనస్య అర్జు

యంతీం ప్రేయసీం రహసి దృఢాలింగనతరంగిత వల్కలోత్తరీయ మర్మర
సహాధ్యాయిసీత్కృతిం పులకజర్ఝరే కపోలతలే పరిచుంబ్య తస్యాః కథం
చిదుదంచితానుమతిర్నిర్గత్య రక్షోయోధిభిరిక్ష్వాకుపతి సేనాధ్యక్షైరు
త్పాటితానాం మలయదర్దుర మహేంద్ర పాదానాం మూలశిలాతల పరి
దృశ్యమాన కఠినతర తత్కరాంగులి నఖరేఖావ్యావర్తిత కులిశభయో
చ్ఛలిత శైలసంస్థానబుద్ధిభిస్సన్నివేశావష్టబ్ధస్థపుటితా మటవీం విలంఘ్య
పుత్రీనికారరుషా పులస్త్యాన్వయస్య పురీమున్మూలయితుం ప్రసారితేన
భువో భుజేనేవ సేతునాకృతసీమంత ముదన్వంతమభజత. ౫౦. ప. సమీ
క్ష్య సేతుం రఘువీరనిర్మితం సచిత్రభిత్తీకృతధీర్ధనంజయః, దినేశవంశస్య

నోక్తస్య - పక్ష్మణోరవలంబి వర్తమానం నతుపక్ష్మభ్యాం పతదిత్యర్థః. తథాసతి పత్యుర
మంగళకరత్వాదితిభావః. బాష్పం నయనజలమేవ ఉత్తరయంతీం ప్రత్యుత్తరం కుర్వం
తీం - రహస్యేకాంతే దృఢం ఆలింగనేన తరంగితైః జనితైః ఉత్తరీయవల్కలస్య మర్మ
రైర్ధ్వనిభిః సహాధ్యాయిన్యస్సదృశ్యః సీత్కృతయః సీత్కారాః దుఃఖజనితాః యస్యా
స్తథోక్తాం ప్రేయసీం చిత్రాంగదాం - పులకైః జర్ఝరే విషమే కపోలతలే పరిచుంబ్య-
కథంచిదతికష్టేన ఉదంచితా కృతానుమతిః గమనాభ్యనుజ్ఞా యస్య తస్య తథోక్తస్సన్
నిర్గత్య - పాండ్యనగరాదితిభావః. రక్షోభిస్సహ యుధ్యంత ఇతితథోక్తైః ఇక్ష్వాకుకుల
పతేః రామస్య సేనాధ్యక్షైస్సేనాధిపతిభిరంగదజాంబవదాదిభిః ఉత్పాటితానాముద్ధృ
తానాం మలయదర్దురమహేంద్రాణాం శైలానాం సంబంధినాంపాదానాం ప్రత్యంత
పర్వతానాం మూలశిలాతలేషు అధః పాషాణప్రదేశేషు పరిదృశ్యమానాః యాః కర
యోరంగుళయః తాసాంనఖరేఖాః తాభిః వ్యావర్తితా నివర్తితా కులిశాద్వజ్రాద్యు
ద్భయేనోచ్ఛలితానాం ఉత్థాయ గతానాం శైలానాం సంస్థానస్య నివేశస్థానస్య
బుద్ధిః ఊహః యేషాం తైః సన్నివేశావష్టైః పర్వతాధారగర్తైః స్థపుటితాం నిమ్నోన్నతాం.
ని. 'గర్తావటౌ భువశ్శ్వభ్రే' - 'స్థపుటంతూన్నతానత' మిత్యుభయత్ర చామరః. అటవీం
విలంఘ్య అతిక్రమ్య - పుత్ర్యాస్సీతాయాః నికారేణావమానేనయా రుట్ క్రోధః
తయా హేతునా - పులస్త్యాన్వయస్య రావణస్య పురీం లంకాం ఉన్మూలయితుం ప్రసారి
తేన భువో భుజేనేవ స్థితేన సేతునా - కృతః సీమంతః మధ్యరేఖా యస్య తముదన్వం
తం సముద్రం దక్షిణమభజత ప్రాప్తవాన్ భజతేః కర్తరిలుఙ్. ౫౦. సమీక్ష్యేతి. సః
ధనంజయోఽర్జునః రఘువీరేణ శ్రీరామేణ నిర్మితం కారితం - సేతుం సమీక్ష్య చిత్ర
మాశ్చర్య మేవాలేఖ్యమితి శ్లిష్టం రూపకం - తస్య భిత్తీకృతా కుడ్యభూతా ధీర్మనో

తపోవిచారణే చిరావకాశం వితతాన చేతసి. ౫౧. ప. అబ్ధౌ వానరపా
తితాచలశిలాభంగాభిఘాతైశ్చిరంచక్షురంధైః కుణిభిః కరేణచ పదా ఖం
జైః పయోమానుషైః, వీచీవీథిషు కీర్త్యమానమనఘం వృత్తం రఘూణాం
ప్రభోః శ్లాఘంశ్లాఘమసౌ తటేన హరితం ప్రాచేతసీమభ్యగాత్. ౫౨.
ప. గోకర్ణమేత్య సకులాద్రిసుతాప్రియస్య పుష్పాణి మూర్ధ్ని నిదధే
పురుహూతసూనుః, ఆగామినాంనిజశరాసనతాడనానా మత్రావకాశ
ఇతి సూచయతేవ దోష్ణా. ౫౩. ప. గోపృష్ఠలగ్నం కులశైలకన్యా సహా

యస్య తథోక్తస్సన్. ని. 'ఆశ్చర్యాలేఖ్యయోశ్చిత్ర' మిత్యమరః. దినేశవంశస్య సూర్య
వంశస్య తపసః విచారణే ఇదమేతాదృగిత్యాలోచనే విషయే చేతస్యవకాశం చిరం
వితతాన విస్తారితవాన్ - కీదృగ్వానేన తపఃకృతం యదయమీదృక్ప్రభావాభిరామో
రామోఽప్యస్మిన్నవతతారేత్యాలోచితవానిత్యర్థః. అత్ర తాదృక్సేతుదర్శనజనితాశ్చ
ర్యస్య విశేషణగత్యా రవివంశతపశ్చిరవిచారణం ప్రతి హేతుత్వాత్పదార్థ హేతుకం
కావ్యలింగం - తస్యచోక్తశ్లిష్టాశ్లిష్ట పరంపరితరూపకేన సంసృష్టిః. వంశస్థవృత్తం. ౫౧.
అబ్ధావితి. అసావర్జునః అబ్ధౌ వానరైః హనుమజ్జాంబవదాదిభిః పాతితానాం సేత్వర్థమితి
భావః. అచలానాం పర్వతానాం సంబంధిభిః. శిలాభంగైః పాషాణఖండైః యే అభి
ఘాతాః, ప్రహారాస్తైః - చిరాత్ప్రభృతి అక్ష్ణా చక్షురింద్రియేణ అంధైః కరేణ ఇంద్రి
యేణ కుణిభిః కుకరైః పదా ఇంద్రియేణ ఖంజైః. పంగుభిః పయోమానుషైర్జలమనుష్యైః
వీచీష్వేవ వీథిషు - వేదిష్వితి క్వచిత్ పాఠః. ఉపవిశ్యేతి శేషః. కీర్త్యమానం గీయమానం
న విద్యతే అఘం పాపం యస్మాత్తదనఘం - రఘూణాం ప్రభోః రామస్య వృత్తం
చరిత్రం శ్లాఘం శ్లాఘం శ్లాఘిత్వా శ్లాఘిత్వా - ఆభీక్ష్ణ్యేణముల్ - తటేన సముద్ర
ప్రాంతమార్గేణ ఉపలక్షితః ప్రచేతసో వరుణస్యేమాం ప్రాచేతసీం హరితం ప్రతీచీం
దిశమభ్యగాత్ ప్రస్థితవాన్ - గమేరభిపూర్వాత్కర్తరిలుఙ్ - అక్ష్ణేత్యాదిపదత్రయే-
యేనాంగవికార ఇతితృతీయా - శార్దూలవిక్రీడితం. ౫౨. గోకర్ణమితి. పురుహూత
సూనుస్సపార్థః గోకర్ణంనామ శివక్షేత్రం ఏత్య ప్రాప్య-కులాద్రిసుతాయాః పార్వ
త్యాః ప్రియస్య శంభోఃమూర్ధ్ని శిరసి ఆగామినాం కైరాతయుద్ధే భవిష్యతాం నిజేన
శరాసనేన గాండీవేన తాడనానాం - అత్ర అస్మిన్నేవ భాగే అవకాశః. ఆస్పదం-
ఇత్యుక్తప్రకారేణ సూచయతా జ్ఞాపయతేవ స్థితేనేత్యుత్ప్రేక్షా - దోష్ణా హస్తేన
పుష్పాణి నిదధే నిహితవాన్-వసంతతిలకా. ౫౩. గోపృష్ఠేతి. గోః వృషభస్య పృష్ఠే
లగ్నం ఆరూఢం కులశైలకన్యా సహాయం పార్వతీవల్లభం అంతర్మనసి సతతం దధానః

యమంతస్సతతందధానః,ఆశ్చర్యమైక్షిష్టతమేవదేవం గోకర్ణవాసం కురు
రాజసూనుః.౫౪.ప. పాపాపనుత్త్యై పరికల్పితో యః ప్రభాసతీర్థే ప్రథి
తోఽభిషేకః, సేతుందృశాదృష్టవతోఽస్యసోఽసౌ సాధ్యం వినా జాగ
రితో బభూవ. ౫౫. ప. పాపాపనోదేఫలితేఽర్జునస్య ప్రాగేవసేతోరవ
లోకనేన, ప్రభాసతీర్థే నియమాభిషేకః పశ్చాత్సుభద్రాగమహేతురా
సీత్. ౫౬. ప. తతోఘనావిర్భవనాద్భియేవ తత్రామలంమానసమస్య
భేజే, కర్ణాంతరక్రౌంచపథేనశోభాయశోమరాళో యదుకన్యకాయాః.

ధ్యాయన్ కురురాజసూనురర్జునః. తం గోపృష్ఠలగ్నమేవ గోకర్ణే వాసః యస్యతం
గోకర్ణక్షేత్రవాసమితిచ - దేవం సాంబశివం ఆశ్చర్యం యథాతథా ఐక్షిష్ట ఈక్షి
తవాన్ - శ్లేషానుప్రాణితోవిరోధాభాసః. ఉపజాతిః. ౫౪. పాపేతి. పాపస్య మిథున
దర్శనజనితస్య అపనుత్త్యై నివారణార్థం యః ప్రథితః ప్రసిద్ధః ప్రభాసనామతీర్థే
అభిషేకః స్నానం పరికల్పితః కృతః. అర్జునేనేతి శేషః. సోఽసౌ ప్రభాసతీర్థేఽభి
షేకః సేతుం రామనిర్మితం దృశా చక్షుషా దృష్టవతః అస్య అర్జునస్య - సాధితుం
యోగ్యం సాధ్యం ఫలం పాపాపనోదాత్మకం వినా జాగరితః ప్రబుద్ధః బభూవ.
ఫలాంతరప్రవణస్సన్నతిష్ఠదిత్యర్థః. 'సేతుం దృష్ట్వా సముద్రస్య బ్రహ్మహత్యాం తరతీ'
త్యత్ర బ్రహ్మహత్యాపదస్య సర్వపాపోపలక్షకత్వాదితిభావః. ౫౫. అ. తర్హి నిష్ఫల
త్వాపత్తిస్తస్య నేత్యాహ—పాపేతి. అర్జునస్య పాపాపనోదే ప్రాక్ ప్రభాసతీర్థాభి
షేకాత్పూర్వమేవ - సేతోరవలోకనేన ఫలితే సిద్ధేసతి - పశ్చాత్ప్రభాసతీర్థే నియ
మాభిషేకః, వ్రతస్నానం - సుభద్రస్య శ్రేష్ఠశుభస్య సుభద్రాయాశ్చ శ్రీకృష్ణకనీ
యస్యాః ఆగమే ప్రాప్తౌ హేతుః ఆసీత్ - పాపనాశశ్శుభంవా పుణ్యస్యఫలం-తత్ర
పాపస్యైవాసత్త్వే తన్నాశరూప ఫలస్యాసంభవా చ్ఛుభరూపం ఫలం ఘటయతీతి న ని
ష్ఫలత్వ మితిభావః. ౫౬. తతఇతి. తతోఽనంతరం ఘనానాం మేఘానాం తత్కాల
స్యవా ఆవిర్భవనాదుదయాత్ - భియా భయేనేవేత్యుత్ప్రేక్షా - యదుకన్యకాయా
స్సుభద్రాయాశ్శోభా యశః సౌందర్యేణ కీర్తిరేవ మరాళః హంసః. తత్ర ప్రభాస
తీర్థే తస్య అర్జునస్య సంబంధి అమలం మానసం మనఏవ మానసాఖ్య సరః. ని. 'మాన
సంసరసిస్వాంత' ఇతివిశ్వః. కర్ణయోరంతరం మధ్యరంధ్రమేవ క్రౌంచపథః క్రౌంచ
శైలమధ్యరంధ్రమార్గః తేన ఉపలక్షితః భేజే వివేశ - సుభద్రాసౌందర్యం కర్ణా
కర్ణికయా శ్రుతవానిత్యర్థః. సమస్తవస్తువర్తిసావయవరూపకముత్ప్రేక్షానుప్రాణిత
మితి ద్వయోరంగాంగిభావేన సంకరః. వర్షాకాలే హంసావిహాయ భారతం వర్షం

౫౭.ప. స్మృతిపథస్థితయాపి సుభద్రయా జనసమక్షమివాసితుమాత్తధీః, ద్విజకులానిసతత్రసమత్యజత్సహచరాణి రతీశవశంవదః. ౫౮. ప. పయసా పరిపూరితౌ ఘటౌ పరిపశ్యన్పథి పాకశాసనిః, కమలాక్షకనీయసీ కుచౌ కలయామాస కరస్థితావివ. ౫౯. తదానీంఖలు. ప. చక్రాంగీమదపశ్యతోహారచలచ్ఛంపాసముల్లేషణైః పుష్యత్కైతకగంధ సింధువిలుఠత్పుష్పంధయాంధీకృతైః, మేదస్వీకృతకేకినీకలకలైర్మేఘుంకరాశాముఖైః

మానసం ప్రవిశంతీతి ప్రసిద్ధిః. ౫౭. స్మృతీతి. అథ సుభద్రాసౌందర్యశ్రవణానంతరం - స్మృతిపథే సంకల్పే స్థితయాపి - కిముత సమక్షస్థితయేత్యర్థః. సుభద్రయా రతీశస్య మన్మథస్య వశంవదః పరతంత్రః మన్మథవికారాయత్తచిత్త ఇతియావత్ - అతఏవ స పార్థః జనానాం సమక్షం ఆసితుం స్థాతుం ఆత్తా స్వీకృతాధీర్యేన తథోక్తఇవేత్యుత్ప్రేక్షా - మహతాం మదనబాధాయాగర్హ్యత్వాదితిభావః. సహచరాణ్యనుయాత్రికాణి ద్విజకులాని బ్రాహ్మణబృందాని - తత్రప్రభాసతీర్థే సమత్యజత్ అనుజ్ఞాతవానిత్యర్థః. సంపూర్వాత్త్యజతేః కర్తరిలఙ్ - ద్రుతవిలంబితం. ౫౮. పయసేతి. పాకశాసనిరర్జునః పథి మార్గే పయసా ఉదకేన పరిపూరితౌ పూర్ణింగమితౌ ఘటౌ కలశౌ-జలపూర్ణఘటావిత్యర్థః. పరిపశ్యన్ సన్ కరస్థితౌ - కమలాక్షస్య శ్రీకృష్ణస్య కనీయస్యా స్సుభద్రాయాః. కుచౌ స్తనావివ కలయామాస కలయాంబభూవేత్యర్థః. జలపూర్ణకుంభదర్శనం భావిశుభఫలప్రాప్తిహేతురితిభావః. ఉత్ప్రేక్షాలంకారః. ౫౯. తదానీంఖలు ద్విజకులానుజ్ఞానసమయ ఏవేత్యస్యోత్తరేణాన్వయః. చక్రాంగీతి. చక్రం రథాంగమివాంగం యేషాం తేషాం స్త్రియశ్చక్రాంగ్యః. 'అంగగాత్రకంఠేభ్యో వక్తవ్యః' ఇతిఙీప్ - తాసాం యో మదః దర్పః. అహ్నానైరంతర్యసంభోగకృతః తస్య పశ్యతో హారాణి ప్రసహ్య చోరాణి-తద్దాంపత్యసౌఖ్యసర్వస్వలుంపకానీతియావత్ - 'వాగ్దిక్పశ్యద్భ్యో యుక్తిదండహరేష్వి'తి షష్ఠ్యా అలుక్ - 'పశ్యతోఽర్థం హరతి యస్సచోరః పశ్యతోహర' ఇతి హలాయుధః. చలంతీనాం శంపానాం విద్యుతాం సముల్లేషణాని విలసనాని యేషు తైః. సౌరప్రకాశఏవ తాసాం తత్సౌఖ్యమితి రామశాపేన నియమనాత్తస్య మేఘైరాచ్ఛాదనే తత్ప్రసక్తేర్దూరతోఽపాస్తత్వాదితిభావః. పుష్యతాం వికసతాం కైతకానాం కేతకీకుసుమానాం గంధః సింధుస్సముద్రఇవ తస్మిన్విలుఠద్భిః సంచరద్భిః పుష్పంధయైర్భృంగైరంధీకృతైః మలినీకృతైరిత్యర్థః. 'నాసికాస్తనయోర్ధ్మాధేట్ోః' ఇతిశప్రత్యయే-పృషోదరాదిత్వాన్ముమి పుష్పంధయఇతి సాధుః. మేదస్వీకృతాః సాంద్రీకృతాః కేకినీనాం మయూరాంగనానాం కలకలాః కేకా కోలాహలాః,

పాంథానామపమృత్యుభిః కతిపయైః ప్రాదుర్బభూవే దినైః. ౬౦. ప. కాలాంబుదాళినలికాత్క్షణదీప్తివర్త్యా సంధుక్షితాత్సపదిసధ్వనినిస్సరద్భిః, వర్షాశ్మసీసగుళికానికరైః కఠోరైర్గ్రీష్మాభియాతిమవధీద్ఘనకాలయోధః. ౬౧. ప. మాధ్వీలిహావిరురుచే మలినీకృతాగ్రా కాంతారసీమ్ని నవకేతకబర్హరేఖా, దగ్ధాంచలే స్మరభియా దయితాజనేన సంప్రేషితా పథికభర్తృషు పత్రికేవ. ౬౨. ప. అర్జునేషు సకలేషు వికాసిష్వద్రిసీమ్ని ధృతతాదృశశబ్దః, ఏకఏవ విశుశోష విశేషాదేతదంబుభృదనేహసిచిత్రమ్.

యైస్తైః మేఘంకరాణి మేఘాయమానాని ఆశానాం దిశాం ముఖాన్యగ్రభాగాః యేషు తైః. 'మేఘర్తిభయేషుకృఞః' ఇతిఖశ్ ఖిత్యాన్ముమ్-పాంథానాం ప్రోషితానాం అపమృత్యుభిః తత్తుల్యైరిత్యర్థః. కతిపయైస్త్రిచతురైః దినైర్వార్షికైః ప్రాదుర్బభూవే ఆవిర్భూతం - భావేలిట్ - శార్దూలవిక్రీడితం. ౬౦. కాలేతి. ఘనకాలః వర్షాకాల ఏవ యోధః భటః క్షణదీప్తిటిదేవవర్తిః సాగ్నిరజ్జుస్తయా - సంధుక్షితాత్సంయోజి తాత్ కాలాంబుదాళేర్నీలమేఘపంక్తేరేవ నళికాత్ అయోనాళాయుధవిశేషాత్ సపది అగ్నిసంయోజనక్షణఏవ-సధ్వని సఘాంకారం యథాతథా నిస్సరద్భిః నిర్గచ్ఛద్భిః కఠోరైః దారుణైః కఠినైశ్చ - వర్షాశ్మనాం కరకాణామేవ సీసగుళికానాం నికరైః సమూహైః ఘర్మం గ్రీష్మర్తుమేవ అభియాతి శత్రుం అవధీత్ హంతిస్మ - హంతేః కర్తరిలుఙి వధాదేశః. సమస్తవస్తువర్తిసావయవరూపకం - వసంతతిలకావృత్తం. ౬౧. మాధ్వీతి. మాధ్వీలిహా భృంగేణ మలినీకృతం అగ్రం యస్యాస్సా-నవా కేతకబర్హరేఖా కేతకీకుసుమపత్రం. ని. 'రేఖాకృతి దళేబర్హ' మిత్యమరః. స్మరాద్భియా భయేన హేతునా - దయితాజనేన ప్రోషితభర్తృకాజనేన - పథికేషు ప్రవాసిషు భర్తృషు పతిషు విషయే సంప్రేషితా అంచలే దగ్ధా పత్రికాలేఖఇవ - కాంతారసీమ్ని వన ప్రదేశే విరురుచే రరాజ - రోచతేః కర్తరిలిట్ - ఆపద్యతివేగమాగమనాయాం తే దగ్ధ్వా పత్రికా ప్రవాసిభ్యః ప్రేష్యతఇతి ప్రసిద్ధిః. ఉత్ప్రేక్షాలంకారః. ౬౨. అర్జునేష్వితి. అంబుభృతాం మేఘానాం సంబంధిని అనేహసికాలే వర్షాకాలఇతి యావత్. ని. 'కాలోదిష్టోఽప్యనేహాపీ' త్యమరః. సకలేష్వర్జునేషు కకుభవృక్షేషు పార్థేషుచ వికాసిషు ప్రకాశవత్సు సత్సు ముదితేషు సత్స్వితిచ - ధృతస్తాదృశః అర్జున ఇత్యాకారకః శబ్దస్సంజ్ఞాపనం యేన తథోక్తః. ఏకః అర్జునఏవ అద్రిసీమ్ని రైవతకశైలప్రదేశే-విశేషాద్భృశం విశుశోష శుష్కోఽభూదితియత్-తదేతత్ చిత్రం-సుభద్రాచింతయా కృశోఽభూదిత్యర్థః. ని. 'అర్జునఃకకుభేపార్థ'ఇతివిశ్వః. అత్ర అర్జునత్వేఽపి వార్షికావ

౬౩. ప. వియత్యశేషాసు విదిక్షు దిక్షు వియోగశిల్పీంద్రవినిర్మితాయాః,
తస్యా మృగాక్ష్యాశ్చ తటిత్తతేశ్చ ధనంజయస్సంవివిదే న భేదమ్. ౬౪.
ప. మాన్మథే జ్వలతి వాసవసూనుర్మానసే పరిణయే యదుపుత్ర్యాః, లాజ
హోమమివ కర్తుముపేంద్రం తత్సగర్భ్యమథ చిత్తమనైషీత్. ౬౫. ప. అణు
మాత్రమిదం సహేత వోఢుం న హి విశ్వంభరమద్య మామితీవ, మనసో
ఽధ్యవరుహ్య తస్య దృష్టేః పురతః ప్రాదురభూత్పుమాన్పురాణః. ౬౬.

సరే వికాసాభావ ఇతి విరోధస్య - పార్థత్వేన ప్రమోదాభావ ఇతి శ్లేషేణ ఆభాసీకరణాద్విరోధాభాసః. ఉక్త వార్షికావసరరూపకారణత్వేఽపి శ్లేషభిత్తికాభేదాధ్యవసాయమూలాతిశయోక్త్యా అర్జునే వికాసరూపకార్యానుత్పత్తిరూపా విశేషోక్తిరిత్యుభయత్ర సాధకసామ్యాత్ శ్లేషానుప్రాణితయోస్తయోస్సందేహసంకరః. ౬౩. వియతీతి. వియతి ఆకాశే - అశేషాసు సకలాసు దిక్షు విదిక్షు దిక్సంధిషు - వియోగేన సుభద్రావిరహేణైవ శిల్పీంద్రేణ చిత్రకారకశ్రేష్ఠేన వినిర్మితాయాః ఆలిఖితాయాః. తస్యాః మృగాక్ష్యాస్సుభద్రాయాః తటితాం తతేస్సమూహస్య చ భేదం విశేషం ధనంజయః అర్జునః న సంవివిదే న జ్ఞాతవాన్ - విదేః కర్తరి లిట్ - అత్ర తటితాం సుభద్రాయాః వ్యక్తితో భేదే ప్రతీయమానేఽపి - ఇమాస్తటితః ఇయం సుభద్రేతి విశేషజ్ఞానాభావస్య గుణసామ్యప్రయుక్తత్వాత్సామాన్యాలంకారః. శ్లో. 'సామాన్యం గుణసామ్యేన విశేషానోపలక్షిత' ఇతి లక్షణాత్ - ఉపజాతిః. ౬౪. మాన్మథ ఇతి. అథ వర్షాకాలప్రాదుర్భావానంతరం వాసవసూనురర్జునః. యదుపుత్ర్యాః సుభద్రాయాస్సంబంధిని మానసే సంకల్పవిషయే పరిణయే వివాహసమయ ఇత్యర్థః. జ్వలతి మాన్మథే మన్మథవికారాత్మకేఽగ్నౌ లాజవాపం లాజహోమం వైవాహికం కర్తుమివేత్యుత్ప్రేక్షా - తస్యాస్సుభద్రాయాః సగర్భ్యం సోదర్యం ఉపేంద్రం శ్రీకృష్ణం చిత్తం మానసం ప్రతి అనైషీత్ ప్రాపయామాస - తత్రైవోక్తవివాహాదితి భావః. దుహాదిత్వేన ద్వికర్మకాన్నయతేః కర్తరి లుఙ్ - లాజహోమస్య వధూసోదరకర్తృకత్వం ప్రసిద్ధం - చింతితార్థానుకూల్యాయ హరిం సస్మారేతి పరమార్థః. స్వాగతా. ౬౫. అణ్వితి. పురాణః పుమాన్ శ్రీకృష్ణః. అణుమాత్రం అతిసూక్ష్మమిదమర్జునస్య మనః విశ్వంభరం బ్రహ్మాండధారిణం - అతిదుర్భరమితి యావత్. మాం వోఢుం అద్య న సహేత న క్షమేత - హిరపధారణే - ఇతీవ ఇత్యాలోచ్యేవేత్యుత్ప్రేక్షా - తస్య అర్జునస్య మనసః హృదయాత్ అధ్యవరుహ్య దృష్టేః పురతః ప్రాదురభూత్ ఆవిర్బభూవ - భక్తపరాధీనస్య హరేస్సైతదాశ్చర్యమితి భావః. ఔపచ్ఛందసికం వృత్తం. ౬౬. స్వేతి. తత్ర రైవతకాద్రౌ తస్మిన్ శ్రీకృష్ణ

ప. స్వస్వచేష్టాకథానద్యా ద్వితీయర్తుగుణజ్ఞయా, నబభూవే తయో
స్తత్ర నయనానందినోర్మిథః. ౬౭.ప. విజయో మధురస్మితస్య భావం విదు
ష స్తస్యమతేన భిక్షువేషః, కుసుమాస్త్రభయాదివాతిగాఢః కుహరే
రైవతకస్యతిష్ఠతిస్మ. ౬౮. ప. కథంసుభద్రాకమనీయతాయాః కల్పేత
నుత్యైకవిరున్నతోఽపి, చతుర్థమప్యాశ్రమమస్యయేన తాం సాధనీభూ
య దిదృక్షతేస్మ. ౬౯. ప. తదాత్వఏవాద్రితటాత్పతిశ్శ్రియః పరిప్ల

ప్రాదుర్భావసమయే వా - మిథః నయనానందినోః పరస్పరమవలోకజనితానందవతోః
తయోః కృష్ణార్జునయోః స్వస్యస్వస్య అన్యోన్యస్య చేష్టాకథయా వృత్తాంతకథనేనైవ
నద్యా - ద్వితీయస్య ఋతోః, గ్రీష్మస్య గుణం శోషణం జానాతీతిజ్ఞయా న బభూవే
నభూతం - భవతేర్భావే లిట్ - వర్షాసు నదీవ తత్కథా వవృధఇత్యర్థః. చిరాత్సం
గమే సుహృదోస్సల్లాపోఽమృతాయత ఇతిభావః. రూపకాలంకారః. ౬౭. విజయఇతి.
విజయోర్జునః భావం స్వాభిప్రాయం సుభద్రావిషయకం విదుషో జానతః. అతఏవ మధు
రం సాకూతం స్మితం యస్య తస్య శ్రీకృష్ణస్య మతేన అనుమత్యా - భిక్షోఃసన్యాసిన
ఇవ వేషో యస్య తథోక్తస్సన్ - కుసుమాస్త్రాన్మన్మథాత్ భయాదివ రైవతకస్యాద్రేః
కుహరే గుహాయామతిగూఢః పరైరలక్షితస్సన్ తిష్ఠతిస్మ - ఉత్ప్రేక్షా - ఔపచ్ఛంద
సికం. ౬౮. కథమితి. ఉన్నతశ్చతురోఽపి కవిః సుభద్రాయాః కమనీయతా సౌందర్యం
తస్యాః నుత్యై స్తుతిం కర్తుమితి - క్రియార్థేత్యాదినాచతుర్థీ. ని. 'స్తవఃస్తోత్రంస్తుతి
ర్నుతి' రిత్యమరః. కథం కల్పేత శక్తో భవేత్ న భవేదేవేత్యర్థః యేన కారణేన చతుర్థ
మాశ్రమం యత్యాశ్రమోఽపి - అస్యార్జునస్య సాధనీభూయ సుభద్రావాప్తికారణం
భూత్వా - తాం సుభద్రాం దిదృక్షతేస్మ ద్రష్టుమైచ్ఛత్ - కిముతాన్యే ఆశ్రమాః
తత్రాపి సచేతనాశ్చేత్యర్థః. ఆశ్రమోఽస్త్రీత్యనుశాసనాదాశ్రమశబ్దస్య క్లీబతయా
నిర్దేశః. అత్ర అంగనాసంగప్రసంగమాత్రాసహస్యాచేతనస్యాపి యత్యాశ్రమస్య
సుభద్రాదిదృక్షాయాం అన్యేషాం తత్రాపి సచేతనానాం తద్దిదృక్షాయాః కైముతికన్యా
యసిద్ధేః అర్థాపత్త్యలంకారాత్మకవాక్యార్థేన 'కవీనాం సుభద్రాసౌందర్యవర్ణన సామ
ర్థ్యనిషేధ సమర్థనాద్వాక్యార్థహేతుకం కావ్యలింగమితి ద్వయోరంగాంగిభావేన
సంకరః. తేనచ తత్సౌందర్యస్య లోకాతిశాయిత్వప్రతీతేరలంకారేణ వస్తుధ్వనిః. ఉప
జాతిః. ౬౯. తదాత్వఇతి. శ్రియః లక్ష్మ్యాః రుక్మిణీరూపిణ్యాః పతిః శ్రీకృష్ణః ప్రకృతే
శుభస్య సుభద్రావివాహరూపస్య ఆగమే ప్రాప్తౌ విషయే - పరిప్లవం చంచలం భవేద్వా
న భవేద్వా ఇతి సవికల్పమనసమితి యావత్. ని. 'చంచలంచపలంచైవ పారిప్లవపరిప్లవే'

వంతం ప్రకృతే శుభాగమే, యదాశయే తేశయ ఏవ తద్భవే దితి బ్రువన్ద్వా
రవతీం పునర్యయౌ. ౭౦. ౧. తదనంతర మహస్కర మదతస్కర మహో
మహోన్మస్కరీ రైవతకం గిరిముపస్కురుతే తస్య నమస్కరణ మస్మాకం
శ్రేయస్కరణ మితి పురోధోజనబోధనాత్కుతూహలినా నగరమా
నీయమానం బహిరపి జ్వలతా విరహానలజ్వాలేనేవ కాషాయవాస
సాఽవగుంఠిత వపుషం సవ్యసాచిశబ్దమత్సరేణ స్మరవీరేణ ప్రవాసరంధ్ర
మన్విష్య పన్నగపాండ్యయదుకుమారికాణాం కృతే పృథక్పృథగీరి
తాం త్రిశరకాండీమివ త్రిదండం బిభ్రాణం నిజపల్లవకోమలిమనిర్జ
యశోకేనేవ పరిశుష్కేణ పటీరదారుణా పాదుకీభూయ పరిచర్యమా

ఇత్యమరః. తమర్జునం ప్రతి హే అర్జున తే తవ ఆశయే అభిప్రాయే యత్కాంక్షితం వర్తతే - తత్ శయే హస్తఏవ భవేదిత్యుక్తప్రకారేణ బ్రువన్ కథయన్సన్ - తదాత్వఏవ తదానీమేవ అద్రితటాత్పునః ద్వారవతీం ద్వారకాం ప్రతి యయౌ గచ్ఛతిస్మ - తదాత్వఇత్యనేన హరేర్భక్తవాంఛితానుకూలనత్వరాపారవశ్యం ధ్వన్యతే. ని. 'ఛందోఽభిప్రాయ ఆశయః' - 'పంచశాఖశ్శయః పాణి'రిత్యుభయత్రాప్యమరః. ౭౦. తదనంతరమితి. తదనంతరం శ్రీకృష్ణస్య ద్వారకాప్రాప్త్యనంతరం అహస్కరస్య సూర్యస్య యో మదస్తేజస్విత్వాహంకారః తస్య తస్కరం లుంపకం తత్సదృశం మహస్తేజః యస్యతథోక్తః మహాన్ మస్కరీ సన్యాసీ రైవతకం గిరిముపస్కురుతే అలంకరోతి - తత్రాస్తఇతి యావత్-మస్కరో వేణుదండోఽస్యాస్తీతి మస్కరీ. ని. 'వేణుమస్కరతేజనా' ఇత్యమరః. తస్య సన్న్యాసినః నమస్కరణం నమస్కారః అస్మాకం శ్రేయసః కారణం సాధకతమం - ఇత్యుక్త ప్రకారేణ పురోధోజనస్య పురోహితజనస్య బోధనాత్ కుతూహలమస్యాస్తీతి కుతూహలినా హలినా బలరామేణ నగరంప్రతి ఆనీయమానం ప్రాపయమాణం - బహిరపి కిముత మనసీతిభావః. జ్వలతా విరహానలజ్వాలేనేవ స్థితేనేత్యుత్ప్రేక్షా - కాషాయవాససా అవగుంఠితం ఆచ్ఛాదితం వపుర్యస్యతథోక్తం - సవ్యేన హస్తేనాపి సాచీ బాణప్రయోక్తేత్యర్థకే శబ్దే సంజ్ఞారూపేమత్సరేణ ద్వేషవతా స్మరవీరేణ మన్మథవీరేణ ప్రవాసమేవ రంధ్రం ప్రహర్తు మవకాశం అన్విష్య విచార్య-పన్నగకుమారికా ఉలూపికా పాండ్యకుమారికా చిత్రాంగదా, యదుకుమారికా సుభద్రా, తాసాంకృతే తదర్థమిత్యర్థః. పృథక్ప్రత్యేకమీరితాం ప్రయుక్తాం త్రయాణాం శరాః కాండాః దండాఇవ తేషాం సమాహారం త్రిశరకాండీ మివ స్థితాం త్రిదండీం వైణవీం-పూర్వవత్సమాసః. ద్విగోశ్చేతిఙీప్-బిభ్రాణం దధతం-నిజపల్లవస్య కోమళి

ణపాదయుగళం తం కుహనాభిక్షుం సంభ్రమేణ వందమానేషు యదుబృందేషు ముకుందోఽపి సవినయ ముపాగతశ్చేతః పూరణావశిష్టైస్స్వసోదరీప్రేమరసైరివ తీర్థజలైః పిచండిలం కమండలుం తదీయపాణేరాదాయ భగవన్నితఇత ఏహీఇతి రాజభవన ముపనీయ కన్యాంతఃపురే నివేశయామాస. ౭౧. ప. మార్గే శరత్రయమముష్య కృతే విముచ్య శేషం ద్వయం పునరివోజ్ఝితుమాత్తలోభః, శుశ్రూషితుం తదను సోదరచోదితాయాస్తన్వ్యాస్స్మరో నయనమేవ శరం వ్యతానీత్. ౭౨. ప. వపుషామధురేణ సుభ్రువా ధనుషాచిత్తభువశ్చతర్జితః, తప

న్నః మార్దవస్య నిర్జయేన యశ్శ్లోక స్తస్మాదివేత్యుత్ప్రేక్షా-శుష్కేణ నిర్ద్రవేణ పటీరదారుణా చందనకాష్ఠేన పాదుకీభూయ పాదుకేభూత్వా పరిచర్యమాణం శుశ్రూషమాణం పాదయోర్యుగళం యస్యతథోక్తం తం కుహనాభిక్షుం మాయాసన్న్యాసినం అర్జునం-యదుబృందేషు సంభ్రమేణ వందమానేషు నమస్కుర్వత్సుసత్సు-ముకుందశ్శ్రీకృష్ణోఽపి సవినయం యథాతథా ఉపాగతస్సన్-చేతసి పూరణాదవశిష్టైః స్వసోదర్యాం సుభద్రాయాం ప్రేమరసైరివ స్థితైః తీర్థజలైః పిచండిలం పరిపూర్ణం కమండలుం తదీయాదర్జునసంబంధినః పాణేరాదాయ స్వయంగృహీత్వా హేభగవన్ ఇతఇత ఏహీతి వదన్నితి శేషః. రాజభవనముపనీయ ప్రాపయ్య కన్యకాంతఃపురే నివేశయామాస ఉపమాయాఉత్ప్రేక్షాచతుష్టయస్యచ సజాతీయవిజాతీయయోస్సంసృష్టిః. ౭౧. మార్గఇతి. తదను కన్యాంతఃపురప్రవేశానంతరం స్మరో మన్మథః మార్గే తీర్థయాత్రామార్గే అముష్యకృతే అర్జునార్థం శరత్రయం - బాణపంచక మధ్యఇతిశేషః. విముచ్య ప్రయుజ్య-ఉలూపికా చిత్రాంగదా సుభద్రా స్వనురాగజననాయేతిభావః. శేషం ద్వయం బాణయుగం పునరుజ్ఝితుం ప్రయోక్తుం ఆత్తః లోభః యేనతథోక్త ఇవేత్యుత్ప్రేక్షా - శుశ్రూషితుం అర్జునయతేః పరిచర్యాం కర్తుం సోదరాభ్యాం రామకృష్ణాభ్యాం చోదితాయాః ప్రేరితాయాస్తన్వ్యాస్సుభద్రాయాః నయనం చక్షురేవ శరంవ్యతానీత్ - బాణంచకార - తత్కటాక్షై రిక్షుచాపరూపా క్షణేక్షణే సంధుక్షితాభూదిత్యర్థః. ఉత్ప్రేక్షారూపకయోరంగాంగిభావేన సంకరః. వసంతతిలకావృత్తం. ౭౨. వపుషేతి. సమస్కరీ కపటసన్న్యాసీ మధురేణ కోమలేన మధుమతాచ సుభ్రువస్సుభద్రాయాః వపుషా శరీరేణ - చిత్తభువో మన్మథస్య ధనుషా పౌష్పేణ చ తర్జితస్సంతాపిత స్సన్నిత్యర్థః. తపసేవేత్యుత్ప్రేక్షా - కపటసన్న్యాసినః వస్తుత స్తపఃప్రసక్త్యభావాదిత్యర్థః. తనోశ్శరీరస్య తనిమానం కార్శ్యంజగృహే గృహీతవాన్-కృశోఽభూదిత్యర్థః. ఏతేన

సేవ దినేదినే తనోస్తనిమానం జగృహే సమస్కరీ. ౭౩. ప. ప్రతిని
శ్వసితే దీర్ఘేపాణినా నాసికాం స్పృశన్, భావయామాస పార్థోఽయం
ప్రాణాయామసమాపనమ్. ౭౪. ప. ప్రణవోచ్చరణే పురః ప్రసర్ప
త్ప్రబభాసే యతినస్తదాధరోష్ఠం, ముహురగ్రగతావనీంద్రపుత్ర్యా ము
ఖమాస్వాదయితుం కిలోజ్జిహానః. ౭౫. ప. కన్యాకరేమృద్నతి పాద
పద్మం పుష్యంతి గాత్రే పులకాంకురాణి, హారేహారేమాధవమాధవేతి

పంచమీ కృశతానామ మన్మథావస్థోక్తా - తతో ఘనావిర్భవనాదిత్యత్ర మనస్సంగః.
వియత్యశేషాస్వీత్యత్ర దృక్సంగః. మాన్మథే జ్వలతీత్యత్ర సంకల్పః. విజయో మధురస్మి
తస్యేత్యత్ర హ్రీత్యాగశ్చ ద్రష్టవ్యః. వైతాళీయం. ౭౩. ప్రతీతి. అయం పార్థః
అర్జునః దీర్ఘే ప్రతినిశ్వసితే నిశ్వాసే పాణినా నాసికాం స్పృశన్ సన్-ప్రాణాయా
మస్య వాయుంధారణాత్మకస్య తపసః సమాపనం సమాప్తిబుద్ధి మిత్యర్థః. భావయామాస
జనయామాస - పశ్యతో జనస్యేతి శేషః. అన్యథా త్వైః, స్వవికారస్య తర్క్యత్వాపత్తే
రితిభావః. అత్ర నాసికాస్పర్శనక్రియయా ప్రాణాయామసమాప్తిర్మయాకృతేతి
భ్రాంత్యుత్పాదనేన మదనసంతాపజనితశ్వసితరూపమర్మాప్రకాశనాయ పరవంచ
నస్య కృతత్వాద్యుక్తిరలఙ్కారః. 'యుక్తిః పరాతిసంధానం క్రియయా మర్మగుప్త
యే'తిలక్షణాం - శ్లోకః. ౭౪. ప్రణవేతి. తదా కపటయతిత్వసమయే ప్రణవస్య ఓంకా
రస్య ఉచ్చరణే పఠనే-పురః పురస్తాత్ ప్రసర్పన్ ప్రసరన్ యతినః కపటసన్న్యా
సినః అధరోష్ఠః. అగ్రగతాయాః అవనీంద్రపుత్ర్యాః సుభద్రాయాః ముఖం - అధర
మిత్యర్థః. ఆస్వాదయితుం ముహుః ఉజ్జిహానః ఉత్థాయ గచ్ఛన్. కిలేతి సంభావనా
యాం - ఉత్పూర్వా జ్జహాతేస్తాచ్ఛీల్యేశానచ్ - శ్లావితి ద్విత్వే - భృఞామితీత్యభ్యాస
స్యేత్వం - ప్రబభాసే - అత్ర అర్జునాధరస్య ప్రణవోచ్చారణక్రియానిమిత్తేన సుభ
ద్రాధరోద్దేశ్యకతత్సమీపగంతృత్వోత్ప్రేక్షణాత్ క్రియానిమిత్తాస్వరూపోత్ప్రేక్షా-
ఔపచ్ఛందసికం. ౭౫. కన్యేతి. స పార్థః కన్యాయాః సుభద్రాయాః కరే పాద
పద్మం మృద్నతి ప్రక్షాళయతి సతి-గాత్రే స్వశరీరే పుష్యంతి వర్ధమానాని పుళకాంకు
రాణి-హే హారే హే హరే-హే మాధవ హే మాధవ - ఇత్యుక్తప్రకారాయాః
హరిస్మృతేః విష్ణుకీర్తనం కృత్వేతిల్యబ్లోపే పంచమీ - అన్యథయాంచకార వంచయా
మాసేత్యర్థః. అత్ర అంకురశబ్దస్య క్లీబత్వేన ప్రయోగశ్చింత్యః అతః 'పుష్యత్సు
గాత్రే పులకాంకురేష్వి'తి పాఠో రమణీయః. తత్రచ తానన్యథయాంచకారేతి యో
జ్యం. గమ్యమానార్థత్వాదప్రయోగ ఇతి నన్యూనపదత్వాఖ్య దోష ఇత్యపిద్రష్టవ్యం.
అత్ర హరికీర్తనక్రియయా తత్స్మరణానందాదిమే పులకాంకురాఇతి సుభద్రాయాః

హారిస్మృతేరనన్యథయాంచకార. ౭౬. గ. ఏకదానిర్వర్త్యప్రత్యవసానకృత్యం ప్రతిక్షణమిక్షుచాపక్షురప్రసంతక్షణేన సమంతాత్పతితైస్సత్త్వగుణశకలైరివ స్వేదబిందుభిర్వ్యకీర్ణాంచామూరవీం త్వచమధ్యాస్య విశ్రామ్యంతం తం కుహనాసన్న్యాసినం ధవిత్రేణవీజయంతీ సుభద్రాతైస్తైరింగితైర్యతిత్వేసంశయ్యతస్య తత్త్వజిజ్ఞాసయా సవినయమనురహసి వ్యజిజ్ఞపత్. ౭౭. ప. తపస్విన్నద్యమే ప్రీతి స్తవాభ్యాగమసంభవా, కన్యావ్రతానావకీర్ణిత్వేకల్పశాఖాశిఖాయతే. ౭౮. ఇదానీమమీ. ప. యదవః ఖలుపుణ్యరాశయో యతినామింద్ర తవాంఘ్రిసేవనాత్,

---

భ్రాంతిముత్పాద్య తత్పాణిస్పర్శకృతరాజసవికారే సత్యపిసాత్వికవికారరూపమర్థాప్రకాశనాయ తద్వంచనస్య కృతత్వాద్యుక్తి రలంకారః. ఉపజాతిః. ౭౬. ఏకదేతి. ఏకదా కస్మింశ్చిద్దినే ప్రత్యవసానకృత్యం భోజనాదికృత్యం నిర్వర్త్య సమాప్య- 'ప్రత్యవసానం భోజనమభ్యవహారశ్చ జగ్ధిశ్చ' లిహలాయుధః. క్షణేక్షణేప్రతిక్షణం ఇక్షుచాపస్య మన్మథస్య క్షురప్రైః బాణవిశేషైః సంతక్షణేన ఛేదనేన - సమంతాత్పతితైః సత్త్వగుణస్య శకలైః ఖండైరివస్థితైః. సత్త్వగుణస్య పరిశుద్ధత్వాచ్ఛుభ్రత్వేన వ్యవహారః. స్వేదబిందుభిర్వ్యకీర్ణాం వ్యాప్తాం - చమూరోర్మృగవిశేషస్యేమాం చామూరవీం త్వచం అజినమధ్యాస్య - తత్రోపవిశ్యేత్యర్థః. విశ్రామ్యంతం శ్రమమపనుదంతం తం కుహనాసన్న్యాసినం మాయాయతిం - ధవిత్రేణ మృగాజినవ్యజనేన వీజయంతీ మృదుపవనం చాలయంతీ. ని. 'ధవిత్రంవ్యజనం తద్యద్రచితం మృగచర్మణే'త్యమరః. తైస్తైరింగితైః. పులకాద్యాకారవిశేషైః యతిత్వే సంశయ్య అయం యతిర్వా నవేతి సందిహ్య-తస్య కపటసన్న్యాసినః తత్త్వస్య యాథార్థ్యస్య జ్ఞాతుమిచ్ఛయా జిజ్ఞాసయా - అనురహసి ఏకాంతే సవినయంయథాతథా వక్ష్యమాణప్రకారేణ వ్యజిజ్ఞపత్ విజ్ఞాపయామాస - విపూర్వాత్ జ్ఞప్తేః కర్తరిలుఙ్ - ణిశ్రిద్రుస్రుభ్యః కర్తరిచఙితి చఙ్ - సన్వద్భావాదభ్యాసస్య - సన్యతఇతీత్వం. ౭౭. తపస్విన్నితి. హేతపస్విన్ - తవఅభ్యాగమాత్ సంభవతీతి సంభవా మే మమ ప్రీతిః సంతోషః కన్యాయా యన్మౌనవ్రతం కన్యకాజనోచితాన్యసల్లాపానర్హత్వం తస్య అవకీర్ణిత్వే భంగే విషయే. ని. 'అవకీర్ణీక్షతవ్రత' ఇత్యమరః. కల్పస్య సురతరోశ్శాఖాయాశ్శిఖామివాచరతీతి కల్పశాఖా శిఖాయతే - బహుసల్లాపేచ్ఛాం జనయతీత్యర్థః. ఉపమానాత్కర్తుః క్యఙ్సలోపశ్చేతి క్యఙంతాత్కర్తరిలట్. ౭౮. యదవఇతి. యత ఇంద్రియసంయమ ఏషామస్తీతి యతినః. ని. 'యేనిర్జితేంద్రియగ్రామాయతినో యతయశ్చతే' ఇత్యమరః. హేయతినామింద్ర యదవః యాదవాః

శిరసైకమవాప్యయద్రజో మనసాన్యత్పరివర్జ్యతేచ యైః. ౭౯. ప.
భగవన్నఖిలం విబుధ్యసే పరమార్థం. వదభావి మేశుభమ్, ప్రయ
తాయతయో భవద్విధాః ప్రణిధానేన హి దివ్యచక్షుషః. ౮౦. ప.
అవకర్ణ్యతదేష మీలితః క్షణమక్ష్ణోః ప్రతివాచ మాదదే, బహునాకి
మయిస్వకైర్గుణైర్విజయం ప్రాప్స్యసి యోషితాం కులే. ౮౧. ప. పాదాం
గుష్ఠనఖంయస్తే ఫాలే కుర్యాద్విశేషకమ్, సనరోఽపిస్మరేణార్త స్సద్య

పుణ్యరాశయః ఖలు శరీరధారిణః పుణ్యసమూహాఏవ - యద్యస్మాత్ యైర్యదుభిః తవ అంఘ్రిసేవనాత్ - పాదప్రణామాత్ - శిరసా ఏకం రజః రేణుం భవత్పదలగ్నమ వాప్య-మనసా - చ స్త్వర్థః. అన్యత్ రజః రజోగుణః తజ్జన్యకామాదివికార ఇతియా వత్. పరివర్జ్యతే త్యజ్యతే_వర్జతేః కర్మణిలట్. ని. 'రజస్స్యాదార్తవేరేణౌపరాగగుణ భేదయో'రితివిశ్వః. వాక్యార్థహేతుకం కావ్యలింగం - అత్ర శిరసైకమవాప్య యద్రజఇత్యేవ తృతీయఃపాదః. పాఠాంతరేతు అన్యదిత్యస్య ఏకమిత్యనేన సాకాం క్షత్వాత్సాకాంక్షత్వదోషాపత్తేః ఉక్తస్వారస్యాయోగాచ్చేతి - వైతాళీయం. ౭౯. భగవన్నితి. హేభగవన్ యతీంద్ర అఖిలం కాలత్రయవస్తుజాతం విబుధ్యసే జ్ఞా యసే - త్వయేతిశేషః. అతః మే మమ భావి భవిష్యత్ శుభం పరమార్థం యథార్థం యథాతథా వద - పరం భృశం అర్థం అర్థశక్త్యా గమ్యమానం వదేతిచ - నను సర్వ జ్ఞత్వం చేద్వక్తవ్యం తదేవకుత ఇత్యతఆహ-ప్రయతాఇతి. హి యస్మాత్ ప్రయతాః జితేంద్రియాః భవతోవిధాఃరీతిర్యేషాంతే యతయః. ప్రణిధానేన యోగేన దివ్యం సర్వదర్శిచక్షుః యేషాం తథోక్తాభవంతీతి యోజ్యం - అత్ర యోగవైభవసంపన్న దివ్యచక్షుష్మత్తారూపవాక్యార్థేన సర్వావబోధనసమర్థనాద్వాక్యార్థహేతుకం కావ్య లింగం. ౮౦. అవకర్ణ్యేతి. ఏషః అర్జునయతిః తత్ సుభద్రావాక్య మవకర్ణ్య శ్రుత్వా- క్షణమక్ష్ణోర్మీలితః మీలితాక్షస్సన్ - కృత్రిమయోగప్రకాశనాయేతిభావః. ప్రతి వాచం ప్రత్యుత్తర మాదదే స్వీకృతవాన్ _ అయి సుభద్రే బహునోక్తేనకిం-యోషి తాంకులే స్వకైర్నిజైః గుణైః సౌందర్య సౌశీల్యాదిభిః విజయం సర్వోత్కర్షం అర్జునం చప్రాప్స్యసి. ని. 'విజయస్తుజయే పార్థ' ఇతివిశ్వః. ౮౧. పాదేతి. యః నరః తే తవ పాదాంగుష్ఠనఖం ఫాలే స్వస్యలలాటే విశేషకం తిలకం కుర్యాత్ - ప్రణయకలహాది కృతమానాపనోదనాయ పాదయోః ప్రణమేదిత్యర్థః. సోఽపి నరః అర్జునశ్చ స్మరేణా ర్తస్సన్ సద్యః ఇదానీమేవ దృశోః భవన్నేత్రయోః ఆమిషం భోగ్యవస్తు - దృశ్యత ఇతి యావత్ - స్యాత్ భవేత్. ని. 'ఆమిషం భోగ్యవస్తుని'తివిశ్వః. య ఇదానీం

స్యాదామిషందృశోః. ౮౨. ౯. ఇతిసాతస్యవక్రిమస్పృశావచసా శ్రవసాచవిశ్రుతపూర్వైస్తైస్తైర్లక్షణైస్సోఽయం సంక్రందననందన ఇతినిశ్చయమణిం హృదయపేటికాపుటే నిధాయ భగవన్భవదభిహితయోర్విజయనరశబ్దయోః క్రమేణ ధర్మిపరతాచవిశేషనామపరతాచ తవకృపయాభవితేతితస్మై వ్రీడతరళనయనంవదనమవనమయంతీతస్థౌ. ౮౩. ౫. యమేవముద్దిశ్యతవోక్తిభంగీ సఏషదాసోఽస్మ్యనుకంపనీయః, ఇతిప్రకాశ్యక్షణ

పాదాంగుష్ఠనఖం తే ఫాలే విశేషకం కుర్యాత్ - స త్వయా ప్రణమ్యమానః నరోఽహం-అపిరేవకారార్థః. ఇత్యపి యోజ్యం - నరోఽర్జునేమనుష్యేఽపీత్యజయః. యత్తు మన్మథబాణ విద్ధస్రక్ మాంసభూతఏవ భవేదితి భావార్థమాహ - నృసింహః. తదామిషపదస్య జుగుప్సాదాయకత్వేనాశ్లీలత్వరూపదోషాపత్తేః. తస్యైవహృద్యం. ౮౨. ఇతీతి. ఇత్యుక్తప్రకారేణ వక్రిమాణం అర్థాంతరగర్భతయా కౌటిల్యం స్పృశతీతి తేన - తస్య కపటసన్న్యాసినః వచసా వాక్యేనచ శ్రవసా శ్రోత్రేణ విశేషేణ పూర్వం శ్రుతైః విశ్రుతపూర్వైః ఆగంతుకజనైరితిశేషః తైస్తైర్లక్షణైః స్వచిహ్నైః ప్రమాణరూపవయశ్శీలాదిభిశ్చ హేతుద్వయేన. సా సుభద్రా-అయం పురోవర్తీ కపటయతిః సః ప్రసిద్ధః సంక్రందననందనః ఇంద్రపుత్రోఽర్జునః.ఇత్యుక్తప్రకారం నిశ్చయఏవ మణిః తం హృదయమేవ పేటికా తస్యాఃపుటే అంతరే నిధాయ బహిరప్రకటయ్యేత్యర్థః. హేభగవన్ భవతా అభిహితయోరుక్తయోః విజయనరశబ్దయోః శ్లోకద్వయఘటితయోః క్రమేణ ధర్మిపరతా విశేషనామ పరతాచ విజయశబ్దస్య విజయోధర్మస్సోఽస్యాస్తీతి ధర్మీ అర్జునః విజయః. అర్శ ఆదిత్వాదజంతః. తత్పరతాతాత్పర్యం - నరశబ్దస్య సంజ్ఞాత్వంచేత్యర్థః. వః యుష్మాకమితి పూజాయాం బహువచనం-కృపయా కరుణయా భవితాభవిష్యతి-భవతేర్లుట్ - ఏవం వః ధర్మిపరతాయుష్మదభిన్నధర్మిపరత్వం రాహోశ్శిర ఇత్యాదివదభేదేషష్ఠీ - వః యుష్మాకం విశేషనామతాచ అర్థస్తు పూర్వవదిత్యపిబోధ్యం - ఇతిఉక్తప్రకారేణ తస్మై కపటసన్న్యాసినే - ఉక్త్వేతిశేషః వదనం వ్రీడేన తరళతరే అత్యంతచంచలే నయనే యస్మింస్తద్యథాతథా అవనమయంతీ సతీ తస్థౌ అతిష్ఠత్ - అత్ర హేతుద్వయేనార్జునత్వానుమానాదనుమానాలంకారః తదుజ్జీవితశ్చాయం నిశ్చయమణిం హృదయపేటికాపుటఇతి సావయవరూపకాలంకార ఇతి ద్వయోరంగాంగిభావేన సంకరః. ౮౩. యమితి. హే సుందరి యం దాసం సేవకమర్జునముద్దిశ్య - ఏవముక్త ప్రకారా తవ ఉక్తీనాం వచనానాం భంగీ రీతిః భవతి స దాసోఽర్జునః ఏషః అహమస్మి - అనుకంపనీయః త్వయా దయనీయః ఇత్యుక్తప్ర

మర్జునత్వం చుచుంబ తాం చోరయతిః కపోలే. ౮౨. ప. స్వేదాంబుపూరభరితే సుదృశస్తదాస్యాః క్షేత్రే స్వకింశుక శిలీముఖసీరకృష్టే, పుష్పాస్త్రకర్షకవరః పులకచ్ఛలేన శృంగారబీజనికరాన్నిబిడానవాప్సీత్. ౮౩. ప. తస్యామేవవధూమిమాంసరజనౌ సద్యోఽనుకూలాం రహః పాణౌకృత్యవిలోకితోత్సవభరో ద్వాభ్యాంహరిభ్యామపి, పౌరేషూభయథాజనేష్వబలతాం ప్రాప్తేషు పార్థస్తయా జాగ్రత్సారథ విద్యయాసహరథారూఢః పురాన్నిర్యయౌ. ౮౪. ప. ఆకర్ణ్యేదంజృంభితానాంయదూనాం

కారేణ అర్జునత్వం క్షణం ప్రకాశ్య - చోరయతిః తస్కరమస్కరీ తాం సుభద్రాం కపోలే చుచుంబ - బలదేవాదిభయాత్ క్షణమిత్యుక్తం - వంశస్థమ్. ౮౨. స్వేదేతి. తదా చుంబనసమయే పుష్పాస్త్రః మన్మథఏవ కర్షకవరః హాలికశ్రేష్ఠః. స్వేదాంబునః పూరేణ ప్రవాహేణ భరితే పూర్ణే స్వస్యకింశుకశిలీముఖేన పలాశబాణేనైవ సీరేణ హాలేన కృష్టే క్షేత్రే-కింశుకగ్రహణం సీరత్వారోపోపయోగి వక్రముఖతాలాభాయేతి బోధ్యం - అస్యాస్సుదృశస్సుభద్రాయాః క్షేత్రే శరీరఏవ కేదారఇతిశ్లిష్టరూపకం. ని. 'క్షేత్రంకళత్రే కేదారేగాత్రే చే'తివిశ్వః. పులకానాం ఛలేన వ్యాజేన నిబిడాన్ శృంగారస్య రసస్య బీజనికరానవాప్సీత్ ఉప్తవాన్ - వపేః కర్తరిలుజిసిచివృద్ధిః. సమస్తవస్తువృత్తి సావయవరూపకం - వసంతతిలకావృత్తం. ౮౩ తస్యామితి. తస్యామర్జునత్వప్రకాశక వాసరసంబంధిన్యాం రజనౌ రాత్ర్యామేవానుకూలామిమాం వధూం సుభద్రాం సద్యః ద్రుతం రహః పాణౌకృత్య పరిణియ్య - ద్వాభ్యామపి హరిభ్యాం ఇంద్రోపేంద్రాభ్యాం విలోకితః దృష్టః ఉత్సవభరః వివాహోత్సవాతిశయః యస్య తథోక్తః స పార్థః. పౌరేషు జనేషు ద్వారకావాసిషు - ఉభయథా ద్వివిధామబలతాం న విద్యతే బలరామః బలం శౌర్యం తేషాం భావం ప్రాప్తేషు సత్సు. ని. 'బలస్సంకర్షణేరత్నోభేదే శౌర్యేతుసద్వయో' రితివిశ్వః. బలదేవస్య యదుభిస్సహ శంభుపూజనాయ సాముద్రం ద్వీపాంతరం ప్రతిగతత్వాదితిభావః. జాగ్రతీ ప్రకాశమానా సారథివిద్యా రథచర్యానైపుణ్యం యస్యాస్తయా సుభద్రయాసహ - రథారూఢస్సన్ - పురాత్ ద్వారకానగరాత్ నిర్యయౌ నిర్గతవాన్ - ప్రసన్నే భగవతి శ్రీకృష్ణే కిందుష్కరమితిభావః. శార్దూలవిక్రీడితం. ౮౪. ఆకర్ణ్యేతి. ఇదం సుభద్రాహరణమాకర్ణ్య శ్రుత్వా - పార్థోద్దేశాత్ పార్థముద్దేశంకృత్వాల్యబ్లోపేపంచమీ. జృంభితానాం యుద్ధాయ సన్నద్ధానాం యదూనాం యాదవానాం క్రోధనస్య భావః క్రోధనత్వం కోపః తస్యైవ జాతేః మాలతీకుసుమస్య. ని. 'జాతిశ్ఛందో ధర్మ

పార్థోద్దేశాత్ప్రోద్ధనత్వస్యజాతేః, మ్లానిందాతుం మాధవో మాధవోఽభూద్యత్రాయత్తా కౌరవీసాసమృద్ధిః. ౮౭. ప. రణోత్సాహేశాంతే యదుజడిమకీర్తిధ్వజలతాం ముహుస్స్మారంస్మారం కపటయతితాంవల్గితకుచమ్, హాసంత్యాః ప్రేయస్యాదశనరుచిమిత్రీకృతయశాశ్శతాంగేనావిక్షత్సురపతితనూజోనిజపురీమ్. ౮౮. ప. తతోముహూర్తే సకలాభినంద్యేకురూద్వహానాం కుశలోదయాయ, సుతంసుభద్రా సుషువేఽభిమ

భేదమాలతీ గోత్రజన్మస్వి'త్యజయః. మ్లానిమప్రకాశం దాతుం మాధవః కృష్ణః మాధవః వసంతః అభూత్ - సా ప్రసిద్ధా కురూణాం కురువంశ్యానామియం కుర వాణాం వృక్షవిశేషాణామియంచ కౌరవీ - ఏకత్ర ఉదంతాత్ - తస్యేదమిత్యణ్ - ఓర్గుణఇతిగుణేఽవాదేశేచ అన్యత్రాదంతాదణిచ - టిడ్ఢాణఞిత్యాదినాఙీప్. సమృద్ధిః సంపత్ - యత్ర కృష్ణే వసంతేచాయత్తా అధీనా - యుద్ధసన్నద్ధాన్యదూన్పాండవ పక్షపాతీ కృష్ణో నివారితవానిత్యర్థః. ని. 'మాధవోమాసివైశాఖేలక్ష్మీపతివసంతయో'రితివిశ్వః. వసంతే మ్లాయంతి జాతయః పుష్యంతి కురవాఇతి ప్రసిద్ధం - శాలినీవృత్తమ్. ౮౭. రణేతి. సురపతేరింద్రస్య తనూజోఽర్జునః రణోత్సాహే శాంతేసతి - యదూనామితిశేషః. యదూనాం జడిమ్నా మాంద్యేన యాకీర్తిః ప్రసిద్ధిః తస్యాః ధ్వజలతాం తత్ప్రఖ్యాపనీమిత్యర్థః. కపటయతితాం కుహనాసన్న్యసిత్వం స్మారంస్మారం స్మృత్వా స్మృత్వా - ఆభీక్ష్ణ్యేణముల్. నలోకావ్యయేత్యాదినా షష్ఠీప్రతిషేధః. వల్గితౌ కించిచ్చలితౌకుచౌ యస్మింస్తద్యథాతథా - ముహుః హసంత్యాః ప్రేయస్యాః సుభద్రాయాః- దశనానాం దంతానాం హాసాదావిర్భవతాం రుచేః ధవళకాంతేర్మిత్రీకృతం సదృశీకృతం యశః యస్య తథోక్తస్సన్ - శతాంగేన రథేన నిజపురీమింద్రప్రస్థం అవిక్షత్ విశతిస్మ - యదవో జడాః అన్యథా యది జానీయుః ఈదృశం యతిత్వం తదా బధ్నీయుః రేవేతి హాసప్రకారః. అత్ర కీర్తిధ్వజలతామితి రూపకేణ దశనరుచిమిత్రీకృతయశాఇత్యుపమోజ్జీవితేతి ద్వయోరంగాంగిభావేన సంకరః. శిఖరిణీవృత్తం. ౮౮. తతఇతి. తతః ఇంద్రప్రస్థప్రవేశానంతరం ప్రవీరసూఃవీరమాతా. ని. 'వీరమాతాచవీరసూ'రిత్యమరః. సా సుభద్రా కురూద్వహానాం కురువంశ్యానాం కుశలస్య ఇహపరసౌఖ్యస్యఉదయాయోత్పత్త్యర్థం సకలైర్గుణైశ్చంద్రతారాబలాదిభిః అభినందితుం యోగ్యే- అభినంద్యే శ్లాఘనీయే ముహూర్తే లగ్నే-తంప్రవీరమర్జునమివ స్థితమభిమన్యుం నామ సుతం సుషువే జనయామాస ఉత్ప్రేక్షా - సా ప్రసిద్ధా ప్రవీరసూః కుంతీ ప్రవీరమర్జున మివేత్యుభయత్ర బాధకాభావాత్సాధకసామ్యాచ్చ ద్వయోస్సందేహసంకరః.

న్యాం ప్రవీరసూస్తాతమివ ప్రవీరమ్. ౮౯. ప. పాంచాలపుత్రీ చ పతివ్రతా-
నాం ప్రధానభావే కృతపట్టబంధా, పంచాపి సద్యః ప్రతిభూరివ స్వాన్ పతీ-
న్పితౄణామనృణానకార్షీత్. ౯౦. గ. అథ తేషాం తాదృశం పుత్రోత్స-
వమాకర్ణ్య ఋతుర్వసంతసామంతో రాజన్యసంబంధితయా హర్షాదివ స-
మాజగామ. ౯౧. తదానీం భగవాన్పవమానస్తు భీమస్య సుతోత్పత్తిని-
మిత్తాశౌచవత్తయా లోకస్పర్శాయ సంకుచన్నివ కతిపయదినాని మలయం
విహాయ పదమేకమపి న చచాల. ౯౨. ప. ఏతేన ఖల్వకరుణేన తపాగమేన
జీవాతురద్య మమ దేశత ఏవ దూరాత్, ఉత్సారితో మధురితీవ రుషావ-

ఉపేంద్రవజ్రా వృత్తం. ౮౯. పాంచాలపుత్రీతి. పతివ్రతానాం ప్రధానభావే
ప్రాధాన్యే కృతః పట్టబంధః పట్టాభిషేకః యస్యాః సథోక్తా పాంచాలపుత్రీ ద్రౌప-
దీ చ - ప్రతిభూర్లగ్నకీవ. ని. 'స్యుర్లగ్నకాః ప్రతిభువ' ఇత్యమరః. స్వాన్ స్వీయాన్
పంచాపి పతీన్ యుధిష్ఠిరాదీన్ సద్యః పితౄణామనృణాన్ ఋణవిముక్తాన్ - సపు-
త్రానితి యావత్ - అకార్షీత్. ఏకైకస్య ఏకైకం పుత్రం జనయామాసేత్యర్థః. 'ఏష
వా అనృణో యః పుత్రీ'తి శ్రుతేః - పుత్రజననేన పితృఋణాపాకరణశ్రవణాదితి
భావః. ఉపమా - ఉపజాతిః. ౯౦. అథ గ్రీష్మర్తుం వర్ణయతి - అథేతి. అథానంతరం
వసంతస్య సామంతస్తుల్యకక్ష్యః ఋతుః గ్రీష్మః తేషాం యుధిష్ఠిరాదీనాం తాదృశం
ఉక్తవిధం పుత్రోత్సవమాకర్ణ్య రాజన్యసంబంధితయా క్షత్రియబంధుత్వేన యో
హర్షః తస్మాదివేత్యుత్ప్రేక్షా - 'గ్రీష్మో వై రాజన్యస్యే'తి శ్రుతేరితి భావః. సమాజగామ.
౯౧. తదానీమితి. తదానీం గ్రీష్మప్రవేశసమయే భగవాన్ పవమానః దక్షిణమారుత-
స్తు భీమస్య స్వపుత్రస్య పుత్రోత్పత్తినిమిత్తం యదాశౌచం జాతం తద్వత్తయా లోకస్య
జనస్య చ తత్ స్పర్శాయ స్ప్రష్టుమిత్యర్థః. తుమర్థాచ్చ భావవచనాదితి చతుర్థీ - సం-
కుచన్ లజ్జమాన ఇవేత్యుత్ప్రేక్షా - కతిచన దినాని మలయగిరిం విహాయ ఏకం పద-
మపి న చచాల న ప్రసృతవాన్ - మలయానిలవార్తాపి దుర్లభాభూదిత్యర్థః. ౯౨.
ఏతేనేతి. అకరుణేన నిర్దయేన ఏతేన తపాగమేన - గ్రీష్మేణేత్యర్థః. ని. 'ఉష్ణ ఉష్మా-
గమస్తప' ఇత్యమరః. మమ ఆత్మనో జీవాతుర్జీవనౌషధం మధుర్వసంతః అద్య దేశత
ఏవ దూరాత్ ఉత్సారితః నిష్కాసితః ఖలు ఇత్యుక్తప్రకారయా రుషా కోపేనే-
వేత్యుత్ప్రేక్షా-పరభృతః కోకిలః. జాతావేకవచనం-వనాంతే వనమధ్యే తస్య స్వాగతం
కుశలాగమనప్రశ్నం న సమాచచార నాచరితవాన్ - గ్రీష్మే కోకిలా న కూజంతీతి

నాంతే తత్సాన్వగతంపరభృతో న సమాచచార. ౯౩. ప. శిరీషపం క్తేః కురుకామినీనాం శరీరవల్ల్యా సహ మార్దవేన,ఉపస్థితాభూదుపమా తదానీం తపస్థితానాం సులభం హి సర్వం. ౯౪.ప. కురుకేళివనేషు మల్లికాకుసుమేషు భ్రమరావళీబభౌ, ఋతునా మధుగంధగుప్తయే జతునాగ్రే నిహితేవ ముద్రికా. ౯౫. ప. శుభసౌరభసంభృతానిభూమా శుచిభూతాన్యపి యాని పాటలాని, కలయేయురతీవ చిత్రభావం క్షణపీతాని

ప్రసిద్ధం - వసంతతిలకా. ౯౩. శిరీషపంక్తేరితి. తదానీం కురుకామినీనాం పాంచాల్యాదీనాం శరీరవల్ల్యాసహ - శిరీషాణాం కుసుమానాం పఙ్క్తేః ఉపమా సాదృశ్యం మార్దవేన గుణేన హేతునా ఉపస్థితా ప్రాప్తాఅభూత్ - తథాహి - తపసి కృచ్ఛ్రచాంద్రాయణాదౌ తపే గ్రీష్మేచ స్థితానాం సర్వం వస్తు సులభం. ని. 'తపశ్చాంద్రాయణాదౌస్యాత్ గ్రీష్మేలోకాంతరేఽపిచే'తివిశ్వః. అత్ర సాంతాదంతయోస్తంత్రేణ నిర్దేశః. లింగవివేకస్తు - 'తపేన వర్షాశ్శరదాహిమాగమ'ఇత్యాదిప్రయోగవిజ్ఞేయః. అత్ర గ్రీష్మచాంద్రాయణాద్యోః శ్లేషభిత్తికాభేదాధ్యవసాయమూలాతిశయోక్త్యనుప్రాణితస్సామాన్యేన విశేషసమర్థనరూపోఽర్థాంతరన్యాసః. ౯౪. కుర్వితి. కురూణాం కేళివనేషు మల్లికాకుసుమేషు భ్రమరాణామావళిః పఙ్క్తిః - ఋతునా గ్రీష్మేణ మధునో మకరందస్య గంధస్య పరిమళస్య చ ద్వయోర్గుప్తయే రక్షణార్థం - అగ్రే కుసుమోపరి జతునా నీలలాక్షయా నిహితా న్యస్తా-ముద్రికా ముద్రేవ బభావిత్యుత్ప్రేక్షా - వైతాళీయం. ౯౫. శుభేతి. శుభైర్మనోహరైః సౌరభైః పరిమళైస్సంభృతాని సంపూర్ణాని - శుచౌ గ్రీష్మే భూతాని జాతాన్యపి ఇత్యపిస్సముచ్చయార్థకః. శుభ్రత్వేన వర్తమానాన్యపీత్యపిర్విరోధార్థకః అగ్న్యుత్పన్నానిచేతి త్రిధా బోధః. యాని పుష్పాణి భూమా పాటలాని పాటలసంజ్ఞాని. ని. 'శ్వేతరక్తస్తుపాటల'ఇత్యమరః. శ్వేతరక్తానిచాభూవన్ - తాని పాటలకుసుమాని దృశా దృష్ట్యా క్షణం పీతాని దృష్టాని సంతి పింగళాని సంతీతి చ-చిత్రభావమాశ్చర్యకరత్వం శబళవర్ణత్వం అగ్నిత్వం చ కథం న కలయేయుః న యోజయేయుః కింతు యోజయేయురేవేత్యర్థః. శ్వేతానాం పాటలత్వస్య పాటలానాం పింగళత్వస్య చ క్షణాదేవావిర్భావాదాశ్చర్యం-అనేకజాతీయరూపాణామేకత్ర మేళనాచ్ఛబళత్వం అగ్న్యుత్పన్నానాం-'ఆత్మావై పుత్రనామాసీ'తిశ్రుతేః. అగ్నిత్వంచేతి భావః. ని. 'శుచిశ్శుభ్రేఽనుపహతేశృంగారాషాఢయోరపి, గ్రీష్మేహుతవహేఽపిస్యా' దితివిశ్వః. 'ఆశ్చర్యాలేఖ్యయోశ్చిత్రం నాత్వగ్నావుడునిస్త్రియా'మితిహలాయుధః.విరోధాభాససమాలంకారయోః శ్లేషసంకీర్ణయోస్సంసృష్టిః.

దృశా కథం నతాని. ౯౬.ప. సీమంతవిద్యుదవతంసశిరీషచాపం కైశ్యం ఘనోఽయమితి కైస్సుదృశాం న జజ్ఞే, తస్యాధ ఏవ నిటలే సతతం యదాసీత్తత్తాదృశీ సలిలశీకరదుర్దినశ్రీః. ౯౭.ప. ఉగ్రైః కరైరుష్ణరుచేస్సమంతాదూష్మాయమాణాఖిలదిఙ్ముఖస్య, ఆగంతుమహ్నస్సవిధం స్వకాలేఽప్యనీశ్వరేవాపససర్ప రాత్రిః. ౯౮. ప. వర్షాస్వియంత్వరితమస్మదుపాంతభూమేరున్మూలనం కలయతీతి రుషావలీఢైః, తీరద్రుమైస్స్వనికటాదపసారితేవ మధ్యం జగామ సరితాం సలిలస్య వేణీ. ౯౯. ప. దేశేదేశే జడిమను

ఔపచ్ఛందసికం. ౯౬. సీమంతేతి. సీమంతః కేశమధ్యరేఖైవ విద్యుత్ తటిత్ యస్య తత్. అవతంసం శిరీషం కుసుమమేవ చాపః ఇంద్రధనుః యస్య తత్-సుదృశాం కారవీణాం కైశ్యం కేశబృందం. ని. 'తద్బృందే కైశికం కైశ్య'మితిపర్యాయేష్వమరః. కైర్జనైరయంపురోవర్తీ. విశేష్యాపేక్షీ పుంస్త్వనిర్దేశః. ఘనః మేఘఇతి నజజ్ఞే నజ్ఞాతం-సర్వైరపి జ్ఞాతమేవేత్యర్థః. యద్యస్మాత్ తస్య సుదృక్కేశబృందస్య అధః అధోభాగస్థితఏవ నిటలే లలాటే-సతతం నిరంతరం తత్తాదృశీ అతిమహతీత్యర్థః. సలిలశీకరైస్స్వేదజలబిందుభిః దుర్దినశ్రీః మేఘచ్ఛన్నదినలక్ష్మీః వర్షసమృద్ధిరితి యావత్. ఆసీత్ - తస్మాదితి యోజ్యం - అత్ర సలిలశీకరదుర్దినశ్రియా కేశబృందే మేఘత్వానుమానాదనుమానాలంకారః. సీమంతవిద్యుదిత్యాది సావయవరూపకోజ్జీవితఇతి తయోరంగాంగిభావేన సంకరః. ౯౭. ఉగ్రైరితి. ఉగ్రైరత్యుష్ణైః ఉష్ణరుచేస్సూర్యస్య కరైః సమంతాదూష్మాయమాణాని అగ్నికల్పీభవంతి అఖిలానాం దిశాం ముఖాని యస్మింస్తస్య - ఉపమానాత్క్యఙ్ లటశ్శానచ్ - అహ్నః వాసరస్య సవిధం సమీపం ప్రత్యాగంతుం అనీశ్వరా - అసమర్థేవేత్యుత్ప్రేక్షా - రాత్రిః స్వస్యకాలే ఆగమనసమయేఽపి అపససర్ప దూరం పలాయతేస్మ-రాత్రయోఽభవన్నల్పా ఇత్యర్థః. ౯౮. వర్షాస్వితి. ఇయం వేణీ ప్రవాహః వర్షాసు వర్షర్తౌ. ని. 'స్త్రియాంప్రావృట్ స్త్రియాం భూమ్ని వర్షా' ఇత్యమరః. అస్మాకం తటవృక్షాణాం ఉపాంతభూమేః ప్రాంతదేశస్య ఉన్మూలనం పాతనం త్వరితం యథాతథా కలయతి కరోతి-ఇత్యుక్తప్రకారయా రుషా కోపేన అవలీఢైర్వ్యాప్తైః తీరయోరుభయోర్ద్రుమైః స్వనికటాదాత్మసమీపాత్ అపసారితా శాఖాభుజైర్నిష్కాసితేవేత్యుత్ప్రేక్షా - సరితాం నదీనాం సలిలస్య వేణీ మధ్యంమధ్యప్రదేశం ప్రతి జగామ. ౯౯. దేశేదేశఇతి. జడిమానః శైత్యాన్యేవ కురంగాః హరిణాః దినకరస్సూర్యఏవ భిల్లే వ్యాధే. ని. 'పులిందాశ్శబరాభిల్లాఃకిరాతాశ్చాంత్యజాః పృథగ్'ఇతిత్రికాండశేషః, తేజోభిః కిరణైరేవ భల్లైః బాణవిశేషైః దేశేదేశే - ప్రతిదేశం-

రంగా స్తేజోభ ర్త్రైర్దినకరభిల్లే, ధావంధావం ప్రహరతి రాజ్ఞాం ధారాగేహం శరణమవాపుః. ౧౦౦. ప. అంగాంగసంగాసహనే తపర్తావన్యోన్య మేవాభిముఖా యువానః, వాచాపి కేచిన్మనసాపి కేచిద్దృశాపి కేచిద్దృఢమాలిలింగుః. ౧౦౧. గ. ఏవం పచేళిమాం హేళిమయూఖకఠోరిమకేళిం తస్య తనయాయై నివేదయితుకామాభిరివ రామాభిర్నిరంతరోపాంతౌ దృగధ్వని వసంతౌ వసంతరతికాంతావివ జయంతజనకానంతరజకాంతేయా :రిపాటలహంసపాదదురవగాహే వనజాతసనాథే పాథసి రోధసి చ విహారై స్తేషాం దినానామాపయికమాతిథ్యమాపాద

వీప్సాయాం ద్విర్భావః. ధావంధావం ధావిత్వాధావిత్వా - ఆభీక్ష్ణ్యేణముల్-ప్రహరతి సతి రాజ్ఞాం ధారాగేహం యంత్రధారాగృహం శరణం రక్షకం అవాపుః క్రూరై రుపప్లుతానాం రాజా తదాశ్రితోవా శరణమితిభావః. అత్ర జడిమతురంగాణాం పర్యాయేణ తత్తద్దేశత్యాగపూర్వకం రాజధారాగృహాశ్రయోక్తేః పర్యాయాలంకార స్సావయవరూపకోజ్జీవిత ఇతి తయోరంగాంగిభావేన సంకరః. తేనచ రాజధారాగృహాతిరిక్తస్య సర్వస్యాపి నిశ్శైత్య ప్రతీత్యా పరిసంఖ్యాలంకారప్రతీతేరలంకారేణాలంకారధ్వనిః. మత్తావృత్తం. 'జ్ఞేయామత్తామభసగయుక్తే'తిలక్షణాత్. ౧౦౦. అఙ్గాఙ్గేతి. అంగానాం స్వీయానామంగైః పరకీయైస్సంగం స్పర్శం నసహంతఇత్యసహనే తపర్తౌ గ్రీష్మే - యువతయః యువానశ్చ యువానః. 'పుమాన్ స్త్రియే'త్యేకశేషః. అన్యోన్యం అభిముఖాస్సంతఏవ కేచిద్వాచా ఆశ్లిష్యేఇతి వాఙ్మాత్రేణైవ దృఢం ఆలిలింగుః. తావన్మాత్రమప్యసహంతః కేచిద్దృశాపి దృష్ట్యైవ దృఢం ఆలిలింగుః. కేచిన్మనసైవాలిలింగుః. సర్వత్ర అపిరేవకారార్థః. అత్ర యూనాముత్తరోత్తరేషాం పూర్వపూర్వ వాచికాద్యాలింగనమాత్రాసహత్వేనోత్తరోత్తరం సౌకుమార్యోత్కర్ష ప్రతీతే స్సారాలంకారః. శ్లో. 'ఉత్తరోత్తరముత్కర్ష స్సారఇత్యుచ్యతేబుధై'రితిలక్షణాత్ - సచ వాచికాదేరాలింగనస్య పూర్వపూర్వవర్ణనాత్క్రమోయమితి వస్తునాలంకారధ్వనిః. పాఠక్రమాదర్థక్రమో బలీయానితి న్యాయేన ద్వయోర్వాచికదార్శనికయోరుత్తరత్వేన మానసికస్యలేఖనమిత్యపి ధ్యేయం. ౧౦౧. అథ కృష్ణార్జునయోః కాళింద్యాం జలవిహారం వర్ణయతి.— ఏవమితి. ఏవముక్తప్రకారేణ పచేళిమాం పరిపక్వాం- 'పచమేళిమజుపసంఖ్యాన' మితి పచేః కర్మణ్యేళిమచ్. ని. 'పరిపక్వం పచేళిమ'మిత్యమరః. హేళేస్సూర్యస్య మయూఖానాం కిరణానాం కఠోరిమ్ణః ఉగ్రత్వస్య కేళిం చేష్టాం. ని. 'హేళిరాలింగనే సూర్య'ఇతి వైజయంతీ-తస్య సూర్యస్య తనయాయై యమునాయై నివేదయితుం జ్ఞాపయితుం కామో యాసాం తాభిరిత్యు

యితుం భగవతీం తామేవ సరిత మాపతతామ్. ౧౦౨. ప. కల్లోలజాలకపటేనకళిందపుత్ర్యాః పాదం ప్రతి ప్రసస్రుపే పరమస్య పుంసః, తిష్ఠంతి మే పునరిహ త్రిజగత్పవిత్రాస్సఖ్యః కతీతి సమవేక్షితుకామయేవ. ౧౦౩. ప. తస్యాజలేషు తరుణాంబుదజాతివైరిష్వావర్తజాలమనయో రుభయోర్వ్యతానీత్, వీచికరాగ్ర వినివారిత రామసీరవ్యావల్గనోపజనితవ్రణగర్తశంకామ్. ౧౦౪. ప. మురారినారీముఖపద్మపఙ్క్తి-

---

త్ప్రేక్షా - రామాభిః రమణీభిః నిరంతరాస్సాంద్రాః ఉపాంతాః పార్శ్వాః యయో స్తౌ - దృగధ్వని చక్షుర్మార్గే వసంతౌ వర్తమానౌ మూర్తీభూయ సాక్షాదివస్థితావిత్యర్థః. వసంతరతికాంతౌ మధుమన్మథావివ స్థితావిత్యుత్ప్రేక్షా - జయంతజనకస్యేంద్రస్య అనంతరజః అనుజః ఉపేంద్రః శ్రీకృష్ణ ఇతియావత్ - కౌంతేయోఽర్జునశ్చ ద్వౌ పరిపాటలైరరుణైః హంసానాం పక్షివిశేషాణాం పాదైశ్చరణైః దురవగాహైః దుష్ప్రవేశైః వనజాతైః జలజైః సనాథే సహితే పాంసి యమునాజలే-పరిపాటలైః హంసస్య సూర్యస్య పాదైః కిరణైః దురవగాహేన దుష్ప్రవేశేన వనజాతేన అరణ్యసమూహేన సనాథే రోధసి యమునాతీరేచ ని.'హంసోవిహంగభేదేఽర్కే'ఇతివిశ్వః. విహారైః క్రీడాభిః తేషాం దినానాం గ్రీష్మవాసరాణాం ఔపయికం యుక్తం ఆతిథ్యం పూజనం - గ్రీష్మావసరోచితసౌఖ్యమితియావత్ - ఆపాదయితుం సంపాదయితుం-తాం స్వరామాభిర్విజ్ఞాప్యత్వేన సంభావితామేవ భగవతీం సరితం యమునాం ప్రతి ఆపతతాం ప్రాప్తవంతౌ - పతతే రాజ్ఞాప్రత్యర్థరిలజ్ - ఉత్ప్రేక్షాద్వయశ్లేషాణాం సంసృష్టిః. ౧౦౨.కల్లోలేతి. కళిందస్య గిరేః పుత్ర్యా యమునయా సహ భగవత్పాదే త్రిషు జగత్సు పవిత్రాః మే మమ సఖ్యః గంగాః పునః కతి అన్యాః కియత్యః తిష్ఠంతి - ఇత్యుక్తప్రకారేణ విలోకితుం ద్రష్టుం కామోయస్యాస్తథోక్తయేవేత్యుత్ప్రేక్షా-కల్లోలానాం మహాతరంగాణాం జాలస్య బృందస్య కపటేన పరమస్య పుంసః శ్రీకృష్ణస్య పాదం ప్రతి ప్రసస్రుపే ప్రసృతం సృపేః ప్రపూర్వాద్భావేలిట్. ౧౦౩. తస్యాఇతి. తరుణాంబుదానాం కాలమేఘానాం జాతివైరిషు జన్మశత్రుషు - తద్వద తినీలేష్విత్యర్థః. తస్యాయమునాయాః జలేషు ఆవర్తానాం జలభ్రమాణాం జాలం కర్తృ-వీచ్యస్తరంగా ఏవ కరాగ్రాణి తైర్నివారితస్య రామసీరస్య బలరామ హలస్య వ్యావల్గనైః ప్రహారైరుపనీతానాం వ్రణానాం సంబంధినాం గర్తానాం శంకాం వితర్కం అనయోరుభయోః కృష్ణార్జునయోః వ్యతానీత్ విస్తారయామాస-ఉత్ప్రేక్షాలంకారః. పురా కిల బలరామో యమునాం కృష్ణేన సేవ్యమానాం జలక్రీడార్థమాహూయ తామనాగచ్ఛంతీం హలేనాచకర్షేతి పౌరాణికీ కథాఽత్రానుసంధేయా. ౧౦౪. మురా

ర్జవేనయోద్ధుం జలదుర్గపద్మైః, తీరేఽవతస్థే తిలకాపదేశాత్కృత్వా పురః ఖేటకమండలాని. ౧౦౫. ప. తాసాం విలాసగమనం సమవేక్ష్య తత్ర లాల్యత్వహేతురపి లజ్జితచేతనాయాః, వేగాత్తిరోభవనవిష్ఫుతయా మరాళ్యా గర్హ్యా బభూవ నితరాం గతిమందిమశ్రీః. ౧౦౬. గ. శనైశ్శనైస్తాసు సరితమవగాహమానాసు కాసాంచిదీర్ష్యయేవ నితంబబింబాని నిజావకాశదానావలంబితోన్నతిభిరంబుభిః పులినాని నిచోళయాం చక్రుః, అపరాసామసూయయేవ నాభికుహరాణి జలచూ

రీతి. మురారేః కృష్ణస్య నారీణాం ముఖానామేవ పద్మానాం పఙ్క్త్యా. జలే యామునే ఏవ దుర్గే యాని పద్మాని తైస్సహ జవేన యోద్ధుం-తిలకానాం విశేషకాణాం అపదేశాత్ వ్యాజాత్ ఖేటకానాం చర్మణాం మండలాని పురఃకృత్వా-శస్త్రాఘాతనివారణార్థమితిభావః. తీరే యమునాతటే అవతస్థే అతిష్ఠదితి వేత్యుత్ప్రేక్షావ్యంజకాప్రయోగాద్గమ్యా - తీరుతయాంతరమవతీర్య క్షణం తీరేఽవతస్థిర ఇత్యర్థః. ౧౦౫. తాసామితి. తత్ర యమునాతటే తాసాం హరిసుందరీణాం విలాసయుక్తం గమనంసమవేక్ష్య-లజ్జితా చేతనా ధీర్యస్యాస్తస్యాః మరాళ్యాః హంసాంగనాయాః లాల్యత్వే స్వస్య శ్లాఘనీయత్వే హేతురపి - గతేర్గమనస్య మందిమశ్రీర్మాంద్యసమృద్ధిః. వేగాత్తిరోభవనేంతర్ధానే విష్ఫుతయా ప్రతిబంధకత్వేన హేతునా - నితరాం గర్హ్యా నిందనీయా బభూవ - అత్ర గతిమాంద్యస్య గుణస్య దోషత్వకల్పనాల్లేశాలంకారః. తేనచ హరిసుందరీణాం మందయానసౌందర్యమన్యాదృశమితి ప్రతీతేరలంకారేణ వస్తుధ్వనిః. శ్లో. 'లేశస్స్యాద్దోషగుణయోః గుణదోషత్వకల్పన'మితిలక్షణమ్. ౧౦౬. శనైశ్శనైరితి. తాసు సుందరీషు శనైశ్శనైః భయాన్మందంమందం యథాతథా సరితం యమునామవగాహమానాసు ప్రవిశన్తీషు సతీషు - ఇతీదముత్తరగద్యత్రయేణాఽన్వీయతే. కాసాంచిదితి. కాసాంచిత్సురీః ప్రవిష్టానాం సతీనాం నితంబబింబాని కటిపశ్చాద్భాగమండలాని కర్తౄణి పులినాని ఈర్ష్యయా నిజసాదృశ్యాసహనేనేవేత్యుత్ప్రేక్షా - నిజస్య స్వీయస్యావకాశస్య దానేనావలంబితా స్వీకృతా ఉన్నతిః గౌరవం ఉత్ప్లవనంచ యేషాంతైః స్థూలోన్నతానామంతః ప్రవేశే జలస్యోత్ప్లవనం ప్రసిద్ధం - అంబుభిః కరణైః నిచోళయాంచక్రురాచ్ఛాదయామాసుః. అత్ర నితంబాఘాతోత్ప్లుతజలకృతపులినాచ్ఛాదనే జలానాం స్వావకాశదానజన్యోన్నతిమత్త్వేన పులినసామ్యాసహనిత౦బబాంధవ్యం సంపాద్య - తద్ద్వారా తాదృశనితంబకృతత్వముత్ప్రేక్ష్యతే. అపరాసామితి. అపరాసాం కాసాంచిత్ నార్యః కుహరాణీవ

షణా దావర్తకులజవావలేపమవాలుంపన్, ఇతరాసాం క్రుధేవ కుచకలశాః శోభణాత్కనకకోకనదకోశాన్విదళయామాసుః. ౧౦౭. ప. వక్షోజకుంభనివహాద్వనితాజనానాం గ్రీష్మర్తునా వినిహితం గ్రహరాజపుత్రీ, తాపం పితుస్స్వనహార త్తరళోర్మిహస్తై రన్యం నయాతి హి విభూతిరపత్యభాజామ్. ౧౦౮. ప. సురనాయకానుజమనో వశీకృతౌ సుదృశాం ముఖైర్నిపుణతాం యథా యయుః, సరసీరుహైర్న నలినీలతాస్తథా సకచాన్యమూని వికచాని తాని యత్. ౧౦౯. ప.

నాభిరంధ్రాణి అసూయయా స్వసాదృశ్యద్వేషణేనేత్యుత్ప్రేక్షా - ఆవర్తానాం జవేన యోఽవలేపః గర్వః తం జలానాం ఆవర్తియానాం చూషణాత్ కబళనం కృత్వేతి ల్యబ్లోపే పంచమీ - అవాలుంపన్ నాశయామాసుః. అవపూర్వాల్లుంపతేః కర్తరి లుఙ్. ఇతరాసామితి. ఇతరాసామన్యాసాం కుచాః కలశా ఇవ స్తనకుంభాః క్రుధా స్వసాదృశ్యరోషణేనేత్యుత్ప్రేక్షా - కనకకోకనదకోశాన్ సువర్ణసౌగంధికముకుళాన్ శోభణాత్ నిజాఘాతేన శోభం కృత్వేతి పూర్వవత్పంచమీ - విదళయామాసుః బిభిదుః. ౧౦౭. వక్షోజేతి. గ్రహరాజస్య సూర్యస్య పుత్రీ యమునా - గ్రీష్మర్తునా వినిహితం న్యాసరూపేణ నిక్షిప్తం - పితుస్సూర్యస్య సంబంధినం తాపమేవ స్వంధనం. ని. 'స్వోఽస్త్రియాంధన'ఇత్యమరః. వనితాజనానాం హరిసుందరీణాం వక్షోజకుంభానాం కుచకలశానాం నివహాత్ బృన్దాత్ తరళైశ్చలైరూర్మిభిరేవ హస్తైరహరత్ జగృహే. హి యస్మాత్కారణాత్ అపత్యభాజాం పుత్రవతాం విభూతిః ఐశ్వర్యమన్యం అపత్యేతరం నయాతి నప్రాప్నోతి-సామాన్యేన విశేషసమర్థనరూపోఽర్థాంతరన్యాసః. ౧౦౮. సురనాయకేతి. సుదృశస్సుందర్యః సురనాయకానుజస్య కృష్ణస్య మనసో వశీకృతౌ వశీకరణే విషయే ముఖైః కరణైర్యథా నిపుణతాం కౌశల్యం యయుః తథా నళినీలతాః పద్మవల్ల్యః తన్మనోవశీకృతౌ సరసీరుహైర్నిపుణతాం న యయుః. అత్ర హేతుమాహ.— సకచానీతి. యద్యస్మాదమూని ముఖాని సకచాని కేశసహితాని_తాని సరసీరుహాణి వికచాని కేశరహితాని వికస్వరాణీతిచ - అత ఇతి యోజ్యం - అత్ర సుదృశాంముఖైరివ నళినీలతానాం సరసీరుహైః హరిమనోవశీకరణనైపుణ్యాభావం ప్రతి వికాసకేశరాహిత్యయోః శ్లేషభిత్తికాభేదాధ్యవసాయ లబ్ధకేశరాహిత్యరూపసాధనవైకల్యావాక్యార్థహేతుకం కావ్యలింగమతిశయోక్తిసంకీర్ణం - మంజుభాషిణీవృత్తమ్. ౧౦౯. యమేతి. సుదృశాముకురోజః కుచ ఇతి జాత్యేకవచనం. రాత్రౌ స్వకాంతిచోరం-తదానీమేవ కమలస్య. ముకుళనాచ్చౌర్యానుకూల్యాదితిభావః. నళినం పద్మకోశమిత్యర్థః.

యమస్వసుస్సన్నిధి మేత్య రాత్రౌ స్వకాంతిచోరం సుదృశామురోజః,
నాళాగ్రశూలే నలినం నివేశ్య వవల్గ హర్షాదివ వారిమధ్యే. ౧౧౦. ప.
వ్యాత్యుక్షికాయాం విపులేక్షణాసు వర్షన్నఖద్యోతవలక్షమంభః,
సఖీముదారాం సరితస్తు తస్యాః కరోఽప్యసావీదివ కంసహర్తుః. ౧౧౧.
ప. ఉల్లాసభాజా హరిణా ప్రియాయాః కల్హారమాల్యే కలితే కబర్యాం,
అస్రైరసూయాహసితైశ్చచిత్రముత్తంసితం వక్త్రమభూత్సపత్న్యాః.
౧౧౨. ప. గ్లహం నిమగ్నగ్రహణేషు కల్పయం త్స్వయం గ్రహాలింగ

యమస్వసుర్యమునాయాః సన్నిధిం సమీపమేత్య - వారిమధ్యే నాలాగ్రఏవ శూలే నివేశ్య - హర్షాత్స్వకాంతిచోరశూలారోపజన్యాత్ వవల్గ ననర్తేవేత్యుత్ప్రేక్షా - నాళాగ్రశూలఇతి రూపకోజ్జీవితా - యమస్వసుస్సన్నిధిమేత్యేత్యనేనోక్తదండస్య మరణాంతత్వం సూచ్యతే. ౧౧౦. వ్యాత్యుక్షికాయామితి. వ్యాత్యుక్షికాయామన్యోన్యముపరికరాభ్యాం జలప్రక్షేపక్రీడాయాం 'అన్యోన్యోపరిహస్తాభ్యాం వ్యాత్యుక్షీర్జలసేచన'మితి హలాయుధః. విపులేక్షణాసు కాంతాసు నఖానాం ద్యోతైః ప్రకాశైర్వలక్షం శుభ్రం అంభః వర్షన్ - కంసహంతుః శ్రీకృష్ణస్య కరోఽపీత్యపినాపదసముచ్చయః-తస్యాస్సరితః యమునాయాః తుశబ్దోవాక్యాలంకారే-ఉదారాం మహతీం సఖీం గంగామన్యాం అసావీదివేత్యుత్ప్రేక్షా - సూయతేః కర్తరిలుఙ్ - నఖద్యోతఇవ వళక్షం వియతి విక్షేపాదితి భావఇత్యపి బోధ్యమ్. ౧౧౧. ఉల్లాసమితి. ఉల్లాసం భజతీతి తద్భాజా ప్రేమాత్కట్యయుక్తేన హరిణా - ప్రియాయాః కబర్యాం కేశపాశే కల్హారమాల్యే రక్తాబ్జమాల్యే కలితే యోజితేసతి - సపత్న్యాః వక్త్రం అస్రైః అశ్రుభిః అసూయయా యాని హసితాని హాసాస్తైశ్చఉత్తంసితం భూషితం అభూదితియత్ - తచ్చిత్రం - ఏకేన మాల్యేన తత్కబర్యామలంకరణే ద్వయోరశ్రుహసితైరేతద్వక్త్రాలంకరణాదిత్యాశ్చర్యం - పరమార్థస్తు సపత్న్యావక్త్రం, అస్రైరుత్తం ఆర్ద్రం అసూయాహసితైస్సితం శ్వేతంచ అభూదితి. ని. 'ఆర్ద్రంసార్ద్రంక్లిన్నంతిమితం స్తిమితంసమున్నముత్తంచే'త్యమరః ఇంద్రవజ్రా. ౧౧౨. గ్లహమితి. సవర్ణం యమునాసలిలసమానకాంతివర్ష్మ శరీరం యస్యసః. యదూద్వహః శ్రీకృష్ణః. నిమగ్నస్య జలాంతర్లీనస్య జనస్య గ్రహణేషు - స్వయంగ్రహాలింగసుఖం గ్లహం పణం కల్పయన్ సన్. ని. 'గ్లహోద్యూతాదిషూత్సృష్టే పణ'ఇత్యమరః. తటిదివ తనుర్యాసాం తాః సుదృశస్సుందరీః సలిలే-తదంతరిత్యర్థః. సుఖాదనాయాసాదేవ అగృహ్ణాత్ జగ్రాహ - తాస్సుదృశస్తు తం శ్రీకృష్ణం నాగృహ్ణన్ - గృహ్ణాతేః కర్తరిలఙ్-అత్ర తటిత్తనూరితి సుదృ

సుఖం యదూద్వహః, సవర్ణవర్ష్మా సలిలే తటి త్తనూస్సుఖా దగృహ్ణాత్సు
దృశస్తు తానతం.౧౧౩.ప. పూత్కృతైః క్వచిదథ స్థితిచిహ్నం బుద్బుదం
హరిరుదస్య నిమగ్నః, వంచయన్ప్రతివధూం క్వచిదూరు స్తంభమంబుషు
చుచుంబ వరాంగ్యాః ౧౧౪. ప. క్రీడతీ మండలీభూయ కృష్ణయోరప్సు
యావతే, తటిన్యా స్తటయోః ప్రాంతే తాటంకే ఇవ రేజతుః.

ర్విశేషణస్య సవర్ణవర్ష్మేతి హరివిశేషణస్యచ సఖేన గ్రహణయోగాయోగతాత్పర్యగర్భత్వాత్పరికరద్వయం సజాతీయత్వేన సంసృష్టం - యత్తు సువర్ణవర్ష్మాఇత్యపపాఠే భ్రమేణ సువర్ణవదమలంవర్ష్మయస్యస ఇతినృసింహః. తత్తస్యమూలనిర్మూలకస్య న చోద్యం - యత స్తథా విశేషణస్య జలే కృష్ణా గ్రహణాసమర్థత్వాత్-సుదృశస్తు తం కుతో నాగృహ్ణన్నిత్యత్ర హేత్వను క్తేః. హరేస్సుఖేన గ్రహణాపత్తేశ్చ అసమర్థత్వాఖ్యపదదోషాపత్తిరితి - కించ సువర్ణస్య అమలత్వేన సామ్యే ఉపమ యా అప్రసిద్ధత్వాఖ్యాలంకారదోషాపత్తిరితిచ - వంశస్థమ్. ౧౧౩. పూత్కృతైరితి. అంబుషు నిమగ్నః హరిః పూత్కృతైర్ముఖమారుతైః అథస్థితిచిహ్నం జలాంతరావస్థానసూచకం బుద్బుదం క్వచిదేకత్ర ఉదస్య ఉత్థాప్య - ప్రతివధూం ప్రియాయాస్సపత్నీంవంచయంత్సన్ తత్రైవస్థితో నాంతర్మార్గేణ తత్సన్నిధిం గతఇతి భ్రామయంత్సన్నితియావత్. క్వచి దన్యత్ర. వరాంగ్యాః ప్రస్తుతోచిత నిర్దేశోఽయం.ఊరుః స్తంభఇవ తం చుచుంబ - అత్ర బుద్బుదోత్పాదనక్రియయా వరాంగ్యారుచుంబనాత్మక మర్మాప్రకాశనాయ హరిణా సపత్నీవంచనంకృతమితి యుక్తిరలంకారః. స్వాగతా. ౧౧౪. క్రీడతీతి. తటయోరుభయోః ప్రాంతేసమీపే - అప్సు జలేషు మండలీభూయ వలయాకృత్యావస్థాయ క్రీడతీవిహరతి - కృష్ణయోః కృష్ణార్జునయోర్యావతే యువతీసమూహే. ని. 'కృష్ణాఖ్యాశ్శమన వ్యాస ధనంజయజనార్దనా' ఇతివిశ్వః. తటిన్యాః యమునాయాః తాటంకే ఇవ రేజతుః. అత్ర గౌరవర్తులత్వ గుణనిమిత్తా యువతీసమూహయోః కుండలత్వోత్ప్రేక్షా-యత్త్వత్ర 'ప్ర ఇతివర్ణః అంతే యస్య తాదృశే దీప్రే జాజ్వల్యమానే ఇత్యర్థః.' ఇతినృసింహః. తత్తాసాహితీపరిచయం విశదయతి - యతః 'ప్రాంతే' ఇత్యస్య ద్వివచనాంతత్వే తాదృశశబ్ద ద్వయోపస్థాపనావశ్యకత్వే న దీప్రశబ్దవత్ కస్యచిత్ - క్షిప్రకంప్రాదేరుపస్థాపనే ప్రకృతాన్వయః సప్తమ్యేకవచనాంతత్వే ప్రథమాద్వివచనాన్తవాచ్యతాటంకవిశేషణత్వాయోగః. ప్రవర్ణాంతానాం బహూనాం సత్వేఽపి దీప్రశబ్దస్యైవ ఉపస్థితిరిత్యత్ర నియామకాభావశ్చ- కింబహునా-కథం చిత్తదుపస్థాపనేఽపి తస్యశబ్దరూపస్యార్థవిశేషణత్వాయోగేనావాచ్య

౧౧౫. గ. ఇతిచిరం విహృత్య ప్రతీర ముత్తీర్ణాభిర్జలమేళనవ్రీడా దివసంకుచితాత్మభిః కుచైరానమితాభి స్తదంగసంగసంగతశర్మాణి మర్మర గిరా సంస్తుత్యపవనచంచలైరంచలైః శ్లాఘమానానీవ వసనానినివసితవతీభిః కాయకాంతిలతాకోరకాణి కనకాభరణాని కామనీయకపునరుక్తిమాత్రస్య పాత్రయంతీభిర్వధూటీభిస్సహ తటాటవీం పర్యటతో స్తయోరగ్రే దిశిదిశి కృశితశిశిరేతరాభీశు ప్రకాశో జనదృశాం కోశీకరణదేశికః కోఽపి మహసాం రాశి రావిరాసీత్. ౧౧౬. ప. ఉన్మిష్యోన్మిష్యయత్నాత్పరిచలిత యథాపూర్వశక్త్యాథదృష్ట్యాతన్మధ్యేవీక్ష్య

చ్యవచనాఖ్య దోషాపత్తిరితి. ౧౧౫. ఇతీతి. ఇత్యుక్తప్రకారేణ చిరం విహృత్య జలక్రీడాం కృత్వా ప్రతీరం తటం ప్రత్యుత్తీర్ణాభిః జలానాం లడయోరభేదాన్మూర్ఖాణాంచ మేళనేన సంగత్యా వ్రీడాల్లజ్జాయా ఇవేత్యుత్ప్రేక్షా-సంకుచితః ముకుళితః ఆత్మా మనః స్వరూపంచయేషాం తైః. కుచా జలసంగేన స్వల్పీభవంతీతి ప్రసిద్ధం - కుచైరానమితాభిః తాసామంగైః సంగేన సంగతం శర్మ సుఖం యేషాంతాని అతఏవ మర్మరః వేష్టనజన్యః ధ్వనిరేవ గీః వాక్ తయా సంస్తుత్య-పవనేన చంచలైరంచలైః ప్రాంతైః శ్లాఘమానాని శిరోభిరభినందయమానానీవ స్థితాని వసనాని వస్త్రాణి నివసితవతీభిః వేష్టితవతీభిః. కాయకాంతేశ్శరీరశోభాయా ఏవ లతాయాః కోరకాణి ముకుళాని కనకాభరణాని కామనీయకేన సౌందర్యేణ నైసర్గికేన పునరుక్తిరేవ పునరుక్తిమాత్రం తస్య పాత్రాణి కుర్వతీభిః పాత్రయంతీభిః నిసర్గసుందరీణాం కిమేతైః. సౌందర్యమితి తద్వైయర్థ్యం సూచయంతీభిరిత్యర్థః. పాత్రశబ్దాత్తత్కరోతీతిణ్యన్తాల్లటశ్శతర్యుగితశ్చేతి జీప్ - వధూటీభిః కాంతాభిః సహ. ని. 'వధూటీమహిళాభామే'తి త్రికాండశేషః తటాటవీం యమునాతీరకాననం పర్యటతోః స్వైరంసంచరతోః తయోః కృష్ణార్జునయోరగ్రే పురస్తాత్ దిశిదిశి ప్రతిదిశం కృశితః క్షీణీకృతః శిశిరేతరాభీశోరుష్ణకిరణస్య ప్రకాశః ఆతపః యేనతథోక్తః అతఏవ జనస్యదృశాం నేత్రాణాం కోశీకరణే ముకుళనే దేశికః ఆచార్యః తత్కారయితేతియావత్-మహసాం తేజసాం రాశిః కోఽపిపుమాన్ ఆవిరాసీత్ ప్రాదుర్బభూవ-కాయకాంతిలతాకోరకాణీవేతి ఇవశబ్దపాఠః క్వాచిత్కః ప్రామాదికః. తత్రోత్ప్రేక్షాయాః ప్రసక్త్యభావాదితి - యత్తు తదంగేత్యత్ర కుచరూపాంగేతి నృసింహః తన్న - అగ్రే నివసనస్య సర్వాంగసంబంధిత్వేన సన్దర్భవిరోధాపత్తేరితి - ఉత్ప్రేక్షారూపకసంసృష్టిః. ౧౧౬. ఉన్మిష్యేతి. తస్మిన్నేవక్షణే తత్క్షణం దేశకాలాధ్వగంతవ్యా ఇతికర్మత్వం - యత్నాత్ కృచ్ఛ్రాదిత్యర్థః. ఉన్మిష్య

కంచిత్పురుషమనుదితచ్ఛాయహస్తాతపత్రమ్, అక్ష్ణోర్జ్ఞాతేయమోతోర్వి
దధత మనయోః ప్రశ్రయాశ్చర్య లబ్ధాద్వైరాజ్యాదాకులాభూద్యదుకు
రువరయోస్తత్క్షణం చిత్తసీమా. ౧౧౭. ప. ముఖేతిరోవేపథుభిర్వ్రయః
కృతైర్ముకుందవధ్వః కృతసూచనా ఇవ, ద్విజాతివృద్ధస్య పథోఽస్య పార్శ్వ
యోర్ద్విధాపసస్రుస్సహసాతిభీరవః. ౧౧౮. ప. తాభ్యాంతతస్తస్యపదోః
పురస్తాదపంకమాత్మానమహో విధాతుమ్, స్పృష్టాన్యదంచద్ఘనఘర్మతో

న్మిష్య ఉన్మీల్యోన్మీల్య-వీప్సాయాంద్విర్భావః. పక్ష్మణీఇతి శేషః. పరిచలితా తేజోభి ఘాతాద్భగ్నా. పూర్వంయథావర్తతేస్మ యథాపూర్వం - వాస్తవీత్యర్థః. శక్తిః వస్తుగ్రహణసామర్థ్యం యస్యాస్తయా దృష్ట్యా చక్షుషా కరణేన-తస్య తేజోరాశేర్మధ్యే అనుదితా అనుత్పన్నా ఛాయా అనాతపం యస్మాత్తథోక్తం - ఉపరితనసౌరప్రకాశనిరోధేఽప్యధస్తనాగ్నిప్రకాశానిరోధాదితిభావః. తాదృశం హస్తే ఆతపత్రం యస్య తం-అక్ష్ణా నేత్రగోళకేన ఓతోః బిడాలస్య జ్ఞాతేయం బాంధవ్యం విదధతం కుర్వంతం మార్జారసదృశాక్షమిత్యర్థః. కపిజ్ఞాతోర్ద్ధగితిభావేధక్యేయాదేశః. 'అక్ష్ణోః'ఇతిపాఠే నేత్రయోరిత్యర్థః. కంచిదనిర్దేశ్యమహిమానం పురుషం వీక్ష్య-అథ యదువరస్య కురువరస్యార్జునస్యచ ద్వయోశ్చిత్తసీమా మనోదేశః ప్రశ్రయేణ వినయేన ఆశ్చర్యేణచ లబ్ధాత్ ప్రాప్తాత్ ద్వైరాజ్యాత్ ద్వౌ రాజానౌ యస్యాస్తస్యాభావాత్ ద్వైరాజ్యాద్ధేతోః ఆకులా అభూత్ - రాజయుగ్మస్య ప్రాణఘాతుకత్వప్రసిద్ధేరితిభావః. విస్మితౌ వినీతౌచాభూతామితి తత్త్వార్థః. స్వభావోక్త్యుపమయోస్సంసృష్టిః. స్రగ్ధరా. ౧౧౭. ముఖఇతి. ముకుందస్య శ్రీకృష్ణస్య వధ్వః కామిన్యః అస్య ఆగచ్ఛతః ద్విజాతివృద్ధస్య వృద్ధబ్రాహ్మణస్య సంబంధిభిః వయసా వార్ధకేన కృతైః జాతైః ముఖే తిరోవేపథుభిః తిరశ్చీనకంపైః కృతం సూచనం పార్శ్వాపసర్పణప్రేరణం యాసాం తథోక్తాఇవేత్యుత్ప్రేక్షా - అతిభీరవః అతిభీతవత్యస్సత్యః పథస్తస్మార్గస్య పార్శ్వయోః ద్విధా ద్విప్రకారం సహసా అపసస్రుః అగచ్ఛన్ - వంశస్థమ్. ౧౧౮. తాభ్యామితి. తతః తాభ్యాం కృష్ణార్జునాభ్యామాత్మానం శరీరంచ అపంకం నిష్పాపం కర్దమశూన్యంచ విధాతుం ఉగం చంత్యంకురంతి బహూని ఘర్మతోయాని స్వేదబిందవః యేషుతైః రష్టాభి రఙ్గైః ఫాలభుజవక్షఃపాదైః తస్య దివ్యపురుషస్య పదోః పాదయోః పురస్తాదగ్రే అవన్యాః భువః రజాంసి రేణవః రాజసవికారాశ్చ స్పృష్టాని - సాష్టాంగం నమశ్చక్రతురిత్యర్థః. అహో ఇత్యాశ్చర్యే-జగత్పావనయోరపి నరనారాయణయోరాత్మనః నిష్పాపత్వ కరణాభిప్రాయ ఇత్యాశ్చర్యమితిభావః. అత్ర స్వీస్నాంగావనీరజస్స్పర్శనపంకత్వ ప్రయ

గ్రైరష్టాభిరంగైరవనీరజాంసి. ౧౧౯. ప. పరస్పరాసంగఫలప్రదిత్సయా స్వజన్మతారైందవ వాసరావివ, ఉపస్థితౌ తావుపసృత్యసంభ్రమాత్సఆశిషోఽనంతరమేవమబ్రవీత్. ౧౨౦.ప. క్షుత్ప్రపీడయతి మామయివీరౌ కుక్షిమేత్యచకితేవయువాభ్యామ్, యాచ్యతేతదశనం బహుభోక్తుంయస్యతృప్యతిపురాతిథిరేషః. ౧౨౧. ప. ఇత్థంస్వదక్షిణకరంపురతః ప్రసార్యతస్యార్థతో వచనపార్ష్ణ్యనుధావివేగా, తాభ్యాంతథేతిఫణితిస్తుస

త్నస్య రాజసవికారాశ్రయణప్రయత్నస్యవా స్వస్వవిపరీతనిష్పంకత్వనిష్పాపత్వఫలేచ్ఛాజన్యత్వాద్విచిత్రాలంకారః. 'విచిత్రం తత్ప్రయత్నశ్చేద్విపరీత ఫలేచ్ఛయే'తి లక్షణాత్ - సచ శ్లేషభిత్తికాభేదాధ్యవసాయమూలాతిశయోక్త్యుజ్జీవితఇతి తయోరంగాంగిభావేన సంకరః. ౧౧౯. పరస్పరేతి. సోఽగ్నిర్వృద్ధ బ్రాహ్మణవేషః పరస్పరాసఙ్గేన అన్యోన్యమేళనేన యత్ఫలం భోజనం తస్యప్రకర్షేణ దాతుమిచ్ఛా ప్రదిత్సా - దదాతేస్సన్నన్తాదప్రత్యయః. తయా ఉపస్థితౌ ప్రత్యాసన్నౌ స్వో స్వీయా జన్మతారా జన్మనక్షత్రం ఐన్దవవాసరస్సోమవాసరశ్చ తౌ ద్వావివ స్థితావిత్యుత్ప్రేక్షా - తౌ కృష్ణమర్జునంచ ఉపసృత్య సన్నిధాయ ఆశిషః ఆశీర్వాదస్య అనన్తరం సంభ్రమాత్ సన్తోషాత్ ఏవం వక్ష్యమాణప్రకారేణాబ్రవీత్ - సంభ్రమాదుపసృత్యేతివా యోజనా. 'ఆధ్వాభోజన మాలస్య' మిత్యాదినా భానువారాదేర్జన్మనక్షత్రయోగే ప్రత్యేకం ఫలశ్రవణాత్తత్రత్య భోజనఫలప్రదాతృత్వేన కృష్ణార్జునయోస్తత్త్వేనోత్ప్రేక్షణం-అత్ర స ఆశిషోఽనన్తరమిత్యత్ర తదాశిషోఽనన్తరమిత్యపపాఠే భ్రమేణ నృసింహవ్యాఖ్యానం కర్తృవాచకపదాభావేన న్యూనపదత్వాఖ్య దోషాపత్తేరుపేక్ష్యం- వంశస్థమ్. ౧౨౦. క్షుదితి. అయి వీరౌ హేకృష్ణార్జునౌ క్షుత్ జాఠరాగ్ని జనితోదరదాహః యువాభ్యాం యుష్మత్తః చకితాభీతేవేత్యుత్ప్రేక్షా - కుక్షిం ఉదరం ఏత్య మాం ప్రకర్షేణ పీడయతి ఏషోఽతిథిః యస్యాన్నస్య పురా అగ్రే తృప్యతి - యేనాన్నేన తృప్తో భవిష్యతీత్యర్థః. యావత్పురానిపాతయోర్లడితిలట్. ని. 'నికటాగామికేపురే'త్యమరః. అనేన మయా తత్ అశనం అన్నం ఖాణ్డవవనరూపం బహుయథాతథా భోక్తుం యాచ్యతే - యాచేః కర్మణిలట్ - అత్ర క్షుత్పీడాయాః అశనయాచ్ఞా హేతుత్వాద్వాక్యార్థహేతుకం కావ్యలిఙ్గముత్ప్రేక్షా సంసృష్టం - స్వాగతావృత్తం. ౧౨౧.ఇత్థమితి. ఇత్థముక్తప్రకారేణ స్వస్య దక్షిణకరం పురతోఽగ్రే ప్రసార్య అర్థతః అశనంప్రార్థయతఇత్యర్థః. చురాదిణేర నిత్యత్వాదప్రయోగః. తస్య బ్రాహ్మణస్య యద్వచనం యాచ్యతే తదశనం బహుభోక్తుమిత్యేవం రూపంతస్యపార్ష్ణ్యనుధావీ

మాలలంబే సత్స్వర్థనాఫలమదౌహృదమేవసూతే ౧౨౨. గ. అథము
దాకథితాత్మయథాతథభావో భగవాన్బృహద్భానుర్దంతపటీయవనికాం
తర్నటత్స్మితయోర్దేవకీపృథాసుతయోర్ధురి గిరిదరీవసతిధురీణవిభా
వరీచరసరీసృప దివిషదరిశ మేదురీకృతదురీహితతాండవస్య ఖాండవస్య జ
గత్కంటకగడుత్వం తత్పరిరక్షణదక్షస్య బుభుక్షుస్తక్షకే పక్షపాతంచ విని
వేద్య యువయోః కటాక్షబలేన క్షణాద్దిధక్షామీతి స్వమపేక్షితవిశేషం
వ్యాచచక్షే. ౧౨౩. ప. భ్రూసంజ్ఞయా యదుపతేః పురుహూతసూను

వేగః యస్యాస్సా - అవిలంబితాన్తరేత్యర్థః. తథా తదశనం దాస్యావః ఇత్యుక్త
ప్రకారాభణితిః వాక్యంతు - తాభ్యాం కృష్ణార్జునాభ్యామపి సమాలలమ్బే గృహీతా-
లమ్బతేః కర్మణిలిట్ - తథాహి—సత్సు సజ్జనేషు అర్థనా యాచ్ఞా స్త్రీలిఙ్గేన స్త్రీశ్చ
అదౌహృదం గర్భధారణంవినైవ సద్యఏవేత్యర్థః. ఫలం ప్రసూతే జనయతి - సన్తోఽవి
లమ్బితమేవార్థినః కృతార్థయన్తీత్యర్థః. సామాన్యేన విశేషసమర్థనరూపోఽర్థాన్తర
న్యాసః. ౧౨౨. అథేతి. అథ తయోః ప్రతిజ్ఞానన్తరం ముదా సన్తోషేణయాచితార్థ
దానప్రతిజ్ఞాజన్యేన ఆత్మనః యథాతథా భావః.యాథాతథ్యం అగ్నిత్వమితి యావత్.
సః కథితః నివేదితః యేనసః భగవాన్బృహద్భానురగ్నిః దన్తపట్యాః అధరోష్ఠస్యైవ
యవనికాయాస్తిరస్కరిణ్యాః అన్తర్మధ్యే నటత్ ప్రసరత్ స్మితం యయోస్తయోః
స్మేరాధరయోరిత్యర్థః. దేవకీసుతస్య పృథాసుతస్యచ తయోః కృష్ణార్జునయోః ధురి
పురస్తాత్ గిరిదరీషు శైలగుహాసు వసతిధురీణైర్నివాసిభిః విభావరీచరైః రాక్షసైః సరీసృ
పైస్సర్పైః దివిషదరిశైః అసురశ్రేష్ఠైశ్చ మేదురీకృతం సాన్ద్రీకృతం దురీహితానాం
లోకోపద్రవాణాం తాణ్డవం ఆవిర్భావః. యస్మింస్తస్య - ఖాణ్డవస్య నామ అరణ్యస్య-
జగతః లోకస్య కణ్టకగడుత్వం రోగజన్యకిణత్వమభోజ్యత్వమితి యావత్ - తస్య
ఖాణ్డవస్య పరిరక్షణే దక్షస్యసమర్థస్య బుభుక్షుః ఇన్ద్రస్య తక్షకే తత్ర వర్తమానే
నాగరాజే పక్షపాతంచ నివేద్య - యువయోః కటాక్షబలేన సాహాయ్యోపజీవనేన
క్షణాద్దిధక్షామి దగ్ధుమిచ్ఛామి-తదితి శేషః. ఇత్యుక్తప్రకారం స్వం స్వీయం అపేక్షిత
విశేషం కామితార్థం ఆచచక్షే కథితవాన్ - చక్షేః కర్తరిలిట్. సాతిసవమితి పాఠే
ససహాయం యథాతథేత్యర్థః. ని. 'సహాయోఽతిసవస్తుల్యావి'త్యమరః. ౧౨౩.
భ్రూసంజ్ఞయేతి. అథ పురుహూతసూనురర్జునః యదుపతేశ్శ్రీకృష్ణస్య భ్రువః సంజ్ఞ
యా ప్రేరణేన - సమ్మతః కామితార్థప్రతిజ్ఞయా ప్రహృష్యమాణాత్ తనూన
పాతః అగ్నేః. ని. 'జాతవేదాస్తనూనపా' దిత్యమరః. గాండీవస్య నామ ధనుషః

స్సంతుష్యతోఽథ జగృహే సతనూనపాతః, తూణౌ చ గాండివసఖౌ తుర
గాంశ్చ శుభ్రాన్ కాంతం రథం చ నటతా కపికేతనేన. ౧౨౪. ప మరున్మనో
మార్గణ వైనతేయపృథగ్జయాత్తైరివ కీర్తిశాలైః, చతుర్భిరశ్వైస్సము
పాస్యమానం స ఫల్గునస్తం రథమారురోహ. ౧౨౫. ప. దశముఖనగరే
పురానుభూతం దహనహఠాత్కరణం పునర్దిదృక్షుః, ఉపగత ఇవ మారు
తిస్సముదచలదస్య రథాగ్రకేతనాంకః. ౧౨౬. ప. తద్భుజావనుధా
వంత్యాస్సంగ్రామేషు జయశ్రియః, జంఘాద్వయధియం తూణ్యౌ జనయా
మాసతుస్తదా. ౧౨౭. ప. పవనసఖదృశోర్ముదం వితన్వన్ పటుతర టంకృ
తికంపితాటవీకః, కుటిలమతనుతార్జునః కరాభ్యాం గుణమపి దండమివా

సఖాయౌ సహవర్తమానౌ గాండీవసఖౌ 'రాజాహస్సఖిభ్యష్టచ్' ఇతి సమాసాన్తః తూణౌ నిషఙ్గౌ చ త్రీనపీత్యర్థః. శుభ్రాన్ శ్వేతాన్ తురగానశ్వాంశ్చ నటతా నృత్యతా కపినా ఆంజనేయేన యుక్తేన కేతనేన ధ్వజేన కాన్తం మనోజ్ఞం - శాకపార్థివాదినా సమాసః. రథం జగృహే గృహీతవాన్ - లౌకికసాధనైరలౌకికైర్యోద్ధుమశక్యత్వాదితి భావః. ౧౨౪. మరుదితి. స ఫల్గునోఽర్జునః మరుతః వాయోర్మనసః మార్గణస్య బాణస్య వైనతేయస్య గరుడస్య చ చతుర్ణాం ప్రత్యేకం యే జయాశ్చత్వారస్తేభ్యః ఆత్తైః కీర్తిశాలైః కీర్తిశుభ్రైరివ స్థితైః చతుర్భిరశ్వైస్సముపాస్యమానం సంయుజ్యమానం తం తాదృగ్వేగవత్త్వేన ప్రసిద్ధం అగ్నిదత్తరథమారురోహ- ఉత్ప్రేక్షాలఙ్కారః. ౧౨౫. దశముఖేతి. అస్యార్జునస్య రథాగ్రకేతనే అఙ్కః చిహ్నత్వేన వర్తమానః సః ప్రసిద్ధో మారుతిర్హనూమాన్ దశముఖస్య రావణస్య నగరే లఙ్కాయాం పురా దాహసమయే అనుభూతం దృష్టం దహనస్యాగ్నేర్హఠాత్కరణం బలాద్దాహం పునర్ద్రష్టుమిచ్ఛుః దిదృక్షుస్సన్ అత ఏవ సాక్షాన్మూర్తీభూయ ఉపగతః ఆగత ఇవేత్యుత్ప్రేక్షా. ఉదచలత్ నృత్యతిస్మ. పుష్పితాగ్రావృత్తం. ౧౨౬. తదితి. సంగ్రామేషు యుద్ధేషు తస్యార్జునస్య భుజౌ ప్రతి అనుధావన్త్యాః అనుసరన్త్యాః జయశ్రియః జయలక్ష్మ్యాః జఙ్ఘాద్వయస్య ధియం సంభావనాం తూణ్యౌ అగ్నిదత్తాక్షయతూణీరౌ తదా ఖాణ్డవదాహోద్యోగావసరే జనయామాసతుః. ఉత్ప్రేక్షాలఙ్కారః. ౧౨౭. పవనేతి. అథ సోఽర్జునః పవనసఖస్యాగ్నేః దృశోర్ముదం చక్షురుత్సవం వితన్వన్ కరిష్యమాణః వర్తమానసామీప్యే వర్తమాననిర్దేశః. కరాభ్యాం పటుతరయా అతికఠోరయా టఙ్కృత్యా కంపితా అటవీ ఖాణ్డవారణ్యభాగః యేన తథోక్తస్సన్ - నద్యృతశ్చేతి కప్. - అస్య అగ్నిదత్తస్య కార్ముకస్య గాండీవస్య గుణం జ్యామివ దణ్డం

థగాండివస్య. ౧౨౮. స. అథగరుడవలీముఖధ్వజాభ్యా మనుమతిమే
త్య స సన్ననాహహార్షాత్, బలరిపుమణినీల ముత్ప్రవాళం వనమశితుం
బడవాస్యభూరివాగ్నిః. ౧౨౯. స. శోణరుచాశిఖయాతిమహాత్యాబా
ణపురావృతి వాసనయేవ, చండతరస్య వనస్యసమంతాత్కుండలనాం కల
యన్వవృధేఽగ్నిః. ౧౩౦. స. ప్రథమంపావకషిద్గోపరభ్య గృహీతపల్ల
వోష్ఠపుటే, ఉపకంఠే వనరాజేరుదగాదాకులకపోతనాదతతిః. ౧౩౧.

కుటిలం వక్రం అతనుత కృతవాన్-ఆకర్షణేనేతిభావః. అత్ర గాణ్డీవగుణదణ్డయోః కౌటిల్యకరణేనౌపమ్యస్య గమ్యత్వాత్తుల్యయోగితాభేదః. పుష్పితాగ్రావృత్తం. ౧౨౮. అథేతి. అథసోఽగ్నిః గరుడవలీముఖధ్వజాభ్యాం కృష్ణార్జునాభ్యామనుమతిం దాహాభ్యనుజ్ఞామేత్య హార్షాత్ బడబా అశ్వయోషిదాకారః ఔర్వమునికోపః తస్యఆస్యాత్ ముఖాద్భవతీతి భూరగ్నిః బడబానలఇవ బలరిపుమణిరిన్ద్రనీలరత్నమివ నీలంశ్యామం ఉద్గతాని ప్రవాళాని కిసలయాని విద్రుమాశ్చ యస్మింస్తద్వనం ఖాణ్డవం సాముద్రజలం చ అశితుం భక్షితుం సన్ననాహ సన్నద్ధోఽభూత్ - శ్లిష్టవిశేషణేయముపమా. ౧౨౯. శోణేతి. అథ చణ్డతరః అతిభీషణోఽగ్నిః బాణపురస్య బలిపుత్రనగరస్య ఆవృతివాసనయా ప్రాకారాత్మనా స్వావస్థానసంస్కారేణేవ స్థితయేత్యుత్ప్రేక్షా - అతిమహాత్యా శోణరుచా రక్తప్రభయా శిఖయా జ్వాలయా-అస్యవనస్య ఖాణ్డవస్య సమన్తాత్పరితః కుణ్డలనాం కుణ్డలాకారేణ వేష్టనం కలయన్ కుర్వంత్సన్ వవృధే వర్ధతేస్మ - వర్ధతేః కర్తరిలిట్, బాణపురస్యాగ్నిమయః ప్రాకారః పురాణప్రసిద్ధః. తోటకవృత్తం. తోటకవృత్తమిదం భభభాగావితిలక్షణాత్. ౧౩౦. ప్రథమమితి. పావకోఽగ్నిషిద్గవత్సిన్. ని. 'షిద్గఃపల్లవికోవిటః'ఇత్యమరః. ప్రథమమాదౌ పరభ్య సంవేష్ట్య ఆశ్లిష్యచ గృహీతః దగ్ధః ఆస్వాదితశ్చ పల్లవః ఓష్ఠపుటఇవ యేన తథోక్తేసతి - వనరాజేః ఖాణ్డవస్య స్త్రీలిఙ్గత్వస్యాభివ్యఞ్జికాయాశ్చ ఉపకణ్ఠే సమీపే కణ్ఠదేశేచ ఆకులా తాపార్త్యాదత్రస్తతవేవనయాచ సఙ్కులా కపోతానాం పారావతానాం తేషామివ చ నాదతతిః కలకలరవరాశిః ఉదగాదావిర్బభూవ - అత్ర ప్రస్తుతాగ్నివనరాజిశ్లిష్టసాధారణవిశేషణసామ్యాదప్రస్తుతపరిరంభపూర్వకాధరచుమ్బనమణితమనోహరవిటకామినీసంభోగవ్యాపారప్రతీతేస్సమాసోక్తిరలఙ్కారః. 'సమాసోక్తిః పరిస్ఫూర్తిః ప్రస్తుతేఽప్రస్తుతస్యచే' దితిలక్షణాత్ - అత్ర సంభోగస్యాలిఙ్గనపూర్వకత్వం రతికూజితానాం కపోతనాదసామ్యం చ రతిరహస్యే. 'ఆదౌ రతం బాహ్యమిహ ప్రయోజ్యం తత్రాపి చాలిఙ్గనమేవ పూర్వ'మితి - తత్ర ఘూఘుకకపోతపోతవారిదేత్యాదినా ప్రసిద్ధం రత్యాయాసజనితో హుఙ్కారః మణితమితి. ఆర్యావృత్తం. ౧౩౧.

గ. క్రమేణ ప్రబలీభవతో భగవతః పవమానసఖస్య తమాలాదిషు కేషు
చిత్తరుషు పర్ణోచ్ఛ్రయాయమానైర్ధూమైః కింశుకాదిషు కేషుచిత్తరుషు
స్తబకాయమానైర్జ్వాలాకందళైస్తిలకాదిషు కేషుచిత్పచేళిమఫల
బీజాయమానైః స్ఫులింగైర్హరిచందనాదిషు కేషుచిద్వల్కలాయ
మానైరాలోకైర్నీడవత్సు కేషుచిత్పరస్పరపక్షపక్షతాడనరటనాయ
మానైః ప్లోషచటచటత్కారైశ్చ పరితః పరీతమపి తద్వనం ముహూ
ర్తం యథాపురమవతస్థే. ౧౩౨. ప. హుతాశనపరిత్రాసాదుచ్ఛలం
త్యా వనశ్రియః, కబరీవశ్లథా వేగాత్కాపి ధూమ్యాఖమానశే. ౧౩౩.
ప. వలయం ధూమరేఖాయా వర్త్మని ద్యుసదాం బభౌ, భావినశ్శరకూ

క్రమేణేతి. క్రమేణ ప్రబలీభవతః ప్రవర్ధమానస్య భగవతః పవమానసఖస్యాగ్నేః సం
బన్ధిభిరితీదం తృతీయాన్తపంచకేఽపి యోజ్యం-తమాలాదిషు కేచిత్తరుషు వృక్షేషు నీల
దళేషు పర్ణోచ్ఛ్రయః దలసమూహాఇవ ఆచరద్భిః పర్ణోచ్ఛ్రయాయమానైః. ఉపమానా
త్క్యఙ్-లటశ్శానచ్. ఏవమగ్రేఽపి-ధూమైః కింశుకాదిషు కేషుచిత్తరుషు రక్తకుసు
మేషు స్తబకాయమానైః పుష్పగుచ్ఛవదాచరద్భిః జ్వాలాకన్దళైః శిఖాఙ్కురైః తిలకా
దిషు కేషుచిత్తరుషు రక్తబీజేషు పచేళిమానాం పక్వానాం ఫలానాం బీజాయమానైః
స్ఫులిఙ్గైరగ్నికణైః. హరిచన్దనాదిషు కేషుచిద్విటపిషు తరుషు రక్తత్వక్షు-వల్కలాయమా
నైః 'త్వక్ స్త్రీ వల్కంవల్కలమస్త్రియా' మిత్యమరః ఆలోకైః ప్రకాశైః నీడవత్సు పక్షికు
టీరధారిషు కేషుచిత్తరుషు పరస్పరం పక్షిణాం పక్షాభ్యాం తాడనేన యద్రటనం చటచ
టశబ్దః తద్వదాచరద్భిః రటనాయమానైః ప్లోషాణాం దాహానాం సమ్బన్ధిభిశ్చటచటా
త్కారైః. పరితః సర్వతః పరీతం వ్యాప్తమపి తద్వనం ఖాణ్డవం-ముహూర్తమల్పకా
లం యథాపురం దాహాత్పూర్వమేవ అవతస్థే అవర్తత. అవ్యయంవిభక్తీత్యాదినా సాదృశ్యార్థే
ఽవ్యయీభావః. నావ్యయీభావాదిత్యం - అత్ర అగ్నిదాహేన వికృతస్య వనస్య
పునర్ధూమాదిభిః పూర్వావస్థాసంపాదనాత్పూర్వరూపాలఙ్కారభేదః. 'పూర్వావ
స్థానువృత్తిశ్చ వికృతేసతి వస్తుని' తిలక్షణాత్ - తస్యచోపమాపఙ్క్త్యోజ్జీవితత్వాత్త
యోరఙ్గాఙ్గిభావేన సఙ్కరః. ౧౩౨ హుతేతి. కాపి మహత్త్వేనానిర్వాచ్యాధూమ్యా
ధూమపఙ్క్తిః. పాశాదిత్వాద్యత్ - హుతాశనాదగ్నేః పరిత్రాసాత్పరితో భయాత్
ఉచ్ఛలన్త్యాః ఊర్ధ్వం పలాయమానాయాః వనశ్రియః వనలక్ష్మ్యాః వేగాత్పలాయన
సమ్భ్రమాత్ శ్లథాముక్తబన్ధనాకబరీకేశపాశఇవేత్యుత్ప్రేక్షా - ఖమాకాశం ఆనశే
వ్యాపోతిస్మ. ౧౩౩. వలయమితి. ధూమరేఖాయాః వలయం మణ్డలం ద్యువి ఆకాశే

టస్యపరితో మానసూత్రవత్. ౧౩౪. అస్యైవగాండివభృతో భువి భో జనత్వం మల్లం తృణాయమరుతామపి మన్యమానం, బాహోర్వ్బలం పటపటేతి వహ్నివాగ్నిస్స్ఫుటారవం సరుషదితి స్ఫుటయాం చకార. ౧౩౫. స్వపార్శ్వయుగ్మజ్వలదగ్నికందళా వనాంతభాజో౽జగరా మహత్తరాః, నిశాతవజ్రక్షతనిస్సృతాసృజాం దశామయత్నాజ్జగృహుర్మహీభృతామ్. ౧౩౬. తత్ర నికురుంబాణి స్తంబేరమాణామామూలమనలార్చిరవలంబితదంతముసలాని ప్రేమపరవశతయావశాసు వితరితుం స్వసృక్వభాగవిన్యస్త జగ్ధార్ధసల్లకీపల్ల

సీవసన్తీతి ద్యుసదాం దేవానాం వర్త్మన్యాకాశే - భావినః భవిష్యతశ్శరమయస్య కూటస్య శాలాయాః పరితః యావచ్ఛాలం-మానసూత్రవత్ ప్రమాణ సూత్రమివేత్యుత్ప్రేక్షా-బథా 'వాసః కుటీద్వయోశ్శాలే' త్యమరః. ౧౩౪. అస్యేతి. భో జన హే లోక-త్వం మరుతాం దేవానాం మల్లం వీరమిన్ద్రమపి భువి తృణాయమన్యమానం తృణకల్పత్వేన సంభావయమానం అస్యగాణ్డీవభృతో౽ర్జునస్యైవ బాహోర్భుజయోర్బలం శౌర్యం పటపట ఉచ్చారయోచ్చారయ-ఇత్యుక్తప్రకారేణ వదన్ బ్రువన్నివేత్యుత్ప్రేక్షా. సో౽గ్నిః స్ఫుటైః వేణ్వాదీనాందాహజన్యదళనైర్యఆరవః పటపటత్కారస్తం రుషదితి ద్రుతం స్ఫుటయాంచకార ప్రకటితవాన్. ౧౩౫. స్వపార్శ్వేతి. వనాన్తభాజః ఖాణ్డవవనవాసినః మహత్తరాః అతిస్థూలాయతో౽న్నతాః అజగరాస్సర్పవిశేషాః. ఆంధ్రభాషాయాం 'కొండచిలువలు' స్వయోః స్వీయయోః పార్శ్వయోర్యుగ్మే జ్వలన్తః అగ్నేః కన్దలాః జ్వాలాయేషాం తథోక్తాస్సన్తః. నిశాతేనాతితీక్ష్ణేన వజ్రేణేన్ద్రాయుధేన యానిక్షతాని-వ్రణానీత్యర్థః. తేభ్యః నిస్సృతాన్యుద్గతాని అసృజి శోణితాని యేషాం తేషాం మహీభృతాం పర్వతానాం దశాం అవస్థాం సామ్యమితి యావత్ - అయత్నాద్యత్నంవినైవ జగృహుః. అత్రాన్యదశాయా అన్యత్రాసంభవేనౌపమ్యాక్షేపాద సంభవద్వస్తునిబన్ధన రూపో నిదర్శనాలఙ్కారః. ౧౩౬. తత్రేతి. తత్ర దహ్యమానే ఖాణ్డవే స్తమ్బేరమాణాం గజానాం నికురుంబాణి బృన్దాని 'ఇభః స్తంబేరమః పద్మీ'- 'బృన్దంనికురుమ్బం కదమ్బకం' - ఇత్యుభయత్రాప్యమరః. ఆమూలం మూలదేశపర్యన్తం అనలార్చిభిరగ్నిజ్వాలాభిః అవలమ్బితాని వ్యాప్తాని దన్తాముసలానీవ తానియేషాం తథోక్తానిసన్తి ప్రేమ్ణా ప్రియానురాగేణ పరవశతయా పారవశ్యేన హేతునా వశాసు కరిణీషువిషయే వితరితుం-సృక్వభాగయోరోష్ఠప్రాంతయోర్విన్యస్తా అర్ధం జగ్ధాః జగ్ధార్ధాశ్చ సల్లకీపల్లవమయాః కబళాయైస్తథోక్తానీవేత్యుత్ప్రేక్షా-క్షణమలక్ష్యన్త అదృశ్యన్త-

వకబళానీవ క్షణమలక్ష్యంత. ౧౩౭. ప. సవిధజ్వలనోష్మవీచిభి స్సపది మ్లానకపిత్థశాఖినాం, పరిపాకసితాః ఫలవ్రజాః ప్రబభుస్స్ఫోటకబుద్బుదా ఇవ ౧౩౮. ప. నిశి కేవలం తమసి దీప్రతనుం నిజజాతిమోషధితరుం నిఖిలమ్, ఇతరే విజేతుమివ తే తరవో దివసేఽపి జజ్వలురతీవతరామ్. ౧౩౯. ప. దృప్తదానవనిశాచరవర్గస్తత్ర గాండివభృతా నిహతోఽపి, తన్నిషంగయుగబాణగణానాం సంఖ్యయా ప్రతిభటత్వమకార్షీత్. ౧౪౦. ప. జ్వాలతాపభరకుండలితాంగైః క్ష్వేళసారఘృతసేచనమృద్వీః, సర్పపుంగవతతీరతిహృష్ట శ్శష్కులీరివ చచర్వ కృశానుః. ౧౪౧. ప.

లక్షతేః కర్మణిలఙ్. ౧౩౭. సవిధేతి. సవిధే సమీపే జ్వలనస్య జ్వలతోఽగ్నేః ఊష్మణః వీచిభిః పరంపరాభిః సపదిమ్లానానాం ప్లుష్టానాం కపిత్థానాం నామ శాఖినాం (ఆర్థ్నే) వెలగచెట్టు)వృక్షాణాం సమ్బన్ధినః పరిపాకేనసితాః శ్వేతాః ఫలానాం వ్రజాస్సమూహాః స్ఫోటకస్య మసూరికారోగస్య బుద్బుదాః వ్రణవిశేషాఇవేత్యుత్ప్రేక్షా - ప్రబభుః. వైతాళీయం. ౧౩౮. నిశీతి. నిశి కేవలంరాత్రావేవ తత్రాపి తమస్యేవ-దీప్రా ప్రకాశమానా తనుః దేహః యస్యతం నిజజాతిం నిఖిలం సమస్తం ఓషధితరుం జ్యోతిర్లతాం విజేతుమివేత్యుత్ప్రేక్షా. ఇతరే తద్భిన్నాః తే ఖాణ్డవీయాః తరవః దివసే అహన్యపీత్యపినాకిముతరాత్రావితిధ్వన్యతే-అతీవతరాం భృశంజజ్వలుః జ్వలన్తిస్మ-ప్రమితాక్షరావృత్తం. ౧౩౯. దృప్తేతి. తత్ర ఖాణ్డవే గాణ్డీవభృతార్జునేన నిహతః పలాయనసమయే ఖణ్డితోఽపి దృప్తానాందానవానామసురాణాం నిశాచరాణాం రాక్షసానాం చ వర్గస్సమూహః తస్యార్జునస్య నిషఙ్గయుగే అక్షయతూణీరయుగ్మే-బాణగణానాం సంబన్ధిన్యాసంఖ్యయాసహ ప్రతిభటత్వం ప్రతివీరత్వం తుల్యత్వంచ అకార్షీత్ చక్రే-కృఞః కర్తరిలుఙ్ సిచివృద్ధిః. అత్ర నిహతస్య ప్రతిభటత్వమితి విరోధస్య తుల్యత్వేనాభాసీకరణాద్విరోధాభాసః. ఏవం తాదృశదానవనిశాచరవర్గస్య సాక్షాచ్ఛత్రుణార్జునేనసహ యోద్ధుమశక్త్యా తన్నిషఙ్గబాణగణసంఖ్యయా ప్రతిభటత్వవర్ణనాత్ప్రత్యనీకాలఙ్కారః. ద్వయోశ్చ శ్లేషోత్థాపితత్వాదేకకాలికత్వాచ్చ సమప్రాధాన్యసంకరః. స్వాగతా. ౧౪౦. జ్వాలేతి. కృశానురగ్నిః జ్వాలానాం తాపభరేణ తాపాతిశయేన కుణ్డలితాని కుణ్డలాకృతిం నీతాని దేహాః యాసాన్తాః క్ష్వేళసారస్యవిషరసస్యైవ ఘృతస్య సేచనేన ఉక్షణేన మృద్వీః 'వోతోగుణవచనాది'తి జీష్-శష్కులీః చక్రాకృతిభక్ష్యవిశేషానివస్థితా ఇత్యుత్ప్రేక్షా. సర్పపుఙ్గవానాం సర్పశ్రేష్ఠానాం తతీస్సమూహాన్ అతిహృష్టస్సన్ చచర్వదదాహేత్యర్థః. చర్వతేః కర్తరిలిట్. 'ద్వయోర్జ్వాలకీలా'ఇతి జ్వాలశబ్దస్య పుంస్త్వానుశాసనాత్తత్త్వేన నిర్దేశః. ౧౪౧. తావదితి. తావత్ సర్పదాహ

తావత్తక్షకరక్షణాయ సహసా శక్రోఽధిరుహ్య ద్విపం వజ్రం న్యస్య తదీయమూర్ధ్ని మరుతాం సన్నాహయన్వాహినీమ్, బ్రహ్మాండప్రతిరోధనేన విముక్తై ర్ధూమైరివారణ్యజై రాతస్తార నభస్స్థలం జలధరై రారబ్ధఘోరారవైః. ౧౪౨. ౯. తతస్తై రనేకై ర్నాకౌకసా మనీకై ర్మత్సరేణతదుపరినిపాత్యమానదిగ్భిత్తిశిఖరాణామివ వేగాదాపతతాం వారిధౌ వాడవహవ్యవాడపి కబళితోఽయమస్మాభిరితీవ విద్యుతః ప్రకాశ్యగర్జితేన తర్జయతామివ పర్జన్యానామాసారసర్వాభిసారేణ నిర్వాపితే వనాగ్నౌ మనాక్ శ్యామాయమానే సతి శోణాయమానలోచనేన కపికేతనేన తత్ప్రతిచికీర్షయా శరకదంబై రంబరే నిరవలంబమాకలితాం శరశాలాం

సమయే శక్రః ఇన్ద్రః తక్షకస్యనామ సర్పరాజస్య రక్షణం కర్తుం రక్షణాయేతి క్రియార్థేత్యాదినా చతుర్థీ సహసాద్రుతం ద్విపమైరావతమధిరుహ్య ఆరుహ్య - తదీయమూర్ధ్ని శిరసి వజ్రం ఆయుధం న్యస్య నిధాయ - మరుతాం వాహినీం దేవసేనాం సన్నాహయన్ - యుద్ధాయోద్యోజయన్సన్ - బ్రహ్మాండతద్భిత్తౌ ప్రతిరోధనేన ప్రత్యాఘాతేన విముక్తైః ప్రత్యావృత్తైః ఆరణ్యజైః ఖాణ్డవదాహోద్భవైః ధూమైరివస్థితై రిత్యుత్ప్రేక్షా - ఆరబ్ధాః కృతాః ఘోరాః కఠోరాః ఆరవాః గర్జితాని యైస్తైః జలధరైర్మేఘైః నభస్థలం గగనప్రదేశం ఆతస్తార ఆచ్ఛాదితవాన్ - స్తృణాతేః కర్తరిలిట్ - శార్దూలవిక్రీడితం. ౧౪౨. తతఇతి. అనేకైస్తైర్నాకౌకసాం దేవానామనీకైర్బలైః మత్సరేణ ద్వేషేణ - తేషాం కృష్ణార్జునపావకానాం ఉపరి శిరసినిపాత్యమానానాం దిశామేవ భిత్తీనాం శిఖరాణామివ స్థితానాం అతఏవ వేగాదాపతతాం గురుత్వాదితిభావః. వారిధౌ సముద్రే అయం బాడబహవ్యవాట్ బడబానలోఽపి అస్మాభిః కబళితః భక్షితః. కిముత యూయమిత్యపి శబ్దార్థః. ఇతీవ విద్యుతః ప్రకాశ్య గర్జితేన తన్నిఘోషేణేత్యర్థః. తర్జయతామివస్థితానాం పర్జన్యానాం మేఘానాం సంబన్ధినా ఆసారస్య ధారాసమ్పాతస్య సర్వాభిసారేణ సర్వోద్యోగేన నిర్వాపితే శమితేవనాగ్నౌ ఖాణ్డవవహ్నౌ మనాక్ అల్పం శ్యామాయమానేసతి 'ధారాసమ్పాతఆసారః' 'సర్వాభిసార స్సర్వార్థ స్సర్వసన్నహనార్థక' ఇతిచామరః. శోణాయమానే కోపాదరుణీభవతీ లోచనే యస్య తథోక్తే కపికేతనేన అర్జునేన - తస్యాసారసర్వాభిసారస్య ప్రతికర్తుమిచ్ఛా ప్రతిచికీర్షా తయా అమ్బరే ఆకాశే నిరవలమ్బం కుడ్యస్తంభాధారవర్జం యథాతథా - శరకదమ్బైర్బాణబృన్దైరాకలితాం సఙ్ఘటితాం శాలాం ఛత్త్రీకృత్య - పునరపి సమ్యగున్నీయమానః ఊర్ధ్వం ప్రసార్యమాణః నిజకేతుర్ధూమః యేన

ఛత్రీకృత్య పునరపి సమున్నీయమాననిజకేతురుపర్బుధో భగవానుద్దిదీపే. ౧౪౩. గ. తత్రాంతరే ప్రోషితవల్లభతయా ప్రేమ్ణా కుమారమశ్వసేనం నిగీర్య దహనార్చిరుష్ణాసహిష్ణుతయా పునరపి నివృత్య దివం ప్రయాంతీభిర్ఘనధారాభిరివ పన్నగకన్యకాభిస్సహ వనాదుత్పతంతీం తక్షకకుటుంబినీమవిలంబితమేవ శ్వేతవాహనశ్శితముఖేన శిలీముఖేన రసనాయామివ గ్రీవాయామపి ద్విధా దళయాంచక్రే. ౧౪౪. ప. నభసి కృతే శరకూటే న పపాతాశుగవినున్నమంబుముచాం, తస్మిన్ ఖాండవవహ్నౌ తక్షకపత్న్యాః కబంధమేవ పరం. ౧౪౫. గ. అథ సకుపితస్స్వయం కౌశి

తథోక్తః భగవానుపర్బుధః అగ్నిః. ఉద్దిదీపే ప్రజజ్వాల 'శోచిష్కేశ ఉపర్బుధ' ఇత్యమరః. శుద్ధసాపహ్నవోత్ప్రేక్షయోస్సంసృష్టిః. ౧౪౩. తత్రేతి. తత్రాన్తరే తస్మింత్సమయే ప్రోషితః కురుక్షేత్రం ప్రతి ప్రస్థితః వల్లభః పతిస్తక్షకః యస్యాస్తస్యాభావస్తత్తా తయా హేతునా-అశ్వసేనంనామ కుమారం ప్రేమ్ణా నిగీర్య గ్రసిత్వా కణ్ఠేనిధాయేతి యావత్-దహనస్యాగ్నేరర్చిషాం జ్వాలానాం ఉష్ణస్య స్పర్శస్యాసహిష్ణుతయా సోఢుమశక్త్యా నివృత్య ప్రత్యావృత్య - పునరపి దివమాకాశం ప్రతిప్రయాన్తీభిః ఘనానాం మేఘానాం ధారాభిరివ స్థితాభిః ఇత్యుత్ప్రేక్షా-పన్నగకన్యకాభిః నాగనారీభిస్సహ వనాత్ఖాణ్డవవనాత్ ఉత్పతన్తీం తక్షకస్య కుటుమ్బినీం భార్యాం 'కన్యాకుమారికా నార్యో'. 'దారాస్స్యాత్తుకుటుమ్బినీ' తివిశ్వప్రకాశామరౌ - అపేక్షితముత్తాన్యా ఇత్యర్థః. శ్వేతవాహనోఽర్జునః అవిలంబితం సత్వరం యథాతథా-శితముఖేన తీక్ష్ణాగ్రేణ శిలీముఖేన బాణేన రసనాయాం జిహ్వాయామివ గ్రీవాయాం కన్ధరాయామపి ద్విధా ద్విప్రకారం విదళయాంచక్రే-విపాటితవాన్-ఉత్ప్రేక్షోపమయోస్సంసృష్టిః. ౧౪౪. నభసీతి. శరకూటే బాణమయగృహే నభస్యాకాశే కృతేసతి - అర్జునేనేతి శేషః. ఆశుగైర్బాణైరేవ వాయుభిరితి శ్లిష్టరూపకం - వినున్నముద్ధూతం 'ఆశుగౌ వాయువిశిఖౌ' విత్యమరః. అమ్బుముచాం మేఘానాం సంబంధి కబన్ధముదకం తస్మిన్ ఖాణ్డవవహ్నౌ నపపాత-పరం కిన్తు తక్షకపత్న్యాః కబన్ధం నిశ్శిరః కళేబరమేవ పపాత 'కబన్ధముదకే న స్త్రీగతమూర్ధకళేబరే' ఇతివైజయన్తీ-అత్రోభయోః కబన్ధయోః ప్రసక్తస్య పతనస్య తక్షకపత్నీకబన్ధఏవ నియమనాత్పరిసఙ్ఖ్యాలఙ్కారః. సచ కబన్ధశబ్దశ్లేషభిత్తికాభేదాధ్యవసాయమూలాతిశయోక్త్యనుప్రాణితఇతి తయోరఙ్గాఙ్గిభావేన సఙ్కరః ఆర్యాగీతిః- ౧౪౫. అథేతి. అథ తక్షకపత్నీశిరశ్ఛేదనానన్తరం కుపితస్సఇన్ద్రః స్వయం కౌశికః వ్యాళగ్రాహ్యపి ఇన్ద్రశ్చ సన్నితిచ 'మహేన్ద్రగుగ్గులూలూకవ్యాళగ్రాహిషు కౌ

కోఽపి చకితచకితం వియతి విహితోపసరణం నవజననీశోకదయనీయం
హృతవాలం తమహిబాలం పరిగృహ్యాలాలనయా పరితోషమనైషీత్.
౧౪౬. ప. సుతం తమభ్యేత్య సురైరశేషైః క్రుధ్యన్నథాయుధ్యత
ఘోరమింద్రః, చక్రే సదావస్య చ తక్షకస్య యదగ్నిమత్తాం యదనగ్ని
మత్తామ్. ౧౪౭. ప. వనస్య తస్యోపరి కేవలం తదా సహస్రనేత్రస్య చ
సవ్యసాచినః, నిషంగనీడోత్పతితాని పత్త్రిణాం కులాని కోలాహలకేళి
మాదధుః. ౧౪౮. ప. శరాన్విపాతానపి పారదృశ్వన శ్రుతైర్విధా

శిక' ఇత్యమరః. వ్యాళస్సర్ప ఇత్యర్థః. వియత్యాకాశే చకితచకితం భీతభీతం విహితం కృతం ఉపసరణం సన్నిధానం యేన తథోక్తం - నవేన జనన్యాస్సమ్బన్ధినా శోకేన దయనీయం శోచనీయం హృతవాలం మాతృకణ్ఠలగ్నతయా ఛిన్నపుచ్ఛం తం అహి బాలం సర్పశిశుం అశ్వసేనం పరిగృహ్య - లాలనయా ఆశ్వాసనేన పరితోషమనైషీత్ ప్రాపయామాస - నయతేర్దుహాదిత్వేనద్వికర్మకత్వాత్కర్తరిలుఙ్ - విరోధాభాసః. ౧౪౬. సుతమితి. అథ అశ్వసేనాశ్వాసనానన్తరం క్రుధ్యన్ కుప్యన్నిన్ద్రః సుతమాత్మజమపి తమర్జునమశేషైస్సురైస్సహ అభ్యేత్యాగత్య ఘోరం యథాతథా అయుధ్యత యుధ్యతిస్మ-నన్వయుక్తమాత్మజేనసహ యుద్ధమతఆహ.—చక్ర ఇతి. యద్యస్మాత్సనుతోఽర్జునః దావస్య ఖాణ్డవవనస్య 'దవదావౌ వనారణ్యవహ్నీ' ఇత్యమరః. అగ్నిరస్మిన్నస్తీత్యగ్నిమాన్ తస్య భావస్తత్తా తాం చక్రే - అగ్నినా ఖాణ్డవం దదాహేత్యర్థః. యద్యస్మాచ్చ తక్షకస్య అగ్నిం నమథ్నాతీత్యనగ్నిమత్ తస్యభావస్తత్తా తాం-అగ్నిమన్థనాభావమితియావత్. చక్రే-సపత్నీకస్యైవ తత్రాధికారాత్ప్రకృతే తేన తన్నాశనాచ్చేతి భావః. తథాచ తక్షకఖాణ్డవయోస్తస్యేన్ద్రస్య ప్రాణేభ్యోఽపి ప్రియత్వాత్తత్పీడాకరేణామార్గవర్తినా పుత్రేణ యుద్ధం నాయుక్తమితిభావః. వాక్యార్థహేతుకం కావ్యలిఙ్గమలఙ్కారః. ౧౪౭. వనస్యేతి. తదా యుద్ధకాలే సహస్రనేత్రస్య ఇన్ద్రస్య సవ్యసాచినోఽర్జునస్యచ ద్వయోస్సమ్బన్ధీని-నిషంగాస్తూణీరా ఏవ నీడాని కులాయాస్తేభ్య ఉత్పతితాని ఉత్థితాని పత్త్రిణాం బాణానామేవ పక్షిణామితి శ్లిష్టరూపకం-కులాని బృన్దాని 'పత్త్రిణౌ శరపక్షిణౌ' విత్యమరః. తస్య వనస్య ఖాణ్డవస్య ఉపరికేవలం ఊర్ధ్వభాగఏవ కోలాహలకేళిం కలకలరవం ఆదధుః చక్రుః. ఏకేషాంశరకూటభేదనాశక్త్యాన్యేషాం ప్రసక్త్యభావేనచ న వనమధ్యే ప్రవేశ ఇతి భావః. శ్లిష్టశ్లిష్టఘటితసావయవరూపకమ్. ౧౪౮. శరానితి. తతః విపాతాన్ తత్సంజ్ఞాన్ విగతః పాతః పతనం యేషాంతానితిచ - అపిః క్రమేణ సముచ్చయే విరోధేచ - శరాన్ బాణాన్ శ్రుతేశ్శ్రోత్రస్య వేదస్యచ పారమన్తం పశ్యంతీతి పారదృశ్వానః విధాయ

యాఽశు విముంచత స్తతః, కురూద్వహాత్సాధ్వసరోగిణో హరేరభూద్భి
షగ్దూరతరం పసర్పణమ్. ౧౪౯. వ. జయంతమేకం యుధి సోఢుమక్షమే
జయంతమన్యం సుతమీక్షితుం గతే, పురీం వలద్వేషిణి ఘోషకైతవా
జ్జహాస శంఖద్వితయం చ కృష్ణయోః. ౧౫౦. వ. తతః కృశానో ర్విపరీ
తవర్ణస్వనామ వాచ్యాదివభీతభీతమ్, వయం వనే దైత్య మయం రరక్ష
పచక్రపాణేరివ శక్రసూనుః. ౧౫౧. వ. క్షేత్రమపహ్యధిపతిః కురుపూ
ర్వం సంశ్రితౌ సదా దైవబలేన, చర్విభుస్సకలఖాండవమగ్నే స్తక్షకా

కృత్వా ఆశు విముఞ్చత స్త్యజతః వాదాయ ప్రేరయతశ్చ - కురూద్వహాదర్జునాత్ సాధ్వసం భయమేవ రోగః సోఽస్యాస్తీతి తద్వతో హరే ర్ద్విష్య - దూరతరం అతిదూరం అపసర్పణం పలాయనం భిషక్ వైద్యః అభూత్ - భీతః పలాయితవా నిత్యర్థః. 'భిషగ్వైద్యశ్చికిత్సకః' ఇత్యమరః. అత్ర ప్రస్తుతార్జునేన్ద్రవిశేషణసామ్యా దప్రస్తుత శిష్యప్రతిభాకరప్రసఙ్గక్షమ తదక్షమవిద్య దవిద్వద్వ్యృత్తాన్త ప్రతీతేస్సమా సోక్తిః. ఏవం విహాతానపి శ్రుతేః పారదృశ్వన ఇత్యత్ర విరోధాభాసశ్చ - ద్వయోశ్చ తిలతణ్డులన్యాయేన స్ఫుటావగమ్యమానభేదయోస్సంసృష్టిః. వంశస్థమ్. ౧౪౯. జయన్తమితి. జయన్తం స్వస్య జేతారం - జయతేః కర్తరి లటః శత్రాదేశః. ఏకం సుతమర్జునం యుధి యుద్ధే సోఢుం అక్షమే అసమర్థే - అతఏవ వలద్వేషిణి ఇన్ద్రే అన్యం జయన్తంనామసుతం ఈక్షితుం పురీం స్వర్గం ప్రతి గతేసతి పలాయితేసతీతి యావత్ - కృష్ణయోః కృష్ణార్జునయోశ్శఙ్ఖద్వితయంచ పాఞ్చజన్యదేవ దత్తయుగ్మమపి - ఘోషస్య కైతవాద్వ్యాజాత్ జహాస హసతిస్మేత్యుత్ప్రేక్షా వ్యఞ్జకాప్రయోగాద్గమ్యా సాఽపహ్నవా చ - తయాచాచేతనేనాపి సపరిహాసే కిముత సచేతనేన పరిహాసఇత్యర్థా న్తరాపత్తిరూపార్థాపత్త్యలంకారో వ్యజ్యత ఇత్యలఙ్కారే ణాలఙ్కారధ్వనిః. ౧౫౦. తతఇతి. తతోఽయం శక్రసూనుః అర్జునః విపరీతే ప్రాతిలోమ్యంగతే వర్ణే మకారయకారౌ యస్మింస్తస్య స్వనామ్నః యమాత్మకతా మాపన్నస్య స్వీయస్య మయేతిసంజ్ఞాశబ్దస్య వాచ్యాదభిధేయాదన్తకాదివ స్థితాది త్యుత్ప్రేక్షా - కృశానోరగ్నేశ్చక్రపాణేశ్శ్రీకృష్ణాదివ ఉభయస్మాదపీత్యర్థః. భీతభీతమ త్యన్తభీతం-వీప్సాయాంద్విర్భావః. మయంనామ దైత్యం దానవం రరక్ష రక్షితవాన్ - అత్ర కృష్ణానలయోర్యమాభయదాయకత్వేనౌపమ్యస్య గమ్యత్వాత్కేవలప్రకృతాస్పదస్తుల్యయోగితాభేదః. ఖాణ్డవదాహసమయే అగ్నేర్భీతః పలాయమానో మయః కృష్ణేన దృష్టస్తస్మాద్వధమాశఙ్క్య అర్జునం శరణం గత్వా తేన రక్షితఇతి భారతకథా త్రానుసన్ధేయా. ౧౫౧. క్షేత్రమితి. పూర్వం కురుక్ష్యస్యతత్ యస్యతమితిచ క్షేత్రం

వభజతాం విఘసత్వం. ౧౫౨. ప. అథస్మిత్వా తుందం పరిమృశతి మందాయితగతౌ సమాపృచ్ఛ్య ప్రీత్యా త్రిదివముపయాతే హుతవహే, రథాభ్యాం మానిభ్యాం ఘనసలిలసేకేన మహతా విజైత్రౌ తౌ కృష్ణౌ వివిశతురుపాంతం నరపతేః. ౧౫౩.

ఇత్యనంతభట్టస్య కృతౌ శ్రీమతి చంపూభారతే
తృతీయః స్తబకః.

కురుక్షేత్రం - తస్య కురుస్వామికత్వాదితిభావః. అధిపతిః రాజా అర్జునః తస్య కురువంశసంభవత్వాదితి భావః. పూర్వం ఆదౌ కురురితిపదం యస్యేతి వ్యాఖ్యానే శబ్దస్యార్థవిశేషణత్వాయోగాదసమర్థత్వాఖ్యదోషః వాచ్యవాచకయోరభేదాభిమానేన కథంచిదుపపాదనేఽపి క్లిష్టత్వాఖ్యదోషఇతి-తచ్ఛ తమపి సపది ఖాణ్డవదాహసమయే దైవస్య బలేన ఆశ్రితౌ ఏకః ప్రవాసేన అన్యశ్శరణత్వేనేతిభావః. తక్షకస్సర్పరాజః. తత్రైవ తక్షకః రాక్షసశిల్పీమయః ద్వావపి తక్షకౌ 'తక్షకోనాగవర్ధక్యోః' ఇత్యమరః. సకలం తత్రత్యసర్వస్థావరజఙ్గమసహితం ఖాణ్డవం వనం చర్విత్వా భక్షితుః అగ్నేర్విఘసత్వం భోజనశేషత్వమభజతాం ప్రాప్తవన్తౌ-నదగ్ధావిత్యర్థః. అమృతం విఘసోయజ్ఞశేషభోజనశేషయోరిత్యమరః. తత్ర తక్షకద్వయాదన్యస్మిన్నప్రసక్తస్యాగ్నిదాహస్య తద్ద్వయే భోజనశేషత్వకథనేన తదన్యస్మిన్నేవ నియమనాత్పరిసంఖ్యాలఙ్కారః-స్వాగతా. ౧౫౨. అథేతి-అథ ఖాణ్డవదాహానన్తరం స్మిత్వా దరహాసం కృత్వా తున్దముదరం పరిపూర్ణం పరిమృశతి-ఆనన్దాతిరేకాదితిభావః. కరేణేతిశేషః. మన్దాయితా మన్దాయమానా గతిర్యస్య తస్మిన్-ఆహారాధిక్యాదితిభావః. హుతవహేఽగ్నౌ ప్రీత్యా సమాపృచ్ఛ్య గచ్ఛామీత్యుక్త్వా త్రిదివం స్వర్గం ప్రతి ఉపయాతే గతేసతి-విజైత్రౌ విశేషేణ జయసమన్వితౌ తౌ కృష్ణౌ - మహతా ఘనానాం మేఘానాం సంబన్ధినః సలిలస్య వర్షోదకస్య సేకేన ఉక్షణేన మానిభ్యాం నిశ్శబ్దాభ్యాం-జలక్లిన్నానధ్వనస్తీతి ప్రసిద్ధం. రథాభ్యాముపలక్షితౌ సన్తౌ నరపతేర్ధర్మరాజస్యోపాన్తం సమీపం వివిశతుః. స్వభావోక్తిరలంకారః 'స్వభావోక్తిరసౌచారుయథావద్వస్తువర్ణన'మితి లక్షణాత్.

ఇతి శ్రీసదాశివపదారవిందవందనకందళితానందసాంద్రస్య
కురవికులచంద్రస్య రామకవీంద్రస్య కృతౌ
చంపూభారతవ్యాఖ్యానే లాస్యాభిఖ్యానే
తృతీయః స్తబకః.

చతుర్థః స్తబకః.

ప. యాతే తతో నిజపురీం యదువంశకేతౌ రాజ్ఞే మయో మణి సభాం రచయాంబభూవ, యస్యా రుచం సముపలోక్య శుచాధునాపి జీవం గతాగతజుషం వహతే సుధర్మా. ౧. ప. తా మధిష్ఠాస్ను మభ్యేత్య తం మఖం కర్తు మన్వశాత్, విపంచీరవసారజ్ఞో నృపం చీరవసాం వరః. ౨. గ. తతో దూతాహూతః పురుహూతానుజో నిరంతరాయ మేవ మహాంతం సప్తతంతుమపహర్తుమనసః కౌంతేయస్యోపాంతే

యాతఇతి. తతః యుధిష్ఠిరసమీపప్రాప్త్యనంతరం యదువంశస్య కేతౌ ధ్వజే తద్వత్ప్రఖ్యాపకే ఇతియావత్. నిజపురీం ద్వారకాం ప్రతి యాతేసతి-రాజ్ఞే యుధిష్ఠిరాయ మయః అర్జునరక్షితః మణిసభాం మణిమయీం మణీనాంవా సభాం ఆస్థానశాలాం రచయాంబభూవ - నిర్మాయ దత్తవానిత్యర్థః. యస్యాః మణిసభాయాః రుచం శోభాం సముపలోక్య-సుధర్మా దేవసభా శుచా శోకేన తాదృశశోభారాహిత్యజనితేన అధునా అద్యాపి జీవం ఆత్మానం బృహస్పతించ గతాగతం యాతాయాతం జుషత ఇతి తథోక్తం వహతే-అత్ర సుధర్మాయాః తాదృగ్దుఃఖకృతజీవయాతాయాతాసంబంధేఽపి సంబంధోక్తిరూపాతిశయోక్తిః. జీవాత్మబృహస్పత్యోః శ్లేషభిత్తికాభేదాధ్యవసాయమూలేతి తయోరంగాంగిభావేన సంకరః. 'జీవః ప్రాణినిగీష్పతౌ'విత్యమరః. వసంతతిలకా. ౧. తామితి. తామధిష్ఠాస్నుం తత్రసభాయాం స్థితవంతమిత్యర్థః. 'స్థాస్నుస్థిరతర' ఇత్యమరః. తం ధర్మరాజమభ్యేత్యాగత్య విపంచీరవసారజ్ఞః వీణానాదోపనిషద్వేదీ - చీరం వల్కలం వసతే పరిదధతఇతి చీరవసాం మునీనాం వరః నారదః. మఖం అశ్వమేధంకర్తుమన్వశాదాదిదేశ శాస్తేఃకర్తరిలుఙ్. ౨. తతఇతి. తతః నారదనిదేశానంతరం మహాంతం లోకైకశ్లాఘ్యం సప్తతంతుం క్రతుం రాజసూయం - నిరంతరాయం నిర్విఘ్నం మపహర్తుమనుష్ఠాతుం మనో యస్య తస్య అతఏవ కౌంతేయస్య ఉపాంతే సన్నిధౌ రహస్యేకాంతే దూతైరాహూతః పురుహూతానుజః శ్రీకృష్ణః ముహూర్తం క్షణం సంమంత్ర్య ఆలోచ్య - వశీకృతాఖిలనృపేణైవ రాజసూయః కార్యః జరాసంధశ్చాఖిలనృపజేతా సతే తస్మిన్ జితకల్పా ఏవ సర్వేనృపాస్తత్ప్ర

రహసి ముహూర్తం సంమన్త్ర్యోత్సాహ ప్రభవాభ్యాం మూర్తోమన్త్ర ఇవ తత్ప్రహితాభ్యాం గంధవహసుధాంధోఽధిపనందనాభ్యామను సంధీయమానగమనో నదీతటాకై ర్ద్వైమాతృకతయా స్వపాలయితార మివానుకుర్వతో వివిధాన్యదుర్లభవసుధాన్యసమేధితవసుధాన్మగధా నవగాహ్య, విశృంఖలామోదితగిరివ్రజమపి శృంఖలాఖేదితమహీభృ

ఘమం తజ్జయఏవానుష్ఠేయ ఇత్యాలోచన ప్రకారః. తేన ధర్మరాజేన ప్రహితాభ్యాం ప్రేషితాభ్యాం గంధవహో వాయుః సుధాంధసాం దేవానాం అధిపః ఇంద్రః తయో ర్నందనాభ్యాం భీమార్జునాభ్యామనుసంధీయమానం అనుసంయుజ్యమానం గమనం యస్యతథోక్తస్సన్ - అతఏవ సాక్షాన్మూర్తీభూతాభ్యాముత్సాహప్రభవాభ్యాం ఉత్సాహశక్తి ప్రభుశక్తిభ్యాం అనుసంధీయమానో మంత్రః మంత్రశక్తిరివ స్థితఇత్యుత్ప్రేక్షా. నదీభిస్తటాకైశ్చ ద్వే మాతరౌ సస్యజనయిత్ర్యౌ యేషాం తేషాం ద్విమాతృకాణాం నదీమాతృకాణాం దేవమాతృకాణాంచ భావేన ద్విమాతృకతయా 'దేశో నద్యంబువృష్ట్యంబుసంపన్నవ్రీహిపాలితః' స్యాన్నదీమాతృకో దేవమాతృకశ్చయథాక్రమ'మిత్యమరః. స్వేషాం పాలయితారం రాజానం జరాసంధమనుకుర్వతః విడంబయతః. తస్యాపి ద్విమాతృకత్వాదితిభావః. వివిధైః కనకమణిరూపైర్నవవిధైశ్చ అన్యస్మిన్ దేశాంతరే దుర్లభైర్వసుభిః ధనైర్ధాన్యైశ్చ సమేధితా ప్రవర్ధితా వసుధా భూర్యేషు తాన్ మగధాన్ నామ జనపదాన్ అవగాహ్య ప్రవిశ్య - విశృంఖలం నిష్ప్రతిబంధం యథాతథా ఆమోదితస్సంతోషితః గిరీణాం శైలానాం వ్రజస్సమూహః గిరివ్రజానామకరాజధానీ చ యేన తథోక్తమపి - శృంఖలాభిః పాదబంధనాయ సయంత్రైః ఖేదితం దుఃఖం ప్రాపితం మహీభృతాం శైలానాం రాజ్ఞాం చ కులం బృందం యేన తథోక్తం - జరయా చరమవయసా తన్నామ్నా పిశాచ్యాచ ఘటితస్సంయుక్తః సంయోజితశ్చదేహః యస్య తథోక్తమపి - దేదీప్యమానేన బలేన సత్త్వేన సంపన్నం సమృద్ధం ఆశానాం తృష్ణానాం దిశాంచ జేతారమపి పరార్థానాం అపహారే జాగరితారం ప్రవణం మాగధం వైతాళికమపి మగధాధిపంచ - విగీతవ్యాపారం గానశూన్యం నిందితకర్మాణంచ ద్వయోర్మాత్రోరపత్యం ద్వైమాతురం 'మాతురుపసఖ్యాసంభద్రపూర్వాయా' ఇత్యపత్యార్థేఽణ్ ఉత్వంచ - మహారథం 'ఆత్మానం సారథించాశ్వాన్ రక్షన్ యుధ్యతి యో భటః. స మహారథసంజ్ఞః స్యా'దిత్యుక్తలక్షణలక్షితం జరాసంధం పృథివీనాథమేత్య ప్రధనం యుద్ధం ననాథ యాచితవాన్ - నాథతేః కర్తరి లిట్ - అత్ర సర్వత్రాపి శబ్దస్య విరోధసముచ్చయార్థద్వయాభిధాయకతయా విరో

త్కూలం, జరాఘుటితదేహమపి దేదీప్యమానదేహబలసంపద మాశాజే తార మపి పరార్థాపహారజాగరితారం, మాగధమపి విగీతవ్యాపారం ద్వైమాతురమపి మహారథం పృథివీనాథ మేత్య ప్రధనం సనాథ. ౩. గ. తత్క్షణమతితితిక్షయా త్వ మష్టాదశకృత్వో దృష్టాపజయోఽప్యయం పున రితరః కిశోర ఇతి కృష్ణావుభావప్యవధీర్య హిడింబబకకుటుంబశోకో దయాదారభ్య ప్రవీరజనకర్ణికామౌక్తికాయమానఘజకీర్తే రాత్మన స్సంముఖీనం దృఢతరపరికరబంధం జరాసంధం గంధవహనందనః పంచ దశ దినాని నియుధ్య తేషాం తృతీయభాగపరిసంఖ్యాభిధాన పదాభిధే యేన సహయోజయామాస. ౪. ప. హతే తస్మిన్ త్రయో దీప్తా హారి

ధాభాసాలంకారః శ్లేషానుప్రాణితశ్చేతి సంకరః. అత్ర పురాకిల కేన చిన్మునినా దత్తం ఫలం ద్విధాఖండయిత్వా ఖండమేకైకం భుక్త్వార్ధమర్ధం మాతృభ్యాం ప్రసూయ త్యక్తం శరీరఖండద్వయం జరానామ్నా పిశాచ్యా ఏకీకృతం జరాసంధోఽభూదితి పౌ రాణికీకథానుసంధేయా - వసుధనధాన్యేతి పాఠే 'వసూరత్నే ధనేవహ్నౌ'తి కోశాద్ధనశబ్దవై యర్థ్యం ఛేకానుప్రాసభంగశ్చేతి బోధ్యమ్. ౩. తత్క్షణమితి. తస్మిన్నేవక్షణే తత్క్షణం అత్యంతసంయోగే ద్వితీయా - హే కృష్ణ త్వం అష్టాదశకృత్వః అష్టాదశవారం - అభ్యావృత్తౌ కృత్వసుచ్ -దృష్టాపజయోఽపి - లోకైరితిభావః. ఇతర స్త్వదన్యోఽయ మర్జున స్తు కిశోరః బాలఇతి అతితితిక్షయా అత్యంతక్షమయా - అతితీక్ష్ణతయేతిపాఠే అతికోపేనేత్యర్థః. ఉభావపి కృష్ణౌ కృష్ణార్జునౌ అవధీర్య తిరస్కృత్య - హిడింబబక యోః రాక్షసయోస్సంబంధినోః కుటుంబయోః దారాపత్యాద్యోః శోకస్య ఉదయా దారభ్య-తదుభయవధాత్ప్రభృతీత్యర్థః. ప్రవీరజనస్య కర్ణికా కర్ణభూషణం తస్యాం మౌక్తికానీవాచరంతీ మౌక్తికాయమానా కీర్తిర్యస్య తస్య - అతఏవాత్మనస్స్వస్య - భీమస్యేత్యర్థః. తస్యైవ ముఖ్యవిశేష్యత్వాదాత్మ స్వశబ్దయోర్వ్యవధానే ముఖ్యవిశేష్య పరత్వవ్యవస్థాపనాచ్చేతిభావః. సంముఖీనం 'యథా ముఖసమ్ముఖస్య దర్శనఃఖ' ఇతి ఖస్యేనాదేశః. అభిముఖ్యభాజం-దృఢతరః అతిగాఢః పరికరబంధః హస్తన్యాసవిశేషః సవ్యదక్షిణపాణ్యోః నికుంచ్య దక్షిణసవ్యభుజాగ్ర విన్యసనాత్మకః యస్య తం-పరికరో మధ్యబంధఇతి కేచిత్ - జరాసంధం గంధవహనందనో భీమః పంచదశదినాని నియుధ్య బాహుయుద్ధం కృత్వా తేషాం పంచదశదినానాం తృతీయభాగస్య దివసపంచకస్య పరి సంఖ్యాభిధానం సంఖ్యాభిధాయకం యత్పదం పంచతేతిశబ్దస్తస్య అభిధేయేన వాచ్యేన- మరణేనేతి యావత్. యోజయామాస సంఘటితవాన్ - మారయామాసేత్యర్థః. సమీ రణకుమారఇతి పాఠాంతరం ప్రక్రాంతానుప్రాసభంగాదుపేక్ష్యమ్. ౪. హతఇతి. తస్మిన్

ప్రస్థముపాయయుః, ఆగామిని మఖే హవ్య మాదిత్సవ ఇవాగ్నయః.
౫. ప. కృష్ణేగతే యదుపురం క్షితిపానుజానాం జిత్వాదిశః ప్రతినివృత్త
వతాం చతుర్ణాం, కోశే మముః పరమసిప్రవరా గృహీతాదోర్ష్ణో ర్బలేన
మహతా న తు హేమపుంజాః. ౬. ప. ఉపాయనత్వేన నృపాయ
సర్వైర్దత్తేషు విత్తేష్వఖిలేషు భూపైః, పార్థస్య పుర్యాః క్షితిరేవభేజే
వసుంధరావాచకవాచ్యభావమ్. ౭. ప. నరదేవమగాజ్జయే ప్రతీచ్యా

జరాసంధే హతే సతి దీప్తాః తజ్జయేన ప్రకాశమానాః త్రయః కృష్ణభీమార్జునాః ఆగామిని భవిష్యతి మఖే రాజసూయే హవ్యమాదాతుమిచ్ఛవః ఆదిత్సవః అగ్నయః ఆహవనీయ గార్హపత్య దక్షిణాగ్నయ ఇవేత్యుత్ప్రేక్షా - హరిప్రస్థం ఇంద్రప్రస్థ పురం ప్రతి ఉపాయయుః ఆగతవంతః. ౫. కృష్ణ ఇతి. కృష్ణే యదుపురం ద్వారకాం ప్రతి గతేసతి - దిశశ్చతస్రో జిత్వా ప్రతినివృత్తవతామింద్రప్రస్థం పునరాగతానాం చతుర్ణాం క్షితిపస్య ధర్మరాజస్యానుజానాం భీమాదీనాం దోర్ష్ణోర్బాహ్వోర్మహతాబలేన సత్త్వేన శౌర్యేణచ గృహీతాః ఆసిప్రవరాః పరంఖడ్గశ్రేష్ఠా ఏవ కోశే ఖడ్గపిధానే మముః మితంతిస్మ హేమపుంజాః ఉపాయనత్వేన తత్తద్దేశ్యరాజదత్తా ధనరాశయస్తు కోశే ధనగృహేన మముః అపరిమితత్వాదితిభావః. 'కోశోఽస్త్రీకుట్మలేఖడ్గపిధానే ధనవేశ్మని' తివిశ్వః. అత్ర హేమపుంజానాం ఖడ్గానాంచ ప్రసక్తస్య కోశమేళనస్య ఖడ్గమాత్ర ఏవ నియమనాత్పరిసంఖ్యాలంకారః. సచ కోశశబ్దశ్లేషభిత్తికాలబ్ధఖడ్గపిధాన ధనగృహద్వయాభేదాధ్యవసాయమూలాతిశయోక్త్యనుప్రాణిత ఇతి ద్వయోరంగాంగిభావేన సంకరః. వసంతతిలకా. ౬. ఉపాయనత్వేనేతి - సర్వైర్నానాదేశ్యైర్భూపైః రాజభిః అఖిలేషు విత్తేషు ధనేషు నృపాయ ధర్మరాజాయ ఉపాయనత్వేన దత్తేషు ఉపహారీకృత్య సమర్పితేషుసత్సు - పార్థస్య పుర్యాః ఇంద్రప్రస్థసంబంధినీ క్షితిర్భూరేవ - వసుంధరేతివాచకస్య పదస్య వాచ్యభావమభిధేయత్వం వసుం ధరతీతి వ్యుత్పత్త్యా ధనధారణరూపం భేజే ప్రాప - సర్వత్ర సర్వైస్సర్వస్యాపి రాజ్ఞే దత్తత్వేన వసుశూన్యత్వాదితిభావః. అత్రాపి వసుంధరత్వస్యాన్యత్ర నిషిధ్య పార్థపురభువ్యేవ నియమనాత్పూర్వవత్పరిసంఖ్యాలంకారః అసంబంధే సంబంధరూపాతిశయోక్తిశ్చ ద్వయోరపి ధర్మరాజసంప్రదానకాఖిలనృపకర్తృకసర్వస్వకర్మకోపాయనీకరణాత్మక పదార్థహేతుకకావ్యలింగమూలకత్వాదైకకాలికత్వాచ్చసమప్రాధాన్యసంకరః. ౭. నరదేవమితి. విస్తృతాని బహూని వసూని దధత్ గృహ్ణన్ ఆనకదుందుభేర్వసుదేవస్య కుమారః కృష్ణః ఆనకానాం పటహానాం దుందుభీనాం

నకులేనైవ వసూని విస్తృతాని, దధదానకదుందుభిస్వనైర్ద్యాం దళయ
న్నానకదుందుభేః కుమారః. ౮. ప. హరిణా సతతః కృతాభ్యనుజ్ఞో
హవిరాదాతుమివాగతేన సాక్షాత్, క్రమవేదిపురోధసాం సమూహైః
క్రతుమాహర్తుముపక్రమం ప్రచక్రే. ౯. ప. ప్రాగ్వంశేఽప్యుత్తమే తిష్ఠ
న్ప్రాగ్వంశం పునరావిశత్, కురీరశిరసా పత్న్యా కురువీర స్స దీక్షితః.
౧౦. ప. ఆఘ్రాతు మిచ్ఛు రనలో హవిరత్ర రుచ్యమానీలధూమకుల
నిర్గమనాపదేశాత్, జగ్ధాన్పురా జతునికేతనభిత్తిఖండా న్కుక్షిస్థితా
నివ వవామ గురూనజీర్ణాన్. ౧౧. ప. తత్ర ప్రవర్గ్యజనితం దివి ధూ

భేరీణాం స్వనైర్ధ్వనిభిః ద్యామాకాశం దళయన్ భిందన్ పూరయన్నస్తీతి యావత్. 'ఆనకః పటహోఽస్త్రీ స్యాత్ భేరీ స్త్రీ దుందుభిః పుమాని'త్యమరః. ప్రతీచ్యాః దిశః జయే సతి తద్దేశ్యాన్ భూపాన్ జితవతేత్యర్థః. నకులేనసహైవ నరదేవం ధర్మరాజమగాత్ప్రాప్తవాన్ - ఔపచ్ఛందసికమ్. ౮. హరిణేతి. తతః శ్రీకృష్ణాగమనానంతరం సధర్మరాజః సాక్షాన్మూర్తీభూయ-హవిరాదాతుమాగతేనేవ స్థితేన హరిణా శ్రీకృష్ణేన కృతాభ్యనుజ్ఞస్సన్ - క్రతుకరణాయేతి శేషః. క్రమవేదినాం తత్తత్కర్మ తదనుష్ఠానపౌర్వాపర్యవిదాం పురోధసా మృత్విజాం సమూహైస్సహ - క్రతుం రాజసూయం ఆహర్తుం కర్తుముపక్రమమారంభం ప్రచక్రే -'క్రమవేదిభిః ఋత్విజామి'తి పాఠస్తు షట్కలానియతస్య వైతాలీయవిషమపాదస్య కళాధిక్యేన ఛందోభంగాదుపేక్ష్యః. ౯. ప్రాగ్వంశ ఇతి. ఉత్తమే ప్రాగ్వంశే హవిర్గేహే తిష్ఠన్నపీతి విరోధః. ప్రాచాం కురుయయాత్యాదీనాం రాజ్ఞాం వంశే తిష్ఠంశ్చేత్యాభాసః. దీక్షితః స కురువీరః ధర్మరాజః కురీరం జాలం శిరసి యస్యాస్తయా పత్న్యా ద్రౌపద్యాసహ-ప్రాగ్వంశం పునః హవిర్గేహం పునరావిశత్ ప్రవిష్టవాన్. ౧౦. ఆఘ్రాతుమితి. అనలోఽగ్నిః అత్ర రాజసూయే రుచ్యమానస్వాద్యం హవిరాఘ్రాతుం భక్షితుమిత్యర్థః. ఇచ్ఛుస్సన్ - పురా లాక్షాగృహదాహసమయే జగ్ధాన్ భక్షితాన్ గురూనతిసారాన్ అతఏవ అజీర్ణాన్ జాఠరాగ్నినా అపక్వాన్ కుక్షౌ స్థితాన్ జతునికేతనస్య లాక్షాగృహస్య భిత్తీనాం ఖండాన్ - ఆసమంతాన్నీలస్య ధూమకులస్య యన్నిర్గమనం బహిరుద్గమనం తస్య అపదేశాద్వ్యాజాత్ వవామ ఉద్గిరతిస్మేవేత్యుత్ప్రేక్షా సాపహ్నవాచ - అత్ర అగ్నేరజీర్ణజతుగృహభిత్తిఖండవమనోత్ప్రేక్షాయా స్తృతీయస్తబకే 'క్షుత్ప్రపీడయతి మామపి వీరా కుక్షిమేత్యే'తి ఖాండవదాహహేతుతాయా అగ్నేః క్షుద్బాధాయాశ్చ సందర్భవిరోధః సూక్ష్మధీగోచరః. వసంతతిలకా. ౧౧. తత్రేతి. తత్ర రాజసూయే

మచక్ర మాలక్ష్యతే స్మ విబుధాన్ప్రతి పావకేన, ఆనాకదుర్వహహవిర్ద్రవిణేన వేగాదాహ్వానపత్రవలయం కిలనీయమానమ్. ౧౨. స మేదస్వినం విపులఖాండవభక్షణేన దేహం నిజం చలయితుం శిఖినోఽక్షమస్య, ఉద్గమ్య సంజ్వలితుముత్తరవేదికాయామాలంబనాయ కిల యూపవరోఽన్తికేఽభూత్. ౧౩. స. బింబేన సంగం బిసపుష్పబంధో రాజ్ఞః కలానాం న యథా విదధ్యాత్, తథైవ దేవాస్తతృపుస్తదాసీమత్యద్భుతానాం హవిషాం విశేషైః. ౧౪. స. సర్వేషు వర్ణేష్వపి దాతురస్మాత్సంప్రాప్తవత్స్వర్థమజాతశత్రోః, న వర్ణ ఏకస్తు కదాపి లేభేనార్థం

ప్రవర్గ్యేణ హోమాత్మకకర్మవిశేషేణ జనితం దివ్యాకాశే ధూమస్య చక్రం వలయాకృతిబృందం - నాకస్య స్వర్గస్య పర్యంతమానాకం దుర్వహం వోఢుమశక్యం హవిరేవ ద్రవిణం ధనం యేన తేన పావకేన అతఏవ విబుధాన్ దేవాన్ప్రతి వేగాన్నీయమానం ప్రాపయమాణం ఆహ్వానస్య పత్రవలయం లేఖ్యమివేత్యుత్ప్రేక్షా - ప్రకృతివికృతిభావాభావాత్తాదర్థ్యే షష్ఠీసమాసః అలక్ష్యతే స్మ దదృశే-లోకైరితిశేషః. ౧౨. మేదస్వినమితి. విపులస్య అతివిస్తారస్య ఖాండవస్య వనస్య భక్షణేన మేదస్వినం అతిమాంసలం నిజం దేహం చలయితుమక్షమస్యాసమర్థస్య శిఖినోఽగ్నేః ఆహవనీయస్యేతియావత్ - ఉద్గమ్య ఉత్థాయ గత్వా ఉత్తరవేదికాయాం సమ్యక్ జ్వలితుం అంతికే ఆహవనీయాయతనోత్తరవేదిమధ్య ఇత్యర్థః. ఆలంబనాయకిల అవలంబనాయేవేత్యుత్ప్రేక్షా - యూపవరః యజ్ఞీయస్తంభవిశేషః పశుబంధనార్థః అభూత్ వర్తతేస్మ. ౧౩. బింబేనేతి. కలానాం నాథశ్చంద్రః బిసపుష్పాణాం పద్మానాం బన్ధోస్సూర్యస్య బింబేన మండలేన సఙ్గం మేళనం యథా న విదధ్యాత్ న కుర్యాత్-తథా తదాసీం దేవాః అగ్న్యాశ్రయాః అత్యద్భుతానాం హవిషాం విశేషైరేవ - నతు చంద్రకళాభిరిత్యర్థః. తతృపుస్తృప్యంతిస్మ - రాజసూయికాత్యద్భుతహవిర్భక్షణపూర్ణోదరాణాం చంద్రకళాపానప్రసక్త్యభావే సార్వకాలికపూర్ణబింబతయా చంద్రస్య సూర్యబింబసంగః కళామాత్రశేషలబ్ధ్యై న ప్రసజ్యతఏవేత్యర్థః. అత్ర దేవానాం తాదృశతృప్త్యసంబంధేఽపి సంబంధోక్తేరతిశయోక్తిః. తయాచైషరాజసూయో లోకోత్తరఇతి ప్రతీతేరలంకారేణ వస్తుధ్వనిః. ౧౪. సర్వేష్వితి-ఇహ క్రతూనాం సార్వభౌమే రాజసూయే-సర్వేషు వర్ణేషు బ్రాహ్మణాదిషు అకారాద్యక్షరేషుచ దాతురస్మాదజాతశత్రోర్ధర్మరాజాదర్థం ధనం అభిధేయంచ సంప్రాప్తవత్సుసత్స్వపి - ఏకః నవర్ణః నకారస్తు అర్థం ధనం నిషేధంచాభిధేయం కదాపి నలేభే - ఏకో వర్ణోనలేభ ఇతి నేతిచ. 'వర్ణో ద్విజాదౌ శుక్లాదౌ

క్రతూనామిహ సార్వభౌమే. ౧౫. ౧. తత్ర నానాజనపదమేదినీవల్లభ మకుటమణికిరణగణపల్లవితే యజ్ఞవాటే త్రిపథగాపృథాతనూజాభ్యాంని యుక్తో వైమాత్రేయైర్భ్రాతృభి ర్జతుభవనవనసవనేషు పృథక్పృథగా రాధితతయాం స్వేనాప్యాతిథ్యాయనిమంత్ర్యమాణేన వీతిహోత్రేణేవ జ్వలతా హేమపాత్రేణ పరిష్క్రియమాణపాణితలస్సహదేవో నిఖిల భక్తజనకృత్యనిర్వాహభారేణేవ నిభృతావయవంసభ్యలోకలోచనపక్ష్మ యుగ్మపఙ్క్తిపరస్పరవైముఖ్యవదాన్యరూపకోమలిమానం మహర్షిజన వలయమధ్యమహేంద్రనీలరత్నం చిరత్నం పుమాంసం సమాసాద్య

స్మృతౌ వర్ణంతువాక్షరే' 'అర్థోఽభిధేయరైవస్తు ప్రయోజననివృత్తిషు'ఇత్యుభయత్రాప్య మరః. అత్ర సర్వవర్ణసులభార్థదాతృరూపసామగ్రీసత్త్వేఽపి న వర్ణస్యార్థ ప్రాప్తిరూప కార్యానుత్పత్తేర్విశేషోక్తిరలంకారః. సచ కులాక్షరయోర్ధనాభిధేయయోశ్చ శ్లేష భిత్తికాభేదాధ్యవసాయమూలాతిశయోక్త్యనుప్రాణిత ఇతి తయోస్తస్యచాంగాం గిభావేన సంకరః. ౧౫. తత్రేతి. నానాజనపదానాం సమస్తదేశానాం యే మేదినీ వల్లభమల్లాః రాజశ్రేష్ఠాస్తేషాం మకుటేషు కిరీటేషు మణీనాంకిరణైః కాంతిభిః పల్ల వితే రంజితే తత్ర తస్మిన్ యజ్ఞవాటే రాజసూయశాలాయాం - త్రిపథగాతనూజేన భీష్మేణ పృథాతనూజేన ధర్మరాజేన చ ద్వాభ్యాం నియుక్తః కృష్ణమగ్రే పూజయే త్యాజ్ఞప్తః విరుద్ధాయామాతురపత్యైర్వైమాత్రేయైః భ్రాతృభిర్భీమార్జునయుధిష్ఠిరైః క్రమేణ జతుభవనే వనే ఖాండవే సవనే రాజసూయే చ తేషు పృథక్పృథక్ప్రత్యే కంప్రత్యేకమారాధితతయా సంతృప్తత్వేన - స్వేనాత్మనాపి ఆతిథ్యాయ పూజనాయ ఆమంత్ర్యమాణేన ఆహూయమానేన వీతిహోత్రేణ అగ్నినేవ స్థితేనేత్యుత్ప్రేక్షా - జ్వలతా హేమపాత్రేణ పరిష్క్రియమాణమలంక్రియమాణం పాణితలం యస్యసః సహదేవః నిఖిలానాం భక్తజనానాం యాని కృత్యాని కార్యాని కాంక్షితాని తన్నిర్వ హణేన సంపాదనేనైవ భావేణేవేత్యుత్ప్రేక్షా-నిభృతా నిశ్చలా అవయవా యస్య తం- సర్విస్మాదగ్రపూజనేఽప్యనుద్ధతమిత్యర్థః సభాయాం సాధుస్సభ్యః సచాసౌ లోకో జనస్తస్యలోచనానాం యాని పక్ష్మయుగళాని తేషాం పఙ్క్తయః పరస్పరవైముఖ్యస్య అనభిముఖత్వస్య-నిర్నిమేషత్వస్యేతి యావత్. వదాన్యః దాతా రూపకోమలిమా శరీర సౌందర్యం యస్య తథోక్తం. నిర్నిమేషదర్శనీయసౌందర్యమిత్యర్థః. మహర్షిజనస్య వల యం మండలమేవ కటకాభరణం తస్య మధ్యే మహేంద్రనీలరత్నమితి శ్లిష్టాశ్లిష్ట పరం పరారూపకం - చిరంతనం పుమాంసం పురాణపురుషం శ్రీకృష్ణం సమాసాద్య అర్ఘ్యేణ

ప్రథమమర్ఘ్యేణ పరిపూజయాంచక్రే. ౧౬. ప. తావత్ప్రకోపాత్తరళాధరస్య ప్రతిక్షితీశానభయానకస్య, వేదీభువం తత్ర విహాయ వహ్నిశ్చేదీశితుశ్చిత్తముపావివేశ. ౧౭. ప. సదసి న వికృతో యదచ్యుతో ఽభూత్సతు పరుషాక్షరమండలేన శత్రోః, బహిరవపదుపేత్య తచ్ఛ్రవోభ్యాం బహుతరకుండలనీలరత్నలక్ష్మ్యాత్. ౧౮. ప. అశ్లీలవాగిహ సమాప్తిమతీ నవేతి సంద్రష్టుకామ ఇవ దానవవైరిచక్రమ్, కల్పాంతతిగ్మకరకల్పమనల్పవేగం కంఠే బిభేద రణకర్మణి దామఘోషమ్. ౧౯. గ. ఇతి తస్య దుర్మతే రాయుషా సహాసమాపితే సవనకర్మణి నిర్మితావభృథాప్లవనముపదాత్వేన దత్తపూర్వాణి విత్తాన్యుత్తమర్ణానివ పున

ప్రథమం సర్వేభ్య ఆదౌ పరిపూజయాంచక్రే పరిపూజితవాన్. రూపకోత్ప్రేక్షయో స్సంసృష్టిః. ౧౬. తావదితి. తావత్ తత్క్షణమేవ ప్రకోపాత్కృష్ణస్యాగ్రపూజనజన్యాత్ తరళౌ అధరౌ ఓష్ఠౌ యస్యతస్య - అతఏవ ప్రతిక్షితీశానాం ప్రత్యర్థిపార్థివానాం భయానకస్య భయంకరస్య చేదీశితుశ్శిశుపాలస్య చిత్తం - వహ్నిః యజ్ఞీయః తత్ర యజ్ఞవాటే వేదీభువమాయతనప్రదేశం విహాయ ఆవివేశేవేత్యుత్ప్రేక్షా - పరవృద్ధిమత్సరిమనోహి మాసినామితి న్యాయాదితిభావః. ౧౭. సదసీతి. యద్యస్మాత్ అచ్యుతః కృష్ణస్తు శత్రోః శిశుపాలస్య పరుషాక్షరమండలేన నిష్ఠురవాక్యబృందేన సదసి-మనసీతివా వికృతః రుష్టః నాభూత్ - తత్తస్మాత్కారణాత్ తత్పురుషాక్షరమండలముపేత్య శిశుపాలాత్కృష్ణం ప్రత్యాగత్య - తస్య కృష్ణస్య శ్రవోభ్యాం కర్ణాభ్యాం బహిః బహుతరాణాం కుండలయోర్నీలరత్నానాం లక్ష్మ్యాద్వ్యాజాదవసత్ అవర్తతే వేత్యుత్ప్రేక్షా వ్యంజకాప్రయోగాద్గమ్యా సాపహ్నవాచ - నీచావమానోన మహతాం కోపాయేతిభావః. పుష్పితాగ్రా. ౧౮. అశ్లీలవాగితి. సతః కల్పాంతతిగ్మకరకల్పం ప్రళయార్కతుల్యమనల్పవేగం దానవవైరిణః శ్రీకృష్ణస్య చక్రం కర్తృ. ఇహ శిశుపాలకంఠే అశ్లీలవాక్ నిష్ఠురవాక్యం సమాప్తిమతీ సమాప్తావానసమాప్తిమతీవేతి సంద్రష్టుం కామోయస్య తథోక్తమిత్యుత్ప్రేక్షా - రణకర్మణి వాక్కలహే దమఘోషస్యాపత్యం దామఘోషం శిశుపాలం కంఠే బిభేద. ౧౯. ఇతీతి. ఇత్యుక్తప్రకారేణ దుష్టామతిర్బుద్ధి ర్యస్య తథోక్తస్య తస్య శిశుపాలస్య ఆయుషా జీవితస్య కాలేన సహ సవనకర్మణి రాజసూయే సమాపితే సమాప్తింనీతేసతి నిర్మితమవభృథే దీక్షాంతే ఆప్లవనం స్నానం యేనతథోక్తం ఉపదాత్వేన ఉపాయనత్వేన పూర్వం దత్తాని దత్తపూర్వాణి-స్వస్మా ఇతిశేషః. విత్తాని ధనాని ద్విగుణం యథాతథైవ గ్రాహితాన్ - గ్రహేర్ణబ్యం

ద్విగుణమేవ గ్రాహితాంత్సర్వానుర్వీపతీన్ప్రస్థాపితవంతం పౌరవం త
మనుజ్ఞాప్య చైద్యనిధనోత్సవేన సుదర్శనస్యేవ స్వపురజనలోచనస్యాపి
నవాస్రకణికార్ద్రితామనుభవితుమనా ఇవ సనాతనః పుమాన్పురీం పు
రానుభూతకుశస్థలీనామానం ప్రతస్థే. ౨౦. ప. అంధభూపతనయోఽపి
బలౌఘైర్హాస్తినం పురమవాప్య విలక్షః, సౌబలిం గిరమసౌ బలవంతం
దుర్విచారరచనాసు చచక్షే. ౨౧. ప. అగ్నేరపత్యమితి హేమ యదా
హురేతన్న మిథ్యా న మాతులవిరోధిమఖేఽనుభూతమ్, తత్స్మర్యమాణ

తాత్కృత్తరిక్తః. అతఏవ ఉత్తమర్ణాన్ ఋణప్రదాత్రానివ స్థితాన్ తేషామేవ దత్త ద్విగుణగ్రాహిత్వాదితిభావః. సర్వాన్ ఉర్వీపతీన్ రాజ్ఞః ప్రస్థాపితవంతం – నిజనగరేభ్య ఇతిశేషః. తం పౌరవం పురువంశ్యం ధర్మరాజమనుజ్ఞాప్య గచ్ఛామీత్యాపృచ్ఛ్య - సనాతనః పుమాన్ పురాణపురుషః కృష్ణః చైద్యస్య శిశుపాలస్య నిధనేన మరణేన య ఉత్సవస్తేన సుదర్శనస్య చక్రస్యేవ స్వపురే ద్వారకాయాం జనానాం లోచనస్యాపి- జాత్యేకవచనం - నవాభిరస్రకణికాభిః ఆనందాశ్రుబిందుభిః శోణితబిందుభిశ్చ ఆర్ద్రితాం సేకం అనుభవితుం ద్రష్టుం మనో యస్య తథోక్త ఇవేత్యుత్ప్రేక్షా. 'అస్రమశ్రుణి శోణిత' ఇతివిశ్వః. పురా కృష్ణావాసాత్పూర్వం అనుభూతం స్వీకృతం కుశస్థలీతి నామ యస్యాస్తాంపురీం అధునా ద్వారకానామ్నీం ప్రతి ప్రతస్థే ప్రస్థితవాన్ -అనుభావయితుమనా ఇవేతి పాఠేఽప్యుక్త ఏవార్థః. 'పౌరవంతం పౌరవం త'మితి క్వచిత్పాఠః పౌరా ఏవాస్యసంతీతి పౌరవంతం పౌరమాత్రశేషమిత్యర్థః వ్యర్థవిశేషణత్వాదుపేక్ష్యః.

౨౦. అన్ధేతి. అసౌ అంధభూపతనయః దుర్యోధనోఽపి బలానాం చతురంగాణామోఘైః బృందైః హస్తినానిర్మితం హాస్తినంపురమవాప్య-విలక్షో ధర్మరాజైశ్వర్యం దృష్ట్వా విస్మయాన్వితస్సన్ దుర్విచారాణాం దురాలోచనానాం రచనాసు కరణేషు - బలవంతం సమర్థం సుబలస్యాపత్యం సౌబలిం శకునిం ప్రతి గిరం వాచం వక్ష్యమాణాం చచక్షే ఉక్తవాన్ - చక్షేఃకర్తరిలిట్ – స్వాగతా.

౨౧. అగ్నేరితి. హే మాతుల మాతుర్భ్రాతః. శకునే హేమ సువర్ణం అగ్నేరపత్యం అగ్నిజన్యమితి యద్వాక్యం ఆహుః జనా ఇతి శేషః. ఏతద్వాక్యం నమిథ్యా నానృతం యతః కారణాదఖిలైః క్షితిపైః రాజభిః ఉపనీతం సమర్పితం తేభ్యః కరత్వేనానీతమితిహ. విరోధినో జ్ఞాతేర్ధర్మరాజస్య మఖే రాజసూయే అనుభూతం దృష్టం తదిదమగ్నిజన్యం హేమ స్మర్యమాణం సదేవ - మయేతియోజ్యం. మే మమ చిత్తం నక్తందివం రాత్రిందివం 'అచతురవిచతురే'త్యాదినా నిపాతః. దహతీ చిత్తసంతాపం జనయతీత్యర్థః. తతో నమిథ్యేతి యోజ్యం-అత్ర

మఖిలక్షితిపోపనీతం నక్తం దివం దహతి చిత్తమిదం యతో మే. ౨౨.

ప. వల్గత్కుచం పరిజహాస సభావలోకే మాం ద్రౌపదీ మణిభువి స్ఖలితం యదుచ్చైః, తత్సాధుజాతమితి వక్తుమివ స్నుషాం స్వాం మత్ప్రాణవాయురయముత్క్రమణేచ్ఛురాస్తే. ౨౩. ప. అధునా యుధి సేనాభిర్విధున్వానో ధరాతలం, విధాయ నిధనం తేషాం నిగృహ్ణీయామిమాం శుచమ్. ౨౪. గ. ఇతి నిగద్య వ్రీడావ్యథానద్యోస్సంగమే నిమగ్నమేనమభగ్నకైతవబంధుః గాంధారపతిరుత్తారయితుమేవ ముత్తరమాదత్త. ౨౫. ప. జయ్యతాం కథముపైతి తేఽర్జునో యత్స యద్వ్యధి భయా

'కారణగుణాహి కార్యగుణానారభంత' ఇతి న్యాయాత్ 'ఆత్మా వై పుత్రనామాసీ' తి శ్రుతేర్వా. ప్రసిధ్యమానతాపకత్వప్రతిపాదకోత్తరవాక్యార్థేన హేమ్నోఽగ్నిజన్యత్వసమర్థనాద్వాక్యార్థహేతుకం కావ్యలింగం. మనోవ్యథాదాహయోః శ్లేషభిత్తికాభేదాధ్యవసాయమూలాతిశయోక్త్యనుప్రాణితమితి ద్వయోరంగాంగిభావేన సంకరః. ౨౨. వల్గదితి. కించ సభాయాః మణిమయసభాయాః అవలోకే దర్శనసమయే మణిభువి వజ్రకుట్టిమే స్ఖలితం స్థలే జలం జలే స్థలమితి భ్రాంతం మాం దృష్ట్వేతి శేషః. ద్రౌపదీ వల్గంతౌ హాసక్షోభాచ్చలంతౌ కుచౌ యస్మిన్ కర్మణి తద్యథా తథా ఉచ్చైః పరిజహాస హాసముకరోదితి యత్-తత్పరిహాసనం సాధు ఉచితం జాతం అభూత్ - ఇతి స్వాం స్వీయాం స్నుషాం పుత్రపత్నీం ప్రతి వక్తుమివేత్యుత్ప్రేక్షా - అయం మమ ప్రాణమయో వాయుః ఉత్క్రమణేచ్ఛుర్నిర్గమనేచ్ఛావాన్ సన్ ఆస్తే. పరైరవమానో మానినాం మరణాదతిరిచ్యత ఇతి భావః ౨౩. అధునేతి. అతోఽహమధునా సేనాభిశ్చతురంగాభిః ధరాతలం భూప్రదేశం విధూన్వానః కంపయన్సన్ - యుధి యుద్ధే తేషాం విరోధినాం ధర్మరాజాదీనాం నిధనం మరణం విధాయ కృత్వా - ఇమాం శుచం శోకం నిగృహ్ణీయాం నిరుంధ్యాం-గృహ్ణాతేర్నిపూర్వాద్విధ్యర్థే లిఙ్. ౨౪. ఇతీతి. ఇత్యుక్తప్రకారేణ నిగద్య ఉక్త్వా వ్రీళావ్యథే లజ్జాదుఃఖే ఏవ నద్యౌ తయోస్సంగమే నిమగ్నమేనం దుర్యోధనం ఉత్తారయితుం తీరంప్రాపయితుం-అభగ్నస్య అప్రతిహతస్య కైతవస్యాక్షవిద్యాయాః బంధుః తత్ర కుశల ఇత్యర్థః. గాంధారస్య దేశవిశేషస్య పతిః రాజా శకునిః. ఏవం వక్ష్యమాణప్రకారేణ ఉత్తరం ప్రతివాక్యమేవ ఉత్తీర్యతేఽనేనేత్యుత్తరం ప్లవమితి శ్లిష్టరూపకం. ఋదోరబిత్యప్. ఆదత్త గృహీతవాన్-దదాతేరాఙ్పూర్వాత్కర్తరి లఙ్ - శ్లిష్టాశ్లిష్టపరంపరితరూపకమ్ ౨౫. జయ్యతామితి. హే వత్స దుర్యోధన తే త్వయేత్యర్థః. అర్జునః జేతుం శక్యో జయ్యస్తస్య భావస్తత్తా తాం కథముపైతి

త్పలాయితాః, కేవలం హరిముఖాననామతో వేగతోఽపి మరుతోఽభవంత్సురాః. ౨౬. అపిచ. ప. తం వీక్షితుం జగతి శక్నుయు రత్ర కే వా భీమం ప్రకోపధృతభీమగదాంకబాహుం, ఏకైకముష్టిహతయే స్మ భవంతి నాలం యస్యాహవే బకబృహద్రథభూహిడింబాః. ౨౭. ప. తాభ్యాముపాస్యమానస్య తపస్తనుజన్మనః, వ్యాపాదేఽపి ప్రసక్తిః కా విశేషాత్తాదృశాం రణే. ౨౮ గ. తథాప్యహం తు తవ చ తేషాం చ పరస్పరం విభవే పరిపణనపదాధిరోహిణి క్షణాదక్షమమానేన జగత్సామాన్యతామక్షసంప్రదాయేన తం పరాజయఘంటాపథే సంచారయి

నోపైత్యేవేత్యర్థః. కుతః యస్యార్జునస్య యుధి భయాత్పలాయితాః **ఖాండవదాహ**సమయ ఇతి **భావః**. హరిముఖాః ఇంద్రాదయస్సురాః నామతః కేవలం నామ్నైవ మరుతః నాభవన్ - కింతు వేగతః పలాయనవేగాదపి మరుతః వాయవః అభవన్ 'మరుద్దేవసమీరణ' ఇతి విశ్వః. సోఽర్జున ఇతి యోజ్యం. ఉత్తరవాక్యార్థహేతుకం కావ్యలింగం-రథోద్ధతా. ౨౬. అపిచేత్యుత్తరేణాన్వయః. తమితి. అపిచ కించ ప్రకోపాత్ ధృతా భీమా భయంకరా చ గదా అంకశ్చిహ్నం యస్య తాదృశో బాహుర్యస్య తథోక్తం తం భీమం వీక్షితుం-అత్ర జగతి లోకే కే వా శక్నుయుః సమర్థాః న కేఽపి శక్నుయుః. కుతః యస్య భీమస్య ఆహవే యుద్ధే ఏకైకస్యైవ ముష్టేః హతయే ముష్ట్యా ఘాతాయ **బకోఽసురః బృహద్రథభూర్జరాసంధః** హిడింబోఽసురశ్చేతి తే త్రయః అలంపర్యాప్తాః న భవంతి స్మ - అత్రాపి పూర్వవత్కావ్యలింగం. ౨౭. తాభ్యామితి. తాభ్యాం భీమార్జునాభ్యాముపాస్యమానస్య పార్శ్వద్వయే సేవ్యమానస్య స్వయం తపసః తనుజన్మనః యమపుత్రస్య వ్యాపాదే ద్రోహచింతన ఏవ ప్రసక్తిః కా - నాస్తీత్యర్థః. విశేషాత్తత్రాపి తాన్ తానివ పశ్యంతీతి తాదృశాం లోకైకవీరాణాం సంబంధిని రణే ప్రసక్తిః కా-దూరతోఽపాస్తేత్యర్థః. ఉభయత్రాస్మాక మితి శేషః. అత్ర యుధిష్ఠిరే విశేషణద్వయస్య లోకైకాజయ్యత్వాభిప్రాయగర్భత్వాత్పరికరాలంకారః. ఏవం ద్రోహచింతనమాత్రస్యాప్యసంభవోక్త్యా రణే ప్రసక్త్యభావస్య కైముతికన్యాయసిద్ధత్వాదర్థాపత్త్యలంకారశ్చ ద్వయో స్తిలతండులన్యాయేన మేళనాత్సంసృష్టిః. ౨౮. తథాపీతి. తథాపి తేషామజయ్యత్వేఽపి తేషాం యుధిష్ఠిరాదీనాం విభవే భాగ్యే తవ విభవేచ పరస్పరం పరిపణనం ద్యూతపణః తస్య పదం స్థానం అధిరోహతీత్యధిరోహిణి సతి - పణత్వేన నిర్దిష్టే సతీతి యావత్. అహం తు జగతస్సర్వస్య సామాన్యతాం సాధారణ్యం అక్షమమానేన అసహతా అనన్యసామాన్యేనేత్యర్థః. అక్షవిద్యాయాః సంప్రదాయేన శిక్షానైపుణ్యేన -

ష్యామి. ౨౯. ప. విత్తే హృతే దరిద్రాస్తే విసృష్టాబంధుభి స్స్వయం, వినాశం వా శుచా యాయుర్విదేశం వాథ లజ్జయా. ౩౦. ప. త్వం తత స్తు సుఖ మాత్మసంయుక్తై స్సోదరై స్సదృశసంఖ్యకా స్సమాః, నీర రాశిహారినీలమేఖలాం నిస్సపత్నమనుభుంక్ష్వ మేదినీమ్. ౩౧. గ. ఇత్థం కారం రహసి కల్పితే కైతవదురధ్వే తావుభావప్యనుధావితుం దివ్యచ క్షుషా తేనాంధేన వసుంధరాధిపతినా నవమణిమంటపికా ప్రవేశోత్సవ వ్యాజా దాహూతస్సానుజో ధర్మజః కురుపత్తన ముపేత్య బంధుత యా ప్రత్యుద్గమ్యమానో దుస్తరంభావివనవాసవర్ష మేకైకమేకైకేన

తం ధర్మరాజం పరాజయ ఏవ ఘంటాపథః రాజమార్గః తస్మిన్ క్షణాత్ సంచారయి ష్యామి - ద్యూతేన సర్వమపహరిష్యామీత్యర్థః. ౨౯. అనంతరమిత్యుత్తరేణాన్వయః. విత్తఇతి. విత్తే సర్వస్వేహృతేసతి - ద్యూతేనేతి శేషః. అనంతరం దరిద్రాః తే పాం డవాః బంధుభిర్మాతృపుత్రాదిభిరపి స్వయంవిసృష్టాస్సంతః శుచా ధన స్వజనత్యాగజ న్యేన శోకేన వినాశంవా యాయుర్గచ్ఛేయుః. అథవా లజ్జయా విదేశం పరదేశంవా యాయుః. 'పరిమ్లానే మానే మరణమథవా దూరగమన' మిత్యుక్తత్వాదితిభావః. అత్ర వినాశవిదేశయోరేకదా గంతుమశక్యత్వాద్వికల్పాలంకారః. 'విరోధే తుల్యబలయోర్వి కల్పాలంకృతిర్మతే'తిలక్షణాత్. ౩౦. త్వమితి. తతః పాండవానాముక్తద్వయాన్యతర ప్రాప్త్యనంతరం త్వంతు నీరరాశిస్స ముద్ర ఏవ హారినీలమేఖలా ఇంద్రనీలమయకాంచీ యస్యాస్తాం మేదినీం భూమిం ఆత్మనా సంయుక్తైస్సోదరైరనుజైస్సదృశీ తుల్యా సంఖ్యాశతత్వాత్మికా యాసాంతాః సదృశసంఖ్యకాస్సమాః శతసంవత్సరాన్ శైషికః కప్రత్యయః. ఆపోఽన్యతరస్యామితి వైకల్పికో హ్రస్వః. నిస్సపత్నం నిశ్శత్రుకం అనుభుఙ్క్ష్వ పాలయ-భుజేర్వ్యత్యర్థేలోట్-రథోద్ధతా. ౩౧. ఇత్థమితి. రహసి ఇత్థం కారం ఉక్తప్రకారం ఆలోచనం కృత్వేత్యర్థః. అన్యథైవం కథమిత్థం సుసిద్ధా ప్రయో గశ్చేది తీత్థముపపదాత్కృరోతేర్ణముల్ - కల్పితే రహసి శకునిదుర్యోధనాభ్యామితి శేషః. కితవస్యభావః కైతవం తస్మిన్నేవ దురధ్వే కుమార్గే 'ధూర్తోఽక్షదేవీ కితవ'ఇత్య మరః. తావుభౌ శకునిం దుర్యోధనమపి అనుధావితుమనుసృత్య వేగేన గంతుం-దివ్యం జ్ఞానమయం చక్షుర్యస్య తేన తాభ్యాం దుష్టభావం గమితేనేత్యర్థః. అంధేన వసుంధ రాధిపతినా ధృతరాష్ట్రేణ నవాయాం ద్యూతార్థం నిర్మితాయాం మణిమయ్యాం మంటపికాయాం సభాయాం ప్రవేశోత్సవస్య వ్యాజాత్ వ్యాజంకృత్వా - ల్యబ్లోపే పంచమీ. ఆహూతస్సానుజః ధర్మజః యుధిష్ఠిరః కురుపత్తనం హాస్తినపురముపేత్య

ప్రణిపాతపుణ్యేన సుప్రతరం కరిష్యన్నివ పితృవ్యం ద్వాదశకృత్వః పాదయోః ప్రాణంసీత్. ౩౨. ప. అవభృథాంబుకణైరివ నూతనైరధిగతామథ జాలకమౌక్తికైః, స్వకబరీం ద్రుపదస్య సుతాపి సా సుబలజాపదయోః స్వమనీనయత్. ౩౩. ప. అనుజాభిరనామయానుయుక్తైరభినంద్య క్రతులాభలాలనాభిః, సదనాయ ససర్జ తం వినీతం సధృతాకారనిగూహనో మహీపః. ౩౪. వ. తావన్నదీయతనుభేదిభటాంతహేతుర్వైరం మిథః ప్రభవితా కురుభూభుజాం శ్వః, ఇత్యంతరాహితశుచేవ

బంధుతయా బంధుసమూహేన ప్రత్యుద్గమ్యమానః క్రియమాణప్రత్యుత్థానస్సన్ - దుస్తరం తరితుమశక్యం భావిని ద్యూతే పరాజయేన భవిష్యతి వనవాసే ఏకైకం వర్షం సంవత్సరం ఏకైకేన ప్రణిపాతేన యత్పుణ్యం తేన సుప్రతరం కరిష్యన్ కర్తుమిచ్ఛన్నివేత్యుత్ప్రేక్షా-పితృవ్యం పితృభ్రాతరం ధృతరాష్ట్రం పాదయోర్ద్వాదశకృత్వః ద్వాదశవారం ప్రాణంసీత్ ప్రణతవాన్ - ప్రపూర్వాన్నమతేః కర్తరిలుఙ్. ౩౨. అవభృథేతి. అథ సా ద్రుపదస్య సుతా ద్రౌపద్యపి నూతనైః ప్రత్యగ్రైరవభృథస్య రాజసూయావభృథస్నానస్య సంబంధిభిరంబుకణైరివ స్థితైః జాలకేనామ కేశభూషణే మౌక్తికైరధిగతాం సంగతాం స్వస్య కబరీం కేశపాశం సుబలజాయాః గాంధార్యాః పదయోస్సమనీనయత్ ప్రాపయతిస్మ-నమశ్చక్ర ఇత్యర్థః. అత్ర ధావళ్యగుణనిమిత్తా మౌక్తికేష్వవభృథాంబుబిందుత్వోత్ప్రేక్షా - ద్రుతవిలంబితం. ౩౩. అనుజాభిరితి. ధృతం ఆకారస్య కపటభావజనితచేష్టాయాః నిగూహనం ఆచ్ఛాదనం యేనతథోక్తః స మహీపః ధృతరాష్ట్రః. అనామయస్య ఆరోగ్యస్యానుయుక్తైః ప్రశ్నస్య అనుజాభిరానంతర్యేణోచ్చరితాభిరిత్యర్థః. 'బ్రాహ్మణం కుశలం పృచ్ఛేత్ క్షత్రబంధుమనామయ'మితి స్మరణాదితిభావః. క్రతోః రాజసూయస్య యో లాభః అనుష్ఠానం తత్సంబంధినీభిః లాలనాభిః ప్రశంసాభిః అభినంద్య శ్లాఘిత్వా వినీతం వినయాన్వితం తం ధర్మరాజం సదనాయ ఉపకార్యాగారాయ ససర్జ ప్రేషితవాన్ - ఔపచ్ఛందసికమ్. ౩౪. తావదితి. తావత్తదానీం శ్వః పరస్మిన్ దివసే మదీయాయాః తనోర్మండలస్య భేదినాం భటానాం అపరావర్తినాం అంతస్య మరణస్య హేతుః. 'ద్వావిమౌ పురుషౌ లోకే సూర్యమండలభేదకౌ, యుద్ధే పరావృత్య మృతశ్శిరోయోగాద్భినత్తి య'ఇతిస్మరణాదితిభావః. కురూణాం కురువంశ్యానాం భూభుజాం రాజ్ఞాం పాండవానాం ధార్తరాష్ట్రాణాంచ మిథోఽన్యోన్యం వైరం విరోధః ప్రభవితా ప్రకర్షేణ భవిష్యతి-ఇతిహేతోరంతర్మనసి ఆహితాసంగతా శుక్ దుఃఖం యస్యతేనేవేత్యుత్ప్రేక్షా - మందాయమానం క్షీయ

దిశి ప్రతీచ్యాం మందాయమానమహసా రవిణా నిపేతే. ౩౫. ప. దిగ్ధే సంతమసైస్సాంద్రైర్దిశాపదిశచత్వరే, సర్వాః ప్రజాస్తదా రాజ్ఞా సమారురుక్షుస్తద్దృశా తులామ్. ౩౬. ప. మనుజావలీనయనవర్త్మనే పునర్మఘవాదిదేవమమభావగోచరాః, కకుభో విరేజు రమృతాంశుభానవః క్షణమేవ తం ప్రథమశైలరోహిణః. ౩౭. ప. అథ ఉపకార్యమధితిష్ఠతోఽస్య సందర్శనాయానిశమాపతద్భిః, అశేషపౌరైరతి బాల్యమిత్రైరశేషి కిం చిన్న తయా రజన్యా. ౩౮. ప. ధర్మజన్మా తతః కర్మనిర్మాయా

ణమ్మహస్తేజో యస్య తేన రవిణా సూర్యేణ ప్రతీచ్యాం దిశి నిపేతే పతితం-పతేర్భావేలిట్. ౩౫. దిగ్ధ ఇతి. తతస్సాంద్రైస్సంతమసైస్తమోభిః దిశానామష్టానామపదిశానాం తన్మధ్య భాగానాం చ చత్వరే ప్రాంగణే దిగ్ధే లిప్తే సతి-తదా సర్వాః ప్రజాః దృశా అంధీభూతయా రాజ్ఞా తులాం ధృతరాష్ట్రసాదృశ్యం సమారురుక్షుః ప్రాప్నువన్ - రుహేః కర్తరి లుఙ్ - ఉపమాలంకారః. ౩౬. మనుజేతి. తతః అమృతాంశోశ్చంద్రస్య భానవః కిరణాః ప్రథమశైలాదుదయాత్ రుహంతీతి రోహిణః తస్మాదావిర్భూతాస్సంతః. తం క్షణం తస్మిన్నేవ క్షణ ఇత్యర్థః. అత్యంతసంయోగే ద్వితీయా. మనుజావల్యాః ప్రజాబృందస్య నయనయోర్వర్త్మనే ప్రచారాయేత్యర్థః. మఘవా ఇంద్రః ఆదిర్యేషాం తే దేవాః ఇంద్రాగ్న్యాదయః తేషాం మమభావస్య స్వీయత్వస్య గోచరాః విషయాః కకుభః దిశః పునర్విరేజుః. ఇయమైంద్రీ యమాగ్నేయీత్యాదినా విభాగమకుర్వన్నిత్యర్థః. పూర్వం తమోభిస్సామైకీభూతత్వాదితి భావః. మంజుభాషిణీ. ౩౭. అథేతి. అథ చంద్రోదయానంతరం ఉపకార్యామధితిష్ఠతః ఉపవేశశాలాయాం వర్తమానస్యేత్యర్థః. అధిశీఙ్స్థాసాంకర్మేతి ద్వితీయా-అస్య ధర్మరాజస్య సందర్శనాయ అనిశమవిరతం యథాతథా ఆపతద్భిరాగచ్ఛద్భిః అత్యంతం బాల్యే మిత్రైస్సఖిభిః అశేషైః పౌరైరేవ కించిత్కైశ్చిత్ కతిభిరితి యావత్. అశేషి శిష్టం-తయా రజన్యా రాత్ర్యాతు నాశేషి - తేషాం బహుత్వాద్రజన్యాశ్చ పరిమితత్వాదితి భావః. కించిదితీషదిత్యర్థః. రాత్ర్యావపి యోజ్యం. ఉభయత్ర అవ్యయాదాప్సుప ఇతి తృతీయాయా లుక్-అత్రోభయత్ర ప్రాప్తస్య శేషీభవనస్య పౌరమాత్రే నియమనాత్పరిసంఖ్యాలంకారః ౩౮. ధర్మజన్మేతి. తతః ప్రభాతే ధర్మాద్యమాజ్జన్మ యస్య స యుధిష్ఠిరః అహర్ముఖే ప్రాతరుచితం కర్తవ్యం కర్మ స్నానసంధ్యావందనాది నిర్మాయ కృత్వా - పౌరైరక్షవేదిభిః ద్యూత విద్యాకుశలైర్భూపైః రాజభిశ్చ భాసురాం సభాం ద్యూతశాలాం ఆపప్రాప్తవాన్ - పౌరైర్భూపైరక్షవేదిభిశ్చేతివా యోజనా - 'అక్షదేవిభిరితి' పాఠే

హర్మ్యభోచితం, సభాం సభాసు రంపౌరైర్భ్యాపైశ్చాపాతువేదిభిః. ౩౯.

గ. తత్ర చిత్రీయమాణేష్వనల్పచాతురిమజల్పాకేషు సభాశిల్పేషు దృశం పరికల్పయతః ప్రజ్ఞాదృశం నికషా మూర్తే తృతీయగుణ ఇవ దివిషదృషభనీలదృషదాసనే నిషీదతో ఽముష్య కురుకులప్రదీపస్య ప్రతీపం నివిశమానశ్శకునిస్థానాద్భ్రంశయితుం సాహాయ్యకృతసన్నిధిరిక్తమధ్యమవర్ణయా తదీయాభిఖ్యయా వాచ్య ఇవ గ్రహవిశేషః ప్రాసంగికేన పథా దురోదరవిహారే ఽవతారమచిరాదభిరోచయామాస. ౪౦.

ప. అథ సదసి మహత్యాం చాజ్ఞయాఽసౌ నియత్యాస్సుమతిమపి విము

అక్షైః పాశకైర్దీవ్యంతి క్రీడంతీత్యక్షదేవిభిరిత్యుక్తైవ యోజనా. యత్తు 'చాపాక్షదీక్షిభి' రితిపాఠే ఆవృత్త్యా చాపరూపాక్షమాలావిహారిభి రితి నృసింహవ్యాఖ్యానం ప్రకృతాసంగతేస్తస్యైవాశాస్యం. ౩౯. తత్రేతి. తత్ర సభాయాం అనల్పానాం మహతాం చతురిమాణాం చాతుర్యాణాం జల్పాకేషు ప్రఖ్యాపకేషు తన్నిదానేష్వితి యావత్ 'స్యాజ్జల్పాకస్తు వాచాల' ఇత్యమరః. అతఏవ చిత్రీయమాణేషు ఆశ్చర్యకరేషు నమోవరివశ్చిత్రఙః క్యజితి క్యచి కృతే క్యజంతాల్లటశ్శానచ్ - క్యచి చేతీత్వం. సభాయాః ఆస్థానమంటపస్య శిల్పేషు నిర్మాణవిశేషేషు దృశం కల్పయతః ప్రసారయతః తానితాని చాతుర్యాణి పశ్యత ఇత్యర్థః. ప్రజ్ఞాదృశం నికషా ధృతరాష్ట్రస్య సమీపే అభితః పరితఇత్యాదినా ద్వితీయా. మూర్తేశరీరధారిణి తృతీయేగుణే తమసీవ స్థితేఇవేత్యుత్ప్రేక్షా. దివిషదృషభస్య ఇంద్రస్య యా నీలదృషదః రత్నాని తన్మయే ఆసనే పీఠే నిషీదతః ఉపవిశతః అముష్య కురుకులప్రదీపస్య ధర్మరాజస్య ప్రతీపమభిముఖం ప్రతికూలంచ యథాతథానివిశమానః ఉపవిశన్ ప్రవిశంశ్చ స్థానాదైశ్వర్యాత్ భ్రంశయితుం చ్యావయితుం సాహాయ్యార్థీభూయ కృతః సన్నిధిః సమీపవర్తిత్వం యేన సః రిక్తః శూన్యః మధ్యమవర్ణః కుకారః యస్యాం తయా తదీయయా శకునిసంబన్ధిన్యా అభిఖ్యయా నామ్నా కుకారశూన్యేన శనిరితిసంజ్ఞాశబ్దేనేతి యావత్. వాచ్యః ప్రతిపాద్యః గ్రహవిశేషః శనైశ్చరఇవ స్థితఇవేత్యుత్ప్రేక్షా-శకునిర్దుర్యోధనమాతులః ప్రాసంగికేన పథా ప్రస్తావనాపారంపర్యేణ దురోదరవిహారే ద్యూతక్రీడాయాం అవతారం ప్రవేశం అచిరం సత్వరం అభిరోచయామాస-తదభిలాషం జనయామాసేత్యర్థః. ౪౦. అథేతి. అథ అనంతరం మహత్యాం సదసి సభాయాం 'స్త్రీనపుంసకయోస్సద' ఇత్యనుశాసనాత్సదశ్శబ్దస్య స్త్రీత్వం. అసౌ సుబలసూనుశ్శకునిః శోభనా కర్తవ్యాకర్తవ్యవిదా మతిః బుద్ధిర్యస్యతథోక్తమపి నియత్యాః దైవస్య ఆజ్ఞయా విముహ్య మాధ్యం

హ్యా ద్యూతమార్గే ప్రవృత్తం, బహుషు జనపదేషు ప్రాప్నువత్సు గ్లహత్వం సపది సుబలసూను ర్ధర్మసూనుం విజిగ్యే. ౪౧. ప. ఏకేన యత్సుబలభూ ర్యుగపద్గ్రహీతుమక్షేణ సర్వవిషయాన్నృపతే రశక్నోత్, అస్మాత్పరం జగతి వాచ్యతయాభ్యుపేత్య తిష్ఠేత కిం ను పరమాద్భుతవాచకాయ. ౪౨. ప. ప్రతిదేవనమేవ మేవ భూషాః ప్రచురాన్ రత్నచయాంశ్చ హేమకోశాన్, సహజాంత్సహ జాయయాస్య జిత్వా సతు గాంధారపతి ర్జగర్జ హర్షాత్. ౪౩. తత్రాంతరే. ప. ఘుటీచేటీ

ప్రాప్యద్యూతమార్గే దురోదరవిహారే ప్రవృత్తం ధర్మసూనుం యుధిష్ఠిరం బహుషు జనపదేషు నానాదేశేషు గ్లహత్వం ద్యూతపణత్వం ప్రాప్తవత్సు పణకృతేష్విత్యర్థః. సపది ద్రుతం విజిగ్యే జితవాన్-జయతేః కర్తరిలిట్. సన్లిటో ర్జేరితి కుత్వం-యద్వా ధర్మసూనుం విమోహ్యేతి పాఠమాశ్రిత్య యోజ్యం. జనపదానామేవ కర్మత్వం-దుర్లంఘ్యా దైవీగతిరితిభావః. మాలినీ. ౪౧. ఏకేనేతి. సుబలభూః. శకునిః ఏకేన అక్షేణ పాశకేన ఇంద్రియేణచ 'అక్షం రథాంగేసేనాయాం పాశకేంద్రియయోరపి' తివిశ్వః. నృపతేర్యుధిష్ఠిరస్య సంబంధినః సర్వాన్విషయాన్ దేశాన్ శబ్దాదీంశ్చ యుగపత్ ఏకదా గృహీతుం జ్ఞాతుంచ అశక్నోత్ సమర్థోఽభూదితి యత్ 'విషయో దేశశబ్దాద్యో' రితివిశ్వః. అస్మాత్ ఏకాక్షేణ ఏకదా సర్వవిషయగ్రహణాత్ పరమన్యత్ వస్తు పరమాద్భుతేతి యద్వాచకం పదంతస్మై వాచ్యతయా అర్థత్వేన అభ్యుపేత్య ఆగత్యతిష్ఠేత్ వర్తేత కిం నావతిష్ఠేదేవేత్యర్థః. కేచిత్తు పరం ఆ అద్భుతేతిఛిత్వా ఆ ఇతియత్ అద్భుతస్యవాచకం తస్మైపరమత్యంతంవాచ్యతయేత్యర్థః. 'ఆకారస్సర్వగేభావ ఈషదర్థేతు విస్మయ' ఇతివిశ్వః. అద్భుతమ పశ్యతాం శృణ్వతాంవా ఆ ఇత్యాశ్చర్యాభిలాపకశబ్దోచ్చారణం ప్రసిద్ధమిత్యాహుః. తత్ర పునరుక్తివారణాయ పరశబ్దస్యాత్యంతార్థకత్వవర్ణనేఽపి తస్యావసానఏవాన్వయాత్ప్రక్రమాసంగతిః. బహుతర చతురంగబలేన చిరేణాప్యసాధ్యస్య యుధిష్ఠిరసర్వదేశాపహారస్య ఏకాక్షేణ పంచభిరపీంద్రియైర్యుగపద సంభావినశ్శబ్దాదిపంచకజ్ఞానస్యేంద్రియేణవా సంపాదనరూపస్య పరమత్వస్య అద్భుతఏవాన్వయస్య గ్రంథకృ[illegible]రాభిమతత్వాదితి సుధీభిరాలోచనీయం. ౪౨. ప్రతిదేవనమితిః స గాంధారపతిః శకునిస్తు దేవనేదేవనే ప్రతిదేవనం ప్రత్యక్ష క్రీడాయాం వీప్సాయామవ్యయీభావః. ఏవముక్తప్రకారేణ అస్య ధర్మరాజస్య భూషాః భూషణాని ప్రచురాన్ బహూన్ రత్నానాం చయాన్రాశీన్ జాయయా ద్రౌపద్యాసహ అనుజాదీన్భీమాదీంశ్చ జిత్వా హర్షాత్ జగర్జ సింహనాదం చక్రే - ఔపచ్ఛందసికం. ౪౩. తత్రాంతరే ఇత్యుత్తరేణాన్వయః. ఘుటీతి. తత్రాంతరే

నో౽భూద్బహుపతివధూటీ ద్రుపదజా వరాకీం తామత్రానయ పరిషదీత్యగ్ర
జగిరం,హర న్ద్వైతీయీకః సుబలతనయాసూనుషు జవాత్సముత్తస్థౌ
సాటోపాద్ధరణిమవతీర్ణో యమ ఇవ. ౨౨.ప. దృష్ట్వా భియా సదసి ధావనమా
చరంత్యాః కైశ్యే చకార సకరాంగుళిమానతాంగ్యాః, వక్షోరుహేషు
చ మహీపపురంధ్రివర్గా నాసాగ్రసీమ్ని సుధియశ్చ నదీసుతాద్యాః. ౨౫.
గ. తత్ర సదుర్మేధా బలవదాకర్షణభియోద్భిదురాణి స్వేదపృషంతీవ
భూషాజాలకముక్తాఫలాని ధారయంత్యాశ్చికురభారా త్కరతలని
ష్పీడననిర్గళితాం కాళిమధారామివ నిర్భరకువలయగర్భకమాల్యరసఝరీ

యుధిష్ఠిర సర్వస్వజయకాలే బహూనాం పతీనాం వధూటీ భార్యా ద్రుపదజా ద్రౌపదీ నః అస్మాకం ఘటీచేటీ జలకుంభాహరణదాసీ అభూత్ ఘటీచేటీనామేవ బహుపతికత్వాత్తథోక్తం. వరాకీం తుచ్ఛాం ద్రౌపదీం అత్ర పరిషది ఆనయ ప్రాపయ ఇతి ఉక్తప్రకారాం అగ్రజస్య దుర్యోధనస్య గిరం వాక్యం హరన్ గృహ్ణన్ తదాజ్ఞావం హన్నితియావత్. అతఏవ అవనిం భూమిం అవతీర్ణః ప్రాప్తః సాటోపం యమ ఇవ స్థితః సుబలతనయాయాః గాంధార్యాః సూనుషు ద్వితీయ ఏవ ద్వైతీయీకః దుశ్శాసనః తీయాదికక్ స్వార్థే వాచ్యః ఇతీకక్. జవాత్ సముత్తస్థౌ-ఉత్థితవాన్-ద్రౌపద్యానయనాయేతి శేషః. ఖురిణీ ౨౨. దృష్ట్వేతి. దృష్ట్వా తమాగతం వీక్ష్య భియా భయేన సదసి ధావనం ఇతస్తతః పలాయనం ఆచరంత్యాః ఆనతాంగ్యాః ద్రౌపద్యాః కైశ్యే కేశపాశే సః దుశ్శాసనః. కరాంగుళిం చకార. కరాగ్రేణ వేణీం గృహీతవానిత్యర్థః. మహీపస్య ధృతరాష్ట్రస్య పురంధ్రివర్గాః అంతఃపురస్త్రీసంఘాః వక్షోరుహేషు కుచేషు కరాంగుళించక్రుః. దుఃఖాదితిభావః. నదీసుతాద్యాః భీష్మాదయః సుధియః సజ్జనాశ్చ నాసాయాః నాసికాయాః అగ్రసీమ్ని అగ్రదేశే కరాంగుళిం చక్రుః అహోదుర్లంఘ్యతా దైవస్యేత్యాశ్చర్యాదితిభావః. ౨౫. తత్రేతి. తత్ర సభాయాం దుష్టామేధాబుద్ధిర్యస్య తథోక్తః దుర్మేధాః 'నిత్యమసిచ్ ప్రజామేధయోరిత్యసిచ్'-సః దుశ్శాసనః బలవత్ దృఢమాకర్షణేన ఉద్భిదురాణి అంకురితాని స్వేదస్య పృషంతి బిందూనివ స్థితాని భూషాయాః జాలకస్య ముక్తాఫలాని ధారయన్త్యాః చికురభారాత్ కేశపాశాత్ కరతలేన నిష్పీడనాత్ నిర్గళితాం కాళిమ్నః నైల్యస్య ధారామివ స్థితాం నిర్భరాణి సాంద్రాణి కువలయాని గర్భే మధ్యే యస్య తస్య తాదృశగర్భస్య తన్మయస్యేత్యర్థః. శైషికః కప్-మాల్యస్య రసఝరీం మకరందధారాం అశ్రుభిస్సహావర్షంత్యాః తస్యాః ద్రౌపద్యాః పాతివ్రత్యలక్ష్మ్యాః యః నివాసః గృహం తస్య స్ఫటికమయం ప్రాకారమివస్థితం

మశ్రుభి స్సహ వర్షంత్యా స్తస్యాః పాతివ్రత్యలక్ష్మీనివాసస్ఫటికప్రాకార మివ దుకూలమప్యాహర్తుం ప్రావర్తత. ౮౬. స. తాదృశే సముపస్థితే పరిభవే సభ్యేషు వాచంయమేష్వాధ్యాయత్సు విధే ర్బలం స్వదయితే ష్వన్యేష్వశక్తేష్వపి, నిశ్చిత్యార్తిమతాం గతిం యదుపతిం నీవ్యాంక రౌకుర్వతీసా చక్రంద తదోచ్చకై రిహా హారే త్రాయస్వహా మా మితి ౮౭. స. తస్యా స్సభాయాం హ్రియమాణవస్త్రా త్తస్యా నితంబా త్సహసావిరాసీత్, కంసారికారుణ్యపయఃపయోధేః కల్లోలమాలేవ దుకూలపఙ్క్తిః. ౮౮. స. హృతే హృతే వాససి హృద్యరూపం వాసోఽంతరం యద్వవృధే వరాంగ్యాః, నరస్య తేనైవ న కస్య తత్ర చిత్త

దుకూలం ధవళాంశుకం ఆహర్తుం ఆకృష్టుం ప్రావర్తత ఉపక్రాంతవాన్ - ఉత్ప్రేక్షా త్రయసంసృష్టిః. ౮౬. తాదృశఇతి. సా ద్రౌపదీ తాదృశే తథావిధే పరిభవే అవమానేసముపస్థితే ప్రాప్తేసతి సభ్యేషు భీష్మాదిషు సభాజనేషు వాచంయమేషు తూష్ణీంభవత్సుసత్సు-ధర్మసౌక్ష్మ్యస్య నిర్ధారణాశక్త్యేతిభావః. స్వదయితేషు యుధిష్ఠిరాదిషు విధేః దైవస్య బలం దుర్లంఘ్యమహిమానం ఆధ్యాయత్సుసత్సు చింతయత్సుసత్సు 'స్యాచ్చింతాస్మృతిరాధ్యానమి'త్యమరః. అన్యేషు ఉదాసీనేషుచ అశక్తేషుసత్సు-యదుపతిం శ్రీకృష్ణం ఆర్తిమతాం దుఃఖవతాం గతిం పరాయణం నిశ్చిత్య నీవ్యాం వస్త్రగ్రంథౌ కరౌ ద్వావపి కుర్వతీ కరాభ్యాం నీవీం సంగృహ్ణంతీసతీత్యర్థః. ఇహాస్మిన్నవమానసమయే హేహరే మాం త్రాయస్వ రక్ష - హేతి ఖేదే. ఇతి ఉక్తప్రకారం తదా ఉచ్చకైః గళితకంఠం యథాతథా చక్రంద రురోద - శార్దూలవిక్రీడితమ్. ౮౭. తస్యాఇతి. అథ సభాయాం హ్రియమాణం ఆకృష్యమాణం వస్త్రం యస్యాస్తస్యాః తస్యాః శ్రీకృష్ణం శరణం ప్రపన్నాయాః తన్వ్యాః ద్రౌపద్యాః నితంబాత్ కంసారేః శ్రీకృష్ణస్య కారుణ్యమేవ పయఃపయోధిః క్షీరాబ్ధిః తస్య కల్లోలానాం మహాతరఙ్గాణాం మాలా పఙ్క్తిరివస్థితేత్యుత్ప్రేక్షా - దుకూలానాం క్షౌమవస్త్రాణాం పఙ్క్తిః సహసా సత్వరం హరిస్మరణక్షణఏవేతియావత్ - ఆవిరాసీత్ ప్రాదుర్బభూవ - ప్రసన్నే భగవతి కిందుర్లభమితిభావః. ఇంద్రవజ్రా. ౮౮ హృతేహృతఇతి. యద్యస్మాత్ వరాంగ్యాః ద్రౌపద్యాః వాససి వస్త్రే ఏకైకస్మిన్ హృతేసతి-వీప్సాయాం ద్విర్భావః. హృద్యరూపం వాసోఽంతరం అన్యద్వాసః వవృధే ఆవిర్బభూవ-తేన కారణేన ప్రత్యపహారం వస్త్రాంతరావిర్భావరూపేణ చిత్రపూరః ఆశ్చర్యరసప్రవాహః తత్ర సభాయాం కస్య నరస్య సంబంధినః చిత్తస్య నావాతార్యః నావ్యః అగాధః నాజని నాభూత్.

స్య నావ్యోఽజని చిత్రపూరః. ౪౯. ప. అదృశ్యస్యాపహారేఽపి వర్ధితా
నేకవాససః, అంబరప్రాయతా తస్యామధ్యస్యోభయథాభవత్. ౫౦. ప.
చేలానికర్షం శ్చిరమంధసూను స్తస్యాస్తు నగ్నం కరణ స్సనాభూత్,
శ్రమాత్ స్ఖలిత్వా ధరణౌ పతంత్సన్ దంతావళేరేవ జనవ్రజానామ్.
౫౧. గ. అథ తథాభూతపరుషయోషాభిషంగరోషకలుషేణ పృషద

సర్వస్యాప్యజన్యేవ-సర్వేఽప్యత్యాశ్చర్యాన్వితా బభూవురిత్యర్థః. ౪౯. అదృశ్యస్యేతి. అదృశ్యస్య నిసర్గసౌక్ష్మ్యేణ ద్రష్టుమయోగ్యస్య అపహారే వస్త్రాణామపకర్షణేసత్యపి-వర్ధితాని హరికరుణయాఽఽవిర్భూతాని అనేకాని వాసాంసి యస్యతథోక్తస్య తస్యాః ద్రౌపద్యాః మధ్యస్య ఉభయథా నిసర్గాదృశ్యత్వేన అనేకవాసోవర్ధనేన చ ద్విధాపి అంబరప్రాయతా ఆకాశసామ్యం అంబరాణాం వస్త్రాణాం ప్రాయో బాహుళ్యం యస్మిం స్తస్యభావస్తత్తా బహువస్త్రవత్త్వంచేత్యర్థః. అభవత్ ఆసీత్ 'అంబరంవ్యోమ్నివాససి'-'ప్రాయోవయసిబాహుళ్యే సామ్యే నిరశనవ్రత' ఇత్యమరవిశ్వప్రకాశౌ-సతాంమానభంగాయ దురాత్మభిశ్చింతితం దైవేనభజ్యతఇత్యత్రేదమేవ సాక్షి-యత్ ద్రౌపదీ మధ్యాది దృష్టాలోదుశ్శాసనేన ద్రౌపద్యాః వస్త్రాపహరణం దేవేన భగ్నమితి - తస్యేతి మధ్య విశేషణత్వేన పాఠాంతరం వ్యర్థవిశేషణత్వేనోపేక్ష్యం. తత్రాదృశ్యత్వవస్త్రప్రాచుర్యయోర్విశేషణగత్యా అంబరప్రాయత్వం ప్రతిహేతుత్వాత్పదార్థహేతుకం కావ్యలింగం. అస్య వస్త్రాకాశయోర్బాహుళ్యసామ్యయోశ్చ భేదేఽపి శ్లేషభిత్తికయాభేదాధ్యవసాయాదతిశయోక్తిభేదద్వయేన సంసృష్టిః. ౫౦. చేలానీతి. సః అంధసూనుః దుశ్శాసనః చేలాని ద్రౌపద్యాః వస్త్రాణి చిరంకర్షన్ సన్ తస్యాః ద్రౌపద్యాః నగ్నంకరణః వివస్త్రత్వకారీ నాభూత్ - కింతు శ్రమాత్ వస్త్రాపకర్షణజనితాత్ స్ఖలిత్వా సంక్షుభ్య ధరణౌ భువి పతన్సన్ జనవ్రజానాం జనసమూహానాం దన్తానామావళేఃపంక్తేరేవ నగ్నంకరణోఽభూత్ - తం వీక్ష్యపతితం వివృతదంతపంక్తిం జహసుర్జనా ఇత్యర్థః. అత్ర ద్రౌపదీజనదంతావళ్యోః ప్రసక్తస్య నగ్నీకరణస్య జనదంతావళ్యామేవ నియమనాత్పరిసంఖ్యాలంకారః. ౫౧. అథేతి. అథ తథాభూతేన తాదృశేన 'భూతం క్ష్మాదౌ పిశాచాదౌ తథాపూర్వంతుతాదృశ' ఇతి విశ్వః. పరుషేణ క్రూరేణ యోషాయాః ద్రౌపద్యాః అభిషంగేణ పరాభవేన యో రోషః తేన కలుషేణ వికృతచిత్తేన పృషదశ్వాద్వాయోః జన్మ యస్య తేన భీమేన పరిషది సభాయాం భీషణం భయంకరం యథాతథా ఏవం వక్ష్యమాణప్రకారేణ బభాషే - ప్రతిజ్ఞాతమిత్యర్థః. భావ

శ్వజనుషా పరిషది భీషణమేవం బభాషే. ౫౨. ప. ఉరసిస్థలదూష్మలం మృగాక్ష్యాస్సమితావస్రమిదం యథాహ మక్ష్ణా, ద్విషతః కచకర్షిణో ఽప్యముష్యారసనేనానుభవేయమేవ మేవ. ౫౩. కించ. గ. సరసీవ విచలత్కబంధబంధురే సమరాజిరే తామరసచ్ఛదానివ శతమపి విమతానేతాన్ హేమంతఇవాహం ధార్తరాష్ట్రశబ్దశేషాం మహాగదాపత్తిం గమయిష్యామి. ౫౪. తత్ర సుత్రామ్ణః పుత్రోఽప్యేవం ప్రతిజజ్ఞే. ౫౫. ప. ఉత్సేకాత్కృతహస్తతాళమమునా గాంధారపుత్రీభువా రాధాసూనురసౌ జహాస సదసి గ్రామ్యం బ్రువన్యత్తతః, యస్యాం జాత్వపి

తేర్నాభవేలిట్ 'పృషదశ్వో గంధవహః' 'జనుర్జననజన్మానీ'త్యుభయత్ర చామరః. ౫౨. ఉరసీతి. సమితౌ సభాయాం మృగాక్ష్యాః ద్రౌపద్యాః ఉరసి వక్షసి స్థలత్ పతత్ క్షుభ్యచ్చ ఊష్మళం సంతాపాతిరేకాదత్యుష్ణం ఇదమస్రం అశ్రు అహం అక్ష్ణా లోచనేన యథా అన్వభవం అపశ్యం ఏవమేవ అముష్యాః ద్రౌపద్యాః కచకర్షిణః ద్విషతః దుశ్శాసనస్యాపి ఉరసి స్థలత్ ఊష్మళం అస్రం శోణితం రసనేన జిహ్వయా అనుభవేయం పిబేయమిత్యర్థః. అత్ర కేవలప్రకృతశ్లేషః. ఔపచ్ఛందసికమ్. ౫౩. కించేతి. కించ చలద్భిః నృత్యద్భిః కబంధైః నిశ్శిరస్కకళేబరైః జలైశ్చ బంధురే విషమే సరసీవ సమరాజిరే యుద్ధాంగణే విమతాన్ విరోధినః శతం ఏతాన్ దుర్యోధనాదీన్ తామరసస్య పద్మస్య ఛదాన్ దళానివ అహం హేమంతః ఋతురివ ధార్తరాష్ట్ర ఇతిశబ్దః నామపదం శేషః అవశిష్టః యస్యాం తాం. మహత్యా గదయా ఆపత్తిమాపదం అన్యత్ర మహతాగదేన రోగేన హిమరూపేణ ఆపత్తించ. గమయిష్యామి ప్రాపయిష్యామీతి బభాషే ఇతి పూర్వేణసంబంధః 'ధార్తరాష్ట్రోఽసితేహంసే ధృతరాష్ట్రసుతేఽపిచ' - 'గదో భ్రాతరి విష్ణోఃస్యాదామయే చాయుధేగదా'ఇత్యుభయత్ర విశ్వః. అనేకేవేయముపమాశ్లిష్టవిశేషణాచ. ౫౪. తత్రేతి. తత్ర తస్మిన్నేవ సమయే సుత్రామ్ణః ఇంద్రస్య పుత్రః అర్జునోఽపి ఏవం వక్ష్యమాణప్రకారేణ ప్రతిజజ్ఞే ప్రతిజ్ఞాతవాన్ - ప్రతిపూర్వాజ్జానాతేః కర్తరిలిట్. ౫౫. ఉత్సేకాదితి. అసౌ రాధాసూనుః కర్ణః అమునా గాంధారపుత్రీభువా దుర్యోధనేనసహ సదసి గ్రామ్యం అసభ్యంవాక్యం బ్రువన్సన్ కృతాః హస్తాభ్యాం తాళాః శబ్దవిశేషా యస్మిన్ స్తత్తథా యద్యస్మాత్ జహాస హాసతిస్మ - తతః కారణాత్ యస్యాం నిద్రాయాం దేహినః జంతోః జాతు కదాచిదపి అభ్యుదితతా సూర్యోదయః అభినిర్ముక్తతా తదస్తమయశ్చ ద్వే అపి నైవస్యాతాం - పునర్బుద్ధస్య హితయోః ప్రసక్తిరితి భావః. తాం నిద్రాం దీర్ఘాం - మృతిమితి

దేహినోఽభ్యుదితతాన్నైవాభినిర్ముక్తతా స్యాత్తాం ద్వే అపి గాండీవో
మమ తు తాం నిద్రామముం నేష్యతి. ౫౬. గ. ఇతి తయోస్తాదృ
శేన వీరవాదేన అయిసుఖమిహాస్స్వేతి కరాస్ఫాలననిదర్శితే సక్థ్న్యేవతవ
మృత్యుస్స్యాదితి సుయోధనం ప్రతి యాజ్ఞసేన్యా శ్శాపేన చ భయా
త్తగంధాభ్యామంధదంపతిభ్యాం యథాపురం రాజ్యం ప్రత్యర్ప్య స
సాంత్వవచనం హరిప్రస్థం ప్రస్థాపితో యుధిష్ఠిరః పునరపి కృతమంత్రై
రమిత్రై రయమాహూతమాత్రో యమర్థపథాద్విధినా గళహస్తికయా
వినివర్తిత ఇవ తామేవ సభాం ప్రత్యావర్తత. ౫౭. ప. భూతాభివిష్టఇవ

యావత్ - అముం రాధాసూనుం మమ గాండీవస్తు నేష్యతి గమయిష్యతీతి ప్రతిజజ్ఞే
ఇతి పూర్వేణసంబంధః. 'సుప్తే యస్మిన్నస్తమితే సుప్తేయస్మిన్నుదేతి చ, అంశుమా
నభినిర్ముక్తోఽభ్యుదితశ్చ యథాక్రమమి'త్యమరః. అత్ర కర్ణనిధనస్య తాదృశభంగ్యం
తరేణ కథనాత్పర్యాయోక్తిరలఙ్కారః. 'పర్యాయోక్తంతుగమ్యస్య వచోభంగ్యంత
రేణ యది'తి లక్షణాత్-శార్దూలవిక్రీడితమ్. ౫౬. ఇతీతి. ఇతి ఉక్తప్రకారేణ తయో
ర్భీమార్జునయోః తాదృశేన తథావిధేన వీరవాదేన ప్రతిజ్ఞావాక్యేన అయి ద్రౌపది ఇహ
మమ సక్థ్ని సుఖం యథాతథా ఆస్స్వ ఉపవిశ ఇతి కరస్య కరతలస్య ఆస్ఫాలనేన
సశబ్దం స్పర్శనేన నిదర్శితే నిర్దిష్టే సక్థ్ని ఊరావేవ తవ మృత్యుః మరణంస్యాత్
భూయాత్ - ఇతి ఉక్తప్రకారేణ యాజ్ఞసేన్యాః ద్రౌపద్యాస్సంబంధినా సుయో
ధనంప్రతి దుర్యోధనముద్దిశ్య శాపేనచ యద్భయం తేన ఆత్తగంధాభ్యాం తిరస్కృ
తాభ్యాం అన్ధదంపతీభ్యాం గాంధారీ ధృతరాష్ట్రాభ్యాం 'ఆత్తగంధోఽభిభూతస్స్యా'
దిత్యమరః. పురేవ యథాపురం ద్యూతాత్పూర్వమివ రాజ్యం ద్యూతనిర్జితం ప్రత్య
ర్ప్య పునస్సమర్ప్య హరిప్రస్థం ప్రతి ప్రస్థాపితః ప్రేషితః అయం యుధిష్ఠిరః కృతః
మంత్రః ఆలోచనం ఏవం నికృతా ఏతేనాస్మాక్ క్షమంతే తత్పునర్ద్యూతేన వనం
నేష్యామ ఇత్యాకారకం యైస్తైః అమిత్రైశ్శత్రుభిః దుర్యోధనాదిభిః పునరపి ఆహూత
మాత్రః ఆకారితస్సన్నేవ నకించిదాలోచయన్నేవ సన్నితియావత్ -విధినా దైవేన
కర్త్రా గళేకంఠే హస్తంనిక్షిప్య చోదనాత్మికా చేష్టా గళహస్తికాతయాకరణేన అర్థ
పథాత్ వినివర్తితః ప్రత్యావర్తితఇవేత్యుత్ప్రేక్షా. తామేవ సభాం ద్యూతశాలాం
ప్రత్యావర్తత పునరాగతవాన్-అత్ర భయాత్తగంధతాయా విశేషణగత్యా రాజ్య
ప్రత్యర్పణహేతుత్వాత్ పదార్థహేతుకం కావ్యలింగముత్ప్రేక్షయా సంసృజ్యతే -
అంధదంపతిభ్యామిత్యత్ర గాన్ధారీ అంధస్య పత్యుర్భావమనుసరంతీ పట్టేనాక్షిణీ
పిధాయ యావజ్జీవమంధాబభూవేతి పౌరాణికీ కథానుసంధేయా. ౫౭. భూతేతి.

బోధవతాం వరోఽపి భూయోఽపి ధర్మతనయస్సహ సౌబలేన,అథ త్త దే
వనవిహార మనార్యజుష్ట మాద్యాక్షరం విజహాదేవ పణోఽపియోఽభూ
త్. ౫౮. ప. కితవే శకునౌ వశంవదా న్కిరతి స్వేన కరేణ పాశకాన్,
విజయేన సదా పురస్కృతోఽప్యభవత్తేన సపృష్ఠతః కృతః. ౫౯. ప.
ఉత్థాయాథ క్షితీంద్రః క్షణమపి ధరణౌ స్థాతుమస్యాం న యుక్తం ప్ర
త్యర్థిస్వీకృతాయామితి సహసహజైస్సత్యసంధ స్సజానిః, పాణౌ క్ష
త్తుర్నిధాయ ప్రసువమతితరా మంతరుత్తప్యమానాం పద్భ్యాం ప్రాప
ద్వనాని వ్యథితహృదముంచత్పౌరలోకస్తు దృగ్భ్యాం. ౬౦. ప. కాంతా
రవర్త్మని మృగాః పురతో నిషణ్ణా శ్శాంతాకృతే స్సధనుషోఽపి నిషంగి

బోధవతాం కర్తవ్యాకర్తవ్యజ్ఞానవిదానాం మధ్యేవరః శ్రేష్ఠోఽపి ధర్మతనయః భూతేన
పిశాచేన అభిషిక్తః ఉన్మాదితఇవ భూయః పునరపి సౌబలేన శకునినాసహ అనార్యైః
అసద్భిః జుష్టం సేవితం ఆర్యైరజుష్టంనభవతీతివా దేవనవిహారమాధత్త అకరోత్-యః
దేవనవిహారఏవ ఆద్యక్షరం దే ఇతి ప్రథమాక్షరం విజహాత్ త్యజన్సన్ పణః గ్లహోఽపి
వనవిహారరూపః అభూత్-క్షం దేవనవిహారమితి సంబంధః. వాచ్యవాచకయోరభేదాభి
మానాన్నావాచ్యవచనదోషః. ౫౮. కితవఇతి. కితవే అక్షవిద్యానిపుణే శకునౌ వశంవ
దాన్ స్వాధీనాన్ పాశకాన్ అక్షాన్ స్వేన స్వీయేన కరేణ కిరతి ప్రచారయతిసతి-విజ
యేన జయేన అర్జునేన సదా పురస్కృతః అగ్రేకృతోఽపి పూజితశ్చసన్నితిచ-స ధర్మ
రాజః తేనవిజయేన పృష్ఠతః కృతః పరాజితః అవమానితశ్చ అభవత్. విరోధాభాసః.
౫౯. ఉత్థాయేతి. అథ పరాజయానంతరం సత్యసంధః సత్యప్రతిజ్ఞః అతఏవ క్షితీం
ద్రః ధర్మరాజః ప్రత్యర్థిభిః శత్రుభిః స్వీకృతాయాం అర్థినమర్థినం ప్రత్యర్థిస్వీయ
త్వేన కృతాయామితిచ అస్యాం ధరణ్యాం రాజ్య ఇత్యర్థః. క్షణమపి స్థాతుమయుక్త
మితి ఆలోచ్యేతిశేషః. ఉత్థాయ అంతః మనసి అతితరాం భృశం ఉత్తప్యమానాం
దహ్యమానాం ప్రసువం మాతరం క్షత్తుః విదురస్య పాణౌ నిధాయ హస్తేసమర్ప్య స
జానిః సభార్యస్సన్ సహజైః సోదరైః భీమాదిభిస్సహ పద్భ్యాం పాదాభ్యాంపాద
చారేణేతియావత్. వనాని అరణ్యాని ప్రాపత్ ప్రాప్తవాన్-వ్యథితం దుఃఖితంహృత్
మనః యస్యసః పౌరలోకః పురజనస్తు దృగ్భ్యాం వనాని అశ్రుజలాని అముంచత్-
దుఃఖాద్రురోదేత్యర్థః. అపిన్నేతేః కర్తరిలఙ్. స్రగ్ధరా. ౬౦. కాంతారేతి. కాంతార
వర్త్మని అరణ్యమార్గే పురతః అగ్రే నిషణ్ణా ఉపవిష్టాః మృగాః హరిణాః ఉత్థాయ సధ
నుషోఽపి నిషంగోఽస్యాస్తీతినిషంగిణోఽపి శాంతా శమప్రధానా ఆకృతిరాకారో

ణో౽పి, ఉత్థాయ తస్య పటుమర్మరచారుచీరం రోమంథలోలచుబుకేన ముఖేన జిఘ్రుః. ౬౧. ప. పరాగపూర్ణే పథి తస్య పాదరేఖా ఘటస్య ప్రతిమా మనోజ్ఞాః, భక్త్యోపసీతా వనదేవతాభిః పాద్యోదకుంభా ఇవ జాగ్రతిస్మ. ౬౨. గ. క్రమేణ తే సజానయః విలంఘ్య వివిధాని విపినాని జహ్నుమునికన్యాకూలపంకవశేన శిక్షితైర్గతివిశేషైరివ గంభీరైరావర్తైరుపాసకజనతాహృతాని సంసారచక్రాణీవ దర్శయంతీం, కోకనదవదనోదితైరివ కోకకుటుంబకూజితైః కుమారస్య దేవవ్రతస్య కుశలమివ పృచ్ఛంతీం భాగీరథీం పురస్కృత్య తత్ర తాం నిశీథినీం పశ్చాచ్చ

యస్య తస్య ధర్మరాజస్య వల్కలం చీరం రోమంథేన చర్వితచర్వణేన లోలం చుబుక మోష్ఠాధోభాగః యస్య తేన ముఖేన వక్త్రేణ పటునా స్ఫుటేన మర్మరేణ శబ్దేన చారురమణీయం యథా తథా జిఘ్రుః చుచుంబుః ఘ్రా గంధోపాదానే ఇతి ధాతోః లిట్. అథ మర్మరః. 'స్వనితే వస్త్రపర్ణానామి'త్యమరః. అత్ర శాంతాకృతిత్వస్య విశేషణగత్యా చుంబనహేతుత్వాత్పదార్థహేతుకం కావ్యలింగమ్. ౬౧. పరాగేతి. పరాగేణ మృదురజసా పూర్ణే పథి మార్గే ఘటస్య ప్రతిమాః సదృశ్యః మనోజ్ఞా రమణీయాః తస్య ధర్మరాజస్య పాదయోః రేఖాః కలశరేఖాః వనదేవతాభిః భక్త్యా ఉపనీతాః ఆనీతాః పాద్యస్య పాదోదకస్య ఉదకుంభాః జలఘటా ఇవేతి తాదర్థ్యే షష్ఠీసమాసః మన్థోదక ఇత్యాదినా ఉదకశబ్దస్య ఉదాదేశః. జాగ్రతిస్మ రేజుః. ఉత్ప్రేక్షా. ౬౨. క్రమేణేతి. సమానా ఏకా జాయా యేషాం తే సజానయః తే పాండవాః వివిధాని వనాని క్రమేణ విలంఘ్య అతిక్రమ్య జహ్నోర్నామ మునేః కన్యాకూలే ఇవ తస్యాం పంకాః కుటిలమార్గః తద్వశేన తత్ర సంచారబలేనేత్యర్థః. శిక్షితైరభ్యస్తైః గతివిశేషైః చక్రమణైరివ స్థితైః గంభీరైః నిమ్నైః ఆవర్తైః భ్రమైః తద్వ్యాజేనేవేత్యర్థః. ఉపాసికాయాః ఆత్మసేవికాయాః జనతాయాః జనసమూహాత్ గ్రామజనేత్యాదినా సమూహార్థే తల్ - ఆహృతాని ఉపాకృష్టాని సంసారాణ్యేవ చక్రాణి దర్శయంతీమివ స్థితాం కోకనదం రక్తాబ్జమేవ వదనం తస్య ఉదితైః భాషితైరివ స్థితైః తస్మాత్ ఉదితైరావిర్భూతైరితి వా. అభిహితః పాతః సుగమః. 'రక్తాంబుజే౽పి కోకనదమి'తి నానార్థరత్నమాలాయాం - కోకకుటుంబానాం చక్రవాకమిథునానాం కూజితైః శబ్దైః కుమారస్య స్వపుత్రస్య దేవవ్రతస్య భీష్మస్య కుశలం పృచ్ఛంతీమివస్థితాం భగీరథస్యనామ రాజర్షేః అపత్యం భాగీరథీం గంగాం పురస్కృత్య అగ్రేకృత్వా తీరంప్రాప్యేతి యావత్ - తత్ర గంగాతీరే తాం నిశీథినీం

క్రుః. ౬౩. గ. అపరేద్యు రతిమాత్రబుభుక్షితానుయాత్రికసత్రిజన
పరిత్రాణాయ పవిత్రై స్తోత్రైః ప్రసేదుషా చిత్రభానునా దత్తమక్ష
య్య మన్నపాత్ర మాదాయకళత్రే నిదధుః. ౬౪. ప. వనం తతః కా
మ్యక మేత్య తేషు వసత్సు భీమస్తు నియోద్ధుకామం, కిమ్మీర ముగ్రం
కుణపాశనేంద్రం క్షిప్రం తదాహారదశా మన్వైషీత్. ౬౫. ప. తత
శ్చరన్ద్వైతవనే ససార్ధం పథ్వా కదధ్వాలసతామబుధ్వా, మూలాని
సర్వస్య శుభస్య భూపో మూలాని జగ్రాహ మునీంద్రసంఘాత్. ౬౬.
ప. తత్రాథ తే సత్యవతీసుతస్య పాదారవిందాత్ప్రవిసృత్వరీభిః, నఖప్ర
భాభి ర్నవపుష్పపంక్తీః జటాలతానాం జనయాంబభూవుః. ౬౭. ప.

ప్రథమాం రాత్రిం పశ్చాచ్చక్రుః నయంతిస్మ. ౬౩. అపరేద్యురితి. అపరేద్యుః
పరస్మిన్ దివసే తే పాండవాః అతిమాత్రమత్యంతం బుభుక్షితానాం క్షుధితానాం
అనుయాత్రికాణాం సహాయగంతౄణాం అనుయాత్రా ప్రయోజనమేషామిత్యర్థే ఠక్ -
సత్త్రం క్రతురేషామస్తీతి సత్త్రిణాం యజ్వనాం జనానాం పరిత్రాణాయ బుభుక్షా
శామనాయేత్యర్థః. పవిత్రైః స్తోత్రైః వైదికైః ప్రసేదుషా ప్రసన్నేన చిత్రభానునా
సూర్యేణ దత్తం క్షేతుం శక్యన్నభవతీత్యక్షయ్యం అన్నపాత్రం కళత్రే నిదధుః ద్రౌ
పద్యై సమర్పయన్నిత్యర్థః. ౬౪. వనమితి. తతః తేషు పాండవేషు కామ్యకంనామ వన
మరణ్యమేత్య వసత్సుసత్సు భీమస్తు నియోద్ధుం బాహుయుద్ధం కర్తుం కామోయస్య
తం ఉగ్రం భయంకరం కిమ్మీరన్నామ కుణపః శవమశనం యేషాం తేషామింద్రం
రాక్షసశ్రేష్ఠం తస్య రాక్షసస్య ఆహారశ్చవం తస్య దశామవస్థాం క్షిప్రమాగమనక్షణ
ఏవ అన్వైషీత్ అవధీదిత్యర్థః. ౬౫. తతఇతి. స భూపో ధర్మరాజః కదధ్వని కాపథే
కంటకశర్కరాదిసంకులమార్గ ఇతి యావత్ - అలసతాం శ్రమం అబుద్ధ్వా అవిచార్య-
మహోదయహేతుత్వాదితిభావః. పథ్వాసార్థం ద్రౌపద్యాసహ తతః కామ్యకవనాత్
చరన్ నిర్గచ్ఛంత్సన్ ద్వైతేనామవనే మునీంద్రాణాం సంఘాత్ - సర్వస్య శుభస్య
మూలాని ముఖ్యకారణాని మూలాని కందాన్ జగ్రాహ. ఆతిథ్యంప్రాప్తవానిత్యర్థః. ౬౬.
తత్రేతి. అథ తే పాండవాః తత్ర ద్వైతవనే సత్యవతీసుతస్య వ్యాసస్య పాదారవిందం
పద్మమివ తస్మాత్ ప్రకర్షేణ విసృత్వరీభిః ప్రసరణశీలాభిః ఇణ్నశజిసర్తిభ్యః క్వరబితి
క్వరపిపిత్వాత్తుక్ - నఖానాం ప్రభాభిః జటాఏవ లతాః తాసాం నవాః పుష్పాణాం
పంక్తీః జనయాంబభూవుః జనయంతిస్మ - తత్పాదయోః ప్రణేమురిత్యర్థః. రూప
కాలంకారః. ౬౭. తస్మిన్నితి. అథ తాపసయోగస్య మునిబృందస్య నాథే తస్మిన్

తస్మిన్కవౌ తాపసయూథనాథే స్వాతీమువాజగ్ముషి వాసభూమిం, తేషా మతిక్షామతయా యుతానాం శుచాఽతిదేశేష్వతివృష్టిరాసీత్. ౭౮.

ప. ప్రసృమరతనుభాసా ప్రావృషేణ్యాం త్సమేఘా న్దిశి దిశి విదధానో దీర్ఘదర్శీ తదాసీం, కురవ ఇతి మహాంతం శబ్దమాబిభ్రతోఽపి స్వవచన నిపుణిమ్నా తానశోకా నకార్షీత్. ౭౯. ప. తస్మాత్ప్రతిశ్రుతిరితి ప్రతి పద్యవిద్యామాలింగ్య ధర్మతనయేన విసృజ్యమానః, పార్థో హిమా

కవౌ పండితేవ్యాసఏవశుక్ర ఇతిశ్లిష్టరూపకం. 'కవిః కావ్యకరే శుక్రే పండితే జల పక్షిణీ'తివిశ్వః. వాసభూమిం నిజావాసస్థానమేవ స్వాతీం నక్షత్రవిశేషం ప్రత్యా జగ్ముషి ప్రాప్తవతిసతి - స్వాతీనక్షత్రస్య తులారాశిఘటకత్వాత్ 'తులావృషభయో ర్భృగు' రితి శుక్రస్య తదధిపతిత్వోక్తేశ్చ వాసభూమిమిత్యుక్తం-శుచా దుఃఖేనైవ అతిక్షామతయా అనావృష్ట్యా అతికార్శ్యేనేతిచ యుతానాం సహితానాం తేషాం పాండవానాం అతిర్న్యేవ దేశాః తేషు అతివృష్టిరాసీత్ 'స్వాతీగతే శుక్రఇవాతి వృష్టి'రిత్యాదిప్రసిద్ధేరితిభావః ఆపది బంధుదర్శనే మహాన్తోఽపి బాష్పాయంతఇతి పర మార్థః. సమస్తవస్తువర్తిసావయవరూపకం - స్వాతీమథాజగ్ముషీత్యేవపాఠః ఇవకార పాఠస్తు ప్రక్రాంతసావయవరూపకభంగాపత్తేరుపేక్ష్యః. ౭౮. ప్రసృమరేతి. ప్రసృ మరయా పరితోవ్యాప్నువంత్యా తనోశ్శరీరస్య భాసా నీలకాంత్యా ప్రావృషి వర్షర్తౌ జాతాన్‌ప్రావృషేణ్యాన్ ప్రావృషఏణ్య ఇత్యేణ్యప్రత్యయః. మేఘాన్ దిశిదిశి ప్రతి దిశం-వీప్సాయాం ద్విర్భావః-విదధానః సంపాదయన్ దీర్ఘం కాలత్రయేఽపి నిరపా యంపశ్యత్యాలోచయతీతి దీర్ఘదర్శీ సః వ్యాసః. కుత్సితం యథాతథా రువంతి శబ్దాయం తఇతి హేతోః కురుత్వాదితియావత్. మృగయ్వాదిత్వాత్కుః. గణపాఠాదంతలో పోనిపాత్యతే-మహాంతం శబ్దం రోదనంకురవేతి సంజ్ఞాపదంచ ఆబిభ్రతః వాచకత్వేన స్వీకుర్వతోఽపీతి విరోధః. దధానానపీత్యాభాసః. తాన్పాండవాన్ వృక్షవిశేషాం శ్చ స్వస్య స్వీయస్యవచనస్య వాక్యస్య కా్వ భూమ్యాసహ రువంతి క్ష్మాన్త్యాస్థైర్యేణవా గర్జంతీతి వ్యుత్పత్త్యాభూసస్పృశకుమావంతః తాదృశస్థైర్యవంతోవేతి వివరణాత్మకస్య విపది ధైర్యమిత్యాద్యాపద్ధర్మబోధకస్యచ నిపుణిమ్నా కౌశలేన పృథ్వాదిత్వాదిమనిచ్- అశోకాన్ శోకరహితాన్ తన్నామకవృక్షాంశ్చ అకార్షీత్ కృతవాన్ - రుదతస్తా నాశ్వాసితవానిత్యర్థః. ౭౯. తస్మాదితి. పార్థోఽర్జునః తస్మాద్వ్యాసాత్ ప్రతిశ్రుతిరితి తత్సంజ్ఞామిత్యర్థః. విద్యాం శైవీం ప్రపద్యలబ్ధ్వా - ధర్మతనయేన ఆలింగ్య విసృజ్య మానః అనుజ్ఞాతస్సన్నిత్యర్థః. కృపాజలనిధేః శంభోః చరణయోరర్చనాభిః పూజాభిః,

చలమగాత్పరమాస్త్రమాప్తుం శంభోః కృపాజలనిధేశ్చరణార్చనాభిః.
౨౦. ప. యస్మిన్ హిమానీభృతి యక్షబృంద మంగేషు సర్వేష్వపిమంజులేషు, నఖంపచోష్ణం నళినేక్షణానా మురోజసేవాలితరాముపాస్తే.
౨౧. ప. యోవత్సతామేత్య వసుంధరాయానిపీయరత్నావళికాంతిపూరాన్, మనశ్శిలావప్రరుచిర్మిషేణ దరీముఖైరుద్గిరతీవ తృప్తః. ౨౨.
ప. ఆరోహతస్తం తరసా సమీరకిశోరకస్స్వేదజలాంబురాజిం, నిపీయతస్యాననపద్మమాధ్వీం ద్విరేఫభావం ప్రకటీచకార. ౨౩. ప. శివాఖ్య

యద్వా చరణార్చనాభిః కృపాజలధేః దయయా మహాంశ్ శంభోః సదాశివాదితివా - పరమాస్త్రం పాశుపతం ఆప్తుం లబ్ధుం హిమాచలం హిమవంతం ప్రత్యగాత్ గతవాన్ - అత్ర పాశుపతాస్త్రలాభ శివచరణార్చనయోః కార్యకారణయోర్ద్వయోరుక్తేః హేత్వలంకారః. ౨౦. యస్మిన్నితి. హిమానీం హిమసంహతిం బిభర్తీతి భృత్ తస్మిం చ్ఛిశశైలే యక్షాణాం దేవయోనివిశేషాణాం బృన్దం - నళినేక్షణానాం కామినీనాం అఖిలేష్వఙ్గేషు మంజులేషు మనోహరేషుసత్స్వపి - నఖాన్పచతి వ్యాప్యతీతి నఖం పచః ఉష్ణః ఊష్మా యస్మింస్తథోక్తం మితనఖేచేతి పచేఃఖశ్ ఖిత్త్వాత్ అరుర్ద్విషది త్యాదినాముమ్. ఉరోజం కుచమంగమేవ అలితరాముపాస్తే సేవతే - శీతబాధావిధూననాయేతిభావః. అత్ర నఖంపచోష్ణస్య విశేషణగత్యా కుచసేవనహేతుత్వాత్పదార్థహేతుకం కావ్యలిఙ్గం. ౨౧. య ఇతి. యో హిమశైలః వత్సతాం గోశిశుత్వమేత్య స్వీకృత్య-వసున్ధరాయాః భూమేః గోరూపధరాయాః రత్నావళీనాం కాంతిపూరాన్ ప్రభాప్రవాహాన్ క్షీరాత్మకాన్ నిపీయ తృప్తస్సన్-దర్యో గుహాఏవ ముఖానితైః మనశ్శిలానామ ధాతుః తన్మయానాం రుచీనాం నిర్ఘరాణాం మిషేణ వ్యాజేన ఉద్గిరతి ఆధిక్యాద్వమతీవేత్యుత్ప్రేక్షా-పురా వేనే రాజని రాజదోషాదన్తర్హితాఖిలజీవనౌషధాం వృషయః శప్త్వా వేనం తద్భుజమంథనేన జనితాత్పృథోః శరాత్త్రస్తాం గోరూపధరాం భువం శైలం హిమవంతం వత్సం మేరుం దోగ్ధారంచ కృత్వా రత్నాన్యోషధీశ్చ దుదుహుః స్వజీవనసారానితి పౌరాణికీకథాత్రానుసంధేయా. ౨౨. ఆరోహత ఇతి. తముక్తవిశేషణవిశిష్టం హిమశైలం ఆరోహతః తస్యార్జునస్య స్వేదజలస్య అంబూనాం బిందూనాంరాశిమేవ ఆననస్యైవపద్మస్యమాధ్వీం మకరందమితివ్యస్తరూపకం - తరసా ద్రుతం నిపీయ పీత్వా అపహృత్యేతియావత్ - సమీరకిశోరకః తరుణమారుతః ద్విరేఫభావం భ్రమరత్వం భ్రమరస్యేవ రేఫద్వయవత్పదవాచ్యత్వమితి యావత్ - సమీరకిశోరకఇతి శబ్దస్య రేఫద్వయవత్త్వాదితిభావః. ప్రకటీచకార స్ఫుటీకృతవాన్. ౨౩. శివేతి. తత్ర

యో రేకతనుత్వకారణం త్రిలోకపిత్రో ర్మహసో స్తపోవనం, మిథో
ఽర్చ్యమానం మిథునై స్తపస్వినాం తథేచ్ఛుభి స్తత్ర స ననామ పాండవః.
౭౪. ప. తత్ర దర్భదళముష్టిమాహరన్ సన్నిధాస్యదృషభోపదా
మివ, చిత్తమీశపదయో స్సమాదధ త్తప మారభత దుశ్చరం తపః.
౭౫. ప. చతుర స్తపస్స్థితివిశేషవిధా చరణం విధాతుమఖిలేన నిజం,
సజుగుప్సమాన ఇవ శత్రుజితే ప్రపదేన తిష్ఠతి భువస్స్మ తలే. ౭౬. ప.
భానౌ లలాటంతపభానుజాలే ప్రవిష్టదృష్టిం పరిత స్తమగ్నిః, భూమా
యోఽపి భోక్తుం విపినం దిశేతి ప్రేమ్ణోపరుంధన్నివ దృశ్యతే స్మ.

హిమశైలే పాండవోఽర్జునః త్రయాణాం లోకానాం పిత్రోః జననీజనకయోః. శివా శివఇతిచాఖ్యాయయో స్తయోః మహసో స్తేజసోః ఏకా తనుర్యయో స్తయోర్భావః ఏకతనుత్వం తస్య కారణం. తపస్సిద్ధిజనకత్వేనేతిభావః. అతఏవ తథా శివయోరివాత్మనో రపి తదేకతనుత్వం భూయాదితిచ్ఛాయేషాం తైః తపస్విన్యశ్చ తపస్వినః తేషాంమిథునైః స్త్రీపుంసైః మిథః రహసి అర్చ్యమానం పూజ్యమానం తపోవనం శివాశ్రమవనం ననామ నమస్కృతవాన్ - హేతురలంకారః. వంశస్థమ్. ౭౪. తత్రేతి. తత్ర శివతపోవనే పాండవః సంనిధాస్యతః శివప్రసాదసమయే సమీపం గమిష్యతః ఋషభస్య హరవృషభస్య ఉపదాం ఉపాయనమివ స్థితం దర్భదళానాం కుశాంకురాణాం ముష్టిం ముష్టిమితదర్భానిత్యర్థః. ఆహరన్ దీక్షాంగత్వేన సంపాదయన్ సన్ ఈశస్య సదాశివస్య పదయోః చిత్తం సమాదధత్ నివేశయన్ సన్ నాభ్యస్తాచ్ఛతురితి నిషేధః. దుశ్చరం అనితరానుష్ఠేయం తపః తప్తుం కర్తుమిత్యర్థః. ఆరభత ఉపక్రాంతవాన్ - రభతే రాజ్ఞః పూర్వాత్ర ర్తరిలఙ్ - రథోద్ధతా. ౭౫. చతురఇతి. తపసః సంబంధినాం స్థితివిశేషాణాం ఆసనభేదానాం విధౌ అనుష్ఠానే చతురః నిపుణః సోఽర్జునః. శత్రుభిర్జితే భువఃతలే నిజంచరణం అఖిలేన యావత్ప్రదేశేన విధాతుం కర్తుం యావత్పదం స్థాపితుమిత్యర్థః. జుగుప్సమానః కుత్సయన్నివేత్యుత్ప్రేక్షా - ప్రపదేన పాదాగ్రభాగేన తిష్ఠతిస్మ - పాదాగ్రేణ భువమాలంబ్య తపశ్చచారేత్యర్థః - ప్రమితాక్షరా. ౭౬. భానావితి. లలాటం తపతీతి లలాటం తపం భానూనాం కిరణానాం జాలం బృందం యస్యతస్మిన్ అసూర్యలలాటయోర్దృశితపోరితిఖశిఖత్వాన్ముమ్ - భానౌ సూర్యే ప్రవిష్టాదృష్టిర్యస్య తథోక్తం-తంపరితః తస్య చతుఃపార్శ్వేష్విత్యర్థః. అభితః పరితఇత్యాదినాద్వితీయా-అగ్నిః భూయః పునరపిభోక్తుం భక్షితుం విపినం అన్యద్వనందిశదేహి-ఇతిప్రేమ్ణాస్నేహేన ఉపరుంధన్ ఆవృణ్వన్నివేత్యుత్ప్రేక్షా-దృశ్యతేస్మ - లోకైరితిశేషః. పంచాగ్ని

౭౭.ప. తపోవిధౌ సపావకేన సర్వదిక్షువాసవి స్తదాబభూవ వేష్టితో ధనంజయత్వబాంధవాత్, అజీజనత్తమంగరాజమంగవైరిణం భవాని తీవ రోషతో దినేశ ఏవ చక్షురక్షిపత్. ౭౮. ప. పారాశరిప్రాపిత మంత్రభాగై రారాధయఞ్ఛంకర మంతరంగే, సప్తాపి చర్షీం స్తపసా విజేతుం స క్షత్త్వమాఽ స్వయమేక ఏవ. ౭౯. ఫలపర్ణజలానిలాశనాని ప్రవిహాయ క్రమశ స్తపస్యతోఽస్య, విషయేషు న లోలతాం ప్రపేదే విజ

మధ్యే తపశ్చచారేత్యర్థః. ౭౭. పంచాగ్నిమధ్యస్థితిం ప్రకారాంతరేణోత్ప్రేక్షతే— తపఇతి. వాసవిరింద్రస్య పుత్రః సోఽర్జునః తపసఃవిధౌ అనుష్ఠానే-ధనంజయత్వేనధనంజయ ఇత్యేకనామత్వేన యద్బాంధవం బంధుత్వం తస్మాదివేతి గమ్యోత్ప్రేక్షా-సర్వాసు దిక్షు చతుర్షు పార్శ్వేషు పావకేన అగ్నినా వేష్టితః బభూవ-అర్జునస్తు హే అంగ హే దినేశ భవాన్ త్వం తం ప్రసిద్ధం వైరిణం నిసర్గవిరోధినం అంగరాజం కర్ణం అజీజనత్ అజనయః ణిజంతాజ్జనేఃకర్తరిలుఙ్. ణిశ్రిద్రుస్రుభ్యః కర్తరిచఙితిచ్లేశ్చఙ్ ణేరనిటీతి ణిలోపేద్విత్వేసన్వద్భావే అభ్యాసస్యేత్వేదీర్ఘః. శేషే ప్రథమఇతి భవచ్ఛబ్దయోగాత్ప్రథమపురుషః. ఇతి ఉక్తప్రకారాత్ రోషతః కోపాదివేత్యుత్ప్రేక్షా-దినేశే సూర్య ఏవ చక్షుఃదృష్టిం అక్షిపత్ నిహితవాన్ - క్షిపతేఃకర్తరిలఙ్ - ఉత్ప్రేక్షాద్వయస్య సంసృష్టిః. 'అఙ్గేత్యామంత్రణేఽవ్యయమి'త్యమరః. పంచచామరవృత్తం'లఘుర్గురుర్నిరంతరం భవేత్తుపంచచామర' మితిలక్షణాత్. ౭౮. పారాశరీతి. సోఽర్జునఃపరాశరస్య మునేరపత్యేన పారాశరిణావ్యాసేనప్రాపితస్యఉపదిష్టస్య మంత్రస్యప్రతిస్మృతి విద్యాయాః భాగైః ఖండైస్సప్తభిః అంతరంగే మనసి శంకరం శంభుం ఆరాధయన్ ధ్యాయన్సన్-స్వయమేకోఽపి సన్నేవ తపసా ఉక్తవిధేన సప్తర్షీంశ్చాపి మరీచ్యాదీన్విజేతుమివేత్యుత్ప్రేక్షా - సప్తత్వం సప్తానాంభావం స్తయా జటయా సహితత్వంచ ఆప ప్రాప్తవాన్ 'సప్తో దంతో జటాయుక్తే నాంశస్సంఖ్యాంతరేస్మృత'ఇతిసారస్వతః. ఉత్ప్రేక్షాశ్లేషసంకీర్ణో విరోధాభాసః. ౭౯. ఫలేతి. ఫలాని పర్ణాని జలాని అనిలశ్చ తన్మయాన్యశనాని క్రమశః ప్రవిహాయ - ఫలాశనం కతిచిద్దినాని కృత్వా తద్విహాయ పర్ణాశనం ఏవంక్రమేణ సర్వాణ్యపి త్యక్త్వేత్యర్థః. తపస్యతః తపఃకుర్వతః కర్మణో రోమంథతపోభ్యాం వర్తిచరోరితి క్యచిలటశ్శత్రాదేశః. అస్య విజయస్యార్జునస్య అక్షాణామింద్రియాణాం గుణః స్వభావఇత్యర్థః. విషయేషు రూపాదిషు విషయే లోలతాం తృష్ణాం నప్రపేదే నప్రాప 'విషయావినివర్తంతేనిరాహారస్యదేహిన'ఇత్యాగమాదితిభావః. కింతుఅక్షగుణః జపమాలైవ కరాగ్రే అగ్రహస్తే లోలతాం చాం

యస్యాశ్శుగణాః కరాగ్ర ఏవ. ౮౦. ప. తత్తాదృశేన తపసా తరుణేందుమౌళిం తన్వన్కృపాపరవశం తనయో మఘోనః, పాదాగ్రమేవ ధరణౌ ప్రణిధాయ తస్థావుద్యమ్య బాహుముపరీవ ఫలాని లిప్సుః. ౮౧. ప. నిరుధ్య వాయుం నిభృతం తపస్యత శ్శిరస్సముత్థా దశదిగ్విసృత్వరీ, నటత్స్ఫులింగా నవధూమసంతతి స్స్ఫుటీచకారాస్య ధనంజయాభిధామ్. ౮౨. ప. తస్యాథ నారదముఖా త్తపసః ప్రభావం శ్రుత్వా హరస్త్రిజగతామధిపో దయాళుః, దేవ్యా దృశా సదసి సూచితతద్దిదృక్షోర్దిత్స

చల్యం ప్రపేదే 'లోలశ్చలసతృష్ణయో' రిత్యమరః. అత్ర శ్లేషభిత్తికాభేదాధ్యవసాయేనైక్యమాపన్నస్య ఇంద్రియస్వభావజపమాలాద్వయస్య సంబంధిన్యాః ఉక్తన్యాయేనైక్యమాపన్నాయాః తృష్ణాచాంచల్యద్వయాత్మికాయాః లోలతాయాః విషయేషు కరాగ్రే చోభయత్ర ప్రాప్తావేకత్ర కరాగ్ర ఏవ నియమనాత్పరిసంఖ్యాలంకారో భేదాతిశయోక్తిస్వయోజ్జీవితఇతి సంకరః. ఔపచ్ఛందసికం. ౮౦. తదితి. మఘోనః ఇంద్రస్య తనయోఽర్జునః తత్ తదివ పశ్యతీతి తత్తాదృశేన-అసదృశేనేత్యర్థః తపసా తరుణేందుర్బాలచంద్రః మౌళౌ శిరసి యస్య తం సాంబం దయయా పరవశం పరాధీనం తన్వన్ కుర్వన్ సన్ - ఫలాని వాంఛితార్థానేవ చూతపనసాదీనీతి శ్లిష్టరూపకం - లిప్సుః గృహీతుమిచ్ఛురివేత్యుత్ప్రేక్షా - లభతేస్సన్నన్తాదుప్రత్యయే సనిమీమేత్యాదినా ఇస్ అభ్యాసలోపః. బాహుముపరి ఊర్ధ్వముద్యమ్య ఉద్ధృత్య పాదయోరగ్రమేవ ధరణ్యాం ప్రకర్షేణ నిధాయ తస్థౌ స్థితవాన్ - అత్ర రూపకోత్థాపితోత్ప్రేక్షయా చన్ద్రమౌళేస్య ఫలవృక్షోపమాప్రతీతేరలంకారేణాలఙ్కారధ్వనిః. ౮౧. నిరుధ్యేతి. వాయుం ప్రాణం నిభృతం నిశ్చలం నిరుధ్య తపస్యతః అస్యార్జునస్య శిరస్సముత్థా ఉత్థితా - నటన్తః స్ఫులిఙ్గా అగ్నికణాః యస్యాం తథోక్తా - దశసు దిక్షు విసృత్వరీ వ్యాపనశీలా - నవా ధూమస్య సన్తతిః పంక్తిః ధనఞ్జయేత్యభిధాం సంజ్ఞాం నామ స్ఫుటీచకార-అత్ర ధూమే సాగ్నిత్వేన స్వగుణానుమానాలఙ్కారః. ధనఞ్జయశబ్దశ్లేషభిత్తికాశబ్దార్జునాగ్న్యభేదాధ్యవసాయాతిశయోక్త్యుజ్జీవితఇతి తయోస్సఙ్కరః. వంశస్థం. ౮౨. తస్యేతి. అథ త్రయాణాం జగతామధిపః దయాళుర్భక్తవత్సలః హరతిస్వాశ్రితసర్వానిష్టానీతి హరస్సదాశివః. సదసి నారదస్య ముఖాత్ వదనాత్ తస్యార్జునస్య సంబన్ధిన స్తపసః ప్రభావం శ్లాఘాదగ్నిరుత్థానాదిరూపం మాహాత్మ్యం శ్రుత్వా - దేవ్యా పార్వత్యా కర్త్ర్యా దృశా దృక్సంజ్ఞయా కరణేన - సూచితా జ్ఞాపితా తస్యార్జునస్య దిదృక్షా ద్రష్టుమిచ్ఛా యస్య తథోక్తస్సన్ - దేవ్యా

న్నభీష్టమపి లుబ్ధకతామయాసీత్. ౮౩. ప. హేరంబగండమదపంకవిశే షకౌ తౌ స్కందౌపవాహ్యశిఖిపింఛవిలాసచూడౌ, భూషానదీతటతరుచ్ఛదక్ల్ప్తవస్త్రౌ కోదండినౌ వ్యరుచతాం కుహనాకిరాతౌ. ౮౪. ప. శబరత్వజుషో పరస్యపుంసశ్శశిఖండాన్ను చకార సన్నిధానం, భజతి స్మ తదా శిఖండభావం భగవన్మస్తకభూషణం యదేషః. ౮౫. గ. తదాసీ

స్తద్దర్శనేచ్ఛాంచ జ్ఞాత్వేత్యర్థః. సపది అభీష్టం అర్జునస్య వాంఛితం దిత్సన్ దాతుమిచ్ఛన్నపి - దదాతేస్సన్నన్తాల్లటశ్శత్రాదేశః. సనిమీమేత్యాదినాభ్యాసలోపః - లుబ్ధ ఏవ లుబ్ధకః తస్యభావస్తత్తా తాం లోభం శబరరూపంచ అయాసీత్ ప్రాప్తవాన్ - యాతేః కర్తరిలుఙ్. 'లుబ్ధో మృగయాకాంక్షిణో'రితివిశ్వః. విరోధాభాసః. ౮౩. హేరమ్బేతి. తౌ దేవీ మహాదేవౌ హేరంబస్య గజాననస్య గణ్డయోః కుమ్భయోః మదస్యపంకమయోవిశేషకః తిలకం యయోస్తౌ - స్కన్దస్య కుమారస్య ఔపవాహ్యః రాజవాహనం సచాసౌశిఖి మయూరస్తస్యపిఞ్ఛేన కృతః అవచూడః శిఖా భూషణం యయోస్తౌ 'రాజవాహ్యస్త్వౌపవాహ్యః - శిఖావళశ్శిఖీకేకీ'త్యుభయత్రాప్యమరః. భూషానద్యాశ్శిరోభూషణగఙ్గాయాః తటయోస్తరూణాం ఛదైః పర్ణైః క్లృప్తే వస్త్రే యయోస్తౌ - కోదణ్డః ధనురనయోరస్తీతి కోదణ్డినౌ - కుహనాకిరాతౌ మాయయా శబరదమ్పతీసన్తౌ వ్యరుచతాం రేజతుః - స్వీయేనైవ పరికరేణ మహతామభీష్టసిద్ధిర్నతు తత్ర పరాకాంక్షేతిభావః. ౮౪. శబరత్వేతి. శబరత్వం కిరాతభావం జుషతే సేవత ఇతిజుషః పరస్య పుంసః పరమపురుషస్య శమ్భోః శస్య శకారస్య పరత్వం ముఖ్యత్వం పబయోరభేదాత్ ముఖ్యత్వం ప్రాథమ్యేనావస్థానమితి యావత్ -తజ్జుషతఇతి జుషః పుంసఃపుల్లిఙ్గస్య పరస్యపరేతి భగవద్వాచకశబ్దస్యేత్యపి బోధ్యం-శశిఖణ్డాత్ చన్ద్రశకలవాచకశశిఖణ్డశబ్దాత్ శకారస్య సంపిధానం సంఘటనన్ను అభూత్కిమిత్యుత్ప్రేక్షా-యద్యస్మాత్ భగవతశ్శమ్భోర్మస్తకే శిరసి భూషణం ఏషః శశిఖణ్డః తదా శమ్భోః శబరభావధారణసమయే - శిఖణ్డస్య పిఞ్ఛావచూడస్య భావం శిఖణ్డత్వం భజతిస్మ ప్రాప్తవాన్ - శశిఖణ్డే శిఖణ్డతామాపన్నే తస్మాద్విస్పృష్టః శకార శశిఖణ్డశబ్దాదివృత్తిత్వసంస్కారణ పరశబ్దస్యాదిభాగం గతః పబయోరభేదముపజీవ్య కుహనాకిరాతభగవద్వాచకం పుంలిఙ్గం శబరశబ్దం ఆవిశ్చకారేతి సముదితమర్థాన్తరం - అత్ర శశిఖణ్డస్య శిఖణ్డభావభజనేన హేతునా మాయాశబరే శవర్ణానుమానాదనుమానాలంకారః. వాచ్యవాచకయోరభేదాధ్యవసాయమూలాతిశయోక్త్యనుప్రాణితఇతి తయోరఙ్గాఙ్గిభావేనసంకరః ఔపచ్ఛన్దసికం. ౮౫. తదాసీమితి. తదానీం కిరాతవేషధారణక్షణఏవ - రజతగిరేః

మేవ రజతగిరిశిఖరా న్నిర్గచ్ఛంతౌ కిమేతదితి సాంశయికైరపి తదనుసరణోచితవేషవిరచనాకులైః ప్రమథకులైః పరివార్యమాణౌ సముచ్ఛలితలాంగూలమిత స్తతో ధావద్భిర్దూరచారశ్రమవిదారితవదనలంబమానరసనాగ్రపాతినీభి స్సృణికాకణికాభి ర్వనపద్ధతిం శుద్ధతరీంకుర్వద్భిర్దృఢతరశ్వసితకంపమానావయవై స్తేషు తేషు వనగుల్మేషు శ్వాపదానన్విష్యాన్విష్య హుంకారమాచరద్భిర్విశ్వనిగమవిశ్వకద్రుభి రవిముచ్యమానపార్శ్వభాగౌ దీపకమృగాయమాణనిజహరిణశాబకపార్ష్ణిభాగానుధావమానపార్ష్ణిభాగౌ ప్రశమితతుహినజడిమోద్వేగేన భావిని పదే పదే

కైలాసస్య శిఖరాన్నిర్గచ్ఛన్తౌ - ఏతద్భగవతోః కైరాతరూపధారణం కిం - కుతో వేతి సాంశయికైః సంశయమాపన్నమానసైరపీత్యపిః నిశ్చిత్యైవ కార్యాణాం కర్తవ్యత్వేఽపి కింవా భవేత్ భగవదనుసరణమేవ పరమోలాభ ఇతి భక్త్యతిశయం పారిషదానాం ధ్వనయతీతి ధ్యేయం. సంశయమాపన్న ఇతి ఠకి ఠస్యేక ఇతీకాదేశః-తయోః కపటశబరదమ్పత్యోః అనుసరణే ఉచితస్య కైరాతస్య రచనయా నిర్మాణేన అనుకూలైః అన్యథా తైస్సజ్ఞేయతయా భగవతి ప్రాతికూల్యమేవేతి భావః. ప్రమథానాం కులైః పరివార్యమాణౌ - పరచర్యమాణా వితిపాఠాన్తరే పూజ్యమానావిత్యర్థః. సమ్యగుచ్ఛలితమున్నమితం లాఙ్గూలం యస్మిన్ తద్యథా ఇత స్తతః ధావద్భిః. దూరం చారేణ యః శ్రమస్తేన విదారితాద్వివృతాత్ వదనాద్వక్త్రాత్ లమ్బమానాయాః రసనాయాః జిహ్వాయాః అగ్రాత్ నిపాతినీభిః. నిపతనశీలాభిః తాచ్ఛీలికో ణినిః. సృణికాయాః లాలాజలస్య కణికాభిః బిన్దుభిః 'సృణికాస్యన్దినీలాలే' త్యమరః. వనే పద్ధతిం మార్గం శుద్ధతరీం కుర్వద్భిః అతిపవిత్రాం కుర్వద్భిః అభూతతద్భావే చ్విః. దృఢతరైరతినిబిడైః శ్వసితైః నిశ్వాసైః కమ్పమానాః అవయవాః పార్శ్వోదరాదయః యేషాం తైః. తేషు తేషు వనగుల్మేషు కుఞ్జేషు - శ్వాపదాన్ మృగవిశేషాన్ అన్విష్యాన్విష్య - వీప్సాయాం ద్విర్భావః. హుఙ్కారమాచరద్భిః విశ్వైస్సమస్తైః చతుర్భిరితియావత్ - నిగమైర్వేదైరేవ విశ్వకద్రుభిశ్శునకైః మృగయా కుశలైః 'శ్వా విశ్వకద్రుర్మృగయాకుశల' ఇతి శునకపర్యాయేష్వమరః. అవిముచ్యమానౌ సంగమ్యమానౌ పార్శ్వభాగౌ యయోస్తౌ- దీపకమృగః కిరాతాదిభిస్సజాత్యప్రేమ్ణా మృగాగమనాయ వర్ధితోమృగః తద్వదాచరన్ దీపకమృగాయమాణః. క్యజన్తాల్లటశ్శానచ్ 'అలఙ్కృతౌ దీపకంస్యాత్' 'మృగేనామృగవఞ్చక' ఇతిహలాయుధః. సచాసౌ నిజహరిణశాబకః కరభూషణకురఙ్గశిశుః తస్య పార్ష్ణిభాగం పశ్చాచ్ఛురపృష్ఠదేశమనుసృత్య ధావనం సత్వరగమనం యయోస్తౌ-

వనదేవతాభిరర్ప్యమాణసురతరుప్రసవాస్తరణేన హిమవతః కటకపథేన
సవిలాసం సంచరమాణౌ కావేతౌ కదాచిదప్యదృష్టపూర్వౌ వనమస్మ
దీయమాక్రమత ఇతి రోషకషాయితతయా నివారయితుకామైరపి తేజో
విశేషప్రతిహతోత్సాహై రన్యై శ్శబరయువభిః కేవలమవలోక్యమా
నౌ జటావల్లరీమూలపల్లవముకుళీభవదంజలిభి స్తపస్విపుంజై ర్నభసి వి
మానవేగం నిరుధ్య హర్షాశ్రుభి ర్మరుద్భిస్సమమభివర్ష్యమాణజయశబ్దౌ
తౌ జగదాదిమౌ దంపతీ సనియమముపాసీనస్య సునాసీరసుతస్య తపోవ
నసీమానం శనై శ్శనై రాసీదతామ్. ౧౬. తత్ర ఖలు. ప. ఆపాదలంబిజట

'అనుధావ్యమానపార్ష్ణిభాగా' వితి పాఠస్తు మృగయా సంప్రదాయవిరుద్ధత్వాదుపేక్ష్యః.
భావిని భవిష్యతి పదేపదే ప్రతిపాదవిన్యాసస్థానం వనదేవతాభిరర్ప్యమాణం న్యస్య
మానం సురతరుప్రసవైః కల్పవృక్షకుసుమై రాస్తరణం యస్మిం స్తథోక్తేన - అతఏవ
ప్రశమితః నిరస్తస్తుహినజనిమ్నా హిమశైత్యేన ఉద్వేగః పీడాయస్మిం స్తేన - హిమ
వతో గిరేః కటకపథేన నితమ్బదేశమార్గేణ సవిలాసం యథాతథా సఞ్చరమాణౌ -
పూర్వం కదాచిదప్యదృష్టౌ అదృష్టపూర్వౌ ఏతౌ కిరాతదమ్పతీ కౌ కుత్రత్యౌ-కించ-
అస్మదీయం వనం ఆక్రమతః ఆగచ్ఛతః ఇత్యుక్తప్రకారేణ రోషేణ కషాయితతయా
కలుషితత్వేన హేతునా - నివారయితుం వనాన్నిస్సారయితుం కామో యేషాంత
థోక్తైరపి - తేజోవిశేషేణ దుష్పరీక్షప్రకాశేన ప్రతిహతః భగ్నః ఉత్సాహః నివార
ణోద్యోగః యేషాం తైః. అన్యైర్వాస్తవైః శబరయువభిః కిరాతదమ్పతీభిః కేవలం
భృశమవలోక్యమానౌ భయాదాశ్చర్యాన్నివారణాశక్తేశ్చేతి భావః. జటా ఏవ వల్లర్యః
లతాస్తాసాం మూలే పల్లవముకుళం కిసలయద్వయసంపుటమివ భవన్ సంపద్యమానః
ముకుళీభవన్ అఞ్జలిర్యేషాం తైః మస్తకన్యస్తాఞ్జలిభిరిత్యర్థః. 'తౌ యుతావఞ్జలిః పుమాన్'
ఇత్యమరః. తపస్వినాం మునీనాం పుఞ్జైః. భువీతి శేషః నభసి విమానవేగం నిరుధ్య మరు
ద్భిర్దేవైశ్చ - ఉభయతో భయైర్హర్షాశ్రుభిస్సమం ఆనన్దబాష్పైస్సహ అభివర్ష్యమాణాః
ఉదీర్యమాణాః పాఠ్యమానాశ్చ జయస్య శబ్దాః 'జయవిజయీభవ జగదీశ్వర' ఇత్యా
దయః యయోస్తౌ - జగతః ఆదిమౌ ప్రథమౌ దమ్పతీ మాయాకిరాతౌ - సనియమం
యథాతథా ఉపాసీనస్య ఉపవిష్టస్య - శునాసీర ఇంద్రస్తత్సుతస్య అర్జునస్య తపోవన
సీమానం శనైశ్శనై రాసీదతాం ప్రాపతుః. ౧౬. తత్ర ఖల్విత్యుత్తరేణాన్వయః. ఆపా
దేతి. ఆపాదం పాదపర్యంతం లమ్బిన్యో జటా యస్య తం ఆతపమాత్రం భక్షః
ఆహారః యస్య తం ఊర్ధ్వభవన్తౌ ఉపరిష్టాత్ప్రసృతౌ భుజౌ యస్య తం ఉదారేణ

మాతపమాత్రభక్షమూర్ధ్వభవద్భుజముదారతపఃకృశాంగం, దృష్ట్వాను గృహ్య కురువీరమునీంద్రమేనం త్రేధా బభూవ సుతవత్సలతా భవా న్యాః. ౬౨. ప. క్షోదయన్నథ మహీం ఖురపాతైః కోఽపి కోపకుటిలో వనకోలః, ఘోరఘుర్ఘురణఘోణ ఉపాగాత్కుక్షిమాశ్రమభువః కురుసూనోః. ౬౩. ప. తం వీక్ష్య రౌద్రవపుషం మృగశాబకేషు త్రాసా ద్విశత్సు కటిలంబితవల్కభాగాన్, పర్యాకులే కలకలైరపి పక్షిజాలే పార్థో నివృత్య నియమా జ్జగృహే శరాసనమ్. ౬౪. ప. మునిరేష య దాభ్యయాద్వరాహం ముఖరజ్యాలతికో జవాజ్జిఘాంసుః, శబరో

మహతా తపసా కృశమఙ్గం శరీరం యస్య తం ఏనం కురువీరమునీంద్రమర్జునమునీన్ద్రం దృష్ట్వా అనుగృహ్య - సానుగ్రహం దృష్ట్వేత్యర్థః. భవస్య శంభోః పత్న్యాః భవా న్యాః పార్వత్యాః 'ఇన్ద్రవరుణభవే'త్యాదినానుక్ - సుతవత్సలతా పుత్రవాత్సల్యం త్రేధా త్రిప్రకారం బభూవ - కుమారగణనాథయోరివ అస్మిన్నపి పుత్రవాత్సల్యం చకారేత్యర్థః. ౬౨. క్షోదయన్నితి. అథ కోపేన కుటిలః క్రూరః కోఽపి అనిర్దేశ్యః వన కోలః వరాహః 'వరాహస్సూకరో ఘృష్టిః కోలః పోత్రీ కిరః కిటి' రిత్యమరః. ఖురా ణాం శఫానాం పాతైర్న్యాసైః మహీం భువం క్షోదయన్ చూర్ణయన్సన్ - క్షోభ యన్నితి పాఠేఽప్యుక్త ఏవార్థః. ఘోరం భయఙ్కరం ఘుర్ఘురణం ఘుర్ఘురేతిశబ్దః యస్యాం తాదృశీ ఘోణా ప్రోథం నాసికాగ్రభాగః యస్మింస్తథా - కురుసూనో రర్జునస్యాశ్రమభువః కుక్షిం ఆశ్రమమధ్యభాగం ప్రతి ఉపాగాదాగతవాన్ - కుతోఽ పీతి శేషః గమేః కర్తరి లుఙ్. ౬౩. తమితి. రౌద్రం దారుణం వపుర్యస్య తథోక్తం తం వనవరాహం వీక్ష్య - మృగశాబకేషు బాలమృగేషు త్రాసాద్భయాత్కట్యాం లమ్బితాన్ వల్కస్య వల్కలస్య భాగాన్ భగ్నీభూతప్రదేశాన్ విశత్సు - తత్ర నిలీయ మానేషు సత్స్విత్యర్థః. పక్షిణాం జాలే సమూహేఽపి కలకలైశ్శబ్దైః పరితః ఆకులే సతి - నియమాన్నివృత్య సమాధిం విరమ్య జుగుప్సావిరామే త్యాదినా పఞ్చమీ. శరా ఆసతే అత్రేతి శరాసనం చాపం జగృహే గృహీతవాన్ - ఆర్తత్రాణస్య తపసోఽప్యుత్తమత్వా దితి భావః. ౬౪. మునిరితి. ఏనం వరాహం హన్తుమిచ్ఛుః జిఘాంసుః అత ఏవ ముఖ రాశబ్దాయమానా జ్యాగుణో లతికేవ యస్య తథోక్తః ఏష మునిరర్జునః యదా జవాత్ అభ్యయాత్ వరాహాభిముఖమాగతవాన్ - తదైవ ధనుః సశరమాకృష్య అనుయా యినాం సహచరాణాం వర్గైః బృన్దైస్సహ అభిధావన్ వరాహం అనుద్రవన్ శబరః

దదృశే తదాభిధావన్ననుగాకృష్య సహానుయాయివర్గైః. ౯౦. ప. మామ్ముంచ బాణం మదనుద్రుతేఽస్మిన్నపేహి జాల్మేతి కిరాతనేతుః, వచస్స లక్ష్యం మనసోనకుర్వన్వరాహమస్త్రస్య చకార లక్ష్యమ్. ౯౧. ప. శిలీముఖాభ్యాం శివసవ్యసాచినోస్సముజ్ఝితాభ్యాం యుగపత్కిటేస్తనౌ, సమం విభజ్యాయురభుజ్యత క్షణాత్సహోదరాభ్యామివ పైతృకం ధనం. ౯౨. గ. తతః కుపితోఽపి కురుప్రవీరస్తపశ్శాంతతయా నాతిపరుషమేవమువాచ. ౯౩. ప. అస్మిన్నమావసథమాపతితే మయా ప్రాగ్లక్షీకృతే శబరయత్ప్రహృతం త్వయా తత్, శాపస్య వాథ ధనుషోఽసి వశే తథాపి సోఢం మయాద్య తపసా చ భుజోష్మణా చ. ౯౪. గ. ఇతి తస్య మునే

కపటకిరాతో దదృశే అలక్ష్యత - మునినేతి శేషః. ఔపచ్ఛన్దసికమ్. ౯౦. మామ్ముఞ్చేతి. హే జాల్మ అసమీక్ష్యకారిన్ మయానుద్రుతే అనుధావితే అస్మిన్వరాహే బాణం మాముఞ్చ - అపేహి అన్యతో గచ్ఛ - ఇత్యుక్తప్రకారం కిరాతనేతుః కపటశబరనాయకస్య వచః మనసో లక్ష్యం విషయం నకుర్వన్ అకుర్వాణస్సన్ - నఞర్థస్య నశబ్దస్యసుప్సుపేతి సమాసః. సోఽర్జునః వరాహం అస్త్రస్య బాణస్య లక్ష్యం శరవ్యం చకార. ౯౧. శిలీముఖాభ్యామితి. యుగపదేకదా కిటేః వరాహస్య తనౌ శరీరే 'కోలః పోత్రీ కిరిః కిటి' ఇత్యమరః. సముజ్ఝితాభ్యాం ప్రయుక్తాభ్యాం శివసవ్యసాచినోః కిరాతార్జునయోః శిలీముఖాభ్యాం బాణాభ్యామాయుః. సహోదరాభ్యాం భ్రాతృభ్యాం పైతృకం పిత్ర్యం ధనమివ సమం యథాతథా విభజ్య విభాగంకృత్వా క్షణాదభుజ్యత భుక్తం-భుజేః కర్మణిలుఙ్ వంశస్థం. ౯౨. తతఇతి. తతో వరాహావధానన్తరం- శివేన బాణప్రయోగాద్ధేతోః ఇతివా-కుపితోఽపి కురుప్రవీరః అర్జునః తపసా శాన్తతయా శమప్రధానత్వేన హేతునా - నాతిపరుషమీషత్క్రూరం యథాతథా ఏవం వక్ష్యమాణప్రకారేణ ఉవాచ ౯౩. అస్మిన్నితి. హే శబర మమ ఆవసథం ఆశ్రమం ప్రత్యాపతితే ఆగతే కించ మయా ప్రాక్పూర్వమేవ లక్షీకృతే శరవ్యీకృతే అస్మిన్వరాహే త్వయా ప్రహృతం తాడితమితి యత్ - తదపరాధకరణం మమ శాపస్యవశే వర్తతే - అథవా ధనుషో వశేఽపి వర్తతే-అన్యతరేణైవ వధ్యం త్వాం హన్తుం శక్నుయామిత్యర్థః. కిన్తు తథాపి మమ తపసాపి అద్య సోఢం క్షాన్తం - లోపభయాదితి భావః. భుజోష్మణాచ బాహుబలేనాపి సోఢం - ప్రబలానాం దుర్బలైర్యుద్ధస్య లజ్జాకరత్వాదితిభావః. యద్యస్మాదితి తత్తస్మాదితివా యోజ్యం. ౯౪. ఇతీతి. ఇత్యుక్తప్రకారాం అన్తర్మనసి దర్పరసస్య పరీవాహః 'ఉపకుల్యాజలోచ్ఛ్వాసాః పరీవాహః'

ర్వరసపరీవాహవేణీమివ వాణీ మాకర్ణ్య క్షోణీధరధన్వాపి సస్మితం ప్రత్యభాణీత్. ౯౫. ప. మృదుబుద్ధిరంగవచసైవ లక్ష్యసే మృగహింసనం విపినసీమనీదృశం, శబర స్వధర్మ ఇతి పఠ్యతే బుధై శ్శబరస్య వావద తపోధనస్య వా. ౯౬. గ. తత్స్వకులాచారాదప్రమాద్యతే మహ్యామయుక్తకారిణాపి త్వయా కియద్దూరం ప్రకాశ్యతే తపసి బాహావప్యాహోపురుషికా. ౯౭. ప. సందృశ్యతే ఖలు తపస్తవ శుద్ధమేతద్యజ్జంతుహింసనవిధౌ దృఢబద్ధకచ్ఛం, ఆస్తామిదం భుజబలం చ మృగాత్య

ఇత్యమరః. తస్య వేణీం ప్రవాహమివ స్థితాం తస్యమునేరర్జునస్య వాణీం వాక్యమాకర్ణ్య - క్షోణీధరధన్వాపి క్షోణీధరో మేరుః ధనుశ్చాపో యస్య సశివోఽపి. సస్మితం యథాతథా ప్రత్యభాణీత్ ప్రత్యుక్తవాన్ - ప్రతిపూర్వాద్భణతేః కర్తరి లుఙ్. ౯౫. మృదుబుద్ధిరితి. అఙ్గ హే అర్జున 'అఙ్గేత్యామన్త్రణేఽవ్యయ'మిత్యమరః. త్వం వచసైవ మృద్వీ శాన్తా బుద్ధిర్యస్య తథోక్తో లక్ష్యసే దృశ్యసే-నతు శీలేనేత్యర్థః. యతో విపినసీమని ఈదృశం ఏవంవిధం మృగహింసనం శబరస్య స్వధర్మః స్వీయః ధర్మః కులధర్మ ఇతి బుధైర్విద్వద్భిశ్శతశః బహువిధంపఠ్యతే - ఉత తపోధనస్య స్వధర్మ ఇతి పఠ్యతే వా - శతశ ఇత్యుభయత్ర యోజ్యం - వద బ్రూహీత్యత్ర వాక్యార్థః కర్మ-పఠతేః కర్మణి లట్ - మఞ్జుభాషిణీ. ౯౬. తదితి. తత్ తస్మాన్మృగహింసనస్య శబరధర్మత్వాద్ధేతోః స్వకులస్య శబరకులస్య ఆచారాద్ధర్మాదప్రమాద్యతే - తమత్యజత ఇత్యర్థః జుగుప్సావిరామేత్యాదినా అపాదానత్వం - మహ్యం మాం ప్రతీత్యర్థః - అయుక్తం కులశీలానుచితం మృగహింసనం కరోతీతి కారిణా త్వయాపి - తపసీవ బాహావపి ఉభయత్ర ఆహోపురుషికా ఆత్మోత్కర్షాభిమానః 'ఆహోపురుషికా దర్పాద్యాస్యాత్సమ్భావనాత్మనీ'త్యమరః. కియద్దూరం ప్రకాశ్యతే ఇతి కాకుః. కించిదపి న ప్రకాశనీయేత్యర్థః. పరిత్యక్తకులధర్మాణాం కింనామ తపః కోనామ బాహుప్రతాప ఇతి భావః. ౯౭. సందృశ్యత ఇతి. హే మునే యత్ తవ తపః జన్తూనాం ప్రాణినాం హింసనవిధౌ వధకర్మణి విషయే - దృఢంయథాతథా బద్ధః కచ్ఛః మధ్యబన్ధనపట్టః యేన తథోక్తం దృఢసఙ్కల్పమిత్యర్థః. తదేతత్తవ తపః శుద్ధం నిర్దోషంసత్ సందృశ్యతే ఖల్వితి కాకుః. న సందృశ్యత ఏవేత్యర్థః. కించేతిచార్థః. యత్తవ భుజయోర్బలం అస్మిన్మృగస్య వరాహస్య అత్యయే హింసాయాం విషయే-మేమమ సంబన్ధినః శరస్య సాహాయ్యకం త్వత్కృతసహాయకృత్యం ఉపజీవతి అపేక్షత ఇత్యర్థః. తత్ ఇదం తవ భుజబలమపి ఆస్తాం తిష్ఠతు - దిగితియావత్ - మయ్యముఞ్చతి బాణం నహాస్యాదేవ

యేఽస్మింత్సాహాయ్యకం యదుపజీవతి మే శరస్య. ౯౮. ప. ఈదృశీం
వచనరీతిముపాస్య స్నేహి సాంత్వయ కియానసి మే త్వం, అక్ష్ణి కించిదరు
ణేఽస్మి జగత్యా మంతకోఽపి మదతీవ బిభీయాత్. ౯౯. గ. ఇతి శంక
రస్యాహంకారవాదేన సాతంకః కురుకులశశాంకః పునరపి గిరం కామ
ప్యంకురయామాస. ౧౦౦. ప. యస్మాద్వనేచరకులాధమ జల్పసి త్వమేవం
మనఃపులకయంస్స్వజనస్య దృష్టః, తస్మాదసంశయముపాంతజుషః కిరా

త్వద్బాణో వరాహమిత్యర్థః. ౯౮. ఈదృశీమితి. హే మునే కింబహునా ఈదృశీం
శాపస్యవేత్యాదిప్రకారాం వచనానాం రీతిముపాస్యన్ త్యజంత్సన్ ఏహి సమీప
భాగమాగచ్ఛ - సాంత్వయ అపరాధినం త్రాయస్వ మామిత్యనునయ - మే మాం
ప్రతీత్యర్థః. త్వం కియానసి - తృణప్రాయఇత్యర్థః. యతః మమ అక్ష్ణి లోచనే కించి
దీషత్ అరుణిమా యస్య తథోక్తే - మనాక్ఛోణాయమానేసతీత్యర్థః. కోపాదితిభావః.
జగత్యాం లోకే అన్తకోమృత్యురపి మత్ మత్తః అతీవ భృశం బిభీయాత్ త్రస్యేత్
కిముతాన్యఇత్యర్థః. అత్ర అన్తకస్యాపి మల్లోచనశోణిమ్నా భయోత్పత్తౌ కిముత భవా
దృశాం క్షీణసారాణామిత్యర్థాన్తరస్య కైముత్యేన సిద్ధేరర్థాపత్తిః. ఏవం లోచనారు
ణ్యమాత్రేణాన్తకత్రాసరూపవాక్యార్థస్య సాన్త్వవాదకరణం ప్రతి హేతుత్వాద్వా
క్యార్థహేతుకం కావ్యలింగంచ - ద్వయోరేకవాచకానుప్రవేశసఙ్కరః. స్వాగతా.
౯౯. ఇతీతి. ఇత్యుక్తప్రకారేణ శంకరస్య కపటశబరస్య సంబన్ధినా అహఙ్కారవా
దేన తిరస్కారవాక్యేన సాతఙ్కః కిమయం జగద్విలక్షణో భవేదితి సవితర్కః సస
న్తాపోవా. ని. 'రుక్తాపశఙ్కాస్స్వాతఙ్క' ఇత్యమరః. కురుకులస్య శశాఙ్కః చన్ద్రోఽ
ర్జునః పునరపి కామప్యవాచ్యాం గిరం వాచం ఏవం వక్ష్యమాణప్రకారేణ అఙ్కుర
యామాస ఉవాచేత్యర్థః. ౧౦౦. యస్మాదితి. హే వనేచర కులాధమ ఆరణ్యకాప
శద - దృష్టస్త్వం స్వజనస్య కిరాతాదేః మనఃపులకయన్ హర్షయంత్సన్ యస్మా
త్కారణాదేవముక్తప్రకారం జల్పసి వదసి - తస్మాదుపాన్తజుషః సమీపవర్తిన్యాః
కిరాత్యాః త్వత్పత్న్యాః తాటఙ్కం కపోలస్యమిత్రం సహచారిణం న సహసే -
కపోలం తాటఙ్కభూషితం నక్షమసఏవేత్యర్థః - అసంశయం ధ్రువం - త్వన్మర
ణేన తద్వైధవ్యం జనయసి - త్వామద్యాహం నిహన్మీతివా పరమార్థః. వీరరసానుగు
ణ్యేన ప్రస్తుతోఽర్థోఽయం-వాస్తవార్థస్తు హేవనేచర యస్మాదేవం మృదుబుద్ధిరక్ష్ణీ
త్యాదినా కులాధమేతి జల్పసి మృగహింసనేన త్యక్తకులధర్మతయా కులాధమత్వేన
మాం కథయసఇత్యర్థః. తస్మాత్కిరాత్యాస్తాటఙ్కమేవ ఏకం తాటఙ్కమాత్రం కపో

త్యాస్తాటంకమేవ సహాసేన కపోలమిత్రం. ౧౦౧. ప. తాదృగ్వచశ్శ్రవణదాహి మునేర్నిశమ్య సర్వే గణా హృది రుషా నిజిఘాంసవోఽపి, దేవ్యా విలోక్య వదనం స్మితగర్భగండం తూణార్ధకృష్టవిశిఖేన కరేణ తస్థుః. ౧౦౨. ప. అథ భిల్లమల్లకురువల్లభావుభౌ పరిఫుల్లభల్లకులశల్యపల్లవైః, స్థగితావలోకసరణిం దివౌకసాం సమరంభయంకరజవం వితేనతుః ౧౦౩. ప. శ్లథబంధగరుద్భిరేష బాణైః శ్రవణాలంబిజపాక్షసూత్రఘర్షాత్, ప్రమథేశమవాకిరత్తదీయాం ప్రతిమాలింగమివ ప్రసూన

లమిత్రం తద్భూషణం నసహాసే కిం త్వద్వీరవాదమపీదృశం తద్భూషణం కరోషీత్యర్థః. అథవా తాటఙ్కం కపోలమిత్రం న సహాసేఏవ-కింతు త్వద్వీరవాదమేవేత్యర్థః. తదా కర్ణనకౌతుకినాం కర్ణావరణభయా త్తత్త్యాజ్యసే ఇతిభావః. అత్ర భగవతః పరిహాసేఽపి సనానుచితః 'అపికుశలీనీ ప్రేతావాసస్థలీసహవాసినః ప్రమథపతయః కచ్చిజ్జీర్ణః సుఖీ కిముశాఙ్కరః, అపిచ సులభా భిక్షా స్యాత్ జగత్త్రయనా హే నఖలు శిథిలప్రాన్తః కిన్తే గజాజినకమ్బళ'ఇత్యాదౌ బిల్హణాదిభిర్మాహేశ్వరస్తుతిషు తస్యాపి ప్రదర్శితత్వాదితి. ౧౦౧. తాదృగ్వచఇతి. తాదృగుక్తవిధం శ్రవణే దహతీతి తద్దాహి కర్ణకఠోరం - తాచ్ఛీలికో ణినిః - మునేరర్జునస్య వచోనిశమ్య సర్వేగణాః ప్రమథాః రుషా కోపేన హృది మనసి నిహన్తుమిచ్ఛవః సన్తః - స్మితం గర్భే మధ్యే యయోస్తౌ స్మేరౌ గణ్డౌ కపోలౌ యస్యతత్ - దేవ్యాః పార్వత్యాః వదనం విలోక్య-తూణాత్ నిషఙ్గాదర్ధం కృష్టః విశిఖః బాణః యేన తేన శరేణ ఉపలక్షితాస్తస్థుః- దేవ్యా అపరాధభయాదితి భావః. అత్ర పుత్రవత్సలదేవీస్మేరాననావలోకనస్య విశేషణగత్యా గణానాం బాణమోచనౌదాసీన్యం ప్రతిహేతుత్వాత్పదార్థహేతుకం కావ్యలింగమలఙ్కారః. ౧౦౨. అథేతి. భిల్లమల్లః కిరాతశ్రేష్ఠః కురువల్లభోఽర్జునశ్చ ఉభౌ పరిఫుల్లైః అతిప్రకాశైర్భల్లానాం బాణవిశేషాణాం కులానాం సమూహానాం శల్యాని అగ్రాణి పల్లవానీవేత్యుపమా - ఏకత్ర ప్రేమాన్యత్ర ప్రభావాతిశయం చ ధ్వనయతి - తైః స్థగితాచ్ఛన్నా అవలోకసరణిర్వీక్షణమార్గః యాభ్యాం తథోక్తౌ సన్తౌ భయఙ్కరః జవః శరాదానాదౌ లాఘవం యస్మిన్తథోక్తం సమరంవితేనతుః చక్రతుః - మఞ్జుభాషిణీవృత్తమ్. ౧౦౩. శ్లథేతి. ఏషోఽర్జునః శ్రవణే కర్ణే ఆలమ్బినా జపస్యాక్షసూత్రేణ జపమాలికయా ఘర్షాత్ శ్లథాశ్శిథిలాః బద్ధాః బన్ధనాని యేషాం తాదృశాగరుతః-కఙ్కాదిపత్త్రాణి యేషాంతైర్బాణైః - ప్రమథేశం కపటశబరం తదీయం ప్రమథేశసంబన్ధి ప్రతిమామయం లిఙ్గమగ్ర్యారూపం ప్రసూనపుఞ్జైరివ అవాకిరదాచ్ఛాదితవాన్ - అత్రా

పుంజైః. ౧౦౪. స. సరుషీవ హారే వికృష్టచాపే సశరం శైలసుతాపి జాతశంకా, మఘువత్సుతమంగళాయ దేవీ మనసా యాత ఇషుశ్రుతిం జజాప. ౧౦౫. స. ససంభ్రమాకృష్టధనుర్గుణోఽపి శంభుః కృపాంభోనిధిరింద్రసూనౌ, సంబద్ధమాత్రాన్కతిచిచ్ఛ దేహే చక్రేఽపరాద్ధాన్కతిచిచ్ఛ బాణాన్. ౧౦౬. స. విగాహ్య శంభుం విజయస్య బాణాః పునః పదత్వం పుపుషుర్న దృష్ట్యోః, సముదుదారాదభిగమ్య లుబ్ధం సమార్గణా యాంతి ఖలు ప్రకాశం. ౧౦౭. స. నిస్స్వే నిషంగయుగళే

ప్యుపమయా బాణానాం పుష్పమార్దవాపాదనో భగవతః ప్రభావాతిశయఇతి ధ్వననాదలఙ్కారేణ వస్తుధ్వనిః. ౧౦౪. సరుషీతి. హారే శబరే సరుషీవ సవస్తుతః క్రుద్ధ ఇత్యర్థః. సశరంయథాతథా వికృష్టచాపేసతి - శైలస్యసుతాపి పార్వత్యపి శైలవచ్చైచలపుత్ర్యాధీరత్వం సూచయతి-జాతాశఙ్కా కింసత్యం ప్రహరతీతి వితర్కః యస్యాస్తథోక్తాసతీ మఘువత్సు తస్యార్జునస్య మఙ్గళాయ క్షేమార్థం 'యాతఇషుః'తి శ్రుతింమనసా జజాప దధ్యా-పుత్రవాత్సల్యస్య తస్మిన్ పూర్వముక్తత్వాదితిభావః. "యాతఇషుశ్శివతమాశివంబభూవతేధనుః. శివాశరవ్యాయాతవతయానోరుద్రమృడయే" తిశ్రుతిః - అర్థస్తు రోదయతి జగద్రోహిణ ఇతి హేరుద్ర తే తవ యా ఇషుః బాణఃశివతమా అతిశయశుభప్రదా బభూవ - యత్తే ధనుశ్శివం బభూవ - యా తవ శరవ్యా లక్ష్యం శివా బభూవ-తయా ఇష్వా తేన ధనుషా తయా శరవ్యయాచనోఽస్మాన్మృడయ సుఖయ - న మారయేత్యర్థః. ౧౦౫. ససంభ్రమేతి. ససంభ్రమంయథాతథా ఆకృష్టధనుర్గుణోఽపి ఇన్ద్రసూనౌ అర్జునే విషయే-కృపామ్భోనిధిః శమ్భుః కతిచిత్ బాణాన్ దేహే అర్జునశరీరే సంబద్ధమాత్రాన్ స్పృష్టప్రాయాన్ కతిచిద్బాణాన్ అపరాద్ధాన్ లక్ష్యచ్యుతాన్ చక్రే. సి. 'అపరాద్ధపృషత్కోఽసౌ లక్ష్యాద్యశ్చ్యుతసాయక'ఇత్యమరః. అత్ర దయాసముద్రత్వస్య విశేషణగత్యా శరాణాం స్పర్శమాత్రలక్ష్యచ్యుతికరణద్వయం ప్రతి హేతుత్వాత్పదార్థహేతుకం కావ్యలింగం. ౧౦౬. విగాహ్యేతి. విజయస్యార్జునస్య బాణాః శమ్భుం విగాహ్య ప్రవిశ్య పునః దృష్ట్యోః పదత్వం నేత్రవిషయత్వం న పుపుషుః న పుష్యన్తిస్మ - అన్తర్హితా బభూవురిత్యర్థః. తథాహి మార్గణాః యాచకాః బాణాశ్చ ఉదారాత్ మహతః దాతుశ్చ నరాన్తనుహ్యాదర్జునాచ్చ - తం త్యక్త్వేతిల్యబ్లోపేపఞ్చమీ. లుబ్ధం కృపణంకిరాతంచ అభిగమ్య ప్రాప్య - ప్రకాశం లోచనగోచరత్వంచ న యాన్తిఖలు - సామాన్యేన విశేషసమర్థనరూపోఽర్థాన్తరన్యాసః శ్లేషసంకీర్ణః. ౧౦౭. నిస్స్వఇతి. నిషఙ్గయోస్తూణీర

నితరామమర్షీ చాపేన మూర్ధ్ని గిరిశం పురఏవ దేవ్యాః, పార్ష్ణిప్ర
ముక్తధరణిః ప్రజహార వేగాత్కుర్వన్ప్రణం సకుటిలం శశిఖండమిత్రం. ౧౦౮. స. ధనుషాభిహతాత్సముత్థితైర్గరకన్యారమణస్య మస్తకాత్,
విపులైరివ రక్తశీకరైర్వ్యనిపేతే మణిభిః ఫణాభృతామ్. ౧౦౯. స.
దేవస్య తస్య జగతాం జనకస్య చిత్తే పార్థప్రహారజనుషః ప్రమదాంబురాశేః, భూషాధునీతటభువి ద్విపవక్త్రబాల్యవప్రక్రియాభిరుదితః ప్ర

యోర్యుగళే నిస్స్వే బాణధనుషీ న్యస్యతీతి - నితరామమర్షీ క్రుద్ధః సోఽర్జునః. కుటిలం అతఏవ శశిఖణ్డస్య శిరస్థస్య మిత్రం సదృశం సహవర్తి చ ప్రణం కుర్వన్ కరిష్యం
త్సన్నితి - వర్తమానసామీప్యే వర్తమానకాలత్వం - వేగాత్పార్ష్ణిభ్యాం గుల్ఫాధోభాగాభ్యాం ప్రముక్తా భూర్యేనతథోక్తః పాదాగ్రమాత్రావస్థితస్సన్నిత్యర్థః. ఉన్న
తత్వాచ్ఛివస్యేతిభావః. యత్తు రుద్రస్థితి దేశం ప్రతిధావన్నిత్యర్థః. ఇతి నృసింహః.
తన్న - పార్ష్ణిత్యాగేన ధావనలక్షణాయా ముక్తస్వారస్యాయోగాత్ - ప్రత్యుత అర్థమన్తర్వేద్యర్థం బహిర్వేదిమినోతీతిన్యాయేన వేదిబహిర్భాగయోర్మధ్యదేశస్యేవో
క్తార్థస్యైవ లక్షణీయత్వాత్ - దేవ్యాః పార్వత్యాః పురస్సమక్షమేవేతి కారుణ్యోక్తిః చాపేన గాణ్డీవేన గిరౌ కైలాసే శేతఇతి గిరిశం శమ్భుం శిరసి మూర్ధ్ని
ప్రజహార తాడితవాన్ - శూరాణాం యావజ్జీవితం రణోత్సాహ ఇతిభావః. ౧౦౮.
ధనుషేతి. ధనుషా గాణ్డీవేన అభిహతాత్ గరకన్యారమణస్య పార్వతీపతేః మస్తకాచ్ఛిరసః సముత్థితైరుద్గతైః ఫణాభృతాం భూషాసర్పాణాం మణిభిశ్శిరోరత్నైః విపులై
ర్మహద్భిః రక్తశీకరైశ్శోణితబిన్దుభిరివేత్యుత్ప్రేక్షా - వినిపేతే నిపతితం - పదతేర్భావేలిట్ - యత్త్వత్ర అర్జునధనుః ప్రహారేణ రుద్రశిరసో రక్తాని తచ్ఛిరస్థసర్పరూప
భూషణమణయోన్యపతన్నితి ఇవకారస్యసముచ్చయబోధకత్వమాహ — నృసింహః. భువి
మహతాం రక్తపాతస్య లోకమాత్రాశ్రేయస్కరత్వోక్తేః అగ్రే అర్జునస్య జగదీశ్వర
ప్రసాదరూపశ్రేయోవర్ణనాసంగత్యా తదీయశివపద్వేషపలసితమేవైతదితి నాస్మాకం
చోద్యావకాశః. నైతాళీయం. ౧౦౯. దేవస్యేతి. జగతాం సర్వలోకానాం జనకస్య
పితుః అతఏవ తస్యదేవస్య శమ్భోశ్చిత్తేమనసి - భూషాధున్యాః శిరోభూషణభూత
గఙ్గాయాః తటభువి తీరదేశే శిరోరూపే-ద్విపవక్త్రస్య వినాయకస్య బాల్యాయా వప్ర
క్రియాః తటోత్ఖాతక్రీడాః తాభిః ఉదితః జనితః ప్రమదస్సన్తోషః పార్థేన ప్రహా
రాత్ గాణ్డీవతాడనాత్ జనుః జన్మ యస్య తస్య ప్రమదస్యైవామ్బురాశేస్సముద్రస్య
సంబన్ధీ కణః సూక్ష్మలేశోఽభూత్ - నలోఽస్యత్ర పుత్రనాతస్యార్థకత్వాదతివేలం జేప

మదః కణోఽభూత్. ౧౧౦. గ. స గాణ్డీవదణ్డోఽపి ఖాణ్డవే తక్షకవధూవధసాధనతయా చిరమయమస్మత్కులవిరోధీతి క్రోధనైస్తస్య దేవస్య జటావనకుటుమ్బిభిః కుణ్డలిభిర్భక్షిత ఇవ తత్క్షణం నాలక్ష్యత. ౧౧౧. గ. తతోఽయం దైవవిపర్యయః కిముతాముష్య మాయా కిమితి చిన్తాపరతన్త్రేణాఽపి ధైర్యవదత్తహాసోత్సాహేన తిష్ఠ తిష్ఠ జడాత్మన్నేవమర్జునం నిర్జిత్య యశోఽర్జితుమిచ్ఛసీతి కృతతర్జనేన సితవాహనేన వృషవాహనం ప్రతి నియోద్ధుమారేభే. ౧౧౨. ప. పరుషే మునిముష్టితా

స్తుష్టోఽభవదిత్యర్థః. యత్తు భూషణరూపేణ వర్తమానాయా గఙ్గాయాస్తటభూతే స్వశిరస్యేవ వినాయకస్య గజాననత్వాత్తదీయ వప్రక్రీడాయాం కిఞ్చిదపి వేదనా న జాతేతి తాత్పర్యమితి నృసింహః. తత్ తదీయ శివవిద్వేషితావిలసితమేవ - యతః పార్థప్రహారవేదనాయాః ప్రసక్తిహాస్యాయాః విఘ్నేశవప్రక్రియా వేదనాధిక్యవర్ణనాద్వాత్సల్యరససంవిధానసంరమ్భిణః కవేస్తాత్పర్యానురోధిత్వాత్ ప్రమదశబ్దేన వేదనాలక్షణాయాం ముఖ్యార్థబాధాదితి హేతుత్రయాభావాచ్చేతి. ౧౧౦. స ఇతి. సః ప్రహారసాధనం గాణ్డీవదణ్డోఽపి ఖాణ్డవే తద్దాహకాలే ఇత్యర్థః. తక్షకస్య వధ్వాః వధే సాధనతయా చిరం బహుకాలాదస్మాకం కులస్య విరోధీ శత్రుః ఇతి హేతోః క్రోధనైః క్రుద్ధైః తస్య దేవస్య శమ్భోః జటా ఏవ వనం తస్మిన్ కుటుమ్బిభిః నివాసిభిః కుణ్డలిభిః సర్పైర్భక్షిత ఇవేత్యుత్ప్రేక్షా- తత్క్షణం ప్రథమప్రహారక్షణ ఏవ నాలక్ష్యత నదృష్టః. అర్జునేనేతి శేషః. భగవతః ప్రభావాత్సోఽప్యన్తర్హితోఽభూదిత్యర్థః. లక్షతేః కర్మణి లఙ్. ౧౧౧. తత ఇతి. తతః గాణ్డీవస్యాప్యన్తర్ధానాద్ధేతోః అయం బాణచాపతిరోధానం దైవవిపర్యయః దైవప్రాతికూల్యం కిం? ఉత అముష్య కిరాతస్య మాయా ఐన్ద్రజాలికం కిం? ఉభయత్ర కింశబ్దో వితర్కే- ఇత్యుక్తప్రకారేణ చిన్తాయాః పరతన్త్రేణ పరాధీనేనాపి- ధైర్యేణ సుఖే దుఃఖే వా అవికృతచిత్తత్వాత్మకేన సత్తహాస్తః కృతావహాస్యః ఉత్సాహః మరణోద్యమో యస్య తేన- హే దురాత్మన్ దుఃఖభాగిన్ అత్తః స్వరూపం యస్యేతి చ తిష్ఠ తిష్ఠ- ఏవం బాణచాపతిరోధాపనేనేత్యర్థః. అర్జునం నిర్జిత్య యశః కీర్తిమార్జితుం సంపాదయితుమిచ్ఛసీతి కాకుః. త్వదిచ్ఛా నిష్ఫలైవేత్యర్థః. ఇత్యుక్తప్రకారం కృతం తర్జనం భర్త్సనం యేన తేన సితవాహనేనార్జునేన వృషవాహనం శివం ప్రతి నియోద్ధుం తేన సహ బాహుయుద్ధం కర్తుమిత్యర్థః. ఆరేభే ఉపక్రాన్తం - రభతే ర్లిట్. ౧౧౨. పరుష ఇతి. పరుషే అతికఠినే మునేరర్జునస్య ముష్టితాడనే- లుబ్ధకస్య మాయాకిరాతస్య [illegible] వక్షోవామభాగే దేవ్యాస్సంబన్ధిని పతితే [illegible]

డనే పతితే లుబ్ధకవామవక్షసి, శిథిలాజగళః కిరాతికాయాః స్సితగుంజామణిహారయష్టయః. ౧౧౩. ప. ఉపవాసకృశే భృశం మునే రురసి స్వీకృతముష్టిమార్దవః, ప్రజహార హరోఽపి పీడనాత్పరిహర్తుం స్వమివాస్య హృద్గతం.౧౧౪.గ. ఇతి పరస్పరముష్టిప్రహారవృష్టిపరిమృష్టవనకుసుమపరాగభస్మాంగరాగౌ సరభసమేకేన బాహునా జటాసుగృహీత్వా ఽపరేణబాహునా వలయితకంఠనాళౌ తౌ శబరతపోధనౌ యదా మహత్యామధిత్యకాయాం మాపతతాం, తదా ఝడితి ఘటితద్వారదరీగర్భనిరుద్ధసిద్ధమిథుననిబద్ధహాహాకార స్తీరవనదూరోత్సర్పి వీచీవేగోత్పాటితాకృష్టమునిజనపర్ణశాలాసహస్రసురస్రవంతీపూరోదర్వీకరవిభుకంధరాఖ

సతి శిథిలాః శ్లథాః కిరాతికాయాః పార్వత్యాః సంబన్ధిన్యః సితగుఞ్జామణిమయ్యః హారయష్టయః సరాః జగళుః గళన్తిస్మ. అర్ధనారీశ్వరస్య దేవస్య వక్షో వామదేశాద్దేవీ వక్షసోఽనతిరేకాదితిభావః. ఔపచ్ఛన్దసికం. ౧౧౩. ఉపవాసేతి. హరోఽపి ఉపవాసేన అనశనవ్రతేన కృశే మునేరర్జునస్య ఉరసి అస్యార్జునస్య హృద్గతం మనసిస్థితం స్వమాత్మానం పీడనాత్ ప్రహారవ్యథాతః పరిహర్తుం మోచయితుమివేత్యుత్ప్రేక్షా - భృశంస్వీకృతం ముష్టౌ తత్ప్రహారఇత్యర్థః. మార్దవం శైథిల్యం యేన తథోక్తస్సన్ ప్రజహార తాడితవాన్. ౧౧౪. ఇతీతి. ఇత్యుక్తప్రకారేణ పరస్పరం ముష్టిప్రహారై రేవ వృష్ట్యా వర్షేణ పరిమృష్టౌ క్షాళితౌ వనకుసుమపరాగమయో భస్మమయశ్చ అఙ్గరాగః యయోస్తౌ ఏకేన బాహునా జటాసుసరభసం గృహీత్వా అపరేణబాహునా వలయితం వేష్టితం కణ్ఠనాళం యాభ్యాంతౌ - పరస్పరమిత్యత్రాపి యోజ్యం - తౌ శబరతపోధనౌ కిరాతార్జునౌ మహత్యాం అధిత్యకాయాం హిమశైలోర్ధ్వభూమౌ యదా ఆపతతాం పతతస్మ-తదా తావదేవాయం ఉర్వీధరపతిర్హిమవాన్ ఝడితి సత్వరం ఘటితం పిహితం ద్వారం యాసాం తాసాం-తత్పతనక్షోభాదితిభావః. సర్వత్ర దరీణాం కన్దరాణాం గర్భేషు మధ్యేషు నిరుద్ధాః సిద్ధానాం దేవయోనివిశేషాణాం మిథునైర్ద్వన్ద్వైర్నిబద్ధా ఉదీరితాః హాహాకారాః యస్మిన్ స్తథోక్తః-తీరయోర్వనేషు దూరముత్సర్పిణీనాం వ్యాపృన్తీనాం వీచీనాంతరఙ్గాణాం వేగేన ఉత్పాటితాన్యున్మూలితాని ఆకృష్టానిచ మునిజనానాం పర్ణశాలా సహస్రాణి యేనతాదృశః సురస్రవన్త్యాః గఙ్గాయాః పూరః ప్రవాహః యస్మిన్ స్తథోక్తః-దర్వీకరాణాం సర్పాణాం విభోశ్శేషస్య కన్ధరాణాం గ్రీవాణాం ఖర్వీకరణే భుగ్నీకృతౌ

ర్వీకరణపటుతరభారోఽయముర్వీధరపతిరాసీత్. ౧౧౫. ప. అవాఙ్ముఖత్వేననిపాత్య శంభునా సముజ్ఝితోఽయం దదృశే విమోహితః,తవాద్య జామాతరిమే దశామిమాం నివేదయేత్యద్రిమివ బ్రువన్రహః. ౧౧౬. ప. పార్థస్య తస్య భుజయోః పరమేశ్వరోఽసౌ వీర్యం విలోక్య యుధి విస్మయమానచేతాః, చాపవ్రణే సురనదీకణసేకశీతం కాముత్పులకత్స్ఫురజన్ముహురకంపయ దుత్తమాంగం. ౧౧౭. గ. తథావిధ ఏవాసౌ చిరాదాచరితచేతనాస్వాగతాచార శ్శనైరుత్థాయ పురతో ఘంటాభరణఘణాత్కారణసహచరేణ కంఠగర్జితేన కర్ణయోఃకల్పితసుధారసమోతే మ

పటుస్సమర్థః భారః యస్యతథోక్తశ్చాసీత్ - యత్తూక్తవిధేయత్రయస్య ఉపసర్జనత్వేన నృసింహః ప్రలపితవాన్ తదవిమృష్టవిధేయాంశత్వదోషాపత్తేరుపేక్ష్యం. ౧౧౫. అవాఙ్ముఖత్వేనేతి. శంభునా కిరాతవేషిణా అవాఙ్ముఖత్వేన నిపాత్య అధోముఖం యథాతథా నిపాత్య పాతయిత్వేత్యర్థః. సముజ్ఝితస్త్యక్తః బాహుభ్యామితి భావః అతఏవ విశేషేణ మోహితో మూర్ఛాంగమితోఽయమర్జునః. హే అద్రే తవజామాతరి కన్యాభర్తరి శమ్భౌ నిపనమే - మే మమ ఇమాం దశాం అవస్థాం నివేదయ విజ్ఞాపయ ఇత్యుక్తప్రకారం అద్రిం హిమగిరిం ప్రతి రహః బ్రువన్ కథయన్నివేత్యుత్ప్రేక్షా-దదృశే దృష్టః తత్రత్యైరితిశేషః. ౧౧౬ పార్థస్యేతి. అసౌ పరమేశ్వరః శమ్భుః యుధి యుద్ధే తస్య పార్థస్య భుజయోర్వీర్యం విలోక్య - విస్మయమానం చేతః యస్య తథోక్తస్సన్ అతఏవ చాపేన గాణ్డీవేన యద్వ్రణం తస్మిన్ సురనదీకణైః గఙ్గాజలబిన్దుభిస్సేకే ఉక్షణే విషయే శశ్వ[illegible]ం [illegible]తర్కమపి ఉత్స్ఫురజన్మగణయాం త్సన్ ఆర్ద్రవ్రణే శీతజలసేకస్యాతివేదనాకరత్వమపి అచిన్తయన్నిత్యర్థ ఇతియావత్ - ఉత్తమాఙ్గం శిరఃముహురకమ్పయత్ - శ్లాఘయామాసేత్యర్థః. అత్ర యుద్ధే తాదృగ్భుజవీర్యవిలోకనజనితవిస్మయస్యవిశేషణగత్యా తథావిధశిరఃకమ్పనహేతుత్వాత్కావ్యలిఙ్గభేదః. ౧౧౭. తథావిధఇతి. తథావిధః అవాఙ్ముఖం పతితఏవాసౌ అర్జునః చిరాదాచరితః కృతః చేతనాయాస్సంజ్ఞాయాః స్వాగతాచారః సుఖాగమనక్రియా యస్మిం స్తథోక్తస్సన్ శనైరుత్థాయ - పురతః అగ్రే ఘణ్టానాం గ్రైవేయాణాం ఘణఘణాత్కారస్య సహచరేణ మిత్రేణ - తన్మిశ్రితేనేతి యావత్. కణ్ఠస్య గర్జితేన హుఙ్కారరవేణ - కర్ణయోః కల్పితస్సుధారసస్య అమృతస్య మోక్షః వర్షం యేన తస్మిన్ మహోక్షే వృషభరాజే నిషేదివాంసం సమాసీనం భుజయోర్మూలాభ్యాం ప్రసారితస్య గిరిజాయాః పార్వత్యాః పాణియుగళస్య నఖాఙ్కురాణాం ఘోరణ్యా పఙ్క్త్యా ద్విగుణీకృతైర్హార

హాసే నిషేదివాంసం, భుజమూలప్రసారితగిరిజాపాణియుగనఖాంకు
రధోరణీద్విగుణీకృతహారమణిరమణీయవక్షసం, పారిషదగణాంజలికమల
వనమధ్యరాజహంసాయమానం, మార్దవభరితశార్దూలచర్మనిర్మితపల్ల్య
యనపర్యంకోపరిభాగతిర్యగర్పితైకచరణపల్లవసంవాహనపరేణ శిలాద
కుమారేణ చ దర్పదుర్లలననివారణాయ ముఖబద్ధకనకశృంఖలేన నిరు
ధ్య ముహుర్ముహుః కరపుటాస్ఫాలితకకుదశృంగేణ భృంగిరిటినా చ
లక్ష్యమాణోభయపక్షభాగం, గాండీవదండతాడనపరిపీడితం చూడాశ
శిన మాశ్వాసయితు మవతరద్భిరుడునికరైరివ సురతరుకుసుమవర్షై రవ
కీర్యమాణం, జటాభసితకుశచీరధారిభి స్తైరేవ చతుర్భిరామ్నాయ

మణిభిః మౌక్తికైః రమణీయం వక్షః యస్య తథోక్తం-పారిషదానాం గణస్య ప్రమథ
సమూహస్య అఞ్జలీనామేవ కమలానాం వనస్య మధ్యే రాజహంసవదాచరన్తం
రాజహంసాయమానం - క్యఙన్తాల్లటశ్శానచ్ - మార్దవభరితేనాతిమృదునా శార్దూ
లచర్మణా నిర్మితస్య పల్ల్యయనస్య వాహనపృష్ఠాస్తరణస్యైవ పర్యఙ్కస్య శయ
నస్య ఉపరిభాగే - 'పల్ల్యయనపల్లవే'తిపాఠే పల్ల్యయనం పల్లవమివేత్యుపమితస
మాసః. తిర్యగర్పితస్య న్యస్తస్య చరణః పల్లవఇవ తస్య సంవాహనే మృదుమర్దనే
పరేణ వ్యాపృతేన శిలాదకుమారేణ నన్దికేశ్వరేణచ-దర్పాత్ దుర్లలనస్య నివారణాయ
ముఖే వక్త్రే బధ్యతఇతి బన్ధనేన కనకమయేన శృంఖలేన ఖలీనేన నిరుధ్య ముహుర్ముహుః
కరపుటేన పుటీకృతహస్తేన ఆస్ఫాలితం ఆశ్వాసార్థం పరామృష్టం కకుదస్యశృఙ్గం ఉప
రిభాగః యేనతేన భృఙ్గిణా ప్రమథవిశేషేణ చ ద్వాభ్యామాలక్ష్యమాణౌ ఉభౌ పక్ష
భాగౌ పార్శ్వదేశౌ యస్య తం లక్ష్యమాణోభయపక్షభాగం - గాణ్డీవదణ్డతాడ
నేన పరిపీడితం చూడాయాం శశినం (ఖాచన్ద్ర)మాశ్వాసయితుం అవతరద్భిః ప్రోప్లు
వద్భిః ఉడూనాం నక్షత్రాణాం నికరైరివ స్థితైః సురతరుకుసుమానాం వర్షైః అవకీర్య
మాణం వ్యాప్యమానం-జటాః భస్మ కుశాశ్చీరాణిచ ధరన్తీతి తద్ధరైః తైః కైరాతస్వరూ
పధారిభిరేవ చతుర్భిరామ్నాయపురుషైర్వేదపురుషైః పఠితః పఠ్యమానః కీర్త్య
మానః శతరుద్రీయం రుద్రాధ్యాయఏవ బిరుదప్రబన్ధః యస్యతథోక్తం - సవిధం
సమీపం యథాతథా అమ్బరే ఆకాశే అవలమ్బమానైః అవతరద్భిః తుమ్బురుః ప్ర
భృతిరాదిర్యేషాం తైః సురాణాం వైణికైః వీణాశిల్పిభిః గన్ధర్వైః ఉపవీణ్యమానాని
వీణాభిర్గీయమానాని భక్తానాం జనానాం మార్కణ్డేయాదీనాం రక్షణాత్మకం యత్
అపదానం ప్రాక్తనచారిత్రం తస్య ప్రకరణాని - 'నాటకంచ ప్రకరణ'మిత్యాదినా

పురుషైః పరిపఠ్యమానశతరుద్రీయబిరుదప్రబంధమంబరే సవిధమవలం
బమానైస్తుంబురుప్రభృతిభిస్సురవైణికైరుపవీణ్యమానభక్తజనరక్ష
ణాపదానప్రకరణం, కర్ణపూరీకృతతమాలమంజరీమధుఝరీమిషేణ క
టాక్షాత్సాక్షాత్కృపామివ వర్షన్తం, ప్రజ్వలద్భిః పరిష్కారపన్నగ
ఫణారత్నైరూర్ధ్వరత్నైశ్శరవణ్ణైరివానురజ్యమానావయవమవతంసశశి
కళాపరిగళితకిరణధారాపాతశీతాసహిష్ణుతయేవ దంతపటగర్భవర్తి
నా స్మితేన సూచితహృదయప్రసాదం, భగవంతం మహాదేవముద్వీక్ష్య
పక్ష్మతటరుహానిమేషవిటపిసముత్పాటనపటుభిః ప్రమోదాశ్రుపూరైర్న
దీమాతృకాయమాణపులకాఙ్కురస్సవినయముపసృత్య పాదారవింద
యోస్సహస్రకృత్వః ప్రాణంసీత్. ౧౧౮.౫. స్వామిన్మయా జడధియా త్వ
యి దేవదేవే వాచా శరేణ ధనుషా దృఢముష్టినా చ, యత్తే చతుర్విధమ

ప్రసిద్ధదశరూపకాన్యతమాని యస్య తథోక్తం - కర్ణపూరీకృతాయాః కర్ణావతంసీకృ
తాయాః తమాలమఞ్జర్యాః తాపిఞ్ఛగుచ్ఛస్య మధునః మకరన్దస్య మిషేణ - సాక్షాన్మూ
ర్తిభూతామివ స్థితాం కృపాం కటాక్షాత్ వర్షన్తం - ప్రజ్వలద్భిః ప్రకాశమానైః
అతఏవ సూత్రైశ్శరవణైరివ స్థితైః పరిష్కారపన్నగానాం భూషణీభూతసర్పాణాం
ఫణాసు రత్నైరనురజ్యమానాః శోణాయమానాః అవయవాః యస్య తం - అవతంస
శశికళాయాః భూషణచన్ద్రఖణ్డాత్ పరిగళితానాం ప్రసృతానాం కిరణానాం ధారా
యాః పఙ్క్త్యాః పాతేన యచ్ఛీతం తదసహిష్ణుతయా తత్సహనాశక్త్యేవేత్యుత్ప్రే
క్షా - దన్తానాం పటో౽ధరఏవ పటస్తస్య గర్భే మధ్యే వర్తతఇతి వర్తినా స్మితేన -
తన్మిషేణేత్యర్థః. సూచితః జ్ఞాపితః హృదయే మనసి ప్రసాదః అనుగ్రహఏవ నైర్మ
ల్యం యస్య తం భగవన్తం మహాదేవముద్వీక్ష్య-పక్ష్మణోరేవ తటయోః రుహన్తిజాయ
న్తఇతి తేషాం నిమేషాణామేవ విటపినాం వృక్షాణాం సముత్పాటనే పటుభిః నిర్నిమే
షీకరణసమర్థైరిత్యర్థః - ప్రమోదాశ్రుపూరైరానన్దబాష్పప్రవాహైః నదీమాతృకా
యమాణాః నదీజలవర్ధితాఇవాచరన్తః పులకాఙ్కురాః యస్య తథోక్తస్సన్-సవినయం
యథాతథా ఉపసృత్య పాదారవిన్దయోర్మహాదేవ పాదపద్మయోః సహస్రకృత్వస్స
హస్రవారం ప్రాణంసీత్ ప్రణామమకరోత్-నమతేః కర్తరిలుఙ్. ౧౧౮. స్వామిన్నితి.
హేస్వామిన్మహాదేవ రణే యుద్ధే దేవదేవే త్వయివిషయే జడధియా మూఢబుద్ధినా మ
యాకర్త్రా - వాచా శరేణ ధనుషా దృఢముష్టినా చ కరణేన చతుర్విధం యదాగః అప
రాధః తే తవ త్వాం ప్రతీతియావత్. అకారి కృతం. తత్ చతుర్విధం తదాగః కరుణా

కారి రణే తదాగః క్షంతవ్యమద్య భవతా కరుణార్ణవేన. ౧౧౯. గ.
ఇతి విజ్ఞాపయంత మేనం పారిజాతపల్లవతల్లజప్రతిమల్లస్య పాణితలస్య పరామర్శనేన ప్రముషితవ్రణవేదనాంగం ప్లవంగకేతనమనంగశాసనోఽప్యేవ మవాదీత్. ౧౨౦. ప. యథా తృతీయేన యుధి ప్రవీర తవాపరాధేన భవామి తుష్టః, తథా న భక్త్యా తపసాం విభూత్యా తరుప్రసూనార్చనయా మహత్యా. ౧౨౧. గ. ఇతి సుధామాధురీధురీణం వచనమభిధాయ. ౧౨౨. ప. తత్క్షణం ధనురిషూనపి తాంస్తాంత్సన్నిధాప్య విభురస్త్రమపి స్వం, పాండవాయ ధనురాహతిరీతేః పారితోషికమివ ప్రదిదేశ. ౧౨౩. ప. తస్యాథ పాశుపతలాభదురాప దీప్తేరక్ష్ణో

ర్ణవేన దయాసముద్రేణ అతఏవ భవతా అద్య క్షన్తవ్యం. ౧౧౯. ఇతీతి. ఇత్యుక్తప్రకారేణ విజ్ఞాపయన్తం క్షమాపయన్తం-పారిజాతస్య పల్లవతల్లజస్య శ్రేష్ఠకిసలయస్య ప్రతిమల్లస్య ప్రతివీరస్య-తత్సదృశస్యేతియావత్-పాణితలస్య పరామర్శనేన ప్రముషితా నిరస్తా వ్రణైర్నిజశరకృతైర్వేదనా యేషాం తాదృశాన్యఙ్గాని యస్యతం-ప్లవఙ్గో హనూమాన్ కేతనే యస్య తమర్జునం ప్రతి అనఙ్గశాసనో మహాదేవోఽప్యేవం వక్ష్యమాణవిధయా అవాదీదుక్తవాన్ - వదతేః కర్తరిలుఙ్. ౧౨౦. యథేతి. హే ప్రవీర తవ సంబన్ధినా యుధితృతీయేన అపరాధేన చాపకృతేన యథా తుష్టోభవామి - తథా మహత్యా భక్త్యా తపసాం విభూత్యా సమృద్ధ్యా తరూణాం ప్రసూనైరర్చనయావా తుష్టో న భవామి-శౌర్యాదన్యన్నశూరాణామభ్యర్హితతమమితిభావః. ఉపేన్ద్రవజ్రావృత్తం. ౧౨౧. ఇతీతి. ఇత్యుక్తప్రకారం సుధాయా అమృతస్య మాధుర్యాః మధురత్వస్య ధురీణం భారవహం వచనమభిధాయ ఉక్త్వేత్యుత్తరేణ సంబధ్యతే. ౧౨౨. తదితి. విభుః వ్యాపకః అనిర్వాచ్యమహిమా శమ్భుః తదేవ-ధనుః అంతర్హితం గాణ్డీవం-సత్వస్యాదిత్యర్థః. తానేవ ఇషూన్బాణానపి సాజాత్యాన్-పాణ్డవతాడనశైల్యాః పారితోషికం పరితోషేణ సంతోషేణ దత్తం యత్ వస్తు తదివేత్యుత్ప్రేక్షా - స్వమస్త్రం పాశుపతాస్త్రం ప్రదిదేశ దదౌ. దిశతేః కర్తరిలిట్. ౧౨౩. తస్యేతి. అథ పాశుపతదానానన్తరం-ఆశ్చర్యావృత్తిః చరిత్రం యస్యతథోక్తః. తత్తాదృగపకారిణి కారుణ్యస్య కుత్రాప్యదృష్టచరత్వాదితిభావః. అమృతాంశుమౌళిశ్చన్ద్రచూడః భగవాన్ మహాదేవః. పాశుపతస్య నామాస్త్రస్యలాభేన దురాపా శత్రుదుర్నిరీక్ష్యా దీప్తిః ప్రభా యస్యతథోక్తస్య-అపరిప్లవాః నిమేషోన్మేషరాహిత్యాదచఞ్చలాః పక్ష్మణాం పఙ్క్తయో యస్య

స్వమక్షమపరిప్లవపక్ష్మపఙ్క్తిః, ఆశ్చర్యవృత్తిరఖిలైరనుగామిభిస్స్వైరం
తర్దధే సభగవానమృతాంశుమాలిః. ౧౦౪.

ఇత్యనంతభట్టస్య కృతౌ శ్రీమతి చంపూభారతే

చతుర్థః స్తబకః.

తథోక్తస్య తస్యార్జునస్యాక్ష్ణోః సమక్షంపురఏవ - అఖిలైః స్వైః స్వీయైః అనుగామిభి
ర్భృత్యైః ప్రమథైస్సహ అన్తర్హితవాన్. ౧౦౪.

ఇతి శ్రీసదాశివపదారవిందవందనకందళితానందసాంద్రస్య

కురవికులచంద్రస్య రామకవీంద్రస్య కృతౌ

చంపూభారతవ్యాఖ్యానే లాస్యాభిఖ్యానే

చతుర్థః స్తబకః.

పంచమః స్తబకః.

ప. అథ సవిధతపోధనైః కృతాశీ రమరపతే ర్ధృతశాసనస్సపార్థః, రయజితపవనం సమాతలిస్స న్రథ మధిరుహ్య ముదా దివం ప్రతస్థే. ౧. ప. నాకమేత్య ధనురంకిత దోష్ణా నాయకో దివిషదా మతిహృష్టః, నామ ఫల్గున ఇతి బ్రువతా స్వం నందనేన జగృహే పదయుగ్మే. ౨. ప. పాణినా పరిమృశన్నముమింద్రః పక్ష్మలీకృతజయంతమహోర్ష్యః, ఆదరేణ ధురి నాకిగణానామాసనార్ధమధిరోపయతి స్మ. ౩. సదసి వసతి తస్మిన్సార్వభౌమే కురూణాం కపటశబరబాణైః కల్పితార్ద్రవ్రణేఽపి,

అథేతి. అథ పాశుపతలాభానంతరం - సవిధే సమీపే యే తపోధనా మునయస్తైః కృతాశీః అమరపతేరింద్రస్య సంబంధి - ధృతం శాసనం స్వర్గం ప్రత్యాగంతవ్య మిత్యాత్మకం యేనతథోక్తః. ఇంద్రాజ్ఞాపరతంత్ర ఇత్యర్థః. అతఏవ స పార్థః రయేన వేగేన జితః పవనః వాయుర్యేన తం రథమైంద్రం మాతలినా ఇంద్రసారథినా సహితః సమాతలిస్సన్ అధిరుహ్య ముదా దివం స్వర్గం ప్రతి ప్రతస్థే - భగవదనుగ్రహాస్యోత్తరోత్తరశ్రేయస్కరత్వాదితిభావః. అత్రేంద్రాజ్ఞాస్వర్గగమనయోర్హేతుహేతుమతోరుక్తేర్హేత్వలంకారః. పుష్పితాగ్రా. ౧. నాకమితి. నాకం స్వర్గమేత్య ధనుషా అంకితః చిహ్నితః దోర్బాహుర్యస్య తేన ఫల్గున ఇతి స్వం నామ బ్రువతా కథయతా నందనేన పుత్రేణార్జునేన - దివిషదాం దేవానాం నాయకః ఇంద్రః అతిహృష్టస్సన్ పదయుగ్మే జగృహే గృహీతః. అర్జునోఽహమభివాదయఇతి వదన్నింద్రంప్రణనామేత్యర్థః. స్వభావోక్తిః. స్వాగతా. ౨. పాణినేతి. ఇంద్రః అముం ప్రణతమర్జునం పాణినాపరిమృశన్ ప్రత్యగ్రశబరవ్రణస్థానేషు సంస్పృశన్ అతఏవ పక్ష్మలీకృతా ప్రవృద్ధా జయంతే నామ్నిపుత్రే మహతీ ఈర్ష్యా అసూయోఽయం కిమేతేనేత్యాత్మికా యస్యతథోక్తస్సన్ - నాకినాం దేవానాం యేగణాస్సంఘాస్తేషాం ధుర్యగ్రే ఆదరేణ ప్రేమ్ణా ఆసనస్యార్ధం అర్ధాసనం అధిరోపయతిస్మ - తత్రోపవేశితవానిత్యర్థః. అత్రార్జునస్యాణికర్తుః ణౌ 'గతిబుద్ధీ'త్యాదినా కర్మత్వం - అనేకపదార్థహేతుకం కావ్యలింగం. ౩. సదసీతి. తస్మిన్నైంద్రేసదసి సభాయాం వసతి వర్తమానే కపటశబరస్య భగవతః బాణైః కల్పితాన్యార్ద్రాణి నవా

నిఖిలసురవధూనాం నేత్రసంఘాః స్సమేతా నిశితకులిశకల్పా నిర్దయం సన్నిపేతుః. ౮. ప. ఆస్థానసీమ్ని తనయాద్గిరిశేన యుద్ధమాకర్ణ్య హర్ష వికసన్మనసో మఘోనః, అంగేఽఖిలే ప్రసరతాం పులకాంకురాణా మక్ష్ణాం సహస్రతయమేవ బభూవ విఘ్నః. ౯. ప. ఆజ్ఞయా పితురమర్త్య సమాజాదగ్రతస్స్వనితమంగళవాద్యం, వారణేంద్రమధిరోప్య జయం తో వైజయంత మనయద్విజయం తం. ౬. ప. ఆనతస్య పదయోరథజిష్ణో రాశిషోఽనుపద మింద్రపురంధ్రీ, పారిజాతకుసుమస్య పరాగై ర్భాల సీమని లలామ చకార. ౭. ప. పునఃపున స్తత్ర పులోమపుత్ర్యా జయం

నిచ ప్రణాని యస్యతథోక్తేఽపి-కురూణాం సార్వభౌమే అర్జునే నిశితేన తీక్ష్ణేన కులిశేన వజ్రేణకల్పాః సదృశా స్తత్కల్పాః ఈషదసమాప్తౌ కల్పప్ప్రత్యయః. నిఖిలానాం సురవధూనాం అప్సరసాం నేత్రసంఘాః కటాక్షబృందాని సమేతాః మిళితాస్సంతః నిర్దయం యథాతథా సన్నిపేతుః న్యపతన్-సప్రేమసాదరంచ పశ్యంతిస్మేత్యర్థః. స్వార్థమాత్రపరాయణానాం కుతఃపరానుకూల్యచింతేతిభావః. అతఏవ విరూపకఘటనాత్మకో విషమప్రభేదః. మాలినీ.౮. ఆస్థానేతి. ఆస్థానసీమ్ని సభాయాం తనయాదర్జునాత్ గిరిశేన కపటకిరాతేన సహ యుద్ధమాకర్ణ్య-హర్షేణ వికసత్ పూర్యమాణం మనో యస్య తస్యమఘోన ఇంద్రస్య అఖిలే అంగే అవయవే ప్రసరతాం ప్రరోహతాం పులకానామేవాంకురాణాం అక్ష్ణాం సహస్రతయం నేత్రసహస్రమేవ 'సంఖ్యాయా అవయవే తయప్' - విఘ్నః ప్రరోహప్రతిబంధకం బభూవ - నేత్రేషులోమాభావాదితిభావః. ౯. ఆజ్ఞయేతి. జయంతః ఇంద్రపుత్రః పితుః ఇంద్రస్యాజ్ఞయా అమర్త్యానాం దేవానాం సమాజాత్ తం విజయమర్జునం వారణేంద్రమైరావతం అధిరోప్య వైజయంతం ఇంద్రప్రాసాదం. ని. 'స్యాత్ప్రాసాదో వైజయంత' ఇత్యైంద్రోపకరణే ష్వమరః. స్వనితాని సంజాతస్వనాని మంగళవాద్యాని వీణావేణ్వాదీని యస్మిన్ తత్తథా తారకాదిత్వాదితచ్. అనయత్ ప్రాపితవాన్ స్వాగతాః. ౬. ఆనతస్యేతి. అథ వైజయంతప్రాప్త్యనంతరం ఇంద్రస్య పురంధ్రీ కుటుంబినీ శచీ పదయోరానతస్య ప్రణతస్య జిష్ణోరర్జునస్య ఆశిషః 'వత్స చిరంజీవే'త్యాదేః అనుపదం అనంతరం-పారిజాతకుసుమస్యేతి జాత్యేకవచనం - పరాగైః ఫాలసీమని లలాటదేశే లలామ రక్షాతిలకం చకార - లోకోత్తరస్య పుత్రస్య దృష్టిదోషవారణాయ రేణుభిర్మాతర స్తిలకం లలాటేకుర్వంతీతి ప్రసిద్ధిః. ౭. పునః పునరితి. తత్ర వైజయంతే స్వస్యకాంత్యా సౌందర్యేణ హేతునా పునఃపునః జయంతఇతిశంకాం వితర్కం దదతః కుర్వతః నరస్య అర్జునస్య దోష్ణోః బాహ్వోరుభయోః మార్గ్యావ్యళించి

తశంకాం దదత స్స్వకాంతాయాః, నరస్య మార్వీకిణవేవ దోష్ణో ర్నమ
గ్రహేషు స్ఖలనం న్యరౌత్సీత్. ౮. ప. పితురివాస్త్రకలాం దివి గాయ
కా త్పికకులాహతకంఠరవోదయః, పరిహృతామృతదివ్యజనావృతః పరి
శిశీల సగీతకలామపి. ౯. ప. తమూర్వశీ తత్ర కదాచిదేత్య స్వయం రహః
కర్మణి భగ్నకామా, అయే పృథాపత్య తవాభిధేవ క్లీబత్వమేహీతి
శశాప కోపాత్. ౧౦. ప. తద్బుద్ధ్వా హరి రూచే తం శాపోఽయం

న్యాయః కిణః వ్రణగ్రంథిః స ఏవ పులోమపుత్ర్యాః శచ్యాః నామ్నార్జయంతే
త్యర్జునేతిచాఖ్యయోః గ్రహణేషు ఆమంత్రణార్థం స్వీకారేషు విషయే స్ఖలనం జయం
తం దృష్ట్వార్జునేతి అర్జునం జయంతేత్యాకార సామ్యకృతవైపరీత్యాహ్వానంన్యరౌత్సీత్
నివారితవాన్ - అత్రార్జునస్య బాహుద్వయే సవ్యసాచిత్వకృత కిణవత్త్వ రూపవిశేష
దర్శనాదర్జునే జయంతసందేహనివృత్తేర్నిశ్చయాంతః సందేహాలంకారః. యత్తు
'న్యకార్షి' దిత్యపపాఠే 'భ్రమేణ స్ఖలనం నిషేధం న్యకార్షీత్ వ్యతానీత్.' ఇతి
నృసింహః. తన్న-స్ఖలనశబ్దస్య నిషేధార్థకత్వేన కేనాప్యననుశాసనాదసమర్థత్వదోషస్య
కథంచిత్క్లేశసంపాదనే అప్రయుక్తత్వదోషస్యచాపత్తేరితి - న్యరౌత్సీదితి ని
పూర్వాద్రుధేః కర్తరి లుఙిసిచివృద్ధౌ రూపం. ౮. పితురితి. పికానాం కోకిలానాం
కులేన ఆహతః స్వీయరుతాదప్యతిమధురోఽయమితి ప్రేమ్ణా శ్రూయమాణః కంఠ
రవస్యోదయ ఆవిర్భావః యస్యసః సుశారీరఇత్యర్థః. అతఏవ పరిహృతం త్యక్తం
అమృతం యేన తేన దివ్యజనేన సురజనేన ఆవృతః సోఽర్జునః దివి స్వర్గే గాయకాత్
చిత్రసేనాత్ గీతకళాం సఙ్గీతవిద్యాం పితురింద్రాదస్త్రకళామివ పరిశీల అధీతవాన్ -
ఉభయస్మాదుభయం జగ్రాహేత్యర్థః. అత్ర ప్రకృతయోరస్త్రగీతవిద్యయోరర్జునకర్తృ
కాధ్యయనధర్మేణౌపమ్యస్య గమ్యత్వాత్తుల్యయోగితాభేదః. ద్రుతవిలంబితమ్. ౯. తమితి.
తత్ర స్వర్గే కదాచిదూర్వశీనామ సురాంగనా తమర్జునమేత్య రహఃకర్మణి సురతవిష
యే స్వయంభగ్నః విఫలితః కామః మనోరథః యస్యాస్తథోక్తాసతీ - కోపాత్ మనో
రథవిఫలీకరణజన్యాత్ అయే పృథాపత్య హే అర్జున తవాభిధేవ త్వన్నామేవ క్లీబత్వం
నపుంసకత్వం నపుంసకలిఙ్గతాం ఏహి ప్రాప్నుహి - అపత్యశబ్దస్య నపుంసకత్వాదితి
భావః. ఇత్యుక్తప్రకారేణ శశాప-నపుంసకఇవ కామయమానాయాః నిషేధాన్నపుంస
కోభవేతి శాపమదాదిత్యర్థః. ౧౦. తదితి. అథ హరిరింద్రః తత్ ఊర్వశీశపనం బుద్ధ్వా
శ్రుత్వా హే వత్స అయంశాపః చిత్రసేనేన గంధర్వేణ ఉక్తాయాః ఉపదిష్టాయాః
విద్యాయాః గీతస్యసహకృత్వా విరాటాంతఃపురే కన్యకాయాః ఉపదేశయోగ్యతా
సంపాదనరూపసాహ్యకరణేనతే తవ ముదే సంతోషాయైవ భవేదితి తమర్జునం ప్రత్యా

వత్స తే ముదే, చిత్రసేనోక్తవిద్యాయాః స్వహాకృత్యాభవేదితి. ౧౧.
గ. అథ కదాచిదస్త్రశిక్షాసమాప్తౌ సురసమక్షం గురుదక్షిణాత్వేన విపక్ష
కులక్షపణం భిక్షమాణేన సహస్రాక్షేణ స్వమస్తకాదాక్షిప్య శిరసి
నిక్షిప్తకిరీటో వలక్షాశ్వోఽయం మాతలిపరికలితరథ్యేన నందనవనమం
దపవనసందీయమానకేతనస్పందనేన స్యందనేన నిర్గత్య విలంఘితదూ
రవియత్పథః పాథోనిధౌ రక్షఃకులకోలాహలనీచీకృతవీచీరవం ర
సాతలకుహరముఖం నిరుధ్య రణప్రస్తావం వితస్తరే. ౧౨. గ. తావ
దనాకర్ణితపూర్వ గాండీవవిస్ఫారశ్రవణా దహంపూర్వికయా యుగ

చే ఉక్తవాన్ - అజ్ఞాతవాస సంవత్సరభోగ్యోఽయం నాన్యదేత్యనుగృహీతవానిత్యర్థః.
'బ్రూఞః కర్తరి లిట్' ఇతి వచ్యాదేశే తస్య వచాదేశః. ౧౧ అథేతి. అథ కదాచిత్ వళక్షాః
శ్వేతాః అశ్వా రథ్యా యస్య సోఽయమర్జునః అస్త్రశిక్షాయాః అస్త్రవిద్యాభ్యాసస్య
సమాప్తౌ సత్యాం సురసమక్షం సురాచార్యసమక్షం గురోర్దక్షిణాత్వేన దక్షిణారూపేణ
విపక్షకులస్య నివాతకవచకాలకేయాఖ్యరాక్షసబృందస్య క్షపణం వధం భిక్షమాణేన
యాచమానేన సహస్రమక్షీణి యస్య తేనేంద్రేణ 'బహువ్రీహౌ సక్థ్యక్ష్ణోః' ఇతి షచ్ -
స్వస్య మస్తకాచ్ఛిరసః ఆక్షిప్య అవముచ్య - అత్రార్థాత్కిరీటస్యైవ కర్మత్వం - శిరసి నిక్షి
ప్తం న్యస్తం కిరీటం యస్య తథోక్తస్సన్ - మాతలినా ఇంద్రసారథినా పరికలితా సంయో
జితాః రథ్యాః రథవాహా యస్మిన్ తేన - నందనస్య సంబంధినా మందపవనేన సుఖమారు
తేన అనుసంధీయమానం సంయోజ్యమానం కేతనస్య ధ్వజపటస్య స్పందనం చలనం య
స్మిన్ తేన స్యందనేన ఇంద్రరథేన నిర్గత్య ప్రస్థాయ విలంఘితః దూరశ్చ వియత్పథః
ఆకాశమార్గః యేన తథోక్తశ్చసన్ - పాథసాం జలానాం నిధౌ సముద్రే రక్షఃకులానాం
రాక్షసబృందానాం కోలాహలైః కలకలధ్వనిభిః నీచీకృతః స్వల్పీకృతః అంతర్ధాపితఇతి
యావత్ - వీచీనాం సాముద్రీణాం రవః యస్మిన్ తత్ - రసాతలకుహరస్య పాతాళ
బిలస్య ముఖం అగ్రభాగం ద్వారమితియావత్ - నిరుధ్య రణస్య ప్రస్తావం ప్రసంగం
ధనుష్టంకారాదికం వితస్తరే విస్తారితవాన్ - స్తృణాతేర్విపూర్వాత్కర్తరిలిట్ - అత్ర
విపక్షక్షపణే గురుదక్షిణాత్వేనారోపస్యేంద్రస్యోపయోగాద్ధనరూపగురుదక్షిణాయా
స్తత్రానుపయోగాచ్చ పరిణామాలంకారః. ౧౨. తావదితి. తావత్తదానీమేవ అనా
కర్ణితపూర్వస్య పూర్వమశ్రుతస్య గాండీవస్య సంబంధినః విస్ఫారస్య టంకారస్య—
ని. 'విస్ఫారో ధనుషాం స్వాన' ఇత్యమరః. శ్రవణాత్ అహంపూర్వికయా అహంపూర్వ
మహంపూర్వమిత్యహంకారేణ - యుగపదేకదా అభిషేణ యతః యుద్ధాయ సేనయా

పదభిషేణ నయతో దివిషదవధ్యభావాదధ్యాతమరణాన్, క్షిప్రం క్షురప్రైర్విశ్రాణితవివరోదురసః కృతప్రయాణైః ప్రాణైస్త్రికోటిశో నివాతకవచానపి ప్రవాతకవచానేవ విరచయ్య నివర్తమానో నభసి ప్రమాదపతితేన పతంగపరివేషేణేవ స్ఫటికప్రాకారేణ పరిగుప్తిమతో హిరణ్యపురాద్విదితబంధుజనవృత్తాంతతయా రోషాదభిగమ్య కలహాయమానాన్కాలకేయానపి కాలగేహాతిథీన్ప్రథమం పాశుపతేన మంత్రపూర్వకం నిమంత్రయాంచక్రే. ౧౨. స. అవాయునేయాశ్శరదభ్రపఙ్క్తిరవిద్యమానాస్తమయాశ్చ తారాః, దైతేయసంహారభవాస్సజిష్ణు

సహాగచ్ఛతః. ని. 'యత్సేనయాభిగమనమరౌతదభిషేణన'మిత్యమరః. అభిషేణనాశబ్దాత్తత్కరోత్యర్థే ణిజంతాల్లటశ్శతృప్రత్యయః. దివిషదాం దేవానాం అవధ్యభావాత్ హంతుమశక్యత్వాద్ధేతోః అధ్యాతం అచింతితం మరణంయైస్తాన్ నిర్గతో వాతః వాయుః యస్మిన్ తాదృశం కవచం యేషాం తథోక్తానపి తన్నామ్నశ్చ-త్రికోటిశః త్రికోటిసంఖ్యాన్ రాక్షసాన్ క్షురప్రైః బాణవిశేషైః క్షిప్రం సత్వరం విశ్రాణితాని దత్తాని వివరాణి రంధ్రాణి యస్మాత్తస్మాదురసః వక్షసః కృతం ప్రయాణం నిర్గమనం యైస్తైః ప్రాణైర్వాయుభిః ప్రకృష్టో వాతః యస్మిన్స్తాదృశం కవచంయేషాం తాదృశాన్ విరచయ్య కృత్వా. హత్వేతియావత్-నభస్యాకాశే ప్రమాదాత్ పతితేన పతంగస్య సూర్యస్య పరివేషేణేవ స్థితేన స్ఫటికమయేన ప్రాకారేణ పరితో గుప్తిః రక్షణం అస్యాస్తీతి గుప్తిమతః హిరణ్యపురాత్ కాలకేయనగరాత్ విదితః జ్ఞాతః బంధుజనానాం నివాతకవచానాం వృత్తాంతః వధరూపః యైస్తేషాంభావస్తత్తా తథా హేతునా-రోషాత్ అభిగమ్య కలహాయమానాన్ యుద్ధంకుర్వాణాన్ 'శబ్దవైరే'త్యాదినా క్యజంతాల్లటశ్శానచ్ – కాలకేయానపి కాలకేయసంజ్ఞాంశ్చ రాక్షసాన్ పాశుపతేన అస్త్రమంత్రేణ మంత్రః వైదికః తదుచ్చారణం పూర్వం యస్మిన్స్తత్తథా కాలగేహస్య యమగృహస్యాతిథీన్ నిమంత్రయాంచక్రే అతిథిత్వేన ఆహ్వానంకారయతిస్మేత్యర్థః. తానప్యవధీదితియావత్. ౧౩. అవాయ్వితి. సః నివాతకవచకాలకేయహంతా జిష్ణుః అర్జునః వాయునా నేతుం చాలయితుమయోగ్యాః అవాయునేయాః అతిస్థిరా ఇత్యర్థః. శరది ఋతౌ అభ్రపఙ్క్తిః మేఘమాలాః అవిద్యమానః అస్తమయః యాసాంతాః నిత్యప్రకాశా ఇత్యర్థః. తారాః నక్షత్రాణిచ దైతేయానాం పూర్వోక్తానాం ద్వయానాం సంహారాద్భవంతీతి తథోక్తాః కీర్తీః దివ్యాకాశే ప్రతిష్ఠాపయతిస్మ-

ర్దివి ప్రతిష్ఠాపయతిస్మ కీర్తిః. ౧౪. ప. హతరిపుం వినివృత్తమవేక్ష్య తం హరిహయస్య సురైస్సహ తుష్యతః, నయనవారిభిరంగమనాప్లుతం న దదృశే తిలమాత్రమపి స్వకం. ౧౫. ప. పురి వజ్రిణ స్ఫురనుతిప్రసరత్పులకావమగ్నభుజచాపకిణః, మనసే స పంచశరదోఽప్సరసాం వసతిస్మ పంచశరదో విజయః. ౧౬. ప. తస్యవృత్తి మధిగమ్యలోమశాద్ధర్మజోఽపి ముదిత స్సహానుజైః, ప్రాప్తతీర్థమునిసేవనః క్రమాత్పావనం బదరికావనం యయౌ. ౧౭. ప. తత్ర బ్రహ్మపరాయణైర్మునిగణైస్సంసేవ్యమానాంతికౌ సధ్ర్యంచౌ యమినౌ నిరీక్ష్య స నరం నారాయణం చా

వ్యతిరేకసంసృష్టమాలారూపకం. ౧౪. హతేతి. హతాః రిపవో దైత్యా యేన తం వినివృత్తం పునరాగతవంతం తమర్జునమవేక్ష్య సురైస్సహ తుష్యతః హరిహయస్య ఇంద్రస్య స్వకం స్వీయం అంగం శరీరం నయనవారిభిరానందబాష్పైరనాప్లుతం అసిక్తం తిలమాత్రమపి న దదృశే నదృష్టం స్వయమితి శేషః. 'స్వక'మిత్యత్ర 'స్వయ'మితివాపాఠోఽమనోజ్ఞః. ఇంద్రస్య సర్వాంగీణలోచనత్వాదితిభావః. అత్ర హతశత్రుప్రత్యాగతార్జునావలోకనహర్షస్య ఇంద్రాంగే తత్తాదృశానందాశ్రుసిక్తత్వహేతుత్వాత్పదార్థహేతుకం కావ్యలింగం - ద్రుతవిలంబితమ్. ౧౫. పురీతి. అప్సరసాం మనసే పంచశరం మన్మథవికారంచ దదాతీతి పంచశరదః స విజయోఽర్జునః సురాణాం నుతిభిః స్తోత్రైః ప్రసరత్సు అంకురత్సు పులకేషు అవమగ్నాః లీనాః తైరంతర్హితా ఇతివా - భుజయోశ్చాపేన కిణాయస్య తథోక్తస్సన్ వజ్రమాయుధమస్యాస్తీతి వజ్రిణః ఇంద్రస్య పురి స్వర్గే పంచశరదః పంచవత్సరాన్ వసతిస్మ. ప్రమితాక్షరా. ౧౬. తస్యేతి. ధర్మజః యుధిష్ఠిరోఽపి అనుజైర్భీమాదిభిస్సహ రోమశాన్నామ మునేః జ్ఞాతార్జునవృత్తాంతాత్ తస్యార్జునస్య వృత్తిం స్వర్గేనివాసం అధిగమ్య జ్ఞాత్వా ముదితస్సన్ క్రమాత్ ప్రాప్తం తీర్థానాం గంగాదీనాం మునీనాం వ్యాసాదీనాంచ సేవనం భజనం యేన తథోక్తశ్చసన్ పావనం నరనారాయణాశ్రమత్వేన జగత్పవిత్రం బదరికావనం యయౌ ప్రాప్తవాన్. రథోద్ధతా. ౧౭. తత్రేతి తత్ర బదరికారణ్యే బ్రహ్మజగదధిష్ఠానభూతాత్మాభిన్నమేవ పరం అయనం గతిర్యేషాం తైర్మునీనాం గణైః సమ్యక్సేవ్యమానం అంతికం సమీపదేశః యయోస్తౌ - సహాంచత ఇతి సధ్ర్యంచౌ అవినాభావినౌ. ని. 'యస్సహాంచతిసధ్ర్యంఙ్ స' ఇత్యమరః. ఆఖ్యయా నామ్నా నరం నారాయణం చ నరనారాయణాఖ్యావిత్యర్థః. యమినౌ మునీ నిరీక్ష్య - స పార్థః యుధిష్ఠిరః అంతరేణ అంతర్గతేన అగ్గేన మనసా ఏకాం మహతీం క్షమాం శాంతిం అనిశం సర్వదా సం

ఖ్యయా, అంగేనానిమేషమాంతరేణ షడష్టి మేకాం క్షమాం సంస్పృశన్ బాహ్యైరష్టభిరంగకైరపి పరం పస్పర్శ పార్థః క్షమాం. ౧౮. వ.
విలోకనైర్ద్వైత్వనుజాఖ్యయో ర్యయో ర్భవాధ్వగానామపవర్గనిష్కలః,
నివాసమాలంబ్య తపోవనే తదా విషేహే దుఃఖాన్యపి యత్ర పార్థివః.
౧౯. గ. ఏకదా తత్ర స్నుషావత్సలతయేవ మారుతేన పురతో నీత
మటవీతటపర్యటనఖేదసంపదామసాసహిమంధంకరణమలికులచేతసా
మాసేచనక మష్టాంకమపి కల్హారముకుళ మాదాయ క్వలభ్యేత పున
రేతాదృశ మితి కుతుకహర్షాభ్యాం సూచితతర్షయా పార్షత్యా రహ

స్పృశన్ సమ్యగ్గృహ్ణన్నపి - బహిర్భవైర్బాహ్యైరష్టభిః అంగైరేవాంగకైః కరచరణ భుజవక్షోలలాటైః పరామన్యాం క్షమాం భూమిం పస్పర్శ స్పృష్టవాన్ - సాష్టాంగం ప్రణనామేత్యర్థః. శార్దూలవిక్రీడితమ్. ౧౮. విలోకనైరితి. తదా ప్రణామసమయే పార్థివః ధర్మరాజః భవస్సంసారఏవాధ్వా మార్గస్తస్మిన్ గచ్ఛంతీతి భవాధ్వగానాం దేహినాం విశ్రమశాఖిభిః ఛాయాతరుభిః సంసారదుఃఖహారిభిరితియావత్ - తయో ర్నరనారాయణయోర్విలోకనైర్వీక్షణైరవధూనితః నిరస్తః క్లమః వనవాసాదిదుఃఖా నుభవః యస్య తథోక్తస్సన్ తపోవనే బదరికావనే నివాసమాలంబ్య స్వీకృత్య వివా సేన రాజ్యభ్రంశేన యద్దుఃఖం తస్మాద్విరరామ. తద్దుఃఖం తత్యాజేత్యర్థః. 'జుగుప్సావి రామే'త్యాదినాపాదానత్వం - హేతురలఙ్కారః. వంశస్థమ్ ౧౯. ఏకదేతి. తత్ర బదరికావనే ఏకదా కదాచిత్ మారుతేన స్నుషాయాం పుత్రపత్న్యాం వత్సలతయా ప్రేమ్ణేవేత్యుత్ప్రేక్షా. పురతః అగ్రదేశం ప్రతి నీతం ప్రాపితం అటవ్యాం పర్యటనేన సంచారేణ యాః ఖేదసంపదః శ్రమసమృద్ధయః తాసాం అసాసహిం అసహమానం తన్నాశకమితియావత్. 'సాసహివావహి'త్యాదినా యఙ్లుగంతాత్కిప్రత్యయః. అలికు లస్య చేతసాం మనసాం అంధంకరణం అతిమోహనం 'ఆఢ్యసుభగే'త్యాదినా ఖ్యునిఖి త్వాన్ 'అరుర్ద్విషది'త్యాదినా ముమ్. అష్టాం చేతోహరం ఆసేచనకం చ. 'తదాసేచ నకం తృప్తేర్నాస్త్యంతో యస్య దర్శనా'దిత్యమరః. విగళితవేద్యాంతరత్వేన దర్శనీయ మిత్యర్థః. కమపి సౌరభ్యసౌందర్యాభ్యామనిర్వాచ్యమహిమానం కల్హారముకుళం రక్తాబ్జ కోశమాదాయ ఏతాదృశం అన్యత్ పునః క్వ కుత్ర లభ్యేత ప్రాప్యేత ఇత్యుక్తప్రకా రేణ హర్షేణ సూచితః జ్ఞాపితః తర్షః కల్హారముకుళే అభిలాషః యస్యాస్తయా పార్ష త్యా ద్రౌపద్యా రహసి యాచితః ఏతాదృశం పునరన్యదాదాయ దీయతామితి ప్రార్థితః కృపణశ్వాస్య వాయోరపత్యం పార్థనర్వీర్ భీమః క్షణం విచింత్య కుత్రేమాని

సి యాచితః పార్షదశ్వైః క్షణం విచింత్య తద్విచిచీషయా దిశ ముదీచీం ప్రతస్థే. ౨౦. ప. క్షిప్రం విలంఘ్య గిరిశైవలినీవనాని గచ్ఛన్నసౌ పథి దదర్శ కపిం మహాంతం, దృగ్భ్యామవంత మరిపట్టణదాహకాలే నిద్రాం భయాదుపగతా మివ కుంభకర్ణాత్. ౨౧. గ. కించ అభీరసౌ గభీరమ భాణీచ్చ. ౨౨. ప. కస్త్వం నిరుధ్య పదవీమవినీతబుద్ధే నిద్రాస్యపేహి నసహే గమనే విలంబం, క్రోధోఽగ్రజామివ మమాద్య హిడింబహం తురుద్యద్గదాం తవ తనూమపి మూర్ఛ కుర్యాత్. ౨౩. ప. ఇత్థం గిరా కించిదుదీక్ష్య తస్య లాంగూలమాత్రే తరళః కపీంద్రః, కోపారుణాక్షం

భవేయురిత్యాలోచ్య తేషాం విచేతుం అన్వేష్టు మిచ్ఛయా విచిచీషయా ఉదీచీం దిశం ఉత్తరాం ప్రతిప్రతస్థే-సౌరభానుసారేణేతిభావః. ౨౦. క్షిప్రమితి. అసౌ భీమః గిరీన్ శైవలినీర్నదీః వనానిచ క్షిప్రం విలంఘ్య గచ్ఛన్ సన్ అరేః రావణస్య పట్టణస్య లంకాయాః దాహకాలే కుంభకర్ణాత్-తం త్యక్త్వేతిల్యబ్లోపే పంచమీ - భయాదుపగతాం దాహో మే మాభూదితి శరణంప్రాప్తామివ స్థితాం నిద్రాం దృగ్భ్యాం నేత్రాభ్యా మవంతం రక్షంతం నిరంతరం నిద్రాయమాణ మిత్యర్థః. మహాంతం శౌర్యధైర్యాదిభిర్లోకోత్తరం కపిమాంజనేయం పథిమార్గే దదర్శ. ౨౧. కించేతి చార్థః. అసౌ భీమః అభీః అదృష్టచరసత్వదర్శనేఽపి గతభీస్సన్ గభీరం నిష్ఠురం యథాతథా అభాణీత్ వదతిస్మ. ౨౨. ఉక్తిప్రకారమేవాహ—కఇతి. హే అవినీతబుద్ధే అశిక్షితబుద్ధే - మధ్యేమార్గం శయనస్య గర్హ్యత్వాదితిభావః, త్వంకః. పదవీం మార్గం నిరుధ్య నిద్రాసి అపేహి అన్యతోగచ్ఛ - గమనే విలంబం నసహే. హిడింబంహంతీతి హిడింబహంతుర్మమ క్రోధః మార్గనిరోధజన్యః భుజాం మద్బాహుమివ హేమూర్ఖ తవతనూం శరీరమ? ఉద్యంతీ ఉన్నమంతీ గదా ఆయుధం యస్యాం తథోక్తాం ఉత్పద్యమానరోగాంచ కుర్యాత్. సి. 'గదోభ్రాతరివిఘ్నేస్వాస్యదామయే చాయుధేగదే'ఽతివిశ్వః అత్ర హిడింబహంతురితి విశేషణస్య తాదృశస్య మమ భహాన్నిరాకరిష్యామీత్యభిప్రాయగర్భత్వాత్పరికరాలంకారః. సచోద్యద్గదత్వేన ఉద్యదాయుధత్వోద్యద్రోగత్వయోః శ్లేషభిత్తికయా భేదాధ్యవసితేన భుజా తన్వో రౌపమ్యస్య గమ్యత్వాత్తుల్యయోగితా భేదస్యోజ్జీవకఇతి ద్వయోరంగాంగిభావేన సంకరః. ౨౩. ఇత్థమితి. ఇత్థముక్తప్రకారయా తస్య భీమస్య గిరా వాచా లాంగూలమాత్రే పుచ్ఛఏవ-నతు దేహమాత్రే నవామనసీత్యర్థః. తరళః చపలః ప్రబోధసూచనాయేతి భావః. స్వయం స్వాపేన సమాధినిద్రయా నతులోపే నేత్యర్థః. అరుణే అక్షిణీ యస్య

కురుసింహమేనం స్వారుణాక్షః స్వయమేవమూచే. ౨౮. ప. భద్ర స్వస్త్యస్తు తుభ్యం చిరమిహ జరసా నిద్రయా చాతురోఽహం ప్రత్యుత్థానాదికర్మణ్యపటురవయవైరస్మి తస్మాత్త్వమేవ, జాత్యావస్థానరీత్యాఽపి చ విపినపథే ప్రాప్తతిర్యక్త్వమేనం వాలాగ్రే మాం వికృష్య ద్రుతమభిలషితప్రాప్తయే సాధయేతి. ౨౯. ప. ఇత్యుక్త ఏష పరిఘం ధరణౌ నిధాయ వల్కం దృఢం చ పరిధాయ భుజార్గళాభ్యాం, తం క్రష్టుమేవ న శశాక స తు ప్లవంగో వాలస్థయా ఘనతయాఽస్య మనశ్చకర్ష. ౩౦. గ. తదను విస్మయవ్రీళపారదృశ్వనా మాతరిశ్వసూనునా త్వం వాసవలోకవాసిషు కోఽసీతి పృష్టః కపికుంజర స్స్వమంజనాయాం ప్ర

తథోక్తః. కపీంద్రో హనుమాన్ కోపేన అరుణాక్షమేనం కురుసింహం కించిదుదీక్ష్య దృష్ట్వా ఏవం వక్ష్యమాణప్రకారేణ ఊచే ఉక్తవాన్. ౨౮. భద్రేతి. హే భద్ర శుభశీలేతి హాస్యోక్తిః. తుభ్యం స్వస్తి శుభమస్తు - చిరం బహుకాలికయా జరయా చరమవయసా నిద్రయాపి ఆతురః రుగ్ణః. అతఏవ అహమిహేదానీం అత్ర వా ప్రత్యుత్థానాదౌ కర్మణి అర్హణే అవయవైః కరచరణాదిభిః అపటురశక్తోఽస్మి-యతః తస్మాత్ త్వమేవ జాత్యా జన్మనా అవస్థానరీత్యా స్థితివిధయాపిచ విపినపథే ప్రాప్తం తిర్యక్త్వం తిర్యగ్యోనిత్వం వానరత్వమితియావత్ - సాచిత్వేన వర్తమానత్వంచ యేన తం ఏనం మాం వాలాగ్రే వికృష్య మద్వాలాగ్రమన్యతోఽపసార్యేత్యర్థః. అభిలషితస్య వాంఛితార్థస్య ప్రాప్తయే ద్రుతం సాధయ గచ్ఛ - ఇత్యుక్తప్రకారేణ ఊచఇతి పూర్వేణాన్వయః. హిడింబహంతురితి స్వబలప్రఖ్యాపనాత్తాదృగ్బలం యది తవ-తర్హి వాలాగ్రం చాలయసిచేజ్జానీయాం తదితి హాసరసోఽత్రానుసంధేయః. ౨౯. ఇతీతి. ఇత్యుక్తప్రకారం ఉక్తః హనుమతేతి శేషః. ఏషః భీమః పరిఘం గదాం ధరణౌ నిధాయ-వల్కం వల్కలంచ దృఢం పరిధాయ సంవేష్ట్య భుజే అర్గళేఇవ తాభ్యాం తం హనుమతో వాలం క్రష్టుమేవ న శశాక నశక్తవాన్-కిముతాపసారయితుమితిభావః. సః ప్లవంగో హనుమాంస్తు వాలస్థయా ఘనతయా మహత్త్వేన అస్య భీమస్య మనశ్చకర్ష - స్వస్య నాగాయుతబలస్యాపి వాలాగ్రమాత్రచాలనాశక్త్యా దుర్విజ్ఞేయమస్యమాహాత్మ్యమితి విస్మితోఽభూదిత్యర్థః. ౩౦. తదన్వితి. విస్మయస్య లోకోత్తరానుభావదర్శనజన్యస్య వ్రీళస్య అహంకారభంగజన్యలజ్జాయాశ్చ పారదృశ్వనా అంతగామినా - తదుభయసాంద్రేణేతియావత్ - మాతరిశ్వసూనునా భీమేన హే మహానుభావ త్వం వాసవలోకవాసిషు దేవేషు-తన్మధ్యఇత్యర్థః. కోదేవః అసి? ఇతిపృష్టః కపీనాం కుంజరః శ్రేష్ఠః హనుమాన్

భంజనేన సంజాతం జానకీజానేః ప్రియరంజకం లేఖవాహం వ్యాజహార. ౨౭. గ. సబహుమానం తస్య వచన మాకర్ణ్య. ౨౮. ప. ప్రీతేన తేన పునరప్యధిపః కపీనా మూచే తథా యది భవానధునార్థయేఽహం, కర్తుం తనుం నయనయోః పథి తావకీనాం తత్తాదృశీముదధిపల్వలతా సవిత్రీం. ౨౯. వ. ఇత్యుక్తోఽయం ప్రవృద్ధోఽంగైర్హేలయా రురుధే నిజైః, వైమాత్రేయస్య తస్యైవ మార్గం దివిషదామపి. ౩౦. ప. త్రస్తస్య

స్వమాత్మానం ప్రభంజనేన వాయునా అంజనాయాం నామ వానర్యాం సంజాతం-జానకీజాయా యస్య తస్య జానకీజానేః శ్రీరామస్య ప్రియరంజకం చిత్తాహ్లాదకం లేఖానాం లిఖితపత్రాణాం వాహకం నేతారం వ్యాజహార ఉక్తవాన్. ౨౭. సబహుమానమితి. తస్య హనూమతః వచనం పూర్వోక్తం సబహుమానం యథాతథా ఆకర్ణ్యేత్యుత్తరేణ సంబంధః ౨౮. ప్రీతేనేతి. ప్రీతేన అతిసంతుష్టేన భీమేన హే కపిశ్రేష్ఠ-భవాన్ తథా యది రామదూతశ్చేత్ తర్హి తత్తాదృశీం అనుపమాం ఉదధేస్సముద్రస్య పల్వలతాయాః పల్వలభావస్య సవిత్రీం జననీం-స్వస్యాతిమహత్త్వేన తస్యాత్యల్పత్వసంపాదయిత్రీమితి యావత్. తావకీనాం తవ సంబంధినీం 'యుష్మదస్మదోరన్యతరస్యాం ఖఞ్చ' ఇతి ఖఞి 'తవక మమకావేకవచనే' తి తవకాదేశః. ఖస్యేనాదేశశ్చ - తనుం శరీరం పునః అధునా నయనయోః పథి మార్గే కర్తుం ద్రష్టుమితి యావత్. అహమభ్యర్థయే యాచే-ఇతి కపీనామధిపః ఊచే ఉక్తః కర్మణిలిట్. ౨౯. ఇతీతి. ఇత్యుక్తోఽయం హనుమాన్ హేలయా విలాసేనైవ-నతు యత్నేనేత్యర్థః. నిజైరాత్మీయైరంగైః ప్రవృద్ధస్సన్ విరుద్ధాయామాతురపత్యస్య వైమాత్రేయస్య మాతృసపత్నీపుత్రస్య తస్య భీమస్యైవ మార్గం న రురుధే - న నిరుద్ధవాన్ - కింతు ద్యుసదాం స్వర్గవాసినామపి మార్గంరురుధే - అత్ర హనూమతోఽంగవృద్ధేః భీమదివిషదుభయమార్గరోధహేతుత్వాత్పదార్థహేతుకం కావ్యలింగం - తథా ద్వయోర్మార్గయోః ప్రకృతాప్రకృతయోః రోధరూపధర్మైక్యసంబంధాలంకారశ్చ - తయోరభిన్నపదబోధ్యత్వాదేకవాచకానుప్రవేశసంకరః. ౩౦. త్రస్తస్యేతి. సమానా అభిన్నా జాతిః ధర్మః పక్షయుక్తపర్వతత్వరూపః యస్యసః సజాతిః స ఇతి శంకావితర్కోఽస్యాస్తీతి తచ్ఛంకినః మత్వర్థీయ ఇనిః. మైనాకస్య గిరేః యస్సంశయః కిమయం మాదృక్కశ్చిత్పర్వతో వా నవేత్యాత్మకః తస్యకుఠారఇవాచరితః కుఠారితః తన్నివర్తకఇతియావత్ - ఉపమానాదాచారార్థకక్విబంతాత్కర్తరిక్తః. పక్షయోస్స్వయోరపి లోపః అదర్శనం యస్య తథోక్తం తస్య హనుమతో వపుః అత్యద్భుతముదీక్ష్య త్రస్తస్య భీతస్య అతఏవ అస్య భీమస్య

తద్వపురుదీక్ష్య సజాతిశంకిమైనాకసంశయకుతూరితపక్షలోపం, మోహే యథా నయనయో ర్ముకుళీబభూవ బోధే తథైవ కరయోరపి యుగ్మమస్య ౩౧. ప. ప్రమోదాత్పరిపుష్యద్భిః ప్రతిక్షణమథాంగకైః, భీమేనాప్యుదపాదీవ భ్రాతుర్వృద్ధివిడంబనా. ౩౨. గ. సవినయమేవం వ్యజిజ్ఞపచ్చ. ౩౩. గ. ప్రార్థ్యమానపదదర్శనం చిరాత్పశ్యతః పథి భవంతమగ్రజం, విస్మయాంబునిధిరేష మేఽధునా వీరవర్య భవతాపి దుస్తరః. ౩౪. ప. రాఘవస్య సహజాదపి త్వయి ప్రేమవృత్తి రధికేతి మే మతిః,

---

మోహే చిత్తవిభ్రమేసతి నయనయోర్యుగ్మం యథా ముకుళీబభూవ మీలితమాసీత్- తథా బోధే మోహక్షయేసతి కరయోర్యుగ్మమపి ముకుళీబభూవ. అంజలీబభూవేత్యర్థః. అత్రాపి తత్తాదృగ్వపుర్దర్శనస్య నయనయుగకరయుగముకుళనం ప్రతి హేతుత్వాత్పదార్థహేతుకం కావ్యలింగం-తస్యచ నయనయుగకరయుగయోః శ్లేషభిత్తికాభేదాధ్యవసిత ముకుళనేనౌపమ్యస్య గమ్యత్వాత్కేవలప్రకృతాస్పదస్య తుల్యయోగితాభేదస్యచ ద్వయోః పూర్వవత్సంకరః. ౩౧. ప్రమోదాదితి. అథ భీమేనాపి ప్రమోదాత్ ప్రతిక్షణం పరిపుష్యద్భిః వర్ధమానైః అంగైరేవాంగకైః భ్రాతుర్హనుమతః వృద్ధేర్విడంబనా అనుకరణం ఉదపాది ఉత్పాదితేవేత్యుత్ప్రేక్షా - ఆనందసాంద్రోఽభూదిత్యర్థః. ఉత్పూర్వాత్పద్యతేః కర్మణిలుఙ్. ౩౨ సవినయమితి. ఇదముత్తరేణ సంబధ్యతే. ౩౩. ప్రార్థ్యమానేతి. చిరాత్ ప్రార్థ్యమానం మయా కామయమానం పదయోర్భవదీయయోర్దర్శనం యస్య తం అగ్రజం జ్యేష్ఠం భవంతం పథి పశ్యతః మే మమ ఏషః విస్మయఏవాంబునిధిః హే వీరవర్య భవతా సముద్రలంఘనచణేనాపి అధునా దుస్తరస్తరితుమశక్యః. ఆకస్మికం భవద్దర్శనమత్యాశ్చర్యకరమిత్యర్థః. ఏవం సవినయం యథాతథా వ్యజిజ్ఞపత్ విజ్ఞాపితవాన్ - అత్రాకస్మికకాంక్షితార్థసిద్ధివర్ణనాత్ప్రహర్షణాలంకారః. ని. 'ఉత్కంఠితార్థసంసిద్ధిర్వినాయత్నం ప్రహర్షణ' మితిలక్షణాత్. రథోద్ధతా. ౩౪. రాఘవస్యేతి. యతః హేవీర త్వం యామినీచరాణాం రాక్షసానాం వధాత్మకే ఉత్సవే విషయే - లక్ష్మణాత్ సౌమిత్రేః అధికతమం భాగం అగ్రపీఠః గృహీతవానసి - అతఃకారణాత్ త్వయివిషయే రాఘవస్య ప్రీతిః ప్రేమ - సహజాత్ భ్రాతరం లక్ష్మణమపేక్ష్యేతి ల్యబ్లోపేపంచమీ - అధికావర్తత ఇతి మే మమ మతిః నిశ్చయః. అత్రోత్తరవాక్యార్థస్య పూర్వవాక్యార్థం ప్రతి హేతుత్వాత్కావ్యలింగభేదః. తేనాస్యలక్ష్మణాదప్యధికబలవత్త్వప్రతీతేరలంకారేణ

యామినీచరవధోత్సవే యతో లక్ష్మణాదధికమంశమగ్రహీః. ౩౫. ప. ఆర్య క్షమస్వ మమ వాగపరాధముగ్ర మిత్యానతం చరణయోశ్చుబుకే గృహీత్వా, జిఘ్రన్శిరస్యవరజం ముముచే హనూమాన్భీమోఽప్యముష్య విరహాసహనోఽశ్రుబిందూన్. ౩౬. ప. గచ్ఛతోఽస్య పథి మారుతేః పురో గంధమాదన మభూత్కులాచలః, వానరేంద్ర ఇవ గాఢవీక్షికా వాసనాభిరవిముక్తదృక్పథః. ౩౭. ప. అలకేశయోషిదలకేశయైస్సుమైః స్సురభిం ప్రమోదసురభిం నభస్సదాం, శిఖరే స తస్య మహతీ ముదగ్దిశో మణిదర్పణీమివ దదర్శ వాపికాం. ౩౮. ప. యస్యా

వస్తుధ్వనిః. ౩౫. ఆర్యేతి. హే ఆర్య ఉగ్రం పరుషం మమ మత్సంబంధి వాగ్రూపం అపరాధం క్షమస్వ ఇతి - ఉక్త్వేతి శేషః. చరణయోః ఆనతం ప్రణతం అవరజం భీమం చుబుకే ఓష్ఠాధోభాగే గృహీత్వా - హనూమాన్ శిరసి జిఘ్రన్ చుంబన్సన్ ముముచే గమనాయానుజ్ఞాతవాన్ - ఇత్యర్థః. భీమస్తు అముష్య హనుమతః విరహం వియోగం నసహత ఇత్యసహనస్సన్ అశ్రుబిందూన్ ముముచే వవర్ష - జిఘ్రన్ హనూమానశ్రుబిందూనానందబాష్పాణి ముముచే. ఇతి యోజనా - తథా సతి భీమోఽపీత్యేకకర్తృకక్రియాన్వయసముచ్చాయకోఽపి శబ్దః స్వరసతాం భజత ఇతి కేచిత్. ౩౬ గచ్ఛత ఇతి. అథ గచ్ఛతః అస్య మారుతేః పథి మార్గే గంధమాదనం నామ కులాచలః గాఢయా అవిచ్ఛిన్నయా వీక్షికయా దర్శనధారయా యాః వాసనాస్సంస్కారాస్తాభిరవిముక్తః దృశోః పంథాః నయనవిషయత్వం యస్య తథోక్తః వానరేంద్రః హనుమానివేత్యుత్ప్రేక్షా - పురోఽగ్రేఽభూత్ తం దృష్టవానిత్యర్థః. 'గంధమాదనమన్యే చే'త్యనుశాసనాద్గంధమాదనశబ్దస్య క్లీబత్వం - రథోద్ధతా. ౩౭. అలకేతి. సః భీమః తస్య గంధమాదనస్య శిఖరే అలకానామపురీ తదీశస్య కుబేరస్య యోషితాం అలకే శేరత ఇతి శయైః 'శయవాసవాసిష్వకాలా'దితి సప్తమ్యా అలుక్ - సుమైః సౌగంధికైః సురభిం గంధిలాం - నభస్సదాం దేవానాం ప్రమోదస్య జలక్రీడాదిజన్యస్య సురభిం కామధేనుం అత్యానందదాయినీమిత్యర్థః. ఉదీచ్యాః దిశః ఉత్తరస్యాః దిగంగనాయాః మణిమయీం దర్పణీం ముకుర మివ స్థితాం మహతీం వాపికాం దదర్శ - ఆరుణ్యానైర్మల్యగుణనిమిత్తా మణిదర్పణత్వోత్ప్రేక్షా - యత్తు స్నానసమయే కుబేరాంగనాలకగళిత కుసుమైస్సురభిం మనోజ్ఞాం. ని. 'సుగంధే చ మనోజ్ఞే చ వాచ్యవత్సురభిస్స్మృత' మితి విశ్వః. ఇతి నృసింహః. తన్న - స్వీయసౌగంధికాన్యపేక్ష్య కౌబేరాంగనాలకకుసుమైర్మనోజ్ఞత్వోక్తౌ పతత్ప్రకర్షాఖ్యదోషాపత్తేరితి - మంజుభాషిణీ. ౩౮. యస్యేతి. అథ స భీమః

ధిపస్య యశసీవ గృహీతదేహే దృష్ట్వా భయాదపగతే సతి హంస యూథే, కక్షానివేశితగదస్సవిగాహ్య తోయం ఫుల్లాని హల్లకకులాన్య ఖిలాన్యలావీత్. ౩౯. గ. తదాత్వఏవ తత్ర రక్షిణః కస్త్వం రేజాల్మ, ఆ యురగ్రభూమిమారురుక్షసీతి సమంతతో నిరుంధానానన్వర్థతావలంబ కతయా లోహితాయతలోచనానాం ప్రతిబింబైస్తాం సరసీం పునరపి సౌగంధికాంతర్వత్నీమివ కుర్వతః క్రోధవశా న్నామ యాతుధానాం త్సభీమో రంహసా సముపబృంహితసింహనాదశ్చిరముపోషితస్య పరి ఘస్య పారణాం పరికల్పయాంచక్రే. ౪౦. ప. రక్షస్సృతాస్రక్తనదీ మ హాద్రే ర్విష్వక్పతంతీ వియతి స్థితానాం, క్షరత్తటీధాతుర్ఝరీతి బుద్ధేః

గృహీతదేహే మూర్తిమతి యక్షాధిపస్య కుబేరస్య యశసి కీర్తావివ స్థితఇత్యుత్ప్రేక్షా- హంసానాం యూథే కులే దృష్ట్వా ఆత్మానమితి శేషః. భీత్యా భయాదపగతే పలాయితే సతి-కక్షే బాహుమూలే నివేశితా విన్యస్తా గదా యేన తథోక్తస్సన్-తోయం సౌగంధి కదీర్ఘికాజలం విగాహ్య ప్రవిశ్య ఫుల్లాని వికసితాని అఖిలాని నిశ్శేషాణి హల్లకానాం రక్తాబ్జానాం కులాని పుంజాని అలావీత్ అపచితవాన్ - లునాతేఃకర్తరిలుఙ్-అత్రో త్ప్రేక్షయా కుబేరస్య భావిపరాభవస్య ప్రతీతేరలంకారేణ వస్తుధ్వనిః. ౩౯. తదా త్వఇతి. ని. 'తదాత్వస్తుతదాకాల'ఇత్యమరః. తస్యాః కల్హారసరస్యాః రక్షిణః పాలయి తౄన్ అతఏవ రేజాల్మ త్వంకః? ఆయుషః అగ్రభూమిం ఆరురుక్షసి ఆరోఢుమిచ్ఛ సి-ఇత్యుక్త్వేతి శేషః. సమంతతః స్వస్య పరితః నిరుంధానాన్ నిరోధం కుర్వాణాన్ అన్వర్థతాయాః క్రోధవశేతినామ్నోఽవయవార్థత్వస్య కోపపరాధీనత్వస్యేతి యావత్- అవలంబితయా స్వీకారేణేతి గమ్యోత్ప్రేక్షా - లోహితానాం అరుణీభూతానాం లోచనానాం ప్రతిబింబైః తామపచితహల్లకాం సరసీం పునరపి సౌగంధికైః రక్తాబ్జై రంతర్వత్నీం సగర్భాం తత్పూర్ణామివేతి యావదిత్యుత్ప్రేక్షా - కుర్వతః క్రోధవశా న్నామ యాతుధానాన్ రక్షోవిశేషాన్ స భీమః రంహసా వేగేన సముపబృంహితః వర్ధితస్సింహనాదో యేన తథోక్తస్సన్ చిరముపోషితస్య వధపారణారహితస్య పరిఘస్య గదాయాః పారణాం ఉపవాసానంతరభోజనం - పరికల్పయాంచక్రే - అవధీదిత్యర్థః. గమ్యవాచ్యోత్ప్రేక్షయోరంగాంగిభావేన సంకరః. ౪౦. రక్షఇతి. రక్షోభ్యః క్రోధవ శేభ్యః సృతా మహాద్రేః గంధమాదనస్య విష్వక్పరితః పతంతీ ప్రవహంతీ రక్తనదీ శో ణితప్రవాహః వియతిఆకాశే స్థితానాం దేవాదీనాం క్షరంతః స్యందమానాః తటీషు ప్రపాతేషు ధాతవః గైరికాదయః యస్యాం తథోక్తా - ఝరీ నిర్ఝరఇతి బుద్ధేః

కరావలంబం కలయాంచకార. ౪౧. ప. పర్వతస్యాగ్రవస్తుభ్యః ప్రవ
స్తుం నేచ్ఛతీం దృశం, ఉత్థాయ సమహాయత్నా దుపాసీదదుపత్యకాం.
౪౨. గ. తదానీ మితరేష్వపి భ్రాతృషు కమలపాలికాసూనోస్స్కంధ
భాగశిబికా మధిరుహ్య తస్యైవ కటకభువ మాగతేషు సత్సు మారుతి
రాదరేణ రహసి తాం వికసితాం కుసుమసంహతిం మూర్తానురాగభ్ర
మదాం ప్రమదాం ప్రత్యుపదా మకరోత్. ౪౩. ప. సరసీవ కచేఽప్య
స్యా ధార్తరాష్ట్రాకులీకృతే, ఊషే తయా వరతనో రూర్మిమత్యళిభాసురే.
౪౪. గ. అథ కదాచిదాఖేటాయ తటాటవీమటతి తస్మిన్ బకద్విషి జటో

భ్రమాత్మికాయాః కరావలంబం సుఖగ్రాహ్యత్వం కలయాంచకార ఘటయతిస్మ - నిర్ఘరభ్రమం జనయామాసేత్యర్థః. అతఏవ భ్రాంతిమదలంకారః. ౪౧. పర్వతస్యేతి. స భీమః పర్వతస్య గంధమాదనస్య అగ్రే శిఖరే వస్తుభ్యః మణికుంజపుంజాదీన్విహాయేతి ల్యబ్లోపే పంచమీ - ప్రవస్తుం అన్యత్ర గంతుం నేచ్ఛతీం అనభిలషంతీం-నఞర్థస్య నశబ్దస్య సుప్సుపేతిసమాసః. దృశం దృష్టిం మహాయత్నాత్ అతికష్టాత్ ఉత్థాయ ఆహృత్య ఉపత్యకాం అద్రేరాసన్నభూమిం ఉపాసీదత్ ప్రాప్తవాన్ - దృశముత్థాయేత్యనేన పర్వతాగ్రవస్తూనాం లోకోత్తరత్వప్రతీతేర్వస్తునా వస్తుధ్వనిః. ౪౨. తదానీమితి. తదానీముపత్యకాప్రాప్తిసమయఏవ ఇతరేషు భ్రాతృషు యుధిష్ఠిరాదిష్వపి - కమలపాలికాయాః హిడింబ్యాస్సూనోః ఘటోత్కచస్య స్కంధభాగం భుజాగ్రమేవ శిబికాం ప్రియయా ద్రౌపద్యాసహ అధిరుహ్య - తస్య గంధమాదనస్య కటకభువం నితంబప్రదేశమేవ ఆగతేషు ప్రాప్తవత్సు సత్సు మారుతిః భీమః మూర్తస్య శరీరధారిణః అనురాగస్య భ్రమం దదాతీతి తథోక్తాం ఆరుణ్యాదితిభావః. తాం వికసితాం కుసుమసంహతిం కల్హారబృందం రహసి ప్రమదాం ప్రతి ఆదరేణ ఉపదాముపాయనమకరోత్ - క్వభీమోఽద్యేత్యాధ్యాయంలో యుధిష్ఠిరాదయః చింతామాత్రసన్నిహితేన ఘటోత్కచేన గంధమాదనం నీతా ఇతి భారతకథాత్రానుసంధేయా. ౪౩. సరసీతి. ధార్తరాష్ట్రేణ దుశ్శాసనేన ధార్తరాష్ట్రైః నీలహంసైశ్చ ఆకులీకృతే ఊర్మిమతి కౌటిల్యవతి తరంగవతిచ అళివత్ అళిభిశ్చ భాసురే అస్యాః వరతనోః ద్రౌపద్యాః కచే కేశేష్వపీతి జాత్యేకవచనం - సరసి కల్హారవాపికాయామివ తయా కుసుమసంహత్యా ఊషే ఉషితం - వసతేర్భావేలిట్ - శ్లిష్టవిశేషణోయముపమా - ఇమాం 'సరూపశబ్దవాచ్యత్వాత్సా సరూపోపమామతే' ఇతిలక్షయిత్వా దండీ సరూపోపమేతి వ్యవజహార. ౪౪. అథేతి. అథానన్తరం కదాచిత్ తస్మిన్బకద్విషి భీమే ఆఖేటాయ మృగయాం కర్తుమితి - క్రియార్థేత్యాదినా చతుర్థీ - తటే

నామ దుర్జటస్సురారి రుటజ మేత్య వేదికయా వైతానతనూనపాత
ఇవ దయితయా సహ త్రీనపి తాన్స్వీరాన్ స్కంధమానీయ జవాత్కే-
నచి దపదిశపథేన ప్రతస్థే. ౪౫. ప. గతాగతేతత్ర ఘటోత్కచేన జటేన
చ స్కంధధృతస్య రాజ్ఞః, పదార్పణాలాభశుచా వనం తత్పతత్రినా
దైరివ రోదితి స్మ. ౪౬. ప. వనం యియాసోః కఠినే సభాంతే జటాసు
రోధో న బభూవ యస్య, వనే విజృంభత్కరుణే తు తస్య జటాసు

గంధమాదనప్రపాతే అటవీం పర్యటతి పరితస్సంచరతిసతి – దుర్ఘటః అతిదుష్టః దుర్జ
టఇతి వా. పారుష్యాతికౌటిల్యాదినా దుష్కరః జటోనామ సురారిః రాక్షసః ఉటజం
యుధిష్ఠిరపర్ణశాలా మేత్య - దయితయా ద్రౌపద్యాసహ త్రీనపి తాన్వీరాన్ యుధి
ష్ఠిరనకులసహదేవాన్ వేదికయాసహ వైతానాన్ యజ్ఞీయాన్ తనూనపాతః ఆహ
వనీయ గార్హపత్య దక్షిణాగ్నీనివ స్కంధం భుజాగ్రమానీయ ప్రాపయ్య కేనచిద్దుర్జ్ఞే
యేన అపదిశేన వైదేశికేన పథేన మార్గేణ - ఋక్పూరిత్యాదినా సమాసాంతోఽత్.-
ప్రతస్థే ఉపమాలంకారః. ౪౫. గతేతి. తత్ర గంధమాదనవనే గతం నిర్గమనంచ
ఆగతమాగమనంచ గతాగతమితి నపుంసకద్వంద్వైకవద్భావః. తస్మిన్గతే ఆగతేచేత్యర్థః.
క్రమోఽత్ర న వివక్షితః ఆగతే ఘటోత్కచేన గతే జటేనచ స్కంధేధృతస్య రాజ్ఞః
యుధిష్ఠిరస్య పదయోరర్పణానాం విన్యాసానామలాభేన అప్రాప్త్యాయాశుక్ దుఃఖం
తయా తద్వనం పతత్రిణాం జటాసురగతిక్షుబ్ధపక్షిణాం నాదైః కలకలవ్యాజేనేత్యర్థః
రోదితిస్మ - రురోదేవేత్యుత్ప్రేక్షాసాపహ్నవాచ - మహతాం పాదస్పర్శస్యాభాగ్యదు
ర్లభత్వాదితిభావః. ౪౬. వనమితి. కఠినే నిష్కరుణే ఖలభూయిష్ఠఇతి యావత్.
సభాంతే దుర్యోధనసభాయాం వనం యాతుమిచ్ఛోః యియాసోః యస్య ధర్మ
సూనోః యుధిష్ఠిరస్య జటాసు జటాధారణవిషయే రోధః నేమాస్త్వదుచితా ఇతి
నిషేధః న బభూవ - కింతు విజృంభంతీ కరుణాశోకరసః యస్మిన్ తస్మిన్ వనే
గన్ధమాదనే తస్య ధర్మసూనోః జటాసు కంటకశాఖాసు రోధః ఆకర్షణం జటాస్వా
కుర్వితినిషేధశ్చ అజని బభూవ. ని. 'జటాసటాయాం శాఖాయామి'తివిశ్వః. అత్ర
సటాశాఖయోః నిషేధాకర్షణయోశ్చ జటాసురోధకరణశబ్దశ్లేషభిత్తికాభేదాధ్యవసా
యమూలాతిశయోక్త్యా అచేతనస్యాపి వనస్య కారుణ్యాధాయిని ధర్మరాజజటాధా
రణే సచేతనస్యైవ దుర్యోధనాదేః కారుణ్యానుదయేన లోకైకవిలక్షణం దౌరాత్మ్య
మితి ప్రతీతే రలంకారేణ వస్తుధ్వనిః. 'జటాసురోఽన్యో' ఇత్యావృత్త్యా అన్యో వన
గమనానంతరం జటాసురః తస్య ధర్మసూనోః జటాసు విషయే రుధ్యతే అనే

రోఽధోఽజని ధర్మసూనోః. ౮౭. ప. నీత్వా కిమద్య వనసీమని దూర
మేతా నత్రైవహన్మి సహసేతి ధియేవ తిష్ఠన్, అలక్ష్యతాయ మమరారి
రనుష్ణజంఘో గంతుం పదాత్పదమపి క్షితిపానుభావాత్. ౮౮. ప.
మధ్యేమార్గం వనాంతా న్మదగజగమనే మారుతౌ సంముఖేఽస్మింతాన్సా
ర్ధం తేనాథ యోద్ధుం ధృతరభసమనా స్తీవ్రదర్పప్రసారః, దైత్యస్తా
న్రాజపుత్రాన్ క్షితితలమనయ ద్బాహునా స్కంధమధ్యా త్క్రోధాం
ధోఽరత్నిసీమ్నా సపునరనిలభూర్దారుణం తస్య శీర్షం. ౮౯. ప. నిపే
తుష స్తస్య నికృత్తమూర్ధ్నో నితాంతభారేణ వనాంతభూమిః, నిమ్నా
భవద్దూరమముష్య సంగే నిజైః ప్రతీకై రివ సంకుచంతీ. ౯౦. ప.
నిష్కంటకాభవత్సర్వ నిహతేఽస్మిన్వనావనిః, ఉత్కంటకాభవత్ప్రీతే

నేతిరోధః నిషేధః కర్షకశ్చాజనీతికేచిత్ - అత్రాప్యలంకారధ్వనిః పూర్వవత్. ౮౭.
నీత్వేతి. క్షితిపస్య ధర్మరాజస్య అనుభావాత్ మాహాత్మ్యాత్ అతిభారాత్మనా పరిణ
తాత్ పదాత్పదం పదమేకం నిక్షిప్యేత్యర్థః. పదమపరంగంతుం నిక్షేప్తుం అనుష్ణే మం
దీభూతే జంఘే యస్య సోఽయమమరారిః జటాసురః అద్య వనసీమని ఏతాన్ సుదూరం
బహుదూరంనీత్వా ప్రాపయ్య కిం కార్యం-అత్రైవ దేశే సహసాహన్మీతి ధియా ఆలో
చనేన తిష్ఠన్నివాలక్ష్యత దదృశే-తత్రత్యైరితి శేషః. లక్షితేః కర్మణిలజ్. ఉత్ప్రేక్షా.
౮౮. మధ్యఇతి. అథ మధ్యేమార్గం మార్గమధ్యే వనాంతాత్ మదగజగమనే అస్మిన్మా
రుతౌ సమ్ముఖే అభిముఖమాగతేసతీత్యర్థః. తేనసార్ధం మారుతినాసహ యోద్ధుం ధృతః
రభసః వేగః హర్షోవా యేన తాదృశం మనో యస్యసః తీవ్రః తీక్ష్ణః దర్పస్య అహం
కారస్య ప్రసారః స్ఫురణం యస్యసః. దైత్యః జటాసురః స్కంధమధ్యాత్ బాహునా
తాన్ రాజపుత్రీంచ రాజపుత్రాంశ్చ రాజపుత్రాన్ ద్రౌపదీయుధిష్ఠిరాదీన్ క్షితి
తలం భూమిం ప్రత్యనయత్ ప్రాపయత్ - సః అనిలభూః పునః భీమస్తు క్రోధాంధః
కోపేన కలుషస్సన్ అరత్నిసీమ్నా నిష్కనిష్ఠముష్టిఘాతేన దారుణం భయంకరం
తస్య జటాసురస్య శీర్షం శిరః క్షితితలమనయత్ - తచ్ఛిరశ్ఛిచ్ఛేదేత్యర్థః. స్రగ్ధరా.
౮౯. నిపేతుషఇతి. నికృత్తః ఛిన్నః మూర్ధా శిరః యస్య తస్య నిపేతుషః నిపతతః
తస్య జటాసురస్య తత్కాయస్య సంబంధినేతి యావత్. నితాంతేన అతిమహతా
భారేణ వనాంతభూమిః నిజైః ప్రతీకైరవయవైః అముష్య జటాసురస్య పాపినః
సంగే స్పర్శే విషయే సంకుచంతీ జుగుప్సమానేవేత్యుత్ప్రేక్షా - దూరం బహుదూరం
నిమ్నాగర్తీభూతా అభవత్. ౯౦. నిష్కంటకేతి. సర్వావనావనిఃగన్ధమాదనారణ్య

రున్నత్యా సా తు పార్షతీ. ౫౧. ప. తతస్తే శ్వేతాద్రిం చిరమధివసంతః కురువరా స్సితాశ్వస్య ప్రాప్త్యా ముదమనుబభూవుర్నిరవధిం, కథాశేషీకారాత్త్రిదశరిపువర్గస్య బహుధా ధనుర్బ్రహ్మోజ్ఝత్వం శతమఖభుజే స్థాపితవతః. ౫౨. ప. తమనుక్రమభాషితేశయుద్ధం సబహూకృత్య చలాచలేన మూర్ధ్నా, అనుజైర్నృపతి స్సమం హిమాద్రే ర్న్యవృత ద్వైతవనం నితాంతహృష్టః. ౫౩. ప. నరేంద్రపుత్రా స్సహయాజ్ఞసే

భూమిః అస్మిన్ జటాసురేనిహతేసతి - భీమేనేతి శేషః. నిష్కంటకా, కంటకరహితా నిశ్శత్రుకాచ అభవత్ - సా పార్షదీ ద్రౌపదీ తు ప్రీతేరానందస్య ఉన్నత్యా అతిశయేన ఉత్కంటకా ఉత్థితశత్రుకా ఉద్గతరోమాంచాచ అభవత్ - అత్ర హతేఽపి శత్రౌ సశత్రుకత్వవిరోధస్య సరోమాంచత్వేనాభాసీకరణాద్విరోధాభాస ఏకః. ఏవం నిసర్గాత్కంటకినోఽరణ్యస్య కంటకరాహిత్యవిరోధస్య నిశ్శత్రుకత్వేనాభాసీకరణాద్విరోధాభాసోఽపరఇతిద్వయోస్సజాతీయయోస్సంసృష్టిః. ౫౧. తతఇతి. తతః అనంతరం గంధమాదనారణ్యాద్వా - శ్వేతాద్రిం హిమగిరిం చిరం అధివసంతః తత్ర బహుకాలముషితవంత ఇత్యర్థః. ఉపాన్వధ్యాఙ్వసఇత్యాధారస్య కర్మత్వం - తే కురువరాః యుధిష్ఠిరాదయః త్రిదశరిపూణాం దేవశత్రూణాం నివాతకవచాదీనాం వర్గస్య సంఘస్య కథాశేషీకారాత్ నామమాత్రావశేషీకరణాత్ నిర్మూలనాదితియావత్. శతమఖస్య ఇంద్రస్య భుజే ధనుషఏవ బ్రహ్మణః వేదస్య ఉజ్ఝత్వం త్యాగం బహుధా అనేకధా స్థాపితవతః. కుత్రాపి యుద్ధప్రసక్త్యభావేన ధనుషాప్రయోజనాభావాదితి భావః. సితాశ్వస్య అర్జునస్య ప్రాప్త్యా ఆగమనేన-స్వర్గాదితిభావః. నిరవధిమనంతాం ముదమానందమనుబభూవుః అనుభూతవంతః. శిఖరిణీ. ౫౨. తమితి. స నృపతిః ధర్మరాజః అనుక్రమం యథాక్రమం భాషితం కథితమీశేన సాంబేనసహ యుద్ధం యేన తథోక్తం తమర్జునం చలాచలేన కంపితేన. ని. 'చలంలోలంచలాచలమి' త్యమరః మూర్ధ్నా శిరసా బహూకృత్య అభినందయిత్వా సితాన్తం హృష్టః తుష్టస్సన్ అనుజైశ్చతుర్భిస్సహ హిమాద్రేః ద్వైతవనంప్రతి న్యవృతత్ ఆగతవాన్. వర్తతేః కర్తరి లుఙ్. ఔపచ్ఛందసికమ్. ౫౩. నరేంద్రేతి. నరేంద్రపుత్రాః ధర్మరాజాదయః యాజ్ఞసేన్యా ద్రౌపద్యాసహ నియమైః వ్రతవిశేషైః కృశాంగాస్సంతః తత్ర ద్వైతవనే తపోధనానాం నేత్రాణి కేవలం లోచనాన్యేవ నజహ్రుః. అతిసుకుమారా ఏతే కథం వయమివ దుశ్చరం తపశ్చరంతీత్యాశ్చర్యేణ ముహుర్ముహురపశ్యన్నయ ఇత్యర్థః. కింతు నేదీయసీనాం సమీపస్థితానాం వనే వీరుధాం లతానాం నేత్రాణిచ లోచనాన్యపీతిచ

న్యా న కేవలం తత్ర తపోధనానాం, నేత్రాణి జహ్రు ర్నియమైః కృశాంగా న్నేదీయసీనాం వనవీరుధాం చ. ౫౭. ప. తదను సఖలమానీ సర్వసామ్రాజ్యలక్ష్మీం ప్రచికటయిషు రేషాం ప్రాప్తకార్శ్యోన్నతీనాం, కురునృపతితనూజో ఘోషయాత్రాపదేశా దభజత బలసంఘై రావృతస్తం వనాంతం. ౫౮. ప. కర్ణానిలై స్తత్ర కరివ్రజానాం చలత్సు సర్వేషు చమూరజస్సు, రజస్తు చిత్తాశ్రితమస్య రాజ్ఞో బలాదివాచంచల మేవ తస్థౌ. ౫౯. ప. తత్ర రజ్జునహనస్య భావిన స్థానసూచనకృతీ ఇవాంగదే, ధారయ న్భుజయుగేన కౌరవస్సైనికాంత్సవిబభాజ పం

జహ్రుః. అపాహార్షమితిభావః. ని. 'నేత్రం నాడ్యాం తరోర్మూలే లోచనే వసనేఽపి చే'తివిశ్వః అత్ర లోచనమూలానాం నేత్రశబ్దశ్లేషభిత్తికాభేదాధ్యవసాయమూలాతిశయోక్త్యా అచేతనానామప్యాశ్చర్యాధాయకత్వే కిముతసచేతనానా మిత్యర్థాంతరాపతనప్రతీతే రలంకారేణ అలంకారధ్వనిః. ౫౭. తదన్వితి. తదను తదనంతరం - కదాచిదితిశేషః. ఖలః దుష్టః మానశ్చిత్తసమున్నతిరస్యాస్తీతి ఖలమానీ సః ప్రసిద్ధః కురునృపతేర్ధృతరాష్ట్రస్య తనూజః దుర్యోధనః. సర్వాం ధన కనక మణి క[illegible] తురగాది రూపాం సామ్రాజ్యస్య ఏకచ్ఛత్రాధిపత్యస్య లక్ష్మీం సంపదం స్వీయాం ప్రాప్తాకార్శ్యస్య దారిద్ర్యస్య ఉన్నతిరతిశయః యైస్తేషాం అమీషాం ధర్మరాజాదిభ్య ఇతి సంప్రదానస్య సంబంధత్వవివక్షయా షష్ఠీ. ప్రచికటయిషుః ప్రదర్శయితు మిచ్ఛుస్సన్ ప్రకటయతేస్సన్నంతాదు ప్రత్యయః. ఘోషయాత్రాయాః నిజగోకులనిరీక్షణార్థప్రయాణస్య అపదేశాత్ వ్యాజాత్ బలానాం చతురంగాణాం సంఘై రావృతశ్చసన్ తం వనాంతం ద్వైతవనం అభజత ప్రాప్తవాన్ - ఖలుమానీతిపాఠః ఖలుశబ్దస్యైరర్థకత్వాదుపేక్ష్యః. మాలినీ. ౫౮. కర్ణేతి. తత్ర ద్వైతవనే సర్వేషు చమ్వాస్సేనాయాస్సంబంధిషు రజస్సు పరాగేషు కరివ్రజానాం గజసంఘానాం కర్ణయోరనిలై ర్వాయుభిశ్చాలనజన్యైః చలత్సు అపగచ్ఛత్సు సత్స్వపి అస్య రాజ్ఞః దుర్యోధనస్య చిత్తాశ్రితం రజః పరాగస్తు రాజసవికారశ్చ బలాత్ రాజాశ్రయబలాదివేత్యుత్ప్రేక్షా - అచంచలం సదేవ తస్థౌ - కర్ణస్య రాధేయస్య అనిలైః ప్రేరణైః రాజ్ఞశ్చిత్తాశ్రితమిత్యపి యోజయంతి కేచిత్. అత్రోత్ప్రేక్షాయాః. ధూళీరజోగుణయోః రజశ్శబ్దశ్లేషభిత్తికాభేదాధ్యవసాయమూలాతిశయోక్తిసాపేక్షత్వాద్ద్వయోరంగాంగిభావేన సంకరః. ౫౯. తత్రేతి. తత్ర ద్వైతవనే స కౌరవః దుర్యోధనః భావినః గంధర్వైర్భవిష్యతః రజ్జుభిః పాశైర్నహనస్య బంధనస్య స్థానసూచనం ప్రదేశనిర్దేశం కురుతఇతి కృతీఇవస్థితే ఇత్యు

త్రైకోశః. ౫౭. స. అభ్రంలిహస్య వటభూమిరుహస్తలేఽసౌ స్థిత్వా శృణోత్తదను వైణికగీతిరీతిం, సంగీతభంగిరసికం సహబంధువర్గై రాకారయన్నివ సురాధిపగాయకేంద్రం. ౫౮. గ. తావత్తస్య ధార్తరాష్ట్రస్య చేష్టితరౌక్ష్యం నిరీక్ష్య నితరాం క్రుధాంధస్సుధాంధఃపతినిదేశేన వనావనిదేశేఽవతీర్ణస్తూర్ణవిధృతకృపాణబాణచాపకలాపతనుత్రసేనశ్చిత్రసేనశ్చిరక్షుధితస్తరక్షుశ్చమూరుతతిమివ చమూమమూం నివార్య క్ష్వేళయా లోలయాంచక్రే. ౫౯. స. భటేషు ధావత్సు భయేన

త్యేత్యర్థః - అంగదే కేయూరే భుజయుగేన ధారయంత్సైనికాన్ పంక్తిశః విభాజ పంక్తిబంధాంశ్చకారేత్యర్థః. సమ్యగాత్మానం పాండవాః పశ్యంత్వితి ఆశయాదితి భావః. అత్రాంగదధారణం కటకమకుటాదిధారణస్యాప్యుపలక్షణం-రథోద్ధతా. ౫౭. అభ్రంలిహస్యేతి. తదను తదనంతరం అసౌ దుర్యోధనః అభ్రంలిహస్య ఆకాశస్పర్శినః అత్యున్నతస్యేతి యావత్. వటభూమిరుహః వటవృక్షస్య. తలే అధః ప్రదేశే స్థిత్వా- సంగీతభంగిషు గానవిశేషేషు రసికం సుశిక్షితం - సురాధిపస్యేంద్రస్య గాయకేంద్రం చిత్రసేనం బంధువర్గైస్సహ ఆకారయన్ ఆహ్వాయన్నివేత్యుత్ప్రేక్షా - వీణాశిల్పినాం వైణికానాం గీతరీతిం సంగీతభంగిం అశృణోత్ శ్రుతవాన్ - శృణోతేః కర్తరి లఙ్. ౫౮. తావదితి. తావత్ తదానీం తస్య ధార్తరాష్ట్రస్య దుర్యోధనస్య చేష్టితస్య పాండవతిరస్కారరూపస్య రౌక్ష్యం పారుష్యం నిరీక్ష్య - నితరాం క్రుధా కోపేన అంధస్య సుధాంధసాం దేవానాంపతేరింద్రస్య నిదేశేన ఆజ్ఞయా వనావనిదేశే ద్వైతవనభూభాగే అవతీర్ణః ప్రవిష్టః తూర్ణం సత్వరం యథాతథా విధృతాని కృపాణాః ఖడ్గాః బాణాః చాపాః కలాపాః తూణ్యః తనుత్రాణి కవచానిచ యయా తాదృశీ సేనా యస్య తథోక్తః చిత్రసేనో నామ గంధర్వరాజః అమూం దుర్యోధనసంబంధినీం చమూం నివార్య చిరాత్ క్షుధితః బుభుక్షితః తరక్షుర్మృగాదనో నామ మృగవిశేషః (శివంగీతి భాషాయాం) చమూరుతతిం హరిణసమూహమివ క్ష్వేళయా సింహనాదేన లోలయాంచక్రే ఆకులీకృతవాన్. ఉపమాలంకారః. యత్తు 'తరక్షుస్సింహ'ఇతి నృసింహః. తన్న- 'జఠరజ్వలనజ్వలతాప్యపగతశంకం సమాగతాపి పురః' కరిణా మరిణా హరిణాహరిణాళీ హన్యతాంతు కథను'త్యాదినా సింహస్య హరిణవధోద్యమమాత్రేఽప్యప్రసక్తిబోధనాత్ లోకవిరోధోభయవిరుద్ధదోషాపత్తేః. 'తరక్షుస్తు మృగాదన' ఇతి వ్యాఘ్రవిశేషపర్యాయత్వేన కోశదర్శనాచ్చేతి. ౫౯. భటేష్వితి. కుంజరస్య గజస్యేవ మంజుర్మనోజ్ఞః చారః గమనం యస్య సః జగతి ఏకః ముఖ్యః సచాసౌ వీరశ్చేతి వైవక్షిక

కర్ణః క్రుధా హసన్కుంజరమంజుచారః, కరేణ విస్ఫారితకాలపృష్ఠో జగామ శత్రూన్జగదేకవీరః. ౬౦. ప. స్వసమాననామ్న్యవయవే నటద్గుణాద్ధనుషశ్చ్యుతైః స్వయుధి దేవగాయినాం, అతిరక్తతాంగళతలైకవర్తినీ మఖిలే వపుష్యపి చకార సాయకైః. ౬౧. ప. గగనే శిరశ్చలయత శ్ర్శవోఽంచలాద్గళితాపి దూరమవతంసమంజరీ, పునరున్నమద్భిరిషుపక్షవాయుభిః పురతోఽభవత్కలహభోజినో మునేః. ౬౨. ప. హాస్తైః

విశేషణవిశేష్యభావాత్సమాసః. కర్ణః రాధేయః భటేషు కౌరవసైనికేషు భయేన ధావత్సు పలాయమానేషు - హసన్ ఏతావదేవ భవతాం శౌర్యమితి పరిహాసం కుర్వన్ కరేణ విస్ఫారితం టంకారితం కాలపృష్ఠంనామ ధనుర్యేన తథోక్తశ్చసన్ - క్రుధా శత్రుం చిత్రసేనంప్రతి జగామ - ప్రత్యుద్యయౌ. ౬౦. స్వేతి. స కర్ణః స్వేన స్వీయేన నామ్నా సమానం అభిన్నం నామ కర్ణఇతి సంజ్ఞా యస్య తస్మిన్ అవయవే శ్రోత్రేనటన్ ఆకర్షణమోచనాభ్యాం చలన్గుణః మౌర్వీ యస్యతస్మాత్ ధనుషః చాపాత్ చ్యుతైః ప్రయుక్తైః సాయకైర్బాణైర్యుధి యుద్ధే దేవగాయినాం గంధర్వాణాం గళతలే కంఠప్రదేశే ఏకం కేవలం యథాతథా వర్తత ఇతి వర్తినీం. ని. 'ఏకే ముఖ్యాన్యకేవలా'ఇత్యమరః. అతిరక్తతాం అత్యంతం ముఖార్యాదిరాగమాధుర్యం అతి శోణితత్వంచ అఖిలే వపుష్యపి చకార - సకలం శరీరం రుధిరాప్లుతం చక్ర ఇత్యర్థః. అత్ర గళమాత్రవర్తినోఽతి రక్తత్వస్యాఖిలవపుర్వ్యాప్తివర్ణనాత్పర్యాయాలంకారః. 'పర్యాయో యది పర్యాయేణైకస్యానేకసంశ్రయ' ఇతిలక్షణాత్ - సచ గానమాధుర్యశోణితయోః రక్తశబ్దశ్లేషభిత్తికాభేదాధ్యవసాయమూలాతిశయోక్త్యనుప్రాణిత ఇతితయోస్సంకరః. 'రక్తః కంఠవిశేషేస్యాదనురాగిణిరంజితే'. ని. 'వాచ్యవన్నరుణే క్లీబం కుంకుమే రుధిరేఽపిచే'తివిశ్వః. 'నటద్గుణాం కర్ణే వికసాంజనామి'తి లింగవిభక్తి పరిణామేన యోజనీయమిత్యపి ప్రాహుః. మంజుభాషిణీ. ౬౧. గగనఇతి. కించ గగనే శిరఃచలయతః శ్లాఘాభిః కంపయతః అతఏవ కలహభోజినో మునేః నారదస్య శ్రవోఽంచలాత్ శ్రోత్రాగ్రాత్ దూరంగళితాపి అవతంసమంజరీ భూషణగుచ్ఛః ఉన్నమద్భిరూర్ధ్వంప్రసరద్భిః ఇషూణాం కర్ణబాణానాం యే పక్షాః కంకపత్రాణి తేషాం వాయుభిః పునఃపురతః నారదస్యాగ్రే అభవత్ అవర్తత - అత్ర కర్ణావతంసమంజర్యాః గళితాయాః పునర్నారదాగ్రేభవనాసంబంధేఽపి సంబంధోక్తిరూపాయా అతిశయోక్తేః లోకోత్తరం కర్ణయుద్ధమితి ప్రతీతే రలంకారేణ వస్తుధ్వనిః. ౬౨. హాస్తైరితి. సురగాయివర్గః గంధర్వసంఘః ప్రక్లృప్తా వీణా యేషుతైః యుద్ధనిపుణైశ్చ హాస్తైరఖిలే సర్వస్మిన్

ప్రవీణై రఖిలేఽపి కర్ణే సుధాం విముంచంత్స్వరగాయివర్గః, అయుక్తమేతత్పునరత్ర కర్ణే విపాఠవర్షం విససర్జ ఘోరం. ౬౩. గ. తదను విశ్వాతిశాయినో విశ్వావసుకుమారస్య శరగణేన సహ జవకృతే కృతపణబంధ ఇవ ధావతి రాధేయే క్రందత్సు కురుబృందేషు చ సర్వేఽప్యఖర్వగర్వేణ గంధర్వభటా స్సుయోధనమాయోధనధరణీమధ్యభాజం రశ్మిభిరవబధ్య గర్జంతో రభసవర్జం నిర్జరపథ మనైషుః. ౬౪. ప. నయత్స్వముం వైరిషు నాకమార్గం విషాదభాజాం విపినే కురూణాం, తత్తాదృశి వ్రీళభరేఽపి తేషా ముత్తానభావం న జహు ర్ముఖాని. ౬౫. ప. తస్యాం తతఃపురసుభ్రువో విగళితై ర్బాష్పాంబుభిః పంకిలే మార్గే మందితవేగ

కర్ణశ్రోత్రే సుధాం గానామృతం విముంచన్ వర్షన్నపి సన్. అత్ర కర్ణే అస్మిన్ కస్మిన్ శ్రోత్రే రాధేయేచ ఘోరం విపాఠానాం బాణవిశేషాణాం వర్షం విససర్జ వవర్షేతియత్ తదేవతత్పునరయుక్తం-అత్ర సుధావర్షకాద్ధస్తాద్బాణ వర్షవర్ణనాద్విరుద్ధకార్యోత్పత్తిరూపో విషమప్రభేదః. రాధేయశ్రోత్రయోః కర్ణశబ్దశ్లేషభిత్తికాభేదాధ్యవసాయమూలాతిశయోక్త్యనుప్రాణిత ఇతి ద్వయోరంగాంగిభావేన సంకరః. ఉపజాతిః. ౬౩. తదన్వితి. తదనువిశ్వం ధనుర్ధరప్రపంచం అతిశేతఇతి విశ్వాతిశాయినః విశ్వావసుకుమారస్య చిత్రసేనస్య శరగణేన సహ జవకృతే వేగార్థం కృతః పణబంధో యేన తాదృశే ఇవేత్యుత్ప్రేక్షా - రాధేయే కర్ణేఽపి ధావతి సతి - కురుబృందేషు కౌరవవ్యూహేషు క్రందత్సు రుదత్సు సత్సుచ - సర్వే గంధర్వభటాః అపి స్త్వర్థః. గర్వేణ దురహంకారేణ ఉపలక్షితా ఇతి శేషః. ఆయోధనధరణిమధ్యభాజం యుద్ధభూమధ్యవర్తినం సుయోధనం రశ్మిభిః పాశైరవబధ్య - నిర్జరపథమాకాశం ప్రతి రభసవర్జం మందమనైషుః ప్రాపయామాసుః రభసవర్జం హర్షశూన్యమితి దుర్యోధనవిశేషణమితి కేచిత్. ౬౪. నయత్స్వితి. వైరిషు శత్రుషు గంధర్వేషు అముం దుర్యోధనం నాకమార్గం ఆకాశమార్గం ప్రతి నయత్సుసత్సు విపినే అరణ్యే విషాదం దుఃఖం భజంత ఇతి తద్భాజాం తేషాం కురూణాం కౌరవాణాం ముఖాని కర్తౄణి - తత్తాదృశి అసదృశే వ్రీళభరే లజ్జాతిశయే సత్యపి ఉత్తానభావం ఊర్ధ్వతయావస్థానం నజహుః నముముచుః. దుఃఖేన ముఖాన్యున్నమ్య ముహుర్ముహురపశ్యన్ దుర్యోధనమిత్యర్థః. అత్ర నమనకారణస్య లజ్జాభరస్య సత్త్వేఽపి తదనుదయవర్ణనాద్విశేషోక్తిరలంకారః. ౬౫. తస్యేతి. విశేషేణ గళితైః బాష్పాంబుభిః పంకిలే కర్దమవతి మార్గే అరణ్యకే - మందితః వేగః యస్యాస్తాదృశీ పాదయోర్గతిః గమనం యాసాం తాః వక్షసి స్ఖలంతౌ ప్రహరంతౌ పాణీ యాసాం తాః. ఉభయత్ర దుఃఖాతిరేకాదితి

పాదగతయో వక్షస్స్థలత్వాణయః, అజగ్ము స్తమజాతశత్రు మజహా
త్కారుణ్య మంఘ్రిద్వయే కుర్వంత్యో నమితం హ్రియైవ పురతో
దత్తార్ధసాహ్యాం శిరః. ౬౬. గ. సగద్గదమేవ మభిదధుశ్చ. ౬౭. ప. సం
ద్రష్టుం తవ పాదమూల మధునా సర్వైస్సమం బంధుభి ర్దేవభ్రాతర
మాగతం వనతలే లేశేన హేతో ర్వినా, పాపః కశ్చన గాయకో దివి
షదాం హాహంత బధ్వా దృఢం నిశ్శంకై రుపవీణితో నిజభటైరభ్రం
నయత్యుచ్చకైః. ౬౮. ప. తదద్య నః కంఠభువి స్నుషాణాం తవైవ
పాదం శరణం గతానాం, వాస్తవ్యతాం మంగళసూత్రికాయాః ప్రసీద
దాతుం ప్రథమానకీర్తే. ౬౯. గ. ఇతి తాభి ర్దీనభావం పురోధాయ

భావః. తస్య దుర్యోధనస్య అంతఃపురే సుభ్రువః స్త్రియః తం ఆత్మీయభర్తృకృతరా
జ్యభ్రంశం అథాపి అజహాత్ అవిచ్ఛిద్యమానం కారుణ్యం దీనార్తిహరణరూపం యస్య
తం అజాతశత్రుం ధర్మరాజం ప్రతీతి ప్రస్తుతోచితనిర్దేశోఽయం-పురతః ప్రణామా
త్పూర్వమేవ హ్రియా లజ్జయా భంగజన్యయా నైసర్గికయాచ దత్తం అర్ధం సాహ్యాం
సహాయకృత్యం యస్య తథోక్తం శిరః అంఘ్రిద్వయే తత్పాదయుగ్మే కుర్వంత్యః
ప్రణమంత్యస్సత్యః అజగ్ముః ప్రాపుః. శరణంగతా ఇత్యర్థః. అత్ర అజహాత్కారుణ్యస్య
కౌరవీణాం ధర్మరాజప్రాప్తిహేతుత్వాత్కావ్యలింగభేదః. శార్దూలవిక్రీడితమ్. ౬౬.
కించ సగద్గదం సదుఃఖస్ఖలద్వాక్యం యథాతథా ఏవం వక్ష్యమాణప్రకారేణ అభిదధుః
విజ్ఞాపయామాసుః. తా ఇతి శేషః. ౬౭. విజ్ఞప్తిప్రకారమేవాహ—ద్వాభ్యాం. సంద్రష్టు
మితి. అధునా అస్మిన్నహని హే దేవ స్వామిన్ తవపాదమూలం సమ్యగ్ద్రష్టుం సర్వై
ర్బంధుభిరస్మదాదిభిస్సమమాగతం భ్రాతరం యుష్మదనుజం దుర్యోధనం-వనతలే పాపః
దురాత్మా కశ్చన దివిషదాం గాయకః గంధర్వః హేతోర్లేశేన వినా అపరాధరూపకా
రణలేశం వినాపి-హా హంతేతి ఖేదే. దృఢంబద్ధ్వా నిశ్శంకైరకుతోభయైర్నిజభటై ర్గంధ
ర్వైరుచ్చకై ర్గంభీరం యథాతథా ఉపవీణితః వీణాగానేనసహ స్తుతస్సన్ అభ్రమా
కాశంప్రతి నయతి - 'ఓదనం పక్త్వా భుఙ్క్తే' ఇత్యాది వద్దుర్యోధనస్యైవ నయన
కర్మత్వం - శార్దూలవిక్రీడితం. ౬౮. తదితి. తత్తస్మాత్కారణాత్ హే ప్రథమానకీర్తే
వర్ధమానయశః తవైవ - త్వత్తుల్యస్య కరుణాకరస్యాన్యస్య లోకే దుర్లభత్వాదితిభా
వః. పాదం శరణం రక్షితారం గతానాం ప్రాప్తానాం స్నుషాణాం భ్రాతృవధూనాం
నః అస్మాకం - కంఠస్య భువి దేశే మంగళసూత్రికాయాః మాంగల్యసూత్రస్య
వాస్తవ్యతాం నైరంతర్యేణ స్థితిం దాతుం ప్రసీద అనుగ్రహంకురు. ౬౯. ఇతీతి.

నివేదితస్య రాజ్ఞో నిదేశేన నిర్గత్య సత్వర మనుధావతాం భ్రూదండ మివ కోదండమపి కోపేన కుటిలీకుర్వతాం భీమప్రభృతీనాం క్ష్వేళిత విష్ఫారాభ్యాం తత్క్షణం వియదఖిలం వికస్వరనిజగుణ మాసీత్. ౭౦.

ప. క్వ గాయకా యూయ ముపాత్తవీణాః క్వ చాపధుర్యాః కురువంశభూపాః, అహో రణే చాపల మీదృశం వ స్స్వమూలకం వా పరమూలకం వా. ౭౧.

ప. వృషాంకమౌళే ర్వ్రణచిహ్నదాయీ వనే జనోఽస్మిన్వసతీతి వార్తా, పపాత కర్ణే భవతాం న కించిద్యదీదృశం

ఇత్యుక్తప్రకారం దీనస్యభావం దైన్యం పురోధాయ అగ్రేకృత్వా - సదైన్యమితి యావత్. తాభిర్దుర్యోధనాంతఃపురికాభిర్ని వేదితస్య విజ్ఞాపితస్య రాజ్ఞః ధర్మరాజస్య నిదేశేన ఆజ్ఞయా నిర్గత్య పర్ణశాలాతః బహిరాగత్య - సత్వరమనుసృత్య ధావతాం కోపేన భ్రూః దండఇవ తమివ కోదండం చాపమపి తంచ తంచేత్యర్థః. కుటిలీకుర్వతాం వక్రం కుర్వతాం ఏకత్ర భ్రుకుటీరచనేన అన్యత్ర గుణాకర్షణేనచేతిభావః. భీమః ప్రభృతిరాదిర్యేషాం తేషాం భీమార్జుననకులసహదేవానాం క్ష్వేళితవిష్ఫారాభ్యాం సింహనాదచాపనాదాభ్యాం తస్మిన్నేవక్షణే తత్క్షణం-ధర్మరాజాజ్ఞాక్షణ ఏవేత్యర్థః. అత్యంతసంయోగేద్వితీయా. అఖిలం వియత్ ఆకాశం వికస్వరః ప్రవృద్ధః నిజః స్వీయశ్చ గుణః శబ్దః యస్మిన్ తాదృశమాసీత్. ని. 'నిజమాత్మీయనిత్యయో'రితివిశ్వః. 'శబ్దగుణకమాకాశ'మితి తార్కికాః. అర్జునస్త్వేవమువాచేతి క్వచిత్పుస్తకేషుపాఠః. ఏవంవక్ష్యమాణప్రకారేణ. ౭౦. క్వేతి. ఉపాత్తా హస్తే ధృతా వీణా యైస్తే అనాఘ్రాతచాపగంధా ఇత్యర్థః. హే గాయకా యూయం క్వ? చాపధుర్యాః ధనుర్ధురీణాః కురువంశభూపాః వయం క్వ? అతః రణే యుద్ధే ఈదృశం వః యుష్మాకం చాపలం తృష్ణా స్వంస్వీయాలోచనమేవ మూలం యస్యతథోక్తం తత్కంవా-ఉత పరంపరాలోచనం మూలం యస్య తథోక్తంవా. అహో ఇత్యాశ్చర్యే-అవివేకకృతత్వాదాశ్చర్యం- నేదం వీణాభిర్గానం కింతు శరైశ్శరీరతక్షకం యుద్ధమిత్యర్థః. ఉపేంద్రవజ్రా. ౭౧. వృషేతి. వృషాంకస్యశంభోరపి మౌళౌ శిరసి వ్రణేన చిహ్నం దదాతీతి దాయీ జనః అర్జునః అస్మిన్ వనే వసతి - ఇత్యుక్తప్రకారా వార్తా వృత్తాంతః హే గాయకాః భవతాం కర్ణే కించిత్ స్వల్పమపి నపపాత నప్రవిష్టవతీ - భవద్భిర్నశ్రుతేత్యర్థః. యద్యస్మాత్ ఈదృశం బద్ధ్వా భ్రాతుర్నయనరూపం సాహసం అవిచారితకృత్యం ఆతనుధ్వేకురుధ్వే- తస్మాన్నపపాతేతి యోజ్యం - అత్రోత్తరవాక్యార్థస్య పూర్వవాక్యార్థంప్రతి హేతు

సాహసమాతనుధ్వే. ౭౨. ప. భ్రాతాధునాసౌ న విసృజ్యతే చేత్తథా
త్ర సన్నహ్యతి గాండివో మే, యథా మహేంద్రః పరిగృహ్య వీణాం
స్వబాహుకీర్తిం స్వయమేవ గాయేత్. ౭౩. గ. ఇతి విజయస్య వీర
వాదేన పునరపి నివర్తమానై ర్వీణామంసేషు నిబధ్య బాణాసనమేవ
కూజయద్భి ర్నభశ్చరై స్సమమేషాం సకలవైమానికపరిషదంగరుహావి
తీర్ణనిద్రాభంగో మహాంత్సంగరోఽభూత్. ౭౪. ప. గంభీరగాండివ
గుణాద్గళితైః పృషత్కైర్గండస్థలే హృది భుజే గమితవ్రణాస్తే, గర్వం
విహాయ చకితా గగనాంతరాళే గంధర్వభావసదృశం గమనం వితేనుః.
౭౫. ప. వీణా స్సమస్తా విజయేన కృత్తా గంధర్వసైన్యాద్గళితా

త్వాత్కావ్యలింగభేదః. ౭౨. భ్రాతేతి. కించ అసౌ నీయమానః మే భ్రాతా దుర్యో
ధనః అధునా నవిసృజ్యతేచేత్ నత్యజ్యతే యది - యుష్మాభిరితి శేషః. తర్హ్యత్ర వి
షయే మే మమ గాండీవశ్చాపః తథా సన్నహ్యతు ఉద్యుక్తోభవతు-యథా మహేన్ద్రః
దేవేంద్రః స్వయోః స్వీయయోర్బాహ్వోః కీర్తిం దానత్రాణజన్యాం స్వయమేవ
వీణాం పరిగృహ్య గాయేత్ స్తువీత - మద్గాండీవో యుష్మాన్ నిశ్శేషీకరోతీత్యర్థః.
అత్ర ఇంద్రకర్తృకవీణాగానరూపాప్రస్తుతకార్యవర్ణనేన గంధర్వవధస్య ప్రస్తుతస్య
ప్రతీతేః కార్యనిబంధనాప్రస్తుతప్రశంసాభేదః ఉపజాతిః. ౭౩. ఇతీతి. ఇత్యుక్త
ప్రకారేణ విజయస్యార్జునస్య వీరవాదేన పునరపి నివర్తమానైః ప్రత్యాగచ్ఛద్భిః
అంసేషు భుజశిఖరేషు-వీణామితి జాత్యేకవచనం. నిబధ్య-బాణాసనంచాపమేవ - నతు
వీణామిత్యర్థః. కరే కూజయద్భిః గుణాకర్షణేన టంకారయద్భిః తైర్నభశ్చరైః సమం
గంధర్వైస్సహ ఏషాం భీమాదీనాం సకలానాం వైమానికానాం దేవసాధ్యాదీనాం
పరిషదస్సమాజస్య అంగరుహేభ్యః లోమభ్యః. వితీర్ణః దత్తః నిద్రాయాః భంగః
ఉద్బోధః యేన తథోక్తః. అత్యాశ్చర్యాత్కృతరోమాంచ ఇత్యర్థః. మహాన్ సంగరః
యుద్ధమభూత్. ౭౪. గంభీరేతి. గంభీరస్య మహతః గాండీవస్య ధనుషః గుణాత్
మౌర్వ్యాః గళితైః ప్రయుక్తైః పృషత్కైర్బాణైః గండస్థలే హృది వక్షసి భుజేచ -
గమితాని ప్రాపితాని వ్రణాని యేషాం తథోక్తాః తే గంధర్వాః గర్వం యుద్ధాహం
కారం విహాయ చకితాః భీతాస్సంతః గగనాంతరాళే ఆకాశమధ్యే గంధర్వభావస్య
అశ్వత్వస్య సదృశం అనురూపం గమనం - పలాయనమిత్యర్థః. వితేనుః చక్రుః. ని.
'వాజివాహార్వగంధర్వే'త్యశ్వపర్యాయేష్వమరః. అత్ర గకారస్య బహూనామాది
త్వేన గ్రహణాచ్ఛేకానుప్రాసః. ౭౫. వీణాఇతి. విజయేనార్జునేన కృత్తాః భిన్నాః అత
ఏవ గంధర్వసైన్యాత్ గళితాః సమస్తాః వీణాః గాంధర్వ్యః నిపేతుః పతంతిస్మ -

నిపేతుః, ఆయుష్మతీ కేవలమాలులోకే హస్తాగ్రవీణాదివి నారదస్య.
౭౬. ప. ఏతావతీతి యుధి మార్గణచారశక్తి స్స్పష్టీబభూవ సురగాయకపాండవానాం, తేషాం యయు శ్శరకులాని హి లక్ష్యమాత్రం లక్ష్యం విభిద్య పునరాయయురంత మేషాం. ౭౭. గ. తత్ర శక్రసుతస్య తాదృశం విక్రమ మభినంద్య కృతసంధానేన గంధర్వరాజేన సమర్పితం పౌరుషపరిహీనమిదం న పురస్కరణీయమితి బంధనమిషేణ పశ్చాదుపనీతబాహుయుగళం సుయోధనమాదాయ తే భీమాదయో వసుధాధిపస్య సన్నిధి మధిరోపయామాసుః. ౭౮. ప. తం వీక్ష్య తత్ర తరుమావరణం భజంతీ సా పార్షతీసవిధవల్లిపరంపరాసు, హాసైః కరాంగుళిబిలా

భువీతి శేషః. పరంతు నారదస్య మునేః హస్తాగ్రే వీణా కేవలం మహత్యేవైకా - దివి ఆకాశే ఆయుష్మతీ అచ్ఛిన్నా సతీ దదృశే దృష్టా-లోకైరితి శేషః. దృశేః కర్మణిలిట్-అతిశయోక్తిః. ౭౬. ఏతావతీతి. సురగాయకానాం గంధర్వాణాం పాండవానాంచ ఉభయేషాం సంబంధినీ మార్గణానాం చారే సంచారణే శక్తిః సామర్థ్యం ఏతావతీ ఇయతీతి యుధి యుద్ధే స్పష్టీబభూవ స్పష్టాభూత్-హి యతః తేషాం గంధర్వాణాం శరకులాని బాణబృందాని లక్ష్యమాత్రం యయుః శరవ్యం ప్రాపురేవ - నతు తద్భిత్త్వా తదంతికమాయయురిత్యర్థః. ఏషాం పాండవానాం శరకులాని తు లక్ష్యం విభిద్య అంత మేతత్సమీపం ప్రతిపునరాయయుః ఆగతాని - తతః స్పష్టీబభూవేతి యోజ్యం - అత్ర లక్ష్యప్రాప్తిమాత్రేణ లక్ష్యభేదనపునరంతికాగమనాభ్యాంచ గంధర్వపాండవబాణసంచారణశక్త్యోః స్వల్పత్వమహత్త్వానుమానాదనుమానద్వయం సజాతీయత్వేన సంసృష్టం - ఉత్పతితా బాణాః అధఃపునః పతంతి - అధఃపతితాశ్చ పునరుత్పతంతీతి తత్త్వం. ౭౭. తత్రేతి. తత్ర తస్మిన్యుద్ధే తాదృశమసదృశం శక్రసుతస్య అర్జునస్య విక్రమం పరాక్రమం అభినంద్య శ్లాఘిత్వా - కృతం సంధానం సంధిర్యేన తేన గంధర్వరాజేన చిత్రసేనేన సమర్పితం ప్రత్యర్పితం - పౌరుషేణ శౌర్యేణ పరిహీనం శూన్యం ఇదం భుజయుగళం నపురస్కరణీయం నాగ్రేస్థాపనీయం - ఇతి హేతోః బంధనస్య గంధర్వకృతస్య మిషేణ వ్యాజేన పశ్చాత్పృష్ఠతః ఉపనీతం ప్రాపితం బాహ్వోర్యుగళం యేన తథోక్తమివ స్థితమితి గమ్యోత్సాపహ్నవోత్ప్రేక్షా - సుయోధనమాదాయ - తే భీమాదయః భీమార్జుననకులసహదేవాః వసుధాధిపస్య రాజ్ఞో యుధిష్ఠిరస్య సన్నిధిం సమీపం ప్రతి అధిరోపయామాసుః ప్రాపయామాసుః. ౭౮. తమితి. సా తథా వైరపకృతత్వేన ప్రసిద్ధా పార్షదీ ద్రౌపదీ తరుం వృక్షం ఆవరణం భజంతీ

దసకృద్గళద్భి రాకాలికీం కుసుమపఙ్క్తిమివ వ్యతానీత్. ౭౯. ప. వీర వ్రాతై స్త్రిభువనతలే విశ్రుతే నః కులే ఽస్మిన్నుద్భూయ త్వం బహుభి రనుజై రాస్థితో ఽప్యాధిపత్యం, ఏవం భఙ్గం కిమిహ భజసే వత్స నీచైః ప్రణీతం రాజన్యానాం పరపరిభవో రాజయక్ష్మా హి కీర్తేః. ౮౦. ప. ఇత్థం నిగద్య సరళేన యుధిష్ఠిరేణ బంధాన్విమోచ్య బకవిద్విషతా విసృష్టః, మానం చ్యుతం మృగయమాణ ఇవాతినమ్రో వాచంయమేన స యయౌ మహతా బలేన. ౮౧. ప. యం ప్రాయం బహుమిచ్ఛంతి జనా జీవితు ముత్సుకాః, ఉపావిశ త్తమేవాసౌ పథి ప్రాణాం త్సముజ్ఝి

కుర్వంతీసతీ - తత్ర రాజ్ఞస్సమీపే తం దుర్యోధనం వీక్ష్య - కరస్యవక్త్రే నిహితస్య అంగుళీనాం బిలాత్ మధ్యాత్ అసకృద్బహువారంగళద్భిః ప్రసరద్భిః హాసైః సవిధవల్లీనాం సమీపలతానాం పరంపరాసు పఙ్క్తిషు అకాలికీం అనార్తవీం కుసుమపఙ్క్తిం వ్యతానీత్ జనయామాసేవేత్యుత్ప్రేక్షా - భృశం జహాసేత్యర్థః - మహతా మవమంతారో దైవాదవమానం భజంతి మరణాదప్యధికమితి హాసప్రకారః. ౭౯. వీరేతి. హేవత్స త్వం వీరాణాం లోకైకశూరాణాం కురుపూరుప్రభృతీనాం వ్రాతైః బృందైః త్రిభువనతలేఽపి విశ్రుతే ప్రసిద్ధే నః అస్మాకం సంబంధిని అస్మిన్ కులే వంశే చాంద్రే - బహుభిర్నవోత్తరశతసంఖ్యాకై రనుజైస్సహ సంభూయ ఉత్పద్య - కించ ఆధిపత్యం ప్రభుత్వమపి ఆస్థితః చతురంగబలసమేతోఽపిసన్నిత్యర్థః. నీచైర్హీనై ర్గంధర్వైః ప్రణీతం ప్రాపితం ఏవం పరిదృశ్యమానప్రకారం భఙ్గం పరాభవం ఇహేదానీం - కిమితిజుగుప్సాయాం - భజసే ప్రాప్నోషి ఇతికాకుః. అనుచితమిత్యర్థః. కుతః హి యస్మాత్కారణాత్ రాజన్యానాం రాజ్ఞాం పరైః పరిభవః తిరస్కారః కీర్తేః రాజయక్ష్మా క్షయరోగః కీర్తినాశక ఇత్యర్థః, మందాక్రాంతా. ౮౦. ఇత్థమితి. సరళేన ఉదారేణ యుధిష్ఠిరేణ ఇత్థముక్తప్రకారం నిగద్య ఉక్త్వా - బకవిద్విషతా భీమేన బంధాత్ గంధర్వకృతాత్ విమోచ్య మోచయిత్వా విసృష్టః అనుజ్ఞాతః సదుర్యోధనః చ్యుతం మానం మృగయమాణః విచిన్వన్నివేత్యుత్ప్రేక్షా. అతినమ్రస్సన్ - వాచంయమేన లజ్జయాపరిహృతక్ష్వేళితవాద్యరవేణ మహతాబలేనసహ యయౌ గతవాన్ - అత్ర మానచ్యవనస్య విశేషణగత్యా పరిహృతసేనాదుందుభినిస్సారణాదిశబ్దస్య మానయానం ప్రతి హేతుత్వాత్ కావ్యలింగముత్ప్రేక్షా సంకీర్ణం. ౮౧. యమితి. జీవితుముత్సుకాః చిరజీవనేచ్ఛవః జనాః యం ప్రాయం వయః బహుమనేకవార్షికమిచ్ఛంతి - తమేవ ప్రాయం నిరశనవ్రతంచ ప్రాణాన్ సముజ్ఝితుం త్యక్తుమసౌ దుర్యోధనః పథి మార్గే

తుం. ౮౨. ప. తస్మిన్వ్రతే స్వప్నలబ్ధసురారిసాహాయ్యస్త్యాగే తనోస్త
దను బంధుతయా నిషిద్ధః, తస్మాద్వనాత్పునరపి ప్రతిపద్య ధైర్యం
ఘుష్యద్బలో నివవృతే కురురాజధానీం. ౮౩. తత్ర ఖలు. ప. కదాపి
మాబంధయ గాయకైర్మామితీవ హవ్యై రమృతాయమానైః, సంప్రీ
ణయన్నింద్రమథాభిమానీ సపౌండరీకం క్రతుమాజహార. ౮౪. ప.
భూపోఽపి తాం వనభువం ప్రవిహాయ భేజే భూయస్సకామ్యకతపో
వనమండలాని, కిమ్మీరనాశముదితాఖిలతాపసౌఘస్వాధ్యాయఘోష

ఉపావిశత్ ప్రవిష్టవాన్ - ప్రాయోపవేశం చక్రే - విశేషకర్తులుక్. ని. 'ప్రాయో
వయసి బాహుళ్యే తుల్యానశనమృత్యుష్వి'తి వైజయంతీ - అత్ర ప్రాయశబ్దశ్లేషభిత్తి
కాలబ్ధ వయోనిరశనవ్రతద్వయాభేదాతిశయోక్త్యా దీర్ఘజీవనహేతోరేవ సద్యోజీవ
ననాశకత్వరూపస్య వ్యాఘాతాలంకారస్యోజ్జీవనాత్ ద్వయోరంగాంగిభావేన సంకరః.
'స్యా ద్వ్యాఘాతోఽన్యథాకారి తథాకారి క్రియేత చే'దితి లక్షణాత్. ౮౨. తస్మి
న్నితి. తదను దుర్యోధనః తస్మిన్ వ్రతే ప్రాయోపవేశే స్వపనే స్వప్నేలబ్ధం సు
రారీణాం అలంబుసాదీనాం సాహ్యం యుద్ధేసాహాయ్యం యేన తథోక్తస్సన్ - బంధు
తయా బంధుసమూహేన తనోస్త్యాగే విషయే నిషిద్ధః నివారితశ్చసన్ ధైర్యం ప్రతి
పద్య - తస్మాద్వనాత్ ద్వైతాఖ్యాత్ - పునరపి ఘుష్యద్బలః శబ్దాయమాన చతురం
గస్సన్ - కురురాజధానీం హస్తినపురం ప్రతి నివవృతే ప్రత్యాగతవాన్. ౮౩. తత్ర
కురురాజధాన్యాం ఖల్విత్యుత్తరేణ సంబధ్యత ఇతీదం క్వాచిత్కం గద్యముత్తరత్రాథ
శబ్దేన సందర్భవిరుద్ధమపి వ్యాఖ్యాతం. కదేతి. అథ కురుపత్తనప్రాప్త్యనంతరం అభి
మానీ మానధనః అతఏవ స దుర్యోధనః - హే ఇంద్ర ఇతఃపరం కదాపి గాయకైః
గంధర్వైః మాం మాబంధయ ఇతి అమృతవన్మధురాయమాణైః అమృతాయమానైః
హవ్యైరాజ్యపురోడాశాదిభిః ఇంద్రం సంప్రీణయన్ సంతోషయన్నివేత్యుత్ప్రేక్షా -
పౌండరీకంనామ క్రతుం యాగమాజహార కృతవాన్. ౮౪. భూపఇతి. సః తాదృగుప
కారిణ్యపి కరుణాకరత్వేన ప్రసిద్ధః భూపః ధర్మరాజోఽపి తాం వనభువం ద్వైతవన
ప్రదేశం ప్రవిహాయ-కిమ్మీరస్య రక్షసః నాశేన భీమకృతేన ముదితస్య తుష్టస్య అఖిలతో
భయస్యేతి యావత్. అఖిలతాపసానామోఘస్య మునిసంఘస్య స్వాధ్యాయఘోషైః
వేదాధ్యయనకోలాహలైః ముఖరీకృతాని శబ్దాయమానాని అఖిలదిశాం ముఖాన్యగ్రభా
గాః యేషాంతాని-కామ్యకేనామ వనే తపోవనానాం ఆశ్రమాణాం మండలాని సమూ

ముఖరీకృతదిఙ్ముఖాని. ౮౫. ప. మృదుభి ర్వనవల్లికందమూలై ర్విహి
తాతిథ్యవిధి స్సతత్ర పార్థః, స్థితి మాచరతి స్మ హృష్టచేతా స్తృణ
బిందో ర్వచనే తపోవనే చ. ౮౬. ప. ప్రాసూత యా సదసి పట్టపటీర
సంఖ్యా స్సైషా సమాగతవతీతి సకౌతుకాక్ష్యః, వేణీధరా ముటజసీ
మని యాజ్ఞసేనీం విస్మిత్య వల్కలవసనాం దదృశుర్గృహిణ్యః. ౮౭. ప.
తత్తాదృక్షే కరేఽస్యా వివిధవనభవం కందమూలోపహారం దాతుం
లజ్జాపయోధే స్తల మభిమమృశు ర్ధర్మదారా మునీనాం, యస్య స్పర్శా

హార్ భూయః భేజే పునః ప్రాప్తవాన్. ౮౫. మృదుభిరితి. తత్ర కామ్యకతపోవనేషు స పార్థః ధర్మరాజః మృదుభిః కోమలైః ప్రీతిపూర్వం దత్తైర్వా - వనవల్లీనాం కందైః గ్రంథిభిః మూలైశ్చ విహితః కృతః ఆతిథ్యవిధిః అతిథిపూజా యస్య తథోక్తస్సన్-తత్రత్యైర్మునిభిరితి శేషః. తృణబిందోర్నామ మునేర్వచనే అత్రస్థేయ మిత్యాజ్ఞారూపే-తపోవనే తదాశ్రమే చ హృష్టచేతాః స్థితిం ఆజ్ఞానతిలంఘనం వాసంచ ఆచరతిస్మ కృతవాన్ - ఔపచ్ఛందసికం. ౮౬. ప్రాసూతేతి. యా ద్రౌపదీసదసి ద్యూతసభాయాం అసంఖ్యాః పట్టపటీః కౌశేయాని ప్రాసూత అజనయత్-సైషా ద్రౌపదీ సమాగతవతీ ఇత్యుక్తప్రకారేణ సకౌతుకాని ద్రష్టుముత్సుకాని అక్షీణియాసాంతాః సకౌతుకాక్ష్యః గృహిణ్యః మునిపత్న్యః ఉటజసీమని పర్ణశాలాయాం వేణీధరాం దుశ్శాసనవధపర్యంతం ధృతవేణీం-వల్కలం వస్త్రే పరిధత్తే నియమాయేతి వల్కలవసం అతఏవ యాజ్ఞసేనీం ద్రౌపదీం విస్మిత్య ఆశ్చర్యం ప్రాప్య దదృశుః. అసంఖ్యేయకౌశేయజనన్యా అప్యహో నియమాయ వల్కలధారణమిత్యాశ్చర్యేణ అపశ్యన్నిత్యర్థః. అత్ర పట్టపటీజనన్యా వల్కలధారణస్య విశేషణగత్యా సాశ్చర్యదర్శనం ప్రతి హేతుత్వాత్కావ్యలింగభేదః. ౮౭. తదితి. తం తమివ పశ్యంతీతి తాదృక్షః కఞ్ప్రకరణే - క్సోఽపివాచ్య ఇతి క్సే - వ్రశ్చేత్యాదినా షత్వే - షఢోః కస్సీతి కత్వే - ఆదేశప్రత్యయయోరితి షత్వం - ఆసర్వనామ్న ఇతి దీర్ఘశ్చ - తస్మిన్వక్ష్యమాణప్రభావేనాసదృశే అస్యాః ద్రౌపద్యాః కరే - వివిధం వనేభవంచేతి వైవక్షికవిశేషణవిశేష్యభావాత్సమాసః. కందమూలమేవోపహారమశనం దాతుం - మునీనాం ధర్మదారాః ధర్మపత్న్యః లజ్జైవ పయోధిస్తస్య తలం అధోభాగం అభిమమృశుః స్పృశంతిస్మ-అతిలజ్జితా బభూవురిత్యర్థః. యస్య ద్రౌపదీకరస్యస్పర్శేన యోఽనుభావః మాహాత్మ్యం తస్మాత్ అవిరతం అక్షయం యథాతథా ఉదితైరావిర్భూతైః దివ్యైరమానుషైః పాయసైః పరమాన్నైరేవ - నతు శాకపాకాదిభిరిత్యర్థః. కించిత్ అతిస్వల్పమపి భాండం అర్కదత్తం

నుభావా దవిరతముదితైః పాయసై రేవ దివ్యైః కించిద్భాండం వనాం
తే తనుమతిథిజనస్యాతనో గన్యథార్థాం. ౮౮. ౫. దిశి దిశి మృగయా
య్యై తేషు యాతేషు జాతు స్వయ ముటజమవా ప్త స్సోమకేంద్రాత్మ
జాయాః, లపనశశిమహిమ్నా లంఘయామాస వేలాం తరళితమక
రాంక స్తత్క్షణం సింధురాజః. ౮౯. ౬. తతః క్రందంతీం కురరీమివ
నిందంతీ మేనాం పురస్తాదధిరోప్య సూతకరతోత్రదండాధ్యాసిత
వేగతంత్రపారీణరథ్యేన ఘనతరతజ్జఘనపయోధరభారాక్రమణవినమ్రా

పాత్రం వనాంతే అతిథిజనస్య తనుం శరీరం అన్యథా కించిత్త్వవిరుద్ధః అర్థః మహ
త్త్వాత్మకః యస్యాస్తథోక్తామతనోత్ చక్రే - తత్తాదృశఇతి సంబంధః. అత్రోత్తర
వాక్యార్థస్య లజ్జాపయోధిమజ్జనహేతుత్వాత్కావ్యలింగభేదః. అస్యచాత్యౌదార్య వర్ణ
నాత్మకోదాత్తాలంకారేణ సహైకవాచకానుప్రవేశసంకరః. స్వర్యానుభావావిరతాన్నో
దయయోశ్శ్లేతుహేతుమతోరుక్త్యాత్మకేన హేత్వలంకారేణ చాప్యుక్తఏవసంకరఇతిచ
ప్రాహుః. ౮౮. దిశిదిశీతి. జాతు కదాచిత్ తేషు యుధిష్ఠిరాదిషు సర్వేషు మృగయాయై-
మృగయాంకర్తుమితి-క్రియార్థేత్యాదినా చతుర్థీ-దిశిదిశి ప్రతిదిశం యాతేషు గతేషు
సత్సు ఉటజం పర్ణశాలాం స్వయమవాప్తః ప్రాప్తః సింధురాజస్సైంధవః సముద్రశ్చ.
ని. 'దేశే నదవిశేషేఽబ్ధౌ సింధుర్నా సరితి స్త్రియా' మిత్యమరః. ఏకత్ర సింధుర్దేశః అప
రత్ర సరిదితి వివేకః. సోమకేంద్రాత్మజాయాః ద్రౌపద్యాః లపనం ముఖమేవ శశీ
చంద్రస్తస్య మహిమ్నా ప్రభయా తత్క్షణం సద్యః తరళితః మకరాంకః మన్మథః
యస్య తథోక్తస్సన్ ఆకులితగ్రాహచిహ్నశ్చ వేలాం మర్యాదాం కూలంచ లంఘయా
మాస అతిక్రాంతవాన్. తాం బలాద్గృహీతవానిత్యర్థః. అత్ర చంద్రచంద్రికయా
ఆకులితగ్రాహం సముద్రస్య కూలలంఘనరూపమర్థాంతరం ధ్వనిరేవ నశ్లేషఇతి 'సర్వత్రా
ద్యద్వయేనాంత్య'ఇతి తన్నిషేధాత్. మాలినీ. ౮౯. తతఇతి. తతః గ్రహణానన్తరం
కురరీం ఉత్క్రోశపక్షిణీమివ క్రందంతీం నిందంతీం 'కిమనుచితమేవం కరోషిధిక్త్వామి'
తి కుత్సమానామేనాం ద్రౌపదీం పురస్తాద్రథస్య పూర్వభాగే అధిరోప్య ఉపవేశ్య-
సూతస్య సారథేః కరే తోత్రదండేన కశయా అధ్యాసితస్య శిక్షితస్య వేగస్యైవ
తంత్రస్య శాస్త్రస్య పారీణాః పారంగతాః అతివేగవంతఇతి యావత్ - రథస్య
వోఢారో రథ్యాః అశ్వాః యస్య తేన - ఘనతరస్య అతిమహతః తస్యాః ద్రౌపద్యాః
జఘనపయోధరస్య నితంబస్య కుచయోశ్చ భారస్య ఆక్రమణేన వ్యాప్త్యా విశేషేణ
నమ్రీకృతః భుగ్నీకృతః పూర్వభాగోఽగ్రదేశః యస్య తస్య భావస్తత్తా తయాహే

కృతపూర్వభాగతయా పార్థదర్శనశంకయా నికుబ్జీభూయేవ ధావతా శతాంగేన నిమిషచూషితపరిణాహవనీపథం జయద్రథం పునరప్యాశ్రమపద మాశ్రిత్య నిశమితప్రమదావార్తేన దావార్తేనేవ పూర్వజేన నియుక్తౌ జటారికిరీటినౌ రోషవిద్రుమలతాకిసలయైరివ లోచనైశ్శరాసనం వికీర్య మృగయానివృత్తమాత్రేణ చరణేన ద్రుతమన్వద్రవతాం. ౯౦. ౯. తత్క్షణాదేవ కర్ణపూరవనకుసుమసౌరభజిఘ్రుత్సింజినీకేన ధనంజయేన సపత్త్రాకృతో ధృతత్రాసతయా విద్యామివ వినయవిపర్యయః కృష్ణాం విముచ్య కృతపలాయనస్సదుర్మేధాః పురః ప్రధా

తునా - పార్థానాం మృగయాయాః ప్రతినివర్తమానానాం దర్శనస్య శంకయా వితర్కేణ భయేనవా నికుబ్జీభూయ హ్రస్వీభూయ ధావతా పలాయమానేనేవ స్థితేనేత్యుత్ప్రేక్షా - శతాంగేన రథేన నిమిషేణ పక్ష్మపాతమాత్రకాలేన చూషితః అతిక్రాంతః పరిణాహః విశాలః వనీపథః అరణ్యమార్గః యేన తం జయద్రథం సైంధవముద్దిశ్యేత్యర్థః. ఆశ్రమపదం ప్రతి పునరపి ఆశ్రిత్య ప్రాప్య-నిశమితా శ్రుతా ప్రమదాయాః ద్రౌపద్యాః వార్తా సైంధవేన అపహరణరూపా యేన తేన - అతఏవ దావేన వనాగ్నినా ఆర్తేన పీడితేనేవస్థితేనేత్యుత్ప్రేక్షా - పూర్వజేన జ్యేష్ఠేన యుధిష్ఠిరేణ పూర్వమాగతేనేతిభావః. నియుక్తౌ ప్రేరితౌ జటారిర్భీమః కిరీటీ అర్జునశ్చ ఉభౌ రోష ఏవవిద్రుమలతా తస్యాః కిసలయైః పల్లవైరివస్థితై రిత్యుత్ప్రేక్షా - లోచనైః శరాసనం చాపం వికీర్య సైంధవవధాయ క్రోధారుణం దృష్ట్వేత్యర్థః. మృగయాయాః నివృత్తమాత్రేణ ఆగతేనైవ నతు క్షణం విశ్రాంతేనేత్యర్థః. చరణేన ద్రుతమన్వద్రవతాం అన్వధావతాం-ఉత్ప్రేక్షాత్రయస్యసజాతీయస్యసంసృష్టిః. ౯౦. తదితి. తత్ క్షణాత్ అనుధావనక్షణాదేవ కర్ణపూరస్య కర్ణావతంసస్య వనకుసుమస్య సౌరభం పరిమళం జిఘ్రంతీ శింజినీ మౌర్వీ యస్య తేన ఆకర్ణాకృష్ట ధనుర్గుణేనేత్యర్థః. ధనంజయేన అర్జునేన సపత్త్రాకృతః పుంఖపర్యంతమంతర్మగ్నబాణీకృతః అతఏవ దుర్మేధాః దుష్టబుద్ధిః సః సైంధవః ధృతస్త్రాసః భయం యేన తస్యభావస్తత్తా తయా హేతునా - కృష్ణాం ద్రౌపదీం వినయవిపర్యయః వినయరాహిత్యం విద్యామివ విముచ్య త్యక్త్వా - కృతపలాయనస్సన్ పురః స్వతోఽగ్రే ప్రధావితేన మాగధస్య జరాసంధస్య విరోధినా భీమేన రురుధే నిరుద్ధః రుధేః కర్మణిలిట్ - యత్తు సాపత్రపీకృతఇత్యపపాఠంకల్పయిత్వా లజ్జాన్వితతయాకారితఇతి - వినయవిపర్యయః వినయరహితః పురుష ఇతిచ నృసింహః ప్రలాప. తదబోధాత్ - కర్ణపూరేత్యర్జునవిశేషణవైయర్థ్యాపత్తేః. విపర్యయశబ్దేన

వితో మాగధవిరోధినా రురుధే. ౯౧. ప. కచే గృహీత్వా భువి పాతితస్య కఠోరచారిత్రపరస్య శత్రోః, సంతాడనే మారుతి రాత్మపాణే స్సచ్ఛాత్ర యామాస పదం చ వామం. ౯౨. ప. సౌవీరభర్తు రథమూర్ధని పంచచూడాః క్లృప్తాః క్షురేణ పవనాత్మభువా విరేజుః, ఇంగాలధూమకలికా ఇవ శామ్యతోఽంతస్త్రాసాంబుభి స్స్మరశరానలపంచకస్య. ౯౩. ప. వినమతమనుజనీతం వీక్ష్య భూపస్స్మితాస్యః కృతనతిశిరసం తం కేశభారే హృతేఽపి, త్వదసుహరణమార్గే దుశ్శలైవార్గళాసః క్వచిదపి

వ్యుత్పత్త్యంతరంవినా తద్వతో బోధాయోగాత్ - వ్యుత్పత్త్యంతరేచ క్లిష్టత్వదోషాపత్తేశ్చేతి విద్వచ్ఛిఖామణిభిరాకలనీయం - సపత్రనిష్పత్రాదతివ్యథన ఇత్యనేన కరోతియోగే డాచ్విధానాత్సపత్రాకృత ఇతిరూపమ్. ౯౧.కచఇతి. మారుతిర్భీమః కఠోరే అతినింద్యే చారిత్రే కర్మణిపరస్య సక్తస్య - అతఏవ కచే కేశే జాత్యేకవచనం-శిఖాయామితి వా. గృహీత్వాభువి పాతితస్య శత్రోః సైంధవస్య సమ్యక్తాడనే విషయే ఆత్మనః పాణేః వామంపదంచ సచ్ఛాత్రయామాస సహాధ్యాయినం చక్రే-పాణినా పాదేనచ తాడితవానిత్యర్థః. ౯౨. సౌవీరేతి. అథ తాడనానన్తరం సౌవీరో దేశవిశేషః తస్య భర్తుః రాజ్ఞః సైంధవస్య మూర్ధని పవమానభువా భీమేన కర్త్రా క్షురేణ బాణవిశేషేణ కరణేన క్లృప్తాః నిర్మితాః పంచచూడాః శిఖాః త్రాసఏవాంబూని జలాని తైరన్తర్మనసి శామ్యతః నిర్వాణం గచ్ఛతః స్మరశరాణాం యే అనలా అగ్నయః తత్పంచకస్య ఇంగాలేభ్యఃసిక్తాంగారేభ్యః యే ధూమకలికాః కుట్మలాకృతిధూమాః ఇవేత్యుత్ప్రేక్షా - విరేజుః. ౯౩. వినమతమితి. భూపః ధర్మరాజః అనుజాభ్యాం భీమార్జునాభ్యాం నీతం నికటం ప్రాపితం కేశైర్యోభారః కేశసంచయశ్చ తస్మిన్ హృతే సత్యపి-కృతా నతిః నమ్రత్వం నమస్కారశ్చ యేన తాదృశం శిరః యస్య తథోక్తం - లజ్జాభయాభ్యామితిభావః. వినమతం శత్రుం సైంధవం వీక్ష్య స్మితం మందహాసః ఆస్యే ముఖే యస్య తథోక్తస్సన్ - హేకుత్సిత నింద్య నః అస్మాకం తవ అసూనాం ప్రాణానాం హరణమేవ మార్గస్తస్మిన్ తత్ప్రవృత్తా విత్యర్థః. దుశ్శలాత్వత్పత్నీ అస్మద్భగినీచ యా సైవ అర్గళా ప్రతిబంధికా తద్వైధవ్య భయాన్నత్వాం నిహన్మ ఇత్యర్థః. క్వచిత్ ఇతఃపరం కుత్రాపి ఏవం కుత్సితం పరదారాపహరణాది మాకురు - తత్ర దుశ్శలాయాః ప్రతిబంధకత్వాసంభవేనద్యో హన్యసేవేతిభావః. ఇత్యుక్త్వేతిశేషః. ఉత్ససర్జ విసృష్టవాన్. అత్ర వినాపి నమనకారణం కేశభారం తదుత్పత్తివర్ణనాద్విభావనాలం

కురు మైవం కుత్సితేత్యుత్ససర్జ. ౯౪. ప. దీనధీస్సతపసా హిమశైలే దృ క్ప్రథం పురహరాద్గ్రహయాళోః, ఆదదే వరమథో విజయా ద్వావం తరేణ యుధి పాండవరోధమ్. ౯౫. ప. పార్థాశ్చ కృచ్ఛ్రాదుత్తీర్ణాం పార్షతీం ప్రాప్య రేమిరే, హేమంతాత్పద్మినీం ముక్తాం హేళేరివ కరాంకురాః. ౯౬. ప. తత్రాంతరే జ్వలితవర్ణవపుః కదాచిదంగేషు శబ్ద ఇవ కర్ణమవాప్య రాత్రౌ, భాసాం పతిః కృతనమస్కరణాయ తస్మై ప్రేమ్ణాశిషః ప్రణిజగాద యవీయసీం గాం. ౯౭.ప. అహమహరధినాథో ఽనుగ్రహాన్మే పృథాయామయి జననమగాస్త్వం వత్స కోశో గుణానాం,

---

కారః. మాలినీ. ౯౪. దీనేతి. అథ అనంతరం దీనా ఖిన్నా ధీర్మనో యస్య తథోక్త స్సైంధవః హిమశైలే తపసా హేతునా దృక్పథం చక్షుర్విషయత్వం గ్రహయాళోర్గ్రహీతుః. స్పృహిగృహీత్యాదినా ఆలుచ్-పురహరాత్ శంభోః ద్వావిజయావిజయమర్జునం చాంతరేణ వినా-యుధి యుద్ధే పాండవానాం శిష్టానాం చతుర్ణాం రోధం నిరోధమాత్రమేవ వరం లేభే ఆదదే స్వీకృతవాన్-అర్జునస్య దేవైరప్యజేయత్వాత్తత్సహితానాం రోధమాత్రమప్యశక్యమేవేతిభావః. స్వాగతా. ౯౫. పార్థా ఇతి. పార్థాశ్చ ధర్మరాజాదయో ఽపి కృచ్ఛ్రాత్ కష్టాత్ సైంధవకృతాత్ ఉత్తీర్ణాం నిర్ముక్తాం పార్షతీం ద్రౌపదీం హేళేః సూర్యస్య కరాః అంకురా ఇవ అంకురతుల్యకిరణాః. ని. 'హేళిరాలింగనే సూర్యే' ఇతి విశ్వః. హేమంతాదృతోర్ముక్తాం గతహిమబాధామిత్యర్థః. పద్మినీమివ ప్రాప్య రేమిరే చిక్రీడుః. ఉపమాలంకారః. ౯౬. తత్రేతి. తత్రాంతరే తస్మిన్నేవ సమయే కదాచిద్రాత్రౌ జ్వలితవర్ణం ఉజ్జ్వలకాంతి వపుర్యస్యసః ఉజ్జ్వలాకారశరీరశ్చ భాసాం పతిస్సూర్యః శబ్దః ఘటాదిపదమివ - అంగేషు జనపదవిశేషేషు కరచరణాదిషు చ కర్ణం రాధేయం శ్రోత్రంచ అవాప్య - కృతం నమస్కరణం నమస్కారః యేన తథోక్తాయ తస్మై కర్ణాయ ఆశిషః చిరంజీవేత్యాదేరాశీర్వాదస్య యవీయసీం కనిష్ఠాం - తదనంతరామితియావత్ - గాం వాచం వక్ష్యమాణాం ప్రేమ్ణా పుత్రవాత్సల్యేన ప్రణిజగాద ఉక్తవాన్. శ్లిష్టవిశేషణేయముపమా. ౯౭. ఉక్తప్రకారం త్రిభిరాహ—అహమితి. అయివత్స హేపుత్ర అహం అహ్నః దివసస్య అధినాథః సూర్యః గుణానామౌదార్యాదీనాం కోశో రాశిః త్వం మే మమ అనుగ్రహాత్ పృథాయాం కున్త్యాం జననముత్పత్తిం అగాః ప్రాప్తవానసి-జాతో ఽసీత్యర్థః. తత్తస్మాత్ మత్పుత్రత్వాద్ధేతోః రహస్యైకాంతే భవం రహస్యం ఇదం వక్ష్యమాణం మే శాసనం ఆజ్ఞా ఇహేదానీం గృహ్యతాం త్వయేతి శేషః. నన్వపృష్టో ఽపి కిమితి కథయసీత్యత

తదిద మిహ రహస్యం గృహ్యతాం శాసనం మే తనయకుశలయోగే తాతపాదా యతంతే. ౯౮. ప. ముఖసంధానవిశ్లేషముక్తే కవచకుండలే, తవైతే భూషణే శోభాం తన్వాతే పరదుర్లభాం. ౯౯. ప. ఏతాని యాచకమిహ ద్విజవేషగూఢం మాలబ్ధకామమమరాధిపతిం కృథా స్త్వం, ఆజ్ఞాపథాత్ స్ఖలసి చేదణుమాత్ర మస్మాద్వధ్యో భవిష్యసి సుఖేన రణే రిపూణాం. ౧౦౦. ప. ఇత్థం నిశమ్య తాం వాచం రాధేయో రచితస్మితః, హార్ద్రాంజలినా సాక మాదదే ప్రతిభాషితం. ౧౦౧. ప. తవార్య మేతి ప్రథితేఽపి శబ్దే మమార్య మేత్యర్థిజనేషు దానం, నిషేధరూపే

ఆహ.—తనయేతి. తనయానాం కుశలస్య క్షేమస్య యోగే సంఘటనే విషయే తాతపాదాః పూజ్యాః పితరః యతంతే ఉద్యోగం కుర్వంతి - సామాన్యేన విశేషసమర్థనరూపోఽర్థాంతరన్యాసః. ౯౮. ముఖేతి - అయివత్స ముఖేత్యుపలక్షణమంతస్యాపి-తథాచ ఆద్యంతాభ్యాం సంధానవిశ్లేషాభ్యాంచ ధారణమోచనాభ్యాంచ ముక్తేరహితే-సహజత్వాద్దుర్జ్ఞేయాద్యంతదేశే వర్జితసంయోజనవియోజనేచేత్యర్థః. కవచం కుండలంచ ఉభే ఏతే భూషణే-పరైర్దుర్లభాం తవ శోభాం తన్వాతే కురుతః. అత్ర ముఖసంధానేత్యాదిపదార్థస్య విశేషణగత్యా అనన్యసామాన్యశోభాకరణహేతుత్వాత్కావ్యలింగభేదః. ౯౯. ఏతానీతి. అయివత్స ఏతాని సహజకవచకుండలాని యాచకం యాచిష్యమాణం - అకేనోర్భవిష్యదాధమర్ణ్యయోరితి కృద్యోగే షష్ఠీప్రతిషేధః. అత్ర యాచకం సంతమితి నృసింహప్రలపితం చ్యుతసంస్కారదోషాదుపేక్ష్యం - ద్విజవేషేణ బ్రాహ్మణరూపేణ గూఢం ప్రచ్ఛన్నం - నిజరూపస్య యాచ్ఞానర్హత్వాదితిభావః. అమరాధిపతిమింద్రం త్వమిహ కవచకుండలయాచ్ఞావిషయే లబ్ధకామం మాకృథాః మాకురు-వైపరీత్యే కాహానిరిత్యత ఆహ,—ఆజ్ఞేతి. అస్మాదాజ్ఞాపథాత్ మచ్ఛాసనమార్గాదణుమాత్రం అత్యల్పమపి స్ఖలసిచేత్ లంఘయసి యది - తదా రణే రిపూణాం సుఖేన అనాయాసేన వధ్యః హంతుం శక్యో భవిష్యసి. ౧౦౦. ఇత్థమితి. ఇత్థముక్తప్రకారాం తాం వాచం కవచకుండలానీంద్రాయ మాదేహీత్యాత్మికాం నిశమ్య శ్రుత్వా-రాధేయః కర్ణః హార్ద్రా రచితస్మితః కృతదరహాసస్సన్ ప్రతిభాషితం ప్రత్యుత్తరం అంజలినా సాకం నమస్కారేణసహ ఆదదే జగ్రాహ - స నమస్కారం ప్రత్యుక్తవానిత్యర్థః. ౧౦౧. తవేతి. హే ఆర్య తవ అర్యమాఇత్యాత్మకే శబ్దే దాతృపుత్రకస్య దాతుశ్చ వాచకే ప్రథితే ప్రసిద్ధేసత్యపి-అర్థిజనేషు యాచకేషు విషయే మమ దానం మాస్త్వితి నిషేధరూపే దాననివృత్త్యాత్మకే మార్గే వాక్యరూపే భవదీయజిహ్వాపదం పాద

నిదధాతి మార్గే పదం కథం వా భవదీయజిహ్వా. ౧౦౨. ప. సతతం సదర్థిసదనే బహుదాతుం సకుతూహలస్య పురుషస్య జగత్యాం, ఉదకోర్మికాకరధృతాపివిభూషా కనకోర్మికాతుపరమంగులిభారః. ౧౦౩. ప. దివసేశ యః ఖలు శయః ప్రతికర్తుం ధృతలాలసో భవతి నార్థిషు దైన్యం, ప్రతిపాదయేత్స తు కథం పురుషస్య ప్రతికూలవర్ణనిజనామపదార్థం. ౧౦౪. ప. యశ ఏవ జన్మఫలమాత్మవతామిద మేషితవ్య మతి

న్యాసం ఉచ్చారణాత్మకం కథం వేత్యాశ్చర్యే - నిదధాతి నిక్షిపతి - దానం మాకుర్వితి కథం వదసీత్యర్థః. అత్ర నిషేధరూపకార్యోత్పత్తేః విరూపఘటనాత్మకో విషమప్రభేదః. 'యః కామయేత దానకామా మే ప్రజాస్స్యురిత్యసౌ వాదితో ఽర్యమా యః ఖలు వై దదాతి సో ఽర్యమే'తి శ్రుతిః. ౧౦౨. సతతమితి. కించ హే ఆర్య జగత్యాం లోకే సతాం సాధూనాం అర్థినాం యాచకానాంచ సదనే సభాయై - బహు అపరిమితమర్థం దాతుం కుతూహలేన సహితస్య సకుతూహలస్య పురుషస్య కరే ధృతా ఉత్సర్గార్థం నిహితా ఉదకస్య ఊర్మికా వారిధారైవ విశేషేణ భూషా భూషణం - కనకమయీ ఊర్మికా అంగుళీయకంతు పరం అత్యంతం అంగుళీనాం భారః భారహేతుర్హి - అత్ర దానస్తుత్యా తన్నిషేధనిందాప్రతీతేర్వ్యాజస్తుత్యలంకారః. ని. 'ఊర్మికాత్వంగుళీయే స్యాద్వాస్త్రీభంగితరంగయో' రితి వైజయంతీ - సుమంగలీవృత్తం - 'సజసాస్సగౌయది సుమంగలీయమి'తి లక్షణాత్. ౧౦౩. దివసేతి. హే దివసేశ సూర్య యశ్శయః పాణిః. 'పంచశాఖశ్శయః పాణి' రిత్యమరః. అర్థిషు యాచకేషు దైన్యం దారిద్ర్యం ప్రతికర్తుం నిరాకర్తుం ధృతః లాలసః మహాభిలాషః యేన తథోక్తః నభవతి - ఖల్వితి వాక్యాలంకారే - సః శయస్తు ప్రతికూలౌ వైపరీత్యం గతౌ వర్ణౌ శకారయకారౌ యస్మింస్తస్య నిజనామ్నః పదస్య యశశ్శబ్దస్య అర్థం కీర్తిం పురుషస్య కథం కేన ప్రకారేణేత్యర్థః. ప్రతిపాదయేత్ - అర్జయేత్ - నకేనాపి ప్రకారేణేత్యర్థః. సంగ్రహైకపరః ప్రాయస్సముద్రో ఽపి రసాతల ఇత్యభియుక్తోక్తేరదాతుః కదాపి నభవేత్కీర్తిరితిభావః. వృత్తం పూర్వోక్తమేవ. ౧౦౪. తర్హి కీర్తిరేవ మాస్త్విత్యతఆహ.—యశ ఇతి. ఆత్మవతాం దేహభృతాం యశః కీర్తిరేవ జన్మనః ఫలమితి హేతోః ఇదం యశః యత్నస్య భరాత్ అతిశయాదేషితవ్యం కాంక్షణీయం యతః జగల్లోకః అపరైర్యశోభిన్నైః గుణానాం ధైర్యశౌర్యగాంభీర్యాదీనాం గణైర్భూషితమపి అయశస్వినం కీర్తిశూన్యం పురుషం నాద్రియతే నాపేక్షతే-'ప్రియః ప్రజానాం దాతైవ నపునర్ద్రవిణేశ్వర' ఇత్యుక్తత్వాదితిభావః. అత్రోత్తరవాక్యార్థస్య కీర్త్యాః జనావశ్యకత్వహేతుత్వాత్కావ్యలింగభేదః. ప్రమితాక్షరా. ౧౦౫.

యత్నభరాత్, అపిభూషితం గుణగణైరపరైరయశస్వినం న జగదా
ద్రియతే. ౧౦౫. ప. వ్యాపృతా వితరణోపనిషత్సు వ్యాహరంతి
హి విపశ్చిదధీశాః, స్పర్శనేన రహితా వితి హేతోర్లుబ్ధకం చ కుణపం
చ సమానౌ. ౧౦౬. ప. దృష్టే వనీపకజనే వదనం స్మితేన దానాంబునా
కరతలం యశసా దిశశ్చ, శుభ్రీకరోతి వివశః స్వయమేవ దాతా
కస్తాదృశం ప్రతినివర్తయితుం క్షమేత. ౧౦౭. ప. వాంఛామనాప్తేన
వనీపకేన సహాసవో దాతృజనస్య యాంతి, తదద్య శక్రార్చనయా
ధృతాసోర్భావివధో మే పరమో హి లాభః. ౧౦౮. ప. యద్దోష్ణి ప్ర
తిహారభూతలశిలాచింతామణిః కల్పకా యస్యారామవృతిద్రుమాశ్చ

వ్యాపృతా ఇతి. కించ - వితరణోపనిషత్సు దానవేదాంతేషు వ్యాపృతాః పరిశీలకాః దానమాహాత్మ్యసారసర్వస్వవిద ఇతి యావత్. విపశ్చిదధీశాః పండితశ్రేష్ఠాః లుబ్ధ ఏవ లుబ్ధకః తం కృపణం చ కుణపం శవం చ ద్వావపి స్పర్శనేన దానేన చ రహితౌ శూన్యౌ ఇత్యుక్తప్రకారాత్ హేతోః సమానౌ మిథస్తుల్యౌ వ్యాహరంతి కథయంతి - హిః ప్రసిద్ధౌ. ని. 'స్పర్శో నా మారుతే స్పర్శదానయోః స్పర్శనం తథే'తి వైజయంతీ - లుబ్ధోఽకీర్తిర్జీవన్నపి మృతకల్ప ఏవేత్యర్థః. అత్ర స్పర్శనస్య శ్లేషభిత్తికాభేదాధ్యవసితస్య సామ్యకథనహేతుత్వాత్పదార్థహేతుకం కావ్యలింగముపమైకవాచకానుప్రవేశసంకీర్ణం. ౧౦౬. దృష్ట ఇతి. దాతా వనీపకే జనే దృష్టే సతి. ని. 'వనీపకో యాచనకో మార్గణో యాచకార్థినా' విత్యమరః. స్వయం ప్రకృత్యైవ - నతు కారణాంతరేణేత్యర్థః. వివశః పరవశస్సన్ స్మితేన వదనం దానాంబునా కరతలం యశసా దిశశ్చ శుభ్రీకరోతి - తాదృశం ప్రకృత్యా దాతారం ప్రతినివర్తయితుం దానాద్వారయితుం కః క్షమేత శక్నుయాత్? న కోఽపీత్యర్థః. అత్ర వాక్యార్థత్రయేణ దాతుర్దాననివర్తనాశక్యత్వసమర్థనాత్కావ్యలింగభేదః కేవలప్రకృతానాం వదనకరతలదిశాం ధవళీకరణే సౌపమ్యగమకతుల్యయోగితాభేదశ్చైకవాచకానుప్రవేశసంకీర్ణః. ౧౦౭. వాంఛామితి. కించ దాతృజనస్య అసవః ప్రాణాః వాంఛాం మనోరథం అనాప్తేన అప్రాప్తేన వనీపకేన సహ యాంతి నిర్గచ్ఛంతి - మరణాదప్యధికా జాయతే అపకీర్తిరిత్యర్థః. 'సంభావితస్య చాకీర్తిర్మరణాదతిరిచ్యత' ఇత్యుక్తత్వాదితి భావః. తత్తస్మాదద్యేదానీం శక్రస్యేంద్రస్య అర్చనయా కామితపూరణాత్మికయా పూజయా హేతునా - ధృతాః అసవః యస్య తస్య మే - భావీ కవచకుండలత్యాగేన కాలాంతరే శత్రుభిః కరిష్యమాణః వధః పరమః అతికామ్యః లాభః హిరవధారణే - అశుభస్య కాలహరణం కర్తవ్యమితి ప్రసిద్ధేరితి భావః. ౧౦౮. యదితి. కించ - చింతామణిర్నామ కామధేన్వాదివత్ కామితార్థదం రత్నం - సః

సురభి స్సా హోమధేనుః పునః, తాదృగ్యాచతి చేదుపేత్య మఘవా సంపూర్య తత్కామనాం త్రైలోక్యస్థవదాన్యసంసదుపరి స్యామేష మే నిశ్చయః. ౧౦౯. వ. వీక్ష్య వంధ్యవచనోఽపి గుణజ్ఞో విస్మయాంబునిధి వీచిషు మగ్నః, పద్మబంధురితి వాదిన మేనం పాటలస్మితరుచి ర్గిర మూచే. ౧౧౦. గ. అయే వత్స భవతో భాషితం క్షమమేవ స్థూలల క్షాణామ్. ౧౧౧. గ. అమూదృశం తు తవ మతం పునరపి మమ రస

యస్యేంద్రస్య గోష్ఠ్యాః ఆస్థానమంటపస్య ప్రతిహారభూతలే ద్వారాగ్రదేశే శిలాబద్ధ పాషాణః కల్పకాః కల్పవృక్షాః యస్యేంద్రస్యసంబంధినః ఆరామస్యనందనస్య వృతి ద్రుమాః ఆవరణవృక్షాః. సా ప్రసిద్ధా సురభిః కామధేనుః హోమస్య పయసాగ్నిహో త్రస్య ధేనుర్గౌరితి తాదర్థ్యే షష్ఠీసమాసః. భవతీతి యథాయోగం యోజ్యం-తాదృక్ చింతామణికల్పవృక్షకామధేనుమాన్ మఘవా ఇంద్రః ఉపేత్య మాం ప్రతిఆగత్య యాచతిచేత్ భిక్షతేయది తస్యేంద్రస్యకామనాం మనోరథం సంపూర్య త్రైలోక్య స్థానాం భువనత్రయేవర్తమానానాం వదాన్యానాం దాతౄణాం యాసంసత్ సభా తస్యాః ఉపర్యగ్రభాగే స్యాం వర్తేయం - ఏషః ఉక్తప్రకారః మే మమ నిశ్చయః నిష్కర్షః. అత్ర చింతామణ్యాదిమతోఽపీంద్రస్య యాచ్ఞా ప్రసంగేన తైరప్యపూ రణీయో యో మనోరథః ఇతి తత్పూరణస్య త్రైలోక్యస్థవదాన్యోపరితనత్వహేతు త్వాద్వాక్యార్థహేతుకం కావ్యలింగం - శార్దూలవిక్రీడితం. ౧౦౯. వీక్ష్యేతి. అథ ఇత్యుక్తప్రకారేణ వాదినం వదంతమేనం కర్ణం వీక్ష్య-వంధ్యం నిష్ఫలం వచనమాపూ రయ మనోరథమింద్రస్యేత్యాత్మకం వచనం యస్య తథోక్తోఽపి-గుణజ్ఞః నతు గుణమేవ దోషత్వేన జ్ఞాతేత్యర్థః. అతఏవ విస్మయస్య ఆశ్చర్యస్యైవాంబునిధేః వీచిషు తరం గేషు మగ్నః అతివిస్మిత ఇత్యర్థః. పద్మానాం బంధుస్సూర్యః పాటలా శ్వేతరక్తా అథ రవ్యాపనాదీషదరుణాస్వతః శ్వేతేతి యావత్. స్మితస్య రుచిర్యస్యతథోక్తస్సన్ గిరం వాచం వక్ష్యమాణామూచే ఉక్తవాన్-బ్రూ ఇః కర్తరిలిటి వచ్యాదేశః. అత్రగుణజ్ఞ త్వస్య అతివిస్మయహేతుత్వాత్పదార్థహేతుకేన కావ్యలింగేనాంగేన విస్మయాంబునిధీతి రూపకం సంకీర్ణం-తస్య వచనస్య నైష్ఫల్యరూపప్రతిబంధకసత్త్వేఽపి తదుత్పత్తివర్ణనా త్మికయా విభావనయా సంసృష్టిః. స్వాగతా. ౧౧౦. అయేఇతి. అయే వత్స హేపుత్ర భవతః తవ సంబంధి భాషితం వచనమపి ఆత్మవధమంగీకృత్యేంద్రస్య వాంఛాం పూర యిష్యామీత్యాత్మకం స్థూలలక్షాణాం బహుప్రదానాం క్షమముపపన్నమేవ - భవా దృశానామితిశేషః. ౧౧౧. అమూదృశమితి. హేపుత్ర అమూదృశం ఉక్తవిధం-

నాం నిదేశావశేషపథపాంథాం నిర్మిమీతే. ౧౧౨.గ. అథవాత్వం సునా సీరస్య మనీషితస్యపూరణాత్పూర్వమేవ పూర్వదేవగర్వనిర్వాపణధూర్వహతయా కులిశమపి చిరారూఢకళంకాంకురజర్ఝరితధారాశతమాతన్వతీంతదీయాం శక్తి మాధత్స్వేతి.౧౧౩.గ. తత స్తథేతి పరమంగీకృత్యాప శ్యత స్తనూజస్య సమక్షమచిరేణ సమరీచిమాలీ చరమాచలశిఖరపరిశీల్యమానం విహారమివాపి సమాచచార. ౧౧౪. ప. కతిపయదినే కాలే యాతే తతో మరుతాం పతి స్సదసి తనయం భానో రేత్యార్థిచాటు

అదసోఽ దృశోర్యోగేత్యాదాద్యత్వదీర్ఘయోః అదసోఽసేర్దాదుదోమఇతి దస్య మత్వం అస్యచోత్వంచ - తవమతం ప్రాణాత్యయేఽప్యనుజ్ఞేయం దానవ్రతంతు మమ మే రసనాం జిహ్వాం పునరపి ఉక్తప్రకారాదన్యథేత్యర్థః. నిదేశావశేషః ఆజ్ఞావాక్యశేషఏవ పంథా స్తత్ప్రః తస్మిన్ పాంథాం గచ్ఛంతీం-'పంథోణనిత్యమి'తి ణప్రత్యయః పంథా దేశశ్చ-తతష్టాప్-పాంథీమితిపాఠః ప్రామాదికః. నిర్మిమీతే కరోతి-నిదేశశేషం కించి ద్వచ్మీత్యర్థః. ౧౧౨. అథవేతి. అథవా ఉక్తార్థో ఽసమ్మతశ్చేదిత్యర్థః. ఇతీదం క్వాచిత్కం. త్వమితి. హేవత్స త్వం శునాసీరస్యేంద్రస్య. ని. 'వృద్ధశ్రవాశ్శునాసీర' ఇత్యమరః. మనీషితస్య కామితస్య పూరణాత్ పూర్వమేవ స్వయంపూర్వదేవానాం సురద్విషాం గర్వస్య నిర్వాపణే శమనే ధూర్వహతయా భారవాహిత్వేన హేతునా కులిశం వజ్రాయుధమపి చిరాదారూఢేన లగ్నేన కళంకాంకురేణ జర్ఝరితం తుచ్ఛితం ధారాణాం కోటీనాం శతం యస్య తథోక్తం - ఆతన్వతీం కుర్వంతీం తస్యేంద్రస్య ఇమాం తదీయాం శక్తిం నామ ఆయుధమాధత్స్వగృహాణ. ప్రత్యుపకారద్వారేతిభావః. ఇతి నిదేశావశేషపథపాంథాం నిర్మిమీతఇతి పూర్వేణాన్వయః. ౧౧౩. తతఇతి. తతః తథా ఇంద్రాచ్ఛక్తిం గృహ్ణీయామితి పరం భృశమంగీకృత్య పశ్యతః తనూజస్య కర్ణస్య సమక్షం ప్రత్యక్షఏవ - సః మరీచిమాలీ సూర్యః చరమాచలస్య అస్తగిరేః శిఖరే పరిశీల్యమానం క్రియమాణం విహారం క్రీడాం అస్తమయమితి యావత్. ఇహ కర్ణపురోభాగేఽపి అచిరేణ సత్వరం సమాచచార కృతవాన్ - అంతర్హితవానిత్యర్థః. ౧౧౪. కతీతి. తతః అనంతరం కతిపయాని కానిచిద్దినాని యస్మిన్ తస్మిన్కాలే యాతే గతే సతి - మరుతాం దేవానాం పతిరింద్రః అర్థినాం యాచకానాం చాటు శతైః ప్రియవాక్యశతైః ఆకులే సాంద్రే సదసి సభాయాం - 'స్త్రీనపుంసకయోస్సదః' ఇత్యనుశాసనాన్నపుంసకత్వం. భానోస్సూర్యస్య తనయం కర్ణమేత్య ఆతులం సహజత్వా దసదృశం కుండలాభ్యాం సహితం సకుండలం కవచం వాచా దేహీత్యాత్మికయా

శతాకులే, కవచమతులం వాచాఽయాచత్సకుండల మాదరా దయ
మపి తథేత్యుక్త్వా శక్తిం తతో జగృహే ఽద్భుతాం. ౧౧౫. ప. నకా
రమేతే వహతో రిపూణామమేత్యమర్షభారాదివ శస్త్రధారయా, సుతో
రవే ర్దంశనకర్ణవేష్టనే స్వయం సముత్కృత్య దదౌ బిడౌజసే. ౧౧౬. ప
నిశమ్య తత్కల్పతరో ర్హ్రియాచ్యుతై శ్చిరార్జితై స్త్యాగయశోభరై
రివ, సుపర్వముక్తైః కుసుమై ర్న కేవలం తదంగమంగాశ్చ సుగంధయోఽ
భవన్. ౧౧౭. ప. జాగ్రత్సు సర్వావయవేషు తస్య కర్ణస్య కర్ణః పునరర్థినే
స్వం, హిరణ్మయీం యద్వితతార భూషాం తన్నామసామ్యం ధ్రువి

అయాచత్ భిక్షితవాన్ - యాచతేః కర్తరి లజ్ - అయం కర్ణోఽప్యాదరాత్తథా
దాస్యామీత్యుక్త్వా తతః యాచమానకవచకుండలాదింద్రాత్ అద్భుతాం లోకోత్తరాం
శక్తిమాయుధవిశేషం జగృహే గృహీతవాన్ - హరిణప్లుతావృత్తం - 'రసయుగహయై
శ్చిన్నౌ మ్రౌ సగౌ హరిణప్లుతే' తిలక్షణాత్. ౧౧౫. నకారమితి. ఏతే దంశనకర్ణవేష్టనే
నకారం నాక్షరం నిషేధార్థకం వహతః. బిభృతః స్వనామ్నీతి శేషః. అతః కార
ణాత్ మమ దాతుః రిపూః శత్రూ ఇత్యుక్తప్రకారాత్ అమర్షభారాత్ కోపాతిశ
యాదివేత్యుత్ప్రేక్షా, శస్త్రస్య అసేర్ధారయా అంచలేన సముత్కృత్య ఉత్పాట్య
దంశనకర్ణవేష్టనే కవచకుండలే బిడౌజసే ఇంద్రాయ దదౌ దత్తవాన్. ని. 'తనుత్రం
వర్మ దంశనం' - 'కుండలం కర్ణవేష్టనం' 'బిడౌజాః పాకశాసన' ఇతి సర్వత్రాప్యమరః
౧౧౬. నిశమ్యేతి. తత్కర్ణస్య సహజకవచకుండలదానం నిశమ్య శ్రుత్వా హ్రియా
లజ్జయాచ్యుతైః గళితైః తాదృగ్దానస్య తత్రాప్యసంభవా దితిభావః. చిరాదార్జితై
స్త్యాగేన వితరణేన యే యశోభరాః కీర్త్యతిశయాః కల్పవృక్షీయాస్తైరివ స్థితైః
సుపర్వభిర్దేవై ర్ముక్తైర్వృష్టైః కల్పతరోః కుసుమైః పుష్పైః తస్య కర్ణస్య అంగం
కేవలం శరీరమేకమేవ సుగంధినాభవత్ - కింతు అంగాశ్చ అంగాఖ్యా జనపదా
అపి కర్ణపాల్యాః సుగంధయః మనోహరగంధాః అభవన్. అతిమహతీ పుష్పవృ
ష్టిరాసీదిత్యర్థః. ని. 'అంగం గాత్రాంతికోపాయప్రతీకేష్వప్రధానకే, అంగో దేశవి
షే స్యా'దితి విశ్వః. అసంబంధే సంబంధరూపాతిశయోక్తిః. వంశస్థం. ౧౧౭.
జాగ్రత్స్వితి. తస్య కర్ణస్య సర్వేషు అవయవేషు కరచరణాదిషు జాగ్రత్సు విద్యమా
నేషు సత్స్వపి - కర్ణః పునః శ్రోత్రమేవ స్వాం స్వీయాం హిరణ్మయీం కాంచనీం.
దాండినాయనేత్యాదినా నిపాతః. భూషాం కుండలం అర్థినే ఇంద్రాయ వితతా
దత్తవాన్ - ఇతియత్. అత్ర కుండలదానే తస్య కర్ణస్య నామ్నా కర్ణ ఇతి సంజ్ఞ
యా యత్ సామ్యం తుల్యత్వం స్వస్యాపి కర్ణ ఇతి నామధారణం హేతుః ధ్రువమి

మత్ర హేతుః. ౧౧౮. ప. ఆపృచ్ఛ్య తం తదను నాకపతి స్సుధర్మా
మాసాద్య సిద్ధమరుదప్సరసాం సమాజే, ప్రాశంసదస్య చరితం సవిధే
సురభ్యా రోమంథమప్యవిగణయ్య నిశమ్యమానం. ౧౧౯. ప. తావ
త్పార్థా స్తేఽపి పునః కామ్యకసీమాం హిత్వా సంఘై ర్భూవిబుధానా
మనుయాతాః, తీర్థవ్రాతాన్విస్మృతపూర్వానవగాఢుం వధ్వా సాకం
ద్వైతవనారణ్య మవాపుః. ౧౨౦. గ. తత్ర కదాచిదాశ్రమద్వారి 'హా
మహాభాగాః'మమ హోమసాధన మరణిమపహృత్య హరిణోఽయ మి
తో ధావతీతి బాష్పాయమాణస్య కస్యచి దగ్రజన్మన శ్శోకనివారణాయ

త్యుత్ప్రేక్షా - యద్యపి కరచరణాదిభిరపి కవచదానం కృతం - తథాపి తదస్యాపి తుల్యం ఇదం త్వధికమిత్యుత్ప్రేక్షితమితి ధ్యేయం - అత్రోక్తోత్ప్రేక్షయా తన్నామసామ్యమాత్రస్యాపి తథా దానహేతుత్వే కిముపక్తవ్యం తద్దాననైసర్గికత్వమిత్యర్థాపత్తిప్రతీతేరలంకారేణ అలంకారధ్వనిః. ౧౧౮. ఆపృచ్ఛ్యేతి. తదను కవచకుండలదానానంతరం నాకస్య స్వర్గస్య పతిరింద్రః తం కర్ణం ఆపృచ్ఛ్య గచ్ఛామీత్యుక్త్వా సుధర్మాం దేవసభామాసాద్య ప్రాప్య-సిద్ధానాం నారదాదీనాం దేవయోనివిశేషాణాం వా మరుతాం దేవానామప్సరసాంచ సమాజే సంఘే అస్యకర్ణస్య చరితం తథావిధం దానచారిత్రం సవిధే సమీపే సురభ్యా కామధేన్వా రోమంథం చర్వితచర్వణమపి అవిగణయ్య దూరీకృత్య - నిశమ్యమానం శ్రూయమాణం యథాస్యాత్ తథా ప్రాశంసత్ ప్రకర్షేణ స్తుతవాన్ - శరీరముత్కృత్య దానస్య తస్యా అప్యసంభవాదితి భావః. ౧౧౯. తావదితి. తావత్ తదానీం తే పార్థా అపి కామ్యకస్య వనస్య సీమాం హిత్వా భూవిబుధానాం బ్రాహ్మణానాం సంఘైరనుయాతాస్సంతః. పూర్వం విస్మృతాన్ మార్గవశాదినా అసేవితాన్ తీర్థానాం పుణ్యసరసాం వ్రాతాన్ సమూహాన్ అవగాఢుం తత్ర స్నాతుమిత్యర్థః. పునరపి ద్వైతవనంనామ అరణ్యం వధ్వా సాకం ద్రౌపద్యాసహ అవాపుః ప్రాప్తవంతః. మత్తమయూరీవృత్తం - 'వేదైరంధ్రైర్మ్తౌయసగా మత్తమయూర' మితిలక్షణాత్. ౧౨౦. తత్రేతి. తత్ర ద్వైతవనే కదాచిత్ హే మహాభాగాః మహానుభావాః పాండవాః మమ హోమస్య సాధనం అగ్నిమథనద్వారా కారణమరణిమపహృత్య అయం హరిణః కురంగః ఇతో మార్గాత్ ధావతి. హాహేత్యతిఖేదే. ఇత్యుక్తప్రకారం ఆశ్రమస్య ద్వారి అగ్రదేశే బాష్పాయమాణస్య రుదతః కస్యచిదగ్రజన్మనః, బ్రాహ్మణస్య శోకస్య నివారణాయ చాపం చక్రీకృత్య గుణాకర్షణేన కుండలీకృత్య - అనుధావతః ద్రుతమనుగచ్ఛతః తాన్పార్థాన్-పార్శ్వయోరుభయోర్యా లతాః యాసాం తాడనేన సంఘర్షణేన అనుషక్తం లగ్నం నవానాం

చక్రీకృత్య చాపమనుధావత స్తాన్పార్థాన్పార్శ్వలతాతాడనానుషక్తన
వకిసలయజాలముత్ప్లవనవేగపవన బహిర్జ్వలద్వహ్నిశిఖాకందళమివార
ణిం విషాణయా బిభ్రాణః కతిషుచిత్ప్రదేషు సుగ్రహ ఇవ కతిషుచిద్దురా
సదఇవ విచిత్రగతిః కోఽపి కృష్ణసారో దూర మాకృష్య స్వయమం
తరధాత్. ౧౨౧. గ. తదను లలాటం తపనఖంపచ హేళిధూళిభ్యాం
ద్యావాపృథివీభ్యా ముదన్యావదాన్యమహిమని దినయావనే ప్రకృత
మర్థమివ పానీయ మపీత స్తతో విచిన్వద్భిరనుజైస్సహ కస్యచి ద్విశా
లస్య వనసాలస్య మూలభువం తచ్ఛాయామండలమివ పాండవశ్శనై
శ్శనై రుపససర్ప. ౧౨౨. ప. తత్రానిలైః కమలగంధిభిరుచ్యమానామా

కిసలయానాం జాలం బృందం యస్మింస్తం - అతఏవ ఉత్ప్లవనేషు ఊర్ధ్వలంఘనేషు యో వేగస్తేన యః పవనః వాయుస్తేన బహిర్జ్వలంతః. వహ్నిశిఖానామగ్నిజ్వాలానాం కందళాః అంకురాః యస్మింస్తథోక్తమివ స్థితమిత్యుత్ప్రేక్షా. అరణిమగ్నిమథనదారుం విషాణయా శృంగేణ బిభ్రాణః. కతిషుచిత్ప్రదేషు పాదన్యాసేషు సుగ్రహః అనాయాసేన గృహీతుం శక్యఇవ - కతిషుచిత్ప్రదేషు దురాసదః దుర్గ్రాహఇవ - విచిత్రాః ఆశ్చర్యాః గతయో యస్యసః కోఽపి దుర్జ్ఞేయః కృష్ణసారః కురంగః దూరం దూరదేశ మాకృష్య లాభాశయా నీత్వా స్వయమంతరధాత్ అంతర్హితవాన్. ౧౨౧. తదన్వితి. తదను కృష్ణసారాంతర్ధానానంతరం-లలాటంతపతీతి లలాటంతపః నఖాన్పచతీతి నఖం పచః శిరఃపాదదాహినావిత్యర్థః. హేళిస్సూర్యః ధూళిః రజః యయోస్తాభ్యాం ద్యావాపృథివీభ్యాం ఆకాశభూమిభ్యాం - ఉదన్యాయాః పిపాసాయాః వదాన్యః దాతా మహిమా ప్రభావః యస్మింస్తస్మిన్ అతితృష్ణాజనకఇత్యర్థః. ని. 'ఉదన్యాతుపిపాసా తృడి'త్యమరః. దినస్య అహ్నః యావనే మధ్యభాగే-మధ్యాహ్నకాలఇతి యావత్ - ప్రకృతమర్థం అరణిమివ హరిణమివ వా. పానీయం జలమపి ఇత స్తతః విచిన్వద్భిరన్వేష ద్భిః అనుజైర్భీమాదిభిస్సహ పాండవః ధర్మజః. విశాలస్య విస్తీర్ణస్య కస్యచిద్వనే సాలస్య వృక్షస్య మూలభువం మూలదేశం ప్రతి తస్య వనసాలస్య ఛాయామండలః అనాతప బింబఇవ శనైశ్శనైః గత్వా ఆతపశ్రమాన్మందంమందం ఉపససర్ప సమీపంగతవాన్ - అత్ర ఛాయామండలపాండవయోశ్శనైశ్శనైర్మూలోపసర్పణేనౌపమ్యస్య గమ్యత్వా త్తుల్యయోగితాభేదః. అస్యచ అరణిజలయోరన్వేషణేనౌపమ్యగమకతుల్యయోగితాభే దేన సంసృష్టిః. ౧౨౨. తత్రేతి. తత్ర వృక్షమూలే కమలగంధిభిః పద్మసౌరభవాహిభిః అనిలై ర్వాయుభిరుచ్యమానాం-అత్రాస్తే పద్మినీతి సూచ్యమానామిత్యనుమానాలంకారః-

శాం గతేషు సలిలాయ చిరాయితేషు, భీమాదిషు క్షితిభుజా పరిత ప్యభేజే తేషాం పదానుసరణాదథ కాపి వాపీ. ౧౨౩. ప. తస్యాస్తటే కమలినీదళపాత్రపాణీంస్తాన్పఙ్క్తిశో నిపతితానవలోక్య వీరాన్, బాష్పాంబుభిః ప్రథమదర్శితమార్గఏవ తన్వా నృపస్య సహసా ధరణౌ నిపేతే. ౧౨౪. ప. సనృపతి ర్దదృశేఽధికవత్సల స్సపది మూర్ఛితధీ ర్నిభృతాంగకః, స్వయమపి ప్రవిభజ్య తదా దశామనుభవన్నివతామనుజాశ్రితాం. ౧౨౫. ప. నాసావిలోభనపటూన్నవపద్మగంధానాదాయ తత్ర మధుపైరనుసేవ్యమానాః, వర్ధిష్ణుచేతన మముం వనవాపికాయాః కల్లోల

ఆశాం దిశం ప్రతి సలిలాయ ఉదకమానేతుమితి - క్రియార్థేత్యాదినా చతుర్థీ - గతేషు భీమాదిషు చతుర్షు చిరాయితేషు చిరాదప్యనాగతేషు సత్సు - అథ క్షితిభుజా ధర్మరాజేన పరితప్య - కిమేషామత్యాహితం యతోఽద్యాపి నాగచ్ఛంతీత్యనుతప్య - తేషాం భీమాదీనాం సంబంధినాం పదానాం పాదనిక్షేపస్థానానామనుసరణాదనుసృత్యగమనాత్ - తత్కృత్వేతిల్యబ్లోపేపంచమీవా - కాపి ఇయమేతాదృశీతి దుర్జ్ఞేయా వాపీ దీర్ఘికా భేజే ప్రాప్తా. భజతేః కర్మణిలిట్. ౧౨౩. తస్యాఇతి. తస్యాః వాప్యాస్తటే తీరే కమలినీదళాని పద్మపత్రాణ్యేవ పాత్రాణి జలభాజనాని పాణౌ్యేషాం తాన్ పఙ్క్తిశః నిపతితాన్ - మృత్వేతిశేషః. తాన్ భీమాదీన్వీరానవలోక్య - బాష్పాంబుభిః ప్రథమం పూర్వం దర్శితః ఉపదిష్టమార్గః నిపతనరూపః యస్యాస్తథోక్తయేవ స్థితయేత్యుత్ప్రేక్షా - నృపస్య ధర్మరాజస్య తన్వా శరీరేణ ధరణౌ భువి సహసా దుఃఖవేగాత్సత్వరం నిపేతే నిపతితం - పతతేర్భావేలిట్. ౧౨౪. సఇతి. అధికం వత్సలః భ్రాతృవాత్సల్యవాన్ అతఏవ సపది తత్క్షణఏవ మూర్ఛితాధీశ్చేతనా యస్యసః అతఏవ నిభృతాని నిశ్చలాని అంగాని యస్యసః తథోక్తః. శైషికః కప్రత్యయః. స నృపతిః అనుజైర్భీమాదిభిరాశ్రితాం దశాం మరణావస్థాం ప్రవిభజ్య సమాంశం విభాగంకృత్వా - స్వయమప్యనుభవన్నివేత్యుత్ప్రేక్షా - దదృశే దృష్టః తత్రత్యైరితిశేషః. భ్రాతౄణాం సాముదాయికే వస్తుని సమాంశహారిత్వస్మరణాదితి భావః. దృశేః కర్మణిలిట్ - ద్రుతవిలంబితం. ౧౨౫. నాసేతి. తత్ర తదానీం నాసాయాః ఘ్రాణస్య విలోభనే తృష్ణాజననే పటూన్ సమర్థాన్ నవాన్ పద్మానాం గంధాన్ ఆదాయ-మధుపైరళిభిః అనుసేవ్యమానాఇతి మాంద్యోక్తిః. వనే వాపికాయాః పూర్వోక్తాయాః కల్లోలమల్లానాం శ్రేష్ఠతరంగాణాం సంబంధినః పవనాః వాయవః. అముం మూర్ఛితం ధర్మరాజం వర్ధిష్ణుః పునః ప్రాప్తిశీలా చేతనా

మల్లపవనాః కలయాంబభూవుః. ౧౨౬. గ. తతః క్షణాదేవ కించిదుద్గమ్య పరితశ్శూన్యశూన్యా దిశో దశాపి విలోకయమానశ్శనైశ్శనై రుపసృత్య శోకచంచలేన కరాంచలేన తాన్పర్యాయవృత్త్యా పరామృశ్య వనవిహగమృగపానసౌకర్యాయ సుతరాం దురవతరాం తాం సరసీం పరిపూరయితుమివ బాష్పధారామభివర్షన్ధర్మసూనురేవం విలపితుమారభత.

౧౨౭. ప. వీరా భవద్విపది దేవపరంపరాపి దూరేతరాం ప్రతి పరాన్న గిరాం ప్రవృత్తిః, హాహా దశేయమిహ వోఽద్య కుతోఽవతీర్ణా మామం

సంజ్ఞా యస్య తథోక్తం కలయాంబభూవుః చక్రుః. అత్ర వాయూనాం గుణసమృద్ధేః విశేషణగత్యా నృపచేతనాసంఘటనహేతుత్వాత్పదార్థహేతుకం కావ్యలింగం - ఆఘ్రాయేతిపాఠస్త్వసంగతార్థత్వాత్కించిదుక్తార్థలక్షణయా యోజ్యః. ౧౨౬. తత ఇతి. తతః చేతనాప్రాప్త్యనంతరం ధర్మసూనుః ధర్మరాజః కించిదుద్గమ్య ఉత్థాయ-క్షణాత్ ఉత్థానక్షణ ఏవేత్యర్థః. దిశః దశాపి పరితః శూన్యశూన్యాః విలోకయమానః ఆత్మప్రియభ్రాతృరహితత్వేనాత్యంతం సర్వార్థశూన్యత్వేన పశ్యన్ సన్ - శనైశ్శనై రుపసృత్య సమీపం ప్రాప్య - శోకేన చంచలేన సకంపేన కరాంచలేన అగ్రహస్తేన తాన్భ్రాతౄన్భీమాదీన్ పర్యాయవృత్త్యా క్రమశః పరామృశ్య సంస్పృశ్య - దురవతరాం అవతరితుమశక్యాం తాం సరసీం వాపీం - వనే అరణ్యే విహంగానాం పక్షిణాం మృగాణాంచ పానస్య సౌకర్యాయ సౌలభ్యాయ సుతరాం సుఖేనావతరితుం శక్యామిత్యుత్ప్రేక్షా - పరిపూరయితుమివేతిపాఠాంతరం - బాష్పధారామభితోవవర్ష ఏవం వక్ష్యమాణప్రకారేణ విలపితుం పరిదేవితుమారభత - ఉపక్రాంతవాన్. ౧౨౭. వీరా ఇతి. హే వీరాః భీమాదయః భవతాం యుష్మాకం విపది మరణే విషయే దేవానాం పరంపరా సమూహోఽపి దూరేతరాం అత్యన్తం దూరేభవతి అత్యన్తమశక్తేత్యర్థః. 'కిమేత్తిఙవ్యయఘాదామ్వద్రవ్యప్రకర్షే' ఇత్యేదంతాదవ్యయాత్తరప్యామ్. పరాన్ దేవపరంపరాయాః అన్యాన్మనుష్యాదీన్ప్రతిగిరాం ప్రవృత్తిః కిమవధిష్ఠేతి వాక్ప్రసరణం నాస్త్యేవ - దేవానామేవ తథాత్వే తదితరేషాం కా వార్తేత్యర్థః. తథాపి ఇహాత్ర అద్యేదానీం వః యుష్మాకం ఇయం దశా మరణావస్థా కుతః కస్మాజ్జనాదవతీర్ణా ప్రాప్తా హా హేత్యాశ్చర్యే ఖేదేవా - కించ మామంతరేణ మయా వినా భవతామిదం ప్రయాణం పరలోకయాత్రా కిమితి యుక్తాస్యాం. అనుచితమేవేత్యర్థః. ననుసుఖదుఃఖభాగినస్సర్వథైవ త్యాగానర్హత్వాదితిభావః. అత్ర దేవానామాపత్పరిహారాశక్తత్వే కిముత మనుష్యాణామితి కైముత్యేన అర్థాంతరసిద్ధ్యాత్మకేన అర్థాపత్త్యలంకారేణ మరణహేతోః

తరేణ భవతాం కిమిదం ప్రయాణం. ౧౨౮. ప. దైవం కఠోరచరితం దయయా విహీనం మాద్రీసుతావహహ మాతృముఖానభిజ్ఞౌ, కందాఙ్కురాణి చ ఫలాని చ భక్షయిత్వా కాంతారసీమని మయాచరితుం న సేహే. ౧౨౯. ప. స్వయమవ్రణఏవయో మృధే వ్రణమాధత్త హరస్యమస్తకే, వ్రణమాయుషి పార్థతస్య తే విదధాతి స్మ మృధం వినైవ కః. ౧౩౦. ప. వత్స ద్వేషినియుద్ధజీవనఘటజప్రఖ్యానిధే మారుతే

ప్రసక్త్యభావేఽపి తద్వర్ణనాత్మకపిభావనోజ్జీవనాత్ ద్వయోరంగాంగిభావేన సంకరః. యత్తు భవతామాపది విషయే దూరేతరేత్యపపాఠం పరికల్ప్య రక్షితుమశక్యేతి వ్యాఖ్యాయచ అతఏవ 'పరాన్నరాన్ప్రతిగిరాం ప్రవృత్తిః ననాస్త్యేవేతి విలిఖ్య - దేవానామప్యశక్తం మనుష్యా రక్షంతీతి వక్తుమవకాశ ఏవ నాస్తీతి భావమాహ—నృసింహః. తత్ హాహా దశేయమితి తృతీయవాక్యార్థేన పీరా ఇతి భీమాదినిర్దేశేన చ సంగతమసంగతమేవేతి రసికాఏవాకలయంతు - పరంతు స్వయం ద్రావిడేనాపి హాహేత్యస్య 'కటకటే'త్యాంధ్రభాషాయాం వివరణం స్వస్య సాహితీపారీణతాం ప్రకటయతీతి. ౧౨౮. దైవమితి. దయయా విహీనం కృపయా శూన్యం అతఏవ దైవం విధిః కఠోరచరితం దారుణకర్మ - యతః యద్దైవతం మాతుః ముఖస్య అనభిజ్ఞౌ అద్రష్టారౌ - తయోర్బాల్యఏవ తస్యా భర్త్రానుమృతత్వాదితిభావః. మాద్ర్యాస్సుతౌ నకులసహదేవౌ కాంతారసీమని అరణ్యదేశే కందాంకురాణిచ ఫలానిచ భక్షయిత్వాభుక్త్వా - మయా సహ చరితుమపి నసేహే ఏతావన్మాత్రమపి తత్తాదృశమహాభోగినోర్నక్షమత ఇత్యర్థః. పరేషామాదేహపాతం న శామ్యతి మత్సరః క్రూరాణామితిభావః. తద్దైవమితియోజ్యం- అత్రోత్తరవాక్యార్థేన దైవస్య దారుణకర్మత్వసమర్థనాత్కావ్యలింగభేదః. అత్రాదౌ నకులసహదేవావధికృత్య రాజ్ఞో విలాపః వయస్తారతమ్యకృతప్రేమతారతమ్యప్రయుక్త ఇతిధ్యేయం. ౧౨౯. స్వయమితి. హేపార్థ యః భవాన్ మృధే స్వయం అవ్రణః వ్రణరహితస్సన్నేవ - హరస్య శంభోర్మస్తకే శిరసి వ్రణం ఆధత్త అకరోః. భవచ్ఛబ్దయోగాత్ శేషేప్రథమఇతి ప్రథమపురుషః. తస్య తాదృక్ప్రభావస్యతే తవ ఆయుషి వ్రణం ఆయుషోఽంతమిత్యర్థః. మృధం యుద్ధం వినైవ కః విదధాతిస్మ అచింత్య మహిమాహి స పుమానిత్యర్థః. అత్ర స్వయమవ్రణఏవ యో భవానిత్యేవ పాఠః యోరణంఇతిపాఠే మృధమిత్యనేన పర్యాయభంగాఖ్యదోషః. పార్థఇతి నిర్దేశానుసారేణ త్వమిత్యనుషంజనీయత్వే ఆధత్తేతి ప్రథమపురుషానుపపత్తిశ్చేతి-వైతాళీయమ్. ౧౩౦. వత్సేతి. ద్వేషిభిర్హిడింబాదిభిస్సహ నియుద్ధమేవ బాహుయుద్ధమేవ జీవనం వృత్తిర్య

కర్ణాకర్ణికయా నిశమ్య భవతా ప్రాప్తా మవస్థా మిమాం, శోకేనానిశ
మేకచక్రనగరీభాజాం చ బాష్పాయితుం స్వస్త్రీయై స్సహ సౌబలస్య
చ ముదా కోఽప్యేష కాలో హ్యభూత్. ౧౩౧. ప. మయ్యప్యసూనిహ
విముంచతి యాజ్ఞసేనీ సాశ్వాపదామిషమబుద్ధగతి ర్భవేన్నః, హా
మాద్రి కుంతి యువయో ర్వనభూమి రేవ పుత్రప్రసూతివిపదోః పద
తాం ప్రపేదే. ౧౩౨. ప. కూటస్థశీతకరకుక్షిగతం కురంగం కుర్వం
స్స్వజాతికృతకోపరసాతిరేకం, కోదండమప్యగణయ న్కులిశాస్త్రసూ

రోస్తావృశౌ భుజౌ యస్య తస్య సంబుద్ధిః ఏతావృశభుజ హే ప్రఖ్యానిధే కీర్త్యా
వాస హే మారుతే వత్స భీమ భవతా ప్రాప్తామిమామవస్థాం కర్ణాత్ కర్ణాంతరప్రాప్తిః
కర్ణాకర్ణికా తత్తజ్జనాకర్ణనపారంపర్యం తయా నిశమ్య శ్రుత్వా-ఏకచక్రనగరీం భజం
తీతి తద్వాసినాం శోకేనచ-సౌబలస్య శకునేః స్వస్త్రీయైర్భాగినేయై ర్దుర్యోధనాదిభిస్సహ
ముదాహర్షేణచ బాష్పాణి నేత్రజలాని కారయితుం బాష్పాయితుం - తాన్రోదయితు
మేతాన్మోదయితుం చేత్యర్థః. ఏషః కాలః కోఽపి విపరీతః అభవత్ ఆసీత్ - అత్ర శోకః
స్వాంతకబకాంతకనాశజన్యః మోదః స్వవైరమూలనిర్మూలనజన్య ఇతి వివేకః అత్ర
భీమావస్థాకర్ణనస్య విశేషణగత్యా బాష్పదయహేతుత్వాత్కావ్యలింగభేదః. ౧౩౧.
మయీతి. కించ మయ్యపి ఇహ అసూన్ ప్రాణాన్ విముంచతి సతి-సా పతివ్రతాతిలక
త్వేన ప్రసిద్ధా యాజ్ఞసేనీ ద్రౌపదీ నః అస్మాకం అబుద్ధా అవిజ్ఞాతా గతిర్యస్యా తథో
క్తా-అజ్ఞాతాస్మద్వృత్తాంతా సతీత్యర్థః. సాపేక్షత్వేఽపి గమకత్వాత్సమాసః. నః
అస్మాకం అబుద్ధా అజ్ఞాయమానా గతిర్యస్యాస్తథోక్తాసతీతి వా-క్తస్యచ వర్తమానఇతి
షష్ఠీ-అతఏవ శ్వాపదానాం మాంసాదమృగవిశేషాణాం ఆమిషం మాంసం భక్ష్యంవా
భవేత్-తైర్భక్ష్యా భవేదిత్యర్థః. హే ఇతి ఖేదే-హే కుంతి హే మాద్రి మాతరౌ యువ
యోర్ద్వయో ర్వనభూమిరేవ - పుత్రాణామస్మాకం ప్రసూతేః జననస్య విపదః మరణస్యచ
ద్వయోః పదతాం స్థానత్వం ప్రపేదే. హేత్యత్రాపియోజ్యమ్. ౧౩౨.కూటేతి. కూట
స్థం మృగవంశస్యాదిమం శీతకరస్య చంద్రస్య కుక్షిగతం మధ్యేవర్తమానం కురంగం -
స్వయా స్వీయయా జాత్యా కురంగత్వేన కృతః కోపరసస్య అతిరేకః యేన తథోక్తం-
మామప్యవిగణయ్యాయం మదాశ్రయవంశోచ్ఛేదం కిమితి కరోతీతి కోపోద్రిక్తం
కుర్వన్ సన్ కులిశాస్త్రస్యవజ్రిణః సూనోరర్జునస్య కోదండం గాండీవమపి అగణయన్
తిరస్కుర్వన్ సన్ - కులిశాస్త్రేతి ఇంద్రనిర్దేశాత్ పుత్రవత్సలస్య ఇంద్రస్య వజ్రా
యుధమప్యగణయన్నిత్యపి బోధ్యం - అసౌ అరణిహర్తా మృగః నః అస్మాకం కులహా

నోః క్వాసౌ స్థితో బతమృగః కులహానయే నః. ౧౩౩. ప. ఇత్థం విలప్య నృపతౌ స్వయమప్యమీషా మంతస్య హేతురిద మిత్యుదకం సరస్యాః, పాతుం ప్రవృత్తవతి కోఽపి పుమానదృశ్యో గంభీరమాహ గగనస్థిత ఏవ వాచం. ౧౩౪. ప. రాజన్మదుక్తిసరణేః ప్రతివాక్యదానం దేవోఽప్యుపేక్ష్య జలమత్ర న పాతు మీష్టే, ఏతే మదీయమవమత్య వచోఽవలేపాత్పీతాంభసస్సపది బిభ్రతి దీర్ఘనిద్రాం. ౧౩౫. ప. తత్ప్రత్యుదీర్య జలమత్ర పిబేతి వక్తుః ప్రశ్నానసౌ దివిచరస్య పటూత్తరైస్స్వైః,

---

నయే వంశచ్ఛేదంకర్తుమితి - క్రియార్థేత్యాదినా చతుర్థీ. బతేతి ఖేదే 'వనమృగ'ఇతి పాఠః ఉక్తార్థాలాభాదుపేక్ష్యః క్వ కుత్ర స్థితః నజానే ఇతియోజ్యం- ఖేదమోదయోః ప్రస్తావే న్యూనపదత్వేనిర్దోషత్వాభిమానాత్ - అత్ర వైలాపపట్క-వ్యాఖ్యానయోః నృసింహాస్మదీయయోః కరుణారసపరిపోషతారతమ్యం సమ్యక్స్వయమేవ ఆకలయంతు రసికాఇతినోద్ఘాటితం గ్రంథగౌరవభియేతి. ౧౩౩. ఇత్థమితి. ఇత్థముక్తప్రకారేణ నృపతౌ ధర్మరాజే విలప్య ఇదమేతత్ సరస్యుదకం అమీషాం భీమాదీనాం భ్రాతౄణామంతస్య మరణస్య హేతుః. ఇతి నిశ్చిత్యేతి శేషః. స్వయమపి సరస్యాః వాప్యాః ఉదకం పాతుం పీత్వా మర్తుమిత్యర్థః. ప్రవృత్తవతిఉద్యుక్తేసతి - అదృశ్యః అతఏవ కోఽపి అచింత్యమహిమా పుమాన్ గగనే స్థితస్సన్నేవ వాచం గంభీరంయథా తథాఆహ. ౧౩౪. తదుక్తిప్రకారమాహ.-రాజన్నితి. హే రాజన్ మమసంబంధిన్యాః ఉక్తీనాం ప్రశ్నానాం సరణేః పఙ్క్త్యాః ప్రతివాక్యానాం దానం సంఘటనం ఉపేక్ష్యఉత్తరాణ్యనుక్త్వేత్యర్థః. దేవో బ్రహ్మాఽపి అత్ర సరసి జలం పాతుం నేష్టే నశక్నోతి - అతః ఏతే త్వదనుజాః అవలేపాద్గర్వాత్ మదీయం వచః అవమత్య అనాదృత్య - పీతమంబు జలం యైస్తథోక్తాస్సంతః. సపది జలపానక్షణఏవ దీర్ఘనిద్రాం మరణంబిభ్రతి - మృతాఇత్యర్థః. ౧౩౫. తదితి. తత్తస్మాత్కారణాత్ ప్రత్యుదీర్య ఉత్తరాణ్యుక్త్వా - మదుక్తిసరణేరితి శేషః. అత్ర సరస్యాం జలం పిబ ఇత్యుక్తప్రకారేణ వక్తుః భాషమాణస్య దివిచరస్య యక్షస్య ప్రశ్నాన్ కో మోదతఇత్యాదీన్ప్రతి అసౌ యుధిష్ఠిరః స్వైః స్వీయైః వనదేవతానాం బహుమతైః తాభిర్బహుమన్యమానైః పూర్వవన్నిష్ఠావష్ఠ్యా-పటుభిరుత్తరైః ప్రతివాక్యైః. శ్లో. 'పంచమేఽహని షష్ఠేవా శాకం పచతి యో గృహే, అనృణోఽహ్యపరప్రేష్యస్స రాత్రించరమోదత' ఇత్యాదిభిః. పయోధిస్సముద్రః స్వైస్తరంగాణాం కులైర్బృందైః ఇందోశ్చంద్రస్య కరాన్ కిరణాన్ ప్రతీవ ప్రత్యుద్యయౌ ప్రత్యుజ్జగామ - ఉత్తరాణ్యువాచేత్యర్థః. ఉపమా

ప్రత్యుద్యయా బహుమత్రై ర్వనదేవతానామిందోః కరానివతరంగ కులైః పయోధిః. ౧౩౬. తదనంతరం. ప. కటిలంబితవల్కలో జటాలః కమనీయస్మితధాతయజ్ఞసూత్రః, కుశబర్హావతంసిత స్సదేవః కురురాజస్య పురోఽవతీర్య తస్థౌ. ౧౩౭. గ. సతు తత్ర లోకాతీతేన రాకాశతమి వాకారయతా నిజేన తేజసా కుట్మలీకృతకరకమలయుగ్మం తమాత్మసంభవం ప్రేమమేదురమేవ మవాదీత్. ౧౩౮. గ. అయే వత్స మాంధర్మ మవేహి. ౧౩౯. గ. విమతజనవితీర్ణం వివిధం విపినక్లేశ మనుభవతో భవతో భావం బుభుత్సురేవ మాచరిషం. ౧౪౦. గ. తద్బహు

లంకారః. అత్ర తత్ప్రత్యుదీర్య జలమత్ర పిబేత్యేవపాఠః. తత్ప్రత్యుదీర్య సలిలం పిబేతి పాఠే తత్ర సలిలమితి సాకాంక్షత్వదోషః. తత్ప్రత్యుదీర్యసలిలం పిబేతి పాఠే ప్రత్యుదీర్య సలిలం పిబ - అన్యథా నపిబేతి వ్యాఖ్యానత్వేఽపి క్లిష్టత్వన్యూనపదత్వాఖ్యమధికం దోషద్వయమితి. ౧౩౬. తదనంతరమిత్యుత్తరేణాన్వయః. కటీతి. కటౌ ఊరూపరిభాగే లంబితం ధృతం వల్కలం యేనసః జటాలః జటావాన్ కమనీయం మనోజ్ఞం స్మితం యస్యసచాసౌ ధౌతయజ్ఞసూత్ర ఇతి వైవక్షిక విశేషణవిశేష్యభావాద్బహువ్రీహిగర్భః కర్మధారయః. కుశబర్హైః దర్భపత్రైః వతంసితః శిరసి భూషితః సః ఉక్తప్రకారేణ ప్రసిద్ధః దేవః యతఃఆకృతిర్యమః కురురాజస్య యుధిష్ఠిరస్య పురః అవతీర్య - గగనాదితి శేషః. తస్థౌ స్థితవాన్. ౧౩౭. సఇతి. సః దేవః యమస్తు లోకాన్ సర్వానతీతేన అతిక్రాంతేన - సర్వాతిశాయినేత్యర్థః. రాకాణాం పూర్ణిమారాత్రీణాం శతం ఆకారయతా ఆహ్వయతా – అతిధవళేనేత్యర్థః. నిజేన తేజసేవేత్యుత్ప్రేక్షా - కుట్మలీకృతం ముకుళీకృతం కరౌ కమలేఇవ తయోర్యుగ్మంయుగళం యస్యతథోక్తం-సాంజలిబంధమిత్యర్థః. ఆత్మసంభవం పుత్రం తం ధర్మరాజం ప్రతిప్రేమ్ణా అనురాగేణ మేదురం పూర్ణం యథాతథా ఏవం వక్ష్యమాణప్రకారేణ అవాదీత్ ఉక్తవాన్-వదేః కర్తరిలుఙ్. ౧౩౮. ఉక్తిప్రకారమేవాహ.—అయేఇతి. అయేవత్స హేపుత్ర త్వం మాం ధర్మం యమం త్వత్పితరం అవేహి జానీహి - ౧౩౯. విమతేతి. కించ విమతజనేన శత్రుజనేన దుర్యోధనాదినా వితీర్ణం దత్తం ప్రాపితమితియావత్ - వివిధం బహువిధం విపినక్లేశం వనవాసదుఃఖం అనుభవతః భవతః తవ భావం స్వభావం – బోద్ధుం ధర్మం లంఘతేవా నవేతి పరీక్షితుమిచ్ఛుః బుభుత్సుః. బుధ్యతేస్సన్నంతాదుప్రత్యయః. ఏవం భవదనుజవిపత్తికరణేన ప్రకారేణ ఆచరిషం ఆచరితవానస్మి – ౧౪౦. తదితి. తత్తస్మాద్బహుధా అనేకప్రకారం

థా పరీక్షితేన భవతశ్శీలేన సమంజసేన ప్రశ్నోత్తరేణ చ. ప్రసేదివా నస్మి. ౧౮౧. గ. తస్మాన్మమానుగ్రహేణ స్వాపాన్నివృత్తైరివ భూయోఽప్యుత్థితై రనుజన్మభి స్సహ త్రయోదశీం శరదం వేషాంతరవంతం భవంతం కోఽపి న జానీయాదితి వరం చ తమరణిం చ విస్మయవిస్మారితనయనపరిస్పందనాయ నిజనందనాయ ప్రతిపాద్య సపుమానంతర్దధే. ౧౮౨. గ. తత్తాదృశో భగవతో వచసా నికామ మాసాద్య మోదభ

పరీక్షితేన భవతశ్శీలేన స్వభావేనచ-సమంజసేన సముచితేన భవతస్సంబంధినా ప్రశ్నానాం మదీయానా ముత్తరేణ ప్రతివాక్యేనచ - ద్వాభ్యాం ప్రసేదివాన్ ప్రసన్నోఽస్మి ౧౮౧. తస్మాత్ ప్రసన్నత్వాద్ధేతోః మమ అనుగ్రహేణ ప్రసాదేన స్వాపాత్ నిద్రాతః ప్రతినివృత్తైః ప్రబుద్ధైరివేతి యావత్ - భూయః పునరుత్థితైః లబ్ధజీవితైరిత్యర్థః. అనుజన్మభిః భ్రాతృభిస్సహ త్రయోదశీం శరదం సంవత్సరం సర్వమపీత్యత్యంతసంయోగే ద్వితీయా-వేషాంతరాణి అన్యవేషాః సన్న్యాసాదయః తద్వంతం భవంతం కోఽప్యతినిపుణోఽపి నజానీయాత్ మాబుధ్యేత్. ఇత్యుక్తప్రకారం వరంచ తం-మృగవేషేణాత్మనాపహృతం అరణించ-బ్రాహ్మణస్యేతి శేషః. విస్మయేనాశ్చర్యేణ విస్మారితం విస్మృతత్వేన కారితం నయనయోః పరిస్పందనం నిమేషోన్మేషవ్యాపారః. యస్య తస్మై-ఆశ్చర్యేణ నిశ్చలాక్షాయేత్యర్థః. నిజాయ నందనాయ పుత్రాయ ధర్మరాజాయ ప్రతిపాద్యదత్వా-స పుమాన్ దివ్యపురుషః అంతర్దధే అంతర్హితవాన్-అత్ర వాంఛితాభ్యాం భ్రాతృజీవనారణిలాభాభ్యామధికస్య అజ్ఞాతవాససంవత్సరే పరదుర్జ్ఞేయ వేషాంతరలాభవరస్య వర్ణనాత్ప్రహర్షణభేదః. "వాంఛితాదధికార్థస్య సిద్ధించాహుః ప్రహర్షణమి"తిలక్షణాత్. ౧౮౨. తదితి తత్తాదృశః అనుత్తమస్య-అనుపమస్వభావాదితిభావః. భగవతః యమస్య వచసా వరదానవాక్యేన-నికామమత్యంతం మోదభరం సంతోషాతిశయమాసాద్యప్రాప్య - ఆశ్రమంప్రతి నిజమాగతానాం ప్రాప్తానామమీషాం పాండవానాం సంబంధీ - మహాన్ ద్వాదశవార్షికత్వేన విస్తీర్ణః సమయః వనవాసశపథోఽపి - ప్రాప్తః తేభ్యోలబ్ధః అరణిర్యేన తస్య ద్విజవరస్య బ్రాహ్మణశ్రేష్ఠస్య శుచా సాకం దుఃఖేనసహైవ అంతం సమాప్తిం జగామ - నిస్తీర్ణప్రతిజ్ఞాబభూవుః. పాండవాః నిస్తీర్ణదుఃఖశ్చ బభూవ బ్రాహ్మణఇత్యర్థః. అత్ర పాండవవనవాసశపథబ్రాహ్మణఇత్యర్థః. అత్ర పాండవవనవాసశపథబ్రాహ్మణదుఃఖయోస్సమాప్తిప్రాప్తౌ సహభావస్య సహృదయరంజకస్య వర్ణనాత్సహోక్తిరలంకారః.

రమాశ్రమ మాగతానాం, ప్రాప్తారణే ద్విజవరస్య శుచైవ సాక మంతం జగామ సమయోఽపి మహానమీషాం. ౧౪౩.

ఇత్యనంతభట్టస్య కృతౌ శ్రీమతి చంపూభారతే

పంచమః స్తబకః.

'సహోక్తిస్సహభావశ్చేద్భాసతే జనరంజన' ఇతిలక్షణాత్. ఏవంతయోః ప్రకృతయోస్సమాప్తిగమనేనౌపమ్యస్యగమ్యత్వాత్తుల్యయోగితాభేదశ్చ - ద్వయోరనయోరభిన్నపదబోధ్యత్వాదేకవాచకానుప్రవేశస్సంకరః. ౧౪౩.

ఇతి శ్రీసదాశివపదారవిందవందనకందళితానందసాంద్రస్య

కురవికులచంద్రస్య రామకవీంద్రస్య కృతౌ

చంపూభారతవ్యాఖ్యానే లాస్యాభిఖ్యానే

పంచమః స్తబకః.

షష్ఠః స్తబకః.

౧. తదను తే భరతా వ్యవధాశ్రయాచ్చరమహాయనలంఘనకాంక్షిణః, అతిచిరం రవిభాండవివర్ధితాననుచరానివ తామటవీం జహుః. ౧.

౨. తదన్వమీ తదనుచితసాహసాధిగతవాహసాధిపవపుషం నహుషమాదరదమునశ్శమనాయ చతురర్ణవవారికాంక్షిణః పారికాంక్షిణః అగస్త్యస్య కోపోదితాచ్ఛాపోదధేరుత్తారైరుత్తార్య తస్మాదేవ విస్మారితవిధి దుర్విలసితయా తయా వరారోహయా సహ దుస్సహనిజధామపిధా

అస్మిం స్తబకే అజ్ఞాతవార్షికవృత్తాన్తం వర్ణయంతి—తదన్వితి. తదను వనవాససమయనిస్తరణానన్తరం-వ్యవధాయాః ఆచ్ఛాదనస్య - వేషాన్తరస్యేతి యావత్. ఆశ్రయాత్స్వీకారాత్. ని. 'అన్తర్ధా వ్యవధే' త్యాచ్ఛాదనపర్యాయేష్వమరః. చరమస్య అన్తిమస్య హాయనస్య అజ్ఞాతవాససంవత్సరస్య లఙ్ఘనం యాపనం కాంక్షన్త ఇతి కాంక్షిణః. అతఏవ తే భరతాః ధర్మరాజాదయః అతిచిరమాద్వాదశసంవత్సరం రవేస్సూర్యస్య సంబన్ధినా భాణ్డేన అక్షయాన్నపాత్రేణ - వివర్ధితాన్ పోషితాన్ అనుచరాన్పరిచరానివ - తామటవీం ద్వైతవనం తాంశ్చ తాంచేత్యర్థః. జహుః తత్యజుః. అత్ర అజ్ఞాతవాసకాంక్షాయాః విశేషణగత్యా అనుచరాటవీత్యాగహేతుత్వాత్పదార్థహేతుకకావ్యలిఙ్గస్య పరిజనాటవ్యోః ప్రకృతయోస్త్యాగేనౌపమ్యగమకస్య తుల్యయోగితాభేదస్యచ ద్వయోరఙ్గాఙ్గిభావేన సంకరః. ద్రుతవిలంబితవృత్తం. ౧. తదన్వితి. తదను తదుభయత్యాగానన్తరం అమీ పాండవాః తస్యాగస్త్యస్య అనుచితేన వక్తుమనర్హేణేత్యర్థః. వచనసాహసేన వాక్యపారుష్యేణ హేతునా-అధిగతం ప్రాప్తం వాహసాః అజగరానామ సర్పవిశేషాస్తదధిపస్య శ్రేష్ఠాజగరస్యేవ వపుర్యస్య తం - అగస్త్యశాపప్రాప్తాజగరభావమిత్యర్థః. నహుషం నామ రాజానం - ఉదరే భవస్యోదరస్య దమూనసోఽగ్నేః జఠరానలస్యేతి యావత్-శమనాయ నివారణార్థం-చతుర్ణామర్ణవానాం సముద్రాణాం వారికాంక్షత ఇతి కాంక్షిణః. చతుస్సముద్రజలపాయిన ఇత్యర్థః. పారికాంక్షిణో మునేరగస్త్యస్య కోపేన ఉదితాదుత్పన్నాచ్ఛాపాత్ అజగరత్వప్రాపకాదేవ ఉదధేః సముద్రాదుత్తరైః తత్ప్రశ్నప్రతివాక్యైరేవ ప్లవైరిత్యేష్టరూ

నవైదగ్ధ్యమభ్యసితుకామా ఇవ మాత్స్యనగరస్య నాతిదూరవర్తినీం పితృవనశమీమభజన్. ౨. ప. క్రమేణ మత్స్యేంద్రపురోపకంఠే కరాళమాపుః పితృకాననం తే, వధూద్రుహాంభావిని సూతజానాం వధప్రదేశస్య దిదృక్షయేవ. ౩. ప. శమీతరౌ తత్ర నిధాయ శస్త్రమమీ తదంతర్జ్వలదగ్నికల్పం, జగాహిరే వేషమివాన్య ముచ్చై

పకం-ఉత్తారయిత్వా-తారయిత్వా శాపాన్మోచయిత్వేత్యర్థః. తస్మాద్విధిదుర్విలసిత ప్రాప్తాజగరభావాన్నహుషాదేవ విస్తారితం అశోచనీయత్వేన కారితం నిజంచ విధేర్దైవస్య దుర్విలసితం వనవాసదుఃఖజననం యయా తథోక్తయా - మహతామపి దుర్లఙ్ఘ్యా దైవీగతి రతో మయాపి నశోచనీయ మేతదితి ధైర్యావలమ్బినేత్యర్థః. తయా వరారోహయా ద్రౌపద్యాసహ దుస్సహస్య ఆచ్ఛాదయితుమశక్యస్య నిజస్య ధామ్నస్తేజసః పిధానే ఆచ్ఛాదనే విషయే వైదగ్ధ్యం కౌశలం అభ్యసితుం కామో యేషాం తథోక్తా ఇవేత్యుత్ప్రేక్షా - మాత్స్యనగరస్య విరాటపురస్య నాతిసమీపే ఈషద్దూరదేశే విద్యమానం పితృవనం శ్మశానం గచ్ఛతీతి తద్గామినీం - తత్ర వర్తమానామిత్యర్థః. ని. 'శ్మశానంస్యాత్పితృవన'మిత్యమరః. శమీం నామవృక్షం అభజన్ ప్రాపుః. అత్ర చ 'వృషాకపిశ్శమీగర్భో హవ్యవాహో ద్రుమాశన'ఇతిధనఞ్జయకోశాద్ లోకే - 'శమీగర్భాదగ్నిం మన్థతీ'తి వేదేచాగ్నేశ్శమీగర్భత్వేన ప్రసిద్ధ్యా తద్గర్భవద్భజనే తేజస్తిరోధానాభ్యసనహేతుత్వముత్ప్రేక్షితం - 'అజగరేశయుర్వాహసఇత్యుభౌ'. ని. 'సప్తార్చిర్దమునాశ్చిత్రః.' 'తపస్వీతాపసఃపారికాంక్షీ వాచంయమోమునిః.' 'వరారోహామత్తకాశినీ'తిచక్రమేణ సర్వత్రామరః. ౨. క్రమేణేతి. తే పాణ్డవాః క్రమేణ గమనపర్యాయేణ పాదచారేణవా ఉపలక్షితాః. వధ్వై ద్రౌపద్యై ద్రుహ్యన్తీతి తద్ద్రుహాం ఉత్తరత్రేతి శేషః. సూతజానాం కీచకానాం సంబన్ధిని - భావిని భవిష్యతి వధప్రదేశస్య - వధస్థానస్యేత్యర్థః. ద్రష్టుమిచ్ఛా దిదృక్షా తయేవేత్యుత్ప్రేక్షా - మత్స్యేన్ద్రపురస్య విరాటనగరస్యోపకణ్ఠే సమీపే కరాళం భయంకరం పితృకాననం శ్మశానంఆపుః ప్రాప్తవన్తః. ౩. శమీతి. అమీ ప్రవీరాః పాణ్డవాః. తత్ర శ్మశానే - శమీతరౌ తస్య శమీవృక్షస్యాన్తర్మధ్యే జ్వలతోఽగ్నేస్తుల్యం తత్కల్పం-శస్త్రమాయుధానీతి జాత్యేకవచనం - నిధాయ విన్యస్య - అన్యం స్వాభావికాదితరం వేషం సన్న్యాసాదికమివ - ఉచ్చైరున్నతాని ధ్వజాని యస్మింస్తత్ విరాటస్య పురం జగాహిరే వివిశుః అత్ర వేషాన్తరవిరాటపురయోః శ్లేషభిత్తికయా స్వీకారప్రవేశయోరభేదాధ్యవసి

ర్ధ్వజం విరాటస్య పురం ప్రవీరః. ౪. ప. సమత్వ ముత్కర్షనికర్షయో స్స్వం సందర్శయిష్యన్నివ ధర్మసూనుః, క్రమేణ హంసః పరమోఽపి భూత్వా కంకత్వమాపద్యత సద్య ఏవ. ౫. ప. త్రిదండకాషాయక మండలూజ్జ్వలో జపస్ఫురద్దంతపటో యుధిష్ఠిరః, ఉపానహం దారుమయీం పదా స్పృశన్నుప సదత్సంసది మేదినీశ్వరం. ౬. ప. పురార్జున స్యేవ యతిత్వ మేతదస్యాపి కామప్యపరాం సపత్నీం, సంపాదయేత్కిం నున మేతి కృష్ణా తథావిధం వీక్ష్య నృపం శశంకే. ౭. ప. దృష్ట్వా సముత్థితో మాత్స్యో ధృతప్రశ్రయవిస్మయః, తత్పాదపాంసుం ఫా

లేన గాహమానేనాపమృశ్య గమ్యత్వాత్కేవలప్రకృతాస్పదస్తుల్యయోగితా భేదః. ౪. సమత్వమితి. ధర్మసూనుర్యుధిష్ఠిరః ఉత్కర్షే నికర్షే అపకర్షేచ ద్వయోరపి - స్వం స్వీయం సమత్వ మవికృతచిత్తత్వం సందర్శయిష్యన్ ప్రదర్శయితుమిచ్ఛన్నివేత్యుత్ప్రే క్షా. క్రమేణ సన్న్యాసవిశేషేణ పరమః హంసః పరమహంసాశ్రమీ - పర్యాయేణ శ్రేష్ఠహంసఇతిచ భూత్వాపి-సద్యస్తత్క్షణమేవ కఙ్కత్వం కఙ్కఇతి సంజ్ఞాం గృధ్ర భావంచ ఆపద్యత ప్రాప్తవాన్. ఉత్ప్రేక్షాశ్లేషద్వయోజ్జీవితో విరోధాభాసః. ని. 'హంసో విహఙ్గకర్మర్ద్ధి వృషభేదేషుభాస్కర'ఇతివిశ్వః. ఉపజాతివృత్తం. ౫. పురేతి. కృష్ణా ద్రౌపదీ - తథావిధం సన్న్యాసవేషం నృపం ధర్మరాజం వీక్ష్య-పురా సుభద్రా హరణసమయే అర్జునస్య యతిత్వమివ అస్య నృపస్య ఏతద్యతిత్వమపి - అపరాం సుభ ద్రాయామంశామపి కాంచిత్ సపత్నీం మమ సంపాదయేత్కిన్వితి శశఙ్కే సంభావ యామాస-ఉపమోజ్జీవిత ఉత్ప్రేక్షాలఙ్కారః. ౬. త్రిదణ్డేతి. తతః త్రిభిర్దణ్డైః బద్ధ దణ్డస్త్రిదణ్డః కాషాయం వస్త్రం కమణ్డలుశ్చ త్రిభిరుజ్జ్వలః తత్సహితఇత్యర్థః. జపేన ప్రణవజపేన స్ఫురన్తౌ చలన్తౌ దన్తపటౌ ఓష్ఠౌ యస్యసః యుధిష్ఠిరస్సన్న్యాసా కృతిః. దారుమయీముపానహం పాదుకాం పదా పాదేన స్పృశన్నారూఢస్సన్-సం సది సభాయాం వర్తమానం మేదినీశ్వరం విరాటభూపం ఉపాసదత్ ప్రాప్తవాన్-అత్ర యత్యాశ్రమిణః పునర్గార్హస్థ్యయోగ్యత్వాయ త్రిదణ్డసన్న్యాసస్వీకారః. ఏకదణ్డస న్న్యాసప్రచ్యవనే మహాప్రత్యవాయస్మరణాత్ - అతఏవ రావణార్జునాదీనాం తద్ధా రణం తత్ప్రచ్యవనంచానిగీతత్వేన తత్రతత్రోపన్యస్తమితి ధ్యేయం - ఇదం పద్యద్వ యం మూలక్రమే సందర్భవిరుద్ధత్వాద్వ్యత్యయేన వ్యాఖ్యాతం - వంశస్థవృత్తం. ౭. దృష్ట్వేతి. తం సభాగతం యుధిష్ఠిరసన్న్యాసినం దృష్ట్వా - ధృతౌ ప్రశ్రయవిస్మయౌ

☞ ౬, ౭ ఇమౌశ్లోకౌ వినిమయేన వ్యాఖ్యాతౌ.

లాంతే చక్రే తం పునరాసనే. ౮. ౧. దుర్వారగర్వాసహనోఽథ భీమో దర్వీకరాదర్శితసూదభావః, శోణాధరాలోలుపసూతసూనోః ప్రాణానిలాన్పారయితుం కిలాసీత్. ౯. ౧. పితుస్సఖాయం పరిపూజ్యమేధై ర్దినే దినే తృప్తి ముపానేతుం, సూదాకృతి స్సోఽపి యయౌ విరాటం వృకోదరో వృత్తకరాంబుపాణిః. ౧౦. ౧. కులశైలశృంగ ఇవ జంగమే తదా కురుకుంజరే చలతి కంపనం ముహుః, వసుధైవ తస్య న పురస్య

వినయాశ్చర్యా యేన తథోక్తః అతఏవ సముత్థితః ప్రత్యుత్థితః మాత్స్యవిరాటః తస్యసన్న్యాసినః పాదయోః పాంసుం రజః ఫాలాన్తే శిరసి చక్రే - శిరసా నమస్కృతవానిత్యర్థః. తంపునస్సన్న్యాసినంతు ఆసనే సింహాసనే చక్రే ఉపవేశితవానిత్యర్థః. అత్ర నమస్కృత్యుపవేశనక్రియయోర్యాగపద్యాత్సముచ్చయాలంకారః. ౮. దుర్వారేతి. అథ యుధిష్ఠిరప్రాప్త్యనన్తరం దుష్టావీరాః బకహిడిమ్బాదయః తేషాం గర్వం న సహతఇతి అసహనః భీమః శోణాధరాయాం ద్రౌపద్యాం లోలుపస్యాసక్తస్య సూతసూనోః కీచకస్య-ప్రాణరూపాననిలాన్ పారయితుం పారణాం కర్తుం కిలేత్యుత్ప్రేక్షా-దర్వ్యా భుజయా యుక్తః కరఏవ దర్వీకరస్సర్పః తేన ఆదర్శిత స్సూచితః సూదస్య భావః పాచకత్వమేవ-సూదయతి మారయతీతి సూదస్యభావః మారకత్వం యేన తథోక్తస్సన్నితి శ్లిష్టపరంపరితరూపకముక్తోత్ప్రేక్షా సాపేక్షమితి ద్వయోరఙ్గాఙ్గిభావేనసంకరః. ఇన్ద్రవజ్రావృత్తం. ౯. పితురితి. పరిపూజ్యం సమ్యక్పూజనీయం పితుర్వాయోస్సఖాయం సుహృదమగ్నిమితి ప్రస్తుతోచితనిర్దేశః. పితృసఖస్య పితృకల్పత్వాత్పరిపూజ్యతోక్తిః అత్ర పితు స్సఖాయమిత్యస్య వ్యావర్తకవిశేషణత్వేన పరిపూజ్యమిత్యనేన అగ్నేర్బోధస్సులభః. తతః పితుస్సఖాయం అతఏవ పరిపూజ్యమిత్యేవ యోజనా-పరంతు బాలానుజిఘృక్షయా తథోక్తమితి ధ్యేయం. దినేదినే ప్రతిదినం ఏధైశ్శుష్కేన్ధనైః తృప్తిముపనేతుమివేత్యుత్ప్రేక్షా-సూదస్యేవాకృతిర్యస్యసః స ప్రసిద్ధః వృకోదరః భీమోఽపి వృత్తం వర్తులం శరావం విస్తృతాస్యం పాత్రం పాణౌ యస్య తథోక్తస్సన్ - విరాటం నృపం యయౌ ప్రాప. ఉపజాతిః. ౧౦. కులశైలేతి. జఙ్గమేచరే కులశైలస్య శృఙ్గే శిఖరఇవస్థితఇత్యుత్ప్రేక్షా. కురుకుఞ్జరే కౌరవశ్రేష్ఠే భీమే సూదాకృతౌ చలతి ఆగచ్ఛతిసతి - తదా ఆగమనసమయే తస్య విరాటస్య పురస్యసంబన్ధినీ వసుధా భూమిరేవ కేవలం భృశం కంపనం ముహుః నవహతిస్మ నాబిభ్రత్ - కింతు - అదక్షిణా వామా కీచకస్య భుజా బాహురపి కమ్పనం వహతిస్మ - తస్య భావిమరణసూచకత్వేనేతిభావః. అత్ర విరాటనగరభూకీచకభుజయోశ్చలనేనౌపమ్యస్య గమ్యత్వాత్కేవ

కేవలం వహతిస్మ కీచకభిజ్జాగ్యదత్తుణా. ౧౧. స. మహానసేఽవతరతో జనస్య సపతిః కృతః, మహానసేవత రతో మాత్స్యం స్వాదుషు కర్మసు. ౧౨. స. స్త్రీత్వేన యోగః ఖలు వీరగర్హ్యః పుంస్త్వేన చాంతఃపురవాసవిఘ్నః, ఇతీవ షండత్వమవశ్యభావ్యమాదాయ పార్థోఽపి జగామ మాత్స్యం. ౧౩. స. కృతవసతిరసౌ నృపస్య కన్యాగృహభువి నర్తయతిస్మ తాళపాణిః, మధుకరముఖరో లతావనాంతే మలయగిరేరివ మారుతప్రరోహః. ౧౪. స. మమ ధ్వజాంకస్య బిభర్తి సంజ్ఞామసావితి ప్రేమభరాదుపేతః, ప్రసూనధన్వేవ సుతోఽపి మాద్ర్యా మాత్స్యం

లప్రకృతాస్పదస్తుల్యయోగితా భేదః. మఞ్జుభాషిణీ. ౧౧. మహానసఇతి. సః మహాన్ భీమః. మహానసే పాకస్థానే అవతరతః వర్తమానస్య జనస్య పాచకస్య పతిః కృతః ప్రభూకృతస్సన్ - మాత్స్యనేత్యర్థాల్లభ్యతే - అతఏవ రతః తస్మిన్ననురక్తస్సన్ స్వాదుషు రుచ్యేషు కర్మసు పాకేషు మాత్స్యం విరాటమసేవత సేవితవాన్ - రుచ్యైః పాకైస్తర్పయామాసేత్యర్థః. ఆదిపాదావృత్తిర్యమకభేదః. ౧౨. స్త్రీత్వేనేతి. స్త్రీత్వేన యోగస్సమ్బన్ధః స్త్రీరూపధారణమితి యావత్ - వీరాణామస్మాదృశాం గర్హ్యః నిన్ద్యః. పుంస్త్వేన యోగః పుంరూపధారణంచ అన్తఃపురే వాసస్య విఘ్నః ప్రతిబన్ధః ఖల్విత్యుభయత్రావధారణే - ఇతి హేతోరివేత్యుత్ప్రేక్షా - అవశ్యం ప్రకృతోపయోగిత్వేన ఊర్వశీశాపేనచానివార్యం యథాతథా భవితుం యోగ్యం భావ్యం - షణ్డత్వం స్త్రీత్వపుంస్త్వాభ్యామన్యత్ నపుంసకత్వం ఆదాయ స్వీకృత్య - పార్థః అర్జునోఽపి మాత్స్యం జగామ విరాటం ప్రాప్తవాన్. ౧౩. కృతేతి. తాళం కాంస్యనిర్మితవాద్యవిశేషః నర్తకత్వసూచకః పాణౌ యస్యసః అసౌ బృహన్నలాఖ్య షణ్డత్వధారీ అర్జునః. నృపస్య విరాటస్య గృహభువి కృతావసతిస్స్థితిర్యేన తథోక్తస్సన్ - కన్యాః ఉత్తరాప్రభృతీః మధుకరైరళిభిర్ముఖరః శబ్దాయమానః మలయగిరేస్సమ్బన్ధీ మారుతప్రరోహః వాతాఙ్కురః లతాః మల్లికాదీఃఇవ నర్తయతిస్మ నాట్యమకారయత్ - తచ్ఛిక్షితవానిత్యర్థః. ఉపమాలఙ్కారః. పుష్పితాగ్రావృత్తం. ౧౪. మమేతి. అసౌ విరాటః మమధ్వజే అఙ్కస్య మీనస్య సంజ్ఞాం మత్స్య ఇతి నామ బిభర్తి-ఇత్యుక్తప్రకారాత్ ప్రేమ్ణః భరాత్ అతిశయాత్ ఉపేతః ఆగతః ప్రసూనధన్వా మన్మథఇవ స్థిత ఇత్యుత్ప్రేక్షా - మాద్ర్యాస్సుతో నకులోఽపి మత్స్యేన్ద్రం విరాటంప్రతి ఆగత్య - మూర్ధ్నా ననామ నమస్కృతవాన్. అత్ర మత్స్యనామేన్ద్రఇతి వ్యుత్పత్తేరుభయత్ర తుల్యత్వేఽపి ఏకత్ర శ్రేష్ఠమత్స్యః అన్యత్ర తన్నామకదేశాధిపఇత్యర్థభేదో గ్రాహ్యః.

ద్రమాగత్య ననామ మూర్ధ్నా. ౧౪. స. తం పశ్యన్నకులం రాజా తంద్రాళు ర్దృష్టిమేషణే, నిజాం మత్స్యేశ్వరాభిఖ్యాం నినాయ ప్రకటార్థతాం. ౧౫. స. కశాం కరే స బిభ్రాణం శశాంకకులభూషణం, మందురాపతిమాతేనే తం దురాపపరాక్రమం. ౧౬. అస్మత్తిరోఽధివసతేర్భవితా న్తహేతురేతద్దినైః కతిపయైరితి జానతేవ, పాండోస్సుతేన చరమేణ చ తస్య రాజ్ఞో బృందం గవాం ప్రజుగుపే పృథుకౌతుకేన. ౧౭. స. ఆగతా నగరవాసవాంఛయా దేవతేవ విపినస్య పార్షతీ, కేళి

'దేశభేదే ఝషేమత్స్య' ఇతి శబ్దార్ణవే. ౧౪. తమితి. తం నకులం పశ్యన్. అతఏవ దృశోర్నేత్రయోన్మేషణే మీలనే విషయే తన్ద్రాళుః ప్రమాదశీలః నిమేషరహితస్సన్నితి యావత్ - నిజాం మత్స్యేశ్వరః మీనశ్రేష్ఠ ఇత్యాత్మికా అభిఖ్యా సంజ్ఞాశబ్దః తాం ప్రకటః స్ఫుటః అర్థః. 'సురమత్స్యావనిమిషావి' తికోశప్రసిద్ధానిమిషత్వరూపః యస్యాస్తస్యాః భావః తత్తా తాం అన్వర్థనామత్వమితి యావత్ - త్వతలోర్గుణవచనస్యేతి పుంవద్భావః. నినాయ ప్రాపయామాసేవేత్యుత్ప్రేక్షా వ్యఞ్జకాప్రయోగాద్గమ్యా - అథవా నకులావలోకనప్రాప్తనిమేషరాహిత్యస్య తాదృగన్వర్థతాప్రాకట్యప్రాపణహేతుత్వాత్పదార్థహేతుకం కావ్యలిఙ్గం ఇత్యేకత్ర కవిసంరమ్భనిర్ణాయకాభావాత్ ద్వయోస్సందేహస్సఙ్కరః. ౧౫. కశామితి. సః విరాటః శశాఙ్కస్య చన్ద్రస్య యత్కులం వంశః తస్య భూషణం దురాపః శత్రుభిః ప్రాప్తుమశక్యః పరాక్రమః యస్య తం - కశామశ్వతాడనీం కరే బిభ్రాణం - ప్రాకృతికస్వీయాశ్వశిక్షణానైపుణ్యద్యోతనాయేదం విశేషణం. అతఏవ పరికరాలఙ్కారః - ఏవం సర్వత్ర బోధ్యం - తం నకులం మన్దురాయాః వాజిశాలాయాః పతిమాతేనే చక్రే - అత్ర శశాఙ్కేతిదురాపేతి ద్వికత్రికయోరావృత్త్యా లాటానుప్రాసస్యోక్తపరికరస్యచ ద్వయోశ్శబ్దార్థాలఙ్కారయోః కావ్యప్రకాశికోక్తదిశా ఏకవాచకానుప్రవేశస్సఙ్కరః. ౧౬. అస్మదితి. ఏతద్గోబృన్దం కతిపయైర్దినైరస్మాకం తిరోఽధివసతేరజ్ఞాతవాసస్య అన్తస్యసమాప్తేర్హేతుః భవితా భవిష్యతి-ఇత్యుక్తప్రకారం జానతేవస్థితేనేత్యుత్ప్రేక్షా - పృథుకౌతుకేనచరమేణ సర్వేషాం కనిష్ఠేన పాణ్డోస్సుతేన సహదేవేన - చకారోఽప్యర్థః తస్యరాజ్ఞః విరాటస్య సంబన్ధి గవాం బృన్దం ప్రకర్షేణ జుగుపే రక్షితం - గోపాయతేః కర్మణిలిట్ - సహదేవో గోపవేషః విరాటనిదేశేన తద్గోకులం రరక్షేత్యర్థః. ౧౭. ఆగతేతి. నగరవాసే పట్టణనివాసే వాఞ్ఛయా ఆగతా విపినస్య దేవతేవ స్థితేత్యుత్ప్రేక్షా - పార్షతీ ద్రౌపదీ - కేళ్యాః క్రీడార్థం పుష్పమివస్థితమిత్యుత్ప్రేక్షా

పుష్పమివదంతకంకతం బిభ్రతీ నృపవధూముపాగమత్. ౧౯. ప.
సైరంధ్రీరూపభాజోఽస్యా జాతినైచ్యాన్నతం శిరః, సుధేష్ణాయాస్తు
తాం దృష్ట్వా సుందరీం వ్రీడగౌరవాత్. ౨౦. ప. వనభువ ఇవ మాధ
వోదయశ్రీ ర్మనుజపతేరవరోధయోషితోఽసౌ, అనుదినమఖిలాళిలాల
నీయై రలమకరో త్తిలకై రతీవ దృశ్యైః. ౨౧. గ. అనంతరం స్వవశాపాం
చాలసుతా భ్రమాదృతకంకతమతిరసోత్పాదనచణా మధికశోభనాంన

పూర్వసాపేక్షేతి సఙ్కరః. దన్తమయం కఙ్కతం కేశసంస్కారకయన్త్రవిశేషం బిభ్ర
తీసతీ. ని. 'ప్రసాధనీకఙ్కతికే' త్యమరః. సైరంధ్రీత్వసూచకమిదం విశేషణం-నృపస్య
విరాటస్య వధూం సుధేష్ణాం ప్రత్యుపాగమత్ ఆగతవతీ - ఉక్తసంకరపరికరయో
స్సంసృష్టిః. రథోద్ధతా. ౧౯. సైరంధ్రీతి. సైరంధ్ర్యాశ్శిల్పకారికాయాః రూపమా
కారం భజతీతి భాజః అస్యాః ద్రౌపద్యాశ్శిరః జాతేః సైరంధ్రీకులస్య నైచ్యాదపక
ర్షాద్ధేతోః నతం నమ్రమభూత్. సుధేష్ణాయాః విరాటపత్న్యాశ్శిరస్తు - తాం సున్ద
రీమితి ప్రస్తుతోచితనిర్దేశః. ద్రౌపదీం దృష్ట్వా వ్రీళగౌరవాల్లజ్జాతిశయాద్ధేతోర్నతమ
భూత్. ని. "సైరంధ్రీపరవేశ్మస్థా స్వవశాశిల్పకారికే" త్యమరః. అత్రోభయోశ్శిర
సోర్నమనేనౌపమ్యస్య గమ్యత్వాత్తుల్యయోగితాభేదస్య నమనహేతునమనయోరుక్తి
రూపహేత్వలఙ్కారస్యచ ద్వయోరేకవాచకానుప్రవేశస్సఙ్కరః. ౨౦. వనేతి.
అసౌ సైరంధ్రీరూపధారిణీ ద్రౌపదీ - మనుజపతేర్విరాటస్యావరోధయోషితః అన్తః
పురాఙ్గనాః మాధవోదయశ్రీర్వసన్తాభ్యుదయలక్ష్మీః. వనభువః వనసీమా ఇవ - అఖిలా
భిరాళిభిస్సఖీభిః అఖిలైరళిభిశ్చ లాలనీయైః అతఏవ అతీవ దృశ్యైః భృశం ప్రేక్ష
ణీయైఃతిలకైశ్చిత్రకైః వృక్షవిశేషైశ్చ - దినేదినే అనుదినం అలమకరోదలఞ్చకార-
శ్లిష్టసాధర్మ్యయముపమా - పుష్పితాగ్రావృత్తమ్. ౨౧. అనన్తరమితి. అనన్తరం
సర్వేషాం విరాటవాసానన్తరం - స్వవశా స్వాయత్తా నతు పరతన్త్రేత్యర్థః. శిల్పకారి
కాపీతిచ - అతఏవ పాఞ్చాలసుతా ద్రౌపదీ - ఆదృతా స్వీకృతా కఙ్కస్యభావః
కఙ్కతా యుధిష్ఠిరత్వం ఆదృతం కఙ్కతం ప్రసాధనీచ యస్మింస్తథోక్తం 'ప్రసా
ధనీకఙ్కతికే'తి కోశే కఙ్కతశబ్దాత్స్వార్థేకప్రత్యయే టాపిచ - ప్రత్యయస్థాదిత్వా
దినా కాత్పూర్వస్యాతఇత్వేచ కఙ్కతికేతి గ్రాహ్యం - అతఏవ 'శిరసీవ కఙ్కతమ
పోఢమూర్ధజ' ఇతి మాఘప్రయోగః. అత్యన్తం రసానాం మాధుర్యాదీనాం షణ్ణాం
శృఙ్గారస్య చ ఉత్పాదనేన ప్రసిద్ధం తచ్చణం - ఏకత్ర అలఙ్కరణనైపుణ్యాద
న్యత్ర పాకనైపుణ్యాచ్చేతి భావః. తేన విత్తశ్చుఞ్చుప్చణపావితి ప్రసిద్ధార్థే చణప్-

పాటవ మాశ్రితగన్ధర్వకులమాకలితగోత్రాన్తరం పంచధా రూప
ముదంచయన్తీ సంచాపి పతీననుయాతవతీ. ౨౨. శ. విమతా
నపి తైర్జిత్వా ప్రవాసమివ దాయకః, అక్షేష్వకురుతావృత్తిమవ
నీన్ద్రేణ ధర్మభూః. ౨౩. గ. ఏవం తైస్తైస్స్వకృత్యైస్సంపాదిత
శిరఃకంపం వయఃకృతమివ సంతతమనుభవతా తేన మహీపతినా బహు
మానితాః పృథాసుతాః యథాపి వాసనక్లేశం తథా తదీయమపి స్వైరా
చరితరే జనాస్తత్ర నాజ్ఞాసిషుః ౨౪. గ. అథైకదా సుధేష్ణాయాః

అధికశోభయా నాటనే నాట్యవిషయే పాటవం సామర్థ్యం యస్మింస్తథోక్తం - కే
శినసి అధికం శోభాయాః భూషణమాల్యాద్యలఙ్కరణజన్యాయాః నాటనే సంయో
జనే పాటవం యస్మింస్తథోక్తమిత్యపి - ఆశ్రితం గన్ధర్వాణామశ్వానాం స్వపతీనాం చ
కులం బృందం యస్మింస్తథోక్తం - ఆకలితమాశ్రితం గోత్రాయాః గోబృందస్య అన్తరం
మధ్యదేశః యస్మింస్తథోక్తం - ఆకలితం ఆశ్రితం గోత్రాన్తరం మాలినీత్యన్యన్నామ
యస్మింస్తథోక్తమితి చ. ని. 'గోత్రా గోనిచయే భూమ్యాం నా ద్రౌ శ్రీకులసంజ్ఞయోః'
ఇతి మేదినీ - అతఏవ పంచధా పంచప్రకారం రూపం సైరంధ్రీ వేషం ఉదంచయన్తీ
ప్రకటయన్తీసతీ - పంచాపి పతీన్ రూపాన్తరమాపన్నాన్యుధిష్ఠిరాదీన్ అనుయాత
వతీ విడంబయతిస్మ - 'ఆర్తార్తే ముదితా హృష్టే' త్యాదినా పతివ్రతానాం పతిసమా
నధర్మస్మరణాదితి భావః. అత్ర స్వవశేతి విశేషణస్య శ్లేషభిత్తికాభేదాధ్యవసితపఞ్చ
విధరూపోదఞ్చనసామర్థ్యాభిప్రాయగర్భత్వాత్పరికరస్య శ్లేషభిత్తికాభేదాధ్యవసాయ
మూలాతిశయోక్త్యాశ్చాఙ్గాఙ్గిభావేన సఙ్కరః. ౨౨. విమతానితి. ధర్మభూర్యుధిష్ఠిరః
తైరపి అక్షైః విమతాన్ దుర్యోధనాదీన్ జిత్వా - ప్రవాసం తేషాం రాజ్యభ్రంశం
దాయకః వితరిష్యమాణ ఇవేత్యుత్ప్రేక్షా - అవనీన్ద్రేణ విరాటేనసహ అక్షేషు పాశకేషు
అక్షక్రీడాయామితి యావత్ - ఆవృత్తిం పౌనఃపున్యేన ఖేలనమకురుత చక్రే -
ప్రవాసం దాయక ఇత్యత్ర - అకేనోర్భవిష్యదాధమర్ణ్యయోరితి కృద్యోగషష్ఠీప్రతి
షేధః. ౨౩. ఏవమితి. ఏవముక్తప్రకారం తైస్తైస్స్వైః కృత్యైః అక్షక్రీడా
పాకనాటనాశ్వగోపాలనైః సంపాదితం అంగ్లాఘూసు ఘటితం శిరసః కమ్పం - వయసా
చరమేణ కృతం శిరఃకమ్పమివ సన్తతమనుభవతా తేన మహీపతినా విరాటేన బహు
మానితాస్సన్తః పృథాసుతాః యుధిష్ఠిరాదయః. ప్రవాసేన రాజ్యభ్రంశేన యః ఖేదః
తం యథా నాజ్ఞాసిషుః విసస్మరుః తథా తేషామిదం తదీయం పృథాసుతసంబన్ధిస్వ
రూపం యుధిష్ఠిరత్వాదికమపి - ఇతరేషాంచ తత్తదజ్ఞానేనౌపమ్యస్య గమ్యత్వాత్తుల్య
యోగితా భేదః. ౨౪. అథేతి. అథానన్తరమేకదా కదాచిత్ తత్ర విరాటనగరే -

ప్రేషణేన మదనోత్సవాసవాయ వాసవాయతనసదృశం వాసగృహమాగతాం కౌరవాధమకరక్లేశాదివ వివర్ణేన వాససావగుణ్ఠితాఙ్గీం నఖశశిపరమ్పరాసేవనలాలసతయేవ ప్రపదసంముఖనిలోచననీలోత్పలాం రాజీవశఙ్కయానువ్రజతా రాజహంసేనేవ రాజతభాజనేన రాజితకరాఞ్చలాం పాఞ్చాలసుతాం విలోక్య పఞ్చేషుబాణావఞ్చితవివేకో మఞ్చాదుపసృత్య కిఞ్చిదాకుఞ్చితమౌలిః కీచకో వాచముువాచ. శ్లో. ౪. ఇదమేవ హి సద్మ భద్రభద్రం యదిదానీం తవ మార్దవజ్ఞమఙ్ఘ్రేః; అయమప్యహమస్మి ధన్యధన్యో హరిణాక్షి త్వదపాం

మదనోత్సవస్య సురతార్థం ఆసవాయ మద్యమాహర్తుమితి-క్రియార్థేత్యాదినా చతుర్థీ. సుదేష్ణాయాః విరాటపత్న్యాః ప్రేషణేన హేతునా - వాసవస్యేన్ద్రస్యాయతనేన గృహేణ సదృశం వాసగృహం కేళీగృహం ప్రత్యాగతాం - కౌరవాధమస్య దుశ్శాసనస్య కరేణ యః పరక్లేశః ఆకర్షజనితదుఃఖం తస్మాదిత్యుత్ప్రేక్షా - వివర్ణేన గతశోభేన మలినేనేతి యావత్ - వాససా వస్త్రేణావగుణ్ఠితమాచ్ఛాదితం అఙ్గం యస్యాస్తాం- నఖానామేవ శశినాం చన్ద్రాణాం పరమ్పరాయాః పఙ్క్త్యాస్సేవనే లాలసతయా అనురాగేణేవేత్యుత్ప్రేక్షా - ప్రపదస్య పాదాగ్రస్య సమ్ముఖీనే అభిముఖే లోచనమేవ నీలోత్పలే యస్యాస్తాం - పాతివ్రత్యేన పాదాగ్రనిహితదృష్టి మిత్యర్థః. రాజీవశఙ్కయా పద్మభ్రమేణ అనువ్రజతా అనుసరతా రాజహంసేనేవ స్థితేనేతి భ్రాన్తిమదుజ్జీవితోత్ప్రేక్షా - రాజతేన రజతవికారేణ భాజనేన పాత్రేణ రాజితం దీప్తం కరాఞ్చలం అగ్రహస్తః యస్యాస్తాం పాఞ్చాలసుతాం ద్రౌపదీం విలోక్య - పఞ్చేషవః బాణాః పుష్పమయాః యస్య తేన మన్మథేన వఞ్చితః అపహృతః వివేకః కృత్యాకృత్యవిచారః యస్య సః. అతఏవ కీచకః సుదేష్ణాభ్రాతా - మఞ్చాత్ శయనాత్ ఉపసృత్య సమీపమాగత్య కిఞ్చిదాకుఞ్చితః అవనమితః మౌళిః శిరః యేన తథోక్తస్సన్ - గృహీతవినయస్సన్నిత్యర్థః. వాచం వక్ష్యమాణాం ఉవాచ - అత్ర కేవలోత్ప్రేక్షాయాః రూపకోత్ప్రేక్షాయాః సఙ్కరరూపకాఙ్గాఙ్గిభావసఙ్కరస్య భ్రాన్తిమదుత్ప్రేక్షాసఙ్కరస్యచ త్రయాణాం సంసృష్టిః. శ్లో. ఇదమితి. హరిణస్య ఇవాఙ్గస్యేవాక్షిణీ యస్యాస్తస్యాస్సమ్బుద్ధిః హే హరిణాక్షి ద్రౌపది - ఇదం సద్మ ఏతద్గృహమేవ - మద్గృహేష్వితి శేషః. భద్రభద్రం అత్యంతశుభసంపన్నం - నాన్యదిత్యర్థః. హిరవధారణే - యతః మద్గృహమిదానీం తవ అఙ్ఘ్రేః మార్దవం సౌకుమార్యం జానాతీతి తదజ్ఞం - భవచ్చరణన్యాసధన్యమిత్యర్థః. కించ - అయమహమపి ధన్యధన్యః అత్యన్తభాగ్యవాన్ అస్మి - ఉభయత్రవీప్సాయాం ద్విర్భావః-యతః యోఽహం తవ అపాఙ్గస్య నేత్రాన్తభాగస్య గోచరః. విషయో

గగోచరో యః. ౨౬. శ. నతగాత్రి యదాగమేన మాం నయసే మోద
గిరేరధిత్యకాం, చిరపుణ్యఫలోదయశ్రియాం దివసో వై జననస్తదేష
మే. ౨౭. శ. అన్వర్థతా మాలిని తేఽభిధాయాః కుతో న జాగర్త్యధునా
కచేషు, తస్యాః ప్రతీపో దినశస్త్వదుక్త్యా పర్యోఽభవాలంకరణం హ్యమీషు.
౨౮. శ. బాహ్వోరనంగదత్వస్య బాలే తే కారణే ఉభే, ఏకం తయో

ఽస్మి త్వత్కటాక్షవీక్షితోఽస్మీత్యర్థః. అత్ర ద్వితీయచతుర్థవాక్యార్థాభ్యాం భద్ర
త్వధన్యత్వాతిశయయోస్సమర్థనాద్వాక్యార్థహేతుకకావ్యలిఙ్గద్వయసంసృష్టిః. ఔప
చ్ఛన్దసికం. ౨౬ నతేతి. కించ హే నతగాత్రి ఘనస్తనభారనమ్రాఙ్గి, త్వం యద్యస్మా
త్కారణాదాగమేన స్వయమేవాత్రాగమనేన - మాం మోదస్య సన్తోషస్యైవ గిరేరు
పత్యకామూర్ధ్వదేశం నయసే ప్రాపయసే - సాన్ద్రానన్దతున్దిలం కరోషీత్యర్థః. తత్త
స్మాదేషః ఈదృశసన్తోషదాయకః దివసః వాసరః మే మదీయానాం చిరపుణ్యానాం
అనేకజన్మసుకృతానాం యః ఫలస్య ఉదయః ఉత్పత్తిః తస్య శ్రియాం సమృద్ధీనాం
వై జననః ప్రసూతిదివసః భవతి - ఘటో నీలఘటఇత్యాదివద్విధేయకోటావధికావగా
హనాన్న బోధానుపపత్తిః. 'సూతిమాసో వైజనన' ఇతికోశే మాసశబ్దః పక్షదివసా
దేరప్యుపలక్షకఇతి ధ్యేయం-ఫలాంకురేతి పాఠేఽప్యుక్తఏవార్థః. అత్రాప్యుత్తరవాక్యార్థ
హేతుకం కావ్యలింగం. ౨౭. అన్వర్థతేతి. మాలినీతి (ఈ) పద్యాస్సైరంధ్రీరూపాయాః
నామ - కించ హే మాలిని - తే త్వదీయాయాః అభిధాయాః మాలినీతి సంజ్ఞా
శబ్దస్య అన్వర్థతా మాలాస్యాస్తీతివ్యుత్పత్తిసిద్ధః మాలారూపోఽవయవార్థః. కచేషు
కేశేషు - తఇత్యత్రాప్యనుషజ్యతే అధునా కుతః హేతోః నజాగర్తి నస్ఫురతి-త్వయా
మాలాధారణే విచారో న కార్యఏవేత్యర్థః. హియస్మాత్కారణాత్ తస్యాస్త్వదీయాయా
స్సమ్బన్ధిన్యాః ప్రతీపం విలోమం యథాతథా నీలిమా ఇత్యేవముదితానాం వర్ణానాం
ఉక్తానామక్షరాణాం పంక్తేః నీలిమేత్యాత్మికాయాః అర్థః నైల్యమేవ-అమీషు కచే
ష్వలఙ్కరణం భూషణం భవతి - తత్తస్మాదితియోజ్యం-నిసర్గసున్దరాణాం భారాయైవ
భూషణానీతి భావః. అత్ర మాల్యం కుతో న ధృతమితి స్వోక్తస్యైవ నైల్యసత్తా
విచారణేన ఆక్షిప్తత్వాదాక్షేపాలంకారః. 'ఆక్షేపస్స్వయముక్తస్య ప్రతిషేధో విచా
రణా' దితి. ౨౮. బాహ్వోరితి. కించ - హే బాలే తవ బాహ్వోరనఙ్గం మన్మథవి
కారం దత్తః కురుతఇత్యనంగదౌ - అఙ్గదాభ్యాం కేయూరాభ్యాం రహితౌ అనఙ్గ
దౌచ. తయోర్భావః అనఙ్గదత్వం ద్వివిధస్య తస్య-కారణేఅపి ఉభే ద్వేభవతః. తే
కే? ఇత్యత ఆహ - ఏకమితి - తయోః కారణయోర్ద్వయోర్మధ్యే ఏకం కారణం తు

స్తు లావణ్య మితరన్నావగమ్యతే. ౭౯. ౫. అరమ్యభావం భజతే జగత్యా మంగేషు కించిద్వికలోఽపి లోకః, సన్దృశ్యసే త్వం నిఖిలేన బాలే

లావణ్యం శోభాతిశయవిశేషః - 'ముక్తాఫలేషుచ్ఛాయాయా స్తరళత్వమివాన్తరా' ప్రతిభాతియదఙ్గేషుతల్లావణ్యమిహోచ్యతే' ఇతినిరుక్తేః - అవగమ్యతే దృశ్యతే మయేతి శేషః. తథాచ లావణ్యరూపకారణసత్త్వాదుచితమేవైకవిధమనంగదత్వమనయోరితి భావః. ఇతరద్ద్వితీయం కారణం గర్భధారణం తు నావగమ్యతే ఇతి పరిహాసోక్తిః. అత్ర దర్శనే దౌహృదార్త్యా చ 'ద్వయో రాసీదనంగదే'తి తృతీయస్తబకే గ్రన్థకృతైవ లావణ్యగర్భధారణయోః శ్లేషభిత్తికాభేదాధ్యవసితేఽనంగదత్వే కారణత్వేనోపన్యస్తత్వాత్ ఇతరద్గర్భధారణమితివ్యాఖ్యానే నాస్మాసుచోద్యావకాశః. అత్ర యద్యప్యఙ్గదరాహిత్యేఽపి లావణ్యకారణత్వం వక్తుం శక్యం తథాపి - న కాన్తమపి నిర్భూషం విభాతి వనితాననమితి రసికజనసమాజప్రసిద్ధ్యా ఉద్దీపనవిభావవిధయా శృఙ్గారే భూషణధారణస్యాత్యావశ్యకత్వా దుక్తస్యైవ గర్భధారణస్య తత్ర కారణత్వం గ్రన్థకృదభిప్రేతమితి ధ్యేయం - అత్ర లావణ్యానంగదానయోర్హేతుహేతుమతోరుక్త్యా హేత్వలఙ్కారస్య వినాపి కారణం గర్భధారణం అఙ్గదరాహిత్యరూపకార్యస్య వర్ణనాద్విభావనాయాశ్చ అఙ్గదరాహిత్యానంగదానయోః శ్లేషభిత్తికాభేదాధ్యవసాయమూలాతిశయోక్తేశ్చ తిసృణాం సంసృష్టిః. యత్తు మన్మథప్రదానమేవ కారణద్వయమితి-మన్మథప్రదానాఙ్గదరాహిత్యయోః క్రమేణ కారణద్వయ మితిచ ద్విధా వ్యాఖ్యాయ - ప్రథమే మన్మథప్రదస్య లావణ్యస్యానంగదాన కార్యోపక్షీణత్వేన ఏకస్య కారణస్య కార్యద్వయోత్పాదనాసమర్థత్వేనచ త్వద్బాహ్వోర్మన్మథప్రదత్వం నిష్కారణమేవేత్యర్థః. తథాచ తవ బాహూ రలంకారం వినాపి మన్మథోద్రేకకరఇతి-ద్వితీయో లోకే భర్తృరాహిత్యం అఙ్గదాదిధారణాభావే కారణం - మయి భర్తరిసతి కిమర్థమంగదధారణం నకృత మితి పృష్టవానితిచ భావార్థానాహ నృసింహః. తత్కిం కేనసంగతమితి సహృదయాఏవాకలయన్తు పరంత్వీదృశస్యాప్యతిదురూహస్య చమ్పూభారతస్య వ్యాఖ్యానే ప్రవృత్త్యా సర్వతో బలవతీం మన్యామహే స్వాత్మసంభావనామితి. ౭౯. అరమ్యేతి. కించ హే బాలే జగత్యాం లోకే లోకః జనః అఙ్గేషు కరచరణాదిషు - కస్మింశ్చిదితి శేషః. కించిదీషన్మాత్రేణాపి వికలః న్యూనస్సన్ - అరమ్యస్య అసున్దరస్య భావమరమ్యత్వం విరూపత్వం భజతే ప్రాప్నోతి - త్వంతు అఖిలేన యావతా మధ్యేనాంగేన హీనా శూన్యాపిసతీ - మనోజ్ఞా మూర్తిశ్శరీరం యస్యాస్తథోక్తా సందృశ్యసే - నిరీక్ష్యసఇతివా పాఠః. ఉభయత్ర ఏకఏవార్థః. మయేతిశేషశ్చ - అత్రారమ్యత్వకారిణః యావన్మధ్యవైకల్యస్య

మధ్యేన హీనాపి మనోజ్ఞమూర్తిః. 30. ప. న పల్లవస్తన్వి న విద్రుమశ్చ
తామ్రోఽధరోఽయం తవ బింబమేవ, చంద్రో యది స్యాత్తవ వక్త్ర
మేతచ్చంద్రస్య బింబం సహజం హి లోకే. 31. ప. కాంతే తవానన
మిదం కమలావలీషు స్రష్టుం పురా సరసి విస్మృతమేవ ధాత్రా, పశ్చా

తద్విరుద్ధధర్మ్యాధ్యాసాధకత్వేన వర్ణనాద్వ్యాఘాతాలంకారః. యావన్మధ్యవైకల్యాసం బంధేఽపి తస్య సంబంధరూపాతిశయోక్త్యుజ్జీవితఇతి ద్వయోరంగాంగిభావేన సంకరః తేన లోకైకవిలక్షణాం భవగీయమావస్థ్యమితి ప్రతీతేరలంకారేణ వస్తుధ్వనిః 30. నేతి. కించ హే తన్వి తామ్రః అరుణః తవాయమధరః న పల్లవః న విద్రుమశ్చ - కింతు బింబంబింబఫలమేవ మణ్డలమేవేతిచ - కథమేతదత ఆహ— తవైతద్వక్త్రం ముఖం చంద్రస్స్యాద్యది హీత్యవధారణే - తర్హి చంద్రస్యైవ బింబం మణ్డలం బింబఫలం చ సహజం నాన్యస్యేత్యర్థః. అత్ర ముఖచంద్రయోర్భేదేఽప్యభేదాతిశయోక్తిరేకా - అస్మిన్నేవ వాక్యార్థేముఖస్య బింబవత్తాసాహజికత్వసిద్ధయే ముఖంచంద్రః యదిస్యాదితి యాహోత్మకసంభావనాలంకారః. ద్వయోశ్చైకవాచకానుప్రవేశస్సంకరః. తేనచ యుక్త్యుపన్యాసరూపేణాధరే విద్రుమత్వపల్లవత్వే నిషిధ్య బింబత్వారోపరూపాయాః హేత్వపహ్నుతేరుజ్జీవనాపనయోరంగాంగిభావేన సఙ్కరః ఇదంతు రహస్యం- మణ్డలబింబఫలయోః శ్లేషభిత్తికాభేదాధ్యవసాయమూలాయామతిశయోక్తౌ సత్యామేవ హేత్వపహ్నుతేః ప్రచారేణైతయోరంగాంగిభావసంకరస్యైవోక్త సంకరోజ్జీవితత్వాత్సంకరయోరేవ ద్వయోరంగాంగిభావేన సంకర ఇతి - యత్తు బింబశబ్దస్య శ్లిష్టార్థత్వాదుత్తరార్ధేనార్థాంతరన్యాసరూపేణ తస్య మణ్డలార్థకత్వసమర్పణమేవ కరోతీత్యుత్తరార్ధావతరణికాం నృసింహో విలిలేఖ- తత్తస్యనాలంకారోఽత్రలిఖ్యతఇత్యత్ర వ్యంజనాగమ్యామలంకారమాధ్యం విశదయతీతి. 31. కాంతేఇతి. కించ హే కాంతే తవేదమాననం ముఖం సరసి పద్మాకరే కమలానామావళీషు పంక్తిషు - తన్మధ్య ఇత్యర్థః. స్రష్టుం నిర్మాతుం పురా సృష్టికాలే ధాత్రా బ్రహ్మణా విస్మృతమేవ - పశ్చాత్కమలసృష్ట్యనన్తరం విచింతితవతా అస్య సృష్ట్యైవాహో మాలినీముఖం కిమిత్యేతాన్యేవ సృష్టానీత్యాలోచితవతా - అతఏవ ధాత్రా విరచితః నిర్మితః హంసపాదః విస్మృతమన్యత్ర నిర్మాయ అత్రైతద్విస్మృతమితి సూచకో లిపివిశేషః హంసానాం పాదన్యాసశ్చ తాసాం కమలావళీనాం ఉపాంతభాగే సమీపదేశే సందృశ్యతే - లోకైరితి శేషః. తదుపాంతభాగే విరచితఇతివా యోజనా - ఖల్విత్యవధారణే - అత్ర విస్మృతిసూచకలిపివిశేషస్య హంసచరణన్యాసస్యచ ద్వయోః శ్లేషభిత్తికాభేదాధ్యవసాయమూలాతిశయోక్త్యు

ద్విచింతితవతా తదుపాంతభాగే సంలక్ష్యతే విరచితః ఖలు హంస పాదః. ౩౨. ప. కూపస్య తీరే నివసన్నపాయం కో వా న ధత్తే వద కోమలాంగి, త్వన్నాభికూపస్య వసన్హి తీరే న దృశ్యతే సంప్రతిమధ్యభాగః. ౩౩. ప. అక్షీణవక్త్రశశిసేవనలాభతోషాద్వాలింగితామివ మిథో రజనేస్త్రియామీం, త్రేధా విభజ్య రచితాం వహసేఽద్య వేణీం కం సింహసంహననమూహయితుం వియుక్తమ్. ౩౪. ప. సుదతి బహుపరాగధూసరాపి త్వమపహరస్యధునా మనో మదీయం, రతిరివ హారకో

నుప్రాణితః. కమలావల్యాః ధాతువిస్మృతమాలినీముఖరహితాః హంసపాదవత్త్వాదిత్యనుమానాలంకార ఇతి ద్వయోస్సంకరః. ౩౨. కూపస్యేతి. కించ - హే కోమలాంగి, కూపస్య తీరే నివసన్ నివాసంకుర్వాణః కో వా జనః అపాయం ఉపద్రవం ఉత్పతనం న ధత్తే న ప్రాప్నోతి. సర్వోఽపి ధత్త ఏవేత్యర్థః. వద త్వం బ్రూహి. వాక్యార్థః కర్మసామాన్యేనోక్తమర్థం విశేషేణ సమర్థయతి—త్వదితి. హి యస్మాత్తవ నాభేరేవ కూపస్యతీరే వసన్ మధ్యభాగః సంప్రతి న దృశ్యతే. మయేతి శేషః. అత్రార్థాన్తరన్యాసేన నాభేరతిగామ్భీర్యప్రతీతేరలంకారేణ వస్తుధ్వనిః. అత ఏవాత్ర నాభివర్ణనమాత్రే తాత్పర్యాన్నారమ్యభావమిత్యనేన పౌనరుక్త్యమ్ - 'త్వన్నాభికూపస్య వసన్ హి తీరే' ఇత్యేవపాఠః. 'తటే నివాసీ' ఇతిపాఠే తీరపదార్థస్య తటపదేన పరామర్శే పర్యాయభంగాఖ్యదోష ఇతి. ౩౩. అక్షీణేతి. కించ - హే మాలిని, త్రేధా త్రివిధం విభజ్య భంగీకృత్యరచితాం అతఏవ అక్షీణస్య సర్వదా పూర్ణస్య వక్త్రస్యైవ శశినః సేవనం భజనం తల్లాభేన యస్తోషం సంతోషః. తస్మాత్ మిథః అన్యోన్యం ఆలింగితాం ఆశ్లిష్టాం రజనేః రాత్రిసంబంధినీం త్రయాణాం యామానాం సమాహారం త్రియామామివ స్థితాం వేణీం కేశపాశం - సింహసంహననం వరాంగరూపసంపన్నం కం ధన్యం అద్య వియుక్తమ్-త్వయేతి శేషః. ఊహయితుం అనుమాతుమ్-లోకైరితిభావః. వహసే-ప్రోషితే భర్తరి వేణీధారణస్మరణాదత్రేయం కేనచిదన్యేన వియుక్తా - వేణీధారణాదిత్యనుమానాలంకారః. త్రియామతో(?)త్పేక్షయా సంసృష్టః ప్రథమచతుర్థయామయోః పూర్వార్ధపశ్చార్ధద్వయస్యాహస్యేవ పరిగణనాద్రాత్ర్యాస్త్రియామత్వమితి క్షీరస్వామీ. ౩౪. సుదతీతి. శోభనా దన్తాః యస్యాః సంబుద్ధిః హే సుదతి, బహునా సాంద్రేణ పరాగేణ రజసా ధూసరా మలినాపి త్వం హారస్య శంభోః కోపేన తత్ప్రసారితఫాలనయనానలేనేత్యర్థః. దహ్యమానాయాః స్మరతనోః మన్మథశరీరస్య సంబన్ధినః ధూమస్య లవైః లేశైః ఆవృతం అఙ్గం యస్యాస్తథోక్తా రతిః మన్మథ

పదహ్యమానస్మరతనుధూమలవావిలాఖిలాంగీ. 3ళి. ప. త్వాముల్లసద్బింబఫలాధరాం మే మమాప్యనంగాశుగమర్దితం తే, విశంకమస్మిన్విజనే ప్రదేశే పద్మాననే పాతుమయం హి కాలః. 3౬. గ. ఇతి తస్య తాదృశం వచనమాకర్ణ్యాపి చిత్తచంపకమంజరీచంచరీకాయమాణ పంచశరవికారా పాంచాలీ గిరమిమాం స్మరరాగతిమిరకౌముదీముదీర

పత్నీవ అధునా మదీయం మనః అపహరసి. అత్ర ద్రౌపద్యాస్తథావిధపత్న్యుపమయా కీచకస్య హారకౌపదహ్యమానమదనోపమాయాః తయా చ తస్యైవాస్యాపి సన్నిహితాయురవసానస్య చ ప్రతీతేరలంకారేణాలంకారవస్తుద్వయధ్వనిః. 'అర్థాః ప్రోక్తాః పురా తేషామర్థవ్యఞ్జకతోచ్యతే' ఇతి కావ్యప్రకాశే త్రివిధస్యాప్యర్థస్య వ్యఞ్జకత్వప్రతిపాదనాద్వ్యఙ్గ్యస్యాలంకారస్య వస్తువ్యఞ్జకత్వం నానుపపన్నమ్ - పుష్పితాగ్రా. 3ళి. వివక్షితం చార్థమావేదయతి. త్వామితి. కించ - హేపద్మాననే, మే మమ ఉల్లసత్ బిమ్బఫలమివ అధరో యస్యాస్తాం త్వాం పాతుమ్. త్వదధరమాస్వాదితుమిత్యర్థః. తే తవ అనఙ్గాశుగైః మన్మథబాణైః మర్దితం పీడితం మామపి అస్మిన్ విజనే ప్రదేశే ఏకాంతే విశఙ్కం నిశ్శఙ్కం యథాతథేతి పదద్వయం పూర్వత్రాపి యోజ్యమ్. పాతుం రక్షితుం అయమేవ కాలః. హి రేవకారార్థః. అహో దేశకాలావప్యత్రార్థేఽనుకూలావిత్యావయోర్భాగ్యమనన్యాదృశమితి భావః. అత్ర బిమ్బాధరత్వానఙ్గబాణమర్దనైకాంతైః తత్కాలే పానావసరత్వసమర్థనాదనేకపదార్థహేతుకస్య కావ్యలింగస్య బిమ్బాధరేత్యుపమాయాః శ్లేషభిత్తికాలబ్ధపానరక్షణాభేదాధ్యవసాయమూలాతిశయోక్తేః ఉక్తక్రియాద్వయయోగపద్యాత్మకసముచ్చయస్య చ చతుర్ణామేకవాచకానుప్రవేశసంకరః. 3౬. ఇతీతి. ఇత్యుక్తప్రకారేణ తాదృశం స్మరవిరహకృతం తస్య కీచకస్య వచనం ఆకర్ణ్యాపీత్యపినా కిముతానాకర్ణనఇతి ధ్వన్యతే - చిత్తస్యైవ చమ్పకమఞ్జర్యాః చమ్పకగుచ్ఛస్య చఞ్చరీకః భృఙ్గ ఇవాచరతీతి చఞ్చరీకాయమాణః. దూరీభూత ఇతి యావత్ - పఞ్చశరస్య మన్మథస్య సంబన్ధీ వికారః యస్యాస్తథోక్తా పాఞ్చాలీ ద్రౌపదీ - స్మరరాగస్య మన్మథవికారస్యైవ తిమిరస్య కౌముదీం చంద్రికామ్. తన్నిరసనీం ఇతి పరంపరితరూపకమ్-ఇమాం వక్ష్యమాణాం గిరంవాచం ఉదీరయామాస ఉక్తవతీ. అత్ర తాదృగ్వచనాకర్ణనరూపసామగ్రీసత్త్వేఽపి స్మరవికారానుదయవర్ణనవికారాత్మకవిశేషోక్త్యా స్మరవికారస్య కారితవాక్ప్రథనసమర్థనాత్మకపదార్థహేతుకకావ్యలింగోజ్జీవనాత్తయోరంగాంగిభావేన సంకరః రూపకేణ సంసృష్టః. తేన చ లోకోత్తరమస్యాః పాతివ్రత్యమితి ప్రతీతేరలంకారేణ వస్తుధ్వనిః.

యామాస. ౩౭. ప. అంతఃపురేషు విహరన్నయి కీచక త్వం సైరంధ్ర్యే స్పృహయసీతి విగర్హ్యమేతత్, రమ్యేషు కల్పకుసుమేషు చరన్ద్విరేఫో రజ్యేత కిం పితృవనద్రుమగుచ్ఛికాయాం. ౩౮. ప. ప్రత్యాయ్యతే చపలతా పతిపత్నీషు యా హఠాత్, ఇష్టార్థసిద్ధేః ప్రాగేవ దిష్టాంతం దోగ్ధి సా నృణామ్. ౩౯. ప. గంధర్వాస్సంతి మే కాంతా బాధతే యాంత్స్మరోఽనిశం, స్వాభిఖ్యాం స్వాస్త్రసంఖ్యాం చ వహంతీతీర్ష్యయా కిల. ౪౦. ప. దోష్మతామవతంసాస్తే స్వరూపం నైవ కేవలం, గోపా

---

౩౭. అన్తరితి. అయి కీచక, అన్తఃపురేషు విహరన్ అన్తఃపురస్త్రీభిః సహ క్రీడన్ త్వం - సైరంధ్ర్యే దాస్యై స్పృహయసి తాం కామయసి ఇత్యేతత్ సైరంధ్రీస్పృహణం విశేషేణ గర్హ్యం నిన్ద్యం. తత్ర దృష్టాంతయతి—రమ్యేష్వితి. రమ్యేషు లోకోత్తరమకరందసౌరభాదినా మనోజ్ఞేషు-కల్పస్య వృక్షస్య కుసుమేషు చరన్ రసాన్ అనుభవన్ ద్విరేఫః భ్రమరః పితృవనద్రుమస్య శ్మశానవృక్షస్య గుచ్ఛికాయాం పుష్పగుచ్ఛే రజ్యేత అనురక్తో భవేత్ కిమ్-న రజ్యేతైవేత్యర్థః. అత్ర సైరంధ్రీశ్మశానతరుమఞ్జర్యోః లోకనిన్ద్యత్వేన బిమ్బప్రతిబిమ్బభావాత్ దృష్టాన్తాలంకారః. 'చేద్బిమ్బప్రతిబిమ్బత్వం దృష్టాంతస్తదలంకృతిః' ఇతి లక్షణాత్. ౩౮. ప్రత్యాయ్యత ఇతి. కించ - హే కీచక యా చపలతా పరాంగనానురక్తిః పతిపత్నీషు పతివ్రతాస్వపి విషయే హఠాత్ బలాత్ ప్రత్యాయ్యతే సంక్రామ్యతే-నృభిరిత్యర్థాల్లభ్యతే-సా పతివ్రతావిషయకతృష్ణా ఇష్టస్య కామితార్థస్య సిద్ధేః ప్రాక్ పూర్వమేవ-దిష్టాన్తం మరణం దోగ్ధి జనయతి. అనుచితకర్మారమ్భస్య మృత్యుద్వారేషు పరిగణనాదితిభావః. అత్రేష్టార్థసముద్యమాదనిష్టావాప్తివర్ణనాత్ తృతీయవిషమప్రభేదః. 'పతిపత్నీ పతివ్రతా'ఇతి స్త్రీభేదేషు - 'దిష్టాన్తః ప్రళయోఽత్యయః' ఇతి చామరః. ౩౯. నను పతిపత్నీషు లోలత్వం మృతిదాయకమస్తు సైరంధ్ర్యాం త్వయి సాధారణాయాం లోలత్వాన్న కాపి మమ హానిరత ఆహ—గంధర్వా ఇతి. కించ - హే కీచక, మే మమ గంధర్వాః గంధర్వసంజ్ఞాః కాన్తాః పతయః సన్తి - యాన్ మత్కాన్తాన్ స్వస్య అభిఖ్యాం శోభాం స్వస్య అస్త్రాణాం బాణానాం సంఖ్యాం పఞ్చత్వంచ ఏతే వహన్తి. ఇత్యుక్తప్రకారయా ఈర్ష్యయా. కిలేతి సంభావనాయాం అక్షమయేవేత్యుత్ప్రేక్షా. స్మరః మన్మథః అనిశం సర్వదా బాధతే, తథాచాహమపి పతిపత్నీతి మయి లోలత్వముక్తఫలం జనయత్యేవేతి భావః. ౪౦. నను 'విశఙ్కమస్మిన్విజనే ప్రదేశే' ఇత్యుక్తత్వాదిహాద్య కా తచ్చింతేత్యత ఆహ—దోష్మతామితి. కించ హే కీచక,

యంత్యప్రమాదేన పరేభ్యో మాం చ మానినః. ౪౧. ప. తదద్యపథి వామేఽస్మిన్ సంప్రతిష్ఠాస్యసే యది, తే తు త్వాం చారయిష్యంతి దక్షిణే విధృతక్రుధః. ౪౨. ప. ఇత్యూచిషీ సా మహిషీ కురూణాం శేముషీమతీ, సద్యో నివవృతే తస్మాచ్చిత్తవృత్తిరివాత్మనః. ౪౩. ప. యథా యథాస్యా ధావంత్యా రింఖణేన పదోర్యుగం, తథా తథా రుషారుణ్యం తస్యాధత్త దృశోరపి. ౪౪. ప. కృష్ణా తతస్తేన కృతాం

దోష్మతాం బాహుబలశాలినాం అవతంసాః శిరోమణయః. లోకోత్తరబాహువీర్యా ఇతియావత్ - తే మత్పతయః గంధర్వాః. పరేభ్యః స్వేషాం రూపం ఆకారమేవ కేవలం ముఖ్యం యథా తథా న గోపాయంతి న రక్షన్తి - పరైర్దృశ్యా న భవంతీత్యర్థః. అజ్ఞాతవాససమయాదితి భావః. కింతు మానినః ప్రశస్తమానవంతః. ప్రశంసాయామినిః. అతఏవ తే అప్రమాదేన పరేభ్య దుశ్శీలేభ్యః భవాదృశేభ్యః మాం చ మామపి గోపాయంతి - మత్పతయో ఽదృశ్యా అత్రైవ వర్తమానా ఇత్యర్థః. ౪౧. నను సింహబలం మాం వరాకాస్తే కిం కుర్వంతీత్యత ఆహ—తదితి. కిం చ హే కీచక, తత్తస్మాత్. తే మామత్రైవ వర్తమానత్వాద్ధేతోరిత్యర్థః. అస్మిన్ ఉక్తవిధే అత ఏవ వామే అనుచితే సవ్యేచ పథి మార్గే పరదారాభిమర్శనరూపే-అద్య త్వం సంప్రతిష్ఠాస్యసే యది సంచరిష్యసి చేత్-సంప్రతిపూర్వాత్తిష్ఠతేః కర్తరి ల్రుట్ తజ్ మధ్యమః. తర్హి తే మత్పతయః గన్ధర్వాస్తు విధృతా క్రుత్ క్రోధః యైస్తథోక్తాః సన్తః. త్వాం దక్షిణే యమపురానుసారిణి మార్గేచారయిష్యన్తి గమయిష్యన్తి-మారయిష్యన్తీత్యర్థః. ౪౨. ఇతీతి. ఇతి ఉక్తప్రకారేణ ఊచిషీ భాషమాణా అతఏవ శేముషీమతీ సదసద్వివేచకత్వేన ప్రశస్తబుద్ధిమతీ-ప్రశంసాయాం మతుప్. ని. 'ధీః ప్రజ్ఞా శేముషీ మతిః' ఇతి బుద్ధిపర్యాయేష్వమరః. సా కురూణాం మహిషీ కృతాభిషేకపత్నీ ద్రౌపదీ. ని. 'కృతాభిషేకా మహిషీ' ఇత్యమరః. ఆత్మనః స్వస్య చిత్తవృత్తిరివ తస్మాత్ కీచకాత్. తం విహాయేతి ల్యబ్లోపే పఞ్చమీ. సద్యో నివవృతే ప్రతినివృత్తవతీ - వర్తతేః కర్తరి లిట్. అత్ర ద్రౌపదీచిత్తవృత్త్యోః కీచకాన్నివృత్త్యా సాదృశ్యస్య గమ్యత్వాత్తుల్యయోగితా భేదః. ౪౩. యథేతి. ధావన్త్యాః కీచకభయాత్ ద్రుతం గచ్ఛన్త్యాః అస్యాః ద్రౌపద్యాః పదోః పాదయోః యుగం ద్వన్ద్వం రింఖణేన స్ఖలనేన ప్లుతగమనేన. దృఢవిక్షేపేణేతి యావత్. ఆరుణ్యం యథా యథా ఆధత్త అబిభ్రత్ తథా తథా తస్య కీచకస్య దృశోర్యుగం నేత్రద్వన్ద్వమపి-రుషా కోపేన మామవ్యవధీరయతీయం వరాకీత్యాత్మకేన ఆరుణ్యం ఆధత్త-అత్రాపి పాదయుగనేత్రయుగయోః. ఆరుణ్యధారణేనౌపమ్యస్య గమ్యత్వాత్కేవలప్రకృతాస్పద స్తుల్యయోగితా భేదః. ౪౪. కృష్ణేతి. తతః కోపోదయా

తభాసా కేశే గృహీతా భువి పాతితా సా, పర్యాయబద్ధోద్యమవి
శ్రమాభ్యాం పద్భ్యాం కరాభ్యామపి పర్యభావి. ౪౫. ప. ప్రహార
భీత్యేవ తదా మృగాక్ష్యా నాడ్యాం క్వచిద్యాంతరధత్త సంజ్ఞా,
ఉద్గమ్యసా దూరగతే ప్రహర్తర్యుద్ఘాటయామాస దృశౌ చిరాయ.
౪౬. గ. తదను శనైశ్శనైరుత్తస్థుషీ ధరాతలపరాగధూసరిమతిరోహిత
తదీధితితయా వాసరాపలపితమహౌషధిలతేవ, విలులితచూర్ణకుంత
లతయా చక్రవాతాకులీకృతవాలపాలికాచమరీమృగీవ, సూతాన్వ
వాయజనపదస్య ప్రథమామీతిబాధామివ బాష్పధారాముత్సృజంతీ,
క్వచిదపి శరణమలభమానా సా యాజ్ఞసేనీ మందం మందం తదేవ

నన్తరం కృతాన్తస్య యమస్యేవ భాసః రూపం యస్య తేన కీచకేన ఇతి. జాత్యేక
వచనమ్. గృహీతా భువి పాతితా సా కృష్ణా ద్రౌపదీ-పర్యాయేణ క్రమేణ బద్ధాస్స్వీ
కృతౌ ఉద్యమః తాడనోద్యోగః విశ్రమః విశ్రాంతిశ్చ తావుభౌ యాభ్యాం తాభ్యాం
పద్భ్యాం పాదాభ్యాం కరాభ్యామపి హస్తాభ్యామపి పర్యభావి తిరస్కృతా. ప్రథ
మం పద్భ్యాం పశ్చాత్కరాభ్యామేవం క్రమేణ తాడ్యతే స్మేత్యర్థః. క్రుద్ధాః కిం కిం
నకుర్వంతీతి భావః. ౪౫. ప్రహారేతి. మృగాక్ష్యాః ద్రౌపద్యాః యా సంజ్ఞా చేతనా-
తదా ప్రహారాత్ కీచకతాడనాద్భీత్యేవేత్యుత్ప్రేక్షా-క్వచిద్దుర్జ్ఞేయాయాం నాడ్యాం
జీవధాతౌ అంతరధత్త అంతర్హితా అభూత్ సా సంజ్ఞా ప్రహర్తరి తాడకే కీచకే
దూరం గతే సతి-చిరాయ ఉద్గమ్య నాడ్యా బహిరాగత్య దృశౌ ద్రౌపద్యా నేత్రే
ఉద్ఘాటయామాస - ఉన్మీలయామాస. కీచకప్రహారమూర్ఛితా చిరాత్ సంజ్ఞాముప
లభ్య ద్రౌపదీ లోచనే ఉన్మీలితవతీత్యర్థః. ౪౬. తదన్వితి. తదను నేత్రోన్మీలనానం
తరం శనైశ్శనైరుత్తస్థుషీ ఉత్థితా - ధరాతలస్య భూమిప్రదేశస్య పరాగేణ యః ధూస
రిమా మాలిన్యం తేన తిరోహితా ఆచ్ఛాదితా దీధితిః కాంతిః యస్యాస్తస్యా భావః
తత్తా తయా వాసరేణ అహ్నా అపలపితం తిరోహితం మహః తేజః యస్యాః సా మహౌ
షధిలతా జ్యోతిర్లతేవ స్థితాః విలులితాః ప్రస్తాః చూర్ణకున్తలాః అలకాః యస్యాస్తస్యా
భావః తయా చక్రవాతైః ఆవర్తవాయుభిః ఆకులీకృతా వాలపాలికా లోమసం
చయః యస్యాస్సా చమరీ నామ మృగీవ స్థితా - సూతస్య కీచకస్య అన్వవాయః వంశః
ఏవ జనపదః దేశః తస్య ప్రథమాం ఈతిబాధాం అతివృష్టిమివ స్థితాం బాష్పధారాం
ఉత్సృజన్తీ వర్షన్తీ క్వచిత్కుత్రాపి శరణం రక్షితారం అలభమానా అప్రాప్నువన్తీ సా
కీచకతాడితా యాజ్ఞసేనీ ద్రౌపదీ తదేవ భవనం సుదేష్ణాన్తఃపురం ప్రతి మన్దంమన్దంఅభి

భవన మభిజగామ. ౪౭. ప. దృష్ట్వా తాం జ్ఞాతవృత్తాంతో దేవ్యా గేహే చరజ్జనః, నయనాంభో విముముచే న తు కించన భాషితమ్. ౪౮. ప. సాయం మహానసశయం శనకై ర్యయౌ సా భీమం రహః పృథుశరావకృతోపధానమ్, ధూమాధిరోహమలినం వసనం వసానం నీలాంబువాహపరివీతమివాచలేంద్రమ్. ౪౯. ప. నిశ్వస్య దీర్ఘమియమంతికమావసంతీ స్పృష్టేన బాష్పముకుళైః కుచయోః స్ఖలద్భిః, బుద్ధేన తేన కిమిదం వ్యసనం తవేతి పృష్టా సగద్గదమువాచ విషణ్ణచేతాః. ౫౦. ప. కిమద్య మే దుఃఖమపత్రపా కా కో వీరపత్నీత్వపదేఽభిమానః, సర్వం

జగామ ప్రాప్తవతీ. ఉత్ప్రేక్షాత్రయస్య సంసృష్టిః. శ్లో. 'అతివృష్టిరనావృష్టిః శలభా మూషికాశ్శుకాః, అత్యాసన్నాశ్చ రాజానష్షడేతా ఈతయః స్మృతాః' ఇతి. ౪౭. దృష్ట్వేతి. తాం తథావిధాం ద్రౌపదీం దృష్ట్వా జ్ఞాతః వృత్తాన్తః కీచకతాడనరూపః యేన తథోక్తః దేవ్యాః సుధేష్ణాయాః గేహే అంతఃపురే చరన్ జనః పరిజనః. నయనామ్భః బాష్పం విముముచే వవర్ష. కించన ఏకమపి భాషితం వచనం తు న ముముచే. నోవాచేత్యర్థః. సుధేష్ణాభయాదితి భావః. ౪౮. సాయమితి. అథ సా ద్రౌపదీ సాయం. రాత్రావిత్యర్థః. పృథునా శరావేణపాత్రవిశేషేణ కృతం ఉపధానం శయనశిరోదేశ్యతూలాదినిర్మితయన్త్రవిశేషః యస్మిన్ కర్మణి తత్తథా - మహానసే పాకస్థానే శేతే ఇతి శయమ్. నిద్రాళుమిత్యర్థః. ధూమస్య అధిరోహేణ వ్యాపనేన మలినం వసనం వస్త్రం వసానం దధతం - అతఏవ నీలేన అమ్బువాహేన మేఘేన పరివీతం వేష్టితమచలేంద్రం శైలరాజమివ స్థితమిత్యుత్ప్రేక్షా. భీమం ప్రతి రహః ఏకాన్తే శనకైః మన్దం యయౌ. అన్యథా పరైర్విజ్ఞేయతాపత్తేరితి భావః. ౪౯. నిశ్వస్యేతి. విషణ్ణం దుఃఖితం చేతః యస్యాః సా అతఏవ దీర్ఘం యథా తథా నిశ్వస్య అన్తికం ఆవసంతీ సమీపే వర్తమానా - 'ఉపాన్వధ్యాఙ్వసః' ఇత్యాఙ్పూర్వాద్వసతేరాధారస్య కర్మత్వమ్-ఇయం ద్రౌపదీ కుచయోః స్ఖలద్భిః బాష్పాణి ముకుళానీవ తైః స్పృష్టేన సిక్తేన - అతఏవ బుద్ధేన జాగృతవతా తేన భీమేన - అయి తన్వి, తవేదం వ్యసనం కిం-కుత ఇత్యర్థః. ఇతి ఉక్తప్రకారేణ పృష్టా సతీ సగద్గదం దుఃఖస్ఖలితాక్షరం యథా తథా ఉవాచ. ౫౦. కిమితి. హేవీర, కీచక ఇతి నీచః క్షుద్రః విటాధమః తస్మాత్ కచం హత్వా తత్కరే సమర్ప్య-తాడనమాప్తవత్యాః. కేశేషు గృహీత్వా తేన తాడితాయాః ఇత్యర్థః. మే మమ దుఃఖం నామ కిం, అపత్రపా లజ్జా నామ కా, వీరాణాం పత్నీత్వపదే భార్యాత్వస్థానే అభిమానో నామ కః. సర్వత్ర కిం శబ్దో నిన్దాయామ్.

గతం కీచకనీచపిష్టాద్ధత్వా కచం తాడనమాప్తవత్యాః. ౫౧. ప. మయి దుఃఖేన ఘుష్యంత్యాం మత్స్యాధిపసభాంతరే, తథ్యస్యేవ యతేరాసీద్ధర్మసూనోరుపేక్షణమ్. ౫౨. ప. బుభుక్షతే న జీవంతీం మారితామేవ మాం నృపః, కల్యాణం ఖలు తత్తస్య కంకభావభృతోఽధునా. ౫౩. ప. తస్యైవాజ్ఞాపథేఽజస్రం చరతా స్ఖలనం వినా, భవతా ఖలు నిశ్శం

ని. 'కిం వితర్కే పరిప్రశ్నే క్షేపే నిందాపవాదయోః' ఇతి విశ్వః. సర్వం ఉక్తత్రయమన్యత్కులశీలాదికంచ గతమేవ - అత్ర కీచకతాడనేన సర్వలోపసమర్థనాత్కావ్యలింగభేదః. ౫౧. మయీతి. కించ - హే వీర, మయి దుఃఖేన ఘుష్యన్త్యాం కీచకో మాం తతాడ త్రాయధ్వమిత్యుచ్చైః క్రన్దంత్యాం సత్యాం మత్స్యాధిపస్య విరాటస్య సభాన్తరే ఆస్థానమండపమధ్యే - ధర్మసూనోః ధర్మరాజస్య తథ్యస్య అకృత్రిమస్య యతేః సన్న్యాసిన ఇవ ఉపేక్షణం ఔదాసీన్యం ఆసీత్. తథ్యయతేర్దారికసుఖదుఃఖోపేక్షాస్మరణాదితి భావః. ౫౨. బుభుక్షత ఇతి. కించ - హే వీర, నృపః ధర్మరాజః జీవంతీం మాం న బుభుక్షతే న భోక్తుమిచ్ఛతి న పాలయితుమిచ్ఛతీతి చ. పునః కింతు మారితాం కేన చిన్నిహతామేవ మాం బుభుక్షత ఇతి యత్-తత్ తథా కాంక్షిణం ద్వివిధమపి అధునా అద్య కఙ్కస్య భావం కఙ్కత్వం గృధ్రత్వం కఙ్కసంజ్ఞకం సన్న్యాసివేషం చ బిభర్తీతి తద్భృతః తస్య నృపస్య కల్యాణం శుభంఖలు-గృధ్రస్య శవలాభాత్ యతేర్దారోపేక్షాస్మరణాచ్చేత్యుభయత్ర భావః. అధునా అజ్ఞాతవాససమయే కఙ్కభావభృతః తస్య తత్కల్యాణం ఖలు. అన్యథా అజ్ఞాతవాసప్రతిజ్ఞాభఙ్గాపత్తేరితిభావ ఇత్యపి ప్రాహుః. పాలనభోజనార్థకాద్భుజేస్సన్నన్తాల్లటి బుభుక్షత ఇతి రూపం. అత్ర కఙ్కత్వమారణకాంక్షయోః సన్న్యాసదారోపేక్షయోశ్చానురూపయోర్ఘటనవర్ణనాత్సమాలఙ్కారద్వయమ్. తత్ర ప్రథమః కఙ్కయత్యోః శ్లేషభిత్తికాభేదాధ్యవసాయమూలాతిశయోక్త్యనుప్రాణిత ఇతి తయోరఙ్గాంగిభావేన సఙ్కరః. అస్య చ ద్వితీయస్యచ ఏకవాచకానుప్రవేశసఙ్కర ఇతి సూక్ష్మదృశా కలనీయమ్. ౫౩. తస్యేతి. కించ - హే వీర, తస్య ఘుష్యన్తీం మాముపేక్షితవతః ధర్మరాజస్యైవాజ్ఞైవ పన్థాః మార్గః తస్మిన్ స్ఖలనం ప్రమాదం వినా అజస్రం సతతం చరతా. తదాజ్ఞామీషదప్యనుల్లంఘ్య వర్తమానేనేతి సముదాయార్థః. భవతా ప్రయోజకకర్త్రా - అతఏవ ఉదాసితవ్యేనేతి శేషాత్. అపరైర్దుశ్శాసనకీచకాదిభిః అహంకచే కేశేషు నిశ్శఙ్కం నిస్సంశయం యథా తథా పరామర్శ్యా గ్రాహయితవ్యా ఖల్వితి కాకుః. త్వయాపి తాదృశేన అజ్ఞాతవాసభంగభీత్యా కృచ్ఛ్రేఽతి వర్తమానాహాముపే

కం పరామర్శ్యైకచేఽప్యరైః. ౫౪. ప. దుశ్శాసనాదప్యధికాపరాధః సూతాత్మజోఽయం న నిహన్యతే చేత్, ఆద్యే కచగ్రాహిణి నాశితేఽపి సమాయుషా వేణి మవేహి మాం చ. ౫౫. ప. అయం బలీయానితి తే మతిశ్చేదన్యత్ర మాం క్వాపి నయస్వ ధీరుం, అజ్ఞాతవాసేఽప్యనుభూయమానే రక్ష్యం హి శీలం కులపాలికానామ్. ౫౬. ప. శ్రుత్వా వధూ

క్షణీస్థైవ కిలేతి సాక్రోశోక్తిః. అత్రాపి జ్యేష్ఠానుసారితాయాః తదుపేక్షితద్రౌపదీకేశపరామర్శోపేక్షాయాశ్చ కారణస్య కార్యస్య చానురూపవర్ణనాద్ద్వితీయసమప్రభేదః. యత్తు 'నిశ్శంకా పరామృశ్యే' ఇత్యపపాఠే భ్రమేణ నిశ్శంకా స్వవశా కచేఽపరైః పరామృశ్యే సతీత్యుత్తరేణైకవాక్యతయా వ్యాఖ్యాతవాన్నృసింహః, తత్తస్యైవాసంబంధప్రలాపినో హృద్యమ్-పరం తూక్తపాఠోఽపి మృశతో ణిజర్థమంతర్భావ్య నిశ్శఙ్కం గ్రాహయిష్యే ఇతి కర్మణి లటి సంగమనీయః. ౫౪. కిం బహునేతి వివక్షితార్థమాహ—దుశ్శాసనాదితి. హే వీర, దుశ్శాసనాత్ దుర్యోధనానుజాదపి అధికః సపాదకరతాడనేన గురుః అపరాధః కేశగ్రహణరూపః యస్య తథోక్తః అయం సూతాత్మజః కీచకః న నిహన్యతే చేత్ న హింస్యతేయది. త్వయేతి శేషః. ఆద్యే ప్రథమే కచగ్రాహిణి దుశ్శాసనే నాశితే మారితే సత్యపి- వేణీం దుశ్శాసనవధావధిపూర్వం బద్ధాం మాం చ ఉభే అపి సమం ఆయుః యయోస్తథోక్తే అవేహి జానీహి దుశ్శాసనే హతేఽపి తద్వధాయ బద్ధాం వేణీ మకృతే తు కీచకవధే నైవ మోక్ష్యామీత్యర్థః. ౫౫. అయమితి. కించ- హే వీర, అయం కీచకః బలీయాన్ మత్తః బలిష్ఠః ఇత్యుక్తప్రకారా తే తవ మతిశ్చేత్ నిశ్చయోఽస్తి యది తర్హి భీరుం వ్రతభఙ్గభయశీలాం మాం అన్యత్ర ఇతోఽప్యన్యస్మిన్ క్వాపి కుత్రచిత్కీచకదుర్జ్ఞేయే దేశే నయస్వ. తం దేశం ప్రాపయేత్యర్థః. నన్వఙ్గీకృత్యాపి వ్రతభఙ్గం అజ్ఞాతవాసభఙ్గభయేనాత్రైవ స్థాస్యతామిత్యత ఆహ—హి యస్మాత్కారణాత్ అజ్ఞాతవాసే అనుభూయమానే అనుష్ఠీయమానే సత్యపి - కులపాలికానాం కులస్త్రీణాం. తాభిరిత్యర్థః. శీలం సదాచారః రక్ష్యం-తత ఇతి యోజ్యమ్ - 'రమణీజనానామ్' ఇతిపాఠేఽనుప్రాసత్వేఽపి విశేషపరతాశ్రయణేన లక్షణాదోషః. 'నిష్ప్రయోజనలక్షణాయాం నేయార్థత్వదోషః' ఇత్యాలఙ్కారికాః. అత్ర శీలసంరక్షణావశ్యకత్వవాక్యార్థేన ద్రౌపద్యా అన్యత్ర నయనసమర్థనాత్కావ్యలిఙ్గభేదః. ౫౬. శ్రుత్వేతి. ఇత్యుక్తప్రకారాం వధ్వాః ద్రౌపద్యాః గిరం వాచం శ్రుత్వా - స్వపనేన నిద్రయా ఉపనీతం ప్రాపితం అక్ష్ణి నేత్రే శోణత్వం ఆరుణ్యం రుషా కోపేన పునరుక్తయతః ద్విగుణీకుర్వతః తస్య

గిరమితి స్వపనోపనీతం శోణత్వమక్ష్ణోః పునరుక్తయతో రుషాపి, తస్యాధరోష్ఠముదవేపత నిర్గమిష్యత్క్రూరాక్షరావలివిమర్దనశంకయేవ. ౫౭. ప.

హిడింబకిమ్మీరబృహద్రథాత్మభూబకాదిహత్యాస్తరతస్త్రపాంబుధౌ, నిమజ్జనాయైవ భుజస్య మేఽధునా సృజస్యముం కీచకసూదనోద్యమం. ౫౮. ప. గదాపి సా తిష్ఠతు మే గభీరా నియుద్ధమాత్రం మయి నిర్మమాణే, క్వ మేఘవాహః క్వ మరాళవాహః క్వ తార్క్ష్యవాహః క్వ

భీమస్య అధరోష్ఠమపి నిర్గమిష్యతాం బహిరాగామినాం క్రూరాక్షరాణాం పరుషవచనానాం ఆవళ్యాః పఙ్క్త్యా విమర్దనాత్సఙ్ఘట్టనాద్యా శఙ్కా భయం తయేవేత్యుత్ప్రేక్షా. ఉదవేపత - చకమ్పే-రుషైవేతి భావః. అత్రోష్ఠశబ్దస్య నపుంసకత్వం మృగ్యమితి - 'తస్యాధరస్సముదవేపతే'తి పాఠ స్సమంజసః. వేపతేః కర్తరి లఙ్. ౫౭. ఇతః పరం శ్లోకద్వయం సందర్భశుద్ధ్యై వ్యత్యయేన వ్యాఖ్యాయతే-హిడింబేతి. అయే తన్వి హిడిమ్బ కిమ్మీరా అసురౌ బృహద్రథాత్మభూః జరాసంధః బకాసురః తే ఆదిర్యేషాం తేషాం దురాత్మనాం హత్యాః వధాత్ తరతః తత్కర్తురితి యావత్-మే మమ సంబన్ధినః భుజస్య త్రపా క్షుద్రవధజన్యా లజ్జైవామ్బుధిః సముద్రస్తన్నిమజ్జనాయ మజ్జయితుమేవేత్యర్థః. 'తుమర్థాచ్చే'తి సంప్రదానత్వం - అధునా అముం కీచకస్య క్షుద్రస్య సూదనే మారణేవిషయే ఉద్యమం ఉద్యోగం సృజసి జనయసి - తత్తాదృగ్బలీనాం హన్తుర్మమాతిలజ్జాకరం నీచస్యకీచకస్య హననమిత్యర్థః. అత్ర కీచకహననలజ్జాబ్ధిమజ్జనయోః హేతుహేతుమతోరుక్తిరూపోహేత్వలంకారః. తరణేన హత్యానాం మహాసముద్రత్వరూపణాత్మకైకదేశరూపకేణ సంసృష్టిః 'త్రపాంబుధా' వితిశుద్ధరూపకేణోజ్జీవితశ్చేతి రహస్యం-యత్త్వత్ర 'హత్యాతరత' ఇత్యవిసర్గపాఠభ్రమేణ హత్యాహననేన తరతః తీర్ణవతః త్రపాంబుధిమితి విభక్తిపరిణామేనానుషజ్యత ఇతి నృసింహప్రలపితం - తత్తస్య న చిత్రం. యతస్తథానుషంజనే భీమస్య త్రపాంబుధేః క్షుద్రవధజన్యస్య పూర్వం సత్వేన ప్రతీత్యా పతత్ప్రకర్షదోషాపత్తేరితి-వంశస్థః. ౫౮. తదేవ కీచకవధతుచ్ఛత్వం వ్యంజనయా స్ఫోరయతి - గదేతి. గంభీరా మహాసారా అతఏవ సా ప్రసిద్ధా గదాపి తిష్ఠతు ఆస్తామిత్యనాదరోక్తిః. హే తన్వి మయి నియుద్ధమాత్రం బాహుభ్యామేవ యుద్ధం నిర్మమాణే కుర్వతిసతి-మేఘవాహః ఇంద్రః క్వ? కుత్రభవేదితి సర్వత్రయోజ్యం - మరాళవాహః బ్రహ్మా క్వ ? తార్క్ష్యవాహో విష్ణుః క్వ ? మహోక్షవాహః మహేశ్వరః క్వ? సర్వేఽపి భీతాః పలాయంతఏవేత్యర్థః. అత్ర వినైవ గదాం బాహుయుద్ధమాత్రేణైవేంద్రాదీనాం పలాయనవస్తునా కా గణనా

మహోక్షవాహః. ౫౯. ప. తథాప్యౌదాస్యమేతస్మిన్ననౌపయికమేవ మే, క్షోదీయానపి వధ్యో హి కులస్త్రీధ్రుఙ్మహీయసాం. ౬౦. గ. అయే తన్వి కిం బహునా. ౬౧. ప. తస్యాసృజా యావకితాంఘ్రిమస్థ్నాం చూర్ణేన కర్పూరమయాంగరాగాం, అకీర్తిమష్యాప్యభిలిప్తనేత్రామలంకరిష్యే మమ వీరలక్ష్మీం. ౬౨. ప. వీరశ్రియశ్శిల్పమిదం మ

కీచకస్యేత్యర్థాన్తరాపత్త్యాత్మకార్థాపత్త్యలంకారప్రతీతేర్వస్తునాలంకారధ్వనిః. ఇంద్రవజ్రా. ౫౯. నను తర్హి - 'సింహో జంబుకమంకమాగతమపి త్యక్త్వా నిహన్తి ద్విపం సర్వః కృచ్ఛ్రగతోఽపి వాఞ్ఛతి జనస్సత్త్వానురూపం ఫల'మితి న్యాయమేవాంగీకరోషి-నేత్యాహ-తథాపీతి. తథాపి కీచకవధస్య లజ్జాకరత్వేఽపీత్యర్థః. ఏతస్మిన్ కీచకసూదనే విషయే ఔదాస్యముపేక్షా మే మమ - అనౌపయికమయుక్తమేవ - హి యస్మాత్కారణాత్ క్షోదీయానతిక్షుద్రోఽపి-కులస్త్రీభ్యో ద్రుహ్యతీతి కులస్త్రీధ్రుక్-మహీయసాం మహాత్మనాం - బలశాలినామితి యావత్ - వధ్యః హన్తవ్యః. దారాపహార్తురాతతాయిత్వేన తద్వధస్య కరణీయత్వేనచ స్మరణాదితి భావః. తస్మాదౌదాస్యమనౌపయికమేవేతి సంబంధసామాన్యేన విశేషసమర్థనరూపార్థాంతరన్యాసః. యత్తు - తథాపి యద్యపీత్యర్థః. ఏతస్మిన్ కీచకే మే అతిబలశాలినః అనపాయికం అపాయప్రదం నభవత్యేవ - తథాపి వధ్యఏవేత్యర్థాన్తరన్యాసేనాహ - తథాహి-మహీయసాం అభిమానిత్వేన శ్రేష్ఠానాం క్షోదీయాన్ వరిష్ఠోఽపి బలవానపీత్యర్థః. ని. 'క్షేపిష్ఠ క్షోదిష్ఠ ప్రేష్ఠగరిష్ఠా' ఇత్యమరః. ఇతి నృసింహస్య వివరణం - తత్తస్యాపపాఠాదసందర్భప్రలాపశీలస్య నచోద్యం - పరంతు కోశమప్యపార్థయాంచక్ర ఇత్యాగృహ్ణామః. యతః 'క్షేపిష్ఠక్షోదిష్ఠప్రేష్ఠస్థవిష్ఠబంహిష్ఠాః వరిష్ఠక్షిప్రక్షుద్రాభీప్సితపృథుపీవరబహుప్రకర్షార్థాః' ఇతి క్రమేణ క్షేపిష్ఠక్షోదిష్ఠాదిశబ్దానాం పరకృష్టక్షిప్రప్రకృష్టక్షుద్రాద్యర్థకత్వేన క్రమేణ గృహీతానాం పర్యాయతాస్ఫోరణాదితి - క్షుద్రశబ్దాత్ప్రకర్షార్థకే ఈయసుని రేఫలోపపూర్వగుణయోః నిష్పన్నస్య క్షోదీయః శబ్దస్య ప్రకృష్టక్షుద్రార్థకత్వమవ్యాజసిద్ధం. ౬౦. అయేఇతి. అయే తన్వి హే ద్రౌపది బహునోక్తేనకిం కార్యమిత్యుత్తరేణ యోజ్యం. ౬౧. తస్యేతి. మమ సంబంధినీం వీరలక్ష్మీం తస్య కీచకస్య అసృజా శోణితేన యావకితౌ సంజాతలాక్షౌ అంఘ్రీ పాదౌ యస్యాస్తథోక్తాం కించ తస్య అస్థ్నాం కీకసానాం చూర్ణేన కర్పూరమయః అంగరాగః విలేపనం యస్యాస్తథోక్తాం-అపిచ తస్య అకీర్త్యా అపకీర్త్యైవ మష్యా అంజనేన అభిలిప్తే అభ్యక్తే నేత్రే యస్యాస్తథోక్తాం చ - అలంకరిష్యే. ౬౨. వీరేతి, అయే తన్వి - ఇదముక్త

ద్యోక్తం యథార్థభావాదనుభూయ సద్యః, సైరంధ్రికాచారవినోద
నేఽపి తవానుసారేచ్ఛు మవేహి మాం త్వం. ౬౩. త్వయాపునశ్చ
స్మితపూర్వవాచా ప్రత్యుత్పతంత్యేవ కటాక్షఖేలైః, క్రీడాం విధా
తుం క్రియతా మముష్య సంకేతభూ స్తాండవమంటపోఽయం. ౬౪.
గ. ఇత్యాశ్వాసితవతః పత్యురనుమత్యా పునరాగత్య నైపథ్యభవన
మధిశయాళో స్తస్యాశ్చేతసః పలాయమానస్య భయభరస్య సాపివిభావ
రీసహచరీ బభూవ. ౬౫. ప. అన్యేద్యురేత్య చపలః పునరబ్రవీత్తాం
సుభ్రు ప్రసీద మయితుల్యనికారపాత్రే, కేళీషు హార్దకలహేషు చ కేశ
కృష్టిం పాదాహతిం చ దధతీ కురువైరశుద్ధిం. ౬౬. ప. పంచ సంతు

విధం మయోక్తం కథితం వీరశ్రియశ్శౌర్యలక్ష్మ్యాస్సంబంధి శిల్పమలఙ్కారం యథార్థ
భావాత్సత్యం యథాతథా అనుభూయసమ్యగ్దృష్ట్వా త్వం సద్యః. తత్క్షణంసైరంధ్రికా
యాశ్శిల్పకారికాయాస్సంబంధినా ఆచారేణ అఙ్గనాలంకరణరూపేణ వినోదనే
క్రీడాయామపి మాం తవాఽనుసారేచ్ఛుమనుసరణకామం విదురిచ్ఛురితి సాధుః. అవేహి-
జానీహి-స్వానురూపచేష్టాయాం ప్రేమాత్కట్యాదితిభావః. ౬౩. త్వయేతి. కించే
తిచార్థః. త్వయాపునస్త్వర్థః. ప్రత్యుత్పతన్త్యా స్వయమేవానురాగేణాగచ్ఛంత్యేవ
కటాక్షాణాంఖేలైః ప్రసారైస్సహ స్మితం పూర్వం యస్యాస్తయా వాచా వాక్యేన
క్రీడాం సంభోగం వధం చ విధాతుం కర్తుం-అయం తాండవమండపో నర్తనశాలా-అము
ష్యకీచకస్య సంకేతభూః క్రియతాం. అముష్య క్రీడామితివా యోజనా. తత్రాగతం
హనిష్యామీతి భావః. ౬౪. ఇతీతి. ఇత్యుక్తప్రకారేణాశ్వాసితవతః. దుఃఖాపనో
దనం కృతవతః పత్యుర్భీమస్యానుమత్యా నిదేశేన - పునరాగత్య నైపథ్యభవనమల
ఙ్కారశాలాం అధిశయాళో స్తత్ర నిద్రాయమానాయా స్తస్యాః ద్రౌపద్యాః. చేతస
శ్చిత్తాత్ పలాయమానస్య భయభరస్య-సా విభావరీరాత్రిరపి సహచరీ అనుయాత్రీ
బభూవ - ద్వయమప్యగచ్ఛదిత్యర్థః. అతఏవ తుల్యయోగితాభేదః. ౬౫. అన్యేద్యు
రితి. అన్యేద్యుః పరస్మిన్దినే చపలః కామాతులచిత్తస్సకీచకః పునరేత్య ద్రౌపదీ
సమీపమాగత్య తాం ద్రౌపదీంప్రతి అబ్రవీత్ - వక్ష్యమాణప్రకారేణోవాచ-హే
సుభ్రు సుందరభ్రూలతే తుల్యస్య నికారస్యావమానస్య-పాత్రే మయి విషయే-ప్రసీద-
తుల్యం నికారం కథయతి. కేళీషు సురతబన్ధవిశేషేషు హార్దేన ప్రేమ్ణా కలహేషు చ
క్రమేణ కేశానాం కృష్టిమాకర్షణం - పాదాభ్యామాహతిం తాడనం చ-దధతీ కుర్వ
తీసతీ వైరస్య పూర్వస్మిన్దినే కేశగ్రహాదిజన్యస్య శుద్ధిం నిర్యాతనం కురు. ౬౬.

ధవా స్తేభ్యోఽముంచ భీతిం మయి స్థితే, పంచవక్త్రే వనే దృష్టే కిం చరేయుః పరేమృగాః. ౬౭. ప. మస్తకేఽంజలిపద్మస్య మమ సంప్రతి మానిని, ప్రసాదశంసినం పాదం ప్రయచ్ఛ సహచారిణం. ౬౮. గ. ఇత్థ మతివేలం ప్రలపంతమేనం ప్రత్యరుచి ముఖసాచీకరణే త్రపా హేతు కతా మభినయంతీ కుంతీస్నుషా తృషాభిభూతేవ వచన మిదం కించి దుదంచయాం చకార. ౬౯. గ. అయి భద్ర జగదిదమారుద్రం క్షుద్రయితు మనిద్రాణాయ శంబరద్రుహ్యః శాసనముద్రణాయ ద్రు హ్యతి కో వా జనః. ౭౦. గ. కింత్వియానేవ ప్రస్తుతే వస్తుని విశేషః. ౭౧. ప. స్త్రీపుంసయోర్భావనటౌ మిథో యా పూర్వస్తయోర్వ్రీడ

నసూక్తమేవ 'పంచ మే పతయస్సంతి తేచ న క్షమంత' ఇత్యతఆహ—పఞ్చేతి. అయి తన్వి, తే తవ పంచధవాః పతయస్సంతు - తిష్ఠంతు నామ-మయి సింహబలే స్థితేసతి తేభ్యః పతిభ్యో భీతిం భయం ముంచ త్యజ. తత్ర దృష్టాంతయతి—పఞ్చేతి. వనేపంచవక్త్రే సింహే దృష్టేసతి పరే మృగాః వ్యాఘ్రాదయః చరేయుః కిం? నచరే యురేవేత్యర్థః. తథాచ మాం దృష్ట్వా తే పలాయేయురేవేత్యర్థః. ౬౭. మస్తకఇతి. హే మానిని, సంప్రతి మమ మస్తకే శిరసి-అంజలిపద్మస్య త్వత్ప్రసాదార్థం బద్ధస్య-ప్రసాదస్యశంసినం సూచకం పాదం త్వచ్చరణపద్మం సహచారిణం ప్రయచ్ఛ శిరసి నిధేహి. ౬౮. ఇత్థమితి. ఇత్థముక్తప్రకారేణ అతివేలం నిర్మర్యాదం యథాతథా ప్రల పంతం అనర్థకం భాషమాణం. ని. 'ప్రలాపోఽనర్థకంవచ' ఇత్యమరః. ఏనం కీచకం ప్రతి అరుచ్యా జుగుప్సయా యన్ముఖస్య సాచీకరణం తిర్యక్కరణం - తస్మిన్ త్రపా లజ్జైవ హేతుర్యస్య తత్తస్య భావస్తత్తా-తామభినయంతీ ప్రకాశయన్తీ సా కుంతీ స్నుషా ద్రౌపదీ కృషాకామేనాభిభూతా వ్యాప్తే వ-నవస్తుతో వ్యాప్తేత్యర్థః. కించిద త్యల్పం-ఇదం వక్ష్యమాణం వచనముదఞ్చయాంచకార-ఉవాచేత్యర్థః. ౬౯. అయీతి. అయిభద్ర హే శుభశీల ఆరుద్రం శివమభివ్యాప్య ఇదం జగల్లోకం క్షుద్రయితుం స్వీయవికారేణ తుచ్ఛంకర్తుం - అనిద్రాణాయ జాగ్రతే శంబరద్రుహః మన్మథస్య సంబన్ధినే శాసనముద్రణాయ ఆజ్ఞాచిహ్నాయ కోవాజనో ద్రుహ్యతి-నకోఽపీత్యర్థః. 'క్రుధద్రుహే'త్యాదినా సంప్రదానత్వం. ౭౦. నను తర్హి కిమితి నిరాకరోషీత్యత ఆహ. కింత్వితి. కింతు తచ్ఛాసనస్యానుల్లంఘ్యత్వేఽపి ప్రస్తుతే వస్తుని మన్మథవికారే విషయే విశేషస్తారతమ్యం ఇయానేతావానేవ. ౭౧. విశేషం ప్రపంచయతి.—స్త్రీతి. స్త్రియాః పుంసశ్చ స్త్రీపుంసయోర్మిథః అన్యోన్యం భావా అభిప్రాయావేవ నటౌ

తిరఃపటేన, చిరాయతే స్పష్టయితుం స్వరూపం పరస్తుతన్నోత్సహతేఽనుమంతుం. ౨౨. కింబహునా. ప. గీర్భి స్తవాద్య చతురాభిరుదస్యతే మే గంధర్వదండనభయం త్వదవాప్తివిఘ్నః, తస్మాద్భజస్వ రతిసౌఖ్యభరాయ రాత్రౌ భీమే స్థితే తమసి నర్తనగేహమధ్యం. ౨౩. ప. తథైవ లీలాం తనవాని తత్ర తల్పాంత సీమానముపేయుషస్తే, భూయో యథాంతఃపురికాజనానాం వక్త్రంనపశ్యేర్నవసుందరాణాం. ౨౪. గ. ఏవం మృగాక్ష్యా వచనమాక్షికస్య క్షౌద్రపటలీభూతకర్ణపుటః ప్రమో

నాట్యపాత్రే యాభవతః తయోర్ద్వయోర్మధ్యే పూర్వః ప్రథమః స్త్రీభావనటః స్వరూపమాకారం స్పష్టయితుం ప్రకాశయితుం వ్రీడః లజ్జైవ తిరః పటః యవనికా తేన చిరాయతే విలంబయతి. పరః పుంభావనటస్తు స్వరూపం స్పష్టయితుం తత్ వ్రీళ తిరఃపటేన విలంబనం అనుమంతుమంగీకర్తుం నోత్సహతే నక్షమతే. తుల్యేఽప్యనురాగే పరఃపుమాన్ లంఘతే వేలాం స్త్రీత్వనిచ్ఛురివసమనుభవన్తీ న స్పన్దతే మనాగపీత్యేతావానేవ విశేషఇతి పూర్వేణ యోజ్యం. ౨౨. కింబహునేత్యుత్తరేణాన్వయః. గీర్భిరితి. 'అయి భద్ర బహునోక్తేన కింకార్యం చతురాభిర్నిపుణాభిస్తవ గీర్భిర్వాక్యైః పఞ్చసన్తుధవా' ఇత్యాదిభిః త్వదవాప్తేర్భవత్సాంగత్యస్య విఘ్నః ప్రతిబంధకం మే మదీయం గంధర్వైః మత్పతిభిర్దండనాత్ భయం అద్య ఉదస్యతే నిరాక్రియతే - తస్మాద్భయనిరాకరణాద్ధేతోః రాత్రౌ భీమే అతిసాంద్రే తమస్యంధకారే స్థితేసతి రతిసౌఖ్యస్య భరాయాతిశయార్థం నర్తనగేహస్యమధ్యం భజస్వ - ప్రాప్నుహి తదావయోస్సంకేతస్థానమిత్యర్థః. త్వదవాప్తివిఘ్నః మే మదీయేన గంధర్వేణ దండనభయమద్య చతురాభిః. నతు భీమసన్నిధానసమయ ఇత్యర్థః. గీర్భిరుదస్యతేన బలేనేత్యర్థః. తస్మాద్ధ్వాంతాత్మకత్వనాద్ధేతోః. తమసి భీమే భీమసేనే మద్భూమికామాపన్నే స్థితేసతి శేషముభయత్ర సమమిత్యపి ప్రాహుః. ౨౩. తథేతి. కించ తత్ర నర్తనగేహే తల్పస్య శయ్యాయాః. అంతసీమానం చరమప్రదేశం తల్పస్యదారసౌఖ్యస్య అంతసీమానం చ. ని. 'తల్పంశయ్యాట్ట దారేష్వి'త్యమరః. ఉపేయుషః ప్రాప్తవతః తే తవ లీలాం క్రీడాం తత్రైవ తనవాని-కరవాణి కార్యయాణీత్యంతర్భావితణిజర్థశ్చ గ్రాహ్యః. యథా భూయః సుందరాణామప్యంతఃపురికాజనానాం వక్త్రం నపశ్యేః నాలోకయేః తథైవేతియోజ్యం - సర్వాతిశాయిసౌఖ్యలాభాన్నరణాచ్చేతిభావః. అత్ర నవపుష్పశేతి పాఠాంతరం. ౨౪. ఏవమితి. ఏవముక్త ప్రకారస్య మృగాక్ష్యాః ద్రౌపద్యాస్సంబంధినో వచనస్యైవమాక్షికస్య మధునః క్షౌద్రపటలీభూతా మధుచ్ఛత్రీ

దార్ణవజలమానుషాయమాణహృదయ స్సదనమాసాద్య సమాలంభన
పూర్వేణ సలిలావగాహేన విరజీకృతాంగోఽయమంతరివ బహిరప్యవ
లిప్తః. ౭౫. తతః పరంభగవతి నిజతనయప్రజావతీమనోరథసిద్ధిం సంపా
దయితుమివ కమలబంధౌ చరమసింధౌ నిమగ్నే ధ్వాన్తే నిరుధ్యమా
నదివిషదధ్వాంతే ధ్వాంతకదంబే సంభృతసంభోగసంవిధానః కీచకో
నిర్వర్తితరాజభోజనపరివేషణకృత్యేన పవమానసూనునా ప్రవిష్టపూ

కృతౌ కర్ణపుటౌ యస్య సః. ని. 'మధుకోశో మధుచ్ఛత్రం మధుపాత్రం క్షౌద్రప
టలంచే'తి హలాయుధః. అతిమధురం తద్వచనమాకర్ణయన్నిత్యర్థః. అతఏవ ప్రమోద
ఏవ అర్ణవే సముద్రే జలమానుషాయమాణం నీరమనుష్యవదాచరితం హృదయం మనః
యస్యతథోక్తః. ఆనందసాంద్రహృదయఇత్యర్థః. సదనం గృహమాసాద్య ప్రాప్య
పూర్వం సమాలమ్భనం గంధరజోభిరంగానా ముద్వర్తనం నామ సంస్కారో యస్య
తేన సమాలమ్భనపూర్వేణ సలిలావగాహేన స్నానేన విరజీకృతం నిర్మలితమంగం
యస్య తథోక్తః. అంతర్మనసీవ బహిః బాహ్యేఽంగేఽపి - అవలిప్తః చందనేనాను
లిప్తః గర్వితశ్చాయం కీచకః. ౭౫. తతఃపరం స్నానానులేపనానంతరం భగవతి కమల
బంధౌ సూర్యే నిజతనయస్య కర్ణస్య ప్రజావత్యాః భ్రాతృజాయాయాః ద్రౌపద్యాః
మనోరథస్య కీచకవధరూపస్య సిద్ధిం సంపాదయితుమివేత్యుత్ప్రేక్షా - చరమసింధౌ
పశ్చిమసముద్రే నిమగ్నేఽస్తంగతేసతీత్యర్థః. ధ్వాంతేఽన్ధకారే నిరుధ్యమానః తిరస్క్రి
యమాణః దివిషదాం దేవానాం అధ్వాంతః ఆకాశప్రదేశః యేన తథోక్తేసతి ధ్వాం
తకదమ్బక ఇతి పాఠః. సింధౌ బంధౌ వితి పూర్వానుప్రాసవైరూప్యాదుపేక్ష్యః. సం
భృతాని సమ్యగ్గృహీతాని సంభోగస్య సంవిధానాన్యుపకరణాని ప్రక్చందనతామ్బూలా
దీని యేన తథోక్తస్సః. నిర్వర్తితం కృతంరాజ్ఞో విరాటస్య భోజనే పరివేషణకృత్యం
భుక్తిపాత్రే శాకాన్నాదిసమర్పణం యేన తేన పవమానసూనునా భీమేన పూర్వం
ప్రవిష్టం ప్రవిష్టపూర్వం తత్-ద్రౌపద్యా సంకేతత్వేన నివేదితం యత్తదేవేత్యర్థః.
నర్తనగేహం రంగమండపం అగాహత ప్రవిష్టవాన్ - అత్రాఙ్గాఙ్గిభావేనసంకీర్ణస్య
శ్లిష్టపరంపరితరూపకద్వయస్య శ్లేషభిత్తికాభేదాధ్యవసితావలేపేనాన్తర్భావ్యయోరా
పమ్యగమకస్య తుల్యయోగితాభేదస్య మనోరథసంపాదనోత్ప్రేక్షాయాస్సిద్ధౌ బన్ధా
విత్యేకవ్యఞ్జనావృత్తిరూపవృత్త్యనుప్రాసస్య ధ్వాన్తే ఽధ్వాన్తే ఇతి వ్యఞ్జనయుగ్మా
వృత్తిరూపచ్ఛేకానుప్రాసస్యచారాలంకారశబ్దాలంకారాణాం సజాతీయ విజాతీయా

ర్వం తదేవ నర్తనగృహమగాహత. ౭౬. ప. క్వ సాలభంజికేవాసి మాలిని స్తంభపార్శ్వగా, ఇత్యసౌ క్షీవ తల్పాన్తమాససాద శనైశ్శనైః. ౭౭. గ. తతస్తం వలలోఽపి స్త్రైణసముచితేన కంఠస్వరేణ మృదులమేవం జగాద. ౭౮. ప. వధూశత మనాదృత్య మామపేక్ష్య యదాగమః, తత్త్వాం బహిర్గతప్రాణం మన్యతేమే మనోఽధునా. ౭౯. గ. ఏవముక్తవతే వృకోదరాయ కీచకః పునరపి వాచం మృదుపదాముపధాం విదధే. ౮౦. ప. గంధర్వానపి దయితాం స్తృణాయ మత్వా మామేవం రతివిధయే ప్రతీక్షసే యత్, దేవత్వాదపి సుతనుత్వయాధునా మే మర్త్యత్వం జగతి మహత్తరంహి క్లృప్తం. ౮౧. ప. సురాధికత్వేఽపి పదే వితీర్ణే

నాం సంసృష్టిః. ౭౬. క్వేతి. అసౌ కీచకః. హేమాలిని - త్వం సాలభఞ్జికా స్తమ్భకృత్రిమపుత్రికేవ-'స్యాత్సాలభఞ్జికా స్తమ్భే లేప్యేనాఞ్జలికారికే'త్యమరః. స్తమ్భస్య పార్శ్వగా పార్శ్వేవర్తమానాసతీ క్వాసి కుత్ర వర్తసే? ఇత్యుక్తప్రకారేణ వదన్సన్నిక్షీవః. భీమస్య తల్పాన్తం శయ్యాయాస్సమీపం ప్రతి శనైశ్శనైరాససాద ప్రాప్తవాన్-ఉత్ప్రేక్షా. ౭౭. తతఇతి. తతశ్శయ్యాసమీప ప్రాప్త్యనన్తరం - వలలో ఽజ్ఞాతవాసే వలలనామా భీమోఽపి స్త్రైణస్య స్త్రీభావస్య సముచితేన కణ్ఠస్వరేణ ఉపలక్షితస్తం కీచకం ప్రతి మృదులం సుకుమారం యథాతథా ఏవం వక్ష్యమాణప్రకారేణ జగాద ఉవాచ. ౭౮. వధ్వితి. హేకీచక, త్వం మామపేక్ష్య కామయిత్వా వధూశతం భార్యాశతమనాదృత్య ఉపేక్ష్య యద్యస్మాదాగతోఽసి - తత్తస్మాత్ మే మదీయం మనః త్వామధునా బహిర్గతాః మయ్యేవసక్తాః ప్రాణాయస్య తథోక్తం నిష్క్రాన్తప్రాయప్రాణం చ మన్యతే తర్కయతి - అత్ర వధూశతత్యాగపూర్వకాగమనేన బహిర్గతప్రాణత్వానుమానాదనుమానాలంకారః. ౭౯. ఏవమితి. ఏవముక్తవతే వృకోదరాయ భీమాయ పునరపి మృదూన్యకుటిలాని పదానిశబ్దాః యస్యాస్తాం వాచం కీచకః ఉపధాముపాయనం విదధే చకార. ౮౦. గంధర్వానితి. ఏవముక్తవతే వృకోదరాయ-హే సుతను శుభగాత్రి త్వం దయితాన్ ప్రాణప్రియాన్ గంధర్వానపి తృణాయమత్వా-తృణమివ అనాదృత్య- 'మన్యకర్మణ్యనాదర'ఇతి చతుర్థీ. మర్త్యం మాం రతివిధయే సంభోగార్థం యద్యస్మాత్ప్రతీక్షసే నిరీక్షసే తత్తస్మాన్మదీయం మర్త్యత్వం మనుష్యభావః దేవత్వాదపి మహత్తరమతిశ్లాఘ్యం త్వయాధునా క్లృప్తం కృతం. హిరవధారణే-వాక్యార్థహేతుకం కావ్యలింగమ్. ౮౧. సురేతి. కించ హేసుతను త్వయా సురేభ్యః అధికత్వం యస్మింస్తస్మిన్ పదే స్థానే మయ్యాం వితీర్ణే దత్తే సత్యపి తవ కృత్యస్య కార్యస్య

మహ్యాం తవాస్త్యేవ హి కృత్యశేషః, కురుష్వ మేరో రధికే కుచే మాం సుధాధికం పాయయ చాధరోష్ఠం. ౮౦. ప. ఇత్థం ససాంత్వవచనోదయమర్ధశంచదమారోఘు మానమితపూర్వతనో స్సభీమః, ముష్ట్యాహతిం నిటలసీమ్ని చకార శత్రో ర్ధాయుర్లిపిం శిథిలయన్నివ ధాతృదత్తాం. ౮౧.ప. గంభీరచేతా స్సతు కీచకోఽపి గంధర్వబుద్ధ్యా ప్రతిహంతుమేనం, సద్యో భవిత్ర్యా శ్శవతాదశాయా స్సాధారణీమేవ బబంధ ముష్టిం. ౮౨. ప. జవం భజంతౌ జయతర్షవంతౌ రుషం వహన్తౌ రుధిరం

శేషః అస్త్యేవహి. హిరవధారణే-సక ఇత్యత్ర తమాహ.—కురుష్వేతి. మేరోస్సురాద్రే రధికే కుచే మాం కురుష్వ - ఆలింగస్వేత్యర్థః. సుధాయా అమృతాదధికం మాధుర్యేణేతిభావః. అధరోష్ఠం పాయయ. పిబతేర్ణ్యన్తాత్కర్తరి లోట్ - దేవేభ్యోఽధికస్య తదధికావాసాహారాధిక్యావశ్యకత్వాదితిభావః. అత్రాలింగనాధరపానప్రార్థనావాక్యార్థాభ్యాం కృత్యశేషాస్తిత్వసమర్థనాదనేకవాక్యార్థహేతుకం కావ్యలింగమ్. ౮౦. ఇత్థమితి. ఇత్థముక్తప్రకారేణ సాంత్వవచనానాం ప్రియవాక్యానాముదయేన ఉచ్చారణేన సహితం యస్మిన్ తత్తథా అర్ధమఙ్చం శయనార్ధభాగమారోఘు మానమితా ఈషదావర్జితా పూర్వతనురూర్ధ్వకాయో యేన తస్య శత్రోః కీచకస్య ధాత్రా దత్తాం లిఖితామాయుంషో లిపిం శిథిలయన్ మార్జయన్నివేత్యుత్ప్రేక్షా - సభీమః నిటలసీమ్ని శత్రోః ఫాలదేశే ముష్ట్యా హతిం తాడనం చకార. ౮౧. గమ్భీరేతి. అగ గమ్భీరం సుఖదుఃఖయోరవికృతం చేతః యస్య సః అత ఏవ స కీచకోఽపి తు శబ్దో వాక్యాలంకారే. గంధర్వస్తాడితవానేష మాలినీపతి ర్గంధర్వ ఇతి బుధ్యా నిశ్చయేన ఏనం గంధర్వం భీమం సద్యః ప్రతిహంతుం ప్రతిహర్తుం భవిత్ర్యాః భావిన్యాః శవతాదశాయాశ్శవత్వావస్థాయా అపీత్యేవకారోఽప్యర్థః. సాధారణీం సమానాం నత్విదానీమేకాం తదానీమన్యామిత్యర్థః ముష్టిం బబంధ బద్ధవాన్. ముష్టిం బధ్వా మ్రియంతే మర్త్యా ఇతి ప్రసిద్ధమ్. ౮౨. జవమితి. తౌ భీమకీచకౌ జవం బలవేగం భజంతౌ - జయే తర్షవంతౌ కామినౌ - రుషం క్రోధం వహన్తౌ రుధిరం కిరన్తౌ - క్షతేభ్యః ప్రసారయన్తౌ - పరస్పరం పటవః పరుషాశ్శబ్దాః దారయామి - మారయామీత్యాదయోఽనయోస్సంతీతి తద్వంతౌ ఆతాన్తౌ అశ్రాన్తౌ చ సన్తౌ నితరాం నియుద్ధవన్తౌ బాహుయుద్ధశాలినౌ బభూవతుః. 'నియుద్ధకేళిం నిశి నిర్మమాత' ఇతి పాఠోఽనుప్రాసస్యైకపాదభఙ్గాఖ్యాదోషాపత్తేర్వర్తమానార్థక లడంతబాధాచ్చోపేక్ష్యః. ఏవం పటుశబ్దవంతావిత్యత్ర 'పటుశార్యవన్తావి'త్యేవ పాఠో యుక్తః. అన్యథా 'అశ్వేళితారావమి'త్యుత్తరశ్లోకేన సందర్భ

కిరంతౌ, పరస్పరం తౌ పటుశబ్దవంతౌ నియుద్ధకేళిం నిశి నిర్మమాతే. ౮౫.

స. అక్ష్వేళితారావ మవీరవాద మవీక్షకశ్లాఘన చాటుగుంభం, అనుచ్చనిశ్వాసమహుంక్రియాక మభూతపూర్వం తదభూన్నియుద్ధం. ౮౬. స. శిలీముఖైశ్చిత్తజచాపజుష్టై ర్దత్తాని రంధ్రాణి దధన్నిజాంగే, సమీరజాతేన విధూనితో౽పి సకీచకో నైవ చుకూజ కించిత్. ౮౭. స. తస్మిన్ హతే నిపతితే బకవైరిముష్ట్యా రంగేణ తేన సమకంపి చలత్పతాకం, పార్థాచ్చిరేణ పరిశీలితముత్తరాద్యైః కన్యాజనై రభివిడంబయతేవ నాట్యం. ౮౮ గ. తదను తత్ర మంటపే పిండితయా కృతం తస్య వపుస్స్వరసం

విరోధాపత్తేః. ౮౫. అక్ష్వేళితారావమితి. నవిద్యన్తే క్ష్వేళితారావాస్సింహనాదాః యస్మింస్తత్తథోక్తం - అవీరవాదం విగతాత్మకత్థనం - వీక్షకాణాం ప్రేక్షకాణాం శ్లాఘనాని చాటుగుంభాః ప్రియవాక్యసందర్భాశ్చ న విద్యంతే యస్మింస్తత్తథోక్తం తదానీం తద్దేశస్య విజనత్వాదితిభావః. అనుచ్చాః అనుద్ధతాః నిశ్వాసాయస్మింస్తథోక్తం- న విద్యంతే హుంక్రియాః హుంకారాః యస్మింస్తత్కం-శైషికః కప్. అతఏవ తత్ - భీమకీచకసంబంధి నియుద్ధం బాహుయుద్ధం పూర్వం న భూతం కదాపి నజాతమభూతపూర్వం జగద్విలక్షణం సత్ అభూత్ అత్ర అక్ష్వేళితారావేత్యాద్యనేకపదార్థేన తన్నియుద్ధస్య జగద్వైలక్షణ్యసమర్థనాదనేకపదార్థహేతుకం కావ్యలింగమ్. ౮౬. శిలీముఖైరితి. చిత్తజస్య మన్మథస్య చాపే ధనుషి పుష్పే చ జుష్టైస్సంహితైః ప్రీతైశ్చ శిలీముఖై ర్బాణైరళిభిశ్చ. ని. 'అళిబాణౌ శిలీముఖౌ' ఇత్యమరః. దత్తాని కృతాని రంధ్రాణి నిజాంగే దధన్నపి సమీరజాతేన భీమేన వాయుసమూహేన చ విధూనితః కంపితో౽పి సకీచకః వేణువిశేషశ్చ. ని. 'వేణవః కీచకాస్తేస్యు ర్యేస్వనంత్యనిలోద్ధతాః' ఇత్యమరః. కించిదపి న చుకూజ నదధ్వానైవ. మమారేత్యర్థః. అత్ర శిలీముఖకృత రంధ్రవాయుజాతధూననరూప సామగ్రీసత్వే కూజనానుదయవర్ణనాత్ విశేషోక్తిశ్చిత్తజ చాపాదిశ్లేషభిత్తికాభేదాధ్యవసాయమూలాతిశయోక్త్యనుప్రాణితత్వాత్తయోరంగాంగిభావేన సఙ్కరః. ౮౭. తస్మిన్నితి. బకవైరిణో భీమస్య ముష్ట్యా తత్ప్రహారేణేత్యర్థః. హతే అతఏవ తస్మిన్నిపతితే సతి తేన ప్రసిద్ధేన రంగేణ నర్తనమండపేన ఉత్తరా విరాటపుత్రీ ఆద్యా యేషాంతైః కన్యాజనైః పార్థాదర్జునాచ్చిరేణ పరిశీలితమభ్యస్తం నాట్యమభివిడంబయతా సర్వతో౽నుకుర్వతేవేత్యుత్ప్రేక్షా - చలంతీ పతాకా యస్మింస్తథా సమకంపి కంపితం - కమ్పతేర్భావేలుఙ్. ౮౮. తదన్వితి. తదను తత్ర మండపే నర్తనశాలాయాం పిణ్డితయా పిణ్డాకారేణ కృతం భీమేన ఘటితం

తరసా విలోక్య ప్రహర్షవత్యా పార్షత్యా శ్లాఘాపూర్వమాఘ్రాత భుజః కురుకుంజరో నిర్గత్య యథాపుర మవికృతమానసో మహానసో దరం ప్రవిశ్య సుఖేనాధిశిశ్యే. ౮౯. ని. నిపాత్యమాలిన్యపి తత్ర శత్రుం చక్రంద భీత్యేవ చలాగ్రపాణిః, నిశమ్య తత్కిం కిమితి బ్రువాణా స్సర్వేఽపి తస్యావరజా స్సమేయుః. ౯౦. వ. విలోక్య తం భ్రాతర మాత్తశోకా మృత్యుద్విపస్యేవ పిధానపిండం, జ్యాయాని వామీ విదధుస్స్థలీం తామస్రేణ గుల్ఫద్వయసీం నిజేన. ౯౧. గ. తతస్తే సోదరవిపత్తినిమిత్తమయమేవేతి రోషరూషితచేతసో నివేశితశ

దస్యోశ్శ్వతో స్తస్య కీచకస్య తరసం మాంసం విలోక్య ప్రహర్షవత్యాసంతోషవత్యా పార్షత్యా ద్రౌపద్యా తరసా వేగేన శ్లాఘాపూర్వం యథాతథా ఆఘ్రాతౌ చుమ్బితౌ-భుజౌ - యస్యసః. తయోరేవ తదభీష్టదాయకత్వాదితిభావః. కురువ్యాఘ్రః కౌరవ శ్రేష్ఠః భీమః నిర్గత్య నర్తనమండపాద్బహిరాగత్య పురేవ యథాపురం కీచకవధాత్పూ ర్వమివ అవికృతం హర్షాదనుద్రిక్తం మానసం యస్య తథోక్తస్సన్. కీచకవధస్యాకించి త్కరత్వాదితిభావః. మహానసస్య పాకగృహాస్యోదరం మధ్యం ప్రవిశ్య సుఖేనాధి శిశ్యే - శయితవాన్. శీఙ్ఃకర్తరిలిట్. ౮౯. నిపాత్యేతి. మాలినీ ద్రౌపద్యపి తత్ర రంగే శత్రుం కీచకం నిపాత్య పాతయిత్వా భీమేనేతిశేషః. భీత్యేవ న వస్తుతోభయే నేత్యర్థః. చలః అగ్రపాణిః హస్తాగ్రం యస్యాస్తథోక్తాసతీ చక్రన్ద-రురోద-క్రన్దేః కర్తరిలిట్ - తత్ద్రౌపదీరోదనం నిశమ్య కిమత్యాహితం కిమత్యాహితమితి బ్రువా ణాస్సంతస్తస్య సర్వేఽప్యవరజా అనుజాస్సమేయు స్సమాగతవంతః. ౯౦. విలో క్యేతి. అమీ కీచకానుజాః మృత్యోరేవ ద్విపస్య గజస్య పిధానపిండం తృణచ్ఛన్నకబ ళమివ స్థితమితిరూపకోజ్జీవితోత్ప్రేక్షా-తం భ్రాతరం కీచకం విలోక్య ఆత్తశోకాస్సంతః జ్యాయాన్ జ్యేష్ఠః కీచకఇవ తాం స్థలీం రంగప్రదేశం నిజేన అస్రేణ బాష్పేణ శోణి తేనచ - గుల్ఫద్వయసీం గుల్ఫప్రమాణాం విదధుః. తత్ప్రమాణబాష్పజలాం చక్రు రిత్యర్థః. 'ప్రమాణే ద్వయసచ్దఘ్నఙ్మాత్రచ' ఇతి ద్వయసచిటిడ్ఢాణఞిత్యాదినా జీప్ - అత్ర కీచకస్య తదనుజానాం చ రంగే గుల్ఫప్రమాణాస్రసంపాదనేనౌపమ్యస్య గమ్య త్వాత్తుల్యయోగితాభేదః. బాష్పశోణితయోరస్రశబ్దశ్లేషభిత్తికాభేదాధ్యవసాయమూ లాతిశయోక్త్యుజ్జీవితఇతి తయోరంగాంగిభావేన సంకరః. (అత్రేదం చింత్యం-జ్యాయా నివేతీవేన సాదృశ్యస్య వాచ్యతయా వ్యంగ్యసాదృశ్యకతుల్యయోగితాభేదకథనే వ్యా ఖ్యాతుశ్శైథిల్యగ్రస్యఇతి). ౯౧. తతఇతి. తతస్తే కీచకానుజాస్సోదరస్స కీచకస్య విప

నపిండభారస్య మూర్తైర్భీమస్య ముష్టిభిరివ నారికేళఫలైరుపరుధ్యమాన పార్శ్వస్య చరమవిమానస్య స్తంభదారుణి సందానితాం కౌంతేయసీమంతినీం తిమిరముదిరసౌదామినీభిః కరదీపికాభిర్దీయమానచంక్రమావకాశేన పథా పితృవన ముపనీయ స్వకీయవివేకసంపత్త్యా సహచితాయాం సహ తాయామత్యాక్షుః. ౬౨. గ. తావదేషా చకితచకితా 'హాహానాథ జగత్ప్రాణభూత విపత్సమయబంధో' సంప్రతి కాంతాం రసవతీం పరిగృహ్య ముగ్ధామిమాం కథం న గణయసీత్యుచ్చైరరోదీత్. ౬౩. ప. తత్రాస్యా రుదిత

త్రైర్ధరణస్య నిమిత్తం - కారణమియం ద్రౌపద్యేవ - ఇత్యుక్త ప్రకారేణ రోషేణ క్రోధేన రూషితం కలుషీకృతం చేతో యేషాం తథోక్తాస్సంతః నివేశితో నిక్షిప్తశ్శవపిండః కీచకమాంసగ్రంథిరేవ భారో యస్మింస్తస్య మూర్తైర్దేహధారిభిర్భీమస్య ముష్టిభిస్తత్ప్రహారైరివ స్థితైర్నారికేళఫలైః ఉపరుధ్యనాస్సంగతాః పార్శ్వాశ్చత్వారో యస్య తస్య చరమవిమానస్య శవరథస్య స్తమ్భదారుణి సందానితాం బద్ధాం కౌన్తేయసీమంతినీం ద్రౌపదీం తిమిరస్యైవ ముదిరస్య మేఘస్య సౌదామినీభిస్తటిద్భిః కరదీపికాభిర్దీయమానశ్చఙ్క్రమస్య గమనస్యావకాశో యస్మింస్తేన పథా మార్గేణ పితృవనం శ్మశానం 'శ్మశానంస్యాత్పితృవన'మిత్యమరః. ఉపనీయ ప్రాపయ్య స్వకీయయా వివేకసంపత్త్యా సహ మహత్యాం చిత్యాం చితాయామత్యాక్షుః. పాతయామాసుః. ని. 'ఘనజీమూతముదిరజలముగ్ధూమయోనయః' 'తటిత్సౌదామినీవిద్యుది' త్యుభయత్రాప్యమరః. అత్ర ద్రౌపదీవివేకసంపదోస్త్యాగక్రియాయాం సాహిత్యవర్ణనాత్సహోక్తిరలంకారః. ౬౨. తావదితి. తావత్సద్య ఏవ చకితచకితాఽతిభీతా ఏషా ద్రౌపదీ హాహేత్యతిఖేదే. హేనాథ లోకరక్షక, జగతః ప్రాణభూత జీవితరూప - విపత్సమయబన్ధో, క్రమేణ హే ప్రియ, జగత్ప్రాణాద్వాయోర్భవతీతి వాయుంపుత్ర. ని. 'జగత్ప్రాణసమీరణా' ఇతివాయుపర్యాయేష్వమరః. విపదోజరసైంధవకృతాయాస్సమయే బన్ధో ఇతిచ - త్వం సంప్రతి రసవతీం అనురాగిణీం కాంతాం ప్రియాం ఖాపారమా గౌరీరూపాం, అన్యత్ర కాంతాం రుచ్యాం రసవతీం మధురాదిషడ్రసధారిణీం పాకక్రియామితిచ పరిగృహ్య పరిరభ్య స్వీకృత్యచ - ముగ్ధాం నవోఢాం మూర్ఛితాం చ - ఇమాం మాం కథం నగణయసి - నాద్రియసే ఇత్యుక్తప్రకారముచ్చైస్తారమరోదీత్ రురోద - రుదేః కర్తరిలుఙ్ - అత్ర ప్రస్తుత జగదీశ్వరప్రార్థనయా ప్రస్తుతభీమప్రార్థనాద్యోతనాత్ప్రస్తుతాఙ్కురాలంకారః. 'ప్రస్తుతేన ప్రస్తుతస్యద్యోతనే ప్రస్తుతాఙ్కుర' ఇతి లక్షణాత్. ౬౩. తత్రేతి. అథ తత్ర చితాయామస్యా ద్రౌపద్యాః రుదితస్వనైః రోదనధ్వనిభిర్జవాదాకారితః. ఆహూతో మారుతిర్భీమః సఖ్యైర్యూరోర్వాస్సంబంధినో వాయోరతివేగజనితస్య బలాదీనల్లభైర్యైరత్యల్పం ప్రాప్యైః దుర్లభైరితి యావత్.

స్వనైరథజవాదాకారితో మారుతిస్సక్థ్యోర్వాయుబలాదలాత మహసా
మీషత్ప్రభోన్మీలనైః, ధ్వాంతేగారుడభిత్తిభంగిపిశునేఽప్యోఘం ద్విష
షాంధావితుంజ్యేష్ఠస్యాధ్వని దివ్యదృష్టిమకరోద్దోర్దర్పసిద్ధాంజనైః.
౭౮.ప. నిపాతితాంస్త్వేన నిరీక్ష్యతత్ర సూతాంస్సవీరస్సుమనాయతేస్మ,
ఉత్పాతముద్రాం బ్రువతా స్వపిత్రా తాలానివారణ్యతలేవిరుగ్ణాన్. ౭౯.
ప. గంధర్వభీరుషు జనేష్వితరేషుతత్ర విష్వక్పలాయనపరేషువిముక్త
బంధా, కృష్ణాచ కీచకరిపుశ్చకృతప్రశంసావన్యోన్యమభ్యగమతాం నగ

అలాతస్య హస్తధృతాంగారకాష్ఠస్య మహసాం తేజసాం మీలనైః కాంతిభిరుపల
క్షితః. ఊరువేగజనితవాయుబలజాజ్వల్యమానాలాతతేజోవిశిష్టస్సన్నితియావత్ - ద్వి
షాముపకీచకానామోఘం గణం గారుడభిత్తేర్మరకతకుడ్యస్య భంగిః రీతిః తస్యాః పిశునే
సూచకే తద్వదతినిబిడే శ్యామే చేత్యర్థః. ధ్వాన్తేఽన్ధకారేఽపి జ్యేష్ఠస్య కీచకస్యా
ధ్వని మరణరూపే ధావితుం వేగాద్గన్తుం దోర్దర్పైర్బాహుబలైరేవ సిద్ధాఞ్జనైః దివ్యే
అప్రతిహతే దృష్టీ లోచనే యస్య తథోక్తమకరోత్ - కీచకమివ తదనుజానపి
సర్వానవధీదిత్యర్థః. రూపకోపమాసంసృష్టిః. అత్ర 'సక్థ్యోర్వాయుబలాదలాతమ
హసా సంధుక్షితానుక్షణ'మితిపాఠః. వాయుబలాదనుక్షణం ప్రతిక్షణం సంధుక్షితా
ప్రజ్వలతా అలాతమహసా ఉపలక్షిత ఇతి పూర్వస్మాదనతిరిక్తార్థకస్సుగమః. యథా
శ్రుతపాఠస్తు బహుషు మూలపుస్తకేషు దృష్టత్వాత్ క్లిష్టత్వదోషదుష్టత్వేఽపి వ్యా
ఖ్యాతఇతి ధ్యేయం - శార్దూలవిక్రీడితం. ౭౮. నిపాతితానితి. స వీరో భీమస్స్వే
నాత్మనా తత్ర శ్మశానే నిపాతితానత ఏవోత్పాతస్య దుర్నిమిత్తస్య ముద్రాం చిహ్నం
బ్రువతా సూచయతా స్వపిత్రా వాయునారణ్యతలే విరుగ్ణాన్ ఉత్పాట్య పాతితాన్
తాలాన్ తాలవృక్షానివ స్థితాన్ సూతానుపకీచకాన్నిరీక్ష్య సుమనాయతే స్మ - సం
తుష్టచిత్తోఽభూదిత్యర్థః. శత్రుశేషనిశ్శేషీకరణాదితి భావః. అత్ర నిపాతితోపకీచకవిలో
కనస్య విశేషణగత్యా సంతుష్టచిత్తత్వహేతుత్వాత్పదార్థహేతుకం కావ్యలింగం
తాలానివేత్యుత్ప్రేక్షయా సంసృష్టమ్. ౭౯. గంధర్వేతి. తత్ర శ్మశానే గంధర్వాత్ -
భీమాత్ భీరుష్వత ఏవేతరేషు జనేషు విష్వగభితః పలాయనపరేషు సత్సు విముక్తో
భీమేన మోచితో బంధః ఉపకీచకకృతః యస్యాస్సా కృష్ణా ద్రౌపదీ - కీచకరిపుర్భీ
మశ్చ తౌ ద్వావన్యోన్యం కృతా ప్రశంసా స్తుతిః భవానేవ వీరః. భవత్యేవ వీరప
త్నీత్యాదిర్యాభ్యాం తథోక్తౌ సంతౌ పునర్నగరం విరాటపురం ప్రత్యభ్యగమతాం -
అగతవన్తౌ - గమేరభిపూర్వాత్కర్తరి లుఙ్ - అత్ర గన్ధర్వభయస్య విశేషణగత్యా

రం పునస్తౌ. ౯౬. గ. తతః క్షణేనైవ సంధ్యారుణిమకరంబితేనాంబరమణిబింబేన పరిచుంబ్యమానే శంబాయుధహరిదంగణే పరితో రుధిరవీచీముచా పిశితపిండేన కృతానుషంగం రంగం విడంబయతి సతి శుచా నిరస్తమౌళిభిర్నిగళితవాగ్భిర్నిష్పందతనుభిర్నిఖిలైరపి పౌరైర్నృపతినిలయద్వారం నిబిడితమభూత్. ౯౭. వ. వధ్వస్తదా మండలశో నివిష్టా రుంధద్భిరాశాగురుదుర్విలాపైః, మహత్సు దుఃఖేషు విజృంభితేషు మాలిన్యుపాలంభనమస్పృశద్భిః. ౯౮. వ. తస్మిన్దినే సన్నిధిమాగతా సా కృష్ణా భృశం కేకయరాజపుత్ర్యాః, మషీశలాకార్పణయా వినాపి మందేతరామశ్రుకణైరకార్షీత్. ౯౯. వ. తావద్యుధిష్ఠిరముఖా అపి

జనానాం పలాయనహేతుత్వాత్కావ్యలింగభేదః. ౯౬. తత ఇతి. తతో ద్రౌపదీభీమయోః పురప్రవేశనానంతరం క్షణాదేవ సన్ధ్యాయాః ప్రాతఃకాలికాయాస్సంబంధినా అరుణిమ్నా అరుణకాన్త్యా కరమ్బితేన వ్యాప్తేనామ్బరమణేస్సూర్యస్య బిమ్బేన పరిచుమ్బ్యమానే సంయుజ్యమానే అతఏవ శమ్బాయుధస్యేంద్రస్య హరిదంగణే దిక్ప్రదేశే పరితో రుధిరస్య వీచీర్ముఞ్చతీతి తన్ముచా పిశితపిండేన కీచకమాంసముద్గేన కృతోఽనుషంగస్సంబంధో యస్మింస్తథోక్తం రఙ్గం నర్తనమండపం విడమ్బయతి-అనుకుర్వతి సతి-శుచా దుఃఖేన నిరస్తో మౌళిరుష్ణీషాదిశిరోభూషణం యైస్తైః నిర్గళితాస్త్యక్తాః వాచో యైస్తైః వాచంయమైః నిష్పన్దా నిశ్చలా తనుర్యేషాం తైః నిఖిలైరపి పౌరైః నృపతేర్విరాటస్య నిలయస్య గృహస్య ద్వారం నిబిడితం సాన్ద్రితమభూత్. పౌరాస్సర్వే నృపమాశ్వాసయితుమాజగ్మురిత్యర్థః. ౯౭. వధ్వ ఇతి. తదా వధ్వః పౌరస్త్రియః, మండలశో వలయాకారేణ నివిష్టాః సత్యః మహత్సు దుర్భరేషు దుఃఖేషు విజృమ్భితేషు సత్స్వపి-మాలిన్యాః ద్రౌపద్యాః ఉపాలమ్భనం నిందామస్పృశద్భిర్గంధర్వభయాదితి భావః. ఆశారున్ధద్భిః దిగన్తవ్యాపిభిర్విలాపైః పరిదేవనైరుపలక్షితా రురుదుః. అత్రోపాలమ్భనహేతోః కీచకవధస్య సత్త్వేఽపి తదనుదయవర్ణనాద్విశేషోక్తిరలంకారః. ౯౮. తస్మిన్నితి. తస్మిన్దినే కీచకవధదివసే సన్నిధిం ప్రత్యాగతా - సా కీచకఘాతయితృత్వేన ప్రసిద్ధా కృష్ణా కేకయరాజపుత్ర్యాస్సుదేష్ణాయాః భృశం నేత్రం మషీశలాకాయా అంజనకాష్ఠస్యార్పణయా వినాపి విన్యసనం వినైవ అశ్రుకణైర్బాష్పబిన్దుభిర్మందేతరామనల్పం తత్పూర్ణాఘూర్ణిత యావత్. అకార్షీత్ చక్రే. ఇయమేవ మద్భ్రాతౄణాం మృత్యురితి తయా బాష్పాయితమిత్యర్థః. అత్రాశ్రుకారణమఞ్జనశలాకావిన్యసనం వినాపి తదుదయవర్ణనాద్విభావనాలంకారః. ౯౯. తావదితి. తావత్తావతా

వాతజాత వ్యాఘూర్ణిత కీచకకులాకుల కోటిభాగం, నిర్యత్ప్రియానయన వారిఝరీపరీతం సంకేతశైల మధిరుహ్య నిశశ్వసుస్తే. ౧౦౦. ప. తదను విదితవార్తో ధార్తరాష్ట్ర శ్చరేభ్య శ్శుభగుణచరితేభ్య స్సూతజానాం శతస్య, వసతిమరిజనానాం మాత్స్యభూపాలపుర్యాం హృదయముకుర లగ్నై ర్హేతుభి ర్నిశ్చికాయ. ౧౦౧. ప. అన్యేద్యురంగేశ్వరసౌబలిభ్యా మాస్థాయ గోష్ఠీమధిపః కురూణాం, భీష్మాదిమాన్బంధుజనా న్విలోక్య గంభీరమేవం గిర మాబభాషే. ౧౦౨. గ. భోభో విదితం కిం

కాలేన యుధిష్ఠిరో ముఖమాదిర్యేషాం తే పాండవా అపి వాతజాతేన భీమేనైవ వాయుసమూహేన వ్యాఘూర్ణితానాం నిహతానాం కమ్పితానాం చ కీచకానాం సూతజానామేవ వేణువిశేషాణామితి పూర్వవచ్ఛ్లిష్టరూపకం. కులేన బృందేన ఆకులః సంకులః కోటిభాగోఽగ్రదేశో యస్య తం నిర్యన్త్యా ప్రియానయనవారిణా ద్రౌపదీబాష్పేణైవ ఝర్యాః ప్రస్రవణేన పరీతం వ్యాప్తం సంకేతం అజ్ఞాతవాససంవత్సరశపథమేవ శైలమధిరుహ్య ప్రతిజ్ఞాం నిస్తీర్య నిశశ్వసుః నిశ్వసితవంతః కృచ్ఛ్రాదుత్తీర్ణా విశ్రమ్య దీర్ఘం నిశ్వసన్తీతి ప్రసిద్ధం-సమస్తవస్తుసావయవరూపకం - యత్తు 'సంకేతో నృత్తమండప'ఇతి నృసింహః. తదబోధాద్విశేషణద్వయాసాఙ్గత్యాపత్తేః. ౧౦౦. తదన్వితి. తదను పాండవానామజ్ఞాతవాసప్రతిజ్ఞానిస్తరణానంతరం ధార్తరాష్ట్రః దుర్యోధనః. శుభాగుణాః గూఢసంచరణేంగితజ్ఞానాదయః చరితాని యథార్థవక్తృత్వాదీని చ యేషాం తేభ్యశ్చరేభ్యశ్చారేభ్యస్సూతజాతానాం శతస్య సంబంధినీ విదితా వార్తా వధవృత్తాన్తో యేన తథోక్తస్సన్ హృదయం మనఏవ ముకురం దర్పణం తస్మిన్ లగ్నైః సంక్రాంతైస్సంశ్లిష్టైరితి యావత్. హేతుభిర్వక్ష్యమాణైః కీచకకామనీయసౌందర్య తద్వధాదిభిః మత్స్యభూపాలపుర్యాం విరాటనగర్యామరిజనానాం పాండవానాం వసతిం నివాసం నిశ్చికాయ నిశ్చితవాన్. చినోతేః కర్తరిలిట్ - విభాషాచేరిత్యభ్యాసాత్పరస్య కుత్వం. అత్ర శుభగుణచరితేభ్య ఇతి విశేషణస్య తాత్కాలికతదుక్తీనాం యాథార్థ్యాభిప్రాయగర్భత్వాత్పరికరస్య హేతుభిః పాండవస్థిత్యనుమానస్య ద్వయోరంగాంగిభావేన సంకరః. మాలినీ. ౧౦౧. అన్యేద్యురితి. అన్యేద్యుః పరస్మిన్ దినే కురూణామధిపః దుర్యోధనః అఙ్గేశ్వరసౌబలాభ్యాం కర్ణశకునిభ్యాం సహ గోష్ఠీమాస్థానమాస్థాయ ప్రాప్య భీష్మః ఆదిమః అగ్రగః యేషాం తాన్ బంధుజనాన్విలోక్య ఏవం వక్ష్యమాణప్రకారేణ గిరం వాక్యం గమ్భీరముచ్చైరాబభాషే ఉక్తవాన్. ఇంద్రవజ్రావృత్తం. ౧౦౨. భోభోఇతి. భోభో హే బంధుజనాః. 'అథ సమ్బోధనార్థకాః' 'స్యుః ప్యాట్పాడంగ హే హై భోః' ఇత్య

భవతామపీదం, సంప్రతి ఖలుమాత్స్యపురే కామపికామినీం కామయమానః కీచకో నిశి తస్యాః పతిభిరదృశ్యైః పంచభిర్గంధర్వైరనురహసి స్వసంఖ్యాపదాభిధేయమనీయత. ౧౦౩. గ. తస్యై పునరపి ద్రుహ్యాంతస్తదను తదనుజా అపి తథైవేతి కాచిదియం కింవదంతీ కర్ణాత్కర్ణమధిరోహతి ౧౦౪. ఏవం చేదసంశయం సా చతుష్పథమంటపస్తంభసాలభంజికేవ సర్వకరపరామర్శభాజనం పాంచాలదుహితా హి. ౧౦౫. గ. తే పునరజ్ఞాతవాసినః పరేతపతిపవమానపాకశాసనాశ్వినాం పారస్త్రైణేయాస్తస్యాః పతివిడంబకాః ౧౦౬. గ. తేష్వపి ద్వితీయేనైవ బాహుశాలినాం వధూద్రుహాం నిహంత్రా భవితవ్యం. ౧౦౭. గ.

మరః. ఇదం వక్ష్యమాణం పాణ్డవవృత్తాన్తం భవతాం విదితం యుష్మాభిర్జ్ఞాతం కిమితి పరిప్రశ్నే - సంప్రతిఖలు మాత్స్యపురే కీచకో విరాటస్యాలః కామప్యనభిజ్ఞాతనామగోత్రాం కామినీం కామయమానస్సన్నదృశ్యైర్దుర్జ్ఞేయైస్తస్యాః కీచకకామితకామిన్యాః పతిభిః పఞ్చభిర్గంధర్వైర్నిశి రాత్రౌ అనురహసి ఏకాంతే స్వసంఖ్యాయాః పఞ్చత్వస్య పదం వాచకం పఞ్చత్వశబ్దః తస్యాభిధేయం వాచ్యం మరణమితియావత్ - అనీయత ప్రాపితః. నయతేః కర్మణిలఙ్ -పునరపి హా తేఽపి కీచకఇత్యర్థః. ౧౦౩. తస్యై కామిన్యై ద్రుహ్యంతః చితాపాతనరూపం ద్రోహం కుర్వన్తస్తస్య కీచకస్యానుజా అపి తథైవ తత్పతిభిః పఞ్చతామనీయంతేత్యర్థః. ఇత్యుక్తప్రకారా ఇయం కాచిదేకా కింవదన్తి జనవాదః కర్ణాదేకస్య శ్రోత్రాత్ కర్ణమన్యస్య శ్రోత్రమధిరోహతి ప్రాప్నోతి. ౧౦౪. ఏవం చేదుక్తవృత్తాంతస్స్యాద్యదిత్యర్థః. సా కీచకకామితకామినీ చతుష్పథే చతుర్మార్గమేళనదేశే యో మండపస్తస్య స్తమ్భే సాలభంజికా కృత్రిమపుత్రికేవ సర్వేషాం జనానాం కరేణ పరామర్శస్య స్పర్శనస్య భాజనం పాత్రం పాఞ్చాలదుహితా ద్రౌపదీ భవతి - అసంశయం. ౧౦౫. తస్యాః కామిన్యాః పతివిడమ్బకాః భర్తారఇతి ప్రవాదభాజస్తే పునర్గంధర్వాస్తు అజ్ఞాతః వాసః యేషామస్తీత్యజ్ఞాతవాసినః పరేతపతేర్యమస్య పవమానస్య వాయోః పాకశాసనస్యేంద్రస్య అశ్వినోరాశ్వినేయయోశ్చ పఞ్చానాం పరస్త్రియాః కుంత్యామాద్ర్యాశ్చ పుత్రాః పారస్త్రైణేయాః యుధిష్ఠిరభీమార్జుననకులసహదేవాః. కల్యాణ్యాదిత్వాడ్ఢకినఙాగమః. అనుశతికాదిత్వాదుభయపదవృద్ధిః. భవంతి అసంశయం. ౧౦౬. తేష్వపి బాహుబలశాలినా ద్వితీయేన భీమేనైవ వధ్వై ద్రుహ్యంతీతి ద్రుహాం కీచకానాం నిహన్త్రా మారకేణ భవితవ్యం అసంశయం, ౧౦౭, అమీషాం పాండవానాం దౌశ్శీల్యం దుఃస్వభావస్సర్వత్ర స్వదేశే

అహో సర్వత్ర విశ్రుంఖలతామీషాం దౌశ్శీల్యం. ౧౦౮. తథాహి. వ. దేశే జరాసంధముఖైర్వ్యరుంధన్వనేఽపి కిమ్మీర హిడింబముఖైర్యైః, గూఢే నివాసేఽపిచ సూతపుత్రైః క్వను స్థితాస్తే కలహం వినాన్యైః. ౧౦౯. గ. తత్రైవ స్థిత్వా వేషాంతరకంచుకితై రకించనై రేతైర్వంచితః ఖలు వృద్ధో విరాట ఇత్యభిధాయ సుయోధనో రాధేయేన సహ కృతహస్తతాళో వల్గద్భుజశిఖర ముచ్చైర్జహాస. ౧౧౦. తతః. వ. సంక్షోభే నగరస్య మత్స్యనృపతేర్యోద్ధుం స్వయం నిర్గతాన్దృష్ట్వా తానవకీర్ణినో వితనుమో గచ్ఛాధునా త్వం పురః, ఇత్యుక్తః కురుభూభుజా సదసి గా హర్తుం త్రిగర్తేశ్వర స్తస్యైవాప పురీం దినాపధిరివార్యమ్ణః

పరదేశేచ విశృంఖలం నిష్ప్రతిబంధకం-అహో ఇత్యాశ్చర్యే. ౧౦౮. తథాహీత్యుత్తరేణాన్వయః. దేశఇతి. తేపాండవాః దేశే స్వస్థానే స్థితాస్సంతః జరాసంధో ముఖమాది ర్యేషాం తైరాజభిస్సహ వ్యరుంధన్ విరోధం చక్రుః. రుధేః కర్తరి లఙ్-వనేస్థితాస్సంతోఽపి కిమ్మీరహిడిమ్బముఖైర్యైస్సహ వ్యరుంధన్ కింబహునా గూఢే నివాసే అజ్ఞాతవాసేఽపిచ స్థితాస్సంతస్సూతపుత్రైః కీచకైస్సహ వ్యరుంధన్ అతః అన్యైస్సహ కలహం వినా క్వను కుత్రవా స్థితాః నకుత్రాపీత్యర్థః. అత్ర సర్వత్ర కలహసహభావం ప్రతి వాక్యార్థత్రయస్య హేతుత్వాదనేకవాక్యార్థహేతుకం కావ్యలింగమ్. ౧౦౯. అత్రేతి. వేషాంతరమన్యోవేషస్సన్యాసాదిః కఞ్చుకమాచ్ఛాదకం యేషాం తైరతఏవ పంచభిరేతైరకించనైర్దరిద్రైః పాండవైరత్రాస్మిన్నేవ మత్స్యనగరే స్థిత్వా వృద్ధః మందప్రజ్ఞ ఇతి యావత్. అతఏవ వంచితః. ఖలు రామన్త్రణే-ఇత్యభిధాయ ఏవముక్త్వా సుయోధనో రాధేయేన కర్ణేన సహ కృతహస్తతాళస్సన్ వల్గతీ ఉన్నమతీ భుజయోశ్శిఖరే అగ్రభాగౌ యస్మింస్తథా ఉచ్చైస్తారం జహాస - హసితవాన్. అత్ర వృద్ధభావస్య విశేషణగత్యా వంచనహేతుత్వాత్కావ్యలింగభేదః. ౧౧౦. తత ఇత్యుత్తరేణాన్వయః సంక్షోభ ఇతి. తతః పాండవాః విరాటపురే గూఢం వసంతీతి హేతోః మత్స్యనృపతేర్నగరస్య విరాటపురస్య సంక్షోభేసతి - అస్మాభిరితిశేషః. స్వయం యోద్ధుం నిర్గతాన్ మహాతామాశ్రయరక్షాపరతంత్రత్వాదితిభావః. తాన్ పాండవాన్ దృష్ట్వా అవకీర్ణినో భగ్నాజ్ఞాతవాసవ్రతాన్ వితనుమః కుర్మః కించ అధునా హే సుశర్మన్ త్వం పురః పూర్వంగచ్ఛ గవాహరణాయేతిభావః. ఇత్యుక్తప్రకారం కురుభూభుజా దుర్యోధనేన సదసి సభాయాముక్తస్త్రిగర్తోనామ దేశవిశేషః తస్యేశ్వరస్సుశర్మా తస్య విరాటస్య గాః ధేనూః హర్తుం తస్యైవ పురీం

ప్రతీచీం దిశం. ౧౧౧. గ. తత్ర క్వచిదరుణతయా నిమగ్నజమదగ్ని కుమారోష్ణనిశ్వాసవేగవిలులితవీచీప్రపంచమివ స్యమంతపంచకం క్వచి న్నీలతయామదకండూల వేతండశుండాదండవిధూనితవిటపమాలమివ తమాలకాననం, క్వచిద్ధవళతయా మందరగిరిమథనపరిక్షుభితఫేనకూట మివ క్షీరోదమధ్యమున్నమితలాంగూలముద్గమితహుంకార ముల్లలిత ధూళీకముద్దామఘంటారవం గోధనం దక్షిణేన పురం వ్యగ్రతరసైన్యేన తేన కాల్యమానం నిశమ్య సేనాకుంభికులగంభీరబృంహితారంభైర్మంది రాగ్రసింహప్రతిచ్ఛందబృందముఖకందరమౌన నియమం విభిందన్నను కూలపవమానపురో నాటితపల్లైర్వైరిభటజీవితాహరణాయ వైవస్వత

పురాటపురం అర్యమ్ణస్సూర్యస్య సంబంధీ దినావధిస్సాయంకాలికగతిరిత్యర్థః. ప్రతీచీం దిశమివ ఆప ప్రాప్తవాన్. సుశర్మా తత్పురం సూర్యోఽస్తంచావాపేత్యర్థః. ఆచ్ఛోక్తేః కర్తరిలిట్ - అత్ర సుశర్మదినావధ్యోః ప్రాప్త్యాసామ్యేశ్యస్య గమ్యత్వాత్తు ల్యయోగితాభేదః. శార్దూలవిక్రీడితమ్. ౧౧౧. తత్రేతి. తత్ర సాయంకాలే క్వచిదే కత్ర అరుణతయా అరుణవర్ణత్వేన నిమగ్నస్య జమదగ్నికుమారస్య పరశురామస్య ఉష్ణానాం క్షత్రియేషు కోపాదితి భావః. నిశ్వాసానాం వేగేన విలులితాః ప్రవృద్ధాః చలితాః వీచీప్రపంచాః తరంగపరంపరాః యస్మిం స్తథోక్తం. స్యమంతపంచకం కురుక్షేత్రే పరశురామనిహతక్షత్రియరుధిరమయహ్రదపంచకమివ స్థితం. క్వచిన్నీల తయా మదేన కండూలానాం దర్పవతాం వేతండానాం గజానాం శుండాభిర్విధూనితాః కమ్పితాః విటపమాలాశ్శాఖాపఙ్క్తయో యస్మిం స్తథోక్తం - తమాలకాననం తాపిం ఛవనమివ స్థితం. క్వచిద్ధవళతయా మందరేణ గిరిణా మథనాత్ విక్షోభితాన్యుత్థాపి తాని ఫేనానాం కూటాని రాశయో యస్మిం స్తథోక్తం. క్షీరోదస్య కలశాబ్ధేర్మధ్యమివ స్థితం ఉన్నమితాని లాఙ్గూలాని యేన తత్. ఉద్గమితాః ఉత్పాదితాః హుంకారాః యేన తత్. ఉల్లలితా ఉత్క్షిప్తా ధూళిర్యేన తత్కం. ఉద్దామాస్తారాః ఘంటానాం గ్రైవేయాణాం రవా యస్మింస్తత్. గావివ ధనం దక్షిణేన పురం పురస్య దక్షిణ భాగే వ్యగ్రతరం గ్రహణేఽతిప్రవణం సైన్యం యస్య తేన సుశర్మణా త్రిగర్తేశ్వ రేణ కాల్యమానం నోద్యమానం నిశమ్య శ్రుత్వా సేనాయాం కుంభికులస్య గజ బృందస్య గంభీర బృంహితానాం గర్జితానా మారంభైరుపక్రమైర్మందిరాగ్రేషు సౌధశిఖరేషు సింహప్రతిచ్ఛందానాం కృత్రిమసింహానాం బృందస్య ముఖాని కంద రాణీవ తేషాం మౌననియమం విభిందన్ ప్రతిధ్వనయన్నిత్యర్థః. అనుకూలైః పవమా నైర్వాయుభిః పురోఽగ్రే నాటితాః కటాః యేషు తైరతఏవ వైరిభటానాం శత్రు

మివాహ్వాయద్భిః కేతుదండైః పరిమోటితగగన తటినీతటవిటపివాటో విరాటోఽపి రణప్రయాణారంభమాటీకత. ౧౧౨. ప. సంఖ్యాయ యానేషు సమారురుక్షా కేళిస్స్పృశాం కీచక బాంధవానాం, అశ్వప్రసంగేఽప్యభిధీయమానో గంధర్వశబ్దో గరళాయతే స్మ. ౧౧౩. ప. సభ్యైశ్చ సూదైశ్చ తురంగిభిశ్చ గోపైశ్చ విజ్ఞాపితవీర్యభూమ్నః, దంతానివేంద్రద్విరదస్య పార్థాన్ధీరః పురోధాయ రురోధ శత్రుం. ౧౧౪. ప. తృణకల్పమపి త్రిగర్తభూపం తముపేక్ష్యైవ తదా గవాం కులాని, సహ

రోధానాం జీవితస్యాహరణాయ ఆహర్తుమితి 'తుమర్థాచ్చ భావవచనాది'త్యపాదానత్వం - వైవస్వతం యమమాహ్వాయద్భిరివ స్థితైః కేతుదండైర్ధ్వజైః పరిమోటితః భిన్నః గగనతటిన్యాః ఆకాశగఙ్గాయాః తటయోర్విటపినాం వృక్షాణాం వాటస్సమూహో యేన తథోక్తః. విరాటోఽపి రణప్రయాణస్యారంభం సన్నాహమాటీకత ఆచరితవాన్. ఉత్ప్రేక్షాతిశయోక్తిసంసృష్టిః. ౧౧౨. సంఖ్యాయేతి. సంఖ్యాయ యుద్ధంకర్తుమితి 'క్రియార్థే'త్యాదినా చతుర్థీ-యానేషు వాహనేషు గజాదిషు సమారోఢుమిచ్ఛా సమారురుక్షా సైవ కేళిః క్రీడా తాం స్పృశంతీతి తథోక్తానాం కీచకబాంధవానాం సూతాత్మజసంబంధినాం వీరాణాం అశ్వానాం ప్రసంగే ఆరోహణప్రస్తావేఽపి కిముత మాలినీప్రస్తావఇత్యపి శబ్దార్థః. అభిధీయమానః గంధర్వఇతి శబ్దః అశ్వస్యాపి వాచకం పదం గరళాయతేస్మ కాలకూటతుల్యోఽభూదిత్యర్థః. క్యఙ స్తాత్కర్తరిస్మయోగేలట్ - 'వాజివాహార్వగంధర్వా' ఇత్యశ్వపర్యాయత్వేన ప్రసిద్ధోఽపి హృదయశల్యాయమానాన్మాలినీపతీనేవ సత్వరముపస్థాపయన్ గంధర్వశబ్దస్తేషాం గరళప్రాయోఽభూదిత్యభిప్రాయః. ఉపమార్థాపత్త్యోస్సంసృష్టిః - ఇంద్రవజ్రావృత్తమ్. ౧౧౩. సభ్యైరితి. సభ్యైః విరాటస్సభ్యైస్సభాయాం సాధుభిశ్చ సూదైః పాచకైశ్చ - తురంగిభిః అశ్వారోహైశ్చ గోపైః గోపాలకైశ్చ - విజ్ఞాపితః క్రమేణ నివేదితః వీర్యభూమా శౌర్యాతిశయః యేషాం తాన్. తేషామేవ ప్రత్యేకం తైరాసంవత్సరం పరిచితత్వాదితిభావః. పార్థాన్యుధిష్ఠిరభీమనకులసహదేవాన్ ఇంద్రద్విరదః ఐరావతః దన్తాన్ చతురఇవ పురోధాయాగ్రేకృత్వా శత్రుం సుశర్మాణం రురోధ రుద్ధవాన్. ౧౧౪. తృణేతి. తదా సుశర్మణో నిరోధసమయే గవాంకులాని సహదేవస్య స్వపాలకస్య విలోకమాత్రేణ దర్శనేనైవ యో హర్షః తస్మాద్ధేతోస్తృణకల్పం స్వగ్రాసతృణతుల్యమపి తం త్రిగర్తభూపం సుశర్మాణం తృణకల్పమపి తృణప్రాయం యథా తథైవేత్యపిరత్రైవకారార్థః. ఉపేక్ష్య అనాదృత్యైవ సహసా సత్వరం మాత్స్యస్య విరాటస్య చమ్వాస్సేనాయాః సమీపమాపుః. స్వజీవనాదపి స్వపాలకే ప్రేమా

దేవవిలోకమాత్రహర్షా త్సహసా మాత్స్యచమూసమీపమాపుః. ౧౧౫. ప. మార్వీకుశాంకితకరావథబద్ధపఙ్క్తీ మత్స్యత్రిగర్తవసుధాధిపయోరనీకౌ, ఆధ్మాతశంఖనినదప్రణవప్రణాద మాయోధనాధ్యయనమద్భుతమారభేతాం. ౧౧౬. ప. మత్స్యేంద్రమందిరమహానసభక్ష్యబృందస్వచ్ఛందభక్షణరహస్యవదావదేన, క్ష్వేళారవేణ వలలస్య తదారిపూణాం చిత్తం న కేవలమకంపి దిశో దశాపి. ౧౧౭. ప. ఉదయే సమరస్య సైనికానా ముభయేషామపి ధేనవో వవల్గుః, నిజనామపదాప

ఙ్క్త్యాదితిభావః. ఔపచ్ఛందసికం వృత్తమ్. ౧౧౫. మార్వీతి. అథ మార్వ్యశ్శింజిన్యఏవ కుశాస్తైరఙ్కితాః సంయుక్తాః కరాః యయోస్తౌ బద్ధా పఙ్క్తిః పఙ్క్తిశ్శోఽవస్థానం యాభ్యాంతౌ మత్స్యత్రిగర్తవసుధాధిపయోః విరాటసుశర్మణోః అనీకౌ సైన్యే ఆధ్మాతానాం ముఖవాయుపూరితానాం శంఖానాం నినదః ధ్వనిరేవ ప్రణవప్రణాదః ఓంకారోచ్చారణం యస్మిం స్తథోక్తం. ఆయోధనం యుద్ధమేవ అధ్యయనం వేదపాఠం అద్భుతం యథాతథా - ఆరభేతామారబ్ధవంతౌ - రభతేః కర్తరి లఙ్. 'ప్రణవప్రధానమి'తి పాఠే తాదృశప్రణవః. ప్రధానం ప్రథమపఠనీయం యస్మిం స్తద్యథా తథేతి క్రియావిశేషణం-సమస్తవస్తువర్తి సావయవరూపకం. ౧౧౬. మత్స్యేంద్రేతి. మత్స్యేంద్రస్య విరాటస్య మందిరే యన్మహానసం పాకస్థానం తస్మిన్ భక్ష్యాణాం పంచవిధానాం బృందస్య స్వచ్ఛన్దం యథేచ్ఛం యథాతథా భక్షణస్య రహస్యం మర్మ-తజ్జనితాంతస్సారఇతి యావత్-తస్య వదావదేన వక్త్రా. తత్ర బహ్వాన్నేన భుక్తం కథమన్యథాస్యైవం నాదఇతి తద్భక్షణ స్వాచ్ఛంద్యసూచకేనేతి యావత్. అతఏవానుమానాలంకారః. వలలస్య భీమస్య క్ష్వేళారవేణ సింహనాదేన తదారిపూణాం చిత్తం కేవలం మనఏవ నాకమ్పికమ్పితం కింతు దశాపి దిశః అకమ్పిషత - కమ్పతేః కర్మణిలుఙ్ - అత్ర రిపుహృదయానాం దశదిశాంచకమ్పేనౌపమ్యస్యగమ్యత్వాత్తుల్యయోగితాభేదః. పూర్వోక్తానుమానేన సంసృష్టః. ౧౧౭. ఉదయఇతి. ఉభయేషాం మాత్స్యత్రైగర్తానాం సైనికానాం వీరాణాం. ని. 'సేనాయాం సమవేతా యే సైన్యాస్తే సైనికా అపీ'త్యమరః. సమరస్య యుద్ధస్య ఉదయే ఆవిర్భావే సతి అసిధేనవః ఖడ్గాః. యద్యపి. 'ఛురికాచాసిధేనుకే'తికోశాదసిధేనుపదస్య స్వల్పేఖడ్గవిశేషే ప్రసిద్ధిః. తథాపి యుద్ధప్రకరణేన సామాన్యపరత్వం - యథాత్రైవ పార్థశబ్దస్య అర్జునే ప్రసిద్ధస్య ప్రకరణేన యుధిష్ఠిరాదిపరత్వమితి ధ్యేయం - నిజస్య నామపదస్య అసిధేనురితి సంజ్ఞా శబ్దస్య సంబంధినః అపకార్థస్య

రార్ధవాచ్యం నిఖిలం గ్రాహయితుం చ రక్షితుం చ. ౧౧౮. ప. తావదంబరపథాదభిగంతుస్తామనీకధరణీం శమనస్య, కాసరాదహరధీశతురంగః కాందిశీక ఇవ దూరమయాసీత్. ౧౧౯. ప. పాటలీకృతపయోధరపఙ్క్తిః ప్రాదురాస శనకైరథ సంధ్యా, వాసరస్య రజనేరపి సీమ్నోర్మధ్యభాగకురువిందశిలేవ. ౧౨౦. ప. సంధ్యా బభౌ సా సమరే భటౌఘో బింబం విభింద్యాదితి భీతిభారాత్, వివస్వతా విద్రవతా విసృష్టా దివస్స్థలే దీప్తిరివాగ్నిదేయా. ౧౨౧. ప. నభః పయోధేర్నవ విద్రుమశ్రీః క్రమేణ సంధ్యాక్రశిమానమాప, ఉద్యత్ప్రకోపైరుభయై

ర్ధేనురిత్యుత్తరభాగస్య వాచ్యం - గోకులం నిఖిలం నిశ్శేషం యథాతథా గ్రాహితుం త్రైగర్తైరపహారయితుం రక్షితుం మాత్స్యైః పాలయితుం చేత్యర్థః. పపల్లుః చలంతిస్మ - ఉభయేఽపి ఖడ్గైర్యుయుధ్యస్తేస్మేత్యర్థః. ఔపచ్ఛందసికం. ౧౧౮. అథ దశభిస్సూర్యాస్తమయం వర్ణయతి - తావదితి. తావత్తదానీమేవ - అమ్బరపథాదాకాశమార్గాత్తామనీకధరణీం మాత్స్యత్రైగర్తయుద్ధభూమిం అభిగంతురాగచ్ఛతః శమనస్య యమస్య కాసరాద్వాహనమహిషాత్ కాందిశీకః భయాత్పలాయిత ఇవేత్యుత్ప్రేక్షా. అహరధీశస్య సూర్యస్య తురంగః రథాశ్వః దూరమయాసీత్ గతవాన్. అస్తంగతస్సూర్య ఇత్యర్థః. యాతేః కర్తరిలుఙ్ - అశ్వమహిషయోర్నైసర్గికం వైరమితి ప్రసిద్ధం - స్వాగతా వృత్తం. ౧౧౯. పాటలీకృతేతి. అథ సూర్యాస్తమయానంతరం పాటలీకృతా శ్వేతరక్తీకృతా పయోధరాణాం మేఘానాం పంక్తిః యయాసా. సంధ్యా వాసరస్య అహ్నః రజనేరపి రాత్రేశ్చ ద్వయోస్సంబంధినోః సీమ్నో రవధిపరిచ్ఛేదకదేశయోః మధ్యభాగే కురువిందశిలా పద్మరాగదృషదివేత్యుత్ప్రేక్షా. శనకైః క్రమేణ ప్రాదురాస - ఆవిర్బభూవ. ౧౨౦. సంధ్యేతి. సా ఏవమావిర్భూతా సంధ్యా సమరే యుద్ధే భటానామపరావర్తినాం ఓఘస్సమూహః బిమ్బం మన్మండలం విభింద్యాత్ విపాటయేదిత్యుక్తప్రకారాత్ భీతిభారాత్ భయాతిశయాత్ విద్రవతా పలాయమానేన వివస్వతా సూర్యేణాగ్నయే దేయా రాత్రిదాతవ్యా అతఏవ నభస్స్థలే ఆకాశే విసృష్టా నిహితా దీప్తిః ప్రభేవేత్యుత్ప్రేక్షా - బభౌ. భాతేఃకర్తరిలిట్ - అత్ర సూర్యప్రభాయాః రాత్రావగ్నౌ ప్రవిశనమాగమసిద్ధం. తథాచ శ్రుతిః. 'అగ్నింవా ఆదిత్యస్సాయం ప్రవిశతీ'తి. ౧౨౧. నభ ఇతి. నభసః ఆకాశస్యైవ పయోధేస్సముద్రస్య నవానాం విద్రుమాణాం శ్రీః సంపదితి పరంపరితరూపకం. సన్ధ్యా ఉద్యత్ప్రకోపైరతఏవ ఉభయైరనీకైర్మాత్స్యత్రైగర్తసైన్యైః విభజ్య సమం విభాగం కృత్వా విలోచనాని స్వస్వనేత్రాణి నీతా ప్రాపి

రనీకై ర్విభజ్య నీతేవ విలోచనాని. ౧౨౨. ప. ధ్వజినీజనితం రజోఽంధకారం త్వరితంబాంధవకౌతుకాతిరేకాత్, పరిరబ్ధుమివాంధకారసంఘః పరమార్థో రణచత్వరం జగాహే. ౧౨౩. ప. సంకోచ్య పక్షానేకేషు సంవిశత్స్వపి పత్త్రిషు, విస్తార్య పక్షానపరే విచేరుస్తత్ర పత్త్రిణః. ౧౨౪. ప. శరవర్షభయేన తత్ర యుద్ధే సకలే కంకకులే గతేఽపి దూరం, ప్రమదం దధదేకఏవ కంకః పరిబభ్రామ సభీమపక్షపాతః. ౧౨౫. ప. అన్యోన్యపట్టసవిఘట్టనజైస్స్ఫులింగై రాజిస్థలే రుధిరకర్దమభాజి యోధాః,

తేవేత్యుత్ప్రేక్షా - క్రమేణ క్రశిమానం కృశత్వమాప ఆగాత్-ననాశేత్యర్థః. అత్ర లోచనానాం ప్రకోపాదారుణ్య గుణనిమిత్తా సంధ్యాప్రాపణోత్ప్రేక్షా పూర్వోక్తరూపకేణ సంసృష్టా. ౧౨౨. ధ్వజినీభ్యాం సేనాభ్యాం ఉభాభ్యాం జనితం కరితురగరథపత్తిపదఘట్టనోత్థితం రజఏవ అంధకారం ధ్వాంతం బాంధవేన సాజాత్యకృతేన యః కౌతుకాతిరేకః హార్దాతిశయః తస్మాద్ధేతోః పరిరబ్ధుం ఆలింగితుమివేత్యుత్ప్రేక్షా. పరమార్థః వాస్తవికః అంధకారసంఘః తమోరాశిః రణచత్వరం యుద్ధాంగణం జగాహే ప్రవివేశ-అత్ర రజస్తమసోః 'అంధంకరోతి లోకమి'తి వ్యుత్పత్తిసిద్ధం సాజాత్యకృతబాంధవమితి ధ్యేయం. ఔపచ్ఛందసికం. ౧౨౩. సంకోచ్యేతి. తత్ర అంధకారే ఏకేషు కతిషు చిత్ పత్త్రిషు పక్షిషు పక్షాన్గరుతస్సంకోచ్య ముకుళయిత్వా సంవిశత్సు నిలీయమానేషు సత్స్వపి కులాయేష్వితిభావః. అపరే కతిచిత్పత్త్రిణః పక్షిణః బాణాశ్చ. ని. 'పక్షిణౌ శరపత్త్రిణా'విత్యమరః. పక్షాన్విస్తార్య వికాసయిత్వా తత్రైవ విచేరుః సంచరంతిస్మ-శ్లేషసంకీర్ణో విరోధాభాసః. ౧౨౪. శరేతి. తత్ర యుద్ధే తద్దేశఇత్యర్థః. శరవర్షభయేన బాణసంపాతభయేన సకలే కంకానాం గృధ్రాణాం కులే దూరం దూరదేశం గతేసత్యపి ప్రమదం సంతోషం ప్రకృష్టరణగర్వంచ దధత్ వహన్నేవ ఏకః కంకః గృధ్రః యుధిష్ఠిరశ్చ భీమేన భయఙ్కరేణ పక్షయోః పాతేన గమనేన భీమస్య పక్షపాతేన సహాయకరణేనచ సహితః సభీమపక్షపాతస్సన్ పరితస్సర్వత్ర బభ్రామ సఞ్చచార. అత్రాపి పూర్వవద్విరోధాభాసః. ఔపచ్ఛందసికం. ౧౨౫. అన్యోన్యేతి. యోధాః ఉభయే భటాః అన్యోన్యస్య పట్టసేభ్యః ఖడ్గవిశేషేభ్యః పట్టసానామితివా-విఘట్టేన సంఘర్షేణ విఘట్టనాద్వా భవంతి జాయన్తఇతి భవైః స్ఫులింగైరగ్నికణైః రుపలక్షితాః ఆగామినీషు సమితిషు యుద్ధేషు అధికముపచయం విధాతుం తిమిరం తమఏవ కర్దమం పఙ్కం భజతీతిభాజి ఆజిస్థలే యుద్ధక్షేత్రే ప్రతాపస్య నవం బీజం ఆవపంతః న్యస్యన్త ఇవేత్యుత్ప్రేక్షా. ఆసన్ బభూవుః-అత్ర తిమిరస్య పఙ్కత్వేనరూపణేన ఆజిస్థలస్య

ఆగామినీషు సమితిష్వధికం విధాతుమాసన్ప్రతాపనవబీజమివావపంతః.
౧౨౬. ప. నలినీశబింబపథచారమలబ్ధ్వా నభసి భ్రమత్సు నవవీరసు-రేషు, కరపల్లవౌ పరినిపీడ్య మృగాక్ష్యః కలహాయ నక్తమశపంత సురాణాం. ౧౨౭. ప. రరాజ హైమీరథకేతురాజీరజ్యత్పటారక్తకణైః ప్రకీర్ణైః, ఆకర్ణ్య యుద్ధాద్ద్రుతమర్ధమార్గాద్ద్రష్టుం నివృత్తాచరమేవ సంధ్యా. ౧౨౮. గ. తత్ర తావదరిశరనికృత్తనిజమత్తగజసప్తిరథపత్తికులనవరక్తసిక్తం రణచత్వరమనుభూయ భూయసా రోషేణ సంవర్తసమవర్తిసమమూర్తిర్హృది వినర్తితఘూర్తధార్తరాష్ట్రశాసనవార్త

కేదారత్వరూపణప్రతీతే రేకదేశవర్తిరూపకాలంకారః. ౧౨౬. నలినీతి. నవాః వీరాః అపరావర్త్యమృతభటాఏవ సురాస్తేషు దేవభూయంగతేషు యోధేష్విత్యర్థః. నలినీశస్య సూర్యస్య బింబే పన్థాః బిమ్బపథస్తస్మిన్ చారం గమనమలబ్ధ్వాఅప్రాప్య తదా సూర్యస్యాస్తంగతత్వాదితిభావః. నభసి ఆకాశఏవ భ్రమత్సుసత్సు సురాణాం మృగాక్ష్యః అప్సరసఃకలహాయ రాత్ర్యాసహ వాగ్యుద్ధం కర్తుమితి క్రియార్థేత్యాదినా చతుర్థీ-కరౌ పల్లవావివ తౌ పరినిపీడ్య మిథో మేళయిత్వా నక్తం రాత్రిం అశపంత 'అస్మద్భోగాయ ద్రుహ్యన్తీ కియచ్చిరం విలమ్బస' ఇత్యాది పరుషవాచోఽవదన్నిత్యర్థః. సూర్యమండలగమనానుసారేణ తేషాం స్వర్గప్రాప్త్యా యావన్నక్తం తదసంభవాదితి భావః. అత్ర నవవీరసురాణాం గగనే విలమ్బసంబన్ధేఽపి తత్సమ్బన్ధోక్తిరూపాతిశయోక్తేస్సురాంగనానాం రాత్రిశపనాసమ్బన్ధేఽపి తత్సమ్బన్ధరూపాతిశయోక్తేశ్చ ద్వయోరంగాంగిభావేన సంకరః. సుమఞ్జలీవృత్తం. ౧౨౭. రరాజేతి. అథ ప్రకీర్ణైరుక్షిప్తైః రక్తకణైర్యోధానాం రుధిరబిందుభిః రజ్యన్తః అరుణాయమానాః పటాః పతాకావస్త్రాణి యస్యాస్సా హైమీ కాంచనీ రథేషు కేతూనాం రాజిః పంక్తిః యుద్ధాద్ద్రుతమాకర్ణ్యద్రష్టుమర్ధమార్గాత్ మార్గమధ్యాన్నివృత్తా పునరాగతా చరమాసన్ధ్యా సాయంతనసంధ్యేవేత్యుత్ప్రేక్షా-రరాజ. ౧౨౮. తత్రేతి. తత్ర యుద్ధే తావదితి వాక్యాలంకారే. భిన్నానాం అరీణాం శరైర్నికృత్తానాం నిజానాంచేతి విశేషణద్వయం చతురంగేష్వపియోజ్యం. మత్తానాం గజానాం సప్తీనాం అశ్వానాం రథానాం సర్వత్ర తదారూఢానాం చేత్యపి-పత్తీనాం పదాతీనాంచ యాని కులానితత్సంతతీనాం సంబంధిభిః నవైః రక్తైస్సిక్తం ఆర్ద్రితం రణచత్వరం యుద్ధాంగణమనుభూయ దృష్ట్వా భూయసా మహతా రోషేణ సంవర్తసమవర్తినా ప్రళయకాలాంతకేన సమా మూర్తిశ్శరీరం యస్య తథోక్తః. రోషభీషణాకృతిరిత్యర్థః. హృది మనసి నర్తితాః పునః పునః

స్త్రైగర్తః కైవర్త ఇవ మత్స్యచక్రవర్తినమాహర్తుం ముహూర్తాదుపావర్తత. ౧౨౯. ప. మానినామచరమో౽థ సుశర్మా మధ్యవర్తిన మనీకపయోధేః, సమ్ముఖో ఝడితి బంధమనైషీత్సజ్యయా రిపు మపత్రపయా చ. ౧౩౦. ప. భూపే పరాభవపదే యుధి ధర్మసూనో ర్భ్రూవల్లికంపకలికామవతంసయంత్సః, మఙ్క్ష్వ బలాని రిపవే మరుతః కుమారో మాత్స్యం విముచ్య వితతార దశాం తదీయాం. ౧౩౧. ప. విరాట

స్మర్యమాణా ధూర్తస్య వఞ్చకస్య ధార్తరాష్ట్రస్య దుర్యోధనస్య శాసనవార్తా ఆజ్ఞావాక్యం యేన తథోక్తః. త్రివర్గానాం నామ జనపదానాం రాజా త్రైగర్తః సుశర్మా కైవర్తః మత్స్యగ్రాహీవ మత్స్యచక్రవర్తినం విరాటం మీనశ్రేష్ఠంచ ముహూర్తాదల్పకాలాత్ ఆహర్తుం గృహీతుం ఉపావర్తత-సమీపమాగతవాన్. శ్లిష్టాశ్లిష్టవిశేషణోపమాద్వయస్య వృత్త్యనుప్రాసస్యచైకవాచకానుప్రవేశసంకరః. ౧౨౯. మానినామితి. అథ విరాట సమీపాగమనానంతరం మానినాం ప్రశస్తమానానాం అచరమః ప్రథమః సః సుశర్మా సంముఖః విరాటాభిముఖస్సన్ అనీకస్య సైన్యస్యైవ పయోధేర్మధ్యవర్తినం రిపుం విరాటం జ్యయా ధనుర్గుణేన ఝడితి సత్వరం బంధం అనైషీత్ ప్రాపయామాస. ఝడితి తత్క్షణమేవ అపత్రపయా లజ్జయాచ బంధం అనైషీత్-అతిలజ్జితం చక్రే. మానభంగాదితిభావః. నయతేర్ద్వికర్మకాత్ కర్తరిలుఙ్. అత్ర ధనుర్గుణబంధనవ్యాపారేణైవ ఏకేన లజ్జాబంధనస్యాప్యన్యస్యోత్పత్తివర్ణనాద్విశేషాలంకారభేదః. స్వాగతావృత్తం. ౧౩౦. భూపఇతి. భూపే విరాటే యుధి యుద్ధే పరాభవస్య పదే స్థానే అవమానితేసతీతి యావత్. ధర్మసూనోర్యుధిష్ఠిరస్య భ్రూరేవ వల్లీతస్యాః కంపః ఆజ్ఞాసూచక ఏవ కలికా కోరకస్తాం అవతంసయన్ శిరోభూషణీకుర్వన్ తదాజ్ఞాం శిరసావహన్నిత్యర్థః. అతఏవ సః ప్రసిద్ధః మరుతః వాయోః కుమారః భీమః బలాని శత్రుసైన్యాని మఙ్క్షు భఞ్జయన్ సన్ మాత్స్యం విరాటం విమోచ్య బద్ధాన్మోచయిత్వా తస్య విరాటస్యేమాం తదీయాం దశాం బంధనావస్థాం రిపవే సుశర్మణే వితతార దత్తవాన్ - అత్ర భ్రూవల్లికంపే ఆరోప్యమాణాయాః కలికాయాః అవతంసీకరణోపయోగిత్వాత్పరిణామాలంకారః. బంధనకర్తుర్బన్ధనమిత్యనురూపసంఘటనాత్మకసమాలంకారేణ సఙ్కీర్ణః. అత్రేదంచింత్యం - యత్ర ఆరోప్యమాణస్య సాక్షాత్క్రియోపయోగిత్వాభావేన విషయతాదాత్మ్యాపేక్షణం, తత్ర పరిణామ ఇతి 'ప్రసన్నేన దృగబ్జేన వీక్షతే మదిరేక్షణే' త్యుదాహృతం - అత్ర కలికాయాస్సాక్షాదేవావతంసీకరణరూపక్రియోపయోగిత్వేన పరిణామాలఙ్కారత్వకథనే మూలం మృగ్యమితి. ౧౩౧. విరాటేతి. యుద్ధే యుధి

సైన్యేషు సుపత్సు యుద్ధే త్రిగర్తనేతుర్దృఢబంధనాయ, కోదండయుక్తో గుణఏవ తత్ర కర్తా చ జజ్ఞే కరణం చ జజ్ఞే. ౧౩౨. ప. తస్యాం నిశాయాం తు తమఃకదంబకం నిమీలనోన్మీలనయోర్దృశాం యథా, యుద్ధంతయోర్మాత్స్యసుశర్మణో స్తథాసమానరూపం ఫలమేవ సందధౌ. ౧౩౩. ప. విమానితో వాయుభువా విరాటతో విమోచితో ధర్మభువా దయాళునా, తయా రజన్యేవ ససామిశేషయా సమం ధ్వజిన్యా

విరాటసైన్యేషు మిపత్సు స్వయంకర్తుమశక్త్యా తూష్ణీం పశ్యత్సుసత్సు త్రిగర్తనేతుస్సుశర్మణః దృఢం బంధనాయ కోదండేన చాపేన యుక్తస్సహితః కోదండే యుక్తః యోజితశ్చ గుణః భీమఏవ మౌర్వ్యేవేతిచ - కర్తా కారకశ్చ జజ్ఞే అభూత్. కరణం శ్రేష్ఠసాధనంచ జజ్ఞే-భీమో ధనుర్గుణేన సుశర్మాణం బబంధేత్యర్థః. అత్ర కర్తురాఖ్యాతేనాభిహితత్వాత్ప్రథమా - కరణస్య అనభిహితత్వాత్తత్ర తృతీయాచేతి ధ్యేయం. అత్రైకస్యైవ తత్రాపి గుణస్య కర్తృత్వం కరణత్వం చాశ్చర్యమితిభావః. అతఏవ విరోధాభాసః గుణశబ్దశ్లేషభిత్తికాభేదా ధ్యవసాయమూలాతిశయోక్త్యనుప్రాణితఇతి తయోరంగాంగిభావేన సఙ్కరః. ని. 'గుణోఽప్రధానే రూపాదౌ మౌర్వ్యాంసూదే వృకోదర'ఇతి విశ్వః. ౧౩౨. తస్యామితి. తస్యాం నిశాయాం రాత్రౌ తమసః కదమ్బకం బృందందృశాం లోకనేత్రాణాం సంబంధినోః నిమీలనస్య ఉన్మీలనస్యచ ద్వయోరపి సమానరూపం ఏకవిధమేవ ఫలం ఇదమేతదితి వస్తుపరిచ్ఛేదజ్ఞాన శూన్యత్వరూపం. యథా సందధౌ సంఘటయాంచక్రే తథా తస్యాం నిశాయాంయుద్ధమపి మాత్స్యస్య విరాటస్య సుశర్మణశ్చ ద్వయోరపి సమానరూపమేవ ఫలం బంధనరూపం సందధౌ-అత్ర తమోయుద్ధయోః ప్రకృతయోస్సమానఫలసంధాయకత్వేనౌపమ్యస్య గమ్యత్వాత్తుల్యయోగితాభేదః. వృత్తం తు. ఇంద్రవంశావంశస్థమిశ్రితోపజాతిభేదః. 'స్యాదింద్రవంశాతతజైరసంయుతై' రితీంద్రవంశాలక్షణం - వంశస్థలక్షణంతూక్తమ్. ౧౩౩. విమానితఇతి. వాయుభువా భీమేన విమానితః. బద్ధఇతి యావత్. దయాలునా కరుణాశీలేన ధర్మభువా ధర్మరాజేన విరాటతః విరాటాత్ విమోచితః అనుజ్ఞాపితః తదానీం తస్య స్వప్రభుత్వాదితిభావః. సః సుశర్మా సామి అర్ధం శేషః యస్యాస్తయా అర్ధావశిష్టయేత్యర్థః. తయా రజన్యా రాత్ర్యైవ యథాగతం యస్మాదాగతః తం దేశముద్దిశ్యేత్యర్థః. ధ్వజిన్యాసమం సేనయాసహ నిరగాత్ నిర్గతవాన్ - వంశస్థం.

నిరగాద్యథాగతం. ౧౩౪. ప. వ్యాకృత్తశీర్షకరకో విమలాస్థిదంతో రక్తప్రవాలాంశుకధరో రథకేతుదండః, సేనాక్షయాద్ధృతశమస్స్వయమాజిరంగః కంకాదివాహచరమాశ్రమసంప్రదాయం. ౧౩౫. గ. తదను ముహుర్ముహుర్వలలమేవ కేవలమవలోకమానా బలశాసనదిశాయామోజాయమానేన చంద్రమసా ప్రసృతాభిర్మదసహితకరిఘటావిషాణాంకణప్రతిఫలనశతగుణితధవళిమవీచిభి ర్మరీచిభిర్దళితరణవిమర్దశ్రమదుర్దశా విరాటస్య చమూరపి ప్రతినివర్తనసహ్యాప్యమాణగోధన వేగ

---

౧౩౪. వ్యాకృత్తేతి. వ్యాకృత్తం ఛిన్నం శీర్షం శిర ఏవ కరకః కమండలుః యస్య తథోక్తః విమలాః శుభ్రాః అస్థీన్యేవ దంతాః యస్య తథోక్తః. రక్తప్రవాలా ఏవ అంశుకాని కాషాయవస్త్రాణి ధరతీతి తద్ధరః రథకేతురేవ దండః యస్య తథోక్తస్సేనాక్షయాత్ ధృతశ్శమః యుద్ధోపరమ ఏవ అంతరింద్రియనిగ్రహః యేన తథోక్తః. ఆజిరంగః యుద్ధదేశః స్వయమపి కంకాద్యధిష్ఠిరాత్ చరమాశ్రమస్య సన్న్యాసస్య సంప్రదాయమాచారమాప ప్రాప్తవానిత్యుత్ప్రేక్షా - సమస్తవస్తువర్తి సావయవరూపకోజ్జీవితేతి ద్వయోరఙ్గాఙ్గిభావేన సంకరః. ౧౩౫. తదన్వితి. తదను యుద్ధోపరమానంతరం సుశర్మగమనానంతరమితివా-వలలం భీమమేవ కేవలం ముఖ్యం యథాతథా ముహుర్ముహురవలోకమానా పశ్యంతీ విరాటస్య చమూస్సేనాపి బలశాసనస్య ఇంద్రస్య దిశాయాం ప్రాచ్యాం 'ఆపంచైవ హలంతానామి'తి వాగుర్యనుశాసనాదాకారాంతత్వం. ఓజాయమానేన ప్రకాశమానేన ఓజశ్శబ్దస్తద్వత్పరః.చంద్రమసా చంద్రేణ ప్రసృతాభిః ప్రకటితాభిః మదసహితాయాః మదయుక్తాయాః కరిఘటాయాః గజబృందస్య విషాణయోర్దంతయోరఙ్కణేషు ప్రదేశేషు ప్రతిఫలనైః సంక్రమణైః శ్శతగుణితాః శతశబ్దోఽనేకత్వపరః. అన్యథా తత్రత్య గజవిషాణానాం శతత్వేన నిర్ణాయకాభావాద్వావశ్యకపరంపరాసు శతగుణితత్వోక్తౌ హేత్వనుపన్యాసేన నిర్హేతుకత్వదోషాపత్తిరితి ధ్యేయం-తథా చ అనేకధా ఆవృత్తా ఇత్యర్థః. ధవళిమ్నశ్శైత్యస్య వీచయః పరంపరాః యాసాం తాభిః మరీచిభిః కిరణైర్దళితా నిరస్తా రణే విమర్దేన మిథస్సంఘర్షేణ యా దుర్దశా దురవస్థా శ్రమరూపాయస్యాస్తథోక్తా సతీ ప్రతినివర్తనేన సుశర్మావరోధాత్ ప్రత్యాగమనేన హృష్యమాణాత్ సంతుష్యతః గోధనాద్వేగేన గమనత్వరయా ప్రస్నుతానాం క్షరితానాం క్షీరాణాం ధారాపాతైః శీతలితాస్సంజాతశైత్యాః సికతాః యస్యాం తథోక్తాయాం పదవ్యాం మార్గే పక్ష్మణాం నేత్రపుటలోమ్నాం పఙ్క్తిషు నిలీనేన సంలగ్నేన సమరభువి యుద్ధభూమౌ రేణోర్ధూళేర్భారేణ అతిశయేనైవ ఖారేణేతి క్లిష్టరూ

ప్రస్నుతక్షీరధారాపాతశీతలితసికతాయాం పదవ్యాం పక్ష్మపఙ్క్తినిలీనేన సమరభూరేణుభారేణ నయననిమీలనశిల్పే కల్పితబాహుసాహాయ్యకముద్రయా నిద్రయా తాం యామినీం పశ్చార్ధసీమానం ప్రత్యపీపహత్. ౧౩౬.

ఇత్యనంతభట్టస్య కృతౌ శ్రీమతి చంపూభారతే

షష్ఠస్తబకః.

పకం - నయనయోర్నిమీలనశిల్పే ముకుళనవ్యాపారే విషయే కల్పితా బహ్వీ సాహాయ్యకముద్రా సహాయతాకరణం యస్యాస్తయా నిద్రయా ఉపలక్షితాం తాం యామినీం యుద్ధరాత్రిం అపరోఽర్ధః పశ్చార్ధః ఉత్తరభాగః. 'అపరస్యార్ధే పశ్చాద్భావో వక్తవ్య' ఇతి అపరశబ్దస్య పశ్చాదేశః. తస్య సీమానమంతభాగం ప్రత్యపీపహత్ ప్రాపయామాస- తాం రాత్రిం గమయామాసేత్యర్థః. ణిజంతాద్వహతేః కర్తరిలుఙ్. 'చ్లిలుఙి'తిచ్లౌ 'ణిశ్రిద్రుస్రుభ్యః కర్తరిచఙితచ్లేశ్చఙిచఙిచేతిద్విత్వే సన్వల్లఘునిచఙ్పరేఽనగ్లోప' ఇతి సన్వద్భావే 'సన్యత'ఇత్యభ్యాసాకారస్యేత్వే 'దీర్ఘో లఘో'రితి తస్య దీర్ఘే చాపీపహదితి రూపం - అత్ర ముహుర్ముహుర్వలలమేవ పశ్యంతీతి విశేషణస్య విరాటమోచన సుశర్మబన్ధనసామర్థ్యాభిప్రాయగర్భత్వాత్పరికరాలంకారః. 'అలంకారః పరికరస్సాభిప్రాయే విశేషణ'ఇతిలక్షణం - వలలమేవ పశ్యంతీ వలశాసనదిశాయామిత్యత్ర వలేతి వర్ణద్వయస్య అవ్యపేతవ్యపేతాత్మకావృత్తిశ్రయణాచ్ఛేకానుప్రాసః. ద్వయోశ్చ కావ్యప్రకాశికోక్తదిశా ఏకవాచకానుప్రవేశసంకరః. విషాణాం కణేతి శతగుణితేతిచ ణకారస్య త్రివారమావృత్తేర్వృత్త్యనుప్రాసః అస్యచోక్తసంకరేణ సంసృష్టిః. ౧౩౬.

ఇతి శ్రీసదాశివపదారవిందవందనకందళితానందసాంద్రస్య

కురవికులచంద్రస్య రామకవీంద్రస్య కృతౌ

చంపూభారతవ్యాఖ్యానే లాస్యాభిఖ్యానే

షష్ఠః స్తబకః.

స ప్త మః స్త బ కః.

ప. ఆరూఢే ద్యామర్కబింబే పరేద్యుస్సాకం సైన్యైస్సార్వభౌమః కురూణాం, పార్థాదేకాం బిభ్రదాహృత్య గోత్రాం మాత్స్యాదన్యాం తత్పురం హర్తుమాగాత్. ౧. ప. సుదూరమార్గశ్రమవిహ్వలాంగీ సేనా సమస్తా ధృతరాష్ట్రసూనోః, ఆభీరవాటాంతిక ఏవ తస్థౌ సద్యో నిరుద్ధేవ తదాజ్యగంధైః. ౨. గ. తావత్తస్య పాదాతం సర్వాభి

ఆరూఢ ఇతి. పరేద్యుర్దక్షిణగోగ్రహణదివసాత్పరస్మిన్ దివసే అర్కబింబే సూర్యమండలే ద్యామాకాశమారూఢే ఈషద్దూరమాక్రాన్తే సతి కురూణాం సార్వభౌమః దుర్యోధనః పార్థాద్ధర్మరాజాత్ ఏకాం గోత్రాం భువం ఆహృత్య బిభ్రదపి సన్ 'నాష్టస్తాచ్ఛతురి'తినుమ్నిషేధః. మాత్స్యాద్విరాటాదపీత్యపి రుభయత్రాప్యుదాహార్యః. న మమరాధలవం మయి పశ్యసీత్యాదావివ గమ్యమానార్థత్వాదప్రయోగః. అన్యాం గోత్రాం భువం గోసమూహంచ. ని. 'గోత్రా గోనిచయే భూమ్యా' మితి వైజయంతీ. హర్తుం తస్య పురం విరాటస్య పట్టణం ప్రతి సైన్యైశ్చతురంగైః సాకం. ని. 'సాకం సత్రా సమం సహే' త్యమరః. ఆగాత్ ప్రాప్తవాన్. 'ప్రాయో ధనవతామేవ ధనే తృష్ణా గరీయసీ, పశ్య కోటిద్వయాసక్తం లక్షాయ ప్రవణం ధను'రితి ప్రసిద్ధేరితి భావః. అత్ర భూగోబృందయోః శ్లేషభిత్తికాభేదాధ్యవసాయమూలాతిశయోక్త్యాద్యుత్థాపితా ధనవతాం ధనే తృష్ణేతి వస్తునః ప్రతీతేరలంకారేణ వస్తుధ్వనిః. శాలినీవృత్తం. ౧. సుదూర ఇతి. సుదూరేణ మార్గేణ మార్గగమనేనేత్యర్థః. యః శ్రమస్తేన విహ్వలాని శ్రాన్తాని అఙ్గాని యస్యాస్తథోక్తా. అతఏవ సమస్తా ధృతరాష్ట్రసూనోర్దుర్యోధనస్య సేనా ఆభీరవాటస్య గోపపల్ల్యా అంతికే సమీప ఏవ తస్యాః గోపపల్ల్యాస్సంబంధిభి రాజ్యగంధైః ఘృతపరిమళైస్సద్యః ఆగమనక్షణ ఏవ నిరుద్ధేవేత్యుత్ప్రేక్షా - తస్థౌ అతిష్ఠత్ - పరిమళాఘ్రాణస్య శ్రమశామకత్వం ప్రసిద్ధం. ౨. తావదితి. తావత్ - తదానీమేవ పాదాతం పాదచారిబలం వ్రజగృహే గోపపల్ల్యాం గాహంగాహం ప్రవిశ్య ప్రవిశ్య సర్వాభిసారేణ సర్వోద్యోగేన గవాం వ్రజం గోబృందం ప్రకర్షేణ జగృహే

సారేణ గాహంగాహం గవాం వ్రజం ప్రజగృహే. ౩.ప. దండాఘాతే దీయమానేఽపి యోధైర్దుగ్ధం భూయో దోహశేషం వహంత్యః, ఘోషాద్గావో నిస్సరంతి స్మ యత్నాద్గోభ్యో ఘోషో యత్నలేశం వినైవ. ౪.ప. ఇతస్తతస్సంభ్రమమేయుషీణాం గోపాంగనానాం కుచదర్శనేన, నిషాదిపఙ్క్తిర్నిజహస్తిమస్తకే సృణిం విధాతుం శ్లథపాణిరాసీత్. ౫. ప. భీమసేనభిషజా శమితో యో దక్షిణే ఝడితి మత్స్యపురస్య, ఉత్తరే

జగ్రాహ. ౩. దండేతి. యోధైః దుర్యోధనభటైర్దండైర్లగుడైరాఘాతే తాడనే దీయమానే కృతేసత్యపి దోహశ్శేషం అవశిష్టం భూయః బహుళం దుగ్ధం క్షీరం వహంత్యః ఊధస్స్వితిభావః. అతఏవ గావః యత్నాత్ అతికష్టాదిత్యర్థః. ఘోషాత్ గోపపల్ల్యాః నిస్సరంతిస్మ నిర్జగ్ముః. ఘోషః గోపపల్లీతు సంక్షోభజనితహుంభారావస్త్వితిచ. ని. 'ఘోషస్సంకులనిధ్వాన గోపాలాభీరపల్లిష్వి'తివిశ్వః. యత్నలేశం అల్పమపి యత్నంవినైవ నిస్సరంతిస్మ-జాతా ఇత్యర్థః. అత్ర ఘోషాత్ గోనిస్సరణమాంద్యస్య దోహావశిష్టబహుళక్షీరధారణేన సమర్థనాత్పదార్థహేతుకం కావ్యలింగం. ఏవముత్తరవాక్యార్థే యత్నరూపం కారణం వినైవ ఘోషనిస్సరణరూపకార్యవర్ణనాద్విభావనాలంకారః. అయం చ గోకులసంకులారావయోః ఘోషశబ్దశ్లేషభిత్తికాభేదాధ్యవసాయమూలాఽతిశయోక్త్యనుప్రాణితఇతి ద్వయోరనయోరఙ్గాంగిభావేన సంకరః. అస్యచ పూర్వవాక్యార్థకావ్యలింగస్య చ స్ఫుటావగమ్యవైలక్షణ్యాత్సంసృష్టిః. ౪. ఇతస్తతఇతి. ఇతస్తతః పరితస్సంభ్రమం భయేన భ్రమమేయుషీణాం ప్రాప్తానాం గోపాంగనానాం కుచయోర్దర్శనేన హేతునా నిషాదినాం గజయన్తౄణాం పఙ్క్తిః నిజానాం హస్తినాం గజానాం మస్తకే మూర్ధ్ని కుంభద్వయఇతి యావత్ - సృణిమఙ్కుశం విధాతుం శ్లథా నిర్వ్యాపారా పాణీ హస్తౌ యస్యాస్తథోక్తా ఆసీత్ - గజకుంభయోర్ద్విత్వైకవృత్తిత్వపీనత్వాదిలక్షణసంపత్తికృత గోపాంగనాకుచభ్రమాన్నిషాదినః నఖోచితయోరనయోర్నాంకుశః పాత్యఇత్యాలోచ్య తం తత్ర పరిజహ్రురిత్యర్థః. అతఏవ ఉక్తభ్రాంతేర్విశేషణగత్యా అంకుశప్రహారత్యాగహేతుత్వాత్పదార్థహేతుకం కావ్యలింగం భ్రాంతిమదుజ్జీవితమితి తయోరంగాంగిభావేన సంకరః. ౫. భీమేతి. మత్స్యపురస్య దక్షిణదేశే సవ్యేతరపక్షే చ యః కౌరవబాధః గోగ్రహణరూపః భీమసేనేనైవ భిషజా వైద్యేన ఝడితి సత్వరం శమితః వారితః చికిత్సితశ్చ స కౌరవబాధః పక్షవాతః వాయురోగవిశేషఇవ మత్స్యపురస్య ఉత్తరే పార్శ్వేఽపి సవ్యపక్షేఽపి ఉదభవదావిర్బభూవ-ఏకస్మిన్ పక్షే శాంతస్య పక్షవాయోరపరస్మిన్నుదయః ప్రసిద్ధః.

ఽప్యుదభవత్సతు పార్శ్వే పక్షవాత ఇవ కౌరవబాధః. ౬. ప. వృత్తం నివేదయితుమేతదతీవ వేగాదాధావ్య కశ్చిదథ గోపయువా వివిగ్నః, రింఖత్పదాః క్షితిపతేరివ ఘోరసీమ్ని స్వస్యాపి గా విముముచే నృపసూనుగోష్ఠ్యాం. ౭. ప. ఔదాస్యం కిమిదం కుమార కురవో గృహ్ణంతి గాస్తేఽఖిలాస్త్వద్దోష్ణోస్సమయోఽయమాజిషు పరైర్దుష్ప్రాపమాప్తుం యశః, దేవీం కేకయనందనాం కురు మహావీరప్రసూమూర్ధసు ద్రాగారోహ రథం గృహాణ చ ధనుర్గత్వాఽభ్యమిత్రీణతాం. ౮. ప. ఉక్త్వేఽయ

ఉపమాలంకారః - స్వాగతావృత్తం. ౬. వృత్తమితి. అథ ఉత్తరగోగ్రహణానంతరం కశ్చిద్గోపయువా నతు వృద్ధో బాలోవా ద్వయోరపి గతివేగస్యాసంభవాదితి యువేత్యుక్తం - వివిగ్నః అతిదుఃఖితస్సన్ ఏతద్వృత్తం కౌరవైర్గోగ్రహణం నివేదయితుం జ్ఞాపయితుం అతీవ భృశం వేగాత్ ఆధావ్య ధావిత్వా ఘోషసీమ్ని గోకులే రింఖంతి ప్రస్ఖలంతి పదాని పాదన్యాసాశ్శబ్దాశ్చ యాసాం తాః క్షితిపతేర్విరాటస్య గాః ధేనూరివ స్వస్యాఽఽత్మనో గాః వాచోఽపి ధేనూరపీతి చ-నృపసూనోరుత్తరస్య గోష్ఠ్యాం సభాయాం విముముచే త్యక్తవాన్ ఉక్తవాంశ్చేత్యర్థః. అత్ర ప్రకృతానామేవ ధేనూనాం వాచాం చ శ్లేషభిత్తికాలద్వైక్యత్వాగోదీరణద్వికస్ఖలత్వాదన్యాస గద్గదశబ్దకత్వద్వికధర్మాభ్యా మౌపమ్యస్య గమ్యత్వాత్తుల్యయోగితాభేదః. ని. 'స్వర్గేషుపశువాగ్వజ్ర దృగ్ఘ్నేత్రఘృణిభూజలే, లక్ష్యదృష్ట్యోః స్త్రియాం పుంసీ'త్యమరకోశాద్ధేనూనాం వాచాంచ శ్లేషభిత్తికాభేదాధ్యవసాయమూలాతిశయోక్త్యా సహైకవాచకానుప్రవేశేన సంకీర్ణః. ౭. ఔదాస్యమితి. హే కుమార ఉత్తర ఇదమౌదాస్యముదాసీనత్వం ఉపేక్షేతియావత్ - కిం - కుత ఇత్యర్థః. కురవః దుర్యోధనాదయః అఖిలాస్తే తవ గాః ధేనూః గృహ్ణంతి అపహరంతి ఆజిషు యుద్ధేషు పరైరన్యైర్దుష్ప్రాపం దుర్లభం యశ ఆప్తుం లబ్ధుం తవ దోష్ణోరయం సమయః - అవసరః - కేకయనందనాం దేవీం సుథేష్ణాం త్వన్మాతరం మహతీనాం వీరప్రసువాం వీరమాతౄణాం మూర్ధస్వగ్రభాగేషు కురు - సర్వోన్నత్యం ప్రాపయేత్యర్థః. రథం ద్రాక్ సత్వరం ఝటితి - ఆరోహ- ధనుశ్చ గృహాణ అభ్యమిత్రీణతాం శత్రూన్ ప్రతిగమనం ధత్స్వ స్వీకురు - 'యోగచ్ఛత్యలం విద్విషితః ప్రతి సోఽభ్యమిత్రోఽభ్యమిత్రీయోఽప్యభ్యమిత్రీణ ఇత్యపీ'త్యమరః. అభ్యమిత్రాచ్ఛచేతి చకారాదనువర్తమానః ఖప్రత్యయః. అత్రైకస్యైవోత్తరస్య కర్తృకారకస్య స్థాపనాద్యనేకక్రియాన్వయిత్వాత్కారకదీపకం నామాలఙ్కారః. 'క్రమికైకగతానాం తు గుంఫః కారకదీపకం' - ఇతి లక్షణం. ౮. ఉక్త్వేతి. ఇత్థ

మిత్థం పురతో వధూనా ముల్లాసయన్ శ్మశ్రులవా న్నఖాగ్రైః, కించిన్మణిస్తంభవియోజితాంగో గిరం దధేఽన్తఃపురమాత్రధీరః. ౯. ప. తథా భుజం విక్రమయేయమేతం యన్తా యది స్యాదిహ మే యుయుత్సోః, షణ్ఢోఽపి నః కశ్చన పాండవోఽభూదితి త్రసేయుః కురవో యథా తే. ౧౦. ప. ఇదం నిశమ్య స్మితలాఞ్ఛితోష్ఠ్యా సోత్తరా కేశకృతా ప్రణున్నా, బృహన్నలాం సారథికృత్యదక్షాం భ్రాత్రే నివేద్యానయతిస్మ చైనాం. ౧౧. ప. అవాప్య తాం సంసద మాదృతః క్రమాదవా

ముక్తప్రకారేణ వధూనాం అంతఃపురస్త్రీణాం పురతః సమక్షమిత్యర్థః. ఉక్తః గోపయూనేతి శేషః. అంతఃపురమాత్రే అంతఃపుర ఏవ ధీరః న తు యుద్ధ ఇత్యర్థః. అయముత్తరః నఖాగ్రైరగ్రనఖైః శ్మశ్రూణాం ఊర్ధ్వోష్ఠోపరి లోమ్నాం లవాన్ కుటిలాగ్రభాగాన్ ఉల్లాసయన్ ఉన్నమయన్సన్ కించిదీషన్మణిమయేన స్తమ్భేన వియోజితం విశ్లేషితమంగం యేన తథోక్తశ్చసన్ త్యక్తతదవలమ్బశ్చ సన్నితి యావత్. గిరం వక్ష్యమాణాం దధే ఉక్తవానిత్యర్థః. ౯. తథేతి. ఇహ ఇదానీం యోద్ధుమిచ్ఛోః యుయుత్సోః మే మమ యంతా కశ్చిత్సారథిః. తదా పలాయమానస్య మమ నిరోధకః కశ్చిదితి చ - యదిస్యాత్ భవేచ్చేత్ తదాహం ఏతం మదీయం భుజం మద్భుజప్రాయం ఏతం మన్నియంతారమితి చ - తథా విక్రమయేయం ప్రతాపశాలినం కారయేయం- తే గోగ్రాహకాః కురవః నః అస్మాకం షణ్ఢోఽపి కశ్చన పాండవష్షండాకృతిః కశ్చిదితి చ-అభూజ్జాతః. ఇత్యుక్తప్రకారేణ యథా త్రసేయుః బిభీయుః తథేతి యోజ్యం. ౧౦. ఇదమితి. తత్ర తదానీమిదముత్తరవాక్యం నిశమ్య స్మితేన లాంఛితః అలంకృతః ఓష్ఠః యస్యాస్తయా స్మేరాధరయేత్యర్థః. కేశాన్ కరోతి భూషయతీతి కేశకృతా సైరంధ్ర్యా ప్రణున్నా సారథ్యే నిపుణా జ్ఞాతపూర్వా బృహన్నలేతి ప్రేరితా ఉత్తరా విరాటపుత్రీ బృహన్నలాం షండాకృతిమర్జునం సారథికృత్యే సారథ్యే దక్షాం సమర్థాం భ్రాత్రే ఉత్తరాయ నివేద్య కించ ఏనాం బృహన్నలామానయతిస్మ ఉత్తరసమీపం ప్రాపయామాస. ౧౧. అవాప్యేతి. ఇంద్రనందనః. తాం సంసదం అంతఃపురస్త్రీసభాం అవాప్య ఆదృతః ఉత్తరాదిభిరనుగృహీతస్సన్ నృపాత్మజముత్తరం భాజయితుం నమస్కర్తుం మస్తకం శిరశ్చ నితంబినీరంతఃపురస్త్రియః హాసయితుం కఞ్చుకం కవచంచ ద్వయం క్రమాత్ ఆచారాత్సంప్రదాయాచ్చ అవాగవనమ్రం కథమేతత్సారథ్యం కరోమీత్యాది వాగ్రహితంచ యథాతథా బభార ధృతవాన్ - యద్వా ద్వితీయపక్షే ఊర్ధ్వాధోభాగసవ్యదక్షిణభాగేషు విపరీతం యథా తథా బభారే

గృభార ద్వయమింద్రనందనః, నృపాత్మజం స్ఫ్రాజయితుం చ మస్తకం నితంబినీ హ్రాసయితుం చ కంచుకం. ౧౨. ష. షండో౽పి తేజసా తత్ర సారథ్యసదృశాకృతిః, న కాసాం పౌరదృష్టీనాం చకాసామాస ఫల్గునః. ౧౩. ప. తం సారథిపదే కృత్వా సధాతారమివేశ్వరః, పరసేనాం హసన్నేవ ప్రధక్ష్యామీత్యమన్యత. ౧౪. ప. మాలినీ తాదృశః పత్యుర్మహాంతం తం రణోద్యమం, శ్యామాకచరునిర్వాపం జజ్ఞే సోమాయ వాజినే. ౧౫. ప. అకృత్రిమాణ్యద్యవనే కురూణాం పాండుసూను

త్యర్థః. అత్ర శిరసా నమనేన కఞ్చుకస్యవైపరీత్యేనచ ద్వాభ్యా మవాక్ఛబ్దేన తంత్రేణ గృహీతాభ్యాం క్రమేణాన్వయాద్యథాసంఖ్యాలంకారః. 'యథాసంఖ్యం క్రమేణైవ క్రమికాణాంసమన్వయః.' ఇతిలక్షణాత్ - ఏవం రాజకుమారపూజనాంతఃపురాంగనాహాసక్రియయోర్యౌగపద్యాత్సముచ్చయాలంకారశ్చ. ద్వయోస్సంసృష్టిః. వంశస్థం. ౧౨. షండఇతి. షండః నపుంసకో౽పి ఫల్గునః అర్జునః కాసాం పౌరదృష్టీనాం పురవాసిజననేత్రాణాం తేజసా సారథ్యస్య సదృశీ అనురూపా ఆకృతిర్యస్య తథోక్తస్సన్ న చకాసామాస నస్ఫురతి స్మ - సర్వాసామపి తథా స్ఫురతిస్మైవేత్యర్థః. అత్ర తేజసా సారథ్యౌచిత్యసమర్థనాత్పదార్థహేతుకం కావ్యలింగం. ౧౩ తమితి. స ఉత్తరః తమర్జునమీశ్వరశ్శమ్భుః ధాతారం బ్రహ్మాణమివ సారథేః పదే స్థానే కృత్వా సారథిం విధాయేత్యర్థః పరేషాం కౌరవాణాం త్రిపురదానవానాంచ సేనాం హసన్ హాసంకుర్వన్నేవ హాసమాత్రేణైవేతియావత్ - ప్రధక్ష్యామి దగ్ధాం కరిష్యామి ఇత్యుక్తప్రకారమమన్యత-తర్కితవాన్. ఉపమాలంకారః. ౧౪. మాలినీతి. మాలినీ ద్రౌపదీ తాదృశః క్లీబత్వే౽పి సారథ్యోచితవేషస్య సంబన్ధినం మహాంతమతిశ్లాఘ్యం తముక్తవిధం రణే విషయే ఉద్యమం ఉద్యోగం వాజమన్నం దేయద్రవ్యమస్యాస్తీతి వాజినే సోమాయ. వాజిత్వగుణవిశిష్టసోమదేవతాయాఇత్యర్థః. శ్యామాకచరుణా నిర్వాపంశ్యామాకతణ్డులాన్నపాత్రద్రవ్యకయాగమిత్యర్థః. జజ్ఞే తర్కయామాస. అత్ర 'సోమాయవాజినే శ్యామాకచరుం నిర్వపేద్యః క్లైబ్యాద్బిభియా'దితి శ్రుత్యా శ్యామాక చరుద్రవ్యవాజిత్వ గుణవిశిష్ట సోమదేవతాకయాగస్య షండత్వనివృత్తిఫలకత్వవిధానాద్రణస్య పౌరుషైకసాధ్యత్వాచ్చ అర్జునే తదుద్యమో౽పి షండత్వనివర్తకతాదృశయాగత్వేనోత్ప్రేక్షితః. తయాచ క్లీబత్వనివృత్తిసామయికాజ్ఞాతవాససమాప్త్యనుమానప్రతీతేరలంకారేణాలంకారధ్వనిః. ౧౫. అకృత్రిమాణీతి. నవిద్యతే కర్తా తంతువాయః యేషాంతాని 'నద్యృత' శ్చేతి కప్. తేషాం భగవత్కారుణ్యేన స్వయం

షాయా వసనాని సంతి, ఆహృత్య వస్త్రాని దిశేతి కన్యాస్తమభ్యయాచంత కుతూహలిన్యః ౧౬. గ. తత్క్షణం యాతాయాతసరభసరాజలేఖావాహముఖశ్రుతవలలభుజావలేపవృత్తాంతమోదమానసూదకులం, వీరపత్నీత్వవీరజననీత్వయుగపత్ప్రసిద్ధైర్వైజననో వాసరోఽయమితి కాత్యాయనీజనసంస్తూయమానసుగృహం, మస్తకతలవిన్యస్తహస్తపల్లవవృద్ధవల్లవయోషిదభయయాచనావచనప్రతిశబ్దదానదక్షగవాక్షమాత్రోపలక్షితం, కుమారప్రయాణపరిహార్యమాణమాతులశతాంతః

మేవోత్పన్నత్వాదితిభావః. పాండోః స్నుషాయాః ద్రౌపద్యాః వసనాని దుశ్శాసనాపహృతవస్త్రాణి అద్య కురూణాం వశే సంతి తాని వస్త్రాణి ఆహృత్య నః అస్మభ్యం దిశ ప్రయచ్ఛ - ఇత్యుక్తప్రకారం కన్యాః ఉత్తరాద్యాః కుతూహలిన్యః అపూర్వవస్త్రకౌతూహలవత్యస్సత్యః తం యుద్ధసన్నద్ధముత్తరం అభ్యయాచంత యాచితవత్యః.
౧౬. తదితి. తస్మిన్నేవ క్షణే తత్క్షణం ఉత్తరయాత్రాక్షణఏవ తత్పురం విరాటనగరం యాతాయాతయోర్గతప్రత్యాగతయోః. రభసేన వేగేన సహితానాం సరభసానాం రాజ్ఞః విరాటస్య సంబంధినాం లేఖావాహానాం పత్రికానేతౄణాం ముఖైర్వచనైః శ్రుతేన జ్ఞాతేన వలలస్య భీమస్య భుజయోరవలేపస్య గర్వస్య పరాక్రమస్యేతి యావత్ - వృత్తాంతేన మోదమానం సంతుష్యత్సూదకులం పాచకబృందం యస్మింస్తథోక్తం. అయం వాసరః వీరపత్నీత్వస్య వీరజననీత్వస్య చ ద్వయోర్యుగపత్ ఏకకాలికాయాః ప్రసిద్ధేః కీర్తేః వైజననః ప్రసూతిదివసః ఇత్యుక్తప్రకారేణ కాత్యాయనీజనేన సమ్యక్ స్తూయమానా సుగృహిణీ యస్మింస్తథోక్తం దక్షిణే గోగ్రహే విరాటస్యైవ ఉత్తరస్యోత్తరేఽపితాభిర్జయసంభావనాఽపితిభావః.ని. 'కాత్యాయన్యర్ధవృద్ధాయా కాషాయవసనాధవే'త్యమరః. మస్తకతలే శిరసి విన్యస్తౌ ప్రణామార్థం నిహితౌ హస్తౌ పల్లవావివ యాభిస్తాసాం వృద్ధానాం వల్లవయోషితాం గోపాంగనానాం సంబంధినాం అభయస్య యాచనావచనానాం ప్రార్థనావాక్యానాం ప్రతిశబ్దదానే ప్రత్యుత్తరదానే ప్రతిధ్వనిదానేచ దక్షైస్సమర్థైః గవాక్షైరేవ గవాక్షమాత్రైః ఉపలక్షితం దృశ్యమానం ఉత్తరం వినా సర్వేషామపి వీరాణాం విరాటేన సహ గతత్వాత్ ప్రతిశబ్దాయమానాత్ గవాక్షాత్ వినా ప్రత్యుత్తరదాయకస్య కస్యాప్యభావాదితిభావః. కుమారస్యోత్తరస్య ప్రయాణకాలే పరిహార్యమాణః అమంగళాశజ్కయా విసృజ్యమానః మాతులశతస్య కీచకశతస్యాంతఃపురే వధూటీనాం భార్యాణాం సంబంధినః నవస్య

పురవధూటీనవవిలాప ఘోషం తత్పురమాసీత్. ౧౭. స. లాజాభివర్షి
లలనాసమాజో రాజ్ఞః కుమారాయ రథస్థితాయ, ముదాశిషం మూల్య
మివ వ్యతానీ జ్జిఘృక్షితానాం ద్విషదంశుకానాం. ౧౮. స. ఆలేఖ్యదత్తైః
పురుషై రుపేతా మాలోకయ న్రాజపథే ప్రతోళిం, ఘోటాన్సుదంతీం
సరథే నిబద్ధా న్పోటాం పురస్కృత్య పురాత్ప్రతస్థే. ౧౯. గ. తదను
దక్షిణదిఙ్ముఖాదుదయమానః పవమానో బృందారకముక్తమందార
కుసుమవర్షమందాయితధూమగంధం వలలస్య చికురబంధమాఘ్రాయ
నిశితస్య జయోత్సవం విజ్ఞాపయితుమవసరం విచిన్వన్నివ విరాటకురునం

విలాపస్య భర్తృశోకరోదనస్య ఘోషః కోలాహలః యస్మిం స్తథోక్తంచ ఆసీత్. ౧౭.
లాజేతి. లలనానాం పౌరాంగనానాం సమాజస్సమూహః రథే స్థితాయ రాజ్ఞః విరా
టస్య కుమారాయోత్తరాయ లాజాన్ శుభార్థమాచారలాజాన్ అభితో వర్షతీతి తథో
క్తస్సన్ గృహీతుమిష్టానాం జిఘృక్షితానాం. గృహ్ణాతేస్సన్నంతాత్కర్మణి క్తః. ద్విష
దంశుకానాం కౌరవవస్త్రాణాం మూల్యం క్రయద్రవ్యమివేత్యుత్ప్రేక్షా. ఆశిషమాశీ
ర్వాదం ముదా వ్యతానీద్విస్తారయామాస. ౧౮. ఆలేఖ్యేతి. స ఉత్తరః ఆలేఖ్యే
చిత్రే దత్తైః యుధ్యమానత్వేన లిఖితైః పురుషైరుపేతాం సంగతాం ప్రతోళీం చతు
ష్కమండపం రాజపథే రాజమార్గే ఆలోకయన్నీదృశాన్యేవ సర్వాణ్యపి యుద్ధానీతి
తర్కయన్నిత్యర్థః. రథే నిబద్ధాన్ ఘోటాన్ అశ్వాన్ సుదంతీం ప్రేరయంతీం
పోటాం స్త్రీపురుషలక్షణాం బృహన్నలాం పురస్కృత్య పురాత్ప్రతస్థే యయౌ.
౧౯. తదన్వితి. తదను ఉత్తరనిర్గమనానంతరం దక్షిణాయాః దిశః ముఖాదగ్రభా
గాత్ మలయాదితి యావత్ - ఉదయమానః ఆవిర్భవన్నితి శైత్యోక్తిః. పవమానో
వాయుః బృందారకైః దేవైర్ముక్తానాం సుశర్మవిజయసమయే ప్రసారితానాం మందా
రకుసుమానాం వర్షేణ మందాయితః క్షీణో ధూమ గంధః మహానసలగ్నః యస్య
తథోక్తం వలలస్య చికురబంధం ధమ్మిల్లం ఆఘ్రాయ స్పృష్ట్వేతి సౌరభ్యోక్తిః. నిశి
రాత్ర్యాం తస్య భీమస్య స్వపుత్రస్య జయోత్సవం విజ్ఞాపయితుం అవసరం యుక్తకా
లం విచిన్వన్ ప్రతీక్షమాణఇవ విరాటనందనస్య కురునందనస్య అర్జునస్య ద్వయో
స్స్యందనస్య రథస్య సమీపే మందం మందం అస్పందత చలతిస్మ. గుణత్రయసమృద్ధః
పవనోఽనుకూలం ప్రవృత్తఇత్యర్థః. అత్ర దక్షిణదిఙ్ముఖాదుదయమానఇతి విశేషణస్య
భీమవిజయవృత్తాంతవిజ్ఞాపనాభిప్రాయగర్భత్వాత్పరికరాలంకారః. తేనచ శుభసూచక
పవనమాన్ద్యే విజయవృత్తాన్త విజ్ఞాపనఫలకావసరప్రతీక్షా ప్రయుక్తత్వోత్ప్రేక్షానుప్రా

దనయోస్స్యందనసమీపే మందం మంద మస్పందత. ౨౦. ప. ప్రస్వాపితేభ్యః పరభూపతిభ్యస్సజాతివర్గ స్సులభో రణేఽస్మిన్, భవిష్యతీతి ప్రణనర్త హృష్టా శతాంగశాటీశతమన్యుసూనోః. ౨౧. ప. జలే మత్స్యాన్దధానోఽపి స్థలే మత్స్యాన్విలోకితుం, ఆగతోఽబ్ధిరివానీకః కురూణాం దదృశే తతః. ౨౨. ప. సేహే జిష్ణుర్నతత్రారే స్సేనాధూళిం విసృత్వరీం, ప్రాయేణ మానినా పుంసా పరాగో న హి సహ్యతే. ౨౩. ప. తత్రారిసైన్య మవలోకితు రుత్తరస్య స్త్రీగోష్ఠికాజని రణే నిజవేశ్మనీవ, [illegible]శ్చ్యుత్తమశ్రులహరీనయనం [illegible]మూర్ఛా బుద్ధించ వేపథురుజావపు

ణనాద్వయోరంగాంగిభావేన సంకరః. ౨౦. ప్రస్వాపితేభ్య ఇతి. శతం మన్యవః క్రతవః యస్య తస్య ఇంద్రస్య సూనోరర్జునస్య. ని. 'మన్యుర్దైన్యే క్రతౌ క్రుధి' ఇత్యమరః. శతాంగే రథే శాటీ ధ్వజపటః అస్మిన్ రణే యుద్ధే ప్రస్వాపితేభ్యః ప్రస్వాపనాస్త్రేణ నిద్రాం ప్రాపితేభ్యః పరభూపతిభ్యః శత్రురాజేభ్యః సమానా అభిన్నా జాతిర్వస్త్రత్వరూపా యేషాం వర్గస్సమూహః సులభః భవిష్యతీతి హేతోః హృష్టే వేత్యుత్ప్రేక్షా - ననర్త నృత్యతిస్మ - అనుకూల[illegible]తేన చచాలేత్యర్థః. భవిష్యతీతీవ ననర్త - ఇత్యేవ పాఠః ప్రణనర్తేతి పాఠే ఉత్ప్రేక్షాయాః గమ్యత్వాపాతః. ౨౧. జల ఇతి. తతః కురూణామనీకః కౌరవసైన్యం జలే మత్స్యాన్ మీనాన్ దధానోఽపి స్థలే మత్స్యాన్ వైరాటాంశ్చ విలోకితుమాగతోఽబ్ధిరివేత్యుత్ప్రేక్షా - దదృశే ఉత్తరార్జునాభ్యామితి శేషః. అత్ర కురుసైన్యస్య సముద్రత్వోత్ప్రేక్షయా దారుణత్వదురవగాహత్వవస్తుప్రతీతేరలంకారేణ వస్తుధ్వనిః. ౨౨. సేహ ఇతి. తత్ర తదానీం జిష్ణురర్జునః అరేర్దుర్యోధనస్య సంబంధినీం విసృత్వరీం సర్వతో వ్యాప్నువంతీం సేనాయాః ధూళిం పరాగం న సేహే న క్షమతేస్మ - తథాహి మానినా ప్రశస్తమానవతా పుంసా పురుషేణ పరేషాం ఆగః అపరాధః పరాగః ధూళిశ్చ న సహ్యతే న క్షమ్యతే సామాన్యేన విశేషసమర్థనరూపోఽర్థాంతరన్యాసః. ధూళీపరాపరాధయోః శ్లేషభిత్తికాభేదాధ్యవసాయమూలాతిశయోక్త్యా అంగాంగిభావేన సంకరః. ౨౩. తత్రేతి. తత్ర తదానీమరీణాం కౌరవాణాం సైన్యమవలోకితుః పశ్యతః ఉత్తరస్య నిజవేశ్మని స్వగృహ ఇవ రణే యుద్ధదేశేఽపి స్త్రీమయీ గోష్ఠికా సభైవ అజని ఆవిర్బభూవ - యద్యస్మాద్భీర్భయం తద్రూపా స్త్రీతి సర్వత్ర స్త్రీలింగేన ప్రతీయతే చిత్తమానసే ప్రాప్నోతిస్మ. అశ్రులహరీబాష్పధారానయనమానశే విశేషేణ మూర్ఛా బుద్ధిం ఆనశే - వేపథుః కంప ఏవ రుజా రోగః వపుశ్శరీరం ఆనశే ఉత్తరస్యేతి సర్వత్ర యోజ్యం - అత్రానేకవాక్యార్థేన స్త్రీగోష్ఠీసముదయ

రానశేయత్. ౨౮. ప. వ్యాతన్వన్కురవం గళే విరచయంస్తాలున్యపాం
శోషణం వృష్టిం రక్ష్ణి వివర్ధయ న్నివళయన్ద్యాం ధార్తరాష్ట్రా రవైః,
సేవాయాం త్వరయన్ధనంజయపదస్యాంతర్బహిః కంపయన్త్రాసో మాత్స్య
సుతేచకారచరితం షణ్ణామృతూనాం క్రమాత్. ౨౯. గ. అథ రథా
దవప్లుత్య పురం ప్రతి పలాయమానోఽయ ముత్తరఃపశ్చాదనుధావ్య
కచేషు బలాద్గృహీతవతే ఫల్గునాయ ఫల్గునా కంఠరవేణ ప్రాక్తనచిత్ర

సమర్థనాత్కావ్యలింగభేదః. ౨౮. భీశ్చిత్తమానశ ఇత్యుక్తం తామేవ ప్రపఞ్చయతి. వ్యాతన్వన్నితి. గళే కంఠే కురవం కుత్సితరవం రోదనమితి యావత్. కురవకవృక్షం చ వ్యాతన్వన్ విస్తారయన్ కిసలయకుసుమాదిభిర్వర్ధయంశ్చ - తాలుని కాకుదే అపాం జలానాం శోషణం నిర్ద్రవత్వం విరచయన్ కుర్వన్ అక్ష్ణి నేత్రే వృష్టిర్బాష్పవర్షాణి వివర్ధయన్ ద్యామాకాశేంద్రియం శ్రోత్రం ఆకాశం చ ధార్తరాష్ట్రాణాం దుర్యోధనాదీనాం నీలహంసానాంచ - కలహంసానామిత్యర్థః. ఆరవైః కోలాహలైః విపులయన్ విస్తారయన్నిత్యర్థః. ధనఞ్జయస్య అర్జునస్య గుణస్య గాణ్డీవమౌర్వ్యాః ధనఞ్జయస్యాగ్నేః గుణస్య ఉష్ణస్పర్శస్యచ సేవాయాం భజనే. ఏకత్ర కోట్యారోపణాద అన్యత్ర సమీపావస్థానేచేతి వివేకః. త్వరయన్ అంతః ఆంతరంగే బహిర్బాహ్యాఙ్గేచ కమ్పయన్ వేపథుం కుర్వన్ మాత్స్యసుతే ఉత్తరే త్రాసః భయం క్రమాత్ షణ్ణామృతూనాం చరితం వసంతాదిఋతుషట్కచరిత్రం చకార ప్రకటయతిస్మ - అత్ర కురవ విస్తారీకరణాదీనాం కురవవృక్షరోదనాద్యోః శ్లేషభిత్తికయా అభేదాధ్యవసితానాం షడృతుధర్మాణాం ప్రకృతాత్మతయా క్రమేణ విన్యాసాద్రత్నావళ్యలంకారః. ని. 'క్రమికం ప్రకృతార్థానాం న్యాసం రత్నావలీం విదుః' ఇతిలక్షణం - సచ శ్లేషభిత్తికాభేదాధ్యవసాయమూలాతిశయోక్త్యనుప్రాణిత ఇతి ద్వయోరంగాంగిభావేన సంకరః. ౨౯. అథేతి. అథ భయవికారానంతరం రథాదవప్లుత్య లంఘిత్వా పురం నిజం ప్రతి-పలాయమానోఽయముత్తరః పశ్చాత్పృష్ఠతోఽనుధావ్య ఉత్తరస్యాభిముఖం ధావనే శత్రుభ్యస్స్వపృష్ఠప్రదర్శనాపత్తేరితిభావః. కచేషు కేశేషు గృహీతవతే ఆత్మానమితిశేషః. ఫల్గునాయ అర్జునాయ ఫల్గునా నిస్సారేణ కంఠస్య రవేణ హీనస్వరేణేతియావత్. ని. 'వాచ్యవత్ఫల్గ్వసారంచే'తిశబ్దార్ణవే - ప్రముషితాని అస్ఫుటాని అర్ధవర్ణాని శబ్దార్థభాగాః యస్మింస్తథోక్తం అర్ధప్రమృష్టసిలపీతాదివర్ణకం చ. అతఏవ ప్రాక్తనం పురాతనం చిత్రమాలేఖ్యమివ స్థితం వచః వాక్యం ఏవం వక్ష్యమాణ ప్రకారేణావాదీత్ ఉక్తవాన్. శ్లిష్టవిశేషణోయముపమాసరూపోపమేతి పణ్డితానుయాయినః.

మివ ప్రముషితార్థపర్ణం వచనమేవ మవాదీత్. ౨౬. ప. కింవా చికీర్షు రసి హంత బృహన్నలే త్వమక్ష్ణోర్నమాంతి కురురాజబలాన్యమూని, సద్యో నివర్తయ రథం సమరేచ్ఛయాలం నేష్యామ్యహం నిజగృహేష్వవశేషమాయుః. ౨౭. ప గావః కాలయంతు సహవత్సకులై రశేషైర్ఘోషాద్గహంతు కురవః ప్రహరంతు గోపాన్, మహ్యాం పలాయనమహోత్సవమేవ దేహి ప్రాణేషు కించిదపి మే గురుతాం న వేత్సి. ౨౮. ప. మాతుర్ముఖం మమ పురః పురఏవ తిష్ఠత్యుత్కంఠితస్యనయ తత్సవిధం కృపాళో, యావంతి సంతి మమ కోశగృహే సవిత్రి తావద్భిరేవ కనకైరభిషేక్ష్యతి త్వాం. ౨౯. ప. చిత్రే యుద్ధం విలోక్యాహం

౨౬. కిమితి. హే బృహన్నలే త్వం కింవా ప్రాణాపహారకృత్యం చికీర్షుః కర్తుమిచ్ఛురసి హంతేతి ఖేదే. అమూని పురోవర్తీని కురురాజస్య దుర్యోధనస్య బలాని చతురంగాని అక్ష్ణోర్వీక్షణస్యేత్యర్థః. న మాంతి నమిళంతి అపారత్వాదితిభావః. రథం సద్యః ఇదానీమేవ నివర్తయ - పురాభిముఖం కురు - సమరేచ్ఛయా యుద్ధవాఞ్ఛయాఽలం పర్యాప్తం. అవశేషం గతావశిష్టమాయుః నిజగృహేష్వేవ నేష్యామి-గమయిష్యామి యుద్ధాజ్జీవితనాశో మమ మాభూదిత్యర్థః. ౨౭. గావఇతి. కురవః దుర్యోధనాదయః గావః ధేనూః అశేషైర్వత్సానాం కులైర్బృందైస్సహ కాలయన్తు నయన్తు. ఘోషాత్ గోపపల్లీర్గహంతు గోపాన్ ప్రహరంతు. హేబృహన్నలే త్వం మహ్యం పలాయనమేవ మహోత్సవమేవ దేహి మే మమ ప్రాణేషు విషయే గురుతాం గౌరవం కించిదపి ఈషన్మాత్రమపి నవేత్సి నజానాసీత్యాక్రోశోక్తిః. పశ్వాదిభ్యః ప్రాణఏవ మే గరీయాంసిత్యర్థః. 'ఆయుషః క్షణఏకోఽపి స్వర్ణకోట్యా నలభ్యత' ఇత్యుక్తత్వాదితిభావః. ౨౮. మాతురితి. కించ ఉత్కంఠితస్య మాతృదర్శనోత్సుకస్య మమ మాతుర్ముఖం పురః పురః అగ్రేఽగ్రఏవతిష్ఠతి - చక్షుషోర్బద్ధమివ పశ్యామీత్యర్థః. హే కృపాళో కరుణాశీలే బృహన్నలే తస్యాః మాతుస్సవిధం సమీపం ప్రతి మాం నయ ప్రాపయ - ఏవంచేదితి యోజ్యం. శీతాద్యుక్తిషు న్యూనపదత్వంనదోషాయేత్యాలంకారికాః-మమ కోశగృహే యావంతికనకాని సంతి తావద్భిరేవ కనకైస్సవిత్రీ మన్మాతా త్వామభిషేక్ష్యతి-తదభిషేకం కరిష్యతీత్యర్థః. పుత్రదాత్రే కిం నదేయమితిభావః. ౨౯. ఏతావతీచేద్భీతిః తదా కిమిత్యాగతోఽసీత్యత ఆహ—చిత్రఇతి. అహం చిత్రే యుద్ధం విలోక్య చాపబాణాద్యుద్వదేతదపీతి భ్రమాత్ 'ఏత్యాఽఽగత్య తత్ర చిత్రే అసద్భిః అవిద్యమానైరచేతనత్వా దితిభావః. ఇహ వాస్తవయుద్ధే ఉద్యద్భిః జృమ్భమాణైః శ్వేళాభిః వీరాణాం

చాపలాదేత్య వంచితః, తత్రాసద్భి రిహాద్యద్భిః క్ష్వేళా హేషిత
బృంహితైః. ౩౦. ప. యథాహం భూతలం త్యక్త్వా రథ మారుక్షు
ముచ్ఛ్రితం, తథా హృదంతరం ముక్త్వా కంఠం ప్రాణోఽధిరోహతి.
౩౧. గ. ఇతి బహుళం విలప్య పదయోః ప్రణిపతంతం నృపసుతం
తమపరాంగే కరపుటేన ముహురాస్ఫాలయంత్సస్మితం గిర మమర్త్య
పతిసుతోఽప్రవర్తయామాస. ౩౨. ప. ఉదితోఽపి విరాటభూ
పతే రుదరాన్ఛత్ర కథం త్వమీదృశః, ప్రవయా అపి యః కుతూ
హలాత్పరసైన్యైరధునాపి యుధ్యతే. ౩౩. ప. సారథౌ గతభయేఽపి
రథీ త్వం సంగరే యది బిభేషి రిపుభ్యః, మాత్స్యకేకయభువాం భుజ

సింహనాదైః క్ష్వేళితైరశ్వానాం కోలాహలైర్బృంహితైర్గజానాం ఘీంకారైర్వంచితః
ప్రాణసంశయమాపన్నోఽస్మీత్యర్థః. భ్రాంతస్య సర్వత్రైవ నానుకూలా ప్రవృత్తిరితి భావః.
అతఏవ విషమాలంకారః. అనర్థోత్పత్తిరూపః. ౩౦. యథేతి. అహం భూతలం
త్యక్త్వా ఉచ్ఛ్రితం రథం యథా ఆరుక్షం ఆరూఢవానస్మి ఆఙ్పూర్వాద్రుహేః
కర్తరి లుఙ్. తథా ప్రాణః మమేతి శేషః. హృదః వక్షసః అంతరం మధ్యభాగం ముక్త్వా
కంఠం హృదంతరాదున్నతం అధిరోహతీవేత్యుత్ప్రేక్షావ్యఞ్జకాప్రయోగాద్గమ్యా కంఠ
గతప్రాణోఽహం జహి మాం పలాయనాయేత్యర్థః. ౩౧. ఇతీతి. ఇత్థం బహు నిస్సార
వాక్యం విలప్య పదయోః ప్రణిపతన్తం నమస్కుర్వన్తం తం నృపసుతముత్తరం అప
రాంగే పృష్ఠే కరపుటేన ముహురాస్ఫాలయన్ మాభైషీరితి సశబ్దం పరామృశన్సన్
అమర్త్యపతేరింద్రస్య సుతః అర్జునోఽపి గిరం వాచం సస్మితం ప్రవర్తయామాస ఉవాచే
త్యర్థః. ౩౨. ఉదిత ఇతి. హే భద్ర విపరీతలక్షణయా అభద్ర కులాధమేతి యావత్.
ఈదృశః రణభీరుః త్వం విరాటభూపతేః మహావీరస్య ఉదరాత్ గర్భాత్కుక్షిముది
తోఽపి జాతోఽపి కథం శబ్దోఽత్రాశ్చర్యే. కారణగుణాహి కార్యగుణానారభంతే
ఇతి ప్రసిద్ధేర్విరుద్ధత్వాదాశ్చర్యం - ప్రవయా అతివృద్ధోఽపి యో విరాటః పరేషాం
శత్రూణాం సైన్యైస్సహ అధునాత్యంతవృద్ధభావేఽపీత్యర్థః. కుతూహలాద్యుధ్యతే.
హిరవధారణే - అత్ర తాదృగ్రణభీరూత్పత్తివర్ణనాద్విరుద్ధకార్యోత్పత్తిరూపో
విషమప్రభేదః. వైతాళీయమ్. ౩౩. సారథావితి. సారథౌ మయి గతం భయం
శాత్రవం యస్య తథోక్తే సత్యపి రథీ రథికస్త్వం సంగరే యుద్ధే రిపుభ్యః శత్రు
భ్యః బిభేషి యది త్రస్యసి చేదిత్యర్థః. ఇతస్తవ శత్రుభయప్రాప్తేరపి అన్యత్
వస్తు భుజం బాహుప్రతాపం భజంతీతి తద్భాజాం మత్స్యభువాం పితృవంశ్యానాం
కేకయభువాం మాతృవంశ్యానాం ద్వయేషామపి మానస్యకృన్తనం ఛేదః కిమితి కావుః,

భాజాం మానకృన్తనమితోఽపి పునః కిమన్యత్. ౩౪. ప. విస్తార్య సంసది విశృంఖలవీరవాదం యుద్ధాత్పలాయితవతోఽద్య తవాంగకంపః, అంతఃపురేషు హసతామబలాజనానా మాచార్య ఏవ భవితా కుచవల్గనానాం. ౩౫. ప. కియద్ద్విషామంశుకమాహృతం తే సహోదరేణేతి సఖీభిరుక్తే, మానోత్తరాయా భృశముత్తరాయాః కిముత్తరం బ్రూహి తదుత్తర త్వం. ౩౬. ప. జరఠో జనకోఽపి మాతులా శ్చ్యుతమన్త్యంతమగుస్త్వమేకకః, యది యాసి న ధైర్యమత్ర తే న వశే రాజ్యమిదం భవిష్యతి. ౩౭. ప. తదిదం విజహీహి సాధ్వసం కురు

త్వత్పలాయనముభయకులాకీర్తికరమిత్యర్థః. పునః కిమితిపాఠస్తు పునశ్శబ్దేన అన్యదితి లక్షయిత్వా కథంచిద్యోజ్యః. స్వాగతావృత్తమ్. ౩౪. విస్తార్యేతి. సంసది అంతఃపురస్త్రీసభాయాం విశృంఖలం నిర్నిరోధం వీరవాదం షష్ఠోఽపి నః పాండవః కశ్చనాగత ఇత్యాది వీరాలాపం వీరస్యేవ వాదమితి చ విస్తార్య ఉద్ఘోష్య - అద్య యుద్ధాత్పలాయితవతః తవ కమ్పః అంతఃపురేషు హసతాం ఏతావదేవ తవ వీర్యమితి పరిహాసం కుర్వతాం అబలాజనానాం సంబంధినాం కుచయోః వల్గనానాం - హాసత్క్షోభజనితకమ్పానాం ఆచార్యః ఉపదేష్టా భవితా భవిష్యత్యేవ నతు నభవిష్యతీత్యర్థః. యుద్ధే పలాయిత్వాగతం వీక్ష్య సకుచక్షోభం హసిష్యంతీతి సముదాయార్థః. అత్ర స్త్రీణామేవ తథాహాసే కిముత పురుషాణామిత్యర్థాంతరాక్షేపాదర్థాపత్త్యలంకారః. తథా వస్తునా ప్రతీయత ఇతి వస్తునాలంకారధ్వనిః. ౩౫. కియదితి. హే ఉత్తర తే తవ సహోదరేణ ద్విషామంశుకం వస్త్రాణీతి జాత్యేకవచనం - కియత్ కిమ్మాత్రం ఆనీతం ఆహృతం ఇత్యుక్తప్రకారం సఖీభిరుక్తే ప్రశ్నే కృతే సతి భృశం మానేన ఉత్తరాయాః శ్రేష్ఠాయాః మానయుక్తప్రతివాక్యాయా ఇతివా. ఉత్తరాయాస్త్వదనుజాయాః ఉత్తరం ప్రతివాక్యం కిం - భవేదితి శేషః. తత్ ఉత్తరాయాః ప్రతివాక్యం హే ఉత్తర - త్వం బ్రూహి - త్వత్పలాయనం మానధనమచ్ఛిష్యాద్వారా మమాప్యకీర్తికరమితి. ౩౬. జరఠ ఇతి. కించేత్యప్యర్థః. తవ జనకః విరాటః జరఠః అతివృద్ధః - మాతులాస్త్వన్మాతృభ్రాతరః కీచకాః అంతం నాశం అగుర్గతాః ఇణః కర్తరి లుఙ్. త్వంచ ఏకకః నిస్సారఏకశ్చ అల్పార్థే కన్. అతః అత్ర యుద్ధే ధైర్యం నయాసి యది న ప్రాప్స్యసి చేత్ తర్హి ఇదం రాజ్యం మాత్స్యం తే తవ వశే ప్రభుత్వే న భవిష్యతి న స్థాస్యతి - న కేవలముభయవంశ్యానాం మానహానిరపితు తవ రాజ్యహానిశ్చ భవతీత్యర్థః. ౩౭. తదితి. తత్తస్మాత్పలాయనస్య భయస్యవా బహుదో

పాణౌ తృణతాం కురుష్వపి, తవ మత్స్యపతేస్తు వాహినీముఖభాగేఖలు వల్గనం క్షమం. ౩౮.గ. ఇత్యాశ్వాస్య పితృవనాటవీతట ముపేత్య శమీ విటపికోటిసమాటీకితకిరీటశంఖ చాపనిషంగో జయలక్ష్మీపరిణయనయో గ్యతామివ సంపాదయితుమివ ఖండితషండభావోఽయ మాఖండలసు తో నిజతత్త్వవ్యాకరణశతధాపల్లవిత ధార్ష్ట్యేన తేనైవ సుధేష్ణాపత్యేన పరికల్పితసారథ్యశిల్పం రథ మధిరుహ్య క్షణేన వారినిధిపూరస్య బాడవ

పాకరత్వాద్ధేతోరిత్యర్థః. ఇదం సాధ్వసం భయం విజహీహి త్యజ. హాతేర్విపూర్వా ల్లోట్ 'ఈహల్యఘోః'త్యనభ్యాసాకారస్యేత్వం - పాణౌ తృణతాం కార్ముకం కురు గృహాణేత్యర్థః. కురుషు దుర్యోధనాదిష్వపి విషయే తృణతాం తృణభావం కురు-కురూ నపితృణకల్పత్వేన భావయేత్యర్థః. ధైర్యశౌర్యాభ్యామితిభావః. ని. 'తృణతాస్యాత్తృ ణత్వేఽపి తృణతా కార్ముకేఽపిచే'తివిశ్వః. కించేతిత్వర్థః. మత్స్యానాం జనపదానాం మీనానాం చ పతేః ప్రభోః. పతిస్సమాసఏవేతి ఘిసంజ్ఞానియమాత్ జసిఘ్యోరితి గుణః పూర్వరూపంచ - తే తవ వాహినీనాం సేనానాం నదీనాంచ ముఖభాగే అగ్ర దేశే వల్గనం సంచారః క్షమం ఉచితం ఖలు రామంత్రణే. ని. 'సేనానద్యోస్తు వాహి నీ'త్యమరః. అత్ర పూర్వార్ధే త్యాగాద్యనేకక్రియాయోగపద్యాభిధానాత్సముచ్చ యః. ఉత్తరార్ధే మత్స్యపతిత్వవాహినీముఖసంచారయోరనురూపసంఘటనవర్ణనాత్స మాలంకారః. శ్లేషభిత్తికాభేదాధ్యవసాయమూలాతిశయోక్త్యుజ్జీవితఇత్యనయోరంగాం గిభావేన సంకరః. అస్యచ సముచ్చయేన సంసృష్టిః. ఏకవాచకానుప్రవేశసంకరోవా - వైతాళీయం. ౩౮. ఇతీతి. ఇతి ఉక్తప్రకారేణాశ్వాస్య విశోకం కృత్వా తమితిశేషః. ఉత్తరమిత్యర్థః. పితృవనస్య శ్మశానస్య సంబంధి ఆటవీతటం అరణ్యప్రదేశముపేత్య శమీవిటపినః శమీవృక్షస్య కోటేః అగ్రాత్ సమాటీకితాస్సమానీతాః కిరీటః ఇంద్ర దత్తః శంఖః దేవదత్తః చాపః గాండీవః నిషంగౌ అక్షయతూణీరౌ తే సర్వే యేన తథోక్తః. జయలక్ష్మ్యాః పరిణయనస్య పాణిగ్రహణస్య యోగ్యతాం సంపాదయితుమి వేత్యుత్ప్రేక్షా-ఖండితస్త్యక్తష్షండభావః నపుంసకత్వం యేనసః. అయమాఖండలసుతో ఽర్జునః నిజస్య తత్వస్య స్వరూపస్య పాండవత్వాదేర్వ్యాకరణేన వివరణేన హేతునా శతధా శతప్రకారం పల్లవితముత్పన్నం ధార్ష్ట్యం ధృష్టత్వం ధైర్యమితి యావత్. తత్ - యస్య తథోక్తేన తేనైవ యః ప్రాగమం రథికస్తేనైవ యస్తథా భీతః తేనైవేతి వా అర్థః. సుధేష్ణాపత్యేన ఉత్తరేణ పరికల్పితం సారథ్యశిల్పం సారథివ్యాపారః యస్మింస్తం రథమధిరుహ్య క్షణేన సపత్నసైన్యస్య శత్రుసేనాయాః బాడవ వహ్నిర్బాడబానలః

వహ్నేరివ సపత్నసైన్యస్య సమ్ముఖీనో బభూవ. ౩౯. శా. సంఖ్యాతీతమ
వేక్ష్య కౌరవబలం తత్సవ్యసాచీ పురశ్చాపే తాదృశి కించిదేవ విదధే
సాచీభవంతీం దృశం, పార్వత్యా నిజపట్టవస్త్రశకలం స్నేహాత్స్వయా
గ్రన్థిం స్వయం న్యస్య న్యస్య చికిత్సితవ్రణశిరా దేవోఽపి యం శ్లాఘ
తే. ౪౦. ౪. నభసి ప్రవిసారి దేవదత్తే నరసత్త్వధ్వనితం తతో దధానే,
ముహురాద్విరదాముమూర్ఛు రథ్యా రథికాశ్చుక్షుభిరే భటాశ్చ
బిభ్యుః. ౪౧. వ. పర్యాయేణాస్య గాండీవః పాతితజ్యః ప్రకోష్ఠయోః,

వారినిధిపూరస్య సముద్రప్రవాహస్యేవ సంముఖీనః అభిముఖం వర్తమానః బభూవ ఉపమోత్ప్రేక్షయోస్సంసృష్టిః. ౩౯. సంఖ్యేతి. సవ్యసాచీ అర్జునః సంఖ్యామత్యేతీతి సంఖ్యాతీతం అసంఖ్యేయం తత్కౌరవబలం పురోఽగ్రే అవేక్ష్య తాదృశి శంభోరపి శిరసి వ్రణదాయక ఇత్యర్థః. చాపే గాండీవే సాచీభవంతీం తిర్యక్ప్రసరంతీం దృశం దృష్టిం కించిదీషదేవ నతు పూర్ణామిత్యర్థః. విదధే అకరోత్-అసంఖ్యేయమపి పరబలం మమ గాండీవస్య కిమూల్యమయమితి ఈషదాలోకనాభిప్రాయః. అతఏవ పరికరాలఙ్కారః. తాదృశేత్యుక్తం ప్రభావం ప్రపఞ్చయతి-పార్వత్యేతి. పార్వత్యా గౌర్యా స్నేహాదోః భృతస్య ప్రేమ్ణశ్చ వ్యయేనార్ద్రం నిజస్య పట్టవస్త్రస్య శకలం ఖండం స్వయమాత్మనా న్యస్య నిక్షిప్య ఆపరాద్విరుక్తిః నత్వన్యేన న్యాసయిత్వేత్యర్థః. చికిత్సితం ప్రతికృతం వ్రణం యస్మింస్తాదృశం శిరః యస్య సదేవశ్శంభుః యం గాండీవం శ్లాఘతే కిముతాన్య ఇత్యర్థాపత్తిరూపేణ వాక్యార్థేన కౌరవబలానాదరసమర్థనాద్వాక్యార్థహేతుకకావ్యలింగార్థాపత్త్యోరంగాంగిభావేన సంకరః. శార్దూలవిక్రీడితమ్.

౪౦. నభసీతి. తతో దేవదత్తేఽర్జునశంఖే-నభస్యాకాశే ప్రకర్షేణ విసారి విసారితం - నరేణార్జునేన దత్తం ఆధ్మానేన జనితం ధ్వనితం - ధ్వనతేర్భావే క్తః దధానేసతి-ద్విరదాః గజాః ముముహుః సంభ్రాన్తా బభూవుః. అశ్వాముమూర్ఛుః మూర్ఛాం గతాః - రథినః రథికాః చుక్షుభిరే క్షుభ్యన్తిస్మ భటాశ్చ బిభ్యుస్త్రసుః. దేవదత్తఘోషేణ చతురంగమపి కౌరవబలమున్మాదితమభూదిత్యర్థః. అత్ర మోహాద్యనేకక్రియాయోగపద్యాత్సముచ్చయాలంకారః. ఔపచ్ఛందసికం. ౪౧. పర్యాయేణేతి. అస్య ప్రకోష్ఠయోర్హస్తమూలయోః పాతితా ఆకర్షణేన ప్రవేశితా జ్యా మౌర్వీ యస్యసః అస్య అర్జునస్య గాండీవః చాపః గంధర్వైశ్చిత్రసేనాదిభిస్సహ యుద్ధం ఆరభ్య పర్యాయేణ క్రమేణ కృతం మానం నామ వ్రతం సమాపయన్ త్యజతిస్మ. అర్జునో గాండీవం టంకారితవానిత్యర్థః. గంధర్వైర్యుద్ధప్రభృతి కుత్రాపి యుద్ధాభావాదితిభావః. అత్ర

గంధర్వ యుద్ధమారభ్య కృతం మౌనం సమాపయత్. ౪౨. గ. అథ కరతలద్వయమంటపకృతతాండవస్య గాండీవస్య విస్ఫారేణ పాండవోఽయమితి నిశ్చిత్య లీలానిస్తీర్ణదుస్తరసంధాసింధురయం పునరపి నిర్బంధు మాగత ఇత్యధృష్యయా నిజేర్ష్యయారూఢా విపక్షాః పూర్వపక్షా స్సిద్ధాంతమివ యుద్ధాయ తం పర్యవారయన్. ౪౩. గ. విజయస్య రథే తతో నిపేతు ర్వినతానామిషవః పరస్సహస్రాః, జనమేజయయాగవేదిమధ్యే జగతాం భీతికరా ఇవాహిసంఘాః. ౪౪. వ. జంభ

గాండీవగుణటంకారస్య మౌనవ్రతసమాప్తిరూపేణ కథనాత్పర్యాయోక్తిరలంకారః. ని. 'పర్యాయోక్తంతు గమ్యస్య వచో భంగ్యంతరేణయది'తిలక్షణాత్. ౪౨. అథేతి. అథ కరతలయోర్ద్వయమేవ మంటపస్తస్మిన్ కృతం తాండవం నాట్యం గుణాకర్షణవిమోచనవ్యాపారః యస్య తస్య అర్జునస్య సవ్యసాచిత్వాదితిభావః. గాండీవస్య విస్ఫారేణ గుణటంకారేణ. ని. 'విస్ఫారో ధనుషస్స్వాన'ఇత్యమరః. అయం పురోవర్తీ పాండవోఽర్జునఇతి నిశ్చిత్య అనుమాయ అయం అర్జునః లీలయాఽనాయాసేన నిస్తీర్ణః అతిక్రాంతః దుస్తరః తరితుమశక్యః సంధా అజ్ఞాతవాసప్రతిజ్ఞైవ సింధుః సముద్రః యేన తథోక్తస్సన్ పునరపి నిర్బధ్ధుం నిరోద్ధుం రాజ్యాయేతి శేషః. ఆగతః ఇత్యుక్తప్రకారయా అధృష్యయా దుర్నివారయా నిజయా ఈర్ష్యయా మానసవికారేణ గుణేష్వపి దోషారోపాత్మకేన రూఢాః కలుషాః విపక్షాశ్శత్రవః తమర్జునంపూర్వపక్షాః ప్రతివాదివాక్యోపన్యాసాః సిద్ధాంతం గ్రంథకర్త్రభిమతార్థమివ యుద్ధాయ యోద్ధుం దూషితుంచేతి తుమర్థాచ్చభావవచనాదితి సూత్రేణ చతుర్థీ - పర్యవారయన్ సర్వతో నిరుంధంతిస్మ - అత్ర గాండీవటంకారేణ అర్జునానుమానాదనుమానాలంకారః. తేన ఈర్ష్యాహేతుకపరివారణసమర్థనాత్మకకావ్యలింగోజ్జీవనాత్ ద్వయోరంగాంగిభావేన సంకరః. అత్ర కరతలద్వయమంటపేతి పరంపరితరూపకేణ సంధాసింధురితి కేవలరూపకేణ సిద్ధాంతమిత్యుపమయాచ సంసృష్టిః. ఉపమయాచార్జునప్రాబల్యకౌరవదౌర్బల్యయోః ప్రతీతేరలంకారేణ వస్తుధ్వనిరిత్యపి ప్రాహుః. ౪౩. విజయస్యేతి. తతః పరివారణానంతరం పరస్సహస్రాస్సహస్రేభ్యోఽధికాః వినతానాం శత్రూణాం ఇషవః బాణాః విజయస్యార్జునస్య రథే - జగతాం భీతికరాః భయజనకాః అహిసంఘాస్సర్పసమూహాః జనమేజయస్య పారిక్షితస్య రాజ్ఞస్సంబంధిన్యాః యాగవేదేర్మధ్యే వహ్నికుండఇవ నిపేతుః. అత్రాప్యుపమయా కౌరవబాణానాం సద్యోనశ్వరత్వప్రతీతేరలంకారేణ వస్తుధ్వనిః. ఔపచ్ఛందసికం. ౪౪. జమ్భేతి. అథ జగత్యేకః ముఖ్యః వీరః.

ద్విషోఽపి తనయో జగదేకవీరో జన్యం సమారభత జృంభయితుం
మహీయః, ప్రత్యర్థిరక్తతటినీస్నపనైశ్శరాణాం భేత్స్యన్నివాథ పితృ
కాననవాసదోషం. ౪౫. ప. చలదశ్వరథద్విపోత్థరేణూ న్వరణస్రజ్మధుభిః
ప్రణీయ శాంతిం, సుఖదృష్టరణా యథా భవేయుస్సురవామా గగనే
తథా సమేయుః. ౪౬. ఉ. కౌంతేయకర్ణద్వితయోపకంఠ మౌహూర్తి
కావేదితచైత్రయాత్రైః, ఆశాతశల్యైరురుధేఽథ భల్లై రాశా కుబేరస్య
చ వైరిణాం చ. ౪౭. ప. ఉద్ధారసంధిపరిముక్తిషు మార్గణానామా

వైవక్షిక విశేష్యభావాత్సమాసః. జమ్భద్విషః ఇంద్రస్య తనయోఽర్జునోఽపి శరాణాం నిజబాణానాం పితృకాననే శ్మశానే వాసేన యో దోషః అశుచిత్వరూపః తం ప్రత్యర్థినాం శత్రూణాం రక్తతటినీషు శోణితనదీషు స్నపనైరభిషేచనైః భేత్తుం క్షాళితుం ఇచ్ఛన్ భేత్స్యన్నివేతి సంభావనోత్ప్రేక్షా - మహీయః శ్లాఘ్యం జన్యం యుద్ధం జృమ్భయితుం ప్రకటయితుం సమారభత - ఉపక్రాంతవాన్. ౪౫. చలదితి. చలద్భిరశ్వైః రథైః ద్విపైశ్చ ఉత్థాః ఉద్ధూతాః రేణవః ధూళిః వరణస్రజాం స్వయంవరార్థపుష్పమాల్యానాం మధుభిర్మకరందరసైః శాంతిం క్షయం ప్రణీయ ప్రాపయ్య స్వయం సుఖమనావరణం యథాతథా దృష్టః రణః యాభిస్తథోక్తాః యథా భవేయుః తథా సురవామాః అప్సరసః గగనే ఆకాశే సమేయుః మిళంతిస్మ అత్ర యుద్ధే నిశ్చిత్య నూతనవల్లభప్రాప్తిం గృహీతవరణస్రజో గగనే సంజగ్మురిత్యర్థః. అత్ర రణరేణోర్వరణమాల్యరసక్షయాసమ్బంధేఽపి సంబంధోక్తిరూపాతిశయోక్తేరర్జునహనిష్యమాణవీరభటానామసంఖ్యేయత్వరూపవస్తువ్యంజకాయాః రసక్షయణయోర్హేతుహేతుమతోరుక్తిరూపస్య హేత్వలంకారస్య చ ద్వయోరేకవాచకానుప్రవేశసంకరః. ౪౬. కౌంతేయేతి. అథ కౌంతేయస్యార్జునస్య సంబంధినః కర్ణద్వితయస్య శ్రోత్రయుగ్మస్య ఉపకణ్ఠాభ్యాం సమీపాభ్యామేవ మౌహూర్తికాభ్యాం జ్యౌతిషికాభ్యాం ఆవేదితా జ్ఞాపితా చైత్రయాత్రా యేషాం తైః రాకర్ణాకృష్టగుణముక్తైరిత్యర్థః. సవ్యసాచిత్వాత్కర్ణద్వితయోక్తిః ఆసమంతాచ్ఛాతాని తీక్ష్ణాని శల్యాని బాణాగ్రాణి యేషాం తైర్భల్లైః బాణవిశేషైః కుబేరస్యాశా ఉత్తరదిక్ వైరిణాం కౌరవాణాం ఆశా గోగ్రహణతృష్ణా చ ద్వయమపి రురుధే నిరుద్ధా భగ్నా చ - అత్ర కుబేరదిశః కౌరవతృష్ణాయాశ్చ శ్లేషభిత్తికాభేదాధ్యవసితేనరోధేనౌపమ్యస్య గమ్యత్వాత్తుల్యయోగితాభేదః ౪౭. ఉద్ధారేతి. తదా సమీకే యుద్ధే తేన శక్రసుతేన అర్జునేన ధనుషి గాండీవే చక్రీకృతే గుణాకర్షణేన మండలీకృతేసతి మార్గణానాం బాణానాం సంబంధినీషు

ద్వే ఉభే అపి తదా తిసృషు క్రియాసు, సాయుజ్యమాపతురివాంతిమయా సమీకే చక్రీకృతే ధనుషి శక్రసుతేన తేన. ౭౮. ప. యుద్ధసీమ్ని భుజగర్వవిప్రుషా ముచ్ఛ్రితా న్కటకనిస్సృతాంభసః, తత్ర లక్ష్యమకరోత్సకుంజరాం స్తస్య తాత ఇవ శైలసంచయాన్. ౭౯. ప. కాండైరపాతయదధః కరిమండలానాం శుండాః ప్రచండతరదోర్వ్యధి పాండుసూనుః, నిద్రాస్యతాం నిఖిలవైరిమహీపతీనాముత్పాదయన్నివ పృథూరుపధానపంక్తీః. ౮౦. ప. విశాలరంధ్రం విజయాస్త్రవృత్తం దేహస్య మధ్యే దధతో మహాంతః, స్కందస్య శక్త్యా క్షతమేఖలస్య

ఉద్ధారః నిషంగాదాదానం, సంధిస్సంధానం, పరిముక్తిః ప్రయోగః, తాసు తిసృషు క్రియాసు - నిర్ధారణసప్తమీ - తాసాం మధ్య ఇత్యర్థః. ఆద్యే ఉభే ప్రథమద్వితీయే ఉద్ధారసంధానక్రియే ద్వే అపి అంతిమయా మోచనక్రియయా సహ సాయుజ్యమేకీభావమాపతుః. ప్రాప్తే ఇవేత్యుత్ప్రేక్షా. లాఘవాతిశయాదజ్ఞేయాదానసంధానం శరాణాం మోచనమేవ సర్వైర్దదృశ ఇత్యర్థః. ౭౮. యుద్ధేతి. కటా ఏవ కటకాః తుహ్యాతాభ్యాం నిస్సృతాని నిర్గతాని అంభాంసి మదజలాని యేషాం తథోక్తాన్ అన్యత్ర నితంబనిస్సృతనిర్ఝరోదకాన్ అతఏవ భృతాః ధృతాః గర్వస్య అహంకారస్య విప్రుషః బిందవః యైస్తథోక్తానివ స్థితానిత్యుత్ప్రేక్షా - తత్ర యుద్ధసీమ్ని రణభువి మూర్ఛితాన్వ్యపేతాన్ కుంజరాన్ గజాన్ సః అర్జునస్య తాతః పితా ఇంద్రః శైలానాం సంచయాన్ సమూహానివ లక్ష్యం శరవ్యం అకరోత్ గజానవధీదిత్యర్థః. ఉపమోత్ప్రేక్షయోస్సంసృష్టిః. యత్తు భుజగర్వవిప్రుషాం ఉచ్ఛ్రితా నిత్యపపాఠే భ్రమేణ భుజయోర్గర్వవిప్రుషాం గర్వాతిశయానామిత్యర్థః. ఉచ్ఛ్రితాన్ ఉన్నతానితి నృసింహప్రలపితం తట్టీకానసంగతమితి సహృదయా ఏవా కలయంతు. రథోద్ధతావృత్తమ్. ౭౯. కాండైరితి. ప్రచండతరౌ అతిభీషణౌ దోషా బాహూ యస్య సః. ౨. 'భుజబాహూ ప్రవేష్టో దోః' ఇత్యమరః. పాండుసూనురర్జునః నిద్రాస్యతాం అగ్రే స్వాపనాస్త్రేణ శయనం కరిష్యతాం నిఖిలానాం వైరిమహీపతీనాం శత్రురాజానాం పృథూః స్థూలాయతాః ఉపధానానాం ఉపబర్హాణాం పంక్తీః శిరోభాగకక్ష్యతూలాదినిర్మితతల్పంత్రవిశేష ఉపధానం. ఉత్పాదయన్ జనయన్నివేత్యుత్ప్రేక్షా. యుధి యుద్ధే కాండైర్బాణైః ని. 'కాండోఽస్త్రీ దండబాణార్వ వర్గావసరవారిషు' ఇత్యమరః. కరిమండలానాం గజబృందానాం శుండాః కరాన్ అధః భూతలే అపాతయత్ - పాతితవాన్. ౮౦. విశాలేతి. మహాంతః కరిణో గజాః. దేహస్య మధ్యే విజయస్య అర్జునస్య అస్త్రేణ బాణేన

క్రౌంచస్య లీలాం కరిణో వివవ్రుః. ౫౧. ప. ఆధోరణస్య శిరసా పతతా ర్ధమార్గే సంధానభాజి దివ ముత్పతితే కబంధే, న్యస్య స్రజం సురవధూరథబద్ధమానా త్తస్మాద్భియా దివి పలాయత దూర మేకా. ౫౨. ప. తుంగా గజాశ్చ జవనాస్తురగాశ్చ శూరాః యోధాశ్చ తేన నిహతా భువ మాశుజగ్ముః, నిద్రాస్యతో నిబిడమత్ర నృపేంద్రసంఘాత్ప్రాగేవ సమ్యగవకాశజిఘృక్షయేవ. ౫౩. ప. గంగా సితా రవిసుతా ప్యసి

దత్తం కృతం విశాలం విస్తీర్ణం రంధ్రం దధతస్సతః స్కందస్య కుమారస్వామినశ్శక్త్యా నామాయుధేన కృతా రంధ్రితా మేఖలా మధ్యదేశః యస్య తస్య క్రౌఞ్చస్య నామ పర్వతస్య లీలాం వివవ్రుః. స్వీచక్రుః. అత్ర అన్యలీలాయా అన్యత్రాసంభవేన తత్సదృశలీలాక్షేపాదసంభవద్వస్తుసంబంధనిబంధనో నిదర్శనాలంకారః. ౫౧. ఆధోరణస్యేతి. కాచిత్సురవధూర్దేవాంగనా దివమాకాశం ప్రతి ఉత్పతితే కిఞ్చ పతతా ఆధోరణస్య గజారూఢస్య శిరసా అర్జునబాణచ్ఛిన్నేనేతి శేషః. అర్ధమార్గే మార్గమధ్యే సంధానం సంబంధం భజతీతి తద్భాజి కబంధే అపమూర్ధకళేబరే కస్మింశ్చిత్ స్రజం వరణమాల్యం న్యస్య నిక్షిప్య నవసురభ్రాన్త్యేతిభావః. అథ నిక్షేపానన్తరం బద్ధం మానం యేన తస్మాదచేతనత్వేన గతసల్లాపాత్తస్మాత్ ఉక్తవిధ కబంధాత్ భియా భయేన దివి ఆకాశే దూరం పలాయత - ధావతిస్మ - అత్ర మానజన్యభయస్య విశేషణగత్యా పలాయనహేతుత్వాత్పదార్థహేతుకకావ్యలింగస్య భ్రాంతిమదుజ్జీవితత్వాద్ద్వయోస్సఙ్కరః. యత్తు గతప్రాణం దృష్ట్వా లజ్జావతీ బభూవేత్యర్థః ఇతి నృసింహః. తదనాఘ్రాతశృంగారగంధస్య తస్య నచోద్యం. త్రాసేన సఞ్చారిణః లజ్జోదయస్య లోకశాస్త్రోభయవిరుద్ధత్వాదితి. ౫౨. తుఙ్గా ఇతి. తుఙ్గా ఉన్నతాః గజాశ్చ జవనాః జవాధికాః తురగా అశ్వాశ్చ శూరాః శౌర్యశాలినః యోధాశ్చ తేనార్జునేన నిహతాశ్ఛిన్నాస్సంతః అత్ర యుద్ధభూమౌ నిబిడం సంబాధం యథాతథా నిద్రాస్యతః అగ్రే ప్రస్వాపనాస్త్రేణ శయిష్యతః నరేంద్రాణాం రాజ్ఞాం సంఘాత్ ప్రాక్ పూర్వమేవ సమ్యగసంబాధం యథాతథా అవకాశస్య శయనస్థలస్య గృహీతుమిచ్ఛయా జిఘృక్షయేవేత్యుత్ప్రేక్షా - భువం ప్రత్యాశు జగ్ముః సంబాధేసతి నరేంద్రాపేక్షయా దుర్బలానామవకాశస్యదుర్లభత్వాదితిభావః. ౫౩. గంగేతి. పురా సృష్టికాలే విధాత్రా బ్రహ్మణా గంగానామ సితా శ్వేతా తటినీ నదీ చక్రే సృష్టా - రవిసుతా యమునానామ అసితా నీలా తటిన్యపి చక్రే - తయోర్గంగాయమునయోః సహచరీ సఖీ సరస్వతీ నామ పిశంగీ పింగళా గౌరాదిత్వాత్ జీష్ - తటినీచక్రే - రుచా కాన్త్యా

త్రా పిశంగీ చక్రే తయోస్సహచరీ చ పురా విధాత్రా, శోణారుచా
న తటినీతి కిలార్జునేన బాణాళిభిశ్శత మసృక్సరితాం వితేనే. ౫౪. ప.
క్వార్తే క్వేతి గవేషణస్య విషయే గాంధారనాథే పునర్నిర్గంతుం ధృతది
గ్భ్రమే వికలితచ్ఛత్రేఽపి దుర్యోధనే, ద్రోణేఽపి క్షపితధ్వజే కృతధనుర్భం
గేఽపి తస్యాత్మజే మూర్ఛాలే సరిత స్సుతేఽపి యుధి సా మగ్నా కురూ
ణాంచమూః. ౫౫. ప. వీణామునీంద్రో విజయస్య యుద్ధం నీరంధ్రభా
వేన నిరీక్షమాణః, ఆనందజైరశ్రుభిరేవ చక్రే హస్తార్పితై రాహ్నిక
కృత్య మద్రే. ౫౬. ప. విస్మయార్ణవవిభావరీవిధుం వీక్ష్య వీక్ష్య విజ

శోణా రక్తా కాచిత్తటినీ నచక్రే ఇతికిల ఉక్తప్రకారాద్ధేతోరివేత్యుత్ప్రేక్షా - అర్జు
నేన బాణానామాళిభిః పఙ్క్తిభిః అసృక్సరితాం రక్తనదీనాం శతం వితేనే సృష్టం -
అత్ర గంగా సితా రవిసుతాప్యసితా పిశంగీ చక్రే తయోస్సహచరీచ పురా విధాత్రే
త్యేవ పూర్వార్ధం ద్వితీయాంతపాఠేతు విరించినేతి వ్యత్యయతోఽనుషంగః. చక్రే
ఇత్యస్య స్థలత్రయే కర్తర్యేకత్ర కర్మణిచ ప్రయోగమాశ్రిత్య అన్వయాయోగశ్చ -
యద్యపి శోణో నదః విధాత్రా సృష్టఏవ - తథాపి ననదీ అతఏవ శోణారుచా తటి
నీత్యుక్తమ్. ౫౪. క్వార్తేతి. తతః యుధి యుద్ధదేశే ఇదం సర్వత్ర యోజ్యం క్వార్తా
థేయే క్వ కుత్రాస్తఇత్యుక్తప్రకారస్య గవేషణస్య అన్వేషణస్య విషయే పాత్రే పలా
యితేసతీతియావత్ - గాంధారనాథే పునః శకునౌతు నిర్గన్తుం అన్యత్ర యాతుం ధృతః
దిశాం భ్రమః ప్రాచ్యాదేః ప్రతీచ్యాదిజ్ఞానం యేన తథోక్తేసతి దుర్యోధనేఽపి వికలితం
భిన్నం ఛత్రం యస్య తథోక్తేసతి ద్రోణేఽపి క్షపితం నాశితం ధ్వజం యస్య తథోక్తే
సతి తస్య ద్రోణస్య ఆత్మజే అశ్వత్థామ్న్యపి కృతః ధనుషః భంగః భేదః యస్య తథోక్తే
సతి సరితః గంగాయాస్సుతే భీష్మేఽపి మూర్ఛాస్యాస్తీతి మూర్ఛాలేసతి సాకురూణాం
సేనా చమూః మగ్నా మ్లానాభూత్. అత్ర పలాయనాద్యనేకక్రియాయోగపద్యా
త్సముచ్చయాలంకారః. శార్దూలవిక్రీడితం. ౫౫. వీణేతి. వీణాప్రియో మునీంద్రః
వీణామునీంద్రః నారదః శాకపార్థివాదిత్వాత్సమాసః. విజయస్యార్జునస్య యుద్ధం
నీరంధ్రభావేనావిచ్ఛేదేన నిరీక్షమాణః పశ్యన్ సన్ అద్రౌ ఆకాశే హస్తయోరర్పితై
ర్హస్తాభ్యాం గృహీతైరిత్యర్థః. ఆనందాజ్జాతైరానందజైః అశ్రుభిర్బాష్పజలైరేవ అహ్ని
భవం ఆహ్నికం కృత్యం మధ్యాహ్నస్నానసంధ్యావందనాదికార్యం చక్రే అసంబన్ధే
సంబంధరూపాతిశయోక్తిః. ఇంద్రవజ్రా. ౫౬. విస్మయేతి. విస్మయః ఆశ్చర్యమేవార్ణ
వస్సముద్రః తస్య విభావరీ విధుం చంద్రమితి పరమ్పరితరూపకం - అత్యాశ్చర్యప్ర

యస్య విక్రమం, ఉత్తమాంగమఖిలాప్సరోగణైః ఊర్వశీ నభసి సాప్య కంపయత్. ౫౭. స. వపురస్త్రసాత్కృతవతాం సుభటానాం వరణస్రజే విబుధవారవధూభ్యః, కుసుమాత్యయే కిసలయాన్యపి దత్వా క్షుపతాం గతవాన్ కులిశాయుధశాఖీ. ౫౮. స. బాహ్వోః ప్రవృష్టకుసుమస్య తతో నిలింపైః ప్రస్వాపనాస్త్రమహిమాతిశయేన తస్య, నిద్రాయతే స్మ నిఖిలాపృతనా రిపూణాం యుద్ధావతీర్ణమపనేతుమివ శ్రమం స్వం. ౫౯. గ. తతస్స బీభత్సుః పరిషత్సమానీతనిజవధూపరిభవానురూపఫలప్రదిత్సయేవ సారథినా ద్విషతామపహారితవివిధపరిధానో గు

వర్ధకమిత్యర్థః. విజయస్యార్జునస్య విక్రమం వీక్ష్య వీక్ష్య ఆదరాద్విరుక్తిః. సా మనోరథభంగాద్ద్వేషిత్వేన ప్రసిద్ధా ఊర్వశ్యపి అఖిలానామప్సరసాం గణైస్సహ ఉత్తమాంగం శిరః అకమ్పయత్ - శ్లాఘయామాసేత్యర్థః. అత్రాపి శబ్దసూచ్యతాదృక్ప్రద్వేషవత్యా ఊర్వశ్యాపి శ్లాఘనే కిముతాన్యైరిత్యర్థాంతరాక్షేపాదర్థాపత్త్యలంకారః. రథోద్ధతా వృత్తం. ౫౭. వపురితి. వపుస్స్వదేహం అస్త్రేభ్యః అర్జునబాణేభ్యః సాత్కృతవతామర్పితవతాం తవ తదధీనవచనేచేతి సాత్ప్రత్యయః. సుభటానాం సురీభూతానాం వరణార్థం స్రజే మాలాం కర్తుమితి క్రియార్థేత్యాదినా చతుర్థీ - కులిశాయుధస్య ఇంద్రస్య శాఖీ కల్పవృక్షః కుసుమానామత్యయే వ్యయే సతి కిసలయాని పల్లవాన్యపి విబుధవారవధూభ్యః అప్సరోభ్యః దత్వా క్షుపతాం హ్రస్వశాఖిత్వం అవాప - ప్రాప్తవాన్. ని. 'హ్రస్వశాఖాశిఫః క్షుప' ఇత్యమరః. అత్ర కల్పవృక్షస్య స్వల్పశాఖిత్వాసంబంధేఽపి తత్సంబంధోక్తేరతిశయోక్తిః. తయాచార్జునినిహతానాం వీరాణాం అసంఖ్యేయత్వప్రతీతేరలంకారేణవస్తుధ్వనిః సుమంగలీవృత్తం. ౫౮. బాహ్వోరితి. తతః నిలింపైర్దేవైః ప్రకర్షేణ వృష్టాని ముక్తాని కుసుమాని తథోక్తస్య తస్యార్జునస్య బాహ్వోస్సమ్బంధినః ప్రస్వాపనాస్త్రస్య మహిమాతిశయేన నిఖిలారిపూణాం పృతనా సేనా యుద్ధాదవతీర్ణం ప్రాప్తం స్వం స్వీయం శ్రమమపనేతుం నివారయితుమివేత్యుత్ప్రేక్షా - నిద్రాయతేస్మ శిశ్యే - అత్రోక్తోత్ప్రేక్షా ప్రస్వాపనాస్త్రమహిమాతిశయం ప్రత్యహేతోరపి అర్జునే రణశ్రమశామకస్య సురతరుకుసుమవర్షస్య హేతుత్వోక్తిరూపప్రౌఢోక్త్యలంకారేణోజ్జీవితేతి ద్వయోరంగాంగిభావేన సంకరః. ౫౯. తత ఇతి. తతః స బీభత్సురర్జునః పరిషది సభాయాం సమ్యగానీతః ప్రాపితః యో వధూపరిభవః. ద్రౌపదీతిరస్కారః వస్త్రాపహారరూపః తస్య అనురూపస్య అనుగుణస్య ఫలస్య ప్రదాతుమిచ్ఛా ప్రదిత్సా తయేవేత్యుత్ప్రేక్షా - సారథినా ఉత్తరేణ విద్విషాం కౌరవాణాం అప

రుప్రభృతిష్వమీషు దివాస్వాపో మాభూదితి కృపయా మన్యమాన ఇవ పునరపి తదస్త్రం క్షణాదేవ సంజహార. ౬౦. ప. అథ దృశః పరిమృజ్య కరాంచలైరుపచితాః పరిమీలనముద్రయా, ప్రకటితాస్యబిలైః పటుజృంభణాత్ప్రబుబుధే కురురాజచమూశ్చిరాత్. ౬౧. ప. పూర్వప్రయోగముదితా ఇవ తస్య బాణా నిద్రాం ద్విషత్సు నిఖిలా దదురేవ దీర్ఘాం, పశ్చాత్ప్రయుక్తమమునాహతకీవ రోషాత్ప్రస్వాపనం తు వితతార న తాదృశీం తాం. ౬౨. ప. స తు పునరనుశోచ్య ధార్తరాష్ట్రస్సమితి విరాటసుతాపనీతచేలం, కులిశభృదనుజీవిదత్తబంధాం కుశ

హారితాని వివిధాని నానాజాతీయాని పరిధానాని అపి వస్త్రాణి యేన తథోక్తస్సన్. యద్వా-పరిధానశబ్దోఽత్ర పరితో ధత్తఇతి వ్యుత్పత్త్యా వస్త్రమాత్రపరః తేన ఉత్తరీయాదేస్సత్వేకిమితి 'ధ్వజపటశకలాగ్రైః క్లృప్తకౌపీనకృత్యా' ఇత్యుత్తరగ్రంథో నవిరుధ్యత ఇతి ధ్యేయం. అమీషుపురోవర్తిషు గురుప్రభృతిషు ద్రోణాచార్యాదిషు విషయే కృపయా దివా అహ్నిస్వాపః నిద్రా మాభూత్ తస్య మహాదోషత్వస్మరణాదితిభావః. ఇత్యుక్తప్రకారం మన్యమానః ఆలోచయన్నివేత్యుత్ప్రేక్షా - క్షణాదేవ తదస్త్రం ప్రస్వాపనం పునరపి సంజహార - ఉపసంహృతవాన్-ఉత్ప్రేక్షాద్వయస్య సంసృష్టిః. ౬౦. అథేతి. అథాస్త్రోపసంహారానంతరం పరిమీలనముద్రయా ముకుళనావస్థయా అరుణితాస్సంజాతారుణ్యాః దృశః నేత్రాణి కరాంచలైః అగ్రకరైః పరిమృజ్య పరిమృష్య పటుజృంభణాత్ జృంభాకరణాద్ధేతోః ప్రకటితాని వివృతాని ఆస్యాని వక్త్రాణి బిలానీవ తైరుపలక్షితా కురురాజచమూః దుర్యోధనసేనా చిరాత్ ప్రబుబుధే ప్రబుద్ధా. బుధ్యతేః కర్తరిలిట్ - స్వభావోక్తిరలంకారః. ద్రుతవిలమ్బితవృత్తం. ౬౧. పూర్వేతి. తస్య అర్జునస్య నిఖిలబాణాః పూర్వం ప్రథమతః ప్రయోగేణ ముదితా ఇవేత్యుత్ప్రేక్షా. ద్విషత్సు దీర్ఘామేవ నిద్రాం దదుః మరణం చక్రురిత్యర్థః. అహామే కంతు అమునా అర్జునేన పశ్చాత్ సర్వేభ్యోఽప్యనంతరం ప్రయుక్తమిత్యుక్తప్రకారా ద్రోషాదివేత్యుత్ప్రేక్షా-ప్రస్వాపనమస్త్రం ద్విషత్సు తాదృశీం దీర్ఘాం తాం నిద్రాం నవితతార నదదౌ మానితా ఏవ ప్రాణాత్యయేనాపి ప్రభోః కృత్యం నిర్వహంతీత్యర్థః. ప్రస్వాపనాస్త్రేణ నైకోఽపిహతఇత్యర్థః. ఉత్ప్రేక్షా ద్వయస్యాంగాంగిభావేనసంకరః. ౬౨. సఇతి. సధార్తరాష్ట్రః దుర్యోధనస్తు సమితి యుద్ధే విరాటసుతేన ఉత్తరేణ అపనీతే చేలే అంకరీయోత్తరీయే యస్మింస్తథోక్తం వపుః నిజశరీరమనుశోచ్య దృష్ట్వా పరిశోచ్య కులిశభృతః ఇంద్రస్య అనుజీవిభిః భృత్యైర్గంధర్వైర్దత్తః బంధః యస్యాస్తాం

లమమన్యత ఘోషవాటయాత్రాం. ౬౩. ప. పరాంచి కర్తుం వదనాన్య
నీశాః పశ్చాద్విమర్దేన నభస్యమర్త్యాః, నిరీక్ష్యనగ్నాన్నృపతీన్ హ్రియా
ర్తాన్నిమీలనాజ్ఞం నయనం నినిందుః. ౬౪. ప. ఇతి పరిభవ లక్ష్మ్యా
సంభృతాం భోగముద్రాం తనుభి రభిదధానాస్తాస్నుభి ర్నగ్నభావే,
ధ్వజపటశకలాగ్రైః క్లృప్తకౌపీనకృత్యాః సుబలదుహితృపుత్రాస్స్వాం
పురీం ప్రత్యగచ్ఛన్. ౬౫. గ. తదను హారిదంకణవిశృంఖలవిశ్రమితవిజ

ఘోషవాటయాత్రాం గోకులప్రయాణం కుశలం క్షేమం అమన్యత-తతోఽప్యవమాన
కరీయం యాత్రేతి సంభావితవాన్. అత్రోభయోర్ఘోషవాటయాత్రాత్వేఽప్యత్ర -
కుశలేతరరూపానర్థోత్పత్తివర్ణనాద్విషమభేదః. ఏవం తత్ర బంధస్య దోషస్యాపి గుణ
త్వేనవర్ణనాల్లేశాలంకారశ్చ ద్వయోరేకవాచకానుప్రవేశసంకరః. పుష్పితాగ్రావృత్తం
౬౩. పరాంచీతి. అమర్త్యాః అప్సరసః నగ్నాన్ నివస్త్రాన్ నృపతీన్ నిరీక్ష్య హ్రియా
లజ్జయా ఆర్తాః ఖిన్నాస్సత్యః అతఏవ వదనాని ముఖాని పరాఞ్చి పరాఙ్ముఖానికర్తుం
పశ్చాత్ పృష్ఠభాగే నభస్యాకాశే విమర్దేన బహుసంఘసంబాధేన హేతునా అనీశాః
అశక్తాస్సత్యః నిమీలనం నిమేషం నజానాతీతి నిమీలనాజ్ఞం నిమేషశూన్యమిత్యర్థః.
నయనం నేత్రేన్ద్రియం స్వీయం నినిందుః నిందంతిస్మ - అత్ర నగ్ననృపావలోకనస్య
లజ్జాం ప్రతితస్యాశ్చ వదనపారాఙ్ముఖ్యోద్యమం ప్రతిచ హేతుత్వాత్పదార్థహేతుకం
కావ్యలింగద్వయమంగాంగిభావేనసంకీర్ణం. ఏవం పాశ్చాత్యభాగసంమర్దస్య వదనపా
రాఙ్ముఖ్యకరణాశక్తిం ప్రతితస్యాశ్చ నేత్రనిమీలనోద్యమం ప్రతి తన్మీలనరాహిత్యస్య
నేత్రనిందనం ప్రతిచ హేతుత్వాదుక్తవిధమేవ కావ్యలిఙ్గత్రితయమంగాంగిభావసం
కీర్ణం అత్రచ ప్రాథమికం సమ్మర్దేన పారాఙ్ముఖ్య కరణాశక్త్యసంబంధేఽపి సంబంధోక్తి
రూపయాతిశయోక్త్యాసహైకవాచకానుప్రవేశేన సంకీర్ణం. త్రయాణామపి సంకరా
ణాం పునరంగాంగిభావేన సంకరఇతి సుధీభిరనుసంధేయమ్. ౬౪. ఇతీతి. ఇత్యుక్తప్ర
కారం నగ్నభావే వస్త్రరాహిత్యే స్థాస్నుభిః తిష్ఠంతీభిః వస్త్రశూన్యాభిరిత్యర్థః. తనుభి
శ్శరీరైః పరిభవలక్ష్మ్యా అర్జునకృతావమానసమృద్ధ్యా స్త్రీలింగేన స్త్రియాచ సంభృతాం
సంపాదితాం భోగముద్రాం సంభోగావస్థాం అనుభూతించ అభిదధానాః జ్ఞాపయం
తస్సుబలదుహితుర్గాంధార్యాః పుత్రాః దుర్యోధనాదయః ధ్వజపటానాం శకలాగ్రైః
క్లృప్తం నిర్మితం-కౌపీనకృత్యం యైః తథోక్తాస్సంతః స్వాం స్వీయాం పురీం హాస్తినన
గరం ప్రత్యగచ్ఛన్ ప్రత్యాగతాః అత్ర దిగమ్బరత్వస్యార్జునకృతావమానానురూప
త్వాదనుమానాలంకారః. మాలినీవృత్తం. ౬౫. తదన్వితి. తదను కౌరవగమనానంతరం

యశ్శంఖరవో నిజాయుధనిక్షేపరక్షిషు భూతకుటుంబేషు నవసమరరు
ధిరాంజలిపానతృప్తికిలికిలితమనుభవితుకామ ఇవ పునరపి పితృవన
మేత్య తరునిహితశస్త్రసంభారః పురాత్సహాయాతేషు గుణేష్వావామేవ
తవ రణాద్భుతదర్శనం ప్రతివంచితే ఇత్యుపాలబ్ధుమివ భూయోఽపి
క్లైబ్యసాన్నిధ్యాభ్యాం కృతానుషంజనః కురుకుంజరో భూమింజయ
మేవం జగాద. ౬౬. ప. కుమారకోశీకురు కేశపాశం ముఖేఽశ్రుణో మా
ర్జయ పాతమార్గం, తూణ్యా సమం దోష్ణి నిధేహి చాపం రాశేరుపర్య
స్వ రథే పటానాం. ౬౭. ప. బధాన ధైర్యం వద బంధుగోష్ఠ్యా మా
త్మాన మేవారిజయస్య హేతుం, మాతుః పితుర్వా ధురి మంత్రిణాం

తాందిశామంగణేషు ప్రాంగణేషు విశృంఖలం నిష్ప్రతిబంధం యథాతథా విశ్రమితః
వ్యాప్తః విజయః శంఖరవః దేవదత్తనినాదః యస్య సః. నిజానామాయుధానాం నిక్షేపం
న్యాసం రక్షంతీతి రక్షిషు భూతానాం పిశాచానాం కుటుంబేషు నవైః రుధిరాంజలి
పానైః తృప్తైర్యత్కిలికిలితం కలకలధ్వనిః తం అనుభవితుం శ్రోతుం కామో యస్య
తథోక్తఇవ స్థితఇత్యుత్ప్రేక్షా - పునరపి పితృవనం శ్మశానం ఏత్య తరౌ శమీవృక్షే
నిహితః న్యస్తః శస్త్రాణామాయుధానాం సంభారః సమూహః యేన తథోక్తః. పురా
విరాటనగరాత్సహాయాతేషు సహాగతేషు ఆవాం ద్వే ఏవ తవ సంబంధినో రణా
ద్భుతస్య దర్శనం ప్రతివంచితే ఇత్యుక్తప్రకారముపాలబ్ధుం నిందితుం కృతం సాన్నిధ్యం
యాభ్యాంతథోక్తాభ్యామివ స్థితాభ్యామిత్యుత్ప్రేక్షా. క్లైబ్యం నపుంసకత్వం సారథ్యంచ
తాభ్యాం భూయః పునరపి కృతం అనుషంజనం సంబంధః యస్య సః కురుకుంజరోఽ
ర్జునః భూమింజయఇత్యుత్తరస్యైవ నామాంతరం. తం ప్రతి ఏవం వక్ష్యమాణప్రకా
రేణ జగాద ఉక్తవాన్. ఉత్ప్రేక్షాద్వయస్య సంసృష్టిః. ౬౬. ఉక్తప్రకారం
ద్వాభ్యామాహ—కుమారేతి. హే కుమార ఉత్తర, కేశపాశం శిథిలం చభారం కోశీకురు
బంధయేత్యర్థః. ముఖే అశ్రుణః బాష్పస్య పాతమార్గం ధారాపద్ధతిం మార్జయ -
దోష్ణి నిజబాహౌ చాపం తూణ్యా సహితం నిషంగేణ సహ నిధేహి నిక్షిప. రథే
పటానాం కౌరవాంశుకానాం రాశేరుపరి ఆస్వ ఉపవిశ రథికత్వేన తిష్ఠేత్యర్థః. ౬౭.
బధానేతి. ధైర్యం బధాన - చిత్తే స్థాపయ - బంధూనాం విరాటాదీనాం గోష్ఠ్యాం
సభాయామాత్మానమేవ అరీణాం కౌరవాణాం జయస్య హేతుం వద బ్రూహి - మాతు
స్సుదేష్ణాయాః ధుర్యగ్రే వా పితుర్విరాటస్యవా మంత్రిణాంవా ధురి మమ తత్త్వస్య
పాండవత్వాదేర్గంధం లేశమపి మాసూచయ వచనేంగితాభ్యాం మాజ్ఞాపయ ఇతి-జగా

వాహనానాం త్వగంధం నను సూచయేతి. ౬౮. గ. అథ తథేత్యభ్యుపగ
మ్య క్షతజపంకారుణితనేమిరేఖైర్ద్విపదాత్యాపాతికాలాతచక్రైరివ పరి
భ్రమద్భిశ్చక్రైస్సంక్రీడతా శతాంగేన పథి గచ్ఛన్నగ్రేసరఘోటక
ఖురపుటకుట్టనత్రుటితధరణీతలోచ్ఛలితరజోభరాక్రమణవినమ్రీకృత
పక్ష్మణాపి కురుకులజైత్రోఽయమితి విస్మయబలవిస్తారితేన చక్షుషా బృ
హన్నలామప్యనాదృత్య ముహుర్ముహురాపిబద్భిః పౌరైరనుగమ్య
మానోఽయముత్తరో నలకూబర ఇవాలకాం స్వాం పురీం ప్రవిశ్య పర
స్పరోపమర్దనద్విగుణితవందివాదిత్రఘోషేణ మహతా రాజమార్గేణో
పలక్షితః పితుస్సభామభిజగామ. ౬౯. ప. తాన్యేవ పుష్పాణి తఏవ

దేతిపూర్వేణాన్వయః. ని. 'గంధో గంధక ఆమోదే లేశే సంబంధగర్వయోరి'తి విశ్వః.
౬౮. అథేతి. అథ అర్జునోక్త్యనంతరం తథా యథా భవతోక్తం సర్వం తథా కరిష్యా
మీత్యర్థః. ఇత్యుక్తప్రకారమభ్యుపగమ్య అంగీకృత్య క్షతజపంకేన రక్తకర్దమేనారుణి
తాస్సంజాతారుణ్యాః నేమిరేఖాశ్చక్రాంతాయఃపట్టికాః యేషాం తైరత ఏవ ద్విషతా
మాత్యాపాతికైర్దుర్నిమిత్తజన్యైరలాతచక్రైరంగారచక్రైరివ స్థితైరివేత్యుత్ప్రేక్షా - పరిభ్రమ
ద్భిశ్చక్రైః రథాంగైస్సంక్రీడతా గచ్ఛతా శతాంగేన రథేన ఉపలక్షితః. ని. 'శతాం
గస్స్యందనో రథః.' 'చక్రం రథాంగం తస్యాంతే నేమిస్స్త్రీ స్యాత్ప్రధిః పుమాని'తి
సర్వత్రాప్యమరః. పథి మార్గే నగరగామిని గచ్ఛన్నగ్రేసరాణాం రథపురోయాయినాం
ఘోటకానాం అశ్వానాం ఖురాః పుటా ఇవ తైః. కుట్టనేన సంఘర్షేణ త్రుటితాయాః
విదారితాయాః ధరణ్యాః భూమేస్తలాదుచ్ఛలితస్య ఉద్గతస్య రజోభారస్య పరాగ
పుంజస్య ఆక్రమణేన వినమ్రీకృతాని పక్ష్మాణి యస్య తథోక్తేనాపి రజసా యో
భారః తేనావనమ్రీకృతపక్ష్మణా పీతివా. అయమస్మద్రాజకుమారః కురుకులస్య
దుర్యోధనాదిబృందస్య జైత్రః ఇత్యుక్తప్రకారేణ విస్మయబలేన ఆశ్చర్యాతిశ
యేన విస్తారితేన వివృతేన చక్షుషా చక్షురింద్రియేణ బృహన్నలాం సారథిత్వేనా
గ్రేస్థితామపి అనాదృత్య ముహుర్ముహురాపిబద్భిః నిరీక్షమాణైః పౌరైరనుగమ్యమానః
అయముత్తరః స్వాం స్వీయాం నగరీం పురీం నలకూబరః కుబేరపుత్రః అలకాం తత్పు
రీమివ ప్రవిశ్య పరస్పరమన్యోన్యం ఉపమర్దనేన మేలనేన ద్విగుణితః ద్విరావృత్తః
వందినాం స్తుతిపాఠకానాం వాదిత్రాణాం వీణావేణుమృదంగతాళానాంచ ఘోష
స్సంకులశబ్దః యస్మింస్తథోక్తేన మహతా విస్తీర్ణేన రాజమార్గేణ ఉపలక్షితః పితుర్విరా
టస్య సభామాస్థానమండపమభిజగామ ప్రాప్తవాన్. ౬౯. తానీతి. జయినః దక్షిణగో
గ్రహజయశాలినః పితుః విరాటస్యాగ్రే ప్రథమం పూర్వాహ్ణ ఇత్యర్థః. యాని పుష్పా

ధూపాస్తే కేతవస్తే మణితోరణాంకాః, పుత్రస్య తస్యాపి పురోపచా
రా బభూవురగ్రే జయినః పితుర్యే. ౭౦. ప. తత్రావనీంద్రః ప్రణతం కు
మారమస్త్రైర్ద్రవైరార్ద్రితనుత్రమాజౌ, దోర్భ్యాం ద్విషద్బంధనఖేద
భాగ్భ్యామపి ప్రమోదాద్దృఢమాలిలింగ. ౭౧. ప. పార్థోఽప్యుపానీ
య రథస్య గర్భాత్పార్శ్వస్థితాయై పితురుత్తరాయై, ప్రాదత్త పట్టాం
శుకమాత్మసూనోః పాణిగ్రహార్థం కిలమంత్రవాసః. ౭౨. ప. ఆచేటమ
న్యమఖిలం పటమా సుధేష్ణమంతః పురాయ స విభజ్య దదౌ కుమారః,
సైరంధ్రయే నతు మలీమసవాససేఽపి సంచింత్య తాం బహుపట ప్రభవా

ణియే ధూపా యే కేతవః ధ్వజాః యే మణిమయాస్తోరణాంకాశ్చ పురే **ఉపచారా బభూవుః** జయినః వృత్తరగోగ్రహశాలినః పుత్రస్య తస్యోత్తరస్యపశ్చాదితి శేషః. అపరాహ్ణఇత్యర్థః. తాని పుష్పాణ్యేవ తే ధూపాఏవ తే కేతవఏవ తే మణితోరణాంకా ఏవ పురోపచారా బభూవుః. జయద్వయస్యైకాహ్న్యపి విలమ్బాభావాదితి భావః. ౭౦. తత్రేతి. తత్ర ఆస్థానమండపే అవనీంద్రః విరాటః ప్రణతం నమ్రం ద్రవైర్ద్రవిభైరస్త్రైః ప్రహృతం రోదనజన్యైర్బాష్పైః పశ్చాచ్ఛత్రుశరక్షతిజన్యైః శోణితైశ్చ ఆర్ద్రం సిక్తం తనుత్రం కవచం యస్య తథోక్తం. ని. 'అస్రమశ్రుణి శోణిత'ఇతి విశ్వః. కుమారం ఉత్తరం ఆజౌ యుద్ధే ద్విషతా సుశర్మణా బంధనేన యః ఖేదః శ్రమః తం భజతఇతి భాగ్భ్యమపి దోర్భ్యాం బాహుభ్యాం ప్రమోదాద్ధేతోః దృఢం యథాతథా ఆలిలింగ ఆలింగితవాన్. ప్రేమపరవశానగణయంతి నిజం శ్రమమితిభావః. ౭౧. పార్థఇతి పార్థోఽర్జునోఽపి రథస్య గర్భాత్ మధ్యాత్ పట్టాంశుకం క్షౌత్రవం ఉపానీయ ఆదాయాత్మసూనోః అభిమన్యోః పాణిగ్రహార్థం మంత్రవాసః. కిలేతిసంభావనాయాం. కన్యానిశ్చయకాలికవస్త్రమిత్యుత్ప్రేక్షా. పితుఃపార్శ్వస్థితాయై ఉత్తరాయై దదౌ. ౭౨. ఆచేటమితి. సః కుమారః ఉత్తరః అన్యం ఉత్తరాయై అర్జునదత్తాదితరం అఖిలం పటం వస్త్రం వస్త్రాణీతి జాత్యేకవచనం - ఆసుధేష్ణం సుధేష్ణామారభ్య ఆచేటం దాసీజనపర్యంతం అంతఃపురాయ అంతఃపురజనాయేత్యర్థః. దదౌ-మలీమసం మలినం వాసః వస్త్రం యస్యాస్తథోక్తాయా అపి సైరంధ్రయే ద్రౌపద్యై తు తాం ద్రౌపదీం బహూనాం పటానాం ప్రభవః ఉత్పత్తిస్థానం అవలగ్నం మధ్యదేశః యస్యాస్తథోక్తాం సంచింత్య స్మృత్వా నదద్వపటం కించిదితి శేషః. అనుచితత్వాదితిభావః. అత్ర బహుపటోత్పాదకత్వేన ద్రౌపదీమధ్యచింతనస్య విశేషణగత్యా తస్యై వస్త్రదానప్రతిషేధహేతుత్వాత్పదార్థహేతుకం కావ్య

వలగ్నాం. ౭౩. ప. వినార్జునం పాండుసుతాం త్సమాజే విస్మిత్య విస్మిత్య విలోకమానం, జిఘ్రన్విరాటశ్చికురేషు సూనుం జగాద విన్యస్య నిజాసనార్ధే. ౭౪. ప. నిపాత్య పార్థాన్కాంతారే నిస్సపత్నత్వ మేయుషాం, కంఠే గడూయసే వత్స కౌరవాణాం త్వమేకకః. ౭౫. ప. నవ్యం గురుం భువి సమార్గితు ముత్తరాయాః స్సంరక్ష్య సూతమపి తాదృశి సంప్రహారే, జన్మర్క్ష జీవదినయోగిఫలం ప్రదాతుం కన్యాసు వత్స కథమేత్య కురూన్వ్యజేష్ఠాః. ౭౬. గ. ఇతి ప్రమోదచంచలేన కరాంచలేన చరమాంగం పరామృశ్య పునః పునరనుయుంజానాయ తాతాయ సోఽర్ధే

లింగమలంకారః. ౭౩. వినేతి. సమాజే సభాయాం అర్జునంవినా అర్జునవర్జ్యాన్ పాండుసుతాన్ ధర్మరాజభీమనకులసహదేవాన్ అర్జునోక్తవేషాంతరచ్ఛన్నాన్ విస్మిత్య విస్మిత్య ఆశ్చర్యం గత్వా గత్వేత్యాదరాద్ద్విరుక్తిః. విలోకమానం సూనుముత్తరం విరాటః. నిజాసనార్ధే విన్యస్య ఉపవేశ్య చికురేషు మూర్ధనీత్యర్థః. జిఘ్రన్ సన్ జగాద - వక్ష్యమాణప్రకారేణోక్తవాన్. ౭౪. నిపాత్యేతి. పార్థాన్ పాండవాన్ కాన్తారే అరణ్యే నిపాత్య పాతయిత్వా ద్యూతవ్యాజేనేతి భావః. నిస్సపత్నత్వం శత్రుశూన్యత్వం ఏయుషాం ప్రాప్తానాం కౌరవాణాం. హేవత్స త్వం ఏకకః ఏక ఏవ కంఠే గడూయసే కంఠవివరరోధీకిణఇవాచరసి - పార్థాస్తు పంచాపి మిళిత్వాత థా భవంతి నతు ప్రత్యేకమిత్యహోవీర్యాతిశయ స్తవేత్యర్థః. అతఏవ వ్యతిరేకాలంకారో వ్యఙ్గ్యః. ఉపమాసమాసగాశ్రౌతీ - ద్వయోరేకవాచకానుప్రవేశసంకరః. ౭౫. నవ్యమితి. కించ హేవత్స ఉత్తరాయాః త్వద్భగిన్యాః నవ్యం బృహన్నళాఖ్యం నూతనం గురుం నాట్యాచార్యం సమార్గితుం - అన్వేషితుం తస్యా గురుశోకం వారయితుమిత్యర్థః. కన్యాసు ఉత్తరాప్రభృతిషు విషయే జన్మర్క్షేణ జన్మనక్షత్రేణ సహ జీవదినస్య బృహస్పతివాసరస్య యోగేన యత్ఫలం వస్త్రలాభః తత్ దాతుంచ తాదృశి దుస్తరే సంప్రహారే యుద్ధే సూతం బృహన్నలామపి సంరక్ష్య కురూన్ దుర్యోధనాదీన్. కథమిత్యాశ్చర్యే. వ్యజేష్ఠాః జితవానసి-అత్ర గురుశోకవారణస్య సూతరక్షణేన నూతనవస్త్రదానస్య కౌరవజయేనసహ క్రమేణాన్వయాద్యథాసంఖ్యాలంకారః. 'అథ్వా భోజనమాలస్యం విద్యా వస్త్రం వరాంగనా, మృత్యుశ్చేతి క్రమాజ్జన్మర్క్షాదిదినయోగతః.' ఇతి జ్యౌతిషికాః. ౭౬. ఇతీతి. ఇత్యుక్తప్రకారేణ ప్రమోదేన సంతోషేణ చంచలేన కమ్పమానేన కరాంచలేన పాణినా చరమాంగం పృష్ఠభాగం పునఃపునః పరామృశ్య పునఃపునరనుయుంజానాయ పృచ్ఛతే తాతాయ పిత్రే విరా

ష్ణేయోఽపి త్రపాప్రవాహాభిముఖమవస్థాతుమపారయన్నివ వివలి
తకంధరో గిరమేవం విజ్ఞాపయామాస. ౭౭. ప. రోదః ప్రసారిధ్వ
నితం మయా చక్రే ధురి ద్విషాం, యావాన్మే వేగసన్నాహస్తావాం
స్తత్ర ప్రదర్శితః. ౭౮. ప. అహమేకో రణే తస్మిన్నపరై రననుష్ఠితాం.
రథిసారథిపత్తిత్వే రచయామి స్మ కర్తృతాం. ౭౯. దేవ కిం బహునా.
ప. అపార్థం కర్మ మే నాసీదాహవే యదరాతిషు, పురో విజయమా
ధాయ పునరాగామిమాం పురీం. ౮౦. గ. ఇతి తాదృశీం తస్య వచన
చాతురీం నిశమ్య దురోదరప్రహారవేదనామప్యవిగణయ్య తరలితేన

టాయ-సుధేష్ణాయాః అపత్యం సౌధేష్ణేయః ఉత్తరోఽపి త్రపాలజ్జైవ ప్రవాహస్తస్య అభి ముఖమవస్థాతుం అపారయన్న శక్నువన్నివేత్యుత్ప్రేక్షా. వివలితా వ్యావర్తితా కంధరా గ్రీవా యేన తథోక్తస్సన్ ఏవం వక్ష్యమాణప్రకారేణ గిరం విజ్ఞాపయామాస విజ్ఞాపితవాన్. ౭౭. రోదఇతి. హే తాత మయా రోదసోః దివి భువిచ ప్రసారి వ్యాపన్న వత్. ని. 'ద్యావాభూమీచ రోదసీ'ఇత్యమరః. ధ్వనితం సింహనాదం రోదనం చ ద్విషాం శత్రూణాం పురతః చక్రే కృతం. కరోతేః కర్మణిలిట్ - ఉత్సాహోద్భయాచ్చేతిభావః. మే మమ వేగే పరాక్రమే పలాయనేచ సన్నాహః ఉద్యోగః యావానస్తి తావాన్వేగ సన్నాహః తత్ర శత్రూణామగ్రే ప్రదర్శితః. మయేతి యోజ్యం. ౭౮. అహమితి. కించ తస్మిన్ రణే అహమేకఏవ నాన్యః కశ్చిదిత్యర్థః. అపరైరన్యైరననుష్ఠితాం అకృతాం అనుచితత్వాత్ స్వప్నేఽప్యకరణీయాం చేత్యర్థః. రథిత్వే సారథిత్వే పత్తిత్వే చేత్యర్థః. పురనిర్గమనప్రవేశయోః యుద్ధే పలాయనవస్త్రాహరణయోశ్చేతివివేకః. కర్తృతాం అధికారం రచయామిస్మ. అకరవం. రథీ సారథిః పాదచారీచాభవమిత్యర్థః. అత్ర వాచ్యకక్ష్యాయాం అనేకసాధ్యే కర్మత్రయే ఏకస్య ప్రవృత్త్యా పరాననుష్ఠితత్వసమర్థనాత్కావ్యలింగభేదః. ౭౯. దేవకింబహునా-ఉక్తేనేత్యుత్తరేణాన్వయః. అపార్థమితి. హే దేవ స్వామిన్ బహునోక్తేన కిం? నకిమపీత్యర్థః. యద్యస్మాదాహవే యుద్ధే అరాతిషు శత్రుషు విషయే మే మమ సంబంధికర్మ యుద్ధం సారథ్యంచ అపగతః అర్థః ప్రయోజనం యస్మాత్తథోక్తేన పార్థేనరహితం చ నాసీత్-తస్మాత్కారణాత్పురోఽగ్రే విజయం జయం అర్జునం చ ఆధాయ విన్యస్య ఇమాం పురీం ప్రతి పునః ఆగాం-ఆగతవానస్మి. కర్మనిష్ఫలంచేత్పార్థోనచేచ్చ జీవన్నపునరాగచ్ఛేయమేత్యర్థః. ౮౦. ఇతీతి. ఇత్యుక్తప్రకారాం తాదృశీంశబ్దమూలవ్యంజనయా వాస్తవార్థప్రకాశినీం వచనానాం చాతురీం నైపుణ్యం నిశమ్య శ్రుత్వా యతీంద్రే యుధిష్ఠిరే దురోదరవిహారే ద్యూతక్రీడాయాం ప్రహారేణ

శిరసా శ్లాఘమానే యతీంద్రే వాసరవిరామశంసినం యామశంఖరవమాకర్ణ్య యథోచితం సభాస్తారాన్విసృజ్య మేదినీపతిర్మోదేన సుదేష్ణాప్రాసాదమాససాద. ౮౧. ప. సుతావలోకేన నరేంద్రసుభ్రువశ్చ్యుతాఖిలాశ్రుష్వపి సోదరాత్యయాత్, విలోచనాంగేష్వతివృష్టిసంపదే విభాండకాపత్య విజృంభణాయితం. ౮౨. గ. అన్యేద్యురాత్మజముఖాదమీషాం యాథార్థ్యమవగమ్య చకితచకితః కుటుంబేన సహ సచివాన్పురస్కృత్య సభామాగతో విరాటో నామాంతరసన్నిధానాదివహాయనమేకమనుపసర్పద్భిస్స్వైస్స్వై ర్వేషైః ప్రకృతిమాపన్నైన సోదర్య

విహాయోత్తరప్రశంసాం బృహన్నళాప్రశంసయా కుపితవిరాటకృతపాశకతాడనేన యా వేదనా తామప్యగణయ్య అనాదృత్య తరళితేన కమ్పితేన శిరసా శ్లాఘయమానే అభినందయతి సతి మేదిన్యాః భూమేః పతిర్విరాటః వాసరవిరామస్య సాయంకాలస్య శంసినం సూచకం యామానాం చతుర్ణాం సంబంధినం శంఖరవమాకర్ణ్య సభాస్తారాన్ సభాజనాన్ యథోచితం తత్తదర్హోపచారం యథాతథా విసృజ్య అనుజ్ఞాప్య మోదేన పుత్రజయజన్యసంతోషేణ ఉపలక్షితస్సుదేష్ణాయాః ఉత్తరస్య మాతుస్సంబంధినం ప్రాసాదం సౌధం ఆససాద. ప్రవేశ పుత్రేణసహేతి శేషః. ౮౧. సుతేతి. సోదరాణాం కీచకానాం అత్యయాన్నాశాద్ధేతోః చ్యుతాని గళితాన్యఖిలాని నిశ్శేషాణి బాష్పజలాని యేషు తథోక్తేష్వపి నరేంద్రసుభ్రువస్సుదేష్ణాయాః విలోచనేషు అంగాః అంగాఖ్యాః జనపదా ఇవేత్యుపమితసమాసః. ఉపమాప్రాయపాఠాత్ - తేషు అతివృష్టిసంపదే సమృద్ధ్యై సుతస్య ఉత్తరస్యావలోకనేన దర్శనేన విభండకాపత్యస్యఋశ్యశృంగమునేర్విజృంభణేన ఆవిర్భావేనేవాచరితం తద్విజృంభణాయితం కృఖంతాత్కర్తరి క్తః. ఋష్యశృంగాగమేన అంగదేశేష్వివ ఉత్తరావలోకనేన సుదేష్ణానేత్రయోరానందబాష్పాణామతివృష్టిరాసీదిత్యర్థః. ఋష్యశృంగాగమాన్మహతీవృష్టిర్భవతీత్యాగమప్రసిద్ధం. అత్రానందబాష్పవృష్టిసుతావలోకనయోః కార్యకారణయోరుక్తేర్హేత్వలంకారస్స్యచోపమయా సహైకవాచకానుప్రవేశసఙ్కరః. వంశస్థం. ౮౨. అన్యేద్యురితి. అన్యేద్యుః తస్మిన్ దివసే ఆత్మజస్య ముఖాత్ వచనాదమీషాం కంకాదిసంజ్ఞానాం పాండవానాం యాథార్థ్యం తత్త్వం పాండవత్వయుధిష్ఠిరత్వాదికం అవగమ్య జ్ఞాత్వా చకితచకితః - వీప్సాయాం ద్విర్భావః. కుటుమ్బేన కళత్రపుత్రాదినా సహ సచివాన్ మంత్రిణః పురస్కృత్య సభాం ప్రత్యాగతః విరాటః నామాంతరాణాం కంకవలలాద్యన్యసంజ్ఞానాం సన్నిధానాత్ సాంగత్యాదివేత్యుత్ప్రేక్షా. ఏకం హాయనం సంవత్సరం అనుపసర్పద్భిః సమీపమనాగచ్ఛద్భిః స్వైస్స్వైః ప్రత్యేకం స్వీయైః వేషైః రూపైః

జనేన సముపాస్యమానస్య యుధిష్ఠిరస్య చరణనలినయోః పలితం భా
వుకేన మౌలినా మరాళయువకేళిముల్లలయాంచకార. ౮౨. ప. తదాను
నోదస్మితపాండురిమ్నా తస్యోత్కటకుటిలహేతుముగ్రం, మహేంద్ర
సూనోర్దృశి శోణిమానం మాత్స్యస్య చిత్తేఽపిచ నీలిమానం. ౮౪.
ప. మాత్స్యస్తతః ప్రముదితో మహితేఽహ్ని కన్యాం శౌరౌ సమే

ప్రకృతిం స్వభావమాపన్నేన ప్రాప్తవతా సోదర్యజనేన అనుజజనేన భీమాదిభిరితి
యావత్. సముపాస్యమానస్య సేవ్యమానస్య యుధిష్ఠిరస్య చరణే ఏవ నళినే కమలే
తయోః పలితంభావుకేన ధవళీభూతశిరోరుహేణ 'ఆఢ్యసుభగే'త్యాదినా ఖశ్ ఖిత్వాత్
అరుర్ద్విషదిత్యాదినా ముమ్ - మౌలినా శిరసా మరాళయూనః తరుణహంసస్య కేళిం
లీలాం ఉల్లలయాంచకార ప్రకాశయామాస - ప్రణనామేత్యర్థః. అత్రాన్యలీలాయాః
అన్యత్రాసంభవేన తత్సదృశలీలాక్షేపాన్నిదర్శనాలంకారః. చరణనళినయోరితి రూప
కోజ్జీవితఇతి ద్వయోరంగాంగిభావేన సంకరః. సచోత్ప్రేక్షయా సంసృష్టః. ౮౩.
తదేతి .తదా విరాటప్రణామసమయే తపసోయమస్యసుతః ధర్మరాజః స్మితస్య పాండ
రిమ్ణా ధావళ్యేన హేతునా అక్షక్షతిః పాశకప్రహారప్రణఏవ హేతుర్యస్యతం ఉగ్రం
భయంకరం మహేంద్రసూనోరర్జునస్య దృశి నేత్రే శోణిమానం విరాటే క్రోధేనా
రుణ్యం నునోద నిరస్తవాన్. కించ అక్షక్షతి హేతుం నిజకృతపాశకప్రహారజన్య
ముగ్రం ఇతికర్తవ్యతామాఢ్యేన భయఙ్కరం మాత్స్యస్య విరాటస్య చిత్తే నీలిమానం
భయాంధత్వరూపమాలిన్యం నునోద-అత్రార్జునవిరాటాభ్యాం ధర్మరాజస్మితనైర్మల్యేన
తదంతఃప్రసాదానుమానాదనుమానాలంకారః. ధర్మరాజస్మితధావళ్యవ్యాప్త్యా అర్జున
లోచనారుణ్యవిరాటమానసమాలిన్యత్యాగపూర్వకం వైశద్యప్రాప్తి రూపతద్గుణాలంకా
రద్వయేనాంగాంగిభావేన సఙ్కీర్ణేన ప్రతీయతఇత్యలంకారేణాలంకారధ్వనిః. ఏవమమ
ర్షత్యాగశాన్త్యోరర్జునవిరాటగతయోరసంలక్ష్యక్రమవ్యంగ్యయోరంగాంగిభావేన సంక
రశ్చ. అస్యచోక్తవ్యంగ్యానుమానాలంకారసాపేక్షత్వాద్ద్వయోస్సంలక్ష్యాసంలక్ష్యక్ర
మవ్యంగ్యయోరంగాంగిభావేన సంకరఇత్యలం ప్రపంచేన. ౮౪. మాత్స్యఇతి. తతోఽ
నంతరం మాత్స్యః విరాటః ప్రముదితస్సంతుష్టస్సన్ శౌరౌ శ్రీకృష్ణే అఖిలబంధువర్గై
స్సహ సమేయుషి ప్రాప్తవతిసతి మహితే చంద్రతారాబలాదిగుణసంపత్త్యా శ్లాఘ్యే
అహ్నివాసరే కస్మింశ్చిత్ శిరీషస్య కుసుమాదపి మృద్వీం సుకుమారాం కన్యాముత్తరాం
పార్థసూనోరభిమన్యోః ప్రథమాశ్రమస్య బ్రహ్మచర్యస్య సీమాశిలామవధిదేశదృ
షదం అతనుత చక్రే. అభిమన్యవే కన్యాం ప్రాయచ్ఛదిత్యర్థః. అత్ర శిరీషకుసుమసుకు

యుషి సహాఖిల బంధువర్గైః, మృద్వీం శిరీషకుసుమాదపి పార్థసూనోస్సీమాం శిలామతనుత ప్రథమాశ్రమస్య. ౮౫. స. తథోపచారం విదధే సుధేష్ణాజానిస్స పార్థేషు సమాధవేషు, తమేవ గాంధారపతిం యథా తే జానీయు రత్యంత కృతోపకారం. ౮౬. స. అథోల్లాస్య కురూనేతాన్ హరిర్మాత్స్య పురాద్యయౌ, మందార ప్రముఖా న్కల్పాన్వసంత ఇవ నందనాత్. ౮౭.

ఇత్యనంతభట్టస్య కృతౌ శ్రీమతి చంపూభారతే

సప్తమః స్తబకః.

మారాయాః పరుషసీమాశిలాత్వవర్ణనాద్విరూపఘటనాత్మకవిషమప్రభేదః. ఏవం పత్నిత్వస్య వ్యంగస్య బ్రహ్మచర్యస్య సీమాశిలాత్వేన భంగ్యంతరేణ కథనాత్పర్యాయోక్త్యలంకారః. ద్వయోశ్చైకవాచకానుప్రవేశసంకరః. ౮౫. తథేతి. సుధేష్ణా జాయా యస్యాసః సుధేష్ణాజానిస్స విరాటః మాధవేన కృష్ణేన సహితేషు సమాధవేషు పార్థేషు ధర్మరాజాదిషు విషయే ఉపచారం పూజాం తథా విదధే చక్రే). యథా తే సకృష్ణాః పార్థాః తం ద్యూతేన సర్వస్వం హృత్వా తాదృగ్దుఃఖదాయినం గాంధారపతిం శకునిమేవ అత్యంతకృతః ఉపకారః యేన తథోక్తం జానీయుః భావయేయుః శకునినా రాజ్యాదభ్రంశనే ఈదృగ్విరాటోపచారస్య ప్రసక్త్యభావాదితిభావః. అత్ర శకున్యపకారస్య గుణత్వవర్ణనాల్లేశాలంకారః. ఏవం విరాటేనోపకృతానాం శకునావుపకారసంభావనాదసంగత్యలంకారః. ద్వయోశ్చ పూర్వవత్సంకరః. 'విరుద్ధం భిన్నదేశత్వం కార్యహేత్వోరసఙ్గతి'రితిలక్షణం - లేశలక్షణంతూక్తం. ౮౬. అథేతి. అథ విరాటోపచారానంతరం హరిః శ్రీకృష్ణః ఏతాన్ కురూన్యుధిష్ఠిరాదీన్ ఉల్లాస్య సంతోషయిత్వా మాత్స్యపురాత్ మందారప్రముఖాన్ కల్పాన్ సురవృక్షాన్ ఉల్లాస్య కిసలయకుసుమాదిభిః ప్రకాశయిత్వా వసంతః మాధవః నందనాదివ యయౌ ప్రస్థితవాన్ పూర్ణోపమాలంకారః. ౮౭.

ఇతి శ్రీసదాశివపదారవిందవందనకందళితానందసాంద్రస్య

కురవికులచంద్రస్య రామకవీంద్రస్య కృతౌ

చంపూభారతవ్యాఖ్యానే లాస్యాభిఖ్యానే

సప్తమః స్తబకః.

అష్టమః స్తబకః.

౯. తావత్పాండుసుతేన కౌతుకవతా కర్తుం ప్రకోష్ఠాంగణే జ్యామేకాం యుధి నర్తకీం భుజభువి స్థాస్నుం చిరస్యాహ్వయాం, ఆహూతాః క్షితిపా విరాటనగరీం సైన్యద్విపై రున్నతైః ప్రావృడ్వాసరసంచయా ఇవ ఘనైః ప్రాపుర్మహాద్రేస్తటీం. ౧౦. సేనానాం యావతీః పార్థో యుద్ధాయాక్షౌహిణీర్దధౌ, ధార్తరాష్ట్రశ్చతస్రస్తావతీ రథికాః పునః,

తావదితి. తావత్తదానీం ప్రకోష్ఠస్య కూర్పరాధోభాగస్య అఙ్గణే అగ్రభాగే. హస్త ఇతి యావత్. ని. ‘ప్రకోష్ఠః కూర్పరాదధః’ ఇత్యమరః. కూర్పరో బాహుమధ్యగ్రంథిః. ఏకాం జ్యాం శింజినీం యుధి యుద్ధే నర్తకీం చఞ్చలామాకర్షణవిమోచనాభ్యామితి భావః. కర్తుమపరామన్యాం జ్యాం భువం. ని. ‘జ్యా మౌర్వీ మాతృభూమిషు’ ఇత్యుభయత్రాపి విశ్వః. భుజభువి బాహుదేశే స్థాస్నుం స్థిరతరామపి కర్తుంచ కౌతుకవతా పాణ్డోస్సుతేన ధర్మరాజేన ఆహూతాశ్చారసచివాదిద్వారా ఆకారితాః క్షితిపాః రాజానః తత్తద్దేశ్యాః ఉన్నతైస్సైన్యద్విపైస్సేనాగజైరుపలక్షితాః విరాటనగరీం ప్రావృడ్వాసరాణాం వార్షికదినానాం సంచయాస్సమూహాః ఘనైర్మేఘైరుపలక్షితాః మహాద్రేస్తటీం తటమివ ప్రాపుః. ఉపమాలఙ్కారః. యత్త్వత్ర ‘ప్రకోష్ఠాంగణే’ ఇత్యత్ర ‘ప్రకోష్ఠే విస్తృతకరే’ ఇత్యమర ఇతి నృసింహేన కోశలేఖనం తదబోధాత్ - యతః ‘ప్రకోష్ఠే విస్తృతకరే హస్తో ముష్ట్యా తు బద్ధయా’ - సరత్నిస్స్యాదరత్నిస్తు నిష్కనిష్ఠేన ముష్టినా’ ఇత్యాదినా విస్తృతకరే ప్రకోష్ఠే హస్తః బద్ధయా ముష్ట్యా తు సహస్తః రత్నిః నిష్కనిష్ఠేన ముష్టినా అరత్నిరితి మానవిశేషనిర్ణయాయైవ తత్ర ప్రకోష్ఠగ్రహణాత్ తదర్థనిర్ణయస్త్వస్మల్లిఖితవదేవేతి స్పష్టం కోశార్థకోవిదానామిత్యలమసదావేశేన. శార్దూలవిక్రీడితమ్ ౧౦. సేనానామితి. పార్థః ధర్మరాజః యుద్ధాయ యుద్ధంకర్తుం క్రియార్థేత్యాదినా చతుర్థీ - యావతీః సేనానామక్షౌహిణీః యత్సఙ్ఖ్యాకాక్షౌహిణీస్సేనా ఇత్యర్థః. దధౌ సంగృహీతవాన్. చతసృభిరధికాస్తావతీస్సప్తసేనానామక్షౌహిణీస్తు ఏకాదశేత్యర్థః. ధార్తరాష్ట్రః దుర్యోధనః దధౌ-అత్ర ధర్మరాజాక్షౌహిణీనాం సప్తత్వం ప్రసిద్ధ్యా గ్రాహ్యమితి న న్యూనపదత్వదోషః. అను

౨. వ. ఉక్తాధ్వవృత్తాంత మువాచ శల్యం పార్థ స్సతో భానుసుతస్య యుద్ధే, ఆక్షేపవాచా హృదయం వితక్షన్నన్వర్థతా మాచరమాతులేతి.
౩. గీ. అథ భాగినేయేషు వత్సలతయా సత్యసంగర స్తథేతి ప్రతిశ్రుత్య.
౪. వ. భద్రాయ తవ మాం విద్ధి నిద్రా ముచ ఇతి బ్రువన్, మద్రాధిపో యయౌ పార్థా త్సద్రాగ్దుర్యోధనాంతికం. ౫. తదన న్తరం. వ. సాహాయ్య

ష్టుప్ ఛందః. ౨. ఉక్తేతి. తతః ఉభయో స్సేనాసన్నహనానంతరం పార్థః ధర్మరాజః ఉక్తః అధ్వని వృత్తాంతః ఉపచారవచనపూర్వేన స్వేన దుర్యోధనస్య సాహాయ్యకరణ వరదానరూపః యేన తథోక్తం శల్యం ప్రతి. హే మాతుల మాతృసోదర, త్వమాసమం తాత్ క్షేపః నిందా యస్యా స్తయా వాచా నిందాప్రతిపాదకవాక్యేనేత్యర్థః. ని. 'క్షేపోనిన్దా ఽఽ నిన్దాయా'మితివిశ్వః. యుద్ధే కర్ణార్జునయుద్ధసమయే భానుసుతస్య కర్ణస్య హృదయం మనః వక్షశ్చ వితక్షన్ ఛిన్దన్ సన్ అన్వర్థతాం శల్యఇతి సార్థక నామకత్వం ఆచర కురుష్వ - ఆత్మన ఇతి శేషః. చరతేః ప్రార్థనాయాంలోట్. ని. 'వాపుంసిశల్యం శఙ్కుర్నే' త్యాయుధవిశేషపర్యాయేష్వమరః. ఇత్యుక్తప్రకారేణ ఉవాచ ప్రతిజ్ఞాతదుర్యోధనసాహాయ్యస్య శల్యస్య ప్రతిజ్ఞాభఙ్గభయేన తావన్మాత్రం తమయాచతేత్యర్థః. మహాత్మా మాత్మ విపత్తావపి పరే భఙ్గాత్సంరక్షణీయా ఏవేతి భావః. యత్తు 'మానాస్తి తులా తవార్జునేన సామ్యం యస్యే'తి వ్యుత్పత్తిసిద్ధామన్వర్థతామాచరేత్యన్వర్థత్వం మాతులసంజ్ఞాయా ఏవ నృసింహః. తన్న - ఆయుధసాధ్య తక్షణబోధకస్య 'వితక్షన్ని'తి పదస్య స్వారస్యభఙ్గాపత్తేః - పరంతుమాతులాఇతీతి తంత్రేణ భేదమాశ్రిత్య హేకర్ణ తవ అర్జునేన తులా సామ్యం-మా-నాస్తి ఇత్యుక్తప్రకారయా ఆక్షేపవాచేతి యోజయితుం శక్యమితిప్రాహుః. ౩. అథేత్యాద్యుత్తరే శ్లోకైకవాక్యం. ౪. భద్రాయేతి. అథ యుధిష్ఠిరప్రార్థనానన్తరం సత్యః సంగరః ప్రతిజ్ఞా యస్య తథోక్తోఽపీత్యపిరప్రయుక్తోఽపి 'కమపరాధలవం మమ పశ్యసీ'త్యాదావివయోజ్యః. మద్రాధిపస్య స్వసుః భగిన్యాః అపత్యేషు భాగినేయేషు ధర్మరాజాదిషు వత్సలతయా ప్రేమ్ణా తథా సూర్యసుతస్య హృదయమాక్షేపవాచా తక్షిష్యామీతి అభ్యుపగమ్య అఙ్గీకృత్య 'ప్రతిశ్రుత్యే'తిపాఠేఽప్యేవమేవార్థః. హేపార్థ తవ భద్రాయమాంనిద్రాం ముఞ్చతీతి తథోక్తం ప్రవణం విద్ధి జానీహి ఇతి బ్రువన్ సన్ పార్థాద్ధర్మరాజాత్ దుర్యోధనస్య అన్తికం సమీపం ప్రతి ద్రాక్ సత్వరం యయౌ గతవాన్. లాటానుప్రాసః. ౫. తదన న్తరమిత్యుత్తరేణాన్వయః. సాహాయ్యేతి. తదనన్తరం శల్యాగమనానన్తరం బలారేరింద్రస్య సూనురర్జునః సరసీరుహాక్షం శ్రీకృష్ణం యుద్ధే సాహాయ్య పరీతుం

యుద్ధే సరసీరుహాక్షం వరితుకామస్య బలారిసూనుః, అజాతశత్రోరవతంసయన్గాం తుంగధ్వజాం ద్వారవతీం ప్రయాసీత్. ౬. గ. తత్ర చిరదృష్టస్య కుంజరకుమారకోమలచంక్రమవిలాసస్య తస్య విలోకనాయ వీథీషు జనాస్సంఘీబభూవుః. ౭. ప. హేతుం సుభద్రాహరణే తదీయాం యతిత్వశుద్ధిం హృది కుర్వతీనాం, గవాక్షమార్గైః కృతవీక్షణానాం స్త్రీణాం ముఖేందోస్స్మితచంద్రికాభూత్. ౮. ప. దౌవారికైస్తత్ర సదత్తమార్గో నిద్రాయమాణస్య నికేతమధ్యే, శౌరేరుపాగాచ్చరణోపధానం తత్స్యందిసింధుచ్యుతకూర్మశోభం. ౯. ప. యస్యాధిపకాలిసవిధం ప్రథమం సమేత్య తిష్ఠన్కురూద్వహసుతో యుధి

కామో యస్య అజాతశత్రోః ధర్మరాజస్య గాం వాచం ఉక్తార్థికామవతంసయన్ శిరసి కుర్వన్ సన్ తుఙ్గాన్యున్నతాని ధ్వజాని యస్యాం తాం ద్వారవతీం ద్వారకానగరం ప్రత్యయాసీత్ ప్రాప. యతేః కర్తృలుప్తా. 'వరితుకామో బలవైరిసూను' రిత్యర్జునవిశేషణతయా పాఠాన్తరం. ౬. తత్రేతి. తత్ర ద్వారకాయాం కుఞ్జరకుమారస్య కలభస్యేవ కోమలః సుకుమారః చంక్రమవిలాసః గమనవిలాసః యస్య తథోక్తస్య చిరాదృష్టస్య కురుకుఞ్జరస్యార్జునస్య విలోకనాయ తం విలోకితుమిత్యర్థః. జనాః వీథీషు సఙ్ఘీబభూవుః. ౭. హేతుమితి. సుభద్రాయాః హరణే హేతుం తస్యార్జునస్య ఇమాం తదీయాం యతిత్వశుద్ధిం నైర్మల్యం విపరీతలక్షణయా కపటయతిత్వమిత్యర్థః. హృది మనసి కుర్వతీనాం ఆలోచయన్తీనాం అతఏవ గవాక్షాణాం మార్గైః రంధ్రమార్గైః కృతం వీక్షణం అర్జునదర్శనం యాభిస్తాసాం స్త్రీణాం ద్వారకాజనానాం ముఖస్యైవేన్దోశ్చంద్రస్య స్మితమేవ చంద్రికా అభూత్-అయమేవ స కపటసన్యాసీ సుభద్రామపహృతవానితి స్మేరాననా బభూవురిత్యర్థః. అత్రార్జునకపటసన్యాసచిన్తనతదవలోకనయోర్విశేషణగత్యా హాసనహేతుత్వాదనేకపదార్థహేతుకకావ్యలింగస్య పరంపరితరూపకేణ సహైకవాచకానుప్రవేశసఙ్కరః. ౮. దౌవారికైరితి. తత్ర తదానీం దౌవారికైర్దత్తమార్గః. ద్వారపాలకదత్తమార్గస్సన్నంతః ప్రవిష్ట ఇత్యర్థః. సోఽర్జునో నికేతస్య మధ్యే శయనగృహస్య మధ్యే నిద్రాయమానస్య స్వపతః. శౌరేః శ్రీకృష్ణస్య సంబంధి తస్మాత్ శ్రీకృష్ణచరణాత్ స్యందిన్యాః ప్రవహంత్యాః సింధోర్గంగాయాః చ్యుతస్య గళితస్య కూర్మస్యేవ శోభా యస్య తథోక్తం తమివస్థితమిత్యుత్ప్రేక్షా. చరణస్య ఉపధానం ఉపబర్హం వర్తులం ఉపాగాత్ తత్సమీపం ప్రాప్తవాన్. ౯. యస్యేతి. యుధి యుద్ధే సాహాయ్యం సహాయతాం అర్థీ యాచిష్యమాణః. 'ఆకేనో ర్భవిష్యదాధమర్ణ్యయో'రితికృ

సాహాయ్యమర్థీ, రేజే పరీక్షితు మివోత్సుకతాం దధాన స్తత్కుంతలే నిజ మనస్యపి వక్రిమాణం. ౧౦. ప. నిమీలనాలింగితనేత్రయుగ్మో నిష్పంద దేహో నితరాం బభౌ యః, స్వధ్యానశైలీసుఖమాస్థితానాం తపస్వినాం సంఘమివానుకుర్వన్. ౧౧. ప. దేవీ కుచాద్విరురుచే ఘుసృణేన క్లృప్తస్సక్తః కపోలఫలకే మకరో యదీయే, స్వాంగధ్వజారిజయినే విజయాయ సిద్ధిం విశ్రాణయేతి నిగదన్నివ కర్ణమూలే. ౧౨. ప. పాశ్చాత్య పాథోనిధిపార్శ్వభాగే సంపూర్య కుక్షిం సలిలస్యపూరైః, స్వజాతియూ

థ్యాగే షష్ఠీప్రతిషేధః. అతఏవ క్రమం అర్జునాత్పూర్వమేవ సమేత్య ఆగత్య యస్య శౌరేః మౌళిరసః సవిధే సమీపే అధిమౌళిసవిధంవిభక్త్యర్థే ఽవ్యయీభావః. తిష్ఠన్ వర్తమానః కురూద్వహస్య ధృతరాష్ట్రస్య సుతః దుర్యోధనః నిజే మనసి తస్య శౌరేః కుంతలే కచేఽపి ద్వయోః వక్రిమాణం కౌటిల్యం తత్తారతమ్యమితి యావత్ - పరీక్షితు ముత్సుకతాం ఔత్సుక్యం దధానఇవేత్యుత్ప్రేక్షా. రేజే. ౧౦. నిమీలనేతి. నిమీలనేన నిమేషేణ ఆలిఙ్గితం సఙ్గతం నేత్రయోర్యుగ్మం యస్య తథోక్తః. నిష్పన్దః నిశ్చలః దేహః యస్యసః యశ్శౌరిః స్వస్య ఆత్మనః ధ్యానశైల్యా విగళితవేద్యాన్తరమైక్యాను సంధానే యత్సుఖం బ్రహ్మానందః తదాస్థితానాం ప్రాప్తవతాం తపస్వినాం యోగి నాం సఙ్ఘమనుకుర్వన్నివేత్యుత్ప్రేక్షా. నితరాం బభౌ రేజే. ౧౧. దేవీతి. దేవ్యాః రు క్మిణ్యాః కుచాత్ యస్యశౌరేః స్సంబన్ధని యదీయే కపోలః ఫలకఇవ తస్మిన్ సక్తశ్చుం బనసమయే లగ్నః ఘుసృణేన కుఙ్కుమేన క్లృప్తః లిఖితః మకరః మకరాకృతిః రేఖా స్వం అఙ్కః యస్మిన్ తాదృశం ధ్వజం యస్య తస్య మన్మథస్య అరేశ్శంభోర్జయినే విజయాయ అర్జునాయ సిద్ధిం కాంక్షితార్థసాఫల్యం విశ్రాణయ - దదస్వ ఇతి కర్ణ మూలే విజ్ఞపయన్నివేత్యుత్ప్రేక్షా - విరురుచే రరాజ - 'మీనధ్వజ' ఇతిపాఠః. ప్రకృతమకరే విజ్ఞాపనోత్ప్రేక్షయా అసఙ్గతార్థకత్వాదుపేక్ష్యః. మీనకేతనఇత్యత్ర మత్స్యజాతిత్వాన్మకరఏవ మీనఇత్యమరవ్యాఖ్యానాత్కథంచిత్సఙ్గమనేఽపి పర్యాయ భఙ్గాఖ్యదోషాపత్తిరితి. ౧౨. పాశ్చాత్యేతి. యశ్శౌరిః పశ్చాద్భవః పాశ్చాత్యః పశ్చిమః పాథోనిధిస్సముద్రస్తస్య పార్శ్వభాగే సలిలస్య పూరైః ప్రవాహైః కుక్షిం సంపూర్య సజాతీనాం సతుల్యానాం మేఘానాం యూథాత్ బృన్దాత్ చ్యుతిం భ్రంశం ఆశ్రితస్య ప్రాప్తస్య ఘనశాబకస్య మేఘబాలకస్య క్రమం రీతిం దధౌ ధృతవాన్. అత్రాన్యక్రమస్య అన్యత్రాసంభవేన తత్సదృశక్రమాక్షేపాదసంభవద్ధర్మ సంబంధనిబంధనో నిదర్శనాలంకారః. యస్యేత్యాదిశ్లోకచతుష్టయే యచ్ఛబ్దస్తస్య

ధాచ్యుతిమాశ్రితస్య క్రమం బబన్ధ యో ఘనశాబకస్య. ౧౨. గ.
తతః ప్రబుద్ధేన తేన దేవేన తయోః క్రమేణ ప్రథమాభ్యాగమనదర్శనాభ్యాం కృత్యసామ్యం హృది కృత్వా రణాంకణే గృహీతహేతీనాం నవకోటిసంఖ్యావతాం గోపకుమారాణాం కదంబేన కేనచిదంశేన కేవలసన్నిధానేన స్వేనాపి కేనచిదంశేన పరిపూరితమనోరథౌ సుయోధనధనంజయౌ స్వావాసకటకక్షితిమాసేదతుః. ౧౩. సేనాగజేంద్రమదసౌరభవీచివేగనిర్ధూతగోగ్రహణసంయుగపూతిగంధం, సంప్రేక్ష్య మత్స్యవసుధేంద్రపురోపకంఠం శౌరిశ్చ శక్రతనయశ్చ ననందతుస్తౌ. ౧౪. వ. దృష్ట్వైవ నివృత్య వదతో యుధి పాండవానాముత్సాహముగ్రమథ సంజ

శౌరేరితి పూర్వశ్లోకేఽన్వేతీతి ధ్యేయం. ౧౩. తతఇతి. తతః దుర్యోధనార్జునాగమనానన్తరం ప్రబుద్ధేన తేన దేవేన శ్రీకృష్ణేన తయోర్దుర్యోధనస్య అర్జునస్య చ ద్వయోః క్రమేణ ప్రథమం అభ్యాగమనేన ప్రథమం దర్శనేనచ ద్వాభ్యాం హేతుభ్యాం కృత్యే సాహ్యకరణే విషయే సామ్యం తౌల్యం హృదికృత్య మనసి నిశ్చిత్యేత్యర్థః. రణాఙ్గణే గృహీతహేతీనాం ధృతాయుధానాం నవకోటిరూపా సంఖ్యా ఏషామస్తీతి తద్వతాం గోపకుమారాణాం నారాయణగోపాలాఖ్యానాం కదమ్బేన బృన్దేన తదాత్మకేనేత్యర్థః. ఏవమగ్రేఽపి కేనచిదంశేన ఏకేన భాగేన కేవలం నిరాయుధం యథాతథా సన్నిధానేన సమీపే వర్తమానేన స్వేనాపి కేనచిదంశేన పరిపూరితౌ ఘనమనోరథౌ సాహ్యకరణరూపౌ యయోస్తౌ సుయోధనధనఞ్జయౌ దుర్యోధనార్జునౌ స్వస్య స్వస్యచ ఆవాసం నివాసభూతాం కటకభువం హస్తినపురప్రదేశం చ ఆసేదతుః ప్రాప్తవన్తౌ. ౧౪. సేనేతి. శౌరిః శ్రీకృష్ణశ్శక్రతనయః అర్జునశ్చ తౌ ద్వౌ సేనాసు ధర్మరాజసహాయార్థమాగతేషు సైన్యేషు గజేన్ద్రాణాం మదస్య దానజలస్య సౌరభవీచిభిః పరిమళపరంపరాభిః వేగేన నిర్ధూతః నిరస్తః గోగ్రహణే సంయుగస్య గోగ్రహణనిమిత్తకయుద్ధస్య సంబన్ధీ పూతిగన్ధః దుర్గన్ధః హతకరితురగరథికపదాతికళేబరజన్యః యస్మిన్ తథోక్తం మత్స్యవసుధేన్ద్రపురస్య విరాటనగరస్య ఉపకణ్ఠం సమీపదేశం సమ్యగ్వీక్ష్య ననన్దతుః. అత్ర తాదృశపురోపకణ్ఠదర్శనస్య విశేషణగత్యా ఆనన్దహేతుత్వాత్పదార్థహేతుకం కావ్యలిఙ్గం. ౧౫. దృష్ట్వేతి. అథ కృష్ణార్జునగమనానన్తరం దృష్ట్వా పాండవాన్విలోక్య నివృత్య పునరాగత్య వదతః కథయతః సఞ్జయతః సఞ్జయాత్ పాణ్డవపక్షాదిక్ష్వ సమాప్రేక్షితాదివిశేషః. యుధి యుద్ధే విషయే పాండవానాం ధర్మరాజాదీనాం సంబన్ధినం ఉగ్రం భయంకరం ఉత్సాహం వీరరసం నిశమ్య

యశో నిశమ్య, వాతైర్వినాపి మణిసౌధతలే నివాసం కుర్వన్నకంపత భృశం కురువంశకేతుః. ౧౬. ప. పాణ్డోస్సుతాయ వసుధాం ప్రవిభజ్య దిత్సోః ప్రజ్ఞాదృశో రహసి సాంత్వసముపదిష్టం, దుర్యోధనస్తు వచనం న చకార కర్ణే కర్ణే స్వమేవ వచనం మధురం చకార. ౧౭. గ. తదను దినేదినే సముపచీయమాననానావిధనరపతికులచతురంగబలకలకలానన్యభిభవద్భిః కంకకాకసాలావృకజంబుకకదంబకరటితైః కటూకృతనికటయోః కురువిరాటపుటభేదనయోః కతిపయైర్దినైరేవ పంచ ఖలు

శ్రుత్వా కురువంశస్య కేతురివ కేతుస్తద్వత్ప్రఖ్యాపక ఇత్యర్థః. ధృతరాష్ట్రః కురూణాం సంబన్ధీ వంశకేతుః వేణుకాణ్డబద్ధధ్వజ ఇత్యపి - మణిమయే సౌధతలే నివాసం కుర్వన్నపి సన్ వాతైర్వినాపి వాయుభిర్వినాపి భృశమకమ్పత - కమ్పితవాన్. అత్ర పుత్రవిపత్తిభయకృతస్య ధృతరాష్ట్రకమ్పస్య తత్సూచకౌత్పాతికధ్వజకమ్పస్యచ ద్వయోః ప్రకృతత్వాత్కేవలప్రకృతాస్పదః శ్లేషాలఙ్కారః. తద్బహిరవస్థానశీతమారుతధూననరూపకారణాభావేఽపి కమ్పనరూపకార్యోదయవర్ణనాద్విభావనాలఙ్కారశ్చ ద్వయోరభిన్నపదబోధ్యత్వాదేకవాచకానుప్రవేశసఙ్కరః. ౧౬. పాణ్డోరితి. పాణ్డోస్సుతాయ ధర్మరాజాయ వసుధాం భూమిం ప్రవిభజ్య అర్ధాంశం విభాగం కృత్వా దాతుమిచ్ఛోః దిత్సోః ప్రజ్ఞాదృశః అన్ధస్య ధృతరాష్ట్రస్య సంబన్ధి రహసి సాన్త్వపథేన సామమార్గేణ ఉపదిష్టం బోధితం వచనంతు దుర్యోధనః కర్ణే శ్రోత్రే రాధేయే చ న చకార - నాఙ్గీకృతవాన్ న శ్రావితవాంశ్చేత్యర్థః. కింతు స్వం స్వకీయం మధురం వచనమేవ కర్ణే చకార. ధృతరాష్ట్రోక్తం దూరీకృత్య కర్ణేన దుర్మన్త్రిణా సహ దురాలోచనం కృతవానిత్యర్థః. 'పరేతకల్పాహి గతాయుషో నరా హితం న గృహ్ణన్తి సుహృద్భిరీరిత' మిత్యభియుక్తా ఇతి భావః. ౧౭. తదన్వితి. తదను దినేదినే సముపచీయమానానాం ఆగత్య సజ్ఘీభవతామిత్యర్థః. నానావిధానాం క్షత్రియమ్లేచ్ఛకిరాతాదిజాతీనాం నరపతీనాం రాజ్ఞాం కులస్య బృన్దస్య యాని చతురఙ్గాని బలాని కరితురగరథపదాతిరూపాణి తేషాం కలకలాన్ కోలాహలరవానపి అభిభవద్భిరాచ్ఛాదయద్భిః కఙ్కానాం గృధ్రాణాం కాకానాం సాలావృకాణాం శునాం జమ్బుకానాం సృగాలానాం రటితైర్ఘోషైః. ని. 'సాలావృకాః కపిక్రోష్టుశ్వాన' ఇత్యమరః. కురుపుటభేదనే హస్తినపురే విరాటపుటభేదనే మత్స్యపురేచ ద్వయోః కటూకృతాః కర్ణకఠోరీభూతాః నికటాః సమీపదేశాః యయోస్తథోక్తయోస్సతోః కతిపయైస్స్వల్పసంఖ్యైరేవ దినైర్నికటమాసాదిభిరిత్యర్థః. పఞ్చవీరాః ధర్మరాజా

వీరాః పౌరవసామ్రాజ్యలక్ష్మీ మభిపీక్ష్య స్థాతు మవశిష్యేరన్నితి కింవ దంత్యాం ప్రవహంత్యాం క్షితిపతిః క్షీణధైర్యోదీనాక్షరేణ సహోదర సమక్షం సరోరుహాక్షమేవ మాచచక్షే. ౧౮ ప. ఏతావతో బంధుజనాన్నిహత్య కిం లబ్ధయా కృష్ణధరా వానయా మే, సకందమూలాని సనిర్ఝరాణి న కిం మమాద్యాపి వనాని తాని. ౧౯. ప. సంతాపకాలే సతి సర్వమంభః పతత్యధస్తాదితిహి ప్రసిద్ధిః, జిహ్మాం విహాయాద్య జలం ముహుర్మే దృష్టిం సమారోహతి చిత్ర మేతత్. ౨౦. ప. గళత్సమీరైర్గజకర్ణతాళైర్ఘటత్పటేభ్యో నగరధ్వజేభ్యః, తనూరిదానీం

దయః కురూణామిమాం కౌరవీం సామ్రాజ్యలక్ష్మీః అభివీక్ష్య స్థాతుం అవశిష్యేరన్ ఖలు - తతోఽన్యే సర్వేఽపి వీరా నశ్యన్తీత్యర్థః. ఇత్యుక్తప్రకారాయాం కింవదన్త్యాం లోకప్రవాదే. ని. 'కింవదన్తీ జనశ్రుతి'రిత్యమరః. ప్రవహన్త్యాం సర్వత్ర వర్తమానాయాం సత్యాం క్షీణం ధైర్యం యస్య తథోక్తః క్షితిపతిర్ధర్మరాజః సహోదరాణాం భీమాదీనాం సమక్షం తేషు శృణ్వత్సు సత్స్వితియావత్ - దీనేన దుఃఖగద్గదేన అక్షరేణ వాక్యేన ఉపలక్షితః సరసీరుహాక్షం శ్రీకృష్ణం ప్రతి ఏవం వక్ష్యమాణప్రకారేణ ఆచచక్షే - ఉక్తవాన్. చక్షితేః కర్తరిలిట్. ౧౮. ఏతావత ఇతి. హేకృష్ణ ఏతావతః ఇయత్సంఖ్యాన్ బంధుజనాన్నిహత్య రణే ఘాతయిత్వా లబ్ధయా అనయా భువా రాజ్యేనేత్యర్థః. కిం ప్రయోజనం? న కిమపీత్యర్థః. సకందమూలాని సనిర్ఝరాణి జలప్రవాహసహితాని భోక్తుం పాతుమితి క్రమేణ శేషః. తాని పూర్వముషితాని వనాని అరణ్యాని అద్యాపి మమ నసంతికిం? సన్త్యేవేత్యర్థః. మహతాం స్వదుఃఖమేవ పరదుఃఖాచ్ఛ్రేయ ఇతిభావః. ౧౯. సంతాపేతి. సర్వం నానావిధమపి అమ్భః జలం సమ్యక్తపతీతి సంతాపః తస్య కాలే గ్రీష్మాదౌ సతి వర్తమానే సతి సర్వమంభః. అధ స్తాత్పతతీతిహి ఇత్యేవ ప్రసిద్ధిః. నతూర్ధ్వమిత్యర్థః. అద్య ప్రకృతేతు తస్మిన్ సత్యపి జలం జిహ్మాం విహాయ త్యక్త్వా మే మమ దృష్టిం ఊర్ధ్వం స్థితాం ముహుః నతు సకృదిత్యర్థః. సమారోహతీతి యత్తదేతత్ చిత్రం. బంధునాశమనుచింతయతస్సంతాపేన శుష్యతి జిహ్వా బాష్పాయతేచ దృష్టిరిత్యర్థః. అత్ర జలాధోగమన కారణసంతాపకాలవిరుద్ధకదూర్ధ్వగమన కార్యోత్పత్తివర్ణనాద్విరుద్ధకార్యోత్పత్తిరూపో విషమప్రభేదాలంకారః. ౨౦. గళదితి. హేకృష్ణ ఇదానీం తాంతః క్లాంతః సంతాపాత్ మ్లానప్రభాపుమాసౌ తనూశ్శరీరం. ని. 'స్త్రియాంమూర్తిస్తను స్తనూ'రిత్యమరః. గళంతః ప్రసరంతః సమీరాః వాయవో యేభ్య స్తైర్గజానాం కర్ణాస్తాళాః వ్యజనానీవ తైః

మమ శాంతకాంతిరనుకంపనామ్నా యమసావగీతే. ౨౧. ప. ఆనంద యిత్రీమఖిలస్య జంతో రంతః క్షమాం స్వామపహాయ మోహాత్, బంధుప్రణాశాద్బహుదుఃఖదోగ్ధ్ర్యై బహిః క్షమాయై స్పృహయామి ధిక్మాం. ౨౨. ప. గతిర్న మేఽన్యా గరుడధ్వజ త్వయా వినాధునాస్యా విపదో విఘాతయే, వనానలార్చిర్జ్వలయావృతస్థితే ర్వలాహకాత్కిం శరణం మృగీశిశోః. ౨౩. ప. బహుభిః కిమిహాపరైః ప్రలాపై ర్బహిరంతశ్చ వదామి తుల్యభావం, కుకురాధిప బంధుభిర్మమస్వైః కురుసంధిం కురువంశభూతయే త్వం. ౨౪. వ. ఇతి బ్రువంతం యదునాయకోఽబ్ర

నటంతః కమ్పమానాః పటాః పతాకాః యేషాం తేభ్యః నగరధ్వజేభ్యః ఆసమంతాత్కమ్పనం వేపథుమేవామ్నాయం వేదమధీయతే - అభ్యస్యతి తద్వదత్యంతం కమ్పత ఇత్యర్థః. బంధువిపత్తిచింతనాదితి భావః. ౨౧. ఆనందయిత్రీమితి. హే కృష్ణ అఖిలస్య జంతోః ప్రాణిమాత్రస్య ఆనందయిత్రీమానందంకుర్వతీం స్వాం స్వీయామంతర్మనః క్షమాం శాంతిగుణం మోహాత్ రాజ్యలోభకృతాదజ్ఞానాత్ విహాయ బంధుప్రణాశాద్ధేతోః బహుదుఃఖస్య దోగ్ధ్ర్యై జనయిత్ర్యై బహిః బాహ్యాయై క్షమాయై భూమ్యై స్పృహయామి ఇచ్ఛామి యతస్తతో మాం ధిక్ - నింద్యోఽహమిత్యర్థః. అత్ర బంధునాశాంగీకారపూర్వకం రాజ్యకాంక్షావాక్యార్థేన ఆత్మనిందనసమర్థనాద్వాక్యార్థహేతుకం కావ్యలింగమ్. ౨౨. గతిరితి. హే గరుడధ్వజ అస్యాః ప్రకృతాయాః మే మదీయాయాః విపదః బంధుక్షయరూపాయాః విఘాతయే నివారణాయ త్వయా వినా త్వత్తోఽన్యా గతిః అధునా నాస్తి - వనానలస్య దావాగ్నేః అర్చిర్జ్వలయేన జ్వాలామండలేనావృతా వేష్టితా స్థితిర్యస్య తస్య మృగ్యాశ్శిశోస్తస్య వలాహకాన్మేఘాద్వినా మేఘం విహాయేతి ల్యబ్లోపే పంచమీ-శరణం రక్షకం కిం తద్వన్నాస్త్యేవేత్యర్థః. అత్రోపమానోపమేయవాక్యార్థయోర్ద్వయోరవిద్యమానత్వరూపైకసామాన్యకత్వాత్ప్రతివస్తూపమాలంకారః. ని. 'వాక్యయోరేకసామాన్యే ప్రతివస్తూపమా మతే'తి-లక్షణాత్. వంశస్థం. ౨౩. బహుభిరితి. కుకురాః యాదవవిశేషాః తేషామధిపేతి సంబుద్ధిః. హే కృష్ణ బహుభిః అపరైరన్యైః ప్రలాపైర్నిరర్థకవచనైరిహ ఇదానీం కిం ప్రయోజనం? నకిమపీత్యర్థః. బహిర్బాహ్యే అంతర్మనసి చ శక్త్యా వ్యంజనాయాం చేతి వా - తుల్యః అభిన్నః భావః అభిప్రాయః యస్మింస్తస్యథాభవతి తథావదామి కృత్యం కథయామి కురువంశస్య భూతయే శ్రేయసే మమ స్వైః స్వీయైర్బంధుభిస్సహ సంధిం త్వం కురు ఔపచ్ఛందసికం. ౨౪. ఇతీతి. ఇత్యుక్తప్రకారేణ బ్రువంతం

వీద్యుధిష్ఠిరం యోగివిచింత్యవైభవః, మహీపతే యద్భవతా సమీరితం మహాత్మనాం యుక్తమిదం భవాదృశాం. ౨౫. స. సరిదాత్మజశాసితో ఽపి సంత్సదురధ్వం న జహాతి కౌరవః, ఇతిచింతయతో మమాధునా హృది సిద్ధిః ఖలు సంశయేశయా. ౨౬. వ. ప్రయతే తథాపి నృపసంధి లబ్ధయే ప్రయతేంద్రియైర్మహాత్మభి పణాయితస్య తే, ఫలతి క్వచిన్న ఫలతి క్వచిత్క్రియా ప్రతివిధాతు రేషనహిదోషశీకరః. ౨౭. వ. ఇత్థం నిగద్య మధురస్మితమీక్షమాణో భీమస్య వక్త్రమపి దారుకసీత మగ్రే, ఆరు

వదంతం యుధిష్ఠిరం ప్రతి యోగిభిస్స్వాత్మని చిత్తలయవద్భిర్విచిన్త్యం ధ్యేయం వైభవం మాహాత్మ్యం యస్య తథోక్తః యదునాయకః శ్రీకృష్ణః హే మహీపతే యుధిష్ఠిర భవతా యత్సమీరితం కథితం ఇదం వచనం భవాదృశాం త్వత్తుల్యానాం మహాత్మనాం యుక్తముచితమేవ ఇత్యబ్రవీత్ - అత్ర మాహాత్మ్యస్య వంశశ్రేయః ప్రవణతాభిప్రాయగర్భత్వాత్పరికరాలంకారః. ఏవం మాహాత్మ్యసమ్యగ్వచనయోరనురూపఘటవర్ణనాత్సమాలంకారశ్చ ద్వయోస్సంసృష్టిః. ౨౫. సరిదితి. కింతు హే యుధిష్ఠిర సః కౌరవః దుర్యోధనః సరిదాత్మజేన భీష్మేణ శాసితః సన్మార్గే ప్రవర్తితోఽపి సత్ దురధ్వం అసన్మార్గం నజహాతి నత్యజతి ఇత్యుక్తప్రకారేణ అధునా చింతయతః సంధికార్యమాలోచయతః మమ హృది మనసి సిద్ధిస్సంధిసాఫల్యం సంశయే భవేద్వా న భవేద్వేతి సందేహే శేతే వర్తతఇతి శయాభవతీతి యోజ్యం. అత్ర కురుపితామహభీష్మశాసనలంఘనవాక్యార్థస్య సంధిసిద్ధిసంశయాస్పదహేతుకం కావ్యలింగం. ౨౬. ప్రయతఇతి. తథాపి యద్యపి సిద్ధిస్సంశయాస్పదా తథాపీత్యర్థః. హే నృప యుధిష్ఠిర ప్రయతాని లోభమోహాదిభ్యో నిగృహీతాని ఇంద్రియాణి చక్షురాదీని యేషాం తైర్మహాత్మభిః పణాయితస్య సంస్తుతస్య. ని. 'ఈడితశస్తపనాయితపణాయితప్రణుతపనితపణితాని'తి స్తుతపర్యాయేష్వమరః. తే తవసంధేః లబ్ధయే లాభాయ. దుర్యోధనాదిభిస్సహేతి శేషః. ప్రయతే ఉద్యుంజే. క్రియాకార్యోద్యోగః క్వచిత్కుత్ర చిత్కార్యే విషయే ఫలతి సిద్ధింకరోతి క్వచిత్తు నఫలతి ఏవం క్వచిత్ఫలాభావః. ప్రతివిధాతుః కార్యకర్తుః దోషస్య శీకరో లేశోఽపి నహి నభవత్యేవ-'యత్నేకృతే యదినసిధ్యతి కోఽత్రదోష'ఇతిన్యాయాదితిభావః. అత్రోత్తరవాక్యార్థత్రయేణ సంశయాస్పదసిద్ధిమత్సంధిప్రయత్నసమర్థనాదనేకవాక్యార్థహేతుకం కావ్యలింగం. ౨౭. ఇత్థమితి. ఆశ్రితాన్ రక్షతీతి రక్షిణ్యాః లీలాయాః విలాసస్య కూలంకషః పారదృశ్వా. తత్పరిత్రాణఇతి యావత్, హరిశ్శ్రీకృష్ణః ఇత్థం ఉక్తప్రకా

హ్యా రత్నరథం నాశితశత్రుకీలాకాలంకషో హాస్తినగాత్కురురాజ ధానీం ౨౭. వ. అవలోకయన్నథ పురః ప్రతోళికామనిమేష పౌరజన తానిరంతరాం. మృదురానతేషు సదుస్సహః పరై ర్యదురాజ ఏష విదు రాలయం యయౌ. ౨౮. వ. తమసాం కులాని సకలాని దర్శనే సతి స ద్య ఏవ శమయన్మహామహాః, స వివేశ తత్ర విదురస్య మందిరం చర మాద్రికందరమభీశుమానివ. ౨౯. వ. కంసవైరిణి సమేయుషి గేహం క్షత్తురాతిశయికం మదనృత్తం, సంక్షేపాంగమయతిస్మ పురారే స్సాంధ్య

రేణ నిగద్య ధర్మరాజం ప్రత్యుక్త్వా భీమస్య వక్త్రం ముఖమసి మధురం సుకుమారం స్మితం యస్మింస్తత్తథా ఈక్షమాణస్సన్ అత్ర దరహాసో భీమస్య అనభిమతస్సంధిరితి సూచయతి-౨౭. అగ్రే దారుకేణ సారథినా నీతం ప్రాపితం రత్నమయం రథమారుహ్య కురురాజధానీం హాస్తినగరం ఆగాత్-ప్రాప్తవాన్. ౨౮. అవలోకయన్నితి. అథ హాస్తి నపురప్రాప్త్యనంతరం ఆనతేషు ప్రణతేషు విషయే మృదుః కృపార్ద్రః పరై రానతే భ్యోఽన్యైశ్శత్రుభిర్దుర్వాదురాసదః ప్రాప్తుమశక్యః ఏషః సః యదురాజశ్శ్రీకృష్ణః అని మేషయా కృష్ణావలోకనార్థం - నిర్నిమేషనేత్రయా పౌరజనతయా పురవాసిజనస మూహేన నిరంతరాం సమ్బాధాం పురః హాస్తినపురస్య ప్రతోళికాం రథ్యాం అవలో కయన్ సన్ విదురస్యాలయం గృహంప్రతి యయౌ గచ్ఛతిస్మ. లాటానుప్రాసః. మంజుభాషిణీ.౨౯. తమసామితి. మహాత్ లోకోత్తరం మహస్తేజః యస్యతథోక్తః అత ఏవ స శ్రీకృష్ణః దర్శనే సతి సద్య ఏవ సకలాని తమసాం పాపానామంధకారాణాంచ కులానిబృన్దాని. ని. 'తమోఽన్ధకారే స్వర్భానావఘే శోకే గుణాంతరే'ఇతివిశ్వః శమయన్ నాశయన్ సన్ తత్ర హాస్తినపురే విదురస్య మందిరం గృహమభీశుమాం త్సూర్యః చరమాద్రేరస్తశైలస్య కంధరం దరీమివ వివేశ ప్రవిష్టవాన్. అత్ర కృష్ణసూర్య యోః ప్రవేశే నౌపమ్యస్య గమ్యత్వాత్కేవలప్రకృతాస్పదస్తుల్యయోగితాభేదః.'అంశు మానపీ'తిపాఠేఽప్యుక్తఏవాలంకారః. పరంతు వాక్యభేదమాత్రం. 30. కంసేతి. కంసస్య వైరిణి శ్రీకృష్ణే గేహం గృహంప్రతి సమేయుషి ప్రాప్తవతి సతి అతిశయాత్స ర్వోత్కర్షాజ్జాతం ఆతిశయికం క్షత్తుర్విదురస్య-సంతోషస్య నృత్తం నాట్యం వృద్ధిరితి యావత్. ని. 'మదో రేతసి దర్పేచ హర్షద్విరదదానయోరి'తివిశ్వః. పురారేశ్శమ్భో స్సంబంధినః సంధ్యాయాం భవస్య సాంధ్యస్య-తాండవవిధే ర్నాట్యక్రియాయాః అవ లేపంగర్వం సంక్షిప్తాం సంక్షేపం గమయతిస్మ ప్రాపయామాస-ఆనందసాంద్రోఽభూది త్యర్థః. గతిబుద్ధీత్యాదినా అణికర్తుః కర్మత్వం ఉపమాలంకారః. తస్య ముష్ణాతిసౌఖ్యా

తాండవవిధే రవలేపం. 30. ప. విరతే రుచితం విశుద్ధమహ్నో విధిమాధాయ పితృష్వసు స్సకాశే, వసతోఽస్య నిశైవ సా సమాప్తావసుదేవాత్మభువః కథానతాస్తాః. 32. గ. అథ విరతాయాం నిశీథిన్యామివ పృథాసుతకథాయాం దీనద్యుతిషు తారకాకలాపేష్వివ ప్రదీపేషు విజృంభితేషు శకుంతిభిరివ వందిభిః కలకలేషు, వికసితేషు చంచరీకేష్వివ పౌరజనేషూత్పలాదివమహోత్పలం రాజమందిరా ద్విదురమందిర మాగతేషు, విరోచన ఇవ కమలలోచనః ప్రాచీనగిర్యంకాదివ పర్యంకాదుత్థస్థౌ. 33. ప. సమాప్య సంధ్యాయికం సకృత్యం

గ్యమిత్యాదౌ దండినా తదభిధానాత్ - స్వాగతావృత్తం. 30. విరతేరితి. అహ్నో దినస్య విరతేస్సాయంకాలస్య ఉచితం కరణీయం విశుద్ధం పావనం విధిం కర్మసంధ్యావందనాదికమాధాయ కృత్వాపితృష్వసుః కుంత్యాస్సకాశే సన్నిధౌ వసతో వర్తమానస్య వసుదేవాత్మభువః శ్రీకృష్ణస్య సానిశా ప్రవేశగాత్రిరేవ సమాప్తా విరతాభూత్ - తాస్తాః కథాస్తు త్రిదశవార్షిక్యః నసమాప్తాః అభూవన్ తయోరితి శేషః. శ్రీకృష్ణకుంత్యోరిత్యర్థః. చిరాద్దృష్టయోరిష్టజనయోస్సప్రేమసల్లాపస్వర్గాదప్యతిశేతఇత్యర్థః. ఔపచ్ఛందసికం. 32. అథేతి. అథ నిశీథిన్యాం రాత్ర్యామివ పృథాకథాయాం కుంతిసల్లాపే విరతాయాం సమాప్తాయాం సత్యాం ద్వయోరపి సమాప్తయోస్సతోర్యోరిత్యర్థః. ఏవమగ్రేఽపి - 'పృథాసుతకథాయామి'తి పాఠే పాండవసంబంధికథాయామిత్యర్థః. కృష్ణకర్తృకమానాయామితి శేషః. తారకాణాం నక్షత్రాణాం కలాపేషు సమూహేష్వివ దీపేషు దీనా మ్లానా ద్యుతిః శోభా ఏషాం ప్రదీపేషు - తథోక్తేషు సత్సు శకుంతిభిః పక్షిభిరివ వన్దిభిస్స్తుతిపాఠకైః కలకలేషు కోలాహలరవేషు విజృమ్భితేషు ప్రకటితేషు సత్సు నళినేషు పద్మేష్వివ నయనేషు లోచనేషు వికసితేషు సత్సు చంచరీకేషు భృంగేష్వివ పౌరేషు జనేషు ఉత్పలాత్కువలయాదివ రాజమందిరాద్రాజ్ఞః ధృతరాష్ట్రస్య మందిరాత్ మహోత్పలం కమలం ప్రతీవ విదురస్య మందిరం ప్రతి ఆగతేషు సత్సు విరోచనస్సూర్యఇవ కమలలోచనః శ్రీకృష్ణః ప్రాచీనగిరేరుదయశైలస్య అంకాత్తటాదివ పర్యంకాచ్ఛయనాదుత్తస్థౌ - ఉత్థితవాన్. అత్ర పృథాకథా నిశీథినీ దీపాదీనాం ప్రకృతానామేవ విరత్యాదినా ధర్మేణౌపమ్యస్య గమ్యత్వాత్కేవలప్రకృతగోచరాణాం తుల్యయోగితానాం సంసృష్టిః. 33. సమాప్యేతి. అథ ఉత్థానానంతరం అలంకృతాని నిద్రావసరపర్యస్తవస్త్రభూషణాదీనాం యథాపూర్వం అవస్థాపనేన విభూషితాని అంగాని యస్య తథోక్తః స శార్ఙ్గధన్వా శ్రీకృష్ణః సంధ్యాయాం ప్రాతఃకాలికాయాం ఔపయికం యుక్తం

సమాపయిష్యన్నపి శార్ఙ్గధన్వా, అలంకృతాంగో విదురస్య హస్త
మాలంబ్య మందం నిరగాన్నికేతాత్. ౩౮. గ. తదను నిఖిలమహా
రారంభకృత్యమవసాయ్య బాలాతపేన బలాహకఇవ ఘుసృణమసృణి
తేన పటీరపంకేన చర్చితకళేబరః పంకేరుహాశంకినీభిరంచలలిఖితరాజ
హంసరాజిభిరాకృష్యమాణేనేవ పీతాంబరభాగేన పరిచుంబితప్రపద
పల్లవో నిజోదరాంతరానవకాశతయా బహిర్నిర్గతైర్జగదండశిశుభిరివ
ముక్తాఫలైః ప్రత్యుప్తమేఖలాముఖభాగో వర్షాహేమంతసమయయో
రప్యవినశ్వరం లక్ష్మీలీలాకమలముపశ్లోకితుమాగతేన దినమణిబింబే
నేవ కౌస్తుభేన దేదీప్యమానభుజాంతరో దనుజపరిషదాత్పాతికరక్షపరి

కృత్యం వందనాదికం సమాప్య శ్రుత్వా సంధేః కురూణాం పాండవైస్సహ సంధా
నస్య ఔపయికం కృత్యం ధృతరాష్ట్రాదిభిస్సహ ఆలోచనమపి సమాపయిష్యన్
కరిష్యమాణస్సన్ విదురస్య హస్తమాలమ్బ్య గృహీత్వా నికేతాచ్ఛయనగృహాన్మందం
సవిలాసం యథాతథా నిరగాద్బహిరాగతవాన్ - 'తమసాంతులానీ'త్యాది శ్లోకపం
చకం గద్యమేకంచ బహుషు మూలపుస్తకేషు సందర్భవిరుద్ధక్రమం దృష్టం యథా
సందర్భానురోధం వ్యాఖ్యాతమితి ధ్యేయం. ౩౮. తదన్వితి. తదను శయన
గృహనిర్గమనానంతరం నిఖిలం అహ్నః వాసరస్య ఆరంభే ఆదౌ ప్రాతః కాలమితియా
వత్. యత్కృత్యం స్నానసంధ్యావందనాదికం తదవసాయ్య సమాప్య బాలాతపేన
బలాహకః మేఘఇవ ఘుసృణేన కుంకుమేన మసృణితేన మిశ్రితేన పటీరపంకేన చర్చి
తం లిప్తం కళేబరం దేహః యస్య తథోక్తః పంకేరుహామరుణకమలమితి శఙ్కాంత
ఇతి శంకినీభిః అంచలే అంతభాగే లిఖితాభిః చిత్రితాభిః రాజహంసానాం రాజిభిః
పంక్తిభిరవకృష్యమాణేన అధోనీయమానేనేవ స్థితేన పీతామ్బరస్య భాగేన ప్రాన్తదే
శేన పరిచుమ్బితం స్పృష్టం ప్రపదం పాదాగ్రం పల్లవమివ యస్య తథోక్తః. నిజస్య
ఉదరస్య కుక్షేః అంతర్మధ్యేన విద్యతే అవకాశః యేషాం తేషాం భావస్తత్తా తయా
హేతునా. అసంఖ్యేయత్వాదితి భావః. బహిర్నిర్గతైర్జగదణ్డానాం బ్రహ్మాణ్డానాం శిశు
భిరివస్థితైః ముక్తాఫలైః ప్రత్యుప్తైః సంఘటితైః మేఖలాయాః కాఞ్చ్యాః ముఖభాగః
అగ్రప్రదేశః యస్య తథోక్తః. వర్షాసమయే హేమన్తసమయేచ ద్వయోరపి అవినశ్వరం
అక్షీణశోభమిత్యర్థః. ప్రభావాదితి భావః. లక్ష్మ్యాః వక్షస్స్థితాయాః లీలాకమలముపశ్లో
కితుం స్తోతుమాగతేన దినమణేస్సూర్యస్య బిమ్బేనేవ స్థితేన కౌస్తుభేన రత్నేన దేదీప్య
మానం భుజాంతరం వక్షః యస్య తథోక్తః దనుజపరిషదః రాక్షసకులస్య ఉత్పాతేన

వేషేణేవ పద్మరాగకేయూరేణ పరిమండితబాహుదండో ద్వారినిర్గత్య సుయోధనదుర్వాసితాయా నగరభువ స్స్పర్శనం పరిహర్తుమివ ద్వారి సవినయముపాగతేన దారుకేణ సంయోజితమణిపాదుకో గురుకృప ప్రముఖైర్బ్రహ్మసంఘైః ప్రతిపాద్యమానజయాశిషం శిరసా ప్రతిగృహ్ణానః, కుశలప్రశ్నకోరకితామోదాభ్యాం కురురాజదేవవ్రతాభ్యాం సదనాభిగమనాయ సంప్రార్థ్యమానశ్చిరతరావసరం ప్రతిపాలయతామక్షౌహిణీపతీనామంజలివనజావళిమవలోకనేన సంభావయమానో ముకుందో వందిబృందపఠ్యమానకంసాదివిజయబిరుదావళీప్రబంధబంధురేణ మంగళకుసుమగంధసంపదంధీకృతపుష్పంధయఝంకారసహచర

దుర్నిమిత్తేన రక్తపరివేషేణేవ స్థితేన పద్మరాగమయేన కేయూరేణ అఙ్గదేన ఉత్పాతాలాతచక్రరక్తపరివేషాభ్యామివ కేయూరాభ్యామితి పాఠాంతరం - పరిమండితౌ అలఙ్కృతౌ భుజౌ దండావివ యస్య తథోక్తః నిర్గత్య ద్వారపర్యంతమాగత్య సుయోధనేన ఖలేన దుర్వాసితాయాః నివాసానర్హీకృతాయాః నగరభువః హస్తినపురభూమేః స్పర్శనం పరిహర్తుమివ ద్వారి ద్వారఏవ. నతు ప్రాఙ్గణ ఇత్యర్థః. సవినయం యథాతథా ఉపగతేన దారుకేణ సంయోజితే సంఘటితే - మణిమయే పాదుకే యస్య తథోక్తః. కించిదవనమితః వినయాత్ ప్రహ్వీకృతః పూర్వకాయః యేన తేన విదురేణ వితీర్యమాణః దీయమానః హస్తావలమ్బః యస్య తథోక్తః. గురుర్ద్రోణః కృపశ్చ ద్వౌ ప్రముఖౌ ప్రధానౌ. యేషాం తైర్బ్రహ్మసంఘైః బ్రాహ్మణకులైః ప్రతిపాద్యమానాం క్రియమాణాం జయాశిషం శిరసా ప్రతిగృహ్ణానః శిరోఽవనతిపూర్వకం స్వీకుర్వాణః కుశలప్రశ్నైః కోరకితః సంజాతకోరకః ప్రవర్ధితఇతియావత్ - మోదస్సంతోషః యయోస్తాభ్యాం కురురాజదేవవ్రతాభ్యాం ధృతరాష్ట్రభీష్మాభ్యాం. యత్తు కురురాజః దుర్యోధనఇతి - తన్న - సుయోధనాదిభిశ్చతుర్భిరధ్యాసితపూర్వమితి ఉత్తరగ్రంథేన సందర్భవిరోధాత్ - సదనాభిగమనాయ నిజగృహంప్రతి ఆగంతుమితి తుమర్థాచ్చ భావవచనాదితి చతుర్థీ-సమ్యక్ప్రార్థ్యమానః చిరతరమత్యంతవిళమ్బేనఅవసరం నమస్కారసమయం ప్రతిపాలయతాం నిరీక్షమాణానాం అక్షౌహిణీపతీనాం అక్షౌహిణీసంఖ్యసేనానాయకానాం అఞ్జలీనామేవ కమలవనానాం ఆవళిం పంక్తిం అవలోకనేన దర్శనేన సౌరతేజఃప్రసరణాత్మకేన సంభావయమానః బహుమన్యమానః ముకుందశ్శ్రీకృష్ణః వందినాం స్తుతిపాఠకానాం బృన్దేన పఠితః పఠ్యమానైః కంసాదీనాం ఖలానాం విజయస్య సంబంధిభిః బిరుదావళీభిర్నామప్రబంధైర్బంధురేణవ్యాప్తేన

వాదిత్రఘోషేణ మేఘవర్గ మున్మిషంతీభి స్సౌదామినీభిరివ కనకవేత్ర లతికాభి రాకులీకృతేన మహతా రాజపథేన సుయోధనాదిభి శ్చతుర్భి రధ్యాసితపూర్వం సభామంటపం శనైశ్శనై రవజగాహే. ౩౫. ప. ద్వారం సమేయుషి హరావథ తత్రగోష్ఠ్యా స్సర్వే స్సమం నరపతి స్సహసోదతిష్ఠత్, పూర్వాచలాశ్రయిణి పూషణి.పద్మపంక్తే స్సౌరభ్య పూర ఇవ షట్చరణైరనేకైః. ౩౬. ప. తత్రాతితుంగే తరసోపనీతే రత్నాసనేఽయం రచితోపవేశః, పురోహితై రగ్రభువి ప్రదిష్టాం పూజా ముపాదత్త పుమాన్పురాణః. ౩౭. ప. సభాంతరే తత్రసమగ్రకాంతిం

శబ్దాయమానేనేతి యావత్. మంగళకుసుమానాం ఆచారార్థం వికీర్ణపుష్పాణాం గంధ సంపదా పరిమళసమృద్ధ్యా అంధీకృతానాం పుష్పంధయానాం మత్తానాం భృంగానాం ఝంకారైస్సహచరైః మిశ్రైః వాదిత్రాణాం వీణావేణుమృదంగతాళాదీనాం ఘోషకోలా హలైః యస్మిన్ స్తథోక్తేన మేఘవర్గంయథాతథా సమున్మిషంతీభిస్స్ఫురంతీభిస్సౌదామి నీభిః విద్యుద్భిరివ స్థితాభిః కనకమయీభిర్వేత్రలతాభిః కంచుకిధృతాభిః ఆకులీకృతేన నిస్సార్యమాణప్రేక్షకపౌరసంకులితేన మహతా విస్తీర్ణేన రాజపథేన ఉపలక్షితః చతు ర్భిస్సుయోధనః ఆదిర్యేషాం తైర్దుర్యోధనదుశ్శాసనశకునికర్ణైః పూర్వమధ్యాసితం ఉప విష్టంఅధ్యాసితపూర్వం సభామంటపమాస్థానీం శనైశ్శనైరవజగాహే-ప్రవివేశ. ఉత్ప్రే క్షాసంసృష్టిః. ఏతద్గద్యస్యాదౌ అస్యేద్యుపతి పాఠోఽసంగతార్థత్వాదుపేక్ష్యః. ౩౫. ద్వారమితి. అథ హరౌ శ్రీకృష్ణే ద్వారంప్రతి సమేయుషి ప్రాప్తవతి సతి తత్ర ఆస్థా నమండపే నరపతిర్దుర్యోధనః. సహసాతిసత్వరం గోష్ఠ్యాస్సమాజాత్ సర్వైస్సభ్యై స్సమం పూషణి సూర్యే పూర్వాచలముదయశైలమాశ్రయిణి ప్రాప్తవతిసతి పద్మానాం పంక్తేః అనేకైష్షట్చరణైర్భృంగైస్సమం సౌరభ్యపూరః పరిమళప్రవాహఇవ ఉదతి ష్ఠత్ ప్రత్యుత్థితవాన్ పూర్ణోపమాలంకారః. ఏతత్పద్యం బహుషు మూలపుస్తకేషు నదృష్టమిత్యత్ర లిఖితం. ౩౬. తత్రేతి. తత్ర ఆస్థానే తరసా ద్రుతం ఉపనీతే సమీపం ప్రాపితే అతితుంగే అత్యున్నతే రత్నమయే ఆసనే రచితః కృతః ఉపవేశః యే నసః అయం పురాణః పుమాన్ పురాణపురుషః శ్రీకృష్ణః అగ్రభువి పురోహితైః ప్రవిష్టాం నివేదితాం పూజాం అర్ఘ్యపాద్యాదికం ఉపాదత్త స్వీకృతవాన్. ౩౭. సభేతి. తత్ర తదానీం సభాయాః అంతరే మధ్యే సమగ్రా సంపూర్ణా కాంతిస్సౌం దర్యం యస్య తం సరోరుహాక్షం శ్రీకృష్ణం సంవీక్ష్య సంవీక్ష్య ఆదరాద్వీరుక్తిః. నరేం

సంవీక్ష్య సంవీక్ష్య సరోరుహాక్షం, నరేంద్రవర్గం నగరీజనేషు న కస్యవా భూన్నయనప్రమోదః. ౩౮. ప. భద్రాసనాదుపనతం పదపల్లవాగ్రం సంవాహయత్యుపగతే విదురే దయార్ద్రః, సామాజికే బుధజనే సతి దత్తకర్ణే ప్రజ్ఞాదృశం నృప మభాషత పద్మనాభః. ౩౯. ప. అల్పైరహోభి రథియుద్ధమవేక్ష్య నంక్ష్యచ్చాంద్రం కులం తవ సుతైస్సహ పాండవానాం, సంధిం విధాతు మధునా సమయే విధేయం ప్రాప్తోఽహమస్మి భరతర్షభ తే సకాశం. ౪౦. ప. శతేన సంధత్స్వ తనూభవానాం కుంతీకుమారాన్కుశలోదయాయ, కల్లోలజాలేన కళిందజాయా గంగా

త్రేణ దుర్యోధనేన వర్గం యథాతథా తదితరేషు నగరీజనేషు పౌరాణాంమధ్యఇత్యర్థః. కస్యవా జనస్య నయనప్రమోదః నేత్రానందః నాభూత్ - తమేకం వినా సర్వస్యాప్యభూదిత్యర్థః. పాండవపక్షపాతినోహరేః ద్వేష్యతయా తన్నిరీక్షణం న తస్యానందకరమితిభావః. యత్తు 'నరేంద్రవర్గం ధృతరాష్ట్రవర్గమి'తి వ్యాఖ్యాయ అంధత్వాన్న తస్యానన్దోఽభూదితిభావ ఇతి-తన్న - దర్శనానన్దయోస్సమానకర్తృకత్వబోధకం సంవీక్ష్యేతి ల్యబంతేన తత్రోభయత్ర ధృతరాష్ట్రస్య ప్రసక్త్యభావస్ఫురణాదిత్యలంవిస్తరేణ. 3౮. భద్రేతి. దయయార్ద్రః మధురస్వభావః పద్మంనాభౌ యస్యసః శ్రీకృష్ణః భద్రాసనాద్రత్నసింహాసనాత్. ఉపనతం అధఃప్రసారితం పదే పల్లవే ఇవ తయోరగ్రం భాగం ఉపగతే సమీపస్థితే విదురే సంవాహయతిమృదుమర్దయతిసతి సామాజికే సభ్యేబుధజనే దత్తోకమేవ కథయిష్యతీతి సావధానా కర్ణాయస్య తథోక్తేసతి చ ప్రజ్ఞాదృశం నృపమంధం ధృతరాష్ట్రం ప్రతి అభాషత ఉక్తవాన్ - వక్ష్యమాణప్రకారేణేతిభావః. 3౯. అల్పైరితి. హే భరతర్షభ హే ధృతరాష్ట్ర అల్పైః పంచషైరహోభిర్వాసరై రథియుద్ధం - యుద్ధే చంద్రస్యేదం కులం నంక్ష్యత్ - నాశంగమిష్యత్ అన్యోన్యకలహాదితిభావః. అవేక్ష్య జ్ఞాత్వా అధునా అస్మిన్ - సమయే విధాతుం కర్తుం యోగ్యం విధేయం - అన్యదాతు కృతేనాపి తేన ప్రయోజనాభావాదితిభావః. తవ సుతైర్దుర్యోధనాదిభిస్సహ పాండవానాం సంధిం అన్యోన్యానుకూల్యం విధాతుం తే తవ సకాశం సమీపంప్రతి అహం ప్రాప్తోఽస్మి. ౪౦. శతేనేతి. హే గేయకీర్తే స్తవ్యకీర్తే ధృతరాష్ట్ర తవ తనూభవానాం పుత్రాణాం శతేన సహ కుంతికుమారాన్ ధర్మరాజాదీన్ కళిందజాయాః యమునాయాః కల్లోలానాం మహాతరంగాణాం జాలేన సమూహేన సహ గంగాయాస్తరంగానివ కుశలస్య అన్యోన్యక్షేమస్య ఉదయాయ ఆవిర్భావాయ సంధత్స్వ సంధిం కురు అత్రోపమయా కురుపాండవానాం

తరంగానివ గేయకీర్తే. ౪౧. ప. పాదారవిందే ప్రణతీ శ్శిరోభిశ్శతంశతం సాదరమర్పయంతః, పాండోః కుమారాశ్చ భవంతమేవం విజ్ఞాపయంతి స్మ వినీతిపూర్వం. ౪౨. ప. జాతావనేవయమమీ భవదంకభూమౌ వృద్ధింగతాశ్శిరసి శాసనమాదధానాః, నిస్తీర్ణసంగరపయోనిధయస్త్వయాద్య స్థాప్యాయథాంశమవనేరవనేవనేవా. ౪౩. ప. బాల్యే వనాంత జనుషాం మమ పాండవానామేకాపి రక్షణవిధౌ న బభూవ ధాత్రీ, ఇత్యేవ శోకమనిశం హృదయే దధానస్తస్యాస్తు నార్ధమపి సంప్రతి

దౌర్బల్యవైమల్యయోః ప్రతీతేరలంకారేణ వస్తుధ్వనిః. ౪౧. పాదేతి. కించ పాండోః కుమారాః ధర్మరాజాదయః భవంతం త్వాం ప్రతి పాదారవిందే శిరోభిః శతం శతం ప్రత్యేకం శతసంఖ్యాః ప్రణతీః నమస్కారాన్ సాదరం యథాతథా అర్పయంతః కుర్వంతస్సన్తః వినీతిః వినయః పూర్వం యస్మిన్ స్తత్తథా. ఏవం వక్ష్యమాణప్రకారేణ విజ్ఞాపయంతిస్మ విజ్ఞాపితవంతః మన్ముఖేనేతి భావః. యత్తు శతంశతం దశసహస్రమితి-తన్న తథాసతి 'సంఖ్యార్థే ద్విబహుత్వే స్త' ఇత్యనుశాసనాత్ ప్రణతీరితి బహువచనాంతవిశేష్యవాచకానురోధేన శతశతానీత్యేవ ప్రయోగస్స్యాత్ - 'వింశత్యాద్యాస్సదైకత్వ' ఇత్యనుశాసనాచ్చ నయథోక్తవ్యాఖ్యానవిరోధ ఇత్యపి ధ్యేయం. ౪౨. జాతా ఇతి. వనే జాతాః ఉత్పన్నాః భవతః తవ అంకభూమౌ ఉత్సంగదేశే వృద్ధిం గతాః శాసనం అజ్ఞాం భవదీయాం శిరసి ఆదధానాః బిభ్రాణాః నిస్తీర్ణః అతిక్రాంతః సంగరః వనవాసాజ్ఞాతవాసప్రతిజ్ఞైవ పయోనిధిస్సముద్రః యైస్తథోక్తాః అమీ ఏవం భూతాః వయం త్వయా అద్య యథాంశం అవనేః భూమేః అవనే రక్షణేవా. రాజ్యేవేతి యావత్. స్థాప్యాః స్థాపితుమర్హాః వనేవాస్థాప్యాః. ఉభయమపి త్వదధీనమిత్యర్థః. పిత్రాజ్ఞాయాః దుర్లంఘ్యత్వాదితి భావః. ౪౩. బాల్యే ఇతి. వనాంతే అరణ్యమధ్యే జనుర్జన్మ యేషాం తేషాం మమ మదీయానాం పాండవానాం రక్షణవిధౌ పోషణక్రియాయాం విషయే ఏకాపి ధాత్రీ ఉపమాతా నబభూవ-ఇత్యుక్తప్రకారం శోకం ఉపమాతృభావకృతమేవ అనిశం హృదయే దధానః త్వం తస్యాః ధాత్ర్యాః భూమేరుపమాతుశ్చ అర్ధమపి సంప్రతీదానీం నదిత్ససి దాతుంనేచ్ఛసీతి కాకుః. కింతు దిత్సస్యేవేత్యర్థః. అత్ర వనే ధాత్రీమాత్రభావశోచనస్య స్వసమక్షం అర్ధధాత్రీదానావశ్యకత్వహేతుత్వాత్పదార్థహేతుకం కావ్యలింగం - తచ్చోపమాతృభువోర్ధాత్రీశబ్దశ్లేషభిత్తికాలబ్ధాభేదాధ్యవసాయమూలాతిశయోక్త్యుజ్జీవితమితి తయోరంగాంగిభావేన సంకరః. 'ధాత్రీస్యాదుపమాతాపి భూమిరామలకీచ నే'తి నానార్థరత్నమాలాయాం - ఇతి

దిత్ససి త్వం. ౪౪. ప. ఇత్థం బ్రువాణం యదువీరమేనం నిశ్వస్య దీర్ఘం నృపతిర్బభాషే, వ్యరంసిషం వ్యర్థ్వనుముం విముంచ విముంచవత్సేత్యనుశాస్య శౌరే. ౪౫. ప. మధుమథననిమీలితామునీంద్రే మమ జననీ ఖలు పుత్రవత్సలా సా, ముఖమహా మనవేక్ష్య మూర్ఖసూనో ర్ముదమధికాం మధునా యథా దధామి. ౪౬. ప. స్వయమపి న విబుధ్యతే సుతోఽయం సుమతిజనస్యశృణోతి నాపి వాచం, కురుకులకుశలాంకురాభివృద్ధ్యై గుణగణవారినిధేగతిస్త్వమేవ. ౪౭. గ. ఇతిసిద్ధాంతితవతి

విజ్ఞాపయంతిస్మేతి పూర్వేణాన్వయః. ౪౪. ఇత్థమితి. ఉక్తప్రకారం బ్రువాణం పాండవవిజ్ఞాపనాం కథయంతమేనం యదువీరం శ్రీకృష్ణం ప్రతి నృపతిః ధృతరాష్ట్రః దీర్ఘంయథాతథా నిశ్వస్య హేవత్స దుర్యోధన అముం వ్యర్థ్వం దుర్మార్గం పాండవవైరరూపం విముంచ విముంచ త్యజత్యజేత్యాదరాద్ద్విరుక్తిః. ఇత్యుక్తప్రకారేణానుశాస్య శిక్షయిత్వా హే శౌరే శ్రీకృష్ణ అహం వ్యరంసిషం విరతవానస్మి శ్రాన్తోఽస్మీత్యర్థః ఇతి బభాషే ఉక్తవాన్. ౪౫. మధ్వితి. కించ హే మధుమథన-మధునామక దైత్యనాశక కృష్ణ - సా ప్రసిద్ధా మమ జననీ అమ్బికా మయి పుత్రే వత్సలాఖలు దయాళుస్సత్యేవమునీంద్రే వ్యాసే విషయే నిమీలితా ముకుళితనేత్రాఽభూత్. యయా పుత్రదాయిని మునీంద్రే మీలితాక్ష్యా జనన్యా అహమంధత్వేన జాతఇత్యర్థః. మూర్ఖస్య స్వతోఽవివేకినః పరైర్బోధితమప్యశ్రోతుశ్చ సూనోర్దుర్యోధనస్య ముఖమనవేక్ష్యాధునా అధికాం నిరవధింముదం దధామి ధారయామి ఆనందం తత్తాదృగ్దుఃఖాదాంధ్యాదపి దుఃఖాయ తే పుత్రస్య మౌర్ఖ్యమిత్యర్థః. అత్ర కిం ఉత్తరవాక్యార్థేన పుత్రవాత్సల్యసమర్థనాద్వాక్యార్థహేతుకం కావ్యలింగం ? ఉత ఆంధ్యస్య దోషస్యైవ సంతోషజనకత్వేన గుణత్వవర్ణనాల్లేశాలంకారః? ఇత్యుభయత్ర సాధకసామ్యాదేకత్ర బాధకాభావాచ్చ ద్వయోస్సందేహసంకరః. పుష్పితాగ్రావృత్తమ్. ౪౬. ధృతరాష్ట్రః పుత్రమౌర్ఖ్యం విశదయతి—స్వయమితి. అయం సుతో దుర్యోధనః స్వయమాత్మనాపి న విబుధ్యతే - శోభనా కార్యాకార్యవివేచికా మతిః ఆగామిగోచరబుద్ధిః యస్య తస్య జనస్య భీష్మవిదురాదేర్వాచమపి న శృణోతి - నానుతిష్ఠతీత్యర్థః. అతః హే గుణగణవారినిధే శ్రీకృష్ణ, కురుకులస్య కుశలమేవాంకురస్తస్య అభివృద్ధ్యై త్వమేవ గతిర్నాన్య ఇత్యర్థః. తథాచ త్వమేవ నయభయాభ్యాం ఇదానీం సంధిం ఘటయేతిభావః. వృత్తంతు పూర్వముక్తమ్. ౪౭. ఇతీతి. ఇత్యుక్తప్రకారం బద్ధాంజలౌ రాజని ధృతరాష్ట్రే సిద్ధాన్తితవతి ప్రకృతకార్యంనిశ్చితవతిసతి నిజస్య ఆసనస్య రత్నపీఠస్య అర్ధే

బద్ధాంజలౌ రాజని నిజాసనార్ధనివేశితకరతలతయా కించిదున్నమిత
వామభుజశిఖరేణ గండమండలే నిమజ్జితమకరకుండలం కటిచలనకం
దళితకాంచనపటమర్మరారావమీషత్కంధరాం వినివర్త్య. ౪౮. ప.
క్లృప్తస్మితం రవిభువాకృతహస్తతాళం దుశ్శాసనేన ధురి దూషితసం
ధిపక్షం, కర్ణోపకంఠచలితాధరమాతులాస్యం కౌరవ్యమాహ కురుసం
సది కంసవైరీ. ౪౯. ప. పృథాసుతేభ్యః పృథివీం తదీయాం పునర్దిశేతి
బ్రువతో గురోర్గాం, అశృణ్వతః కౌరవ తే కథంవా సంభూతి
రేషా శశినోఽన్వవాయే. ౫౦. ప. తత్తాదృశం శృణు మహత్తరవంశ
వృత్తం పూరుర్దదౌ నవవయః పితురాత్తజీర్ణః, త్యక్త్వాశ్రమం పిత్రు

మధ్యే నివేశితం నిక్షిప్తం కరతలం యేన తస్యభావస్తత్తా తయా హేతునా కించి
దున్నమితేన వామభుజస్య శిఖరేణ అగ్రభాగేన గండమండలే వామకపోలమధ్యే నిమ
జ్జితం ప్రవేశితం మకరాకృతికుండలం యస్మింస్తత్తథా కటేర్నితమ్బస్య చలనేన తిర్య
గ్వ్యావర్తనేన కందళిత స్సంజాతః - కాంచన పటస్య పీతాంబరస్య - మర్మరా రవః
మర్మరేతిశబ్దః యస్మింస్తత్తథా ఈషత్కించిత్ కంధరాం గ్రీవాం వినివర్త్య
అభ్యావర్త్యేత్యుత్తరేణాన్వయః. ౪౮. క్లృప్తేతి. కంసవైరీకృష్ణః రవిభువా కర్ణేనసహ
కృతాః హస్తాభ్యాం తాళాః మిథస్తాడనాని యస్మింస్తత్తథా క్లృప్తం నిర్మితం స్మితం
యేన తం. ధురి అగ్రే దుశ్శాసనేన భ్రాత్రా దూషితః నిందితస్సన్ధిపక్షః సన్ధిసాధ్యం
యస్య తం. కర్ణస్య శ్రోత్రస్య ఉపకంఠే మూలే చలితః గాఢం సంధిపక్షదూషణేన
కమ్పితో ఽధరో యస్య తాదృశం మాతులస్య శకునేరాస్యం వక్త్రం యస్య తథోక్తం
కౌరవ్యం దుర్యోధనం ప్రతి కురుసంసది కౌరవసభాయాం శృణ్వన్త్యాం సత్యామితి
శేషః. ఆహ వక్ష్యమాణప్రకారేణ ఉవాచ. ౪౯. పృథేతి. హే కౌరవ దుర్యోధన
పృథాసుతేభ్యః ధర్మరాజాదిభ్యః తేషామిమాం తదీయాం నతు త్వదీయామిత్యర్థః.
పృథివీం భూమిం ద్యూతేనాపహృతాం పునః ప్రతిజ్ఞాప్రకారం దిశ యచ్ఛ ఇత్యుక్తప్ర
కారేణ బ్రువతః కథయతః గురోః పితుర్గాం వాక్యమశృణ్వతః ఉల్లంఘయతస్తే తవ
సంబంధినీ ఏషా పిత్రాజ్ఞోల్లంఘినీ సంభూతిర్జన్మ శశినశ్చంద్రస్య అన్వవాయే వంశే కథం
చేత్యాశ్చర్యే. అభూదితి యోజ్యమ్. ౫౦. తదితి. హే కౌరవ దుర్యోధన తత్తాదృశం
అనుపమం అతఏవ మహత్ శ్లాఘ్యం తవ సంబంధినః వంశస్య వృత్తం చరిత్రం శృణు
యేనరాజ్ఞా యూయం పౌరవా ఇతి ఖ్యాతాః స పూరుర్నామ రాజా చంద్రవంశ్యః
పితుర్యయాతేః ఆత్తా జీర్ణా జరా యేన తథోక్తస్సన్ నవం వయః యౌవనం దదౌ
తస్మై ఇతిశేషః. కాలాంతరీయం తత్తిష్ఠత్వాధునికమేవ పశ్యేత్యత ఆహ - త్యక్త్వేతి. ధీరా

ముదే తృణవద్ద్వితీయం దేవవ్రతోఽయమిహ తిష్ఠతి ధీరధీరః. ౫౧. ప. కితవోక్తిభిః కిసలితస్స కర్ణయో స్సఫలో భవేత్తవ తదా మనోరథః, హరినందనేన యుధి పాతితం ధను ర్హరమస్తకాన్నపున రున్మమజ్జచేత్. ౫౨. ప. వంశః కురూణాం మహితోఽయ మస్మిన్ ధర్తుం కళంకం చతురౌ ఖలు ద్వౌ, ఏకత్ర కోటౌ రజనేరధీశః పరత్ర మన్యేపరుషో భవాంశ్చ. ౫౩. ప. బంధూపదిష్టం న శృణోషి వత్స సంధానమస్మిన్నతవాద్య దోషః, గంధర్వరాజేన కృతం వనాంతే బంధం పునర్ముక్తవతాం హి

ణామపి ధీరః అసదృశధైర్యశాలీ అతఏవ అయం దేవవ్రతో భీష్మః పితుశ్శంతనోర్ముదే సత్యవతీలాభసంతోషాయ ద్వితీయమాశ్రమం గార్హస్థ్యం దారపరిగ్రహమితి యావత్. తృణవత్ తృణమివ త్యక్త్వా. ఇహేదానీమత్ర చ తిష్ఠతి-నతు యదాకదాచాయ్యత్ర కుత్ర వేత్యర్థః. ౫౧. నయేనోక్త్వా భయేనాహ—కితవేతి. కించ హే కౌరవ, కర్ణయోః కితవస్య అక్షవిద్యానిపుణస్య శకునేరుక్తిభిః దుర్బోధనైః కిసలితః సంజాతపల్లవః ఉత్పన్న ఇతి యావత్. 'కిసాలయంకిసలయం కిసాలం కిసలం కిస' మితి శ్రీహర్షః. సః పాండవసర్వస్వాపహరణవిషయకత్వేన ప్రసిద్ధః తవ సంబంధీ మనోరథః కామః తదా సఫలం భవేత్ యది కైరాతే హరినందనేన అర్జునేన పాతితం తాడితం నివేశితం ధనుః గాండీవం హరస్య మస్తకాచ్ఛిరసః పునః నోన్మమజ్జచేత్ నోత్థితం యది తదా భవేదితి సంబంధః. గాండీవమేవ తేభ్యస్సర్వస్వం దదాతి - కింత్వయేతిభావః. అత్ర కిసలితత్వఫలితత్వరూపేణ మనోరథస్య వృక్షత్వారోపప్రతీతేరేకదేశవర్తిరూపకం-గుంజుభాషిణీ. ౫౨. వంశఇతి. అయం కురూణాం వంశః మహితః లోకైకపూజ్యః యద్యపి తథాపి అస్మిన్వంశే ఏకత్ర కోటౌ ఆదిభాగఇతి యావత్. కళంకం చిహ్నం అపవాదంచ ధర్తుం రజనేః రాత్రేరధీశః చంద్రశ్చ, పరత్ర కోటౌ అంత్యభాగే కళంకం అపవాదం చిహ్నంచ ధర్తుం పరుషః నిర్దయోభవాంశ్చ ద్వౌ చతురౌ నిపుణౌ ఖల్వితిమన్యే - 'కళంకోఽంకాపవాదయోః' రిత్యమరః. ౫౩. బంధూపదిష్టమితి. హేవత్స శిశువత్కర్తవ్యానభిజ్ఞ త్వం బంధుభిరస్మదాదిభిః ఉపదిష్టం బోధితం సంధానం సంధిం నశృణోషి నాంగీకరోషీతియత్- అస్మిన్ సంధ్యనంగీకారవిషయే అద్య తవ దోషః అపరాధః నభవతి. కింతు వనాంతే ద్వైతవనమధ్యే గంధర్వరాజేన చిత్రసేనేన కృతం బంధం త్వదీయం పునః ముక్తవతాం మోచితవతాం తేషాంహి పాండవానామేవ దోషః భవతి - అత్ర క్రమేణ దోషగుణయోర్బంధూక్తసంధ్యనంగీకారబంధమోచనయోర్గుణదోషత్వస్య వర్ణనాల్లేశాలంకారద్వయమంగాంగిభావేన సంకీర్ణం - అత్రాపి శృణోషీత్యత్ర కరోషీ

తేషాం. ౫౪. గ. ఇతి నిగదితవతి భగవతి క్రోధనస్సుయోధనోఽపి గిర మిమామున్జగార.౫౫.గ. అయే నందనందన కేవలం విరాటతనయాశ్రయ లాభేన కృతకృత్యం మన్యమానానాం కుంతీభువాం చ బహుభిరక్షౌహిణీ పతిభి రనుక్షణ మావేద్య మానాంజలిధోరణీమవలోకితు మప్యలబ్ధావ సరాణా మస్మాకం చ కింవా సంధానం? కింవా తవ దూతకృత్యం? కిం వా మయా దేయం? ఈదృగ్విధం ముధాయాసమవధూయ యథాగతం గం తవ్యమితి. ౫౬. వ. ఆకర్ణ్య తచ్చకితచేతసి నమ్రవక్త్రే కర్ణౌ పిధాయ

త్యేవ పఠనీయమ్ - అన్యథా పూర్వోక్తదోషాపత్తేరితి. ౫౪. ఇతీతి. ఇత్యుక్తప్రకా రేణ భగవతి శ్రీకృష్ణే నిగదితవతి ఉక్తవతిసతి క్రోధనః కుపితస్సుయోధనః దుర్యోధ నోఽపి ఇమాం వక్ష్యమాణాం గిరం వాక్యముజ్జగార ఉక్తవాన్. ౫౫. అయేఇతి. నందో నామ కశ్చిద్గోపాలః తస్యనందనః పుత్రః తస్య సంబుద్ధిః అయే నందనందన - హే శ్రీ కృష్ణేత్యామంత్రణం గోపాలానాం మాఘ్య ప్రసిద్ధిమనురుధ్యేతి ధ్యేయం - విరాటతన యయా ఉత్తరయా అభిమన్యవే దత్తయా ఆశ్రయః విరాటరూపః తల్లాభేన కేవలం తల్లాభమాత్రేణ స్త్రీమూలకాశ్రయోపజీవనేనేత్యర్థః. విరాటతనయః ఉత్తరః రణభీరుః సఏవాశ్రయః తల్లాభేనేతివా. ఉభయథాపి మాధ్యోద్ఘాటనం - కృతకృత్యం మన్యమానానాం ఆత్మానం కృతార్థం సంభావయతాం 'ఆత్మమానే ఖశ్చే'తి ఖశ్ ఖిత్వాదరుర్ద్విషదిత్యాదినా ముమ్ - కుంతీభువాం ధర్మరాజాదీనాంచ అత్ర కుంతి భువామితి పాఠస్తైణేయత్వప్రకాశనోక్తిః. అనుక్షణం బహుభిరక్షౌహిణీపతిభిరావేద్య మానాం విజ్ఞాప్యమానామంజలిధోరణీం నమస్కారపరమ్పరామవలోకితుమపి అలబ్ధః అవ సరః అవకాశః యైస్తేషామస్మాకంచ ఉభయేషాం సంధానం సంధిః కింవా కీదృశం - అనుచితమేవేత్యర్థః. ప్రబలానాం దుర్బలైస్సహ సన్ధేర్లోకవేదోభయదూషితత్వా దితిభావః. తవ దూతకృత్యం కింవా? మయా దేయం దాతవ్యం కింవా? ఈదృశీవి ధా ప్రకారః యస్మింస్తథోక్తం ముధాయాసం నిరర్థకశ్రమం అవధూయ త్యక్త్వా యథాగతం ఆగమనం యథా నిష్ఫలం తథేత్యర్థః. గంతవ్యం త్వయేతి శేషః. ఇతి గిర ముజ్జగారేతి పూర్వేణాన్వయః. అత్ర స్త్రైణోపజీవనకాస్తేయార్థగోపాలదూత్యవస్తునా తదీయదూత్యంత్వదనుగుణ మేవేత్యనురూపసఙ్ఘటనాత్మకసమాలఙ్కారప్రతీతేర్వస్తు నాఽలఙ్కారధ్వనిః. ౫౬. ఆకర్ణ్యేతి. తత్ దుర్యోధనస్య దురుక్తం ఆకర్ణ్య చకితం చేతః యస్య తస్మిన్ అతఏవ నృపతౌ ధృతరాష్ట్రే - కరౌ సంపుటే ఇవ తాభ్యాం కర్ణౌపిధాయ ఆచ్ఛాద్య నమ్రం నమితం వక్త్రం యస్య తథోక్తేసతి - కింకర్తవ్యతా

నృపతౌ కరసంపుటాభ్యాం, మత్వా తృణాయ మధువైరిణ మప్యలం
ఘ్యం గోష్ఠ్యా జవేననిరగాత్కురురాజసూనుః. ౫౭. గ. తదను దనుజా
రాతిరేష రోషస్మితలేశరూషితాధర స్తాదృశేన తస్యావలేపవచసేన
భియా విహస్తాన్ముదా నిరస్తాంత్సమస్తానపి సభాస్తారాన్పురస్తాన్నిరీక్ష్య
పునరపి వాచమేవం వ్యాజహార. ౫౮. ప. ధరాభుజా కిం తటినీభువాకిం
మయాధునా కిం వసతాపి దూత్యే!, పార్థాయ దాతుం ప్రభవేద్ధరిత్రీం
గదైవ సా గంధవహస్య సూనోః. ౫౯. ప. శౌరే స్తాం వాచమాకర్ణ్య
సాధ్వసాక్రాంతచేతసః, జోషంభావం సభాస్తారాయుగపద్దదు రుత్తరం.
౬౦. ప. బహిస్స సంమంత్ర్య బలావలిప్తై స్త్రిభి స్సహార్యై ర్ధృతరాష్ట్ర

మాధ్యే నేతిభావః. కురురాజసూనుర్దుర్యోధనః అలఙ్ఘ్యం లోకత్రయేణాప్యనతిక్రమణీయం మధువైరిణం శ్రీకృష్ణమపి కిముతాన్యానిత్యర్థః. తృణాయ మత్వా తృణమివ అనాదృత్యేత్యర్థః. 'మన్యకర్మణ్యనాదర'ఇతి సంప్రదానత్వం - జవేన వేగేన గోష్ఠ్యా స్సభాతః నిరగాన్నిర్గతవాన్. మూర్ఖాణాం నక్వాపి వివేకావకాశఇతిభావః. ౫౭. తదను దుర్యోధననిర్గమనానన్తరం ఏషః దనుజారాతిః శ్రీకృష్ణః తాదృశేన కింవా సన్ధానమిత్యాదివిధేన తస్య దుర్యోధనస్య అవలేపవచనేన సాహంకారవాక్యేన యో రోషః క్రోధః తేన యః స్మితలేశః హాసలవః తేనరూషితః వ్యాప్తః అధరః యస్య తథోక్తస్సన్ భియా క్షత్రియలోకమాత్రవిపత్తిభయేన విహస్తాన్ వ్యాకులాన్ ముదా సన్తోషేణ నిరస్తాన్ త్యక్తాన్ తచ్ఛూన్యానితి యావత్. సమస్తానపి సభాస్తారాన్ సభ్యాన్ పురస్తాదగ్రేనిరీక్ష్య దృష్ట్వా పునరపి వాచం ఏవం వక్ష్యమాణప్రకారేణ జగాద ఉక్తవాన్. ౫౮. ధరేతి. అధునా ధరాభుజా ధృతరాష్ట్రేణ కిం కార్యం? తటినీభువా భీష్మేనాపికిం? దూత్యే వసతా వర్తమానేన మయాపి కిం? అస్మాభిస్తు పార్థాయ ధరిత్రీ నదాప్యతఏవేత్యర్థః. పరంతు సాదుర్నివార్యత్వేన ప్రసిద్ధా గన్ధవహస్య వాయోస్సూనోః భీమస్య గదైవ పార్థాయ ధర్మరాజాయ ధరిత్రీం భూమిం దాతుం దాపయితుం ప్రభవేత్ - సమర్థాభవేత్. ౫౯. శౌరేరితి. తాముక్తవిధాం శౌరేః వాచమాకర్ణ్య సాధ్వసేన భయేన ఆక్రాన్తం చేతః యేషాంతే సభాస్తారాః సభ్యాః యుగపదేకదా జోషం భావం తూష్ణీమవస్థానమేవ ఉత్తరం ప్రతివాక్యమితి శ్లిష్టరూపకం - దదుః చక్రుః. భీతాస్సర్వే నకించిదవదన్నిత్యర్థః. ని. తూష్ణీంజోషంభవేన్మౌనమి'తివైజయన్తీ. ౬౦. బహిరితి. సః గోష్ఠ్యానిర్గతః ధృతరాష్ట్రసూనుః దుర్యోధనః బలేన చతురఙ్గేన శౌర్యేణవా అవలిప్తైర్గర్వితైః త్రిభి

సూనుః, గంధర్వరాజేన కృతాం దశాం స్వాం గదాగ్రజన్మాన మియేష నేతుం. ౬౦. శ్రుత్వా తత్కుపితో హరి స్స్వయ మసావేకోఽపి సర్వాత్మకస్తారాభిస్సవభిర్గ్రహైర్నిబిడితాం శైలైర్వనైస్సాగరైః, పేట్యాం భూషణమంజరీమివ ధృతాం కుక్షౌ జగన్మండలీం జంఘాలా మహసోత్సభాజిరజుషాం ప్రేక్షేక్షుఘుంటాపథే. ౬౧. ప. తస్మిన్నంగుష్ఠమాత్రే నవఇవ ముకురే వీక్ష్య సర్వం ప్రపంచం విస్మేరాస్సిద్ధవిద్యాధరసురని

స్సహాయైః కర్ణశకునిదుశ్శాసనైస్సహ సమ్మంత్ర్య ఆలోచ్య గదస్యాయుధవిశేషస్య అగ్రజన్మానం జ్యేష్ఠం శ్రీకృష్ణం గన్ధర్వరాజేన చిత్రసేనేన కృతాం స్వాం స్వీయాం దశాం బన్ధనావస్థాం నేతుం ప్రాపయితుం ఇయేష ఇచ్ఛతిస్మ - శ్రీకృష్ణం బద్ధుమాలోచితవానిత్యర్థః. సర్వతోముఖం హి దౌరాత్మ్యం ఖలానామితిభావః. ౬౧. శ్రుత్వేతి. సర్వేషాం ప్రాణినాం ఆత్మైవాత్మకః జీవరూపః. సర్వం చరాచరాత్మకం ప్రపఞ్చం ఆత్మాస్వరూపం యస్యేతివా - 'సర్వం ఖల్విదంబ్రహ్మే'తి శ్రుతేః. అతఏవ స్వయమేకోఽపి అసౌ హరిః శ్రీకృష్ణః తద్దుర్యోధనదురాలోచితం శ్రుత్వా. దుర్యోధనాదావంతర్యామితయా వర్తమానత్వాదితిభావః. కుపితః క్రుద్ధస్సన్ తారాభిరశ్విన్యాదిభిః నవభిర్గ్రహైః సూర్యాదిభిః శైలైర్మేర్వాదిభిః వనైర్నైమిశాదిభిః సాగరైః క్షీరోదాదిభిః నిబిడితాం సాంద్రితాంకుక్షౌ ధృతాం అతఏవ పేట్యాం మంజూషాయాం ధృతాం భూషణానాం కటకమకుటాదీనాం మఞ్జరీం సమూహామివస్థితాం జగతాం భూరాది లోకానాం మణ్డలీం సమూహం సభాయాః అజిరం ప్రాఙ్గణం జుషన్తఇతి జుషాం సభ్యానాం దృశాం నేత్రాణాం పంక్తిరేవ ఘణ్టాపథః రాజమార్గః తస్మిన్ జఙ్ఘాలాం అతివేగేన వర్తమానాం తన్నేత్రవిషయామితియావత్ - అతనోత్-చక్రే - విశ్వరూపం సద్యః ప్రదర్శితవానిత్యర్థః. ఉపమాలఙ్కారః. శార్దూలవిక్రీడితమ్. ౬౨. తస్మిన్నితి. అఙ్గుష్ఠమాత్రే - 'అఙ్గుష్ఠమాత్రః పురుష'ఇత్యాది శ్రుతిసిద్ధాఙ్గుష్ఠపరిమితమానేతస్మిన్ సర్వాత్మకే శ్రీకృష్ణే పరబ్రహ్మణి నవే నిర్మలే ముకురే దర్పణఇవ సర్వం చరాచరాత్మకం ప్రపఞ్చం వీక్ష్య విస్మేరాః విస్మయాన్వితాస్సిద్ధానాం విద్యాధరాణాంచ దేవయోనివిశేషాణాం సురాణాంచ నికరాః బృన్దాని పుష్పాణాం వృష్టిః వర్షం వ్యముఞ్చన్ సకలమునిజనస్సాంద్రం మోహమేవ అన్ధకారం వ్యముఞ్చత్. భీష్మస్సన్తదా ప్రాణే వ్యముఞ్చత్ - ఉత్తాపదురః అక్ష్ణోః పక్ష్మణోః కమ్పం నిమేషోన్మేషరూపం వ్యముఞ్చత్ కురుపురే హస్తినగరే జనతా జనసమూహః దుర్యోధనే ప్రేమాపి వ్యముఞ్చత్ ప్రేమత్యాగః. ని. 'ఆపన్నానం తు గచ్ఛన్తం సోదరోఽపి విముఞ్చతీ'తిన్యాయాదితిభావః. అత్రానేకక్రియాయోగప

కరాః పుష్పవృష్టిర్వ్యముంచన్. సాంద్రం మోహాంధకారం సకలముని
జనస్సంమదాశ్రూణి శిష్టః తుష్టాః శ్లోకః పుష్కలం కరిపురజనతా ప్రేమ
దుర్యోధనేఽపి. ౬౨. వ. అస్యాట్టహాసధ్వనిరాదిపుంసో విశ్శృంఖలం
వ్యోమ్ని విజృంభమాణః, దిక్పాలసౌధావళిజాలకానా మధ్యాపకత్వం
బిభరాంబభూవ. ౬౪. ఉ. సంస్తూయమానచరితస్య జనైస్త్రిలోకీ సాధా
రణీకృతకృపస్య హరేః ప్రసాదాత్, చక్షుష్మతాం సమధిరుహ్య ధురం
ముహూర్తం భూయస్తతోఽప్యవతతార స భూమిపాలః. ౬౫ వ. ఓ
జస్తవేద ముపసంహారమాధవేతి ఘుష్యత్సు సత్సు గురుభీష్మపురోగ

ద్యుత్సముచ్చయాలంకారః. అత్ర సునికరః పుష్పవృష్టిం ముమోచేతి 'సమ్మదాశ్రు'
ఇతిచైవ పఠనీయం. యథాశ్రుతపాఠేతు కర్తృకర్మక్రియాణాం విభిన్నసంఖ్యాక
త్వేన ప్రక్రమభఙ్గాఖ్యదోషఇతి ధ్యేయం. స్రగ్ధరా. ౬౩. అస్యేతి. అస్య విశ్వరూ
పిణః ఆదిపుంసః ప్రథమపురుషస్య శ్రీకృష్ణస్య అట్టహాసధ్వనిరుచ్చైర్హాసః కిలకిలశబ్దః
వ్యోమ్ని ఆకాశే విశృఙ్ఖలం నిష్ప్రతిబన్ధం యథాతథా విజృమ్భమాణస్సన్ దిక్పా
లానాం ఇంద్రాదీనాం సౌధావళీషు హర్మ్యపంక్తిషు జాలకానాం గవాక్షాణాం
అధ్యాపకత్వం అధ్యాయనాచార్యత్వం బిభరాంబభూవ వహతిస్మ - తాని ప్రత్యధ్వ
నయదిత్యర్థః. భీహ్రీత్యాదినాశ్లువద్భావాత్ప్రత్యయేఽభ్యాసః. ౬౪. సంస్తూయమానేతి.
జనైర్లోకత్రయవాసిభిస్సంస్తూయమానాని కీర్త్యమానాని చరితాని దుష్టనిగ్రహశిష్టా
నుగ్రహరూపాణి యస్య త్రయాణాం లోకానాం సమాహారస్త్రిలోకీ - ద్విగోశ్చేతి
జీప్ - తస్యాం సాధారణీకృతా అవైషమ్యం ప్రాపితా కృపా దయా యేన తస్య అత
ఏవ హరేః శ్రీకృష్ణస్య ప్రసాదాత్ సః అన్ధత్వేన ప్రసిద్ధః భూమిపాలః ధృత
రాష్ట్రః చక్షుష్మతాం సనేత్రాణాం ధురం రీతిం. చక్షుష్మత్తామితి యావత్. ముహూ
ర్తమల్పకాలం సమధిరుహ్య ప్రాప్య భూయః తాదృఙ్మహిమానం భగవంతం దృష్ట్వా
పునరపి తతః చక్షుష్మద్రీతేరవతతార అపక్రాన్తవాన్. అంధోఽభూదిత్యర్థః. అజ
న్మనః కంచిదపి అనవలోక్యావలోక్యచాద్యజగన్మయం భగవంతం పునరన్యావలోకనస్య
అతిజుగుప్సితత్వాదితిభావః. అత్ర త్రిలోకీత్యాదివిశేషణస్య తత్తాదృగపరాధి
దుర్యోధనజనకత్వేఽపి ధృతరాష్ట్రస్య చక్షుర్దానౌచిత్యాభిప్రాయగర్భత్వాత్పరికరాలం
కారః. ౬౫ ఓజఇతి. హేమాధవ శ్రీకృష్ణ తవ త్వదీయం ఇదం విశ్వాత్మకం విశ్వ
భయంకరంచ ఓజః రూపం ఉపసంహర సంక్షిప ఇతి ఉక్తప్రకారేణగురుః ద్రోణః
భీష్మశ్చ ద్వౌ పురోగమౌ ప్రధానౌ యేషాం తేషు సత్సు సజ్జనేషు ఘుష్యత్సు ఉచ్చై

మేషు, ఘోరం విహాయ నిమిషేణ కుశేశయాక్షో గోపీదృశాం కుతుకహేతు మవాప రూపం. ౬౬. గ. తతస్తాదృశం నిరుపమానం తస్య మహిమాన మనుభూయ చరితార్థో మునిసార్థ స్సముపసృత్య శాంతమూర్తిం తమేవ మస్తౌషీత్. ౬౭. గ. భగవన్మహాత్మభిరపి యోగిభిరవిదితప్రభావాయ తస్మై భవతే నమః. ౬౮. గ. దుగ్ధాంబురాశితనయానయనద్వయేన తుల్యాకృతిత్వ మహిమాన ముపగంతుం, మత్స్యత్వమేత్య భువి యస్సురవైరిణీతా మధ్యేసముద్ర మనపీనగవీర్విచిక్యే. ౬౯. గ. మంథానశైలమపి మార్గరుథం హిమాంశో ర్వీచికశైస్సదృశ

శ్చబ్దాయమానేషుసత్సు - కుశేశయే కమలేఇవ అక్షిణీ యస్య తథోక్తః. కృష్ణః. ని. 'శతపత్త్రం కుశేశయమి'తి కమలపర్యాయేష్వమరః. నిమిషేణ క్షణేనైవ ఘోరం జగద్భయంకరం రూపం విశ్వాకారం విహాయ గోపీనాం గోపాంగనానాం దృశాం నేత్రాణాం కుతుకహేతుం కౌతూహలకారణంరూపం చతుర్భుజత్వాదివిశిష్టమాకారమవాపప్రాప్తవాన్ - ప్రసన్నేభగవతి కిందుర్లభం మహతామితిభావః. అత్ర గోపీదృక్కుతుకహేతుత్వవస్తునా అతిమూఢానాం తాసామేవ నయనానందకరత్వే కిముతాన్యేషామిత్యర్థాపత్త్యలంకారప్రతీతేర్వస్తునాలంకారధ్వనిః. ౬౬. తతఇతి. తతః ఉక్తరూపస్వీకారానంతరం తాదృశం తద్విధం అతఏవ నిరుపమానం అసదృశం తస్య భగవతః మహిమానం ప్రభావం అనుభూయ దృష్ట్వా చరితార్థః కృతార్థః మునీనాం సార్థః సంఘః శాంతాం ... చనానందకరీ మూర్తిర్యస్య తథోక్తం తం శ్రీకృష్ణం ఏవం వక్ష్యమాణప్రకారేణ అస్తౌషీత్ స్తుతవాన్. స్తౌతేః కర్తరిలుఙ్. ౬౭. భగవన్నితి. హే భగవన్ శ్రీకృష్ణ. మహాన్ బ్రహ్మతైక్యానుసంధానాత్తదైక్యావాప్త్యా అపరిచ్ఛిన్నః ఆత్మాచిత్ప్రతిబింబః జీవః యేషాం తథోక్తైః. యోగః బ్రహ్మణి మనోలయజనకః సాంఖ్య తారకామనస్కారనామభిః ప్రసిద్ధః యేషామస్తీతి తైః యోగిభిరపి అవిదితః అజ్ఞాతః ప్రభావః సామర్థ్యం. జగజ్జన్మాదికర్తృత్వం యస్య తథోక్తాయ తస్మై భవతే తుభ్యం నమః. ఇతీదమగ్రిమదశశ్లోకైర్యైకవాక్యం. ౬౮. దుగ్ధేతి - యో భవాన్ దుగ్ధాంబురాశితనయాయాః లక్ష్మ్యాః నయనయోః ద్వయేన తుల్యా అకృతిర్మూర్తిర్యస్య తస్య భావస్తత్త్వమేవ మహిమావిలాసః. తం ఉపగంతుం ప్రాప్తుమివేత్యుత్ప్రేక్షా - మత్స్యత్వం మీనరూపమేత్య స్వీకృత్య భువి లోకే సురవైరిణా సోమకేన నీతాః అపహృతాః అనపీనాః అకృత్రిమాః గవీః శ్రుతివాచః. మధ్యేసముద్రం సముద్రస్యమధ్యే విచిక్యే అన్వేషితవాన్ - చినోతేర్విపూర్వాత్కర్తరిలిట్. ౬౯. మంథా

మంగవిషక్తిభాగ్భిః, కాయే బభారచరమే కమఠాకృతి ర్యో జీవాతుముద్గమయితుం జలధే స్సురాణాం. ౭౦. ప. దంష్ట్రాగ్రవర్తికిటివేషధరస్య యస్య క్ష్మామండలం కువలయాంతరకోమలాభం, ఊర్ధ్వప్రసృత్వరబకావళికావలీఢప్రావృట్పయోదపటలస్య బభార లీలాం. ౭౧. ప. ఇంద్రద్విషన్మదగజస్య హిరణ్యనామ్నో భేదం రసస్య పిశితస్తబకావళీనాం, జిజ్ఞాసమాన ఇవ యో ధృతసింహభావ స్స్తంభాదుపేత్య నఖరై స్తమురస్యభాంక్షీత్. ౭౨. ప. యాఞ్ఞాప్రకారణవశా దధియజ్ఞ

నేతి. యో భవాన్ జలధేః క్షీరసముద్రాత్సురాణాం దేవానాం జీవాతుం జీవనౌషధం అమృతం ఉద్గమయితుం జనయితుం కమఠస్య కూర్మస్యేవాకృతిః రూపం యస్య తథోక్తస్సన్ హిమాంశోశ్చంద్రస్యాపి మార్గం రుణద్ధీతి తద్రుధం. తావదున్నతమపీత్యర్థః. మంథానశైలం మందరాద్రిం అంగేవిషక్తిం సంబంధం భజంతీతి భాగ్భిః వీచీనాం క్షీరాబ్ధితరంగాణాం కణైః లేశైః సదృశం చరమకాయే పృష్ఠేబభార ధృతవాన్ బిభర్తేఃకర్తరిలిట్. ౭౦. దంష్ట్రేతి. కిటేః వరాహస్యేవ వేషం రూపంధరతీతి ధరస్య వరాహరూపిణః యస్య భవతః దంష్ట్రాయాః అగ్రే వర్తతఇతివర్తి కువలయాంకురస్య నీలోత్పలదళస్యేవ కోమలా ఆభా నైల్యం యస్య తథోక్తం క్ష్మామండలం భూమండలం ఊర్ధ్వం ప్రసృత్వరాయాం గచ్ఛంత్యాం బకానామావళికాయాం పంక్త్యా అవలీఢస్య సక్తస్య ప్రావృట్పయోదపటలస్య వార్షికమేఘమండలస్య లీలాంబభార - 'బకోట ఘటే'తి పాఠేఽప్యుక్తఏవార్థః. అత్రాన్యలీలాయా అన్యత్రాసంభవేనౌపమ్యాక్షేపాదసంభవద్ధర్మసంబంధనిబంధనో నిదర్శనాలంకారః. యత్తు వరాహదంష్ట్రాయాశ్శుభ్రత్వాత్ భూమేశ్చ కృష్ణత్వాత్ తథా దృష్టాంతోక్తిరితి నృసింహః. తత్తస్యానాలంకారికతాంస్ఫోరయతి-'చేద్బింబప్రతిబింబత్వం దృష్టాంతస్తదలంకృతిః'త్యుక్తలక్షణస్యాత్రప్రసక్త్యభావాత్ అసంభవద్వస్తుసంబంధఉపమార్థేనిదర్శనేతి లక్షణస్య యథోక్తానుగామిత్వాచ్చేతి. ౭౧. ఇంద్రేతి. యః భవాన్ ఇంద్రస్య ద్విషః శత్రోః హిరణ్యేతి నామ యస్య తస్య. హిరణ్యమితి హిరణ్యకశిపురితి నామ్నైకదేశే నామగ్రహణం. మదగజస్యేతి రూపకం. పిశితస్తబకావలీనాం మాంసపిండపఙ్క్తీనాం సంబన్ధినః రసస్య ఆస్వాదస్య భేదంవిశేషం జిజ్ఞాసమానః. జ్ఞాతుమిచ్ఛన్నివేత్యుత్ప్రేక్షా ఉక్తరూపకానుప్రాణితా. ధృతః సింహస్యేవ భావః రూపం యేన స తథోక్తస్సన్ స్తంభాత్ ప్రహ్లాదస్పర్ధయా హిరణ్యకశిపునిర్దిష్టాదుదేత్య ఆవిర్భూయ నఖరైర్నఖైస్తం హిరణ్యనామకమదగజం ఉరసివక్షసి అభాంక్షీత్ భంజితవాన్ - భంజేః కర్తరిలుఙ్. ౭౨. యాఞ్ఞేతి. యో

వాటం యో వామనత్వమవలంబ్య బలిం నిగృహ్ణాన్, దుఃఖం సతాం స్వమివ ఖర్వతమం సుఖంచ స్వీయంపదక్రమమివోన్నతమాతతాన. ౭౩
సృష్టౌ పురా ముఖభుజోరుపదేము రారే రంగం ద్వితీయమగమత్క్షిము వంధ్యభావం, ఇత్యేవ సంశయమశేషజనస్య చక్రేయస్యాహవేషు కర తాండవితః కుఠారః. ౭౪. ప. శ్వశ్రూర్న నేరజని యస్య పదాబ్జధూళి

భగవాన్ యజ్ఞవాటాయాం అధియజ్ఞవాటం యాచ్ఞయా త్రిపదమాత్రభూభిక్షయా ప్రతారణస్య వంచనాయాః వశాత్ పారతంత్ర్యాద్ధేతోః బలిం నామ దానవం నిగృహ్ణన్ నిగ్రహిష్యన్నితి వర్తమానసామీప్యే వర్తమాననిర్దేశః. వామనత్వం వామన రూపం. ని. 'ఖర్వో హ్రస్వశ్చ వామన' ఇత్యమరః. అవలంబ్య స్వీకృత్య స్వమాత్మాన మివ సతాం దుఃఖం ఖర్వతమం అత్యంతహ్రస్వం సతాం సుఖంచ స్వీయం పదక్రమం పాదవిన్యాసమివ ఉన్నతం అత్యంతదీర్ఘం ఆతతాన అకరోత్ - ఆఙ్పూర్వాత్తనో తేః కర్తరిలిట్. అత్ర ప్రకృతయోర్భగవచ్ఛరీరసజ్జనదుఃఖయోరతిహ్రస్వీకరణేన తత్పద క్రమతత్సుఖయోశ్చాత్యున్నతీకరణేనౌపమ్యస్య గమ్యత్వాత్కేవలప్రకృతగోచరతుల్య యోగితాభేదద్వయస్య సంసృష్టిః. ౭౩. సృష్టావితి. యస్య భవతః పరుశురామరూపిణః సంబంధిషు ఆహవేషు యుద్ధేషు కరే తాండవితః నర్తితః కుఠారః పరశుర్నామాయుధ విశేషః. పురాప్రాథమికాయాం సృష్టౌ మురారేః త్రివిక్రమస్య మహావిష్ణోః సంబంధినిముఖే భుజే ఊరౌ పదేచ తేషాముత్పత్త్యర్థః. ప్రాణ్యంగత్వాద్ద్వంద్వైకవద్భావః ద్వితీయం అంగం భుజః వంధ్యస్యభావః వంధ్యత్వం క్షత్రియాజననమితి యావత్ - అభజత్ ప్రాప - క్షిమ్విలి స్ఫుటార్థే. అవ్యయానామనేకార్థత్వాభిధానాత్. ఇత్యుక్తప్రకారం సమ్యక్ శేతేఽర్థాంతరమత్రేతి వ్యుత్పత్త్యా సంశయం అర్థాపత్తిజ్ఞానం నిఃక్షత్రియాన్యథానుపప త్తికల్పితం - అశేషస్య జనస్యైవ నతు యస్యకస్యచిదిత్యర్థః. చక్రే 'బ్రాహ్మణోఽస్య ముఖమాసీత్' - 'బాహూరాజన్యః కృతః.' 'ఊరూతదస్యయద్వైశ్యః.' 'పద్భ్యాగ్ంశూద్రో అజాయతే'తి శ్రుత్యపేక్షయా నిఃక్షత్రియాన్యథానుపపత్తేర్శ్రుతేర్బలీయస్త్వా దితి. నచ వేదాప్రామాణ్యజ్ఞానేన బౌద్ధత్వాపత్తిః కింనిరంకుశన్యాయస్యైవ శరణీకరణీ యత్వాదతఏవ మాఘకావ్యే యమునావర్ణనప్రస్తావే 'వ్యక్తం బలీయానితి హేతు రాగమాదపూరయత్సాజలధిం నజాహ్నవీ' గాంగౌఘనిర్భర్త్సితశంభుకంధరా సవర్ణ మర్ణః కథమన్యథాస్యా'దిత్యుక్తం - సా యమునేత్యర్థః. ఇత్యలం ప్రసక్తానుప్రసక్త్యా అత్ర క్షత్రియకులనిర్మూలనస్య భగవద్భుజవంధ్యత్వరూపేణ వర్ణనాత్పర్యాయోక్త్యలం కాలస్యార్థాపత్తిప్రమాణాలంకారస్య చ ద్వయోరేకవాచకానుప్రవేశసంకరః. ౭౪. శ్వశ్రూరితి. యస్య భవతః రాఘవరూపిణః పదాబ్జస్య ధూళిః మునేః గౌతమస్య

ర్యత్కృష్టమీశధనురాపశరవ్యకృత్యం, యస్మాద్భియాబ్ధిరపి కంపమకంప
మాగాద్యత్పత్త్రిణాం విఘసఏవ విభీషణోఽభూత్. ౭౫. ప. హాన్యా
మహం యుధిరిపూనహమేవ హాన్యా మిత్యేవ యన్ముసలలాంగలయో
ర్వివాదః, యస్యాంబరం నిజరుచిప్రతిమల్లవర్ణం యత్షష్ఠసంస్కరణమాస
వపాన మాహుః. ౭౬. ప. యస్తన్యపానసమయే సతి పూతనాయాః
ప్రాణానపి ప్రవిదధే పరమోపదంశం, నాకాధిపస్యవనభూరపి యేన
సద్యో నారీ ముదే కృతనఖంపచధూళి రాసీత్. ౭౭.ప. వార్యస్తపోధన

శ్వశ్రూః పత్నీ జననీ అభూత్ తత్పూర్వాన్యుక్తశాపా పతిమగచ్ఛదహల్యేత్యర్థః. యేన
భవతా కృష్టం ఈశధనుః శరవ్యస్య లక్ష్యస్య కృత్యం భంగం ఆపభగ్నమాసీదిత్య
ర్థః. యస్మాత్ భవతః. భియా అబ్ధిస్తాదృశగాంభీర్యశాలీ.కంపం ఆగ్నేయాస్త్రప్రయో
గకాలే క్షోభం అకంపమపి ఉపాయనచింతనకాలే నైశ్చల్యాయ నిస్తరంగీభూయా
చాంచల్యంచ ఆగాత్ ప్రాప్తవాన్ - 'హస్తేనాబ్ధిం స్తంభితవాన్ వీచీకోలాహలోద్ధతి
మి'తిసేతుమాహాత్మ్యే-హస్తేన హస్తసంజ్ఞయేత్యర్థః. యస్య భవతః పత్త్రిణాం విఘసః
భోజనశేషః విభీషణఏవ అభూత్-తదితరే సర్వేఽపి రాక్షసా నిహతాస్తైరిత్యర్థః.
అత్ర తృతీయపాదవాక్యార్థే విరోధాభాసేన పర్యాయోక్తాలంకారత్రయస్య ఇతర
వాక్యత్రయార్థఘటకస్య సంసృష్టిః. ౭౫. హాన్యామితి. యస్య బలరామరూపిణః సం
బంధినోః ముసలలాంగలయోరాయుధయోః యుధి రిపూన్ అహమేవ హాన్యాం మార
యేయం అహమేవ హాన్యాం ఇత్యుక్తప్రకారఏవ వివాదః కలహః అభూత్ - యస్య
అంబరం నిజాయాః రుచేః సితాయాః ప్రతిమల్లః విరోధీ వర్ణః అసితరూపః యస్య
తథోక్తం. యస్య షష్ఠం సంస్కరణం అన్నప్రాశనసంస్కారం ఆసవపానం సురాపాన
మాహుః లోకాఇతిశేషః. గర్భాధానసీమంతపుంసవనజాతకర్మనామకరణాన్నప్రాశన
చౌలోపనయనాదీనాం షోడశకర్మణాం అన్నప్రాశనం షష్ఠమితి తత్త్వేన నిర్దిష్టమితి
ధ్యేయమ్. ప. ౭౬. యఇతి. యః కృష్ణరూపీ భవాన్ పూతనాయాః కంసప్రేషి
తాసుర్యాః సంబంధిన స్తన్యస్య స్తనక్షీరస్య పానసమయే సతి ప్రాణాన్పూతనాయా
ఇతి యోజ్యం. పరమం తత్కాలౌచిత్యాదతిశ్రేష్ఠం ఉపదంశం వ్యంజనవిశేషమపిప్ర
విదధే చక్రే. బతేత్యాశ్చర్యే. చరమేతిపాఠే భోజనావసానికేత్యర్థః. నాకాధిపస్య
ఇంద్రస్యాపి వనభూః నన్దనవనప్రదేశః నార్యాః సత్యభామాయాః ముదే సం
తోషం కర్తుమితిక్రియార్థేత్యాదినా చతుర్థీ - యేన కృతా సద్యఃక్షణఏవ నఖంపచా
పారిజాతహరణప్రవిష్టసౌరతేజసా అత్యుష్ణా ధూళిః యస్యాం తథోక్తా ఆసీత్. ౭౭.
వార్యఇతి. తపోధనానాం వరేణ్యాని వీతమోహత్వేన శ్లాఘ్యాని మనాంస్యేవ ఖలీ

వరేణ్యమనఃఖలీనైస్తృణ్యాం ముహుః కబళయన్జగదార్తిరూపాం,
నీచాన్విధాతు మసురాన్నిజశృంగతుల్యా న్కోఽపాదుదేష్యతి చ యః
కుహనాతురంగః. ౭౮. ప. ఏతైస్తవైర్హృష్టమనా యథార్థైర్మంద
స్మితశ్రీమధురాధరోష్ఠః, పీఠాదుదస్థాదథ పీతవాసా మేరోర్నితంబాదివ
మేఘశాబః. ౭౯. ప. ఆస్థానాద్బహిరేత్య కైటభరిపుర్గాంగేయ
మాలింగ్య తం పశ్చార్ధే పరిమృశ్య భూపమితరానాపృచ్ఛ్య సర్వా
న్కురూన్, ఆఘ్రాయాతిచిరేణ మూర్ధ్ని విదురం యుక్తం శతాంగం
హయై రారూఢ ఉభయయా విరాటనగరిమంతస్స్మరన్పాండవాన్.
౮౦. ప, శ్రుత్వాతతః పరమతం పురుషోత్తమాత్తే ఘేనాయమానరణ

సాని వక్త్రబంధనాయోయంత్రాణి తైర్వార్యః గ్రాహ్యః జగతః లోకస్య ఆర్తిరూపాం పీడాత్మికాం తృణ్యాం తృణసంహతిం ముహుః కబళయన్ నాశయన్ కుహనాతురంగః కపటాశ్వరూపీ యో భగవాన్ కోఽపాత్ నీచాన్ ఖలాన్ అసురాంశాన్ మ్లేచ్ఛాదీన్ నిజశృంగాభ్యాం తుల్యాన్ తద్వదప్రసిద్ధాన్ నష్టానిత్యర్థః. విధాతుం కర్తుముదేష్యతి కల్యంతే ఆవిర్భవిష్యతి సర్వత్ర యచ్ఛబ్దస్య తస్మై భవత ఇతి పురాతన గద్యగతేనాన్వయః తత్ర తత్ర శేషే ప్రథమపురుష ఇతి ధ్యేయం. ౭౮. ఏతైరితి. ఏతైరుక్తప్రధార్థైః యథార్థైః నత్వారోపితైరిత్యర్థః. స్తవైః హృష్టం సంతుష్టం మనో యస్యసః అతఏవ మందస్మితస్య దరహాసస్య శ్రియా కాన్త్యా మధురః మనోజ్ఞః అధరోష్ఠః. యస్యసః పీతం వాసః వస్త్రం యస్యసః కృష్ణః అథ మునిసంఘస్తోత్రానంతరం పీఠాత్ మేఘశాబః తరుణమేఘః మేరోర్నితంబాత్ కటకాదివ ఉపస్థాత్ ఉత్థితవాన్. ఉత్పూర్వాత్తిష్ఠతేః కర్తరిలుఙ్. ఉపమాలంకారః. ౭౯. ఆస్థానాదితి. కైటభస్యనామ దైత్యస్య రిపుః కృష్ణః ఆస్థానాత్సభాయాః. ని. 'సభాసమితి సంసదః' 'ఆస్థానీ క్లీబమాస్థానం స్త్రీనపుంసకయోస్సద'ఇత్యమరః. బహిః ఏత్య తం భగవద్భక్త్యా ప్రసిద్ధం గంగాయా అపత్యం గాంగేయం భీష్మం 'స్త్రీభ్యోఢగి'తిఢక్.ఆలింగ్య భూపం ధృతరాష్ట్రం పశ్చార్ధే ఊర్ధ్వకాయే పరిమృశ్య సంస్పృశ్య ఇతరాన్ భూపాదన్యాన్ సర్వాన్ కురూన్ సోమదత్తాదీన్ - ఆపృచ్ఛ్య గమనప్రశ్నం కృత్వా. విదురం మూర్ధ్ని అతిచిరేణ ఆఘ్రాయ పరిచుంబ్య పుత్రవత్తద్వాత్సల్యాదితిభావః. హయైరశ్వైస్సైన్యాదిభిర్యుక్తం శతాఙ్గం రథం ఆరూఢస్సన్ విరాటనగరీం ప్రతి అంతర్మనసి పాండవాన్ స్మరన్ సన్-యయౌ ప్రతస్థే - శార్దూలవిక్రీడితమ్. ౮౦. శ్రుత్వేతి. తతః కృష్ణాగమనానన్తరం - పురుషోత్తమాత్ శ్రీకృష్ణాత్ హాస్తినపురాగతాదితిశేషః

సన్నహనాబ్ధిపూరాః, ఆరాధయన్విధివదస్త్రగణం శ్మశానే పీతాం వమన్త మివ కాంతిమిషేణధూమ్యాం. ౮౧. తత్రాంతరే. ప. తతః పరం జహ్నుకుమారికాయాస్తటీవనే కృత్యవిదాం పురోగా, పృథాతపస్యంత మవాప కర్ణంకర్ణం ప్రవృత్తిస్తు న కించిదస్యాః. ౮౨. ప. కమనీయయశోభరే తనూజే కవచోత్కర్తనజర్జరాంగకేఽపి, నలినాన్మృదులం నరేంద్రపత్న్యానయనం తత్ర చిరేణ సంచచార. ౮౩. ప. స తత్ర

పరస్య శత్రోః దుర్యోధనస్య మతం 'సూచ్యగ్రం న ప్రదాస్యామి పాండవేభ్యో భువస్థల' మితిపక్షం శ్రుత్వా ఫేనాయమానాః-అతిప్రవర్ధమానాః రణసన్నహనం రణోద్యోగ ఏవ యుద్ధోద్యోగ ఏవ అబ్ధిపూరః సముద్రప్రవాహః యేషాం తథోక్తాః తే పాండవాః కాంతిమిషేణ నీలరూపవ్యాజేన శ్మశానే పీతాం కబళితాం ధూమ్యాంచితాధూమసంహతిం వమంతం ఉద్గిరంతమివ స్థితం అస్త్రాణామాయుధానాం గణంవిధివత్ యథాశాస్త్రం ఆరాధయన్-పూజయామాసుః ఆఙ్పూర్వాద్రాధేః-కర్తరిలఙ్. అత్ర వర్ధమానరణసన్నాహస్య విశేషణగత్యాస్వేష్ట దేవతా భూతాస్త్రపూజనహేతుత్వాత్కావ్యలింగభేదః. వమంతమివేతి సాపహ్నవోత్ప్రేక్షయా రణసన్నహనాబ్ధిపూరేతి రూపకేణ చ సంసృష్టిః. ౮౧. తత్రాంతరఇతి. తత్రాన్తరే తస్మిన్నేవకాలే ఇత్యుత్తరేణాన్వయః. తతఇతి. తతఃపరం ఆయుధారాధనానంతరం కృత్యవిదాం కర్తవ్యకోవిదానాం మధ్యఇతి నిర్ధారణషష్ఠీ. పురోగాశ్రేష్ఠా వృద్ధా కుంతీ-జహ్నుకుమారికాయాః గంగాయాః తటీవనేతీరోద్యానేతపస్యంతంతపః కుర్వంతం కర్ణపుత్రం అవాప-అస్యాః ప్రవృత్తిః ఆగమనవార్తాతు కించిదీషదపికర్ణంతస్య శ్రోత్రం నావాప - యోగాద్బ్రహ్మణిలీనస్య మనసః సంబంధాభావాదితిభావః. ౮౨. కమనీయేతి. కవచస్య సహజస్య ఉత్కర్తనేన ఇంద్రాయ దాతుముత్పాటనేన కర్కశాని వ్రణకిణైః పరుషాణి అంగాన్యేవాంగకాని యస్య తథోక్తేఽపి కమనీయః లోకైః కమనోహరః యశోభరః కీర్త్యతిశయః యస్యతస్మిన్. కించ తనూజే ఆత్మసంభవే తత్ర కర్ణే నలినాత్ కమలాదపి మృదులం సుకుమారం నరేంద్రపత్న్యాః కుంత్యాః నయనం చిరేణ నతుక్షణమిత్యర్థః. సంచచార పుత్రవాత్సల్యాత్పునఃపునరపశ్యదిత్యర్థః. ప్రేమనాత్మవ్యథాంచింతయతీతి భావః. యత్తు తత్ర గంగాతటే కవచోత్కర్తనేనేతి నృసింహవ్యాఖ్యానం, తన్న - ఉక్తస్వారస్యాయోగాత్ ప్రత్యుత దూరాన్వయః కవచోత్కర్తనే గంగాతటే వృత్తిత్వప్రతీత్యాపత్తిశ్చేత్యాద్యనుసంధేయం-అత్ర తాదృఙ్మృదులనయనా తాదృక్కఠినాంగయోర్ఘటనాయా వైరూప్యాద్విరూపఘటనాత్మకో విషమప్రభేదః. పుత్రవాత్సల్యయశోభరసమర్థితకఠినాంగమృదునయనసంచారాత్మకకావ్యలింగభేదశ్చ ద్వావపి ఏకవాచకానుప్రవేశసంకీర్ణౌ. ౮౩. సఇతి. పరస్మైః పాపసై రభిషేకై ర్గంగాస్నానైః

ప్రాతఃపరమాభిషేకైస్తపోవసానేతపనస్య సూనుః, శ్రోత్రే వితేనే శుచి మక్షమాలాం నేత్రే చ రాజ్ఞీం నికటంప్రపన్నాం. ౮౮. ప. వినతేః పదయో రనంతరం విహితాశీఃపరిరభ్య తం సుతం, పరిహార్తు మువాచ పంచతాముభయీం ధర్మసుతాదిసూనుషు. ౮౯. ప. అయి వత్సరవేర నుగ్రహాదజనిష్ఠా మయి భాగ్యమర్థినాం, తనురక్షణమాత్రకారిణౌ తవరాధాతిరథౌ న జన్మభూః. ౯౦. ప. జహీహి రాధాతనయత్వబుద్ధిం సహైవ దుర్యోధనసౌహృదేన, గృహాణ వాణ్యాసహ ధర్మ్యయా మే సహోదరాన్ధర్మతనూజముఖ్యాన్, ౯౧. ప. యస్మై కస్మై చన త్వం సహ జకవచదః ప్రార్థనాతుల్యకాలం సూతు స్వాత్మన్ని దేశే వ... సుకరత

ప్రాతః పవిత్రః శ్రత్ర తీరే తపస్యన్ సః తపనస్య సూర్యస్య సూనుః కర్ణః తపసః అవసానే సమాప్తౌ శుచిం శుద్ధాం మాలాం అక్షమాలాం జపమాలికాం శ్రోత్రే వితేనే నిహితవాన్. నికటం సమీపం ప్రపన్నాం గతాం రాజ్ఞీం రాజపత్నీం కుంతీంచ నేత్రే వితేనే అపశ్యదిత్యర్థః. ౮౮. వినతేరితి. రాజ్ఞీపదయోః వినతేః ప్రణామాదనంతరం విహితా కృతా ఆశీః వత్స చిరంజీవేత్యాది యయా తథోక్తాసతీ తం సుతం కర్ణం పరిరభ్య ఆలింగ్య ధర్మసుతాదిషు యుధిష్ఠిరాదిషు సూనుషు పుత్రేషు విషయే ఉభయీం ద్వివిధాం పంచతాం పంచత్వసంఖ్యాం మరణంచ పరిహార్తుం ఉవాచ వక్ష్యమాణప్రకారేణావదత్ - కర్ణేన సాంగత్యే తేషాం షట్త్వసంఖ్యాలాభః కైకావధ్యత్వం చ భవతీతి భావః. ౮౯. అయీతి. అయివత్స పుత్ర అర్థినాం యాచకానాం భాగ్యం త్వం మయి రవేస్సూర్యస్య అనుగ్రహాత్ అజనిష్ఠాః జాతోఽసి - జనేః కర్తరిలుఙ్ - తనోః రక్షణమాత్రం బాల్యే త్వచ్ఛరీరపోషణమేవ కురుతఇతి కారిణౌ రాధాచ అతిరథశ్చ సూతదంపతీ ద్వ-తవజన్మభూరుత్పత్తిస్థానం-న భవతః. వృత్తం పూర్వోక్తమేవ.౯౦. జహీతి. హే వత్స త్వం రాధాయాః తనయత్వబుద్ధిం దుర్యోధనేన సౌహృదేన సఖ్యేన సహైవ జహీహి త్యజ - ధర్మతనూజః. ధర్మరాజః ముఖ్యః ప్రథమః యేషాంతాన్ ధర్మరాజభీమార్జుననకులసహదేవాన్ సహోదరాన్ సోదరాన్ ధర్మాదనపేతయా ధర్మ్యయా మే మదీయయా వాణ్యా వాచాసహ గృహాణ అంగీకురు మద్వాక్యం యుధిష్ఠిరాదిసౌభ్రాత్రంచ నాతిక్రమణీయమిత్యర్థః. అత్ర రాధాతనయత్వబుద్ధిదుర్యోధన సౌహృదయోస్త్యాగేన - వాణీయుధిష్ఠిరాదిసోదర్యయోర్గ్రాహ్యత్వేనచౌపమ్యస్య గమ్యత్వాత్తుల్యయోగితాద్వయస్యాంగాంగిభావేన సంకరః. ౯౧. యస్మాఇతి. అయి వత్స యస్మైకస్మైచిదనాత్మబాంధవాయ ఇంద్రాయ ప్రార్థనాయాః. తుల్యః కాలః. యస్మింస్తత్తథా యాచ్ఞాసమకాలమేవ సహజం కవచం దదాతీతి తథోక్తః. త్వం

మేమా కృథామందభావం, పారాఙ్ముఖ్యం విధత్తే గురుజనవచనానుష్ఠితౌ యస్య చేతో ధిక్ఛబ్దస్యాభిధేయం జగదిదమఖిలం దోగ్ధి తస్మై సుఖేన. ౮౮. ౯. ఇతి దశనకిరణవ్యాజాదంతశ్చిరరక్షితాంతకంఠం స్తన్యం ప్రకాశయంత్యా ఇవ కుంత్యా నిదేశం కర్ణః కర్ణదేశాధ్వనీనం విధాయ సాకమంజలినా సముచితముత్తరం బబంధ. ౮౯. ప. భోజాన్వవాయో భువనే ప్రతీతః కులం కురూణాం చ తథా ద్వయేఽస్మిన్, తవాంబ జన్మోదయమోత్సవౌ చేత్త్వయ్యేవ జాగర్త్యుచితజ్ఞభావః. ౯౦. ప.

సాక్షాత్ జననాదేవ మాతుః మమ సంబంధిని సుకరతమే అత్యనాయాసేన కర్తుం శక్యే నతుకదాచదానవవోఽప్య... ర్తనదుఃఖసాధ్యఇతి యావత్ - నిదేశే ఆజ్ఞాయాం విషయే మందస్య భావం మాంద్యం మాకృథాః. మమ సుతరామితి పాఠే నిదేశకరణకవచదాన యోస్సుకరత్వదుష్కరత్వప్రతీతిదౌర్లభ్యమితి ధ్యేయం - కించ యస్య చేతః గురుజన వచనస్య మాతుః పితుర్వా ఆజ్ఞాయాః అనుష్ఠితౌ కరణేవిషయే పరాఙ్ముఖస్య భావం పారాఙ్ముఖ్యం ఔదాసీన్యం విధత్తే వహతి తస్మై పుత్రాయ ఇదమఖిలం జగత్ - ధిగితి శబ్దస్య అభిధేయం అర్థం నిందాం సుఖేన నిశ్శృంఖలమిత్యర్థః. దోగ్ధి కరోతి. ని. 'ధిక్ని ర్భత్సననిందయోః' ఇత్యమరః. యత్త్వత్ర శ్లోకే యస్మైకస్మైచన పురుషాయేంద్రాయేత్యర్థ ఇతి వ్యాఖ్యాయ ఇంద్రస్య స్వభర్తృత్వాన్నామ్నా తద్గ్రహణమయుక్తమితి తథా వ్యపదేశఇతి నృసింహః. తన్న-అయి... రవేరనుగ్రహాదితి మూలాసాంగత్యాపత్తేః రవేరపి తద్భర్తృత్వేన తస్యాపి తత్ర నామ్నా వ్యపదేశానౌచిత్యాదితి. ౮౮. ఇతీతి. ఇత్యుక్తప్రకారం అంతః స్తనగర్భే చిరాద్రక్షితం నిహితం తస్య కర్ణస్య అంశం భాగం స్తన్యం స్తనక్షీరం దశనకిరణానాం దంతకాంతీనాం వ్యాజాత్ ప్రకాశయన్త్యాః బహిః ప్రసారయంత్యాఇవ స్థితాయాఃఇత్యుత్ప్రేక్షా సాపహ్నవాచ. కుంత్యాః నిదేశం ఆజ్ఞావాక్యం కర్ణః కర్ణదేశే శ్రోత్రమార్గేఅధ్వనీనం గచ్ఛంతం విధాయ కృత్వాతచ్ఛ్రుత్వేత్యర్థః. సముచితం ఉభయలోకశ్లాఘ్యం ఉత్తరం ప్రతి వాక్యం అఞ్జలినాసాకం బబంధ సాంజలిబంధం ప్రత్యుక్తవానిత్యర్థః. ౮౯. భోజేతి భోజానాంయాదవవిశేషాణాం అన్వవాయః వంశః భువనే ప్రతీతః ప్రఖ్యాతః కురూణాంకులంచ తథా భువనే ప్రతీతం - హే అంబ మాతః అస్మిన్ ద్వయే భోజవంశే కురువంశే చ క్రమేణ తవ జన్మ ఉత్పత్తిః ఉపయమోత్సవః వివాహశ్చ ద్వౌ చేత్ అభూతాం యది తర్హి త్వయి ఉచితజ్ఞః కర్తవ్యకోవిదః భావః. అభిప్రాయః జాగర్తి స్ఫురత్యేవ గుణానాముభ యవంశశుద్ధినియతత్వాదితిభావః. ...నానుమానాలంకారః. ఉభయవంశశుద్ధ్యా ఉచితజ్ఞత్వానుమానాదితి. ౯౦. తతఃకిమతఆహ - అంగ హేకర్ణ శూరజనానాం

అంగద్వయం మే పరిపాలనీయం కర్ణ త్వయా శూరజనాగ్రగేన, ఏవం వశే మే వితతాన యస్తత్తస్యాపి సఖ్యం కిముపేక్షణీయం. ౯౧. ప. పరస్య లోకస్య గతేర్విఘ్నం కృతఘ్నతామేవ వదంతి సంతః, సా న స్పృశేన్మామధునా యథా త్వం తథా ప్రసీదాంబ కృపార్ద్రచిత్తా. ౯౨. ప. ఇతి వాదినో రవిసుతస్య మానసం న నివర్తతే స్మ ధృతరాష్ట్రనందనాత్, అపి తు స్వకీయతనయాన్మహాభుజాదనవాప్య కామమియమేవ కేవలం. ౯౩.

ఇత్యనంతభట్టస్య కృతౌ శ్రీమతి చంపూభారతే

అష్టమః స్తబకః.

అగ్రగేన అగ్రేసరేణ త్వయా మే మదీయం అంగస్య శరీరస్య అంగదేశస్య చ ద్వయం పరిపాలనీయం భుజాభ్యామితి భావః. ఏవముక్తప్రకారేణ ఉక్త్వేతి శేషః. యః దుర్యోధనః తత్ అంగద్వయం మే మమ వశే అధీనత్వే వితతాన అకరోత్ -మదధీనం కృతవానిత్యర్థః. తస్య తాదృగుపకారిణః తథా విశ్వస్తస్య దుర్యోధనస్యాపి సఖ్యముపేక్షణీయం కిం అనాదరణీయం అనాదరణీయమేవేత్యర్థః. అత్ర తాదృగుపకారవిశ్వాసవాక్యార్థేన దుర్యోధనసఖ్యానుపేక్షణీయత్వసమర్థనాత్కావ్యలింగభేదః కర్ణేత్వయా ఇతి పాఠోఽనుప్రాసభంగాదుపేక్ష్యః. ౯౧. పరస్యేతి. సంతః జనాః పరస్య లోకస్య స్వర్గస్య కృతముపకారం ఘ్నంతి విస్మరంతీతి కృతఘ్నాః తస్య భావః కృతఘ్నతా తామేవ నాన్యమిత్యర్థః. విఘ్నం వదంతి సా కృతఘ్నతా-అధునా మాం యథా యేన ప్రకారేణ నస్పృశేత్ నప్రాప్నుయాత్ తథా హే అంబ దయార్ద్రచిత్తా సతీ త్వం ప్రసీద-అనుగృహాణ కృతఘ్నే నాస్తి నిష్కృతిరితి తస్యాః ప్రాయశ్చిత్తస్యాప్యస్మరణాదితి భావః. ౯౨. ఇతీతి. ఇతి వాదినః ఉక్తప్రకారేణ వదతః రవేస్సుతస్య కర్ణస్య మానసం మనః ధృతరాష్ట్రస్య నందనాద్దుర్యోధనాన్న నివర్తతే స్మ - నన్యవర్తి అపితుకింతు ఇయం కుంత్యేవ కామం మనోరథం కేవలం ఈషదపీత్యర్థః. అనవాప్య అలబ్ధ్వా మహాన్భుజః. తద్బలం యస్య తస్మాత్ స్వకీయాత్ తనయాత్ కర్ణాత్ నివర్తతే స్మ మంజుభాషిణీ ౯౩.

ఇతి శ్రీసదాశివపదారవిందవందనకందళితానందసాంద్రస్య

కురవికులచంద్రస్య రామకవీంద్రస్య కృతౌ

చంపూభారతవ్యాఖ్యానే లాస్యాభిఖ్యానే

అష్టమః స్తబకః.

నవమః స్తబకః.

ప. అథ భయే తే కురవో రణాయ స్వనామధేయోపపదప్రసిద్ధం, క్షేత్రం వ్యగాహంత నిరుద్ధపార్శ్వాః శతాంగమాతంగతురంగయోధైః. ౧. ప. హిరణ్వత్యాస్తత్ర త్రిదశవినుతాయా స్తటరుహప్రసూనానాం గంధై ర్మథితపథిఖేదాః కరిఘటాః, కృతజ్ఞత్వేనేవ స్వయమపి మదాంభోధిలహరీర్దదుస్తస్యై బహ్వీరతిసురభిగంధీః ప్రియసఖ్యై. ౨. ప. అస్మజ్జన్మభువ స్సమానభిధయా సప్తాపి సింధూనిమాన్ శోష్యామో వయమద్య శోషణమితి స్ఫీతాభ్యసూయా ఇవ, సేనాస్వం

అథేతి. అథ కుంతీగమనానంతరం తే ప్రసిద్ధాః ఉభయే కురవః పాండవాః ధార్తరాష్ట్రాశ్చ రణాయ యుద్ధం కర్తుమితి క్రియార్థేత్యాదినా చతుర్థీ. శతాంగైః రథైః మాతంగైః గజైః తురంగైః అశ్వైః యోధైః పదాతిభిశ్చ నిరుద్ధాః సంగతాః పార్శ్వాశ్చత్వారః. యేషాం తథోక్తాస్సంతః. స్వేషాం నామధేయం కురురితిసంజ్ఞా శబ్దః ఉపపదం పూర్వపదం యస్య తేన కురుక్షేత్రమితి ప్రసిద్ధం - వ్యవహృతం క్షేత్రం కురుక్షేత్రం - వ్యగాహంత వివిశుః. ౧. హిరణ్వత్యాఇతి. తత్ర కురుక్షేత్రే కరిణాం గజానాం ఘటాః బృందాని త్రిదశై ర్దేవైర్వినుతాయాః స్తుతాయాః హిరణ్వత్యానామ నద్యాః తత్రత్యాయాః తటరుహాణాం తీరవృక్షాణాం యాని ప్రసూనాని కుసుమాని తేషాంగంధైః మథితః నిరస్తః. పథిఖేదః మార్గశ్రమః యేషాం తథోక్తాస్సంతః. కృతజ్ఞత్వేన ఉపకారస్మరణేన హేతునా స్వయమపి అతిసురభిః భృశం ఘ్రాణతర్పణః గంధః యాసాంతాః అతిసురభిగంధీః బహ్వీః అనేకాః మదాంభోధేః దానజలసముద్రస్య లహరీః లక్షణయా ప్రవాహాన్ తస్యై హిరణ్వత్యై ప్రియసఖ్యై. దదురివే త్యుత్ప్రేక్షా - శిఖరిణీవృత్తమ్. ౨. అస్మదితి. తత్ర సింధూనామదేశే భవాః సైంధవాః అశ్వాః సేనాసు తేషాం పంక్తయః అస్మాకం జన్మభువః సింధుదేశస్య అభిధయా నామ్నా తుల్యాన్ తన్నామకానితి యావత్. ఇమాన్ సప్తసింధూన్ సముద్రానపి వయం అద్య శోషణం నేష్యామః ఇత్యుక్తప్రకారేణ స్ఫీతాః ప్రవృద్ధాః అభ్యసూయాః కోపః యాసాంతాః తథోక్తాఇవేత్యుత్ప్రేక్షా. దీప్తైః ఉజ్జ్వలైః క్షురప్రైః ఖడ్గభేదైః ఉపమా సాధ్య

ధవపఙ్క్తీనాః ఖురపుటై ర్ద్రుతతురగప్రోథమైర్యా భూమేరుల్లిఖితాత్స్థలాద జనయన్భూయో రజోమండలం. ౩. ప. తేషాం కురూణాం కలహోదయాత్ప్రాగ్రథస్వనానాం కరిబృంహితానాం, ఆశామశేషాం స్వవశే విధాతు మన్యోన్యమాసీత్కలహో మహీయాన్. ౪. ప. నామ్నా నో నవమగ్రహస్య సమతాం సోఢాస్మహే హే వయం తుంగత్వం నసహేమహీత్యతిరుషా సన్నాహధుర్యా ఇవ, ఉద్దండా అపి కేతవో దదృశిరే స్థానంగ్రహాణామతిక్రమ్య స్యందనబృందకూబరకలితా మధ్యే నభస్స్వాపథం. ౫. ప. మహీపతీనాం పటమందిరాణి మార్గం సురాణాం విలిహా

శ్యం యేషాం తైః ఖురాః పుటానీవ తైః ఉల్లిఖితాత్ నిష్పిష్టాత్ భూమేస్స్థలాత్ భూయః బహుళం రజోమండలం అజనయన్ ఉత్థాపయంతిస్మ. ని. 'దేశేనదవిశేషేష్వబ్ధౌ సింధుర్నాసరితి స్త్రియామి'తి విశ్వః. శార్దూలవిక్రీడితమ్. ౩. తేషామితి. తేషాం కురూణాం పాండవధార్తరాష్ట్రాణాం కలహస్య యుద్ధస్య ఉదయాత్ప్రాక్ ఆరంభాత్పూర్వమేవ అశేషాం ఆశాం దిశం స్వవశే విధాతుం కర్తుం రథస్వనానాం కరిబృంహితానాంచ అన్యోన్యం మహీయాన్ దుర్నివారః కలహః ఆసీత్ - రథనేమిఘంటాగజకోలాహలై ర్దశాపిదిశః సాంద్రాబభూవురిత్యర్థః. అత్ర దిక్పరిపాలనవ్యాపనయోః శ్లేషభిత్తికాభేదాధ్యవసాయమూలాతిశయోక్త్యా 'సంసర్గజాదోషగుణాభవంతీ'తి ప్రసిద్ధతాదృశకౌరవసంబంధిత్వకృతాశేషరాజ్యాభిలాషహేతుక కలహోత్ప్రేక్షా ప్రతీతేరలంకారేణాలంకారధ్వనిః. ౪. నామ్నేతి. అపి కించేత్యర్థః స్యందనబృందస్య రథకట్యాయాః మాళిషు అగ్రేషు కలితాః ఘటితాః ఊర్ధ్వాః దండాః యేషాంతే ఉద్దండాః కేతవః ధ్వజాః హే గ్రహాః సూర్యాదయః సః యుష్మాకం మధ్యే నవమస్య గ్రహస్య కేతోస్సమతాం సామ్యం నామ్నా నామమాత్రేణ సోఢాస్మహే క్షంతాస్మహే సహేః కర్తరిలుట్ - తుంగత్వమౌన్నత్యంతు నసహేమహి నక్షమేమహి-వఇత్యత్రాపియోజ్యం-సహేః కర్తరిలిజ్. ఇత్యుక్తప్రకారయాతిరుషా భృశం క్రోధేన సన్నాహధుర్యాః రణోద్యుక్తా ఇవేత్యుత్ప్రేక్షా. గ్రహాణాం నవానామపి స్థానం మండలమతిక్రమ్య మధ్యే నభస్స్వాపథం మహావాయుపథం మహావాయుపథస్య మధ్యే దదృశిరే దృష్టాః. ఉక్తోత్ప్రేక్షానుప్రాణితాతిశయోక్త్యలంకారః. అసంబంధే సంబంధరూపః. ౫. మహీపతీనామితి. మహీపతీనాముభయేషాం రాజ్ఞాం పటమయాని మందిరాణి కర్తౄణి. హి యస్మాత్కారణాత్ వయం దూష్యాణి అపరిశుద్ధాని దూష్యేతి సంజ్ఞావంతిచ. ని. 'దూష్యాద్యం వస్త్రవేశ్మనీ'త్యమరః. తస్మాత్కారణాచ్ఛుచిభవేమ పరిశుద్ధాని భవేమఇతి

శ్శిరోభిః, వయం హి దూరాష్యాశి శుచీభవేమేత్యభ్రాపగావారిణిమిమం క్షయేవ. ౬. గ. తతః క్షణాదేవ విశాలవినిర్మితవీథీసహస్రవిరాజమానం వికంకటవిపణివిస్తారితవివిధపణ్యాహరణవిమర్దసహక్రయికలోకం విటకులానుసార్యమాణవిలాసినీజననిబిడతరవేశవాటం విశిఖకృపాణకుంతశక్తిప్రముఖవివిధాయుధసంస్కారపరవశయోధసంబాధం తత్కురుక్షేత్రం కురునగరమిత్రం బభూవ. ౭. గ. తత్ర తావద్దుశ్శాసనాగ్రజో భగవన్నస్మిన్నుపతస్థుషి వీరభుజవినోదకాలే త్వం వివాహవిముఖోఽపి మదర్థం ప్రత్యర్థిపార్థివాన్విహంతుం పృతనాధిపత్యలక్ష్మీముపయమస్వేతి విజ్ఞాప్య పితామహస్య చరణయోః ప్రణిపపాత. ౮. ప. దుర్యోధనే విశతి

ఆలోచ్యేతి శేషః. గంగాయాః వారిణి మిమంక్షయా మంక్తుం స్నాతుమిచ్ఛయేవేత్యుత్ప్రేక్షా. శిరోభిశ్శిఖరభాగైః సురాణాం మార్గమాకాశం లిలిహుః పస్పృశుః. అత్రాప్యతిశయోక్తిః పూర్వవత్. ౬. తత ఇతి. తతః రాజ్ఞః పటమందిరనిర్మాణానంతరం క్షణాదేవ విశాలం విస్తీర్ణం యథాతథా నిర్మితానాం రచితానాం వీథీనాం సహస్రైః విరాజమానం వికంకటాసు విశాలాసు విపణిషు పణ్యవీథిషు వివిధానాం నానాజాతీయానాం పణ్యానాం క్రయ్యవస్తూనామాహరణే గ్రహణసమయే విమర్దం సంమర్దం సహంత ఇతి తత్సహాః క్రయికలోకాః క్రేతృజనాః యస్మింస్తథోక్తం విటానాం కులేన బృందేన అనుసార్యమాణేన వారవిలాసినీజనేన వేశ్యాజనేన నిబిడాస్సాంద్రాః వేశవాటాః వేశ్యానివాసా యస్మింస్తథోక్తం. విశిఖాః బాణాః, కృపాణాః ఖడ్గాః, కుంతాశ్శక్తయః, ప్రముఖాః యేషాం తాదృశానాం వివిధానామాయుధానాం సంస్కారే శాణోత్తేజనాయాం పరవశైః ప్రవణైః యోధైస్సంబాధం సంకులం - తత్ ప్రసిద్ధం కురుక్షేత్రం కురునగరస్య హాస్తినపురస్య మిత్రం తుల్యం బభూవ. ఉపమాలంకారః. ౭. తత్రేతి. తత్ర తావత్తదానీమేవ దుశ్శాసనస్య అగ్రజః దుర్యోధనః హే భగవన్ భీష్మ, త్వం వివాహే విషయే విముఖః పరాఙ్ముఖోఽపి ఉపతస్థుషి సన్నిహితే అస్మిన్ వీరాణాం భుజవినోదకాలే బాహుపరాక్రమక్రీడాసమయే మదర్థం మమకృతే ప్రత్యర్థినః పార్థివాన్ శత్రురాజాన్ ప్రత్యర్థినాం పాండవానాం సంబంధినః పార్థివాన్ సహాయాన్ నతు ప్రత్యర్థిన ఇతిచ. నిహంతుం పృతనానాం సేనానాం ఆధిపత్యలక్ష్మీం ఉపయచ్ఛస్వ ప్రతిగృహ్ణీష్వ ఇతి విజ్ఞాప్య పితామహస్య భీష్మస్య చరణయోః ప్రణిపపాత నమస్కృతవాన్. ౮. దుర్యోధన ఇతి. శూరాణామగ్రణీషు శ్రేష్ఠేషు అచరమః ప్రథమస్సురసింధుసూనుః గాంగేయః భీష్మః దుర్యోధనే మాభిభువా కిరీటప్రదేశే

మౌళిభువాం పదం స్వం శూరాగ్రణీష్వచరమస్సురసింధుసూనుః, అర్ధక్షణాదరిభటాంస్త్రిదివే విధాస్యన్నధ్యక్షతాపదమవిక్షదనీకినీనాం. ౯. ప. పార్థాశ్చ తే ద్రుపదనందనమాశు చక్రుస్సేనాన్య ముద్ధతవిరోధివనాని దగ్ధుం, వహ్నిం ప్రతాపకపటాన్నిజజన్మకాలే సక్తం భుజే వహతియస్సతతం జ్వలంతం. ౧౦. గ. అథ సదసి మహారథపరిగణనకథాయా మర్ధరథోఽయమితి జాహ్నవీతనయేన నిహ్నుతపౌరుషతయా రోషచిహ్నితవదనరోచిరహ్నాం పతిసూనురహ్నాయ యుధి తస్యావధిమేవ నిజహేతే రసాధారణస్యాపి సాధారణం ప్రతిజజ్ఞే. ౧౧. గ. ఇదం ప్రతిపద్య ఖిద్యమానం మానధనం దుర్యోధనం వత్స మాభైషీర్మహాభుజానపి రిపూన

న స్వంస్వం స్వీయంపదం చరణం విశతి నమస్కుర్వతిసతి - అర్ధక్షణాత్ క్షణార్ధాత్ అరిభటాన్ త్రిదివే స్వర్గే విధాస్యన్ కరిష్యంస్సన్. హనిష్యన్నితియావత్. అనీకినీనాం సేనానాం అధ్యక్షతాపదం ప్రభుత్వస్థానమవిక్షత్ - ప్రవిష్టవాన్ - సేనాధిపతిర్బభూవేత్యర్థః. విశేః కర్తరిలుఙ్. ౯. పార్థా ఇతి. తే పార్థాశ్చ ద్రుపదస్య నందనం ధృష్టద్యుమ్నం సేనాః నయతి గమయతీతి సేనానీః తం సేనాన్యం సేనాధిపతిం ఆశుచక్రుః. యః ధృష్టద్యుమ్నః నిజస్య జన్మనః వహ్నికుండాదుత్పత్తేః కాలే సక్తం జ్వలంతం వహ్నిమగ్నిముద్ధతాన్ - గర్వితాన్ విరోధినః శత్రూనివ వనాని దగ్ధుం ప్రతాపస్య కపటాత్ వ్యాజాత్ భుజేవహతిసతతం తం ద్రుపదనందనమితి యోజ్యం. అపహ్నవాలంకారః. ౧౦. అథేతి. అథ సదసి సభాయాం-'ఆత్మానం సారథించాశ్వాన్ రక్షన్యుధ్యతి యోనరః। సమహారథసంజ్ఞస్స్యా'దిత్యుక్తలక్షణలక్షితానాం మహారథానాం పరిగణనకథాయాం సంఖ్యాప్రసంగే అయం కర్ణః జామదగ్న్యబ్రాహ్మణశాపాది పరాభూతః అర్ధరథః ఇత్యుక్తప్రకారం జాహ్నవీతనయేన భీష్మేణ నిహ్నుతం తిరస్కృతం పౌరుషం శౌర్యం యస్య తస్యభావస్తత్తా తయా హేతునా రోషశబ్దేన తత్కార్యం లక్ష్యతే. భ్రుకుట్యాదినా చిహ్నితం వదనస్య రోచిస్తేజః యస్య తథోక్తః అహ్నాం పత్యుః సూర్యస్యసూనుః తస్య భీష్మస్య అవధిం మరణమేవ నిజాయాః హేతేః ఆయుధస్య సంబంధినః అధారణస్య అగ్రహణస్యాపి సాధారణం తుల్యం అహ్నాయ సత్వరం ప్రతిజజ్ఞే. భీష్మనిధనపర్యంతమాయుధం నధారయామీతి ప్రతిజ్ఞాతవానిత్యర్థః. ని. 'అవసానే పంచ్ఛేదే సామ్ని కాలేబలేఽవధిరి'తి రత్నమాలాయామ్. ౧౧. ఇదమితి. ఇదం కర్ణప్రతిజ్ఞానం ప్రతిపద్య శ్రుత్వా ఖిద్యమానం దుఃఖాయమానం మానధనం సుయోధనం దుర్యోధనం హేవత్స దుర్యోధన మాభైషీః కర్ణదుష్ప్రతిజ్ఞాతః

హీంభుజస్సంఖ్యే ఖరతరవిశిఖముఖేన ఖాదయామీతి పితామహః ప్రసాదయామాస. ౧౨. తదనన్తరం. ప. అభ్రాపగాతనయపార్షతనందనాభ్యామగ్రావనౌ తిలకితాధృతకార్ముకాభ్యాం, ఉచ్చావచం నిజనిజం బిరుదం వహంతో యుద్ధాయ తస్థురుభయేఽపి కురుప్రవీరాః ౧౩. ప. జేతా పురామివ తదా జలజాతయోనిం పత్రీశ్వరాగ్రజమివ ప్రథమో గ్రహాణాం, అగ్రే విధాయ యదునాయకమాత్తతోత్రం పార్థో రథీ ప్రధనభూమిమవాప ధీరః. ౧౪. ప. సంచింత్య భీష్మముఖబంధుజనస్య హానిం సంతాపినస్సమరసీమని శక్రసూనోః, బాష్పాంబు చక్షురధికం శ్వసితం ముఖేందు స్థైర్యం మనః కరతలం చ ముమోచ చాపం. ౧౫. ప. వలారిసూనుం

భయంమాప్నుహి మహాన్ శ్లాఘ్యః భుజః బాహుపరాక్రమః యేషాం తాన్ రిపుమహీభుజః శత్రుభూపాన్ సంఖ్యే యుద్ధే ఖరతరేణ అతితీక్ష్ణేన విశిఖముఖేన బాణేనైవ వక్త్రేణ ఖాదయామి-భింద్యామిత్యర్థః. ఇత్యుక్తప్రకారేణ పితామహః భీష్మః ఆశ్వాసయామాస. తదనంతరమిత్యుత్తరేణాన్వయః. ౧౨. తదనన్తరమిత్యుత్తరేణాన్వయః అభ్రేతి. ధృతం కార్ముకం ధనుర్యాభ్యాం తాభ్యాం. అభ్రాపగాతనయేన భీష్మేణ పార్షతనందనేన ధృష్టద్యుమ్నేన ద్వాభ్యామగ్రావనౌ అగ్రదేశే తిలకితాః అలంకృతాః ఉభయేఽపి కురుప్రవీరాః కౌరవాః పాండవాశ్చ ఉచ్చావచమనేకవిధం నిజనిజం ప్రత్యేకం స్వీయం బిరుదం జయచిహ్నం ఛత్రచామరాది వహంతస్సంతః యుద్ధాయ యుద్ధం కర్తుం తస్థుః. సన్నద్ధాబభూవురిత్యర్థః. ౧౩. జేతేతి. తదా యుద్ధారమ్భకాలే వీరః పార్థః అర్జునః ఆత్తం గృహీతం తోత్రం అశ్వతాడనం యేన తథోక్తం యదునాయకం శ్రీకృష్ణం పురాం త్రిపురాణాం జేతా జయీ సదాశివః జలజాతయోనిం బ్రహ్మాణమివ గ్రహాణాం ప్రథమః సూర్యః పత్రీశ్వరస్య గరుడస్య అగ్రజం అనూరుమివ అగ్రే రథస్య అగ్రభాగే విధాయ కృత్వా. సారథీకృత్యేతి యావత్. రథీ రథమారూఢస్సన్ ప్రధనభూమిం యుద్ధదేశం అవాప ప్రాప్తవాన్. ఉపమాద్వయసంసృష్టిః. ౧౪. సంచింత్యేతి. సమరసీమని యుద్ధదేశే భీష్మముఖమాదిర్యస్య తస్య బంధుజనస్య హానిం క్షయం సంచింత్య ఆలోచ్య సంతాపినః ఖిన్నస్య శక్రసూనోరర్జునస్య చక్షుర్నేత్రం అధికం బాష్పాంబు ముమోచ - ముఖమిందురివ ముఖేందుః అధికం శ్వసితం ముమోచ-మనః అధికం ధైర్యం ముమోచ-కరతలంచ అధికం చాపం ముమోచ - అధికస్యైకత్ర ద్వయోర్బహుత్వం అన్యత్ర శ్రేష్ఠత్వమితి విశేషః. శక్రసూనోరితి చతుర్ష్వపి యోజ్యం. అత్రానేకక్రియాయౌగపద్యాత్సముచ్చయః. ౧౫.

వసుదేవసూనుర్వచోభిరాశ్వాస్య చిరేణ తైస్తైః, అసాసహిం పావక
జాఠరాగ్నేః స గ్రాహయత్తత్ర పునశ్శరాసం. ౧౬. వ. దేవవ్రతస్య జయ
కేతనచిహ్నతాళశ్యామప్రభావళిరదృశ్యత దూరదీర్ఘా, సఖ్యాస్సుతస్య
సమరే భుజవీర్యలక్ష్మీం సంవీక్షితుం రవిసుతేవ నభోధిరూఢా. ౧౭. వ.
యుద్ధారంభభటార్భటీపిశునతాముద్దామయంత స్తదా నిస్సాణాదిమజై
త్రవాద్యనినదా నిర్ధూతశబ్దాంతరాః, శ్రాంతిం క్షేప్తుమివాతిదూరపదవీ
సంపాదితామంబుధే ర్వేలాశైలమహాగుహాసు వివిశు ర్వ్యాప్తాసుధా
రాధరైః. ౧౮. వ. సంగ్రామదుందుభిరవశ్రవణేన దేవాస్సర్వే కవాట
ఘటితాని గృహాణి కృత్వా, ఆదాయ నందనవనాదభిషేక్తుమాజౌ వీరా

బలేతి. తత్ర తదానీం వసుదేవసూనుః శ్రీకృష్ణః తైస్తైః అధ్యాత్మాధ్వనీనైః వచోభిర్గీతావాక్యైః చిరేణ ఆశ్వాస్య నిర్దుఃఖీకృత్య పావకస్య అగ్నేస్సంబంధినః జాఠరాగ్నేః ఔదరానలస్య అసాసహిం అసోఢారం ఖాండవవనసమర్పణేనాగ్నిక్షున్నివారకమిత్యర్థః. కృద్యోగాత్కర్మణి షష్ఠీ - శరాసనం గాండీవం పునరగ్రాహయత్ గ్రాహయతిస్మ. ౧౬. దేవవ్రతేతి. దేవవ్రతస్య భీష్మస్య సంబంధినీ దూరదీర్ఘా అత్యాయతా జయకేతనే జయధ్వజే చిహ్నతాళస్య తాళాకృతిలాంఛనస్య శ్యామప్రభాణాం నీలకాంతీనాం ఆవళిః పరంపరా సమరే యుద్ధే సఖ్యాః గంగాయాః సుతస్య భీష్మస్య భుజవీర్యలక్ష్మీం సమ్యగ్వీక్షితుం నభః ఆకాశం అధిరూఢా రవిసుతా యమునేవ అదృశ్యత లోకైరితి శేషః. ఉత్ప్రేక్షా. ౧౭. యుద్ధేతి. తదా యుద్ధారమ్భే భటానామార్భట్యాః శౌర్యవ్యాపారస్య పిశునతాం సూచనం ఉద్దామయంతః ప్రకటయంతః నిర్ధూతాని అంతర్ధాపితాని శబ్దాంతరాణి అన్యశబ్దాః యైస్తే నిస్సాణః జయభేరీ ఆదిమః యేషాం తేషాం జైత్రాణాం జయావహానాం వాద్యానాం నినదాః శబ్దాః అతిదూరయా పదవ్యా మార్గగమనేనేత్యర్థః. సంపాదితాం లబ్ధాం శ్రాంతిం శ్రమం క్షేప్తుం పరిహర్తుమివేత్యుత్ప్రేక్షా. ధారాధరైర్మేఘైః వ్యాప్తాసు అమ్బుధేస్సముద్రస్య వేలా శైలః చక్రవాళాద్రిః తస్య మహతీషు గుహాసు వివిశుః విశంతిస్మ-ఉక్తోత్ప్రేక్షానుప్రాణితా అసంబంధే సంబంధరూపాతిశయోక్తిః. శార్దూలవిక్రీడితమ్. ౧౮. సంగ్రామేతి. దేవా ఇంద్రాదయః సర్వే సంగ్రామే దుందుభీనాం భేరీణాం రవశ్రవణేన ఝాంకారాకర్ణనేన గృహాణి కవాటైర్ఘటితాని కృత్వా ఆజౌ యుద్ధే వీరాన్ పౌరుషశాలినః అభిషేక్తుం నందనవనాత్ ప్రసూనానాం పుష్పాణాం చయం రాశిమప్యాదాయ గృహీత్వా విహాయః ఆకాశమభజన్

స్ఫ్రిసూనచయమప్యభజన్విహాయః. ౧౯. ప. సతిఘర్మజలే మిథోవిమ
ర్దాత్సకలం తదప్యపనేతు మంగకేభ్యః, మఘువత్ప్రముఖాస్సురా
బభూవుర్మరుతోఽపి స్వయమాత్తతాళవృన్తాః. ౨౦. ప. తత్ర తౌ రిపు
గణౌ శనైశ్శనైస్సంగతౌ సధనుషౌ సగర్జితౌ, పూర్వపశ్చిమమరుత్ప్ర
చోదితౌ పుష్కరే ఘనఘనాఘనావివ. ౨౧. ప. ధావత్స్యందనకేతనాం
శుకమరుద్వ్యాఘూతమందాకినీబిందూనామపి సైన్యకుంజరఘటాశుండా
సముత్థాయినాం, దానాంభఃపృషతామపి స్ఫుటశరత్తారాకృతిస్పర్ధినాం
భేదం గ్రాహయితుం శశాక గగనే భృంగానురోధక్రమః. ౨౨. ప.

ప్రాపుః. ౧౯. సతీతి. మఘువానింద్రః ప్రముఖః యేషాం తే సురాః మిథోఽన్యోన్యం
విమర్దాద్ధేతోః ఘర్మజలే స్వేదే అంగకేభ్యః అవయవేభ్యః సకలం తద్ఘర్మజలం
నిశ్శేషం యథాతథా వ్యపనేతుం క్షేప్తుం స్వయం మరుతో వాయవోఽపి దేవా
శ్చేతిచ-ఆత్తాని గృహీతాని తాళవృంతాని వ్యజనాని యైస్తథోక్తాః బభూవుః.
యద్యపి పార్థివానామేవ స్వేదః నతైజసానాం తథాపి ప్రౌఢోక్త్యా తథోక్తమితిధ్యే
యమ్. ఔపచ్ఛందసికమ్. ౨౦. తత్రేతి. తత్ర తదానీం గురుక్షేత్రేవా - సధనుషౌ
సచాపౌ సేంద్రచాపౌచ సగర్జితౌ ససింహనాదౌ సస్తనితౌ చ. తౌ ఉభయే రిపు
గణౌ శత్రుసంఘౌ పుష్కరే ఆకాశే. పూర్వమరుతా ప్రాగ్వాయునా పశ్చిమమ
రుతా పరాగ్వాయునాచ ప్రచోదితౌ ప్రేరితౌ ఘనౌమహాంతౌ ఘనాఘనౌ మేఘా
వివ శనైశ్శనైస్సంగతౌ బభూవతుః. ఉపమాలంకారః. రథోద్ధతా. ౨౧. అథ
నవభిర్గజయుద్ధమాహ—ధావదితి. స్ఫుటయా శరది తారాణాం నక్షత్రాణాం ఆకృ
త్యా స్వరూపేణ సహ స్పర్ధంతఇతి స్పర్ధినామిత్యుభయత్ర విశేషణం. ధావతాం
వేగేన గచ్ఛతాం స్యందనానాం కేతనేషు ధ్వజేషు అంశుకానాం పతాకాపటానాం
సంబంధిభిర్మరుద్భిర్వాయుభిర్వ్యాధూతానాం చ్యావితానాం మందాకిన్యాః ఆకాశగంగాయాః
బిందూనామపి సేనాసు సమవేతానాం సైన్యానాం కుంజరఘటానాం గజబృందానాం
శుండాభిః కరైస్సముత్థాప్యంతఇతి సముత్థాయినాం దధాత్యేర్ణినిః. దానామ్భసః
మదజలస్య పృషతాం బిందూనామపి ఉభయేషాం మిథో భేదం వైలక్షణ్యం గ్రాహ
యితుం జ్ఞాపయితుం జనానామితిశేషః. గగనే భృంగానామనురోధక్రమః అను
సరణరీతిః శశాక సమర్థోఽభూత్. అత్ర తాదృశోభయబిందూనాం భృంగానుసర
ణేన మిథోవైలక్షణ్యస్ఫూర్త్యా విశేషకాలంకారః. 'వైశేష్యస్ఫూర్తౌ విశేషకః' ఇతి
లక్షణాత్. సచ 'తారాకృతిస్పర్ధినామి' త్యుపమయోజ్జీవితఇతి ద్వయోరఙ్గాఙ్గిభావేన
సంకరః. శార్దూలవిక్రీడితమ్. ౨౨. ఆసాద్యేతి. ఆహవే యుద్ధే ద్విపం శత్రుగజ

ఆసాద్య ద్విపమూర్ధ్ని వేగరదపథేనారుహ్య తీక్ష్ణాసినా యంతారం వినిపాత్య సాట్టహాసితం స్కంధే విధాయ స్థితిం, కుంభాస్ఫాలనకారిణం రిపుభటం దృష్ట్వా దివౌకస్స్త్రియాః కస్యాశ్చిత్కుచకుంభయోః కఠినయోః కండూరఖండాభవత్. ౨౩. ప. కశ్చిద్గజః ప్రతిభటేన కరే విలూనేఽప్యమూలభాగమసినా నమితాగ్రకాయః, శీఘ్రం ప్రగృహ్య రదనేన నిషాదిహస్తాత్ స్రస్తం సృణిం పునరదాత్కుశలాయ తస్మై. ౨౪. ప. భసితలేపసితౌ కరిణావుభౌ యుధి పరస్పరదత్తరదౌ ముఖే, హరిరవేక్ష్య వహత్యపి వాహనే సరభసం నిదధే సకలాం దృశః. ౨౫. ప. భగ్నైక

మాసాద్య సన్నిధాయ రదపథేనదంతమార్గేణారుహ్య తీక్ష్ణేన అసినా ఖడ్గేన యంతారం గజారూఢం వినిపాత్య పాతయిత్వా. అట్టహాసితేన సహితం యథాతథా సాట్టహాసితం స్కంధే గజస్య స్థితిం విధాయ. కుమ్భయోరాస్ఫాలనం సశబ్దం కరస్పర్శం కరోతీతి కారిణం రిపుభటం శత్రుయోధం దృష్ట్వా కస్యాశ్చిద్దివౌకస్స్త్రియాః దేవాంగనాయాః సంబంధినోః కఠినయోః కుచౌ కుమ్భావివ తయోః అఖండా అవిచ్ఛిన్నా కండూః ఖర్జూః అభవత్-అయం చైతయోరుచితోఽస్యాకర ఇతి హృష్యత్కుచాభూదిత్యర్థః. అత్ర తాదృగ్వీరదర్శనస్య విశేషణగత్యా కుచకండూదయహేతుత్వాత్పదార్థహేతుకస్య కావ్యలింగస్య కండ్వసంబంధేఽపి సంబంధరూపాతిశయోక్తేశ్చ ద్వయోరంగాంగిభావేన సంకరః. వృత్తంపూర్వోక్తమేవ. ౨౩. కశ్చిదితి. కశ్చిద్గజః ప్రతిభటేన రిపువీరేణ కర్త్రా అసినా ఖడ్గేన కరణేన కరే శుండాయామామూలభాగం మూలదేశపర్యంతం విలూనే విచ్ఛిన్నే సత్యపి సమితః నమ్రీకృతః అగ్రకాయః పూర్వకాయః యేన తథోక్తస్సన్ నిషాదినో యంతుః హస్తాత్ స్రస్తం గళితం సృణిం అంకుశం రదనేన దంతేన శీఘ్రం సత్వరం ప్రగృహ్య ఆదాయ కుశలాయ క్షేమార్థముభయోరపీతి శేషః. తస్మై నిషాదినే పునరదాత్ దత్తవాన్-అత్రాంకుశదానాసంబంధేఽపి సంబంధోక్తిరూపాతిశయోక్తిః. ౨౪. భసితేతి. భసితస్య భస్మనః లేపేన సితౌ శ్వేతీభూతౌ యుధి యుద్ధే ముఖే పరస్పరం దత్తౌ రదౌ దంతౌ యాభ్యాంతౌ ఉభౌ కరిణౌ గజౌ అవేక్ష్య చతుర్దంతత్వేన తన్ముఖమవలోక్యేత్యర్థః. హరిరింద్రః వహతి ఆత్మనాధిరూఢేఽపి వాహనే ఐరావతే సకలాః దృశః నేత్రసహస్రం సరభసం యథాతథా నిదధే నిహితవాన్. మమైరావతః కింతత్రగత ఇతి భ్రాంతః భయాత్కిమత్రనాస్తీతిసత్వరంతమాలోకితవానిత్యర్థః. భ్రాంతిమదలంకారః. ౨౫. భగ్నేతి. ప్రతిదంతినశ్శత్రుగజస్య ఘాతాద్దంతప్రహారాత్ భగ్నం భిన్నం ఏకదంతో ముసలమివ యస్యసః కుమ్భస్య అగ్రే ఉపరిభాగే లక్ష్యా

దంతముసలః ప్రతిదంతిఘాతాత్కుంభాగ్రలత్యకుటిలాంకుశచంద్రరేఖః, కశ్చిద్గిరీశసమతాంకలయన్కరీంద్రస్సారూప్యభాగివ గణాధిపతేర్విరేజే. ౯౬. క కశ్చిన్నిర్గత్య వేగాదరినృపతిబలే ఽపాతయం త్స్వామినం స్వం తత్ర స్కంధాధిరూఢం విమతమపి తథాధత్తనీత్వా స్వసైన్యం, ఇత్థం దుస్సాధరోధో యుధి కరికలభో దూరగఘాతాంకుశ స్సన్విజ్ఞంమన్యం నిషాదిద్వయమపి విదధే హాసపాత్రం జనానాం. ౯౭. క. హస్తేన హస్తమథ దంతయుగేన దంతౌ కర్ణౌ చ కర్ణయుగళేన పదే చ

దృశ్యా కుటిలా వక్రా అఙ్కుశేన చంద్రరేఖా తదాకృతిర్వ్రణమంకుశః చంద్రరేఖేవేతి వా యస్యసః కశ్చిత్కరీంద్రః గజశ్రేష్ఠః గిరీశస్య శమ్భోః పర్వతేంద్రస్యచ సమతాం సారూప్యం ఔన్నత్యేన తౌల్యంచ కలయన్ స్వీకరిష్యమాణస్సన్ వర్తమాననిర్దేశః. గణాధిపతేర్విఘ్నరాజస్య సారూప్యం భజతీతి భాగివేత్యుత్ప్రేక్షా. విరేజే ఆదావితి శేషః. క్రముముక్తిరత్ర వివక్షితేతిధ్యేయం - ఉక్తోత్ప్రేక్షా శ్లేషోపమోజ్జీవితేతి తయోస్తస్యాశ్చాంగాంగిభావేన సంకరః. ౯౬. కశ్చిదితి. దుస్సాధః అసాధ్యః రోధః నివారణం యస్య తథోక్తః అతఏవ కశ్చిత్కరికలభః తరుణగజః దూరంయథాతథాధూతః పరాస్తః అంకుశః యేన తథోక్తస్సన్ యుధి వేగాన్నిర్గత్య స్వబలాదితిభావః. అరినృపతిబలే శత్రుసైన్యే స్వం స్వీయం స్వామినం యంతారం యత్ర అపాతయత్ పాతితవాన్. తత్ర అరినృపతిబలే స్కన్ధే స్వీయే అధిరూఢం గజచర్యా నైపుణ్యసాహసాదితిభావః. విమతం శత్రుయన్తారమపి స్వం స్వీయం సైన్యం నీత్వా ప్రాపయ్య తథా ఉక్తప్రకారమాధత్త చక్రే. తత్రాపాతయదిత్యర్థః. ఇత్థముక్తప్రకారేణ విజ్ఞంమనుతే ఆత్మానమితి విజ్ఞంమన్యం పండితంమన్యం మూర్ఖం నిషాదినోర్యంత్రోః ద్వయమపి స్వీయం పరకీయంచ జనానాం సర్వేషాం హాసస్య పాత్రం విదధే చక్రే మదాన్ధో న పరేషామేవాననుకూలం చేష్టతే - కింతు స్వేషామపీతిభావః. అత్ర దుస్సాధరోధత్వాదినా యన్తృపాతనసమర్థనాత్కావ్యలిఙ్గభేదద్వయేన వాక్యార్థరూపేణ యన్తృద్వయపరిహాససమర్థనాద్వాక్యార్థహేతుకకావ్యలిఙ్గస్య అసంబంధే సంబంధరూపాతిశయోక్తేశ్చైకవాచకానుప్రవేశసఙ్కరః. స్రగ్ధరావృత్తమ్. ౯౭. హస్తేనేతి. ద్వౌవారణౌ గజౌ హస్తేన హస్తం శుండయాశుణ్డాం అభిహత్య ప్రహృత్య ఆదావితిశేషః. అథ అనంతరం ఇదమగ్రే సర్వత్ర యోజ్యం. దంతయుగేన దంతౌ దంతయుగమభిహత్య ఇదమపి తత్రైవయోజ్యం. కర్ణయుగళేన చ కర్ణౌ. పద్భ్యాంచ పదే పాదౌ. వాలేనచ వాలం. ఏవమత్యస్తం శిక్షితం తుల్యం అవిశేషమంగైర్యుద్ధమాదధాతాం

పదాభ్యాం, వాలేన వాల మభిహత్య చ వారణౌ ద్వౌ తుల్యాంగయుద్ధమతిశిక్షిత మందధాతాం. ౨౭. మ. నిషాదినో దంతిశిరస్యధోముఖం నిపాతితాంగా లగుడస్య తాడనైః, వ్యథాపనోదాయ మదస్య సౌరభం వినమ్య జిఘ్రంత ఇవాలులోకిరే. ౨౮. మ. తీక్ష్ణైః ప్రత్యర్థిభల్లై రపహృతశిరసాం హస్తిపానాం శరీరా దుత్క్రాంతాః ప్రాణవాతాః కరిమదపయసాం సౌరభీ ముద్వహంతః, పాయం పాయం కపోలస్థలకుచకలశస్వేదవారిప్రవాహంచ స్రస్సంమర్దభాజాం దివి సురసుదృశాం తాళవృంతస్య కృత్యం. ౨౯. మ. అశ్వావృథా తస్థతు రగ్రపాదా వుత్క్షిప్య యుద్ధాభిముఖీభవంతౌ, పరస్పరస్యోపరి హేతిపాతాత్స్వసాదినౌ

అనుగుతాం. ఆదధాతే ఇతి వర్తమానార్థక లడన్తపాఠస్సందర్భవిరోధాదుపేక్ష్యః - స్వభావోక్తిః. ౨౭. నిషాదినఇతి. నిషాదినో గజారూఢాః లగుడస్య ప్రతిగజకరగృహీతదణ్డస్య తాడనైః దన్తినో గజస్య శిరసి కుంభోపరి అధోముఖం నిపాతితాన్యఙ్గాని ఊర్ధ్వకాయాః యేషాం తథోక్తాః. వ్యథాయాః దణ్డతాడనవేదనాయాః అపనోదాయ వారణాయ తామపనోదితుమితి తుమర్థాచ్చ భావవచనాదితి చతుర్థీ - మదస్య దానజలస్య సౌరభం పరిమళం వినమ్య ప్రహ్వీభూయ జిఘ్రన్త ఇవేత్యుత్ప్రేక్షా. ఆలులోకిరే దృష్టాః. జనైరితి శేషః. వంశస్థం. ౨౮. తీక్ష్ణైరితి. తీక్ష్ణైః ప్రత్యర్థినాం శత్రూణాం భల్లైర్బాణవిశేషైః అపహృతాని భిన్నాని శిరాంసి యేషాంతేషాం హస్తిపానాం గజారోహాణాం శరీరాత్ ఉత్క్రాంతాః నిర్గతాః ప్రాణాత్మకాః వాతాః వాయవః కరిమదపయసాం సౌరభీం పరిమళపరమ్పరాం ఉద్వహంతస్సంతః దివి ఆకాశే సమ్మర్దభాజాం సురసుదృశాం అప్సరసాం కపోలస్థలయోః కుచౌ కలశావివతయోశ్చ స్వేదవారీణాం శ్రమజలానాం ప్రవాహం పాయంపాయం హృత్వా హృత్వా తాలవృంతస్య వ్యజనస్య కృత్యం చక్రుః. అత్ర అన్యకృత్యస్య అన్యత్రాసంభవేన తత్సదృశకృత్యాక్షేపాదసంభవద్ధర్మసంబంధనిబంధనో నిదర్శనాలంకారః. అసంబంధే సంబంధరూపాతిశయోక్తిశ్చైకవాచకానుప్రవేశేనసంకీర్ణా - స్రగ్ధరా. ౩౦. అథ చతుర్భిరశ్వయుద్ధం వర్ణయతి. అశ్వావితి. ఉభౌ అశ్వౌ అగ్రపాదౌ పూర్వపాదౌ ఉత్క్షిప్య ఉద్ధృత్య యుద్ధే అభిముఖీభవంతౌ సన్తౌ స్వౌ స్వీయౌ సాదినౌ తౌరంగికౌ. ని. 'అశ్వారోహాస్తుసాదినః' ఇత్యమరః. పరస్పరస్య ఉపరిశరీరఇత్యర్థః. హేత్యోః అన్యోన్యాయుధయోః పాతాత్ త్రాతుం రక్షితుం తం పరిహర్తుమితి యావత్ - ఊర్ధ్వాః సాదిశిరోదానాయ ఊర్ధ్వీకృతః కాయః యాభ్యాం తౌ తథోక్తావివేత్యుత్ప్రేక్షా.

త్రాతుమివోర్ధ్వకాయా. ౩౧. వ. ఏకైవ వైరిభటఖడ్గవరస్య ధారా ధారాసు పంచసు సతీష్వపి కంచిదశ్వం, స్కంధే విభిద్య తదసూనిత రైర్దురాపా న్జగ్రాహ నాల్పమపి తత్క్షతజాంబులేశం. ౩౨. వ. సమరభువి బభాసే సాదినో భూషణానాం మరకతమణిభాసాం మధ్యగః కశ్చిదశ్వః, సకలభటవిమర్దైశ్చంచలాద్భిన్నవాహో న్నిపతిత ఇవ రథ్యో నేతురహ్నాం శతాంగాత్. ౩౩. వ. ఆయోధనాంకణజుషామసృగాపగానా మావర్తగర్భపతితాః క్షణమాహయానాం, సంబభ్రముర్విహితపూర్వము పాదదానా శ్శిక్షావిశేషమివ మండలచంక్రమేషు. ౩౪. వ. ధన్వి

తస్థతుః స్థితవంతౌ. ౩౧. ఏకేతి. వైరిభటస్య శత్రువీరస్య యః ఖడ్గవరః ఖడ్గశ్రేష్ఠస్తస్యధారా తీక్ష్ణాగ్రం ఏకైవ స్వయమేకాకి సతీ కంచిదశ్వం శాత్రవం పఞ్చసు ధారాసు తీక్ష్ణాగ్రేషు ఆస్కందితాదిగతివిశేషేషు చ సతీష్వపి. ని. 'ధారా ప్రాగ్రామ్బుసంతత్యాం సైన్యాగ్రేఽశ్వగతిష్వపీ' తి వైజయంతీ - స్కంధే గ్రీవా మూలదేశే విభిద్య భిత్త్వా ఇతరైర్దురాపాన్ ప్రాప్తుమశక్యాన్ పాతుం దుర్లభానితి యావత్ - దుర్లభం ఆపం అపాం సమూహః యేషు తానితి వా. తస్య అశ్వస్య అసూన్ ప్రాణాన్ పఞ్చ జగ్రాహ గృహీతవాన్. కించాతఏవ తస్యాశ్వస్య క్షతజమేవ అమ్బు రక్తజలం తస్య లేశం లవం అల్పమీషదపి నజగ్రాహ జుగుప్సితత్వాదితి తైక్ష్ణ్యాతిశయాదితి చ భావః. అత్రైకస్యాః ధారాపంచకవదశ్వ భేదవర్ణనాత్కారణాసాకల్యేఽపి కార్యోత్పత్తిరూపోత్పత్తిరూపో విభావనాభేదః. ఏవంలోకైకదుర్లభజలవత్ప్రాణగ్రాహిణ్యా జుగుప్సితరక్తాంబుత్యాగస్య అనురూప్యాత్సమాలంకారశ్చ. ద్వయోరపి శ్లేషోజ్జీవితయోస్సంసృష్టిః. ౩౨. సమరేతి. సాదినః తౌరంగికస్య భూషణానాం కనకపటాదీనాం యే మరకతమణయః గారుత్మతాని తేషాం భాసాం శ్యామప్రభాణాం మధ్యంగచ్ఛతి ప్రాప్నోతీతి మధ్యగస్తాభిః శ్యామీభూత ఇత్యర్థః. కశ్చిదశ్వస్సకలానాం బహూనాం భటానాం అపరావృత్య మృతానాం విమర్దైర్నిర్గమనజన్యైః చంచలాత్కమ్పితాత్ అతఏవ భిన్నః ముక్తబంధనః వాహః రథ్యః యస్య తస్మాదహ్నాం నేతుః సూర్యస్య శతాంగాద్రథాత్ సమరభువి యుద్ధదేశే నిపతితః రథ్యః రథాశ్వ ఇవేత్యుత్ప్రేక్షా. బభాసే రరాజ. మాలినీ. ౩౩. ఆయోధనేతి. ఆయోధనాఙ్కణజుషాం యుద్ధదేశే గతానా మసృగాపగానాం రక్తనదీనా మావర్తగర్భేషు జలభ్రమమధ్యేషు పతితాః హయానామశ్వానాం క్షణపాః శవానిమండలచంక్రమేషు చ చక్రాకారగతివిశేషేషు విషయే పూర్వం శిక్షాకాలే పఠితం అభ్యస్తం విహితపూర్వం శిక్షావిశేషం ఉపాదదానాః స్వీకుర్వాణా ఇవేత్యుత్ప్రేక్షా - సంబభ్రముః భ్రమంతి స్మ. ౩౪. అథైకేన

ధానుష్కమారాదసిభృతమసిమాన్కుంతినం కుంతధారీ చక్రాస్త్రం చక్రహేతిర్గదినమపి గదాపాణి రన్యోన్య మేత్య, స్వస్వాస్త్రాణాం ప్రయోగే దృఢపరిచితయో హంతృవధ్యత్వశైలీసాధారణ్యే ప్రతిష్ఠామభి విదధురమీ ద్వంద్వయోధాగ్రగణ్యాః. ౩౫. ప. తతః. ధృష్టద్యుమ్నోత్కృత్తమర్మాణమగ్రే దృష్ట్వా హాహాశబ్దదీనాం స్వసేనాం, కోదండజ్యామామృశన్ఘోరఘోషాం కోపాద్భీష్మః ప్రావిశత్పార్థసైన్యం. ౩౬. ప. ససింహనాదే సరితః కుమారే చాపం సమాకృష్య శరైర్విముక్తైః,

---

పాదాతయుద్ధమాహ—ధన్వీతి. అన్యే స్వస్య స్వస్య సంబన్ధినాం ఆస్వీయానాం స్వీయానామితివా. అస్త్రాణాం ఆయుధానాం ప్రయోగే ప్రహరణే విషయే దృఢా అవిస్మృతా పరిచితిః అభ్యాసః యేషాం తథోక్తాః అతఏవ అమీ ద్వంద్వం అనురూపం యథాతథా యుధ్యంత ఇతిద్వంద్వయోధాః తేషామగ్రగణ్యాః శ్రేష్ఠాః ధన్వీధనుర్ధరః ధానుష్కం ధనుర్ధరం అసిమాన్ ఖడ్గధరః - అసిభృతం కుంతధారీ కుంతినం చక్రం హేతి రాయుధం యస్యసః చక్రాస్త్రం గదాపాణౌ యస్యసః గదినమపి అన్యోన్యం ఆరాత్సమీపమేత్య. పదత్రయమిదం ప్రథమాంతద్వితీయాంతద్వయపంచకేఽపి యోజ్యం. ఇత్థం ద్వంద్వీభూయేత్యర్థః. హంతృత్వశైల్యాః హింసాకర్తృత్వస్వభావస్య వధ్యత్వశైల్యాః హింసాశ్రయత్వస్వభావస్య చ ద్వయోరపిసాధారణ్యే తుల్యభావే. ప్రతిష్ఠాం స్థితిం అభివిదధుః చక్రుః. పరాన్ ఘ్నంతః తైర్హన్యమానాశ్చాభూవన్నిత్యర్థః. అత్రైకైకస్మిన్ హంతృత్వవధ్యత్వరూపానేకగుణయోగవద్యాత్సముచ్చయభేదః. స్రగ్ధరావృత్తమ్. ౩౫. ధృష్టేతి. తతః. ధృష్టద్యుమ్నేన పాండవసేనానాయకేన ఉత్కృత్తాని భిన్నాని మర్మాణి ఆయుఃస్థానాని యస్యాస్తథోక్తాం అత ఏవ హాహాశబ్దదీనాం స్వీయాం సేనామగ్రే దృష్ట్వా. భీష్మః ఘోరః దారుణః ఘోషః టంకారః యస్యాస్తథోక్తాం కోదండస్య చాపస్యజ్యాంగుణం ఆమృశన్ టంకారయన్సన్ పార్థసైన్యం పాండవసేనాం ప్రావిశత్ ప్రవిష్టవాన్. అత్ర తాదృగ్దీనసేనావలోకనస్య తథా భీష్మప్రవేశం ప్రతిహేతుత్వాత్పదార్థహేతుకం కావ్యలిఙ్గమ్ - శాలినీ. ౩౬. ససింహేతి. సింహనాదేన సహితే ససింహనాదే సరితో గంగాయాః కుమారేసుతే భీష్మే ప్రథమమాదౌ చాపం ధనుః సమాకృష్య విముక్తైః ప్రయుక్తైః శరైః పరాన్ శత్రూన్ వరీతుం వారయితుం ప్రవృత్తే ఉద్యుక్తేసతి అప్సరోభిః వరాన్ పతీన్ వరీతుం పవలే వ్యాపృతం. వలతేర్భావేలిట్ - అప్సరోభిరపి ప్రథమం వరాన్ వరీతుం పవలఇత్యర్థః ప్రాహుః. తత్ర పూర్వాంగమనసోఽపి రాణాం సాక్షాద్భావాదితిభావః. అత్ర భీష్మపరవారణాప్సరోవరవరణక్రియయోః కా

పరాన్వరీతుం ప్రథమం ప్రవృత్తేవరాన్వరీతుం పవలేऽప్సరోభిః. ३८.
ప. పృథాసుతానాం పృతనాంతరాళే పృథక్పృథక్తస్య పృషత్కవర్యాః, ద్విపాంత్సహస్రం తురగాంత్సహస్రం భటాంత్సహస్రం పతితాన కార్షుః. ३౯. ప. సింధోస్సుతస్య విశిఖైర్జమదగ్నిసూనోః ప్రాణాన్విలిహ్య ధిగితి ప్రవిముక్తవద్భిః, కృత్తాన్యముంచత విరోధికులానికశ్చి జ్జవేన జగృహే యుధి భూతవర్గః. ४०. ప. దేవవ్రతే దళితవైరిణి దృష్టమాత్రే సారథ్యమాత్రకరణే కృతసంగరోऽపి, మూలే న కేవల మహోమురభిద్రథస్య మధ్యేऽపి చక్రమతిసంభ్రమయాంచకార. ४१.
ప. అరిమండలఖండనైః పృషత్కైరవదీర్ణారుధిరాంగావళీనాం, అవనీపు

గపద్యాత్సముచ్చయః. ३८. పృథేతి. తస్య భీష్మస్య పృషత్కవర్యాః బాణశ్రేష్ఠాః పృథక్పృథక్ ప్రత్యేకం ఏకైకశఇతి యావత్. పృథాసుతానాం పాండవానాం పృతనాంతరాళే సేనామధ్యే సహస్రం ద్విపాన్ గజాన్ సహస్రం తురగానశ్వాన్ ఉభయత్ర తదారూఢానితి ధ్యేయం. సహస్రం భటాన్ పదాతీంశ్చ పతితాన్ నిహతాన్ అకార్షుః చక్రుః. ३౯. సింధోరితి. జమదగ్నిసూనోః పరశురామస్య ప్రాణాన్విలిహ్యాసంస్పృశ్య ధిక్ అసారా ఇమే తాపసీయా ఇతి ప్రవిముక్తవద్భిః తత్ప్రాణాంస్త్యక్తవద్భిః అతిదృఢస్సరైరితి యావత్. విశిఖైర్బాణైర్యుధికృత్తాని ఛిన్నాని విరోధికులాని శత్రుసంఘాన్ కశ్చిదేవః భూతవర్గః. పృథివ్యాదిపంచకదేహం ఇతియావత్ - జవేన అముంచత త్యాజ. మమురిత్యర్థః. కశ్చిదన్యః భూతవర్గః పిశాచబృందం జవేన జగృహే గృహీతవాన్. విరోధికులానీతి యోజ్యం - ఆహారార్థమితి భావః. ని. 'భూతం క్ష్మాదౌ పిశాచాదౌ న్యాయ్యే సత్యోపమానయో'రితివైజయంతీ.
४०. దేవేతి. దళితాః నిహతాః వైరిణః శత్రవః యేన తథోక్తే. అతఏవ దేవవ్రతే భీష్మే దృష్టమాత్రే దృష్టేసత్యేవ నతు విలమ్బాదిత్యర్థః. సారథ్యమాత్రకరణే సారథ్య స్యైవ కరణే. నతుయుద్ధకరణ ఇత్యర్థః-కృతః సంగరః ప్రతిజ్ఞాయేన తథోక్తోऽపి మురభిత్ శ్రీకృష్ణః రథస్య అర్జునరథస్య మూలే కేవలం మూలభాగఏవ చక్రం రథాంగం నాతిసంభ్రమయాంచకార - భృశం నభ్రామితవాన్. కింతురథస్య మధ్యేऽపి చక్రం సుదర్శనం అతిసంభ్రమయాంచకార-భీష్మవధాయ చక్రాయుధం గృహీతవానిత్యర్థః. ని. 'చక్రంసైన్యే రథావర్తే రథాంగేऽన్వయరాష్ట్రయోః, శస్త్రభేదే పుమాంశ్చక్రవాకః' ఇతి వైజయంతీ - అత్ర దళితవైరిభీష్మావలోకనస్య విశేషణగత్యా శ్రీకృష్ణస్య ప్రతిజ్ఞాత్యాగపూర్వకచక్రభ్రామణహేతుత్వాత్పదార్థహేతుకం కావ్యలింగం. ४१. అరీతి. అరిమండలస్య శత్రుమండలస్య ఖండనైః ఛేదకైరముష్య భీష్మస్య పృషత్కైః బాణైర

తయో రుషా నిజానా మధివిన్నాం జననీ మముష్య చక్రుః. ౮౧. గ.

తదను సమరసంముఖసవైరిభటప్రాణపరిమోక్షణోన్ముఖశిలీముఖప్రస్థాన సమయసమాపృచ్ఛనపాత్రీకృతకర్ణపుటై ర్బలవైరినగరవాస్తవ్యవారవిలాసినీజనపాణిపంకేరుహపరిగళితపారిజాతప్రసవసహాపతితచంచరీకపుంజమంజుగుంజితవ్యంజితభేదచికురబంధై ర్వేగాపతితవిశిఖవిఘట్టనవిపర్యస్తవికటమకుటవిటంకవిప్రకీర్ణముక్తాఫలశంకావహదాస్యరణశ్రమవారిశీకరనికరకోరకితనిటిలభాగై రోమాళిరేకవ్యతికరితదశనావళీదంశనపునరుక్తరక్తి

మదధరై రుద్ధతాః కథమపి విదారితాః అపనీపతయః శత్రుభూపాః రుషాకోపేనేవేత్యుత్ప్రేక్షా. అముష్య జననీం గంగాం నిజానాం రుధిరాపగావళీనాం రక్తనదీసమూహానాం అధివిన్నాం కృతసాపత్న్యకాం చక్రుః. తాభిర్బహుసపత్నీకాం చక్రురిత్యర్థః - బహవో రక్తప్రవాహాః ప్రసస్రురితి పరమార్థః - సాపత్న్యన్నపరం దుఃఖం స్త్రీణామితి భావః. అత్రాత్మహంతారం భీష్మం సాక్షాత్ప్రతికర్తుమశక్తానాం శత్రూణాం తదీయజననీ దుఃఖజననోద్యోగవర్ణనాత్ప్రత్యనీకాలంకారః. ప్రత్యనీకం బలవతశ్శత్రోః పక్షేపరాక్రమ ఇతి లక్షణాత్ - ఔపచ్ఛందసికం. ౮౧. తదన్వితి. తదను అనంతరం కల్పాంతే ప్రళయకాలే రుద్రస్య బంధుస్సదృశః అయం సురసింధుసూనుః భీష్మస్సమరే యుద్ధే సంముఖీనానామభిముఖమవస్థితానాం వైరిభటానాం సంబంధినాం ప్రాణానాం పరిమోక్షణే త్యాజనే ఉన్ముఖానాం ప్రవణానాం శిలీముఖానాం బాణానాం ప్రస్థానసమయే ప్రయాణకాలే సమాపృచ్ఛనస్య ప్రశ్నస్య పాత్రీకృతాని సమ్ముఖీకృతాని కర్ణస్య పుటాని యేషాం తైః బలవైరినగరే స్వర్గే వాస్తవ్యానాం నివసతాం వారవిలాసినీజనానాం అప్సరసాం పాణిపంకేరుహే కమలేఇవ తాభ్యాం పరిగళితైః పారిజాతప్రసవైస్సహ సమాపతితానాం సహాగతానాం చంచరీకపుంజానాం భృఙ్గసమూహానాం మంజునా మనోహరేణ గుంజితేన ఝుంకారేణ వ్యంజితః ప్రకటితః భేదః మిథో వైలక్షణ్యం యేషాం తథోక్తాః చికురబంధాః ధమ్మిల్లాః యేషాం తైః వేగేనాపతితైర్లగ్నైః విశిఖైర్బాణైర్విఘట్టనేన నిర్ఘాతేన విపర్యస్తేభ్యః విషమితేభ్యః మకుటేభ్యః కిరీటేభ్యః విప్రకీర్ణానాం గళితానాం వివిధానాం ముక్తాఫలానాం శంకాయాః ఊహాస్య వదాస్త్యైర్దాతృభిస్తద్భ్రాంతిదాయిభిరిత్యర్థః. రణాద్యుద్ధాత్ యః శ్రమః తత్సంబంధినా వారిశీకరనికరేణ స్వేదజలబిందుబృందేన కోరకితస్సంజాతకోరకఇవ స్థితః నిటిలభాగః ఫాలదేశః యేషాం తైః. రోమాళిరేకేణ శ్మశ్రుపాళిరేఖయేన వ్యతికరితయా సంఘటితయా దశనావళ్యా దంతపంక్త్యా దంశనేన పునరుక్తః ద్విగుణితః రక్తిమా అరుణ్యం యస్య తాదృశః అధరః అధరోష్ఠః

మూర్ధభిరయుతేన రాజ్ఞాం శిరోభిః కల్పాంతరుద్రబంధుస్సింధుసూనురయం వసుంధరాం బంధురయాంచకార. ౪౨. ప. నద్యాస్సుతేన జనితైర్నవదేవవర్గైస్సాంద్రే స్వధామ్ని సతిసంకుచితస్థితీనాం, స్వర్లోకసామజని సా స్వయమేవ కామ్యా కూలంకషా కుశికనందనకోపముద్రా. ౪౩. ప. భీష్మస్య కన్యాజనపాణిపీడాం పితుర్ముదే త్యక్తవతోఽపి తస్య, సంఘాత్సురాణాం సతి పుష్పవర్షే సంతానలాభోఽజని తద్విచిత్రం. ౪౪. ప. ఇత్థంవిధాయదినమేకమసౌసమీకం పాశ్చాత్యభూధరముపేయుషి పద్మబంధౌ, ప్రత్యర్థినామపచకార బలాపహారం స్వస్యాపి చాప

యేషాం తైః అయుతేన దశభిస్సహస్రైః రాజ్ఞాం శత్రుభూపానాం శిరోభిః వసుంధరాం భూమిం బంధురయాంచకార విషమితాం చక్రే - దశసహస్రాణిశత్రూనవధీదిత్యర్థః. ౪౨. నద్యా ఇతి. నద్యాస్సుతేన భీష్మేణ జనితైః రణే మహావీరాన్నిహత్య నిర్మితైః నవానాం దేవానాం. దేవభూయంగతానామితి యావత్ - వర్గైర్బృందైస్స్వస్మిన్ స్వీయే ధామ్ని నివాసే స్వర్గే సాంద్రే నిబిడితే సతి సంకుచితా స్వల్పీభూతా స్థితిః ఆవాసః యేషాం తేషాం స్వర్లోకసాం దేవానాంసా ప్రసిద్ధా కూలంకషా అనివార్యా - కుశికనందనస్య విశ్వామిత్రస్య కోపముద్రా త్రిశంకుస్వర్గసృష్టిరూపకోపచిహ్నం స్వయం ఆత్మభిరేవ కామ్యా అభిలషణీయా అజని అభూత్. అత్ర దేవానాం స్వర్గస్థితిసంకోచాసంబంధేఽపి ఏవం త్రిశంకుస్వర్గకామనాసంబంధేఽపిచ సంబంధోక్తిరూపమతిశయోక్తిద్వయమంగాంగిభావేన సంకీర్ణం. ౪౩. భీష్మస్యేతి. పితుశ్శంతనోర్ముదే సత్యవతీలాభరూపసంతోషాయ కన్యాజనస్య పాణిపీడాం వివాహం త్యక్తవతః విసృష్టవతోఽపి తస్య భీష్మస్య సురాణాం సంఘాత్ పుష్పవర్షే సతి సంతానానామపత్యానాం సంతానాఖ్యసురవృక్షపుష్పాణాం లాభః అజనీతి యత్ తదేతద్భార్యాభావేఽపి సంతానలాభః విశేష్యాపేక్షీ న పుంసకత్వనిర్దేశః విచిత్రం. ని. 'సంతానస్సంచయే గోత్రే స్యాదపత్యే సురద్రుమ' ఇత్యమరః. అత్ర సంతానకారణదారపరిగ్రహాభావేఽపి తల్లాభవర్ణనాచ్ఛ్లేషప్రతిభోత్థాపితో విభావనాలంకారః. ౪౪. ఇత్థమితి. ఇత్థముక్తప్రకారేణాసౌ భీష్మః ఏకం దినం యావద్దివసమిత్యర్థః. అత్యంతసంయోగే ద్వితీయా - సమీకం యుద్ధం విధాయ పద్మబంధౌ సూర్యే పశ్చిమం పాశ్చాత్యం భూధరం అస్తశైలం ఉపేయుషి ప్రాప్నువతి అస్తంగతే సతీతి యావత్ - ప్రత్యర్థినాం శత్రూణాం బలస్య సామర్థ్యస్యాపహారం నాశమివ చాపశిఖరాద్ధనుష్కోటితః అవరోపితా స్రంసితా జ్యాగుణః యేన తథోక్తస్సన్ స్వస్య ఆత్మనః బలస్య సైన్యస్య అపహారం శిబిరప్రవేశనమపి

శిఖరావరోపితజ్యః. ౮౫. గ. ఇతి నవదినాని నవనవాని భుజవిలసితాని ప్రకాశ్య దశమేఽహ్ని పునరసౌ నిజధ్వజచిహ్నమాత్రం వియదారోహతి భగవతి వివస్వతి సమరవర్షాసమయశిఖండినా గాండీవధన్వనా పురస్కృతం శిఖండినం స్త్రీపూర్వోఽయమమునాఽహం న యోద్ధవ్య ఇతి నిషిధ్య హస్తతలనిరస్తధనుర్లస్తకః క్రమం స్వదూరాపసరణానుగతయేవ శింజిన్యాః పశ్చాదతిదూరనిష్కాసితైః విజయవిశిఖైః ఆదివసావసానమవదారితకళేబరతయా నితాంతతాంతశ్శాంతమనాస్స్వాంతనిహితరమాకాంతస్సుభటలోకసముచితాం శరశయ్యాం క్రమాదధిశిశ్యే. ౮౬. ప. పార్థేన క్షితివినిఖాతపుంఖకానాం బాణానాముపరి

చకార. ని. ‘బలం శక్తిర్బలం సైన్య’మితి యాదవః. అత్ర శత్రూణాం భీష్మస్య చ బలాపహారేణ శ్లేషభిత్తికాలబ్ధైక్యే ఔపమ్యస్య గమ్యత్వాత్తుల్యయోగితాభేదః. ౮౫. ఇతీతి. ఇత్యుక్తప్రకారేణ నవదినాని నవనవాని దినేదినే అభినవాని భుజయోర్విలసితాని యుద్ధక్రీడాః ప్రకాశ్య ప్రకటీకృత్య దశమే అహ్ని దినే భగవతి వివస్వతి సూర్యే వియదాకాశం నిజే ధ్వజే చిహ్నస్య తాళస్య ప్రమాణం చిహ్నమాత్రం ప్రమాణే మాత్రచ్ - ఆరోహతి సతి సమరమేవ వర్షాసమయః తస్మిన్ శిఖండినా మయూరేణ తద్వదుల్లాసభాజేత్యర్థః. గాండీవధన్వనార్జునేన పురస్కృతం శిఖండినం ద్రుపదపుత్రం దృష్ట్వా అయం శిఖండీ పూర్వం జన్మకాలే స్త్రీ స్త్రీపూర్వః అమునా స్త్రీపూర్వేణ శిఖండినా సహ న యోద్ధవ్యం యుద్ధం న కర్తవ్యం ఇత్యాలోచ్యేతి శేషః. నిషిధ్య తేన సహాయుద్ధం విధాయ హస్తతలేన నిరస్తః త్యక్తః ధనుషః లస్తకః మధ్యం యేన తథోక్తః. ని. ‘లస్తకస్తు ధనుర్మధ్య’మిత్యమరః. విశిష్టవాచకానాం సతి విశేషణే విశేష్యమాత్రపరత్వాన్న ధనుశ్శబ్దవైయర్థ్యం - క్రమమాదౌ సంహితబాణాకర్షణసమయ ఇతి యావత్ స్వస్య శింజిన్యాః ఆత్మనః దూరమపసరణస్య ఆక్రాంతమపసర్పణస్య కరణేన హేతునా అనుగతయేవేత్యుత్ప్రేక్షా. శింజిన్యా గాండీవగుణేన పశ్చాదనంతరం- అతిదూరం నిష్కాసితైస్సాగ్రైర్విజయస్యార్జునస్య విశిఖైర్బాణవిశేషైరాదివసావసానం సాయంకాలపర్యంతం విదారితం కళేబరం శరీరం యస్య తస్య భావస్తత్తా తయా నితాంతం తాంతః గ్లానిం ప్రాప్తః శాంతం ప్రాణిహింసాతః విరతం మనః యస్య తథోక్తః. అత ఏవాసౌ శాంతనవో భీష్మః స్వాంతే మనసి నిహితః ధ్యాతః రమాకాంతః విష్ణుమూర్తిర్యేన తథోక్తస్సన్ సుభటలోకస్య మహావీరజనస్య సముచితాం శయ్యాం శరమయీం క్రమాత్ శనైః అధిశిశ్యే శేతే స్మ. ౮౬. పార్థేనేతి. పార్థేన అర్జునేన క్షితౌ

పితామహశ్శయానః, బభ్రాజ వ్రణబిలవాంతరక్తబిందుర్ధారాణాం ఘన ఇవ శక్రగోపవర్షీ. ౪౭. ప. సంవీక్ష్య తత్ర శయితం తమిమం శరేషు సాంక్రామికం గుణమివ ప్రతిపద్యమానః, భాస్వానపి స్వయముపాత్తకరోష్మశాంతిః పాశ్చాత్యసాగరశరేషు శయాళు రాసీత్. ౪౮. ప. జగతి వినుతకీర్తౌ జామదగ్న్యస్య శిష్యే కబళితరిపువర్గే కాలధర్మం యియాసౌ, బహుసురవరలాభాద్బద్ధకామోత్సవానాం శ్వశురమరణదుఃఖం స్వర్వధూనాం బభూవ. ౪౯. ప. పతితేయుధి

భూమా వినిఖాతాః పుంఖాః బాణమూలభాగాః యేషాం తేషాం - శైషికః కప్. బాణానాముపరిశయానః. వ్రణబిలేభ్యః బాణక్షతరంధ్రేభ్యః వాంతాః నిస్సరంతః రక్తబిందవః యస్య తథోక్తః పితామహః భీష్మః ధారాణాముపరిశక్రగోపాన్నామ రక్తకీటాన్ - 'ఆంద్రేపట్టుపురుగు' - వర్షతీతి వర్షీ ఘనః మేఘ ఇవ బభ్రాజ. ఉపమాలంకారః ప్రహర్షిణీవృత్తం. 'మ్నౌజ్రౌగస్త్రిదశయతిః ప్రహర్షణీయమ్. ౪౭. సంవీక్ష్యేతి. తత్ర యుద్ధభువి శరేషు శయితం తమిమం భీష్మం సంవీక్ష్య సంక్రమాద్దేహాత్ దేహాంతరప్రాప్తేః భవతీతి సాంక్రామికం గుణం ప్రతిపద్యమానః ప్రాప్నువన్నివేత్యుత్ప్రేక్షా. స్వయమపి ఉపాత్తా స్వీకృతా కరోష్మణః భుజప్రతాపస్య కిరణౌష్ణ్యస్య చ శాంతిః ఉపరతిః యేన తథోక్తః భాస్వాన్ సూర్యః పాశ్చాత్యసాగరస్య పశ్చిమాబ్ధేశ్శరేషు బాణేషు జలేషు చ. శయాళుశ్శయానః ఆసీత్. ని. 'శరో దర్భాంతరే బాణే శరం దధ్నిజలేఽపి చేతివిశ్వః. ౪౮. జగతీతి. జగతి వినుతా సంస్తుతా కీర్తిర్యస్య తథోక్తే. కబళితః నాశితః రిపూణాం వర్గః సంఘః యేన తథోక్తే జామదగ్న్యస్య పరశురామస్య శిష్యే భీష్మే కాలధర్మం పంచత్వం యాతుం ప్రాప్తుమిచ్ఛౌ యియాసౌసతి. ప్రపన్నఇతి పాఠాంతరం - బహూనాం సురాణాం దేవభూయంగతానాం భటానామేవ వరాణాం పతీనాం లాభాత్ప్రాప్తేర్హేతోః బద్ధః కామోత్సవః సంభోగః యాసాం తాసాం స్వర్వధూనామప్సరసాం శ్వశురస్య భర్తృపితుర్మరణేన యద్దుఃఖం తత్ బభూవ అత్రాప్సరసాం తాదృశదుఃఖాసంబంధేఽపి సంబంధోక్తే రతిశయోక్తిః. మాలినీవృత్తం. ౪౯. పతితఇతి. వాహిన్యాః గంగాయాః సేనాయాశ్చ సుతే భీష్మే యుధి యుద్ధభువి పతితేసతి - ద్వివిధా కౌరవీయా పాండవీయాపి వాహినీ సేనా - పతంతి గళంతి అశ్రూణిబాష్పాణి యస్యాస్తథోక్తా

వాహినీసుతే పతదశ్రుర్ద్విధాపివాహినీ; ప్రథమం పరితాపముచ్ఛ్రితం పటవేశ్మాని యయౌ తతః పరం. ౫౦.

ఇత్యనంతభట్టస్య కృతౌ శ్రీమతి చంపూభారతే
నవమః స్తబకః.

సతీ ప్రథమమాదౌ ఉచ్ఛ్రితం మహాంతం పరితాపం యయౌ ప్రాప. తతః పరం పటవేశ్మాని దూష్యాణి యయౌ. ౫౦. వైతాళీయం.

ఇతి శ్రీసదాశివపదారవిందవందనకందళితానందసాంద్రస్య
కురవికులచంద్రస్య రామకవీంద్రస్య కృతౌ
చంపూభారతవ్యాఖ్యానే లాస్యాభిఖ్యానే
నవమః స్తబకః.

---

*

దశమః స్తబకః.

ప. అపరేఽహని కౌరవశ్చమూనామధిపత్వే పరికల్ప్య కుంభ యోనిం, పురతో నిజగాద భీష్మపాతాద్రుదితోచ్ఛూనదృశాం నరాధిపానాం. ౧. ప. కుంభోత్పత్త్యా ప్రసిద్ధో మునివృషభ ఇవ క్ష్మాధరం వింధ్యసంజ్ఞం లోకే తాదృగ్విధ స్త్వం యుధి నిజమహసా భూభృత స్తంభయిత్వా, జీవగ్రాహం గృహీత్వా వినమితవదనం లజ్జయా ధర్మసూనుం పద్భ్యామేవ ప్రచారం విదధత మధునా లీలయా మేఽర్పయేతి. ౨. ప. ఉదితం తదిదం నిశమ్య గోష్ఠ్యా ముచితజ్ఞః కరమున్నమయ్య కించిత్, గుణసన్నిభవిక్రమ స్తదానీం గురురేషోఽపి కురూద్వహం

అపరఇతి. అపరేఽహని పరస్మిన్ దినే కౌరవః దుర్యోధనః కుమ్భయోనిం ద్రోణం చమూనాం అధిపస్య భావః అధిపత్వం తస్మిన్ పరికల్ప్య తదధిపం కృత్వేతి యావత్ - భీష్మస్య పాతాత్ రుదితేన ఉచ్ఛూనే స్థూలీభూతే దృశౌ నేత్రే యేషాం తేషాం నరాధిపానాం స్వపక్షస్థానాం పురతః అగ్రే నిజగాద ఉక్తవాన్. తమితిశేషః. ద్రోణం ప్రతీత్యర్థః. ఔపచ్ఛందసికం. ౧. కుమ్భేతి. కుమ్భేఘటే ఉత్పత్త్యా జన్మనా ప్రసిద్ధః మునివృషభః మునిశ్రేష్ఠః అగస్త్యః వింధ్యఇతి సంజ్ఞా యస్య తం క్ష్మాధరం శైలమివ-లోకే తాదృశీవిధా ప్రకారః కుమ్భోత్పత్తిరూపః యస్య తథోక్తః త్వమపి నిజమహసా స్వతేజసేతి పూర్వత్రాపి యోజ్యం - యుధి భూభృతః శైలాన్ శత్రు రాజాంశ్చ స్తమ్భయిత్వా. ని. 'భూభృన్నరేంద్రశైలేభేష్వి'తివిశ్వః. జీవగ్రాహం గృహీత్వా జీవంతం గృహీత్వేత్యర్థః. ధర్మసూనోరేవార్థాదత్రాపి కర్మత్వం. ని. 'సమూలాకృతజీవేషుహన్కృఞ్ గ్రహ' ఇతిణముల్ - కషాదిత్వాదనుప్రయోగః అతఏవ లజ్జయా వినమితవదనం కించ పద్భ్యామేవ ప్రచారం గమనం విదధతం కుర్వంతం పాదచారిణమితి యావత్. ధర్మసూనుం ధర్మరాజం మే మహ్యం లీలయా అధునా అర్పయ ఇతి జగాదేతి పూర్వేణాన్వయః. ఉపమాలంకారః. స్రగ్ధరావృత్తం. ౨. ఉదితమితి. గుహేన స్కందేనసన్నిభః తుల్యః విక్రమః యస్యసః ఉచితజ్ఞః అతఏవ ఏషః గురుర్ద్రోణోఽపి-తదానీం గోష్ఠ్యాం సభాయాం తదిదం దుర్యోధనోక్తం ఉదితం వాక్యం

బభాషే. ౩. ప. కర్తుంహి శక్య మఖిలం నృపకాంక్షితం తే ధర్మాత్మజే
పరివృతేఽపి ధరాధినాథైః, శౌరిప్రణున్నహయహేషితశబ్దమిశ్రో నశ్రూ
యతే యది నరస్య శరాసఘోషః. ౪. ప. సర్వాస్త్రవిద్యాసహవాస
సౌఖ్యసంకేతభూమేరివ తస్యవాచం, ప్రత్యుద్యయౌతాం పరిషద్గ
తానాం తిర్యక్ప్రచారశ్శిరసో నృపాణాం. ౫. ప. అథ ద్రుపదజ
ద్రోణౌ రథద్విపహయావృతౌ, బద్ధాయతసముత్సాహౌ యుద్ధాయ
నిరగచ్ఛతాం. ౬. ప. నామాక్షరాంకిత నదీసుతబాణకీర్ణే రంగేఽవతే
రతురుభావపి రాజవర్గౌ, సక్ష్వేళితౌ సబిరుదౌసమదాట్టహాసౌ సస్ఫా

నిశమ్య కరం కించిదున్నమయ్య ఉద్ధృత్య కురూద్వహం దుర్యోధనం ప్రతిబభాషే -
ఔపచ్ఛందసికం. ౩. కర్తుమితి. హే నృప దుర్యోధన ధర్మాత్మజే ధర్మరాజే ధరాధి
నాథైః రాజభిః విరాటాదిభిః పరివృతేసత్యపి-శౌరిణా శ్రీకృష్ణేన ప్రణున్నానాం చో
దితానాం హయానామర్జునరథ్యానాం హేషితశబ్దేన మిశ్రః మిళితః నరస్యార్జునస్య
శరాసఘోషః గాండీవగుణటంకారః నశ్రూయతే యది-అస్మాభిరితిశేషః. తదా తే తవ
సంబంధి అఖిలం కాంక్షితం ఉక్తరీత్యా తత్సమర్పణరూపం కర్తుం శక్యం. హిః ఖల్వ
ర్థే - సార్జునస్య తస్య గ్రహణం దేవానామప్యశక్యమితిభావః. ౪. సర్వేతి. సర్వాసాం
అస్త్రవిద్యానాం సహవాసేన యత్సౌఖ్యం తస్య సంకేతభూమిః పరినిర్దిష్టస్థానం-తస్యా-
పీత్యపినాకిముతాన్యస్యేత్యర్జునశౌర్యోత్కర్షోధ్వన్యతే - తస్య ద్రోణస్య సంబంధినీం
తాం వాచం సార్జునస్య ధర్మరాజస్య గ్రహణమశక్యమిత్యాత్మికాం ప్రతిపరిషద్గతా
నాం సభాస్థితానాం నృపాణాం శిరసః తిర్యక్ప్రచారః శ్లాఘాకంపః ప్రత్యుద్యయౌ ఉ
చితమేవోత్తరందత్తమితి శ్లాఘయామాసుస్సర్వేఽపి సభ్యాఇతిభావః. ౫. అథేతి. అథ
ద్రుపదజః ధృష్టద్యుమ్నః ద్రోణశ్చ తౌ ఉభౌ పాండవకౌరవసేనాపతీ-బద్ధః ఆయతః
విస్తీర్ణశ్చ సముత్సాహః యుద్ధోద్యమః యాభ్యాం తథోక్తౌ సన్తౌ అతఏవ రథైరశ్వై
ర్గజైశ్చ సంవృతౌ సంతౌ యుద్ధాయ యుద్ధం కర్తుం-తుమున్నర్థేసంప్రదానం - నిరగ
చ్ఛతాం నిర్గతవంతౌ. ౬. నామేతి. అపి-కించ తావుభౌ పాండవకౌరవీయౌ రాజ్ఞాం
వర్గౌ సంఘాతౌ క్ష్వేళితేన సింహనాదేన సహితౌ సక్ష్వేళితౌ బిరుదైశ్ఛత్రచామరాదిరాజ్య
చిహ్నైః సహితౌ సబిరుదౌ మహతా అట్టహాసేన ఉద్ధతహాసేన సహితౌ సమహాట్ట
హాసౌ ఆస్ఫాలితౌ సశబ్దం హస్తస్పృష్టౌ అంసశిఖరౌ భుజశిరోగ్రౌ యాభ్యాం సహితౌ
సాస్ఫాలితాంసశిఖరౌ వల్గనేన లఘుగమనేన సహితౌ సహవల్గనౌచ సన్తౌ - నామాక్ష
రాంకితైః భీష్మేతి వర్ణచిహ్నితైః నదీసుతస్య భీష్మస్య బాణైః కీర్ణే రంగే యుద్ధభువి

లితాంసశిఖరా సహావల్గనా తే. ౭. ప. అక్షౌహిణీరవనివల్లభవాహి నీనా మేకత్ర గాఢమిళితా స్సుతరామసోఢ్వా, సాయుద్ధభూమిరుపరీవ సముత్పతంతీసాంద్రారజఃపటలికాసమదృశ్యతాభ్రే. ౮. భేరీరవేగగనవాహిని బాహులీలాం ద్రోణస్యవీక్షితు మనోభిరదృష్టపూర్వాం, మధ్యే విసృజ్య దివి జంభభిదోఽవకాశం తస్థే ఽభితస్త్రిదశకిన్నరయక్షసిద్ధైః. ౯. గ. తతస్తే సర్వేనరేంద్రా వసుధాతలనిహితవామజానుభాగాః క్ష్వేళితమంత్ర ముదీర్యతూణీరపేటికసముత్థాపితా జ్జీవాకర్షణ సముప

అవతేరతుః ప్రవిశతుః. ౭. అక్షౌహిణీరితి. ఏకత్ర ఏకస్మిన్ దేశఏవ గాఢం నిబిడం యథాతథా మిళితాః అవనివల్లభయోర్ధర్మరాజదుర్యోధనయోః సంబంధినీనాం వాహినీనాం సేనానామక్షౌహిణీః అక్షౌహిణీసంఖ్యాబృందాని - సుతరాం అసోఢ్వా అభృత్వా ఉపరిసముత్పతంతీ సాయుద్ధభూమిరివ స్థితేత్యుత్ప్రేక్షా. సాంద్రారజఃపటలికా ధూళీపటలం కరితురగాదిపదఘట్టనజన్యం అభ్రే ఆకాశే అదృశ్యత లోకైరితి శేషః. ౮. భేరీతి. భేరీరవే విజయదుందుభిఝాంకారే గగనవాహిని ఆకాశే వ్యాప్నువతిసతి - పూర్వం కదాచిదప్యదృష్టాం అదృష్టపూర్వాం ద్రోణస్య చాప్యాచార్యస్య బాహ్వోర్లీలాం యుద్ధవిలాసం వీక్షితుం మనో యేషాంతైః త్రిదశైర్దేవైః కిన్నరైర్యక్షైః సిద్ధైశ్చ జమ్భభిదః ఇంద్రస్య అవకాశం మధ్యే విసృజ్య దివ్యాకాశే అభితః తస్థే స్థితం. తిష్ఠతేర్భావేలిట్. ౯. తతఇతి. తతస్తే సర్వేఽపి నరేంద్రాః రాజానఏవ విషవైద్యాఇతి శ్లిష్టరూపకం. ని. 'నరేంద్రోవిషవైద్యేఽపీ'తి వైజయంతీ. వసుధాయాః భూమేః తలే నిహితః నిక్షిప్తః వామజానుభాగః యైస్తథోక్తాస్సంతః ఏకత్ర ధనురాకర్షణదార్ఢ్యాయాన్యత్ర సర్పనర్తనాయేతిభావః- క్ష్వేళితం సింహనాదఏవ మంత్రః సర్పవాగ్బంధనవిద్యావిశేషః తము దీర్య ప్రకటయ్య-తూణీరః నిషంగఏవ పేటికః సర్పబంధనపేటికా తస్మాత్-సముత్థాపితాన్ బహిర్నీతాన్ జీవాయాః గుణస్యాకర్షణేనజీవస్యాకర్షణే అపహరణే విషయేచ సముపజాతా త్వరా యేషాంతాన్. ని.'జీవా జీవన్తికా మౌర్వ్యోః జీవఃప్రాణినిగీష్పతా' విత్యమరః. పరుషం నిష్కరుణం యథాతథా భీషణేన భయంకరేణవిషేణదిగ్ధాన్ లిప్తాన్ పరుషేణ భీషణేన భయంకరేణ విషేణదిగ్ధాన్ సంగతాన్ వినతాత్మజయేన గరుత్మతాసహ నిబద్ధా స్పర్ధాకలహాః యైస్తాన్. ఏకత్ర వేగాదన్యత్ర నిసర్గాచ్చేతిభావః. తక్షకః కర్మారః ముఖం జనకః యేషాంతాన్ తన్నిర్మితాన్ తక్షకః నాగరాజః ముఖం యేషాంతానితిచ. ని. 'తక్షకో నాగవర్ధక్యో' రిత్యమరః. ని. 'ముఖంతుప్రథమే ముఖ్య'

జాతత్వరాన్పురుషభీషణవిషదిగ్ధాన్వినతాతనయనిబద్ధస్పర్ధాభరాంస్తక్షక ముఖా న్బాణపన్నగా న్నభోభువి చిరం నర్తయంతః పరస్పరం పరి పంథినాం ప్రాణపవమానమపీప్యన్. ౧౦. ప. కలశీతనయేఽథ కార్ముకం స్వం వలయీకుర్వతి వైరిధన్వియూనాం, యుధి కేవలమేవ చాపదండా ధృతజీవా జనదృక్పథేష్వతిష్ఠన్. ౧౧. ప. విధాతృసృష్టిం విపరీత రూపాం విధాతుముద్యుక్త ఇవైష వీరః, శరౌఘవర్షేణ చకార రాజ్ఞా మూర్ధ్వం కబంధాని శిరాంస్యధస్తాత్. ౧౨. ప. తావద్ఘోటైర్వలక్షైర్వల యితసవిధతస్థివాంసం శతాంగే భారద్వాజో జిఘృక్షుర్నృపతిమభి

ఇతి వైజయంతీ - బాణానేవ పన్నగాన్ నభస్యాకాశ ఏవ భువి చిరాయ నర్తయంత స్సంతః పరస్పరమన్యోన్యం పరిపంథినాం శత్రూణాం ప్రాణమేవ పవమానం వాయుం అపీప్యన్ పాయయంతి స్మ - తైరితి శేషః. బాణపన్నగైరిత్యర్థః. పిబతేర్ణిజంతాల్లుఙిచఙి. ని. 'లోపః పిబతేరీచ్చాభ్యాస' స్యేత్యుపధాలోపః. అభ్యాసాకారస్య ఈకారశ్చ-సమస్త వస్తువర్తిసావయవరూపకమ్. ౧౦. కలశీతి. అథ కలశీతనయే ద్రోణే స్వం స్వీయం కార్ముకం ధనుః వలయీకుర్వతి సంహితశరగుణాకర్షణేన మండలీకుర్వతి సతి - వైరిధన్వి యూనాం తరుణశత్రుధనుర్ధరాణాం చాపదండా ఏవ యుధి యుద్ధదేశే ధృతజీవాః ధృతజీవాత్మానః లగ్నశిఞ్జినీకాశ్చ జనానాం ప్రేక్షకాణాం దృక్పథేషు నేత్రమార్గేషు కేవలం ముఖ్యమతిష్ఠన్ నతు వైరిధన్వియువాన ఇత్యర్థః. చాపానేవ సజీవానపశ్యన్ తద్ధారిణ ఇతి నిర్గళితార్థః. అత్ర ధన్విషు ధన్వసూభయత్ర ప్రాప్తస్య సజీవత్వస్యైకత్ర ధన్వసు నియమనాత్పరిసంఖ్యాలఙ్కారః. అసంబన్ధే సంబన్ధరూపాతిశయోక్తిశ్చ-తయో రేకవాచకానుప్రవేశేన సంకరః. ఔపచ్ఛందసికం. ౧౧. విధాత్రితి. ఏషవీరః ద్రోణః విధాతుః బ్రహ్మణః సృష్టిం ఊర్ధ్వశిరోధఃకబంధరూపాం విపరీతం వ్యత్యస్తం అధశ్శిరఊర్ధ్వంకబంధీకృతం రూపం ఆకారో యస్యాస్తథోక్తాం విధాతుం కర్తుముద్యుక్త ఇత్యుత్ప్రేక్షా - శరాణాం బాణానామభితో వర్షేణ రాజ్ఞాం వైరిణాం కబంధానినిశ్శీర్షకళేబరాణి ఊర్ధ్వంచకార - శిరాంసి అధస్తాచ్చకార - శరైః పాతితేషు శిరస్సు నన్నృతుః కబంధానీత్యర్థః. ౧౨. తావదితి. తావత్తదానీం వళక్షైః శ్వేతైర్ఘోటైః అశ్వైర్వలయితః వలయాకారేణ సంవృతః సవిధః సమీపదేశః యస్య తస్మిన్ శతాంగే రథే తస్థివాంసం స్థితం నృపతిం ధర్మరాజం జిఘృక్షుః గృహీతుమిచ్ఛుః అతఏవ భల్లానాం నామబాణానాం వృష్టీర్విముంచన్ భారద్వాజః ద్రోణః పరిధేః పరివేషస్య మధ్య సీమ్ని స్థితం శీతాంశుం చంద్రం జిఘృక్షుః గ్రసితుమిచ్ఛుః అతఏవ ఘోరాః దంష్ట్రా

యయా భల్లవృష్టిః విముంచన్, దంష్ట్రారోచిశ్శలాకాస్తుముల మవకిరన్ దిక్షు సర్వాసు ఘోరా శ్శీతాంశుం మధ్యసీమ్ని స్థితమివ పరిధే స్సింహికాయాః కుమారః. ౧౩. గ. తదను తదీయమార్గణగణాభిఘాత నివర్తితముఖైర్నిజశిలీముఖై స్సహ దూరమపయాతాన్మాతరిశ్వ వైశ్వానరాశ్వినేయతనయప్రభృతీన్ క్షితిపతిరక్షిణః ప్రవీరానభివీక్ష్య క్షణేన మాధవధావ్యమానతురంగేణ శతాంగేన ప్లవంగకేతనో నగేంద్రో నదీప్రవాహమివ నిర్నివారరథచర్యంతమాచార్య ముపరురోధ. ౧౪. ప. శివయుద్ధకృత స్తస్య ద్రోణయుద్ధేఽప్యభూన్మనః, సర్వోఽపి జనతా శ్రేయః కాంక్షతే హ్యుత్తరోత్తరం. ౧౫. ప. దాతా గ్రహీతాచ ధనం జయోవే

ణాం దంతానాం రోచీంషి తేజాంసి శలాకా ఇవ తాః సర్వాసు దిక్షు తుములం సంకులం యథాతథా అవకిరన్ - ప్రసారయన్ సింహికా రాహుమాతా తస్యాః కుమారో రాహురివ అభియయౌ సమీపం ప్రాప్తవాన్ - ఘోరాస్సర్వాసు దిక్ష్వితి భల్లవృష్టిష్వపి యోజ్యం - పూర్ణోపమాలఙ్కారః. స్రగ్ధరా. ౧౩. తదన్వితి. తదను తస్య ద్రోణస్య ఇమే తదీయాః మార్గణాః బాణాః తేషాం గణస్య అభిఘాతేన ప్రత్యాహత్యా నివర్తితాని వ్యావర్తితాని ముఖాని శల్యభాగాః యేషాంతైః నిజైశ్శిలీముఖైర్బాణైస్సహ దూరమపయాతాన్ పలాయితాన్ మాతరిశ్వతనయః మారుతిర్భీమః వైశ్వానరతనయః అగ్నిప్రభవః ధృష్టద్యుమ్నః ఆశ్వినేయతనయౌ అశ్వినపుత్రౌ నకులసహదేవౌ తే ప్రభృతయః యేషాం తాన్ క్షితిపతిం ధర్మరాజం రక్షంతీతి రక్షిణః ద్రోణాత్ పాలయిత్రూన్ ప్రవీరానభివీక్ష్య-ప్లవంగః హనుమాన్ కేతనే యస్యసోఽర్జునః నిర్నివారాదుర్నిరోధారథస్య చర్యాగమనం యస్యతం రథస్యేవ చర్యా యస్యేతిచ తం క్షితిపతిగ్రహణప్రవణం ఆచార్యం ద్రోణం నగేంద్రః శైలశ్రేష్ఠః నదీప్రవాహమివ - మాధవేన శ్రీకృష్ణేన ధావ్యమానాస్తురంగాః యస్మింస్తేన శతాంగేన రథేతి ఉపలక్షితః అతఏవక్షణేన ఉపరురోధ రుద్ధవాన్ - ఉపమాలంకారః. ౧౪. శివేతి. శివేన శమ్భునా సహ మానపాత్రవిశేషేణచ యుద్ధం కరోతీతికృతః. తస్య అర్జునస్య మనః మనోరథః ఇత్యర్థః. ద్రోణేనసహ మానపాత్రేణచ యుద్ధే విషయేఽపి అభూత్ - హి యస్మాత్ సర్వాపిజనతా జనసమూహః ఉత్తరాదుత్తరం శ్రేష్ఠాత్ శ్రేష్ఠతరం ఉపర్యుపరితివా శ్రేయః కాంక్షతే-సామాన్యేన విశేషసమర్థనరూపోఽర్థాంతరన్యాసః శ్లేషభిత్తికాభేదాధ్యవసాయమూలాతిశయోక్త్యుజ్జీవితఇతి తయోరంగాంగిభావేన సంకరః. ౧౫.దాతేతి. యస్య గాండీవస్య దాతాచ ధనంజయః గృహీతా ప్రతిగ్రాహీచ ధనంజ

త్యుద్దామశబ్దో భువనేషు యస్య, విస్ఫారఘోషో ధనుషోఽస్య భూయా న్విజృంభతేఽస్మద్విషతామసహ్యః. ౧౬. ప. నామ్నైషాం మే జ్యాయసః పుణ్యకీర్తే రాసీదిష్టం మాత్స్యపుర్యా మితీవ, గాండీవోత్థైరేష బాణై ర్హతానాం కంకాన్గృధ్రైర్విద్విషాం పర్యతార్ప్సీత్. ౧౭. గ. తదను సవ్యసాచిశరవీచీనీచీకృతభుజస్తంభవిజృంభః కుంభసంభవస్సమరాయ పరిగృహీతేషు సంవిధానేషు తూణీరమాత్రమేవప్రతిభటాభిముఖం విదధానైర్యోధై స్సముచండభానుశ్చరమగిరేరివ స్వయమపి కట

యో వా ధనంజయపదేత్యర్థః. 'వాస్యాద్వికల్పోపమయోరేవార్థేచ సముచ్చయే' ఇత్యమరః. 'పార్థోఽగ్నిరపరోఽర్జున' ఇతితుతత్త్వం. ని. 'ధనంజయోఽర్జునేవహ్నా వి'త్యమరః. ఇత్యుక్తప్రకారః ఉద్దామః మహాన్ శబ్ద్యతే కీర్త్యతే ఇతిశబ్దః యస్యభువనే అస్తిప్రసిద్ధ ఇత్యర్థః. తస్యాస్య ధనుషః గాండీవస్య సంబంధీ భూయాన్ గమ్భీరః గుణటఙ్కారః ద్విషతాం అసహ్యం సోఢుమశక్యః కర్ణకఠోరస్సన్నితి యావత్. విజృంభతేస్మ-ధనంజయావితి ద్వివచనాంతపాఠస్తు దాతృప్రతిగృహీత్రోర్ద్విత్వేన ప్రతీత్యాధాయకః కవివివక్షితవిరోధాభాసాస్ఫోరకత్వాదుపేక్ష్యః. ౧౬. నామేతి. ఏషాం కంకానాం కంకఇతిసంజ్ఞా మేమమ సంబంధినః పుణ్యకీర్తేః జ్యాయసః జ్యేష్ఠస్య ధర్మరాజస్య మాత్స్యపుర్యాం విరాటనగరే తత్రావస్థానసమయ ఇత్యర్థః. ఇష్టం కాంక్షితం ఆసీత్ ఇత్యుక్తహేతోరివేత్యుత్ప్రేక్షా-ఏషోఽర్జునః గాండీవాదుత్థైః ప్రయుక్తైర్బాణైః హతానాం విద్విషాం క్రవ్యైర్మాంసైః కంకాన్ గృధ్రాన్ పర్యతార్ప్సీత్-తృప్యతేః పరిపూర్వాల్లుఙిసిచివృద్ధిః. శాలినీ. ౧౭. తదన్వితి. తదనుసవ్యసాచినోఽర్జునస్యశరాణాంవీచిభిః పరంపరాభిః నీచీకృతాక్షీణీభూతాభుజయోః. దంభవిజృంభాదర్పచేష్టితం యస్య తథోక్తః కుమ్భసంభవః ద్రోణః చండభానుః సూర్యః చరమగిరేరస్తశైలస్య కటకసీమానం నితమ్బప్రదేశమివ స్వయమపి సమరాయ యుద్ధంకర్తుం - క్రియార్థేత్యాదినా చతుర్థీ - పరిగృహీతేషు సంవిధానేషు సాధనానాం మధ్యఇత్యర్థః. తూణీరమాత్రమేకం నిషంగమేవ ప్రతిభటానాం శత్రుభటానామున్ముఖం అభిముఖం విదధానైః కుర్వాణైః పృష్ఠం ప్రకాశ్య పలాయమానైరిత్యర్థః. యోధైస్సాకం భటైస్సహ కటకసీమానం శిబిరప్రదేశం ప్రతి ఆసీదత్ ప్రాప్తవాన్. ని. 'కటకంవలయేసానౌ రాజధానీనితమ్బయో'రితి వైజయంతీ - అత్ర ప్రకృతయోరేవ భారద్వాజభాస్కరయోః శ్లేషభిత్తికాలద్భైక్యకటకసీమా ప్రవేశేనౌపమ్యస్య గమ్యత్వాత్తుల్యయోగితాభేదః. ఏవం

కటకసీమాన మాసీదత్. ౧౮. ప. అన్యేద్యుర్ద్రోణసంచోదితనృపవచనే తస్థివద్భిస్త్రిగర్తై రాహూతే ఽన్యత్ర యోద్ధుం గతవతి విజయే కృష్ణక్లృప్తప్రశంసే, ప్రాత స్తే ధార్తరాష్ట్రైః పరబలమభజన్ వీతభీకై రసీకై ర్దావజ్వాలేన శూన్యం వనమివ చమరా వల్గవద్భి స్స్వయూథ్యైః. ౧౯. ప. భారద్వాజోఽపి తస్మిన్నహని కురుపతే ర్వాఞ్ఛితార్థం విధాస్య న్రంధ్రాన్వేషైకతానో రథమధినికషా స్థాపితే ధర్మసూనోః, కృష్ణాభ్యాం రక్షణాయ ప్రథితభుజమదే సత్యజిత్యుత్స్ఫులింగం దృష్ట్యోర్యుగ్మం నిధాయ ప్రతిభటపృతనాకుక్షిమావిక్ష దేకః. ౨౦. ప. విద్ధ్వా చిరేణ యుగ

కుంభేసంభవతి వర్తత ఇతి కుంభసంభవః తత్పరిమితజలాదిస్తస్య శరవీచిభిః బహుతర జలతరంగాంతర్వర్తిత్వమనురూప్యఘటనాత్మకస్సమాలంకారశ్చ - ద్వయోస్సంసృష్టిః. ౧౮. అన్యేద్యురితి. అన్యేద్యుః పరస్మిన్ దివసే ప్రాతః ద్రోణేన సంచోదితస్య త్రిగర్తైస్సహార్జునస్య యుద్ధం ఘటయేతి ప్రేరితస్య నృపస్య దుర్యోధనస్య వచనే స్థితవద్భి స్తిష్ఠద్భిః అతఏవ త్రిగర్తైః సుశర్మాదిభిః యోద్ధుం ఆహూతేన కృష్ణేన క్లృప్తా సంఘటితా ప్రశంసా ఆహూతాన్నాన్యతో గచ్ఛేయమితి విజయవ్రతస్తుతిర్యస్య తస్మిన్ అతఏవ విజయే అర్జునే అన్యత్ర గతవతిసతి - తే ధార్తరాష్ట్రాః వీతా భీర్యేషాం తైః గతభయైః అర్జునరాహిత్యాదితి భావః. శైషికః కప్ - అసీకైర్బలైస్సహ పరేషాం పాండవానాం బలం చతురంగం చమరాః మృగవిశేషాః వల్గవద్భిః ప్లవద్భిః స్వయూథ్యైస్సజాతీయసంఘైస్సహ దావజ్వాలేన శూన్యం వనమివ అభజన్ ప్రాప్తవంతః. ని. 'ద్వయోర్జ్వాలకీలావి'త్యమరః. ఇత్యనుశాసనాత్ జ్వాలేనేతి పుంస్త్వనిర్దేశః. ఉపమాలంకారః. ౧౯. భారద్వాజఇతి. అపికించేత్యర్థః. తస్మిన్నహని కురుపతే ర్దుర్యోధనస్య వాఞ్ఛితమర్థం ధర్మరాజగ్రహణరూపం విధాస్యన్ కరిష్యన్ అతఏవ రంధ్రస్య పరచ్ఛిద్రస్య అన్వేషే విచారణే ఏకతానః అనన్యవృత్తిః భారద్వాజః ధర్మసూనోః రక్షణాయ రథం అధినికషా తద్రథస్య సమీపే. ని. 'అభితఃపరితః'ఇత్యాదినా ద్వితీయా. కృష్ణాభ్యాం శ్రీకృష్ణార్జునాభ్యాం స్థాపితే నివేశితే ప్రథితః ప్రసిద్ధః భుజయోః మదః దర్పః యస్య తస్మిన్ సత్యజిదభిధానే పాఞ్చాలే ఉద్యంతః స్ఫులింగాః క్రోధాగ్నికణాః యస్మాత్తత్ - దృష్ట్యోర్నేత్రయోర్యుగ్మం నిధాయ తమేవ దర్శందర్శమిత్యర్థః. ఏకః అర్జునరాహిత్యాదప్రతిభటస్సన్నిత్యర్థః. ప్రతిభటపృతనాయాః శత్రుసేనాయాః కుక్షిం మధ్యభాగం - ఆవిక్షత్ ప్రవిష్టవాన్ - స్రగ్ధరాద్వయమ్. ౨౦. విద్ధ్వేతి. రథ్యాన్ ద్రోణరథాశ్వాన్ - అపాస్య విహాయ - యుగమాత్రం అశ్వస్కంధవాహ్యతిర్యగ్దారువిశేషమేవ - విద్ధ్వా నిర్భిద్య చిరేణ నిర్ధా

మూత్రమసాస్య రథ్యాన్నిర్ధూనితేన సరుషా గురుణా నికృత్తం, తస్యా థ భువి సత్యజితో త్తమాంగం బాష్పాంబుభిస్సహ పపాత యుధిష్ఠి రస్య ౨౧. ప. ఉచ్చైర్యయా త్వరయా తస్మిన్నుపకంఠం సమాగతే, పార్థ స్య పశ్యతోఽగ్రే తం ప్రాణా అపి తథాచరన్. ౨౨. ప. తస్యాథ ద్వేషినాజలధికబళనాత్కుంభయోనిత్వకీర్తిం స్పష్టీకర్తుం స్వకీయామివ కుతుకవతః పార్శ్వమభ్యేత్య కోపాత్. భీమో రథ్యానమథ్నాద్ద్రుపద తనుభవ స్సూదయామాస సూతం కోదండం కేతుదండం ద్వయమపిశ కలీచక్రతుర్ద్రస్రపుత్రౌ. ౨౩. గ. తత స్తాదృశం కుంభసంభవస్యాభిషంగ మభివీక్ష్య క్రోధనతయా కర్ణతాళసమీరణసమృద్ధిపరిణతచక్రవాతగర్భప

నితేన వ్యాకులీకృతేన - అతఏవ సరుషా సక్రోధేన గురుణా ద్రోణేన నికృత్తం ఛిన్నం తస్య సత్యజితః ఉత్తమాంగం శిరః. రంగభువి యుద్ధభూమౌ. ని. 'రంగోరణతలేరాగ' ఇతివిశ్వః. యుధిష్ఠిరస్య బాష్పాంబుభిస్సహ పపాత - 'యుద్ధ్వే'తిపాఠోఽసంగత త్వాదుపేక్ష్యః. ౨౧. ఉచ్చైరితి. తస్మిన్ ద్రోణే-ఉచ్చైర్యయామహత్యా త్వరయా - ఉపకంఠం సమీపంప్రతి సమాగతేసతి అగ్రే పురః. స్వసమీపఇతియావత్-తం ద్రో ణంపశ్యతః పార్థస్య యుధిష్ఠిరస్య ప్రాణాఅపి-తథా ఉక్తప్రకారం ఆచరన్ ఉపకం ఠం కంఠసమీపం - సమాగతా ఇత్యర్థః. కంఠగతప్రాణో భీత్యాభూద్ధర్మరాజ ఇతి యావత్ - అత్ర ద్రోణస్య యుధిష్ఠిరప్రాణానాం చ శ్లేషభిత్తికాలబ్ధైక్యేనోపకంఠస మాగమనేన ధర్మేణౌపమ్యస్య గమ్యత్వాత్కేవలప్రకృతాస్పదస్తుల్యయోగితాభేదః. ౨౨. తస్యేతి. అథ సమీపాగమనానంతరం-ద్వేషిణాం సేనాయా ఏవ జలధేః కబళ నాత్ క్షపణాత్ స్వీకీయాం కుంభయోనిత్వేన అగస్త్యభావేన ఘటోత్పత్త్యాచ యా కీర్తిః తాం - స్పష్టీకర్తుం కుతుకవతః కుతూహలినఇవ స్థితస్యేత్యుత్ప్రేక్షా ఉక్తరూపకా నుప్రాణితా - ద్రోణస్య పార్శ్వం ప్రతి వేగాత్ - అభ్యేత్య ఆగత్య - కోపాదితిపా ఠాంతరం. భీమో రథ్యాన్ అమథ్నాత్ హింసితవాన్ - మథ్నాతేఃకర్తరిలఙ్ - ద్రుప దతనుభవః ధృష్టద్యుమ్నః సూతం సారథిం సూదయామాస నిజఘ్నే-దస్రయోరశ్వినోః పుత్రౌనకులః సహదేవశ్చ-కోదండం కేతుదండంచ ద్వయమపి శకలీచక్రతుః చిచ్ఛిద తుః. స్రగ్ధరా. ౨౩. తతఇతి. తతః అనంతరం - తాదృశముక్తవిధం - కుంభసంభ వస్య ద్రోణస్య అభిషంగం పరాభవమభివీక్ష్య - క్రోధనతయా అతిక్రోధేన - రణే మత్తఃఉన్మాదితః భగదత్తః. సుప్రతీకంనామ ఔపవాహ్యం గజం - అధిరూఢస్సన్- కర్ణౌ తాళౌ వ్యజనేఇవ తయోస్సంబంధిన్యా సమీరణసమృద్ధ్యా వాయుమండల్యా పరిణతానాం సంజాతానాం చక్రవాతానాం గర్భేషు పరిభ్రమద్భిః రణకేతుషు పతా

(భ్రమద్రథకేతుపతాకాపటసహస్రసంపాదితసమరసాగరావర్తవశంవద ఫేనకూటశోభాని, సకలదిఙ్ముఖఘంటాపథజాంఘికఘంటాభరణరణితబధిరీకృతాష్టలోకపాలపురజనాని, నిబిడితసురసమాజసమాక్రాంతగగనమంటపసంధిబంధస్థిరీకరణాయ దత్తాయతేంద్రనీలస్తంభానివ శుండాదండానూర్ధ్వ మున్నమయమానాని సమస్తాని హాస్తికాని పురస్తాద్విస్తార్య రణమత్తో భగదత్తస్సుప్రతీకమధిరూఢో హఠాద్భీమమభిదుద్రావ. ౨౮.

ప. ఘోరేఽభియాతే సతి సుప్రతీకే దూరే ఉపసస్రుర్ద్విషతాం బలాని, పరశ్వథాస్త్రే పతితేఽంబుపూరాః పత్యుర్నదీనామివ పశ్చిమస్య.

౨౯. తతః. ప. కేతూన్పాతయతో రథాంశ్ఛ్లథయతో దంతావళాన్స్రం
తతో ఘోటాన్పాటయతో విభిద్య గదయా భీమో ద్విపాన్విద్విషాం,

కాపటానాం సహస్రైః సంపాదితా సమరస్యైవ సాగరస్య ఆవర్తానాం భ్రమీణాం వశంవదాని పరిభ్రమంతీత్యర్థః. యాని ఫేనకూటాని తేషాం శోభాయై స్తథోక్తాని - సకలాని దిశాం ముఖాన్యగ్రాణ్యేవ ఘంటాపథాః మహామార్గాః తేషు జాంఘికైః వేగేన గచ్ఛద్భిః ఘంటాభరణానాం రణితైః ఘణఘణారావైః బధిరీకృతాః విదారితకర్ణా ఇత్యర్థః. అష్టానాం లోకపాలానామింద్రాదీనాం పురేషు అమరావత్యాదిషు జనాయైస్తథోక్తాని నిబిడితైస్సాంద్రీభూతైః సురాణాం సమాజైస్సంఘైస్సమ్యగాక్రాంతస్య గగనస్యైవ మంటపస్య సంధిబంధేషు స్థిరీకరణాయ దార్ఢ్యసంపాదనార్థం-దత్తాన్ స్థాపితాన్ ఆయతాంశ్చ ఇంద్రనీలస్తంభానివ స్థితాన్ - శుండాః దండాఇవ తాన్. ని. 'శుండాకరికరేమద్య' ఇతివిశ్వః ఉన్నమయమానాని ఊర్ధ్వం ప్రసారయంతి-సమస్తాని హాస్తికాని గజబృందాని పురస్తాత్ విస్తార్య - హఠాత్ బలాత్ భీమంఅభిదుద్రావ ధావితవాన్. ౨౮. ఘోరఇతి. ఘోరే భయంకరే - సుప్రతీకే భగదత్తగజే - అభియాతే ప్రాప్తేసతి-ద్విషతాం బలాని చతుర్విధాని-పరశ్వథ ఇత్యస్త్రే ఆయుధే పరశురామీయే-పతితే ప్రసృష్టేసతి-పశ్చిమస్య నదీనాం పత్యుస్సముద్రస్య-జలానీవ దూరే-ఉపసస్రుః అపచక్రముః. అంబుపూరా ఇతిపాఠే ఉపమాయా భిన్నలింగాఖ్యదోషాపత్తిః. పరశ్వథోఽస్యాస్తీతిపరశ్వథః పరశురామః అర్శఆదిత్వాన్మత్వర్థీయోఽచ్-తస్యాస్త్రమిత్యర్థః. తేన న్యూనపదత్వాఖ్యదోషఇత్యపి ప్రాహుః. పురాకిల పరశురామేణ విప్రదత్తాయాం క్షితౌ స్థితిం జుగుప్సమానేన వాసదేశాయార్థితోఽబ్ధిస్తత్పరశ్వథపరిక్షిప్తస్సుదూరమపససారేతి పౌరాణికాః. ౨౯. కేతూనితి. అథ కేతూన్ పాతయతః రథాన్ శ్లథయతః శిథిలాన్ కుర్వతః. ఘోటానశ్వాన్ పాటయతః. విదారయతః.

సంగ్రామాంగణరక్తవారిలహరీసంలక్ష్యమాణస్వకచ్ఛాయామాత్రసహాయమేవ విదధే తం సుప్రతీకం క్షణాత్. ౨౬. ప. పాదాగ్రహస్తరదనప్రతిఘాతలీలాభగ్నారిరక్తమసృణో భగదత్తదంతీ, ఆలక్ష్యత క్షితిభృత స్తటవప్రకర్మణ్యాలిప్తగాత్ర ఇవ గైరికకర్దమేన. ౨౭. ప. తదను కరటిమల్లం తత్ర వీక్ష్యాపతంతం దళితపరబలం దంతకుంతం వహంతం, చకితహృదయవృత్తే ర్ధావతో వాయుసూనో ర్జనకగుణసమృద్ధిర్జం

దంతావళాన్ గజాన్ కృంతతః. ఛిందతః. విద్విషాం ద్విషాన్ గజాన్ గదయా విభిద్య-భీమః. తం సుప్రతీకం భగదత్తగజం-క్షణాత్ సంగ్రామాంగణే యుద్ధదేశే రక్తవారిణాం శోణితోదకానాం లహరీషు మహాతరంగేషు సంలక్ష్యమాణా పరిదృశ్యమానా స్వకాచ్ఛాయా ప్రతిబింబమేవ ఛాయామాత్రం సహాయః. యస్య తథోక్తం - విదధే చక్రే - తదితరాంత్సర్వానప్యవధీదిత్యర్థః. అత్ర సుప్రతీకభిన్నసర్వగజవధస్య స్వచ్ఛాయామాత్రసహాయకత్వరూపేణ వర్ణనాత్పర్యాయోక్తిరలంకారః. శార్దూలవిక్రీడితం. ౨౬. పాదేతి. పాదాగ్రైర్భగ్నపాదైశ్చతుర్భిః. హస్తేన శుండయా రదనాభ్యాంచ ప్రతిఘాతలీలయా ప్రహారక్రియయా భగ్నానామరిదంతినాం శత్రుగజానాం రక్తేన మసృణః. లిప్త ఇత్యర్థః. భగదత్తస్య దంతీ సుప్రతీకః. క్షితిభృతో ఽద్రేః. తటేవ ప్రకర్మణి ఉత్ఖాతకేళ్యాం - గైరికస్య రక్తధాతువిశేషస్య కర్దమేన పంకేన - ఆసమంతాల్లిప్తం గాత్రం యస్యతథోక్త ఇవేత్యుత్ప్రేక్షా-ఆలక్ష్యత దదృశే - లోకైరితి శేషః. లక్షితః. కర్మణీలఙ్ - యత్త్వత్ర పాదానాం అగ్రహస్తానాం శుండాగ్రాణాం రదనానాంచ ప్రతిఘాతేనేతి, యచ్చ వాత్రైవ గైరికాణాం మనశ్శిలానామితి, వ్యాఖ్యానుసారేణ. ని. 'ధాతుర్మనశ్శిలాద్యద్రే ర్గైరికంతు విశేషతః' ఇత్యమరకోశలేఖనం నృసింహస్య తత్తస్య విజ్ఞం మన్యస్య నచోద్యం - అగ్రహస్తస్యైక్యం రదనయోర్ద్విత్వం గైరికమనశ్శిలయోర్విజాతీయత్వంచానుభవతాం సహృదయానాం పరం ప్రసిద్ధివిరుద్ధత్వాత్ఖ్యోదోషస్తు హృదయంధునోతి. ౨౭. తదన్వితి. తదను తత్ర యుద్ధభూమౌ దన్తః. కున్తః. ఆయుధవిశేష ఇవ తం వహన్తం అతఏవ దళితం విదారితం బలం శత్రుసైన్యం యస్మింస్తత్తథా - ఆపతంతం ఆగచ్ఛన్తం కరటిమల్లం గజశ్రేష్ఠం సుప్రతీకం వీక్ష్య సంగరే యుద్ధే విషయే - చకితా భీతా హృదయస్య మనసః వృత్తిరవస్థా యస్య తస్య - వాయుసూనోర్భీమస్య - జంఘయోః జనకస్య వాయోర్గుణః. గమనవేగః. తస్య సమృద్ధిః. ఆవిరాసీత్ జాతా - పలాయితో ఽభూదిత్యర్థః. అత్ర తాదృశవస్తు ప్రతీకావలోకనస్య పలాయనహేతుత్వాత్కావ్యలింగభేదః. ధావతో వాయుసూనోరితి పాఠాంతరం.

ఘుయో ర్గవిరాసీత్. ౨౮. గ. ఇతి సుప్రతీకసంక్షుభితనిజధ్వజినీచరకోలాహలసమాకర్ణనసమాకులమానసో వాసవసూనుర్మహేషునిష్ఠాదితావశేషసంశప్తకగణదూరనిరాసప్రయుజ్యమానవాయవ్యాస్త్రవేగార్థం విభజ్య నిజరథాయ వితీర్ణవానివ తూర్ణమాసాద్య నిర్వేలభుజగర్వదుర్విలసితౌ కుంభజాతకిరాతరాజౌ నిరుధ్య చిరేణ యోధయామాస. ౨౯. తతశ్చ. ప. మనశ్చ పార్థస్య రథం చ భఙ్క్తుం మదావళేంద్రస్య కరే ప్రవృత్తే, సారథ్యచాతుర్యవశేన శౌరేర్భగ్నస్స తస్యైవ మనోరథోఽభూత్. ౩౦. ప. పార్థస్య తస్య తదను ప్రహితా వధాయ భంగం యయౌ పథి శరైర్భగదత్తశక్తిః, ప్రస్థానకర్మసమయే

౨౮. ఇతీతి. ఇత్యుక్తప్రకారేణ సుప్రతీకేన సంక్షుభితాయాః నిజాయాః. ధ్వజిన్యాస్సేనాయాః. కోలాహలస్య సంకులారావస్య సమాకర్ణనేన ఆకులం వ్యాకులం మానసం యస్య సః. వాసవసూనురర్జునః. మహద్భిరిషుభిర్బాణైర్నిష్ఠాదితేభ్యః నిహతేభ్యః అవశేషాణాం సంశప్తకానాం నామత్రిగర్తానాం గణస్య దూరం నిరాసే విషయే ప్రయుజ్యమానస్య వాయవ్యాస్త్రస్య యో వేగస్తస్యార్థం వేగం విభజ్య - నిజాయ రథాయ - వితీర్ణవాన్ దత్తవానివేత్యుత్ప్రేక్షా - తూర్ణం సత్వరమాసాద్య సమీపం ప్రాప్య నిర్వేలాని అపారాణి భుజయోర్గర్వస్య దుర్విలసితాని దుశ్చేష్టితాని యయోస్తౌ - కుంభజాతః ద్రోణః కిరాతరాజః భగదత్తః తౌ ద్వావపి నిరుధ్య - చిరేణ యోధయామాస యుద్ధమకారయత్ - తావాత్మనేతి శేషః. ద్రోణభగదత్తావిత్యర్థః. ౨౯. తత ఇత్యుత్తరేణాన్వయః. మన ఇతి. తతః అర్జుననిరోధానంతరం - పార్థస్యార్జునస్య మనశ్చ రథంచ - భఙ్క్తుం భంజయితుం - మదావళేంద్రస్య సుప్రతీకస్య - కరే శుండాయాం ప్రవృత్తే వ్యావృత్తే సతి - శౌరేః శ్రీకృష్ణస్య సారథ్యే చాతుర్యవశేన నైపుణ్యప్రభవేన - సః అర్జునమనోరథభంగవిషయకః. తస్య సుప్రతీకస్య మనోరథ ఏవ భగ్నోఽభూత్ మనశ్చ భగ్నమభూత్ రథశ్చ భగ్నోఽభూదితి చార్థః. ఆగచ్ఛతస్తస్య మార్గాదన్యతో రథం గమయామాసేతి పరమార్థః. అత్ర పార్థమనోరథభంగార్థముద్యతస్య సుప్రతీకస్య మనోరథభంగవర్ణనాదనర్థోత్పత్తిరూపో విషమప్రభేదః. మనసః రథస్య కామస్య చ త్రయాణాం మనోరథశబ్దశ్లేషభిత్తికాభేదాధ్యవసాయమూలాతిశయోక్త్యనుప్రాణిత ఇతి ద్వయోరంగాంగిభావేన సంకరః. ౩౦. పార్థస్యేతి. తదను సుప్రతీకశుండాప్రహారవ్యసనానంతరం - తస్య పార్థస్య అర్జునస్య వధాయ. ని. 'వధం కర్తుమితి క్రియార్థేత్యాదినా చతుర్థీ. ప్రహితా ప్రేరితా భగదత్తస్య శక్తిర్నామాయుధం పథి మార్గమ

భయదాయితస్య నాగస్య దర్శనమజాయత యత్సమీపే. ౩౧ ప. అథ తేన హరేస్సుతాయ ముక్తం హృది కృత్వా స్వయమాత్మదైవమస్త్రం, తదిదం వనమాలయా ముకుందస్సహవాస్తవ్యకుటుంబితామనైషీత్.

౩౨. ప. సఫల్గునస్తత్ర చకార బాణైశ్చికీర్షుమంత్యాక్షరవర్జితం స్వం,

భ్యః శరైరర్జునబాణైర్భంగం నైపం యయా - శక్తిస్సామర్థ్యం - భంగం పరాజయం యయావిత్యపి ప్రాహుః. యద్యస్మాత్ తస్యాః భగదత్తశక్తేః ప్రస్థానకర్మణః అర్జునవధార్థం ప్రయాణస్యసమయే - భయం భంగజన్యం దదాతీతి తద్దాయి - నాగస్య సర్పస్య గజస్యచ. ని. 'గజేఽపి నాగమాతంగా'విత్యమరః. దర్శనం సమీపే నతు కించిద్దూరం గమనానంతరమిత్యర్థః. అజాయత అభూత్ - తస్మాద్భంగం యయావిత్యన్వయః. అత్ర నాగదర్శనస్య హేతోః భంగస్య హేతుమతశ్చ ద్వయోరుక్తేర్హేతురలంకారః నాగశబ్దశ్లేషభిత్తికాలబ్ధసర్పగజద్వయాభేదాధ్యవసాయమూలాతిశయోక్త్యనుప్రాణిత ఇతి ద్వయోరంగాంగిభావేన సంకరః 'శశసర్పవృకాదీనాం దర్శనాద్భయమాప్నుయాది'తి శాకునాః. ౩౧. అథేతి. అథ శక్తిభంగానంతరం - తేన భగదత్తేన - హరేరింద్రస్య సుతాయ - అర్జునంహంతుమితి పూర్వవచ్చతుర్థీ. ముక్తం ఆత్మా స్వం విష్ణుః దైవం యస్య తథోక్తం - అస్త్రం వైష్ణవాస్త్రం - విష్ణోర్యాఞ్చాప్రార్థనయా లబ్ధ్వా పిత్రా దత్తం - ముకుందః శ్రీకృష్ణః. స్వయం హృది కృత్వా వక్షసా గృహీత్వా - అర్జునం తతో మోచయిత్వేతి యావత్ - తత్ వక్షసా గృహీతమిదం వైష్ణవాస్త్రం వనమాలయా సహ వాస్తవ్యః ఏకత్ర వాసీయః కుటుంబీ గృహీతస్య భావస్తత్తాతాం తయాసహ స్థితిం - అనైషీత్ ప్రాపయామాస - తదస్త్రం వనమాలేవ కృష్ణస్య వక్షసి కాచిన్మాలాభూదిత్యర్థః. వజ్రం తృణప్రాయతాం - 'వహ్నిశ్శీతలతాం హిమం దహనతామాయాతి యస్యేచ్ఛయే' త్యాగమాదితిభావః. ఔపచ్ఛందసికమ్. ౩౨. సఇతి. సః ఫల్గునః అర్జునః. స్వం-ఆత్మానం - తత్ర తదాసీం అంత్యాక్షరేణ ఫల్గునేతి నామని అంతిమవర్ణేన - నకారేణేతి యావత్ - వర్జితం రహితం ఫల్గుం - అసారమిత్యర్థః. ని. 'వాచ్యవత్ఫల్గ్వసారం' చేతియాదవః. చికీర్షుం కర్తుమిచ్ఛుం - కించ తులాచలాత్ హిమవదాదేరపి - పీవరం పృథులం - అరాతేశ్శత్రోః భగదత్తస్య - కరేణుం గజం సుప్రతీకం-ఆద్యాక్షరస్య కకారస్య యోగేన సంబంధేన శూన్యం రేణుం లవశశ్ఛిన్నమిత్యర్థః. చకార. అత్ర ఫల్గునకరేణుశబ్దయోస్తదర్థయోశ్చ అభేదాభిమానాన్నావాచ్యవచనత్వదోషః. అత్ర ఫల్గునస్యాంత్యాక్షరరాహిత్యచికీర్షోస్సుప్రతీకస్య స్వస్యైవ తద్విరుద్ధాద్యాక్షరశూన్యత్వప్రాప్త్యుపాదనం నామాలంకారః. శ్లో. 'ఇష్యమాణవిరు

కులాచలాత్ప్రవరమప్య గాత్రేః కరేణు హూదాత్యక్షరయోగహీనస్యం. ౩౩.

ప. మదపంకలలామగంధిఫాలం మఘవత్సూనురరేర్నిపాత్య శీర్షం, పృథు లాం ముద మాదదే తతోఽసౌ పృథివీగంధవతీతి గౌతమోక్తేః. ౩౪.

ప. భగదత్తే వధం యాతే సహ సుప్రతీకేన దంతినా, సత్యజిన్నాశశోకా ద్రిమత్యజన్పాండునందనాః. ౩౫. గ. తదను నామ్నారుణే తేజసి సంధ్య యాపి తాదృశే కలశయోని స్స్వయం నామ్నా గురురపి వ్యథయాపి తాదృగ్విధస్త్రిభిరేవాంగై ర్విరళితేన బలేనానుగమ్యమానస్తాదా

ద్వారసంప్రాప్తేస్తు విషాదనమితిలక్షణాత్. ౩౩. మదేతి. తతః సుప్రతీకవధానంతరం - అసౌ మఘవత ఇంద్రస్య సూనురర్జునఃమదపంకేన కస్తూర్యా యల్లలామ తిలకభూషణం తస్యగంధోఽస్యాస్తీతి గంధిఫాలం లలాటం యస్య తథోక్తం - అతఏవ అరేర్భగద త్తస్య-శీర్షం శిరః నిపాత్య పాతయిత్వా. భువీతిశేషః. పృథివీ భూమిః గంధః అస్యా అస్తీతి గంధవతీ - ఇత్యుక్తప్రకారాయాః గౌతమస్య నైయాయికస్య ఉక్తేర్వా క్యస్య పృథులాం మహతీం ముదం - ఆదదే చకార - తదుక్తిం ప్రత్యక్షప్రమాణ సిద్ధామకరోదిత్యర్థః. అత్రైకత్ర విలసత్కస్తూరీతిలకఫాలభగదత్తశిరః పాతనేన సర్వత్ర తస్యాః గంధవత్త్వబోధక గౌతమోక్తిప్రమోదకరణాసంబంధేఽపి సంబంధోక్తేరతిశ యోక్తిః. ఔపచ్ఛందసికం. ౩౪. భగదత్తఇతి. భగదత్తే - మత్తేన దంతినా సుప్రతీ కేన సహ - వధం యాతే ప్రాప్తేసతి - పాండునందనాః యుధిష్ఠిరాదయః. సత్యజితః పాంచాలస్య నాశేన ద్రోణకృతేన యశ్శోకః తస్మాదార్తిః వ్యథా తాం - అత్య జన్ త్యక్తవంతః. శత్రూణాం వ్యసనేన మహదప్యాత్మవ్యసనం నిరస్యత ఇతిభావః. ౩౫. తదన్వితి. తదను నామ్నా అరుణే తేజసి సూర్యే - సంధ్యయా సాయంకాలికయా తద్రాగేణాపీతి యావత్ - తాదృశే అరుణేసతి. ని. 'అరుణోభాస్కరేఽపి స్యాద్వర్ణ భేదే సత్రుత్రిష్వి'త్యమరః. కలశయోనిః ద్రోణః. స్వయంనామ్నా గురురపి వ్యథయా పరాభవదుఃఖేనాపి తాదృగ్విధః గురుః దుర్భరస్సన్నిత్యర్థః. త్రిభిరంగైః తురగరథప దాతిభిరేవ విరళితేన అసాంద్రేణ తురీయాంగస్య గజరూపస్య భీమేనభగ్నత్వాదితి భావః. బలేన అనుగమ్యమానశ్చసన్ తస్మిన్కాలే భవం తాదాత్వికం. ని. 'తత్కా లేతు తదాత్వంస్యా'దిత్యమరః. స్వం స్వీయం మనోరథం యుధిష్ఠిరగ్రహణవిషయక మివ - దూష్యతాం నిష్ఫలత్వాన్నింద్యత్వం వస్త్రమయత్వంచ ఉపగతం ప్రాప్తం - ఆవాసం శిబిరంప్రతి - శనైశ్శనైరావవృతే ప్రత్యావృత్తవాన్ - అత్రారుణే గురు రిత్యత్ర కేవలప్రకృతాస్పదశ్లేషద్వయస్య నింద్యత్వవస్త్రమయత్వయోః శ్లేషభిత్తి

త్వికం స్వమనోరథమివ దూష్యగా ముపగత మావాసం శనైశ్శనై
రావవృతే. ౩౬. స. శిబిరమేత్య తత్రైవ సుయోధన శ్శితశరవ్రణమో
చితకంచుకం, మృదులమంచగతం కలశోద్భవం విరచితాంజలి రేవ
మభాషత. ౩౭. స. మహారథత్వం మమ వాంఛితద్రుం ఫలేగ్రహిం న
ప్రతనోషి యస్మాత్, కృపేతి శబ్దోఽపి బభూవ నూనం హ్రస్వస్త్వయి
స్యాలవ త్త్వదాశయే. ౩౮. గ. భగవన్ త్వమిదం స్మరణపథ మధిరో
పయ చేతసా సావధానేన. ౩౯. స. పితామహస్సోఽపి పృషత్కతల్పే
వపుర్నిజం మాధవమంతరంగే, తవైవ హస్తే మమ కార్యసిద్ధిం కృత్వా

కాభేదాధ్యవసాయలబ్ధైక్యేన దూష్యత్వేన ద్రోణమనోరథశిబిరయోరౌపమ్యగమకస్య తుల్యయోగితాభేదస్యచ తిలతండులన్యాయేన సంసృష్టిః. ౩౬. శిబిరమితి. తత్రైవ సుయోధనః శిబిరం ద్రోణావాసం ప్రతి - ఏత్యాగత్య - శితైస్తీక్ష్ణైః శరైః యాని వ్రణాని తేభ్యో మోచితః శనైస్త్యాజితః కంచుకః కవచం యస్య తథోక్తం. మృదులే మంచే శయనే గతం శయితం కలశోద్భవం ద్రోణం ప్రతి - విరచితః అఞ్జలిర్నమస్కారో యేన తథోక్తస్సన్ ఏవం వక్ష్యమాణప్రకారేణ - అభాషత ఉక్తవాన్ ద్రుతవిలంబితం. ౩౭. మహారథేతి. హేమహారథ ద్రోణ, త్వం-యస్మాత్కారణాత్ మమ మదీయం వాంఛితం మనోరథమేవ ద్రుం వృక్షం ఫలేగ్రహిం సఫలం ఫలాని గృహ్ణాతీత్యర్థే. ని. 'ఫలేగ్రహిరాత్మంభరిశ్చే'తి నిపాతనాత్సాధుః. న ప్రతనోషి నకరోషి తస్మాత్ శబ్ద్యతే వ్యవహ్రియత ఇతి శబ్దః పదార్థః కృపేతి దయానామకః సః 'కృ-పా' ఇత్యక్షరద్వయాత్మకం 'దీర్ఘాంతపదంచ - త్వదీయే స్యాలే పత్నీభ్రాతరి-శారద్వతఇవ త్వయ్యపి-హ్రస్వః అత్యల్పః హ్రస్వాంతశ్చ బభూవ-మత్కాంక్షితం ప్రతిజ్ఞాయ తదనిర్వహణాన్మయి తవ కరుణాలేశోఽపి నాస్తీత్యర్థః. అత్ర మనోరథసఫలీకరణాభావేన కరుణాశూన్యత్వానుమానాదనుమానాలంకారస్య కృపద్రోణయోః శ్లేషభిత్తికాలబ్ధైక్యాత్యల్పత్వాకారాంతత్వద్వయాత్మకహ్రస్వాశ్రయకృపేతిశబ్దవత్వేనౌపమ్యగమకతుల్యయోగితాభేదస్యచైకవాచకానుప్రవేశసంకరః. ౩౮. భగవన్నితి. హేభగవన్ ద్రోణత్వం ఇదం పితామహస్సోఽపీత్యాదివక్ష్యమాణవాక్యం-సావధానేన ఏకాగ్రేణ చేతసామనసా-స్మరణపథం స్మృతివిషయత్వం-అధిరోపయ ప్రాపయ. ౩౯. పితామహ ఇతి. అపి కించేత్యర్థః. సః లోకైకవీరత్వేన ప్రసిద్ధః పితామహః భీష్మః నిజం వపుశ్శరీరం - పృషత్కతల్పే శరశయనే - మాధవం శ్రీశం అంతరంగే మనసి - మమ మదీయాం కార్యస్య పాండవజయస్య సిద్ధిం తవైవ నాన్యస్యేత్యర్థః. హస్తే

హి ధామ స్వమియేషగంతుం. ౪౦. ప. తమేతం దయమానేన సమేతం శోకసంపదా, ఊచేఽథ గురుణా తేన నీచేతరగుణాబ్ధినా. ౪౧. ప. బాష్పాతివృష్టావపి పాండవానాం పాథోరుహవ్యూహవితీర్ణమోదాన్, ప్రాతశ్శ్వ ఏవాఖిలధార్తరాష్ట్రాన్సంచారయేయం యుధి వాహినీషు. ౪౨. గ. ఇతి గిరా తమాశ్వాస్య రాజానం సదనాయ విసృష్టవతో ముహుర్ముహు రర్జునస్య సవ్యసాచిత్వశాలీ మనుచింత్య హృది రణరణి

కృత్వా నిధాయేతి త్రిష్వపి యోజ్యం. స్వం స్వాత్మకం ధామ చిన్మయం తేజః. గంతుం తస్మిన్ లయేనైక్యం ప్రాప్తుం - ఇయేషహి ఇచ్ఛతిస్మ ఖలు - స్వం స్వీయం ధామ స్థానం స్వర్గం గంతుం ఇయేషహి - తస్య వస్వాత్మకత్వాదిత్యపి కేచిత్ - అతస్త్వదేకపరాయణే మయ్యవశ్యకరణీయాదయేతిభావః. అత్రానేకక్రియాయౌగపద్యాత్సముచ్చయాలంకారః. ౪౦. తమితి. శోకస్య సంపదా సమృద్ధ్యా - సమేతమన్వితం- తముక్తప్రకారేణ ప్రార్థయమానం ఏతం దుర్యోధనం ప్రతి. నీచేతరాణామనల్పానాం గుణానాం వాత్సల్యగాంభీర్యాదీనాం అబ్ధినా ఆశ్రయేణేత్యర్థః. అతఏవ దయమానేన సకరుణేన తేన గురుణా ద్రోణేన - అథ దుర్యోధనప్రార్థనానంతరం - ఊచే ఉక్తం- బ్రువతేర్భావే లిటి వచ్యాదేశః. లాటానుప్రాసః. ౪౧. బాష్పేతి. హేనృప - శ్వః పరస్మిన్ దినే ప్రాతరేవ - యుధి యుద్ధే పాండవానాం యుధిష్ఠిరాదీనాం పాండోః శ్వేతరూపస్య ఇమే పాండవాః రాజహంసాః తేషామితి చ. ని. 'రాజహంసాస్తు తే చంచుచరణైర్లోహితైస్సితా' ఇత్యమరః. బాష్పస్య నేత్రజలస్య అతివృష్టౌ సత్యామపి ధార్తరాష్ట్రాన్ యుష్మాన్నీలహంసాంశ్చ - వాహినీషు సేనాసు నదీషుచ పాథోరుహవ్యూహేన పద్మాకారసేనావిన్యాసవిశేషేణ కమలబృందేనచ వితీర్ణః దత్తః లబ్ధ ఇతి యావత్ - మోదస్సంతోషః యేషాం తథోక్తాన్. సంచారయేయం. ప్రచారయేయం ని. 'ధార్తరాష్ట్రాఽసితేహంసే ధృతరాష్ట్రసుతేఽపిచ'-'సేనానద్యోస్తువాహినీ'-'వ్యూహస్తుబలవిన్యాసే నిర్మాణే బృందతర్కయోః' ఇతిక్రమేణ విశ్వామరౌ - శ్లేషానుప్రాణితో విరోధాభాసః. ౪౨. ఇతీతి. ఇత్యుక్తప్రకారయా గిరా వాచా-తం రాజానం దుర్యోధనం ఆశ్వాస్య నిర్దుఃఖం కృత్వా - సదనాయ నివాసాయ విసృష్టవతః ఆజ్ఞాతవతః కించ ముహుర్ముహుః అర్జునస్య సవ్యసాచిత్వశాలీం హస్తద్వయేనాపి బాణప్రయోగస్వభావం. అనుచింత్య స్మృత్వా - అనణీయసీం మహతీం రణరణికాం హృది మనసి - బిభ్రాణస్య వహతః. ని. 'రణరణికాసంతాపః పశ్చాత్తాపోఽనుతాపశ్చే'త్యమరః. ద్రోణస్య సకాశాత్ వినిర్గతాం నిద్రామేవ సఖీం విచేతుమన్వేషితుమివేత్యుత్ప్రేక్షా - స్వా

రామణీయకం బిభ్రాణస్య ద్రోణస్య సకాశాద్వినిర్గతాం నిద్రాసఖీం విచేతుమివ సా నిశాపి తరసా నిరగాత్. ౪౩. వ. అపరేద్యురసౌ వృతో బలౌఘై రథభేరీనినదై ర్నభో విభిందన్, కవచీ విశిఖీ రథీ శరాసీ కలశీసూను రవాప యుద్ధరంగం. ౪౪. ద్రోణస్య సేనాచరధూళిపాళీ క్షోణేస్తు నగ్నంకరణీ బభూవ, ఘటాథ తస్యాః కటదానపూరైః పటం పునస్సంఘటయాంచకార. ౪౫. వ. ఆశ్చర్యస్థూలలక్షం తదను దివిషదా మంతరిక్షస్థితానాం క్షోణీంద్రాణాం రిపూణా మసువృ

నిశా రాత్రిరపి తరసా వేగేన - నిరగాత్ గచ్ఛతిస్మ - నిర్నిద్రమేవ ద్రోణస్సర్వాం రాత్రిం వ్యనైషీదిత్యర్థః. అత్ర రణరణికాశబ్దస్త్రీలింగాదిమహిమ్నా అన్యకాంతాశ్లిష్టప్రియావలోకనకుపితనిష్క్రాంతనాయికాన్వేషిసఖీవృత్తాంతప్రతీతేస్సమాసోక్తిః. తస్యాశ్చ రూపకానుప్రాణితోత్ప్రేక్షయాశ్చైకవాచకానుప్రవేశసంకరః. ౪౩. అపరేద్యురితి. అపరేద్యుః పరస్మిన్ దివసే అసౌ కలశీసూనుః ద్రోణః. కవచమస్యాస్తీతి కవచీ. ఏవముగ్రే. విశిఖీ బాణవాన్. రథీ. శరాసీ చాపవాంశ్చ సన్ - నిజైర్బలౌఘైస్సహ - రథానాం నినదైః నేమిఘంటాఘణఘణాత్కారైః భేరీణాం నినదైర్ఝాంకారైశ్చ నభః ఆకాశం-విభిందన్ యుద్ధభూమిం అవాప - ఔపచ్ఛందసికం. ౪౪. ద్రోణస్యేతి. ద్రోణస్య సేనాభ్యః చరతిఉద్గచ్ఛతీతి సేనాచరీచసాధూళిపాళీ రజః పటలం-క్షోణేర్భువస్తు నగ్నంకరణీ వివస్త్రత్వకారిణీ-సముద్రశోషణీతియావత్-బభూవ-సముద్రస్య తద్వస్త్రస్థానీయత్వాదితిభావః. అత్ర అథ ఘటా తదీయగజపఙ్క్తిః. ని. 'ఘటాగోష్ఠ్యాం హస్తిపంక్తా'విత్యమరః. కటయోః కుంభయోః దానపూరాః మదజలప్రవాహాః. తస్యాః క్షోణేః. పటం సముద్రం - పునః సంఘటయాంచకార యోజయామాస - అబ్ధింపూరయామాసేత్యర్థః. అత్ర నగ్నీకృతాయాః భువః పునః పటసంఘటనరూపపూర్వావస్థానువృత్తేః పూర్వరూపాలంకారభేదస్యశోషణపూరణాసంబంధేఽపి తత్సంబంధోక్తిరూపాతిశయోక్తిద్వయోర్జీవితత్వాద్ద్వయోరంగాంగిభావేన సంకరః. ద్రోణస్యేత్యేతత్పద్యం అనేకమూలపుస్తకేషు నదృష్టమపి లిఖితం - ఉక్తసంకరస్య లాటానుప్రాసాభ్యామేకవాచకానుప్రవేశసంకరశ్చేత్యపి ప్రాహుః. ౪౫. ఆశ్చర్యేతి. తదను రణరంగప్రవేశానంతరం-అంతరిక్షస్థితానాం దివిషదాం దేవానాం - ఆశ్చర్యస్య స్థూలలక్షం బహుప్రదం - ముఖ్యాజనకమితి యావత్ - రిపూణాం క్షోణీంద్రాణాం శత్రురాజానాం-అసవః ప్రాణా ఏవ మృగాస్తేషాం హరణే విషయే - కూటయంత్రం శిలాద్వారాది నిర్మితో యంత్రవిశేషః తద్వదాచ

గహారణే కూటయంత్రాయమాణం, గంధర్వైః కేసరాఢ్యైర్మదమధుభిరిభైః కేతుపత్త్రైశ్శతాంగైః పద్మవ్యూహం వ్యతానీత్ప్రధనభువి గురుస్సాంయుగీనాగ్రగణ్యః. ౭౬. ప. సమయేఽత్ర నిశమ్య వైరివృత్తం తపన సూనురభాషతాభిమన్యుం, అయి వత్స పితాన్యతోఽధునా తే తవ భారోఽజని సర్వసైన్యరక్షా. ౭౭. ప. కవచం ప్రతిముంచ ధత్స్వ చాపం భజ ధైర్యం పరితో విధేహి యోధాన్, అధిరోహ శతాంగమావిశ త్వం కమలవ్యూహమరీ న్నిషూదయస్వ. ౭౮. గ. ఇతి రాజ్ఞో నిదేశం మౌళిదేశే నివేశ్య యోద్ధుం ప్రతిష్ఠమానే జయనిస్సాణభేరీపట

రంతం కూటయంత్రాయమాణం. ని. 'ఉన్మాదః కూటయంత్రం స్యాది'త్యమరః. కేసరైః స్కంధలోమభిరేవ కింజల్కైరాఢ్యైః సమృద్ధైః. 'కేసరోఽస్త్రీ స్కంధలోమ్ని కింజల్కే వకులేఽపిచే'తి వైజయంతీ - గంధర్వైః. మదః దానోదకమేవ మధు మకరందః యేషు తైః. ఇభైర్గజైః - కేతవః - పతాకా ఏవ పత్త్రాణి యేషు తైః శతాంగైః రథైశ్చ - పద్మవ్యూహం పద్మాకారేణ సైన్యవిన్యాసమేవ కమలబృందమితి శ్లిష్టశ్లిష్ట సావయవరూపకం సాంయుగీనానాం రణే సాధూనాం అగ్రగణ్యః గణనీయః. గురుః ద్రోణః - ప్రధనభువి యుద్ధభూమౌ - వ్యతానీత్ నిర్మితవాన్ - శతాంగైరిత్యత్ర శతం అంగాని పత్త్రాణి యేషాం తైరితి వ్యాఖ్యానంతు కేతుపత్త్రైరితి విశేషణేన వైయర్థ్యాద్గంధర్వైరిభైరితి పదద్వయే తథా కల్పనాయోగేన ప్రక్రమవిరోధాచ్చోపేక్షితం. స్రగ్ధరా. ౭౬. సమయ ఇతి. అత్రాస్మిన్ సమయే - తపనః యమస్య సూనుః యుధిష్ఠిరః వైరిణాం శత్రూణాం వృత్తం పద్మవ్యూహ నిర్మాణవృత్తాంతం - నిశమ్య శ్రుత్వా - అభిమన్యుం అర్జునం ప్రతి - అభాషత వక్ష్యమాణప్రకారేణోక్తవాన్ - అయి వత్స హే పుత్ర - యద్యస్మాత్తే పితా అర్జునః. అధునా అన్యతః సంశప్తకయుద్ధదేశే భవతి-తస్మాత్కారణాత్ సర్వేషాం సైన్యానాం రక్షా - తవ భారః నిర్వాహ్యః. అజని - ఔపచ్ఛందసికం. ౭౭. కవచమితి. కించ కవచం ప్రతిముంచ ధారయ - చాపంధత్స్వ గృహాణ-ధైర్యం భజ - యోధాన్ పరితః నిధేహి సర్వత్ర యథార్హం నియమయ. శతాంగం రథమధిరోహ - కమలవ్యూహం పద్మవ్యూహం ఆవిశ - అరీన్ శత్రూన్ నిషూదయస్వ మారయ - త్వమితి సర్వత్ర యోజ్యం. ౭౮. ఇతీతి. ఇత్యుక్తప్రకారం - రాజ్ఞః ధర్మరాజస్య నిదేశం ఆజ్ఞాం మౌళిదేశే శిరసి నివేశ్య తేన గృహీత్వేతి యావత్. యోద్ధుం ప్రతిష్ఠమానే నిర్గచ్ఛతి-

హాపణవాద్యై ర్వాద్యై ర్గగనశాయినే గుణాయ సౌఖశాయనికాయ
మానే లీలయా కమలవ్యూహగర్భ మవగాహ్య బాలేఽపి స్వయమే
కాకిని నిజకోదండచండిమసంపదా కౌరవచమూం క్షోభయమాణే
తస్మిం త్సౌభద్రే సింధుపతి ర్వ్యూహముఖం పిధాయ స్మరహరవరలాభ
దర్పేణ తదనుధావినీం పాండవవాహినీం క్రుధా రురుధే. ౪౯. ప.
ఉద్యద్భిర్యుద్ధరంగాదపి సురవనితాపుష్పవర్షా త్పతద్భి ర్వేగాల్లగ్నైః
పరాగై ర్దృఢతరఘటితే చక్షుషాం పక్ష్మయుగ్మే, స్థిత్వా మధ్యేఽంతరిక్షం
విజయసుతభుజాగర్వలీలాయితాని ద్రష్టౄణాం ఖేచరాణాం భృశ

జయనిస్సాణః భేరీపటహాః పణవశ్చాద్యా యేషాం తైః వాద్యైః - తద్ధ్వనిభిరిత్యర్థః. గగనే శేతఇతి శాయినే గుణాయ శబ్దాయ-సౌఖశాయనికాయమానే సుఖేన స్వపనపృచ్ఛకఇవ స్థితే-తదుత్పాదకఇతి యావత్ స్వయమాత్మని బాలేఽపి-ఏకాకిని ఆసహాయే తస్మింత్సౌభద్రే అభిమన్యౌ-లీలయా కమలవ్యూహమవగాహ్య ప్రవిశ్య - నిజస్య కోదండస్య సంబంధిన్యా చండిమసంపదా ప్రతాపసమృద్ధ్యా-కౌరవచమూం క్షోభయమాణే వ్యాకులీకుర్వతిసతి-సింధుపతిస్సైంధవః సముద్రశ్చ - క్రుధా కోపేన - వ్యూహస్య పద్మాఖ్యస్య ముఖం ద్వారభాగం పిధాయ ఆవృత్య - స్మరహరాత్ వరస్యలాభేన యో దర్పః గర్వస్తేనోపలక్షితః. తమభిమన్యుమనుధావతీతి తదనుధావినీం - పాండవానాం వాహినీం సేనాం నదీంచ రురుధే-అత్ర సైంధవసముద్రయోః సేనానద్యోశ్చ శ్లేషభిత్తికాభేదాధ్యవసాయమూలాతిశయోక్తిభ్యాం సముద్రస్య నదీముఖపిధానపూర్వకం తన్నిరోధానురూప్యాత్మకసమాలంకారప్రతీతేరలంకారేణాలంకారధ్వనిః. ౪౯. ఉద్యద్భిరితి. యుద్ధరంగాదుద్యద్భిః ఊర్ధ్వం ప్రసరద్భిః. సురవనితానామప్సరసాం సంబంధినః పుష్పవర్షాత్ పతద్భిరపి - కించ వేగాల్లగ్నైః సంక్రాంతైః పరాగైః భౌమైః కౌసుమైశ్చ - చక్షుషాం నేత్రాణాం పక్ష్మణోర్యుగ్మే-దృఢతరం అతిదృఢం యథాతథా ఘటితే ముకుళీకృతేసతి-అంతరిక్షస్య మధ్యేమధ్యేఽంతరిక్షం స్థిత్వా విజయసుతస్య అభిమన్యోః భుజాగర్వలీలాయితాని బాహుపరాక్రమచేష్టితాని - ద్రష్టౄణాం. ని. 'తృన్నంతత్వాన్నలోకే'త్యాదినా షష్ఠీప్రతిషేధః. పశ్యతాం-ఖేచరాణాం దేవానాం - అనిమిషతా నేత్రయోర్నిమేషరాహిత్యం తస్మిన్ క్షణే తత్క్షణం-భృశం భంగురా భగ్నాభూత్ - అత్ర దేవానామనిమిషత్వభంగాసంబంధేఽపి తత్సంబంధోక్తేరతిశయోక్తిః పరాగలగ్నపక్ష్మయుగ్మఘటనయోర్హేతుహేతుమతోరుక్త్యాత్మకహేత్వలంకారోజ్జీవితత్వాత్ ద్వయోరంగాంగిభావేన సంకరః. స్రగ్ధరావృత్తం.

మనిమిషతా తత్క్షణం భంగురాసీత్. ౫౦. ప. శరశాయిత్తైర్ద్విరద శైలమండలై ర్విపులై ర్విధాయ విషమాం వసుంధరాం, పృథుచక్ర వర్తిపృథుయత్నవైభవం వితథీచకార విజయస్య నందనః. ౫౧. ప. పార్థాత్మజో భానుసుతస్య సామి భిత్త్వా శతాంగం శితభల్లవృష్ట్యా, పితామహోక్తం కురువీరగోష్ఠ్యాం తథ్యం చకారార్ధరథత్వ మస్య. ౫౨. ప. అథాభిమన్యు ర్ధృతభూరిమన్యు ర్ద్రౌణిం తదీర్ష్యాస్మితకాంతి లక్ష్యాత్, బాల్యే నిపీతానివ పిష్టసారా నుగ్రైశ్శరై రుద్వమయాం చకార. ౫౩. ప. సుతస్య శౌర్యాత్సురరాజసూనో రుదీర్ణదిగ్భ్రాంతి

౫౦. శరేతి. విజయస్య అర్జునస్య నందనోఽభిమన్యుః. శరైర్బాణైశ్శాయితైః పాతితైః. విపులైర్మహద్భిః. ద్విరదాః కౌరవగజాఏవ శైలాస్తేషాం మండలైః సమూహైః వసుంధరాం భూమిం - విషమాం నిమ్నోన్నతాం - విధాయ కృత్వా పృథోర్నామ చక్రవర్తినః పృథోర్మహతః యత్నస్య వైభవం ధనుష్కోట్యా భూమిసమీకరణరూపం ప్రాభవం-వితథీచకార వ్యర్థంచక్రే - అత్ర పృథుచక్రవర్తిభూమిసమీకరణవైయర్థ్యకరణాసంబంధేఽపి తత్సంబంధోక్తేరతిశయోక్తిః. పురా పృథుర్నామ మహారాజశ్శైలైర్విషమితాం క్షితిం ధనుష్కోట్యా తాన్ నిరస్య సమీచకార. అతఏవ భువః పృథూకరణాత్పృథురితినామ తస్యేతి పౌరాణికాః. మంజుభాషిణీ. ౫౧. పార్థేతి. పార్థాత్మజః అభిమన్యుః. శితానాం తీక్ష్ణానాం భల్లానాం నామబాణానాం వృష్ట్యా - భానుసుతస్య కర్ణస్య - శతాంగం రథం సామి అర్ధంభిత్త్వా కురుషు వీరాణాం గోష్ఠ్యాం కథాయాం. ని. 'గోష్ఠీసభాయాం సల్లాప'ఇతి నానార్థరత్నమాలాయాం. పితామహేన భీష్మేణ ఉక్తం అస్య కర్ణస్య అర్ధరథత్వం - తథ్యం యథార్థం- చకార-అర్ధార్ధో రథో యస్య తస్యభావ స్తత్వం. మహారథలక్షణాదర్ధన్యూనత్వంచేతి ద్వయోః శ్లేషభిత్తికయా అభేదాధ్యవసాయాదతిశయోక్తిభేదః. ౫౨. అథేతి. అథ కర్ణపరాభవానంతరం-అభిమన్యుః ధృతః భూరిః బహుళః మన్యుః క్రోధః యేన తథోక్తస్సన్ - ఉగ్రైర్దారుణైశ్శరైః ద్రోణస్యాపత్యం ద్రౌణి మశ్వత్థామానం - తస్య అశ్వత్థామ్నః ఈర్ష్యయాస్మితస్య కాంతేః శ్వైత్యస్య లక్ష్యాద్వ్యాజాత్ - బాల్యే నిపీతాన్ మాత్రా దారిద్ర్యవశాత్ క్షీరాణీమాన్యేవేతి ప్రతార్య పాయితానిత్యర్థః. పిష్టసారానపి జలమిశ్రితతండులచూర్ణాంశానపి - ఉద్వమయాంచకార ఉద్గారయామాస. ఆగర్భరక్తోద్గారం నిర్బిభేదేత్యర్థః. అపహ్నువాలంకారః. ౫౩. సుతస్యేతి. సురరాజసూనోస్సుతస్యార్జునపుత్రస్య అభిమన్యోశ్శౌర్యాత్ - ఉదీర్ణా ఉత్పన్నా దిశాం భ్రాంతిః వైపరీత్యేన జ్ఞానం య

రుదారభేతిః,కృపస్స్వసు ర్మంగళతంతునైవ సాకం చకంపే సగురు ర్ముహూర్తం. ౫౭. ప. విశిఖం ముముక్షు మథగౌతమాత్మజే విబుధేంద్రపౌత్రమభివీక్ష్య భీషణం, జననే విపద్యపి జనారణాంగణే శరఏవ హేతురితి తస్య మేనిరే. ౫౮. ప. ఆశ్చర్య కర్మసు కృతేష్వపి హర్షభారాం స్తోకం ముహుర్ముహురముష్య శిరోజబంధే, హృష్టాస్తదా సుమనసో దివి కర్తృభూతా నాకేంద్రనందనవనే నతు కర్మభూతాః. ౫౯. ప. అముష్య కోదండ మఖండయద్రవే స్సుతోరథాశ్వాన్ప్రమమాథ కుంభజః, కృపః కృణత్తిస్మ శరేణ సారథిం వ్యపాటయత్కేతుపటా

స్యనః. ఉదారామహాతీభీతిర్యస్య తథోక్తః. సః చాపాచార్యత్వేన ప్రసిద్ధః. గురుః ద్రోణః. కృపస్వసుః కృప్యాః ద్రోణపత్న్యాః మంగళతంతునాసాకం మంగళసూత్రేణ సహైవ-ముహూర్తం-చకంపే కంపితవాన్ - అత్ర ద్రోణస్య కంపే తత్పత్నీమంగళ సూత్రసాహిత్యవర్ణనాత్సహోక్తిరలంకారః. ౫౭. విశిఖమితి. అథ ద్రోణపరాభవానంతరం - గౌతమాత్మజే కృపాచార్యే - విశిఖం మోక్తుమిచ్ఛుం ముముక్షుమతఏవ భీషణం భయంకరం - విబుధేంద్రపౌత్రమభిమన్యుం - అభివీక్ష్య రణాంగణే జనాః తస్య కృపాచార్యస్య-జననే విపది మరణేఽపి చ విషయే-శరఏవ హేతురితి మేనిరే అనేనాయం నజీవతీతి నిశ్చిక్యురిత్యర్థః. కృపస్య శరజన్మత్వం ప్రసిద్ధం. మంజుభాషిణీ. ౫౮. ఆశ్చర్యేతి. ఆశ్చర్యకరేషు కర్మసు యుద్ధేష్వితి శాకపార్థివాదిత్వాత్సమాసః కృతేషు సత్స్వపి - అముష్య అభిమన్యోః శిరోజబంధే ధమ్మిల్లే - హర్షభారాత్సంతోషాతిశయాత్ - ముహుర్ముహుర్స్తోకం వర్షితుం-కర్తృభూతాః తత్తాదాత్మ్యాశ్రయాః కర్తారఇతి యావత్-ఏవమగ్రేఽపి సుమనసః దేవాః దివి ఆకాశే దృష్టాః. కర్మభూతాః కర్మాణి సుమనసః పుష్పాణితు నాకేంద్రస్య స్వర్గాధిపస్య నందనవనేన దృష్టాః. ఉభయత్రలోకైరితిశేషః. దేవాః కల్పకుసుమాని నిశ్శేషమభివర్ష్య తతః కుసుమ దారిద్ర్యాత్తూష్ణీం బభూవురిత్యర్థః. ని. 'సుమనాః పుష్పమాలత్యోస్స్త్రియాం దశే కోవిదేఽపి చే'తివిశ్వః. అత్ర సుమనసాం కర్తృత్వకర్మత్వ విరోధస్య శ్లేషేణాభాసాద్విరోధాభాసస్యచ నందనవనే నిష్కుసుమత్వా సంబంధేఽపి సంబంధోక్తిరూపాతిశయోక్తేశ్చ సంసృష్టిః. ౫౯. అముష్యేతి. అథ రవేస్సుతః కర్ణః అముష్య అభిమన్యోః. కోదండం చాపం అఖండయత్ చిచ్ఛేద-కుంభజః ద్రోణః. రథస్య అశ్వాన్ ప్రమమాథ బిభేద-కృపః సారథిం - జవేన కృణత్తిస్మ చిచ్ఛేద - గురోస్సుతః అశ్వత్థామా - కేతోః

స్తురో స్సృతః. ౫౭. ప. ఏకాకినః పరిభవాయ బహూన్ప్రవృత్తా నేతానవేక్ష్య నిఖిలోఽపి నిలింపవర్గః, మందారశాఖికుసుమాని యథాభిమన్యో నిందారవం రిపుషు తస్య తథాభ్యవర్షత్. ౫౮. ప. రథాదవప్లుత్య గదాసఖస్తదా విదార్య బాలో విజయాత్మసంభవః, చకార మందాక్షభృతోఽస కేవలం రథానమీషాం యుధితానపి క్షణాత్. ౫౯. ప. బాలౌ తతః కృతరణౌ ధృతరాష్ట్రపౌత్రౌ ద్వౌ పృథగ్గమనకర్మణి మన్యమానః, పార్థాత్మజస్స తు పరస్పరసాహ్య

పటం పతాకాం - వ్యపాటయత్ విపాటితవాన్ - వంశస్థం. ౫౭. ఏకాకినఇతి. ఏకాకినః ఏకస్య పరిభవాయ తిరస్కారం కర్తుమితి క్రియార్థేత్యాదినా చతుర్థీ - ప్రవృత్తానుద్యుక్తాన్ బహూనేతాన్కర్ణాదీనవేక్ష్య-సకలోఽపి నిలింపానాం దేవానాం వర్గః సంఘః. అభిమన్యో మందారశాఖికుసుమాని యథా అభ్యవర్షత్ - అతిధీరోఽయం బహుభిరసహాయో యుధ్యతీత్యాశ్చర్యాదితిభావః. తథా తస్య అభిమన్యోః. రిపుషు కర్ణాదిషు విషయే నిందారవాన్ నిందనవాక్యకలకలాన్ - అభ్యవర్షత్ ఉదీరయామాసేత్యర్థః. ఏకేన బహూనాం యుద్ధస్య లోకవేదనిషిద్ధత్వాదితిభావః. అత్ర కల్పవృక్షకుసుమవర్షణనిందావాక్యోదీరణయోర్వ్యాపద్యాశ్సముచ్చయస్య పుష్పాణాం నిందావాక్యానాంచ వర్షణేన శ్లేషభిత్తికాభేదాధ్యవసితేనౌపమ్యస్య గమ్యత్వాత్తుల్యయోగితాభేదస్యచైకవాచకానుప్రవేశసంకరః. ౫౮. రథాదితి. తథా విజయస్యాత్మసంభవః అర్జునపుత్రః బాలోఽభిమన్యుః. గదాసఖాయః యస్యాసః గదాపాణిస్సన్నితియావత్. రాజాహస్సఖిభ్యష్టజితిసమాసాంతష్టచ్. ని. 'సఖామిత్రే సహాయే'చేతియాదవః. రథాన్నిహతాశ్వాత్ - అవప్లుత్య అధిరుహ్య - అమీషాం కర్ణాదీనాం రథాన్కేవలం రథానేవ విదార్య నిర్భిద్య - మందాని శూన్యాని అక్షాణి చక్రాణి బిభ్రతీతి తద్భృతః నచకార - కింతు తాన్ కర్ణాదీనపి యుధి మందాక్షం వ్రీడాం బిభ్రతీతి తద్భృతః చకార - గదాప్రహారైరిత్యుభయత్ర భావః. అత్ర రథానాం రథికానాంచ ప్రకృతానామేవ లజ్జాయుక్తశిథిలచక్రాణాంచ శ్లేషభిత్తికాభేదాధ్యవసాయ సహకృతమందాక్షభరణేనౌపమ్యస్య గమ్యత్వాత్తుల్యయోగితాభేదః. మందాని విషయగ్రహదుర్బలాని అక్షాణి ఇంద్రియాణి చక్షురాదీని బిభ్రతీతి భృత ఇత్యర్థః. ని. 'అక్షమింద్రియచక్రయో'రితి విశ్వఇత్యపిప్రాహుః. వంశస్థమ్. ౫౯. బాలావితి. తతః సతు పార్థాత్మజః అభిమన్యుః కృతరణౌ ఆత్మనాసహేతిశేషః. బాలావతఏవ ధృతరాష్ట్రస్య పౌత్రౌ దుర్యోధనదుశ్శాసనపుత్రౌ ద్వౌ - పృథక్పృ

వంతౌ చక్రే కృతాంతపురవర్త్మని గంతు మగ్రే. ౬౦. ప. అథ కర్ణముఖా మహారథా స్తే మిళితాః కైతవమేత్య యౌగపద్యాత్, సురనాయకపౌత్రమేన మస్త్రై స్స్వయశోభి స్సహ పాతయాంబభూవుః. ౬౧. గ. తదను తయో స్సేనయోః క్ష్వేళితరుదితే అపి స్పర్ధాజనితయా పరస్పరవిజిగీషుతయేవ వ్యోమసీమాన ముదలంఘయతాం. ౬౨. గ. తదానీం జగతి నియమవృద్ధపరిషదూర్ధ్వవిక్షిప్తకరపుటజలాంజలివిక్షాళనాదివ వ్యపయాతమహోష్మణి పూషణి తౌ ద్వావపి బలౌఘౌ నిజనిజస్కంధావారానుసంధానాయ నిరగచ్ఛతాం. ౬౩. ప. అథ త్రిగర్తా నపి తాన్ క్షురప్రై స్సహ స్రగ్భి స్వ్యరచయ్య గాత్రే, విన్నైవ హే

త్యేకం గమనకర్మణి పరలోకయాత్రాయాం - భీరూభయాన్వితౌ మన్యమానవివేత్యుత్ప్రేక్షా వ్యంజకాప్రయోగాద్గమ్యా - కృతాంతపురస్య సంయమిన్యాస్సంబంధిని వర్త్మని మార్గే - గంతుం అగ్రే పరస్పరం సాహ్యావంతౌ సహాయవంతావిత్యర్థః. చక్రేద్వావప్యేకదా జఘానేత్యర్థః. ౬౦. అథేతి. అంగకర్ణః ముఖం ప్రథమః యేషాం తథోక్తాస్తే పూర్వోక్తాః మహారథాః. కైతవం దుర్నీతిం - ఏత్య స్వీకృత్య - యౌగపద్యాత్ మిళితాః ఏకదైకత్ర వా సంగతాస్సంతః అస్త్రైర్బాణై రేనం సురనాయకపౌత్రం అభిమన్యుం - స్వైః స్వీయైర్యశోభిస్సహ - పాతయాంబభూవుః. బహుభిరేకస్య మారణాన్నపరం వీరాణామపకీర్తికరమితిభావః. సహోక్తిరలంకారః. ఔపచ్ఛందసికం. ౬౧. తదన్వితి. తదను అభిమన్యు పతనానన్తరం-తయో స్సేనయోః కౌరవపాండవీయయోః క్ష్వేళితం సింహనాదః రుదితం రోదనం తేద్వేఅపి - స్పర్ధయా ఆత్మోత్కర్షాభినివేశేన జనితయా పరస్పరం విజిగీషుతయా జయేచ్ఛయేవేత్యుత్ప్రేక్షా-వ్యోమ్నస్సీమానం గగనాంతభాగం ఉదలంఘయతాం అతిచక్రమతుః. అభిమన్యువధాదుచ్చైఃకౌరవా జగర్జుః. పాండవా రురుదురిత్యర్థః. ౬౨. తదానీమితి. తదానీం పూషణి సూర్యే - నియమైస్తపోభిః వృద్ధయా పూర్ణయా పరిషదాద్విజసమాజేన ఊర్ధ్వం విక్షిప్తైః ప్రేరితైః కరపుటే జలాంజలిభిః క్షాళనాత్సేకాదివేత్యుత్ప్రేక్షా - వ్యపయాతః నిరస్తః మహానూష్మా ఔష్ణ్యం యస్య తథోక్తే. అస్తంగచ్ఛతిసతీత్యర్థః. తౌ ద్వావపి బలౌఘౌ కౌరవపాండవసైన్యసమూహౌ - నిజస్య ప్రత్యేకమాత్మీయస్య స్కంధావారస్య శిబిరస్య అనుసంధానాయ - సంగమనాయ నిరగచ్ఛతాం నిర్గతవంతౌ. ౬౩. అథేతి. అథ బిడౌజస ఇంద్రస్యకుమారోఽర్జునోఽపి- త్రిగర్తాన్ వ్రణజన్యరంధ్రత్రయయుక్తానపి త్రిగర్తసంజ్ఞాంశ్చేతిచభావః. తాన్ సుశర్మాదీన్-గాత్రే శరీరే-క్షురప్రైర్బాణవ

తుం వ్యథమానచేతా బిడౌజసోఽపి న్యవృతత్కుమారః. ౬౩. ప.
బాష్పాయతే దృష్టియుగం కరాగ్రాచ్చాపో గళత్యంతరుదేతి తాపః,
ఫలం కిమేతస్య భవిష్యతీతి విచింతయన్ధామ వివేశ రాజ్ఞః. ౬౪. ప.
తత్రాశ్రునేత్రానథ సర్వబంధూన్నిశామ్య పుత్రస్య నిశమ్య వార్తాం,
తాపాపదేశేన ధనంజయస్య చిత్తం చుచుంబ స్వసమానతేజః ౬౫. ప.
వీరం తనూజమనుచింత్య విలాపభాజం ధారాళదృష్టియుగళం ధరణౌ
లుఠంతం, వాగ్భిశ్చిరేణ వసుధాధిపసంయుతస్తం విశ్వంభరోఽర్జునమపి
వ్యదధాదశోకమ్.౬౬. ప. ఇంద్రాత్మజస్తదను బాహుముదస్య కోపా

బాణైః సహస్రం గర్తాః యేషాం తాన్ తథోక్తాన్-విరచయ్య కృత్వా - హేతుం దుఃఖకారణం వినాపి వ్యథమానం దుఃఖాయమానం చేతః యస్య తథోక్తస్సన్ - న్యవృతత్ శిబిరం ప్రతి ప్రత్యావృత్తవాన్-విరోధాభాసః. ౬౩. బాష్పాయత ఇతి. దృష్ట్యోః నేత్రయోర్యుగం-బాష్పాయతే బాష్పం జనయతి - కరాగ్రాచ్చాపః గళతి- అంతర్మనసి తాపస్సంతాపః ఉదేతి ఆవిర్భవతి - ఏతస్య సర్వస్య దుర్నిమిత్తస్య - కిం ఫలం భవిష్యతీత్యుక్తప్రకారేణ చింతయన్ ఆలోచయంస్సన్నేవ - రాజ్ఞః యుధిష్ఠిరస్య ధామ ఆవాసం వివేశ - బిడౌజసః కుమారఇత్యత్రాపి యోజ్యమ్ - అత్రానేకక్రియాయోగపద్యాత్సముచ్చయః. ౬౪. తత్రేతి. అథ యుధిష్ఠిరావాసప్రవేశానంతరం - తత్ర యుధిష్ఠిరనామని - అశ్రూణి నేత్రయోర్యేషాం తాన్ సర్వాన్ బంధూన్యుధిష్ఠిరాదీన్ నిశామ్య నిరీక్ష్య - పుత్రస్యాభిమన్యోర్వార్తాం వధవృత్తాంతం- నిశమ్య శ్రుత్వా ధనంజయస్యార్జునస్య చిత్తం - స్వేనాత్మనా సమానం నామ్నా తుల్యం తేజః అగ్నిం - తాపస్య పుత్రశోకసన్తాపస్య అపదేశేన వ్యాజేన చుచుంబ స్పృశతిస్మ-పుత్రశోకాత్సంతప్తోఽభూదిత్యర్థః. అపహ్నవాలంకారః. ౬౫. వీరమితి. వీరం అసహాయశూరం - తనూజమభిమన్యుమనుచింత్య స్మృత్వా - విలాపం పరిదేవనం భజతీతి తద్భాజం - ధారాళం బాష్పధారాపరీతం దృష్ట్యోర్యుగళం యస్య తథోక్తం- ధరణౌ లుఠంతం భువి వివర్తమానం - తమర్జునమపి - విశ్వంభరః కృష్ణః వసుధాధిపేన ధర్మరాజేన సంయుతస్సన్ - వాగ్భిరాపద్ధర్మ్యాభిః. చిరేణ కృచ్ఛ్రాదిత్యర్థః. అశోకం నిర్దుఃఖం-వ్యదధాత్ చక్రే. విపూర్వాద్దధాతేః కర్తరిలఙ్-అత్రార్జునం కుటజవృక్షమపి అశోకం వంజుళవృక్షం - వ్యదధాదితి విరోధస్య శ్లేషేణాభాసాత్ విరోధాభాసః. ౬౬. ఇంద్రేతి. తదను కృష్ణయుధిష్ఠిరాభ్యాం ఆశ్వాసనానంతరం - ఇంద్రాత్మజః అర్జునః. కోపాద్బాహుముదస్య ఉద్యమ్య-శ్వః పరస్మిన్ దినఏవ నతు ప్రపరస్మిన్నిత్యర్థః

త్సింధూద్వహస్య సమరే ద్విషతాం సమక్షం, హేత్యాం శ్వఏవ యది తస్య శిరో న కుర్యాం తస్యాం విశేయమహమిత్యకరోత్ప్రతిజ్ఞామ్.

౬౭. స. అథ వృత్తమేతదవకర్ణ్య భైరవే వితతాన సింధుపతయే ప్రతిశ్రుతం, తవ గుప్తియుగ్మమపి మే భరోఽర్జునాత్సమరే శ్వఇత్యతిగభీరధీర్గురుః.

౬౮. గ. అన్యేద్యుర్రవలంబితప్రథమశిఖరిసానౌ భానౌ స్కంధావారయుగవసుంధరాధిపయుద్ధసన్నాహప్రైశున్యలంపటపటహధ్వానతరళే సింధురాజయుగళే శరణాగతభరణాలంకర్మీణేన పద్మనేత్రేణ సౌభద్రవధశోకాతిరేకపరిగళితబాష్పపూరపంకిలే ద్వారతలే సమానీతం సౌవీరనాయకగోపనస్థలదిదృక్షయేవ తుంగతరకేతుశృంగమధిరూఢేన కాపిపరివృఢేన పరిమండితం మానసగరుడగంధవహబాంధవైః సైంధవైః రాహితబంధనం స్యందనమధిరుహ్య సం

తస్య పుత్రానుయాయిభవన్నిరోధేన ద్రోహకారిణః సింధూద్వహస్య సైంధవస్య శిరః. సమరే యుద్ధే ద్విషతాం దుర్యోధనాదీనాం సమక్షం - హేత్యామాయుధే న కుర్యాం యది-తయా న ఛింద్యాంచేదిత్యర్థః. అహం తస్యాం హేత్యాం అగ్నిజ్వాలాయామిత్యర్థః. విశేయమిత్యుక్తప్రకారాం ప్రతిజ్ఞామకరోత్. ని. 'హేతిస్స్యాదాయుధే వహ్నికీలేతరణితేజసి' ఇతివిశ్వః. ౬౭. అథేతి. అథ అర్జునప్రతిజ్ఞానంతరం-ఏతద్వృత్తమర్జునప్రతిజ్ఞావృత్తాంతమవకర్ణ్య శ్రుత్వా భీరవే భయశీలాయ సింధుపతయే సైంధవాయ - అతిగభీరా అత్యంతగంభీరా ధీః మనః యస్య సః. గురుః ద్రోణః. హే సైంధవ తవ అర్జునాద్గుప్త్యోః ఆవరణరక్షయోః యుగ్మమపి - శ్వః సమరే మే భరః నిర్వాహ్యః ఇత్యుక్తప్రకారం ప్రతిశ్రుతం అఙ్గీకారమ్-ప్రతిజ్ఞామితి యావత్-'భావతః ప్రతిశ్రవ'మితి వా పాఠః. వితతాన చక్రే. ని. 'కారరక్షణయోర్గుప్తి'రితి విశ్వః. మంజుభాషిణి. ౬౮. అన్యేద్యురితి. అన్యేద్యుర్భానౌ సూర్యే అవలంబితః ఆశ్రితః ప్రథమశిఖరిణః ఉదయశైలస్య సానుః ప్రస్థః యేన తథోక్తే సతి - సింధురాజయోః సైంధవసముద్రయోర్యుగళే యుగ్మే - స్కంధావారయోస్సేనానివేశయోర్యుగే ఉభయస్మిన్ కౌరవీయే పాండవీయే చేత్యర్థః. వసుంధరాధిపతీనాం రాజ్ఞాముభయపక్షాణాం దుర్యోధనయుధిష్ఠిరయోరితివా. యుద్ధే సన్నాహస్య ఉద్యోగస్య పైశున్యే సూచనే లంపటైర్లాలసైః సన్నాహసూచకైరితియావత్. పటహానాం వాద్యవిశేషాణాం ధ్వానైః ధ్వనిభిస్తరళే చంచలే సతి - శరణార్థమాగతానాం భరణే దుఃఖనివా

క్రందననందన స్సమరోచితవేషసంపదవికలేననిజబలేన సహ ప్రతిష్ఠమానో నిరుద్ధవియత్పథై రథై ర్మదబంధురై ర్వివిధగతినాట్యకై ర్ఘోటకైః కృతరణాసక్తిభిః పత్తిభి ర్విరచితః రిపంథిజన మోహస్య వ్యూహస్య పృష్ఠభాగే జయద్రథం ప్రతిష్ఠాప్య స్వయమపి పురోభాగం పరిష్కుర్వాణస్య ద్రోణస్య చరణయో ర్బాణాభ్యాం ప్రణీతప్రణిపాతస్తేన దీయమానమార్గావకాశశ్చండమారుత ఇవ ఘనమండలం తమేవ వ్యూహం క్షణాదేవ క్షోభయామాస. ౬౯. తదనంతరమ్.

రణే కర్మణి సమర్థేన అలంకర్మీణేన.ని. 'కర్మక్షమోఽలం కర్మీణ' ఇత్యమరః. పద్మనేత్రేణ శ్రీకృష్ణేన - సుభద్రాయా అపత్యస్య సౌభద్రస్య అభిమన్యోర్వధాద్యశ్శోకాతిరేకః దుఃఖాతిశయః తేన పరిగళితైః బాష్పపూరైః పంకితే కర్దమితే ద్వారదేశే సమానీతం- సౌవీరనాయకస్య సైంధవస్య యద్గోపనస్థలం రక్షణదేశః తస్య ద్రష్టుమిచ్ఛయా దిదృక్షయేవేత్యుత్ప్రేక్షా - తుంగతరమత్యున్నతం కేతోశ్శృంగం శిఖరం అధిరూఢేన హనుమతా పరితో మండితమలంకృతం - మానసస్య గరుడస్య గంధవహస్య వాయోశ్చ త్రయాణాం బాంధవైర్వేగేన సదృశైరిత్యర్థః. సైంధవై రశ్వైరాహితం సంపాదితం బంధనం యస్మిన్ తథోక్తం - స్యందనం రథమధిరుహ్య - సంక్రందననందనోఽర్జునః. సమరస్య ఉచితయా అనురూపయా వేషసంపదా అలంకారసమృద్ధ్యా అవికలేన పూర్ణేన నిజబలేనచ తురంగేణ సహ ప్రతిష్ఠమానః గచ్ఛంత్సన్ - మదేన దానజలేన బంధురై ర్వ్యాప్తైః సింధురైర్గజైః. వివిధాః గతీరాస్కందితాదీః నాటయంతి ప్రకటయంతీతి నాట్యకైర్ఘోటకైరశ్వైః నిరుద్ధః వియత్పథః ఆకాశమార్గః యైస్తైరత్యున్నతైరిత్యర్థః. రథైః కృతారణస్య ఆసక్తిస్సంబంధః యైస్తైః పత్తిభిః పాదాతైశ్చ - విరచితః కృతః పరిపంథిజనస్య శత్రుజనస్య మోహశ్చిత్తవికారః యేన తథోక్తస్య వ్యూహస్య పద్మాద్యాకారస్య సేనావిన్యాసస్య పృష్ఠభాగే-జయద్రథం సైంధవం ప్రతిష్ఠాప్య నివేశయిత్వా స్వయమాత్మనాపి పురోభాగం వ్యూహస్యముఖభాగం పరిష్కుర్వాణస్యాలంకుర్వతః. తత్ర వసత ఇతి యావత్. ద్రోణస్య ఆచార్యస్య చరణయోర్బాణాభ్యాం ప్రణీతః ప్రాపితః నమస్కారః యేనతథోక్తస్సన్ - నమస్కారబాణౌ ప్రయుజ్యేత్యర్థః. అతఏవ తేన నమస్కృతేన ద్రోణేన దీయమానః మార్గస్య వ్యూహమధ్యప్రవేశకస్య అవకాశః అంతరం యస్య తథోక్తశ్చ సన్ తమేవ వ్యూహం చండమారుతః ఘనమండలం మేఘబృందమివ-క్షణాదేవ క్షోభయామాస. ౬౯. తదనంతరమిత్యుత్తరేణాన్వయః. సంశప్తకేతి. శౌరిణా శ్రీకృష్ణేన నున్నః ప్రేరితః. అతఏవ తత్పాదృశం అసదృశంసంశప్తకాఽసు

ప. సంశప్తకాసురపలాయనవేగభంగిం తత్త్వాదృశీమభినయన్నివ శౌరి సున్నః, వేగేన విస్మయకరేణ విరోధిసైన్యే విష్వక్చచార విజయస్య శతాంగవర్యః. ౭౦. ప. తత్ర నిహ్నుతదినేశ్వరదీప్తౌ జృంభితే తమసి ధూళిమిషేణ, ఖిద్యతే స్మ యుధి పాండవసేనా హృష్యతి స్మ సహసా కురుసేనా. ౭౧. ప. గాండివమేతేన ముహుర్వికృష్టం హ్రస్వం చ దీర్ఘం చ బభూవ యుద్ధే, తులామివర్ణేన తదాధిరోఢుం స్వనామధేయస్థితిశాలినేవ. ౭౨. ప. అస్తం గతశ్చేదరవిందబంధుర్వ్యర్థా భవేత్సాపి మదీయసంధా, ఇతీవ సంక్రందననందనోఽసౌ తదీయమార్గం రురుధే

రాఇవ తేషాం పలాయనే యో వేగ స్తస్య భంగిం రీతిం - అభినయన్విడంబయన్నివ స్థిత ఇత్యుత్ప్రేక్షా. విజయస్య అర్జునస్య శతాంగవర్యః రథశ్రేష్ఠః. విస్మయకరేణ వేగేన ఉప లక్షితః. విరోధిసైన్యే శత్రుబలే-విష్వక్పరితశ్చచార-అత్రోపమయా అతుతోరోధత్ర తితేరలంకారేణ వస్తుధ్వనిః. ౭౦. తత్రేతి. తత్ర తదానీం-యుధి నిహ్నుతా ఆచ్ఛాదితా దినేశ్వరస్య సూర్యస్య దీప్తిః ప్రకాశః యేన తస్మిన్ తమసి - ధూళిమిషేణ జృంభితే సతి-పాండవసేనా ఖిద్యతేస్మ-కురుసేనా హృష్యతిస్మ - సహసేత్యుభయత్ర యోజ్యం-ప్రతిజ్ఞాభఙ్గాదర్జునోఽగ్నిం ప్రవిశతీతి తర్కాదితిభావః. స్వాగతా. ౭౧. గాణ్డీవమితి. తదా తత్కాలే యుద్ధేఽపి-తేనార్జునేన వికృష్టమాకృష్టం గాణ్డీవం-స్వస్య గాండీవస్య నామధేయే గాండీవేతి సంజ్ఞాశబ్దే స్థిత్యా శాలత ఇతిశాలినా-ఇవర్ణేన ఇకారేణ-తులాం సామ్యమధిరోఢుం ప్రాప్తుమివేత్యుత్ప్రేక్షా-ముహుః హ్రస్వం అల్పంచ బభూవ - దీర్ఘమాయతం చ బభూవ - అర్జునచాపస్య గాండీవం గాండీవమిత్యుభయ థాపి వ్యవహారాదితిభావః. అత్ర సంహితబాణగుణాకర్షణతద్విమోచనకృతాల్పత్వా యతత్వయోః. అక్షరధర్మహ్రస్వత్వదీర్ఘత్వయోశ్చ శ్లేషభిత్తికాభేదాధ్యవసాయమూలాతిశయోక్త్యుత్థాప్రేక్షా సాపేక్షత్వోక్త్యా తయోః ప్రత్యేకమంగాంగిభావేన సంకరద్వయస్య సంసృష్టిః. 'గాణ్డ్యజగాత్సంజ్ఞాయా'మితి వప్రత్యయానుశాసనే హ్రస్వాంతదీర్ఘాంతయోస్తంత్రేణ నిర్దేశ ఇత్యుక్తమ్. ని. 'కపిధ్వజస్య గాండీవగాణ్డీవౌ పున్నపుంసక' ఇత్యమరకోశశ్చ - 'స్వనామమధ్యస్థితిశాలినేవే'తిపాఠాంతరం. ౭౨. అస్తమితి. అరవిందబంధుః సూర్యః అస్తమస్తమనం గతశ్చేత్ సా పూర్వోక్తా మదీయా సంధా ప్రతిజ్ఞాపి - సంధ్యా నిష్ఫలా భవేత్ - ఇత్యాలోచ్యేవేత్యుత్ప్రేక్షా - అసౌ సంక్రందననందనోఽర్జునః శరాణామోఘైః సమూహైస్తస్య సూర్యస్యేమం

శరౌఘైః. ౭౩. ప. మృత్సంగతేనోష్ఠపుటేన భూభుక్సంబన్ధితాం స్పష్టమివ బ్రువాణైః, ధనంజయోఽసౌ శితభల్లకృత్తైశ్శిరోభిరాచ్ఛాదయతి స్మ ధాత్రీమ్. ౭౪. ప. వంకం కంకకులామిషం ధృతవిపల్లింగం కళింగం పునర్భోజం భాజనమాపదాం యమపురీసీమారుధం మాగధం, చోళం దుఃఖనిచోళచిత్తమిషుభిః కుర్వంస్తు పర్వాధభూపుత్రస్తత్ర దినావసానసమయే రుంధే స్మ సింధూద్వహాన్. ౭౫. తత్రాంతరే. ప. భూపస్తూత్తపమానధీర్భయభరాజ్జిజ్ఞాసురింద్రాత్మభూవార్తాం సాత్యకిమారుతీ రిపుచమూవ్యూహం ప్రతి ప్రాహిణోత్, తౌ జిత్వా గురు

తదీయం మార్గం రురుధే నిరుద్ధవాన్. ౭౩. మృదితి. అసౌ ధనంజయః అర్జునః శితైః తీక్ష్ణైః భల్లైర్నామ బాణైః కృత్తైశ్ఛిన్నైః మృదా మృత్తికయా సంగతేన ఓష్ఠయోః ఊర్ధ్వాధరయోః పుటేన సంపుటేన - భువం భునక్తి భక్షయతి పాలయతీతి భూభుక్ రాజా తస్య సంబంధితాం సంబంధం స్పష్టం యథా తథా బ్రువాణైర్వదద్భిరివ స్థితైరిత్యుత్ప్రేక్షా - శిరోభిర్ధాత్రీం భువం ఆచ్ఛాదయతి స్మ. భుక్ఛబ్దస్యోభయార్థతాయాం 'భుజపాలనాభ్యవహారయో' రిత్యనుశాసనం. ౭౪. వంకమితి. సుపర్వాధభువః దేవాధిపస్య పుత్రోఽర్జునః తత్ర యుద్ధే ఇషుభిర్బాణైర్వంకం వంకదేశాధిపతిం జనపదశబ్దస్సర్వత్ర తదధిపక్షత్రియవాచీ. కుర్వన్నిత్యనుషంగశ్చ - కంకకులస్య గృధ్రబృందస్య ఆమిషం భోగ్యవస్తు. కలింగం పునః ధృతం విపదః మరణస్య లింగం చిహ్నమూర్ధ్వశ్వాసాది యేన తథోక్తం-భోజమాపదాం భాజనం పాత్రం - మాగధం మగధదేశస్య సంబంధినం. 'తస్యేద' మిత్యణ్ - యమపుర్యాస్సీమాం ప్రదేశం రుణద్ధి ప్రాప్నోతీతి తద్రుధం - చోళం దుఃఖం నిచోళమాచ్ఛాదనం యస్య తాదృశం చిత్తం యస్య తథోక్తం కుర్వన్. ని. 'నిచోళః ప్రచ్ఛదపటః' ఇత్యమరః. దినావసానసమయే సాయంకాలే - సింధూద్వహం సైంధవం రుంధే స్మ నిరుద్ధవాన్-వంగమితిపాఠోఽనుప్రాసభంగాదుపేక్ష్యః. శార్దూలవిక్రీడితమ్. ౭౫. తత్రాంతరే అర్జునయుద్ధసమయ ఇత్యుత్తరేణ సంబంధః. భూపఇతి. భయభరాత్ భయాతిశయాత్ - అర్జునాపాయచింతనజన్యాత్-ఉత్తపమానా సంతప్యమానా ధీర్మనః యస్య సః అతఏవ భూపః యుధిష్ఠిరస్తు-ఇంద్రాత్మభువోఽర్జునస్య వార్తాం వృత్తాంతం జ్ఞాతుమిచ్ఛుః జిజ్ఞాసుస్సన్ సాత్యకిం శైనేయం మారుతిం భీమం చ ఉభౌ రిపుచమ్వాః శత్రుసేనాయాః వ్యూహం ప్రతి ప్రాహిణోత్ ప్రేషితవాన్. తతః యుధిష్ఠిరప్రేషణాద్ధేతోః గురుం ద్రోణం వ్యూహముఖస్థితం జిత్వా - ఆత్తః సింహనినదః క్ష్వేళారవః యాభ్యాం తథోక్తౌ

మాత్తసింహనినదౌ సంవీక్ష్య భూరిశ్రవా రాధేయశ్చ హఠాదుభౌ రురుధతుస్సంక్షోభయంతౌ కురూన్. ౭౬. ప. అథ సోమదత్తతనయో రమాపతే రనుజశ్చ భగ్నరథసూతకార్ముకౌ, పరిగృహ్య పట్టసలతాం పరస్పరం ప్రధనం భయంకరముభౌ వితేనతుః. ౭౭. ప. అథ శినితనయం నిపాత్య భూమ్యా మురసి ధృతాసిరసౌ తు సౌమదత్తిః, గళయితుమివ గర్వసార మంతర్నిజచరణేన నిపీడయాంచకార. ౭౮. ప. తదా హరి ర్దూరగతోఽపి నాక్షం వ్యాపారయామాస రథేఽర్జునస్య, నిజానుజాతోరసి దత్తపాదే భూరిశ్రవస్యేవ మహారథేఽస్మిన్. ౭౯. ప.

కురూన్ కౌరవాన్ సమ్యక్ క్షోభయంతౌ - తౌ సాత్యకిభీమౌ సంవీక్ష్య - భూరిశ్రవాః రాధేయః కర్ణశ్చ ద్వౌ - హఠాద్బలాత్కారాత్ - రురుధతుః నిరుద్ధవంతౌ. రుణద్ధేః కర్తరిలిట్. 'హఠాత్తతో రురుధతు'రిత్యేవపాఠః. ఉభౌ రురుధతు'రితి పాఠే ఉక్తసందర్భాలాభాదితి. వృత్తం పూర్వవత్. ౭౬. అథేతి. అథ సోమదత్తతనుజః భూరిశ్రవాః రమాపతేః శ్రీకృష్ణస్య అనుజోఽపి సాత్యకిశ్చ ఉభౌ ద్వౌ భగ్నాని రథస్సూతః సారథిః కార్ముకం చాపః తాని యయో స్తథోక్తౌ సంతౌ - పట్టసః ఖడ్గవిశేషః లతేవ తాం పరిగృహ్య పరస్పరం అన్యోన్యం - భయంకరం ప్రధనం ద్వంద్వయుద్ధం వితేనతుః చక్రతుః. మంజుభాషిణీ. ౭౭. అథేతి. అథ ధృతోఽసిః పట్టసః యేన సః అసౌ సోమదత్తిః సౌమదత్తపుత్రః భూరిశ్రవాస్తు శినితనయం సాత్యకిం భూమ్యాం నిపాత్య పాతయిత్వా - అంతర్మనసియః గర్వః తస్య సారః స్థిరాంశః తం గళయితుం వమయితుమివేత్యుత్ప్రేక్షా. ఉరసి సాత్యకేర్వక్షసి - నిజేన చరణేన నిపీడయాంచకార నిష్పీడితవాన్. పుష్పితాగ్రావృత్తమ్. ౭౮. తదేతి. తదా సాత్యక్యురోనిష్పీడనసమయే దూరంగతః. దూరే వర్తమానోఽపీత్యర్థః. హరిః శ్రీకృష్ణః. అర్జునస్య రథే అక్షం చక్రం చక్షురింద్రియంచ న వ్యాపారయామాస న చాలితవాన్. రథం న చోదయామాసేతి యావత్. సాత్యక్యసాయభయాదితి భావః. కింతు నిజస్య అనుజాతస్య సాత్యకేరురసి దత్తః నిహితః పాదః రథచరణం చ యేన తథోక్తే-అస్మిన్ భూరిశ్రవసి నామ మహారథే రథశ్రేష్ఠే రథికశ్రేష్ఠే చైవ - అక్షం వ్యాపారయామాస. ఏవంచార్జునరథప్రేరణం తమేవాపశ్యదిత్యర్థః. అత్ర దూరరూపప్రతిబంధకసత్త్వేఽపి భూరిశ్రవసి చక్షుర్వ్యాపారవర్ణనాద్విభావనా భేదస్య ఉక్తప్రతిబంధకాభావరూపసామగ్రీసత్త్వేఽపి అర్జునరథే తద్వ్యాపారానుదయస్య వర్ణనాద్విశేషోక్తేశ్చ ఉభయోః శ్లేషానుప్రాణితయోస్సంసృష్టిః. ౭౯. చోదితస్యేతి.

చోదితస్య హరిణా కిరీటినో మార్గణేన హృతహస్తపల్లవః, సోమదత్త తనయో న కేవలం కౌరవా అపి విహస్తతాం యయుః. ౮౦. ౯. భూరిశ్రవా స్తదను పుత్త్ర మముం బలారే ర్య్భాయో విగర్హ్య పురుషోత్తమ సంనిధానే, ఆచమ్య పావనమసౌ కుశ మేక మన్యదాస్తీర్య యుద్ధభువి తత్త్ర శయాళు రాసీత్. ౮౧. ౯. తదను హిడింబవైరీ దినానాయకతనయ సాహాయ్యకేన భయానకసాయకనికాయవర్షిణామమర్షిణాం దర్పేణ గరీయసాం దుశ్శాసనయవీయసాం నిసరముజ్జాసయితుం విదళితవిమతమదాం నిజగదా మష్టాభిః కాష్ఠాభి స్సహ భ్రమయాంచకార. ౮౨. ౯. గాంధా

హరిణా శ్రీకృష్ణేన - చోదితస్య ప్రేరితస్య భూరిశ్రవో వధాయేతిభావః. కిరీటినః అర్జునస్య మార్గణేన బాణేన హృతః ఛిన్నః హస్తః పల్లవ ఇవ యస్య తథోక్తః సోమదత్తస్య తనయః కేవలం భూరిశ్రవా ఏవ విహస్తతాం హస్తశూన్యత్వం న యయౌ న ప్రాప. కిం తు కౌరవాస్సర్వేఽపి విహస్తతాం వ్యాకులత్వం చ యయుః. ని. 'విహస్తో వ్యాకులస్సమా'విత్యమరః. అత్త్రైకస్య హస్తచ్ఛేదేన సర్వేషాం విహస్తత్వ వర్ణనాదసంగత్యలంకారః శ్లేషానుప్రాణితః. రథోద్ధతావృత్తం. ౮౦. భూరిశ్రవా ఇతి. తదను హస్తచ్ఛేదనానంతరం - అసౌ భూరిశ్రవాః. అముం అన్యేన యుధ్యమానస్య అధర్మేణ హస్తచ్ఛేదకం-బలారేరింద్రస్య పుత్త్రమర్జునం - పురుషోత్తమస్య శ్రీకృష్ణస్య సన్నిధానే సమీపే. తం చాపీత్యర్థః. భూయః ముహుర్ముహుర్విగర్హ్య నిందిత్వా పావనం పవిత్త్రం - ఏకం కుశం జలమాచమ్య అన్యం కుశం దర్భమాస్తీర్య - తత్త్ర ఆస్తీర్ణకుశే-శయాళుశ్శయనశీలః ఆసీత్. ప్రాయోపవేశంచక్ర ఇత్యర్థః. ని. 'కుశోరామసుతే దర్భే యోక్త్రే ద్వీపే కుశంజల'మిత్యమరః. ౮౧. తదన్వితి. తదను హిడింబ వైరీ భీమః. దినానాయకతనయస్య కర్ణస్య సాహాయ్యకేన సాహ్యకరణేన హేతునా - దర్పేణ గరీయసామ్. దుర్భరాహంకారాణామిత్యర్థః. అతఏవ భయానకం భయంకరం సాయకనికాయం బాణపుఞ్జం వర్షంతీతి వర్షిణాం - అమర్షిణాం క్రుద్ధానాం దుశ్శాసనస్య యవీయసా మనుజానాం నిసరం సమూహముజ్జాసయితుం హన్తుమ్. ని. 'ఉద్వాసన ప్రమథన క్రథనోజ్జాసనాని చే'త్యమరః. 'యవీయసాముజ్జాసయితు'మిత్యేతావన్మాత్త్ర పాఠే కర్మణి శేషత్వవివక్షయా షష్ఠీ-'నలోకే'త్యాదినా కృద్యోగషష్ఠ్యా ఏవ నిషేధాత్. విదళితః నిరస్తః విమతానాం శత్త్రూణాం మదః యయా తాం నిజగదాం - అష్టాభిః కాష్ఠాభిస్సహ దిగ్భిస్సహ భ్రమయాంచకార - సాష్టదిగ్భ్రమణం భ్రామితవానిత్యర్థః. ౮౨. గాన్ధారజేతి. పవమానసూనోర్భీమస్య గదా గాన్ధారజాయాః గాన్ధార్యాః జఠ

రజాజఠరసీమ్ని పురాశ్మదత్తాం దత్త్వా దశాం యుధి గదా పవమాన సూనోః, దుశ్శాసనానుజకులాయ హి యౌగపద్యాచ్చక్రే మిథోఽష్టనవతిం త్రిదశీస్తు యాత్ర్యాః. ౮౦. ప. విహాయం విరథం విసారథిం విశరాసం విపతాకికాపటం, విశిఖేన వివస్వత స్సుతం విదధాతిస్మ వృకోదరః క్షణాత్. ౮౧. ప. అథాన్యమాస్థాయ రథం క్షణేన కర్ణః కురూణాం ధురి కార్ముకస్య, పూర్వం గుణేనాశుగజాతమేకం పశ్చాదటన్యాఽన్య పరం నిరాస్థత్. ౮౨. ప. మారుతి స్తదను సోమదత్తభూపాదపాంసుపరిధూసరోరసా, కంసమర్దనకనీయసా సమం శక్రనందనసమీపమాప సః. ౮౩.

రసీమ్ని గర్భదేశే-పురా గర్భం ధృత్వా చిరేణాప్యప్రసవసమయే అశ్మనా పాషాణేన తద్ధస్తధృతేన దత్తాం కృతాం దశాం అవస్థాం వేదనామితి యావత్. యుధి దత్త్వా తావద్దుఃఖం కృత్వా-దుశ్శాసనస్య అనుజానాం కులాయ బృన్దాయ. క్రియాగ్రహణాచ్చతుర్థీ. అష్టయుక్తాం నవతిమితి శాకపార్థివాదిత్వాత్సమాసః. త్రిదశీః అప్సరసస్తు మిథః అన్యోన్యం-యాత్ర్యాః సోదరభార్యాః. యౌగపద్యాద్ధి ఏకకాలమేవ చక్రే. సాష్టనవతిం ధార్తరాష్ట్రానవధీదిత్యర్థః. ని. 'భార్యాస్తు భ్రాతృవర్గస్య యాతరః స్యుః పరస్పర' మిత్యమరః. పురాకిల గాన్ధారీ ధృత్వా గర్భం చిరాదప్యప్రసవే అశ్మనా గర్భం మమాథేతి భారతీకథాత్రానుసంధేయా. ౮౦. విహాయమితి. వృకోదరో భీమః విశిఖేన బాణైరితి జాత్యేకవచనం-క్షణాద్వివస్వతస్సూర్యస్య సుతంకర్ణం - విగతాః హయాః అశ్వాః యస్య తథోక్తం - విరథం విసారథిం విశరాసం విగతధనుషం విపతాకికాపటం విగతధ్వజాంశుకం చ - విదధాతిస్మ చక్రే. ౮౧. అథేతి. అథ కర్ణః క్షణేన అన్యం రథమాస్థాయ అధిరుహ్య-'ఆసాద్యే'తి పాఠాంతరం. కురూణాం కౌరవాణాం ధురి సమక్షం - పూర్వం ప్రథమం - కార్ముకస్య గుణేన మౌర్వ్యా ఏకం ఆశుగజాతం బాణబృందం నిరాస్థత్ నిర్గమయామాస. పశ్చాత్కార్ముకస్య అటన్యాకోట్యా-అపరం ఆశుగజాతం వాయుసంభవం భీమమపి నిరాస్థత్ నిర్ధూతవాన్. ని. 'కోటిరస్యాటనిః'. 'ఆశుగౌ వాయువిశిఖౌ'-'జాతం జాత్యోఘజన్మస్వి'తి సర్వత్రామరవిశ్వప్రకాశౌ. ౮౨. మారుతిరితి. తదను ధనుష్కోట్యా నిర్ధూయ కర్ణేన మోచనానంతరం - స మారుతిర్భీమః. సోమదత్తభువః భూరిశ్రవసః పాదే పాంసునా రజసా ఆక్రమణలగ్నేన పరిధూసరం మలినం ఉరః యస్య తేన - కంసమర్దనస్య శ్రీకృష్ణస్య కనీయసా సమం అనుజేన సాత్యకినా సహ - శక్రనందనస్య అర్జునస్య సమీపం - ఆప ప్రాప్తవాన్. రథోద్ధతా. ౮౩. తదన్వితి. తదను నిజశరాణాం పుంజేన - కురుకుంజరాన్ కౌరవ

గ. తదనుదనుజపరిపన్థిని శ్రీకృష్ణే నిజశరపుంజేన కురుకుంజరాన్భంజయం తం ధనంజయంతం సుతవధేన కృతమంతుం రిపుం నిహంతు మాదిశ్య దళితదైత్యచక్రేణ నిజచక్రేణ చండకరమండలమపిదధానే గభస్తిమా నస్తమహాస్తగతిపస్తనిజబలకోలాహల మాకర్ణ్య దుశ్శలాజాని ర్ముదా సహనిజవదన ముదాసయత్. ౮౭. తదా ప్రకాశస్య దివాకరస్య తిరో హితస్యాపి జయద్రథస్య, అదర్శనాయాపి చదర్శనాయ సుదర్శనం హే తురభూ న్మురారేః. ౮౮. ప. సకలమపి జగంతి చక్రయూథం సవితుర దర్శనతస్సఖేద మాహుః, సమరభువి కథం ను శౌరిచక్రం తపనతిరో

శ్లేషాత్ - ధంజయంతం ఛేదయంతం తం ధనంజయమర్జునం ప్రతి - సుతస్యాభిమ న్యోర్వధేన - కృతః మంతురపరాధః యేన తం-రిపుం సైంధవం నిహంతుం - ఆదిశ్య ఆజ్ఞాప్య దనుజానాం దానవానాం పరిపంథిని శత్రౌ శ్రీకృష్ణే-దళితం భిన్నం దైత్యానాం చక్రం యేన తేన చక్రేణ. చండకరమండలం సూర్యబింబం - అపిదధానే ఆచ్ఛాదయతిసతి - గభస్తయః కిరణాః అస్య సంతీతి గభస్తిమాన్ సూర్యః. అస్తం అస్తమయం - అహాస్త గతవాన్. జహాతేర్గత్యర్థకాత్కర్తరిలుజి తజి సిచ్ - ఇత్యుక్త ప్రకారం సమస్తస్య నిజబలస్య కోలాహలం కలకలం ఆకర్ణ్య. దుశ్శలా దుర్యోధన సోదరీ జాయా భార్యా యస్యసః సైంధవః. నిజం వదనం - ముదా సంతోషేణ గత మృత్యుభీతిజన్యేన సహ - ఉదాసయత్ ఉన్నమితవాన్. ౮౭. తదేతి. తదా సైంధవము ఖోన్నమనసమయే - మురారేః శ్రీకృష్ణస్య సుదర్శనం చక్రం నేత్రంచ - సుష్ఠుపశ్య తీతి సుదర్శనం శోభనాలోకనంచ - ప్రకాశస్య దీప్యమానస్య దివాకరస్య సూర్యస్య అదర్శనాయాపి అప్రత్యక్షాయచ - తిరోహితస్య వ్యవహితచ్ఛాదితస్యాపి జయద్రథస్య సైంధవస్య దర్శనాయచ - ఉభయస్మా అపి-హేతుః కారణం అభూత్ - అత్ర సూర్య ప్రత్యక్షసామగ్రీభూత నేత్రాలోకనయోః తదప్రత్యక్షహేతుత్వవర్ణనాద్వ్యాఘాతా లంకారః. ఏవం ప్రత్యక్షప్రతిబంధకస్య తిరోధానస్య సత్వేఽప్యుక్తసామగ్ర్యా సైం ధవ ప్రత్యక్షవర్ణనా త్తృతీయవిభావనాభేదశ్చ. ద్వయోః శ్లేషానుప్రాణితయోస్సం సృష్టిః. 'స్యాద్వ్యాఘాతోఽన్యథాకారి తథాకారి క్రియేత చేది'తి. ని. 'కార్యోత్పత్తి స్తృతీయాస్యాత్సత్యపి ప్రతిబంధక' ఇతి క్రమేణ తదుభయలక్షణే. ౮౮. సకలమితి. జగంతిలోకాః. సకలం చక్రాణాం చక్రవాకానాం యూథం కులమపి-సవితుస్సూర్యస్య అదర్శనతః అప్రత్యక్షాత్ సఖేదం సదుఃఖా ఆహుః. శౌరేశ్శ్రీకృష్ణస్య చక్రమే కంతు - తదా సమరభువి తపనస్య సూర్యస్య తిరోభవనం అదర్శనం. కథంన్విత్యా

భవనం తదాచకాంక్షే. ౮౯. ఉ. తావత్కిరీటీ తరుణేందుమౌళే ర్వదాన్యతాకీర్తివదావదేన, శరేణ శత్రో రలునీత శీర్షం సాకం ప్రమోదేన సకౌరవాణాం. ౯౦. ప. వృద్ధక్షత్రాంజలౌ సాయంనాల మర్ఘ్యాయ కం ధృతం, ఇతీవకం సింధుభర్తుర్జిష్ణుస్తస్మిన్నపాతయత్. ౯౧. ప. ఏతత్కిమిత్యయ మపాస్య సుతస్య శీర్షం శీర్యంత్స్వమూర్ధని వరేణ శశాంకమౌళేః, క్షోణ్యా మవాఙ్ముఖతయా నిపపాత వేగాదాఘ్రాతుకామ ఇవ తత్సుతవత్సలత్వాత్. ౯౨. గ. అథ తస్మిన్వాసవసూనౌ

శ్చర్యే-ఆచకాంక్షే కామయామాస-శ్లేషానుప్రాణితో విరోధాభాసః. పుష్పితాగ్రావృత్తం. ౮౯. తావదితి. తావత్సైంధవవదనోన్నమనక్షణఏవ సకిరీటీ అర్జునః తరుణేందుర్బాలచంద్రః మౌళౌ శిరసి యస్యతస్య సదాశివస్య - వదాన్యతయా దాతృత్వేన యా కీర్తిస్తస్యా వదావదేన వక్త్రా. తద్వక్త్రేనేతి యావత్. ని. 'వదోవదావదోవక్తే'త్యమరః. శరేణ పాశుపతాస్త్రాభిమన్త్రితబాణేన శత్రోః పుత్రఘాతినస్సైంధవస్య శీర్షం శిరః. కౌరవాణాం ప్రమోదేన సాకం సంతోషేణసహ - అలునీత చిచ్ఛేద. 'లునాతేఃకర్తరి లఙ్.' సహోక్త్యలంకారః. ౯౦. వృద్ధక్షత్రేతి. సాయం సాయఙ్కాలే-వృద్ధక్షత్రస్య సైంధవపితుః అంజలౌ సంపుటితకరద్వయే - అర్ఘ్యాయ అర్ఘ్యం కర్తుం సవితురితి శేషః. ధృతం కంజలం - నాలం నపర్యాప్తం - ఇత్యాలోచ్యేవేత్యుత్ప్రేక్షా - సింధుభర్తుస్సముద్రస్య సైంధవస్యచ - కంజలం శిరశ్చ-తస్మిన్ వృద్ధక్షత్రాంజలౌ-జిష్ణురర్జునః. అపాతయత్ 'ఇతీవకం సింధుభర్తు'రిత్యేవపాఠః. పాఠాన్తరేతు కమిత్యనేన సాకాంక్షతయా సాకాంక్షత్వదోషాపత్తిరితి ధ్యేయం. ౯౧. ఏతదితి. అయం వృద్ధక్షత్రః ఏతదంజలిస్థం శిరః కిఙ్కృత ఆపతితం? ఇతి జుగుప్సయన్నితిశేషః. సుతస్య శీర్షం సైన్ధవశిరః. అపాస్య భువి నిపాత్య శశాంకమౌళేస్సదాశివస్య వరేణ యః పాతయేత్తత్సుతస్య శీర్షం పతేత్తేనైవ సహ తచ్ఛిరఇత్యాత్మకేన స్వస్య మూర్ధని శిరసిశీర్యన్ భిన్దన్ సన్ - సుతే వత్సలత్వాద్వాత్సల్యాత్తత్సైంధవశిరః. ఆఘ్రాతుకామఇవేత్యుత్ప్రేక్షా - అవాఙ్ముఖతయా అధోముఖత్వేన - క్షోణ్యాం భువి వేగాత్ నిపపాత. ని. 'నైవాత్మనీనమథవా క్రియతే మదాంధై'రితి ప్రసిద్ధేరితిభావః. పురా వృద్ధక్షత్రః పాండవైర్వైరమనుచింత్య తపసారాధితేన శంకరేణోక్తవిధం వరమవాప్య తద్విజ్ఞాతృకృష్ణచోదితకిరీటిప్రయుక్తపాశుపతాస్త్రపాతితపుత్రశిరఃపాతనేన మమారేతి భారతీకథా. ౯౨. అథేతి. అథ తస్మిన్ తత్రాదృక్సైంధవహంతరి వాసవసూనౌ అర్జునే - వాసరవిరామే సాయంకాలే శిబిరమేత్య రణకథాం వృత్తం నిష్పన్నమనతిక్రమ్య యథావృత్తం

వాసరవిరామే శిబిరమేత్య యథావృత్తం రణకథాం విజ్ఞాప్య హృషిత రోమాణం రాజాన ముపతిష్ఠమానే సుయోధనస్తు క్రోధనతయా భగినీజానిహానినిదానయా సర్వామపి శర్వరీం యోద్ధుకామ స్సన్గంభీరం యుద్ధారంభభేరీనిధ్వానముజ్జృంభయామాస. ౯౩. గ. ఏతే తదాతం సమాకర్ణ్య సమయవైజ్ఞానికాః స్మరణమాత్రకృతసన్నిధానం నిశి దశగుణితభుజబలావలంబం హిడింబభాగినేయం పృథక్ప్రస్థాప్య స్వయమపి సకలాన్యపినిజబలానిసన్నాహ్య సంయుగాయ యుగాయతబాహవశ్శక్రసుతాదయో నిశ్చక్రముః. ౯౪. ప. యా తారకా మేసతతం విరుద్ధా తాం బిభ్రతీ మాఇతి బద్ధరోషం, సర్వేంద్రియేసత్యపి సైనికానాం మార్గం

విజ్ఞాప్య హృషితరోమాణం ఆశ్చర్యాత్సరోమాంచం రాజానం ధర్మరాజం - ఉపతిష్ఠమానే స్తూయమానే సతి-సుయోధనస్తు భగినీ జాయా యస్య తస్య సైంధవస్య హానిః నాశః నిదానం ముఖ్యకారణం యస్యాస్తయా క్రోధనతయా అత్యంతకోపేనహేతునా సర్వామపి శర్వరీం రాత్రిం - నియోద్ధుకామస్సన్ గంభీరం యుద్ధారంభే భేరీణాం నిధ్వానం ఝాంకారముజ్జృంభయామాస. రణోద్యోగసూచనాయేతిభావః. ౯౩. ఏతఇతి. తదా తత్కాలే తం భేరీనిధ్వానం సమాకర్ణ్య-సమయే విజ్ఞానం కాలోచితకర్తవ్యతాబోధః శీలం యేషాంతే సమయవైజ్ఞానికాః. అతఏవ యుగం వృషభద్వయాదిస్కంధవాహ్యతిర్యగ్దారుశేషః తద్వదాయతౌ బాహూ యేషాం తే - శక్రసుతోఽర్జునఆదిర్యేషాం తథోక్తాః. ఏతే పాండవాః స్మరణేనైవ స్మరణమాత్రేణకృతం సన్నిధానం సమీపస్థితిర్యేనతం - నిశి రాత్ర్యాం దశగుణితం దశధా ఆవృత్తం భుజయోర్బలం అవలంబః సహాయో యస్య తం. హిడింబభగిన్యాః హిడింబ్యాః అపత్యం తద్భాగినేయం ఘటోత్కచం పృథక్ ప్రధానత్వేన ప్రస్థాప్య రణాయ ప్రయోజ్య-సకలాని బలాని సన్నాహ్యాపి ఉద్యోజయిత్వాచ-స్వయమపి సంయుగాయ యుద్ధంకర్తుం-నిశ్చక్రముః నిష్క్రాంతాః. ౯౪. యేతి. యా తారకానక్షత్రమితి జాత్యేకవచనం-కనీనికాచ. ని. 'కనీనికర్క్షయోస్తారే'తి నవరత్నమాలా - తారైవ తారకా అతఏవ - 'ప్రస్పందమానపరుషేతరతారమంతశ్చక్షు'రితి కాళిదాసః. మే మమ సతతం సర్వస్యామపి రాత్రౌ నతు చంద్రవత్పూర్వపక్షఏవేత్యర్థః. విరుద్ధా ప్రతిఘాతినీ తాం తారకాం - ఇమాః దృశః బిభ్రతి - ఇతి హేతోర్బద్ధరోషమివ స్థితమిత్యుత్ప్రేక్షావ్యంజకాప్రయోగాద్గమ్యా - తమః అంధకారః సర్వస్మిన్నింద్రియే దృగ్భిన్నేసత్యపి-దృశాం

దృశామేవ తమో రురోధ. ౯౫. ప. శర్వర్యాశ్చికురే మనోజశిఖినో
ధూమే నభోఽరణ్యభూజంబూశాఖిని పేచకాండజదృశా మాలోక
సిద్ధాంజనే, చేలే కాలహలాయుధస్య తమసాముజ్జృంభణే తాదృశేఽ
ప్యహ్నీవాహవశిల్పమద్భుతతమం చక్రుర్ద్వయే సైనికాః. ౯౬. ప.
ప్రధనేఽద్భుతేఽపి నిశి నారదదృష్టేః ప్రథమేతరా వ్యలసదీతిరుదగ్రా,
వనితా అపి త్రిదశనాథనగర్యాం వరణస్రజం చికుర ఏవ బబంధుః.
౯౭. ప. అమీషు యుద్ధదివసేష్వయమేవ హి కాముకః, రణోత్సవే

నేత్రాణాం తారకాంధకారిణాం మార్గమేవ రురోధ. ౯౫. శర్వర్యా ఇతి. శర్వర్యాః
రాత్ర్యంగనాయాః చికురే కేశపాశే - మనోజస్య మన్మథస్యైవ శిఖినః వహ్నేః
ధూమే - నభసః ఆకాశస్యైవ అరణ్యభువః జంబూశాఖిని నీలఫలే జంబూవృక్షే - పేచ
కాండజానాం ఉలూకానాం దృశాం - ఆలోకార్థం సర్వవస్తుదర్శనార్థం - సిద్ధాంజనే
కాలస్యైవ హలాయుధస్య బలరామస్య - చేలే నీలవస్త్రే - తాదృశే నైల్యసాంద్రత్వా
ద్భ్యామనుపమే - తమసాం ఉజ్జృంభణే ప్రచారే సత్యపి - అహ్ని వాసర ఇవ - ద్వయే
సైనికాః కౌరవాః పాణ్డవాశ్చ - అద్భుతతమం అత్యాశ్చర్యకరం - ఆహవశిల్పం యుద్ధ
చేష్టితం చక్రుః. ఈర్ష్యావశాదితి భావః. అశ్లిష్టమాలాపరంపరితరూపకస్యోపమయా
సంసృష్టిః. శార్దూలవిక్రీడితం. ౯౬. ప్రధనే ఇతి. నిశి తమస్విన్యాం - ప్రధనే యుద్ధే
అద్భుతే సత్యపి - నారదదృష్టేరుదగ్రా మహతీ ప్రథమేతరా ద్వితీయా ఈతిః ఆనంద
బాష్పాణాం వృష్టిః. వ్యలసద్బభూవేత్యర్థః. ని. 'యా నిశా సర్వభూతానాం తస్యాం
జాగర్తి సంయమీ' త్యాగమాద్రాత్రేర్యోగినాం సమాధికాలత్వేన దర్శనాప్రసక్తేరితి
భావః. త్రిదశనాథనగర్యాః స్వర్గస్య సంబంధిన్యః వనితాః అప్సరసోఽపి వరణస్రజం
చికురే కేశపాశ ఏవ బబంధుః. తదానీం భోగకాలత్వాత్తాసామపి తద్యుద్ధదర్శనాప్ర
సక్తేరితి భావః. కేచిత్తు అంధకారనిరోధేన క్రమేణ యుద్ధస్య నవసురాణాంచ దర్శనా
యోగాదిత్యుభయత్ర భావార్థమాహుః. అత్ర యుద్ధనైశత్వవిశేషణస్య తద్గతాశ్చర్య
తన్మ తనవసురదర్శనప్రతిబంధకాంధకారావరణాభిప్రాయగర్భత్వాత్పరికరాలంకారః.
పూర్వత్ర తు యోగభోగావసరత్వాభిప్రాయగర్భత్వాదయమితి ధ్యేయం. ౯౭. అమీ
ష్వితి. అమీషు యుద్ధదివసేషు - యుద్ధదినానాం మధ్య ఇత్యర్థః. అయం సైంధవయుద్ధ
దివస ఏవ కాముకః స్త్రీపరాయణః. హిః ఖల్వర్థే - యతః కారణాదసౌ దివసః రణో
త్సవే విభజ్య విభాగం కృత్వా - అర్ధం సమాంశం రాత్ర్యే - దదౌ దత్తవాన్ - కామినాం
సర్వస్వహానేరప్యగణ్యత్వవద్ధర్మార్థకామేషు స్త్రీపుంసయోః అర్ధఫలభాగిత్వస్మరణాచ్చేతి

విభజ్యార్ధం రాత్రయేఽసౌ దదౌ యతః. ౯౮. ప. తతః క్షణాదేవ ఘటోత్కచోఽసౌ సంగ్రామసీమోపరి జృంభమాణః, తమిస్రా మిమాం సాంద్రతమాం తమోభి ర్దంష్ట్రాప్రభాభి ర్దివసం వితేనే. ౯౯. ప. తిష్ఠ ద్రోణసుయోధనద్రుతతరం ధావస్వదుశ్శాసన త్వాం ముంచామి కిమద్య భోః కృపకృపాలేశోఽపి నత్వత్కృతే, గాంధారాధిప కా కథా తవ రణే దుర్మేధసామగ్రణీః కర్ణః క్వేతి ఘటోత్కచః కటురవో వ్యాభ్రామ్య దభ్రాంతరే. ౧౦౦. ప. హైడింబేయమముం నిజాట్టహసితః క్షుభ్యద్దశాశాముఖం దంష్ట్రాంకూరకరాళమాత్తపరశుం దృష్ట్వైవ కేచిద్భటాః, బిభ్యశ్చుక్రుశు రుద్భ్రమాలు రపరే ప్యేతు ర్ముమూర్ఛుర్జహుః ప్రాణా

భావః. అత్రోత్తరవాక్యార్థేన దివసస్య రాత్రిముక్తత్వసమర్థనాత్కావ్యలింగభేదః. 'రాత్రయేఽసౌదదౌయతః' ఇత్యేవపాఠః. పాఠాంతరే అపిశబ్దస్య నైరర్థక్యం అయమిత్యనుషంగక్లేశశ్చేతి ధ్యేయం. ౯౮. తత ఇతి. తతః అసౌ పాండవప్రస్థాపితః ఘటోత్కచః క్షణాదేవసంగ్రామసీమ్నః యుద్ధదేశస్యోపరి ఊర్ధ్వభాగే-ఆకాశ ఇతి యావత్. జృంభమాణః వర్తమానస్సన్-తమోభిస్సాంద్రతమాం ఇమాం యుద్ధశాలినీం తమిస్రాం రాత్రిం-దంష్ట్రాణాం స్థూలాయతదంతానాం ప్రభాభిః. దివసం వితేనే నిస్తమస్కాం చకారేత్యర్థః. అత్ర తమోనీలాయా రాత్రేర్నైల్యత్యాగపూర్వకం దంష్ట్రాప్రభావ్యాపనవర్ణనాత్తద్గుణాలంకారః. ౯౯. తిష్ఠేతి. హే ద్రోణ, త్వం తిష్ఠ యుద్ధాయ స్థిరోభవేత్యర్థః. హే సుయోధన, త్వం ద్రుతతరం అతిశీఘ్రం - ధావస్వ పలాయస్వ - హే దుశ్శాసన, త్వామద్య ముంచామికిం? నముంచామ్యేవేత్యర్థః. భోః కృప హే శారద్వత, త్వత్కృతే భవద్విషయే - కృపాలేశః కరుణాలవోఽపి నాస్తి - నిహన్మ్యేవేత్యర్థః. హే గాంధారాధిప శకునే, తవరణే కా కథా? యుద్ధే విషయే త్వంకియానిత్యర్థః. దుర్మేధసాం దుర్బుద్ధీనాం అగ్రణీః కర్ణః. క్వకుత్రాస్తే? ఇత్యుక్తప్రకారం కటుః. కఠోరః రవః యస్య తథోక్తస్సన్ ఘటోత్కచః. అభ్రాంతరే ఆకాశమధ్యే - వ్యాభ్రామ్యత్ సంచచార - శార్దూలవిక్రీడితం. ౧౦౦. హైడింబేయమితి. నిజేన అట్టహసితేన కిలకిలార్భట్యేన క్షుభ్యంతి కంపమానానిదశానామాశానాం దిశాం ముఖాని యస్య తం - దంష్ట్రాంకూరైః కరాళం భీషణం - ఆత్తః గృహీతః పరశుః కుఠారః యేన తమముం హిడింబాయాః అపత్యం హైడింబేయం ఘటోత్కచం దృష్ట్వైవ నతు యుద్ధ్వేత్యర్థః. కేచిద్భటాః కౌరవాః. బిభ్యుః భీతవంతః తతః చుక్రుశుః రురుదుః

నారురుహుర్విమానమమరీరూపుః ప్రమోదం దధుః. ౧౦౧. ప. నభసి తమభివీక్ష్య ఘోరరూపం దిశి తత్ర పలాయితే నృపౌఘే, మరణసమయముష్టిలగ్నశస్త్ర స్తదభిముఖః ప్రయయౌ కబంధ ఏకః. ౧౦౨. ప. పితుశ్చ పుత్రస్య చ వేదవాక్యై ర్యదుక్త మైకాత్మ్య మిదం హి దృష్టం, భీమాత్మజోఽపి స్వయమేష యుద్ధే భీమోఽభవదాసీవరిసైనికానాం. ౧౦౩. ప. భిండీవాలై స్తోమరై శ్శూలజాలై ర్వ్యష్టైరుగ్రైశ్చోభయేషాం

ప్రతః ఆమిమీలుః మమ్రుః. కేచిద్భటాః అపసా పేతుః. తతః ముమూర్ఛుః. తతః ప్రాణాన్ జహుః. కేచిద్భటాః విమానం దేవయానం ఆరురుహుః. అపరావృత్త్య మృతా ఇతిభావః. అతఏవ అమరీః దేవాంగనాః ఆపుః. అతఏవ ప్రమోదం దధుః ఇత్యాదేః సర్వత్ర కర్తరి లిట్ - అత్ర కేచిద్భటేషు కర్తృకారకే భయక్రోశమీలనానాం చ కేషుచిత్పతనమూర్ఛనప్రాణత్యాగానాం కేషుచిద్విమానారోహణదేవాంగనాప్రాప్తిప్రమోదవహనానాం చ అనేకక్రియాణామన్వయాత్కారకదీపకాలంకారత్రయం. విమానారోహణదేవాంగనాప్రాప్త్యోః ప్రమోదవహనహేతుత్వాత్కావ్యలింగభేదస్య తృతీయేన సహైకవాచకానుప్రవేశసంకరః. అస్యచ ప్రథమద్వితీయయోశ్చ సంసృష్టిరితి వివేకః. పూర్వవత్ వృత్తమ్. ౧౦౧ నభసీతి. ఘోరం భయంకరం రూపమాకారః యస్యతథోక్తం - తం ఘటోత్కచం - నభసి ఆకాశే అభివీక్ష్య నృపాణాం కౌరవాణామోఘే బృందే దిశిదిశి ప్రతిదిశం పలాయితేసతి - తత్ర యుద్ధదేశే మరణసమయే ముష్టౌ లగ్నం దృఢఘటితం శస్త్రం ఆయుధం యస్యతథోక్తః. ఏకః కబంధః అపమూర్ధకళేబరమేవ తం ఘటోత్కచం ప్రతి అభిముఖం యయౌ - నాన్యః కశ్చిదపీత్యర్థః. అత్రాభిముఖగమనస్య కబంధఏవ నియమనాత్పరిసంఖ్యాలంకారః. ౧౦౨. పితురితి. పితుర్జనకస్య చ పుత్రస్యచ ద్వయోః ఏకః ఆత్మా స్వరూపం యయో స్తయోర్భావః ఐకాత్మ్యం నామ యద్వస్తు - వేదవాక్యై 'రాత్మావైపుత్రనామాసీ'త్యాదిభిః. ఉక్తం బోధితం ఇదం తత్ పితృపుత్రయోరైకాత్మ్యం దృష్టంహి - ఇదానీమితి శేషః. పురా శ్రుతిసిద్ధమిదానీం తు ప్రత్యక్షసిద్ధమిత్యర్థః. యద్యస్మాదేష ఘటోత్కచః స్వయం భీమాత్మజోఽపిసన్ -యుద్ధే అరిసైనికానాం భీమః భయంకరశ్చాసీత్ - తస్మాదితి యోజ్యం - శ్లేషానుప్రాణితం వాక్యార్థహేతుకం కావ్యలింగం. ౧౦౩. భిండీవాలైరితి. సః ఘటోత్కచః. ఉగ్రైర్భిండీవాలైస్తోమరైశ్శూలానాం జాలైస్సమూహైః శూలాదయః ఆయుధవిశేషాః. వేషైరాకారవిశేషైశ్చ ఉపలక్షితః. వ్యోమ్ని నభసి స్థిత్వా - ఉభయేషాం విధానాం నృపాణాం నృపైరిత్యర్థః. కర్తృత్వస్య

నగానాం, దృష్టః క్వాపి క్వాప్యదృష్టోఽరిసైన్యం వ్యోమ్ని స్థిత్వా నామ్ని
శేషం స చక్రే. ౧౦౪. ప. స్వస్యాః క్షయం నాగమదస్యాం రాత్రౌ దుర్యోధనస్య
ధ్వజినీతి మత్వా, పితృవ్యభక్త్యేవ స భీమసూనుస్తత్రైవ తస్యాః క్షయ
మాతతాన. ౧౦౫. తత్రాంతరే. ప. వాహిన్యా ఏవ మే నార్ధం మేదిన్యా
అపి నంక్ష్యతి, క్షణం యుధ్యేత చేదేష ఇతి మేనే సుయోధనః. ౧౦౬.
గ. ఇత్థం నితాంతచింతాసంతానాదార్తస్య ధార్తరాష్ట్రస్య సంప్రార్థ
నాగుణనికయా సంభృతసర్వాభిసారో మిహిరకుమారో వజ్రధారయా
మహేంద్రో మహీధ్రమివ తేన దత్తయా వళక్షాశ్వక్షపణదక్షయ

క్షేపత్వవివక్షాయాం. ని. 'అముం శూద్రస్యపక్వాన్నమి'త్యాదావివషష్ఠీ- క్వాపి అదృష్ట
శ్చసన్-అరీణాం సైన్యం నామ్ని శేషం నామమాత్రావశిష్టమిత్యర్థః. చక్రే సర్వం జఘా
నేతి యావత్ - శాలినీ. ౧౦౪. స్వస్యేతి. దుర్యోధనస్య ధ్వజినీ సేనా - అద్యాస్యాం
రాత్రౌ - స్వస్యాత్మనః సంబన్ధినం క్షయం నివేశం నాగమత్. న ప్రాప ఇత్యుక్తప్ర
కారేణ స భీమసూనుః ఘటోత్కచః. పితృవ్యే పితృభ్రాతరి దుర్యోధనే భక్త్యేవేత్యు
త్ప్రేక్షా-తత్ర యుద్ధదేశ ఏవ తస్యాః దుర్యోధనధ్వజిన్యాః క్షయం నివేశం నాశం చ-
ఆతతాన అకరోత్. ని. 'ప్రళయావాసయోః క్షయ' ఇతి విశ్వః. ౧౦౫. తత్రాన్తరే
తస్మిన్ సమయ ఇత్యుత్తరేణాన్వయః. వాహిన్యా ఇతి. ఏషః ఘటోత్కచః. క్షణం
యుధ్యేత చేత్ యుద్ధం క్రియేత యది - మే మమ సంబంధిన్యాః వాహిన్యాః సేనాయా
అర్ధమేవ ననఙ్క్ష్యతి - అర్ధస్య ప్రథమయుద్ధదివసాదారభ్య పాండవైర్నాశితత్వాదితి
భావః. కింతు మే మేదిన్యాః భువః అర్ధమపి నఙ్క్ష్యతి - ఆత్మానం జిత్వా అవశిష్ట
మర్ధం పిత్ర్యమప్యంశం భువం భోక్ష్యంతి పాండవా ఇత్యర్థః. ఇత్యుక్తప్రకారం సుయో
ధనః మేనే తర్కితవాన్. ౧౦౬. ఇత్థమితి. ఇత్థముక్తప్రకారాత్ నితాంతం చిన్తా
నాం సంతానాత్సమూహాదార్తస్య పీడితస్య ధార్తరాష్ట్రస్య దుర్యోధనస్య సమ్యక్ప్రా
ర్థనానాం గుణనికయా పరంపరయా సంభృతః స్వీకృతః సర్వాభిసారః సర్వోద్యోగః
ఘటోత్కచవధవిషయకః యేన తథోక్తః. మిహిరస్య సూర్యస్య కుమారః కర్ణః.
మహేంద్రః వాసవః వజ్రస్య ఆయుధస్య ధారయా మహీం ధరతీతి మహీధ్రం గిరి
మివ - తేన మహేంద్రేణ దత్తయా - ఇయం శక్తిః వళక్షాః శ్వేతా అశ్వాః యస్య
తస్యార్జునస్య క్షపణే మారణే దక్షా సమర్థా ఇతి ప్రేమ్ణేతి శేషః. చిరాద్రక్షితయా
గుప్తయా - మహత్యా శక్త్యా నామ ఆయుధేన - తం క్షణదాచరం రాక్షసం ఘటో
త్కచం - వక్షసి నిర్భిద్య - క్షణేన క్షితౌ భువి నిపాతయామాస పాతితవాన్ - ఉప

మితి చిరరక్షితయా మహత్యా శక్త్యా వక్షసి నిర్భిద్య క్షణేనతం క్షణదాచరం క్షితౌ నిపాతయామాస. ౧౦౭. ప. పౌత్రస్య తస్య ప్రబలస్య శక్తేః ప్రహారపీడాం ప్రతియోధదత్తాం, అపారయన్ద్రష్టుమి వాతిఘోరా మంతస్స్థితో వాయురగాద్బహిష్ఠాత్. ౧౦౮. స. సాపి శక్తిరభిహత్య నరాశం సాంయుగీనజనసన్నుతశౌర్యం, వాయుసూనుపరి ఘాదివ భీతా వాసవస్య సవిధం ప్రతిపేదే. ౧౦౯. గ. తదానీం తత్ర తేషాం కౌరవకౌంతేయసైన్యానాం బాష్పలహరీం నిష్పాదయితుం మోదవిషాదయోరహమహమికయా స్పర్ధా సమవర్ధత. ౧౧౦. గ. అథ

మాలంకారః. ౧౦౭. పౌత్రస్యేతి. ప్రబలస్య ప్రకృష్టబలస్య - పౌత్రస్య పుత్రపుత్రస్య తస్య ఘటోత్కచస్య - అంతస్స్థితః శరీరాంతర్గతః. వాయుః ప్రాణానిలః ప్రతియోధినా శత్రుణా కర్ణేన దత్తాం కృతాం శక్తేరాయుధస్య ప్రహారేణ యా పీడా బాధా తాం తదీయామితి శేషః. ద్రష్టుమపారయన్ అశక్నువన్నివేత్యుత్ప్రేక్షా- బహిష్ఠాత్ - శరీరాద్బహిః. అగాత్ నిర్గతవాన్ - ఘటోత్కచో మమారేత్యర్థః. ౧౦౮. సేతి. సా ఇంద్రదత్తా ఘటోత్కచప్రాణాపహారిణీ శక్తిరపి-సాంయుగీనేన రణే సాధునా జనేన శూరజనేన సన్నుతం శ్లాఘితం శౌర్యం యస్య తథోక్తం-నరాశం రాక్షసం ఘటోత్కచం - అభిహత్య మారయిత్వా - వాయుసూనోర్భీమస్య పరిఘాత్ గదాయాః. భీతేవేత్యుత్ప్రేక్షా - వాసవస్య ఇంద్రస్య సవిధం సమీపం - ప్రతిపేదే ప్రాప్తా. స్వాగతా. ౧౦౯. తదానీమితి. తదానీం ఘటోత్కచవధకాలే - తత్ర యుద్ధరంగే తేషాం కౌరవసైన్యానాం కౌంతేయసైన్యానాం చ ఉభయేషాం బాష్పస్య నేత్రజలస్య లహరీం ప్రవాహం నిష్పాదయితుం జనయితుం మోదస్య ఆనందస్య విషాదస్య దుఃఖస్యచ ద్వయోః ఘటోత్కచవధజన్యయోః. స్పర్ధా వివాదః. అహమహమికయా అహంపూర్వం జనయామ్యహమేవ పూర్వం జనయామీత్యహంకారేణఉపలక్షితా - సమవర్ధత వర్ధతే స్మ. కౌరవసైన్యాని ముముదిరే కౌంతేయసైన్యాని రురుదురిత్యర్థః. ౧౧౦. అథేతి. అథ కులస్య కౌరవాణాం పాండవానాంచ వంశస్య కూటస్థే ప్రథమే-అతఏవ కుముదబాంధవే చంద్రే జయద్రథస్య సైంధవస్య ఘటోత్కచస్యచ నిధనేన మరణేన యశ్శోకాతిశయః తేన గురూన్ దుర్భరాన్ - ద్వయానపిగురూన్ ధార్తరాష్ట్రాన్ పాండవాంశ్చ - ఆశ్వాసయితుమివేత్యుత్ప్రేక్షా - కులిశాయుధస్య ఇంద్రస్య దిశం ప్రాచీం ఏత్య ప్రాప్య - కాంతైః శరపుష్పైః నికామైస్తుల్యైః. తద్వద్ధవళైరిత్యర్థః. అభీశుభిః కిరణైః ఆకాశం దిశానామష్టానాంచ అవకాశమంతరాళం -

జయద్రథఘటోత్కచనిధనశోకాతిశయగురూన్ద్వయానపి కురూనాశ్వాసయితుమివ కులకూటస్థే కుముదబాంధవే కులిశాయుధదిశమేత్య కాశనికాశై రభీశుభి రాకాశం దిశావకాశం వ్యాకాశయమానే సతి కోపేన కుటిలీకృతచాపౌ ద్రుపదవిరాటభూపౌ ద్రుతమసీచై ర్నారాచై రాచార్యం శలలై శ్శల్యమృగమివ నిబిడితతను మాతేనతుః. ౧౧౧. ప. తస్యార్ధమగ్నా నారాచా స్తస్యాం తద్విక్రమశ్రియః, రోచంతే స్మ ప్రహృష్యంత్యా రోమాంచానా మివాంకురాః. ౧౧౨. ప. అగ్నిదేశ్యేన నిక్షిప్తమథోభౌ ద్రోణపార్షతౌ, కోదండవిద్యాసర్వస్వం తస్యాంతేస్మ ప్రకాశితం. ౧౧౩. గ. తత శ్శరసంభవభగినీజానేశ్చాపచతుర్ముఖో వృద్ధత్వవిశ్రాణితవికృతవేషయోరపి విశిఖవిమోచనసృష్టిశిల్పేన విలోభనీయవిగ్రహీకృతయో ర్విరాటపాంచా

వ్యాకాశయమానే ప్రకాశయతిసతి. వ్యాఙ్పూర్వాత్కాశతేర్ణిజన్తాల్లటిశానచ్. విరాటభూపో ద్రుపదభూపశ్చ ద్వౌ - కోపేన కుటిలీకృతః గుణాకర్షణేన కుండలీకృతః చాపః యాభ్యాం తథోక్తౌసంతౌ అసీచైర్మహద్భిః నారాచైర్బాణవిశేషైరాచార్యం - శల్యంనామ మృగం - శలలై స్తల్లోమభిరివ నిబద్ధతనుం లగ్నశరీరం - ఆతేనతుశ్చక్రతుః ని. 'శ్వావిత్తుశల్య స్తల్లోమ్ని శలలీశలలంశలమి'త్యుభయత్రాప్యమరః. ఉపమాలంకారః ఉత్ప్రేక్షయా సంసృష్టః. ౧౧౧. తస్యేతి. తస్య ద్రోణస్య తస్యాం శరీరే అర్ధం మగ్నాః అవగాఢాః నారాచాః ద్రుపదవిరాటప్రయుక్తాః ప్రకర్షేణ హృష్యంత్యాః మోదమానాయాః తస్య ద్రోణస్య విక్రమశ్రియః పరాక్రమలక్ష్మ్యాః రోమాంచానాం పులకానాం అంకురాఇవేత్యుత్ప్రేక్షా - రోచంతేస్మబభుః. ౧౧౨. అగ్నిదేశ్యేనేతి. అథ ద్రోణః పార్షతః ద్రుపదశ్చ తావుభౌ - అగ్నిదేశ్యేన నామమునినా-నిక్షిప్తం న్యాసీకృతం - ఉపదేశవ్యాజాదితిభావః. కోదండవిద్యాధనుర్నైపుణ్యమేవ సర్వస్వం యావద్ధనం ప్రకాశితం తస్యాంతేస్మ - యథాఽభ్యస్త యావద్ధనుర్విద్యానైపుణ్యమగ్నిదేశ్యోపదిష్టం ప్రకటీచక్రతురిత్యర్థః. ౧౧౩. తతఇతి. తతశ్శరసంభవస్య కృపస్య భగినీ కృపీ జాయా యస్య తస్య ద్రోణస్య. జాయాయానిఙ్. చాపఏవ చతుర్ముఖః బ్రహ్మా వృద్ధత్వేన జరసా బాణైశ్ఛేదనేనచ విశ్రాణితః కృతః వికృతః జుగుప్సితః వేషః ఆకారః యయో స్తథోక్తయోరపి-విశిఖానాం బాణానాం విమోచనం సంఘటనమేవ సృష్టిశిల్పం సృజనవ్యాపారస్తేన(కరణేన)-విలోభనీయః కామనీయః విభిః పక్షిభిః లోభనీయశ్చవిగ్రహః దేహః యయో స్తథోక్తయోః కృతయోః. కృద్యోగాదభూతతద్భా

లయోః వరణోత్సవయౌగపద్యే సతి విబుధపురవిలాసినీనాం బిడౌజః కుటుంబిన్యా అపి దుస్సమాధేయం వివాద మాపాదయామాస.
౧౧౮. గ. అథ తత్ర శర్వరీచరభుజగర్వనిర్వాపితపర్వతశృంగశిలాభంగవిపాటితశరీరేవ సంధ్యారాగమిషేణ రుధిరధారా ముత్సృజంతీ సా నిశాపి వినాశదశా మాశు వివేశ. ౧౧౯. గ. తదను కోకకుటుంబినీనాం నగ్నంకరణే మహసి సమారూఢవిహాయసి క్రోధనిద్రారోధసాధారణీభవదరుణిమస్పృక్ప్రతిఫలనై రాయోధనధరణీరుధిరధునీషు పంకేరుహాణ్యంకురయంతౌ ఘటోత్కచకంటకపాంచాలపంచతాప్రపంచితవైరభారతయా గురో రాయుర్హేతుమలీకాక్షరం పరిమార్ష్టి

వేద్వౌ. నిహత్య దేవభూయం ప్రాపితయోరిత్యర్థః. విరాటస్య పాంచాలస్య ద్రుపదస్య చ ద్వయోస్సంబంధినః వరణోత్సవస్య యౌగపద్యే సమకాలికత్వే సతి - బిడౌజసః ఇంస్య కుటుమ్బిన్యా శచ్యాపి - దుస్సమాధేయం సమాధాతుమశక్యం విబుధపురే స్వర్గే విలాసినీనామప్సరసాం - వివాదం అహమేవైతం వృణయామహమేవైతం వృణయామితి వాక్కలహం-ఆపాదయామాస అజనయత్. చాపముక్తైశ్శరైస్తావుభావపి నిపాతితవాన్ - ద్రోణ ఇత్యర్థః. అత్ర విరాటద్రుపదక్షపణస్య దేవాంగనావివాదనరూపేణ వర్ణనాత్పర్యాయోక్తస్య చాపచతుర్ముఖ ఇత్యాది సావయవరూపకసాపేక్షత్వాద్ద్వయోరంగాంగిభావేన సంకరః. ౧౧౮. అథేతి. అథ తత్ర యుద్ధరంగే శర్వరీచరస్య ఘటోత్కచస్య భుజయోర్గర్వేణ బలదర్పేణ నిర్వాపితానాం పాతితానాం పర్వతానాం శృంగైః పాషాణఖండైశ్చ విపాటితం భగ్నం శరీరం యస్యాస్తథోక్తా - అతఏవ సంధ్యారాగస్య మిషేణ రుధిరధారాం - ఉత్సృజంతీ వర్షంతీవ స్థితేత్యుత్ప్రేక్షా-సా నిశా రాత్రిరపి వినాశదశాం అదర్శనావస్థాం - ఆశు వివేశ ప్రాప్తవతీ - ప్రభాతాభూద్రాత్రిరిత్యర్థః. ౧౧౯. తదన్వితి. తదను కోకకుటుమ్బినీనాం చక్రవాకాంగనానాం నగ్నంకరణే వివస్త్రతాకరణే రతోత్సవజనక ఇతి యావత్ - వాసర ఏవ తత్సంభోగాదితి భావః. మహసి తేజసి సూర్యే సమారూఢం ప్రాప్తం విహాయః ఆకాశః యేన తథోక్తే సతి - క్రోధస్య నిద్రారోధస్య సర్వరాత్రం నిద్రాత్యాగస్య చ - ద్వయోస్సాధారణీభవన్ తదుభయజన్యత్వయోగ్య ఇత్యర్థః. ఉభాభ్యామపి తత్సంభవాదితి భావః. అరుణిమా ఆరుణ్యం యాసాన్తాసాం దృశాం నేత్రాణాం ప్రతిఫలనైః ప్రతిబింబనైః. ఆయోధనధరణ్యాం యుద్ధభువి - యా రుధిరధున్యః రక్తనద్యస్తాసు పంకేరుహాణి రక్తపద్మాని అంకురయంతౌ జనయంతః వసుదేవకుమారః శ్రీకృష్ణః వాసవకుమారః అర్జునః

మలీకవచనమేకం భవతా ప్రయుజ్యతా మితి ధర్మజాతమనుకూల
యంతో వసుదేవవాసవకుమారాదయః ప్రథమసన్నికృష్టస్య ధృష్ట
ద్యుమ్నస్య వరూథినీవిమాథినీం వారణధోరణీం ప్రచేతసమివపయో
ధరపరంపరాం పురోధాయ భృశం ఖస్య గుణం శంఖస్య పరిపూ
రణేన దుర్వహం కుర్వంతం కౌరవసేనాపతి మభిజగ్ముః. ౧౧౬. ప.
కోపేన తావత్కుటిలస్సభీమః కుంభానభాంక్షీ ద్గదయా గజానాం, నా
మ్నైకదేశోఽపి చ కుంభయోనే రేతైర్ధృతోఽభూదితి మత్సరీవ. ౧౧౭.
గ. ఇతి తత్ర తాం కరిఘటాం పాటయతా ఘటోత్కచజనకేన ద్రోణ
సుతస్య సనామ్ని హస్తిని పాతితే సతి ప్రచురతరమదస్స్వవశానువర్తి

తావాదీయేషాం తే కృష్ణార్జుననకులసహదేవాః ఘటోత్కచస్య పాఞ్చాలస్య చ త్రయా
ణాం పంచతయా మరణేన ప్రపంచితః విస్తారితః వైరం విరోధఏవ భారః యేన తస్య
భావస్తత్తా తయా - గురోర్దుర్భరస్య గురోః ద్రోణాచార్యస్య సంబంధినః ఆయుషః
జీవితకాలస్య హేతుం - అళీకే లలాటే అక్షరం బ్రహ్మలిపిం - పరిమార్ష్టుం నిరసితుం-
ఏకమళీకవచనం మృషావాక్యం హే ధర్మజాత, భవతా ప్రయుజ్యతాం ఉదీర్యతాం
ఇత్యుక్తప్రకారేణధర్మజాతం ధర్మరాజమనుకూలయంతః. అంగీకారయంతస్సంతః ప్రగ
మమాదౌ సన్నికృష్టస్య ధృష్టద్యుమ్నస్య యా వరూథినీ సేనా తాం విమథ్నాతి భంజ
యతీతి విమాథినీం వారణధోరణీం గజపఙ్క్తిం పురోధాయ అగ్రే నిధాయ - శంఖస్య
పరిపూరణేన ఆధ్మానేన - ఖస్య ఆకాశస్య గుణం శబ్దం భృశం దుర్వహం దుర్భరం
ఆకాశస్యైవేతిభావః. స్వస్యేతి శేషోవా. ఆత్మనఇత్యర్థః. కుర్వంతం కౌరవసేనాధిపతిం
ద్రోణం-పయోధరపరంపరాం మేఘపఙ్క్తింపురోధాయ పురస్కృత్యపయోధరపరంప
రమిత్యర్థః. ప్రచేతసంవరుణమివేత్యుపమా-అభిజగ్ముః అభిముఖం గచ్ఛంతిస్మ - రూప
కోపమయోస్సంసృష్టిః. ౧౧౬. కోపేనేతి. తావత్తదానీం కోపేన కుటిలః భయంకరః
సభీమః ఏతైర్గజకుంభైః కుంభయోనేః ద్రోణస్య-నామ్ని కుంభయోనిరితి సంజ్ఞాయాం
ఏకదేశోఽపిచ కుంభేత్యంశమాత్రమపి వా ధృతః నామత్వేన స్వీకృతోఽభూదిత్యుక్త
హేతోః మత్సరః ద్వేషః అస్యాస్తీతి మత్సరీవేత్యుత్ప్రేక్షా - గదయా గజానాం కుం
భాన్ అభాఙ్క్షీత్ భంజయామాస. 'భంజోఽకర్తరిలుఙ్'. ౧౧౭. ఇతీతి. ఇత్యుక్తకారేణ-
తత్ర యుద్ధరంగే తాం ధృష్టద్యుమ్నవరూథినీవిమాథినీవి-కరిఘటాం గజబృందం-పాట
యతా భంజయతా ఘటోత్కచస్య జనకేనభీమేన - ద్రోణసుతస్య అశ్వత్థామ్నస్స
మానం అభిన్నం నామ అశ్వత్థామేతి సంజ్ఞా యస్య తస్మిన్. జ్యోతిర్జనపదేత్యాదినా

శుభతరమణిదేదీప్యమానమస్తకోఽయమశ్వత్థామాహత ఇతి ధర్మతనయగదితం కర్ణారుంతుదమభ్యర్ణమాకర్ణ్య వైవర్ణ్యభరితవదనం సుతనాశశోకమోహేనపరిత్యక్తచాపశయం స్థండిలేశయం భారద్వాజమాలోక్య హృష్టతరధీ ర్ధృష్టద్యుమ్నో నిజపితృవధస్మృతిజనుషా రుషా సత్వరమేత్య హంతుముదయుఙ్క్త. ౧౧౭. ప. ఏకేన ఖడ్గం ద్రుపదస్య సూనుః కరేణ చాన్యేన కచం గృహీత్వా, విలూయ శీర్షం గురుమప్యముం ద్రాగంతే వసంతం కలయాంచకార. ౧౧౮. ప. తత్తాదృశం తదను తాతవధం నిశమ్య కోపాతిరేకకలుషః కృపభాగినేయః. ఆగ్నేయమస్త్ర ముముచత్పరసైనికానాం సాక్షౌహిణీశలభతాం లభతేస్మ యస్మిన్.

సమానశబ్దస్యసభావః. హస్తిని గజే-నిపాతితేసతి - తత్ర కరిఘటామధ్యే - ద్రోణసుతస్య సనామ్ని హస్తినీతివా యోజనా - ప్రచురః బహులః మదః బలగర్వః దానజలంచ యస్యసః. స్వవశంస్వేచ్ఛం యథాతథా స్వస్య వశాం కరిణీంచ అనువర్తత ఇత్యనువర్తీశుభతరై రత్యంతశుభ్రప్రదైర్మణిభిః కిరీటగతైరంతర్గతమాక్తికైశ్చ దేదీప్యమానః మస్తకః శిరః యస్యతథోక్తః. అయం అశ్వత్థామా ద్రోణసుతః తన్నామక గజశ్చహతః. ఇత్యుక్తప్రకారం - కర్ణయోరరుంతుదం మర్మఘాతి ధర్మతనయస్య ధర్మరాజస్య గదితం వచనం - అభ్యర్ణం సమీపంయథాతథా సమీపఇతియావత్ - ఆకర్ణ్య వైవర్ణ్యేన విరుద్ధకాంత్యా భరితం పూర్ణం వదనం ముఖం యస్యతథోక్తం - సుతనాశశోకేన పుత్రవిపత్తిదుఃఖేన యో మోహశ్చిత్తవికారస్తేన పరిత్యక్తచాపః యేన తత్తాదృశః శయః హస్తః యస్య తథోక్తం స్థండిలే దర్భాస్తరణే శేతఇతి శయం భారద్వాజం ద్రోణమాలోక్య - హృష్టతరా అతిసంతుష్టాధీః మనః యస్య తథోక్తః ధృష్టద్యుమ్నః. నిజస్య పితుః ద్రుపదస్య బంధనస్య అర్జునకారితస్య స్మృతేః స్మరణాత్ - జనుః జన్మ యస్యాస్తథోక్తయా - రుషాకోపేన ఉపలక్షితః. సత్వరం ఏత్యాగత్య - హంతుముదయుఙ్క్త ఉద్యుక్తోఽభూత్ - యుజేః కర్తరిలఙ్. ౧౧౭. ఏకేనేతి. ద్రుపదస్య సూనుః ధృష్టద్యుమ్నఏకేన కరేణ దక్షిణేన ఖడ్గం గృహీత్వా-అన్యేన సవ్యేన కరేణ - కచం ద్రోణశిఖాం చ గృహీత్వా శీర్షం శిరః. విలూయ ఛిత్వా - గురుమప్యముం ద్రోణం - ద్రాక్ శీఘ్రం - అంతేవసంతం శిష్యం సమీపే వర్తమానంచ - కలయాంచకార అకరోత్ విరోధాభాసః. ౧౧౮. తదితి. తదను తత్తాదృశం లోకైకజుగుప్సితం తాతస్య పితుర్వధం నిశమ్య - కోపాతిరేకేణ కోపాతిశయేన కలుషః క్షుబ్ధః. కృపస్య భగినీ కృపీ తదపత్యం భాగినేయః అశ్వత్థామా -

౧౨౦. ప. తతస్సురాధీశ్వరసూనుముక్తబ్రహ్మాస్త్రభాసా భృశధిక్కృతేన, అస్త్రేణ సార్ధం గురునందనస్య మందాయమానద్యుతి రాస భానుః.
౧౨౧. ప. ధృతరాష్ట్రసుతోఽపి గేహ మాగా ద్దినదీపాంకురదీనదీన దీప్తిః, శకలీకృతబాహుకర్ణనాసై స్సహయోధై స్సఘటోత్కచాశ్మ వర్షాత్. ౧౨౨.

ఇత్యనంతభట్టస్య కృతౌ శ్రీమతి చంపూభారతే
ద శ మః స్త బ కః.

ఆగ్నేయమస్త్రం - అముచత్ ప్రయుక్తవాన్ - తస్మిన్నాగ్నేయాస్త్రే - పరసైనికానాం అక్షౌహిణీశలభతాం అగ్నిపతయోగ్యకీటవిశేషతౌల్యం - లభతేస్మ భస్మీభూత ఇత్యర్థః. ఉపమాలంకారః. ౧౨౦. తతఇతి. తతః అక్షౌహిణీ భస్మీభావానంతరం సురాధీశ్వరసూనునా అర్జునేన ముక్తస్య ప్రయుక్తస్య బ్రహ్మాస్త్రస్య భాసా తేజసా - భృశం ధిక్కృతేన నిరాకృతేన - గురునందనస్య అశ్వత్థామ్నః. అస్త్రేణ సార్ధం ఆగ్నేయాస్త్రేణసహ - భానుః సూర్యః. మందాయమానా క్షీణాభవంతీ ద్యుతిస్తేజః యస్య తథోక్తః ఆస అభవత్ - అస్తంగతఇత్యర్థః. అత్ర సూర్యస్యాస్తగమనే ఆగ్నేయాస్త్రసాహిత్యవర్ణనాత్సహోక్తిరలంకారః. ౧౨౧. ధృతరాష్ట్రేతి. సః ధృతరాష్ట్రసుతః దుర్యోధనోఽపి - దినే అహ్ని దీపాంకురస్యేవ దీనాదీనా క్షీణసైంధవాదివధశోకేన అతిమ్లానా దీప్తిః కాంతిర్యస్య తథోక్తస్సన్ - ఘటోత్కచస్య సంబంధినః అశ్మనాం పాషాణానాం వర్షాత్ - శకలీకృతం ఖండితం బాహూచ కర్ణౌచ నాసాచ బాహుకర్ణనాసం యేషాంతైర్యోధైస్సహ - గేహం శిబిరం ప్రత్యాగాత్ ఆగతవాన్ - ఔపచ్ఛందసికమ్. ౧౨౨.

ఇతి శ్రీసదాశివపదారవిందవందనకందళితానందసాంద్రస్య
కురవికులచంద్రస్య రామకవీంద్రస్య కృతౌ
చంపూభారతవ్యాఖ్యానే లాస్యాభిఖ్యానే
ద శ మః స్త బ కః.

ఏ కా ద శః స్త బ కః.

ప. అన్యేద్యు రబ్ధిమిళితై రసృగాపగానాం పూరై రివోదయతి పూషణి శోణితాంగే, సేనాధిపత్యసరణౌ ధృతరాష్ట్రసూనుః కర్ణం సువర్ణఘటవారిభి రభ్యషించత్. ౧. ప. ఆభామతానీదభిషేకకాలే తస్యోపరిష్టా త్తపనీయకుంభః, ఆఘ్రాతు మాత్మప్రభవో త్తమాంగం సమీపయాతస్య సరోజబంధోః. ౨. ప. దిఙ్మూలశైలకుహరే శయకేస రీంద్రసౌఖప్రసుప్తికమహాపటహారవేణ, కర్ణో బలేన కరస ర్తితకాలపృ

అన్యేద్యురితి. అన్యేద్యుః అబ్ధౌ సముద్రే మిళితైః ప్రవిష్టైః. అసృగాపగా నాం రక్తనదీనాం - కురుపాండవసైన్యజన్యానామితి శేషః. పూరైః ప్రవాహైరివే త్యుత్ప్రేక్షా - శోణితం అరుణీకృతం అఙ్గం బింబం యస్యతస్మిన్ - పూషణి సూర్యే ఉదయతిసతి - ధృతరాష్ట్రసూనుర్దుర్యోధనః. కర్ణం సేనాయాః ఆత్మీయాయాః ఆధిపత్యస్య సరణౌ నాయకత్వపదఇత్యర్థః. సువర్ణఘటేషు కనకకుంభేషు యాని వారీణి జలాని తైః. అభ్యషించత్ సేనాపతిమకరోదిత్యర్థః. వసంతతిలకా. ౧. ఆభామితి. తస్య కర్ణస్య - అభిషేకకాలే ఉపరిష్టాత్ శిరోపరి - తపనీయకుంభః కాంచనకలశః. ఆవర్జితఇతి శేషః. ఆత్మప్రభవస్య నిజపుత్రస్య ఉత్తమాఙ్గం శిరః. ఆఘ్రాతుం సమీప యాతస్యసన్నిధిమాగతస్య - సరోజానాంపద్మానాం బంధోస్సూర్యస్య-ఆభాం - అతా నీత్ విస్తారయామాస - కర్ణస్య సూర్యపుత్రత్వాత్తదుత్సవే పుత్రవాత్సల్యాత్కర్ణ శిరాఘ్రాణాయ సమాగతసూర్యత్వేనసువర్ణకుంభఉత్ప్రేక్షితః. తతశ్చాభాశబ్దః ప్రకాశా త్మకత్వేన బుద్ధో లాక్షణికఇతి ధ్యేయం - నచాత్రసఇవ రరాజేత్యర్థఇత్యుపమా - తస్య శోభామివ శోభాం దధావితి తత్సదృశధర్మాక్షేపి నిదర్శనా వా తయోరభిషేక కాలఇత్యాదివిశేషణవైయర్థ్యపరాహతత్వాదధికమన్యత్రానుసంధేయం-అతానీదితి తనో తేర్లుఙిహ్లన్తస్యేచి వృద్ధిః. ఉపజాతిః. ౨. దిగితి. అథ అభిషేకానంతరం - దిశాం మూల మాదిర్యేశైలాః చక్రవాళః తస్య కుహరేశయానాం గుహాసు నిద్రాణానాం కేసరీంద్రా ణాం సింహశ్రేష్ఠానాం సుఖం ప్రసుప్తం పృచ్ఛతీతి తథోక్తః. తన్నిద్రాభంజకఇతి యా వత్. మహాన్ పటహానాం వాద్యవిశేషాణాం ఆరవః యస్య తథోక్తేన - బలేన చతు

ష్ఠో జన్యస్థలీమథ రథేన జవాజ్జగాహే. ౩. ప. తావత్పరేషాం ధ్వజినీశ్వరోఽపి పదం వ్యధత్త ప్రధనప్రదేశే, పరిస్ఫురత్పట్టసశక్తియష్టిశరాసతూణీరశరైర్బలౌఘైః. ౪. ప. చమూద్వయీ సా తదను ప్రగల్భా ప్రసృత్వరై ర్వ్యోమని పాంసుపుంజైః, ప్రాగేవ శుద్ధామపి సిద్ధసింధుం విచిత్ర మేతద్వ్యతనోదపాపాం. ౫. ప. పాదాతం పాదాతం రథ్యాం రథ్యాచ హాస్తికం గజతా, ఆశ్వీయంచాశ్వీయం ద్రాగభిదుద్రావ ప్రకంపితమహీకం. ౬. ప. విరోధిసేనామభివీక్ష్య కోపాద్విస్ఫారితాద్భానుసుతేన చాపాత్, విజృంభమాణం తరసా గుణం స్వం వియత్సమస్తం

రంగేణోపలక్షితః కర్ణః. రథేన జవాత్ జన్యస్థలీం యుద్ధదేశం - కరే న్యస్తం శరసంధానమోక్షణాభ్యాం కంపితం కాలపృష్ఠంనామ ధనుర్యస్య తథోక్తస్సన్ - జగాహే ప్రవిష్టవాన్. గాహతేః కర్తరి లిట్ - వసంతతిలకా. 3. తావదితి. తావత్తదానీమేవ-పరేషాం పాండవానాం సంబంధిన్యాః ధ్వజిన్యాః సేనాయాః ఈశ్వరః ధృష్టద్యుమ్నోఽపి-పరితః స్ఫురంతః ప్రకాశమానాః పట్టసాః శక్తయః శరాసాః చాపాః తూణీరాః నిషంగాః శరాః యేషాం తైః. బలౌఘైరుపలక్షితః. ప్రధనప్రదేశే యుద్ధభువి - పదం పాదంన్యధత్త నిహితవాన్. దధాతేః కర్తరి లఙ్. ఉపజాతిః. ౪. చమ్వితి. తదను ప్రగల్భా యుద్ధకుశలా-సా చమ్వోః కౌరవపాండవసేనయోః ద్వయీ యుగ్మం - వ్యోమని విసృత్వరైః వ్యాపనవద్భిః. పాంసూనాం ధూళీనాం పదఘట్టనోత్థానాం పుంజైః రాశిభిః(కరణైః)-ప్రాక్ పూర్వమేవ శుద్ధాం నిష్పాపామపి నిర్మలామపీతిచ-సిద్ధసింధుం ఆకాశగంగాం - అపాపాం నిష్పాపాం అపగతం అపాం జలానాం సమూహః ఆపం యస్యాస్తథోక్తామితిచ-వ్యతనోత్ చకారేతియత్. తదేతద్విచిత్రం తనోతేర్విపూర్వాత్కర్తరి లఙ్. అత్యాశ్చర్యం-అత్ర శ్లేషప్రతిభోత్థాపితయోర్విరోధాభాసవిరుద్ధకార్యోత్పత్తిరూపవిషమప్రభేదయోరేకవాచకానుప్రవేశసంకరః. ౫. పాదాతమితి. పదాతీనాం సమూహః పాదాతం - పాదాతం పదాతిసమూహం - రథానాం సమూహః రథ్యా. రథికసమూహఇతియావత్. ఏవమగ్రేఽపి. రథ్యాం చ గజానాం సమూహో గజతా హాస్తికం గజసమూహంచ-ఆశ్వీయం అశ్వసమూహః ఆశ్వీయం అశ్వసమూహం చ-ద్రాక్ ద్రుతం - కంపితా మహీ యస్మింస్తథా-అభిదుద్రావ అభిముఖం ధావతిస్మ-ద్వంద్వయుద్ధాయేతిభావః. అభిపూర్వాద్ద్రవతేః కర్తరి లిట్. పాదాతమిత్యాదావణాదయస్సమూహార్థే తద్ధితాః. గీతిరార్యా. ౬. విరోధీతి. విరోధినాం శత్రూణాం సేనాం అభివీక్ష్య కోపాత్. భానుసుతేన కర్ణేన - విస్ఫారితాత్ టంకారితాత్ చాపాత్కా

నశశాకవోఢుం. ౭. ప. కురుచమూపతిబాణవిదారితాదుదపతన్మణయః కరిమస్తకాత్, సుతవితీర్ణనిజాస్పదదుర్దశాం ద్యుమణయే వినివేదయితుంకిల. ౮. ప. అనేకధా దత్తవిలాస్యబాణై రరాతిఖేటావళి రాబభాసే, భీవ్రీడఖేదావకరా న్గ్రహీతుం పృథక్త్వయాసూన్య మచాలినీవ. ౯.ప. తదను బాణగణైర్ద్యుమణేస్సుతో ధృతవిపత్తిసపత్తికదంబకం,అతివిషాదినిషాదికులంవ్యధాద్యమపురీపథికా న్రథికానపి. ౧౦. ప. అగ్రేస

లప్స్యత్యాత్. విజృంభమాణం వర్ధమానం - స్వం స్వీయం గుణం శబ్దం - వోఢుం ధర్తుం సమస్తమపి వియదాకాశం - నశశాక న క్షమతేస్మ - శక్లృతేః కర్తరిలిట్. సంబంధే అసంబంధరూపాతిశయోక్తిః. ఉపజాతిః. ౭. కుర్వితి. కురుచమూపతినా కర్ణేనబాణైర్విదారితాత్ పాటితాత్. కరిణాం పాండవగజానాం మస్తకాత్ శిరసఇతి జాతావేకవచనం - మణయః ముక్తాఫలాని - ద్యుమణయే సూర్యాయ-సుతేన త్వత్పుత్రేణ కర్ణేన వితీర్ణాం దత్తాం నిజానాం స్వీయానాం ఆస్పదానాం నివాసానాం గజశిరసాం దుర్దశాం పాటనాత్మికాం - వితీర్ణేతిపాఠే పాటితానామిత్యాస్పదవిశేషణం. వినివేదయితుం విజ్ఞాపయితుం-కిలేతిసంభావనాయాం. ఉదపతన్ ఉత్థితవంతః. ఉత్పూర్వాత్పతతేః కర్తరిలఙ్ - ద్రుతవిలంబితం. ౮. అనేకధేతి. అస్య కర్ణస్య బాణైః అనేకధాబహుప్రకారం దత్తాని కృతాని బిలాని యస్యాం తథోక్తా అరాతీనాం శత్రూణాం సంబంధినీ ఖేటావళిః ఫలకపఙ్క్తిః భీర్భయం వ్రీడః లజ్జా ఖేదః దుఃఖం ఏతత్త్రయమేవ అవకరః తుషధూళ్యాదిపుంజః తస్మాత్. పృథక్త్వయా పార్థక్యేన - అసూన్ ప్రాణాన్ గృహీతుం - యమస్య కాలస్య చాలినీ సానేకరంధ్రవర్తులవైణవయంత్రవిశేషఇవేత్యుత్ప్రేక్షా - ఆబభాసే రరాజ - భాసతేః కర్తరిలిట్. అత్ర మృతకాలికభయలజ్జాఖేదానాం ప్రాణసంగతానాం అవకరత్వరూపణేన శుద్ధధాన్యత్వరూపణప్రతీతేరేకదేశవర్తిరూపకస్యోత్ప్రేక్షోజ్జీవకత్వాత్తయోరంగాంగిభావేన సంకరః. ని. 'సంకరోఽవకరస్తుయః' 'చాలినీతితఉః పుమాని'త్యుభయత్రాప్యమరః. ఉపజాతిః. ౯. తదన్వితి. తదను ద్యుమణేస్సుతః సకర్ణః, బాణానాం గణైః పత్తీనాం పాదచారిణాం కదంబకం సమూహం-ధృతా విపత్తిః మరణాపత్ యేన తథోక్తం - వ్యధాత్. అకరోత్. విపూర్వాద్దధాతేః కర్తరిలుఙ్. నిషాదినాం గజారోహాణాం కులం సమూహం-అత్యంతం విషాదః మరణదుఃఖమస్యాస్తీతి అతివిషాది వ్యధాత్. రథికానపి యమపుర్యాః పంథానం గచ్ఛంతీతి పథికాన్ వ్యధాత్ త్రివిధానప్యవధీదిత్యర్థః. ద్రుతవిలంబితం. ౧౦. అగ్రేసరఇతి. కర్ణహతేషు హతానాం మధ్యఇత్యర్థః. కశ్చిదగ్రేసరః

రః కర్ణహతేషు కశ్చిద్భటః ప్రవిష్టో రవిరంధ్రమార్గం, నిలింపచాటుశ్రుతి
పుష్టదేహో నిర్గంతు మీష్టే స్మ న కించిదుచ్చైః. ౧౧. ప. పుష్పప్రదా
నేన బుధద్రువర్గే శ్రాంతే ఽమరాణాం ప్రథమం వృతానాం, హఠేన
కంఠాదపహృత్య మాలామవృణ్వతాభ్యగ్రసురానమర్త్యాః. ౧౨. ప.
తత్తాదృశం తరణిభూభుజచండిమానం సంవీక్ష్య సర్వరిపుదృక్షు చ భీతి
భాక్షు, ఆసీత్ప్రమోదపరిమేదురమేకమేవ వామేతరం రణతలే వన

నిర్భీకత్వేన పురోగామీతి హేతుగర్భవిశేషణమ్. భటః రవేస్సూర్యస్య బింబస్య రంధ్ర
మార్గం ప్రవిష్టస్సన్నేవ - నిలింపానాం దేవానాం చాటుశ్రుత్యా స్తుతివాక్యశ్రవణేన
పుష్టః ప్రవృద్ధః దేహః యస్య తథోక్తస్సన్. ఉచ్చైరూర్ధ్వం కించిదపి నిర్గంతుం
నేష్టే స్మ న శశాక-ఈష్టేః కర్తరి లిట్. అత్ర సూర్యబింబనిర్గమనశక్తిసంబంధేఽపి
తదసంబంధోక్తిరూపాతిశయోక్తేః అగ్రేసరత్వనిలింపచాటుశ్రుతిపుష్టదేహత్వరూపా
నేకపదార్థహేతుకకావ్యలింగోజ్జీవితత్వాద్ద్వయోరంగాంగిభావేన సంకరః. ఉపజాతి
భేదః. ౧౧. పుష్పేతి. పుష్పాణాం నూతనసురవరణస్రజాం ప్రదానేన హేతునా
బుధద్రూణాం కల్పవృక్షాణాం వర్గే పంచకే శ్రాంతే ఉపరతే సతి-పుష్పశూన్యే సతీతి
యావత్. అమర్త్యాః అప్సరసః. ప్రథమం వృతానాం అమరాణాం నూతనసురాణాం
కంఠాత్. మాలాం పూర్వం వరణే నిక్షిప్తాం - హఠేన బలాత్కారేణ - అవహృత్య
ఆదాయ-అభ్యగ్రసురాన్ నూతనసురాన్-అవృణ్వత వృతవత్యః. వృణోతేః కర్తరి
లఙ్. 'అతిపరిచయదోషః కస్య నో హంతి మానం నవనవ గుణరాగీ ప్రాయశో లోక
ఏవ - ప్రథమదివసచంద్రస్సర్వలోకైకవంద్య స్స తు సకలకలాభిః పూర్ణబింబోఽపి
నార్హ్యః' ఇతిన్యాయాదితి భావః. అత్ర సురతరూణాం పుష్పశూన్యత్వాసంబంధేఽపి
సంబంధోక్తిరూపాయాః సురాంగనానాం ప్రథమవృతామరకంఠమాలాపహరణాసంబం
ధేఽపి సంబంధోక్తిరూపాయాశ్చాతిశయోక్తేరంగాంగిభావేన సంకరస్తేన కర్ణనిహతా
భటా అసంఖ్యేయా ఇతి వస్తుప్రతీతేరలంకారేణ వస్తుధ్వనిః. ఉపజాతిః. ౧౨. తత్తా
దృశమితి. స స ఇవ తత్తాదృశస్తం - తరణిభువస్సూర్యపుత్రస్య భుజయోశ్చండిమానం
ప్రతాపం సమ్యగ్వీక్ష్య - సర్వేషాం రిపూణాం దృక్షు నేత్రేషు రణతలే యుద్ధదేశే
భీతిం భజంతీతి తద్భాక్షు సత్సు - చకారోఽప్యర్థః. ఏకం వామేతరం దక్షిణం
వనమాలినః శ్రీకృష్ణస్వరూపిణో విష్ణోః నేత్రం లోచనం సూర్యశ్చ - ప్రమోదేన
ఆనందేన పరితః మేదురం పూర్ణమేవాసీత్ - అత్ర కృష్ణనేత్రస్య రిపుదృగంతః
పాతినోఽపి ప్రమోదమేదురత్వవిరోధస్య సూర్యాత్మకత్వేనాభాసీకరణాద్విరోధా

మాలినేత్రమ్. ౧౩. ప. రిక్తే పుష్పై స్సిద్ధగంధర్వవర్గే ముక్త్వా
ముక్త్వా మూర్ధ్ని వీరస్య తస్య, ద్యావేవాభ్రే ద్యోసదాం గోష్ఠిమధ్యే
పూషాచంద్రౌ పుష్పవంతావభూతామ్. ౧౪. ప. వియత్ప్రదేశా
ద్విశిఖైః కఠోరై ర్దుద్రావ దూరం ధ్రువమబ్జబంధుః, అముష్య నోచేద
చిరాద్భజేరన్పాదాః కథం పాటలిమానమేవ. ౧౫. ప. తరణేః కిరణై
స్తదారుణానాం పటలం వ్యోమ్ని పయోముచాం బభాసే, చిరకాల

భాసః. పుత్రోత్కర్షస్య పిత్రానందకరత్వాదిత్యభిప్రాయః. వసంతతిలకా. ౧౩. రిక్త ఇతి. సిద్ధానాం గంధర్వాణాం చ దేవయోని విశేషాణాం వర్గే సమూహే వీరస్య తస్య కర్ణస్య మూర్ధ్ని శిరసి - ముక్త్వా ముక్త్వా సృష్ట్వా దృష్ట్వా - వీప్సాయాం ద్విర్భావః. అర్థాత్పుష్పాణీతిభావః. పుష్పైః రిక్తే శూన్యేసతి - అభ్రే ఆకాశే స్థితానాం ద్యోసదాం దేవానాం గోష్ఠ్యాస్సభాయాః మధ్యే - పూషాచంద్రౌ సూర్యాచంద్రమసౌ ద్యావేవ. 'దేవతాద్వంద్వే చే'త్యాకారః. పుష్పవంతౌ సపుష్పౌ పుష్పవత్సంజ్ఞావితిచ అభూతాం - అత్ర పూర్వవదలంకారో ధ్వనిశ్చ - అత్ర 'రిక్తేపుష్పైస్సిద్ధసాధ్యాదివర్గ'ఇతి పఠనీయః. అన్యథా విద్యాధరాదిదేవానాం పుష్పశూన్యత్వానుక్త్యా సూర్యేందువ్యతిరిక్తానాం సర్వేషాం పుష్పత్వపరిశేషీకరణాసంగతేరితి. ఏవం 'సిద్ధగంధర్వముఖ్యై'రితి పాఠస్తృతీయాంతః పూషాచంద్రావితి ప్రథమాంతపాఠేనాసఙ్గత ఇతి చ ధ్యేయమ్-శాలినీవృత్తం. ౧౪. వియదితి. అముష్య కర్ణస్య సంబంధిభిః కఠోరైః దారుణైః విశిఖైర్బాణైః. తత్ప్రహారభీత్యేతి యావత్ - అబ్జబంధుస్సూర్యః. వియతః ఆకాశస్య ప్రదేశాత్ దూరం దుద్రావ పలాయితవాన్-ధ్రువం అసంశయం-శ్రాంతరథ్యం విహాయ రథం పాదైరేవేతిభావః నోచేత్ సపదైర్న దుద్రావ యది అస్య అబ్జబంధోః పాదాశ్చరణాః కిరణాశ్చ పాటలిమానం ఆరుణ్యం - అచిరాత్ తత్క్షణాదేవ కథం భజేరన్ ప్రాప్నుయుః న ప్రాప్నుయురేవేత్యర్థః. భజతేర్విధౌ లిఙ్-అత్ర శ్లేషభిత్తికాభేదాధ్యవసితపాదారుణ్యాన్యథానుపపత్త్యా రవేర్ధావననిశ్చయావధారాపత్తిర్నామ ప్రమాణాలంకారాతిశయోక్త్యుజ్జీవితఇతి ద్వయోరంగాంగిభావేన సంకరః. 'పాటలిమాతిరేక'మితి పాఠోఽర్క-వాచకపదసాకాంక్షత్వాత్కాకాక్షిన్యాయస్యార్థాభేదమేవ ప్రవృత్త్యా అముష్యేతి పదానుషంగాచ్చోపేక్ష్యః. అస్తోన్ముఖోఽభూదర్క-ఇతి పరమార్థః. ౧౫. తరణేరితి. తదా సూర్యాస్తమయసమయే - తరణేస్సూర్యస్య - కిరణైరరుణానాం రంజితానాం పయోముచాం మేఘానాం - పటలం సమూహః వ్యోమ్ని ఆకాశే - పిశాచైశ్చిరకాలం భోక్తుమిచ్ఛా బుభుక్షా తయా హేతునా,

బుభుక్షయా పిశాచైరధికం మాంసమివాహవాదుపాత్తమ్. ౧౬. ప.
అవరోపితజ్యమథ కర్ణకార్ముకం విరతౌ దినస్య విజహౌ వినమ్రతాం,
అవలోకనాయ హరిదంతరే భయాద్ద్రవతామరాతిధరణీభుజామివ.
౧౭. ప. అప్రాప్తనూతనశరక్షతిభిః స్వసైన్యైరస్పందదృష్టిభిరనుక్షణ
మీక్ష్యమాణః, దుర్యోధనాగ్రకరసంవలితాంగులీకః ప్రావిశదాత్మకట
కం స తు భానుసూనుః. ౧౮. గ. పరేద్యుః పరిస్ఫురితకమలచక్ర
వ్యూహే ప్రకాశమానపత్త్రికులసంచారే ప్రకటితధనంజయతేజోవర్ధనే

ఆహవాత్ కురుపాండవయుద్ధదేశాత్ - ఉపాత్తం సంగృహీతం అధికం మాంసమివే త్యుత్ప్రేక్షా. బభాసే. ఔపచ్ఛందసికం నామ వైతాళీయభేదః. ౧౬. అవరోపితజ్య మితి. అథ దినస్య విరతౌ సాయంకాలే - అవరోపితా కోటితః స్రంసితా జ్యా మౌర్వీ యస్య తథోక్తం - కర్ణస్య కార్ముకం ధనుః. భయాత్ హరితాం దిశాం అంతరే మధ్యే - ద్రవతాం పలాయమానానాం - అరాతిధరణీభుజాం శత్రురాజానాం - అవలోకనాయేవేత్యుత్ప్రేక్షా - వినమ్రతాం వినమ్రభావం విజహౌ తత్యాజ - ఊర్ధ్వం దీర్ఘీభూతమభూదిత్యర్థః. మంజుభాషిణీ. ౧౭. అప్రాప్తేతి. స భానుసూనుః కర్ణః. తుశబ్దోఽప్యర్థః. అప్రాప్తాః అలగ్నాః నూతనాః నవాః. భీష్మద్రోణయుద్ధ కాలికభిన్నా ఇతి యావత్. శరక్షతయః శాత్రవబాణవ్రణాని యైస్తైః. అతఏవ స్వసైన్యైః కర్తృభిః. అస్పందాభిః ఆశ్చర్యాన్నిశ్చలాభిః దృష్టిభిః. క్షణే క్షణే అను క్షణం - ఈక్ష్యమాణస్సన్ - కించ దుర్యోధనస్య అగ్రకరేణ సంవలితా గృహీతా అంగులీ కనిష్ఠికా యస్య తథోక్తః సన్. 'నద్యృతశ్చే'తి కప్ ప్రత్యయః. ఆత్మనః కటకం శిబిరం ప్రావిశత్. విశతేః కర్తరి లఙ్. అత్ర నూతనబాణవ్రణరాహిత్యస్య విశే షణగత్యా అనుక్షణనిష్పందదృష్టిరీక్షణహేతుత్వాత్పదార్థహేతుకం కావ్యలింగమ్ - వసంతతిలకా. ౧౮. పరేద్యురితి. పరేద్యుః పరస్మిన్ దినే - పరితః స్ఫురితా సంచ రంతః ప్రకాశమానా వా కమలానాం చక్రాణాం చక్రవాకాణాం చ వ్యూహాస్స మూహాః యస్మింస్తస్మిన్ - పరితః స్ఫురన్తౌ కమలచక్రవ్యూహౌ పద్మచక్రాకారబలవి న్యాసౌ యస్మింస్తస్మిన్నితి చ - పరితః స్ఫురితః పద్మాకారబలవిన్యాసో యస్మింస్తస్మి న్నితి వా. ని. 'చక్రం రథాంగే సేనాయా'మితి విశ్వః. ప్రకాశమానః పత్త్రిణాం పక్షిణాం బాణానాంచ కులస్య బృందస్య సంచారః యస్మింస్తస్మిన్ - ప్రక టితం ధనంజయస్య అగ్నేరాహవనీయాదేస్తేజసః వర్ధనం ప్రజ్వాలనం యస్మింస్తస్మిన్ - ప్రకటితం ధనంజయస్య అర్జునస్య తేజసః ప్రకాశస్య వర్ధనం ఛేదనం యస్మింస్తస్మిన్ని

భావిని ప్రధన ఇవ ప్రభాతసమయే ప్రాదుర్భవతిసతి మధుమథనసారథేర్మఘవత్కుమారస్య వధకృతే శల్యసారథ్యమేవపరం సాధనమవధారయతా రాధేయేన కృతబోధనస్సుయోధనః సబహుమానం మానధనభాజం మద్రరాజముపగమ్య స్వాగమననిదానపరిజ్ఞానేన విమనాయమానమపి తం తైస్తైర్మధురరచనైర్వచనైః కోపగిరేరధిత్యకాప్రదేశాత్కథంచిదవరోప్య కర్ణరథనైపథ్యం సారథ్యమధిరోపయామాస. ౧౯. ౫. అథ మద్రనాయకనిబద్ధసైంధవం రథ మారురోహ రవిభూః పరాక్రమీ, ప్రమదశ్చ కౌరవచమూచరాన్ క్షణా దతి

తివా. ని. 'వర్ధనంఛేదన'ఇత్యమరః. దివాగ్నేర్నిష్ప్రకాశత్వాత్పూర్వత్ర యజ్వభిః ప్రాతరగ్నిహోత్రకరణాదితి చ భావః. అన్యత్ర ప్రకటితం ధనంజయస్యార్జునస్య తేజసః ప్రతాపస్య వర్ధనం యస్మింస్తస్మిన్-అతఏవ భావిని భవిష్యతి ప్రధనే యుద్ధ ఇవ స్థితే-ప్రభాతసమయే ప్రాతఃకాలే ప్రాదుర్భవతి సతి-మధుం నామ దానవంమథ్నాతీతి మధుమథనః కృష్ణస్సారథిర్యస్య తస్య మఘవతః ఇంద్రస్య కుమారోఽర్జునస్తస్య-వధస్య కృతే వధార్థం-శల్యే మద్రరాజే సత్సారథ్యం సూతకృత్యమేవ పరం సాధనం ముఖ్యకారణం-అవధారయతా నిశ్చిన్వతా రాధేయేన కర్ణేన-కృతం బోధనం శల్యేన సారథ్యకరణాయ ప్రేరణా యస్య తథోక్తస్సుయోధనః. సబహుమానం యథా తథా మానమేవ ధనం భజతీతి భాజం - అతఏవ స్వస్య స్వీయస్య ఆగమనస్య యన్నిదానం ముఖ్యకారణం కర్ణసారథ్యప్రార్థనాత్మకం తస్య పరిజ్ఞానేన విమనాయమానం ఖిన్నమపి - మద్రాణాం జనపదానాం రాజా మద్రరాజస్తం శల్యముపగమ్య ప్రాప్య-మధురా శ్రుతి ప్రీతికరా రచనా శబ్దసందర్భః యేషు తైః. తైస్తైర్నానావిధైః వచనైర్వాక్యైః - కోపః అనుచితకృత్యప్రేరణాజన్యః సఏవ గిరిస్తస్య అధిత్యకాప్రదేశాత్. ని. 'అద్రేరూర్ధ్వమధిత్యకే'త్యమరః. కథంచిదతికష్టేన అవరోప్య అవరోహ్య. విగతకోపం కృత్వేతి యావత్-కర్ణరథస్య నైపథ్యం అలంకారం సారథ్యం - అధిరోపయామాస అంగీకారితవాన్. మద్రరాజమిత్యనుషజ్యతే - మఘవత్కుమారస్యేత్యత్ర కర్తృత్వస్య సంబంధత్వవివక్షయా శేషషష్ఠీవిధానాదర్జునకర్తృకాత్మవధార్థమిత్యర్థలాభోఽపీతి ధ్యేయమ్. ౧౯. అథేతి. అథ శల్యేన సారథ్యకరణాంగీకరణానంతరం ప్రశస్తః పరాక్రమోఽస్యాస్తీతి పరాక్రమీ-ప్రశంసాయామినిః. రవేర్భవతీతి రవిభూః కర్ణః మద్రనాయకేన శల్యేన నిబద్ధాస్సంయోజితాః సైంధవా అశ్వాః. యస్మింస్తం రథం-ఆరురోహ ఆరూఢవాన్ - ప్రమదః ఆనందః. చస్త్వర్థః. కౌరవచమూచరాన్

సాధ్వసం చ పరయోధమండలం. ౨౦. ప. తతః క్షణాదేవ రథేన తేన సంగ్రామసీమానముపేత్య వీరః, శంఖం తదంత్యాక్షరవాచ్యమేతద్ద్వయం నినాదైరపుపూరదేషః. ౨౧. గ. తదను చండతరదోర్దండశ్చండకరసూనుర్నిజయంతారం మద్రనేతారం ప్రతి వాచ మిత్థముత్థాపయామాస. ౨౨. గ. ఇదానీమయి శల్య తవ సారథ్యకౌశల్యం నిశామ్య విజయసారథే ర్వదనం లజ్జాపయోధి సహామజ్జనకృతే నాభికమలవాస్తవ్యస్య నయనాయుధసారథే శ్చత్వార్యపి ముఖాని సమా

దుర్యోధనసేనాః. పరమత్యన్తం ఆరురోహ - అతిసాధ్వసం అత్యంతభయం తు పరయోధానాం పాండవభటానాం మండలం సమూహం పరం ఆరురోహ - అత్ర కర్ణకర్తృక శల్యసారథిరథారోహణవాక్యార్థస్య కౌరవపాండవచమూద్వయీమోదఖేదహేతుత్వాద్వాక్యార్థహేతుక కావ్యలింగద్వయసంసృష్టే రారోహణ క్రియాయాస్తద్వాచకస్య చావృత్త్యా ఉభయావృత్తిదీపకస్య చైకవాచకానుప్రవేశసంకరః. మంజుభాషిణీ. ౨౦. తతఇతి. తతః ఏషవీరః కర్ణః. తేన శల్యసారథికేన రథేన సంగ్రామసీమానం యుద్ధదేశం-క్షణాదేవ ఉపేత్య ప్రాప్య - శంఖంచ - తస్య శంఖస్య సంబంధి యదంత్యమక్షరం ఖకారః. తస్యవాచ్యమాకాశంచ - ఏతత్ ఉక్తవిధం ద్వయం - నినాదైర్ఝాంకారైః. అపుపూరత్ పూరయామాస - పూరయతేర్లుఙిచఙి ద్విత్వాభ్యాసలోపహ్రస్వాః శంఖసంబంధీత్యత్ర సంబంధః స్వవాచకత్వరూపో గ్రాహ్యః. సాక్షాత్సంబంధగ్రహేత్వసమర్థత్వాఖ్యః పదదోషఇతి ధ్యేయమ్. ఉపజాతిః. ౨౧. తదన్వితి. తదను తదనంతరం చండతరా అత్యంతశత్రుభయంకరా దోషా భుజా దండావివ యస్య తథోక్తః. చండకరస్య సూనుః కర్ణః నిజః ఆత్మీయశ్చాసౌ యంతా సారథిశ్చేతి వైవక్షితవిశేషణ విశేష్యభావాత్సమాసః. తం మద్రాణాం నేతారం నాయకం శల్యం ప్రతి ఇత్థం వక్ష్యమాణప్రకారం వచనం ఉత్థాపయామాస ఉదీరితవాన్. తిష్ఠతేర్ణ్యంతాదుత్పూర్వాల్లిట్యామాదేశాస్త్వనుప్రయోగా. ఆర్తిహ్రీత్యాదినాణౌపుగాగమశ్చ. ౨౨. ఇదానీమితి. అయి హేశల్య - ఇదానీం తవ సారథ్యే సారథికృత్యే కౌశల్యం చాతుర్యం నిశామ్య దృష్ట్వా - విజయస్య అర్జునస్య సారథేః శ్రీకృష్ణస్య - వదనం ముఖం కర్తృ-లజ్జైవ పయోధిః తస్మిన్ సహ మజ్జనకృతే సహ మజ్జనార్థం - నాభిరేవ కమలం తస్మిన్ వాస్తవ్యస్య నివాసినః. నయనం అగ్నిమయం ఆయుధం యస్య తస్య శంభోస్సారథేర్బ్రహ్మణః చత్వారి ముఖాన్యపి సమాహ్వాయితుమివేత్య

హ్వాయితుమివ భృశమవనతమాస్తే. ౨౩. అపిచ. ఉ. మరుత్కదంబైరుప
లాల్యమానం మద్రేంద్ర దీప్రాఖిలహేతిజాలం, శరాభివర్షేణ ధనంజయం
తమింగాలయేదేష భుజః క్షణేన. ౨౪. గ. తతస్తచ్ఛ్రవణపుటక్రకచం
కర్ణవచనమాకర్ణ్య పార్థేన పురా ప్రార్థితమర్థం హృది కృత్య సమద్ర
భూపతిరపవార్యావార్యసూర్యతనయధైర్యం గగనకుసుమసోదర్యం
విధాతుమేవ ముత్తర ముత్తరంగయామాస. ౨౫. ఉ. పురా విరాటస్య
పురోపకంఠే రణాంగణే సారథినార్జునస్య, ఉత్పాట్యమానేఽపి రయేణ

త్పేత్యర్థః - భృశం అవనతం వినమ్రం సత్ - ఆస్తే వర్తతే. ౨౩. అపిచ కించేత్యర్థః. అస్యోత్తరేణాన్వయః. మరుదితి. హే మద్రేంద్ర శల్య - మరుతాం వాయూనాం దేవానాంచ కదంబైః బృందైః ఉపలాల్యమానం సంవర్ధ్యమానం శ్లాఘ్యమానంచ - దీప్రం ప్రకాశమానం అఖిలానాం సమస్తానాం హేతీనాం జ్వాలానాం ఆయుధానాం చ జాలం యస్య తథోక్తం - తం ప్రసిద్ధం ధనంజయమగ్నిం అర్జునంచ - ఏషః మదీయః భుజః శరాణాం జలానాం బాణానాంచ అభితో వర్షేణ - క్షణేన అచిరేణ - ఇంగాలయేత్ నిర్వాపయేత్ - ఇంగాలం సిక్తాంగారం - అత్ర మరుత ఏవ మరుత ఇతి సర్వత్ర రూపణాత్ శ్లిష్టసావయవరూపకం - ఉపజాతిః. ౨౪. తత ఇతి. తతః కర్ణకథనానంతరం - స మద్రభూపతిశ్శల్యః. శ్రవణే పుటే ఇవ తయోః క్రకచం కరపత్రం - తత్ కర్ణోక్తం వచనం ఆకర్ణ్య - పార్థేన యుధిష్ఠిరేణ పురా ప్రార్థితం యాచితం - అర్థం కర్ణతేజోపఘాతాత్మకం హృది కృత్య మనసి స్మృత్వా - 'అంగీకృతం సుకృతినః పరిపాలయంతీ'తి న్యాయాదితి భావః. అపవార్య తద్వచనమాక్షిప్య-అవార్యేతి అవార్యం దుర్నివారమితి ధైర్యవిశేషణమ్ - సూర్యతనయస్య ధైర్యం గగనకుసుమస్య సోదర్యం సదృశం - అత్యంతమిథ్యాభూతమితి యావత్ - విధాతుం కర్తుం - ఏవం వక్ష్యమాణముత్తరం ప్రతివాక్యం - ఉత్తరంగయామాస ఉవాచేత్యర్థః. ౨౫. ఉక్తిప్రకారమేవాహ చతుర్భిః—పురేతి. హే కర్ణ, పురా ఉత్తరగోగ్రహణకాలే-విరాటస్య రాజ్ఞః పురోపకంఠే నగరసమీపే - రణాంగణే యుద్ధదేశే-అర్జునస్య సారథినా ఉత్తరేణ-తే తవ నేత్రే వస్త్రేచ. ని. 'వస్త్రలోచనయోర్నేత్ర'మితి విశ్వః. రయేణ వేగేన ఉత్పాట్యమానే పక్ష్మావరణశూన్యతయా క్రియమాణే సత్యపి-అపహ్రియమాణే సత్యపీతి చ-నిద్రా గాంధర్వాస్త్రకృతా - హృదయంగమా రుచ్యా - కథమాసీత్-అత్రోత్తరేణైవసారథినా తథా క్రియమాణేఽపి నిద్రాసీదితి వస్తునా తాదృశస్య తవ సారథిం మామవలోక్య అద్యతనవిజయసారథేర్భగవతో భవేదేవ లజ్జయా

నేత్రే నిద్రా కథం తే హృదయంగమాసీత్. ౧౬. ప. ఆయాసలేశరహి
తం వనసీమ్ని పూర్వం సందానితే సుహృది తే సురవైణికేన, కుత్రాపి
గూఢవసతిస్త్వమహో నికుంజే కిం నాబిభేః స్వనితకీచకరంధ్రగానాత్.
౧౭. ప. పాంచాలికాయాః పరిణీతికాలే సంఘీభవద్భిః సహధార్త
రాష్ట్రైః, భవానభూత్పార్థశరప్రయోగాత్కర్ణోఽపి భూత్వా కథ
మాత్తగంధః. ౧౮. ప. ఇంద్రాత్మజాతేన సతేన గంతుమీష్టే తులా

ముఖావనమనమిత్యపహాసాత్మకస్య ప్రాశ్నికప్రశ్నోత్తరస్య వస్తునః ప్రతీతేర్వస్తునావ
స్తుధ్వనిః. ఉపజాతిః. ౧౬. ఆయాసేతి. పూర్వం ఘోషయాత్రాకాలే వనసీమ్ని ద్వై
తవనప్రదేశే - తే తవ సుహృది దుర్యోధనే సురవైణికేన చిత్రసేనేన ఆయాసస్య
లేశేనాపి రహితం యథాతథా సందానితే దామభిర్బద్ధే సతి-అహో ఇతి హాసపూర్వకే
ఖేదే - హే కర్ణ త్వం - కుత్రాపి దుర్జ్ఞేయే నికుంజే గుల్మే - గూఢా దుర్లక్ష్యా వసతిః
స్థితిర్యస్య తథోక్తస్సన్ - సవిధే సమీపే యే కీచకాః వేణువిశేషాస్తేషాం రంధ్రైర్వా
యుపూర్ణైర్గానాత్ శబ్దాదపి - నాబిభేః శబ్దానుసారేణ మామత్రత్యం విజ్ఞాయ బధ్ని
యురితి భీతో నాభూః కిమితి కాకుః. అబిభేరేవేత్యర్థః. బిభేతేః కర్తరి లఙ్ - అత్రాపి
వస్తునా తదార్జునేన భవత్సుహృన్మోచనం జానతాప్యేవముచ్యత ఇతి ప్రతీతేర్వస్తు
ధ్వనిః. వసంతతిలకా. ౧౭. పాంచాలికాయా ఇతి. కించ పాంచాలికాయాః ద్రౌప
ద్యాః. పరిణీతికాలే వివాహసమయే - సంఘీభవద్భిః. ద్రౌపద్యపహరణాయ బృందా
యమానైః ధార్తరాష్ట్రైస్సహ - హే కర్ణ, భవాన్ పార్థస్యార్జునస్య శరాణాం ప్రక
ర్షేణ యోగాత్ ప్రహారాత్ - ఆత్తః పరేణ గృహీతః గంధః గర్వః యస్య
తథోక్తః 'ఆత్తగంధోఽభిభూతస్స్యా'దిత్యమరః. కర్ణో భూత్వాపి తదానీంతన కర్ణ
స్సన్నపి ఇదానీం పునరాత్తగంధః సగర్వః. కథమభూత్ అభూరిత్యర్థః. 'శేషే ప్రథమ'
ఇతి ప్రథమపురుషః. యద్వా భవాన్ కర్ణః సబిలత్వేన యథార్థనామా భూత్వాపి -
పునరాత్తగంధమభూదితి యోజనా - అస్యాం నతంత్రన్యాయానుసరణగౌరవదోష
ఇతిధ్యేయం. ని. 'గంధో గంధక ఆమోదే లేశే సంబంధగర్వయో'రితి వైజయంతీ -
ఉపజాతిః. ౧౮. ఇంద్రేతి. అతః. హే కర్ణ, తేన త్రిభువనప్రసిద్ధపరాక్రమేణ
ఇంద్రస్యాత్మజాతేన అర్జునేన సహ-తులాం సామ్యం గంతుం లబ్ధుం-సః త్రిపురజలం
ధరాసురాదిజేతృత్వేన ప్రసిద్ధః. ఈశ్వరశ్శంభురేక ఏవ-ఈష్టే క్షమతే నాన్య ఇత్యర్థః.

మీశ్వర ఏక ఏవ, తృణాయ కృత్వా నిజజీవనం యో యుద్ధాయ యేన స్పృహయన్నుదస్థాత్. ౨౯. గ. ఇతి తస్య మద్రాధ్యక్షస్య తాదృక్షమ్మృషత్క్షః కుమార పక్షపాతం సమీక్ష్య కర్మసాక్షినందనోఽపి రౌక్ష్యవర్జం పదవిభాగచమత్కృతిసుభగంభావుకం వచనమేవ మభాణీత్. ౩౦. ప. అయి భాగినేయయశసాం సుభగంకరణత్వమద్య భువి మద్రపతే, మమ మాతులేతి బహుధా వదతా విజయేన శంభుమపి మాతులయ. ౩౧. ప. ఇత్యుక్తవత ఏతస్య సౌరే ర్దంతపటావివ, జవా

యతః య ఇంద్రాత్మజాతః. నిజం జీవనం జీవితం తృణాయ కృత్వా తృణప్రాయం మన్వానః. తృణమివ అనాదృత్యేతి యావత్. 'మన్యకర్మణ్యనాదర'ఇతి సంప్రదానత్వం - యేన శంభునా సహ యుద్ధాయ స్పృహయన్ అభిలషన్. స్పృహేరీప్సిత ఇతి సంప్రదానత్వం - ఉదస్థాత్ ఉద్యుక్తవాన్ - తేన సఇతి సంబంధః. ఆయాస లేశేత్యాది శ్లోకత్రయం ద్వితీయవాక్యోత్తరం - అత్ర శూరమాత్రప్రాప్యస్యార్జునసామ్యస్యేశ్వరఏవ నియమనాత్పరిసంఖ్యాలంకారః. ఉపజాతిః. ౨౯. ఇతీతి. ఇత్యుక్తప్రకారం-తాదృశం అతిబహుళం - తస్య మద్రాణామధ్యక్షస్య రాజ్ఞశ్శల్యస్య సంబంధి బుభుక్షుః ఇంద్రస్య - కుమారేఽర్జునే పక్షపాతం ఆత్మీయత్వేనాభినివేశం సమీక్ష్య ఆలోచ్య-కర్మసాక్షిణః సూర్యస్య నందనః కర్ణోఽపి - రూక్షస్యభావః రౌక్ష్యం పారుష్యం తేనవర్జితం-కించ పదస్య మాతులేతి శబ్దస్య విభాగేన-మాతులాఇతి పృథక్కరణేన యా చమత్కృతిః ప్రాగల్భ్యం తయా సుభగంభావుకం రమణీయం వచనం - ఏవం వక్ష్యమాణప్రకారేణ - అవాదీత్ ఉక్తవాన్. వదేః కర్తరిలుఙి సిచి వృద్ధిః. ౩౦. అయీతి. అయి హేమద్రపతే శల్య, అద్య భగిన్యాః ఉపచారాత్కుంత్యాః అపత్యస్య భాగినేయస్య అర్జునస్య - 'స్త్రీభ్యోఢగి'తి ఢక్యేయాదేశః. యశసాం పరాక్రమజన్యానాం - సుభగం కరణః ప్రఖ్యాపకః త్వం విజయేన సర్వోత్కర్షేణ హేతునా - తులా కేనాపి సామ్యం - మాన ఇతి - బహుధా వదతా బ్రువతా - ఆత్మస్తుతిపరాయణేనేతియావత్ -ఏవం హే మమ మాతుల స్వమాతృసోదరేతి బహుధా వదతా విజయేనార్జునేన సహ శంభుమపి-మాతులయ సదృశం మా కురు - సర్వోత్కృష్టానాం శంభోరప్యపకృష్టత్వసంభావనావశ్యకత్వాదితి భావః. అనేన మూర్ధానామభిమాన స్తిరస్కృతసకలాంతర ఇతిహాసో వ్యంగ్యః. అత్ర భాగినేయేత్యాదివిశేషణస్య పక్షపాతిత్వేన శల్యవచనస్యాతాత్వికత్వమిత్యభిప్రాయగర్భత్వాత్పరికరాలఙ్కారః. సుమంగలీవృత్తం. ౩౧. ఇతీతి. ఇత్యుక్తప్రకారేణ-ఉక్తవతః ఏతస్య సూర్యస్య అపత్యం

దుభావనీకౌ తౌ జఘటాతే పరస్పరమ్. 32. ప. సర్వతోఽపి భువి సైన్యపరాగైశ్శోషితేషు సకలేషు సరస్సు, కేవలం గగన ఏవ తదానీమప్సరః కుల మలోక్యత లోకైః. 33. గ. తదను తత్ర పరస్పరఘట్టనజనితస్ఫులింగవ్యాజేన నిపీతపూర్వాన్రుధిరశీకరనికరానజీర్ణశంకయా వమంతీభిరివ పట్టసవల్లరీభిశ్చ, కబంధోత్పాటనసృష్టిపాటవమేవ సంగ్రామదేశదేశికసదేశాదభ్యసితుమవనీతల మవతీర్ణైః పయోధరపటలైరివ ఖేటకమండలైశ్చ, యుగపదేవ బహువిధవీరయోధ

సౌఘః కర్ణః తస్య-అత్రఇష్. సంతపుటౌ ఊర్ధ్వాధరోష్ఠావివ తౌ ప్రభావనీకౌ కురుపాండవసైన్యే పరస్పరం జవాత్ వేగాత్ - జఘటాతే సంయుయుజాతే. ఘటతేః కర్తరి లిట్-తతః పరం నకించిదప్యవదత్ సంకులంచాభూత్సైన్యద్వయమిత్యర్థః. అత్ర కర్ణోష్ఠయోస్సైన్యయోశ్చ ప్రకృతయోర్మిథో మేళనసామ్యస్య గమ్యత్వాత్తుల్యయోగితా భేదః. యుగ్మవిపులావృత్తం. శ్లోకోవా. 32. సర్వతఇతి. తదానీం సేనాద్వయసంఘటనసమయే - భువి సర్వశస్సర్వత్రాపి సజలేషు జలసహితేషు సరస్సు సైన్యయోః కౌరవపాండవీయయోః సంబంధిభిః పరాగైః పదఘట్టనజన్యైః శోషితేషు నిర్జలీకృతేషు సత్సు - కేవలం ఏకస్మిన్ గగన ఏవ అద్భిర్వ్యక్తానాం సరసాం కులం బృందం అప్సరః కులం దేవాంగనాసమూహశ్చ-లోకైర్జనైః అలోక్యత దృశ్యతేస్మ. అత్ర దివి భువి ప్రసక్తస్యాప్సరోవత్వస్య దివ్యేకత్ర నియమనాత్పరిసంఖ్యాలంకారః శ్లేషసంకీర్ణః. స్వాగతా. 33. తదన్వితి. తదను ద్వయోశ్శ్లేషానంతరం తత్ర యుద్ధదేశే - పరస్పరం సంఘట్టనేన అభిఘాతేన జనితానాం స్ఫులింగానాం అగ్నికణానాం వ్యాజేన - పూర్వం పూర్వయుద్ధే నిపీతాన్ నిపీతపూర్వాన్ రుధిరశీకరాన్ - రక్తబిందూన్ - అజీర్ణశంకయా జాఠరానలాపక్వభయేన వమంతీభిః ఉద్గిరంతీభిరివ స్థితాభిః. పట్టసాః ఖడ్గవిశేషాః వల్లర్యః లతాఇవ తాభిశ్చ - కబంధానాం ఉదకానాం అపమూర్ధకళేబరాణాంచ ఉత్పాటనస్య ఊర్ధ్వప్రసారణస్య సృష్టిః జననవ్యాపారః తస్యాం పాటవం సామర్థ్యమేవ సంగ్రామదేశః యుద్ధభాగ ఏవ దేశికః ఆచార్యః తస్యసదేశాత్సమీపాత్ - అభ్యసితుం పరిచేతుం తేషామథ ఏవ జలప్రసారకత్వాదితిభావః. అవనీతలం భూతలం ప్రతి - అవతీర్ణైః ప్రాప్తైః పయోధరపటలైర్మేఘబృందైరివ స్థితైః ఖేటకమండలైః ఫలకసమూహైశ్చ - యుగపదేకదైవ - బహువిధానాం వీరాణాం యోధజనానాం అపరావృత్య మృత్వా సూరీభూతానాం ప్రవేశస్య సౌకర్యాయ సౌలభ్యాయ తరణేస్సూర్యబింబస్య రంధ్రసరణిం బిలమార్గం - విశాలయితుం విస్తారయితుమివ వియత్తలే

జనప్రవేశసౌకర్యాయ తరణిరంధ్రసరణిం విశాలయితుమివ వియత్తలే దూర దూర ముచ్ఛలితాభి శ్శక్తిభిశ్చ, ప్రతిక్షణక్షపితవిపక్షకులవృత్తాంతం ముహుర్ముహురటనీముఖేన కథయితుమివ ధానుష్కకర్ణాభ్యాశం ప్రత్యాగతైః కోదండదండైశ్చ, యుద్ధవిలోకనబద్ధకౌతుకసిద్ధయావతకుచమండలనిజకుంభతారతమ్యపరిచిచీషయేవ దూరం నభసికరాన్ప్రసారయద్భి శ్శుండాలమండలైశ్చ, విచిత్రతరచక్రచంక్రమణమిషేణ పదాత్పదమపి నగంతవ్యమితి విమతనిరోధకుండలనామివ కుర్వద్భిరర్వద్భిశ్చ, శోణితపంకశోణితైః వేగసంభ్రమవిదార్యమాణ ధరణీరంధ్రనిర్గత్వరఫణీంద్రఫణాసహస్రమణికిరణధోరణీమసృణితైరివ చక్రైస్సంక్రీ

ఆకాశదేశే దూరముచ్ఛలితాభిరున్నమితాభిః శక్తిభిశ్చ క్షణేక్షణే ప్రతిక్షణం - క్షపితస్య నాశితస్య విపక్షాణాం శత్రూణాం కులస్య బృందస్య వృత్తాంతం - అటనిః ధనుష్కోటిరేవ ముఖం వక్త్రం తేన ముహుర్ముహుః కథయితుమివ ధానుష్కాణాం ధనుర్ధరాణాం కర్ణాభ్యాశం శ్రోత్రసమీపం ప్రత్యాగతైః కోదండదండైశ్చాపయష్టిభిశ్చ - యుద్ధస్య విలోకనే బద్ధం కౌతుకం యేన తస్య సిద్ధానాం దేవయోనివిశేషాణాం యావతస్య యువతీసమూహస్య యత్కుచమండలం తస్య నిజయోః కుంభయోశ్చ యత్తారతమ్యం న్యూనాధికభావః తస్య పరిచేతుం పరీక్షితుమిచ్ఛా పరిచిచీషా తయేవ - నభసి దూరం కరాన్ శుండాః. ప్రసారయద్భిః శుండాలమండలైర్గజబృందైశ్చ విచిత్రతరస్య అత్యాశ్చర్యకరస్య చక్రచంక్రమణస్య మండలాకారగమనస్య మిషేణ వ్యాజేన పదా త్పదం ఏకంపదమితదేశమపి - న గంతవ్యమిత్యేవం భవద్భిరితి శేషః. విమతానాం శత్రూణాం నిరోధాయ నిరోధంకర్తుం. 'క్రియార్థేత్యాదినా సంప్రదానత్వం' - కుండలనాం రాజాజ్ఞాసూచకవర్తులరేఖాం కుర్వద్భిః లిఖద్భిరివ స్థితైరర్వద్భిః అశ్వైశ్చ శోణితపంకేన రక్తకర్దమేన శోణితైరరుణితైః. అతఏవ వేగాత్సంభ్రమేణ భ్రమణేన విదార్యమాణాయాః భిద్యమానాయాః ధరణ్యాః భువః రంధ్రేభ్యః నిర్గత్వరయా నిర్గమనశీలయా ఫణీంద్రస్య శేషస్య ఫణాసహస్రే మణీనాం కిరణధోరణ్యా కాంతిపరంపరయా మసృణితైర్వ్యాప్తైరివ స్థితైః చక్రైః రథాంగైః. సంక్రీడద్భిరితస్తతః గచ్ఛద్భిః శతాంగైః రథైశ్చ-భయానకే లోకైకభయంకరే-సమీకే యుద్ధే-సకలానాం సురజనానాం తనూరుహాణాం రోమ్ణాం సుఖశయనం పృచ్ఛతీతి సౌఖశాయనికే సతి - అత్యాశ్చర్యేణ రోమాంచజనకే సతీతి యావదిత్యుత్తరేణైకవాక్యం - 'భయానకం సకలసురజనతనూరుహసౌఖశాయినికం సమీకమభూత్ తదనంతరమి'తి పాఠాంతరం-దుశ్శా

డడ్భిశ్చతాంగ్రైశ్చ, భయానకే సకలసురజనతనూరుహాస్తోఖశాయని
కేసమీకే. ౩౮. ప. దుశ్శాసనో నయనజృంభితకోపవహ్నిభీత్యేవ
ఫాలతలమూర్ధ్వ ముపాశ్రితాభ్యాం, భ్రూభ్యాంభయానకముఖో
రిపుభూమిపానప్యారబ్ధయోధయితు మేతదతీవ చిత్రం. ౩౯. ప.
సకుంతలాళ్యంబరధూతిధుర్యై స్స్వసింహనాదై ర్వదధే దురాపః,

సనయుద్ధే స్వకాలికే స్యానంతర్యబోధకత్వేన బాధితార్థకత్వాదుపేక్ష్యం. అత్ర స్ఫులింగవ్యాజేనేతి సాపహ్నవహేతూత్ప్రేక్షాయాశ్చ పటసవల్లరీభిరిత్యుపమాయాశ్చ కబంధశబ్దశ్లేషభిత్తికాభేదాధ్యవసాయమూలాతిశయోక్తిసంగ్రామదేశికేతిరూపకద్వయాభ్యసనఫలోత్ప్రేక్షయోరంగాంగిభావసంకరస్య తరణిరంధ్రవిశాలీకరణఫలోత్ప్రేక్షాయాశ్చ అటనిముఖేనేతి రూపకకథనఫలోత్ప్రేక్షయోరంగాంగిభావసంకరస్య చ పరిచిచీషాహేతూత్ప్రేక్షాయాశ్చ చక్రచంక్రమణమిషేణేతి సాపహ్నవస్వరూపోత్ప్రేక్షాయాశ్చ అరుణితస్వరూపోత్ప్రేక్షాయాశ్చ అష్టానాం తిలతండులన్యాయేన సంసృష్టిః. ౩౮.
ఇతఃపరం శ్లోకద్వయమేకవాక్యం. దుశ్శాసనఇతి. యత్తదోర్నిత్యసంబంధాత్ యో దుశ్శాసనః దుర్యోధనానంతరజః. నయనాభ్యాం జృంభితాత్ నిర్గతాత్ కోపాదేవ వహ్నేర్భీత్యా భయేనేవేత్యుత్ప్రేక్షా. ఊర్ధ్వం ఉపరితనం ఫాలతలం లలాటప్రదేశం- ఉపాశ్రితాభ్యాం కోపేన గ్రంథీభూతాభ్యామితి యావత్ - భ్రూభ్యాం భయానకం ముఖం యస్య తథోక్తస్సన్ - రిపూన్ భూమిపాన్ శత్రూన్ రాజ్ఞోఽపి యోధయితుం భటాన్ కర్తుం - ఆరబ్ధ ఉపచక్రమే - ఇత్యేతత్ అతీవ భృశం చిత్రం - రాజ్ఞామపి భటత్వాకరణస్యాశ్చర్యకరత్వాదితిభావః. అస్మిన్నర్థే యచ్ఛబ్దాకాంక్షాలభ్యః తదసహిష్ణుతాయాం పునరర్థమవధేయం - యోధయితుమిత్యత్ర యః అధయితుమితి ఛేదః. రిపుభూమిపానపీత్యపినాకోపవహ్నిసముచ్చయః. అధయితుమధఃకర్తుం - అత్రాయుధసాధ్యరిపుభూమిపాధఃకరణస్య భ్రూభంగమాత్రేణ సంపాదనోద్యోగాదాశ్చర్యమితి వస్తునా కోపవహ్నిశత్రువర్గయోరధఃకరణేనౌపమ్యాగమ్యతాత్మకతుల్యయోగితాప్రతీతేర్వస్తునాలంకారధ్వనిః. 'రథతేరాజుప్యార్వాత్కృత్తరిలజితజ్'. ౩౯. సఇతి.
దురాపః పరైరధృష్యః సదుశ్శాసనః. సోమకానాం పాంచాలానాం లాస్యస్య యుద్ధనాట్యస్య హేతౌ జనకే - సోమకళాచంద్రకాంతిరివ ఆస్యహేతిః ముఖకాంతిః యస్యాస్తస్యామితిచ-అతఏవ పాంచాలికాయాం ద్రుపద్యామివ స్థితాయాం - పార్థచమ్వాం పాండవసేనాయాం - కుంతలశ్చికురః అళిశ్చ తద్ద్వయమివ యదంబరం కేశభ్రమరవన్నీలం ఆకాశం తస్య ధూతౌ ఖంగే ధుర్యైః పటుభిః స్వైః స్వీయైః

పరాభవం సోమకలాస్య హేతో పాంచాలికాయామివ పార్థచమ్వాం.
౩౬. గ. తతో యాజ్ఞసేనీకటితటపటాపహరణసమయచక్రచంక్రమణవాసనానువృత్తివశాదివ వివిధాని రేచకమండలాని వితన్వన్నిజాస్పదభేదకో భీమః క్వవా సమాగచ్ఛతీతి వీక్షితుమున్నతప్రదేశమధిరూఢాభ్యాం హృదంతరరుధిరబుద్బుదముకుళాభ్యామివ రోషలోహితాభ్యాం లోచనాభ్యాం సాధ్వసదానశౌండః, కరతలబంభ్రమ్యమాణఘనతరపరిఘపాతనపాటితభటఘోటకకరటిఘటాంతక్షతజప్రవాహైస్సమరసీమానం కంఠద్వయసీం విదధానస్సుయోధనానుజో వియదధ్వనివిజృంభితధ్వనిర్వృకోదరదృగధ్వసీనోఽభూత్. ౩౭. ప. బద్ధకచ్ఛావపి

సింహనాదైః కుంతలాళీః కేశబృందస్య అంబరస్యవస్త్రస్యచ ధూతాః ధుర్యైః తద్యుక్తైరిత్యర్థః. సైన్యైః సింహనాదైరితి చ - పరాభవం తిరస్కారం - విదధే చక్రే - శ్లిష్టవిశేషణేయముపమాపూర్ణా - ఉపజాతిః. ౩౬. తత ఇతి. తతః యాజ్ఞసేన్యాః ద్రౌపద్యాః కటితటే నితంబదేశే పటానాముపహారస్య సమయే ఆకర్షణావసరే చక్రచంక్రమణస్య మండలాకారగమనస్య యా వాసనా సంస్కారః తస్య అనువృత్తివశాత్ అనుసరణవశాదివేత్యుత్ప్రేక్షా - వివిధాని రేచకాఖ్యాని మండలాని చక్రగమనాని వితన్వన్ ప్రకటయన్ - నిజాస్పదస్య స్వస్థానస్య ఉరసః భేదకః దారకః భీమః. క్వవా కుతో వా సమాగచ్ఛతీతి - వీక్షితుం సమున్నతం ప్రదేశం ముఖాత్మకం అధిరూఢాభ్యాం - హృదః ఉరసః అంతరే అంతర్దేశే రుధిరబుద్బుదౌ ముకుళావివ తాభ్యామివస్థితాభ్యామిత్యుత్ప్రేక్షా - రోషేణ లోహితాభ్యాం - అరుణాభ్యాం లోచనాభ్యాం - సాధ్వసస్య దానశౌండః బహుప్రదః అతిభయంకర ఇతియావత్ - కరతలే బంభ్రమ్యమాణస్య బహుధా వ్యాపార్యమాణస్య. యఙంతాద్భ్రమతేః కర్మణి లటశ్శానచ్. పరిఘస్య గదాయాః పాతనేన ప్రహారేణ పాటితానాం భిన్నానాం భటానాం యోధానాం ఘోటకానాం అశ్వానాం కరటినాం గజానాంచ ఘటానాం బృందానాం సంబంధిభిః. క్షతజప్రవాహైః రక్తపూరైః. సమీకసీమానం యుద్ధప్రదేశం - కంఠద్వయసీం కంఠపరిమితగాంభీర్యజలాం - విదధానః కుర్వాణః. వియదధ్వని ఆకాశమార్గే విజృంభితః వ్యాప్తః ధ్వనిస్సింహనాదః యస్య తథోక్తః. సుయోధనానుజః దుశ్శాసనః. వృకోదరస్య భీమస్య దృశోరధ్వానంగచ్ఛతీతి తథోక్తః. దృష్టివిషయః అభూత్. ఉత్ప్రేక్షాద్వయస్య సంసృష్టిః. ౩౭. బద్ధేతి. బద్ధః కచ్ఛః మధ్యబంధనపట్టః యాభ్యాంతౌ - బద్ధకాపీనావపీతిచేత్యనేన వీతరాగత్వం - సూచ్యతే - అభీకౌ కాముకావితి విరోధః

ద్వౌ తావథ కౌ భీమకౌరవౌ, గదాగదిరణం ఘోరం కుర్వాతే స్మ పరస్పరం. ౭౮. ప. నిపాతితస్య ద్విషతస్సభూమాపూ సమక్షమక్ష్ణాం కురు భూపతీనాం, గండే కరాభ్యా ముదరే పదాభ్యాం సంతాడనం సాధు సమాచచార. ౭౯. ప. నిజప్రియాయాః కైశ్యకృషోఽస్య శత్రో ర్నిర్భిద్య వక్షః పిబతోఽసృగంభః, సమీరసూనో శ్చ పిశాచికానాం సపీతికేళ్యాం కలహో బభూవ. ౮౦. ప. ఏణీదృశ స్స్వకీయాయా వేణీం తైరేవ శోణితైః, క్షోణీభృతాం ద్విషామేష క్షోణీచక్రే సహాక్షిభిః. ౮౧. తద నంతరం. ప. రిపూ న్కురుక్షేత్రతలే చరంతం తృణాయ మత్వాప్రృష

నిర్భయామితి పరిహారః. భీమకౌరవౌ తౌ భీమశ్చ కౌరవః దుశ్శాసనశ్చ ద్వౌ పరస్పరం గదయా గదయా ప్రవృత్తం గదాగది - ఘోరం భయంకరం రణం యుద్ధం - కుర్వాతేస్మ చక్రతుః. ౭౮. నిపాతితస్యేతి. సః వక్ష్యమాణవిధప్రతిజ్ఞయా ప్రసిద్ధః. కురు భూపతీనాం దుర్యోధనాదీనాం - అక్ష్ణాం నేత్రాణాం సమక్షం అగ్ర ఏవ - నతుయత్ర కుత్రాపీత్యర్థః. భూమాయుద్ధభువి నిపాతితస్య ద్విషతః దుశ్శాసనస్య - గండే కపోలే కరాభ్యాముదరే కుక్షౌ పదాభ్యాంచ - సంతాడనం సాధు యథాప్రతిజ్ఞం - సమాచచార కృతవాన్ - అత్ర తత్తాదృక్ప్రియాపరాధకరపదతాడనయోరానురూప్యేణ సంఘటనయా సమాలంకారః. ౭౯. నిజేతి. నిజాయాః ప్రియాయాః ద్రౌపద్యాః కైశ్యం కేశబృందం కర్షతీతి కృషః. అతఏవ శత్రోరస్య దుశ్శాసనస్య వక్షః నిర్భిద్య అసృక్ రక్తమేవ అంభః జలం - పిబతః సమీరసూనోర్భీమస్యచ పిశాచికానాంచ - సపీతికేళ్యాం సహపానక్రీడాయాం - కలహః మమాస్త్వధికం మమాస్త్వధికమితి వివాదః బభూవ - ఉపజాతిః. ౮౦. ఏణీతి. ఏషః భీమః. తైర్దుశ్శాసనీయైః శోణితైః పీతశిష్టైరేవ - స్వకీయాయాః ఏణీదృశః ద్రౌపద్యాః వేణీం దుశ్శాసనశోణితసంస్కార్యత్వేన బద్ధాం - ద్విషాం క్షోణీభృతాం శత్రుభూపానాం అక్షిభిస్సహ - శోణీచక్రే రంజయామాస - యథాప్రతిజ్ఞం దుశ్శాసనరుధిరలేపనకృతి ద్రౌపదీవేణీమోచనే భీమే కౌరవాస్సర్వే కోపారుణితాక్షా బభూవురిత్యర్థః. అతఏవ వస్తునా పదార్థహేతుకం కావ్యలింగం ధ్వన్యతే. ౮౧. తదనంతరమిత్యుత్తరేణాన్వయః. రిపూనితి. రిపూన్ సస్యభక్షణపరోధనశ్శత్రూంశ్చ-తృణాయ మత్వా తృణవదనాదృత్యేత్యర్థః. కురుక్షేత్రతలఏవ కురూణాం క్షేత్రతలే కేదారభాగే - చరంతం సస్యాని భక్షయంతం గచ్ఛంతంచ - పరేషా మేవ ధేనూనాం కాంతం వల్లభం పరః స్వవాచకోత్తర భాగః ధేనుశబ్దః యయాతయా అసిధేనుకయా నామాయుధేనకాంతమితిచ. ని.

సేనముగ్రం, కిరీటిగోపః పరధేనుకాంతం నినాయ కాండై ర్యమలోక గోష్ఠం. ౭౨. ప. అపకర్ణ్య కిరీటిభగ్నమాజావభిమన్యోరధికం సుతం సకర్ణః, రిపురంకుతరక్షురష్టదిక్షు జ్వలయంశ్చక్షురభూదరీన్దిధక్షుః. ౭౩. ప. కుండలీకృతకోదండ శ్చండభానుతనూభవః, తాండవం విదధే పాణిః పాండవానాం బలాంతరే. ౭౪. ప. యుద్ధే హతో యోధసమూహ ఏష బింబం పితు ర్మే బత భేత్స్యతీతి, మత్త్వేవ పత్యుర్మహసాం కుమార స్సంఛాదయామాస దివం శరౌఘైః. ౭౫. ప. కరీంద్రమండలే పేతుః కర్ణముక్తా శ్శరవ్రజాః, సదానాంబుకరం

'ఘసారికాచాసిధేనుకే'త్యమరః. ఉగ్రం భయంకరం వృషసేనం కర్ణపుత్రమేవ వృషభశ్రేష్ఠం - కిరీటీ అర్జున ఏవ గోపః గోపాలః భూపశ్చ కాండైర్దండైర్బాణైశ్చ - యమలోకమేవ గోష్ఠం గోస్థానం - నినాయ ప్రాపితవాన్ - సమస్తవస్తువర్తిశ్లిష్టాశ్లిష్టసావయవరూపకం - ఉపేంద్రవజ్రా. ౭౨. అపకర్ణ్యేతి. అభిమన్యోరర్జునపుత్రస్య స్వమారితస్య అధికం - అత ఏవ కిరీటినా అర్జునేన భగ్నం పుత్రమారణప్రతీకారాత్మనా హతం సుతం వృషసేనం - అపకర్ణ్య శ్రుత్వా చక్షుః జ్వలయన్ కోపాగ్నినా శోణీకుర్వన్ - రిపవ ఏవ రంకవః హరిణాస్తేషాం తరక్షుర్మృగవిశేషః తద్దృష్టిమాత్రేణ హరిణాశ్శిథిలప్రాణా భవంతీతి ప్రసిద్ధిః. సకర్ణః. అష్టాస్వపి దిక్షు - అరీన్ దగ్ధుమిచ్ఛుర్దిధక్షుః అభూత్ - పుత్రవధక్రోధపరవశః దారుణం యోద్ధుం సన్నద్ధవానిత్యర్థః. అత్ర పుత్రవధాకర్ణనస్య విశేషణగత్యా శత్రుదిధక్షాహేతుత్వాత్పదార్థహేతుకం కావ్యలింగం - ఔపచ్ఛందసికం. ౭౩. కుండలీకృతేతి. తతశ్చండభానుతనూభవః కర్ణస్య పాణిః. కుండలీకృతం గుణాకర్షణేన మండలితం కోదండం కాలపృష్ఠం యేన తథోక్తస్సన్ - పాండవానాం బలాంతరే సేనామధ్యే తాండవం నర్తనం - విదధే చకార - గుణాకర్షణత్యాగాభ్యామితి భావః. అనుప్రాసభేదశ్శబ్దాలంకారః. ౭౪. యుద్ధ ఇతి. యుద్ధే హతః ఏషః యోధానాం పాండవీయానాం సమూహః మే మమ పితుస్సూర్యస్య బింబం - బత ఇతి ఖేదే - భేత్స్యతి బహూనాం యుగపన్నిర్గమనే సంబాధాద్విదారయిష్యతి - ఇతి మత్వా సంబాధాద్విదారయిష్యతి - ఇతి మత్వా సంభావ్యైవేత్యుత్ప్రేక్షా - మహసాం తేజసాం పత్యుస్సూర్యస్య కుమారః కర్ణః. శరౌఘైః. దివం అంతరిక్షం - సంఛాదయామాస ఆచ్ఛాదితవాన్. ఇంద్రవజ్రా. ౭౫. కరీతి. కర్ణేన ముక్తాః ప్రయుక్తాః. శరవ్రజాః బాణసంఘాః శరపదర్థాశయా ప్రజంతీతి యాచకాశ్చ - కరీంద్రమండలే గజబృందే కరిణామింద్రస్య బహుగజవతో రాజ్ఞో మండలే రాష్ట్రేచ - పేతుః ప్రవివిశుః. తథాహి

యాంతి స్థూలలక్ష్యం హి మార్గణాః. ౭౬. ప. ప్రకాశ్య కర్ణే యుధి కాలపృష్ఠం భయంకరాభే చలతి ప్రవీరే, తదీయభల్లైర్దళితాః పరేఽపి ప్రకాశ్య చేలుర్వ్రతరక్తపృష్ఠం. ౭౭. ప. తత్ర తత్ర యుధి సంచరమాణ శ్శల్యసారథిమతా సరథేన, చూషితారిమదవారితయాఽసౌ సూర్యసూనురపి చండకరోఽభూత్. ౭౮. ప. రవేః కుమారస్య రథం నిరీక్ష్య రమాప్రియస్యాపి తదా సమీకే, ధైర్యం హృదః స్వేదజలం శరీరా-

---

మార్గణాః యాచకాః బాణాశ్చ ఏకస్మాత్ ద్వదాన్యాన్ముక్తాః దానాంబునా ఉత్సర్గజలేన మదోదకేన సహితః స దానాంబుః కరః శుండాచ యస్య తథోక్తం - స్థూలలక్ష్యం బహుప్రదం స్థూలం పృథులం లక్ష్యం శరవ్యంచ యాంతి అత్ర యాచకశరయోః దానజలమదజలయోః హస్తశుండయోర్బహుప్రదపృథులలక్ష్యయోశ్చ శ్లేషభిత్తికాభేదాధ్యవసాయలబ్ధసామాన్యేన విశేషసమర్థనాదర్థాంతరన్యాసః. తేన నిసర్గదాతుః కర్ణస్య యాచకాశావిఘాతేన గతప్రాయతా ప్రతీతేరలంకారేణ వస్తుధ్వనిః. శ్లో. 'దానంవితరణే హస్తే మదేస్యాత్తండనేఽపిచ - బలిహస్తమయూఖేషు కరో గజకరేఽపిచ-లక్షం లక్ష్యం శరవ్యేచ సంఖ్యాభేదేచ గోచరే - మార్గణో యాచకే బాణేభవే దన్వేష్టరి త్రిష్వి'తి సర్వత్ర కోశః. ౭౬. ప్రకాశ్యేతి. భయంకరీ ఆభా తేజః యస్య తస్మిన్ - ప్రకృష్టే వీరే కర్ణే కాలపృష్ఠం ధనుః కాలస్య రిపూణాం నిహితకాలస్య పృష్ఠం చరమభాగం అంతంచేతి యావత్ - ప్రకాశ్య ప్రకటయ్య చలతిసతి - తదీయైః కర్ణసంబంధిభిః భల్లైర్నామ బాణైః దళితాః పాటితాః పరే శత్రవోఽపి రక్తం శరవ్రణశోణితారుణం పృష్ఠం శరీరపశ్చాద్భాగం తన్నామకం ధనుశ్చ - ప్రకాశ్య చేలుః. మానినాం పరోత్కర్షాసహిష్ణుత్వాదితి భావః. అత్ర కాలపృష్ఠరక్తపృష్ఠశబ్దశ్లేషప్రతిభయా తదుభయప్రకాశనేన విరోధినోరనురూపచేష్టాసంఘటనాత్సమాలంకారః. కర్ణబాణనిర్భిన్నాః పరే పలాయాంబభూవురితి పరమార్థః. ౭౭. తత్ర తత్రేతి. శల్యస్సారథిరస్మిన్నస్తీతి తేన రథేన - తత్ర తత్ర యుధి యుద్ధదేశే - సంచరమాణస్సూర్యస్య సూనుస్సోఽసౌ కర్ణోఽపి - చూషితం గళితం అరీణాం మదఏవ వారి యేన తస్య భావస్తత్తా తయా హేతునా - చండకరస్సూర్యః భయంకరపాణిశ్చ అభూత్ - 'ఆత్మావై పుత్రనామాసీ'తి శ్రుతేరితి భావః. రూపకాతిశయోక్త్యోరంగాంగిభావేన సంకరః. స్వాగతా. ౭౮. రవేరితి. తదా సమీకే యుద్ధరంగే - రవేః కుమారస్య కర్ణస్య రథం తత్తాదృశం సమీక్ష్య - రమాప్రియస్య కృష్ణస్యాపి హృదః చిత్తాత్ ధైర్యం - శరీరాత్ స్వేదజలం-హస్తాత్ తోత్రం అశ్వతాడనంచ -

జ్జగాళ తోత్త్రం చ జవేన హస్తాత్. ౪౯. గ. తదనంతర మమర్త్య చక్రవర్తివికర్తనతనయౌ పరస్పరం ప్రధనం ప్రవర్తయితుమారభేతాం.
౫౦. ప. రాధాకుంతీపుత్త్రయో శ్శౌర్యభాజో శ్చక్రీభూతౌ చాపదండౌ జ్వలంతౌ, మధ్యస్థాయా రంగభూదేవతాయా స్తాటంకాభా మాదధాతేస్మ తత్త్ర. ౫౧. ప. అవకర్ణ్య శరాసవల్లి ఘోషం సుతయో స్తత్త్ర సహస్రదృష్టిఘృష్ట్యోః, దివి వైణికతాపసస్య చిత్త్రం మహతీ ప్రీతి రభూచ్చ నైవ చాభూత్. ౫౨. ప. ఉల్లోలకల్లోలితదోర్విలాసా వుపేంద్రమద్రేశ్వరసారథీ తౌ, పరస్పరం భల్లకులై రభూతాం రుషావలీఢా వరుషావ

జవేన భయవేగేన - జగాళ గళతిస్మ. గళతేః కర్తరి లిట్ - అత్త్ర జగాళేత్యుభయా వృత్తిదీపకం. ఉపజాతిః. ౪౯. తదనంతరమితి. తదనంతరం అమర్త్యానాం దేవానాం చక్రవర్తినః ఇంద్రస్య తనయః అర్జునః వికర్తనస్య సూర్యస్య తనయః కర్ణశ్చ తౌ-పరస్పరం ప్రధనం ద్వంద్వయుద్ధం ప్రవర్తయితుం-ఆరభేతాం. ౫౦. రాధేతి. శౌర్యభాజోః రాధాకుంతీపుత్త్రయోః కర్ణార్జునయోః సంబంధినౌ చక్రీభూతౌ గుణాకర్షణేన కుండలితౌ జ్వలంతౌ చాపదండౌ - తత్త్ర తదానీం - మధ్యస్థాయాః కర్ణార్జునమధ్యగతాయాః రంగభూదేవతాయాః యుద్ధస్థలదేవతాయాః. తాటంకయోః కర్ణభూషణయోః ఆభాం - ఆదధాతేస్మ చక్రతుః. కర్ణికేఇవ రేజతురిత్యుత్ప్రేక్షా-శాలినీ వృత్తమ్. ౫౧. అవకర్ణ్యేతి. సహస్రం దృష్టయో నేత్రాణి ఘృష్టయః కిరణాశ్చ యయో స్తయోరింద్రసూర్యయోః సుతయోః అర్జునకర్ణయోః శరాసౌచాసౌవల్లీ ఇవ తయోర్ఘోషం గుణటంకారం - దివ్యాకాశే - తత్త్ర తదానీం అవకర్ణ్య - వీణాశిల్పమస్య వైణికస్తస్య తాపసస్య నారదస్య మహతీ ప్రీతిస్సంతోషోఽభూచ్చ-నైవాభూచ్చేతి యత్తచ్చిత్త్రం. అంతర్హితాఖిలశబ్దాంతరత్వేన లోకోత్తరత్వాత్స్వవీణారవాంతర్ధికరత్వాచ్చేత్యాశ్చర్యం - అతఏవ వైణికేతి విశేషణస్యోక్తతాత్పర్యగర్భత్వాత్పరికరాలంకారః. ఔపచ్ఛందసికం. ౫౨. ఉల్లోలేతి. ఉల్లోలం అత్యున్నతం యథాతథా కల్లోలితః వర్ధితః దోర్విలాసః బాహుప్రతాపః యాభ్యాంతౌ. తారకాదిత్వాదితచ్ - యథా వ్యాఖ్యానాత్. ని. 'మహత్సూల్లోలకల్లోలా'వితి తరంగవిశేషపర్యాయకోశానుసారేణ పౌనరుక్త్యం. ఉపేంద్రః కృష్ణః మద్రేశ్వరశ్శల్యశ్చ సారథిర్యయోస్తౌ-తౌ అర్జునః కర్ణశ్చ ద్వౌ - రుషా కోపేన అవలీఢౌ పూర్ణౌసంతౌ - పరస్పరం భల్లానాం కులైః అరుషా వ్రణేనేతి జాతావేకవచనం - అవలీఢౌ అభూతాం సవ్రణావభవతాం. ని. 'వ్రణోఽస్త్రియామీర్మమరు'రిత్యమరః. అత్త్ర రుషావలీఢావరుషావలీఢావితియమక

లీఢా. ౫౩. ప. కర్ణామరేంద్రసుతకార్ముకవల్లివాంతైర్నీరంధ్రితేఽంబరతలే నిబిడైః పృషత్కైః, అభ్యాగతానమరభావముపేత్య వీరాన్ప్రచ్ఛ వైణికమునిః ప్రధనప్రకారాన్. ౫౪. ప. పాణినా తపనభానునందనే పన్నగాస్త్రమచిరేణ గృహ్ణతి, పూర్వమేవ నిఖిలాప్సరఃకులాత్సా దధౌ వరణమాల్యముర్వశీ. ౫౫. ప. సవ్యసాచిహననాయ శరాసే సంహితే రవిభువా భుజగాస్త్రే, నందనద్విపతయవత్త్వమమంస్త స్వస్య కల్పకవనేన సహేంద్రః. ౫౬. ప. రవితనయవిముక్తమస్త్రమేత

భేదనిరోధాభాసయోశ్శబ్దార్థాలంకారయోరేకవాచకానుప్రవేశసంకరః. ౫౩. కర్ణేతి. కర్ణస్య అమరేంద్రసుతస్యార్జునస్య చ ద్వయోః కార్ముకే కాలపృష్ఠగాండీవే వల్ల్యావివ తాభ్యాం - వాంతైః విసృష్టైః-నిబిడైః సాంద్రైః పృషత్కైర్బాణైః. అంబరతలే నీరంధ్రితే నిరంతరితేసతి ఆచ్ఛాదితేసతీతి యావత్ - నీరంధ్రమంబరతలే నిబిడఇతిపాఠే నీరంధ్రంయథాతథా నిబిడే సాంద్రేసతీత్యర్థః. వైణికో మునిర్నారదః. తదా అమరభావం దేవత్వం ఉపేత్య అభ్యాగతాన్వీరాన్ అపరావృత్త్య మృతాన్ - ప్రధనస్య కర్ణార్జునద్వంద్వయుద్ధస్య ప్రకారాన్విశేషాన్ - పప్రచ్ఛపృష్టవాన్. పృచ్ఛేర్దుహాదిత్వాద్ద్వికర్మకత్వం. అత్ర నారదస్య తాదృగ్వీరపృచ్ఛాఽసంబంధేఽపి సంబంధోక్తిరూపాతిశయోక్త్యా కర్ణార్జునయుద్ధస్య లోకోత్తరత్వప్రతీతేరలంకారేణ వస్తుధ్వనిః. వసంతతిలకా. ౫౪. పాణినేతి. తపనభానునందనే కర్ణే - పాణినా పన్నగాస్త్రంనాగాస్త్రాభిమంత్రితబాణం - అచిరేణ ద్రుతం గృహ్ణతిసతి - అర్జునవధాయేతి శేషః. సా పురార్జునమభిలష్య హతకామత్వేన ప్రసిద్ధా ఉర్వశీనామామరాంగనా నిఖిలాత్ అప్సరసాం కులాత్ పూర్వమేవ - వరణమాల్యం దధౌ స్వీకృతవతీ - చిరంతనోత్కటానురాగాదితిభావః. అత్ర కర్ణకర్తృకార్జునవధార్థనాగాస్త్రధారణస్య విశేషణగత్యా ఉర్వశీవరణమాల్యధారణహేతుత్వాత్ - కావ్యలింగభేదః. రథోద్ధతా. ౫౫. సవ్యేతి. రవిభువా కర్ణేన-సవ్యసాచిహననాయ అర్జునవధార్థం - శరాసే కాలపృష్ఠే భుజగాస్త్రే సంహితే సంయోజితేసతి - ఇంద్రః స్వస్యకల్పకవనేన సహైవ నందనద్విపతయవత్త్వం - అమంస్త సంభావితవాన్ - నార్జునజయంతాభ్యాం - కింతు జయంతనందనవనాభ్యామేవేత్యర్థః. అసివార్యమేతదస్త్రం హన్త్యేవార్జునమితి సంభావనం శ్లోకద్వయేఽప్యుర్వశ్యా ఇంద్రస్యచ మాల్యగ్రహణోత్తరోత్కటదయహేతురితిధ్యేయం- అత్రాపి పూర్వవత్కావ్యలింగం. ౫౬. రవీతి. రవితనయేన కర్ణేన విముక్తం ఏతదస్త్రం- దివ్యకాశే రసనయోర్జిహ్వయోర్యుగళం - బహిః నిర్గమనవత్ ప్రసారయత్సత్-అహం

ద్విధి రసనాయుగళం బహి ర్వితన్వత్, అహ మరిమధునా ద్విధా కరోమీత్యభినయకేళి మివాదధ ద్బభాసే. ౫౭. ప. ద్విధా విధాతుం విజయం శిరోధావథాపతంతం ససరీసృపం తం, నిరీక్ష్య పాదేన నిజేన శార్ఙ్గీ నిమజ్జయామాస శతాంగముర్వ్యామ్. ౫౮. ప. ఆనేమిమగ్నస్య హరేరుపాయాత్తదా శతాంగస్య కిరీటినోఽస్య, గర్భేఽవకాశం కిలబాంధవేన శంభోశ్శతాంగో ధరణీవ్యతానీత్. ౫౯. ప. తతః కురూణామివ పుష్కరాంతే క్ష్వేళార్భటీం జృంభయతాత్మనశ్చ, ఉగ్రాహినా తస్య కిరీటశృంగమగ్రాహి నాకేంద్రభయేన సాకం. ౬౦. ప.

అరిం స్వస్యమాతృహంతారమర్జునమధునా - ద్విధాకరోమి ఖండయామీత్యుక్తప్రకారామభినయకేళిం ఉక్తార్థాభివ్యంజకాంగికచేష్టాం - ఆదధదివేత్యుత్ప్రేక్షా - బభాసే. ౫౭. ద్విధేతి. అథ విజయమర్జునం - శిరోధా గ్రీవాయాం ద్విధావిధాతుం కర్తుం ఆపతంతం ఆగచ్ఛంతం - తం పూర్వోక్తం సరీసృపం నాగాస్త్రం సమీక్ష్య - సః శార్ఙ్గంనామ ధనురస్యాస్తీతి శార్ఙ్గీ కృష్ణః. శతాంగం అర్జునరథం - నిజేన పాదేన- ఉర్వ్యాం భూమౌ నిమజ్జయామాస మగ్నీచకార - బాణలక్ష్యాదర్జునం భ్రంశితుమితి భావః. నిజేన భారేణేతి పాఠాంతరం-ఉపేంద్రవజ్రా. ౫౮. ఆనేమీతి. హరేరుపాయాత్ పాదనిష్పీడనరూపాత్-ఆనేమి చక్రాంచలాయఃపట్టికాపర్యంతం మగ్నస్య కిరీటినోఽర్జునస్య సంబంధినోఽస్యశతాంగస్య శంభోశ్శతాంగః రథః. అతఏవ ధరణీ భూమిః. బాంధవేన కిల రథత్వసాజాత్యకృతేనేవేత్యుత్ప్రేక్షా-గర్భే అంతశ్చ అవకాశం-వ్యతానీత్ దదావిత్యర్థః. ఉపేంద్రవజ్రా. ౫౯. తతఇతి. తతః కురూణాం దుర్యోధనాదీనాం-క్ష్వేళార్భటీం 'నాగాస్త్రేణార్జునోహత' ఇత్యాద్యాకారకసింహనాదౌద్ధత్యమివ-ఆత్మనశ్చ క్ష్వేళస్య గరళస్య ఆర్భటీం జ్వలనప్రాచండ్యం-పుష్కరాంతే ఆకాశాగ్రే - జృంభయతా ప్రకటయతా - ఉగ్రేణ ఘోరేణ అహినా నాగాస్త్రేణ తస్య అర్జునస్య కిరీటం ఇంద్రదత్తం శృంగం శిఖరమివ కిరీటశృంగం - నాకేంద్రస్య మహేంద్రస్య భయేన సాకం నాగాస్త్రాదర్జునమరణభీత్యాసహ అగ్రాహి అపహృతం కిరీటమాత్రహరణేన పుత్రవిపత్తిభయమింద్రోజహావిత్యర్థః. స్వరూపహానేః స్వారస్యహానిరాశాస్యేతిభావః. అత్ర నాకేంద్రభయేనసాకమితి సహోక్త్యలంకారేణ కిరీటహరణస్య దోషస్యాపి గుణత్వకల్పనాత్మకలేశాలంకారప్రతీతేరలంకారేణాలంకారధ్వనిః. జృంభయతాత్మనశ్చేత్యేవ పాఠః కురూణామితి పద్యంతేనాన్వితద్వితీయాంతక్ష్వేళార్భటీపదేన పునర్ద్వితీయాంతాన్వయే ప్రక్రమవిరోధాదుపేక్ష్యః. ఉపజాతిః. ౬౦.

తతస్స్నేహరసార్ద్రీస్తం పక్షపాతీ భుజంగమం, తక్షకః కిలపార్థస్య వర్ధయామాస సాయకః. ౬౧. ప. దంతీంద్రపాదాతరథాశ్వభేదీ కుంతీకుమారస్సహరేర్నిదేశాత్, రాధేయకాయే వివిధాస్త్రజాలమాధేయమేవ వ్యధిత క్షణేన. ౬౨. ప. సర్వేషు యాచకజనేషు బహుప్రదత్వాత్ఖర్వేతరాదృతిరయం ఖమణేః కుమారః, పార్థస్య మార్గణగణం పతితం శరీరే సార్థం వ్యధాదభిమతం స వితీర్య జీవం. ౬౩. ప. కర్ణేఽథ కర్ణేం

తతఇతి. తతః స్నేహరసేన తైలేన ప్రేమ్ణాచ ఆర్ద్రీస్సిక్తః. పక్షైః శ్యేనగరుద్భిః పతన శీలః పాతీ ఉత్కటస్వాభిమానవాంశ్చ పార్థస్య అర్జునస్య సాయకః బాణఏవ తక్షతీతి తక్షః. వాశ్యాదిర్దారుభేదకః నాగరాజశ్చేతి వ్యస్తరూపకం - తం నాగాస్త్రరూపం భుజంగమం-అశ్వసేనం పునరాగచ్ఛంతమితిశేషః. వర్ధయామాస లవశశ్చిచ్ఛేద-ఆశీశ్చకారేతి - కర్ణనాగాస్త్రాశ్వసేనస్య తక్షకపుత్రత్వాదితిభావః. సమస్తవస్తువర్తిశ్లేషసావయవరూపకం. ౬౧. దంతీతి. దంతీంద్రాః గజశ్రేష్ఠాః పాదాతాః పాదచారిణః రథా అశ్వాశ్చతాన్ భినత్తీతి భేదీ-స కుంతీకుమారోఽర్జునః. హరేః శ్రీకృష్ణస్య నిదేశాత్ ఆజ్ఞాయాః-విప్రశాపాద్రథో భువి మగ్నస్తతోఽద్యైవ జేయోఽయంనత్వన్యథామాచాన్యథావిచారయేత్యాత్మికాయాః. వివిధం అస్త్రజాలం రాధేయస్య కర్ణస్య కాయే శరీరఏవ-నతు దంతీంద్రాదావిత్యర్థః. క్షణేన ఆధేయం స్థితం - వ్యధిత చక్రే. దధాతేః కర్తరిలుఙి తఙ్. లాటానుప్రాసః. ఇంద్రవజ్రా. ౬౨. సర్వేష్వితి. బహుప్రదత్వాత్ మహావదాన్యత్వాద్ధేతోః. సర్వేషు శత్రుమిత్రోదాసీనభావైః త్రివిధేష్వపి మార్గణగణేషు యాచకబృందేషు-ఖర్వేతరా అనల్పా ఆదృతిరాదరణం యస్యతథోక్తస్సోఽయం ఖమణేస్సూర్యస్య కుమారః కర్ణః. శరీరే పతితం స్వాంగే సక్తంపార్థస్య అర్జునస్య సంబంధినం మార్గణగణం యాచకబృందంచ - అభిమతమత్యంతమిష్టం జీవం ప్రాణధారణం వితీర్య-సార్థం సప్రయోజనం-వ్యధాత్ చక్రే. దధాతేర్లుఙ్-ర్వా [illegible] త్రేలుక్ - విసర్గపదాన్యానాం భిన్నదేశపమితిభావః. కర్ణోనామృతఇత్యర్థః. అత్ర బహుప్రదత్వప్రయుక్త సర్వయాచకమహాదరస్య విశేషణగత్యా పార్థమార్గణసప్రయోజనీకరణహేతుత్వాత్పదార్థహేతుకంకావ్యలింగం. మార్గణశబ్దశ్లేషభిత్తికాలబ్ధయాచకబాణద్వయాఽభేదాధ్యవసాయమూలాతిశయోక్త్యనుప్రాణితమితి తయోరంగాంగిభావేనసంకరః. అత్ర మార్గణేష్విత్యేవపాఠః. యాచకజనేష్వితిపాఠః పర్యాయభంగాఖ్యదోషాదుక్తస్వారస్యాయోగాచ్చోపేక్ష్యః. వసంతతిలకా. ౬౩. కర్ణఇతి. అథ కర్ణే కర్ణేంద్రియమాత్రస్య శ్రోత్రస్యైవ పాత్రే ఽపమేసతి-నతు నేత్రస్యేత్యర్థః. నామమాత్రశ్లేష

ద్రియమాత్రపాత్రే దుర్యోధన శోకరసే మమజ్జ, అభ్యాసభూమాన మివాధిరోఢు మనాగతస్య హ్రద మజ్జనస్య. ౬౮. ప. తతస్స్వకీయస్య తనూభవస్య వధాజ్జలస్నాతుమనా ఇవ ద్రాక్, మందాయమానద్యుతి మాలభారీ మరీచిమాలీ చ మమజ్జ సింధౌ. ౬౯.

ఇత్యనంతభట్టస్య కృతౌ శ్రీమతి చంపూభారతే

ఏకాదశః స్తబకః.

త్వేన మృతే సతి [illegible]మాపత్ - దుర్యోధనః శోకరసే దుఃఖాబ్ధౌ అనాగతస్య భవిష్యతః. హ్రదే మజ్జనస్య అభ్యాసే పరిచయే భూమానమతిశయం అధిరోఢుం లబ్ధుమివేత్యుత్ప్రేక్షా. మమజ్జ - మజ్జతేః కర్తరి లిట్ - అత్ర కర్ణనిధనస్య దుర్యోధనశోకాబ్ధిమజ్జన హేతుత్వాత్పదార్థహేతుకం కావ్యలింగముక్తోత్ప్రేక్షోజ్జీవకమితి ద్వయోరంగాంగిభావేన సంకరః. ఉపజాతిః. ౬౮. తత ఇతి. తతః మరీచిమాలీ చ సూర్యోఽపి-స్వకీయస్య తనూభవస్య కర్ణస్య వధాత్ ద్రాక్ ద్రుతం జలాని స్నాతుం మనో యస్య తథోక్త ఇవేత్యుత్ప్రేక్షా - మందాయమానాయాః క్షీణీభవంత్యాః ద్యుతిమాలాయాః కిరణపఙ్క్తేః భారః అతిశయోఽస్యాస్తీతి భారీ సన్ - సింధౌ సముద్రే - మమజ్జ అస్తంజగామేత్యర్థః. 'ఇష్టకేషీకామాలానాం చితతూలభారేష్వి'తి మాలాశబ్దస్య హ్రస్వాంతత్వం మరీచిమాలీ చేతి చకారేణ దుర్యోధనసముచ్చయః. ఉపజాతిః. ౬౯.

ఇతి శ్రీసదాశివపదారవిందవందనకందళితానందసాంద్రస్య

కురవికులచంద్రస్య రామకవీంద్రస్య కృతౌ

చంపూభారతవ్యాఖ్యానే లాస్యాభిఖ్యానే

ఏకాదశః స్తబకః.

—•—

ద్వాదశః స్తబకః.

౧. శల్యం తతః పరమరాతికులస్య చిత్తే శల్యం దిశంత మనిశం రమణః కురూణాం, కల్యం రణేషు పృతనాధిపతిం విధాయ తుల్యం త్రివిష్టపపతే స్స్వమమన్యతాసౌ. ౧. ప. తత్తాదృశం తదను బాహుబలేన శత్రూనాకంపయంతమమరావలిమస్తకేన, శక్త్యానిహత్య యుధి శల్యమజాతశత్రోః పాణిర్దధౌ ప్రథమతః పరహింసకత్వం. ౨. ప. అథ తం సుబలాత్మజం క్షణా దవగత్య ప్రియపాశకం మృధే, యమదాపిత

శల్యమితి. తతఃపరం కర్ణానంతరం - కురూణాం రమణః అసౌ దుర్యోధనః రణేషు కల్యం సమర్థం - అతఏవ అరాతికులస్య శత్రుబృందస్య చిత్తే శల్యమివ శల్యం దుఃఖం అనిశం దిశంతం కుర్వంతమిత్యర్థః. శల్యం కర్ణసారథిం - పృతనాధిపతిం సేనానాయకం విధాయ కృత్వా - స్వమాత్మానం త్రివిష్టపపతేరింద్రస్య తుల్యం - అమన్యత సంభావితవాన్ - అత్ర దుర్యోధనస్యాత్మనేంద్రతుల్యత్వసంభావనాం ప్రతి శల్యసేనాపతిత్వవిధానస్య హేతుత్వాత్పదార్థహేతుకకావ్యలింగేన శల్యస్య దేవసేనానీసామ్యప్రతీతేరలంకారేణాలంకారధ్వనిః. వసంతతిలకా. ౧ తదితి. తదను బాహ్వోర్బలేన మదేనేతి శౌర్యదర్పేణేత్యర్థః. శత్రూన్ అమరావళేః దేవబృందస్య మస్తకేన శిరసాసహ ఆకంపయంతం - ఏకత్ర భీత్యా పరత్ర శ్లాఘయేతిభావః. అతఏవ తం తమివ తత్తాదృశం అనుపమప్రతాపమిత్యర్థః. శల్యం యుధి - అజాతశత్రోర్ధర్మరాజస్య పాణిః. శక్త్యాబాహుమూలయుద్ధేన సామర్థ్యేనేతివా. నిహత్య ప్రథమతః ప్రాథమికం - పరేషాం శత్రూణాం హింసకత్వం హింసాం దధౌ - శల్యసేనాధిపత్యదివసే యుధిష్ఠిరః ప్రథమమవధీత్సేనాపతిమిత్యర్థః. అనేన వస్తునా దినదశకాదికృతభీష్మాదిసేనాపతివధాదర్జునాదభ్యధికో౽యం యుధిష్ఠిరఇతి ప్రతీతేర్వస్తునా వస్తుధ్వనిః. అజాతశత్రోః పరహింసాయా అనుచితత్వాత్పాణిగత్యుక్తిచమత్కారశ్చ. ఉక్తమేవేదం వృత్తం. ౨. అథేతి. అథ యుధిష్ఠిరేణ శల్యవధానంతరం - ప్రశస్తః పరాక్రమో౽స్యాస్తీతి పరాక్రమీ - యమయోర్యుగ్మజాతయోః నకులసహదేవయోర్మధ్యఇత్యర్థః. ప్రాథమికః నకులః కృతాంతయోః ప్రాథమికఇతిచ - ప్రియాః ఇష్టాః పాశకాః అక్షాః యస్య తం

పాశకం వ్యధాద్యమయోః ప్రాథమికః పరాక్రమీ. ౩. పు. అథ యుద్ధతపర్తుదుస్సహశ్రీర్హరిదభ్యంతరధావదాత్మఘోషం, సహతేస్మ న కించిదప్యులూకం సహదేవస్య భుజప్రతాపభానుః. ౪. జ్వాలం విషక్తమివ దానవిధౌ కృశానోః శోణం దధచ్చమరవాలముదస్య చాపం, పార్థే నిహంతరి రిపూనథ కాందిశీకా ద్రోణాత్మభూకృపముఖాః సహసా బభూవుః. ౫. గ. ఇత్థం సోదరదాయాదవరూథినీనాం రణక్షితౌ పరిక్షయమభిసమీక్ష్య మహీయసా సాధ్వసేన మనసి విరచితప్రథమప్రవేశః

ప్రియః పాశో నామ యమాయుధః యస్య తత్కం. శైషికః కప్ప్రత్యయః ఇష్టార్థమంచేతిచ తం ద్యూతనిపుణం సుబలస్య గాంధారరాజస్య ఆత్మజం శకునిం - అపగత్య సమేత్య - క్షణాన్నతువిలంబాదిత్యర్థః. యమేన అంతకేన స్వానంతరయుగ్మజాతేన తేన ప్రయోజ్య కర్త్రా. సహదేవేనేతిచ దాపితః కణ్ఠే విన్యాసితః పాశః కాలపాశః యేన తత్కం. పాశకః అక్షః యేన తమితిచ - వ్యధాచ్చక్రే శకునిమవధీదిత్యర్థః. అత్ర ప్రియపాశకస్య ప్రదాపితపాశకత్వోక్తేః శ్లేషప్రతిభోత్థాపితస్సమాలంకారః. వైతాళీయం వృత్తం. ౩. అథేతి. అథ శకునివధానన్తరం యుద్ధేనైవ తపర్తునా గ్రీష్మేణ దుస్సహా శ్రీః ప్రకాశః యస్య తథోక్తః. సహదేవస్య భుజయోః ప్రతాప ఏవ భానుస్సూర్యః. హరితాం దిశాం అభ్యంతరే మధ్యే ధావంతః వ్యాప్నువంతః పలాయమానాశ్చ ఆత్మఘోషాః స్వసింహనాదాః వాయసాశ్చ యస్మాత్తం - 'ధ్వాంక్షాత్మఘోష'ఇతి కాకపర్యాయేష్వమరః. ఉలూకం శకునిపుత్రమేవ దివాంధంనామ పక్షిభేదమితి శ్లిష్టరూపకం - కించిదీషదపి నసహతేస్మ - సహదేవః ఉలూకం జఘానేత్యర్థః. శ్లిష్టాశ్లిష్టసావయవరూపకం - ఔపచ్ఛందసికం. ౪. జ్వాలమితి. అథ శోణమరుణం-అత ఏవ దానవిధౌ స్వేనార్జునాయ వితరణక్రియాయాం విషక్తం విశేషేణ లగ్నం కృశానోరగ్నేర్జ్వాలం శిఖామివస్థితమిత్యుత్ప్రేక్షా - 'ద్వయోర్జ్వాలకీలావి'తి జ్వాలాశబ్దస్య పుంస్త్వస్యాప్యనుశాసనాత్ - చమరవాలం బిసడచామరం దధత్ చాపం గాండీవముదస్య ఉన్నమ్య- పార్థేఽర్జునే రిపూన్ హతశిష్టాన్ నిహంతరి మారయతిసతి- ద్రోణాత్మభూః అశ్వత్థామా కృపస్తన్మాతులశ్చ ద్వౌ ప్రముఖౌ యేషాంతే హతశిష్టాః కౌరవీయాః సహసా కాందిశీకాః భయాద్రుతాః పలాయితా ఇతియావత్. ని. 'భయాద్రుతః కాందిశీక'ఇత్యమరః. బభూవుః. వసంతతిలకా. ౫. ఇత్థమితి. ఇత్థముక్తప్రకారేణ - సోదరాణాం దుశ్శాసనాదీనాం దాయాదానాం భీష్మసోమదత్తాదీనాం వరూథినీనాం సేనానాంచ దాయాదానాం లక్ష్మణాది సుతానామితివా. ని. 'దాయాదౌ సుతబాంధవౌ'

క్వచన దుర్జ్ఞేయదేశే గాఢావస్థితిరేవ మహతీ మమాయుష్టోమేష్టిరి
త్యాలోచ్య ఝడితి ఘటితకవచావగుంఠనః పన్నగకేతనః సమంతపంచక
సామంతం సాగరగంభీరం త్వరితనామానం కంచన మహాహ్రదమాసాద్య
మద్భుజేన చిరధార్యమాణాం క్షోణీం త్వయ్యేవ సమర్పయిష్యామీతి
పాతాళవాసినః పన్నగాధిపతేర్ద్విసహస్రలోచనేషు రహసి వాచా
నివేదయితుమివ దూరందూరం నిమజ్య స్వవిద్యయా సర్వమప్యంభః
స్తంభయామాస. ౬. ప. బకహంతా పురా యోఽసౌ ధార్తరాష్ట్రవధో
ద్యతః, ఇతి భీతస్య రాజ్ఞోఽస్యయుక్తం కాసారమజ్జనం. ౭. ప. దరీషు

వీత్యమరః రణక్షితౌ పతితః క్షయం నాశం అభివీక్ష్య-మహీయసా భూయిష్ఠేన సాధ్వ
సేన భయేన మనసి - విరచితః ప్రక్రమః అపూర్వః ప్రవేశః యస్య తథోక్తస్సాధ్వసా
క్రాంతచిత్త ఇత్యర్థః. అతఏవ క్వచన దుర్జ్ఞేయే దేశే గాఢం యథాతథా అవస్థితిరేవ
మహతీ శ్లాఘ్యా ఆయుష్టోమః జీవితకాలసమూహ ఏవ ఇష్టిః యాగవిశేషః ఆయుష్టో
మస్య ఇష్టిః తజ్జనకయాగ ఇతి వా. నిశ్చితోపాయశ్చ - ఇత్యుక్తప్రకారం ఆలోచ్య -
ఝడితి సత్వరం ఘటితం కృతం కవచస్య అవగుంఠనం ధారణం యస్య తథోక్తః.
పన్నగస్సర్పః కేతనే యస్య సః దుర్యోధనః సమన్తానాం నామ తీర్థానాం కురుక్షేత్ర
స్థానాం పంచకస్య సామంతం సమీపే వర్తమానం-సాగరమివ గంభీరం అగాధం-త్వరి
తమితి నామ యస్య తం-కంచన మహాంతం విస్తీర్ణం హ్రదం సరః ఆసాద్య ప్రాప్య మమ
భుజేన చిరం దీర్ఘకాలేన ధార్యమాణాం క్షోణీం భూమిం-హే పన్నగాధిప త్వయ్యే
వేత్యేవకారేణ యుధిష్ఠిరవ్యవచ్ఛేదః. సమర్పయిష్యామీత్యుక్తప్రకారేణ వచసా పాతా
ళవాసినః పన్నగాధిపతేశ్శేషస్య ద్విసహస్రయోర్లోచనేషు శ్రవణాత్మకేషు - రహసి
వాచా నివేదయితుమివేత్యుత్ప్రేక్షా - దూరందూరం అత్యంతదూరం యథా తథా-వీప్సా
యాం ద్విర్భావః. నిమజ్జ్య స్వవిద్యయా జలస్తంభిన్యా సర్వమంభః జలమపి మహాహ్ర
దీయం స్తంభయామాస. ౬. బకేతి. పురా ఏకచక్రావాససమయే ప్రగమామితి చ -
బకానాం నామ పక్షిణాం బకస్య అసురవిశేషస్య చ హంతా అసౌ భీమః. అద్య పశ్చా
చ్చ ధార్తరాష్ట్రాణాం నీలహంసానాం ధృతరాష్ట్రసుతానాంచ వధే ఉద్యతః ఉద్యుక్తః
ఇత్యుక్తహేతోర్భీతస్య అస్య-రాజ్ఞో ధార్తరాష్ట్రస్య-కాసారే సరసి-మజ్జనం యుక్తం
ఉచితమేవ-కాసారవాసినామన్యత్ర హంతర్యాగతే శేషాణాం పలాయనస్య మజ్జనస్య
లోకసిద్ధత్వాదితి భావః. అతఏవానురూపసంఘటనాత్మకస్సమాలంకారః శ్లేషభిత్తికాభే
దాధ్యవసాయమూలాతిశయోక్త్యనుప్రాణిత ఇతి ద్వయోరంగాంగిభావేన సంకరః. ౭. దరీ

వా శిఖరితటీషు దరీషు వా పురీషు వా ఘనవనవల్లరీషు వా, తిరోభవేదయమితి తం సమార్గితుం రణస్థలాత్పవనసుతోఽథ నిర్యయౌ. ౮. ప. అపరైరపి సోదరైస్తదాసౌ మనుయాతస్య జయార్థసిద్ధయేఽస్య, శతమన్యుభువః పురేవ దిష్ట్యా శబరః కశ్చన సన్యధాద్వనాంతే. ౯. గ. అథ తేన కృతాంజలినా సవినయం నివేదితాయాం సార్వభౌమలక్షణోపేతాయాం పదపఙ్క్తౌ లక్ష్యమాణై స్సలిలమాహర్తుం వనదేవతాభిరాహితై

ష్వితి. అయం దుర్యోధనః-దరీషు గుహాసు వా. శిఖరిణాం శైలానాం తటీషు ప్రాన్తేషు యాసు ఝర్యః నిర్ఝరాస్తాసు వా పురీషు నగరేషు వా-ఘనాసు సాంద్రాసు వనేషు అరణ్యేషు వల్లరీషు గుల్మేషు వా-తిరోహితో భవేత్ అంతర్హితస్స్యాత్-ఇత్యుక్తప్రకారేణ ఆలోచ్యేతి శేషః. పవనసుతః భీమః. తం దుర్యోధనం-మార్గితుం అన్వేషితుం-రణస్థలాత్ నిర్యయౌ నిర్గతవాన్. 'శత్రుశ్శేషం న శేషయే'దితి న్యాయాదితి భావః. రుచిరావృత్తమేతత్. 'చతుర్గ్రహైరిహ రుచిరా జభస్జగైరి'తి లక్షణాత్. ౮. అపరైరితి. తదానీం దుర్యోధనాన్వేషణసమయే - అపరైస్సోదరైశ్శిష్టైః ధర్మరాజాదిభిః అనుయాతస్య తత్ర తత్రాన్వేషితుమనుగతస్య అస్య భీమస్య-జయరూపార్థసిద్ధయే-శతమన్యుభువోఽర్జునస్య పురా తపశ్చర్యాకాల ఇవ-కశ్చన ఏకః అనిర్వాచ్యమహిమా న-శబరః కిరాతః కుహనాకిరాతవేషశ్చ - వనాంతే జలహ్రదసమీపే హైమవతారణ్యమధ్యే చ సన్యధాత్ సన్నిధం ప్రాప్తవాన్. ని. 'దిష్ట్యేత్యవ్యయం' ఆనందే. సోదరైరపీతి వా యథాభారతం యోజనీయం. ఉభయథాప్యుపమా శ్లేషభిత్తికాభేదాధ్యవసాయమూలాతిశయోక్త్యనుప్రాణితా. ఔపచ్ఛందసికం. ౯. అథేతి. కృతః అంజలిః నమస్కారో యేన తథోక్తేన-తేన శబరేణ-సవినయం నివేదితాయాం సార్వభౌమస్య చక్రవర్తినః యాని లక్షణాని ఛత్రకేతుకలశధ్వజాదిరేఖాః తైరుపేతాయాం-అంకితాయాం పదానాం పాదన్యాసానాం పఙ్క్తౌ - లక్ష్యమాణైః దృశ్యమానైః వనదేవతాభిః సలిలమాహర్తుం ఆనేతుం ఆహితైస్సంపాదితైః కలశైరివ స్థితైరిత్యుత్ప్రేక్షా - కలశైః కలశాకృతిరేఖాభిరంకితశ్చిహ్నితః అవతారపథః సోపానమార్గః యస్య తస్మాత్ - సంగరరంగే యుద్ధభువి ప్రయుక్తానాం యోధైరన్యోన్యం ప్రహితానాం వివిధానామాయుధానాం సన్నిధే సమీపే అభ్యస్తం ఆవృత్త్యా గృహీతం తైక్ష్ణ్యం పారుష్యం యైస్తథోక్తానీవ స్థితానీత్యుత్ప్రేక్షా - నిశితత్వపారుష్యయోరభేదాధ్యవసాయమూలాతిశయోక్త్యనుప్రాణితా ఉక్తోత్ప్రేక్షా సంసృష్టా చ - మారుతేర్భీమస్య వచనాని నిశమ్య శ్రుత్వా విశాలైరతిదీర్ఘైః క్రోధేన భీమవచనశ్రవణజనితేన యే నిశ్వాసాస్తైరుపరి జలోర్ధ్వభాగే

రివ కలశై రంకితావతారపథాత్సంగరరంగప్రయుక్తవివిధాయుధసవిధా భ్యరుతశైత్ల్యానీవ పరుషపరుషాణి మారుతివచనాని నిశమ్య విశాలైః క్రోధనిశ్వాసై రుపరి కోరకితబుద్బుదకలకలోదయా త్తస్మా జ్జలాశయా దుత్తీర్య మానినా మగ్రణీ స్సుయోధనో ధీరధీరమనా స్తాదృశేన భీమేన సహ భయానకం గదాగదికలహం సరభస ముపచక్రమే. ౧౦. ప. ఆజగామ స సరస్వతీతటా దాజిసీమ్ని బలవా న్బల స్తదా. జాయతే సహ యదాఖ్యయాఖలు భద్ర దేవపదయో స్సమాగమః. ౧౧. ప. తత్ర విస్మయకరం గదాహవం పశ్యతోఽస్య సహ సంముదాశ్రుభిః, పుష్ప

కోరకితస్సంవర్ధితః బుద్బుదానాం యేకలకలాః కోలాహలధ్వనయః తేషాముదయః ఆవిర్భావః యస్మిం స్తస్మాత్-త్వరితనామ్నః. జలాశయాత్ మహాహ్రదాత్ - ప్రశస్తః మానః చిత్తసమున్నతిః యేషాం తేషాం. మధ్య ఇత్యర్థః. అగ్రణీః శ్రేష్ఠః. అతఏవ ధీర ధీరం మహాత్యాపద్యపి అవికృతం మనః యస్యసః సుయోధనః. ఉత్తీర్య తీరంప్రాప్య తాదృశేన అతిపరుషభాషిణా భీమేనసహ - భయానకం లోకైకభయంకరం - గదాగదికలహం గదయాగదయాప్రవృత్తంయుద్ధం కర్తుం - సరభసం సత్వరం - నతు విలంబాదిత్యర్థః. ఉపచక్రమే ఆరబ్ధవాన్ - 'కలహోయుతం యుద్ధక్రీడామి'తి కావ్యచిత్రాః పాఠః. గదాగది శబ్దనపుంసకత్వభయానకేత్యనుప్రాసద్వయానురూప్యేణ రమణీయః. అత్ర 'యదచేతనోఽపి పాదైః స్పృష్టః ప్రజ్వలతి సవితురినకాంతః, తత్తేజస్వీపురుషః. పరకృతవికృతిం కథంసహాత' ఇతి న్యాయాత్పరుషభాషణశ్రవణస్య హ్రదోత్తరణం ప్రతితస్య గదాయుద్ధోపక్రమం ప్రతి హేతుత్వాత్పదార్థహేతుకకావ్యలింగద్వయమంగాంగిభావేన సంకీర్ణముత్ప్రేక్షా సంసృష్టి సంసృష్టంచ. ౧౦. ఆజగామేతి. తదా భీమదుర్యోధనయోర్గదాయుద్ధసమయే-బలవాంచ్ఛౌర్యశాలీ-సః బలః బలరామః. సరస్వత్యానామ నద్యాస్తటాత్ ఆజిసీమ్ని యుద్ధదేశే - ఆజగామ ప్రాప్తవాన్ - యస్య బలరామస్య ఆఖ్యయా బలేతిసంజ్ఞాశబ్దేన సహ భద్రేతి దేవేతిచ పదయోస్సమాగమః బలభద్రః బలదేవఇతిచోత్తరపదేన సంబంధః. జాయతేభవతిఖలు-ఖలుశబ్దో వాక్యాలంకారే-సబలఇతియోజ్యం. ౧౧. తత్రేతి. తత్ర ఆజిసీమ్ని విస్మయకరం గదాహవం భీమదుర్యోధనయోర్గదాయుద్ధం పశ్యతః అస్య బలరామస్య - సమ్ముదాశ్రుభిరానందబాష్పైస్సహ-సురభిగంధిః మనోజ్ఞామోదా పుష్పవృష్టిః పుష్కరాదంతరిక్షాదుభయోర్భీమదుర్యోధనయోరుపాంతయోస్సమీపదేశయోః-అపతత్ పతతిస్మ అత్రానందబాష్ప

వృష్టి రుభయో రుపాంతయోః పుష్కరాత్సురభిగంధి రాపతత్. ౧౨.
ప. ప్రవివేద కులాలచక్రవద్భ్రమతో స్తత్ర తయో ర్ద్వయో ర్భిదాం,
న బలో న హరి ర్న పాండవా న సురా నాశ్వముఖా న చారణాః. ౧౩.
ప. మన్నామధారిమృదులం వసనం విమథ్నా త్యేతత్సదేత్యతిరుషేవ
యదూద్వహస్య, నేత్రేణ సూచిత మరే రథ సక్థియుగ్మం చూర్ణీచకార
గదయా శ్వసనస్య సూనుః. ౧౪. ప. తత్రాథ తారకమివాద్రిసుతాకు
మారో జిత్వా సుయోధనమసౌ శిబిరం దినాంతే, వర్గః పృథాతనుభు
వాం మధుభి త్సమేతః షడ్భిర్ముఖై ర్జనితశంఖరవో జగాహే. ౧౫. ప.
ధూమాయోఽపి సాయమనలాయమహః ప్రదానే భాసాం ప్రభో రివ కరా

వృష్ట్యాస్సాహిత్యేన నాత్సహోక్తిరలంకారః. 'సహోక్తిస్సహభావశ్చేద్భాసతే జనరంజన' ఇతిలక్షణాత్ వృత్తం పూర్వవత్. ౧౨. ప్రవివేదేతి. తత్ర గదాయుద్ధే కులాలస్య కుంభకారస్య చక్రవత్ ఘటజనకమివ భ్రమతోర్గదాయుద్ధగతివిశేషైర్వర్తులం ధావతోర్ద్వయో స్తయోర్భీమదుర్యోధనయోః భిదామయం దుర్యోధనోఽయం భీమఇతి మిథో వైలక్షణ్యం - బలోఽపి న ప్రవివేద పాండవాశ్చ న ప్రవివిదుః సురాఅపి న ప్రవివిదుః అశ్వముఖాః గన్ధర్వాఅపి న ప్రవివిదుః. చారణాశ్చ న ప్రవివిదుః. అత్రానేకాధికరణైకక్రియాభావరూపగుణయోగపద్యాత్సముచ్చయ భేదః. వైతాలీయం. ౧౩. మదితి. అథఏతత్ దుర్యోధనసక్థియుగ్మం మమ నేత్రస్య నామసంజ్ఞాపదం ధరతి వాచకత్వసంబన్ధేనవహతీతి మన్నామధారి-కించ మృదులం సుకుమారం వసనం సదా విమథ్నాతి - నిష్పీడయతి - ఇత్యుక్తప్రకారయా అతిరుషా అత్యన్తకోపేనేవ స్థితేనేత్యుత్ప్రేక్షా. యదూద్వహస్య శ్రీకృష్ణస్య నేత్రేణ లోచనేన సూచితం అత్ర ప్రహరేతి జ్ఞాపితం - అరేర్దుర్యోధనస్య సక్థ్యోః ఊర్వోర్యుగ్మం కర్మ శ్వసనస్య వాయోస్సూనుర్భీమః. గదయా చూర్ణీచకార అత్రోక్తోత్ప్రేక్షాయాః 'నేత్రం వా సపి లోచన' ఇతి కోశానుసారేణ వస్త్రలోచనయోః శ్లేషభిత్తికాభేదాధ్యవసాయమూలాతిశయోక్త్యనుప్రాణితత్వాత్తయోరంగాంగిభావేన సంకరః. వసంతతిలకా. ౧౪. తత్రేతి. తత్ర వనాంతే - అద్రిసుతాకుమారః షణ్ముఖః. తారకంనామ రాక్షసమివ - సుయోధనం జిత్వా అథ మధుభిదా సమేతః కృష్ణేన సంగతః. అసౌ పృథాతనుభువాం ధర్మరాజాదీనాం వర్గః షట్కమిత్యర్థః. షడ్భిర్ముఖైః జనితాః శంఖానాం పాంచజన్యాదీనాం రవాః యేన తథోక్తస్సన్ - ఏకత్ర కృష్ణసహితత్వాదన్యత్ర స్వయమేవ షణ్ముఖత్వాచ్చేతిభావః. దినాంతే సాయం - శిబిరం నివేశం - జగాహే ప్రాప్తవాన్ - ఉపమాలంకారః - వసంతతిలకా. ౧౫. ధూమాయఇతి. అథ సాయం

ద్దిశి విప్రకీర్ణైః, ధూమైరివాతిపథరోధిభిరంధకారైః ప్రాపే కురుక్షితి భృతాం పటమంటపౌఘః. ౧౬. తస్మిన్కాలే విచింత్య క్షితిపతిమసుభి ర్యుక్తమాసాద్య రంగే తైస్తైరాశ్వాస్య లాపైర్నిజ మపి సమరే భావికృత్యం నివేద్య, ముక్తస్తేనార్ధమార్గే హరవరముదితో ద్రోణభూ శ్చాపమారావ్య ధృష్టద్యుమ్నం నికృత్య స్వసురపితనయానస్య చిచ్ఛేద శూరాన్. ౧౭. గ. ఇత్థం నిశీథే భయానకనిజసాయకశతధానేకలీకృ తద్విషదనేకానీకాత్కురునాయకపటనికేతనాత్స్వభుజాభ్యాముపప్రవిష్ట కటకాభ్యాం కృపకృతవర్మభ్యాం సహ పునరపి సరస్తీరమాగత్యాదుష్క రం స్వవృత్తాంతం కథయంత మశ్వత్థామానం ప్రతి అయి సఖే సంప్రతి

దినాంతే - అనలాయ అగ్నయే - మహసః తేజసః ప్రదానే వితరణసమయే - భాసాం ప్రభోఃసూర్యస్య కరాత్కిరణాత్ హస్తాచ్చ - దిశి దిక్ష్వితి జాత్యేకవచనం - విప్ర కీర్ణైర్వ్యాప్తైర్ధూమైరివ స్థితైరిత్యుత్ప్రేక్షా - అతి అత్యంతం పంథానం రుంధంతీత్యతిపథ రోధిభిః - అంధకారైస్తమోభిః - కురుక్షితిభృతాం పాండవానాం పటమంట పానాం వస్త్రగృహాణాం ఓఘస్సమూహః. భూయోఽపి భృశం ప్రాపే ప్రాప్తం. ప్రపూర్వాదాప్నోతేః కర్మణిలిట్ - వసంతతిలకా. ౧౬. తస్మిన్నితి. తస్మిన్ అంధ కారాక్రాంతాఖిలదిగంతరే కాలే - ద్రోణభూః అశ్వత్థామా - రంగే యుద్ధభువి విచింత్య అన్విష్య - అసుభిః ప్రాణైర్యుక్తం క్షితిపతిం దుర్యోధనమాసాద్య ప్రాప్య - తైస్తైరాపద్ధర్మోచితైః లాపైః వాక్యైః - ఆశ్వాస్య విశోకం కృత్వా - సమరే రాత్రి యుద్ధే భావి భవిష్యత్ నిజం కృత్యం సర్వపాండవహననమపి నివేద్య విజ్ఞాప్య తేన దుర్యోధనేనముక్తః అనుజ్ఞాతస్సన్ - అర్ధమార్గే మార్గమధ్యే - హరస్య శంభోర్వ రేణ సర్వానుల్లంఘ్యహత్వాత్మకేన ముదితశ్చసన్ - ధృష్టద్యుమ్నం చాపమారావ్య నికృత్య హత్వా. అస్య ధృష్టద్యుమ్నస్య స్వసా ద్రౌపదీ తస్యాః ద్రౌపద్యాస్సాబంధినః శూరాన్ పుత్రానుపపాండవాన్ - చిచ్ఛేద మారయామాసేత్యర్థః. స్రగ్ధరావృత్తం. ౧౭. ఇత్థమితి. ఇత్థముక్తప్రకారేణ - నిశీథే అర్ధరాత్రే - భయానకైర్నిజైస్సాయ కైర్బాణైశ్శతధానేకలీకృతం లవశశ్ఛిన్నం ఖడ్గదారితంవా. 'శరేఖడ్గేచసాయక' ఇత్య మరః - ద్విషతాం పాండవానాం సంబంధి అనేకం అసంఖ్యేయం అనీకం సైన్యం యస్మింస్తస్మాత్ - కురునాయకస్య ధర్మరాజస్య పటనికేతనాత్ వస్త్రగృహాత్ ప్ర విష్టం ప్రాప్తం కటకం శిబిరం వలయభూషణంచ యాభ్యాం తౌ - అతఏవ స్వభు

మమ ప్రీతి రేతావతీత్యభినేతు మివ తిర్యక్ప్రసారితేన బాహుయుగ
ళేన యత్నా దాశ్లిష్య 'త్వ మేవ ఖలు మమ ప్రాణోభవసీ'త్యుపచా
రికం వచనం ప్రయుంజానం తం రాజానం కోపాదివ తదీయాః ప్రాణా
స్తదానీ మత్యాక్షుః. ౧౮. వ. కృప స్తతః కురుపురీం కృతవర్మా కుశస్థలీం,
ప్రయయౌ ద్రోణసూనుశ్చ పారాశర్యతపోవనీం. ౧౯. వ. అథ దీప్తిభి
రాత్మనో విజేతు ర్విమతద్రౌణి శిరోమణే ర్భవిత్రీం, సహజాస్పదభంగ
మానహానిం ఖమణిర్ద్రష్టుమివోదయాద్రిమాగాత్. ౨౦. గ. తదనన్త
రమాత్మసోదరసూతముఖాచ్ఛ్రవణకాలకూటమపత్యాత్యయమధిగమ్య

నాభ్యామివ స్థితాభ్యాం కృపేణ కృతవర్మణాచ ద్వాభ్యాంసహ - పునరపి సరస స్త్వరి
తనామ్న స్తీరం ఆగత్య - దుష్కరమన్యైః కర్తుమశక్యం స్వస్య వృత్తాంతం సౌప్తిక
హననవ్యాపారం కథయంతం అశ్వత్థామానం ప్రతి అయిసఖే సంప్రతి ఇదానీ న్తనీ -
మమ మదీయా ప్రీతిః ఏతావతీ ఇయత్పరిమాణా - ఇత్యుక్తప్రకారేణ అభినేతుం
హస్తనిర్దేశేన సూచితుమివేత్యుత్ప్రేక్షా - తిర్యక్ప్రసారితేన బాహ్వోర్యుగళేన యత్నాత్
అతికష్టాత్ ఆశ్లిష్య త్వమేవ మమ ప్రాణోభవసి. ఖల్వితివాక్యాలంకారే. ఇత్యుక్తప్ర
కారముపచారికం ప్రశ్రయసహితం వచనం ప్రయుంజానం బ్రువంతం రాజానం
దుర్యోధనం - కోపాత్ అంతరేణ అస్మానశ్వత్థామానం ప్రాణత్వేన వృణోతీత్యాకార
కాదివేత్యుత్ప్రేక్షా - తస్య దుర్యోధనస్యైవ తదీయాః ప్రాణాః. తదానీం తత్క్షణ
మేవ - అత్యాక్షుః త్యక్తవంతః. అత్రాతిప్రియత్వేనప్రాణత్వేనాధ్యవసాయమూలాతిశ
యోక్త్యనుప్రాణితత్వాదుత్ప్రేక్షాయాః ద్వయోరంగాంగిభావేనసంకరః. ౧౮. కృప
ఇతి. తతః కృపః కురుపురీం హాస్తినపురం ప్రతి యయౌ - కృతవర్మా కుశస్థలీం ద్వార
కాం ప్రతియయౌ - ద్రోణసూనురశ్వత్థామాచ పారాశర్యస్య వ్యాసస్య తపోవనీం
ఆశ్రమవనం ప్రతియయౌ. ౧౯. అథేతి. అథ ఖమణిస్సూర్యః. దీప్తిభిః స్వకాన్తిభిః
ఆత్మనః విజేతుర్జయశీలస్య - అతఏవ విమతస్య శత్రోః ద్రౌణిశిరోమణేః అశ్వత్థామ
శిరోరత్నస్య-భవిత్రీం భావినీం సహజస్య జన్మసిద్ధస్య స్థానస్య అశ్వత్థామశిరోరూపస్య
భంగః క్షిమకృతఏవ మానహానిస్తాం - ద్రష్టుమివేత్యుత్ప్రేక్షా-ఉదయాద్రిం ఆగాత్-
ఉదితోఽభూదిత్యర్థః. ఔపచ్ఛందసికం. ౨౦. తదితి. తదనంతరమాత్మనస్సోదరస్య
ధృష్టద్యుమ్నస్య సంబంధినస్సూతస్యసారథేర్ముఖాత్ వచనాత్ - శ్రవణయోః కాల
కూటం కర్ణకఠోరమితియావత్ - అపత్యానాముపపాండవానామత్యయంనాశం

విషీదంత్యా యాజ్ఞసేన్యా మూర్ఛాంధకారం రత్నదీపాలోకేన దూర ముత్సారయితుముత్సుక ఇవ గురుసుతాహరణాయ శతాంగమధిరుహ్య మౌర్వీం విస్ఫారయద్భిః మఘవత్కుమారాదిభి స్తాంసలితపార్శ్వభాగో మారుతి స్తపస్యత స్తస్యైవాశ్రమపదం ప్రతస్థే. ౨౧. ప. తత్రాగతేషు యుధి తేషు తపోధనోఽయమేకోఽపి ధీరతరధీరిషు వర్షకేషు, నిష్పాండవాస్తు వసుధేతి నిజవ్రతేన సాకం వ్యముంచ దభిమంత్ర్య జవాదిషీకాం. ౨౨. ప. అథ బ్రహ్మశిరోఽస్త్రస్య ప్రయుక్తస్య కిరీటినా, యోగాత్తూల

అశ్వత్థామకృతమధిగమ్య శ్రుత్వా - విషీదంత్యాః భృశంశోచంత్యాః యాజ్ఞసేన్యాః ద్రౌపద్యాః మూర్ఛామేవాంధకారం - రత్నమేవ దీపస్తస్యాలోకేన తేజసా దర్శనేనచ - దూరం నిశ్శేషంయథాతథా - ఉత్సారయితుం నివారయితుం ఉత్సుకఇవేత్యుత్ప్రేక్షా. గురుసుతస్యాశ్వత్థామ్నః ఆహరణాయ ఆహర్తుమిత్యర్థః. తుమర్థాచ్చ భావవచనాదితి చతుర్థీ - శతాంగం రథమధిరుహ్య - మౌర్వీం విస్ఫారయద్భిః టంకారయద్భిః. మఘవత్కుమారోఽర్జున ఆదిర్యేషాం తైరర్జుననకులసహదేవైః మాంసలితాః పుష్టాః పార్శ్వభాగా యస్యసః. మారుతిర్భీమః. తపస్యత స్తపఃకుర్వతః తస్య వ్యాసస్య పుత్రహంతురశ్వత్థామ్న ఏవ - ఆశ్రమపదభాగం - ప్రతస్థే ప్రస్థితవాన్. అత్రోక్తోత్ప్రేక్షాయాః మూర్ఛాంధకారమిత్యాదిరూపకద్వయోజ్జీవితత్వాత్తయోరంగాంగిభావేన సంకరః. ౨౧. తత్రేతి. తత్ర ఆశ్రమపదే - ఆగతేషు ఇషూణాం బాణానాం వర్షకేషు తేషు భీమాదిషు - యుధి ధీరతరా అత్యంతధీరా ధీర్మనో యస్య తథోక్తః. అతఏవ స్వయమేకోఽపి సన్నయం తపోధనః అశ్వత్థామా జవాత్ అభిమంత్ర్య ఇషీకాంనామాస్త్రం. అద్యప్రభృతి వసుధా భూమిః నిష్పాండవా పాండుసంతతిశూన్యా అస్త్వితిశప్త్వేతి శేషః. నిజేన వ్రతేన సా[illegible] తపోబలేనసహ - వ్యముంచత్ సంత్యక్తవాన్ - శాపస్య తపఃక్షయకరత్వాదత్రాతిధైర్యస్య విశేషణగత్యా స్వస్యైకాకిత్వేప్యనేకేషు యుద్ధోద్యమం ప్రతి హేతుత్వాత్పదార్థహేతుకకావ్యలింగనిబంధనేన సారమితిసహోక్త్యాం గాంగిభావేన సంకరః వసంతతిలకా. ౨౨. అథేతి. అథ కిరీటినా అర్జునేన ప్రహితస్య అశ్వత్థామాస్త్రోపసంహారార్థం ప్రయుక్తస్య బ్రహ్మశిరోనామ్నః అస్త్రస్య - తూలమితి పదం శబ్దస్యైవ యోగాత్ ప్రత్యాహృతా ఉత్తరపదత్వేనసంబంధాచ్చ - జగామ ప్రాప్నోతిస్మ - తూలపదయోగాదిషీకాశబ్దః యథాఇషీకతూలమితి ప్రహ్రస్వాంతోభవతి తథా బ్రహ్మశిరోఽస్త్రయోగాదైషీకాస్త్రముపసంహృతమాసీదిత్యర్థః. అత్ర

పదస్యేవ హ్రస్వభావం జగామ సా. ౨౩. ప. అథాహృతో మారుతినా హఠేన భగ్నస్య శీర్షాద్గురునందనస్య, దత్తో మణిః పార్షతనందనాయాః శోకాగ్నిదాహప్రతిబంధకోఽభూత్. ౨౪. గ. తత స్సంవర్తసమయ సచ్ఛాత్రే తాదృశి కురూణా ముభయేషామపి సంప్రహారే కృష్ణావేణీ బంధాయుషా సహ పరిసమాప్తే. ౨౫. ప. స్వం దుశ్శలాశేష మపత్య వర్గం పాండోశ్చ విజ్ఞాయ సమస్తశేషం, దృశా సదాంధోఽజనిరో మహీ పశ్చిరం తదా చేతనయాపి జజ్ఞే. ౨౬. గ. తదానీం విదురసంజయాభ్యాం

ఇష్టికేషీకామాలానాంచిత్రతూలభారేష్విత్యనుశాసనాద్వాచ్యవాచకయోరభేదాచ్చోక్తో పమా ప్రసాధనీయేతి ధ్యేయం. ౨౩. అథేతి. అథ భగ్నస్య పరాజితస్య గురు నందస్య అశ్వత్థామ్నః శీర్షాచ్ఛిరసః మారుతినా భీమేన హఠేన బలాత్కారేణ ఆహృతః ఛిత్వా ఆనీతః. దత్తశ్చ మణిశ్చూడారత్నం - పార్షతనందనాయాః ద్రౌపద్యాః శోకఏవాగ్నిస్తస్య దాహే కర్మణః ప్రతిబంధకః నాశకః అభూత్ మణే ర్దాహప్రబంధకత్వం ప్రసిద్ధం - పుత్రఘాతినో ద్రౌణేశ్వరఃకల్పశిరోమణిచ్ఛేదా త్పుత్రశోకం జహావిత్యర్థః. అత్ర శోకాగ్నిదాహప్రతిబంధకఇతి రూపకాతిశయో క్త్యోరేకవాచకానుప్రవేశసంకరః. ఉపజాతిః. ౨౪. తతఇతి. తతః సంవర్తసమయస్య ప్రళయకాలస్య సచ్ఛాత్రే సహాధ్యాయిని ఉపద్రవానేకక్షయకరఇతియావత్ - తాదృశి తథావిధే - ఉభయేషాం కురూణాం పాండవధార్తరాష్ట్రాణాం సంబంధిని సంప్రహారే యుద్ధే - కృష్ణాయాః ద్రౌపద్యాః వేణీబంధస్య దుశ్శాసనవధావధికస్య ఆయుషా జీవిత కాలేన సహ - పరిసమాప్తేసతీత్యుత్తరేణాన్వయః. కేశాకర్షి దుశ్శాసనరుధిరతైల సంస్కారేణ ద్రౌపదీవేణ్యా భీమేన మోచితత్వాదితిభావః. ౨౫. స్వమితి. స్వం స్వీయం - అపత్యానాం దుర్యోధనాదీనాం వర్గం - దుశ్శలా పుత్రీ ఏకైవశేషః. యస్మింస్తథోక్తం - విజ్ఞాయ శ్రుత్వా - పాండోస్సోదరస్య అపత్యవర్గంతు సమస్తాః పంచాపి శేషాః యస్మింస్తథోక్తంచ విజ్ఞాయ - సదా దృశాంధః చిరతః వృద్ధః. మహీపః ధృతరాష్ట్రః. తదా చేతనయాపి అంధః జజ్ఞే బభూవ - పుత్రశోకాద్విషద భ్యుదయాచ్చ సుభృశం మూర్ఛితోఽభూదిత్యర్థః. అత్ర తాదృగుభయవిజ్ఞానస్య ధృత రాష్ట్రమూర్ఛాహేతుత్వాత్పదార్థహేతుకకావ్యలింగస్య అంధత్వమూర్ఛితత్వగుణ యౌగపద్యాత్మకసముచ్చయస్యచైకవాచకానుప్రవేశసంకరః. ఉపజాతిః. ౨౬. తదానీ మితి. తదానీం మూర్ఛాసమయే - విదురేణ సంజయేనచ ద్వాభ్యాం - వ్యజనం తాళ

వ్యజనాదిభిరుపచారైరాశ్వాసితసంజ్ఞో హా సుయోధన హా దుశ్శాసనేతి బహుధా విలపన్నుత్థాయ రణనిహతస్వజనముఖేందుస్మరణాదుల్లోలకల్లోలితశోకసింధుభిర్బంధుభిస్సహ నగరాన్నిర్గతో భవత్సమేషు గతేష్వపి యూయ మద్యాపి ననిర్గతా ఇతి రోషేణ ప్రాణాన్బహి రుత్సారయితుమివ హృది పునః పునర్విరచితకరాస్ఫాలనాభి స్సవిధ మాగత్య మజ్జన్మభూసౌందర్యప్రాతిభట్య మియమాచరతీత్యసహిష్ణుతయేవ కపోలమకరికామున్మూలయంతం బాష్పప్రవాహం నయనై రుత్సృజంతీభి రనవరతమస్మాకం చికురహస్తాన్కుసుమై రామోదభరితాన్విదధానా స్సుయోధనాదయః క్వ గతా ఇతి గవేషయితు మివ భువి దూర వికీర్ణైశ్చికురహస్తై రుపలక్షితాభిః పవనసుతపరిఘోపాలంభనపరిపూరితార్థై

వృంతవీజనం ఆదిర్యేషాం తథోక్తైరుపచారైశ్శైత్యసంపాదకైరాశ్వాసితా ప్రాపితా సంజ్ఞా చేతనా యస్య సః. కురుభూపతిర్ధృతరాష్ట్రః హేతి ఖేదే - హా సుయోధన, హా దుశ్శాసన - ఇత్యుక్తప్రకారం బహుధా విలపన్సన్ ఉత్థాయ - రణే నిహతస్య స్వజనస్య ముఖేందోః స్మరణాదేవ స్మరణమాత్రాత్ - నతు దర్శనాదిత్యర్థః. ఉల్లోలం యథాతథా కల్లోలితః ప్రవర్తితః శోక ఏవ సింధుస్సముద్రః యేషాం తైర్బంధుభిస్సహ- నగరాత్ హాస్తినపురాత్ నిర్గతస్సన్ - హే ప్రాణాః భవద్భిస్సమేషు ప్రియతమేషు గతేషు సత్స్వపి యూయమద్యాపి ననిర్గతాః. ఇత్యుక్తప్రకారేణ రోషేణ ప్రాణాన్ బహిరుత్సారయితుం నిర్గమయితుమివేత్యుత్ప్రేక్షా - హృది వక్షసి - పునఃపునర్విరచితాని కరాభ్యామాస్ఫాలనాని కఠినతాడనాని యాభిస్తాభిః. ఇయం కపోలమకరికా - మమ జన్మభువః నేత్రస్య సౌందర్యేణ ప్రతిభటస్య సదృశస్య భావం ప్రాతిభట్యం ఆచరతి - ఇత్యుక్తప్రకారయా అసహిష్ణుతయా అసూయయేవేత్యుత్ప్రేక్షా - సవిధం సమీపం ప్రత్యాగత్య-కపోలే మకరికాం కస్తూర్యాదిరచితమీనాకృతిరేఖాం-ఉన్మూలయంతం క్షాళయంతంబాష్పప్రవాహం నయనైరుత్సృజంతీభిః వర్షంతీభిః. ని. 'తద్భేదాశ్శింశుమారోద్రశంకవో మకరాదయ' ఇత్యమరకోశే- తేషాంమత్స్యానాం భేదాః అవాంతరజాతయ ఇత్యర్థః. అతఏవ టీకాసర్వస్వే 'ప్రద్యుమ్నో మీనకేతన' ఇత్యత్ర మత్స్యజాతిత్వాన్మీన ఏవ మకర ఇత్యుక్తమితి ధ్యేయం-అస్మాకం చికురహస్తాన్ కుసుమైర్మాలతీమల్లికాదిభిః. అనవరతం సర్వదా ఆమోదేన పరిమళేన సంతోషేణ చ భరితాన్

ర్విలాపై ర్దిగంతరం నిరంతరయంతీభి స్స్నుషాభిః పరివార్యమాణయా గాంధారసుతయా శనై శ్శనై రనుగమ్యమాన స్సంగ్రామభువ మవగాహ్య ప్రశ్చిరైః పరిశీలితదీర్ఘనిద్రేషు పాకశాసనముక్తపారిజాతప్రసవపరిమళితకచబంధేషు ప్రవీరేషు తనయేషు నిపత్య పరితో విలుంఠం త్సకురుభూపతి శ్చిరమరోదీత్. ౭౭. ప. రుష్టంపితృవ్యమముమాగత మాజిభూమౌ ద్రష్టుం భయాకులధియాథ యుధిష్ఠిరేణ, అభ్యర్థితౌ హరిపరాశరనందనౌ ద్రాగాజగ్మతు స్తమపనీత రుషం విధాతుం. ౭౮. ప. తం వ్యాసకృష్ణావభితప్యమానం శోకేన శాంతం సుతరాం వ్యథ

పూర్ణాత్ పదధానాః కుర్వాణాః సుయోధనాదయః ప్వ కుత్ర పతితాః. ఇత్యుక్త ప్రకారేణ ప్రేక్షణేతి శేషః. గవేషయితుమిచ్ఛేత్యర్థః - భువి దూరం వికీర్ణైస్త్రైః చికురహస్తైః కేశపాశై రుపలక్షితాభిస్సంగతాభిః పవనసుతపరిఘస్య భీమగదాయాః ఉపాలంభనే నిందాయాం విషయే పరిపూరితః అర్థః పౌనరోరే, కిమకాండేఽస్మాకమియతీవిపత్తిర్భవత్యా ప్రత్యాసీ లేత్యాదిరూపమభిధేయంయైస్తైః. విలాపైః పరిదేవనశబ్దైః దిశాం దశానామంతరం మధ్యభాగం నిరంతరయంతీభిః సాంద్రీకుర్వతీభిః. స్నుషాభిః పుత్రపత్నీభిః. పరివార్యమాణయా గాంధారతనయయా గాంధార్యా - శనైశ్శనైః పుత్రశోకభారాన్మందం అనుగమ్యమానశ్చసన్ - సంగ్రామభువం యుద్ధభువమవగాహ్య ప్రవిశ్య - పత్త్రిభిః శరైః పరిశీలితా అభ్యస్తా దీర్ఘనిద్రా మరణంయైస్తేషు - పాకశాసనేన ఇంద్రేణ ముక్తైః శౌర్యాన్నందనేన వృష్టైః పారిజాతప్రసవైః పరిమళితాః సంజాతపరిమళాః కచబంధాః ధమ్మిల్లాః యేషాం తేషు ప్రవీరేషు శూరోత్తమేషు తనయేషు దుర్యోధనాదిషు - నిపత్య పరితో విలుఠన్ వివర్తయంత్సన్ - చిరం అరోదీత్ రోదితిస్మ రుదేశ్కర్తరిలుఙ్. ౭౭. రుష్టమితి. అథ ఆజిభూమౌ యుద్ధరంగే - ఆగతం కించరుష్టంపుత్రహననాదాత్మని క్రుద్ధం - అతఏవ పితృవ్యం పితుర్భ్రాతరం అముం ధృతరాష్ట్రం ద్రష్టుం భయేన ఆకులాధీర్యస్య తేన యుధిష్ఠిరేణ - అభ్యర్థితౌ తతోక్రోధశమనాయప్రార్థితౌ - హరిః శ్రీకృష్ణః పరాశరనందనః వ్యాసశ్చ ద్వౌ - తం ధృతరాష్ట్రం అపనీతా నిరస్తా రుట్ క్రోధః యస్యతథోక్తం - విధాతుం కర్తుం - ద్రాక్ సత్వరం ఆజగ్మతుః ఆగతవంతౌ. ౭౮. తమితి. వ్యాసశ్చ కృష్ణశ్చ ద్వౌ - శోకేన పుత్రదుఃఖేన - అభితప్యమానం తం ధృతరాష్ట్రం నభోనభస్యౌ శ్రావణభాద్రపదమాసౌ - దవపావకేన వనానలేన - దందహ్యమానం

త్త్వాం, నభో నభస్యావివ దావవృష్టిం దందహ్యమానం నవపాకేన. ౨౯.
౯. అథ సహాన్వై స్సహ మహాహావభువ మాసాద్య స్వామి న్ననేకవిధా
పరాధకరణేన తవశాపపాత్రం జనోఽయ మాగత ఇతి చరణయోః ప్ర
ణమంత మాత్మానం ప్రథమతో మృదులమాలింగితవంతం పశ్చాద్భావ
జ్ఞేన ముకుందేన పురస్థాపితేన లోహభీమసేనేన సహ నిజవైరమపి
మూర్ఛీకృతవంతం ప్రజ్ఞాదృశం పురస్కృత్య స్మృతబహుళకరణీయ
జాతో యుధిష్ఠిరః పురా భగీరథ ఇవ ప్రేతభూయం గతాయ సర్వస్మై
జ్ఞాతిజనాయ నిర్మలై ర్నిలింపనిమ్నగాసలిలై ర్నివాపాంజలి నిర్వాపణం
విధివదేవ నిర్వర్తయామాస. ౩౦. వ. శుక్లాబ్ధివీచిరివ తోరణావలీ

అత్యంతం ప్లుష్యమాణం. 'యజంతాద్దహ తేః కర్మణిలటశ్శానచ్. దావవృష్టిం వనతరుమివ సుతరాం - శాంతంగతక్రోధం నిర్వాపితవనానలంచ వ్యథత్త్వాం చక్రతుః. 'విపూర్వా ద్దధాతేః కర్తరిలుఙ్. ని. 'నభాశ్శ్రావణికశ్చసః.' 'స్యుర్నభస్యప్రౌష్ఠపద భాద్రభాద్ర పదాస్సమాః'. 'దవదావౌవనారణ్యవహ్నౌ'ఇతిక్రమేణ సర్వత్రామరః. ఉపమాలంకారః. ౨౯. అథేతి. అథ క్రోధశమనానంతరం - యుధిష్ఠిరః సహజైర్భీమాదిభిశ్చతుర్భిస్సహ- మహాతః లోకోత్తరస్య ఆహవస్యయుద్ధస్య భువం దేశం - ఆసాద్య ప్రాప్య - హే స్వామిన్ మహాప్రభో అనేకవిధానామపరాధానాం కరణేన హేతునా - తవ శాపపాత్రంఅయం పురోవర్తీ జనః ధర్మరాజః ఆగతః ఇత్యుక్తప్రకారం ఉక్త్వేతి శేషః. చరణయోః ప్రణమంతం నమస్కుర్వంతం - ఆత్మానం ప్రథమతః ఆదౌ మృదుళం లఘుస్పర్శం యథాతథా ఆలింగితవంతం పశ్చాదనంతరం భావజ్ఞేన ఆలింగనేన భీమం పుత్రహంతారం భస్మీకరోమీతి ధృతరాష్ట్రాశయవిదా ముకుందేన శ్రీకృష్ణేన-పురః ఆలింగనదేశేస్థాపితేన లోహమయేన భీమసేనేన సహ నిజం వైరం పుత్రవధజన్యం విరోధమపి మూర్ఛీకృతవంతం ద్వయమపి నాశితవన్తమిత్యర్థః. ప్రజ్ఞాదృశం అంధం ధృతరాష్ట్రం పురస్కృత్య సమ్మాన్య స్మృతం చింతితం బహుళానాం అనేకేషాం కరణీయానాం అగ్రే కర్తవ్యకర్మణాం జాతం బృందం యేన తథోక్తస్సన్నతవివ ప్రేతభూయంగతాయ మృతాయేత్యర్థః. సర్వస్మై జ్ఞాతిజనాయ బంధులోకాయ - పురా కృతయుగే - భగీరథఇవ నిర్మలైః నిలింపనిమ్నగాయాః గంగాయాస్సలిలైః కృతాః నివాపాంజలయః అంజలిపరిమితతర్పణోదకాని యేన తథోక్తస్సన్ - నిర్వాపణం సంచయనం - విధివద్యథాశాస్త్రమేవ - నివర్తయామాస కృతవాన్. ౩౦.

స్తతో వహంతీం తతవాద్యనిస్వనాం, హరిం పురోధాయ సమం సహోదరైః రవిశద్దాత్మీయపురీం యుధిష్ఠిరః. ౩౧. వలగ్నసూత్రైర్ద్రుపదాత్మజాయా వితానితే ధామ్ని స తత్ర చేలైః, స్థిత్వా పితృవ్యస్య దినం తదేకం పరేఽహ్ని పార్థః ప్రయయౌ స్వగేహం. ౩౨. తతః. రాజ్యాభిషేకసలిలాదివ సంగతం ద్రాగావర్తముద్వహతి మూర్ధని ధర్మసూనోః, కృష్ణాదయ శ్శుభగుణే కృతినో ముహూర్తే హైమం వ్యధుర్మకుటముజ్జ్వలరత్నజాలం. ౩౩. ద్విజప్రణామేషు నృపస్య లగ్నాభూ

శుభేతి. తతః యుధిష్ఠిరః. శుభాని కల్యాణాన్యేవాబ్ధిస్సముద్రస్తస్య వీచీస్తరంగానివ స్థితాః. తోరణానాం పల్లవపుష్పమణివస్త్రాది ప్రోతగృహద్వారస్తంభాదిఘటితయంత్రవిశేషాణాం ఆవళీః పఙ్క్తీః వహంతీం - తతాః విస్తృతాః వాద్యానాం భేరీమృదంగాదీనాం నిస్వనాః యస్యాం తాం - ఆత్మన ఇమామాత్మీయాం పురీం హాస్తినపురం - హరిం పురోధాయ అగ్రేకృత్వా - సహోదరైర్భీమాదిభిస్సమం - అవిశత్ ప్రవిష్టవాన్. విశతేః కర్తరిలుఙ్. శ్లేః శలఇగుపధాదనిటః క్సఇతిక్సః. వంశస్థం. ౩౧. వలగ్నేతి. తత్ర పురే సపార్థః యుధిష్ఠిరః ద్రుపదాత్మజాయాః ద్రౌపద్యాః. వలగ్నసూత్రైః కాంచీగుణైః చేలైర్దుశ్శాసనాకృష్టైః వస్త్రైశ్చ - వితానితే సంజాతోల్లోచేఇతి దుర్యోధనదారాత్మ్యోక్తిః. పితృవ్యస్య ధృతరాష్ట్రస్య ధామ్ని గృహే-తత్ ప్రవేశోపలక్షితం ఏకందినం స్థిత్వా - పరేఽహ్ని దినే స్వమాత్మీయం-గేహం గృహం - ప్రయయౌ ప్రవిష్టవాన్. శత్రుజయలబ్ధస్య రాజ్ఞామభ్యర్హితత్వాత్పరేఽహ్నిత్యుక్తం ఉపజాతిః. ౩౨. తతఇత్యుత్తరేణాన్వయః. రాజ్యేతి. తతఃకృతినః కర్తవ్యనిపుణాః కృష్ణాదయః. ద్రాక్ సత్వరం - రాజ్యే అభిషేకస్య పట్టాభిషేకస్య సంబంధినః సలిలాత్ సంగతమివస్థితం-ఆవర్తం చక్రవర్తిలక్షణం సవ్యగతిచక్రాకృతికేశసంస్థానవిశేషం జలభ్రమించ - ఉద్వహతి బిభ్రతి ధర్మసూనోర్యుధిష్ఠిరస్య మూర్ధ్ని శిరసి - ఉజ్జ్వలం రత్నానాం పద్మరాగాదీనాం జాలం సమూహః యస్మింస్తథోక్తం - హేమ్నో వికారం హైమం - మకుటం కిరీటం-శుభాః గుణాః చంద్రతారాబలాదయః యస్మింస్తథోక్తే ముహూర్తే లగ్నే - వ్యధుః నిహితవన్తః. వసన్తతిలకా. ౩౩. ద్విజేతి. ద్విజేభ్యః వ్యాసాదిభ్యః ప్రణామేషు సాష్టాంగనమస్కారకాలేష్విత్యర్థః. నృపస్య యుధిష్ఠిరస్య భుజయోస్సీమ్ని దేశే - లగ్నా భూరేణురాజిః. ఏకః హాయనః అధికః యేషాం తేషు ద్వాదశసుహాయనేషు - త్రయోదశసంవత్సరేష్విత్యర్థః. అస్య నృపస్య విరహాత్

రేణురాజిర్భుజసీమ్ని రేజే, ఏకాధికద్వాదశహాయనేషు క్షితిః కృశాంగీ విరహాదివాస్య. ౩౮. గ. తదానీమేవ పరాశరసుతవిదురసంజయైః స్నేహసంభాషమాణం రమారమణమగ్రతో నిధాయ, సవినయం యుయుత్సునాదీయమానహస్తావలంబో భూభారలఘూకరణేన ప్రీయమాణై ర్దిగ్వారణైః ప్రేషితమివ మహాంతమౌపవాహ్యం కంచిదారూఢ శ్శశిమండలేన శర్వరీప్రథమయామేనేవ ధవళాతపత్రేణ పరిష్క్రియమాణోపరిభాగో లాలనవశేన పార్శ్వయో రాగత్య ప్రమోదతరళపక్షపుటాభ్యాం మరాళదంపతిభ్యాం చతుర్ముఖఇవ చామరాభ్యా ముపవీజ్యమానో హర్మ్యశిఖరావలంబినీనాం నితంబినీనాం కపోలఫలకస్ఖలనదూరవిప్రకీర్ణై రానందబాష్పబిందుముక్తై రివ లాజాంజలిభి రవకీర్యమాణః పురస్సరవివిధమంగళవాద్యగురుజనశిష్యాయమాణగవాక్షపరం

వియోగాద్ధేతోః. కృశాంగీ క్షితిః భూమిరిత్యుత్ప్రేక్షా. రేజే రరాజ - ఉపజాతిః.
౩౮. తదానీమితి. తదానీం కిరీటధారణద్విజప్రణామసమనంతరమేవ - పరాశరసుతేన వ్యాసేన విదురేణ సంజయేనచ త్రిభిస్సహ సంభాషమాణం యోగక్షేమార్థం మంత్రయమాణం రమారమణం శ్రీకృష్ణమగ్రతో నిధాయ పురస్కృత్య - యుయుత్సునా ధార్తరాష్ట్రేణ వైశ్యాపుత్రేణ సవినయంయథాతథాదీయమానః హస్తావలంబః యస్య సతథోక్తస్సన్ - భూభారస్య ఆత్మీయస్య లఘూకరణేన మోచనేన హేతునా ప్రీయమాణైస్సంతుష్యద్భిః - దిక్షు వారణైరైరావతాదిభిః. ప్రేషితం ఉపాయనీకృతమివ స్థితమిత్యుత్ప్రేక్షా - మహాంతం కంచిదనుపమం - ఔపవాహ్యం రాజవాహ్యం మదగజం అధిరూఢస్సన్. ని. రాజవాహ్యస్త్వౌపవాహ్య' ఇతిగజవిశేషపర్యాయేష్వమరః - శశిమండలేన చంద్రబింబేన శర్వర్యాః రాత్ర్యాః ప్రథమయామఇవ - ధవళేన ఆతపత్రేణ ఛత్రేణ పరిష్క్రియమాణః. అలంక్రియమాణః ఉపరిభాగః మూర్ధోర్ధ్వదేశః ఆకాశప్రదేశశ్చ యస్య తథోక్తస్సన్ - లాలనవశేన పోషణవాత్సల్యవశేన ఆగత్య సమీపంప్రాప్య - పార్శ్వయోరుభయోః ప్రమోదేన తరళే చలతీ పక్షపుటే యాభ్యాం తాభ్యాం మరాళదంపతిభ్యాం హంసజాయాపతిభ్యాం ఉపవీజ్యమానః చతుర్ముఖః బ్రహ్మేవ - చామరాభ్యాం ఉపవీజ్యమానస్సన్ - హర్మ్యాణాం ధనికగృహాణాం శిఖరేషు అవలంబినీనామారూఢానాం - పురే నితంబినీనామంగనానాం సంబంధిభిః కపోలా ఫలకేఇవ తయోః స్ఖలనేన దూరం విప్రకీర్ణైర్వ్యాక్షిప్తైః

పరాం తాం నగరీం ప్రదక్షిణీకృత్య ద్వారభువ మవతీర్ణో నిజమణితిలక ప్రతిబింబానివ దీపాంకురా న్కనకపాత్రమధ్యేవహంతీభి ర్వారసీమంతినీభి ర్విరచితా రాత్రికమంగళః పాండుసూను ర్నిబిడవితానమాల్యధూప పరిమళసురభి శేమణిమంటపేకురుకులక్రమాగతం సర్వతోభద్రం నామ సింహాసనమధ్యవాత్సీత్. ౩౫. ప. సౌధం కదాచి దధిరుహ్య సమం సుహృద్భి ర్భూపశ్చిరా ద్విరహితస్య పురస్య తస్య, వాపీషు వీథిషు వనీషు చతుష్పథేషున్నృత్తాలయేషు చ నిమజ్జయతిస్మ దృష్టిం. ౩౬. తదానీం ఖలు. ప. క్షోణీం కోశగృహాణి గోధనతతిం ఘోటా న్రథా న్కుంజరా నన్యాం సంపద మస్మదాత్మ ణమిషా దస్మాకమీశాయ యః,

---

ఆనన్దబాష్పబిన్దవో ముకుళానీవ తైరివస్థితైః. లాజాంజలిభిః అవకీర్యమాణస్సన్ - పుర స్సరాణాం పురోగాణాం వివిధానాం తతసుషిరఘనానద్ధరూపాణాం వాద్యానాం వీణా వేణుమృదంగాదీనామేవ గురుజనానాం శిష్యవదాచరన్తి తదుక్తశబ్దం పునరుచ్చార యిత్రీ శిష్యాయమాణా గవాక్షాణాం పరంపరా యస్యాం తథోక్తాం-ప్రతిధ్వనద్గవాక్షా మితియావత్-తాం నగరీంపురీం పూర్వోక్తాం ప్రదక్షిణీకృత్య ద్వారభువం రాజగృహ ద్వారభూమిమిత్యర్థః. అవతీర్ణః. ఔపవాహ్యాదవరూఢస్సన్-నిజానాం మణిమయానాం చ తిలకానాంచ ప్రతిబింబానివ స్థితాన్ దీపాంకురాన్ కనకపాత్రాణాం మధ్యేవహం తీభిః వారసీమంతినీభిః వేశ్యాభిః. విరచితం ఆరాత్రికమంగళం నీరాజనశుభకరం యస్య తథోక్తస్సన్ - పాండుసూనుః నిబిడానాం సాంద్రాణాం వితానేషు ఉల్లోచేషు మాల్యా నాం ధూపానాం గృహసంస్కారధూపానాంచ పరిమళైః సురభిళే సుగంధిని - మం టపే ఆస్థానే-కురూణాం రాజ్ఞాం కులే క్రమాత్ పిత్రనంతరం పుత్ర ఇతి రూపాత్ ఆగతం ప్రాప్తం - సర్వతోభద్రం నామ సింహాసనం అధ్యవాత్సీత్ ఆరూఢవాన్ - ఉత్ప్రేక్షోపమాసంసృష్టిః. ౩౫. సౌధమితి. కదాచిద్భూపః యుధిష్ఠిరః. సౌధం రాజ గృహచంద్రశాలాం - సుహృద్భిస్సమం అధిరుహ్య - చిరాత్ - విరహితస్య ఆత్మనా వియుక్తస్య తస్య పురస్య హాస్తినస్య - సంబంధినీషు వాపీషు దీర్ఘికాసు - వీథీషువనే షూద్యానేషు - చతుష్పథేషు శృంగాటకేషు - నృత్తాలయేషు నాట్యశాలాసుచ - దృష్టిం నిమజ్జయతిస్మ ప్రసారితవాన్ - వసంతతిలకా. ౩౬. తదానీం ఖలు వీక్షణ సమయఏవేత్యుత్తరేణాన్వయః. క్షోణీమితి. యః శకునికరః ద్యూతకాండః. అస్మాకం ఈశాయ దుర్యోధనాయ పణస్య ద్యూతగ్లహస్య వ్యాజాత్ క్షోణీం చతుస్సముద్రవల యితాం ధర్మరాజస్యేతి శేషః. కోశగృహాణి ధనగేహాని - గవామేవ ధనానాం తతిం

తాదృక్షశ్శకునేః కరో విజయతా మిత్యాలపంతీశ్శుకీ రుద్యానే సని
శమ్య ధర్మతనయో మందం జహాసానుజైః. ౩౭. ప. కుంత్యా పాండో
స్తనూజః సుతశతవిరహోదంతరత్యంతమార్తం భక్త్యా సాకం పితృవ్యం
ప్రతిదినమనుజై రగ్రత స్థాపయిత్వా, కృత్వాధస్తాత్కుశాగ్రం
విజితమివ ధియా ప్రాంజలిస్సర్వధర్మా న్భీష్మాద్వర్ణాశ్రమాణా మవికల
మశృణో త్స్వాస్పదంగంతు మిచ్ఛోః. ౩౮. ప. అలంకాయా స్తదను
సహానుజై రాహిమాద్రేర్జితశ్రీశ్శౌరే ర్దోష్ణాఘటితనిజదోర్ధర్మభూర్వేదిసా

సమూహం - ఘోటానశ్వాన్ రథాన్ కుంజరాన్ గజాన్ - అన్యాం ఉక్తాతిరిక్తాం సంపదం రత్నాంబరాదికామపి - అదాత్ దత్తవాన్. తాదృక్షః ఉక్తప్రభావః తాదృశశ్శకునేః కరః. విజయతాం సర్వోత్కర్షేణ వర్తతాం - ఇత్యుక్తప్రకారం ఉద్యానే ఆలపంతీః శుకీః కీరాంగనాః. నిశమ్య శ్రుత్వా అథ ధర్మతనయః అనుజైస్సమం - మందం జహాస హసితవాన్ - ద్యూతేనాప్యస్యాహో ధన్యం మన్యతా ధిగేనం కులాధమమితిహాసప్రకారః. శార్దూలవిక్రీడితం. ౩౭. కుంత్యేతి. పాండోస్తనూజః ధర్మరాజః. దినేదినే ప్రతిదినం - కుంత్యా అనుజైర్భీమాదిభిస్సాకం భక్త్యా సుతానాం శతేన విరహోద్ధతోః అంతర్మనసి అత్యంతం ఆర్తం ఖిన్నం పితృవ్యం ధృతరాష్ట్రం - అగ్రతః స్థాపయిత్వా సర్వేషు కార్యేషు పురస్కృత్య ధియా సూక్ష్మబుద్ధ్యా విజితమివ స్థితమిత్యుత్ప్రేక్షా-కుశాగ్రం కుశాస్తరణమధస్తాత్కృత్వా తత్రోపవిశ్య అథఃకృత్యచేత్యర్థః. ప్రబద్ధః అంజలిర్యేనతథోక్తస్సన్ - స్వస్య వసూనామన్యతమస్య ఆస్పదం స్థానం గంతుమిచ్ఛోః భీష్మాత్ వర్ణానాం బ్రాహ్మణాదీనాంఆశ్రమాణాం బ్రహ్మచర్యాదీనాంచ సంబంధినః సర్వాన్ ధర్మాన్ ఆచారికాన్ అవికలం సమగ్రం యథాతథా అశృణోత్ శ్రుతవాన్ - అత్రాశృణోదితిస్రగ్ధరావృత్తే 'మన్త్రైర్యానాం త్రయేణ త్రిమునియతియుతా స్రగ్ధరాకీర్తితేయ'మితిలక్షణకే శ్రు- ఇతి సంయుక్తపరమకార్యస్య గురుతయా నగణస్య భంగో నాశంకనీయః. శ్రుకారస్యోచ్చారణ విశేషేణ లఘుత్వాక్షతేః తదుక్తం ఛందః ప్రకాశే. శ్లో. 'యదాతీవ్ర ప్రయత్నేన సంయోగాదేరగౌరవం, నఛందోభంగఇత్యాహుస్తదదోషాయసూరయ' ఇత్యుదాహరంతిచ 'ప్రాప్తనాభిహ్రదమజ్జనమాసామి'తి స్వాగతాదౌ మాఘాదయఇతి.
౩౮. అలంకాయాఇతి. తదను సహానుజైర్భీమాదిభిః. ఆలంకాయాః లంకామారభ్య ఆహిమాద్రేః హిమశైలపర్యంతం - జితా వశీకృతా శ్రీః రాజ్యలక్ష్మీః యస్య తథోక్తః. శౌరేః శ్రీకృష్ణస్య దోష్ణాహస్తేన సహ ఘటితః నిజః దోః హస్తః యస్య తథోక్తః.

ర్శ్వే, సాహస్రీణాం శతమఖదృశాం సందధానోఽభ్యసూయామన్యా
దృశం నియమపరధీరాజహారాశ్వమేధం. ౯౯. ప. రాజ్ఞాం మౌళిపరం
పరాం చరణయోః పాణౌ ప్రదానశ్రియం బుద్ధౌ రాజనయోదయం
హృది కృపాం సత్యం చ జిహ్వాంచలే, బాహౌ సాగరమేఖలాం వసు
మతీం మస్తే కిరీటం ముదా కుర్వన్ధర్మతనూభవ శ్చిరమసౌ గోపాయ
తిస్మ ప్రజాః. ౧౦౦. ఇత్యనంతభట్టస్యకృతౌ శ్రీమతిచంపూభారతే ద్వాదశః

ధర్మభూర్యుధిష్ఠిరః నియమే అశ్వమేధదీక్షాయాం పరా ఆసక్తా ధీర్మనోయస్య తథో
క్తస్సన్నత ఏవ వేదేః యజ్ఞీయాయాః పార్శ్వే దక్షిణేస్థితఇతి శేషః. అన్యాదృశమ
సదృశం అతఏవ అశ్వమేధంనామక్రతుం-సాహస్రీణాం సహస్రసంఖ్యాకానాం శత
మఖస్య దృశాం ఇంద్రనేత్రాణాం అభ్యసూయామీర్ష్యాభివిశేషం - ఆదధానః కుర్వా
ణస్సన్-ఆజహార సంపాదితవాన్. 'పరవృద్ధి మత్సరిమనోహిమానినామి'తిన్యాయాదితి
భావః. అత్ర నియమాసక్తేర్విశేషణగత్యా అశ్వమేధాహరణహేతుత్వాత్కావ్యలింగ
భేదః. మందాక్రాంతా. ౯౯. రాజ్ఞామితి. అసౌ ధర్మరాజః. చరణయోః. రాజ్ఞాం
నానాదేశ్యానాం మౌళీనాం కిరీటానాం పరంపరాం పఙ్క్తిం కుర్వంత్సన్నితి సర్వత్ర
యోజ్యం - పాణౌ ప్రకర్షేణదానస్య శ్రియం లక్ష్మీం - బుద్ధౌ రాజనయస్య రాజనీతేః
ఉదయం సార్వదిక(?)స్ఫురణం - హృది కృపాం-మనసి భూతదయాం జిహ్వాంచలే
రసనాగ్రే వాచీతి యావత్. సత్యం - బాహౌ సాగరమేఖలాం చతుస్సముద్రవల
యితాం వసుమతీం భూమిం మస్తేశిరసి కిరీటంకుర్వంత్సన్ - ముదా సంతోషేణ
వాత్సల్యాతిశయేనవా-ప్రజాః చిరం గోపాయతిస్మ రక్షితవాన్. అత్ర 'ప్రజాస్యాత్సం
తతౌజన'ఇతి కోశాత్ ప్రజాశబ్దో రాజ్ఞః పుత్రవాత్సల్యం జనేషుధ్వనయతి. అత్రై
కాధికరణానేకక్రియాయోగపద్యాత్సముచ్చయభేదః. ౧౦౦. అథ కావ్యనామ స్వనా
మాఖ్యానపూర్వకం కావ్యస్య పరిసమాప్తిం కవిః కథయతి—ఇతీతి. ఇతిశబ్దః పరిసమా
ప్తివచనః. అనంతభట్టఇతి కవినామ. చంపూభారతఇతి కావ్యనామ - అనన్తభ
ట్టనామకకవిసంబంధిచంపూభారతనామకప్రబంధఘటకద్వాదశసంఖ్యాపూరకగ్రంథో
చ్ఛ్వాసాపరపర్యాయస్తబకః పరిపూర్తిభాసురఇతివాక్యార్థః. దిగంతరేతి. దిశాం దశా
నామంతరే లుఠన్తీలసంతీ కీర్తిః సాహిత్యకవిత్వనైయత్యవిస్ఫుత్వప్రఖ్యాతిర్యస్య తథో
క్తః.అనంతోనామ కవికుంజరః కవిశ్రేష్ఠః. ని. 'స్యురుత్తరపదే వ్యాఘ్రపుంగవర్షభకుం
జరాః. సింహశార్దూలనాగాద్యాః పుంసిశ్రేష్ఠార్థగోచరా'ఇత్యమరః. సరస్వత్యా వాగ్దే
వ్యాః ప్రాణైస్తుల్యం నిజవైభవ సుభగంభావుకత్వేన ప్రాణేభ్యోఽపి ప్రియతమం-చంపు

స్తబకః. శ్రీకృష్ణార్పణమస్తు. ప. దిగంతరలుఠత్కీర్తిరనంతకవికుంజరః, ప్రాణైష్ట స్తునల్పం సరస్వత్యాః ప్రాణైషీచ్చంపుభారతం. ప. ఉన్మీలదంబుజకదంబకసౌరభీణా మున్నృత్యదీశమకుటీతటినీసఖీనాం, ఆచాంతవైరియశసా మమృతోర్మిలానాం వాచామనంతసుకవేర్వసుధైవమూల్యం. వసుధాస్యమూల్యమితి పాఠాంతరః.

ఇతి చంపూభారతకావ్యం సమాప్తమ్.

మయం గద్యపద్యాత్మకం భారతంభరతవంశ్యమహారాజచారిత్రప్రఖ్యాపకప్రబంధం ప్రాణైషీత్ రచితవాన్ ప్రపూర్వాన్నయతేః కర్తరిలుఙ్. ౪౦. ఉన్మీలదితి. ఉన్మీలత్ అంబుజకదంబకస్య పద్మబృందస్యేవ సౌరభం యాసాం తాసాం తద్వదత్యానందకరాణామితియావత్-ఉన్నృత్యతః ఉచ్చైస్తాండవం కుర్వతః ఈశస్య శంభోః మకుట్యాం కిరీటేతటిన్యాః గంగాయాః సఖీనాం జంఘాలత్వోద్వేలతానైర్మల్యాదినా సదృశీనామిత్యర్థః. ఆచాంతాని చుళకితాని వైరిణాం పండితం మన్యానాం యశాంసి తత్తుల్యసామాజికసభాజనజన్యప్రఖ్యాతయః యాభిస్తాసాం - అమృతస్యేవోర్మయః ప్రవృద్ధయః ఆసుసంతీత్యమృతోర్మిళానాం అనంతస్య నామ సుకవేః కవిరాజస్య-వాచాం చంపూభారతమయీనాం-మూల్యం క్రయణార్హం - ద్రవ్యంతులారోపణార్హమితి యావత్ - వసూని ధనాన్యసంఖ్యేయాని గర్భే దధాతీతి వసుధా తాదృశీ భూరేవ భవతి నాన్యేత్యర్థః. అత్ర ఉన్మీలదిత్యాదివిశేషణద్వయే వృత్త్యనుప్రాసోపమయోరేకవాచకానుప్రవేశసంకరః ఆచాన్తేత్యాదివిశేషణే పాననిరసనయోరభేదాతిశయోక్త్యా వైరియశసాం క్షీరత్వేన వాచాం హంసీత్వేన రూపణప్రతీత్యా అలంకారేణాలంకారధ్వనిః. అమృతేతి విశేషణే ఉపమాలంకారఇత్యేషాం తిలతండులన్యాయేన స్ఫుటావగమ్యభేదకత్వాత్సంసృష్ట్యలంకారః.

ఇతి శ్రీసదాశివపదారవిందవందనకందళితానందసాంద్రస్య
కురవికులచంద్రస్య రామకవీంద్రస్య కృతౌ
చంపూభారతవ్యాఖ్యానే లాస్యాభిఖ్యానే
ద్వాదశః స్తబకః.

సంస్కృత కావ్యములు, నాటకములు.

	ప్రతి 1-కి రూ.	అ.
విశ్వగుణాదర్శము, సవ్యాఖ్యానము, క్రొత్తకూర్పు ...	0	12
శృంగారతరంగిణీ—కరుణ విప్రలంభ శృంగారరసాత్మకమగు సంస్కృత లఘుకావ్యము, సరళపదగుంభితము, శ్రీకవిస్థళము కృష్ణమాచార్యకృతము	0	2
వసంతతిలకభాణము, చక్కనికూర్పు ...	0	4
విక్రమార్కచరిత్ర, ఆంధ్రటీకాతాత్పర్యసహితము ...	1	0
హంససందేశము, సవ్యాఖ్యానము ...	0	6
హితోపదేశము, చక్కనికూర్పు ...	0	8

వ్యాకరణము, అలంకారములు.

అథర్వణకారికావళి, ఆంధ్రటీకాతాత్పర్యసహితము ...	1	0
చంద్రాలోకము, సంస్కృతాంధ్రటీకాసహితము ...	0	8
తర్కసంగ్రహము ...	1	0
లఘుకౌముది, సటిప్పణము, చక్కనికూర్పు ...	0	12
శబ్దమంజరి, చక్కనికూర్పు ...	0	4
డిటో మేలుకాగితములు ...	0	6
డిటో (నాగరిలిపి) చిన్నసైజు ...	0	6

నిఘంటువులు.

అమరము, మూలము, మూడుకాండలు, చిన్నసైజు ...	0	8
అమరము, మూలము, ప్రథమకాండము పెద్దచ్చు ...	0	2
అమరము, సటీక, ఇంగ్లీషు అర్థసహితము, సాధారణప్రతి ...	1	0
డిటో మేలుప్రతి, కాలికోబైండు ...	1	12
గురుబాలప్రబోధిక—చిన్నసైజున రామాశ్రమీయాద్యనేక గ్రంథములసహాయముతో చక్కగ పరిష్కరింపించి అకారాది అనుక్రమణికతో ముద్రించియున్నాము, కాలికోబైండు ...	4	0
ధనంజయనిఘంటువు, ఆంధ్రటీకానుక్రమణికాసహితము ...	0	12
నానార్థరత్నమాల, చక్కనికూర్పు, మేలుప్రతి ...	1	0

ఇవి మొదలగు సంస్కృతాంధ్రగ్రంథములు మావద్ద దొరకును.